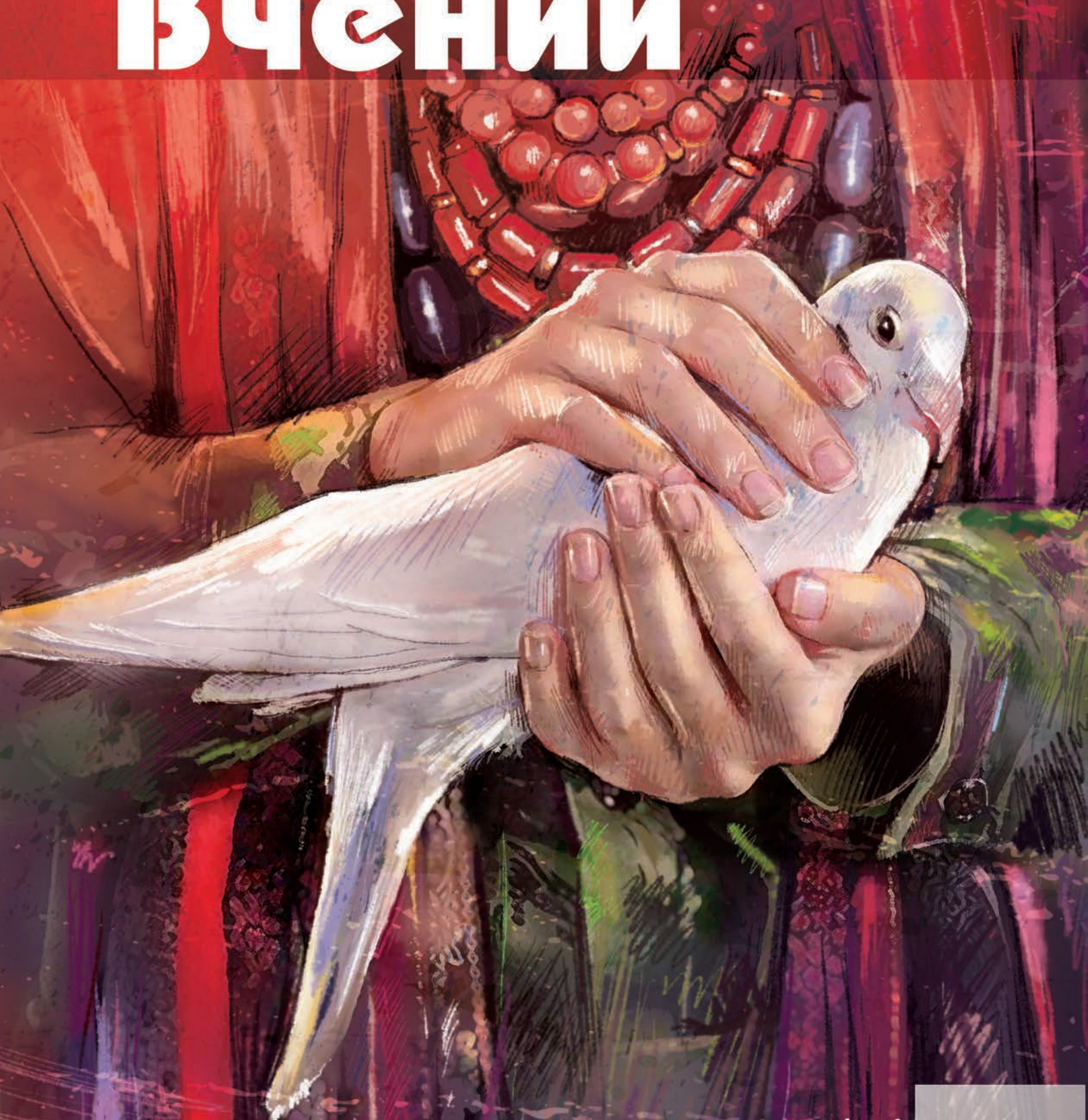

Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

3

(30)
2016

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 3 (30) березень, 2016 р.

Члени редакційної колегії журналу:

Adamczyk Arkadiusz – доктор габілітований політології (Республіка Польща)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глуценко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищєва Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебедева Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидата юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошнікова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)
Index Copernicus (IC™ Value): 5.77 (2014)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Жінка завжди була охоронцем домашнього вогнища, матір'ю, уособлювала в собі ніжність, доброту. Але сучасна жінка інша, вона є унікальною. Може бути водночас мужньою й беззахисною, вольовою й ліричною, жорсткою й гнучкою. Попри закони чоловічого світу, які не завжди під силу й самій сильній статі, вона не поступається у своїх прагненнях відігравати більш значущу роль у житті суспільства та стояти на одному ієрархічному щаблі з чоловіками. Є багато прикладів, коли жінка ставала консолідуючим фактором у суспільстві, об'єднувала непоєднані протиріччя, ставала справжнім лідером та досягала успіхів у обраній справі. Обкладинка журналу присвячена усім жінкам у світі, кожна з яких можна назвати великою, адже тільки жінка може жити з таким щирим милосердям та почуттям обов'язку, з такою відповідальністю за інших та бажанням дарувати мир та любов на землі!

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

ЗМІСТ**ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ****Августова О.О.**

Організація контрольного процесу щодо витрат на рибопереробних підприємствах в умовах автоматизованої обробки інформації.....1

Александрова Г.М.

Фінансово-економічні й соціальні фактори та наслідки впровадження пенсійної реформи в Україні..... 4

Александрова Г.М., Мулеса Д.В.

Аналіз сучасного стану особистого страхування в Україні8

Барташевська Ю.М.

Визначення інвестиційного ризику підприємств методом аналізу чутливості....11

Бобровська Н.В.

Еколого-орієнтований підхід у формуванні і використанні природно-ресурсної основи аграрного сектора економіки15

Божанова О.В.

Аналіз стану грошової маси в Україні як складової монетарної політики.....19

Бондаренко Т.В.

До питання інноваційного розвитку садівницьких підприємств.....23

Бурак І.О.

Концептуальні підходи до визначення сутності та видів торговельної діяльності.....26

Буяк А.М.

Моделювання впливу ринку землі на загальну економічну динаміку.....30

Васюткіна Н.В., Кондратюк О.І.

Особливості управління ефективністю діяльності підприємств на основі ієрархічного підходу..... 35

Власенко І.В., Дзюмак М.А.

Вивчення впливу економічних територій Вінницької області на розвиток територіально-рекреаційного комплексу, в цілому та туризму зокрема..... 41

Возна Л.Б., Босак О.В.

Мотиваційний пакет як інноваційний підхід до удосконалення системи мотивації персоналу організації.....45

Ганзюк С.М.

Фінансова криза на підприємствах України..... 49

Гончар Л.А.

Аудит фінансових результатів діяльності підприємства: проблеми та шляхи вирішення..... 52

Гончарук В.В.

Формування і оцінка співвідношення між економічною і соціальною складовою в суспільній динаміці..... 55

Грановська І.В.

Проблеми та зміни в Податковому кодексі України..... 60

Григоренко Ю.В.

Особливості податкового обліку податку на додану вартість..... 64

Демченко М.М.

Контроль виплат працівникам підприємства..... 70

Євтушенко Н.М.,

Макарчук І.М., Яременко А.М.
Макроекономічна стабільність в Україні.....74

Івченко А.В.

Власний капітал: сучасний погляд на його сутність та складові..... 79

Кабак О.О., Губарева Н.П.

Сутність та теоретичні основи організації ефективного зерновиробництва.....83

Ковальська К.В., Самойленко А.А.

Особливості процесу формування і реалізації стратегії розвитку персоналу на підприємстві..... 89

Колодка Я.В.

Формування інструментарію оцінки ефективності впровадження логістичного аутсорсингу..... 93

Корнева І.О.

Витрати на якість продукції: проблеми організації та методи обліку.....97

Кравченко О.О., Кикоть С.В.

Психологічні аспекти управління персоналом.....101

Криворучко М.Ю.

Міжрегіональна конвергенція соціально-економічного розвитку: інституціонально-структурний аспект.....104

Крисюк А.М., Москвіченко І.М.,

Кастельянос Трухильо А.
Концептуальні питання, щодо рівня економічної безпеки стивідорних компаній111

Кутузова М.М.

Фондовий ринок України в умовах нестабільності світового фінансового середовища.....115

Лега Н.Ю.

Процеси транснаціоналізації як засіб залучення іноземних інвестицій.....119

Лисак В.Ю.

Сутність та основні положення концепції людського капіталу..... 123

Lozovska L.I., Chornorot Ya.O.

Analysis of a basic model of inventory management, built using theory of complex numbers and development software126

Наливайко Д.В.

Особливості здійснення та значення страхування майна у системі фінансових послуг.....130

Непочатова В.С. Внутрішній контроль розрахунків з покупцями та замовниками.....	134	Стадник О.І. Реалізація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у сфері інтелектуальної власності.....	206
Новосьолова О.С. Економічна природа фінансових дисбалансів та їх вплив на макроекономічну динаміку.....	138	Східницька Г.В. Теоретичні основи формування системи стратегічного управління у діяльності сільськогосподарських підприємств.....	212
Павленко О.П. Страховання ризиків фінансово-кредитних установ як домінуючого елемента ринку фінансових послуг.....	143	Таран-Лаала О.М. Взаємодія національної економіки та споживчої кооперації як соціально-економічної системи.....	216
Petrova S.A. Approaches for retail assortment creation and sustainable development.....	149	Тірбах Л.В. Середньострокове бюджетування.....	221
Примерова О.К., Васильчик А.В. Теоретико-методологічні підходи до оцінювання взаємозв'язку економічного розвитку країни та показників гендерної рівності.....	154	Трегубова О.О. Інвестиції в стале управління природними ресурсами в сільському господарстві.....	225
Римкіна М.С. Управління знаннями як перспективний напрям соціально-економічного розвитку підприємств України.....	161	Чернишенко Я.Г. Формування облікової політики підприємства в частині основних засобів.....	229
Русланова Н.Г. Соціальні та демографічні дослідження як інструмент підвищення ефективності посередницьких організацій ринку нерухомості.....	166	Шаповал А.С. Методика економічного аналізу виконання кошторису бюджетних установ.....	234
Самарцева А.Є. Моделювання ризику політики фіксованого валютного курсу в Україні.....	171	Шура Н.О., Чубаров Д.В. Чинники впливу на ефективність управлінської діяльності: формування, групування, наслідки.....	239
Синчук І.В. Вплив SWOT-аналізу на прийняття управлінських рішень в умовах фінансової кризи.....	174	СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ	
Синчук І.В. Формування системи контролінгу витрат з метою забезпечення ефективності діяльності підприємства.....	179	Альохін В.В. Вплив рівнів і способів мінерального живлення на урожайність, ріст і розвиток рослин картоплі середньостиглого сорту Легенда.....	243
Ситник І.П., Бреус І.О. Використання досвіду функціонування міжнародного аукціону «eBAU» із застосуванням сучасних платіжних систем в українському електронному бізнесі.....	182	Ратошнюк В.І. Вплив технологічних прийомів вирощування люпину вузьколистого на формування показників його продуктивності.....	249
Ситник І.П., Шмельова М.О. Сучасне планування фінансових ресурсів підприємства за допомогою ERP-системи.....	186	Шейдик К.А., Гончаренко І.І., Маргітай Л.Г. Фази розвитку європейських сортів винограду в контексті погодних умов Закарпатської області.....	254
Скібіцька А.І., Сівашенко Т.В. Методичне забезпечення формування системи антикризового управління авіапромисловим підприємством.....	189	ТЕХНІЧНІ НАУКИ	
Соколюк К.Ю. Прямі іноземні інвестиції в аграрному секторі економіки: стан та перспективи залучення.....	197	Bunturi Yu.V., Shestopalov O.V., Tykhomyrova T.S. Erarbeitung einer Methodik zur Analyse des Biogaspotenzials von landwirtschaftlich genutzter Regionen unter Berücksichtigung der Biogaseinspeisung in das Erdgasnetz	258
Стадник І.Я., Стадник О.І. Використання інтелектуальної власності в господарській діяльності.....	202	Василенко І.А., Куманьов С.О. Математична модель розрахунку процесу горіння палива у топці котельного агрегату.....	264

Нарівський О.Е., Аксьонова Л.І. Дослідження впливу методів внутрішнього аудиту на поліпшення результативності системи управління якістю машинобудівного підприємства.....	268
Скирда О.Є., Черевична Н.І., Мамченко Л.Є. Товарознавчі аспекти якості майонезів та практичні підходи до надання їм антиоксидантних властивостей.....	272
Таран В.М., Ліфанова Л.О. Системний аналіз технології виробництва безалкогольного пива.....	277
Трембус І.В. Пакувальний папір із стебел сояшнику.....	280
Юрченко С.А., Колеснікова М.Б., Юрченко Е.П. Удосконалення рецептурного складу пісочного печива з використанням клітковини.....	284

МЕДИЧНІ НАУКИ

Шупер В.А. Оценка состояния сердечно-сосудистой системы у больных сахарным диабетом.....	288
---	-----

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

Баліцька О.П. Опрацювання фармацевтичної діагностики оцінки якості життя хворих на артеріальну гіпертензію.....	292
---	-----

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

Бабаєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В. Збудження багатопарового п'єзокерамічного пакету нестационарним електричним сигналом	296
--	-----

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Крайнюков О.М. Особенности системы нормування антропогенного забруднення поверхневих вод в Україні та країнах ЄС.....	300
--	-----

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Андрєєва Т.Т. Природоохоронна діяльність професора І.П. Стогнія та його внесок в розвиток екологічної науки в Україні.....	304
Боєчко В.Ф. Економічне становище Другої Речі Посполитої у перші повоєнні роки.....	307
Гал М.Й. Співробітництво в рамках СНД: ГУАМ.....	312

Закоморний Я.О. Битва під Берестечком: переломний момент Національно-визвольної війни (1648–1657 роки).....	316
Заплетнюк О.А. Послаблення царської влади після смерті фараона Ехнатона. Єгипетська «Контрреформація».....	320
Михайлюк Ю.М. Формування шляхетського стану в Великому князівстві Литовському в трактуванні Ф. Леонтовича.....	325
Рєпін І.В. Аналіз воєнно-географічних умов оперативно-стратегічного напрямку наступу військ Червоної армії у Східно-Карпатській операції (вересень-жовтень 1944 рік).....	330
Чемен Ю.О., Губеня В.О., Бондар Н.П. Дослідження вишуканої української кухні часів Гетьманської України.....	334

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Акімова О.М., Кузнецова О.В. Педагогічна рефлексія як один із факторів формування інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя.....	339
Alekseyeva S.V. Theoretical and methodical bases of future designers preparation at the college of artistic profile to the development of professional career.....	343
Baglay O.I. Peculiarities of role-play method application in foreign language learning for the students of the field of study «Tourism» (based on the materials used in L'viv Institute of Economics and Tourism).....	346
Бедевельська М.В. Педагогічна майстерність як вищий рівень професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови.....	350
Бугра А.В. Актуализация мотивационно-целевых установок студентов в системе индивидуализации самостоятельной учебной деятельности при изучении математики.....	353
Булатова Л.О. Музичне мислення особистості як спосіб музичної комунікації	357
Бурова Е.В. Взаємодія теорії та практики в освітньому просторі «вищий педагогічний навчальний заклад – загальноосвітня школа».....	362
Варивода К.С. Інформаційна безпека підлітків в Інтернет мережі.....	365

Гінсіровська І.Р. Технологія підготовки майбутніх фахівців з менеджменту до інноваційної професійної діяльності у вищих технічних навчальних закладах.....	369	Скіба Н.Я. Основні етапи розвитку іноземної мови за професійним спрямуванням.....	422
Демешко І.А. Актуальні компетентності фахівця з інтелектуальної власності.....	375	Слободяник О.В. Модель організації процесу виробничого навчання майбутніх столярів будівельних у ВПУ.....	428
Деяк М.Ю. Фактори впливу інтерактивних технологій при навчанні професійно спрямованої іноземної мови студентів економічних спеціальностей.....	378	Соломко З.К. Електронний посібник як ефективний засіб організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів.....	433
Запотічна М.І. Характеристика традиційної освіти корінних народів Канади.....	381	Фурдуй С.Б. Педагогічні технології формування професійної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери.....	437
Ільїна О.М. Роль студента-лідера при організації навчання іноземної мови студентів економічних спеціальностей у малих групах.....	385	Чаркіна О.А. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку аутопсихологічної компетентності студента-психолога.....	440
Кіріленко О.Г. Комунікативні вміння іноземних студентів у галузі програмної інженерії з позиції компетентнісного підходу.....	388	Шайнер А.І. Особливості функціонування комерційних навчальних закладів Підкарпатської Русі у міжвоєнний період.....	445
Косарева Г.М. Діагностика сформованості мотиваційно-ціннісного компонента толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх вихователів.....	394	Шерман М.І. Дослідження впливу особливостей морської праці на толерантність моряків міжнародних екіпажів.....	450
Лиценко І.О. Застосування ІКТ технологій у процесі персоналізації навчання учнів в системі середньої освіти Великої Британії.....	397	ЮРИДИЧНІ НАУКИ	
Микитенко В.О. Психологічні особливості формування мовної особистості студента багатoproфільного коледжу у процесі вивчення синтаксису.....	401	Бобечко Н.Р. Реформування проваджень з формально-юридичної перевірки судових рішень у кримінальному процесі України.....	455
Новик І.М. Формування готовності майбутніх учителів початкової школи до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів.....	405	Бобік В.П. Поняття та зміст конституційних прав, як об'єкту обмеження під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.....	460
Панченко В.О. Формування творчої особистості майбутнього вчителя початкової школи у процесі професійної підготовки до викладання математики.....	409	Григор'єва Х.А. Тенденції розвитку сучасного законодавства у сфері державної реєстрації прав на землю.....	463
Проскуркіна Я.І. Організація діалогової педагогічної взаємодії «іноземний абітурієнт – викладач».....	412	Діденко А.В., Денисяк Н.М. Окремі аспекти розвитку, удосконалення та реформування українського нотаріату.....	467
Роляк А.О. Цілі, завдання та принципи формування змісту педагогічної освіти у вищих навчальних закладах Данії.....	415	Марчук М.П. Основні напрями державної політики щодо протидії корупції в Україні.....	470
Семеняко Ю.Б. Виховання у дітей дошкільного віку культури споживання медіапродукції: теоретичний аспект.....	419	Medvid A.A. Forms of provision of social services to homeless individuals and gutter children.....	474
		Надієнко О.І. Передумови та пріоритети запозичення в Україні досвіду пенсійного забезпечення постсоціалістичних країн.....	478

Парасюк Н.М. Кримінально-правовий зміст суб'єктивної сторони постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.....	482
Пасечник Е.В., Качуринер В.А. Механизм охраны окружающей среды в сфере производства в праве Европейского Союза.....	487
Раковська Ю.В. Українці як потенційні жертви торгівлі людьми у Республіці Польща.....	491
Репецька О.І. Вплив політики держав на процес дотримання норм міжнародного права.....	494
Сердюк А.Р. Нормативно-правове забезпечення впровадження електронного судочинства в Україні.....	500
Фасій Б.В. Субсидіарне застосування норм цивільного законодавства про недійсність договору до трудових відносин.....	505

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Антонівська М.О. Особливості функціонування та перекладу сталих виразів у діловій англійській мові.....	509
Багрій М.Г. Біблійний та більшовицький дискурси у поемі Володимира Сосюри «Христос»	514
Берегова О.А. Загадка кризь призму сучасного мовознавства.....	519
Bobak H.R., Bobak M.I. Conversation analysis in Truman Capote's novella «Breakfast at Tiffany's».....	523
Diachenko H.F., Sirotenko T.V., Ershova Yu.A. Lexical stratification of verbs in the texts of scientific style (on the basis of the English sublanguage «acoustics and ultrasonic engineering»).....	527
Коляса О.В. Сутність абсурду в постмодерністському художньому тексті.....	531
Коренькова О.А. Визначення поняття «дієслова психічного стану» в сучасній українській мові.....	534
Котух Н.В. Топонімічні координати художнього дискурсу А.П. Чехова	538
Мацнева Є.А. Проблема типології соціального білінгвізму.....	542
Панченко Т.С. Особливості виразного читання прозових творів (на прикладі казок).....	546

Романюк О.С. Багатокритеріальний підхід до визначення соціального статусу як інтегративного показника мовлення респондентів україномовних та англійськомовних дейтинг-шоу.....	550
Хохрякова І.П. Засоби репрезентації та внутрішнє семантичне розгалуження неозначеності в сучасній українській літературній мові (на матеріалі творів Л. Дереша).....	554
Шведць Н.В. Іхтіоніми як джерело утворення власних назв в англійській, французькій та українській мовах.....	557
Шевченко М.Ю., Смоляр А.А. Семантические свойства композиционно-речевых форм эпохи Английского Возрождения на материале философских трактатов.....	561
Штепуляк О.С. Головні особливості та способи перекладу політичного сленгу.....	564

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Баглик А.І. Феномен безсмертя у філософії.....	569
Ворона В.А. Етико-правові аспекти законодавчого забезпечення захисту тварин.....	572
Коломієць А.Є. Моральні аспекти політичної відповідальності.....	577

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Басенко Г.Н. Психологические основы формирования лексических навыков у детей дошкольного возраста.....	583
Бруєнко М.О. Особливості профорієнтаційної роботи психолога із старшокласниками загальноосвітньої школи.....	588
Коваль І.С. Умови формування психологічної готовності майбутніх рятувальників.....	592
Лебедева О.А., Гоголь И.А. Культурный аспект употребления проксемического фактора в коммуникативном процессе.....	596
Посохова Я.С. Психологічне дослідження переживань пов'язаних з роботою у майбутніх поліцейських.....	603

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

Данилко В.М. Формування мотивації безпеки життєдіяльності студентської молоді в процесі занять фізичними вправами.....	608
--	-----

Ібрагімова А.С.

Стратегічні напрямки вдосконалення системи фізичного виховання студентів вузів.....611

Куліш Н.М.

Особливості підготовки майбутніх фахівців фізичної реабілітації до роботи з діагностиками.....615

Ткачук О.Г.

Формування компетентності здоров'язбереження у майбутніх лікарів при викладанні дисципліни «Фізичне виховання».....619

Черевичко О.Г.

Функції пам'яті та уваги у студентів навчального відділення плавання НТУУ «КПІ».....622

Чубатенко С.Ю.

Аспекти формування у майбутніх фахівців компетенцій здоров'язбереження.....625

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ**Варунків А.В.**

Врахування інстинктивного потенціалу громадянина у системі державного управління.....629

КУЛЬТУРОЛОГІЯ**Бензюк О.О.**

Засоби створення й сприймання художнього образу в концертному триптиху «В іспанському стилі» Анатолія Білошицького.....634

Білецька О.О.

Переклад інформаційно-новинних текстів у контексті міжкультурної комунікації.....638

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ**Косенко О.С.**

Інтеграція телебачення з соціальними мережами на прикладі мережі Facebook.....643

Кудряшов Г.О.

Газета «Беларус Галічыны» – перше видання білоруської діаспори в Україні.....650

Попова О.М., Солодун А.М.

Прояви вербальної агресії у ЗМІ.....654

Чернявська А.В.

Концептуалізований простір мас-медіа.....658

CONTENTS**ECONOMIC SCIENCES**

Avhustova O.O. The organization of the control process on the fish processing plants costs in automated data processing terms.....1	Honcharuk V.V. Formation and evaluation of relationship between economic and social part in public dynamics..... 55
Aleksandrova H.M. Financial, economic and social factors, implications of pension reform in Ukraine.....4	Hranovskaya I.V. Problems and changes in tax code of Ukraine.....60
Alexandrova H.M., Mulesa D.V. Analysis modern consisting of the personal insurance in Ukraine.....8	Hryhorenko Yu.V. Features of tax accounting vat..... 64
Bartashevs'ka Yu.M. Definition investment risk enterprise's by sensitivity analysis method.....11	Demchenko M.M. Control of employee benefits.....70
Bobrovskaya N.V Oriented-on-ecology approach to the formation and usage of nature resource base in agrarian sector of economics.....15	Yevtushenko N.M., Makarchuk I.M., Yaremenko L.M. Macroeconomic stability in Ukraine.....74
Bozhanova E.V. The analysis of the condition of money supply in Ukraine, as the making monetary policy.....19	Ivchenko L.V. Net worth: it's essence and components.....79
Bondarenko T.V. The question about innovative of horticulture enterprises23	Kabak O.O., Hubareva N.P. Ature and theoretical basis of effective grain production..... 83
Burak I.A. Conceptual going is near determination of essence and types of trade activity.....26	Kovalska K.V., Samoilenko A.A. Features of forming and implementation a strategy of human resource development in the company.....89
Buyak L.M. Modelling the impact of land market on the overall economic dynamics.....30	Kolodka Ya.V. Developing tools for effective efficiency of introducing logistics outsourcing.....93
Vasiutkina N.V., Kondratyuk O.I. Features of management efficiency of enterprises is based on a hierarchical approach.....35	Korneva I.O. Costs of quality production: problems and methods of accounting.....97
Vlasenko I.V., Dzyumak M.A. Study of the influence the economic territory of Vinnytsia region on territorial development and recreational complex in general and tourism in particular.....41	Kravchenko O.O., Kykot S.V. Psychological aspects of personnel management.....101
Vozna L.B., Bosak O.V. Motivational package as innovative approach to the improvement of the system of employees' organization motivation.....45	Kryvoruchko M.Y. Interregional convergence in the socio-economic development: institutional-structural aspect104
Ganzyuk S.M. Financial crisis in Ukraine companies.....49	Krysiuk L.M., Moskvichenko I.M., Kastel'yanos Trukhylyo A. Conceptual questions to level of economic security stevedoring company.....111
Honchar L.A. Audit of financial results of enterprise: problems and solutions.....52	Kutuzova M.M. Stock market of Ukraine in conditions of global financial instability.....115
	Lega N.Yu. The processes of transnationalization as a means of attracting foreign investment.....119
	Lisak V.Y. The essence and the main provisions of the concept of human capital..... 123
	Lozovska L.I., Chornorot Ya.O. Analysis of a basic model of inventory management, built using theory of complex numbers and development software126
	Nalyvayko D.V. Features and the value of property insurance in financial services.....130

Nepochatova V.S. Internal control of settlements with purchasers and customers.....	134	Stadnyk O.I. The implementation of the association agreement between Ukraine and European Union in the field of intellectual property.....	206
Novosiolova O.S. Economic nature of financial imbalances and their impact on macroeconomic dynamics.....	138	Skhidnytska H.V. Theoretical foundations of strategic management of agricultural enterprises.....	212
Pavlenko O.P. Insurance risk financial institutions as the dominant elements of the market financial services.....	143	Taran-Lala O.M. Interaction of the national economy and consumer cooperation as a socio-economic system.....	216
Petrova S.A. Approaches for retail assortment creation and sustainable development.....	149	Tirbah L.V. Medium-Term budgeting.....	221
Primierova O.K., Vasylchuk A.V. Theoretical and methodological approaches to the assessment of the relationship between economic development and indices of gender equality.....	154	Trehubova O.O. Investments in sustainable management of natural resources in agriculture.....	225
Rymkina M.S. Knowledge management as a promising direction of socio-economic development of enterprises in Ukraine.....	161	Chernyshenko Ya.G. The formation of accounting policy in terms of assets.....	229
Ruslanova N.G. Social and demographic researches as instrument of increase of efficiency of intermediary organizations of property market	166	Shapoval A.S. Methods of economic analysis of fulfillment of budgetary institutions' estimates.....	234
Samartseva A.E. Modelling risk of fixed exchange rate policy in Ukraine.....	171	Shura N.A., Chubarov D.V. The factors of influence on efficiency of administrative activity: forming, grouping, consequences.....	239
Synchuk I.V. Importance of SWOT-analysis in decision-making system during financial crisis	174	AGRICULTURAL SCIENCES	
Synchuk I.V. Formation controlling costs system to ensure effective operations.....	179	Alokhin V.V. The influence of mineral nutrition levels and ways on the yielding capacity, growth and development in potatoes plants of middle-ripening variety «Lehenda»	243
Sytnyk I.P., Breus I.O. The usage of international experience auction «eBAY» with the implementation of modern payment systems in Ukrainian e-business.....	182	Ratoshnyuk V.I. Growing influence processing methods lupinus angustifolius the formation of indicators productivity.....	249
Sytnyk I.P., Shmelova M.O. The modern planning of financial resources at the enterprise using erp-system.....	186	Sheydik K.A., Goncharenko I.I., Margitay L.H. Phases of european grape development varieties in the context of weather onditions of Transcarpathian region.....	254
Skibitska L.I., Sivashenko T.V. Methodical maintenance of forming crisis management system in the aircraft enterprise.....	189	ENGINEERING SCIENCES	
Kateryna Yu.S. Straight lines foreign investments in the agricultural economy sector included: state and prospects attraction.....	197	Bunturi Yu.V., Shestopalov O.V., Tykhomyrova T.S. Erarbeitung einer Methodik zur Analyse des Biogaspotenzials von landwirtschaftlich genutzter Regionen unter Berücksichtigung der Biogaseinspeisung in das Erdgasnetz	258
Stadnyk I.Y., Stadnyk O.I. The use of intellectual property in economic activity.....	202		

Vasylenko I.A., Kumanev S.A.
Mathematical model
of the fuel combustion
process calculation in the furnace
of boiler unit.....264

Narivskiy O.E., Aksionova L.I.
Study the methods of internal audit
to improve performance of quality
management system
engineering companies.....268

**Skyrda O.Ye.,
Cherevychna N.I., Mamchenko L.Ye.**
Commodity expert aspects
of mayonnaises quality
and practical going are near grant
to them of antioxidant properties.....272

Taran V.M., Lifanova L.O.
System analysis production
technology of non-alcoholic beer.....277

Trembus I.V.
Wrapping paper
from the stems of sunflower.....280

**Yurchenko S.L.,
Kolesnikova M.B., Yurchenko E.P.**
Improvement of prescription
composition shortbread
with using cellulose.....284

MEDICAL SCIENCES

Shuper V.O.
Assessment of cardiovascular
system in patients
with diabetes mellitus.....288

PHARMACEUTICAL SCIENCES

Balicka O.P.
Processing of pharmaceutical
diagnosis to evaluate life quality
of patients with hypertension.....292

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

**Babayev A.A.,
Shtefan N.I., Gnateyko N.V.**
Excitation multilayer piezoceramic
package nonstationary electrical signals.....296

GEOGRAPHICAL SCIENCES

Krayniukov A.N.
System features of rating
in anthropogenic pollution
of open water in Ukraine and EU.....300

HISTORICAL SCIENCES

Andreeva T.T.
Environmental activities
Stognij I.P. Professor and his contribution
to the development environmental
science in Ukraine.....304

Boyechko V.F.
Economic situation
of the Second Polish Commonwealth
in the first postwar years.....307

Gal M.J.
Cooperation within the CIS: GUAM.....312

Zakomorny Ya.O.
The battle near Berestechko:
the turning moment of the national
liberation war (1648–1657).....316

Zapletniuk O.A.
The Weakening of the Royal Power
after the Death of Akhenaten.
Egyptian «Counter-Reformation».....320

Mikhayliuk Yu.N.
Formation gentry estates
in the Grand Duchy of Lithuania
in the interpretation of F. Leontovich.....325

Repin I.V.
Analysis of military
and geographical conditions
operational strategic direction
of offensive operation Red Army
in the battle of the Dukla Pass
(september-october 1944).....330

**Chemen Y.O.,
Hubenya V.O., Bondar N.P.**
Research of exquisite cuisine
during Hetmanate Ukraine times.....334

PEDAGOGICAL SCIENCES

Akimova O.M., Kuznetsova O.V.
Pedagogical reflection
as a factor in the formation
of an innovative style in the future
teacher's professional activity.....339

Alekseyeva S.V.
Theoretical and methodical
bases of future designers
preparation at the college
of artistic profile to the development
of professional career.....343

Baglay O.I.
Peculiarities of role-play method
application in foreign language
learning for the students
of the field of study «Tourism»
(based on the materials used in L'viv
Institute of Economics and Tourism).....346

Bedevelska M.V.
Pedagogical skills as a higher level
of professional competence
of future foreign language teachers.....350

Buhra A.V.
Actualization motivational-having
settings of students in system
individualizations of independent
educational activity
at study of mathematics.....353

Bulatova L.O.
Musical thinking of a personality
as a way of musical communication.....357

Burova E.V. Interaction of theory and practice in educational area «higher pedagogical educational institution – comprehensive school».....362	Roliak A.O. Goals, objectives and principles of teacher education content forming in higher educational institutions of Denmark.....415
Varyvoda E.S. Informational security of teens in the internet.....365	Semenyako Yu.B. The education of children of preschool age the culture of consumption of media products: a theoretical aspect.....419
Hinsirovska I.R. Technology of future specialists in management preparation for innovative professional activity at technical higher education institution369	Skiba N.Ya. The basic stages of foreign language development for specific purposes.....422
Demeshko I.A. Actual competences of an intellectual property specialist.....375	Slobodianyk A.V. The model of the process of industrial training carpenters building the future in VPU.....428
Deyak M.Yu. Interactive technologies influence factors at teaching economical students professional foreign language.....378	Solomko Z.K. E-Manual for students' self-study of foreign language: efficiency of using.....433
Zapotichna M.I. The characteristic of traditional education of aboriginal peoples of Canada.....381	Furduy S.B. Pedagogical technologies forming professional competence future specialists of social and economic areas.....437
Illyina O.M. The leader students' role in implementing small group method at foreign language classes.....385	Charkina E.A. Socio-psychological training as a method of development of autopsychological competence psychology students.....440
Kirilenko O.H. Communication skills of foreign students in the software engineering from the perspective of competency approach.....388	Shayner A.I. Peculiarities of commercial educational establishments in Sub-Carpathian Russ in interwar period445
Kosareva G.N. Diagnosis of formation of motivational-value component tolerance towards children with special needs in the future educators.....394	Sherman M.I. Study of maritime safety features for tolerance international crew sailors.....450
Lycenko I.O. Using of ICT technologies in personalization of teaching in the system of secondary education in Great Britain.....397	
Mykytenko V.A. Psychological features of formation of language personality of college student in learning syntax.....401	
Novyk I.M. Formation of primary school teachers readiness for diagnostic support of cognitive interests of pupils.....405	
Panchenko V.O. The formation of the creative personality of the future primary school teacher in the process of professional preparation for teaching mathematics.....409	
Proskurkina Y.I. Organization of interactive pedagogical cooperation «foreign student – teacher».....412	
	LAW SCIENCES
	Bobechko N.R. Reforming of proceedings called to perform the formally legal check of judgments in criminal procedure of Ukraine.....455
	Bobik V.P. The concept and content of constitutional rights, as the object of restriction in applying measures to ensure criminal proceedings.....460
	Hryhoryeva K.A. Contemporary legislation trends in the field of state registration for land.....463
	Didenko L.V., Denisyak N.N. Some aspects of the development, improvement and reform of Ukrainian notary.....467
	Marchuk M.P. The main directions of the state policy of combating corruption in Ukraine.....470
	Medvid A.A. Forms of provision of social services to homeless individuals and gutter children.....474

Nadiyenko O.I. Background and priorities of borrowing the pension system experience of post-socialist countries in Ukraine.....	478
Parasyuk N.M. Criminal law contents subjective side by a judge (judges) knowingly unfair sentence, judgment, ruling or statement.....	482
Pasechnyk O.V., Kachuriner V.L. The mechanism of environmental protection in the sphere of production in the European Union.....	487
Rakovska Y.V. Ukrainians as potential victims of human trafficking in Poland.....	491
Repetska O.I. The impact of state's policy to the process of obeys international law.....	494
Serdiuk L.R. Regulatory framework introduction of electronic proceedings in Ukraine.....	500
Fasiy B.V. Subsidiary application norms of civil legislation on the invalidity contract to labour relations.....	505

PHILOLOGICAL SCIENCES

Antonivska M.O. Features of functioning and translation of set expressions in business English language.....	509
Bagriy M.G. The bible and the bolshevik discourse in the poem Vladimir Sosiura «Christ».....	514
Beregova O.A. Riddle through the prism of modern linguistics.....	519
Bobak H.R., Bobak M.I. Conversation analysis in Truman Capote's novella «Breakfast at Tiffany's».....	523
Diachenko H.F., Sirotenko T.V., Ershova Yu.A. Lexical stratification of verbs in the texts of scientific style (on the basis of the English sublanguage «acoustics and ultrasonic engineering»).....	527
Kolyasa O.V. The absurd essence in postmodern literary text.....	531
Korenkova O.A. Definition of the psych-verb concept in the modern Ukrainian language.....	534
Kotukh N.V. Toponymical coordinates of A.P. Chekhov's literary discourse.....	538
Matsneva Ye.A. Social bilingualism typology problem.....	542
Panchenko T.S. Features of expressive reading of prose (on the example of fairy tales).....	546

Romaniuk A.S. Multicriterion approach to defining the social status as an integrated indicator of Ukrainian and English dating show respondents' speech.....	550
Khokhriakova I.P. The means of representation of indeterminacy and its internal semantic branching in modern Ukrainian literary language (on the basis of works by L. Deresh).....	554
Shvets N.V. Ithyonyms as a source of proper names in English, French and Ukrainian languages.....	557
Shevchenko M.Yu., Smolyar A.A. The semantic properties of composition and speech forms in the era of English renaissance in philosophical treatises.....	561
Shtepulyak O.S. The main features and methods of political slang translation.....	564

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Bahlyk A.I. The phenomenon of immortality in philosophy.....	569
Vorona V.A. Ethical and legal aspects of legislative security and protection of animals.....	572
Kolomiyets A.E. The moral aspects of political responsibility.....	577

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Basenko H.N. Psychological basis of forming of lexical skills within the children of preschool age.....	583
Bruyenko M.O. Features psychologist vocational guidance with high school students of secondary school.....	588
Koval I.S. Conditions formation of psychological readiness of future rescuers.....	592
Lebedeva O.A., Gogol I.O. Cultural aspect of the proxemics factor performance in communicative process.....	596
Posokhova Y.S. Psychological research on the experiences connected with the work of the future police officers.....	603

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

Danylko V.M. Forming the motivation for life safety of students in the process of physical education.....	608
---	-----

Ibragimov L.S. Strategic areas of improvement of physical education university students.....	611	CULTURAL STUDIES	
Kulish N.M. Features future training specialists for physical rehabilitation work diagnostics.....	615	Benziuk A.A. Ways to create of the artistic image and perception in the concert triptych «The spanish-style» Anatoly Biloshitsky.....	634
Tkachuk O.H. Formation of health protection competence of future doctors in teaching the discipline «Physical education».....	619	Bilets'ka O.O. Translation of the information and news texts in the context of intercultural communication.....	638
Cherevichko A.G. Memory and attention functions of NTUU KPI swimming department students.....	622	SOCIAL COMMUNICATIONS	
Chubatenko S.Yu. Aspects of professional competence in the future healthcare.....	625	Kosenko O.S. Integration of television with social networks: a case study on Facebook.....	643
STATE ADMINISTRATION		Kudriashov H.O. The newspaper «Belarus Halichyny» – the first publication of Belarussian Diaspora in Ukraine.....	650
Varunkiv L.V. Considering the potential of instinctive citizens in public administration.....	629	Popova O.M., Solodun L.M. Manifest verbal aggression in the mass media	654
		Cherniavska L.V. Conceptualized space of mass media.....	658

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 657.471.11

ОРГАНІЗАЦІЯ КОНТРОЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЩОДО ВИТРАТ НА РИБОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ В УМОВАХ АВТОМАТИЗОВАНОЇ ОБРОБКИ ІНФОРМАЦІЇ

Августова О.О.

Київський національний торговельно-економічний університет

У статті розглянуто особливості організації внутрішнього контролю витрат на рибопереробних підприємствах за умов використання сучасних інформаційних систем та технологій. Визначено шляхи удосконалення внутрішнього контролю витрат на рибопереробних підприємствах.

Ключові слова: внутрішній контроль, витрати, рибопереробні підприємства, інформаційні системи та технології.

Постановка проблеми. Інформаційні технології та системи ввійшли до всіх сфер діяльності рибопереробних підприємств, починаючи від закупівлі рибної сировини та матеріалів, виробництва і реалізації продукції та закінчуючи наданням інформації управлінському персоналу. Система бухгалтерського обліку, яка надає переважну частину інформації для прийняття управлінських рішень потребує належного забезпечення. Це досягається шляхом автоматизації обліку, що в свою чергу є позитивним моментом для системи внутрішнього контролю на підприємстві, оскільки інформація щодо якої здійснюється спостереження та перевірка не потребує додаткових зусиль на її пошук, так як перебуває у загальній базі даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам автоматизації контролю присвячено роботи вітчизняних науковців, а саме: М.Т. Барановського, М.М. Бенько, Ф.Ф. Бутинця, В.П. Завгородного, З.В. Кірянової, О.В. Клименко, В.Ф. Палія, Т.А. Писаревської, та інші, в яких розглядаються як теоретичні питання автоматизації контролю, так і питання практичного застосування сучасних інформаційних систем і технологій в даній системі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність використання автоматизованих систем і інформаційних технологій для підвищення ефективності здійснення контролю витрат на рибопереробних підприємствах обумовлена наступними чинниками [1]:

- значними об'ємами інформації підприємства, які необхідно обробити і на основі одержаних результатів дати рекомендації щодо підвищення ефективності виробничої діяльності підприємств з переробки риби, запобігання в майбутньому помилок, зловживань, невідповідностей діючому законодавству;

- вимогами до швидкості проведення перевірок, забезпеченням їх високої якості. Застосування найпростіших обчислювальних машин дає можливість виконувати обчислювальні операції в 5-7 разів швидше і у 2-3 рази дешевше, ніж на звичайних рахівницях;

- трудомісткістю контрольних процедур, які вимагають використання великої кількості ариф-

метичних розрахунків, проведення різного роду аналізу. На багатьох рибопереробних підприємствах контроль витрат виробництва зводиться тільки до порівняння планових і фактичних показників. Його автоматизація підвищить ефективність прийняття рішення і надасть можливість проведення розрахунків різного ступеню складності, аналітичних процедур з використанням економіко-математичних і статистичних методів;

- циклічністю технологічного процесу внутрішнього контролю витрат виробництва. Господарська діяльність рибопереробних підприємств носить циклічний характер. Відповідно процеси, пов'язані з нею, відбуваються систематично. Процес контролю також не є винятком. Це дає змогу стандартизувати та уніфікувати методику його процедур і їх автоматизувати;

- необхідністю швидкого і повного виявлення помилок. При використанні засобів автоматизованої обробки даних зменшується вплив людського фактору на будь-який процес. Система навмисне не зможе зробити помилку, тому їх допустимість значно знижується і полегшується їх виявлення.

Однак, вітчизняний ринок програмного забезпечення щодо контролю взагалі, та витрат в тому числі, слабо розвинутий. На практиці контроль здійснюється вручну без використання комп'ютерної техніки і ґрунтується на досвіді фахівців.

Метою статті є дослідження особливостей організації внутрішнього контролю витрат на основі сучасних інформаційних систем та технологій. Для досягнення вищевказаної мети необхідно розв'язати наступні завдання:

- ознайомитися з сучасним станом автоматизації внутрішнього контролю витрат на рибопереробних підприємствах;

- визначити шляхи удосконалення внутрішнього контролю витрат на основі сучасних інформаційних систем та технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зрозумілим є те що, як і облік так і контроль витрат потребує відповідного програмного забезпечення (далі – ПЗ). Ідеальним варіантом є розробка програмного продукту враховуючи всі особливості

підприємства, але поряд з цим є певні недоліки – занадто високі витрати на розробку, які більшість підприємств не бажають здійснювати. Саме тому, оптимальним варіантом є використання універсальних бухгалтерських продуктів, які присутні на ринку програмного забезпечення.

Існуюче ПЗ для внутрішнього контролю наведено у табл. 1, де зібрано не тільки спеціальні програмні продукти, але й те ПЗ, яке можна використовувати в процесі контролю. Дані зібрані в результаті проведеного аналізу вітчизняного та російського ринків ПЗ.

Із даних таблиці 1 видно, що на ринку існує достатньо автоматизованих інформаційних систем (далі-АІС), але їх застосування для автоматизації внутрішнього контролю обмежено, оскільки існуючі системи можливо використовувати тільки як допоміжний інструмент контролера для пошуку інформації, оформлення документів, проведення простих арифметичних розрахунків, внаслідок чого виникають істотні обмеження у використанні математичних методів, логічних операцій в області аналізу даних і формуванні експертних оцінок.

На українському ринку станом на 2014 рік відзначається наступний розподіл ринкових часток в розрізі програмного забезпечення: SAP – 34,8%, НВП «Інформаційні технології» – 12,2%, 1С – 24,8%, Oracle – 11,9%, Microsoft – 7,9%, решта – 8,4% (рис. 1) [3].

Однак, впровадження і підтримка таких великих систем вимагають від користувача значних витрат (на придбання ліцензій; модернізацію комп'ютерного і комунікаційного устаткування;

на інтеграцію модулів; кваліфікованих фахівців; навчання користувачів та ін.).

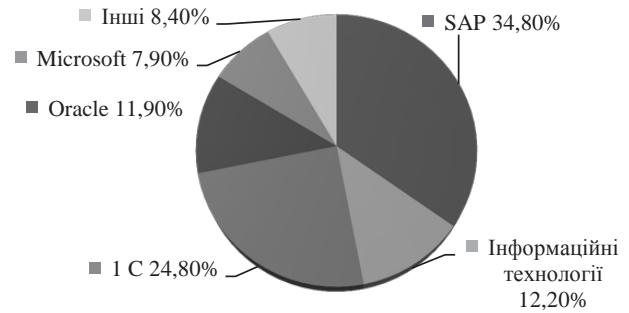

Рис. 1. Питова вага виробників програмного забезпечення на українському ринку [3]

Також, на рибопереробних підприємствах можливості бухгалтерських програм використовують не сповна. Зокрема, за результатами досліджень низки рибопереробних підприємств щодо способів автоматизації управління виробничого процесу підприємством отримано наступні дані (рис. 2).

Дані рис. 2 свідчать, що автоматизація системи управління та контролю витрат виробництвом є відносно новим процесом у діяльності вітчизняних рибопереробних підприємств. На практиці, автоматизувалися тільки функції окремих структурних підрозділів.

Автором було визначено, що майже половина підприємств (60% анкетованих рибопереробних підприємств) використовують програмні продукти «1С: Підприємство», інші 16% досліджуваних

Таблиця 1

Програмні продукти для внутрішнього контролю витрат [1]

№ п/п	Група програмного забезпечення	Програмне забезпечення
1	Пакети прикладних програм загального призначення	Електронні таблиці: «MS Excel»; «Lotus 1-2-3»
		Текстові редактори: «MS Word»; «Лексикон»; «Іван Федоров»
2	Прикладне програмне забезпечення процедур внутрішнього контролю	Правові бази даних та довідники: «Юрист-Плюс»; «ГРОССБУХ»; «Лига-закон»; «Консультант Плюс»; «Гарант»; «Юсис»; «Дело и право»; «Кодекс»; «Юрисконсульт»; «Референт»; «Эталон»
		Бухгалтерські програми: «1С: Підприємство»; «Парус»; «Инфо-Бухгалтер»; «Абакус»; «Турбо-Бухгалтер»; «БЭСТ»; «К8-Balance»; «Инфин»; «Илотек-бухгалтер»
		Програми управління електронним документообігом: «1С:Документооборот»; «DOCS OPEN»; «Excalibur EFS»; «OfficeMedia»; «Staffware»
3	Інтегровані (корпоративні) системи	Програми фінансового аналізу або їх окремі модулі: «Экономический анализ и прогноз деятельности предприятия» (ИНЭК); «Анализ финансового состояния предприятия» (ИНЭК); «Аналитик» (ИНЭК); 1С: АФС – «Анализ финансового состояния предприятия»; «ОЛИМП: ФинЭксперт»; «ЭкспрессАнализ»; Система аналізу фінансово-господарської діяльності «БЭСТ-Ф»; підсистема «Финансовый анализ деятельности предприятия», яка входить до складу комплексу «RS-Balance програма «ФИН.АНАЛИЗ»; «Гепард»; PROGEST EXPERT (аналіз ефективності фінансово-господарської діяльності); AUDIT EXPERT (фінансовий аналіз) і т.ін.
		«Галактика»; «R/3»; «Oracle»; ІАІС «Делопроизводство – Контроль ИРД» «МОНОЛИТ SQL» (підсистеми «Финансы и контроль за исполнением бюджетов» та «Учёт и контроль инвестиций по проектам»); «ERA Financials» (Ericor); ERP-система «Планування Ресурсів Підприємства» (модуль «Управління фінансами»); «infor:MES» – система управління виробництвом класу MES – Manufacturing Execution System («Модуль контролю стану і розподілу ресурсів»); «Контур Корпорация. Финансовое управление» (система автоматизації фінансового планування і контролю виконання бюджету класу MPC, створена російською компанією InterSoft Lab).
4	Спеціальні програмні засоби внутрішнього контролю	«ФинИК»; КИП – «Контроль инвестиционной программы строительства» (автоматизована інформаційна система контролю інвестиційної програми); «Финансовый калькулятор»; Frango Controller – фінансове управління і контроль.

підприємств використовують – Галактику, власно розроблені програми використовують (створені власними програмістами) – 12% анкетованих підприємств. Наглядно результати дослідження ілюструє рисунок 3.

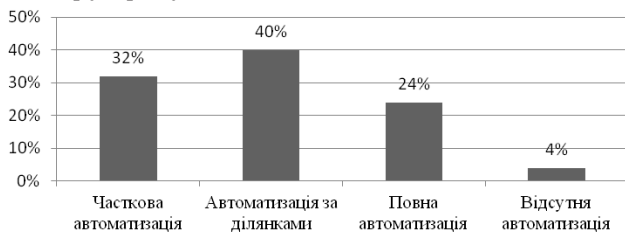

Рис. 2. Способи автоматизації управління на рибопереробних підприємствах [власні дослідження]

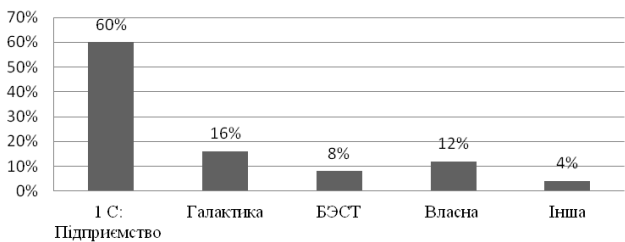

Рис. 3. Використання комп'ютерних програм обліку та контролю на рибопереробних підприємствах [власні дослідження]

Оскільки науковці досить часто звертають увагу на створені наскрізних автоматизованих комп'ютерних систем управління та контролю, які забезпечують комплексність та інтегрованість функцій управління та контролю, орієнтовані на оперативне формування варіантів рішень для керівництва [2], то автором було запропоновано структуру трьохрівневої автоматизованої системи контролю та в свою чергу і управління витратами рибопереробного виробництва, що забезпечить управлінців як бухгалтерською, так і виробничою інформацією та враховує галузеві особливості рибопереробних підприємств.

Відповідно, на першому рівні даної системи автоматично формується вхідна первинна облікова інформація шляхом оперативного надходження інформації із технологічних переділів в розріз виробничих цехів підприємства (первинні документи), яка узагальнюється для формування загальної виробничої ситуації. Опрацьовані та узагальнені дані з першого автоматизованого рівня передаються до центрального сховища обліково-економічної інформації (єдина база даних). Дана інформація є придатною та доступною, в оперативному режимі, для керівників усіх рівнів управління підприємством.

Для комп'ютеризації обліку та контролю витрат виробництва на ТОВ «Два океани» було використано «1С: Підприємство 8» з певною модифікацією відповідно до рибопереробного виробництва, що передбачає введення різних документів, наприклад розглянемо перший переділ

рибопереробного виробництва (отримання рибної сировини-первина переробка-відходи)

– «Акта передачі рибної сировини» – відображає передачу рибної сировини з складу-холодильника до рибного цеху;

– «Акта первинної обробки рибної сировини» – відображає оприбуткування очищеної риби та передача її до засолочного цеху;

– «Акт утворення зворотних відходів» відображає оприбуткування утворених в рибному цеху зворотних відходів;

Дані вище зазначених документів, надають можливість автоматично розраховувати кількісні показники переробки рибної сировини у готову продукцію.

Третій рівень – АРМ вищого керівництва підприємства. Відбуваються формування зведених даних, контроль, аналіз фінансово-господарської діяльності підприємства. На даному рівні здійснюють аналіз роботи структурних підрозділів та підприємства в цілому, узагальнення зведених даних, пов'язаних із виконанням регламентних облікових завдань із формування періодичної і зведеної звітності, оперативний контроль за використанням трудових, матеріальних та фінансових ресурсів підприємства тощо. Для забезпечення дієвості третього рівня автоматизованої системи управління та контролю на рибопереробних підприємствах необхідно обладнати дані АРМ спеціальними програмними комплексами, які нададуть можливість формувати та приймати управлінські рішення.

Також усі керівники даного рівня, підключені до локальної мережі рибопереробного підприємства, яка надає доступ до інформації з бази даних, що надасть можливість відстежувати фактичний стан виробництва та приймати оперативні управлінські рішення.

Саме така систематизована та комплексна автоматизація забезпечить чітку взаємодію та контроль всіх складових виробничо-господарського механізму рибопереробних підприємств, оскільки чітко простежуватимуться усі зв'язки між різними рівнями управління. При цьому важливим моментом є акумулювання обліково-економічної інформації в єдиному інформаційному сховищі даних (базі даних), що є доступною для управлінського персоналу відразу після її введення в систему.

Висновки і пропозиції. Автором було розглянуто сучасні інформаційні системи та технології та можливість їх практичного використання при здійсненні внутрішнього контролю витрат на рибопереробних підприємствах.

Було визначено, що для покращення здійснення внутрішнього контролю витрат на рибопереробних підприємствах варто створити наскрізну автоматизовану комп'ютерну систему за різними рівнями управління, що надасть можливість забезпечити управлінців як бухгалтерською, так і виробничою інформацією та враховує галузеві особливості рибопереробних підприємств.

Список літератури:

1. Яровенко Г. М. Аспекти автоматизації фінансового контролю підприємств [Текст] / Г. М. Яровенко // Вісник Української академії банківської справи. – 2004. – № 2 (17). – С. 89-96.

2. Билуха Н. Т. Теоретические и методологические принципы электронного учета хозяйственной деятельности / Н. Билуха, Т. Микитенко // Бух. учет и аудит. – 2004. – № 12. – С. 5–24.
3. Продажи «1С» взлетели благодаря новой ERP [Электронный ресурс]. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: http://www.cnews.ru/news/top/prodazhi_1c_vzleteli_blagodarya_novoy_erp
4. Білуха М. Застосування АРМ бухгалтера в обліку і контролі на підприємстві [Текст] / М. Білуха, Т. Микитенко, В. Новодворська // Бухгалтерський облік і аудит. – 2003. – № 12. – С. 3–8.
5. Сисюк С. В. Комп'ютеризація обліку та контролю в транспортній галузі: аналіз можливостей та задачі довершення / С. В. Сисюк // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2015. – Том 20. – С. 185–188.
6. Бенько М. М. Новітні інформаційні технології в бухгалтерському обліку / М. М. Бенько // Вісн. Львів. комерц. акад.: зб. наук. праць. – Вип. 35. – Л.: ЛКА, 2011. – С. 29–33.

Августова Е.А.

Киевский национальный торгово-экономический университет

ОРГАНИЗАЦИЯ КОНТРОЛЬНОГО ПРОЦЕССА ПО РАСХОДАМ НА РЫБОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ В УСЛОВИЯХ АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ ОБРАБОТКИ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация

В статье определены особенности организации внутреннего контроля затрат на рыбоперерабатывающих предприятиях при использовании современных информационных систем и технологий. Определены пути совершенствования внутреннего контроля затрат на рыбоперерабатывающих предприятиях.

Ключевые слова: внутренний контроль, расходы, рыбоперерабатывающие предприятия, информационные системы та технологии.

Avhustova O.O.

Kyiv National Trade and Economic University

THE ORGANIZATION OF THE CONTROL PROCESS ON THE FISH PROCESSING PLANTS COSTS IN AUTOMATED DATA PROCESSING TERMS

Summary

In the article are the features of the internal control spending on fish processing enterprises in the conditions of modern information systems and technologies. There are ways of improving the internal control spending on fish processing enterprises.

Keywords: internal control, costs, fish processing enterprises, information systems and technology.

УДК 331

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ Й СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ ТА НАСЛІДКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Александрова Г.М.

Донецкий национальный университет экономики и торговли
імені Михайла Туган-Барановського

У даній статті узагальнено основні проблеми пенсійної системи. Розглянуто, які чинники зумовлюють необхідність реформування пенсійної системи. Виявлено наслідки впровадження пенсійної реформи в Україні. Визначено пріоритетні напрямки реформування пенсійної системи. Узагальнено особливості проведення пенсійної реформи.

Ключові слова: пенсійна реформа, пенсійна система, пенсія, Пенсійний фонд, держслужбовці.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день пенсіонери знаходяться на межі бідності. Стан пенсійної системи є незадовільним і саме це свідчить про необхідність проведення пенсійної реформи. Основною метою якої є забезпечення достойного рівня життя громадянам,

які протягом свого трудового життя сплачували пенсійні внески, не приховуючи своїх трудових доходів. Але закон про пенсійне забезпечення, який був прийнятий з 01 жовтня 2011 року, не вирішує нинішніх проблем в галузі і містить низку суперечливих положень. Актуальності дослі-

дження процесу реформування пенсійної системи України набувають у світлі динамічної зміни пенсійного законодавства, а також нестійкого зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми пенсійної реформи сьогодні обговорюють усюди: в періодичних виданнях, ЗМІ та через інші джерела масової інформації. Це питання досліджували такі науковці, як: Н. Андрусевич, Н. Королєвська, В. Тягнирядно, О. Гашинський та інші.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення основних фінансово-економічних та соціальних факторів впровадження пенсійної реформи в Україні, та їх наслідки.

Виклад основного матеріалу. Мета запроваджені пенсійної реформи полягає у збалансуванні витрат держави на соціальні гарантії, зокрема – пенсії, та доходи, за рахунок яких ці витрати фінансуються. Тому, багато хто з дослідників дає таку дефініцію пенсійній реформі – це спроба урівноваження дохідної та видаткової частин бюджету Пенсійного фонду України.

Основні проблеми пенсійної системи полягають у наступному:

- Україна відноситься до держав із старіючим населенням, саме це обумовлює систематичне погіршення співвідношення між громадянами працездатного і непрацездатного віку;

- низький рівень пенсій більшості осіб, що досягли пенсійного віку: понад дві третини пенсіонерів отримують пенсії до 1 тис гривень. У той же час, середній розмір «спеціальних» пенсій щонайменше у 2,5 рази перевищує середній розмір пенсії призначеної на загальних умовах;

- незбалансований бюджет Пенсійного фонду. У 2010 році з держбюджету на покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України виділено майже 27 млрд. гривень;

- видатки на пенсійне забезпечення вже сягнули 16,3% ВВП. При цьому не слід забувати, що розмір пенсійних внесків становить 35 відсотків, що набагато вище, ніж в інших країнах Європи: Угорщина – 26,5, Франція – 24%, Чехія – 28%, Швеція – 18,9%. Проте й цього недостатньо для покриття пенсійних видатків;

- на даний час існує розрив між розмірами пенсій жінок і чоловіків. Для жінок встановлено нижчу межу працездатного віку, вони мають меншу тривалість стажу, заробітна плата жінок в середньому майже на 30 відсотків нижча ніж у чоловіків;

- середній розмір пенсії за віком у жінок становить в середньому 872,60 гривень, у чоловіків – 1327,06 гривень. Отже, розмір пенсії за віком жінок вдвічі менший за розмір пенсії за віком чоловіків;

- нинішній Уряд постав перед необхідністю збалансувати доходи і видатки Пенсійного фонду [6].

При цьому, урядові ініціативи передбачають функціонування пенсійної системи на основі ряду принципів:

1) запровадження II рівня пенсійної системи.

Головними рисами даного положення є наступні:

- накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування буде запроваджена в рік, в якому буде забезпече-

но бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду України;

- учасниками цієї системи будуть особи, яким на дату запровадження системи виповнилося не більше 35 років;

- розмір страхового внеску на дату впровадження системи передбачається встановити у розмірі 2 відсотків із подальшим його щорічним підвищенням на один відсоток до досягнення 7 відсотків;

- адміністрування страхових внесків накопичувальної системи здійснюватиметься через Пенсійний фонд України. Через 2 роки після запровадження сплати страхових внесків до накопичувальної системи її учасники матимуть право обирати недержавні пенсійні фонди, в яких накопичуватимуться їх пенсійні кошти.

2) Збільшення бази для нарахування єдиного соціального внеску:

- підвищити максимальну величину, з якої з 1 січня 2011 р. буде справлятися єдиний соціальний внесок з 15 до 17 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

3) Врегулювання пенсійного забезпечення держслужбовців:

- обмежити максимальний розмір пенсії на рівні 12 розмірів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (на сьогодні це 8808 гривень);

- для обчислення пенсії зменшити з 90 до 80 відсотків заробітну плату держслужбовців, яка є базою для призначення цих пенсій;

- достроково (за півтора року) призначена пенсія державним службовцям, депутатам, прокурорам, суддям буде виплачуватися лише непрацюючим пенсіонерам;

- на період роботи замість спеціальних проводити виплату трудових пенсій в розмірах, визначених за нормами Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

- призначати «спеціальні» пенсії особам, які мають право на пенсію зі зниженням пенсійного віку (чорнобильці, шахтарі), лише при досягненні загальноновстановленого пенсійного віку, а до цього часу в розмірі – визначеному за нормами Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

- підвищити з 2013 р. пенсійний вік для чоловіків-державних службовців до 62 років. Цей вік буде граничним, інститут продовження перебування на державній службі буде скасовано.

4) Врегулювання пенсійного забезпечення працівників бюджетної сфери:

- з метою покращення умов пенсійного забезпечення працівників бюджетної сфери (освіти, культури та охорони здоров'я) при виході на пенсію пропонується запровадити одноразову допомогу у розмірі 10 призначених їм пенсій.

5) Врегулювання пенсійного забезпечення військовослужбовців:

- період перебування на військовій службі буде збільшено з 20 до 25 календарних років;

- строк служби буде визначатися лише у календарному обчисленні, пільгові (для окремих категорій військових) коефіцієнти будуть застосовуватися лише при визначенні вислуги років;

- при виході на пенсію і подальшому працевлаштуванні на цивільну роботу колишній вій-

ськовослужбовець буде отримувати свою пенсію. Разом з тим, на час роботи та одержання зарплати пенсія таких працюючих пенсіонерів індексуватися не буде;

– допомога військовослужбовцям при виході на пенсію буде виплачуватися у раніше встановлених розмірах.

6) підвищення пенсійного віку для жінок:

– пропонується розпочати десятирічний етап збільшення пенсійного віку для жінок з 55 до 60 років на 6 місяців кожного року;

– як компенсатор на період підвищення віку пенсія жінок буде збільшуватися на 2,5% за кожні півроку. За десять років розмір пенсії може зрости максимально на 25 відсотків.

7) удосконалення порядку призначення, перерахунку пенсій:

– підвищити мінімально необхідний страховий стаж для одержання пенсії за віком з 5 до 15 років;

– для новопризначених пенсій підвищити нормативну тривалість страхового стажу для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі для жінок з 20 до 30 років та для чоловіків з 25 до 35 років;

– для призначення пенсії брати розмір середньої заробітної плати за три календарні роки, що передують року звернення за призначенням пенсії, а перерахунок пенсії проводити із середньої заробітної плати, з якої призначено (перераховано) пенсію;

– проводити перерахунки пенсій працюючим пенсіонерам, які отримують пенсію за вислугу років, тільки після досягнення пенсійного віку;

– проводити призначення пенсій із заробітної плати лише за даними персоналізованого обліку [6].

Необхідність проведення пенсійної реформи обумовлюється демографічною та економічною ситуацією в країні, загальносвітовою тенденцією.

В Україні, як і в усьому світі, продовжуються процеси старіння населення, а пенсійний вік один із найнижчих у світі.

Особливостями проведення пенсійної реформи в Україні є:

- Збереження гарантій;
- Поступовість;
- Соціальна справедливість;
- Наявність компенсаторів [3].

Таким чином пенсійна реформа направлена на забезпечення:

- Гарантії стовідсоткової виплати пенсії зараз і в майбутньому;
- Встановлення соціально справедливої системи пенсійного забезпечення;
- Підвищення престижності роботи працівників бюджетної сфери;
- Детінізації економіки;
- Подальшого економічного зростання;
- Запровадження II рівня пенсійної системи [5, с. 35].

Чинники, що зумовлюють необхідність реформування пенсійної системи:

– *Суспільно-політичні* – пристосування до умов ринкової економіки та демократичного суспільства, необхідність переходу від державного соціального забезпечення до обов'язкового соціального страхування, формування у населення

почуття відповідальності за добробут наявних і майбутніх поколінь пенсіонерів

– *Демографічні* – старіння населення, зростання навантаження на населення працездатного віку;

– *Економічні* – постійне зростання пенсійних видатків вимагає пошуку нових джерел та механізмів їх фінансування, перетворення тягара соціальних видатків на важіль конкурентоспроможності інвестиційний ресурс (накопичувальні пенсійні схеми) [4, с. 26].

Пенсійна реформа вже найближчим часом призведе до збільшення безробіття та соціальної напруги в суспільстві.

У першу чергу постраждають молоді люди, які сьогодні закінчують вищі навчальні заклади. Неможливо буде знайти перше робоче місце. Ті робочі місця, на які могли б прийти молоді та енергійні працівники, будуть зайняті людьми старшого віку.

Також страждатимуть люди старшого віку, які шукають роботу. Їм і сьогодні важко знайти місце праці і допрацювати до пенсії.

Тому в результаті так звана пенсійна реформа призведе до ще одного, можливо, основного негативного наслідку.

Внаслідок здійснення реформи буде впроваджено багаторівневу пенсійну систему, побудовану на засадах соціальної справедливості, солідарності поколінь та соціального страхування. Це розширить можливості для підвищення добробуту людей похилого віку та зміцнення потенціалу економічного зростання.

Створення адекватної ринковій економіці пенсійної системи підвищить рівень відповідальності громадян за свою долю, спонукає їх залишати частину зароблених коштів на старість, допоможе подолати патерналістські настрої та очікування, швидше адаптуватися до нових умов життя [1, с. 22].

Здійснення пенсійної реформи дасть змогу подолати бідність серед людей похилого віку, які все життя добросовісно працювали і створювали національне багатство.

Багаторівнева пенсійна система – це шлях до поступового зближення співвідношення між середніми розмірами пенсій і заробітної плати – з 34 до 65%. Будуть усунуті чинники соціальної несправедливості, перерозподілу коштів Пенсійного фонду на користь пільгових категорій. Доходи пенсіонерів перевищать прожитковий мінімум.

Пенсійна реформа адресується не тільки старшим поколінням, але й молодим, яка набуває завдяки цьому впевненості у своєму майбутньому.

Реформована пенсійна система стане потужним джерелом довготривалих інвестицій в економіку країни. Протягом 10 років їх обсяги можуть досягти близько 25 млрд. гривень. Це сприятиме розширенню зайнятості, зростанню доходів громадян та зміцненню фінансової бази пенсійної системи.

Подальше блокування пенсійної реформи мало б надзвичайно негативні наслідки для держави і людей, законсервувало б неприпустимо низький рівень пенсійного забезпечення. Спроби підвищити пенсії до рівня 50–60% заробітної плати без здійснення пенсійної реформи і запровадження багаторівневої пенсійної системи тільки

шляхом збільшення нарахувань на фонд оплати праці до 60-70% будуть непосильним тягарем для економіки.

Насамперед, зайняте населення буде зацікавлене у власному матеріальному забезпеченні на старість чи на випадок раптової непрацездатності. Крім того, як вже зазначалося, внаслідок зменшення податкового тиску велика кількість підприємств вийде з «тіні», що в свою чергу обумовить зростання надходжень до солідарної пенсійної системи. Звичайно, як і будь-що нове, реформа викличе певне незадоволення, оскільки тимчасово буде обмежено розмір пенсій працюючим пенсіонерам та зменшиться кількість пільгових пенсій.

Вважаємо, що впровадження пенсійної реформи є однією з найважчих процедур. Це доволі тривалий процес, і необхідно буде мінімум 10, а те й 20 років, щоб перейти від державного монополізму до повноцінного функціонування пенсійних фондів.

Сьогодні Україна має всі можливості для того, щоб перетворити пенсійну реформу із непопулярної у популярну. З одного боку, в суспільстві існує надзвичайна незадоволеність роботою існуючої системи, адже більшість пенсіонерів отримують мізерні пенсії. З іншого – в системі наявна патологія, що не дозволяє їй функціонувати ефективно: пенсіонери мають можливість продовжувати працювати та отримувати зарплату одночасно із отриманням пенсій у повному обсязі, які держава сплачує за рахунок внесків населення що працює. Усунення цього викривлення

разом із запровадженням матеріальних стимулів довше не виходити на пенсію, може нівелювати негативні суспільні наслідки підвищення пенсійного віку [2].

Висновки і пропозиції. Таким чином, варто зазначити, що при проведенні ефективної пенсійної реформи нині необхідно враховувати такі фактори:

– без розвитку економіки ніколи не буде бездефіцитного бюджету Пенсійного фонду. Стимулювання підприємництва, створення умов для конкуренції дозволить створювати робочі місця. Відповідно, зростуть і відрахування в Пенсійний фонд;

– пенсійна реформа не дасть ефекту, поки половина економіки знаходиться в тіні. Зокрема, підприємствам повинно бути вигідно платити легальну зарплату. Виведення зарплати з тіні збільшить надходження до Пенсійного фонду на 42 мільярди гривень, що майже удвічі перевищує нинішній дефіцит ПФ;

– бюджетні кошти повинні витратитися на реформи, а не на проїдання. Дефіцит Пенсійного фонду повинен покриватися не за рахунок малозабезпечених, а за рахунок бюджетної економії. Необхідно скоротити витрати на утримання депутатів, чиновників, а також ліквідувати схеми розкрадання держбюджету;

– однією з цілей реформ повинно стати зростання соціальних стандартів. Зокрема, необхідно переглянути споживчий кошик і таким чином домогтися збільшення мінімального прожиткового мінімуму, мінімальних пенсій і зарплат.

Список літератури:

1. Соціальне страхування: Збірник нормативних актів, ч. II, Київ. – 2011 р.
2. Міжнародний центр перспективних досліджень [http://www.icps.com.ua/reforms/pension_reform.html]
3. Головное управління Пенсійного фонду України [http://pfu.cv.ua/news1528.php]
4. Гнибиденко І. «Пенсионная реформа в Украине: состояние, проблемы, перспективы» // Экономика Украины. – 2012 р.
5. Сирота І. М. «Право пенсійного забезпечення в Україні» // Підручник. – 2011 р.
6. Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи».

Александрова А.Н.

Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ ВНЕДРЕНИЯ ПЕНСИОННОЙ РЕФОРМЫ В УКРАИНЕ

Аннотация

В данной статье обобщены основные проблемы пенсионной системы. Рассмотрены, какие факторы обуславливают необходимость реформирования пенсионной системы. Выявлены последствия внедрения пенсионной реформы в Украине. Определены приоритетные направления реформирования пенсионной системы в Украине. Обобщены особенности проведения пенсионной реформы.

Ключевые слова: пенсионная реформа, пенсионная система, пенсия, Пенсионный фонд, госслужащие.

Aleksandrova H.M.

Donetsk National University of Economics and Trade
of Mikhail Tugan-Baranovskogo

FINANCIAL, ECONOMIC AND SOCIAL FACTORS, IMPLICATIONS OF PENSION REFORM IN UKRAINE

Summary

This article summarizes the main problems of the pension system. Let's consider what factors contribute to the need to reform the pension system. It's revealed the effects of the implementation of the pension reform in Ukraine. Decide on that pension reform is directed. As well it's acquainted with the features of the pension reform.

Keywords: pension reform, pension system, pension, Pension Fund, civil servants.

УДК 331

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ОСОБИСТОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Александрова Г.М., Мулеса Д.В.

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

У даній статті визначено, що таке «особисте страхування», які воно має види, форми та функції. Розглянуті поняття «медичного страхування», «страхування життя», та «страхування від нещасних випадків». Проведено аналіз розвитку страхування життя, медичного страхування та страхування від нещасних випадків за 2010-2014 рр. Виявлені актуальні проблеми особистого страхування населення. Запропоновані пропозиції для подолання проблем стосовно особистого страхування населення.

Ключові слова: страхування життя, медичне страхування, страхування від нещасних випадків, особисте страхування, страховий ринок.

Постановка проблеми. Особисте страхування населення є найважливішим елементом соціальної системи держави, воно дозволяє успішно вирішувати багато суспільних проблем, а також задовольняти потреби фізичних осіб в забезпеченні стійких гарантій захисту їх економічних інтересів, збереження добробуту і здоров'я.

Життєвий рівень в Україні є одним із найнижчих у Європі. Занадто велика частина населення проживає за межею бідності. Стара система соціального захисту незахищених верств населення зруйнована, проте нова в умовах дії ринкових регуляторів недобудована. Частково питання подолання бідності та соціального захисту населення вирішуються шляхом страхування життя, медичного страхування та страхування від нещасних випадків чи професійних захворювань, а також страхування інших ризиків фізичних осіб. Саме через низький рівень соціального захисту життя та здоров'я громадян України недостатню фінансову забезпеченість осіб при виході на пенсію чи втраті працездатності, повільні темпи впровадження пенсійної та медичної реформ, а також з огляду на світовий досвід, що підтверджує необхідність та дієвість даного сектору страхування, обрана тема потребує детальнішого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відмітити, що вагомих внесок у дослідженні цих питань зробили Н.М. Внукова, І.Л. Ходаковська, М.В. Мних та інші. Такі проблеми, як функціонування та розвитку страхового ринку,

розглядаються в працях таких зарубіжних науковців: А.К. Шахова, Є.Ф. Дюжикова, Є.Ф. Брігхема, У.Ф. Шарпа.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження форм особистого страхування та визначення теоретичних аспектів. Аналіз розвитку даного сектору ринку в Україні, виокремлення основних проблем, а також розробка рекомендацій щодо покращення ситуації на ринку страхування.

Виклад основного матеріалу. Добре налагоджена страхова справа сприяє розвитку самого бізнесу і допомагає вирішувати соціальні проблеми. Зараз також важливим для розвитку ринку страхових послуг є його забезпечення висококваліфікованими кадрами, які б інформували населення про необхідність і важливість страхування, бо саме громадяни і є потенційними споживачами цих страхових послуг. Однією з галузей страхування є особисте страхування, яке має на меті надання певних послуг фізичним та юридичним особам. Ці послуги передбачають страховий захист застрахованих у разі настання несприятливих подій для їхнього життя і здоров'я [3].

Особисте страхування може здійснюватися в добровільній і обов'язковій формі [2, с. 58]. Як галузь, особисте страхування науковці поділяють на дві підгалузі:

- страхування життя;
- страхування здоров'я.

Необхідність особистого добровільного страхування зумовлюється як ризиковим характером

відтворення робочої сили, так і підвищенням ступеню ризику життя у зв'язку з урбанізацією, погіршенням довкілля, а також зростанням питомої ваги людей похилого віку в загальній чисельності населення. Це ускладнює захист особистих інтересів громадян з боку держави та за її рахунок і передбачає формування захисних механізмів за рахунок перерозподілу індивідуальних доходів.

Основними видами особистого страхування є:

- страхування від нещасних випадків;
- страхування життя;
- медичне страхування.

Більш детально розглянемо кожен з видів. Страхування від нещасних випадків – це такий вид особистого страхування, де об'єктом виступають майнові інтереси застрахованої особи, пов'язані з тимчасовим або постійним зниженням доходів унаслідок утрати здоров'я або витратами у зв'язку зі смертю застрахованої особи через нещасний випадок.

Страхування життя – це вид особистого страхування, який передбачає обов'язок страховика здійснити виплату згідно договору страхування при настанні смерті в період дії договору або дожиття застрахованої особи до закінчення договору, а також при настанні нещасного випадку або захворювання [1].

Медичне страхування – один з видів особистого страхування, який забезпечує можливість повної або часткової виплати коштів за надання медичних і медико-профілактичних послуг застрахованим особам у разі розладів здоров'я відповідно до умов укладеного договору та правил страхування.

Страхуванню, в тому числі і особистому, відповідають такі функції:

- ризикова;
- попереджувальна;
- ощадна;
- контрольна.

Якщо говорити про особисте страхування, то в умовах ринкової економіки йому властиві ще й спеціальні функції:

- соціальна значимість;
- сприяння поліпшенню демографічної ситуації;
- інвестиційна;
- кредитна;
- мотиваційна.

В основі особистого страхування лежить замкнутий перерозподіл страхових платежів між учасниками особистого страхування через спеціальний страховий фонд. Об'єктами страхових відносин в особистому страхуванні є працездатність, здоров'я, життя людей, тобто воно пов'язане із відтворенням робочої сили. Але цей найважливіший чинник виробництва неможливо безпосередньо виразити у ціновому виразі, що й визначає особливості особистого страхування.

На відміну від страхування майна особисте страхування не забезпечує відшкодування матеріальних збитків, а дозволяє одержати грошову допомогу застрахованим громадянам або їхнім сім'ям. Така допомога надається в разі смерті застрахованого члена сім'ї чи втрати ним здоров'я або працездатності. Специфічною формою особистого страхування є страхування на дожиття, змістом якого є нагромадження визначеної страхової суми до кінця дії договору страхування. Це

страхування сприяє зміцненню матеріального добробуту населення, дає можливість створювати грошові джерела для додаткового страхового захисту вже досягнутого рівня життя.

Особисте страхування спрямовано на доповнення соціального страхування. Між ними, як формами прояву економічної категорії страхування, є взаємозв'язок [4, с. 144].

Особисте страхування у сучасних економічних умовах практично єдина галузь економіки України, яка протягом декількох років має стабільний значний щорічний приріст обсягів наданих послуг. У той же час ця галузь забезпечує перерозподіл незначної частини внутрішнього валового продукту. Частка валових страхових премій за 2012 р. у відношенні до ВВП становила 1,65%, це на 0,5 в. п. менше в порівнянні з 2011 р.; у той же час, частка чистих страхових премій у відношенні до ВВП за 2012 р. становила 1,55%, що на 0,19 в. п. більше в порівнянні з відповідним показником 2011 р. За 2013 р. частка валових страхових премій по всіх видах страхування у відношенні до ВВП становила 2,0%, що на 0,5 в. п. більше в порівнянні з 2012 р.; водночас, частка чистих страхових премій у відношенні до ВВП за 2013 р. становила 1,5%, та залишилась на рівні 2012 р., при цьому вважається, що для ефективного страхового ринку цей показник повинен бути на рівні 7% [5].

За 2014 р. частка валових страхових премій у відношенні до ВВП становила 1,7%, що на 0,3 в. п. менше в порівнянні з 2013 р., а частка чистих страхових премій у відношенні до ВВП – 1,2%, що на 0,3 в. п. менше в порівнянні з відповідним показником 2013 р. При цьому ринок страхових послуг залишається найбільш капіталізованим серед інших небанківських фінансових ринків. За ці п'ять років спостерігається тенденція до зменшення кількості страхових компаній шляхом їхньої реструктуризації. Загальна кількість страхових компаній станом на 31.12.2014 р. становила 382, у тому числі СК «life» – 57 компаній, СК «non-life» – 325 компаній (станом на 31.12.2013 р. – 407 компаній, у тому числі 62 лайфові та 345 компаній з ризикових видів страхування) [5].

Обсяги валових страхових премій з особистого страхування населення за 2014 р. зменшились порівняно з 2013 р. на 11,34%, а у 2013 р. порівняно з 2012 р. зросли на 33,79%. Найбільший спад валових страхових премій даної галузі відбувся у I кварталі 2014 р. на 27,8% порівняно з IV кварталом 2013 р., особливо це стосувалося премій по нещасних випадках. У 2014 р. порушилась і тенденція 2011–2013 рр. по зростанню зібраних премій лайфового сектору. Так, даний показник впав на 12,8%, попри те, що у попередні роки щорічне його зростання було більше 30%. В цілому, картина особистого страхування населення в Україні відповідає загальній картині страхового ринку відповідно до тенденцій зібраних страхових премій. Рівень валових страхових виплат в цілому в Україні станом на 31.12.2014 р. становив 18,9%. Щодо ринку особистого страхування населення, то за п'ять років (2010–2014) найвищий рівень валових страхових виплат спостерігається з медичного страхування. Найвищим даний показник був у 2011 р. – 78,2%, найнижчим – у 2012 р. – 68,1%, за останній рік показник займає дещо врів-

новажуючи позицію – 73,6%. Варто зазначити, що тільки з даного виду страхування тенденція зібраних премій та здійснених виплат зростала за останні роки. Друге місце займає страхування медичних витрат – кращі показники наявні були у 2010–2013 рр. (в середньому 37%), а от у 2013 р. показник зменшився на 5,8 в. п. і становив 31,3%. У 2014 р. за рахунок збільшення виплат з даного сектору страхування на 9,7% і зменшення зібраних премій на 1%, рівень страхових виплат становив 34,5%, що на 3,2 в. п. більше порівняно з попереднім періодом. Рівень валових виплат по страхуванню від нещасних випадків займає досить низьку сходинку в рамках страхового ринку України. Це пов'язано перш за все зі зменшенням валових виплат з даного виду страхування за останні три роки – в середньому на 14%. У 2011–2013 рр. рівень виплат тримався в рамках 18%, і тільки за рахунок суттєвого зменшення зібраних премій за 2014 р. даний показник цього року зріс на 4,8 в. п. і склав 22,7% [5]. Рівень валових виплат по страхуванню життя порівняно з іншими видами особистого страхування є найменшим, що пояснюється довгостроковістю договорів і настанням страхових випадків (наприклад, дожиття) – на 10–20 років. До того ж зібрані премії теж досягають великих сум на ринку страхування. За 2010–2013 рр. середній показник рівня валових виплат становив 5,4%. І тільки у 2014 р. через безпрецедентне зниження зібраних премій – на 13%, в результаті складної економічної ситуації в державі рівень виплат зріс на 5,1 в. п. і склав 11,1%.

У ході дослідження були виявлені наступні актуальні проблеми особистого страхування населення:

- незавершена реформа у галузі медичного страхування, державні медичні структури нині не зацікавлені в співробітництві зі страховими компаніями;

- реалізація прийнятого законопроекту України «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» на практиці зводиться до низки проблем: навантаження на державний бюджет та зростання фіскального тиску на внески платників, корупційність процесу, непрозора система ціноутворення на етапі формування референтних цін для дистриб'юторів і т. д.;

- неефективна діяльність законотворців в галузі страхування – страховий ринок України в черговий раз входить в нову фазу без довгострокової програми розвитку;

- низький рівень довіри до ринку особистого страхування та страхової культури населення в цілому;

- шахрайство страховальників, фіктивне перестраховання, недостатнє регулювання страхового посередництва;

- повільні темпи реструктуризації економіки, низький рівень платоспроможності населення, зatoryжна політична криза тощо.

Висновки і пропозиції. Роблячи висновки можна сказати, що розвиток страхового ринку і використання його в інтересах сталоного розвитку національної економіки в умовах її інтеграції у світове економічне господарство та посилення процесів глобалізації є важливим компонентом національної безпеки країни. Тому доцільно дослідити стан та оцінити перспективи діяльності ринку страхових послуг в Україні, визначити їх позитивні та негативні тенденції розвитку.

Важливою проблемою на страховому ринку України за умов переходу до ринкової економіки, яка потребує державного розв'язання, є низький рівень діяльності зі страхування життя, яке виступає важливим інструментом заохочення інвестицій громадян в економіку України.

Операції зі страхування життя в Україні з кожним роком мають тенденцію до спаду. Кількість чинних договорів із року в рік постійно зменшується, незважаючи на загальносвітові тенденції до зростання цього виду страхування.

Після проведення цього дослідження було виявлено чимало проблем розвитку особистого страхування населення в Україні. Для ефективного їх подолання варто забезпечити виконання наступних дій:

- підвищення ефективності роботи держструктур та їх співпраця зі страховими компаніями, а також створення об'єднань страховиків з найважливіших проблем страхування;

- вдосконалення їх правового, ресурсного та організаційного забезпечення;

- вдосконалення діяльності самих страхових компаній та підвищення рівня якості послуг, що вони надають на базі єдиної системи критеріїв;

- створення оптимальної структури співвідношення між обов'язковим і добровільним страхуванням;

- оптимізація процесів захисту прав споживачів, заохочення до придбання страхових послуг та формування страхової культури населення.

Список літератури:

1. Види страхування: страхування життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ingokiev.ua/ua/strakhovanie-zhizni.html>
2. Страхування: Підручник / Керівник авт. колективу і наук, ред. С. С. Осадець. – К.: 2012.
3. Закон України «Про страхування» від 04.10.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>.
4. Плиса В. Страхування: Навчальний посібник / Володимир Плиса. – К.: 2012.
5. Дані про ринок страхування в Україні. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/konsolidovanizvitni-dani.html>

Александрова А.Н., Мулеса Д.В.

Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ЛИЧНОГО СТРАХОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация

В данной статье определено, что такое «личное страхование», какие оно имеет виды, формы и функции. Рассмотрены понятия «медицинского страхования», «страхование жизни» и «страхование от несчастных случаев». Проведен анализ развития страхования жизни, медицинского страхования и страхования от несчастных случаев за 2010-2014 гг. Обнаружены актуальные проблемы личного страхования населения. Даны предложения для преодоления проблем относительно личного страхования населения.

Ключевые слова: страхование жизни, медицинское страхование, страхование от несчастных случаев, личное страхование, страховой рынок.

Alexandrova N.M., Mulesa D.V.

Donetsk Mykhaylo Tugan-Baranovsky
National University of Economics and Trade

ANALYSIS MODERN CONSISTING OF THE PERSONAL INSURANCE IN UKRAINE

Summary

This article stipulates that a «personal insurance» that it has the types, forms and functions. The article discovers the notion of «health insurance», «life insurance» and «accident insurance». There are given analysis of life insurance, health insurance and accident insurance for 2010-2014. It's identified actual problems of personal insurance population. It's offered the proposals to address issues regarding personal insurance population.

Keywords: life insurance, health insurance, accident insurance, personal insurance, insurance market.

УДК 330.131

ВИЗНАЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РИЗИКУ ПІДПРИЄМСТВ МЕТОДОМ АНАЛІЗУ ЧУТЛИВОСТІ

Барташевська Ю.М.

Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

У статті досліджено метод аналізу показників чутливості інвестиційного проекту. Визначено переваги та недоліки методу. Досліджено застосування методу до інвестиційного проекту машинобудівного підприємства. Визначено найбільш ризикові фактори інвестиційного проекту.

Ключові слова: інвестиційний ризик, машинобудівне підприємство, аналіз ризику, аналіз чутливості, показники еластичності.

Постановка проблеми. В умовах посилення глобалізаційних процесів та світової кризи діяльність промислових підприємств України відбувається за умов підвищеного ризику, викликаного тривалою відсутністю оновлення основних засобів; інженерних технологій, що призвело практично до згорання робіт із розробки нових технологій; відсутності серйозних маркетингових досліджень для освоєння випуску нової продукції тощо [1, с. 69].

Для оновлення основних засобів та впровадження інновацій необхідні кошти, надходженню яких перешкоджають політична нестабільність, недосконалість законодавства, нерозвиненість виробничої та соціальної інфраструктури, корупція, недостатнє інформаційне забезпечення.

Тож для всіх сфер економічної діяльності України потребує нагального вирішення проблема оцінки та управління інвестиційним ризиком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема оцінки ризику інвестування промисловості, зокрема сфери машинобудування, пов'язана з фінансуванням розвитку або модернізації підприємств на тривалий термін вкладень та ризиком невчасного повернення або неповернення коштів. Крім того підприємства, для виживання в сучасних умовах, повинні впроваджувати різні технічні нововведення, що посилює ризик. У зв'язку з цим постає необхідність ефективного аналізу та оцінки інвестиційного ризику до початку інвестування, щоб потенційні інвестори мали змогу мати ясну картину реальних перспектив повернення коштів і одержання прибутку [2].

Сьогодні існує велика кількість як нових, так і вже відомих методологічних розробок, провідних кількісних методів вимірювання і управління ризиками, які з'явилися в останньому десятилітті. Дослідженнями у цій сфері займалися: Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І., Гранатуров В.М., Резниченко В.Ю., Савчук В.П., Староверова Г.С., Царев В.В. та інші. За минулі роки були розроблені методи, які дають змогу вимірювати і управляти всіма типами ризиків у межах усього підприємства.

Визначення невіршених раніше частин загальної проблеми. Проте, поки що відсутній єдиний універсальний підхід до оцінки інвестиційного ризику сфери машинобудування, що задовольняв би вимогам будь-якого підприємства.

Така ситуація пояснюється рядом причин: тривалістю реалізації інвестиційного проекту підприємствами машинобудування; значною кількістю учасників проекту; можливим інтернаціональним характером проекту, що зумовлює додаткові види ризиків (наприклад: валютний, ризик країни тощо) [3, с. 125].

Мета статті. Метою статті є дослідження рівня інвестиційного ризику підприємства методом аналізу чутливості показників ефективності з визначенням найбільш ризикових факторів проекту.

Викладення основного матеріалу. Сьогодні існує багато методів оцінки ризику інвестування, які можна згрупувати за різними критеріями. Так, в залежності від повноти інформації, на основі якої потрібно прийняти інвестиційне рішення, методи оцінки ризику умовно об'єднують в три групи. На нашу думку, до цих традиційних груп методів варто додати і групу методів, заснованих на теорії нечітких множин, виділивши його в окрему групу. Розділимо методи оцінки ризику в чотири групи з урахуванням наступних умов:

- визначеності, коли інформація про ризикову ситуацію достатньо повна, наприклад у вигляді бухгалтерського балансу, звіту про прибутки та збитки тощо. В цьому випадку використовуються розрахунково-аналітичні методи;

- часткової визначеності, коли інформація про ризикову ситуацію існує у вигляді частот появи ризикових подій. Використовуються ймовірнісні поняття та статистичний аналіз;

- повної невизначеності, коли інформація про ризикову ситуацію повністю відсутня, але є можливість залучення спеціалістів і експертів для часткового зняття невизначеності. Використовуються експертні методи, методи теорії статистичних ігор;

- часткової визначеності, коли інформація про ризикову ситуацію існує у вигляді інтервалів значень прогнозованих параметрів, тобто нечіткої множини.

Після обрання групи методів необхідно обрати метод для визначення ступеня ризику. Найбільш часто на практиці застосовують наступні методи кількісного аналізу інвестиційних проектів при вкладанні коштів у підприємства машинобудівної галузі: статистичні методи аналізу, зокрема метод імітаційного моделювання – метод Монте-Карло; аналіз чутливості показників ефективності; метод сценаріїв; експертні методи.

Розглянемо метод аналізу чутливості, як один з найбільш застосовуваних у практиці оцінки ризиків інвестування.

Аналіз чутливості показників ефективності відноситься до аналітичних методів оцінки ризику. Його суть – оцінка впливу основних початкових параметрів реального інвестиційного проекту на кінцеві показники його ефективності, наприклад, внутрішню норму прибутковості.

Метод є одним з найвідоміших, простий у застосуванні і дозволяє визначити саме ті параметри, які для даного інвестиційного проекту є найбільш ризиковими [4, с. 143].

Послідовність проведення аналізу чутливості складається з етапів:

- визначення ключового показника ефективності, в якості якого виступають внутрішня норма прибутковості або чиста приведена вартість;

- відбір факторів невизначеності інвестиційного проекту. Основні фактори, по відношенню до яких оцінюється чутливість результуючого критерію – це початковий рівень інвестицій, який може розкладатися на окремі складові: витрати на отримання (машин, обладнання), початковий рівень оборотного капіталу, в тому числі запаси та грошові кошти; ціни на продукцію; обсяги реалізації по роках (рідше – обсяги виробництва); очікуваний темп інфляції тощо.

- встановлення номінальних та граничних значень факторів, визначених на попередньому етапі.

- розрахунок ключового показника для всіх обраних граничних значень невизначених факторів. Послідовно змінюючи значення початкових параметрів, що варіюються, можна визначити діапазон коливань обраних значень для оцінки кінцевих показників ефективності, а також критичні значення початкових параметрів проекту, котрі ставлять під сумнів доцільність його здійснення. Чим більший діапазон коливань початкових параметрів проекту, при якому показники його ефективності відповідають обраним підприємством критеріям, тим менш ризиковим він вважається за результатами аналізу чутливості.

- побудова графіку чутливості для всіх невизначених факторів. В західному інвестиційному менеджменті він носить назву «Spider Graph» [5, с. 505].

У якості показників чутливості проекту В.В. Вітлінський та Г.І. Великоіваненко [4, с. 144] пропонують вважати коефіцієнти еластичності – числа, що показують відсоткову зміну величини (функції) у результаті одновідсоткової зміни іншої (аргументу).

Тож, для дійсної функції y , що залежить від n аргументів і визначена в певній області значень цих аргументів:

$$y = f(x_1, x_2, \dots, x_n) \quad (1)$$

коефіцієнт еластичності щодо змінної x_i визначається (2):

$$Kel_i = \frac{\Delta y}{y} \cdot \frac{x_i}{\Delta x_i} \cdot 100\% \quad i = \overline{1, \dots, n} \quad (2)$$

Для неперервної та диференційованої в певній області значень аргументів функції коефіцієнт еластичності буде визначатися (3):

$$Kel_i = \frac{\partial y}{\partial x_i} \cdot \frac{x_i}{y}, \quad i = \overline{1, \dots, n} \quad (3)$$

Чим більшим (за модулем) є значення коефіцієнту еластичності, тим більшою буде чутливість показника (наприклад, чистої приведеної вартості), а отже більшим буде ризик.

Таблиця 2

Зведені дані аналізу чутливості для ТОВ «Дніпропетровський завод бурового обладнання»

Показник, що змінюється	Величина зміни	Значення	ЧПВ, грн
ставка податку на прибуток	20%	0,22	26 523,75
	10%	0,2	27 106,28
	початкове значення	0,18	27 688,81
	-10%	0,16	27 793,86
	-20%	0,14	28 853,87
обсяги виробництва, шт	20%	600	35 398,49
	10%	550	31 543,65
	початкове значення	500	27 688,81
	-10%	450	23 833,97
	-20%	400	19 979,12
ціна, грн	20%	78	51 540,76
	10%	71,5	39 614,79
	початкове значення	65	27 688,81
	-10%	58,5	15 762,83
	-20%	52	3 836,86

Таким чином, серед декількох інвестиційних проектів слід обрати той, для якого коефіцієнт еластичності є найменшим, а отже інтервал можливих коливань показників у майбутньому є меншим і меншим є ризик.

Аналіз чутливості є одним з найбільш поширених методів оцінки інвестиційних проектів, але він має і недоліки до яких можна віднести: неможливість уточнення ймовірності здійснення альтернативних варіантів; не враховує всі можливі обставини; чутливість різних факторів не завжди може бути зів'язана безпосередньо; фактори не є взаємозалежними і можуть змінюватися одночасно [6, с. 245; 7].

Розглянемо оцінку рівня ризику за методом чутливості для ТОВ «Дніпропетровський завод бурового обладнання».

Для аналізу чутливості оберемо показники: ціна, ставка податку на прибуток та обсяги виробництва, як ті, що найбільше впливають на грошовий потік, а отже і чистої приведеної вартості (ЧПВ) проекту. Для розрахунку ЧПВ скористаємося формулою [8, с. 165]

$$ЧПВ = -K + \sum_{i=1}^n \frac{D_i}{(1+r_i)^i}$$

де K – необхідний обсяг інвестиційних ресурсів; n – плановий термін реалізації інвестиційного проекту;

r_i – ставка дисконтування i -го періоду;

D_i – величина очищеного грошового потоку i -го періоду.

Початкові дані для розрахунків містяться у табл. 1.

Таблиця 1

Початкові значення факторів для розрахунків

Показники/Підприємство	ТОВ «Дніпропетровський завод бурового обладнання»
Ціна, грн	65
Обсяги виробництва, шт.	500
Змінні витрати на од. продукції, грн.	43,99
Постійні витрати, тис. грн	2595,2
Амортизація, тис. грн	2830
Ставка податку на прибуток, %	18

Як було зазначено раніше, аналіз чутливості полягає у зміні найбільш вагомих показників проекту та аналізі їх впливу на результат. Розглянемо зміни обраних показників в межах $\pm 20\%$ від базового (початкового) значення. Зведені дані аналізу чутливості представлені у табл. 2 та на рис. 1.

За даними табл. 2 та рис. 1 можна побачити, що найбільш впливовим фактором на ЧПВ інвестиційного проекту для ТОВ «Дніпропетровський завод бурового обладнання» є ціна продукції, потім обсяги виробництва продукції. Найменш впливовим і найбільш передбачуваним фактором є ставка податку на прибуток. Дані щодо коефіцієнтів еластичності, розрахованих за (2) та можливості їх передбачення зведені в табл. 3.

За даними табл. 3 можна побачити, що найбільш чутливою до змін є ціна продукції, а отже вона здійснює найбільший вплив на ЧПВ інвестиційного проекту, що підтверджено графічно (рис. 1).

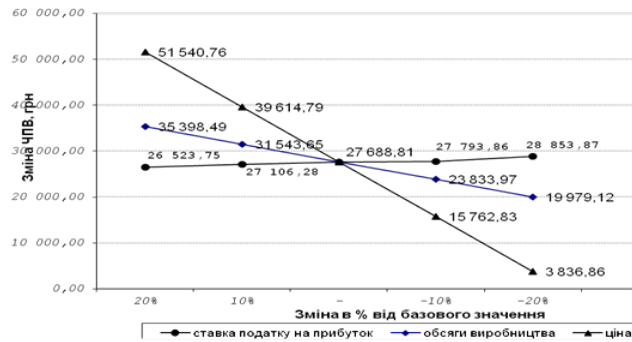

Рис. 1. Вплив зміни показників інвестиційного проекту на ЧПВ

Розрахунки, виконані для інших досліджуваних підприємств підтвердили, що на результат ЧПВ інвестиційного проекту підприємства найбільший вплив серед факторів: ціна, обсяг виробництва та ставка податку на прибуток мають перші два. Вони ж є і найменш передбачуваними.

Таблиця 3

Значення коефіцієнтів еластичності для показників інвестиційного проекту

Показник	Зміна	Еластичність ЧПВ	Чутливість	Можливість прогнозування
ставка податку на прибуток	20%	0,21	низька	висока
	10%	0,21	низька	висока
	-10%	0,04	низька	висока
	-20%	0,21	низька	висока
обсяги виробництва	20%	1,39	середня	середня
	10%	1,39	середня	середня
	-10%	1,39	середня	середня
	-20%	1,39	середня	середня
ціна	20%	4,30	висока	низька
	10%	4,30	висока	низька
	-10%	4,30	висока	низька
	-20%	4,30	висока	низька

Висновки та пропозиції. Серед факторів, які можуть впливати на рівень прибутковості проекту найбільш впливовими (за аналізом чутливості) є ціна та обсяги виробництва продукції. На відміну від ставки податку на прибуток, який визначається законодавчо, ціна та обсяги виробництва змінюються під впливом ринкових факторів, а отже їх зміну важче передбачити.

Проте зауважимо, що незважаючи на популярність застосування методу, у сучасній практиці оцінки інвестиційних ризиків машинобудівних підприємств все частіше використовують комплексний підхід. Це пов'язано, перш за все, зі складністю категорії «інвестиційний ризик»,

а отже неможливістю використання одного методу для оцінки рівня ризику. На нашу думку, метод не враховує етапи здійснення інвестиційного проекту та види ризиків, що виникають на кожному з них.

Вважаємо, що на попередньому етапі оцінки ризиків доречно використовувати експертний метод, оскільки на початку реалізації проекту інформації про нього дуже мало. Після експертного оцінювання ризику, де у якості вихідних даних застосовуються рівень можливих втрат, доречно використати статистичний метод. Така послідовність, на нашу думку, дає можливість більш точно обрати метод управління ризиком, якщо це буде потрібно.

Список літератури:

1. Резниченко В. Ю. Риск-менеджмент: уч. посobie / В. Ю. Резниченко. – М.: МГУ, 2004. – 102 с.
2. Прибыткова Г. В. Анализ и оценка рисков предприятий производственной сферы в процессе инвестиционно-го проектирования / Г. В. Прибыткова // Вестник МГТУ. – 2005. – № 2. – Т. 8. – С. 300-305.
3. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения: уч. посobie / В. М. Гранатуров. – М.: Дело и сервис, 2002. – 160 с.
4. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємстві: монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К.: КНЕУ, 2004. – 557 с.
5. Савчук В. П. Финансовый менеджмент предприятия: прикладные вопросы с анализом деловых ситуаций / В. П. Савчук. – К.: Максимум, 2001. – 600 с.
6. Староверова Г. С. Экономическая оценка инвестиций: уч. посobie / Г. С. Староверова, А. Ю. Медведев, И. В. Сорокина. – М.: КНОРУС, 2006. – 312 с.
7. Хамидуллин Ф. Ф. Оценка рисков инвестиционных проектов в системе ЖКХ: количественный аспект / Ф. Ф. Хамидуллин, Квон Г. М. // Проблемы современной экономики. – 2012. – № 1 (41). – С. 318-321.
8. Царев В. В. Оценка экономической эффективности инвестиций / В. В. Царев. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.

Барташевская Ю.Н.

Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО РИСКА ПРЕДПРИЯТИЙ МЕТОДОМ АНАЛИЗА ЧУВСТВИТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье исследован метод анализа показателей чувствительности инвестиционного проекта. Определены преимущества и недостатки метода. Исследовано применение метода к инвестиционному проекту машиностроительного предприятия. Определены наиболее рискованные факторы инвестиционного проекта. **Ключевые слова:** инвестиционный риск, машиностроительное предприятие, анализ риска, анализ чувствительности, показатели эластичности.

Bartashevs'ka Yu.M.

Alfred Nobel University Dnipropetrovsk

DEFINITION INVESTMENT RISK ENTERPRISE'S BY SENSITIVITY ANALYSIS METHOD

Summary

In the article researched the method of analysis of the investment project sensitivity. The advantages and disadvantages of the method determined. It's researched the application of the method to the investment project of the engineering enterprise. It's determined most risky factors of the investment project.

Keywords: investment risk, engineering enterprise, risk analysis, sensitivity analysis, elasticities.

УДК 338.43:504

ЕКОЛОГО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ І ВИКОРИСТАННІ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ ОСНОВИ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Бобровська Н.В.

Миколаївський національний аграрний університет

У статті обґрунтовано напрями формування і використання природно-ресурсної основи у розвитку аграрного сектора економіки з метою виявлення можливостей у самовідновленні природних ресурсів за видами, їхнього раціонального використання через узгодженість економічних і екологічних інтересів. Обґрунтовано еколого-орієнтований підхід щодо формування і використання природно-ресурсної основи аграрного сектора через поєднання складових розвитку з урахування екологічних критеріїв, обмеження негативного впливу на природні ресурси за видами через запровадження екологізації виробництва.

Ключові слова: природні ресурси за видами, природно-ресурсна основа, аграрний сектор, еколого-орієнтований підхід, екологізація виробництва.

Постановка проблеми. За сучасних умов педення аграрного бізнесу і господарювання вцілому існує необхідність реалізації еколого-орієнтованого підходу у формуванні і використанні природно-ресурсної основи, узгодженості еколого-економічних інтересів, безпеки у використанні природних ресурсів за видами. Формування умов щодо розвитку галузі залежить від екологічних інтересів, які проявляються через поєднання природоохоронних заходів і біологічних можливостей відновлення природних ресурсів за видами з урахуванням галузевих і регіональних особливостей.

Актуальність дослідження підтверджується тим, що на загальноєвропейському рівні до пріоритетних напрямів наукових досліджень віднесено розвиток технологій у різних сферах діяльності суспільства, що у екологічному аспекті пов'язане зі зниженням рівня негативного впливу виробництв на навколишнє середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Напрями еколого-орієнтованого розвитку галузі через оптимізацію використання природно-ресурсного потенціалу досліджувались у наукових працях вітчизняних вчених, з-поміж них: О. Балацький, В. Борисова, О. Вишневська, В. Горлачук, С. Дорогунцов, Б. Данилишин, Л. Мельник, С. Рогач, В. Савчук, Є. Хлобистов. Актуальним є дослідження природно-ресурсного забезпечення розвитку аграрного сектора економіки, необхідності формування умов щодо збереження природних ресурсів за видами та екосистем у сукупності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість наукових розробок не висвітлює аспекти розвитку аграрного сектора у напрямі використання природно-ресурсної основи за умови збереження екосистем для майбутніх поколінь. Дослідження проводяться переважно у напрямі забезпечення оптимального ресурсовикористання, отримання відповідних економічних інтересів. Враховуючи негативні тенденції у використанні природних ресурсів за видами і еколого-економічних особливостей окремих територій, щодо формування основи розвитку потребує подальшого вивчення, розробки підходів щодо раціонального використання природних ресурсів за видами, особливо у контексті формування продовольчої безпеки, раціонального природокористування, збереження екосистем.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування напрямів формування і використання природно-ресурсної основи у розвитку аграрного сектора економіки з метою виявлення можливостей у самовідновленні природних ресурсів за видами, їхнього раціонального використання через узгодженість економічних і екологічних інтересів.

Виклад основного матеріалу. Еколого-орієнтований підхід щодо формування і використання природно-ресурсної основи аграрного сектора характеризуємо через поєднання складових розвитку аграрного сектора з урахування екологічних критеріїв, обмеження негативного впливу на природні ресурси за видами через запровадження екологізації виробництва. Оптимальне ресурсозабезпечення галузі повинно ґрунтуватися на спроможності природних систем нейтралізувати негативний вплив результатів використання ресурсів у виробничому процесі і поновленні якісних компонентів природного середовища. Результатом реалізації заходів щодо оптимізації ресурсозабезпечення є не тільки зростання натуральних і вартісних показників діяльності підприємств аграрного сектора, а і поєднання біо-соціо-еколого-економічної пріоритетів у розвитку. Формування природно-ресурсної основи аграрного сектора повинно базуватися на основі системного, еколого-орієнтованого підходу з урахуванням впливу природно-кліматичних особливостей регіону і асиміляційного фактору впливу, який виступає основою для самовідновлення природних ландшафтів. Реалізація напрямів практичного застосування повинна базуватися на активізації заходів щодо екологізації виробництва з метою забезпечення самоочищення територій і зниження негативного впливу на екосистеми.

Так, ефективне управління земельним ресурсами пов'язане з інвестиційною діяльністю у напрямі фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих технологій, інвестування заходів щодо підвищення родючості ґрунтів, здійснення інших заходів щодо збереження та відновлення навколишнього природного середовища.

Мета еколого-економічного інвестування повинна полягати у переході від екстенсивного способу виробництва на якісно новий рівень, що відповідає вимогам ощадного землекористування. Сутність такого переходу – кількісне нагромадження якісних змін в елементах системи еколо-

гізації виробництва, нове структурне поєднання яких у їх взаємодії приведе до більш оцадного природокористування.

Інтенсивне використання земельних ресурсів призводить до порушення екологічної рівноваги екосистем, тобто накопичення токсичних речовин у ґрунтах, ерозійних процесів, які призводять до зниження якісних характеристик природних ресурсів за видами.

Екологічна складова механізму раціонального сільськогосподарського землекористування включає комплекс заходів, спрямованих на охорону земельних ресурсів і підвищення родючості ґрунтів. Головним завданням системи екологічних заходів як складової еколого-економічного механізму раціонального землекористування є формування у землекористувачів оцадливого ставлення до такого унікального природного ресурсу як земля.

Реалізація державних і регіональних Програм потребує фінансування, через несприятливий вплив кризових явищ статті видатків у 2010–2013 роках скорочено. Саме тому основною складовою подальшого розвитку галузі є запровадження процесу екологізації виробництва сільськогосподарської продукції.

За умов недостатності фінансування сільськогосподарські товаровиробники повинні намагатися вирішувати питання щодо зростання рівня економічної ефективності виробництва окремих видів продукції рослинництва за рахунок інтенсивних технологій вирощування. Враховуючи високий рівень залежності виходу продукції з одиниці площі від впливу природно-кліматичних умов, пропонуємо використовувати еколого-оріє-

єнтовані технології вирощування сільськогосподарських культур, які нададуть можливість забезпечити підвищення як економічної, так і екологічної ефективності використання земельних ресурсів.

Враховуючи те, що земля це базис природно-ресурсної основи, а всі інші ресурси у сукупності формують екосистему території, вони не прямо використовуються у виробничому процесі, було проведено поділ за природно-районованими зонами, яких виявлено п'ять у Миколаївській області (рис. 1).

У результаті аналітичних групувань обґрунтовано, що природно-районовані аспекти валового виробництва окремих видів сільськогосподарських культур надають можливість врахувати залежність між виробничими потужностями і галузевою структурою сільськогосподарських підприємств від природно-кліматичних умов з врахуванням територіальної ознаки.

Запропоновано використання еколого-орієнтованої технології, яка є складовою екологізації виробництва, що є особливо актуальним за умов збереження природних ресурсів за видами і розвитку галузі з урахуваннями екологічних пріоритетів.

Використання еколого-орієнтованої технології надасть можливість мінімізувати зайві витрати і забезпечити скорочення негативного впливу природно-кліматичного фактору на рівень виходу продукції з одиниці площі сільськогосподарських культур.

Але відмітимо деякі протиріччя у її використанні: обмежені можливості у використанні достовірної інформації щодо планування діяльності

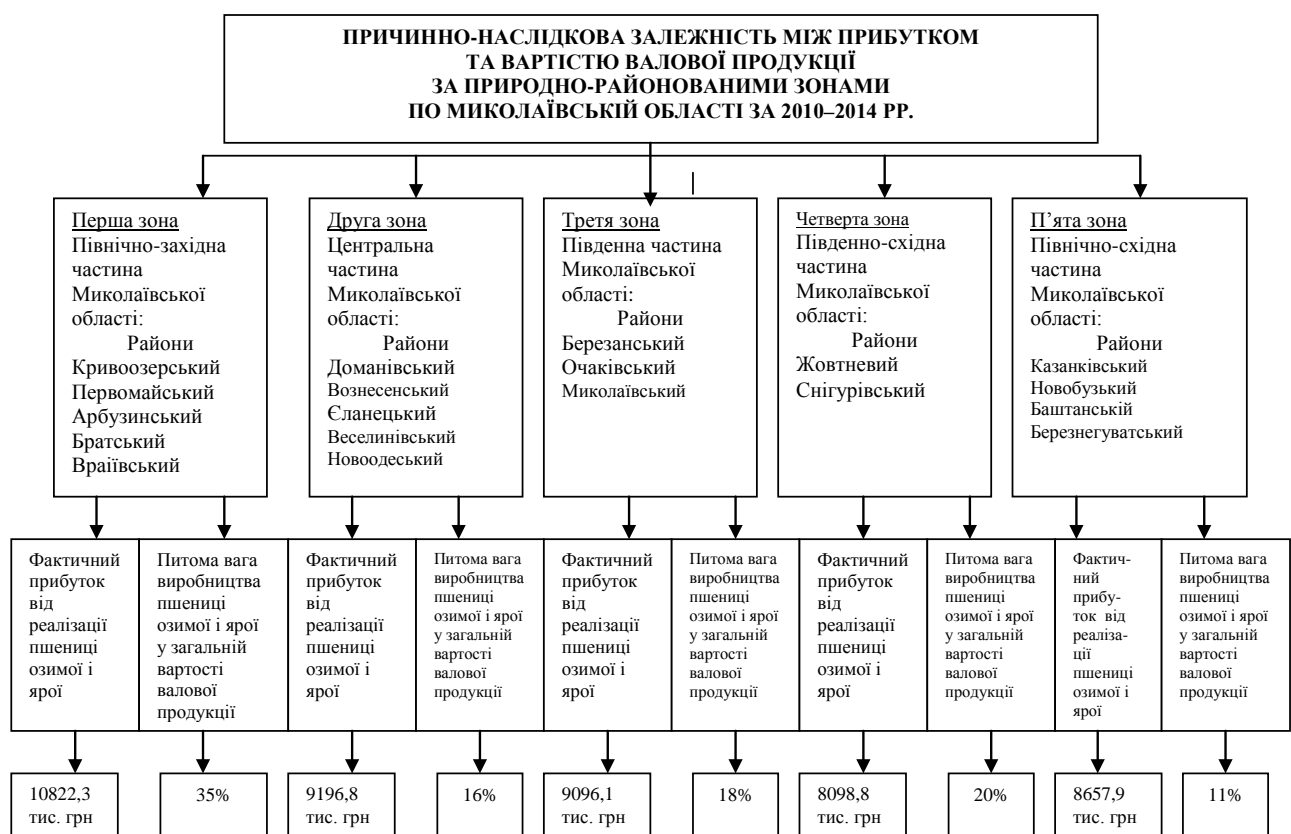

Рис. 1. Причинно-наслідкова залежність між прибутком від реалізації та вартістю валової продукції за природно-районованими зонами по Миколаївській області (в середньому за 2010–2014 рр.)

Джерело: розроблено автором з використання статистичної інформації

сільськогосподарських підприємств суспільного сектора; не запроваджено заґрунтованих рекомендацій у формуванні сівозмін для різних природно-кліматичних зон; та дієвих рекомендацій щодо використання органічних добрив (твердих, рідких, гранульованих); не передбачено можливості ущільнення ґрунту за рахунок використання важкої техніки; недостатньо проведено дослідження щодо довготривалого прогнозу економічних, екологічних і соціальних наслідків від переущільнення; рекомендацій з їхнього усунення; відсутні науково-обґрунтовані рекомендації щодо ефективного використання сидератів: найменування, попередники, періодичність посіву, способи збирання; недостатньо деталізовано технічне забезпечення кормовиробництва (кормозбиральні комбайни, косарки, граблі, кормовози, прес-підбирачі) [1].

Таким чином, технології мінімальної обробки ґрунту є дієвими за достатнього рівня технологічної готовності з урахування особливостей природно-кліматичних зон. Отже, за умов значних кліматичних змін, у тому числі у степовій зоні, виникає необхідність виявлення альтернатив щодо адаптації виробництва до природно-кліматичних змін, що вимагає відповідного технологічного оновлення.

Представимо схематично основні переваги технологій мінімальної обробки ґрунту (рис. 2).

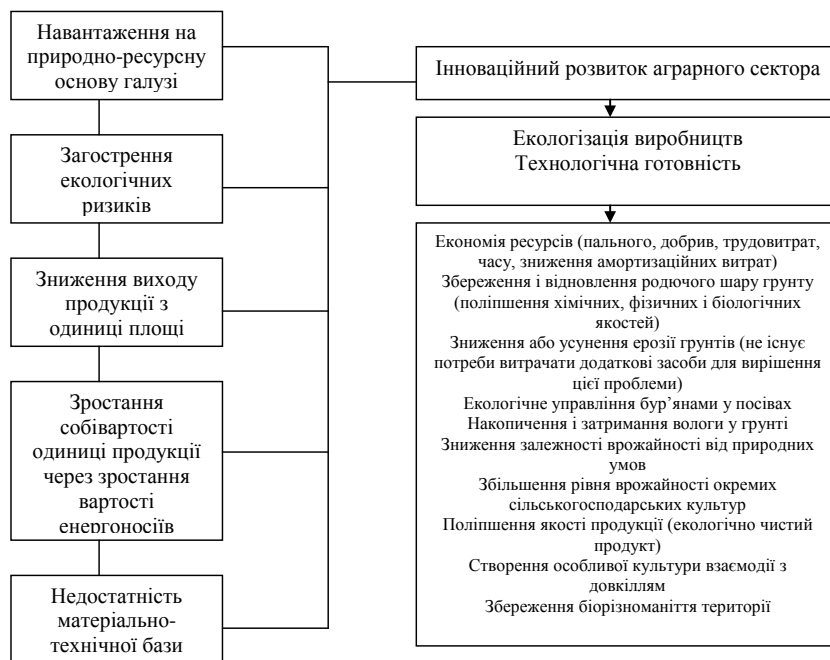

Рис. 2. Основні переваги у використанні технологій мінімальної обробки ґрунту при вирощуванні сільськогосподарських культур

Джерело: удосконалено автором з використанням [1]

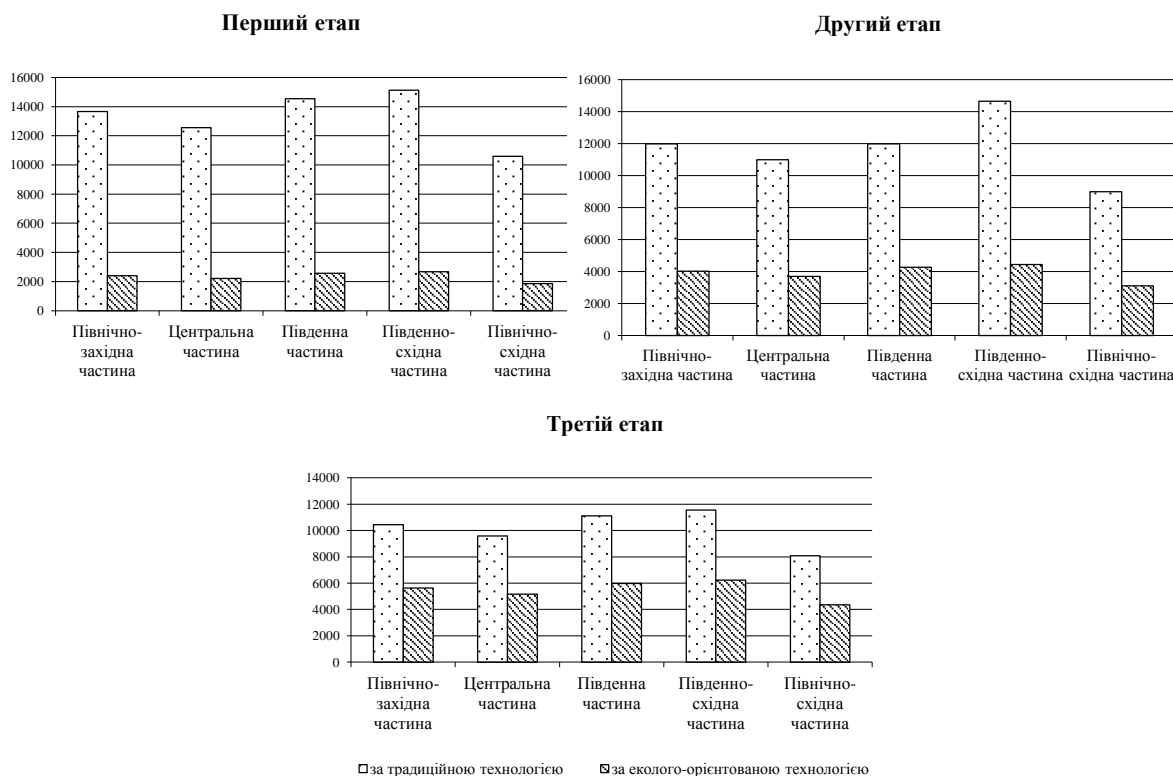

Рис. 3. Площі посіву озимої пшениці за зонами природного районування і етапами впровадження технологічного оновлення, га

Джерело: представлено автором за результатами вирішення економіко-математичної моделі

зультаті формується ґрунтозахисне покриття, яке протистоїть вітровій і водній ерозії, забезпечує збереження вологи, перешкоджає зростанню засміченої рослинності, сприяє активізації ґрунтової мікрофлори, є базисом для відновлення родючого шару і підвищення врожайності культур.

Використання технології може дозволити збільшити вихід продукції з одиниці площі у 2 рази. Технологію не дарма називають «зеленою революцією», адже з її запровадженням у природній спосіб значно покращується якість ґрунтів, що зменшує додаткові витрати сільськогосподарських підприємств. За традиційної технології вирощування з використання 1 літра пального можна виробити лише 50 кг зерна, то у новий спосіб одного літра пального вистачить на виробництво 120 кг.

За проведеними розрахунками визначено визначено оптимальні посівні площі, обсяги виробництва і реалізації пшениці з урахуванням природного районування і використання еколого-орієнтованих технологій за етапами протягом трирічного періоду прогнозування.

Запровадження еколого-орієнтованої технології під вирощування пшениці за природно-районованими зонами Миколаївської області при розміщенні посівних площ до 35%, свідчить, що вихід продукції з одиниці площі за етапами запровадження технології зростає. Середній рівень виходу продукції з одиниці площі за зонами природного районування зростає з 22 ц/га на першому етапі, до 36 ц/га на третьому етапі. Зростання показника під впливом технологічного оновлення становить 63,6%. Технологічне оновлення виробництва пшениці за зонами природного районування надає можливість підвищити рівень прибутку на одиницю площі з 500 грн на гектар на першому етапі до 2500 грн на гектар на третьому етапі.

На усіх етапах технологічного оновлення найвищий рівень виходу продукції отримано на одиницю площі посіву на території центральної частини, яка характеризується переважаючим виробництвом іншої групи зернових культур – ячменю, який становить фактично до 30% від загальної вартості валової продукції. Прибуток від реалізації продукції на I і II етапах є найбільшим у південно-східній частині, на III етапі найвищий рівень прибутку отримано у північно-західній частині. Саме північно-західна частина території має відповідну галузеву структуру підприємств.

Питома вага виробництва пшениці є найбільшою і становить до 30% від загальної вартості валової продукції, що підтверджує зв'язок із біологічними особливостями природних ресурсів території.

Технологічні зміни притаманні сільськогосподарським підприємствам не залежно від форми власності, розмірів виробництва і галузевої структури, що підтверджується її активним запровадженням, у тому числі і у фермерських господарствах.

Площі посіву озимої пшениці процесу екологізації представлено на рисунку 3.

За проведеними розрахунками виявлено, що загальний розмір прибутку від реалізації озимої пшениці зростає до 87,8 млн. гривень, найвищі результати отримано у I та IV зоні природного районування, середній розмір прибутку від реалізації продукції на один гектар озимої пшениці становить 1277 гривень, що у 2,9 рази перевищує середній рівень показника за умови використання традиційної технології вирощування озимої пшениці.

Саме тому доцільність еколого-орієнтованого підходу ґрунтується на забезпеченні раціонального використання ресурсів з метою їхнього збереження і відновлення, у тому числі самовідновлення. Підтримання еколого-орієнтованої рівноваги можливе за умови запровадження техніко-технологічних змін у виробництво продукції на засадах екологізації.

Висновки і пропозиції. Еколого-орієнтований підхід у використанні природно-ресурсної основи ґрунтується на засадах раціонального використання природних ресурсів за видами через узгодженість економічних і екологічних можливостей і природного потенціалу за територіальною ознакою й галузевою структурою підприємств.

Технологічне оновлення у напрямку екологізації доцільно запроваджувати з метою збереження родючості ґрунтів та перспектив подальшого їх продуктивного використання.

Формування і використання природно-ресурсної основи аграрного сектора ґрунтується на процесах збереження, відновлення, обмеження. Еколого-орієнтований підхід сприяє підвищенню екологічних пріоритетів розвитку галузі і окремих природно-районованих зон при використанні природних ресурсів за видами з урахуванням їх біологічних особливостей через узгодженість економічних і екологічних інтересів.

Список літератури:

1. Борисова В. А. Відтворення природного ресурсного потенціалу АПК: економічні аспекти / В. А. Борисова. – Суми, 2003. – 372 с.
2. Вишнеvsька О. М. Природно-ресурсна основа розвитку аграрного сектора: теоретичні і практичні аспекти: [монографія] / О. М. Вишнеvsька, Н. В. Бобровська. – Миколаїв, 2015. – 180 с.
3. Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua>
4. Шейченко В. Не все так просто в No-Till / В. Шейченко // Аграрний тиждень. – № 15 (184). – С. 13-14.

Бобровская Н.В.

Николаевский национальный аграрный университет

ЭКОЛОГО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ И ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЙ ОСНОВЫ АГРАРНОГО СЕКТОРА**Аннотация**

В статье обосновано направление формирования и использования природно-ресурсной основы в развитии аграрного сектора экономики с целью выявления возможностей в самовосстановлении природных ресурсов по видам, их рационального использования через согласованность экономических и экологических интересов. Обоснован эколого-ориентированный подход к формированию и использованию природно-ресурсной основы аграрного сектора, учитывая составляющие развития экологических критериев, ограничения негативного влияния на природные ресурсы за видами учитывая введение экологизации производств.

Ключевые слова: природные ресурсы за видами, природно-ресурсная основа, аграрный сектор, эколого-ориентированный подход, экологизация производства.

Bobrovskaya N.V

Mykolayiv National Agrarian University

ORIENTED-ON-ECOLOGY APPROACH TO THE FORMATION AND USAGE OF NATURE RESOURCE BASE IN AGRARIAN SECTOR OF ECONOMICS**Summary**

The article describes the directions of formation and use of the natural resource base in the development of the agrarian sector in order to identify opportunities for self-renewal of natural resources by types, their consistency through the rational use of economic and environmental interests. The oriented-on-ecology approach to the formation and usage of natural resource base in the agrarian sector through a combination of components regarding to environmental criteria is substantiated, taking into account limiting the negative impact on natural resources by their type, introducing greening of production.

Keywords: natural resources by types, natural resource base, agrarian sector, oriented-on-ecology approach, greening of production.

УДК 338.28:336.74

**АНАЛІЗ СТАНУ ГРОШОВОЇ МАСИ В УКРАЇНІ
ЯК СКЛАДОВОЇ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ****Божанова О.В.**

Національна металургійна академія України

Проведено аналіз стану грошової маси в Україні за період 2004-2014 рр. Значну увагу приділено дослідженню структури грошової маси. Визначено показники монетизації і доларизації економіки за період, що досліджувався. Виявлені фактори впливу на стан грошової маси в Україні. Визначено напрямки поліпшення стану грошової маси в країні.

Ключові слова: грошова маса, грошові агрегати, коефіцієнт готівки, рівень доларизації економіки, коефіцієнт монетизації економіки.

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими дослідженнями. Сучасні економічні умови характеризуються активізацією трансформаційних процесів, формуванням соціально-орієнтованої ринкової економіки України і важливу роль у досягненні сталого економічного розвитку держави відводиться грошово-кредитній політиці, що покликана, враховуючи тенденції розвитку вітчизняної економіки та грошово-кредитної сфери, визначати завдання і напрями діяльності банківської системи в цілому та На-

ціонального банку України зокрема для забезпечення стабільності грошової одиниці України, як важливої передумови фінансової і макроекономічної рівноваги та сталого соціально-економічного розвитку країни.

У продовж останніх років в Україні спостерігається постійна тенденція до збільшення обсягів грошової маси, що негативно впливає на соціально-економічну ситуацію в країні. Сьогодні є необхідним зміцнення стабільності і привабливості національної грошової одиниці, оскільки однією

з передумов економічного розвитку країни є відповідність грошової маси проблемам економіки.

Формування ефективної грошово-кредитної політики країни зумовлює необхідність аналізу грошової маси оскільки зміни, що відбуваються у складі, структурі, обсягу грошової маси суттєво впливають на швидкість обороту грошей, формування платоспроможного попиту, ринкову кон'юнктуру і як наслідок на економічний розвиток країни в цілому. Саме тому аналіз стану грошової маси завжди є актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність грошової маси та чинники, що впливають на її обсяг, склад і структуру розкрито в працях М.І. Савлука [1], П. Круша [2], С.В. Науменкова [3], І.О. Педерсен [4], Радзівєвського О.В. [5] та інші. Проте обсяг і структура грошової маси постійно змінюються у часі у зв'язку з чим потребують постійного аналізу, що і стало підставою проведення даного дослідження.

Мета статті. Основою метою статті є аналіз обсягу, складу і структурі грошової маси України протягом останніх років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з передумов фінансової стабільності є збалансованість обсягу грошової маси потребам економіки. Регулювання грошового обігу повинно відбуватися на основі принципу мінімізації впливу негативних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. Сучасні економічні умови характеризуються активізацією трансформаційних процесів, в країні формується соціально – орієнтована ринкова економіка і важливу роль у досягненні економічного розвитку України відводиться грошово-кредитній політиці. Сутнісна характеристика грошової маси розкривається завдяки кількісних показників, що характеризують стан грошового обігу. Одним із таких показників

є величина і структура грошової маси. Необхідно зауважити, що до тлумачення поняття «грошова маса» науковці підходять з різних сторін і розглядають з різноманітних аспектів і в науковій літературі відсутнє єдине визначення економічної категорії «грошова маса». Більшість науковців під грошовою масою розуміють всю сукупність запасів грошей у всіх їх формах, які перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту в певний момент часу [1]. Грошова маса залежить від попиту та пропозиції грошей, а також від зобов'язань банків по кредитах отриманих від НБУ, сальдо іноземних активів, операцій на ринку цінних паперів. Структура грошової маси відображає рівень розвитку економіки країни. В міжнародній банківській статистиці використовують агрегатний метод класифікації функціональних форм грошей. Грошові агрегати розкривають структуру грошової маси. Дослідження грошових агрегатів дозволяє визначити ступінь розвитку грошової маси країни та визначити шляхи стабілізації і зміцнення грошової одиниці. Відповідно до методологічних правил НБУ виділяють грошові агрегати наступного складу:

M0 включає готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями;

M1 включає грошовий агрегат M0 та переказні депозити в національній валюті;

M2 включає грошовий агрегат M1 та переказні кошти в іноземній валюті й інші депозити;

M3 включає грошовий агрегат M2 та цінні папери, крім акцій.

Грошовий агрегат M3 є показником грошової маси в країні.

В таблиці 1 наведено динаміку грошових агрегатів протягом 2004-2014 років.

Аналіз показників динаміки грошових агрегатів показує, що протягом періоду, що досліджу-

Таблиця 1

Динаміка грошових агрегатів в Україні у 2004-2014 рр.

Рік	M0, млн. грн	M1, млн. грн	M2, млн. грн	M3, млн. грн	Питома вага M0 до M3, %	Питома вага M1 до M3, %	Темп росту M0, %	Темп росту M3, %	Абсолютне відхилення показника M0, млн. грн	Абсолютне відхилення показника M3, млн. грн
2004	42300	67100	125500	125800	33,6	53,3				
2005	60231	98572	193145	194070	31,0	50,8	142,4	154,3	17931	68270
2006	74984	123274	259414	261063	28,7	47,2	124,5	134,5	14753	66993
2007	111119	181665	391272	386156	28,8	47,0	148,2	147,9	36135	125093
2008	154727	225128	512528	515727	30,0	43,7	139,2	133,6	43608	129571
2009	157029	233748	484772	487298	32,2	48,0	101,5	94,5	2302	-28429
2010	182990	289894	596841	597872	30,6	48,5	116,5	122,7	25961	110574
2011	192700	311100	681800	685500	28,1	45,4	105,3	114,7	9710	87628
2012	203200	323200	771100	773200	26,3	41,8	105,4	112,8	10500	87700
2013	237800	383900	906300	909100	26,2	42,2	117,0	117,6	34600	135900
2014	282900	435500	955300	956700	29,6	45,5	119,0	105,2	45100	47600

Таблиця 2

Співвідношення наявних в обороті готівкових грошей і показника ВВП

Рік	M0, млн.грн	ВВП млн.грн	Співвідношення M0 до ВВП, %	Рік	M0, млн.грн	ВВП млн.грн	Співвідношення M0 до ВВП, %
2004	42300	345113	12,26	2010	182990	1082569	16,90
2005	60231	441452	13,64	2011	192700	1316600	14,64
2006	74984	544153	13,78	2012	203200	1408889	14,42
2007	111119	720731	15,42	2013	237800	1454931	16,34
2008	154727	948056	16,32	2014	282900	1566728	18,06
2009	157029	913345	17,19				

ється всі грошові агрегати зросли. Слід зауважити, що наявні в обороті готівкові гроші зросли на 232070 млн. грн., а грошова маса збільшилась на 810420 млн. грн. Під час дослідження грошових агрегатів значну увагу необхідно приділяти співвідношенню готівковій і безготівковій частинам грошової маси, оскільки чим нижча частка наявних в обороті готівкових грошей у загальній грошовій масі тим ефективніше дана національна грошова система. Вважається, що частка готівки в структурі грошової маси не повинна перевищувати 7%. На сьогодні в Україні 29,6% грошової маси обертається поза банками і не контролюється банківською системою, що є негативним явищем. До найвагоміших причин зростання частки наявних в обороті готівкових грошей відносять прагнення багатьох суб'єктів здійснювати розрахунки готівкою і втрата довіри юридичних і фізичних осіб до банківської системи. Зростання частки готівки, що знаходиться поза банками в загальній грошовій масі ускладнює стан розрахунків і послаблює кредитний потенціал банків. Грошовий агрегат М1 характеризує частину грошової маси, яка використовується для розвитку національної економіки. Як показують розрахунки співвідношення наявних в обороті готівкових грошей й вклади економічних суб'єктів в національній валюті і грошової маси в країні протягом 2011-2013 років знижувалось. В 2014 році даний показник значно зріс і складає 45,5%. Це свідчить про те, що все ж таки значна маса грошей виступає у вигляді кредитного ресурсу.

Безпеку функціонування грошового ринку визначає показник співвідношення М0 до ВВП, нормативне значення якого не повинно перевищувати 4% [5]. В таблиці 2 наведено співвідношення М0 до ВВП.

Аналіз показників, що наведено в таблиці 2 показує, що показник співвідношення М0 до ВВП, не відповідає нормативному значенню і значно його перевищує, і протягом останніх чотирьох років має тенденцію росту.

Динаміка грошових агрегатів протягом 2004-2008 рр. підтримувалась Національним банком України на рівні, який давав змогу поступово підвищувати рівень задоволення потреб економічних суб'єктів у грошових коштах. Для оцінки ступеня забезпеченості економіки грошовими коштами використовується коефіцієнт монетизації економіки. Значення цього коефіцієнта є одним з основних показником контролю грошової маси, і його дослідження дає можливість вчасно розробити і вжити заходи щодо запобігання неконтрольованого росту грошової маси в умовах недостатності товарної пропозиції. Монетизація економіки тісно пов'язана з реальним соціально-економічним роз-

витком країни. Динаміка зміни рівня монетизації вітчизняної економіки має виражену тенденцію до зростання. В таблиці 3 наведено динаміку коефіцієнта модернізації економіки.

Таблиця 3

Динаміка коефіцієнта монетизації економіки за період 2004-2014 рр.

Рік	М2, млн. грн	ВВП млн.грн	Коефіцієнт монетизації економіки	Темп росту рівня монетизації економіки, %
2004	125500	345113	36,36	
2005	193145	441452	43,75	120,31
2006	259414	544153	47,67	108,96
2007	391272	720731	54,29	113,88
2008	512528	948056	54,06	99,58
2009	484772	913345	53,08	98,18
2010	596841	1082569	55,13	103,87
2011	681800	1316600	51,78	93,93
2012	771100	1408889	54,73	105,69
2013	906300	1454931	62,29	113,81
2014	955300	1566728	60,97	97,89

Як видно з наведених даних у таблиці 3, найбільше значення показника монетизації економіки в Україні протягом 2004-2014 рр. спостерігається у 2013 році – 62,29%. Досить низькі значення коефіцієнта монетизації економіки підтверджують кризисні процеси економічної системи країни. Нормальне значення цього показника знаходиться в межах 70-80%. Проте Круша П.В. вважає, що для України коефіцієнт монетизації варіюється у межах 50% [5]. Отже можна вважати, що рівень національної економіки достатнім. Збільшення його до зазначеного рівня є одним із головних стратегічних завдань Національного банку України. Оптиміальний рівень монетизації економіки визначенню не підлягає, можливо визначити об'єктивний рівень грошової маси, що б задовольнила всі економічні потреби країни і забезпечила її стабільний розвиток. Об'єктивний рівень монетизації економіки визначається не лише потребами товарообороту в платіжних засобах, а й цілою низкою інших чинників, на основі аналізу яких визначають національні особливості щодо економічних, політичних та інших процесів в країні, які здійснюють вплив на рівень монетизації економіки. Слід зазначити, що причиною різниці у рівнях монетизації різних країн є відмінності у розрахунку цього показника, а також певні методичні недоліки в розрахунку даного коефіцієнта, зокрема не досить коректне зіставлення грошової маси як запасу і валового внутрішнього продукту як потоку [8].

Розвиток національної економіки характеризує показник швидкості обігу грошової маси,

Таблиця 4

Швидкість обігу грошей в Україні за період 2004-2014 рр.

Рік	М3, млн. грн	ВВП млн.грн	Швидкість обігу грошей	Рік	М3, млн. грн	ВВП млн.грн	Швидкість обігу грошей
2004	125800	345113	2,743347	2010	597872	1082569	1,810704
2005	194070	441452	2,274705	2011	685500	1316600	1,920642
2006	261063	544153	2,084374	2012	773200	1408889	1,822153
2007	386156	720731	1,866424	2013	909100	1454931	1,600408
2008	515727	948056	1,83829	2014	956700	1566728	1,637638
2009	487298	913345	1,874305				

Показники доларизації української економіки за методикою ММФ

Рік	МЗ, млн. грн	Обсяг депозитів в іноземній валюті, млн. грн.	Рівень доларизації, %	Рік	МЗ, млн. грн	Обсяг депозитів в іноземній валюті, млн. грн.	Рівень доларизації, %
2004	125800	10807	8,59	2010	597872	41600	6,96
2005	194070	45618	23,51	2011	685500	51900	7,57
2006	261063	70155	26,87	2012	773200	57000	7,37
2007	386156	89867	23,27	2013	909100	52400	5,76
2008	515727	157512	30,54	2014	956700	87700	9,17
2009	487298	154156	31,63				

який характеризує насамперед інтенсивність використання запасу грошей в обороті для оплати товарів та послуг, що реалізуються. Зміна швидкості обігу грошей суттєво впливає на пропозицію грошей в обігу і цим впливає на платоспроможний попит і на витрати обігу, ускладнює чи полегшує регулювання грошового обігу, дає узагальнююче відображення зміни інтенсивності економічних процесів [11]. Значення показника швидкості обігу грошей вважається достатнім у випадку, якщо кожна грошова одиниця обертається приблизно 2 рази за рік.

Як видно із даних, що наведено в таблиці 4 значення показника швидкості обігу грошової маси знаходиться в межах нормативного значення.

Останнім часом особливістю економіки України є нестабільність національної валюти. Економічні агенти зацікавлені в тому, щоб гроші мали відносно стабільну купівельну спроможність і саме тому віддають перевагу більш стабільній іноземній валюті. Вплив доларизації на кон'юнктуру фінансових ринків може бути непередбачуваним. Доларизація суттєво скорочує ефективність проведення грошово-кредитної політики. Доларизація економіки, як феномен грошової системи, є, в більшій мірі, негативним явищем, аніж позитивним, оскільки підриває національні інтереси країни, сприяє незаконному відпливу капіталу за кордон, призводить до втрати інвестиційного потенціалу, збіднює суспільство та державу, штучно знецінює та деформує структуру грошового обігу [13]. В науковій літературі виділяють три види доларизації – офіційну, напівофіційну та неофіційну у зв'язку з цим виникають труднощі з точним визначенням рівня доларизації економіки країни, так як відсутні чітко визначені показники оцінки валютного заміщення. У таблиці 5 наведено роз-

раховані показники рівня доларизації української економіки за методикою МВФ. Граничне значення для рівня доларизації є 30%.

Причиною таких різких коливань рівня доларизації економіки є макроекономічна нестабільність в країні і відображає негативні зміни, що відбуваються на валютному ринку. Фактори, що вплинули на такі коливання мають довгостроковий вплив і тому швидких змін щодо стабілізації ситуації, після впроваджених заходів з дедоларизації очікувати не слід.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз стану грошової маси в Україні за період 2004-2014рр. показав, що на сьогодні в Україні 29,6% грошової маси обертається поза банками і не контролюється банківською системою, що є негативним явищем. До найвагоміших причин зростання частки наявних в обороті готівкових грошей відносять прагнення багатьох суб'єктів здійснювати розрахунки готівкою і втрата довіри юридичних і фізичних осіб до банківської системи. Показник співвідношення М0 до ВВП, не відповідає нормативному значенню і значно його перевищує, і протягом останніх чотирьох років має тенденцію росту. Найбільше значення показника монетизації економіки в Україні протягом 2004-2014 рр. спостерігається у 2013 році – 62,29%. Значення показника швидкості обігу грошей вважається достатнім оскільки національна грошова одиниця обертається приблизно 2 рази за рік. Для формування ефективної грошово-кредитної політики необхідні більш ретельні дослідження проблем монетизації та доларизації економіки, що сприятимуть розробки механізму наповнення економіки грішми з урахуванням негативних явищ і дозволить державі забезпечити конкурентні позиції в умовах глобалізації.

Список літератури:

1. Савлук М. І. Гроші та кредит: підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. – 3-тє вид, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 598 с. – ISBN 966-574-369-4.
2. Круша П. Національна економіка: Підручник / За ред. проф., к.е.н. П. Круша. – К.: Каравела, 2008. – 416 с.
3. Науменкова С. В. Основні тенденції розміщення грошової маси та їх вплив на формування грошово-кредитної політики Європи / С. В. Науменкова // Вісник НБУ. – 2006. – № 1. – С. 19-25.
4. Педерсен І. О. Оцінка стану грошової маси в Україні / І. О. Педерсен // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції – 2012. – № 6. – С. 83-87.
5. Радзівський О. Суперечності доларизації економіки України в умовах фінансової глобалізації / О. Радзівський // Економіка України. – 2005. – № 2. – С. 16-23.
6. Статистичні матеріали Національного Банку України – Статистичний бюлетень (електронне видання) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/Statist/Electronic%20bulletin/data/stat.pdf>
7. Статистичні матеріали Національного Банку України – Монетарний огляд (електронне видання) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58037

Божанова Е.В.

Национальная металлургическая академия Украины

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ДЕНЕЖНОЙ МАССЫ В УКРАИНЕ КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ МОНЕТАРНОЙ ПОЛИТИКИ

Аннотация

Проведен анализ состояния денежной массы в Украине за период 2004-2014 гг. Значительное внимание уделено исследованию структуры денежной массы. Определены показатели монетизации и долларизации экономики за период, который исследовался. Выявленные факторы влияния на состояние денежной массы в Украине. Определены направления улучшения состояния денежной массы в стране.

Ключевые слова: денежная масса, денежные агрегаты, коэффициент наличных денег, уровень долларизации экономики, коэффициент монетизации экономики.

Bozhanova E.V.

National Metallurgical Academy of Ukraine

THE ANALYSIS OF THE CONDITION OF MONEY SUPPLY IN UKRAINE, AS THE MAKING MONETARY POLICY

Summary

The analysis of the state of amount of money is conducted in Ukraine for period 2004-2014. Considerable attention is spared to research of structure of amount of money. The indexes of monetization and dollarization of economy are certain for period that was investigated. The educed factors of influence are on the state of amount of money in Ukraine. Directions of improvement of the state of amount of money are certain in a country.

Keywords: amount of money, money aggregates, coefficient of cashes, level of economy dollarization, coefficient of economy monetization.

УДК 330.341.1:330.131.5:631.11:634

ДО ПИТАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ САДІВНИЦЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Бондаренко Т.В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті висвітлено передумови інноваційного розвитку садівництва, розглянуто інтенсивні засади відтворювальних процесів у промисловому садівництві в сучасних умовах господарювання, опрацьовано напрями підвищення ефективності галузі на основі застосування інноваційних технологій зберігання яблук.

Ключові слова: економічний потенціал, ефективність, інноваційний розвиток, інновації, садівництво, плодючі насадження, відтворення насаджень.

Постановка проблеми. Садівництво є традиційною галуззю сільського господарства України. Саме тому значну частину продовольчого балансу української держави складає продукція галузі садівництва, а природно-економічний потенціал країни сприяє формуванню високих урожаїв плодових культур.

До передумов ефективного розвитку галузі належать сприятливі природні умови та необхідні виробничі ресурси, стабільний ринковий попит на плодючу продукцію тощо. Але для сучасних умов розвитку садівництва характерним є нестабільність, зниження ефективності, втрата панівних позицій на внутрішньому ринку й недостатнє використання експортного потенціалу. Це відбувається через певні порушення структурних пропорцій в організації галузі,

коли виробництво характеризується процесами деконцентрації та деспеціалізації, недотримання підприємствами оптимальної (раціональної) вікової структури багаторічних насаджень, недостатнім рівнем розвитку інноваційних процесів. Тому наявність плодючих насаджень, здатних продукувати необхідну кількість садівницької продукції високої якості, є важливою передумовою ефективного функціонування галузі садівництва. Адже обсяги виробництва плодів і ягід визначаються, передусім, динамікою кількісного та якісного складу плодоносних насаджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми промислового садівництва є широко досліджуваними у вітчизняній науці й знайшли відображення у наукових працях М.М. Артеменка, О.Ю. Єрмакова, В.А. Рудьова, І.І. Лукінова,

Д.Ф. Харківського, І.І. Червена, В.І. Чорнодон, О.М. Шестопаля, В.В. Юрчишина та ін. Водночас, незважаючи на значний обсяг існуючих напрацювань щодо розвитку промислового садівництва, питання функціонування галузі на інноваційній основі набуває особливої актуальності.

Метою статті є наукове опрацювання організаційно-економічних засад інноваційної діяльності садівницьких підприємств як умови підвищення їх ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класична модель підприємницької діяльності передбачає, що для досягнення певної стабільності виробництва плодів і ягід садівницькі підприємства мають дотримуватися умови планомірного відтворення та використання плодівих і ягідних насаджень у просторі й часі, виходячи з традиційних факторів виробництва. Разом з тим ефективно відтворення плодівих і ягідних насаджень можливе за рахунок інновацій в садівництві. Це один із найважливіших чинників інтенсифікації галузі, оскільки саме таким шляхом поширюються найновіші досягнення науково-технічного прогресу (НТП), оновлюється сортимент насаджень високопродуктивними стійкими до хвороб сортами. Відтворення плодівих насаджень на основі інновацій являє собою інноваційну модель ведення галузі, ефективність якої зумовлюється багатьма природними, організаційно-технологічними та економічними чинниками.

Основа розвитку садівництва становить розсадництво, яке ґрунтується на одержанні високоякісного садивного матеріалу, забезпечуючи високу продуктивність саду та виробництво якісної, екологічно чистої продукції. Найбільш екологічно безпечним і економічно вигідним є вирощування імунних до хвороб сортів плодівих і ягідних культур. Хвороби – один із головних чинників недобору врожаїв. На сьогодні через них ми не добираємо понад 20% урожаю яблук. Тож на чому краще зекономити – на хімічному захисті чи на селекції, впроваджуючи нові стійкі сорти. За рахунок впровадження у виробництво таких сортів зменшуються як витрати на проведення захисних заходів, так і поліпшується екологічна ситуація в садах.

Неодмінною умовою стабільного виробництва плодоягідної продукції є дотримання нормативного співвідношення між площами плодоносних і молодих садів і ягідників (оптимальної вікової структури багаторічних насаджень). Внаслідок фізичного й морального зносу певна частка багаторічних насаджень вибуває з виробничого обігу й потребує заміни новими їх елементами. Недотримання цієї природної особливості призводить на практиці, з одного боку, до зменшення загальної площі насаджень, з іншого – до зниження їх продуктивності.

Садівництво – одна з трудомістких галузей, а тому впровадження інновацій, спрямованих на підвищення технічного забезпечення технологічних процесів, тут виходить на перший план. Адже зменшення частки ручної праці сприяє не тільки зниженню собівартості продукції, а й значному скороченню строків проведення тих чи інших виробничих операцій, що також істотно впливає на кількість і якість отримуваної продукції. Так, у вирощуванні яблук доля ручної

праці є однією із значних у галузі, більш того, при застосуванні інтенсивних технологій навантаження на робітника збільшується за рахунок проведення ряду додаткових операцій при підготовці до садіння та й самому садінні саджанців. Отже, впровадження інновації щодо підвищення рівня механізації процесу садіння в даному випадку значно впливає на трудомісткість даного технологічного процесу та забезпечує досить вагомий економічний ефект. Досить позитивним в цьому плані є досвід фермерського господарства «Яблуневий сад», яке розміщене в Звенигородському районі Черкаської області. У цьому господарстві поширено у виробництві інноваційні технології вирощування плодів та ягід з використанням скороплідних сортів, загущених схем розміщення рослин, які досить швидко вступають в експлуатаційний період (на другий – третій рік після садіння) і відзначаються високою продуктивністю. Їх застосування забезпечує одержання високоякісної екологічно безпечної продукції, економічне використання ресурсного потенціалу підприємства, отримання значного прибутку та швидкий обіг капіталу. Так, при вирощуванні яблук у 2015 році фермерське господарство «Яблуневий сад» при врожайності 45 т/га від реалізації яблук отримало 1292,01 тис. грн. прибутку з 1 га за рівня рентабельності 91,7%.

Застосування інновацій у системі поливу садів є неодмінною умовою ефективного виробництва плодоягідної продукції. А саме застосування системи крапельного зрошення дозволить знизити залежність результатів господарської діяльності від погодних та метеорологічних ризиків. Адже опади випадають нерівномірно і бувають періоди посухи у травні-липні, а це – найважливіший період для дерев. Саме тоді відбуваються основна вегетація дерев, формування плодів, набір плодами ваги, закладання плодівих бруньок на наступний сезон. Крім того, практика підтверджує, що застосування крапельного поливання в інтенсивних насадженнях дає можливість збільшити врожайність на 10-20 т/га.

Крапельне зрошення оптимізує водний і поживний режими ґрунту, що забезпечує більшу інтенсивність усіх фізіологічних процесів у рослині, а отже, – зростання врожаю. Цей метод має низку переваг:

- можливість використання більш мінералізованої, менш чистої води, непридатної для поливання іншими методами (не звожуються міжряддя, надлишку води немає, а отже, не виникає небезпеки засолення ґрунту);

- однакове зволоження й підживлення всіх рослин, оскільки крапельницю підведено під кожен рослин. Це забезпечує рівномірність забарвлення і вирівняність плодів, більш дружне плодоношення;

- можливість повної автоматизації зрошення;

- внесення, поряд із водою, добрив;

- у тисячі разів менша потужність водного джерела;

- зменшення затрат енергії на створення напору води;

- відсутність ерозії навіть на крутих схилах. Конструкції крапельниць.

Важливе значення тут приділяють і застосуванню інновацій у процесі довготривалого

зберігання плодової продукції до її реалізації. Використання сховищ з регульованим газовим середовищем та середовищем з надзвичайно низьким вмістом кисню для тривалого зберігання плодів дозволяє значно розширити терміни реалізації продукції та зберегти її якість, тобто, бути конкурентними. У фермерському господарстві «Яблуневий сад» досліджено чотири варіанти сховищ для зберігання плодової продукції:

I – традиційне сховище (підвал) як базовий варіант;

II – холодильна камера «Klassis», яка включає приміщення із сандвіч-панелей (Чехія), холодильного обладнання на базі двох компресорів фірми «Bitzer» і повітряохолоджувачів фірми «Gunter» (Німеччина) у комплексі з автоматичним обладнанням;

III – холодильна камера з вентиляцією, зволоженням і різними варіантами охолодження (подача охолодженого повітря у змішувальну камеру; у зимовий період у камеру подається зовнішнє холодне повітря; змішаний варіант, коли використовується внутрішнє охолодження і зовнішнє холодне повітря). Цей варіант є модифікацією другого варіанта;

IV – холодильник з регульованим газовим середовищем (РГС), який складається з приміщення із сандвіч-панелей, спеціальної установки – скрубера, що витісняє кисень, регулює вміст вуглекислого газу та охолоджує; спеціальних герметичних дверей. Суть зберігання у газовому середовищі полягає в тому, що яблука спочатку дихають, споживаючи кисень і виділяючи вуглекислий газ, а потім у ньому зберігаються.

Результати економічної оцінки наведених чотирьох варіантів зберігання яблук представлені в таблиці 1.

Аналіз економічної ефективності розглянутих чотирьох варіантів зберігання яблук дозволяє зробити такі висновки:

– перший варіант є найменш ефективним, оскільки він не забезпечує високої якості продукції, і як результат – значно менший прибуток і рентабельність виробництва. Єдиною його перевагою є невисока вартість капітальних вкладень, що дозволяє селянину реалізувати його за рахунок власних коштів;

– четвертий варіант, що передбачає зберігання яблук у холодильнику з регульованим газовим середовищем, навпаки, забезпечує найвищу якість продукції. Але він дуже капіталомісткий (376 тис. грн капітальних вкладень) і тому на даному етапі не доступний власникові господарства;

– другий і третій варіанти, при майже однаковій вартості капітальних вкладень, розрізняються деякими технологічними особливостями зберігання яблук у холодильниках, практично рівнозначні і тому, на наш погляд, слід віддати перевагу третьому варіантові, що передбачає багатоваріантність охолодження.

На основі проведених розрахунків досліджуваних варіантів зберігання плодів у фермерському господарстві «Яблуневий сад» побудоване плодосховище, де розміщено 26 окремих камер місткістю 100-120 т кожна, що дає можливість зберігати 3300 т плодової продукції.

Зберігання яблук у господарстві дає можливість реалізувати продукцію у більш вигідні

строки. Оскільки за відсутності зберігання тут вимушені були продавати плоди прямо із саду під час збирання або ж протягом жовтня – грудня місяця. Введення в експлуатацію плодосховища дало можливість СФГ «Яблуневий сад» побудувати продаж плодів наступним чином: 50% продукції реалізувати перед Новим роком і в кінці зими та на початку весни, коли на ринку спостерігається значний дефіцит яблук.

Таблиця 1
Економічна ефективність зберігання яблук
за різними варіантами в СФГ «Яблуневий сад»
(з розрахунку на 100 т яблук)

№	Показники	I	II	III	IV
1	Ціна реалізації 1 кг яблук	1,50	3,00	3,00	3,50
2	Виручка, тис. грн.	150,0	300,0	300,0	350,0
3	Собівартість 1 кг яблук, грн	0,65	0,65	0,65	0,65
4	Експлуатаційні витрати на зберігання 1 кг яблук, грн	0,13	0,40	0,42	0,67
5	Витрати з реалізації, 1 кг/грн	0,05	0,06	0,06	0,06
6	Повна собівартість 1 кг яблук, грн.	0,83	1,11	1,13	1,38
7	Загальні витрати, тис. грн	83	111	113	138
8	Прибуток, тис. грн	67	189	187	212
9	Додатковий прибуток	– 122	120	145	
10	Рівень рентабельності, %	81	170	165	153
11	Капітальні витрати, усього тис. грн у тому числі: камери для зберігання холодильне обладнання інше обладнання монтажні роботи	40,0 38,0 – 2,0 –	232,0 113,2 50,7 37,8 30,3	240,0 113,2 52,0 43,8 31,0	376,0 113,2 52,0 161,8 49,0
12	Строк окупності (Т) капітальних вкладень, років	–	1,9	2,0	2,6

Висновки. Перехід садівницьких підприємств на інноваційний шлях розвитку є одним із визначальних факторів високоефективного господарювання.

Для розвитку галузі садівництва першочергове значення має зростання виробництва плодів та ягід. Наявність плодово-ягідних насаджень, здатних продукувати необхідну кількість садівницької продукції високої якості, є важливою передумовою ефективного функціонування галузі садівництва, адже обсяги виробництва плодів і ягід визначаються насамперед динамікою кількісного та якісного складу плодоносних насаджень. Здійснення відтворювальних процесів на основі застосування інноваційних технологій є беззаперечною умовою успішного розвитку садівництва в умовах глобалізованого середовища функціонування.

Перспективи подальших досліджень ефективного функціонування галузі садівництва мають бути спрямовані в площину інноваційного розвитку, застосування нових форм організації виробництва, залучення висококваліфікованих спеціалістів, розроблення системи інвестиційного забезпечення інноваційних процесів.

Список літератури:

1. Єрмаков О. Ю. Ефективність інвестицій в садівництво. Монографія / О. Ю. Єрмаков, М. І. Кісіль, В. І. Чорнодон // – Тернопіль: Крок. – 2011. – С. 234.
2. Єрмаков О. Ю. Організація сільськогосподарського виробництва Навчально-методичний посібник для студентів аграрних вузів / О. Ю. Єрмаков // – К.: ВЦ НАУ. – 2007. – С. 266.
3. Костюк Л. А. Оцінка ринку садивного матеріалу яблуні в Україні / Л. А. Костюк // Економіка АПК. – 2008. – № 9. – С. 133-154.
4. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні [Електронний ресурс]: закон України: [прийнято ВР 08.09.2011 № 3715-VI]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
5. Рульєв В. А. Економічні проблеми розвитку садівництва України / В. А. Рульєв // – 2004. – С. 97.
6. Чорнодон В. І. Відтворення плодючих насаджень як передумова ефективного функціонування галузі / В. І. Чорнодон // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 78-91.

Бондаренко Т.В.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

К ВОПРОСУ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ САДОВОДЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ**Аннотация**

В статье освещены предпосылки инновационного развития садоводства, рассмотрены интенсивные основы воспроизводственных процессов в промышленном садоводстве в современных условиях хозяйствования, обработано направления повышения эффективности отрасли на основе применения инновационных технологий хранения яблок.

Ключевые слова: экономический потенциал, эффективность, инновационное развитие, инновации, садоводство, плодородные насаждения, воспроизведение насаждений.

Bondarenko T.V.

National University of Life and Environmental Sciences

THE QUESTION ABOUT INNOVATIVE OF HORTICULTURE ENTERPRISES**Summary**

As the title implies the article describes innovative development of horticulture. Principles of intensive reproduction processes in commercial horticulture under current economic conditions are noted. Article is dealt with directions of branch effectiveness improvement which are based on the use of innovative apples storage technique.

Keywords: economic potential, efficiency, innovative development, innovations, gardening, fruit plantations, the reproduction of plantations.

УДК 339.17

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ВИДІВ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**Бурак І.О.**Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

В економічній системі, що формується в Україні, торгівля займає особливе місце. Вона опосередковує у зростаючих масштабах обмін у товарно-грошовій формі, забезпечуючи необхідні темпи і пропорції не лише відтворювального процесу, але сукупного попиту і пропозиції та міжгалузевого обміну. В статті розглянуті підходи щодо трактування сутності торговельної діяльності. Досліджено види торговельної діяльності. Наведена порівняльна характеристика оптової та роздрібною торгівлі.

Ключові слова: торгівля, торговельна діяльність, оптова торгівля, роздрібна торгівля, товари, споживач.

Постановка проблеми. Вагоме місце в сучасній економічній системі України належить торговельним відносинам. Торгівля виступає найрозвинутішою формою ринкових

відносин, тому і є важливою сферою економіки, яка сприяє становленню і розвитку даної системи. Сучасне значення торгівлі вимагає її чіткого правового забезпечення та розвинутої інституції-

ональної інфраструктури. Торговельна діяльність в Україні на сьогодні є однією з найпоширеніших форм підприємництва. У статутних документах будь-якого підприємства як вид підприємницької діяльності найчастіше зазначається торгівля. Останнім часом відбувається значне розширення масштабів товарів і послуг у сфері торгівлі, зростання кількості суб'єктів ринку, монополізація та розвиток конкурентних відносин, що призводять до підвищення актуальності та значимості ролі торгівлі як сфери обігу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії і практики функціонування торгівлі та проблеми торговельних відносин займають значне місце в світовій економічній літературі, в зв'язку з чим існує значна кількість різноманітних наукових підходів, які запропонували відомі вітчизняні та зарубіжні вчені. У теоретичному аспекті торгівля як категорія досліджена всебічно у роботах класиків таких як: П. Буагільбер, Г. Коуз, Т. Мальтус, К. Маркс, А. Маршалл, Д. Норт, В. Ойкен, М. Портер, У. Петті, П. Самуельсон, Й. Шумпетер та іншими. Цими та іншими зарубіжними вченими досліджені також види торгівлі, конкурентні відносини, механізм дії конкуренції. Варто зазначити, що ці автори розглядають проблему торгівлі в умовах зрілих ринкових відносин та інтенсивного конкурентного середовища. В останні роки дослідження теорії та практики товарного обігу, ринку і внутрішньої торгівлі розглядаються вітчизняними вченими та дослідниками з країн СНД, серед яких є: Л. Антонюк, В. Апопій, А. Гальчинський, Н. Голошубова, В. Іноземцев, К. Кривенко, В. Лагутін, Р. Локшин, А. Мазаракі, П. Мазурок, В. Марцин, Б. Одягайло, В. Стахівський, В. Тарасевич, А. Ткач, В. Федоренко, В. Якубенко та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте не всі аспекти торговельних відносин висвітлені з достатньою глибиною. Зокрема, дослідження опублікованих робіт виявило існування ряду концепцій щодо торгівлі, які пропонують різне розуміння сутності торговельної діяльності та її видів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження різних підходів до визначення торговельної діяльності та обґрунтування її видів.

Виклад основного матеріалу. Рівень торгівлі є своєрідним дзеркалом, де відображається рівень розвитку економічних відносин в суспільстві. А, як відомо, кінцевою метою будь-яких економічних відносин є отримання прибутку – в цьому полягає комерційний характер торгівлі.

Торговельна діяльність – важлива галузь економіки, що потребує чіткого та дієвого механізму законодавчого регулювання. Так, на сьогодні виділяють низку нормативно-правових актів, що регулюють здійснення торговельної діяльності в Україні, серед них: Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Податковий кодекс України, Закон України «Про захист прав споживачів»; Закон України «Про споживчу кооперацію»; Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність»; Закон України «Про ціни та ціноутворення»; Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг»; постанова Кабінету Міністрів

України «Про порядок провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування населення».

В законодавчих джерелах та економічній літературі існують різні підходи до визначення торговельної діяльності.

Так, відповідно до Господарського кодексу України «господарсько-торговельною є діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг» [1].

Податковий кодекс України торговельну діяльність тлумачить як роздрібну та оптову торгівлю, діяльність у торговельно-виробничій (ресторанне господарство) сфері за готівку, інші готівкові платіжні засоби та з використанням платіжних карток [2].

Відповідно до Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування населення торговельна діяльність – це самостійна, ініціативна діяльність фізичних та юридичних осіб щодо здійснення купівлі та продажу товарів народного споживання з метою одержання прибутку.

Згідно з ДСТУ «торговельна діяльність – ініціативна, систематична, виконувана на власний ризик для одержання прибутку діяльність юридичних і фізичних осіб щодо купівлі та продажу товарів кінцевим споживачам».

Свідерський Є.І. у своїй праці торговельну діяльність визначає як «самостійна діяльність юридичних і фізичних осіб зі здійснення операцій купівлі-продажу товарів споживчого призначення з метою отримання прибутку» [3].

Розглядаючи торговельну діяльність як об'єкт адміністративно-правової охорони та різновид підприємницької діяльності, Ващенко С.В. у своїй роботі дає наступне її твердження «це ініціативна, самостійна діяльність юридичних осіб всіх форм власності, громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, не обмежених у правоздатності і дієздатності згідно із законодавством України, які зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, щодо здійснення угод купівлі та продажу товарів у галузі оптової та роздрібною торгівлі, а також торговельно-виробничій сфері з метою отримання прибутку» [4].

З наведених визначень можемо привести власне бачення торговельної діяльності – це різновид підприємницької діяльності, що здійснюється суб'єктами господарювання щодо купівлі-продажу товарів та супутніх послуг з метою отримання прибутку.

Відповідно до законодавства, об'єктами торговельної діяльності можуть виступати товари, послуги, цінності чи гроші. Проте вважаємо, що головним об'єктом торговельної діяльності доцільно вважати саме товари – матеріальні цінності, що придбані або утримуються підприємством для подальшого продажу, а також супутні роботи та послуги, до яких належить фасування, пакування тощо [3].

Рух товарів, пов'язаний з їх обміном на гроші і переходом від виробництва до споживання формують товарообіг. Він є тим економічним по-

казником, що відображає всю сукупність товарів і послуг, що були продані.

Торгівля як важливий сектор національної економіки включає зовнішню та внутрішню торгівлю. Зовнішня торгівля включає торгівлю з іншими країнами з урахуванням експорту та імпорту товарів. За її даними формується зовнішньоторговельний баланс України – основна складова платіжного балансу країни.

Внутрішня торгівля являє собою галузь національної економіки, що забезпечує надходження товарів зі сфери виробництва у сферу споживання. Вона є однією з тих галузей, яка відіграє значну роль у формуванні економічного потенціалу країни та задоволенні потреб населення.

В свою чергу внутрішня торгівля включає оптову торгівлю та посередництво в торгівлі, роздрібну торгівлю та торговельно-виробничу діяльність.

Відповідно до Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» оптова торгівля – це «діяльність по придбанню і відповідному перетворенню товарів для наступної їх реалізації суб'єктам господарювання роздрібною торгівлі, іншим суб'єктам господарювання» [5].

Згідно КВЕД «Оптова торгівля і посередництво у торгівлі включає перепродаж (продаж без внесення змін) нових або уживаних речей чи виробів роздрібним торговцям або споживачам у промисловості і в торгівлі, групам користувачів або професійним користувачам чи посередникам, які купують ці товари або вироби від імені роздрібних торговців, споживачів або груп споживачів».

Відповідно до ДСТУ оптова торгівля – це «вид економічної діяльності у сфері товарообігу, що охоплює купівлю-продаж товарів за договорами поставки партіями для подальшого їх продажу кінцевому споживачеві через роздрібну торгівлю або для виробничого споживання та надавання пов'язаних із цим послуг».

Оптова торгівля, як зазначає Бутинець Ф.Ф., «це складний механізм економічних відносин по ланці доведення виробничих товарів по ринковим каналам до виробника або споживача». Він підкреслює унікальність позиції оптової ланки в каналах розподілу товарів. При цьому оптову торгівлю слід розглядати, на його думку, як об'єкт постійних технологічних та економічних перетворень, що відбуваються у всіх сферах суспільного виробництва. Структура оптової торгівлі має бути такою, щоб своєчасно і раціонально реагувати на структурні зрушення та нововведення [6].

На думку Захожая В.С., оптова торгівля – це сфера підприємницької діяльності, основною ціллю якої є придбання і відповідне перетворення товарів для їх подальшої реалізації підприємствам роздрібною торгівлі, а також іншим суб'єктам підприємницької діяльності.

Свідерський Є.І. під оптовою торгівлею розуміє торговельну діяльність із придбання й реалізації товарів великими партіями підприємствам роздрібною торгівлі, іншим суб'єктам підприємницької діяльності [3].

Як економічна категорія оптова торгівля – це сукупність економічних, організаційних та правових відносин між суб'єктами товарного ринку

стосовно купівлі-продажу (поставки, обміну) великих партій товару для його подальшої реалізації або професійного використання.

Оптова торгівля виступає початковим етапом товарного обігу, вона виступає торговим посередником між виробниками товарів і роздрібною торгівлею, іншими виробниками і споживачами товарів.

В маркетингу оптова торгівля розглядається як будь-яка діяльність, що пов'язана з продажем товарів та послуг для подальшого перепродажу чи комерційного використання.

Оптова торгівля є важливою ланкою, що забезпечує необхідну інтенсивність і прискорення процесу товарного руху в умовах ринкових відносин. Вона організовує рух товарів каналами розподілу, сприяє синхронізації виробництва і споживання товарів.

На основі наведених визначень приведемо власне визначення оптової торгівлі – це сфера підприємницької діяльності щодо придбання, необхідного перетворення об'єктів торговельної діяльності з метою їх подальшого перепродажу іншим суб'єктам господарювання.

Кінцевий етап товарного обігу опосередковується роздрібною торгівлею, в результаті якої товар знаходить свого кінцевого споживача, власника.

Відповідно до Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» роздрібна торгівля – це «діяльність із продажу товарів безпосередньо громадянам та іншим кінцевим споживачам для їх особистого некомерційного використання незалежно від форм розрахунків» [5].

Згідно КВЕД роздрібна торгівля як вид економічної діяльності включає «перепродаж (продаж без видозмінення) населенню нових або уживаних товарів, призначених для особистого споживання або використання...».

Відповідно до ДСТУ [ДСТУ 4303:2004] роздрібна торгівля – це «вид економічної діяльності в сфері товарообігу, що охоплює купівлю-продаж товарів кінцевому споживачеві та надавання йому торговельних послуг».

Свідерський Є. І. дає наступне визначення «роздрібна торгівля – це торговельна діяльність із продажу товарів поштучно та дрібним оптом безпосередньо громадянам та іншим споживачам переважно із розрахунками готівкою» [3].

Таким чином наведемо власне бачення роздрібною торгівлі – це сфера підприємницької діяльності щодо продажу об'єктів торговельної діяльності безпосередньо їх кінцевим споживачам.

Цікавим залишається поділ внутрішньої торгівлі на оптову, роздрібну та торговельно-виробничу діяльність. Пропонуємо розглядати торговельно-виробничу діяльність у складі роздрібною торгівлі (як один з її підвидів), так як виділяти її окремо як різновид внутрішньої торгівлі, на нашу думку, недоцільно.

Так, суть торговельно-виробничої діяльності (іншими словами громадського харчування) полягає у виробництві продукції та її продажу безпосередньо кінцевим споживачам незалежно від форм розрахунку, що відповідає критеріям роздрібною торгівлі.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика оптової та роздрібно́ї торгівлі

Класифікаційна ознака	Оптова торгівля	Роздрібна торгівля
Ціни, за якими обліковуються товари	Рекомендовано купівельні	Продажні
Форма розрахунків	Безготівкова	Готівкова (наявність РРО), безготівкова
Джерело формування прибутку	Торгова націнка	
Знижки з відпускної ціни	Оптово-збутові	Торгові
Отримання оплати	Через деякий проміжок часу (виникає заборгованість)	Відразу при купівлі
Зміст діяльності	Перепродаж товарів	Продаж товарів кінцевим споживачам
Форми функціонування	Оптові бази, оптові підприємства, оптові склади матеріально-технічного постачання	Магазини, універмаги, торгові ринки, павільйони, підприємства громадського харчування
Форми реалізації товарів	Зі складів, транзитом (за участю в розрахунках; без участі в розрахунках)	З прилавоків, самостійний вибір товарів, демонстраційні виставки, за каталогами
Умови поставки	Попередньо узгоджене замовлення	Безпосередній продаж
Метод відпуску товарів	Ідентифікаційної собівартості, ФІФО	Середня ціна продажу

Розглядати торговельно-виробничу діяльність як різновид оптової торгівлі також недоцільно, адже масове виробництво і продаж продукції формують собою систему оптового виробництва та реалізації, а це вже інша економічна категорія.

Таким чином, торговельно-виробничу діяльність все-таки доцільно розглядати саме як різновид роздрібно́ї торгівлі, а не виділяти в окрему складову внутрішньої торгівлі.

Бутинець Ф.Ф. у своїй праці зазначає, що «За такою ознакою, як форма розрахунків (готівкова, безготівкова) межа переходу оптової торгівлі до роздрібно́ї досить хитка. Законодавчі органи намагаються закріпити її, встановлюючи граничні розміри розрахунків готівкою між юридичними особами» [6].

Аналізуючи літературні джерела проведемо порівняльний аналіз цих форм торгівлі, застосовуючи визначені нижче класифікаційні ознаки (табл. 1).

Головною перевагою роздрібно́ї торгівлі є своєчасність та повнота здійснення розрахунків за товар. В процесі її здійснення момент отримання

готівки співпадає з моментом відпуску товарів. При цьому головним завданням правильності ведення і відображення інформації в обліку про результати торгівлі є контроль за достовірністю і повнотою відображення інформації про здійсненні розрахунки.

Висновки і пропозиції. Отже, підсумовуючи наше дослідження щодо торговельних підприємств, слід відмітити існування різноманітних за своєю сутністю, формою та сферою господарювання підприємств торгівлі, що в сукупності представлені підприємствами оптової та роздрібно́ї торгівлі. В результаті проведеного дослідження автором уточнено поняття торговельної діяльності, оптової торгівлі та роздрібно́ї торгівлі.

Використовуючи визначені класифікаційні ознаки (ціни, за якими обліковуються товари; форми розрахунків; знижки і відпускні ціни; отримання оплати; зміст діяльності; форми функціонування; форми реалізації товарів; умови поставки; метод відпуску товарів), автором детально проаналізовано різницю між оптовою та роздрібною торгівлею.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=156508
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=594896
3. Свідерський Є. І. Бухгалтерський облік у галузях економіки. – К.: КНЕУ, 2004. – 233 с.
4. Ващенко Ю. В. Банківське право. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 344 с.
5. Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» від 19.12.1995 р. № 481/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=481/95-%C2%D0>
6. Організація бухгалтерського обліку. Підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів / За редакцією проф. Ф. Ф. Бутиця. – 3-є вид. доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2002. – 592 с.

Бурак І.А.

Черновицький торгово-економічний інститут
Київського національного торгово-економічного університета

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СУЩНОСТИ И ВИДОВ ТОРГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В экономической системе, которая формируется в Украине, торговля занимает особенное место. Она способствует в растущих масштабах обмен в товарно-денежной форме, обеспечивая необходимые темпы и пропорции не только воспроизводительного процесса, но совокупного спроса и предложения и межотраслевого обмена. В статье рассмотрены подходы относительно трактовки сущности торговой деятельности. Исследованы виды торговой деятельности. Приведенная сравнительная характеристика оптовой и розничной торговли.

Ключевые слова: торговля, торговая деятельность, оптовая торговля, розничная торговля, товары, потребитель.

Burak I.A.

Chernivtsi Trade and Economic Institute of the
Kyiv National Trade and Economic University

CONCEPTUAL GOING IS NEAR DETERMINATION OF ESSENCE AND TYPES OF TRADE ACTIVITY

Summary

In the economic system that is formed in Ukraine, trade occupies the special place. She carries out in growing scales an exchange in a commodity-money form, providing necessary rates and proportions not only of reproductive process, but the combined demand and supply and inter-branch exchange. In the article the considered approaches are in relation to interpretation of essence of trade activity. The types of trade activity are investigational. It's brought comparative description over of wholesale and retail trade.

Keywords: trade, trade activity, wholesale, retail business, commodities, consumer.

УДК 519.866

МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ РИНКУ ЗЕМЛІ НА ЗАГАЛЬНУ ЕКОНОМІЧНУ ДИНАМІКУ

Буяк Л.М.

Тернопільський національний економічний університет

Стаття присвячена моделюванню загальної економічної динаміки з урахуванням впливу на неї особливостей ринку землі сільськогосподарського призначення. Розроблено модель економіки з урахуванням ринку землі сільськогосподарського призначення у розширеній системі показників економічної структури суспільства, цін на товари і землю, площ земельних ділянок, які належать відповідним категоріям власників. Побудова такої моделі дозволяє встановити загальні тенденції ринку ЗСП, з'ясувати відносини між суб'єктами ринку і вплив елементів суспільства, які складають його структуру. Крім того, модель дозволяє відтворити закономірності формування ринкових цін на землю та сільськогосподарську продукцію, що, у свою чергу, впливають на загальні процеси ціноутворення та поведінку суб'єктів ринку. На основі аналізу розв'язків моделі встановлено закономірності взаємодії аграрного сектора економіки із секторами промислового виробництва, виробництва сільгосптехніки та надання послуг ринкового сервісу за умов введення ринку землі. Виявлено особливості поведінки розв'язків моделі, які розкривають поглиблення економічної диференціації в аграрному секторі та соціальної – у суспільстві, триваючу тенденцію збільшення великих підприємств, монополізації певних секторів ринку та зменшення виробництва малими підприємствами. Обґрунтовано можливі регуляторні заходи з метою послаблення негативних і підсилення позитивних тенденцій розвитку економіки з ринком ЗСП.

Ключові слова: ринок землі сільськогосподарського призначення, економічна структура суспільства, ринкові відносини, економіко-математична модель, динаміка.

Постановка проблеми. Досвід становлення ринку землі та земельних відносин у розвинутих країнах світу свідчить про те, що впровадження ринку сільськогосподарських земель та їх ефективне використання не лише сприяє підвищенню ефективності сільськогоспо-

дарського виробництва, але й економіки у цілому. Зокрема, за даними Європейської Економічної Комісії ООН близько 20% ВВП в економічно розвинених країнах отримується з доходів від використання землі.

Процеси формування та функціонування ринку землі, зокрема ринку землі сільськогосподарського призначення (ЗСП), є складними й багатогранними. Вони тісно пов'язані з іншими процесами, що відбуваються в економічних системах і суттєво впливають на динаміку соціально-економічних явищ. Аналіз існуючих підходів до дослідження ринку землі сільськогосподарського призначення, його специфіки, особливостей та принципів і методів оцінювання вартості земельних ділянок привів до осмислення необхідності подальшого вивчення та розширення відповідного інструментарію його дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика ринку землі, а також пов'язані з нею питання економічної динаміки вивчалися багатьма провідними зарубіжними та вітчизняними вченими. До них належать Богіра М. С., Булатова Е. В., Григорків В. С., Драпівський О. І., Загайтов П. Б., Креснікова Н. І., Крилатих Е. Н., Маршал А., Месель-Веселяк В. Я., Мілль Дж., Мушеник І. М., Новаковський Л. Я., Ревенко М. М., Рікардо Д., Саблук П. Т., Скурська Н. М., Сміт А., Сохнич А. Я., Трегобчук В. М. та інші. Але незважаючи на значні досягнення цих та інших науковців, ціла низка питань залишається вивченою недостатньо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Особливо гострими і актуальними для нашої країни є питання, пов'язані з реформою земельних відносин і ринком землі у цілому. На сьогодні не створено інфраструктури ринку землі сільськогосподарського призначення у сільській місцевості, відсутня вартісна оцінка земельних ділянок, заснована на реальній ринковій інформації тощо. Всі ці питання потребують подальших наукових досліджень, вдосконалення методології і методики таких досліджень, що на сучасному етапі розвитку науки неможливе без застосування математичних методів, моделей та інформаційних технологій.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є встановлення загальних тенденцій ринку ЗСП, з'ясування відносин між суб'єктами ринку і впливу елементів суспільства, які складають його структуру за допомогою методів математичного моделювання.

Виклад основного матеріалу. Ринок землі є системою особливих відносин між економічними суб'єктами, які є власниками землі або бажають отримати у володіння чи користування земельні ресурси. Адекватне обґрунтування таких відносин неможливе без наявності об'єктивної інформації про ринок землі та знання про поведінку усіх учасників ринку. У зв'язку з цим побудовано моделі ринкової поведінки власників землі сільськогосподарського призначення, до яких належать селяни-пенсіонери, що можуть здавати свої паї у оренду або продавати їх; одноосібні власники паїв працездатного віку, що можуть самостійно обробляти землю або продавати її; власники середніх та великих земельних господарств, що використовують найману працю.

Наведемо ряд припущень, які із незначними уточненнями є справедливими для наступних моделей: вся земля сільськогосподарського призначення знаходиться у приватній власності; економічну структуру суспільства становлять лише ті категорії людей, що мають у своїй власності землю сільськогосподарського призначення; вплив державного сектора врахований неявно у вигляді ставки податку на дохід та на землю; розміру пенсії; величини земельної ренти; початкових площ земель сільськогосподарського призначення, якими володіють землевласники в початковий момент впровадження ринку землі сільськогосподарського призначення; селяни-пенсіонери самостійно землю не обробляють, а лише здають її в оренду чи продають; кожна динамічна змінна пропорційна в часі різниці між попитом і пропозицією чи доходами і витратами з відповідним коефіцієнтом. Площі земельних угідь власників ЗСП будемо вважати динамічними змінними, оскільки у загальному випадку вони змінюються залежно від попиту та пропозиції окремих власників.

Особливість цих моделей у тому, що до числа їх змінних включені показники економічної структури суспільства (ЕСС) – ліквідні заощадження (надалі заощадження) y_i представників-репрезентів основних суспільних груп (i – індекс відповідної групи, n_i – кількість елементів даної групи), що утворюють відповідну ЕСС. Крім того, до змінних у різних моделях належать площі v_i ($i = 1, 4$) земельних ділянок власників ЗСП (відповідно селян-пенсіонерів – власників паїв, які можуть здаватися в оренду або продаватися; одноосібних власників паїв працездатного віку, що можуть самостійно обробляти землю та продавати її; власників середніх і великих земельних господарств), ціни p , та p_a , p_b , p_s (відповідно одиниці площі ЗСП та агрегованої одиниці сільськогосподарського продукту (СП), промислового продукту (ПП), сільгосптехніки (СТ)). Складовими елементами моделей є функції попиту окремого споживача на СП $Q_a(y_a^c)$, ПП $Q_b(y_b^c)$, СТ $Q_s(y_s^c)$, ЗСП $Q_v(y_v^c)$ та функції пропозиції (випуску) $G_v(\xi_i v_i)$ ЗСП окремих власником ЗСП, СП на одиниці площі земельних угідь $F_a(y_a^e)$, ПП $F_b(y_b^e)$ та СТ $F_s(y_s^e)$ у розрахунку на одиницю робочої сили (одного працівника), де аргументами функцій попиту є відповідні купівельні спроможності щодо придбання відповідного товару, а аргументами функцій пропозиції (випуску) – вкладені оборотні засоби в одне робоче місце, крім функції пропозиції ЗСП, де ξ_i – виділена у продаж частка ЗСП. Структура витрат елементів суспільства задається частками їх заощаджень: α_i та β_i – на споживання відповідно СП та ПП, δ_i та μ_i – на придбання СТ та ЗСП, γ_i – на виробничі потреби.

Одна із запропонованих базових моделей ринкової поведінки власників ЗСП описується рівняннями динаміки для змінних v_i , y_i ($i = 1, n$), p_a , p_s . При цьому всі рівняння базуються на припущенні про те, що середній приріст у часі кожної динамічної змінної прямо пропорційний різниці між двома складовими, що залежно від змісту змінної означають доходи і витрати або попит і пропозицію. На основі середніх приростів нескладно отримати граничні прирости, тобто рівняння динаміки, які, власне, і формують модель.

Наприклад, рівняння динаміки зміни площ ЗСГП має вигляд

$$\frac{dv_i}{dt} = \omega_i (Q_v(y_v^c) - G_v(\xi_i v_i)), \quad i = \overline{1,4},$$

де ω_i ($i = \overline{1,4}$) – коефіцієнти пропорційності, що відображають інертність ринку; $y_v^c = \mu_i y_i / p_v$, ($i = \overline{1,4}$).

Імітуючи ринкову поведінку власників ЗСГП дана базова модель дозволяє будувати більш складніші та змістовніші моделі ринку ЗСГП та його впливу на економічну динаміку. До таких моделей належить розроблена модель економіки з урахуванням ринку ЗСГП у розширеній системі показників ЕСС та цін [1]. У цій моделі, крім перелічених вище чотирьох груп власників ЗСГП, до ЕСС включено ще п'ять суспільних груп: працівники аграрного сектору, які не мають ЗСГП і працюють у середніх та великих землевласників ($i = 5$) всі інші непрацюючі пенсіонери, які не мають ЗСГП ($i = 6$); власники середніх ($i = 7$) та великих ($i = 8$) промислових підприємств, які не мають ЗСГП; працівники промислового сектору, які не мають ЗСГП і працюють у середніх і великих промисловців ($i = 9$). Дана модель побудована у системі показників v_i ($i = \overline{1,4}$), y_i ($i = \overline{1,9}$), p_a , p_b , p_v та може бути у різний спосіб доповнена і розширена, зокрема за рахунок включення у ЕСС держаних службовців без ЗСГП ($i = 10$), пенсіонерів-службовців без ЗСГП ($i = 11$), пенсіонерів-працівників промисловості без ЗСГП ($i = 12$).

На ринок землі, зокрема ЗСГП, як і на економіку та суспільство у цілому, впливають багато факторів, причому вплив деяких з них є суттєвим. Формалізація впливу СГТ реалізована у роботі шляхом окремого виділення у ЕСС двох груп власників підприємств з виробництва СГТ (середніх і великих) та групи найманих працівників, що працюють на цих підприємствах. У результаті цього побудована модель динаміки показників v_i ($i = \overline{1,4}$), y_i , p_a , p_b , p_v , p_s в умовах суттєвого впливу на ринок ЗСГП ринку СГТ.

У загальному випадку модель формалізує динаміку двадцяти п'яти економічних змінних (заощаджень, площ земельних угідь, цін).

Зауважимо, що параметри запропонованих моделей відіграють особливу роль, оскільки частина з них неявно відображають вплив держави на ринок землі сільськогосподарського призначення та економічну динаміку в цілому. Крім того, у певному сенсі параметри таких моделей конкретизують їх рівень агрегування.

Базова модель може бути у різний спосіб доповнена та розширена. У першу чергу за рахунок розширення економічної структури суспільства. Стосовно питання про повноту економічної структури суспільства варто зазначити наступне. Розширення цієї структури, тобто включення до її складу нових суспільних груп найперше залежить від мети дослідження, тобто від тих локальних і глобальних завдань, що конкретизують мету. Не зупиняючись на деталізації цих припущень, відзначимо лише той факт, що логіка побудови нових моделей не зміниться. Їх формалізація не викликає особливих ускладнень у порівнянні з описаними вище моделями.

Далі описано закономірності взаємодії аграрного сектора економіки з секторами промислового виробництва за умов введення ринку зем-

лі. Ці закономірності виявлено на основі аналізу довготривалих розв'язків імітаційної моделі економіки з ринком землі та відображають основні очікувані тенденції розвитку ринку землі. Програмне забезпечення цієї моделі розроблено на основі системи обчислень Matlab. Зазначимо, що параметри моделі встановлено за статистичними даними, на основі експертних оцінок та за допомогою імітаційних експериментів. Крім того, параметри функцій, використаних у моделі, встановлено на основі розв'язків ідентифікаційних задач за статистичними даними [2].

Графіки функції пропозиції землі сільськогосподарського призначення $G_v(r)$ та попиту на неї $Q_v(r)$ зображено на рис. 1, графік розв'язку моделі, який імітує зміну ціни землі сільськогосподарського призначення – на рис. 2.

Рис. 1. Графіки функції пропозиції землі сільськогосподарського призначення $G_v(r)$ та попиту на неї $Q_v(r)$

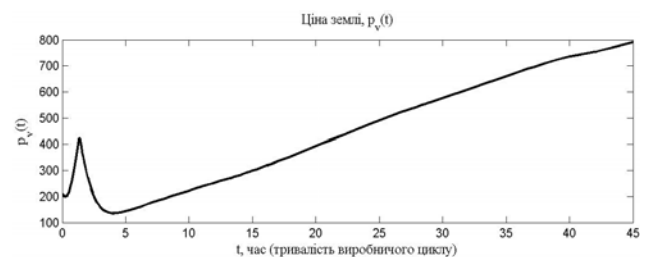

Рис. 2. Графік розв'язку $p_v(t)$ моделі, який імітує динаміку ціни землі сільськогосподарського призначення

У розробленій моделі знехтувано демографічними впливами на ціну землі, тому тимчасовий сплеск цієї ціни пов'язаний з обсягами попиту на землю, обсягами її пропозиції та структурою платоспроможного попиту щодо землі. Демографічні процеси, які зумовлюють зміну власності на землю сільськогосподарського призначення, посилюють короткотривалі процеси становлення ринкової ціни на землю. Тому перед введенням ринку землі необхідно виробити ефективні регуляторні заходи, які мають запобігти спекуляції на ринку землі, її відчуженню за неринковими цінами. На основі аналізу динаміки розв'язків моделі економіки та на основі аналізу залежності цих розв'язків від параметрів моделі встановлено ряд висновків щодо можливого розвитку ринку землі в нашій країні та виникнення інших, пов'язаних з ним економічних процесів. Зокрема, встановлено, що надання дотацій аграрним виробникам з низькою фінансовою спроможністю безумовно приводить до бажаних соціально-економічних наслідків. Без застосування відповідних регуляторних норм в країні виникає процес монополіза-

ції земельної власності. Він є частковим наслідком взаємозалежної одночасної зміни земельної власності і заощаджень учасників аграрного виробництва. Хоча в моделюванні економіці відбуваються процеси диференціації учасників економіки за фінансовими й земельними ресурсами, а також – диференціація учасників промислового виробництва, – в ній можливі регуляторні заходи щодо збереження малого і середнього аграрного виробництва. Проте, одне лише введення ринку землі не виправить цих та інших диспропорцій, які є в досліджуваній економіці. Важливим заходом виправлення таких диспропорцій є (принаймні тимчасовий) пріоритет виробництва засобів виробництва, зокрема – сільгосптехніки.

У досліджуваній економіці відбувається запізнена адаптація виробництва сільгосптехніки до структури споживчого попиту на неї. Учасники аграрного виробництва з різними ступенями фінансового забезпечення підтримують різний темп поновлення технологій – на одиницю свого капіталу купують сільгосптехніку в різних обсягах. Це зумовлює диференціацію учасників аграрного виробництва за досконалістю технологій. Для держави важливо не допустити поглиблення цієї диференціації. Між секторами виробництва споживчого промислового продукту і виробництва сільгосптехніки (продукту промислового споживання) виникає певна конкуренція за споживчий попит. Її виявлено за синхронною динамікою ціноутворення на продукти цих секторів.

У досліджуваній економіці проявляються закономірності обмеження доходів громадян зі сталою платнею та виробників з низькою фінансовою спроможністю. Це дає підстави не вважати її економікою зростання, а відносити до певного типу закритих економічних систем. Фінансові і земельні ресурси учасників змодельованої економіки мають тенденцію до збільшення з пізнішим зменшенням. Характерна точка зміни тенденції із зростання до повернення проявляється на динаміці учасників економіки з низькою фінансовою спроможністю. Така зміна зростання ресурсів та їхнє спадання виявляється як почергове східчає збільшення (зменшення) заощаджень і землі в соціально близьких групах (в групі одноосібних власників землі, працівників сільського господарства). Зміна зростання таких показників на спадання відбувається з гістерезисом, в якому виявляється певна «стійкість до погіршення економічного стану» досліджуваного господарства. Моменти зміни позитивної тенденції фінансових показників на негативну в різних економічних групах різні.

Процеси в досліджуваній економіці не залежать від відносної кількості членів економічних груп. Така закономірність приховує небезпеку, що державою буде знехтувано можливе зникнення певних соціальних груп, обґрунтовуючи її «ринковою припустимістю» цих процесів.

Ставка податку на дохід по різному позначається на аграрному й промислового секторах економіки, на середніх і великих підприємствах. Протягом короткотривалих проміжків часу збільшення ставки на дохід покращує конкурентний стан аграрних підприємств, які отримують державні дотації. Зміна ставки податку на землю зумовлює хвилю економічних наслідків, які проявляються спершу на великих аграрних під-

приємствах, – потім на середніх і малих, пізніше – на інших секторах економіки. Зміна ставки податку на додану вартість зміщує в часі настання економічних подій. Здебільшого напрям цього зміщення залежить від того, чи фінансова спроможність платника податку більша, або менша за споживання на рівні прожиткового мінімуму.

Встановлено, що зміна деяких параметрів досліджуваної економіки приводить до сильної або слабкої зміни фінансових процесів у ній. Ці процеси пов'язані з ціноутвореннями, тенденціями зміни земельної власності та фінансових ресурсів, що дає підстави розрізняти «сильні» і «слабкі» розщеплення ринку на відповідні сектори, які мають ідентичну динаміку розвитку. До такого розділення ринку, зокрема, призводить зміна витрат на придбання землі учасниками аграрного виробництва. Встановлено, що для регулювання ринку землі важливо обмежити як обсяги її купівлі, так і обсяги витрат на її придбання. Висока активність учасників аграрного виробництва на ринку землі приводить до перетворення досліджуваної економіки в господарство аграрного типу.

Впровадження ринку землі ускладнить ціноутворення в секторах аграрного і промислового продуктів, землі й сільгосптехніки. Зокрема, зміна виробничих планів аграрних виробників (змодельована тут зміною відповідних параметрів моделі) приводить до певної синхронності ринків аграрного продукту і землі, ринків промислового продукту і сільгосптехніки. В процесі даного ціноутворення зміна ціни землі випереджає зміну ціни аграрного продукту. На ринку землі можливе виникнення секторів, коли учасники аграрного виробництва з низькою фінансовою спроможністю (пенсіонери-власники паїв й одноосібні власники господарств) купують лише одні в одних. Так само можливе виникнення сектору ринку землі, де власники фермерських господарств купують землю одні в одних.

За змодельованих умов виникає тенденція повного зникнення середніх фермерських господарств, а виробничі фонди оновлюють (купують сільгосптехніку) лише власники великих фермерських господарств і учасники аграрного виробництва, які отримують дотацію (пенсіонери-власники паїв).

Виробничі витрати учасників аграрного виробництва, які пов'язані з ефективністю управління, проявляються як фактор, котрий змінює конкурентні умови учасників економіки. Важливо досягнути високої ефективності управління в секторах малих та середніх аграрних підприємств.

Плата власниками фермерських господарств пенсіонерам-власникам паїв за їхню оренду не лише покращує стан перших, її легко застосувати як регуляторний засіб для обмеження монополізації землі. Втім, можливе підвищення мобільності ринку землі (зокрема – через інформатизацію) – прискорює тенденції її монополізації. Але без інформатизації ринку сільгосптехніки в досліджуваній економіці виникає тенденція до утворення непропорційно завищеної ціни сільгосптехніки через специфічний ефект – «помилкове уявлення» про пропозицію сільгосптехніки.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладені вище результати, зауважимо, що запропоновані вище моделі, а також їх можливі

модифікації належать до комплексу моделей, які описують у системі показників економічної структури суспільства та цін на сільськогосподарську продукцію і земельні процеси, що можуть відбуватись на ринку землі, тому можуть бути використані для вивчення реального ринку, його наслідків економічного та суспільного характеру.

Проведений аналіз результатів обчислювальних експериментів з моделлю доводить її адекватність шляхом співставлення динаміки реальних і модельних значень показників моделі для минулих проміжків часу, що, у свою чергу, свідчить про можливість застосування розробленої моделі для прогнозування можливих економічних процесів.

Список літератури:

1. Буяк Л. М. Моделирование экономической динамики с учетом рынка земли сельскохозяйственного назначения [монография] / Л. М. Буяк, В. С. Григорків, С. В. Іщенко. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. – 264 с.
2. Паучок В. К. Параметризація математичних моделей еколого-економічних систем у просторі показників економічної структури суспільства, цін та забруднення довкілля: [на прикладі Тернопільської області] / В. К. Паучок, Л. М. Буяк, М. В. Григорків // Інноваційна економіка. – 2013. – № 7. – С. 329-334.

Буяк Л.М.

Тернопольский национальный экономический университет

МОДЕЛИРОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ РЫНКА ЗЕМЛИ НА ОБЩУЮ ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ДИНАМИКУ

Аннотация

Статья посвящена моделированию общей экономической динамики с учетом влияния на нее особенностей рынка земли сельскохозяйственного назначения. Разработана модель экономики с учетом рынка земли сельскохозяйственного назначения в расширенной системе показателей экономической структуры общества, цен на товары и землю, площадей земельных участков, принадлежащих соответствующим категориям владельцев. Построение такой модели позволяет установить общие тенденции рынка ЗСП, выяснить отношения между субъектами рынка и влияние элементов общества, которые составляют его структуру. Кроме того, модель позволяет воспроизвести закономерности формирования рыночных цен на землю и сельскохозяйственную продукцию, что, в свою очередь, влияют на общие процессы ценообразования и поведение субъектов рынка. На основе анализа решений модели установлены закономерности взаимодействия аграрного сектора экономики с секторами промышленного производства, производства сельхозтехники и предоставление услуг рыночного сервиса в условиях введения рынка земли. Выявлены особенности поведения решений модели, которые раскрывают углубление экономической дифференциации в аграрном секторе и социальной – в обществе, продолжающуюся тенденцию увеличения крупных предприятий, монополизации определенных секторов рынка и снижения производства малыми предприятиями. Обоснованы возможные регуляторные меры с целью ослабления негативных и усиления положительных тенденций развития экономики с рынком ЗСП.

Ключевые слова: рынок земли сельскохозяйственного назначения, экономическая структура общества, рыночные отношения, экономико-математическая модель, динамика.

Buyak L.M.

Ternopil National Economic University

MODELLING THE IMPACT OF LAND MARKET ON THE OVERALL ECONOMIC DYNAMICS

Summary

The article is devoted to the modelling of the overall economic dynamics with regard to the influence of market characteristics in agricultural land. The developed model of the economy with regard to the land market of agricultural purpose in a larger system of economic structure indicators in society, the prices of goods and land, areas of land owned by eligible owners. The construction of this model allows you to set General market trends SSGP, figure out the relationship between the market and the influence of the elements of society that make up its structure. In addition, the model allows reproducing the regularities of formation of market land prices and agricultural products, which, in turn, affect the overall pricing processes and the behaviour of market participants. It's based on the analysis of model solutions, the regularities of agrarian sector interaction in economy with the sectors of industrial production, production of agricultural machinery and the provision of services in market service in terms of introduction of the land market. The peculiarities of solutions in model behaviour, which reveal the growing economic disparities in the agricultural sector and social – in society, the ongoing trend of large enterprises, the monopolization of the certain market sectors and reduce the production of small enterprises. Proved possible regulatory measures to mitigate negative and strengthen positive tendencies of economic development with the market SSGP.

Keywords: market of agricultural land, the economic structure of society, market relations, economic and mathematical model, dynamics.

УДК 338.314

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ ІЄРАРХІЧНОГО ПІДХОДУ

Васюткіна Н.В.

Європейський університет, м. Київ

Кондратюк О.І.

Київський національний торговельно-економічний університет

Розглядаються концепції побудови процесу управління ефективністю діяльності підприємства. У роботі запропоновано певну послідовність виконання аналітичної роботи з метою узгодженості процесу управління ефективністю діяльності підприємства, представлено ієрархію цілей, рівнів управління та необхідних ознак, за якими здійснювати групування показників на кожному етапі оцінки ефективності діяльності підприємства. Як основні етапи управління ефективністю діяльності підприємства пропонується розглядати: 1) постановка та взаємоузгодженість цілей; 2) системне оцінювання показників, що характеризують досягнення підприємством поставлених цілей, на основі критеріальних ознак: ресурси, результати, переваги та компетенції 3) етапи прийняття рішень менеджерами-управлінцями спрямовані на збалансування майбутньої діяльності підприємства по досягненню поставлених цілей. Запропоновано рекомендації щодо удосконалення ієрархічного підходу до побудови взаємозв'язків між ієрархічними рівнями системи, який ґрунтується на інтеграції цілей і узгодженості за виділеними критеріальними ознаками.

Ключові слова: концепції, управління, ефективність, взаємоузгодженість цілей, системне оцінювання показників, етапи прийняття рішень.

Постановка проблеми. Діяльність підприємств в змінних турбулентних умовах розвитку вітчизняної економіки є складною, що потребує нових поглядів, підходів для підвищення її ефективності. Враховуючи, що сучасна економіка відноситься до економіки нового типу, яку можна назвати інформаційною та глобальною, у зв'язку з чим продуктивність і конкурентоспроможність підприємств залежать, у першу чергу, від їх здатності генерувати, обробляти й ефективно використовувати інформацію. Всі ці зміни призводять до ускладнень процесів управління ефективністю діяльності підприємств, що і актуалізує проблематику дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у теорію дослідження управління ефективністю діяльності підприємства зробили такі відомі зарубіжні та вітчизняні науковці і фахівці, як Ф. Хміль [1], Н. Каткова [2], Т. Пономаренко [4], С. Салига [5], З. Румянцева [6], О. Корогодова [7], Т. Говорушко [8], Р. Каплан [10], А. Білий [11], Т. Перехрест [12], В. Отенко [13], С. Джонсон [14], А. Зуб [15], Дж. Пфедфер [16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На основі проведеного аналізу публікацій слід зауважити, що існує велике різноманіття концепцій, моделей побудови процесу управління ефективністю діяльності підприємства. Кожна з існуючих концепцій, моделей спрямована на вирішення конкретних завдань, які стоять перед підприємством при визначенні рівня їх ефективності розвитку і прийнятті стратегічних рішень. Однак можливості традиційних концепцій, методів вирішення проблеми ефективності діяльності підприємства з часом вичерпуть свої можливості, що обґрунтовує необхідність розробки пропозицій щодо інтеграції даних підходів для їх розв'язання.

Мета статті полягає у обґрунтуванні етапів управління ефективністю діяльності підприємства на основі ієрархічного підходу.

Виклад основного матеріалу. Управління ефективністю діяльності охоплює увесь спектр завдань в сфері стратегічного, корпоративно-

го, фінансового, маркетингового і операційного управління підприємством і включає застосування таких управлінських технологій, як моделювання стратегії, карти збалансованих показників, процесно-орієнтоване планування і функціонально-вартісний аналіз, бюджетування і бізнес-моделювання, консолідована управлінська звітність і аналіз, моніторинг ключових показників діяльності (key performance indicators), пов'язаних із стратегією.

В зарубіжній та вітчизняній практиці розроблено ряд концепцій управління ефективністю діяльності підприємств (табл. 1).

Аналіз наведених концепцій показує, що всі вони функціонально, процесно або предметно орієнтовані. На теперішній час відсутня єдина універсальна концепція, що дозволяла б комплексно провести оцінку ефективності управління підприємством.

Поняття «ефективність» в науковому колі трактується по-різному. В роботі Пономаренко Т.М. [4] автор розкриває сучасний погляд вітчизняних авторів на розуміння понять «ефект», «ефективність», «результативність» та доводить, що «ефективність» можна визначити як отримання максимального корисного ефекту при мінімальній величині витрачених ресурсів; ступінь досягнення поставленої мети.

В економічній енциклопедії «ефективність» визначається як здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, яка визначається як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат [5, с. 508].

З точки зору, З.П. Румянцевої [6], ефективність – це завжди певне співвідношення (результату з цілями або результату з витратами на його отримання), тобто величина відносна; дана категорія має управлінський характер і відображає передусім ступінь досягнення поставлених цілей.

Головною метою управління ефективністю діяльності слід вважати забезпечення максимізації добробуту власників, працівників підприємства в поточному і перспективному періоді.

Як зазначає Корогодова О.О., з точки зору прикладної економіки поняття «управління ефективністю підприємства» є системою планування-впровадження-моніторингу управлінських рішень стосовно оцінки ефективності підприємства. Закон управління ефективністю підприємства запропоновано визначати як загальний об'єктивний економічний закон, який передбачає те, що в умовах ринкової та змішаної економічної системи господарюючий суб'єкт прагне максимізувати ефективність підприємства ($E \rightarrow \max$). Віднесення цього закону до групи загальних визначається тим, що він діє у декількох економічних системах і на декількох етапах соціально-економічного розвитку суспільства [7, с. 172-180]. Ми погоджуємось з авторами [8, с. 68], що «управління ефективністю» це – цілеспрямований, динамічний процес вибору та реалізації стратегії, що дозволяє забезпечити розвиток підприємств, їх результативність та примноження ринкової вартості у перспективі.

Однією з головних умов, з нашої точки зору, побудови динамічного процесу вибору та реалізації стратегії має бути цільова узгодженість і збалансована ресурсно-результативна розподіленість.

Управління ефективністю діяльності включає три основні етапи: постановка та взаємоузгодженість цілей; системне оцінювання показників, що характеризують досягнення підприємством поставлених цілей, і дії менеджерів-управлінців

спрямовані на збалансування майбутньої діяльності підприємства по досягненню поставлених цілей.

Визначення цілей на підприємстві здійснюється на основі стратегічного планування. Початковим етапом формування є головна, глобальна мета, далі здійснюється процедура її декомпозиції, тобто розділення мети на частини або підділі. При цьому генеральна мета може бути представлена як субпідрядна сукупність безлічі взаємоузгоджених і взаємодіючих цілей локальних рівнів. Очевидно, що цілеспрямоване управління спрямоване на конкретні кінцеві результати, тому для кожної мети визначаються критерії (показники). Показники повинні визначати міру пристосованості складної господарської системи до виконання поставлених перед нею завдань, враховуючи її внутрішні структурні особливості.

Розподіл цілей за виділеними рівнями відбувається залежно від етапу життєвого циклу, черговості завдань, які постають перед підприємствами (рис. 1). Цілі фінансово-господарської стійкості створюють базу для майбутніх результатів у сфері виробництва та фінансів, які забезпечуються інтегративною взаємодією підцілей виробничої, фінансової, кадрової стійкості. Через результат фінансово-господарської діяльності вони мають взаємозв'язок з цілями ринкової стійкості, а саме інвестиційними, маркетинговими, корпоративними підцілями.

Слід зауважити, що зміна цілей фінансово-господарської стійкості може спричинити ланцю-

Таблиця 1

Концепції управління ефективністю діяльності підприємств

Назва концепції управління ефективністю підприємства	Цільове призначення
Цільова концепція управління	Діяльність організації спрямована на досягнення певних цілей, а ефективність управління характеризує ступінь досягнення поставлених цілей
Функціональна концепція ефективності управління	Характеризує співставлення результатів і витрат самої системи управління
Balanced Scorecard (BSC) (збалансована система показників)	Система стратегічного управління організацією на основі виміру й оцінки її ефективності за комплексом показників: фінанси, ринок, внутрішні процеси й навчання та ріст.
Концепція ефективності управління на основі досягнення «балансу інтересів»	Діяльність організації спрямована на задоволення очікувань, сподівань і потреб (інтересів) усіх індивідуумів та груп, що взаємодіють в організації та з організацією.
Композиційна концепція ефективності управління	Ефективність управління визначається ступенем впливу управлінської праці на результати діяльності організації в цілому
Системна концепція ефективності управління	На результати діяльності організації впливають як внутрішні чинники так і фактори зовнішнього середовища, а ефективність управління характеризує ступінь адаптації організації до свого зовнішнього середовища.
Концепція EVA (Economic Value Added) – економічна додана вартість.	EVA допомагає менеджерам аналізувати, де саме створюється вартість, і ефективно управляти грошовими потоками.
Концепції BSC-and-EVA та ABC-and-EVA	BSC й EVA однаково добре прив'язуються до процесів планування й бюджетування, можуть розгортатися від корпоративного рівня до рівня господарських підрозділів і, навіть, окремих індивідів. Перевага BSC полягає в її цілісності й системності, вона не вимагає наявності спеціальних знань в області фінансів і прикладної економіки. EVA має іншу перевагу – математичну точність.
DEA (Data envelopment analysis) – аналіз оболонки даних.	Зіставлення фактичного показника продуктивності (продукція/ресурси) з максимально можливим виходом продукції за даної кількості ресурсів.
«Процесно-орієнтований аналіз рентабельності» (ABPA – Activity-Based Performance Analysis).	Заснована на базі системи процесно-орієнтованого обліку витрат (ABC). ABPA з самого початку фокусується на клієнті як на точці перехрестя витрат і доходів. У рамках ABPA реалізується елементарна концепція суб'єкта господарської діяльності шляхом зведення фірми продуцента товарних видів продукції до її бізнес-процесів та їх собівартості, а також до клієнтів і доходів, які вони приносять, споживаючи продукти й послуги підприємства.

[систематизовано автором за: 1; 2; 3]

гову реакцію у зміні цілей більш високого рівня ринкової стійкості та динамічного розвитку, що у окремих випадках може призвести до змін ключових стратегічних установок підприємства – набору стратегій або місії підприємства взагалі.

Цілі ринкової стійкості зорієнтовані на формування умов та створення можливостей для прибуткового та конкурентоспроможного існування підприємства, які реалізуються через взаємодію інвестиційних, маркетингових ресурсів, а також маркетингових і управлінських компетенцій підприємства за допомогою відповідних механізмів та забезпечують одержання цільових результатів на ринковому рівні розвитку підприємства. Результати ринкової стійкості виступають у якості джерела побудови цілей динамічного розвитку через побудову підцілей інноваційної та організаційно-управлінської. Основними цілями динамічного розвитку є створення так званого динамізму в діяльності підприємства за рахунок взаємодії функціональних складових, а саме інноваційної, організаційної та інтелектуальної, які шляхом інновацій у технологіях, продуктивній політиці, формах і методах управління та управління персоналом дозволяють створювати такий економічний та соціальний результат, що дозволяє підприємству реалізовувати підцілі економічної стійкості та досягати мети довгострокового розвитку підприємства.

Важливою умовою в досягненні цілей є налаштування збалансованого матеріально-енерго-інформаційного обміну на кожному рівні системи і між ними. Узгодженість матеріально-енерго-інформаційного обміну на кожному з рівнів відбувається в першу чергу за цільовою ознакою, де за рахунок налагодження взаємозв'язків між різними функціональними складовими одного рівня відбувається реалізація їх основної цілі, наприклад для матеріального – це забезпечення виробничо-господарської діяльності, енергетичного – ринкової стійкості, інформаційного – ди-

намічної стійкості, як раз за рахунок узгодженості першої і другої складових в їх реалізації, шляхом впровадження інновацій або різного роду організаційних корегувань в кожній окремій підсистемі призводить до забезпечення збалансованості діяльності.

Підприємство починає свій збалансований розвиток, відповідно нарощується його ефективність, з набуттям стійкого стану динамічної рівноваги і постійною підтримкою її. Домогтися даного стану можливо налаштувавши всі існуючі потоки, тобто матеріально-енерго-інформаційні, які слід структурувати за функціональним призначенням в узгодженості цілей. Ці рівні є умовно-просторовими, так як їх реалізація не є буквально реальною, а основою на якій вибудовуються цілі, плани, стратегії і визначається їх пріоритетність в залежності від періоду розвитку на якому знаходиться підприємство, що в підсумку дозволить визначити досягнутий рівень ефективності на конкретному етапі і прогнозувати наступні.

Забезпечення ефективності пов'язано з його оцінюванням. Результати такого оцінювання дозволяють встановити масштаб і зміну спрямованості в управлінні діяльністю підприємства, прогнозувати їхній вплив на ключові функціональні підсистеми підприємства, ухвалювати відповідні управлінські рішення щодо підвищення та підтримки рівня ефективності управління діяльністю, вибирати методи, способи, інструменти управління діяльністю підприємства.

Для оцінки ефективності діяльності має застосовуватись комплексний системний підхід, враховуючи, що підприємство є складна відкрита система під постійним впливом зовнішнього оточення. Комплексність має охоплювати всі сторони економічного процесу і виявляти всебічні причинні залежності. В вітчизняній та зарубіжній практиці в ряді робіт [10; 11; 12] виділяють безліч підходів до визначення ефективності діяльності підприємства. В американській

Рис. 1. Цілі забезпечення сталого розвитку підприємства [9, с. 192]

практиці управлінського обліку рекомендації з використання показників для оцінки ефективності діяльності підприємства викладені в стандарті управлінського обліку «Вимір ефективності підприємства» (Statement on Management Accounting «Measuring entity performance»; SMA 4D). Згідно стандарту, оцінювання ефективності керування компанією здійснюється на основі показників: чистий прибуток і прибуток на акцію; грошові потоки; рентабельність інвестицій; залишковий дохід; вартість компанії. Зарубіжні вчені Р. Каплан і Д. Нортон [10] розглядають найбільш поширений підхід до оцінки ефективності функціонування підприємства, заснований на розробці збалансованої системи показників, головною метою якої полягає в об'єднанні у системі фінансових й не фінансових індикаторів, що інтегруються з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків між результатними показниками й ключовими факторами, під впливом яких вони формуються. Недоліком цієї системи є недосконалість критеріїв у формуванні показників, її складність, обмеженість у сфері застосування.

Найбільш пропрацьованими методами в кількісній оцінці ефективності підприємств є вартісний і фінансово-економічний методи. Якісні підходи до оцінки ефективності підприємств акцентують увагу на окремих аспектах (організаційному, соціальному, екологічному і т.д.) діяльності підприємств [13].

Для того, щоб аналіз ефективності господарської діяльності мав практичне застосування, він повинен бути, з одного боку, комплексним, тобто охоплювати, які показники впливають на діяльність організації. З іншого боку, аналіз повинен забезпечити системний підхід, коли кожен досліджуваний об'єкт розглядається як складна система, котра постійно змінюється і знаходиться під впливом ряду факторів зовнішнього і внутрішнього середовища. У сучасних умовах стрімко мінливого зовнішнього підприємницького середовища не можна обмежуватися тільки економічною стороною проблеми.

Аналіз значень показників, що характеризують досягнення підприємством поставлених цілей є дискусійним питанням в науковому колі.

З нашої точки зору, важливим етапом у ході розробки методичної бази оцінювання ефективності діяльності підприємств мають бути враховані і закладені в основу критеріальні особливості, які базуються на сукупному наборі показників (індикаторів), які групуються за трьома ознаками – ресурси, результати, переваги і компетенції, що характеризують кожну із його функціональних складових та формують інформаційний базис оцінювальної процедури [9, с. 122-129].

Індикатори ресурсів відображають стан ресурсної складової потенціалу підприємства та можливості щодо їх нарощування. Дані показники відповідають таким змістовним складовим категоріям потенціалу підприємства як «міць», «потужність», «масштабність», «розмір» чи «величина». Індикатори результатів відображають ефективність та інтенсивність використання ресурсів підприємства у його фінансово-господарській діяльності. Дані показники відповідають таким змістовним складовим категоріям підприємства як «ефективність», «продуктивність» «результатив-

ність» чи «прибутковість». Індикатори компетенцій розкривають ключові сильні сторони та компетенції підприємства в окремих функціональних сферах діяльності. Дані показники відповідають таким змістовним складовим категоріям потенціалу підприємства як «переваги», «можливості», «компетенції», «перспективи» тощо.

Важливим етапом в управлінні ефективністю діяльності підприємства є побудова дій менеджерів-управлінців спрямованих на збалансування майбутньої діяльності підприємства по досягненню поставлених цілей, а саме технологія процесу ухвалення рішення.

Залежно від того, як здійснюються процедури ухвалення рішень пануючий стиль управління варіює в широких межах – від авторитарного до демократичного, партисипативного. Який стиль управління більше відповідає епосі змін і ефективного управління підприємством. У свою чергу психологія управління встановила, що чим вище ризики в ухваленні рішень і здійсненні управлінських дій, тим жорсткіший, «диктаторський» стиль встановлюється при ухваленні рішень.

Проте побудова ефективного управління підприємством припускає постійний моніторинг середовища, фіксацію тенденцій змін значимих для підприємства їх параметрів, визначення тенденцій їх розвитку (трендів) і на цій основі проведення коригувальних дій. В цьому випадку найбільш вдалим для ухвалення рішень являється раціональний метод. Він базується на послідовному проходженні ряду етапів прийняття рішень: усвідомлення проблеми, яка вимагає вирішення; ідентифікація проблеми; розробка альтернатив рішення; визначення критеріїв оцінки альтернатив і їх оцінка; вибір альтернативи; виконання рішення і його перевірка.

Усвідомлення проблеми припускає визначення деякої події (чи низки подій) як чинника, що впливає на досягнення підприємством своїх цілей. Нерідко події, що зачіпають економіку в цілому або навіть соціально-економічну систему суспільства, можуть не впливати безпосередньо на підприємство і не вимагати корекції і перегляду його планів. В цьому випадку механізми ухвалення рішень задіяні не будуть.

Ідентифікація проблеми – це представлення проблеми в явному вигляді. Ця процедура складається з трьох кроків. На першому кроці відбувається визначення ознак або симптомів проблеми, що визначаються як відхилення реальних показників, що характеризують ефективність діяльності підприємства, від очікуваних. Наприклад, зниження об'ємів продажів, уповільнення зростання продуктивності праці або зростання кількості реклаमाцій. Другий крок визначається як діагностика проблеми. Суть цієї процедури полягає у встановленні причин її виникнення. Оскільки в загальному випадку проблема розуміється як зниження ефективності діяльності підприємства, то її причину слід шукати серед чинників, які впливають на ефективність операцій на даному підприємстві. Як відомо, існують три групи таких чинників: якість ресурсів та компетенцій, засоби і умови їх застосування. Третій крок зводиться до аналізу особистісних чинників. Тут визначається психологічне відношення суб'єктів ухвалення рішень до проблеми.

Ця процедура потрібна, оскільки менеджери в організації можуть по-різному відноситися до самого факту виникнення проблеми. Наприклад, менеджер, який може потрапити під вогонь критики внаслідок виникнення проблеми на йому ділянці роботи, може зробити ряд дій для приховання симптомів виникнення проблеми.

Наступним кроком є розробка альтернатив рішення, який складає зміст третього етапу процесу прийняття рішень. Альтернативи є варіантами дій для вирішення проблеми. Їх завжди декілька, хоч би тому, що однією з альтернатив є рішення «нічого не застосовувати». Важливо передусім виробити максимально можливу кількість альтернатив. Для цього на підприємствах застосовуються різні процедури або джерела альтернатив:

– Використання досвіду підприємства в рішенні аналогічних проблем. Цей метод є кращим, якщо ситуація досить близька до тієї, з якою підприємство зіткнулося у минулому.

– Консультації фахівців. Для цього використовуються як внутрішні консультанти – фахівці фірми, так і запрошені консалтингові компанії. В цьому випадку важливо правильно використати отриману інформацію.

– Використання груп експертів. Цей метод належить до категорії групового ухвалення рішень і вимагає навичок партисипативного (демократичного) управління.

– Використання зовнішніх джерел інформації. Особа, яка відповідає за ухвалення рішень може прочитати спеціалізовану літературу або увійти в контакт з менеджерами інших фірм, щоб дізнатись, як з подібними проблемами справлялися на інших підприємствах. Використання сторонніх джерел розширює кругозір керівника, що приймає рішення і його обізнаність про важливі чинники, здатні вплинути на хід вирішення проблеми.

Для висунення альтернатив широко використовуються такі методи, запропоновані організаційною психологією, як мозковий штурм, метод

синектики, морфологічний аналіз, метод ліквідації тупикових ситуацій, описані в літературі з менеджменту [14; 15; 16].

Визначення критеріїв оцінки альтернатив і їх оцінка є наступним етапом процесу раціонального ухвалення рішень. Передусім, необхідно правильно визначити критерії. У компаніях найчастіше використовують економічні критерії, наприклад, аналіз витрат і прибутку, де мінімальний прийнятний рівень прибутку і буде являтися критерієм правильності прийнятого рішення або вибору альтернативи рішення. Оцінка альтернатив означає застосування критеріїв. При цьому керівник повинен визначити, які витрати і переваги тягне та або інша альтернатива. З методологічної точки зору це досить проста процедура, проте технології застосування оціночних критеріїв вимагають навичок і кваліфікації.

Виконання рішення і його перевірка – завершальна процедура процесу раціонального ухвалення рішень. Ця процедура є безпосереднім наближенням до досягнення організаційних цілей. Успішна реалізація рішення залежить від таких чинників, як призначення підлеглими фактичного права керівника віддавати накази і розпорядження (тобто визнання його влади), якість, реалістичність плану реалізації рішення, організаційних комунікацій, мотивації персоналу, використовованого для реалізації рішення і ряду інших.

Висновки і пропозиції. Таким чином, обґрунтування етапів управління ефективністю діяльності підприємства дозволило нам визначити взаємозв'язки між ієрархічними рівнями системи, які ґрунтуються на інтеграції цілей і узгодженості за виділеними критеріальними ознаками: ресурсами, результатами, переваги та компетенціями. Розкриття етапів прийняття рішень менеджерами-управлінцями дозволить системно підходити до оцінки і реалізації ефективності діяльності підприємства, що в результаті сприятиме збалансованості майбутньої діяльності підприємства по досягненню поставлених цілей.

Список літератури:

1. Хміль Ф. І. Менеджменту: підручник / Ф. І. Хміль. – К.: Академвидав, 2005. – 608 с.
2. Каткова Н. В. Сучасні концепції оцінки ефективності діяльності підприємств [Електронний ресурс] / Н. В. Каткова, І. А. Воробйова. – Режим доступу: <http://ev.nuos.edu.ua/content/suchasn%D1%96-kontsepts%D1%96-ots%D1%96-nkiefektivnost%D1%96-d%D1%96-yalnost%D1%96-p%D1%96-dpriemstv>
3. Теорія менеджменту: конспект лекцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.efaculty.kiev.ua/men/6/t11/2.html>
4. Пономаренко Т. М. Ефект, ефективність і результативність діяльності підприємства / Т. М. Пономаренко // Наукові праці НУХТ. – 2014. – № 3, Том 20. – С. 115-122.
5. Салига С. Я. Застосування ресурсного й затратного підходів до оцінки ефективності виробництва / С. Я. Салига, К. С. Салига, Л. І. Кирилова, О. В. Скачкова. – Запоріжжя: Гуманіт. ун-т «Запоріж. ін-т держ. та муніцип. упр», 2007. – 34 с.
6. Румянцева З. П. Общее управление организацией. Теория и практика: учебник / З. П. Румянцева. – М.: ИНФРА – М, 2001. – 304 с.
7. Корогодова О. О. Концептуальні засади управління ефективністю підприємств сфери послуг / О. О. Корогодова // Збірник наукових праць. Економічні науки. – Чернівці: Книги – XXI. – 2012. – № 8. – С. 172-180.
8. Говорущко Т. А. Управління ефективністю підприємств на основі вартісно-орієнтованого підходу: монографія / Т. А. Говорущко, Н. І. Климаш. – К.: Логос, 2013. – 204 с.
9. Васюткіна Н. В. Управління сталим розвитком підприємств: теоретико-методологічний аспект: монографія. – К.: Видавничий Ліра-К, 2014. – 334 с.
10. Каплан Р. Сбалансованная система показателей / Р. Каплан, Д. Нортон. – М.: Олимп-Бизнес, 2003. – 214 с.
11. Белый А. П. Комплексные оценки в системе управления предприятием / А. П. Белый, Ю. Г. Лысенко, А. А. Мадых и др.; Под общ. ред. Ю. Г. Лысенко. – Донецк: ООО «Юго-Восток», Лтд», 2003. – 120 с.
12. Перехрест Т. В. Методология оценивания эффективности деятельности предприятия / Т. В. Перехрест // Науковий вісник. – 2010. – № 3. – С. 7.

13. Отенко В. І. Формування аналітичного інструментарію оцінки ефективності діяльності підприємства / В. І. Отенко // Бізнес-інформ. – 2013. – № 5. – С. 232-237.
14. Джонсон С. «Да» или «Нет». Система принятия верных решений / С. Джонсон. – СПб., 1997. – 128 с.
15. Зуб А. Т. Принятие управленческих решений / А. Т. Зуб. – М.: Форум, 2010. – 400 с.
16. Пфедфер Дж. Доказательный менеджмент / Дж. Пфедфер, Р. Саттон. – М.: Билибин, 2008. – 384 с.

Васюткина Н.В.

Европейский университет, г. Киев

Кондратюк О.И.

Киевский национальный торгово-экономический университет

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОСНОВЕ ИЕРАРХИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Аннотация

Рассматриваются концепции построения процесса управления эффективностью деятельности предприятия. В работе предложено определенную последовательность выполнения аналитической работы с целью согласованности процесса управления эффективностью деятельности предприятия, представлены иерархия целей, уровни управления и необходимые признаки, по которым осуществляются группировка показателей на каждом этапе оценки эффективности деятельности предприятия. Как основные этапы управления эффективностью деятельности предприятия предлагается рассматривать: 1) постановка и взаимосогласованность целей; 2) системное оценивание показателей, характеризующих достижения предприятием поставленных целей, на основе критериальных признаков: ресурсы, результаты, преимущества и компетенции 3) этапы принятия решений менеджерами-управленцами направлены на сбалансирование будущей деятельности предприятия по достижению поставленных целей. Предложены рекомендации по совершенствованию иерархического подхода к построению взаимосвязей между иерархическими уровнями системы, основанные на интеграции целей и согласованности по выделенным критериальными признакам.

Ключевые слова: концепции, управление, эффективность, взаимосогласованность целей, системное оценивание показателей, этапы принятия решений.

Vasiutkina N.V.

European University, Kyiv

Kondratyuk O.I.

Kyiv National University of Trade and Economy

FEATURES OF MANAGEMENT EFFICIENCY OF ENTERPRISES IS BASED ON A HIERARCHICAL APPROACH

Summary

We consider the concept of construction management process efficiency of the enterprise. In the work suggested a certain sequence of analytic work to harmonize the performance of management process of the company, represented by the hierarchy of objectives, management levels and the necessary features which carry groups of indicators at each stage of the evaluation of the effectiveness of the company. As the main stages of management efficiency of enterprises offers to consider: 1) setting and the coherence between the objectives; 2) assessment of systematic of indicators characterizing the achievement of enterprise goals, on the basis of criteria attributes: resources, results, benefits and competence 3) stages of decision-making by managers, managers aim to balance the future of the company to achieve its goals. Recommendations for improvement of the hierarchical approach to building the relationships between hierarchical levels of the system, based on the integration and harmonization objectives through dedicated criterion signs.

Keywords: concept, management, efficiency, coherence between objectives, systematic evaluation of performance, stages of decision-making.

УДК 53237(577.34)(035)

ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРИТОРІЙ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ НА РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ, В ЦІЛОМУ ТА ТУРИЗМУ ЗОКРЕМА

Власенко І.В.

Вінницький національний аграрний університет

Дзюмак М.А.

Вінницький торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

Проаналізований туристичний та територіально-рекреаційний потенціал області. Він оснований на компактності території тобто наявність транзитних маршрутів, кордонів із «зовнішніми системами» та наявність басейнів трьох найбільших річок України. Встановлено привабливість області в галузі організації зимових видів відпочинку. Також доведено перспективність малих річок в галузі розвитку таких видів відпочинку, як катання на човнах і катамаранах, купання, рибальство. Запропоновано створення конкурентоспроможного Вінницького туризму.

Ключові слова: територіально-рекреаційний комплекс, Вінницька область, рекреаційний потенціал, туризм, природні ресурси.

Постановка проблеми. Сучасна фінансово-економічна криза торкнулася всієї світогосподарської системи, не оминувши й туризму. Однак, на відміну від багатьох інших галузей, туризм є дещо стабілізаційним чинником, зокрема для районів із переважанням туристично-рекреаційної спеціалізації. Для цього фахівцям галузі необхідно брати до уваги територіальні особливості розвитку туризму і – чи не найголовніше – просторові відмінності попиту та пропозицій, які залежать не стільки від економічного стану країни, скільки від потреби в оздоровленні, відновленні фізичних і духовних сил. Саме тому економічне положення Вінницької області в контексті його впливу на розвиток територіально-рекреаційного комплексу, слід зазначити, що воно є сприятливим фактором перспективного розвитку області в цілому

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання висвітлювалось у працях відомих учених України, зокрема Биркович В.І., Василюва Н.В., Денисик Г.І., Воловик В.М., Кізюн А.Г., Лужанська Т.Ю., Феєр В.П. та ін. дослідників [1-9]. Незважаючи на значну кількість праць, економічні регіони України володіють, досі ще малоосвоєним, рекреаційним потенціалом, що потребує пошуку альтернативних ефективних стимулів для його раціонального використання у відпочинково-туристичних цілях.

Мета статті. Метою статті було дослідити можливість перспективного розвитку національної туристичної галузі і територіально-рекреаційного комплексу Вінницького регіону із врахування економічних особливостей територій.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою рекреаційного потенціалу Вінницького регіону є суспільно-географічне положення. Населення області становить 1701,6 тис. чол. (на 01.01.2014 р.), що складає 3,6% від загальної кількості населення України. В адміністративному відношенні Вінницька область поділяється на 27 районів, 18 міст, в тому числі 6 міст обласного підпорядкування: Вінниця, Могилів-Подільський, Жмеринка, Козятин, Хмільник, Ладизжин; 29 селищ міського типу та 1466 сіл.

Вінницька область має вигідне суспільно-географічне та економічне положення. Це одна з центральних областей України, що входить до складу Подільського суспільно-географічного району. Вона має внутрішньоматерикове прирічкове розташування (в південно-західній частині України, в середній течії Південного Бугу та басейні Дністра). Протяжність її території з півночі на південь – 204 км, зі сходу на захід – 196 км. Таким чином, території притаманна така риса як компактність. Географічний центр області знаходиться у Немирівському районі між селами Никифорівці і Лука. Розглядаючи Вінницьку область як зовнішньо відкриту систему, слід зазначити, що шістнадцять її районів – Козятинський, Погребищенський, Оратівський, Іллінецький, Барський, Хмільницький, Могилів-Подільський, Бершадський та ін. мають значну частку кордонів із «зовнішніми системами» – із Одеською, Черкаською, Кіровоградською, Київською, Житомирською, Хмельницькою, Чернівецькою областями та Республікою Молдова. Це сприяє розширенню зв'язків з цими регіонами, в тому числі і в галузі рекреації та туризму. Отже, аналіз ступеня сусідства області та її адміністративних одиниць свідчить про те, що він може розцінюватись (поряд з іншими чинниками) пріоритетним аргументом на їх користь, особливо при визначенні місцеположення об'єктів рекреаційної інфраструктури. Аналіз показників віддаленості адміністративних районів відносно Південного Бугу та Дністра вказує на те, що найбільш вигідне прирічкове положення мають Тульчинський, Немирівський, Тиврівський, Ямпільський, Могилів-Подільський, Тростянецький, Томашпільський райони. Неприятливі показники характерні для Оратівського, Погребищенського, Козятинського районів.

Суспільно-географічне та економічне положення адміністративно-територіального суб'єкта визначається як сума оцінок ступеня сусідства та положення території відносно великих річок. В цьому плані найкращі показники мають Тульчинський, Тиврівський, Немирівський, Шаргородський та Жмеринський райони. Географічне

положення в центрі України обумовлює транзитність території – області перетинають важливі автомобільні магістралі Київ-Одеса, Київ-Львів, Київ-Кишинів, Харків-Львів тощо. Вінницьку область також перетинають залізниці, які використовуються для міждержавних сполучень: Москва-Прага, Москва-Софія, Москва-Бухарест, Київ-Будапешт тощо.

В процесі вивчення суспільно-географічного та економічного положення встановлено, що важливою складовою рекреаційних ресурсів є природні ресурси, до складу яких входять ландшафти, компоненти природи, які використовують у сфері рекреації та туризму (геологічні, орографічні, кліматичні, гідрологічні, ґрунтово-рослинні, фауністичні). Одним з факторів, що визначає ступінь придатності території для рекреаційної діяльності, є рельєф.

Рельєф Вінницької області сформувався під дією ендегенних та екзогенних факторів. Особливе значення у створенні рельєфу мала і має діяльність річок. Тому сучасна поверхня області – це хвиляста, подекуди горбиста рівнина. Південна і центральна частина Вінницької області лежать у межах Подільської, а північна – Придніпровської височини. Загальний похил території – на південний схід. В цьому напрямку тече головна річкова артерія області – Південний Буг. На території Вінницької області знаходяться найбільші висоти Подільської (370 між м. Жмеринкою і с. Рахнами) і Придніпровської (323 між с. Перемога Козятинського району) височин. Вінницьке Придністров'я – це своєрідна «гірська країна». Тут Подільське плато має нахил в бік Дністра і відзначається значною розчленованістю річками на окремі пасма. Для Придністров'я також характерні цікаві форми вивітрювання. Все це створює можливості для організації зимових видів відпочинку, навчальних та пізнавальних екскурсій. Побужжя значно менше розчленоване долинами річок. Кристалічні породи тут перекриті шаром (0,5-3 м) антропогенних відкладів, тому виходять на поверхню в долинах річок, утворюючи пороги. Ці території сприятливі для розвитку водного туризму.

Північна частина області зайнята Придніпровською височиною. Її схили розчленовані долинами річок і ярами, особливо в південно-східній частині. Середня висота височини в межах області становить 300 м. Низовин, у повному розумінні цього визначення, в межах області немає. Але долини та заплави річок області придатні для полювання, збирання ягід, грибів та лікарських рослин. Важливе значення для рекреації має естетична цінність території, можливість її залучення для потреб рекреації.

Визначивши коефіцієнти горизонтального і вертикального поділу рельєфу Вінниччини, можна зробити висновки, що територія області характеризується високими естетичними якостями, виразністю рельєфу. Незважаючи на незначні відносні перевищення є можливість панорамного огляду ближніх та середніх планів пейзажу, вибору найбільш вигідних точок огляду, що збільшує естетичну цінність території області в рекреаційному відношенні. Кліматичні особливості області також сприяють створенню клімато-терапевтичних закладів та проведенню

відпочинку і оздоровлення з використанням кліматичних ресурсів.

За температурним режимом клімат Вінницької області є помірно-континентальним. Проведення зимового відпочинку вимагає поєднання відповідних погодних умов. Середня місячна температура січня в області змінюється від $-6,0^{\circ}\text{C}$ (північний схід) до $-4,3^{\circ}\text{C}$ (південний захід). Середня тривалість зими області складає 100 днів.

В розрізі адміністративних районів тривалість змінюється від 98 днів в Могилів-Подільському та Ямпільському до 113 в Літинському та Вінницькому районах. Важливою характеристикою кліматичних умов холодного періоду є наявність снігового покриву, що є сприятливим для зимових видів відпочинку. На території області стійкий сніговий покрив утворюється у другій декаді або в кінці грудня. Звичайно ці строки коливаються в залежності від характеру погоди та особливостей атмосферної циркуляції. Середня висота снігового покриву на півночі області у лютому становить 15-19 см, на півдні – до 11 см і лише в деякі зими може сягати 40 см. На півдні області близько 50% зим не мають сталого снігового покриву через відлиги. Оптимальним температурами влітку, за яких можливі всі види рекреаційної діяльності, є температури вище 15°C . Середня місячна температура липня коливається від $+18,5^{\circ}\text{C}$ на півночі до $+20,6^{\circ}\text{C}$ на півдні. Середня тривалість літнього періоду становить в області 111 днів. В розрізі адміністративних районів вона коливається від 106 днів в Літинському, Вінницькому, до 124-в Могилів-Подільському, Ямпільському районах. Активні види відпочинку можливі при температурі вище 12°C . Одним з основних видів рекреаційної діяльності влітку є купально-пляжний відпочинок.

Тривалість купально-пляжного періоду в області коливається від 95 до 110 днів, що відповідає оптимальним для рекреаційних цілей параметрам цього показника. У кліматичному відношенні Вінницька область належить до областей із найсприятливішим співвідношенням тепла і вологи, що звичайно сприяє розвитку різних видів рекреаційної діяльності. Вінницька область має досить густу мережу річок, що представлена річковими системами Південного Бугу, Дністра і Дніпра.

Басейн Південного Бугу займає 62% території області. Густота річкової мережі – $0,43 \text{ км}^2$. З середніх річок тут протікає Соб і бере початок Гірський Тікич.

Басейн Дністра займає 28% території області, густота річкової мережі складає $0,41 \text{ км}^2$. Протікає одна середня річка Мурафа.

Басейн Дніпра представлений середньою річкою Рось і займає 10% території області. Густота річкової мережі – $0,48 \text{ км}^2$. Майже всі водні об'єкти області можна використовувати для відпочинку населення, але найбільш перспективними в цьому плані є малі річки, які служать природною основою для розвитку таких видів відпочинку як комплексно-купальний та оздоровчий відпочинок, рибацтво.

Найбільші рекреаційні ресурси річок зосереджені в центральних та південних районах Вінниччини, головні з них Південний Буг та Дністер з притоками. Слід зазначити, що на Пів-

денному Бузі у незміненому природному вигляді збереглися пороги. Окремі брили граніту піднімаються тут над водою на висоту понад 1,5 м. Побужські пороги відомі далеко за межами області, тут можна здійснювати водні походи на байдарках, проводити змагання з туризму тощо. Значна кількість водних ресурсів області акумулюється в озерах, водосховищах і ставках. Озер, проте, на Вінниччині немає, тому що значна дренажність території не сприяє їх утворенню. Загальна площа водосховищ і ставків у Вінницькій області складає близько 32 тис га. На 1 км території припадає 1,2 водної поверхні водойм – це один із найбільших показників серед областей України.

На Вінниччині 63 водосховища знаходяться в межах області. Крім того, частини 2-х водосховищ Дністровського каскаду розташовані на південному кордоні області.

Загальна площа водосховищ області складає 11,2 тис га. Найбільше з них Ладижинське на Південному Бузі, його площа 20,8 км. Значними за розмірами водосховищами є також Пиківське в Калиновському районі та Дмитренківське в Гайсинському районі. Більшість ставків на Вінниччині побудовані на малих річках та струмках, внаслідок чого їх водний стік зарегульований на 30-60%. На території області знаходиться понад 4000 ставків загальною площею близько 20 тис. га. Середня площа ставка на Вінниччині складає 5 га. Насиченість ставками в області – одна з найвищих на Україні, чому сприяє хвилястий рельєф. Відкриті водойми Вінницької області мають всі умови для розвитку рекреаційної діяльності, зокрема для організації таких видів відпочинку, як катання на човнах, катамаранах, купання, мандрівки, сонячні та повітряні ванни. Найвищий бал забезпеченості водними ресурсами мають Бершадський, Вінницький, Гайсинський, Могилів-Подільський, Немирівський, Тиврівський, Тростянецький, Ямпільський райони; менш забезпечені Жмеринський, Козятинський, Оратівський, Теплицький, Чернівецький, Чечельницький.

Вінниччина багата якісними мінеральними та прісними підземними водами. Найбільш поширеним на території області є водоносний комплекс в тріщинуватій зоні кристалічних порід докембрію і продуктів їх вивітрювання. За хімічним складом води цього комплексу відноситься до типу гідрокарбонатних магній-кальцієвих або кальцієвих з мінералізацією 0,4-0,8 г/дм. Дебіт свердловин переважно від 2-3 до 20-50 м/год. До окремих специфічних зон в породах кристалічного фундаменту приурочені поклади мінеральних радонових вод. На території області розвідано та враховано державним балансом Хмільницьке родовище мінеральних лікувальних радонових вод (5 ділянок), родовище столових вод «Регіна» (4 джерела), 17 родовищ прісних вод (44 окремих ділянки). Розвідується Немирівське родовище мінеральних радонових вод, Бронницьке мінеральної лікувально-столової води, декілька родовищ столових вод.

Найбільш придатними для відпочинку та оздоровлення серед рослинних ресурсів є ліси. Крім естетичних якостей, ліс виконує також

оздоровчі та санітарно-гігієнічні функції. Станом на 01.01.2006 р. в області налічувалась 376,90 тис. га земель лісового фонду, з них відкрито лісовою рослинністю – 364,52 тис. га (13,7% від загальної площі області). По території області ліси розміщені нерівномірно. У Чечельницькому, Піщанському районах ліси займають понад 20% території; в більшості районів області лісистість коливається в межах 15-20% (Тулчинський, Тростянецький, Літинський тощо), а в Козятинському та Липовецькому районах менше 5%. Лісові ресурси займають важливе місце в структурі природно-рекреаційного потенціалу області і можуть задовольнити різноманітні потреби рекреантів у короткочасному, довготривалому відпочинку, лікуванні та оздоровленні.

Об'єкти природоохоронного фонду, за винятком заповідників, теж складають рекреаційний потенціал Вінниччини. Адже крім свого основного призначення – збереження і відтворення природного фонду, вони виконують і рекреаційні функції, особливо як передумова для розвитку екологічного туризму. Станом на 01.01.2014 р. на території Вінницької області функціонує 338 природоохоронних об'єктів, серед яких: 90 заказників (21 загальнодержавного і 69 – місцевого значення), 182 пам'яток природи (10 – загальнодержавного і 172 – місцевого), 36 парків пам'яток садово-паркового мистецтва (11 – загальнодержавного і 25 – місцевого значення) та 30 заповідних урочищ. Загалом території і об'єкти природно-заповідного фонду Вінниччини займають 23878,67 га, що складає лише 0,78% від площі області. Це один з найнижчих показників заповідності в Україні. За ним область знаходиться на одній сходинці з дуже розораними областями країни, такими як Дніпропетровська, Луганська, тобто територіями де заповідність нижча 1%.

Висновки і пропозиції. В результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. В процесі вивчення суспільно-географічного та економічного положення Вінницької області встановлено, що важливою складовою рекреаційних ресурсів є природні ресурси, до складу яких входять ландшафти, компоненти природи, які використовують у сфері рекреації та туризму.

2. Водні об'єкти області можна використовувати для відпочинку населення, але найбільш перспективними в цьому плані є малі річки, які служать природною основою для розвитку таких видів відпочинку, як катання на човнах, катамаранах, купання, мандрівки, комплексно-купальний та оздоровчий відпочинок, рибальство.

3. Вінниччина має усі передумови, необхідні для успішного забезпечення сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Основним завданням в розвитку туристичної галузі ми вбачаємо створення конкурентноспроможного Вінницького турпродукту та розвиток внутрішнього туризму, а це можливо зробити лише за умови належного фінансування галузі шляхом залучення інвестицій так як у компонентній структурі природно-ресурсного потенціалу Вінниччини природні рекреаційні ресурси складають 5,1%.

Список літератури:

1. Биркович В. І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України / Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. – 2008. – № 1 (6). – С. 138-143. [Електронний ресурс] режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/byrkovych.htm
2. Васильєва Н. В. Зелений туризм – панацея чи черговий міф? – [Електронний ресурс] режим доступу: <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/progress/arch/>
3. Денисик Г. І., Воловик В. М. Рекреаційні ландшафти Поділля. – Вінниця: ПП. «Едельвейс К», 2009. – 206 с.
4. Кізюн А. Г., Лужанська Т. Ю., Феєр В. П. Оптимізація сільських селитебних ландшафтів Поділля / А. Г. Кізюн // Географія та екологія: наука і освіта. – Умань: В-во «Сочінський» 2008. – С. 101-103.
5. Лужанська Т. Ю., Феєр В. П. Проблеми розвитку «сільського зеленого туризму» – [Електронний ресурс] режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/lugan.htm
6. Зеленому туризму обіцяють зелене світло – [Електронний ресурс] режим доступу: <http://vn.20minut.ua/news/60519>
7. Регіональна програма розвитку малого підприємництва у Вінницькій області на 2011-2012 роки. [Електронний ресурс] режим доступу: www.vin.gov.ua/web/vinoda.nsf/
8. Розвиток зеленого туризму на Поділлі, 2009 – [Електронний ресурс] режим доступу: <http://www.bershad.ua/news/oficial/nove/14751.html>
9. Сільський Зелений Туризм Вінниччини – [Електронний ресурс] режим доступу: <http://www.greentour.vn.ua/>

Власенко І.В.

Вінницький національний аграрний університет

Дзюмак М.А.

Вінницький торгово-економічний інститут

Київського національного торгово-економічного університета

ИЗУЧЕНИЯ ВЛИЯНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРРИТОРИЙ ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ НА РАЗВИТИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНО-РЕКРЕАЦИОННОГО КОМПЛЕКСА, В ЦЕЛОМ И ТУРИЗМА В ЧАСТНОСТИ

Аннотация

Проанализировано туристический и территориально-рекреационный потенциал области. Он основан на компактности территории, есть наличие транзитных маршрутов, границ с «внешними системами» и наличие бассейнов трех крупнейших рек Украины. Установлено привлекательность области в области организации зимних видов отдыха. Также доказана перспективность малых рек в области развития таких видов отдыха, как катание на лодках и катамаранах, купание, рыболовство. Предложено создание конкурентоспособного Винницкого туризма.

Ключевые слова: территориально-рекреационный комплекс, Винницкая область, рекреационный потенциал, туризм, природные ресурсы.

Vlasenko I.V.

Vinnitsia National Agrarian University

Dzyumak M.A.

Vinnitsa Trade and Economic Institution

Kyiv National Trade and Economic University

STUDY OF THE INFLUENCE THE ECONOMIC TERRITORY OF VINNYTSIA REGION ON TERRITORIAL DEVELOPMENT AND RECREATIONAL COMPLEX IN GENERAL AND TOURISM IN PARTICULAR

Summary

Analyzed tourist and recreational potential of territorial area. It is based on a compact territory; there is the presence of transit routes, borders with the «external systems» and the availability of pools of three major rivers of Ukraine. The attractiveness of the region was established in the field of winter sports. It is also proved by the prospect of small rivers in the development of activities like boating and catamaran sailing, swimming, fishing. It is proposed to create a competitive tourism Vinnitsa.

Keywords: territorial complex of recreational, Vinnitsia region, recreational potential, tourism, natural resources.

УДК 331.101.3

МОТИВАЦІЙНИЙ ПАКЕТ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ

Возна Л.Б., Босак О.В.

Львівський навчально-науковий інститут
Університету банківської справи

Персонал організації є рушійною силою економічного зростання, конкурентоспроможності та провідним виробничим чинником організації, що є важливою ознакою сучасного суспільства до якого сьогодні прикута пріоритетна увага. Мотивація праці персоналу, створення умов для його зацікавленості в результатах діяльності підприємства, розвиток соціального партнерства стають нагальними завданнями керівників. В статті досліджено теоретичні та методологічні аспекти побудови системи мотивації персоналу організації. Охарактеризовано роль та значення нематеріальної мотивації в процесі управління персоналом. Запропоновано використання мотиваційного пакету як інноваційного підходу до мотивації персоналу.

Ключові слова: мотивація, потреби, мотиваційний пакет, стимулювання, процес мотивації, концепція мотиваційного менеджменту, матеріальна та нематеріальна мотивація, персонал, управління персоналом.

Постановка проблеми. Мотивація є однією з провідних функцій управління, оскільки від злагодженості роботи людей. Залежить досягнення основної мети. Практично кожен ефективний керівник намагається переконати працівників працювати краще, вплинути на їхню трудову діяльність створивши у них внутрішні спонуки до активної трудової діяльності, підтримувати зацікавленість у праці, ініціювати переживання задоволення від отриманих результатів. Важливо також, щоб працівники домагалися досягнення цілей організації добровільно і творчо. Проте, на практиці часто спостерігається картина невмілого застосування системи мотивації, і як результат висока плинність кадрів, низькі результати діяльності. Варто застосовувати не лише матеріальну мотивацію, а й нематеріальну. Котра в деяких випадках є більш дієвою, та раціональною в порівнянні з грошовою винагородою за виконану роботу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми мотивації і розвитку людського капіталу в ринкових умовах стали об'єктом уваги А. Колота, Д. Богині, О. Крушельницької, С. Корецької, М. Семеникіної та інших українських вчених. Дослідженню матеріальної та нематеріальної мотивації працівників присвячені наукові праці таких авторів як: Кузьміна О.Є., Віханський О.С., Завадський Й.С., Яцури В., Черкасова В.В., Мельника О.Г., Немцова В.Д. та ін. Кожен із цих науковців розглядає мотивацію, як психологічну категорію, котра викликає заохочення до праці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Так як матеріальна мотивація є завжди важливим та дієвим важелем в управлінні персоналом, тому доцільно звернути увагу на удосконалення нематеріальної мотивації праці для ефективної та злагодженої роботи персоналу організації. Аналіз нематеріальної (моральної) мотивації, котра слугує рушійним важелем при управлінні персоналом, дослідження індивідуальних особливостей персоналу та врахування зарубіжного досвіду побудови системи мотивації, дасть можливість створити такий мотиваційний механізм, що відповідатиме сучасним умовам, є гнучким до швидких економічних

змін та забезпечить ефективне використання трудових ресурсів.

Ціль статті полягає у дослідженні та пошуку нового мотиваційного механізму для безперебійного функціонування організації.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації економіки та фінансів життєво важливим для підприємств та організацій є пошук шляхів активізації праці персоналу, які б забезпечили її фінансову стабілізацію та зростання конкурентоспроможності. Акценти управління працею зосередилися на підвищенні вимог до ефективності праці. Ефективність праці, в свою чергу прямо залежить від діючої, в організації, системи мотивації праці.

Сучасні організації потребують фахівців, здатних швидко адаптуватися до складних умов соціальної і професійної дійсності, самостійно й відповідально приймати рішення, зорієнтованих на успіх та постійне самовдосконалення. Але для будь-якого фахівця важливими є умови, створені в організації для ефективної роботи. Саме від умов праці та вміння зацікавити працівників та знайти для них мотивацію і можливість для реалізації особистісного потенціалу залежить ефективна кадрова робота в організації [1].

В теоретичному плані мотивація поведінки людини – дуже складний і багато в чому не вивчений феномен. Існує безліч визначень мотивації.

Кібанов А.Я. розглядає мотивацію як процес свідомого вибору особою того або іншого типу поведінки, яка визначається комплексною дією зовнішніх (стимули) і внутрішніх (мотиви) чинників [2].

Система мотивів, яка визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини, називається мотивацією.

Віханський О.С. пропонує наступне визначення: «Мотивація людини до діяльності розуміється як сукупність рушійних сил, які спонукають людину до здійснення певних дій».

В працях Мескона М., мотивація визначається як процес спонукання працівників до діяльності для досягнення цілей організації.

Таким чином, узагальнюючи різні підходи, можна визначити, що мотивація є процесом спонукання людини до діяльності за допомогою

комплексної дії зовнішніх і внутрішніх чинників для досягнення мети організації.

На характер мотиваційного процесу значний вплив справляють індивідуальні особливості людей, їхня мотиваційна спрямованість і такі якості, як ретельність, наполегливість, сумлінність.

Не можна не звернути увагу на те, що сила мотивації або рівень мотиваційних настанов персоналу значною мірою залежать від оцінки «трудомісткості» досягнення цілей. Будь-яка трудова діяльність пов'язана із затратами праці певної кількості, якості, інтенсивності і має свою ціну. Завелика інтенсивність праці здатна знеохотити працівника до активної діяльності, якщо немає необхідних умов для відновлення працездатності. Неприятливі санітарно-гігієнічні умови на виробництві, незадовільна організація праці, недоліки соціально-побутової сфери можуть сформувати таку трудову поведінку, коли працівник згоджується на меншу матеріальну винагороду, оскільки інтенсифікація праці для нього є неприйнятною [3].

Безумовно, ефективність трудової діяльності залежить від мотивації. Проте ця залежність досить складна і неоднозначна. Буває й так, що людина, яка під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників-мотиваторів дуже заінтересована в досягненні високих кінцевих результатів, на практиці матиме гірші результати, ніж людина, котра значно менше змотивована до ефективної праці. Брак однозначного взаємозв'язку між мотивацією і кінцевими результатами діяльності зумовлений тим, що на результати праці впливає безліч інших чинників, як, наприклад, кваліфікація працівника, його професійні здібності та навички, правильне розуміння поставлених завдань, зовнішнє середовище тощо [4].

На сьогодні матеріальні методи мотивації працівників організації, перейняті, здебільшого, з попередньої адміністративно-командної системи господарювання. Внаслідок відсутності прямої залежності розміру премії від конкретних результатів роботи працівників структурних підрозділів підприємства, вона перестала виконувати свою головну функцію – стимулюючу, і перетворилась в просту надбавку до посадового окладу. Відсутність науково-обґрунтованої системи планування, організації, мотивації та контролю діяльності підприємства, а також виявлених критеріїв роботи працівників його структурних підрозділів призвели до «зрівнялівки» в системі преміювання. А відсутність висококваліфікованих кадрів, спроможних забезпечити належну організацію і функціонування підприємства за ринкових умов, зводять практично нанівець всі спроби розробки, а тим більше – впровадження високоєфективної системи цільового управління, в якій чільне місце належить системі мотивації. Подальше послаблення мотивації праці неминуче призведе до загострення негативних соціально-економічних процесів, які мають місце в нашій державі [5].

Звідси виникає об'єктивна необхідність створення мотиваційного пакету (рис. 1), як науково-обґрунтованого, інноваційного механізму мотивації праці персоналу організації, який би зміг за допомогою дієвих важелів підвищити зацікавленість працівників продуктивно і якісно працювати, сприяти піднесенню їх конкурентоспроможності, забезпечити якісне оновлення трудового менталітету. Необхідний інструментарій мотиваційного механізму, здатного поєднати в єдиний вузол цілі результати діяльності персоналу, щоб на практиці реалізувати цілеорієнтовану мотивацію його високопродуктивної праці.

Для його розробки керівництву організації необхідно дотримуватися послідовних етапів, що представлені на рисунку 2, враховувати ряд критеріїв мотивації та проаналізувати різноманітні особливості персоналу

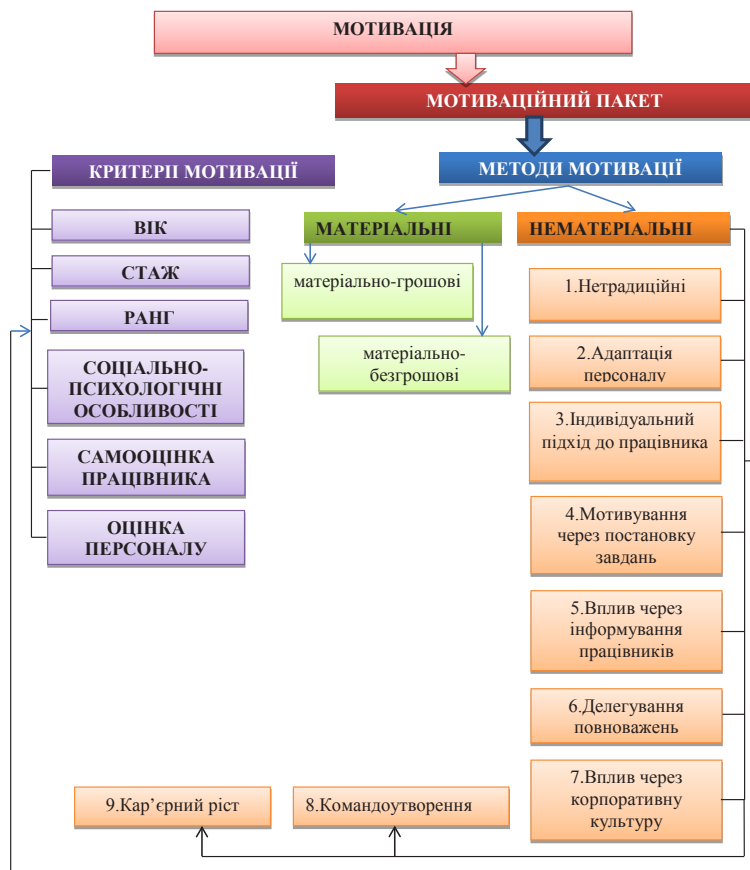

Рис. 1. Структура мотиваційного пакету

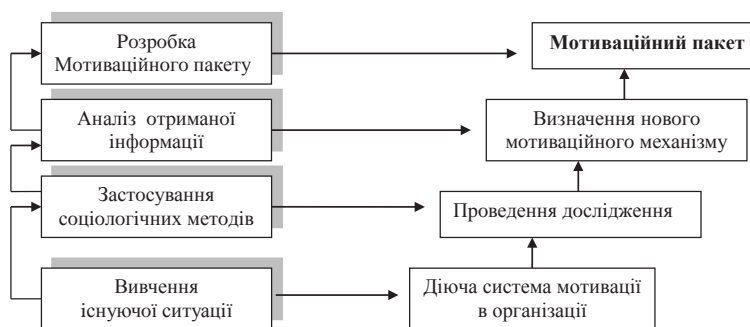

Рис. 2. Процес розробки мотиваційного пакету

організації через застосування соціологічних методів збору інформації.

Розробка і запровадження ефективного мотиваційного пакету сприяє підвищенню конкурентоспроможності, продуктивності і, в кінцевому результаті, прибутковості організації. Також, це дозволяє вийти організації на економічно новий рівень розвитку і відкриває більші можливості на світовому рівні.

Та найголовніше, використання ефективного мотиваційного пакету в організації свідчить про уважне і дбайливе ставлення керівництва до власних працівників, а отже, і про піклування про їх матеріальне і соціальне становище.

Вміння використовувати в практиці управлінської діяльності комплексний мотиваційний пакет дозволяє керівникові урізноманітнити форми визнання і оцінки праці працівників і ефективно їх застосовувати в різних ситуаціях.

Таким чином, мотиваційний механізм, який базується на побудові та використанні в практичній діяльності, мотиваційного пакету передбачає наступні нематеріальні методи мотивації із обов'язковим врахуванням критеріїв мотивації, а саме:

1. Нетрадиційні методи мотивації – моральні стимули, участь в управлінні, негативні стимули, розвиток тощо.

2. Адаптація персоналу – психофізіологічна (приспособлення людини до нових фізичних і психологічних навантажень, фізіологічних умов праці), професійна адаптація (повне і успішне оволодіння новою професією, тобто звикання, приспособлення до змісту й характеру праці, її умов і організації). Виробничий колектив, як суб'єктивний фактор виробничого середовища, має складну структуру: формальну і неформальну. Працівникові властива потреба влитись в колектив.

3. Індивідуальний підхід до працівника (врахування психологічних та ін. особливостей).

4. Мотивування через постановку завдань (переважно вплив на трудову мотивацію працівників надають такі характеристики виконуваної ними роботи:

- розмаїтість навичок, необхідних для виконання роботи;
- закінченість виконуваних працівником завдань;
- значимість, важливість, відповідальність завдань;
- самостійність, яка надається виконавцю;
- зворотний зв'язок.

5. Вплив через інформування працівників (інформування передбачає доведення до відома працівника і пояснення йому тих дій, які потрібно виконати, декількома шляхами).

6. Делегування повноважень – мотивація персоналу через застосування технології делегування повноважень дозволяє: звільнити

керівника від оперативного управління процесом; підвищити вмотивованість персоналу; підвищити рівень оперативності реагування компанії на зовнішні чинники; менше обмежувати персонал компанії та надавати співробітникам більше свободи в досягненні цілей організації.

7. Вплив через корпоративну культуру – припускає цілеспрямоване формування ідей, поглядів, основоположних цінностей, які поділяються членами організації. Цінності визначають і стилі поведінки, і стилі спілкування з колегами та клієнтами, рівень вмотивованості, активності та інше.

8. Командоутворення – мотивація персоналу націлена на те, що результати роботи компанії безпосередньо залежать від взаємодії між співробітниками, від командної роботи, а не тільки від індивідуальних досягнень. Керівникам компаній сьогодні необхідно робити ставку на «Командоутворення», здійснювати програми, спрямовані на формування команд, орієнтовані на довіру, відкритий обмін інформацією усередині команди і підвищення їх мотивації

9. Кар'єрний ріст – через просування по службі.

Керівники організації мають побудувати власну концепцію мотиваційного менеджменту, тобто створити «Мотиваційний пакет», який буде включати особливості діяльності організації та враховувати специфіку конкретного колективу і знання персоналу.

Висновки і пропозиції. Мотиваційний пакет – це комплекс мотиваційних заходів нематеріального спрямування, що враховує специфіку, характеристику і особливості персоналу організації, та забезпечує формування максимально ефективного мотиваційного механізму.

Застосування в практичній діяльності організації мотиваційного пакету, керівництво організації забезпечить такий комплекс умов, що спонукатиме персонал до здійснення дій, спрямованих на досягнення мети з максимальним ефектом та для забезпечення економічного зростання організації.

Людина повинна бути зацікавлена у результатах своєї праці. Якщо не створювати відповідних умов для діяльності людини і тим більше обмежувати її прагнення, то це стримуватиме розвиток мотиваційних чинників, притаманних сучасній економіці.

При побудові мотиваційного механізму, спеціалісти повинні враховувати те, що найбільше значення має орієнтація на особисті інтереси працівників, їх пріоритетність у системі колективних та суспільних інтересів і керуватися власним досвідом та інтуїцією. Лише в результаті створення умов для реалізації особистих інтересів у поєднанні з колективними та суспільними можливе досягнення конкретно вираженої зацікавленості працівників у ефективній діяльності організації.

Список літератури:

1. Співак В. В. Мотивація як засіб ефективного менеджменту персоналу підприємств / В. В. Співак // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2010. – № 6, Т. 2. – С. 178-181.
2. Колот А. М. Мотивація персоналу: Підручник. – К.: КНЕУ, 2002.
3. Федуллова Л. І. Менеджмент організації: Підручник / Л. І. Федуллова. – К.: Либідь, 2008. – 448 с.

4. Менеджмент персоналу: навч. посібник / авт. кол. Н. В. Ізюмцева, І. С. Кравченко, А. І. Маренич, Л. К. Семів, Р. А. Семів. – К.: УБС НБУ, 2011. – 381 с.
5. Богиня Д. П. Мотивація праці в ринковій економіці: проблеми теорії і практики / Богиня Д. П., Долгова Л. І., Куликов Г. Т., Лисогор Л. С. та ін. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1997. – 182 с.

Возна Л.Б., Босак О.В.

Львовский учебно-научный институт
Университета банковского дела

МОТИВАЦИОННЫЙ ПАКЕТ КАК ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ СИСТЕМЫ МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация

Персонал организации является движущей силой экономического роста, конкурентоспособности и ведущим производственным фактором организации, является важным признаком современного общества к которому сегодня приковано приоритетное внимание. Мотивация труда персонала, создание условий для его заинтересованности в результатах деятельности предприятия, развитие социального партнерства становятся неотложными задачами руководителей. В статье исследованы теоретические и методологические аспекты построения системы мотивации персонала организации. Охарактеризована роль и значение нематериальной мотивации в процессе управления персоналом. Предложено использование мотивационного пакета как инновационного подхода к мотивации персонала.

Ключевые слова: мотивация, потребности, мотивационный пакет, стимулирование, процесс мотивации, концепция мотивационного менеджмента, материальная и нематериальная мотивация, персонал, управление персоналом.

Vozna L.B., Bosak O.V.

Lviv Educational and Scientific Institute
University of Banking

MOTIVATIONAL PACKAGE AS INNOVATIVE APPROACH TO THE IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF EMPLOYEES' ORGANIZATION MOTIVATION

Summary

Corporate staff is a driving force of economic growth, competitiveness and a leading workplace factor of the organization that is an important feature of the modern society, which nowadays is a thrust into the spotlight. Motivation of personnel work, arrangement of conditions for their interest in the results of the enterprise activity, development of social partnership becomes the main tasks of leaders. Theoretic-methodological aspects of construction of motivation system of employees are researched in this article. There are defined the role and the value of non-financial motivation in the process of the employees' activity management. The usage of a motivational package as innovative approach to the motivation of employees is suggested.

Keywords: motivation, necessity, motivational package, stimulation, process of motivation, conception of motivational management, financial and non-financial motivation, human resources, human resource management.

ФІНАНСОВА КРИЗА НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Ганзюк С.М.

Дніпродзержинський державний технічний університет

Досліджено ендогенні та екзогенні фактори виникнення фінансової кризи на підприємствах. Проаналізовано основні показники діяльності вітчизняних підприємств. Визначено причини фінансової кризи на підприємствах України. Виділено напрями антикризового управління на рівні підприємств та держави.

Ключові слова: фінансова криза, ендогенні фактори фінансової кризи, екзогенні фактори фінансової кризи, неплатоспроможність, банкрутство підприємств, антикризове управління.

Постановка проблеми. Погіршення політико-економічної ситуації в країні, зумовлене, насамперед, воєнним конфліктом на Сході та анексією Криму, призвело до значних проблем у діяльності багатьох підприємств нашої держави. Більшість підприємств гостро відчувають нестачу власних фінансових ресурсів, складності залучення позикових коштів, накопичують значні суми кредиторської заборгованості, що призводить до погіршення їх платоспроможності або, навіть, до банкрутства. Не всі підприємства здатні вчасно реагувати на прояви фінансової кризи, тим самим наражаючи себе на високий ризик невиходу з неї, що призводить до неплатоспроможності та банкрутства. Проблема банкрутства підприємств є особливо актуальною в умовах нестабільності економічного середовища та потребує постійного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження причин виникнення фінансової кризи та банкрутства підприємств, антикризового управління присвячені праці багатьох вчених, серед яких: І.А. Бланк, В.О. Василенко, А.П. Градова, Д.М. Городиська, Л.А. Кириченко, Г.М. Лазаренкова, Р.А. Слав'юк, О.О. Терещенко, Т.А. Обуцак, О.С. Філімоненков, А.В. Череп та багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених дослідженню причин та наслідків фінансової кризи на підприємствах України, фінансовій санації та антикризовому управлінні, слід відзначити необхідність подальшого моніторингу фінансового стану підприємств в складних економічних умовах та визначення напрямів їх фінансової стабілізації.

Мета статті полягає в дослідженні причини та наслідків фінансової кризи підприємств України та аналізі основних фінансових показників їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. Під фінансовою кризою розуміють фазу розбалансованої діяльності підприємства та обмежених можливостей впли-

ву його керівництва на фінансові відносини, що виникають на цьому підприємстві [1]. На практиці з кризою, як правило, ідентифікується загроза неплатоспроможності та банкрутства підприємства або відсутність у цього підприємства потенціалу для успішного функціонування. Вчені виділяють фактори, які можуть призвести до фінансової кризи на підприємстві, які поділяються на екзогенні (які не залежать від діяльності підприємства), та ендогенні (що залежать від підприємства) [2].

Головними екзогенними факторами виникнення фінансової кризи на підприємствах є:

- політична нестабільність у країні;
 - спад кон'юнктури в економіці в цілому;
 - зменшення купівельної спроможності населення;
 - високий рівень інфляції;
 - нестабільність фінансового та валютного ринків;
 - посилення конкуренції в галузі;
 - криза окремої галузі;
 - сезонні коливання;
 - посилення монополізму на ринку та ін.
- Серед ендогенних факторів виникнення фінансової кризи найбільш вагомими є:
- неефективний менеджмент;
 - низький рівень кваліфікації персоналу;
 - недоліки у виробничій сфері;
 - низький рівень маркетингу та втрата ринків збуту продукції;
 - прорахунки в інвестиційній політиці;
 - брак інновацій та раціоналізаторства;
 - обмеженість фінансових ресурсів та ін.

Слід підкреслити, що тривогу викликають і матеріальні обставини занепаду, пов'язані, перш за все, з досягненням критичного рівня старіння виробничого капіталу. Подолання цього стану є вкрай складним і важким. До цього додаються руйнівна дія тотальної корупції в органах влади та гібридної, зatoryжної війни на нашій території [3].

В таблиці 1 представлено зведені показники діяльності вітчизняних підприємств за 2010-2014 рр.

Таблиця 1

Показники діяльності вітчизняних підприємств за період 2010-2014 рр.

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	Зміна 2014/2010 рр., %
Кількість суб'єктів ЄДРПОУ, од на кінець року	1294641	1323807	1341781	1372177	1331230	+2,74%
Питома вага збиткових підприємств, %	41,0	34,9	35,5	34,1	40,1	-0,9%
Сума збитків від звичайної діяльності, млн. грн.	156541,9	150516,2	176053,8	205230,5	383532,6	+59,2%

За даними таблиці 1 очевидним є різке скорочення загальної кількості суб'єктів підприємництва в Україні у 2014 році, що пов'язане із політичними подіями на території Донбасу та АР Крим (останні не враховуються вітчизняною статистичною службою) та збільшення на 6% збиткових підприємств в загальній кількості підприємств.

Складні політичні обставини, в свою чергу, викликали негативні економічні наслідки, що проявилось у значному зростанні загальної суми збитків підприємств та питомої ваги фінансово-нестабільних суб'єктів господарювання [4]. На фоні збільшення на 2,74% загальної кількості підприємств за 2010-2014 рр. сума збитків від звичайної діяльності за цей період збільшилася на 59,2%, а за 2013-2014 рр. – на 46,4%. Отже, сьогодні спостерігається тенденція до збільшення частки підприємств, які отримали збиток від своєї діяльності, а отже мають передумови для банкрутства в майбутньому.

До основних причин зниження платоспроможності підприємств у 2013-2014 рр. можна віднести:

- інфляційні процеси: індекс інфляції в Україні в 2014 році був найбільшим і становив 124,9%. Для порівняння в 2013 році – 100,5%, а 2012 – 99,8%.

- Нестабільна політична та економічна ситуація; значне підвищення ціни на газ та бензин, збільшення собівартості продукції.

- Нестабільність фінансового та валютного ринків, значне знецінення національної валюти. Це свідчить про погіршення економічного стану країни в цілому, що негативно впливає на платоспроможність підприємств [5].

Серед інших до ендогенних факторів впливу на збитковість підприємств в Україні сьогодні належать: деградація традиційних промислових підприємств, зруйнування грошової системи, деструктивні регульовальні дії уряду, в першу чергу, у питаннях оподаткування, введення додаткових митних платежів на імпортовані товари. До внутрішніх факторів економічної кризи додалися зовнішні. Серед них – стрімкий відплив іноземного капіталу з України, дефіцитний міжнародний валютний оборот, втрата ринків у Російській федерації, розгортання війни на Сході країни тощо. Можна виділити багато зовнішніх причин кризи, хоча поштовх негативним процесам був даний на українській території, що свідчить і про відповідальність урядовців та політиків, дії або бездіяльність яких детермінували розвал національної економіки, і про особливу складність нашої ситуації [3]. Такий склад негативних чинників говорить, що економіка потрапила у тривалу кризу і вже третій рік перебуває у низько-східній фазі кризового циклу.

Технологічна застарілість економіки та банкрутство банківського сектора спричинені неререформованим, інституційно архаїчним, забюрократизованим, неринковим станом української економічної системи. Сподівання, що на старих радянських заводах можна розвивати національне господарство, вже вичерпали себе. 90% цих підприємств остаточно неспроможні скласти конкуренцію іноземним компаніям на світових ринках [3].

Рівень проблем, що спричинили кризу падіння виробництва, змушують зробити висновок про її довгострокове протікання. Стадія «паралічу»

економіки триватиме від одного року до трьох-чотирьох років, період відновлення – до п'яти років. Тривалість «паралічу» залежить від спроможності системи державного управління зупинити тенденції втрати конкурентоспроможності, декапіталізації та деградації.

Пошук шляхів виходу підприємства з фінансової кризи безпосередньо пов'язаний з виявленням і усуненням причин, що її зумовлюють. Для цього аналізують ендогенні та екзогенні чинники, що зумовили потрапляння підприємства у кризове становище, виділяють елементи, що впливають на підприємство, аналізують інформацію про кожний елемент і на основі оцінки теперішнього стану підприємства з'ясовують причини настання кризового становища [6].

Управління кризовою ситуацією можна розглядати як систему профілактичних заходів, спрямованих на запобігання кризи. Антикризовий комплекс включає: системний аналіз слабких та сильних сторін підприємства, виявлення можливостей та загроз; оцінювання ймовірності банкрутства; управління ризиками; розробка та впровадження системи попереджувальних заходів. З іншого боку, фінансове управління кризовими явищами – це система управління, яка зосереджена на виведення підприємства із фінансової скрути, у тому числі проведення реструктуризації та оздоровлення підприємства. Для кожного окремого підприємства повинні бути узагальнюючі показники оцінювання рівня кризового становища, які виступають критерієм обґрунтованого вибору антикризової стратегії. Сюди можуть відноситися: норма прибутку і рентабельності, показники ділової активності, ефективності використання основних та оборотних засобів, фінансової стійкості, платоспроможності та ліквідності підприємства, показники ймовірності банкрутства [6].

Ефективне антикризове управління – це, передусім, управління, яке базується на вмінні правильно застосовувати досягнення сучасного управління та характеризується здатністю підприємства своєчасно та конструктивно реагувати на зміни, що загрожують його нормальному функціонуванню. Важливою умовою є зміни у сфері прийняття антикризових управлінських рішень. Теорії класичних шкіл менеджменту наголошують на тому, що успіх підприємства, передусім, визначається раціональною організацією виробництва продукції, зниженням витрат виробництва та іншими засобами впливу на його внутрішні фактори. В свою чергу, сучасне фінансове управління на перше місце висуває проблеми адаптованості до змін зовнішнього середовища.

Досліджуючи досвід Європейського союзу в напрямку державного антикризового управління, слід зазначити, що в ньому превалює селективний підхід, спрямований на стимулювання діяльності конкретних компаній. Вважається, що тільки приватний бізнес може ефективно розв'язувати питання підйому депресивних регіонів та підприємств за допомогою створення малих і середніх підприємств передових галузей [7]. Однак, кожна країна Європейського союзу має і свої особливості.

Складність державного управління підсилюється завдяки динамічним процесам, що відбу-

ваються у світі. Державне управління не може нехтувати стосунками з іншими країнами та є, в цьому сенсі, відкритою динамічною соціально-економічною системою. Існування будь-якої соціально-економічної системи пов'язано з наявністю певного співвідношення між упорядкованістю та хаосом, визначеністю та невизначеністю, консерватизмом та інноваційністю. Без формування державних антикризових стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки не обійшлась жодна розвинута країна. Світ не знав би таких понять, як «шведська модель економіки», «німецька модель економіки», «індійська модель економіки», «канадська модель економіки», «китайська модель економічного дива» тощо. Будь-яка розвинута економіка має, по-перше, ознаки національного походження; по-друге, історію успішності або неуспішності, що залежить від політики урядів та їх лідерів; по-третє, розроблені стратегії розвитку. Економічний досвід розвинутих країн дозволяє сформулювати основну формулу економічної успішності при формуванні антикризових стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки: високорозвинута національна економіка – сильнокерована країна [8]. Доводиться констатувати, що проблема моделювання високорозвинутої української національної економіки залишається на стадії «добрих» намірів від представників влади. Прикладний аспект вітчизняної економіки ще й досі не ґрунтується

на наукових основах. Розробка державної антикризової стратегії розвитку України українськими урядами досі не мала особливих позитивних результатів [9].

Основні стратегічні орієнтири розвитку національної економіки у глобальному середовищі повинні вибудовуватися за двома напрямками: перший стратегічний орієнтир – це створення інститутів економіки знань; другий стратегічний орієнтир – перехід від експортно-сировинного до інвестиційно-інноваційного типу економічного розвитку.

Висновки та пропозиції. В умовах кризи основним у державному та управлінні на підприємстві є розробка антикризової програми оперативного реагування, впровадження в життя оптимальних процедур пошуку і узгодженого прийняття управлінських рішень на всіх рівнях, передбачення у цих процедурах реальних можливостей корегування помилок. Головним завданням антикризового управління – є раннє розпізнавання ознак кризових ситуацій. Суть антикризового управління вчені вбачають в такому: – кризи можна передбачати, прискорювати, випереджати, відсувати, пом'якшувати; – до криз можна та необхідно готуватися; – управління в умовах кризи потребує особливих підходів, спеціальних знань, досвіду, мистецтва; – кризові ситуації можуть бути до деякого моменту керуваними; управління кризовими процесами здатне прискорювати їх та мінімізувати наслідки [9].

Список літератури:

1. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством: Навч. пос. – К.: ЦУЛ, 2003. – 351 с.
2. Фінанси підприємств: Підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2001. – 460 с.
3. Лановий В. Анаомія кризи української економіки / В. Лановий // Економічна правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/06/16/546489/>
4. Юрченко М. С., Марченко Н. А. Модель оцінки ймовірності банкрутства підприємств в сучасних умовах / М. С. Юрченко, Н. А. Марченко // Ефективна економіка. – № 9. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4283>
5. Олександренко І. В. Основні причини банкрутства підприємств / І. В. Олександренко // Економічний форум. – № 2. – 2015. – С. 222-226.
6. Вудвуд В. В., Власова А. О. Фінансове управління як основа антикризової політики на підприємстві / В. В. Вудвуд, А. О. Власова // Економіка підприємств. – Випуск I (57). – 2015. – С. 88-94.
7. European Financial Stability and Integration [Electronic resource]: Report 2011. – April 2012. – Available at: \www/ URL: http://ec.europa.eu/internal_market/economic_analysis/docs/financial_integration_reports/20120426-efsir_en.pdf
8. Пунько Б. М. Показниково-статистична оцінка та економіко-математичне моделювання розвитку національної економіки у глобальному економічному середовищі / Б. М. Пунько // Економічний часопис – XXI. – 2012. – № 3-4. – С. 12-15.
9. Національна стратегічна надія [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ВГО «Успішна Україна». – Режим доступу: <http://www.uspishnaukraina.com.ua/strategy/60/240> (242,258,260%264,268%269, 270%273)

Ганзюк С.М.

Днепродзержинский государственный технический университет

ФИНАНСОВЫЙ КРИЗИС НА ПРЕДПРИЯТИЯХ УКРАИНЫ

Аннотация

Исследованы эндогенные и экзогенные факторы возникновения финансового кризиса на предприятиях. Проанализированы основные показатели деятельности отечественных предприятий. Определены причины финансового кризиса на предприятиях Украины. Выделены направления антикризисного управления на уровне предприятий и государства.

Ключевые слова: финансовый кризис, эндогенные факторы финансового кризиса, экзогенные факторы финансового кризиса, неплатежеспособность, банкротство предприятий, антикризисное управление.

Ganzyuk S.M.

Dneprodzerzhinsky State Technical University

FINANCIAL CRISIS IN UKRAINE COMPANIES

Summary

Studied endogenous and exogenous factors of the financial crisis on businesses. There are basic indicators of domestic enterprises. It's given the reasons of the financial crisis in the Ukraine. It's highlighted areas of crisis management at the enterprise level and the state.

Keywords: financial crisis, financial crisis endogenous factors, exogenous factors of the financial crisis, insolvency, bankruptcy, crisis management.

УДК 338

АУДИТ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Гончар Л.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена особливостям аудиторської перевірки фінансових результатів діяльності підприємства. У ній визначено сутність аудиту фінансових результатів та його основна мета. Визначено необхідність проведення аудиту та місце аудиторської перевірки фінансових результатів на підприємстві. Досліджено інформацію про організацію та методику аудиту на підприємстві. На основі досліджуваної інформації визначено основні проблеми та внесено пропозиції щодо їх вирішення.

Ключові слова: аудит, фінансовий результат, аудиторський ризик, фінансова звітність, аудиторський висновок.

Постановка проблеми. За умов функціонування ринкових відносин підприємства, організації та інші суб'єкти господарювання вступають у договірні взаємовідносини по використанню майна, коштів, проведенню фінансових операцій та інвестування. Власники (акціонери, інвестори, кредитори) не мають можливості самостійно переконатися у тому, що всі господарські операції підприємства є законними і правильно відображеними у звітності підприємства і тому мають потребу в послугах аудиторів.

Одним із найскладніших та найбільш відповідальних видів аудиторської перевірки є перевірка фінансових результатів та реального фінансового стану діяльності суб'єкта господарювання. Складність та відповідальність аудиторської перевірки фінансових результатів діяльності підприємства також пояснюється тим, що саме даний вид перевірки становить найвищий ступінь аудиторського ризику. Також, залежно від того наскільки виконана аудиторська робота є повною і наскільки об'єктивним є аудиторський висновок залежать правильність і повнота не менш важливого напрямку аудиторської діяльності – визначення подальшої фінансової стратегії суб'єкта господарської діяльності.

Тому постає необхідність в виявленні та усуненні недоліків аудиту фінансових результатів для полегшення аудиторської перевірки та покращення діяльності підприємства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем аудиту фінансових результатів діяльності підприємств приділяли увагу такі вчені, як: Ю.Ю. Анеліна, Н.І. Дорош, О.О. Ільчен-

ко, М.О. Виноградова, І.К. Дрозд, В.В. Немченко, О.А. Петрик, С.П. Лозовицький, Д.С. Лозовицька, О.Ю. Редько, Б.Ф. Усач, К.О. Утенкова та інші. Але виявленню недоліків аудиту фінансових результатів на підприємствах та їх безпосередньому усуненню не приділено достатньо уваги.

Метою статті є виявлення проблем аудиту фінансових результатів та внесення пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Згідно із Законом України «Про аудиторську діяльність», аудит – це перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів [1].

Мета аудиту фінансових результатів відповідно до МСА (ISA) 200 «Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту» полягає у висловленні аудитором незалежної професійної думки щодо правильності відображення у звітності підприємства інформації про фінансові результати діяльності підприємства [2, с. 1].

Необхідність аудиторської перевірки виникає у зв'язку з наступними обставинами:

– можливість передачі неточних та помилкових даних від керівництва до користувачів цієї інформації (власників, інвесторів та кредиторів);

- вплив якості отриманої інформації на прийняття подальших управлінських рішень;
- необхідність спеціальних умінь та навичок для перевірки інформації;
- відсутність у користувачів інформації щодо оцінки якості інформації.

Найважливішими цілями аудиту є [13]:

1) встановлення достовірності бухгалтерської (фінансової) звітності економічних суб'єктів і відповідності здійснених ними фінансових та господарських операцій нормативним актам;

2) оцінка системи внутрішньофірмового контролю підприємства;

3) своєчасне виявлення потенційного банкрутства, тобто визначення життєздатності підприємства, що важливо для суб'єкта, його контрагентів і суспільства в цілому.

На сьогоднішній день система фінансового контролю та аудиту в Україні не в змозі забезпечити на високому рівні фінансово-бюджетну дисципліну в державі в цілому та на її регіональних рівнях. Це пов'язано, перш за все, з існуванням значної кількості проблем, які призводять до зростання обсягів фінансових порушень.

Напрями вдосконалення системи аудиту можуть мати різноманітний характер. Один із них полягає в поліпшенні нормативно-правового забезпечення контрольної функції аудиту. Система аудиту в Україні функціонує згідно з Конституцією та чинним законодавством України, регламентується підзаконними актами. Але ці норми часто можуть мати дещо суперечливий характер, можуть не охоплювати потрібні сфери, не розмежовувати функції та повноваження аудиторських органів, що в свою чергу може призвести до того, що система не має цілісності й дієвості.

Доцільним буде використання всіма суб'єктами аудиту, безпосередньо у своїй діяльності, єдиних базових принципів і основних процедур. Це буде сприяти підвищенню якості аудиторських послуг, більш повному охопленню ними фінансових операцій та більш точним і повнішим висновкам.

Відсутність єдиної інформаційної та методологічної бази аудиту значно знижує ефективність роботи відповідних перевіряючих органів та суб'єктів господарювання. Тому для вирішення цієї проблеми, доцільним буде створення єдиної інформаційної бази, узгодження та вдосконалення законодавства, відпрацювання та удосконалення методики проведення аудиторських перевірок.

Дієвий незалежний аудит не лише дозволяє визначити відхилення від норм на підприємстві, але забезпечує запобігання незаконного та неефективного використання фінансових ресурсів держави. Існує проблема в тому, що аудит в Україні, та зокрема аудит фінансових результатів, до цього часу не має системного характеру і не забезпечує виконання тих завдань, які повинен виконувати як на рівні окремого підприємства, так і на рівні держави в цілому.

З метою удосконалення організації та методики аудиту доцільним також буде використання досвіду зарубіжних високо розвинутих країн. Це дасть можливість нашим вітчизняним фахівцям якнайкраще вдосконалити існуючу в Україні цю систему перевірки [8, с. 205].

Основними напрямками, спрямованими на підвищення ефективності функціонування аудиту, є:

- організація аудиторської перевірки, побудованій на міжнародній практиці, але з додатними для України вимогами та нормами, що в свою чергу дасть змогу аудиторським органам забезпечити контроль за використанням коштів та правильністю складання фінансової звітності суб'єктами підприємницької діяльності;

- розробка і практична реалізація концепції системи аудиту фінансових результатів, яка б базувалась на єдиних принципах, правилах, методології та інформаційній базі;

- узгодження та взаємодія норм та правил аудиту окремої частини діяльності підприємства з аудиторськими перевітками його інших складових;

- оптимізація функцій та повноважень кожного органу який займається питанням аудиту, що, в свою чергу, сприятиме формуванню ефективної організаційної структури як окремої ланки аудиту так і в цілому системі.

Часто прослідковується ситуація, коли управлінський персонал намагається виправити на прикрасити кінцеві дані фінансової звітності підприємства для того, щоб підвищити його інвестиційну привабливість та кредитоспроможність, і тим самим вводить в оману користувачів. Тому, до основних причин допущених перекручувань і порушень при формуванні фінансових результатів можна віднести свідомі та несвідомі дії посадових осіб, що займаються підготовкою вихідної інформації про діяльність підприємства. При цьому багато фактів порушень може виникнути на практиці через неправильні арифметичні дії при здійсненні різних розрахунків. Ці факти в свою чергу приводять до перекручування даних про рівень витрат, доходів та фінансових результатів підприємства, а також перекручування звітності.

Часто не надто висока якість аудиторських перевірок, або видача аудиторського висновку без проведення аудиту та без участі аудитора безпосередньо в інвентаризації перешкоджають реалізації принципів етичної поведінки аудиторів. Не дотримуючись принципів професійної етики аудиторів, в гонитві за високими прибутками, аудиторів можуть сприяти викривленню фінансової інформації на підприємстві, зростанню злочинності у своїй діяльності, а це, в свою чергу, знищує довіру зовнішніх користувачів інформації до аудиторських висновків. Таким чином порушуються норми Кодексу етики професійних бухгалтерів та в цілому норми та принципи законодавства країни.

Процес аудиторської перевірки фінансової звітності не повинен зводитись лише до виконання встановлених стандартних аудиторських процедур. Аудитор повинен творчо та відповідально відноситись до своїх обов'язків, старатись постійно підвищувати свою кваліфікацію, дотримуватись діючих правил, норм міжнародних стандартів аудиту та Кодексу етики професійних бухгалтерів [12].

Якщо аудит фінансових результатів діяльності підприємства буде нераціонально та неефективно побудований, то це зможе призвести до невиявлення викривлень, фальсифікацій у звітності, що надалі може негативно вплинути на прийняття управлінських рішень користувачами.

Окрім вище наведених недоліків існують також і інші проблеми аудиту фінансової звітності (рис. 1).

Рис. 1. Проблеми та недоліки аудиту фінансової звітності

Джерело: [10, 11]

Для вирішення вищенаведених проблем та недоліків аудиту фінансових результатів доцільно застосовувати наступні шляхи вирішення, а саме:

- створити ефективну та досконалу систему контролю якості, оскільки сьогодні якість вітчизняного аудиту взагалі й аудиту фінансової звітності зокрема залишається в незадовільному стані, тому підприємства, які не проходять перевірку системи контролю якості аудиторських послуг, виключаються з Реєстру аудиторських фірм;
- удосконалити нормативно-правове забезпечення фінансової звітності та аудиторської діяльності в Україні відповідно до міжнародних стандартів [11, с. 110];
- удосконалити методику складання та ведення аудиторських робочих документів та порядок реалізації результатів аудиту на підставі внутрішньо-фірмових стандартів аудиту [3, с. 113];
- на високому рівні освоїти «культуру спілкування» з фінансовою звітністю, її складанням та вмінням читати;
- підвищити рівень поінформованості керівництва підприємства з питань аудиторських перевірок;

– дозволити використання аудитором індивідуального підходу до об'єкту перевірки;

- проведення повторної перевірки тих господарських процесів, які аудитор не підтвердив позитивним висновком;
- удосконалити документальне оформлення аудиторської перевірки.

Підвищення ефективності роботи неможливо без використання комп'ютерної техніки, яка вже знайшла своє застосування в роботі різних служб та підрозділів підприємства. Використання автоматизованої системи обробки інформації або автоматизованих робочих місць за різними розділами аудиторської перевірки вносить до роботи аудиторських служб багато нового та значно полегшує їхню роботу в цілому. Тому доцільним буде, на ряду із вже створеними бухгалтерськими та аудиторськими програмами, створити більш удосконалену програму для проведення аудиторської

перевірки, яка б охоплювала всі можливі види перевірок та формувала на їх основі готові висновки та можливі пропозиції. Така програма дала б можливість не лише швидко проводити арифметичну перевірку, перевірку кореспонденції рахунків, але й правильність заповнення документів та реєстрів бухгалтерського обліку та фінансової звітності в цілому.

Висновки і пропозиції. На сьогодні аудит фінансових результатів виконує важливу функцію відносно достовірності та реалістичності інформації для користувачів, на основі якої вони зможуть приймати правильні управлінські рішення. Проте наявність значної кількості проблем аудиту фінансових результатів зумовлює необхідність підвищення уваги до рівня його якості, та розробку нових комплексних підходів до їх вирішення, як на загальнодержавному, так і на локальному рівні: на рівні кожного підприємства. Тому що в умовах ринкової економіки перевага та довіра зовнішніх користувачів та громадян в цілому надається саме тим підприємствам, господарська діяльність яких підтверджена позитивним аудиторським висновком.

Список літератури:

1. Закон України «Про аудиторську діяльність» прийнятий Верховною Радою України від 22.04.93 р. № 3125-ХІІ, зі змінами і доповненнями.
2. Міжнародні стандарти аудиту: схеми і таблиці [Текст]: навч. посібник / О. А. Петрик, А. Ж. Пшенична, О. В. Артюх-Пасюта, А. І. Мілька. Полтава: ПУЕТ, 2013. – 301 с.
3. Виноградова М. О. Аудит [Текст]: навч. посібник / М. О. Виноградова, Л. І. Жидєєва – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 654 с.
4. Дорош Н. І. Аудит: методологія і організація: Монографія. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 402 с.
5. Дрозд І. К. Аудит фінансових результатів: теоретико-методологічний аспект [Текст]: монографія; за ред. І. К. Дрозд. – Київ: Сова, 2013. – 207 с.
6. Лозовицький С. П. Організація обліку, контролю та аналізу: навч. посіб. / Лозовицький С. П., Лозовицька Д. С.; Укоопспілка, Львів. комерц. акад. – Львів: Вид-во Львів. комерц. акад., 2013. – 382 с.
7. Немченко В. В., Редько О. Ю. Аудит (Основи державного, незалежного, професійного та внутрішнього аудиту). Підручник. – К.: Центр учб. літератури, 2012. – 540 с.
8. Усач Б. Ф. Аудит: навч. пос. / Б. Ф. Усач. – К.: Знання-Прес, 2012. – 231 с.
9. Утенкова К. О. Аудит: Навч. посібник. – К.: Алєрта, 2011. – 408 с.
10. Анеліна Ю. Ю. Проблеми покращення якості аудиту фінансової звітності та напрями його вдосконалення в умовах міжнародних стандартів / Ю. Ю. Анеліна // Управління розвитком. – 2011. – № 2 (98). – С. 11–13.
11. Ільченко О. О. Використання нормативно-правових актів при аудиті фінансової звітності / О. О. Ільченко // Управління розвитком. – 2011. – № 2 (98). – С. 110–114.

12. Кодекс етики професійних бухгалтерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iaf.kiev.ua/images/stories/library/standarts/kodeks-etiki.pdf>
13. Аналітичні процедури та їх значення в аудиті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsbrickworks.com/audit-ta-auditorsk-poslugi/125-analichn-proceduri-ta-x-znachennya-v-audit.html>

Гончар Л.А.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

АУДИТ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Аннотация

Статья посвящена особенностям аудиторской проверки финансовых результатов деятельности предприятия. В ней определена сущность аудита финансовых результатов и их основная цель. Определена необходимость проведения аудита и место аудита финансовых результатов на предприятии. Исследовано информацию об организации и методике аудита на предприятии. На основе исследуемой информации определены основные проблемы и внесены предложения по их решению.

Ключевые слова: финансовый результат, прибыль, убыток, основная деятельность, себестоимость, выручка.

Honchar L.A.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

AUDIT OF FINANCIAL RESULTS OF ENTERPRISE: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Summary

This article is devoted to the peculiarities of the audit of the financial results of the enterprise. In it identifies the essence of the audit of financial results and its main goal. It's identified the necessity of conducting audits and place auditing of financial results in the enterprise. It's researched the information about organization and methodology of auditing the enterprise. On the basis of researched information identified key issues and made proposals for their solution.

Keywords: audit, financial result, audit risk, financial statements, auditor's report.

УДК 330.3(477)

ФОРМУВАННЯ І ОЦІНКА СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ ЕКОНОМІЧНОЮ І СОЦІАЛЬНОЮ СКЛАДОВОЮ В СУСПІЛЬНІЙ ДИНАМІЦІ

Гончарук В.В.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Критично оцінено стан задіяння вимоги щодо підпорядкування економічного соціальному у трансформаційних перетвореннях в процеси управління суспільною динамікою. Оцінено інформаційне забезпечення системи управління в контексті відслідковування змін співвідношення між економічною і соціальною складовою суспільного поступу. Запропоновано набір чинників, які формують економічну і соціальну динаміку. Визначено вперше на основі офіційних статистичних даних рівень і тенденції змін комплексних показників відтворення економічного й соціального напрямів суспільної динаміки і співвідношення між ними. Надано експлікацію складеного стану щодо економізації та соціалізації національної економіки.

Ключові слова: суспільний поступ, економізація, соціалізація, співвідношення, інформаційне забезпечення, чинники, оцінка, деструкції, експлікація.

Постановка проблеми. Відповідність динаміки виробництва і споживання, тобто дотримання співвідношення між економічною і соціальною складовою, генеруючого суспільний поступ, закладається в основу наукового вмотивування енергетики розвитку будь-якої країни. Як засвідчує історія усі суспільні устрої, які мали

місце на землі, пройшли в контексті створення й сприяння формуванню більш досконалого за добробутними показниками суспільства через різні фази домінування економічного над соціальним і навпаки. Звісно, що не існує і не може існувати єдиного підходу до пріоритету у співвідношенні по вісі «економічне-соціальне» одного над іншим.

В умовах постійної обмеженості ресурсів перенесення акцентів першості економічного щодо соціального для забезпечення динаміки останнього можна виправдати але з певною мірою умовності. При цьому слід враховувати факт того, що соціальні аспекти розвитку тісно пов'язані з економічними і, більш того, взаємообумовлюють один одного. Звісно, що держава вдається до широкого кола заходів, спрямованих на забезпечення певної стабілізації в соціальному житті суспільства. Між тим ринкова переорієнтація національної економіки продовжує засновуватися на ігноруванні соціальної компоненти суб'єктами господарювання. За цих обставин економічна наука опинилася перед необхідністю поглибленого дослідження міри насичення продуктивної діяльності соціальними аспектами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпосередньо питання співвідношення економічної і соціальної складової в процесі суспільної динаміки вченими не досліджувалися. Щодо опосередкованих з ними проблем, то в останні роки розробці й обґрунтуванню теоретичних, методологічних і науково-практичних основ регулювання соціально-економічної динаміки з дотриманням вимоги щодо перманентного соціального сходження присвятили дослідження Л. Тимошенко, А. Сімахова [1], стратегію економічного розвитку через призму соціальних проблем розглянуто І. Костюком [2], питання організації та використання бюджетних ресурсів для забезпечення ними економічного і соціального розвитку висвітлені І. Буяноюю і А. Рандіною [3] і ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Між тим ігнорування необхідності перебору усім комплексом соціальних цінностей на себе регулятивної функції у суспільному поступі обмежує економічний динамізм. Постає нагальна потреба опрацювання методологічної бази органічного поєднання соціального й економічного в забезпеченні суспільної динаміки. Можна з достатньою впевненістю стверджувати, що завдання переводу складеного співвідношення між економічною і соціальною складовими в розвитку в стан постійного прогресування, який би не суперечив формулі набуття системою прийнятної соціальності, не має вирішення із-за відсутності обґрунтованого інформаційного забезпечення. Тільки всебічно вивчений суб'єктом управління інформаційний результат соціально-економічного розвитку може стає базою постановки завдань за економічним або соціальним напрямом формування управлінських впливів із соціальним підтекстом. Проте реалії свідчать про використання в управлінській практиці інформації, яка не враховує дані об'єктивного опису щодо просування в економічному і соціальному напрямках окремо і в сукупності.

У цьому зв'язку необхідна розробка концепції факторно-параметричного конструкту соціального і економічного векторів розвитку та інструментарію визначення співвідношення між ними в забезпеченні суспільної динаміки. Нагальна потреба в наданні соціально-економічним змінам керованого характеру й зумовили мету та визначили завдання даного дослідження.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні і розробці цілісної методологічної концепції

надання діям щодо соціально-економічних змін в економіці керованого характеру, що потенційно сформує спроможності до забезпечення прогресивних взаємоузгоджених з економічним результатом змін у соціальній динаміці суспільства.

Виклад основного матеріалу. Основна концептуальна вада реалізованої на національних теренах доктрини соціально-економічного регулювання суспільного поступу полягає в невизначеності та неповному задіянні наявних інформаційних джерел, що не дозволяє у повній мірі сприймати реальні економічні й соціальні зміни. За такого стану природною реакцією осіб, які приймають рішення щодо асиметричного збалансування економічного й соціального поступу на тому чи іншому етапі суспільних перетворень, в контексті забезпечення адекватної відповіді на виклики суспільного просування є безперервна апробація відповідних різномірних показників з наміром формування з них діагностичних поєднань ідентифікації реалій і перспективи.

Дослідниками ставилися питання і в площині звуження кола показників до охопної для порозуміння їх кількості й зведення врешті-решт в оцінці суспільної динаміки до одного чи декількох як з економічного, так і соціального напрямків. У цьому плані російські економісти Інституту Європи РАН стоять на позиціях того, що «...ВВП є найбільш важливим вимірником кінцевих результатів економічної діяльності...» [4, с. 89]. Такої ж думки дотримується й ряд українських вчених. Один з них М. Т. Пашута стверджує також, що «...ВВП... один з найважливіших показників розвитку економіки, який характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів у сфері як матеріального, так і нематеріального виробництва...» [5, с. 78].

У дійсності ж ВВП у вартісному вимірі змінюється не тільки під впливом суто виробничих чинників, а й під тиском цінових і інших не економічних факторів. В силу цього міра пізнання рівня економізації за зорієнтованості на ВВП залишається відносною, а саме такою, що відтворює її якийсь досить обмежений аспект.

Тепер про вимір соціальних змін. Призначенням соціалізації економіки є сприяння підвищенню рівня добробуту населення. Логічно припустити, що в зв'язку з цим вона спрямована як на окрему людину, так і на більш широке коло процесів суспільного співжиття, певні спільноти та суспільство в цілому. За загальними підходами добробут людини значною мірою визначається матеріальним рівнем її життя, який зазвичай вимірюється обсягом поточних доходів або витрат. Якщо зупинитися на визначенні Державної служби статистики України, то «...доходи населення включають обсяг нарахованих у грошовій та натуральній формі: заробітної плати (включаючи одержану населенням з-за кордону), прибутку та змішаного доходу, одержаних доходів від власності, соціальних допомог та інших поточних трансфертів» [6, с. 370].

Оцінюючи приведені показники і подібні їм щодо відтворення змін соціального і економічного характеру, важливо побачити в них не лише суто теоретичні есенції, а й практичні можливості моделювання соціально-економічного співвідношення за ними. Проведені нами розрахун-

ки динаміки співвідношення темпів зростання ВВП і доходів населення в абсолютному вимірі і з розрахунку на особу населення впродовж 1990-2014 рр. не підтвердили за тенденціями їх змін перспектив задіяння показників ВВП і доходів населення в аналітико-управлінські процеси. Справа у тому, що показник доходів населення формується на підставі розподілу ВВП, в силу чого співвідношення між ним і ВВП залишається практично стабільним при домінуванні економічної складової в суспільних змінах. Використання ж в управлінні будь-якого показника базується на прояві в його часових змінах коливання або деякого стрибка але аж ніяк не стійкості. Саме втрата стійкості характеризує перехід економічної системи від впливу однієї структури чинників до іншої. За умови визнання цього ствердження постає питання про визначення чинникових наборів, презентуючих економічний і соціальний

напрямок суспільної динаміки й оконтурення коридорів, в яких проходять зміни їх параметрів, а слід і встановлення можливостей корекції в контексті переструктурування.

Ці принципи уточнення мають достатнє методологічне навантаження. Їх зміст стає особливо зрозумілим, якщо мати на увазі факт того, що як економічна складова суспільної динаміки, так і соціальна характеризуються багатоцільовою визначеністю. За результатами досліджень деяких вчених вони беззаперечно оконтурюються кількісним і якісним блоками змін [7]. При дослідженні змісту тлумачень, наданих категорії «кількість» у різні часові відтинки, логічно приходять до висновку, що вона пов'язана зі збільшенням, зменшенням, зміною ширини, довжини, обсягу, ваги, потужності, розміру, температури тощо тобто усім тим, що ідентифікується з поняттям «зростання» або «зменшення». Якщо звернутися

Таблиця 1

Блоки чинників за напрямками впливу на суспільну динаміку

Напрямок змін			
(Кількісний) Зростання		Якісний (Розвиток)	
Економічні чинники (E)			
Найменування	Позначення	Найменування	Позначення
Темп зростання валового внутрішнього продукту (ВВП), % до попереднього року	x_1	Продуктивність праці найманого працівника в національній економіці, грн. на особу	y_1
Питома вага ВВП у випуску товарів і послуг	x_2	Фондовіддача в національній економіці	y_2
Питома вага валового нагромадження у ВВП	x_3	Матеріаломісткість в національній економіці	y_3
Питома вага валового нагромадження основного капіталу	x_4	Електромісткість ВВП, кВт.год/грн	y_4
Відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП, %	x_5	Водоемність ВВП, м ³ / 1000 грн	y_5
Питома вага валової доданої вартості промисловості у її загальному обсязі	x_6	Наукомісткість ВВП, %	y_6
Відношення обсягу інвестицій до вартості основних засобів	x_7	Питома вага зайнятих найманих працівників у загальній чисельності населення, %	y_7
Питома вага галузей інноваційного забезпечення розвитку, %	x_8	Демографічне навантаження непрацездатними	y_8
Знос основних засобів, %	x_9	Питома вага сфери послуг у ВДВ, %	y_9
Соціальні чинники (S)			
Охоплення дітей дошкільними закладами	j_1	Питома вага витрат на харчування у витратах сімей, %	k_1
Питома вага видатків на освіту зведеного бюджету у ВВП	j_2	Калорійність харчування, ккал/особу на добу	k_2
Кількість студентів на 10000 осіб населення	j_3	Співвідношення між ціною робочої сили і середньою місячною заробітною платою (СМЗ)	k_3
Кількість населення на вищій навчальній заклад	j_4	Темп росту споживчих цін, %	k_4
Видатки зведеного бюджету на охорону здоров'я з розрахунку на особу населення	j_5	Середньодушкове споживання продуктів харчування	k_5
Співвідношення між кількістю середнього медичного персоналу і лікарями	j_6	Зарплатомісткість ВВП, %	k_6
Співвідношення між соціальними допомогою та поточними трансфертами і заробітною платою	j_7	Рівень злочинності	k_7
Питома вага оплати праці в доходах населення	j_8	Питома вага продукції тваринного походження у структурі харчування	k_8
Житловий фонд з розрахунку на жителя, кв.м	j_9	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря з розрахунку на особу населення, т/особу	k_9

до наукових праць, які існують на сьогодні з проблем суспільної динаміки і відтворюють підходи до оцінки якості соціально-економічного поступу, то можна впевнено стверджувати про задіяння для її опису термінів «розвиток» чи то «реcesія».

За роки незалежного господарювання з'явилася низка публікацій вчених – економістів, у яких певною мірою реалізовано концепцію різнокількісного розширеного задіяння чинників опису економічних і соціальних змін [8; 9, с. 10; 10, с. 155]. Коливання в кількості показників відтворюють прагнення охопити оцінково-регуляторними діями в одному випадку можливо більш широке коло сегментів виробничо-господарського та соціально-культурного життя населення, а в другому, навпаки, обмежитися найбільш інформативними і підпадаючими під систематичну звітність. Проте при всьому цьому, відомі набори чинників сформовані спонтанно без зв'язку з поділом на блоки кількості і якості. Закономірно, що в силу виокремлених обставин, до останнього часу методологія формування бажаного співвідношення між економічною і соціальною складовою суспільної динаміки залишається «чорною скринькою». За подібної неупорядкованості, а то й невизначеності з чинниками, які забезпечують формування соціально-економічних підвалин суспільного прогресу, управлінські рішення не утримують в собі бажану ціль і не визначають точний напрямок руху до неї через домінування економічного чи соціального. Управління, у такому випадку, лише слідує у фарватері соціальних і економічних явищ, а не прориває стереотипи їх асиметричного збалансування. Тільки зріз не лише реально діючих, а й домінуючих на конкретному часовому проміжку чинників соціального і економічного характеру, відтворюючих зростання і розвиток у відповідних напрямках, обумовлює обґрунтовані управлінські впливи.

Сучасна економічна думка активно прагне розробити методи адекватного відтворення нової якості регулювання соціально-економічних процесів. В принципово нових умовах намітився відхід від стереотипів фрагментарних оцінок ре-

зультатів економічного і соціального характеру та почав формуватися новий за методологічним рівнем погляд на можливості забезпечення їх керування змін.

В прагненні заповнити нішу в інформаційно-методичному забезпеченні проблеми пізнання характеру нагромадження і структурування кількісних і якісних змін в суспільному бутті, нами була здійснена спроба формування економічного і соціального чинникових наборів для визначення їх сукупних змін та управління співвідношенням між ними. У цьому контексті нами було відібрано всі відомі на останній час чинникові набори економічного (E) і соціального (S) плану і сформовано з них за допомогою факторного аналізу відповідні кількісні і якісні блоки. Вони репрезентовані у табл. 1.

Керуючись офіційною статистичною звітністю [11] і здобутками розвинених країн, які були прийняті за еталони, нами з задіянням інструментальних можливостей математичної статистики були змодельовані та визначені комплексні показники економічного (E) і соціального (S) напрямів. На їх підставі було встановлено співвідношення між економічною і соціальною складовими (E/S) забезпечення суспільної динаміки та тенденція його змін, які наведені на рис. 1.

З рис. 1 слідує висновок, зворотній думці, яка склалася в суспільстві відносно абстрагування від домінантності соціального в системі трансформаційних перетворень. У дійсності мова має йти про достатньо мірою не осмислену ситуацію домінування соціальності в суспільній динаміці за умови її неадекватного відтворення на рівні та якості життя населення.

В результаті діагностування складових комплексного економічного показника встановлено, що його проблемна динаміка обумовлена низьким і неефективним рівнем використання виробничих ресурсів. Продуктивність праці в Україні становить лише 30,0% продуктивності праці в країнах Євросоюзу [12]. Енергоємність ВВП України перевищує середньосвітове значення в 14,31 разу, електроенергоємність – у 8,8 разу, во-

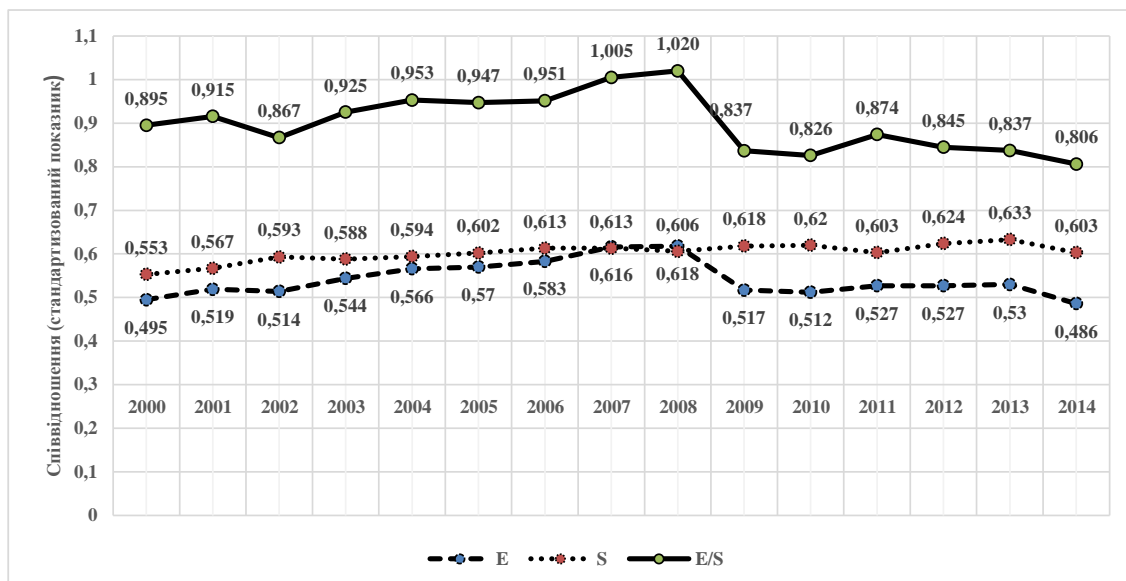

Рис. 1. Тенденції змін комплексних показників відтворення економічного (E) й соціального (S) напрямів суспільної динаміки і співвідношення між ними (E/S)

доємність – у 2,83 разу [13; 14]. Основний показник ефективності використання основних засобів, а саме фондівіддача впродовж 1990–2014 рр. зменшилася майже у 2 раза [11]. За станом на початок 2013 р. обсяги продукування ВВП склали 69,3%, а на початок 2015 р. тільки 61,4% від рівня 1990 р. [11]. Очікувати чогось радикального не припадає оскільки загальний знос основних засобів у 2014 р. перевищив 83,5% [11] при домінуванні технологій III–IV технологічного укладу.

Низька результативність виробництва стала причиною зменшення кількості найманих працівників з 24666 тис. осіб у 1990 р. до 10565 тис. осіб у 2014 р. [11]. Принципово значущим є факт того, що при зменшенні кількості найманих працівників їх заробітна плата не зросла а теж зменшилася. Питома вага заробітної плати у доходах населення понизилася з 67,5% у 1990 р., до 39,9% у 2014 р. при зростанні частки соціальних трансфертів з 13,4% до 37,2% або у 2,8 раза. Обсяг послуг щодо соціального захисту населення та соціального забезпечення як складова соціальних трансфертів зросла впродовж 1992–2014 рр. у структурі видатків зведеного бюджету з 18,7%, до 26,4% [11]. Саме ці пертурбації вплинули на комплексний соціальний показник і видаються урядовими інституціями за посилення соціальності.

Не лише для теорії, а й для національної практики важливим є подолання неадекватності у констатації складених реалій. Нарощування частки трансфертів засвідчує виключно про зростання прошарку тих, хто неспроможний до самозабезпечення. Більш того, політика підтримки маргінальних верств населення утримує

їх перманентно в площині бідності. До того ж, витрати на допомогу бідним верствам населення переважтують зведеної бюджет країни пасивними тратами і не дозволяють вкладати ресурси в реальний розвиток через розширення арени праці і підвищення продуктивності, формуючих її робочих місць.

Висновки і пропозиції. Викладене переконує у тому, що за відсутності науково-методичних основ моніторингу співвідношення між економічною і соціальною складовою суспільного поступу як в економічній, так і в соціальній політиці були допущені стратегічні деструкції. При наданні соціальним цінностям формально регулятивної функції було повністю випущено з поля зору вимогу першості економічного поступу відносно соціального. Є всі підстави стверджувати, що питання розбудови соціальної держави на національних теренах потребує не просто вдосконалення соціально-економічної політики, а докорінної її переорієнтації. До того ж, для стійкого сходження до соціальних вершин за доходами населення слід відійти від сповідуваної в Україні моделі соціальних допомог, спрямованих на консервацію бідності, і задіяти принципово нову адекватну складеним економічним і соціальним реаліям.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на уточнення чинникового набору щодо впливу на соціальну і економічну складову суспільного поступу і обґрунтування умов по запровадженню хоча б у порядку апробації постійного моніторингу змін комплексних показників відтворення економічного (E) й соціального (S) напрямів суспільної динаміки і співвідношення між ними (E/S).

Список літератури:

1. Тимошенко Л. М. Соціально-економічний розвиток і його кероване забезпечення в умовах інноваційної моделі суспільної динаміки / Л. М. Тимошенко, А. О. Сімахова // Механізм регулювання економіки. – 2015. – № 1. – С. 68–78.
2. Костюк І. В. Поняття стратегії економічного розвитку країни: соціальний вимір / І. В. Костюк // Науковий вісник НЛТУ України: Економіка, планування та управління в галузях. – 2014. – Вип. 24.10. – С. 212–218.
3. Буянова І. А. Роль бюджету у регулюванні економічних і соціальних процесів в державі / І. А. Буянова, А. М. Рандіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67264.doc.htm – Назва з екрану. – Дата звернення 02.12.2015.
4. Кудров В. М. Принципы экономического развития бывшего СССР // Европа и Россия: опыт экономических преобразований / Отв. ред. В. М. Кудров. – М.: Наука, 1996. – 480 с.
5. Пашута М. Т. Прогнозування та програмування економічного і соціального розвитку: навч. посіб. / М. Т. Пашута. – К.: ЦУЛ, 2005. – 408 с.
6. Статистичний щорічник України за 2014 рік / Державна служба статистики України; За ред. О. Г. Осауленка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2015. – 585 с.
7. Огданський К. М. Сучасне розуміння процесу суспільної динаміки і її складових / К. М. Огданський // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. – Вип. 3/2. – С. 155–158.
8. Костенко М. М. Удосконалення інформаційного забезпечення системи управління розвитком регіону / М. М. Костенко. – Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць у 9-х т. Том I. – Вип. 255. – Д.: ДНУ, 2009. – С. 114–118.
9. Польська І. Е. Удосконалення механізму оцінки та регулювання соціального розвитку регіонів України / Автореф. дис. ... к.е.н. спец. 08.00.03 / І. Е. Польська – Д.: ДНУ, 2005. – 19 с.
10. Деева Н. М. Потенціал соціалізації і його регулювання в економіці: теорія, методологія, перспективи: монографія / Н. М. Деева. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2006. – 444 с.
11. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Стефаненко-Шупик А. П. Демотивуючі фактори впливу на темпи інноваційного розвитку промислових підприємств // Ефективна економіка: Електронне наукове фахове видання. – 2014. – № 7. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3211>
13. Піменова М. М. Фінансове забезпечення державних програм ресурсозбереження в Україні: Дисертація на здоб. к.е.н. за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / М. М. Піменова. – Львів, 2015.
14. Євростат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/14_public/8_27052013_AP-EN.pdf

Гончарук В.В.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ФОРМИРОВАНИЕ И ОЦЕНКА СООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ В ОБЩЕСТВЕННОЙ ДИНАМИКЕ

Аннотация

Критически оценено состояние задействия требования о подчинении экономического социальному в трансформационных преобразованиях в процессы управления общественной динамикой. Оценено информационное обеспечение системы управления в контексте отслеживания изменений соотношения между экономической и социальной составляющей общественного развития. Предложен набор факторов, которые формируют экономическую и социальную динамику. Определены впервые на основе официальных статистических данных уровень и тенденции изменения комплексных показателей воспроизводства экономического и социального направлений общественной динамики и соотношения между ними. Предоставлено экспликацию сложного состояния по экономизации и социализации национальной экономики.

Ключевые слова: общественный прогресс, экономизация, социализация, соотношение, информационное обеспечение, факторы, оценка, деструкции, экспликация.

Honcharuk V.V.

O. Honchar Dnipropetrovsk National University

FORMATION AND EVALUATION OF RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC AND SOCIAL PART IN PUBLIC DYNAMICS

Summary

Critically assessed the state of engagement requirements with regard to the economic transformation in the social transformations in public management processes dynamics. It's reviewed by providing information management in the context of tracking changes in the correlation between economic and social component of social development. There are given the set of factors that shape the economic and social dynamics. Firstly determined and based on official statistics and trends in the level of integrated indicators of economic and social reproduction areas of social dynamics and the relationship between them. Provided explication drawn on the state of economization and socialization of the national economy.

Keywords: social progress, economization, socialization, value, information security factors, evaluation, destruction, explication.

УДК 658.12

ПРОБЛЕМИ ТА ЗМІНИ В ПОДАТКОВОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Грановська І.В.

Переяслав-Хмельницький Державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Досліджено пропозиції які пропонувалися по реформуванню податкової системи України. Виокремлено основні недоліки та позитивні сторони впровадження таких змін. Розглянуто основні зміни Податкового кодексу України, які набрали чинності з 1 січня 2016 року.

Ключові слова: податок, податкова система, податковий кодекс, податок на додану вартість, акцизний податок, єдиний соціальний внесок.

Постановка проблеми. На сьогодні роль податків як регулятора економіки зростає. Держава шляхом встановлення ставок податків та їх видів стимулює чи обмежує розвиток окремих галузей або сфер економіки. Так, звільняючи від оподаткування суми, що йдуть на технологічний розвиток виробництва, а саме на інновацію та модернізацію, держава сприяє науково-технологічному потенціалу. Таким чином, держава через регулювання податками

може впливати на ефективність і стабільність економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою податкової системи займалися і продовжують займатись такі відомі українські вчені, як В. Л. Андрущенко, О. Д. Василик, В. П. Вишневський, В. М. Геєць, А. І. Даниленко, О. Д. Данилов, Н. І. Костіна, Я. В. Литвиненко, І. О. Луніна, П. В. Мельник, В. М. Опарін, А. М. Поддєрьогін, А. М. Соколовська, В. М. Федосов, С. І. Юрій. Од-

нак недосконалість сучасної системи оподаткування доводить необхідність подальших досліджень з даної проблематики.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Основна проблема української податкової системи полягає в надмірному навантаженні як на бізнес, так і на громадян. Забезпечення більш рівномірного розподілу податкового тягаря між платниками податків.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження реформування податкової системи України, а саме змін які відбулися.

Виклад основного матеріалу. Податки є складною й надзвичайно впливовою на всі економічні явища та процеси фінансовою категорією. З одного боку, податки – фінансове підґрунтя існування держави, мірило її можливостей у світовому економічному просторі щодо розвитку науки, освіти, культури, гарантування економічної безпеки, зростання суспільного добробуту громадян. З іншого боку, податки – знаряддя перерозподілу доходів юридичних і фізичних осіб у державі, їх мобілізація й використання зачіпає інтереси не тільки кожного підприємця чи громадянина, а й цілих верств населення і соціальних груп.

Податкова політика держави має забезпечити виконання таких завдань, як встановлення оптимальних податків, які не стримуватимуть розвиток підприємництва, та забезпечення надходження до бюджету коштів, достатніх для задоволення державних потреб [6].

Українська податкова система є, за зовнішніми ознаками, дуже подібною до більшості європейських країн. Вона складається з тих самих податків, які є типовими для європейських країн, а відповідні закони було написано за участю західних радників. Тим не менш, можемо охарактеризувати цю систему як конфіскаційну – адже у кінцевому підсумку держава в особі своїх представників визначає хто і скільки їй має сплатити. З точки зору інституційної економіки це є типовим проявом феномену, згідно якого одні й ті самі формальні інституції (закони) по-різному працюють в залежності від неформальних. Зокрема, як доведено на багатьох прикладах, формальні закони принципово по-різному працюють за «суспільного порядку з обмеженим доступом» (ОД), притаманного більшості сучасних суспільств, в тому числі Україні, та за «відкритого доступу» (ВД), який дозволив низці країн, що ми їх зараз називаємо «розвиненими», значно відірватися від решти [1, с. 4-5].

Проте, на відміну від країн Європейського Співтовариства податкова система України не є інструментом підвищення конкурентоспроможності держави, не сприяє зростанню економічної активності суб'єктів господарювання. Існуюча система формування державних доходів відображає недосконалість перехідної економіки та має переважно фіскальний характер. Ринкове реформування економіки супроводжувалося неодноразовими спробами удосконалити податкову систему шляхом прийняття окремих законодавчих актів, що були недостатньо адекватними стану економіки, характерними рисами яких є неузгодженість окремих норм, наявність значних обсягів тіньових оборотів [6].

Основна проблема української податкової системи полягає в надмірному навантаженні як

на бізнес, так і на громадян. Питання реформування назрівало вже давно, а після того, як цього року в тій пішло більше половини економіки, в Мінфіні вирішили, що вже час щось із цим робити. Мету поставили у відомстві амбітну: створити такі умови, за яких платники податків захочуть працювати «по-білому». Як це зробити – довго обговорювали та вирішували, й «народили» таку схему: 20% ПДВ, 20% ПДФО, 20% податок на прибуток і 20% єдиний соціальний внесок [4].

У Ярьсько вважають, що податки «все по 20» можуть вивести з тіні чверть бізнесу та навести лад у грошових надходженнях до казни. Так, лише за рахунок 20-відсоткової ставки податку на доходи фізичних осіб Держбюджет може отримати додаткові 25,2 млрд. грн. Ліквідація спецрежиму ПДВ дасть ще 11,3 млрд. грн. І 9,8 млрд. грн. може дати підвищення ставки ПДВ до 20% для фармацевтики. Крім того, майже 7 млрд. гривень може осісти в місцевих бюджетах за рахунок податку на нерухомість, житлову і комерційну (+3,4 млрд. грн.), податку на транспортні засоби класу «люкс» (3,1 млрд. грн.). При цьому зниження ставки ЄСВ до 20% потягне за собою втрату Бюджетом 72,3 млрд. грн. Втім, зниження єдиного соціального внеску – чи не єдина можливість вивести зарплати з тіні [4].

Пропозиція нинішнього уряду цілком доцільна: загальна ставка по чотирьох основних податках становитиме 20%. Найбільша і найважливіша зміна полягає в зниженні податку на заробітну плату або «єдиного соціального внеску» з 41% до 20% від фонду заробітної плати [5].

Ставка цього податку надзвичайно висока, і це є основною причиною низького рівня офіційного працевлаштування та масштабною тіньовою економіки.

Таке скорочення в значній мірі полегшить збір єдиного соціального внеску і забезпечить українцям вигоди від соціального страхування. Найважливіше – це «вивести» людей з тіньової економіки.

Десять років тому Україна ввела єдиний податок у розмірі 15%, але Янукович його скасував і ввів вищу ставку – 17%. Цілком розумним буде повернення до єдиної ставки ПДФО, але для забезпечення достатнього рівня надходжень в казну, вона має становити 20% від доходу.

Майже половина посткомуністичних країн застосовує єдину ставку ПДФО, і Україні, як одній з найбільш корумпованих країн, також потрібна єдина ставка, аж поки їй не вдасться побороти корупцію. У Росії введення єдиної шкали податку в 2001 році призвело до різкого збільшення податкових надходжень, чого, загалом, і добивалися.

Розроблений в 2010 році під час президентства Януковича Податковий кодекс узаконив поступове зниження ставки на прибуток з 25% до 16%. Небагатьом країнам вдалося зібрати таку велику частку ВВП від надходжень податків на прибуток підприємств, як Україні, а саме 4% від ВВП в 2013 році, тоді як країни ЄС в середньому збирають 2,5% від ВВП.

І це за умови, що великі приватні українські компанії, як правило, намагаються мінімізувати свої податки на прибуток через трансферне ціноутворення в офшорних зонах та податкових ямах.

Такі чималі доходи бюджету від податку на прибуток в Україні вказують на дійсно жорсткі

процедури збору податку з середніх компаній, що істотно перешкоджає розвитку підприємництва.

Хотілося б побачити подальше зниження податку на прибуток, але, як вже зазначалося, з одночасним закриттям численних лазівок. Тим не менш, було б несправедливо оподатковувати заробітну плату сильніше, ніж прибутки підприємств.

Податок на додану вартість (ПДВ) завжди був спірним питанням в Україні. Створюється загальне враження, що сплата ПДВ пов'язана з масовими ухиленнями та шахрайськими операціями.

Тим не менш, Україна може похизуватись суттєвими надходженнями від ПДВ. Тоді як середній показник надходжень від ПДВ в країнах ЄС становить 7% ВВП, Україні збирає 10% ВВП. Реальної альтернативи ПДВ не існує.

Український уряд це розуміє і, отже, зосереджується на покращенні адміністрування ПДВ, тоді як опозиційні партії періодично закликають замінити його податком з продажів. Великою перевагою ПДВ є те, що навіть політично впливові підприємства змушені його платити.

Та все-таки є деякі мінуси в цій системі, особливо для населення:

1. Міністерство фінансів пропонує скоротити кількість груп у системі спрощеного оподаткування. Загрожує це остаточним знищенням малого бізнесу. За фактом, скасування третьої групи змусить не тільки платити великі й непомірні для таких підприємств податки, а й утримувати в штаті... бухгалтера. При цьому, саме в цій групі найчастіше найманих працівників і не було. Традиційно в третій групі перебували українські ІТ-фахівці, які залишалися в країні завдяки лояльному податковому навантаженню.

2. Підвищення ставки ПДВ на ліки з 7 до 20%. А це означає, що ціни в аптеках, які й без того космічні, стануть ще вищими.

3. Доведеться більше сплачувати й за нерухомість. 25 тис. грн. на рік українці сплачуватимуть за квартири і будинки понад 350 кв. м і 500 кв. м відповідно. І до 3% мінімальної зарплати за кожен квадратний метр – за всю іншу нерухомість. Скасовуються пільги на оподаткування комерційної нерухомості та складів, а власники «люксових» авто щорічно будуть віддавати до казни ще 25 тис. грн. Крім того, протягом наступних п'яти років підвищуватиметься акциз на тютюн і алкоголь до рівня європейських.

Головний же плюс для пересічних громадян відтерміновано до 2018 року. Вже за три роки в Мінфіні планують об'єднати податок на доходи фізичних осіб і єдиний соціальний внесок. Сягнути новий податок повинен тих самих 20%.

Податкові зміни були необхідні для ухвалення державного бюджету на наступний рік. Без цього неможливо було б прорахувати дохідну частину кошторису країни [3].

Передбачалося, що проект бюджету буде писатися на базі податкової реформи, але з трьох версій, які ми бачили, ні одна не дійшла до фіналу.

Перший варіант – проект Мінфіну з його концепцією «все по 20». Другий – проект альтернативної версії реформи, підготовлений депутатами та експертами. Обом сторонам не вдалося дійти згоди [3].

Був і третій – так званий «компромісний варіант». Але як виявилось у підсумку, це були

ті ж самі розробки Мінфіну з мінімальними поступками. Тому він так само не дійшов до сесійної зали [3].

Щоб не гнівити міжнародних стейкхолдерів, в уряді вирішили перенести податкову реформу на наступний рік і обмежитися точковими змінами до Податкового кодексу, необхідними для ухвалення бюджету [3].

Таким чином, розглянувши пропозиції уряду щодо реформування податкової системи України, можемо сказати які з них набрали чинності з 1 січня 2016 року, то можна сказати, що [2]:

1. Встановлюється єдина ставка єдиного соціального внеску (ЄСВ) 22% і скасовує 3,6% ЄСВ, що утримується із зарплати працівників. Одночасно підвищується максимальна величина бази нарахування ЄСВ з 17 до 25 мінімальних місячних заробітних плат (близько 34,45 тисяч грн.).

2. В частині податку на доходи фізичних осіб встановлюється єдина базова ставка у розмірі 18% замість двох діючих ставок 15% та 20% для дивідендів з джерела в Україні залишається ставка в розмірі 5%, для доходів із-за кордону – 18%, для оподаткування великих пенсій – 15%.

3. В частині спрощеної системи оподаткування закон містить норму про зменшення для платників III групи річного обсягу доходу до 20 млн. грн. до 5 млн. грн. із збільшенням ставок з 2% до 3% – для платників ПДВ і з 4% до 5% – для неплатників ПДВ. Крім того, підвищуються у 1,8 рази ставки єдиного податку для IV групи платників (сільгоспдприємств), а коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки землі для визначення бази оподаткування для платників єдиного податку IV групи встановлено на рівні 120%.

4. У частині податку на прибуток підприємств, закон містить скасування сплати щомісячних авансових внесків з податку на прибуток, введення квартального звітного періоду з податку на прибуток для підприємств, у яких річний дохід від будь-якої діяльності перевищує 20 млн. грн. Незважаючи на дискусію в парламентському залі, в тексті збережено окремі пільги для учасників майбутньої фінансової реструктуризації боргів, хоча відповідні закони ще не ухвалені.

5. Ставки акцизного податку на 2016 рік на спирт, алкогольні напої (крім натурального вина) підвищуються на 50%, на пиво і ігристе вино – на 100%, специфічна ставка акцизного збору та мінімальне акцизне податкове зобов'язання для тютюнових виробів збільшується на 40% без підвищення адвалорної ставки, акциз на паливо – на 13%.

6. Щодо податку на нерухоме майно збільшено граничну ставку податку з 2% до 3% розміру мінімальної заробітної плати за 1 кв. метр загальної площі житлової та нежитлової нерухомості (41,34 грн.), а також встановлено додаткову ставку податку в розмірі 25 тисяч грн. для квартир площею понад 300 кв. м і будинків площею понад 500 кв. м.

7. В рамках індексації підвищується рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України на половину прогнозного індексу інфляції – 13,35%, екологічний податок – на весь прогнозний індекс – 26,7%, рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, а також пла-

та за спеціальне користування водою і лісовими ресурсами на прогнозний індекс цін виробників – 26,5%.

Висновки і пропозиції. Отже, ставки основних податків у 2016 році фактично не зміняться, зокрема, ставка податку на додану вартість, як і зараз, становитиме 20 відсотків, а ставка податку на прибуток залишається в розмірі 18 процентів. Деяко зазнав змін податок з доходів фізичних осіб – замість ставки у 15 відсотків для тих, хто отримує менше десяти мінімальних зарплат, та 20 – для тих, хто заробляє більше, наступного року українці сплачуватимуть єдину ставку – 18

відсотків. При цьому застосовуватиметься так звана соціальна пільга.

А от єдиний соціальний внесок, який зараз становить від 36 до 49 відсотків, наступного року всі сплачуватимуть за ставкою у 22 відсотки. На думку експерта, це зменшення може сприяти підвищенню заробітних плат працівникам приватних підприємств.

Разом з тим зниження податкового навантаження на бізнес може негативно відобразитися на стані й без того дефіцитного Пенсійного фонду, який наповнюється завдяки сплаті єдиного соціального внеску.

Список літератури:

1. Дрогвоз Ю. Інституційні проблеми української податкової системи та шляхи їх вирішення / Дрогвоз Ю., Дубровський В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rpr.org.ua/uploads/files/source/Проблеми%20української%20по>
2. З 1 січня 2016 року правки до Податкового кодексу набули чинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/z-1-sichnya-2016-roku-pravki-do-podatkovogo-kodeksu-nabuli-chinnosti-195895_.html
3. Оприлюднено точкові зміни до Податкового кодексу, прийнятого напередодні Нового року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2016/01/11/oprylyudneno_tochkovi_zminy_do_podatkovogo_kodeksu_pryunyatogo_naperedodni_661476
4. Оратовська А. Податкова реформа-2015: жити стане краще? / А. Оратовська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/2015/09/09/statija/ekonomika/podatкова-reforma-2015-zhyty-stane-krashhe>
5. Україні потрібна радикальна, але розумна податкова реформа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/09/4/7080176/>
6. Ференс О. Реформування податкової системи України / О. Ференс // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/>

Грановская И.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

ПРОБЛЕМЫ И ИЗМЕНЕНИЯ В НАЛОГОВОМ КОДЕКСЕ УКРАИНЫ

Аннотация

Исследованы предложения которые предлагались по реформированию налоговой системы Украины. Выделены основные недостатки и положительные стороны внедрения таких изменений. Рассмотрены основные изменения Налогового кодекса Украины, вступившие в силу с 1 января 2016 года.

Ключевые слова: налог, налоговая система, налоговый кодекс, налог на добавленную стоимость, акцизный налог, единый социальный взнос.

Hranovskaya I.V.

Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

PROBLEMS AND CHANGES IN TAX CODE OF UKRAINE

Summary

Studied proposals which offered to reform the tax system in Ukraine. Thesis there is determined basic flaws and positive aspects of the introduction of such changes. The main changes in the Tax Code of Ukraine, which entered into force on 1 January 2016.

Keywords: tax, tax system, tax code, value added tax, excise tax, single social contribution.

ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВОГО ОБЛІКУ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

Григоренко Ю.В.

Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Досліджено особливості податкового обліку як елементу податкового менеджменту та основні характеристики даного процесу щодо податку на додану вартість. Аналізуючи, систематизуючи і узагальнюючи підходи науковців щодо трактування поняття «податковий облік», запропоновано власне бачення сутності даного поняття та виділено основні складові цього процесу. Проаналізовано структуру надходжень основних бюджетоутворюючих податків до Державного бюджету України. У результаті досліджень визначено основні складові податкового обліку з ПДВ. Встановлено, що для України питання ефективного здійснення податкового обліку з податку на додану вартість має актуальне і принципове значення, оскільки ПДВ – є одним із основних бюджетоутворюючих податків та відіграє фінансово-бюджетну роль. Обґрунтована необхідність щодо забезпечення якісного здійснення податкового обліку з податку на додану вартість. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є розробка механізмів удосконалення системи податкового обліку з податку на додану вартість як одного з основних складових надходжень Державного бюджету.

Ключові слова: податковий облік, податок на додану вартість, податкові надходження, складові податкового обліку, Державний бюджет.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день однією з основних передумов розвитку економіки України та забезпечення її стабільності є ефективне функціонування податкової системи, оскільки мобілізація податкових платежів до бюджету країни дає можливість органам державної виконавчої влади здійснювати реалізацію внутрішньої та зовнішньої політики, фінансування соціальних заходів. Проте позитивний ефект може бути досягнутим лише за умов ефективної податкової політики, стабільності податкового законодавства та належного функціонування податкової системи. Важливу роль у забезпеченні надходжень до бюджету податків відіграє податковий облік через додержання умов якого держава забезпечує правильні і точні розрахунки податкових зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації податкового обліку пов'язані зі створенням національної податкової системи, а тому є частиною наукових інтересів вітчизняних дослідників, серед яких слід назвати академіка Вишневського В.П. [2, с. 29-39], відомих дослідників Таузенда Дж. [6, с. 30-31], Чацкіса Е.Д. [7, с. 7-10], Михайлової Т.П. та Миловиної Ю.І. [4, с. 72-77], Гейера Е.С. [3, с. 39-41] та інших.

Незважаючи на наявність достатньої кількості публікацій щодо організації податкового обліку як елементу податкового менеджменту, в українському законодавстві визначення поняття «податковий облік» є відсутнім.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність чіткого визначення поняття «податковий облік» в українському законодавстві; особливості фіскальної ефективності податку на додану вартість (далі – ПДВ); система податкового обліку податку на додану вартість; виникнення обов'язкової вимоги реєстрації податкових накладних в системі електронного адміністрування як однієї із складових податкового обліку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є формулювання авторського бачення сутності поняття «податковий облік» на основі аналізу існуючих в економічній літературі підходів до трак-

тування даного поняття. Визначення економічної доцільності здійснення податкового обліку з податку на додану вартість – як одного з основних бюджетоутворюючих податків України.

Виклад основного матеріалу. З прийняттям у 2010 році Податкового кодексу України (далі – ПКУ) проблеми ведення податкового обліку були деякою мірою вирішені [1]. Проте недоліком існуючого податкового законодавства України є відсутність у ньому чіткого визначення поняття «податковий облік».

Існують різні точки зору науковців щодо трактування поняття «податковий облік». Отже, кращому розумінню сутності податкового обліку сприятиме аналіз існуючих підходів щодо визначення даного терміну з точки зору різних авторів (табл. 1).

Отже, враховуючи підходи до трактування поняття «податковий облік» різними авторами, можна зазначити, що податковий облік – це система економіко-правових відносин, яка передбачає певну послідовність дій щодо: реєстрації, перереєстрації чи зняття з реєстрації осіб, які підлягають податковому обліку; збору, фіксації, обробки, узагальнення та передачі інформації, необхідної для визначення суми податкових зобов'язань платника щодо відповідного податку чи збору на основі первинних документів, податкових реєстрів та наданій податковій звітності, а також особливості виконання платником податків податкового обов'язку.

На основі аналізу існуючих підходів щодо трактування поняття «податковий облік» можна виділити найважливіші складові даного терміну (рис. 1).

Податковий облік безумовно пов'язаний з податковим обов'язком. Згідно ПКУ під податковим обов'язком слід розуміти обов'язок платника податку обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строки, визначені Податковим кодексом України, законами з питань митної справи. Виконанням податкового обов'язку визнається сплата в повному обсязі платником відповідних сум податкових зобов'язань у встановлений податковим законодавством строк [1].

В умовах становлення ринкової економіки податки є регулюючим та стимулюючим фактором економічного розвитку країни. Вагому роль в даному процесі відіграє податок на додану вартість (далі ПДВ), його облік та звітність. Для України питання стягнення і відшкодування ПДВ має актуальне і принципове значення: він є стратегічно необхідним, оскільки має потужний податковий потенціал, відіграє фіскально-бюджетну роль і є одним із основних бюджетоутворюючих податків (табл. 2).

Аналізуючи частку кожного з наведених в табл. 2 податків можна простежити, що доля ПДВ за аналізований період є найвищою.

Тому можна свідчити про економічну доцільність даного податку для економіки України.

Відповідно до даних табл. 2 можна стверджувати, що в цілому сума податку на додану вартість має тенденцію до зростання (рис. 2). При цьому частка ПДВ найбільшою була у 2009 році на рівні 56,8%. На основі даного показника можна свідчити про те, що фіскальна ефективність ПДВ у різні роки відрізнялась на декілька відсотків, тому протягом 2007–2015 року динаміка надходжень ПДВ коливалась в межах 59,38 млрд грн – 178,45 млрд грн (43,6% – 56,8%) (рис. 2).

Під фіскальною ефективністю податку на додану вартість слід вважати спроможність даного податку щодо забезпечення своєчасного наповнення бюджету держави на відповідному рівні, враховуючи при цьому співвідношення надходжень ПДВ

Таблиця 1

Визначення поняття «податковий облік» з точки зору різних авторів

Автор	Сутність поняття
Брызгалін А.В.	Система збору, фіксації та обробки господарської інформації необхідної для правильного обчислення податкових зобов'язань платника податку
Бухгалтерська енциклопедія	Система узагальнення інформації для визначення податкової бази з конкретного податку на основі даних первинних документів, згідно з порядком, встановленим відповідними главами Податкового кодексу
Гейер Е.С.	Система збору, реєстрації, узагальнення, зберігання та передачі інформації для визначення податкової бази з податків за правилами, встановленими податковим законодавством, виконує функції нарахування та сплати податків
Гусакова О.С.	Підсистема бухгалтерського обліку, яка за певними правилами, затвердженими державою, виконує функції нарахування та сплати податків відповідним державним органам
Загородній А.Г., Вознюк Г.Л.	1) система обов'язкових форм і методів відображення платниками податків результатів господарської діяльності або інших об'єктів, пов'язаних із визначенням податкового зобов'язання з певних податків; 2) облік у податкових органах платників податків та стану їхніх розрахунків із бюджетом
Іванов Ю.Б., Крисоватий А.І., Кізіма А.Я., Карпова В.В.	Впорядкована система збору, реєстрації та узагальнення зберігання й передачі інформації для визначення податкової бази для податку на основі даних первинних документів, згрупованих відповідно до порядку, передбаченого чинним податковим законодавством
Коцупатрий М.М., Ковач С.І., Мельничук В.В.	Підсистема бухгалтерського обліку, яка за встановленими державою правилами формує інформацію про нарахування та сплату податків і зборів відповідним державним органам, основним завданням якого є контроль за правильністю, своєчасністю і повнотою нарахування та сплати податків і зборів (обов'язкових платежів)
Крисоватий А.І., Кізіма А.Я.	Процес реєстрації одних і цілеспрямований підбір інших інформативних показників, які необхідні для аналізу, планування і прийняття управлінських рішень, пов'язаних з оподаткуванням діяльності підприємства
Максімова В.Ф., Артюх О.В.	Система збору і обробки інформації для визначення бази оподаткування підприємства відповідно до вимог податкового законодавства
Началов А.В.	Комплексний облік податкових платежів та надходжень платників податків, здійснюваний на рівні підприємств, організацій та податкових органів
Онисько С.М., Тофан І.М., Грицина О.В.	Облік валових доходів і валових витрат для визначення оподатковуваного прибутку
Палей С.Б.	Система збору, фіксації та обробки інформації, необхідної для правильного обчислення податкових зобов'язань платника
Податковий кодекс Російської Федерації	Система узагальнення інформації для визначення податкової бази з податку на основі даних первинних документів, згрупованих відповідно з діючим порядком, передбаченим Податковим кодексом Російської Федерації
Фінансовий словник	Комплексний облік податкових платежів всіх зареєстрованих і не зареєстрованих платників податків, що здійснюється на рівні юридичних осіб
Фінансово-кредитний енциклопедичний словник	Система збору, фіксації та узагальнення інформації для визначення податкової бази з податків на основі первинних документів, згрупованих відповідно до порядку, передбаченого податковим законодавством
Храбров А.О.	Встановлена податковим законодавством послідовність дій контролюючих органів по здійсненню реєстрації, перереєстрації або зняття з реєстрації осіб, що підлягають податковому обліку, а також діяльність контролюючих органів по веденню Єдиного державного реєстру платників податків
Чернелевський Л.М., Редзюк Т.Ю.	Система групування інформації для визначення податкової бази за податками на підставі первинних документів, згрупованих у відповідності з порядком передбаченим діючим податковим законодавством

Джерело: розроблено автором

до витрат, що спрямовуються на адміністрування даного податку. Конкретними характеристиками фіскальної ефективності є абсолютні обсяги надходжень ПДВ та питома вага даного податку у валовому внутрішньому продукті країни, доходах Державного бюджету; ефективна ставка податку, що передбачає співвідношення надходжень ПДВ до споживчих витрат домогосподарств; коефіцієнт продуктивності (відношення частки ПДВ у ВВП до стандартної ставки податку) [5, с. 63].

В цілому на основі проведеного аналізу надходжень ПДВ до Державного бюджету за

2007–2015 рр. можна зазначити, що загалом спостерігається тенденція до зростання надходжень даного податку і як наслідок, зростання рівня фіскальної ефективності у майбутньому.

Виходячи з ролі ПДВ у формуванні Державного бюджету розглянемо більш детально порядок організації податкового обліку зобов'язань з цього податку. Згідно з діючим податковим законодавством основні складові податкового обліку ПДВ наведено на рис. 3.

Податковим кодексом України передбачено особливі вимоги щодо реєстрації осіб як платників

Рис. 1. Складові поняття «податковий облік»

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

**Податкові надходження до Державного бюджету України
у розрізі основних бюджетоутворюючих податків за 2007–2015 рр.**

Період	Одиниця виміру	Податкові надходження (всього)	ПДВ	Податок на прибуток	Акцизний податок	Мито	Інші
2007	млрд. грн	116,67	59,38	33,96	10,49	10,04	0,36
	%	100,00	50,90	29,11	8,99	8,60	0,31
2008	млрд. грн	167,88	92,08	47,46	12,68	12,30	0,42
	%	100,00	54,85	28,27	7,55	7,33	0,25
2009	млрд. грн	148,92	84,59	32,57	21,27	6,93	0,46
	%	100,00	56,80	21,87	14,28	4,65	0,31
2010	млрд. грн	166,87	86,32	39,97	27,62	9,07	0,59
	%	100,00	51,73	23,95	16,55	5,44	0,35
2011	млрд. грн	261,60	130,09	54,74	33,01	11,77	2,77
	%	100,00	49,73	20,93	12,62	4,50	1,06
2012	млрд. грн	274,72	138,83	55,35	37,19	13,19	3,19
	%	100,00	50,54	20,15	13,54	4,80	1,16
2013	млрд. грн	262,78	128,27	54,32	35,31	13,34	4,41
	%	100,00	48,81	20,67	13,44	5,08	1,68
2014	млрд. грн	280,18	139,02	39,94	41,94	12,61	5,99
	%	100,00	49,62	14,26	14,97	4,50	2,14
2015	млрд. грн	409,42	178,45	34,78	63,11	40,30	0,67
	%	100,00	43,59	8,49	15,41	9,84	0,16

Джерело: розроблено автором за даними Державної казначейської служби [8]

податків. Основною вимогою щодо реєстрації осіб як платників податку на додану вартість є наступна умова: у разі якщо загальна сума від здійснення операцій з постачання товарів/послуг, що підлягають оподаткуванню, у тому числі з використанням локальної або глобальної комп'ютерної мережі, нарахована (сплачена) такій особі протягом останніх 12 календарних місяців, сукупно перевищує 1000000 гривень (без урахування ПДВ), така особа зобов'язана зареєструватися як платник податку у контролюючому органі за своїм місцезнаходженням (місцем проживання). Реєстрація платником ПДВ може бути здійснена в обов'язковому порядку, а також на добровільних підставах. Якщо особа не є платником податку у зв'язку з тим, що обсяги оподатковуваних операцій відсутні або є меншими від 1000000 гривень, вважає за доцільне добровільно зареєструватися як платник податку, така реєстрація здійснюється за її заявою. Реєстрація проводиться шляхом внесення відомостей до Реєстру платників податку. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, веде реєстр платників податку, в якому міститься інформація про осіб, зареєстрованих як платники податку [1].

Якісне ведення податкового обліку, в першу чергу, вимагає особливий порядок ведення податкової документації, а саме: складання в електронному вигляді податкових накладних, їх реєстрація у Єдиному реєстрі податкових накладних (далі – ЄРПН) та складання податкової декларації за відповідний податковий період виключно на підставі зареєстрованих податкових накладних.

Податкова накладна – податковий документ, що підтверджує виникнення податкового зобов'язання у платника податку в зв'язку з продажем товарів, робіт, послуг і одночасно підтверджує

право на податковий кредит у покупця – платника податку у зв'язку з придбанням таких товарів, робіт, послуг.

Податкова накладна складається у день виникнення податкових зобов'язань продавця та складається на кожне повне або часткове постачання товарів/послуг, а також на суму коштів, що надійшли на поточний рахунок як попередня оплата (аванс).

Відносно новим у податковому обліку є вимога обов'язкової реєстрації податкових накладних із застосуванням електронного адміністрування податку. Сутність такого адміністрування полягає в тому, що платникам податку автоматично відкриваються рахунки в системі електронного адміністрування податку на додану вартість. Платник податку має право зареєструвати податкові накладні та/або розрахунки коригування в ЄРПН на суму податку (SHакл), обчислену за наступною формулою:

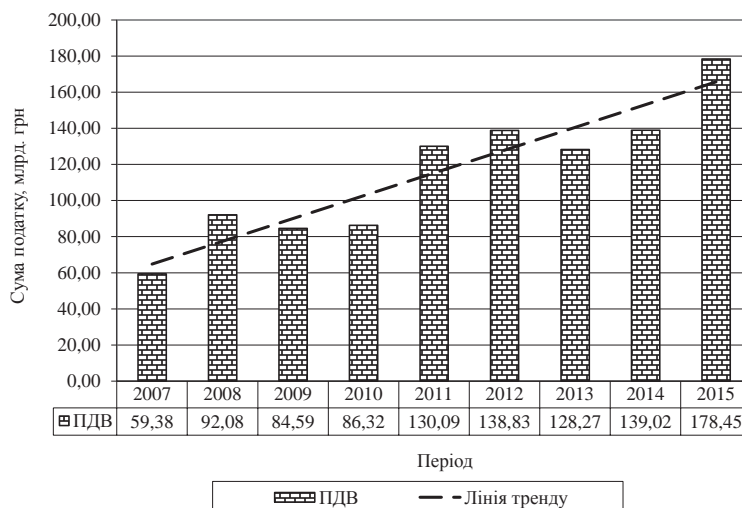

Рис. 2. Надходження ПДВ до Державного бюджету за 2007–2015 рр.

Джерело: розроблено автором за даними Державної казначейської служби [8]

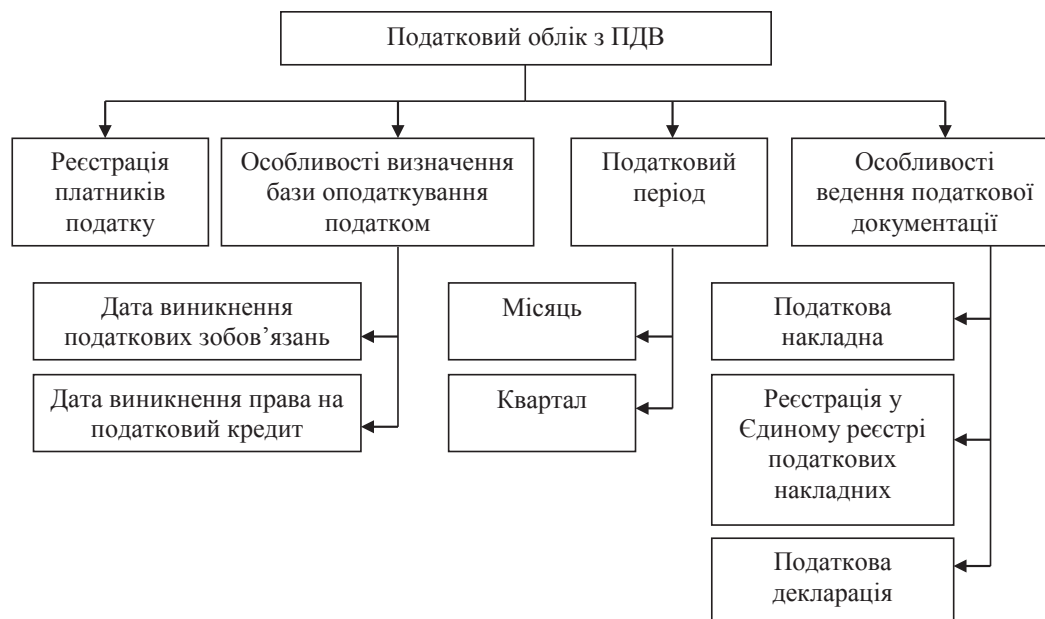

Рис. 3. Система податкового обліку з податку на додану вартість

Джерело: розроблено автором за даними [1]

$$S_{\text{Накл}} = S_{\text{НаклОтр}} + S_{\text{Митн}} + S_{\text{ПопПах}} + S_{\text{Овердрафт}} - S_{\text{НаклВид}} - S_{\text{Відшкод}} - S_{\text{Перевищ}}, \quad (1)$$

де, $S_{\text{НаклОтр}}$ – загальна сума податку за отриманими платником податковими накладними, зареєстрованими в ЄРПН, податковими накладними, складеними платником податку та зареєстрованими в ЄРПН, та розрахунками коригування до таких податкових накладних, зареєстрованими в ЄРПН;

$S_{\text{Митн}}$ – загальна сума податку, сплаченого платником при ввезенні товарів на митну територію України;

$S_{\text{ПопПах}}$ – загальна сума поповнення з поточного рахунку платника податку рахунку в системі електронного адміністрування податку;

$S_{\text{Овердрафт}}$ – сума середньомісячного розміру сум податку, які за останніх 12 звітних (податкових) місяців були задекларовані платником до сплати до бюджету та погашені чи розстрочені або відстрочені;

$S_{\text{НаклВид}}$ – загальна сума податку за виданими платником податковими накладними, зареєстрованими в ЄРПН та розрахунками коригування до таких податкових накладних, зареєстрованими в ЄРПН;

$S_{\text{Відшкод}}$ – загальна сума податку, заявленої платником до бюджетного відшкодування з урахуванням сум коригувань, проведених за результатами перевірок;

$S_{\text{Перевищ}}$ – загальна сума перевищення податкових зобов'язань, зазначених платником у поданих податкових деклараціях з урахуванням поданих уточнюючих розрахунків до них, над сумою податку, що міститься в складених таким платником податкових накладних та розрахунках коригування до таких податкових накладних, зареєстрованих в ЄРПН.

Показники даної формули обраховуються з 1 липня 2015 року [1].

Електронне адміністрування податку на додану вартість має позитивне значення для забезпечення надходжень до бюджету, проте негативна його складова не має права бути виключеною. Нововведення обмежують суму ПДВ, на яку можна зареєструвати податкову накладну в ЄРПН. Оформлення податкової накладної необхідно здійснювати на всю суму операції, проте інколи виникають проблеми із її реєстрацією в ЄРПН. При цьому в будь-якому випадку постачальник товарів (послуг) повинен відобразити податкові зобов'язання в декларації з ПДВ. За даної ситуації проблеми, що виникають із реєстрацією податкових накладних може бути негативним фактором для покупця товарів (послуг), оскільки від моменту проведення реєстрації податкових накладних в ЄРПН залежить право покупця на віднесення відповідних сум до податкового кредиту.

Особливості ведення податкової документації як елемента податкового обліку з ПДВ пе-

редбачають подання платником податку податкової декларації.

Податкова декларація з ПДВ подається за базовий звітний (податковий період), що дорівнює календарному місяцю, протягом 20 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) місяця.

Сума податкового зобов'язання (сума коштів, яку платник податків, у тому числі податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету як податок або збір на підставі, в порядку та строки, визначені податковим законодавством), зазначена платником податку в поданій ним податковій декларації, підлягає сплаті протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку для подання податкової декларації.

Висновки і пропозиції. Отже, на основі проведеного дослідження можна стверджувати про наступне: податковий облік ведеться з метою формування повної та достовірної інформації про господарські операції, що були проведені платником протягом звітного періоду з метою оподаткування, а також забезпечення інформацією внутрішніх та зовнішніх користувачів для контролю за правильністю нарахування, повнотою та своєчасністю перерахування податків до відповідних бюджетів. Податковий облік – важливий елемент податкового менеджменту, через додержання умов якого, держава забезпечує правильні і точні розрахунки податкових зобов'язань; один із головних елементів податкового обов'язку, його незамінний атрибут, без якого неможлива подальша сплата податків та надання звітності.

Враховуючи структуру податкових надходжень до Державного бюджету, встановлено, що одним з основних бюджетоутворюючих податків в Україні є податок на додану вартість, а тому необхідною умовою забезпечення стабільності надходжень ПДВ до Державного бюджету має бути якісне здійснення податкового обліку щодо даного податку. Податковий облік з податку на додану вартість – процес, що потребує достатніх знань, умінь для правильної обробки первинного документа і на його основі створення податкової звітності.

Подальші напрями досліджень особливостей податкового обліку податку на додану вартість мають бути спрямовані перш за все, на закріплення на законодавчому рівні поняття «податковий облік», а також принципів і функцій його здійснення, що дозволить більшою мірою проводити розмежування процесів бухгалтерського та податкового обліку. Не менш важливим завданням є також удосконалення норм щодо порядку реєстрації податкових накладних в системі електронного адміністрування ПДВ, зокрема, що стосується терміну реєстрації податкових накладних у Єдиному реєстрі податкових накладних.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України: Закон України: від 2 грудня 2010 р., № 2755-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. Вишневецький В. П. Взаємозв'язок оподаткування підприємств і бухгалтерського обліку / В. П. Вишневецький // Фінанси України. – 1999. – № 6. – С. 29–39.

3. Гейер Э. С. Проблемы сближения бухгалтерского и налогового учета / Э. С. Гейер // Финансы, учет, банки: сб. науч. тр. – Донецк: ДонНУ, 2002. – Вып. 8. – Ч. 2. – С. 39–41.
4. Михайлова Т. П. Гармонизация бухгалтерского и налогового учета / Т. П. Михайлова, Ю. И. Миловидова // Финансы, учет, банки: сб. науч. тр. – Донецк: ДонНУ, 2002. – Вып. 8. – Ч. 2. – С. 72–77.
5. Озерчук О. В. Фіскальна ефективність непрямих податків в Україні / О. В. Озерчук / Наукові праці НДФІ, 2014. – № 2 (67).
6. Таузенд Дж. Соотношение между налоговой и финансовой отчетностью / Дж. Таузенд // Бухгалтерский учет и аудит. – 1994. – № 12. – С. 30–31.
7. Чацкис Е. Д. Еще раз об интеграции налогового и бухгалтерского учета / Е. Д. Чацкис // Финансы, учет, банки: сб. науч. тр. – Донецк: ДонНУ, 2002. – Вып. 8. – Ч. 2. – С. 7–10.
8. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>

Григоренко Ю.В.

Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеця

ОСОБЕННОСТИ НАЛОГОВОГО УЧЕТА НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ

Аннотация

Исследованы особенности налогового учета как элемента налогового менеджмента и основные характеристики данного процесса по налогу на добавленную стоимость. Анализируя, систематизируя и обобщая подходы ученых к трактовке понятия «налоговый учет», предложено собственное видение сущности данного понятия и выделены основные составляющие этого процесса. Проанализирована структура поступлений основных бюджетобразующих налогов в Государственный бюджет Украины. В результате исследований определены основные составляющие налогового учета по НДС. Установлено, что для Украины вопрос эффективного осуществления налогового учета по налогу на добавленную стоимость имеет актуальное и важное значение, поскольку НДС – один из основных бюджетобразующих налогов и играет фискально-бюджетную роль. Обоснована необходимость по обеспечению качественного ведения налогового учета по налогу на добавленную стоимость. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является разработка механизмов совершенствования системы налогового учета по налогу на добавленную стоимость как одного из основных составляющих поступлений Государственного бюджета.

Ключевые слова: налоговый учет, налог на добавленную стоимость, налоговые поступления, составляющие налогового учета, Государственный бюджет.

Hryhorenko Yu.V.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

FEATURES OF TAX ACCOUNTING VAT

Summary

The features of tax accounting as part of tax management and main characteristics of this process on VAT. Analyzing, summarizing and systematizing of scientific approaches regarding the interpretation of the term «tax consequences» are offered his vision of the essence of this concept and highlights the main components of this process. It's defined the structure of fixed income budget-taxes to the State Budget of Ukraine. The studies identified the main components of taxation VAT. Established that for Ukraine the question of effective implementation of the taxation of the value added tax is relevant and essential as VAT – one of the main budget-forming taxes and fiscal and budget plays a role. It's given the necessity to ensure the quality of tax accounting of VAT. Prospects for further research in this direction are the development of mechanisms to improve the system of taxation of value added tax as one of the main components of revenues the state budget.

Keywords: tax accounting, VAT, income tax, the tax accounting, state budget.

КОНТРОЛЬ ВИПЛАТ ПРАЦІВНИКАМ ПІДПРИЄМСТВА

Демченко М.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Розкрито мету, завдання, об'єкти контролю виплат працівникам. Розглянуто види контролю виплат працівникам за суб'єктами. Визначено законодавчо-нормативні та первинні документи, що є джерелами інформації для проведення контролю виплат працівникам. Систематизовано етапи та методи проведення контролю виплат працівникам. Отриманий результат має теоретичну та практичну значущість у формуванні ефективної системи контролю виплат працівникам на підприємстві.

Ключові слова: виплати працівникам, джерела інформації, завдання, контроль, методика контролю.

Постановка проблеми. Актуальність даного дослідження обумовлена потребою в узагальненні та систематизації методичних прийомів контролю виплат працівникам. Це дасть змогу визначити чітку послідовність дій суб'єктів контролю та забезпечить вчасне виявлення відхилень та попередження порушень у даній сфері обліку. Контроль виконує важливу соціальну функцію у процесі управління суб'єктом господарювання, а також є об'єктивно необхідним при регулюванні соціально-трудових відносин між роботодавцем та найманим працівником. Необхідність чіткої організації контролю виплат працівникам викликана негативною динамікою порушення законодавчих норм в Україні стосовно виплат працівникам зі сторони суб'єктів господарювання, про що свідчать дані Національної служби посередництва і примирення: за січень-грудень 2015 року наймані працівники висунули 480 вимог у 188 спорах, із яких 174 (36,2%) пов'язані із заборгованістю із виплати заробітної плати, порушенням термінів її виплати; 79 (16,4%) – із недотримання порядку звільнення та прийняття на роботу; 67 (14%) – щодо зростання рівня заробітної плати та відповідних умов оплати праці; 50 (10,4%) – щодо безпеки праці; 110 (23%) – інше [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні та організаційні аспекти контролю, зокрема контролю виплат працівникам, досліджували у своїх роботах багато вітчизняних авторів, таких як: М.Т. Білуха, Л.В. Гуцаленко [5], Н.І. Дорош [7], Т.Г. Мельник [8], І.В. Саух [10], Л.П. Шевчук [12] та інші. Однак важливого значення набуває питання узагальнення та систематизації методичних прийомів контролю виплат працівникам з урахуванням нових законодавчих вимог, що і зумовлює актуальність даної теми.

Мета статті. Метою написання статті є вивчення діючої методики контролю виплат працівникам. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- розглянути сутність контролю виплат працівникам підприємства, його об'єкти, завдання;
- систематизувати джерела інформації для проведення контролю виплат працівникам;
- розкрити порядок та методи проведення контролю виплат працівникам.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах господарювання посилюється необхідність у більш жорсткому та ретельному контролі діяльності суб'єктів господарювання щодо дотримання трудового законодавства, у тому числі з питань

виплат працівникам. Для цього призначені зовнішній і внутрішній контроль, які є взаємодоповнюючими, хоча і спрямовані на різні цілі.

Зовнішній контроль полягає у перевірці діяльності певного підконтрольного об'єкта відповідними уповноваженими суб'єктами контролю.

Ст. 35 Закону України «Про оплату праці» та ст. 269 Кодексу законів про працю в Україні затверджено, що нагляд і контроль з боку державних органів за додержанням законодавства про оплату праці на підприємствах здійснюють:

– «центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю;

– органи доходів і зборів» [1].

Громадський контроль за додержанням законодавства про оплату праці здійснюють професійні спілки та інші органи (організації), що представляють інтереси найманих працівників [1, 4].

На рівні конкретного суб'єкта господарювання проводять внутрішньогосподарський контроль силами самого підприємства.

Види контролю виплат працівникам за суб'єктами подано у табл. 1.

Внутрішньогосподарський контроль праці та виплат працівникам має на меті встановлення достовірності облікових і звітних даних стосовно нормування, документування, нарахування, утримання та розрахунків з оплати праці [5, с. 238]. Налагоджена система контролю виплат працівникам на підприємстві забезпечить оперативне формування інформації для впровадження заходів на економію витрат на оплату праці через створення ефективних механізмів стимулювання, активізації трудових ресурсів, можливість доводити рівень оплати праці до реальної вартості робочої сили у напрямку загальної соціальної політики держави [6, с. 149].

Внутрішній контроль за визначенням Дорош Н.І. – «це процес, розроблений з метою досягнення поставлених завдань підприємства; розпочинається з верхівки підприємства – ради директорів та менеджерів, які створюють і зміцнюють структуру і характер здійснюваних контрольних заходів в організації; прямо чи опосередковано включає в себе всіх працівників підприємства; ...стосується всіх видів діяльності підприємства, починаючи з функціональних ланок, таких як маркетинг та операційні підрозділи, до взаємовідносин з іншими підприємствами» [7, с. 149].

Ефективна організація внутрішнього контролю є одним із заходів, спрямованих на вдоскона-

лення управління підприємством, яка забезпечує високий рівень виконання його завдань, чіткий порядок у його веденні» [6, с. 150].

До об'єктів внутрішньогосподарського контролю виплат працівникам належать: дотримання трудової, штатної дисципліни; використання фонду робочого часу; стан бухгалтерського обліку та звітності виплат працівникам.

На систему внутрішньогосподарського контролю виплат працівникам покладено такі завдання:

- перевірка дотримання законодавчо встановлених норм та норм колективного договору при визначенні та нарахуванні посадових окладів і тарифних ставок, надбавок та доплат, інших виплат працівникам та пов'язаних з такими виплатами податків;

- встановлення обґрунтованості планових завдань щодо норм і нормативів трудозатрат; перевірка правомірності використання обраних форм та систем оплати праці;

- забезпечення єдиних методологічних засад облікового відображення виплат працівникам та формування звітності;

- виявлення порушень вимог трудового законодавства та їх попередження у майбутньому [6, с. 150].

Результативність контрольних процедур, що проводяться в ході перевірки

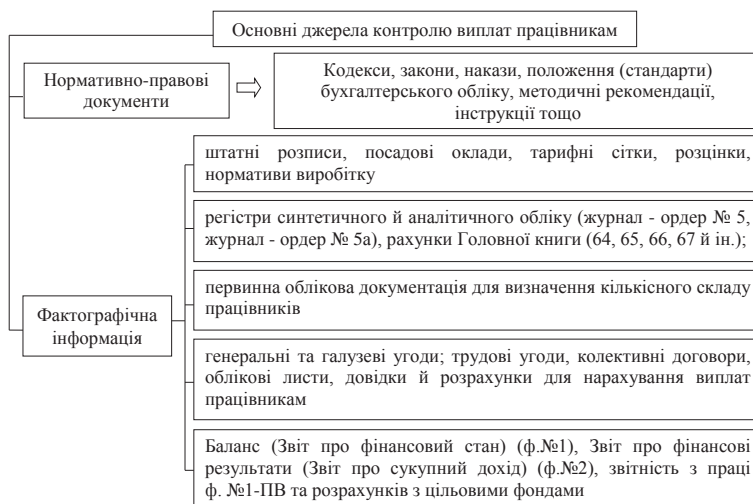

Рис. 1. Основні джерела контролю виплат працівникам

Джерело: розроблено автором за [11, с. 304]

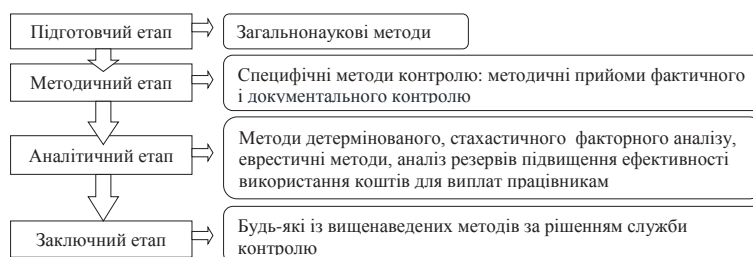

Рис. 2. Етапи та методи контролю виплат працівникам підприємства

Джерело: розроблено автором за [5, 6]

Таблиця 1

Види контролю виплат працівникам за суб'єктами

Вид контролю	Суб'єкт контролю	Функції	Документи, що регулюють діяльність
Зовнішній	Міністерство соціальної політики	Державний контроль за додержанням законодавства про працю юридичними і фізичними особами – підприємцями, які використовують найману працю, що перебувають у їх функціональному підпорядкуванні, зокрема: моніторинг у сфері оплати та нормування праці; контроль за правильністю надання державної соціальної допомоги	Закон України «Про оплату праці»; Кодекс законів про працю в Україні; Положення «Про Міністерство соціальної політики України» та інші
	Державна фіскальна служба України	Державний контроль за додержанням законодавства про працю на всіх підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності та підпорядкування, зокрема: адміністрування податків і зборів, єдиного внеску; контроль за дотриманням податкового законодавства щодо виплат працівникам	Кодекс законів про працю в Україні; Податковий кодекс України; Закон України «Про оплату праці»; Положення «Про Державну фіскальну службу України» та інші
	Державна служба України з питань праці	Державний контроль за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій	Кодекс законів про працю в Україні; Закон України «Про оплату праці»; Положення «Про Державну службу України з питань праці» та інші
	Професійні спілки та їх об'єднання	Громадський контроль за виплатою заробітної плати, додержанням законодавства про працю та про охорону праці	Кодекс законів про працю в Україні; Закон України «Про оплату праці»; Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»
Внутрішній	Підприємство/установа/організація	Контроль виплат працівникам, що проводиться безпосередньо як керівництвом та/або уповноваженими особами, так і спеціальними контрольними службами в інтересах самого підприємства/установи/організації	Кодекс законів про працю в Україні; Закон України «Про оплату праці» тощо; внутрішні документи підприємства/установи/організації

Джерело: розроблено автором за [1, 4]

Витяг із робочого документу при контролі виплат працівникам

ПІБ працівника	Нараховано за місяць, грн		Фактично сплачено за місяць, грн		Причина відхилення	Відповідальність
	Виплати працівнику (за видами виплат)	Податки та збори	Виплати працівнику (за видами виплат)	Податки та збори		
Усього						

Джерело: розроблено автором

виплат працівникам, багато в чому залежить від правильного визначення послідовності дій особи, які контролюють даний процес, а також комплексного використання джерел інформації.

Джерела інформації для контролю виплат працівникам поділяють у розрізі груп, як зазначено на рис. 1.

Узагальнивши напрацювання багатьох вчених щодо порядку здійснення контролю виплат працівникам на підприємстві, сформулюємо єдину послідовність контролю виплат працівникам з урахуванням методів контролю, що застосовуються на кожному з етапів (рис. 2).

На підготовчому етапі визначають об'єкти, джерела контролю, відбувається постановка завдань і вибір методів контролю.

Послідовність здійснення контрольних процедур на методичному етапі така:

- перевірка законності і обґрунтованості зарахування працівників на роботу та їх звільнення;
- перевірка дотримання трудового законодавства та внутрішніх документів при нарахуванні та виплаті працівникам заробітної плати, допомоги, премій, інших заохочувальних та компенсаційних виплат, перевірка наявності фактів несвоєчасних виплат та простроченої заборгованості з виплат працівникам;
- перевірка правильності обчислення сум відпускних, допомоги з тимчасової непрацездатності, інших виплат працівникам;
- перевірка відповідності сум нарахованої до виплати заробітної плати фактично виплаченій (зазначеній у відомостях на перерахування коштів на карткові рахунки в установах банків);
- перевірка дотримання законодавства при здійсненні операцій із депонованою заробітною платою;
- перевірка дотримання законодавства про індексацію грошових доходів населення;
- перевірка правильності здійснення обов'язкових нарахувань та утримань, пов'язаних з виплатами працівникам;
- перевірка законності відображення в обліку та звітності виплат працівникам, перевірка відповідності даних синтетичного й аналітичного обліку щодо виплат працівникам;
- інвентаризація пасивів у частині зобов'язань за виплатами працівникам.

Для аналітичного етапу характерним є перевірка ефективності використання фонду заробітної плати і трудових ресурсів; аналіз відхилень і порушень, а також розробка пропозицій за результатами аналізу.

На заключному етапі контролю виплат працівникам відбувається наступний контроль виконання рекомендацій щодо локалізації виявлених недоліків і порушень.

Порушення щодо виплат працівникам можуть виникати у таких ситуаціях:

– недостовірне визначення обсягу виконаних робіт або наданих послуг (виявляють за допомогою зіставлення вказаних у первинних документах з обліку праці обсягів робіт із аналогічними показниками технологічних карт, документів щодо оприбуткування готової продукції або контрольними замірами);

– неправильне визначення тарифних ставок, посадових окладів і розцінок (виявляють за допомогою зіставлення з даними виробітку і тарифікаційними довідниками);

– неправильне визначення грошової оцінки господарських операцій за окремими документами з обліку праці (виявляють за допомогою контрольного таксування);

– необґрунтована оплата праці осіб, які не брали участі у виконанні конкретних робіт (виявляють зіставленням прізвищ таких працівників зі списковим складом підприємства, звіркою підписів і опитуванням);

– утримання посадових осіб, що не передбачені штатним розписом (встановлюють зіставленням цих документів зі штатним розписом) тощо [9, с. 1030].

Порушення термінів виплати заробітної плати та законодавства про працю має правові наслідки та тягне за собою відповідальність:

1. Адміністративну відповідальність (згідно зі ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення), зокрема:

– за порушення встановлених термінів виплати заробітної плати, виплату не в повному обсязі передбачено штраф на посадових осіб підприємств у розмірі від 30 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– за порушення або невиконання зобов'язань щодо колективного договору на посадових осіб накладають штраф від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [2].

2. Кримінальну відповідальність (згідно зі ст. 172, 175 Кримінального кодексу України), зокрема:

– «незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів, а також інше грубе порушення законодавства про працю караються штрафом від 2000 до 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років, або виправними роботами на строк до 2 років;

– безпідставна умисна невивплата заробітної плати більш як за 1 місяць карається штрафом від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до 2 років, або позбавленням волі на строк до 2 років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років» [3].

Задля поліпшення репрезентативності результатів контролю виплат працівникам реко-

мендуємо скласти аналітичні таблиці з активним використанням програмного продукту Excel, робочі документи, наприклад, звіт за результатами проведеного контролю, який узагальнить найважливішу інформацію, отриману під час перевірки. Для цілей управління доцільно скласти таблицю виявлених порушень трудового законодавства на підконтрольному об'єкті (табл. 2).

Висновки і пропозиції. Отже, контроль виплат працівникам є важливим та невід'ємним елементом системи контролю на підприємстві та держави у цілому. Динамічна зміна нормативно-правової бази України, зокрема трудового законодавства, обумовлює необхідність систематизації складових контролю виплат працівникам

з урахуванням нових вимог. Розглянута методика контролю виплат працівникам підприємства описує комплекс дій суб'єктів контролю, забезпечує оптимізацію витрат їх часу та удосконалює контрольний процес у цілому. Ефективна система контролю з використанням усього необхідного комплексу методів забезпечує управлінський персонал достатнім обсягом інформації для прийняття оперативних управлінських рішень, спрямованих на виправлення негативних наслідків порушень трудового законодавства, їх попередження та уникнення у майбутньому. Подальшого дослідження потребує контроль виплат працівникам з урахуванням галузевих особливостей діяльності підприємств.

Список літератури:

1. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII, зі змінами і доповненнями // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1-212-20) від 07.12.1984 № 8073-X // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/conv/page>
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page5>
4. Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 № 108/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр>
5. Гуцаленко Л. В. Внутрішньогосподарський контроль. [текст]: навч. посіб. / Л. В. Гуцаленко, М. М. Коцупатрий, У. О. Марчук – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 496 с.
6. Арап Г.В., Пахомова І.Г. Шляхи вдосконалення аудиту оплати праці // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – Вип. 4 (2). – 2010. – С. 149-155.
7. Дорош Н. І. Внутрішній контроль та аудит в управлінні ризиками на підприємстві / Н. І. Дорош // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Економічна. – 2014. – Вип. 44. – С. 148-152.
8. Мельник Т. Г. Облік та звітність поточних виплат працівникам у сучасних умовах // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2011. – Випуск 130. – С. 30-34.
9. Редзюк Т. Ю. Особливості контролю розрахунків з оплати праці [Електронний ресурс] / Т. Ю. Редзюк, С. С. Дем'яненко // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – берез. (Вип. 4). – С. 1027-1031. – Режим доступу: <http://www.global-national.in.ua/archive/4-2015/215.pdf>
10. Саух І. В. Методика перевірки операцій з оплати праці та пов'язаних з нею розрахунків / І. В. Саух // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 2 (20). – С. 428-433 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pbo.ztu.edu.ua/article/download/44244/40595>
11. Старченко Н. М. Методичні положення проведення контролю виплат працівникам у бюджетних установах // Н. М. Старченко // Фінанси, облік і аудит. – 2013. – Вип. 1. – С. 299-306. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Foa_2013_1_37
12. Шевчук Л. П. Інформаційні технології контролю заробітної плати шляхом формування мережевого бухгалтерського обліку / Л. П. Шевчук, А. А. Шевчук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 2. – С. 101-106 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_2_1/101-106.pdf
13. Інформація про результати діяльності Національної служби посередництва і примирення за 2015 рік / Офіційний веб-сайт // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nspp.gov.ua/home/struktura-nspp-8/struktura-nspp-9/4865-informatsiya-pro-rezultati-diyalnosti-natsionalnoji-sluzhbi-poserednistva-i-primirennya-za-2015-rik>

Демченко М.Н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОНТРОЛЬ ВЫПЛАТ РАБОТНИКАМ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

Раскрыта цель, задания, объекты контроля выплат работникам. Рассмотрены виды контроля выплат работникам за субъектами. Определены законодательно-нормативные и первичные документы, являющиеся источниками информации для проведения контроля выплат работникам. Систематизированы этапы и методы проведения контроля выплат работникам. Полученный результат имеет теоретическую и практическую значимость в формировании эффективной системы контроля выплат работникам предприятия.

Ключевые слова: выплаты работникам, источники информации, задания, контроль, методика контроля.

Demchenko M.M.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

CONTROL OF EMPLOYEE BENEFITS**Summary**

Goals, objectives, objects of control of employee benefits are disclosed. Types of control of employee benefits depending on the subjects are considered. Legislative and regulatory and primary documents that are sources of information for control of employee benefits are defined. Stages and methods of control of employee benefits are systematized. Research result has theoretical and practical significance in formation of an effective control system of employee benefits.

Keywords: employee benefits, sources of information, tasks, control, methods of control.

УДК 330.101

МАКРОЕКОНОМІЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ**Євтушенко Н.М., Макачук І.М., Яременко Л.М.**

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У статті охарактеризовано макроекономічну стабільність в Україні. Проаналізовано показники макроекономічної стабільності. Описано індикатори її оцінювання, завдяки яким досягається збалансованість економіки в країні. Описано зміну споживчих цін в Україні та окремих країнах світу.

Ключові слова: макроекономічна стабільність, індекс споживчих цін, капітальні інвестиції, кредити, зростання цін, інфляція.

Постановка проблеми. Макроекономічна стабільність держави має дуже важливу роль для усіх рівнів суспільних відносин, які виникають всередині країни. Оскільки фактори впливу на показники економічного зростання держави знаходяться у корені усіх соціально-економічних зв'язків, подальше дослідження та розробка ефективних заходів з вдосконалення механізмів управління ними не втрачають своєї актуальності. Перетворення економічної системи України та подальший розвиток у мінливому середовищі ринкової системи відносин вимагає прискіпливої уваги до макроекономічних аспектів стабільності господарського механізму держави в цілому та життєдіяльності на рівні регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням теоретичних засад та проблем встановлення макроекономічної стабільності займалися класики економічної думки А. Сміт, Дж.С. Міль, Д. Рікардо, Дж.М. Кейнс, М. Фрідмен. Серед провідних українських науковців, що досліджували у своїх працях різні аспекти даної проблематики є: Л.І. Абалкін, А.Г. Грязнова, О.О. Іваницький, В.В. Косенко, В.Л. Отецький, В.М. Полтерович, О.О. Сльозко, Н.П. Погореленко, С.М. Будаговська, Ю.Б. Чавикіна, Р.В. Григоровська та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначені науковці досліджували деякі аспекти макроекономічної стабільності у сучасних умовах розвитку української держави, а ще дуже багато питань залишаються мало дослідженими, серед яких являється дослідження та систематизація правового та методологічного поля впливу на макроекономічну

стабільність у зв'язку із потребою розвитку потужності економічної системи України.

Мета статті. Охарактеризувати та проаналізувати макроекономічну стабільність в Україні.

Виклад основного матеріалу. Макроекономічна стабільність – це складна комбінація внутрішньо- та зовнішньо орієнтованих заходів, які, відбиваючи діалектику частини й цілого, визначають сутнісні особливості ендогенних соціально-політичних і економічних акцій у конкретний момент розвитку економічної системи на інноваційних засадах [1, с. 27].

Термін «макроекономічна стабільність» описує національну економіку, у якій зведена до мінімуму уразливість до зовнішніх потрясінь, що, в свою чергу, збільшує можливості її сталого зростання. Макроекономічна стабільність виступає в якості буфера проти валютних і процентних коливань на світовому ринку. Це необхідна, але недостатня вимога для економічного росту. Вплив коливань валютних курсів, великий борговий тягар і некеррована інфляція можуть викликати економічну кризу та обвал ВВП і МВФ, і ЄС роблять акцент на макроекономічну стабільність [2].

Макроекономічна стабільність означає:

– по-перше, економічне зростання, яке забезпечується через підвищення ефективності виробництва із застосуванням досягнень науки і техніки;

– по-друге, повну зайнятість – забезпечення робочими місцями усіх, хто бажає і здатний працювати;

– по-третє, стабільний рівень цін, оскільки зростання рівня цін ускладнює господарські

зв'язки економічних суб'єктів, знижує реальні доходи населення і знецінює заощадження;

– по-четверте, досягнення рівноваги у зовнішньоекономічних зв'язках, що відповідно відображається у стабільному курсі національної валюти та активному сальдо платіжного балансу [2].

Стабільність можна визначити як довготривалу макроекономічну збалансованість. Тобто вона досягається завдяки збалансованості економіки в часовому вимірі та виявляється за допомогою деяких загальних показників, основними серед яких вважають інфляцію і дефлятор ВВП, зміну ставки валютного курсу і рівень банківських відсотків за кредитами. Між цими індикаторами простежується висока кореляція: не буває низьких відсоткових ставок за стрімкої девальвації валютного курсу або значного зростання цін. Таким чином, фінансово-грошова стабільність чи її протилежність виявляється синхронно через усі індикативні показники [3].

Попри заяви щодо встановлення в Україні макроекономічної стабільності, ситуація все ж залишає бажати кращого. Доказом цього є хоча б той факт, що за показником макроекономічної стабільності, що є одним із складових Індексу конкурентоспроможності, який визначається Всесвітнім економічним форумом, Україна займає 112 позицію зі 142 [4].

Макроекономічна стабільність є складним явищем. Необхідними умовами для її настання є: стабільний рівень цін; зростання економіки; повна зайнятість; рівновага у зовнішньоекономічних зв'язках.

Макроекономічна стабільність забезпечує економічне зростання, яке досягається на основі підвищення ефективності виробництва із застосуванням досягнень науки і техніки, повної зайнятості – забезпечення робочими місцями усіх, хто бажає і здатний працювати, сталих цін (рівня інфляції), досягнення рівноваги у зовнішньоекономічних зв'язках, що відповідно відображається у сталому курсі національної валюти та активному сальдо платіжного балансу.

Індикаторами оцінювання макроекономічної стабільності держави можуть бути: валовий внутрішній продукт фактичний (табл. 1), індекс споживчих цін (рис. 1), індекс промислових цін (рис. 2), рівень безробіття, індекс ділової активності, обсяги капітальних інвестицій (табл. 2), кредити в економіці, та інші [5].

Таблиця 1

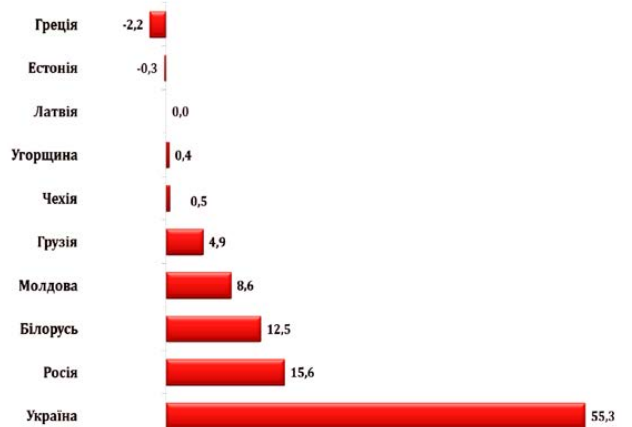
ВВП України

Роки	Млрд. грн.	У постійних цінах 2010 року, відсотків до відповідного періоду попереднього року	
		Зміна обсягу	Зміна дефлятора
2010	1079,3	4,1	13,7
2011	1300,0	5,5	14,2
2012	1404,7	0,2	7,8
2013	1465,2	0,0	4,3
2014	1566,7	-6,8	14,8
2015 (I квартал)	367,6	-17,2	41,5

*Джерело: Державна служба статистики України

У короткостроковій перспективі світова економіка розвивалася в умовах відносно низь-

ких темпів зростання (3,6% у 2014 р. та 3,9% у 2015 р.) та погіршення кон'юнктури світових фінансових ринків.

Зміна споживчих цін в Україні та окремих країнах світу у липні 2015 року, у % до липня 2014 року

Джерело: Держстат, офіційні сайти органів статистики зазначених країн

Рис. 1. Зміна споживчих цін в Україні та окремих країнах світу у липні 2015 року, у % до липня 2014 року

Рис. 2. Динаміка індексу цін виробників промислової продукції та курсу гривні

Таблиця 2
Капітальні інвестиції

Роки	Млн. грн.	У% до відповідного періоду попереднього року
2013		
Січень-березень	44594,9	96,1
Січень-червень	93509,0	87,1
Січень-вересень	154067,0	89,7
Січень-грудень	231322,6	92,1
2014		
Січень-березень	40809,9	85,8
Січень-червень	86860,0	82,5
Січень-вересень	135476,8	77,0
Січень-грудень	204061,7	75,9
2015		
Січень-березень	44741,7	85,2
Січень-червень	98724,6	90,8

*Джерело: Державна служба статистики України

Завдяки збільшенню експортних оборотів та активізації внутрішнього споживання США стає драйвером розвитку світової економіки з очікуваним темпом зростання на рівні 2,8% у 2014 р.

Геополітичні ризики, центрами яких є Україна та Близький Схід, мають значний вплив на світову фінансову систему.

Події в Україні створюють вторинні ефекти для всіх країн СНД та їх основних торговельних партнерів. У разі подальшої нестабільності зростають ризики порушення торговельних та фінансових зв'язків у регіоні. Секторальні санкції щодо РФ та геополітична напруженість призведуть до зниження інвестиційної активності в Росії, згортання інвестиційних проектів та виведення іноземних капіталів з російського ринку. Обмеження, які запровадила РФ щодо імпорту з України, країн ЄС та США, чинитимуть потужний інфляційний тиск на економіку РФ. При цьому навіть ефективно запровадження програм імпортозаміщення, яке, на думку російських економістів, може стати стимулятором для економіки РФ, не дозволить досягти відчутних ефектів у короткостроковій перспективі. Як наслідок, відбулося зниження темпів зростання економіки Росії до 1,3% у 2014 р. та 2,3% у 2015 р. Крім того, ризики коливань світових цін на нафту внаслідок загострення конфліктів на Близькому Сході додаватимуть Росії як великому експортеру нафтопродуктів додаткового тиску на федеральний бюджет.

Поступова переорієнтація Китаю з експортоорієнтованої моделі економічного росту на внутрішнє споживання у короткостроковій перспективі дещо послабила темпи розвитку китайської економіки (7,5% у 2014 р. та 7,3% у 2015 р.). Це створило умови для більш збалансованого та стійкого зростання та зменшення зовнішніх дисбалансів економіки країни у середньостроковій перспективі.

На світових фінансових ринках існує ризик підвищення довгострокових відсоткових ставок та зростання премій за ризик. Зокрема, зазначені ризики зростають в країнах, що розвиваються, з огляду на їхню повільну адаптацію до низьких темпів економічного зростання. Через значний внесок у світовий ВВП країн, що розвиваються (понад дві третини), загострення фінансових ризиків навколо зазначених країн створює додатковий вплив на розвиток світової економіки. Підвищення вартості фінансових ресурсів внаслідок підвищених ризиків для іноземних інвесторів може призвести до уповільнення зростання інвестицій та відпливу капіталів з цих країн. Крім того, анонсоване США посилення жорстких принципів монетарної політики призводитиме до згортання інвестиційних програм в країнах, що розвиваються.

Уповільнення зростання світової економіки та темпів освоєння інвестицій позначається очікуваним падінням цін на світових товарних ринках. Зокрема, уповільнення темпів зростання китайської економіки та зменшення попиту на метали сприяє подальшому зниженню індексів цін на металеву, а очікувані високі врожаї у країнах-експортерах зернової продукції та збільшення пропозиції на світових ринках призводять до падіння цін на зернові [6].

Оскільки європейська економіка не повністю пододала рецесивні тенденції та має значну залежність від російського газу, подальша ескалація російсько-українського конфлікту, посилення санкцій щодо РФ та торговельні обмеження щодо ЄС з боку РФ дещо стримуватиме відновлення

економіки ЄС. Разом з тим урядами країн ЄС передбачена підтримка деяких галузей реального сектору економіки, що постраждали від російського ембарго, у розмірі 125 млн. євро. У зв'язку з відсутністю альтернативних покупців зазначені кошти допоможуть зменшити кількість продуктів на ринку, стабілізувати ціни та компенсувати можливі збитки.

З огляду на зниження світових цін на більшість біржових товарів фактор очікуваного низького інфляційного тиску в зоні євро може загостритися у країнах з високим рівнем боргового навантаження та низьким ступенем відновлення економіки.

Внутрішні ризики розвитку економіки України, головним чином, пов'язані з:

- військовими діями на Донбасі, які призводять до скорочення виробництва у регіоні, погіршення умов залучення зовнішнього фінансування та зростання витратів бюджету на фінансування силових відомств і відновлення зруйнованої інфраструктури;

- зростанням боргового навантаження на бюджет через необхідність фінансування дефіциту та заборгованості НАК «Нафтогаз», сформованої у минулі роки;

- виснаженням міжнародних резервів, що ускладнює використання Національним банком інтервенцій в якості інструментів стримування зростання попиту на іноземну валюту, який виникає внаслідок панічних настроїв та спекулятивних атак.

Вторинні ефекти внутрішніх політичних та економічних потрясінь, анексії Криму та військових дій на Донбасі поширилися на більшість секторів вітчизняної економіки. Внаслідок цього поглиблюються існуючі диспропорції, прискорюються падіння ВВП, скорочення об'ємів промислового виробництва, виконаних будівельних робіт, зовнішньої торгівлі, зниження обсягів освоєння капітальних інвестицій тощо.

Скорочення промислового виробництва, розпочате наприкінці 2012 р., поглибилося в поточному році з огляду на зупинку промислових потужностей Луганської та Донецької областей та втрату російського ринку збуту. Залежність країни від імпортних енергоносіїв та відсутність джерел компенсації втрати російського газу змусять підприємців перейти до режиму жорсткої економії, що значним чином позначиться на об'ємах виробництва.

Зокрема, для хімічної промисловості дефіцит газу та зростання цін на газ, а також падіння світових цін на аміак та азотні добрива є передумовами згортання виробництва або переведення підприємств на менш інтенсивне використання потужностей. Це позначиться не лише на зменшенні бюджетних та валютних надходжень, а й на підвищенні рівня безробіття, що негативно вплине на рівень економічного зростання у короткостроковій перспективі.

На фоні низької ймовірності залучення підприємствами Донбасу додаткових кредитних та інвестиційних ресурсів в період воєнних дій, експортної діяльності сировинного спрямування та світової переорієнтації на експортні поставки більш дешевої чорної металургії з Китаю та Індії швидкого відновлення промислового вироб-

ництва у короткостроковій перспективі не слід очікувати навіть в умовах певного покращення цінової конкурентоспроможності через девальвацію національної валюти.

За умови реалізації оптимістичного сценарію розвитку після закінчення воєнних дій на Сході та відновлення припливу інвестиційних ресурсів можна очікувати у середньостроковій перспективі відбудову зруйнованих заводів із застосуванням новітніх технологій, а отже, і збільшення випуску конкурентоспроможної високотехнологічної продукції. Разом з тим такого прогресу можна досягти лише у середньостроковій перспективі за умов реалізації задекларованих структурних реформ.

В умовах відпливу інвестиційних капіталів з огляду на відсутність гарантій безпеки для інвестора та високий ступінь ризику світова тенденція скорочення банківського кредитування є додатковим фактором гальмування економічного розвитку України. Як правило, стандарти кредитування формуються під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, які для України вкрай негативні. Масовий відплив депозитів (у першому півріччі 2014 р. відплив депозитів резидентів склав 39 млрд грн у порівнянні з аналогічним періодом минулого року), значні внутрішні дисбаланси банківських установ та ускладнений доступ до світових фінансових ринків не дозволяють прогнозувати зниження ставок по кредитах та їх доступності для малого та середнього бізнесу.

У зв'язку з цим очікуваний спад будівельної галузі України у поточному році на 12% з урахуванням низької порівняльної бази попереднього року є цілком природним, але у 2015 р. очікувався значний приріст показників з огляду на необхідність відбудови зруйнованих будівель на Донбасі та ефект статистичної бази [6].

У міжнародній торгівлі певні короткострокові позитивні ефекти, досягнуті в результаті девальвації національної валюти, нівелюються падінням експорту підприємств, розташованих на території, де ведуться військові дії, та взаємними санкціями РФ та України. До кінця року очікувалося поглиблення цих тенденцій. Так, за підсумками січня-травня 2014 р. позитивний ефект від скорочення імпорту на 18% частково нівелювалося падінням експорту більш ніж на 5%.

В умовах вимушеної економічної ізоляції Донбасу, який забезпечує чверть усього експорту країни, навіть ефект девальвації національної валюти не активізував діяльність експортерів. Заборона експорту низки українських товарів на російський ринок, який формував п'яту частину всього експорту, вимагає від товаровиробників переорієнтуватись на інші ринки збуту.

Разом з тим зупинка низки заводів машинобудівної та металургійної галузей через воєнний конфлікт на Сході, невизначеність з періодом відновлення їх діяльності та інертність багатьох товаровиробників в пошуку додаткових ринків збуту не дозволяють очікувати в короткостроковій перспективі швидкої заміни російського ринку збуту, заміни російського ринку збуту на ринок країн ЄС через низьку конкурентоспроможність зазначених українських товарів на європейському ринку та відновлення експортних позицій хоча б на рівні попереднього року.

Зменшення торговельних обмежень з боку країн ЄС надасть Україні базу для розширення експортної діяльності та допоможе товаровиробникам компенсувати збитки від втрати російського ринку лише у середньостроковій перспективі після сертифікації українських товарів згідно європейських стандартів. Крім того, внаслідок погіршення споживчих настроїв населення та падіння доходів домогосподарств через уповільнення зростання заробітних плат та девальвацію національної валюти, не варто очікувати на зростання темпів споживання, тому суттєва переорієнтація експортерів на внутрішній ринок у короткостроковій перспективі є малоюмовірною.

Виснажені міжнародні резерви, підвищений попит на іноземну валюту як наслідок панічних настроїв населення у зв'язку з невизначеністю результату перебігу воєнних дій на Донбасі, згорання торговельних зв'язків з Росією та падіння експортної виручки призвели до значної девальвації національної валюти. Ці обставини створюватимуть додатковий тиск на курс національної валюти через канал очікувань.

Крім того, в очікуванні опалювального сезону на міжбанківський ринок з метою купівлі валюти виходить і НАК «Нафтогаз» для оплати реверсних поставок газу з Європи, тому сезонний фактор здійснює додатковий дестабілізуючий вплив на валютний ринок.

У разі неможливості запобігання ризиків повторної відчутної девальвації національної валюти, можна сподіватися, що її здешевлення дещо стимулюватиме експортну діяльність товаровиробників та знижуватиме попит на імпорتنу продукцію, що в короткостроковій перспективі сприятиме певному коригуванню зовнішньоторговельного балансу.

За умов, які склалися у вітчизняній економіці, застосування Національним банком адміністративних заходів, у тому числі тимчасових обмежень щодо купівлі-продажу валюти, посилення контролю за поверненням експортної виручки в Україну, обов'язкового продажу її більшої частини тощо, можуть створити передумови для укріплення курсу гривні у короткостроковій перспективі. Відмовлення від адміністративних інструментів регулювання на валютному ринку доцільне лише в разі стабілізації ситуації на Південному Сході України [6].

Додатковим фактором для зміцнення позицій національної валюти та зменшення амплітуди коливань стануть очікуваний черговий транш від МВФ та традиційні експортні поставки зернових на світові ринки та, зокрема, до країн ЄС, з огляду на надання ними торговельних преференцій.

Очікуваний високий рівень інфляції, хоча і значно вплине на рівень реальних доходів та витрат населення, може розглядатися як додатковий стимул для розвитку бізнесу українських товаровиробників. В умовах скорочення імпорту це може слугувати чинником подолання економічної кризи у середньостроковій перспективі.

За нинішніх геополітичних та економічних умов драйвером економічного зростання може стати аграрний сектор з огляду на перспективи розширення експортної географії збуту продукції. Завдяки відкриттю європейського ринку для українських товарів та скасуванню ввізних

мит можна очікувати зростання обсягів експорту сільськогосподарської продукції до ЄС. Не менше третини сільськогосподарських товаровиробників виробляють продукцію, сертифіковану в Європі, загалом це стосується м'яса птиці. Цілком імовірно припустити, що сертифіковані згідно європейських стандартів товари конкурентоспроможні й у інших регіонах світу. Крім того, очікуваний високий врожай зернових навіть при низьких світових цінах дозволить виробникам наростити експорт та збільшити приплив валютної виручки в поточному році, а підписання асоціації з ЄС додаватиме експортерам додаткових стимулів стосовно безмитної торгівлі в межах квот. Хоча негативним фактором, як і у випадку з промисловим виробництвом, є сировинна спрямованість експорту, проте за умови реалізації оптимістичного сценарію розвитку у середньостроковій перспективі структура експорту змінюватиметься.

Складна ситуація з бюджетними надходженнями на тлі падіння економічного розвитку посилюється політичними ризиками та значними видатками на проведення АТО. Незважаючи на побудову державного бюджету на більш реальних макроекономічних показниках на відміну від оптимістичних бюджетів попередніх років, які з кожним роком поглиблювали дефіцит бюджету, та режим жорсткої економії, до кінця поточного року слід очікувати поглиблення дефіциту бюджету з огляду на зменшення податкових надходжень.

Показники виконання бюджету свідчать, що сума доходів зведеного бюджету за I півріччя 2014 р. зросла на 6,4% порівняно з аналогічним періодом минулого року, проте таке зростання формується лише за рахунок авансових платежів НБУ, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк України» та фактично означають емісію грошей, у розмірі суми, що майже відповідає річному плану, а також зменшення бюджетного відшкодування ПДВ грошо-

вими коштами більш ніж на чверть. Надходження державного бюджету за рахунок податків на прибуток, ПДВ та акцизного податку демонструють значне зниження. Тому без стабілізації ситуації на Сході, покращення результатів діяльності підприємств та поліпшення споживчих настроїв населення продовжити позитивну тенденцію із наповненням бюджету у II півріччі поточного року буде вкрай складно.

Крім того, через девальвацію відбулося значне зростання як державного боргу, так і витрат на його обслуговування. З огляду на підвищені геополітичні ризики навколо України для інвесторів не варто прогнозувати зниження відсоткових ставок по обслуговуванню боргу, що в умовах очікування високого рівня дефіциту бюджету є додатковим тиском на державний бюджет. Підвищення реальної процентної ставки призводить до зростання видатків на обслуговування непогашеної частини боргу та збільшує вартість капіталу, що, у свою чергу, призводить до падіння ВВП. Для корегування існуючих ризиків необхідно змінювати принципи податково-бюджетної політики. Вкрай важливо зберігати постійний контроль та здійснювати своєчасне втручання в податково-бюджетне регулювання з метою уникнення нарощення високих рівнів зовнішнього та внутрішнього державного боргу особливо за низького рівня доходів державного бюджету [6].

Висновки. Показники макроекономічної стабільності являють собою індикатори загального стану економіки. Тому основи макроекономічної стабільності вбачаються у застосуванні соціально-орієнтованих заходів макроекономічного впливу. На сьогоднішній день, в Україні спостерігається стан макроекономічної нестабільності, спричинений насамперед значним податковим тиском, зростаючим дефіцитом платіжного балансу та зовнішньої торгівлі, наявністю несприятливого середовища для заснування та ведення бізнесу, що в свою чергу впливає на інвестиційну привабливість країни.

Список літератури:

1. Будаговська С., Кілієвич О. та ін. «Мікроекономіка і макроекономіка» / С. Будаговська, О. Кілієвич. – К.: «Основи» – 1998.
2. Macroeconomic Stability // The Reut Institute. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reut-institute.org/Publication.aspx?PublicationId=1299>
3. Лановий В. Ілюзія макроекономічної стабільності / В. Лановий – Український Тиждень № 17 від 26-04-2012 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/48671>
4. Schwab K. The Global Competitiveness Report 2011-2012 / K. Schwab – World Economic Forum. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-2011-2012/>.
5. Macroeconomic Stability // The Reut Institute. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reut-institute.org/Publication.aspx?PublicationId=1299>
6. Аналітична записка «Щодо тенденцій розвитку економіки України у 2014-2015 рр.» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1635>

Евтушенко Н.Н., Макарчук И.Н., Яременко Л.М.

Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье охарактеризовано макроэкономическую стабильность в Украине. Проанализировано показатели макроэкономической стабильности. Описаны индикаторы ее оценки, благодаря которым достигается сбалансированность экономики в стране. Описаны изменение потребительских цен в Украине и отдельных странах мира.

Ключевые слова: макроэкономическая стабильность, индекс потребительских цен, капитальные инвестиции, кредиты, рост цен, инфляция.

Yevtushenko N.M., Makarchuk I.M., Yaremenko L.M.

Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University after Hryhoriy Skovoroda

MACROECONOMIC STABILITY IN UKRAINE

Summary

This article describes the macroeconomic stability in Ukraine. It is analyzed indicators of macroeconomic stability. It's described indicators of evaluation, which is achieved through balance of economy in country. Describe the change in consumer prices in Ukraine and some countries.

Keywords: macroeconomic stability, the consumer price index, capital investment, loans, rising prices, inflation.

УДК 658.15

ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ЙОГО СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ

Івченко Л.В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті розглянуто різні підходи до визначення сутності власного капіталу. Відображено сучасний погляд на сутність власного капіталу та узагальнено дане поняття. Досліджені складові власного капіталу та їх призначення. Розглянуто основні проблеми формування окремих складових власного капіталу підприємства. На основі аналізу основних підходів до класифікації власного капіталу представлена узагальнена класифікація його складових.

Ключові слова: власний капітал, статутний капітал, резервний капітал, капітал в дооцінках, нерозподілений прибуток, непокритий збиток, вилучений капітал, неоплачений капітал.

Постановка проблеми. Капітал – одна з найбільш використовуваних економічних категорій, що є базою створення і розвитку підприємства та у процесі функціонування забезпечує інтереси держави, власників і персоналу.

Кожна облікова категорія має власну еволюцію розвитку без будь-якого «класичного підходу». Тобто поява в бухгалтерській термінології тих чи інших понять носить не суб'єктивний, а об'єктивний характер, в основі якого лежить узагальнення багатовікової практики бухгалтерського обліку. Причому особливо чітко це проявилось на прикладі такої фундаментальної категорії, як «власний капітал», тому що вона залишається для економістів неоднозначною та суперечливою і сьогодні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розкриттям економічної сутності капіталу займалися представники різних економічних шкіл

та напрямів, намагаючись знайти закони походження та розподілу суспільного багатства.

Проблеми обліку й аналізу формування та змін власного капіталу завжди були в центрі уваги економістів. Проте у працях учених не склалося єдиної думки щодо природи поняття «власний капітал», особливо – у обліковому аспекті. Дослідженнями проблем обліку та аналізу формування і змін власного капіталу займалися такі вітчизняні і зарубіжні вчені та науковці, як: Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, О.О. Канцуров, Г.Г. Кірейцев, В.В. Ковальов, М.І. Кутер, Г.В. Нашкерська, В.Д. Новодворський, В.Ф. Палій, І.Р. Поліщук, М.С. Пушкар, Я.В. Соколов, В.В. Сопко, В.Г. Швець та ін. Аналізуючи останні публікації, можна виділити зарубіжних вчених, що займалися проблемою власного капіталу, серед них Ж. Андре, Ануфрієв В.Е., Л. Батардон, Ф. Беста, Бугайова А.В., П. Герстнер, Дюмарше Ж.Б., Литньова Н.А., Ф. Ляйтнер, Медведєв М.Ю., В. Рігер, Ж. Ришар та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ряд питань стосовно економічної сутності та особливостей формування власного капіталу вимагають нового осмислення та вирішення в теорії і практиці фінансового менеджменту.

Мета статті. Дослідження теоретичних і практичних аспектів економічної сутності й особливостей формування власного капіталу підприємства та його структури; пошук таких складових власного капіталу, які найбільш

Таблиця 1

Систематизація поглядів на поняття «капітал» у ретроспективі економічних відносин

Економічна школа	Представник	Визначення капіталу
Античність	Аристотель (384-322 рр. до н.е.)	Джерело накопичення багатства.
Меркантилісти	Т. Ман (1571-1641)	Абсолютна форма багатства.
Фізіократи	Ф. Кене (1694-1774)	Сума грошей, авансована у виробництво.
Класична економічна школа	У. Петі (1623-1687)	Грошова вартість.
	А. Сміт (1723-1790), Д. Рікардо (1772-1823)	Капітал як накопичений запас (частина багатства), необхідний для подальшого виробництва з метою отримання прибутку.
	Ж.Б. Сей (1767-1832)	Фактор, що створює вартість.
	Н.Г. Чернишевський (1828-1889)	Матеріальні цінності, спрямовані на виробництво.
Марксизм	К. Маркс (1818-1883)	Капітал – це само зростаюча вартість у власності роботодавця; це сутність, що проявляється в русі, у взаємодії уречевлених засобів виробництва з живою працею.
Новітня школа	І. Шумпетер (кінець XIX-поч. XX ст.)	Визначав капітал як «фонд купівельної сили», за рахунок якого придбаються засоби виробництва з метою якісного розвитку суспільства.
Австрійська школа	Е. Бем-Баверк (1851-1919)	Засоби існування, що авансуються робочим.
	К. Менгер (1840-1921)	Економічні блага, що спрямовані на майбутнє, беруть участь у виробництві і є джерелом доходу.
Неокласична школа	А. Маршал (1842-1924)	Призначений для торгівельно-промислових цілей і є фактором виробництва. Розглядав капітал на макро- (капіталом є вся сукупність засобів виробництва, забезпечена ресурсами праці та землі) та мікрорівнях (капітал – це частина багатства власника, яка може бути ним використана для отримання доходу).
	П. Самуельсон (1915)	Ресурс довготривалого користування, створений з метою виробництва.
	І. Фішер (кінець XIX-XX ст.)	Капітал як запас багатства у певний час, як здатність багатства і власності приносити їх власнику постійний дохід у вигляді «потоків послуг».
Кембриджська школа	Дж. Робінсон (1903-1983)	Гроші, універсальний товар ділового світу.
Сучасні економісти	А.М. Румянцев	Відносини експлуатації.
	А.С. Булатов, К.А. Раїцький	Блага, що використовуються як ресурс у подальшому виробництві.
	А.В. Парамонов	Засоби виробництва, що приносять додану вартість.
	П. Бурд'є	Ресурс, що конвертується у гроші та інституалізується у формі прав власності.
	І.О. Бланк	Накопичений запас економічних благ у грошовій та товарній формі, що беруть участь у економічному процесі як інвестиційний ресурс та фактор виробництва.

Джерело: [1]

Таблиця 2

Підходи до визначення сутності капіталу за В.Д. Базилевичем

Назва підходу	Характеристика
Предметно-функціональний	Нагромаджена праця, призначена для подальшого виробництва або продажу з метою одержання доходу. Аналіз капіталу як фактора виробництва, що впливає на результати підприємницької діяльності і приносить дохід власнику.
Соціально-економічний	Економічна категорія – специфічні суспільні відносини, що виникають за певних історичних умов. Прагнення охарактеризувати суспільно-економічну сутність капіталу в органічному взаємозв'язку з економічними відносинами.
Грошовий	Фінансовий ресурс, що приносить дохід власнику у вигляді процентів.
Часова концепція	Заснована на порівнянні корисності благ та виведенні доходу з певних властивостей останнього. Згідно з цим підходом цінність теперішніх благ (за незмінності їхніх умов) завжди перевищує цінність таких самих благ у майбутньому. Відтак дохід на капітал має місце за умови обміну товарів поточного і майбутнього споживання.
Трактування капіталу як певного вкладання	Забезпечує дохід власнику незалежно від сфери застосування чи характеру діяльності.

Джерело: [2]

розкривали його сутність є метою наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Основні підходи до теоретичного осмислення сутності капіталу можна узагальнити в історичній ретроспективі, визначивши основні позиції провідних вчених-економістів щодо цієї категорії (табл. 1).

Проаналізувавши представлені положення, можна дійти висновку, що майже усі мислителі в економіці визначають капітал як певне реальне майно, здатне створювати нові товари й приносити дохід його власнику.

Видатний вчений В.Д. Базилевич у своїй книзі «Економічна теорія: Політекономія» відобразив різні підходи до визначення сутності капіталу, які сформувалися в ході історичного розвитку економічної науки [2, с. 290–292] (табл. 2).

В результаті дослідження зазначених підходів, відповідно таблиці 2, можна визначити, що усі розглянуті підходи загалом можна охарактеризувати як політекономічні.

У сучасних умовах господарювання фактор виробництва «капітал» виступає як виробничий і інвестиційний ресурс, джерело доходу, об'єкт управління і формування, об'єкт власності, купівлі-продажу і тимчасової переваги, носій факторів ризику і ліквідності. Основними складовими капіталу в сучасних умовах виступає фізичний, фінансовий та інтелектуальний капітал.

Видатний вчений І.А. Бланк визначає: власний капітал – це загальна вартість засобів підприємства, які належать йому на правах власності та використовуються ним для формування його активів [3, с. 455].

Професор, д.е.н. Ф.Ф. Бутинець наводить декілька визначень поняття «власний капітал». Зокрема, у своїй праці «Бухгалтерський фінансовий облік», вчений трактує власний капітал як загальну вартість засобів підприємства, необхідних для здійснення ним виробничої або іншої комерційної діяльності [4, с. 712].

Такі автори літературних джерел, як А.Г. Загородній [5], Г.Г. Кірейцев [6], О.О. Терещенко [7] наводять наступне визначення: власний капітал – це фінансові засоби, надані в розпорядження підприємства; джерело отримання майна.

В.В. Сопко визначає власний капітал як вартісний вираз права особи на засоби підприємства [8, с. 210], тобто автор наголошує на правову сторону досліджуваної економічної категорії.

Н.М. Ткаченко у своїй роботі під назвою «Бухгалтерський фінансовий облік на підприємствах України» надає наступне визначення: власний капітал – це частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань [9, с. 544]. Даний підхід щодо визначення сутності поняття «власний капітал» підтримують багато інших авторів, зокрема і Ф.Ф. Бутинець, А.Г. Загородній, Пушкар М.С. та інші.

Отже, серед авторів немає єдиної точки зору щодо визначення поняття «власний капітал». Ця економічна категорія може розглядатись і як сукупність ресурсів, що виражають вартість активів, і як само зростаюча вартість, і як зобов'язання перед власниками.

В Україні економічна сутність власного капіталу висвітлюється в Національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 «За-

гальні вимоги до фінансової звітності». Згідно НП (С)БО 1, власний капітал – це частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань [10].

В міжнародних стандартах бухгалтерського обліку не використовується такий термін як «власний капітал», еквівалентом до нього в зарубіжній практиці є поняття «чисті активи» (net assets).

Виходячи з вищеведеного, за основу бухгалтерського трактування сутності категорії «власний капітал» слід прийняти не окрему характеристику капіталу, а його системні властивості, що проявляються через функції, які виконують окремі складові елементи власного капіталу. Тому окремого розгляду потребує питання складових частин власного капіталу.

Структуру власного капіталу можна представити різними шляхами, залежно від того, як трактується природа самого капіталу.

Слід зазначити, що сума власного капіталу – це абстрактна вартість майна, вона не є ні поточною ринковою, ні іншою оцінкою підприємства для його власників, тобто не відображує поточну вартість прав власників фірми. На величину власного капіталу суттєво впливають складові облікової політики підприємства, що стосуються обраних принципів, методів і процедур для визнання та оцінки елементів та статей балансу, зокрема його активів та зобов'язань. Водночас власний капітал є основою для початку і продовження господарської діяльності будь-якого підприємства, одним із найістотніших і найважливіших показників. Власний капітал – це власні джерела фінансування підприємства, які без визначення строку повернення внесені його засновниками (учасниками), накопичені впродовж строку існування підприємства суми реінвестованого чистого прибутку, а також дарчий капітал.

В економічній літературі існує і ряд підходів до визначення структури власного капіталу.

Зокрема, Ф.Ф. Бутинець приводить класифікацію власного капіталу за формою та рівнем відповідальності:

1. За формою: інвестований капітал – сума простих і привілейованих акцій за їх номінальною вартістю; додатково вкладений капітал; подарований капітал – безоплатно отримані активи, безповоротна допомога; нерозподілений прибуток – частина прибутку, отриманого внаслідок ефективної діяльності підприємства, яка не була розподілена між акціонерами, власниками, а реінвестована у підприємство.

2. За рівнем відповідальності: статутний капітал – його сума визначена в установчих документах і підлягає обов'язковій реєстрації в Єдиному державному реєстрі підприємств, організацій; додатковий капітал – незареєстрований капітал, тобто додатково вкладений капітал; резервний капітал; нерозподілений прибуток тощо [4].

За діючим Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», власний капітал включає такі структурні елементи: зареєстрований (пайовий) капітал, капітал у дооцінках, додатковий капітал; резервний капітал; нерозподілений прибуток (непокритий збиток); непоплатений капітал та вилучений капітал [10].

Проаналізувавши основні підходи до класифікації власного капіталу, пропонуємо узагальнену класифікацію його складових.

Зареєстрований (пайовий) капітал – це юридично оформлена, офіційно об'явлена й належним чином зареєстрована частина внесків власників до капіталу підприємства. Він включає статутний капітал господарських товариств, державних і комунальних господарств та пайовий капітал.

Статутний капітал – це організаційно-правова форма капіталу, величина якого визначається установчими документами господарюючого суб'єкта згідно з чинним законодавством. Це сукупність внесків засновників в майно, виражених у грошовому вимірнику, при створенні підприємства для забезпечення його статутної діяльності.

Законодавство України передбачає мінімальні обсяги статутних капіталів, нижче від яких державна реєстрація підприємства не допускається.

– Пайовий капітал. Цей вид капіталу використовують кредитні спілки, підприємства споживчої кооперації та інші колективні підприємства, у яких в установчих документах фіксуються внески засновників у вигляді паїв, пайових внесків. Пайовий капітал складається з суми пайових внесків усіх членів спілки, як індивідуальних так і колективних.

Друга група елементів власного капіталу – накопичений капітал – формується внаслідок діяльності підприємства.

Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) – це чистий фінансовий результат діяльності підприємства після виплати доходів власникам та формування резервного капіталу.

– Резервний капітал. Невід'ємним елементом власного капіталу в усіх господарських товариствах згідно з чинним законодавством є наявність резервного капіталу. Ст. 87 Господарського кодексу України передбачено створення резервного капіталу в розмірі, встановленому установчими документами, але не менше 15% статутного капіталу. Розмір щорічних відрахувань до резервного капіталу передбачається установчими документами, але не може бути меншим 5% суми чистого прибутку [11].

– Неоплачений капітал. Даний вид капіталу притаманний тим підприємствам, у яких є в на-

явності статутний або пайовий капітал. Він виникає завдяки тому, що згідно законодавства підприємство може розпочати свою діяльність маючи в наявності не повністю сформованими вказані види капіталу. Цей вид капіталу являє собою суму боргових вимог до засновників стосовно внесків до статутного капіталу.

– Вилучений капітал – це фактична собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених акціонерним товариством у його учасників. Цей вид капіталу притаманний корпоративним підприємствам. Акціонерне товариство має право викупити в акціонера оплачені ним акції. Акції викупуваються з метою їх наступного анулювання або перепродажу, чи поширення серед інших осіб. Вилучений капітал являє собою фактичну собівартість викуплених акцій власної емісії. Викуплені акції мають бути реалізовані чи анульовані протягом року. В цей період розподіл прибутку акціонерного товариства здійснюється без врахування викуплених власних акцій.

Висновки і пропозиції. Отже, власний капітал – це власні джерела підприємства, внесені його засновниками, або суми реінвестованого чистого прибутку, які використовуються для формування активів підприємства у грошовій або матеріальній формі.

Наявність або відсутність того чи іншого елементу власного капіталу у його структурі залежить, в першу чергу, від організаційно-правової форми підприємства, а для приватних за формою власності підприємств ще й від належності до тієї чи іншої групи. Крім того, на структуру власного капіталу впливають також вимоги законодавства щодо реєстрації внесків учасників. Відповідно до цих вимог і виділяється статутний капітал (або пайовий), реєстрація якого є обов'язковою, та інший капітал, який не підлягає реєстрації.

Процес формування власного капіталу супроводжується рядом проблем, що впливає на управлінський аспект фінансових рішень на підприємстві. Визначені проблеми потребують подальшої детальної розробки як в теорії, так і в практиці фінансового менеджменту та можуть бути вирішені лише за умови вдосконалення чинного законодавства.

Список літератури:

1. Варичева Р. В. Власний капітал: функціональний підхід до трактування сутності, напрями класифікації у вітчизняній та зарубіжній практиці / Р. В. Варичева // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 2 (52). – С. 37-42. – Режим доступу: http://nvunfu.esy.es/Archive/19_5/146_Wiwczar_19_5.pdf
2. Економічна теорія: Політекономія: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. – 7-ме вид. – К.: Знання-Прес., 2008. – 719 с.
3. Бланк І. А. Фінансовий менеджмент: навчальний курс / І. А. Бланк. – 2-е вид, перероб. і доп. – К.: Ельга, Ника – Центр, 2004. – 656 с.
4. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів / Ф. Ф. Бутинець – 8-ме вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2009. – 912 с.
5. Загородній А. Г. Бухгалтерський облік: основи теорії та практики: навч. посіб. / А. Г. Загородній, Г. О. Партин. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 327 с.
6. Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент: Навч. посібник / За ред. проф. Г. Г. Кірейцева. Вид. третє, перероб. і доп. – К.: ЦНЛ, 2004. – 531 с.
7. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посібник. – КНЕУ, 2003. – 554 с.
8. Сопко В. В. Бухгалтерський облік капіталу підприємства (власності, пасивів): Навч. Посібник. – К. Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
9. Ткаченко Н. М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність: Підручник. – 3-те вид. допов. і перероб. – К.: Алерта, 2008. – 926 с.

10. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1, Затверджене наказом Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]: від 07.02.2013 р. № 73, зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 28 лютого 2013 р. № 336/22868 – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13/page>
11. Господарський кодекс України № 436-15, поточна редакція від 02.10.2011 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>

Ивченко Л.В.

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

СОБСТВЕННЫЙ КАПИТАЛ: СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ЕГО СУЩНОСТЬ И СОСТАВЛЯЮЩИЕ

Аннотация

В статье рассмотрены различные подходы к определению сущности собственного капитала. Отражен современный взгляд на сущность собственного капитала и обобщено данное понятие. Исследованы составляющие собственного капитала и их назначение. Рассмотрены основные проблемы формирования отдельных составляющих собственного капитала предприятия. На основе анализа основных подходов к классификации собственного капитала представлена обобщенная классификация его составляющих.

Ключевые слова: собственный капитал, уставный капитал, резервный капитал, капитал в доценках, нераспределенная прибыль, непокрытый убыток, изъятый капитал, непоплаченный капитал.

Ivchenko L.V.

Kiev National Economic University named after Vadym Hetman

NET WORTH: IT'S ESSENCE AND COMPONENTS

Summary

In this work different approaches to definition of the essence of net worth are reviewed. The current view of the nature of equity is reflected and its concept is generalized. It's researched components and their purpose. The main problem of the formation of separate components of equity of the company is examined. Based on the analysis of the main approaches to the classification of the net worth general classification of its components is presented.

Keywords: net worth, authorized capital, reserved capital, accessory capital, retained earnings, uncovered loss, withdrawn capital, unpaid capital.

УДК 633/635.658,51

СУТНІСТЬ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОГО ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА

Кабак О.О., Губарева Н.П.

Миколаївський національний аграрний університет

Досліджено теоретико-методичні засади організації та ефективного функціонування зерновиробництва. Вдосконалено методику оцінки інтенсифікації виробництва зерна. Запропоновано механізм підвищення ефективності виробництва зерна на інтенсивній основі, який базується на подоланні затратного механізму інтенсифікації через поєднання використання низьковитратних технологічних операцій, а також визначених прийомів, які при залученні додаткових ресурсів приносять найбільші результати на одиницю вкладень. Розроблено науково-методичні засади оцінки доцільності переходу на прямий маркетинг на основі системи показників, яка містить поетапне визначення переваги маркетингового каналу, оцінку ефекту від переходу, обґрунтування та прогнозування ефективності вкладень в прямий маркетинг.

Ключові слова: організація, економічна ефективність, сільськогосподарське виробництво, інтенсифікація, ринок, зерно, оптимізація, організаційне забезпечення.

Постановка проблеми. Зернове господарство України є стратегічною галуззю економіки. Адже ринок зерна – це основа стабільності продовольчого ринку, джерело не тільки виробництва

хлібобулочних виробів, але й кормова база для виробництва тваринницької продукції, а також сировини для переробної промисловості. Сталий розвиток українського аграрного сектора та ви-

рішення багатьох соціальних проблем сьогодення українського села більшість науковців, експертів та політиків пов'язують, насамперед, з розширенням та збільшенням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Дійсно, існуючий потенціал аграрного виробництва України є надзвичайно високим. Це й чи не найкращі в Європі земельні ресурси, значний людський потенціал, що може бути задіяний в аграрній сфері, прийнятні кліматичні умови для вирощування різноманітних сільськогосподарських культур, сприятливе географічне розташування.

Інтенсифікація розвитку зернового господарства та збільшення обсягів виробництва зерна досягається завдяки таким основним чинникам, як підвищення урожайності шляхом удосконалення землекористування, дотримання сівозмін, обробітку ґрунту, внесення мінеральних добрив і проведення хімічної меліорації земель, захисту рослин, розвитку селекції і насінництва, підвищення якості зерна, науково-методичне забезпечення, розвиток ринку зерна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам ефективного використання зерновиробництва значний внесок зробили такі видатні вчені, як Амбросов В.Я., Андрійчук В.Г., Галушко В.П., Гудзинський О.Д., Єрмаков О.Ю., Кваша С.М., Лукинов І.І., Малік М.І., Саблук П.Т., Савчук В.К., Топіха І.Н., Шпичак О.М., Юрчишин В.В. та інші. Але складність розроблення механізму підвищення ефективності і подолання кризових явищ та реалізації заходів на практиці через зміцнення ресурсного та ринкового потенціалу сільськогосподарських підприємств, підвищення ефективності діяльності залишається актуальним, особливо в умовах забезпечення продовольчої безпеки та можливості нарощування експортного потенціалу зернових.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зерновиробництво є однією з стратегічних галузей агропромислового комплексу України, оскільки зерно і продукти його переробки – життєво необхідні види продукції, від яких в значній мірі залежить добробут громадян, економічний, соціальний та політичний клімат суспільства, внутрішнє й зовнішнє становище держави, ступень її участі в міжнародному співробітництві.

Мета статті. Обґрунтування теоретичних основ ефективного зерновиробництва в Україні.

Виклад основного матеріалу досліджень. Галузь зерновиробництва належить до пріоритетних у системі аграрної економіки та економіки України загалом. Це пояснюється, насамперед, винятковим значенням зернових культур у виробництві продовольчої продукції для споживання населення, формуванні експортних можливостей економіки країни, використанні переваг агроресурсного потенціалу території, створенні галуззю істотної частки доходів сільськогосподарських товаровиробників та підвищенні рівня життя сільського населення. Зернова галузь є базовою для розвитку більшості галузей агропромислового комплексу, а в останні десятиріччя – основою аграрного експорту.

У свою чергу, світові інтеграційні процеси, конкурентні відносини внутрішнього середовища ведення зернового бізнесу зумовлюють нові ре-

алії розвитку галузі зерновиробництва. До основних проблем її функціонування відносяться, насамперед, спад більшості виробничо-економічних показників порівняно з 80-ми роками, ризики та нестабільність розвитку, повільне впровадження інновацій, недостатнє інвестиційне забезпечення, недосконалі виробничо-збутові зв'язки та логістика, неповний моніторинг ринкових процесів, слабка державна підтримка товаровиробників, особливо в зоні ризикованого землеробства. Тому основні напрями розвитку зерновиробництва повинні бути направлені на вирішення вказаних проблем, стримування негативних проявів у сфері виробництва, реалізації та просування зерна на споживчому ринку, збільшення обсягів виробництва високоякісного зерна з метою посилення конкурентоспроможності галузі, у т.ч. на світовому ринку. Для цього є всі необхідні ресурси та резерви.

На думку багатьох науковців, сучасний стан вітчизняного зерновиробництва потребує насамперед укріплення його матеріально-технічної бази, яка внаслідок скорочення інвестицій перебуває в застарілому, виснаженому стані, не забезпечує простого відтворення основних засобів. Сьогодні матеріально-технічне забезпечення зерновиробництва та ефективність праці не відповідають світовим стандартам і потребам галузі. Відсутність достатніх фінансових ресурсів стримує впровадження новітніх технологій, використання високоякісного насіння, обмежує застосування інших ресурсів. Відсутність коштів для застосування інтенсивних технологій, призвели до суттєвого зменшення застосування добрив, гербіцидів та інших ресурсів, спочатку через дефіцит, зумовлений спадом виробництва, потім із – за підвищення цін на ресурси, які значно випереджували ціни на продукцію. Відтак, нерациональне використання земельних ресурсів і низька культура землеробства призводить до виснаження і деградації ґрунтів, зменшення вмісту в них гумусу та поживних речовин.

До складу зерновиробництва належать селекція та насінництво зернових культур, виробництво зерна, заготівля, борошномельна, круп'яна, комбікормова, макаронна та хлібопекарська промисловість, технічна переробка зерна на спирт, крохмаль, солод, а також виробництво спеціалізованої техніки. На основі узагальнення складових елементів зернової галузі розглянемо схему функціонування зерновиробництва в Україні (рис. 1).

Організаційно структура зерновиробництва представлена державними кооперативними та приватними підприємствами й організаціями, різними за організаційно-правовими формами, повнотою технологічних процесів, фінансовою стійкістю, прибутковістю, розмірами виробництва. У вузькому розумінні вона представлена підгалуззями відповідно до зернових культур.

Структура галузі зерновиробництва визначається комплексом факторів (природні умови і ресурси, виробничий потенціал, попит і пропозиція на внутрішньому та зовнішньому зернових ринках, рівень менеджменту аграрних підприємств та галузі, для економічних складників ринкового механізму господарювання (системи ціноутворення, оподаткування, митної політики, кредитування, державного регулювання та підтримки). У вузькому розумінні вона представле-

на підгалуззями відповідно до зернових культур: виробництво пшениці, жита, ячменю, вівса, кукурудзи на зерно та круп'яних культур (гречки, проса). У широкому розумінні у галузі виробництва зерна доцільно виділяти функціональні види діяльності: селекцію та насінництво, власне виробництво зернових та круп'яних культур, їх зберігання, первинну доробку та реалізацію.

Структура зерновиробництва може розглядатися не лише як цілісне утворення, але і як сукупність певних ринків, які виконують суб'єкти ринкового середовища. Це, зокрема, первинний ринок зерна (ринок, на якому зерно реалізується безпосередньо виробниками), ринок зберігання зерна, ринок переробки зерна. За тим же принципом здійснює розподіл суб'єктів даного ринку Кваша С.М. Вона виділяє в окремі групи лише суб'єктів-покупців та суб'єктів-продавців. До цих груп відносяться: товаровиробники зерна, комерційні структури та сервісні підприємства, заготівельні підприємства системи ДАК «Хліб України», державні органи. На нашу думку, недоліком такого розподілу є те, що в ній не враховано діяльність таких суб'єктів як підприємства по зберіганню зерна, а також посередників, які здійснюють операції із зерном від імені власника без отримання права власності на нього.

Базою формування зернової галузі є зернове господарство, розвиток якого залежить, передусім, від насінництва, котре в Україні представлено науково-дослідними інститутами, дослідними станціями, насінневими підприємствами та насінневими заводами, що забезпечують зернове господарство новими сортами та гібридами культур. Особлива роль належить науково-дослідним установам у створенні високопродуктивних, адаптованих до конкретних ґрунтово-кліматичних умов, сортів і гібридів сільськогосподарських культур, розроблені системи заходів їхнього захисту від шкідників, хвороб і бур'янів, запровадження нових ресурсощадливих технологій та їх елементів.

Система взаємозв'язків між суб'єктами зернової галузі формує ринок зерна України. Відповідно до Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні», ринок зерна – система товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах віль-

ної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначення цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням.

Для того щоб глибше зрозуміти сутність поняття «ринок зерна» на початковому етапі дослідження вважаємо за необхідне дослідити сутність поняття «ринок» як таке, і «ринок зерна» в тому числі.

Досліджуючи питання розуміння ринку зерна, ми дійшли висновку, що до трактування цього поняття існують також різні підходи. Так наприклад, одна частина дослідників розуміють ринок тільки як сукупність обмінних відносин, за допомогою яких регулюються господарські зв'язки і здійснюється купівля-продаж зерна та продуктів його переробки.

На наш погляд, визначення зернового ринку зерна останньої групи вчених, найбільш повно відображає його сутність, так як воно містить у собі всі необхідні елементи зернового ринку та методи регулювання економічних зв'язків між ними. Будь-який товарний ринок не обмежується сферою обміну (реалізації), всі його елементи тісно пов'язані з виробничим процесом. Виробництво формує пропозицію, а розподіл і споживання – попит, що дозволяє встановлювати баланс між ними, а також між рівнем виробництва та рівнем споживання. Крім того, ми вважаємо, що ринок зерна – це органічна частина єдиного українського ринку продовольства, від розвитку якого залежить задоволення потреб населення в різних продуктах харчування, основні з яких, так чи інакше пов'язані із зерном.

Зерновий, як і інші ринки сільськогосподарської продукції, функціонує не автономно, а в певному економічному макросередовищі, в тісному поєднанні з іншими. Саме тому кардинальні зміни в економічній політиці на макро- та галузевому рівнях суттєво впливають на його функціонування, на ефективність розвитку галузей, які обслуговують його. До того ж, зерновий ринок в силу його високої соціально-економічної значимості для України традиційно вважається об'єктом особливої уваги урядових структур і об'єктом державного регулювання. Суть останнього зводилась до того, щоб серйозно підтримувати галузь зерновиробництва, як таку, що забезпечувала наповнення бюджету і діяльність суміжних галузей, а з іншого боку підтримував попит кінцевого споживача за рахунок утриман-

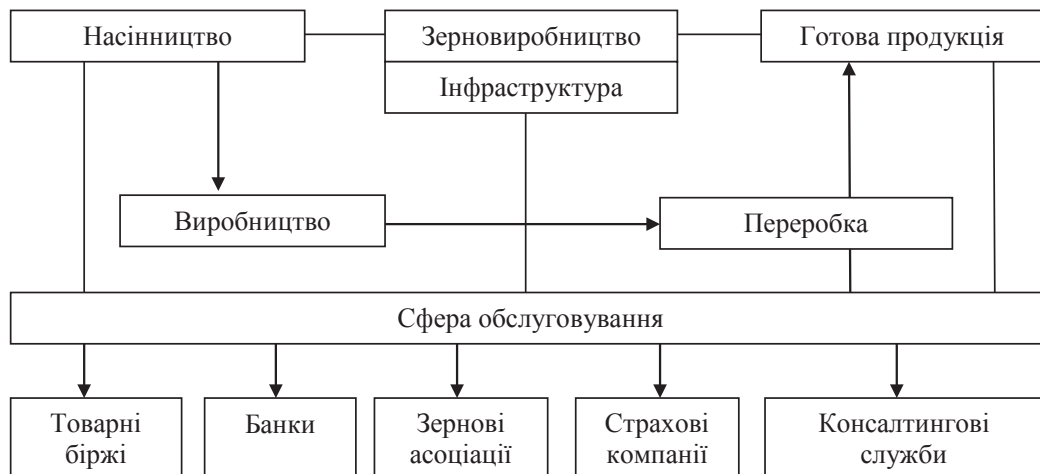

Рис. 1. Схема функціонування зерновиробництва в Україні

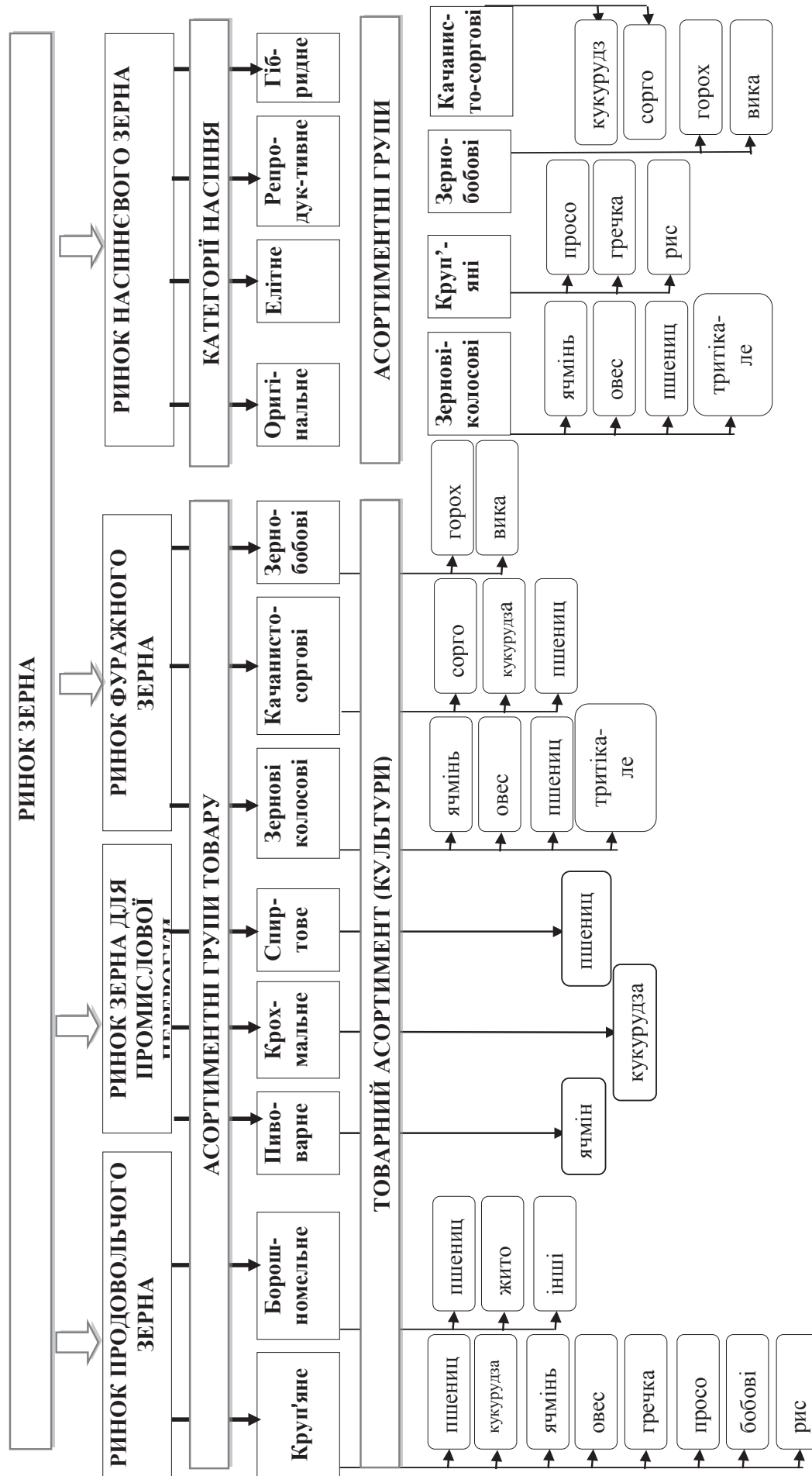

Рис. 2. Схема сегментації ринку зерна України за об'єктом обмінних операцій

ня досить низьких цін на хлібопродукти, часто за рахунок товаровиробників зерна.

Зерновий ринок неоднорідний, він складається з ринків: продровольчого, фуражного і зерна для промислової переробки, а також ринку насіння. Ринки, природно, відрізняються один від одного, насамперед тим, який товар на них пропонується, тобто за об'єктом обмінних операцій (рис. 2).

До характерних особливостей ринку зерна, на думку Р.П. Саблука, можна віднести те, що нині фінансові результати від діяльності в зернопродуктовому підкомплексі мають стрибкоподібний характер, а це зумовлено, насамперед, такими проблемами ринку: цінова політика на ринку формується посередниками, оскільки виробники не мають ефективного доступу до каналів збуту, а держава ефективною політикою регулювання; витрати посередників, а частково і виробників покладаються на кінцевого споживача; левову частку доходів одержує посередник; присутній диспаритет цін, що сформував стійкий базис нееквівалентності міжгалузевого обміну.

На формування кон'юнктури зернового ринку має вплив як зовнішнє, так і внутрішнє середовище. Зовнішнє середовище обумовлюється трьома основними аспектами: природно-кліматичними факторами, державним регулюванням та впливом світового ринку. Природно-кліматичні фактори обумовлюються родючістю ґрунтів, тепло та вологозабезпеченістю, велике значення мають розміри наявних земельних ресурсів.

Державне регулювання зернового ринку включає організаційні та економічні фактори. До організаційних факторів державного регулювання необхідно віднести нормативно-правове та інформаційне забезпечення, питання стандартизації та сертифікації продукції, правове регулювання та контроль за якістю. Основними економічними факторами державного впливу є ціноутворення, кредитування, страхування та бюджетування.

Внутрішнє середовище зернового ринку обумовлюється ринковим механізмом через попит, пропозицію, конкуренцію та ціни. Економічний механізм зернового ринку підпорядковується дії основних об'єктивних законів: вартості, попиту та пропозиції. Завдяки закону вартості формується рівень середніх цін на ринку. Дія даного закону спрямовується на узгодження ціни та суспільно-необхідних затрат виробництва, на їх зближення. Закон попиту – це обернений зв'язок між рівнем цін та обсягом продажу, адже попит

на продукцію зменшується пропорційно підвищенню цін на неї. Однаковий напрямок зміни рівня пропозиції та ринкових цін обумовлюється законом пропозиції. З підвищенням ціни на певний вид продукції підвищується пропозиція цієї продукції, у нашому випадку – зерна. Під впливом вказаних законів формується ринкова ціна товару. Попит і пропозиція є основними рушійними силами розвитку зернового ринку, які провокують підвищення чи падіння цін на зерно. З підвищенням попиту ринкова ціна підвищується і виникає нестача зерна. В даному випадку підвищується конкурентна між споживачами і тим самим підвищується ціна ринкової рівноваги. В протилежному випадку, коли пропозиція зерна перевищує попит на нього, ринкова ціна стає нижчою за рівноважну, виникають труднощі з реалізацією виробленої продукції. В цьому випадку зерновиробники намагаються через підвищення якості продукції та зниження його собівартості підвищити конкурентоздатність своєї продукції. Отже, попит і пропозиція є тим ланцюжком, що пов'язують виробництво та споживання зернової продукції.

На ефективність функціонування економічного механізму зернового ринку значний вплив справляють наявні йому специфічні особливості формування попиту та пропозиції на ринку зерна. Стабілізації попиту на зернову продукцію сприяє низький рівень його еластичності, тобто попит на зернопродукти мало змінюється від зміни ціни на них та платоспроможності населення. В той же час, на сьогодні населенням споживається макаронних, хлібобулочних виробів і круп значно більше раціональної харчової норми. Це пов'язане якраз із низьким платоспроможним рівнем населення і заміною споживання м'яса та овочів споживанням зернопродуктів. Таким чином, не можна визначати попит на зерно тільки на підставі рівня платоспроможності населення.

Висновки. Отже, зерновий сектор України є стратегічною галуззю економіки держави, що визначає обсяги, пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни, зокрема продуктів переробки зерна і продукції тваринництва, формує істотну частку доходів сільськогосподарських виробників, визначає стан і тенденції розвитку сільських територій, формує валютні доходи держави за рахунок експорту. Зернова галузь є базою та джерелом сталого розвитку більшості галузей агропромислового комплексу та основою аграрного експорту.

Список літератури:

1. Андрійчук В. Г. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2005. – № 5.
2. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: [підруч.] / В. Г. Андрійчук. – 2-е вид. – К.: КНЕУ, 2004.
3. Калінчик М. В. Стабілізація ринку зерна України / Калінчик М. В., Ільчук М. М., Шовкалюк В. С., Калінчик І. М. – К.: Нічлава, 2006. – 228 с.

Кабак О.О., Губарєва Н.П.

Николаевский национальный аграрный университет

СУЩНОСТЬ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ЭФФЕКТИВНОГО ЗЕРНОПРОИЗВОДСТВА

Аннотация

Исследованы теоретико-методические основы организации и эффективного функционирования зернопроизводства. Усовершенствована методика оценки интенсификации производства зерна. Предложен механизм повышения эффективности производства зерна на интенсивной основе, основанный на преодолении затратного механизма интенсификации через сочетание использования низкзатратных технологических операций, а также определенных приемов, которые при привлечении дополнительных ресурсов приносят наибольшие результаты на единицу вложений. Разработаны научно-методические основы оценки целесообразности перехода на прямой маркетинг на основе системы показателей, которая содержит поэтапное определение преимуществ маркетингового канала, оценку эффекта от перехода, обоснования и прогнозирования эффективности вложений в прямой маркетинг.

Ключевые слова: организация, экономическая эффективность, сельскохозяйственное производство, интенсификация, рынок, зерно, оптимизация, организационное обеспечение.

Kabak O.O., Hubareva N.P.

Mykolayiv National Agrarian University

ATURE AND THEORETICAL BASIS OF EFFECTIVE GRAIN PRODUCTION

Summary

In the the theoretical and methodological bases of organization both effective functioning of manufacture and selling of a grain are investigated. The researches of directions of increase of efficiency by intensification of branch in conditions of the market are carried spent. The mechanism of increase of a production efficiency of a grain is offered. It is based on overcoming spending of the mechanism intensification by use of technological operations, which require small investments together with the certain receptions, which at attraction of additional resources give the greatest results on unit of investments. The technique of an economic substan-tiation of transition on direct marketing in system of selling is developed. It contains by stage definition of preferability of the marketing channel, estimation of effects from transition, substantiation and forecasting of efficiency of investments in middle- and long-term period. In work the theoretical situations of conditions formation both development of the market of a grain and production of its processing are investigated which is generalized and is systematized in groups to attributes: natural, obligatory, civilized.

Keywords: organization, economic efficiency, agricultural manufacture, intensification, grain, optimization, organizational maintenance.

УДК 331.108.4

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Ковальська К.В., Самоїленко А.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано існуючі підходи вітчизняних і зарубіжних вчених до визначення поняття «розвиток персоналу» та запропоновано власне розуміння поняття. Зазначено основні фактори, що впливають на необхідність розвитку персоналу в організації. Розглянуто поняття «стратегія розвитку персоналу» та визначено основні цілі формування стратегії розвитку персоналу. Досліджено взаємозв'язок між поняттями: «стратегія розвитку персоналу», «стратегія управління персоналом» та «стратегія управління організацією». На основі проведеного дослідження, авторами запропоновано основні етапи процесу формування та реалізації стратегії розвитку персоналу на підприємстві.

Ключові слова: розвиток персоналу, персонал, стратегія, стратегія розвитку персоналу, навчання персоналу.

Постановка проблеми. Розвиток персоналу є однією з умов успішної діяльності будь-якої компанії. Розвиток персоналу в зарубіжних країнах має стратегічне значення для підприємства: фахівці, які отримали в процесі своєї професійної діяльності і в результаті використання спеціальних навчальних програм нові знання, вміння і навички, здатні підвищити економічні показники компанії у багато разів. Досвід провідних іноземних компаній свідчить про постійне вдосконалення систем розвитку персоналу шляхом впровадження нових методів, моделей та інструментів, формуючи цілісну стратегію розвитку персоналу підприємства. Проте, у вітчизняній практиці більшість підприємств не мають чітко визначеної стратегії розвитку персоналу підприємства, а керівництво використовує лише окремі заходи, які не дають належного результату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема управління розвитком персоналу є об'єктом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних учених, зокрема: Л.В. Балабанової, Р. Беннет, Виноградського М.Д., Грехем Х.Т., Єгоршина А.П., Т.П. Збрицької, А.Я. Кібанова, В.М. Маслової, В.А. Савченко, О.В. Сардак, Л.М. Черчик, П.Е. Шлендер.

Так, Т.П. Збрицька досліджує аспекти компетентнісного підходу до розвитку працівників, а також системного управління проектами, програмами розвитку співробітників організацій, а також новітні тенденції в практиці управління розвитком персоналу, зокрема становлення і формування системи внутрішнього маркетингу та маркетингу навчання в організації [5]. В.А. Савченко у своїй роботі розглядає розвиток персоналу як засіб забезпечення його конкурентоспроможності, при цьому особлива увага приділяється саме взаємозв'язку стратегії розвитку персоналу і стратегії управління організацією [9]. Л.В. Балабанова і О.В. Сардак зазначають, що метою розвитку кадрів є забезпечення максимального використання усіх їх можливостей для досягнення цілей підприємства [1]. Х.Т. Грехем та Р. Беннет у своїй праці виокремлюють переваги від навчання персоналу, серед яких: більш високий рівень продуктивності праці і якості роботи, скорочення браку, краща адаптованість до нових виробничих методів, більш високий рівень задоволеності роботою, що проявляється в скороченні плинності кадрів [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. При наявності великої кількості досліджень щодо розвитку персоналу, на нашу думку, недостатньо висвітленим залишається питання, що стосується процесу формування та реалізації стратегії розвитку персоналу підприємства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка процесу формування і реалізації стратегії розвитку персоналу на підприємстві шляхом виділення та конкретизації основних його етапів.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом дуже швидкими темпами відбуваються зміни в зовнішньому середовищі функціонування підприємств, установ та організацій. Відбувається постійне зростання вимог до професійної підготовки працівників, їх професійно-кваліфікаційного рівня, рівня прояву їх компетенцій та загальної компетентності [5]. Отже, варто визначити основні фактори, що впливають на необхідність розвитку персоналу в сучасних умовах. Так, Т.П. Збрицька та Г.О. Савченко говорять, що посилення ролі розвитку персоналу для забезпечення стійкої конкурентоспроможності організації визначається наступними факторами:

- розвиток персоналу є базовим засобом досягнення стратегічних цілей організації;
- розвиток персоналу є найважливішим засобом підвищення цінності людських ресурсів організації та забезпечення зростання її інтелектуальної вартості;
- без розвитку персоналу проведення організаційних змін стає практично неможливим або може мати негативний ефект [5].

Стосовно визначення категорії «розвиток персоналу», вчені та практики з управління персоналом не мають єдиної думки і кожен виділяє різні особливості даного поняття. Так, А.Я. Кібанов говорить, що розвиток персоналу – це сукупність організаційно-економічних заходів служби управління персоналом у сфері навчання персоналу організації, його перепідготовки і підвищення кваліфікації [7]. А.П. Єгоршин дотримується думки, що розвиток людських ресурсів – це комплексний і безперервний процес всебічного розвитку особистості працівників організації з метою підвищення ефективності їх роботи [4]. На думку В.М. Маслової, розвиток персоналу – це сукупність заходів, спрямованих на розвиток людсько-

го потенціалу підприємства [8]. Т.П. Збрицька, Г.О. Савченко і М.С. Татаревська визначають розвиток персоналу, як безперервний процес удосконалення якісних характеристик персоналу з метою забезпечення гармонійного розвитку працівників і підвищення ефективності діяльності організації в цілому в коротко- та довгостроковій перспективі [5]. П.Е. Шлендер дійшов висновку, що розвиток людських ресурсів – це система заходів, спрямованих на підтримку здібних до навчання працівників, поширення знань і передового досвіду, навчання молодих кваліфікованих співробітників, усвідомлення управлінським персоналом важливості розвитку співробітників і зниження плинності кадрів [12].

Отже, виходячи із наведених підходів до визначення терміну «розвиток персоналу», можна визначити, що розвиток персоналу – це системний процес удосконалення знань, умінь та навичок працівників підприємства, що реалізуються через сукупність організаційно-економічних заходів, які передбачають:

- планування та розвиток кар'єри;
- професійне навчання персоналу;
- розкриття потенціалу працівників;
- створення та ведення кадрового резерву;
- найефективніше використання здібностей, знань і навичок персоналу.

Також варто зазначити, що розвиток персоналу має надавати працівникам не лише нові знання, навички та удосконалювати їх компетенції, а також підвищувати рівень зацікавленості до справ компанії і рівень трудової мотивації.

З метою більш чіткої організації системи розвитку персоналом на підприємстві розробляють стратегію розвитку персоналу, яка структурує заходи з розвитку персоналу, а також деталізує напрямки кадрової політики, які прийняті в стратегічному плані розвитку підприємства. Стратегія розвитку персоналу – це особливий набір пріоритетних напрямків інвестування в людський капітал.

Отже, стратегія розвитку персоналу – це узагальнююча модель дій, спрямованих на формування сукупності вимог до персоналу і рівня ефективності його роботи, який необхідний підприємству для досягнення поставлених бізнес-цілей [2].

Основними цілями формування стратегії розвитку персоналу є:

- підняття престижу підприємства;
- формування конкурентних переваг підприємства;
- визначення ключових факторів успіху;
- розвиток трудового потенціалу підприємства;
- забезпечення стабільності та ефективності функціонування внаслідок формування оптимальної структури фахівців [11].

Стратегія розвитку персоналу тісно взаємопов'язана зі стратегією управління персоналом та зі стратегією управління організацією в цілому. Причому в основі перших двох стратегій лежить саме стратегія управління організацією [9]. Важливо розуміти взаємозв'язок стратегій на всіх рівнях і враховувати їх при розробці стратегії розвитку персоналу (рис. 1).

За розробку бізнес-стратегії відповідальним є вище керівництво компанії, за розробку функці-

ональної стратегії відповідають керівники функціональних одиниць в рамках підрозділів компанії, а операційні стратегії формують керівники підприємств, лінійні менеджери із залученням менеджерів з персоналу. Проте, будь-яка функціональна та операційна стратегія, в тому числі і стратегія розвитку персоналу, має розроблятися з урахуванням інтересів як керівництва підприємства, так і інтересів її персоналу.

Рис. 1. Піраміда розробки стратегії підприємства

Джерело: [10]

Кожному варіанту стратегії управління організацією відповідає певний варіант стратегії розвитку персоналу. Розглянемо співвідношення між даними стратегіями, які запропонували Дж. Іванцевич і А.А. Лобанов. Автори розглядають п'ять типів бізнес-стратегій організації: підприємницьку, динамічного зростання, прибутковості, ліквідації, зміни курсу (табл. 1).

Отже, стратегія розвитку персоналу має бути частиною кадрової стратегії компанії, а також враховувати положення прийнятої загальної стратегії функціонування організації. Основною метою стратегії розвитку персоналу має бути забезпечення постійного розвитку персоналу відповідно до цілей розвитку підприємства і потреб працівників у професійному зростанні. Стратегія розвитку персоналу повинна враховувати умови діяльності підприємства, стратегію його розвитку і поточний рівень трудового потенціалу. Їх аналіз дозволяє сформулювати основні положення стратегії.

Процес розвитку персоналу має бути безперервним та включати в себе сукупність методів та процедур. Стратегічний розвиток персоналу має ґрунтуватися на систематичності в навчанні персоналу підприємства, тобто безперервно використовувати різні початкові методики, які включають в себе тренінги, професійну перепідготовку кадрів. Метою стратегічного розвитку персоналу має бути підвищення конкурентоспроможності персоналу за допомогою зростання освітнього, професійного і кваліфікаційного рівня співробітників підприємства.

Процес формування стратегії розвитку персоналу підприємства має складатися з чітко визначених етапів:

1. Аналіз ситуації на підприємстві. Це першочерговий і дуже важливий етап. Від того, наскільки правильно буде проаналізована ситуація в межах підприємства, залежить те, наскільки правильно буде розроблена стратегія в подальшому. Проводячи аналіз підприємства, необхідно врахувати такі аспекти:

- аналіз стратегії компанії (виявлення тих завдань, в яких безпосередньо бере участь персонал компанії; аналіз завдань, для покращення виконання яких буде доцільно провести навчання і підвищення кваліфікації персоналу);
- аналіз стратегії управління персоналом (визначає особливості роботи з персоналом. Завдання аналізу полягає у виділенні тих напрямів діяльності підприємства, які безпосередньо будуть покращені за рахунок навчання і розвитку персоналу);
- аналіз функціональних відділів підприємства (аналіз показників діяльності підприємства і виявлення тих підрозділів, які мають негативні показники, залежність цих результатів від персоналу, визначення можливостей вирішення проблем шляхом розвитку персоналу підрозділу);
- аналіз зовнішнього середовища підприємства (аналіз ринку праці, аналіз конкурентів, аналіз ринку навчання та розвитку персоналу).

2. Розробка стратегії розвитку персоналу передбачає:

- встановлення пріоритетів розвитку персоналу;
- вибір стратегії розвитку персоналу з наявних альтернатив. Обрана стратегія повинна оптимальним чином сприяти досягненню цілей і завдань компанії;
- створення системи корпоративного навчання (вибір того, чи буде відбуватись реалізація стратегії власними силами компанії, чи необхідна допомога спеціалістів у сфері навчання персоналу);
- планування навчання та розробка програми навчання персоналу;

- формування бюджету на розвиток і навчання персоналу;
- вибір методів навчання та розвитку;
- формування системи оцінювання ефективності системи розвитку та навчання персоналу (наприклад, за допомогою системи ключових показників ефективності).

Впровадження стратегії має відбуватись у такій послідовності:

- перевірка стратегії (чи дійсно розроблена стратегія інтегрована зі стратегією компанії і задовольняє очікування зацікавлених сторін);
- організація процесу впровадження (передбачає призначення відповідального органу, ознайомлення персоналу компанії зі стратегією, ресурсне забезпечення процесів, реалізація запланованих заходів щодо розвитку персоналу);
- контроль виконання стратегії.

На цьому етапі відбувається перевірка того, які з поставлених цілей були досягнуті, і наскільки реалізація сформованої стратегії є ефективною. Якщо не всі цілі були досягнуті, то стратегія потребує перегляду та вдосконалення. Оцінка має бути проміжною (на різних етапах реалізації стратегії) та регулярно (наприклад, річною). Тобто, даний етап допомагає оцінити ефективність стратегії: якщо цілі стратегії компанії будуть досягнуті, то стратегія розвитку була ефективною.

Отже, дотримуючись запропонованих етапів процесу формування і реалізації стратегії розвитку персоналу, підприємство зможе підвищити показники своєї діяльності та функціонування підприємства буде більш ефективним.

Висновки і пропозиції. На основі проведеного аналізу варто зазначити, що ефективне функці-

Таблиця 1

Співвідношення стратегій управління організацією та стратегій розвитку персоналу

Тип стратегії організації	Стратегія управління організацією	Стратегія розвитку персоналу
Стратегія підприємництва	Характерна для організацій, що розвивають нові напрями діяльності, та активно вкладають кошти у свій розвиток. Успішна реалізація стратегії підприємництва вимагає для організації персоналу-новаторів.	Стратегія створює значні можливості для професійного розвитку особистості. Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації персоналу заохочуються всіма наявними у підприємства засобами.
Стратегія динамічного зростання	Стратегія передбачає зміну цілей і структури організації. В таких умовах працівники організації повинні швидко адаптуватися до змін.	Завданням стратегії розвитку персоналу є забезпечення безперервного підвищення кваліфікації працівників, здійснення їх професійної перепідготовки відповідно до змін цілей та структури підприємства.
Стратегія прибутку	Стратегія обирається організаціями, що знаходяться на стадії зрілості та розраховують одержувати сталий прибуток від продажу товарів та послуг, що користуються попитом.	Стратегія розвитку персоналу ґрунтується на відносно сталих вимогах до рівня професійної майстерності працівників. Завдання служби управління персоналом зводяться в основному до підтримки досягнутого рівня шляхом здійснення безперервного підвищення кваліфікації працівників.
Стратегія ліквідації	Стратегія обирається організацією у тому випадку, коли всі або основні напрями діяльності збиткові, товари чи послуги не користуються попитом на ринку.	Стратегія розвитку персоналу орієнтується, насамперед, на соціальний захист працівників, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці.
Стратегія зміни курсу	Стратегія застосовується організаціями, що зорієнтовані на швидке зростання обсягів прибутку, освоєння нових або розширення вже наявних ринків збуту своїх товарів чи послуг. Ця стратегія вимагає від фірми зміни всієї системи управління та відносин на підприємстві.	Стратегія розвитку персоналу спрямована на посилення ролі кожного працівника організації у пошуку нових нестандартних рішень для реалізації стратегії. Важливе місце у стратегії розвитку персоналу займає матеріальне та нематеріальне стимулювання розвитку робітників, фахівців з вищою освітою й керівників

Джерело: [6; 9]

онування будь-якого підприємства залежить від рівня розвитку його персоналу. В умовах сучасного швидкого старіння теоретичних знань, умінь та практичних навичок спроможність організації постійно підвищувати фаховий рівень своїх працівників є одним із найважливіших факторів забезпечення конкурентоспроможності її на ринку, оновлення і зростання обсягів виробництва товарів чи надання послуг. Процес розвитку персоналу має бути безперервним і реалізовуватися на стратегічній основі. Стратегія розвитку персоналу має бути складовою кадрової стратегії ком-

панії, а також загальної організаційної стратегії. Для забезпечення ефективності формування і реалізації стратегії розвитку персоналу необхідно структурувати процес, який передбачає проходження чітко визначених етапів. Слід зазначити, що обсяги наукової статті не дають можливості детально охарактеризувати всі особливості процесу розвитку персоналу підприємства, визначити відповідний інструментарій та можливості його застосування в умовах економічної кризи, що і визначає перспективи наступних наукових досліджень.

Список літератури:

1. Балабанова Л. В., Сардак О. В. *Управління персоналом*. Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 468 с.
2. Белоусов В. В. *Стратегия развития персонала как фактор повышения конкурентоспособности промышленного предприятия: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук*. Ижевск, 2007.
3. Грэхем Х. Т., Беннетт Р. *Управление человеческими ресурсами: Учеб. пособие для вузов / Пер. с англ. под ред. Т. Ю. Базарова и Б. Л. Еремина*. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 598 с.
4. Егоршин А. П. *Управление персоналом / А. П. Егоршин*. – Н. Новгород: НИМБ, 2001. – 716 с.
5. Збрицька Т. П. *Управління розвитком персоналу: Навчальний посібник / Т. П. Збрицька, Г. О. Савченко, М. С. Татаревська*. За заг. ред. М. С. Татаревської. – Одеса: Атлант, 2013. – 427 с.
6. Иванцевич Дж. М. *Человеческие ресурсы управления: основы управления персоналом / Дж. М. Иванцевич, А. А. Лобанов*. – М.: Дело, 2006. – 453 с.
7. Кибанов А. Я. *Управление персоналом организации. Учебник: 3-е изд., доп. и перераб. / А. Я. Кибанов*. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 638 с.
8. Маслова В. М. *Управление персоналом предприятия: учеб. пособие для вузов / В. М. Маслова*. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 159 с.
9. Савченко В. А. *Управління розвитком персоналу: Навч. посібник / А. В. Савченко*. – К.: КНЕУ, 2002. – 351 с.
10. Томпсон-мл., Артур, А., Стрикленд III, А., Дж. *Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа, 12-е издание: Пер. с англ.* – М.: Издательский дом «Вильямс», 2006. – 928 с.
11. Черчик Л. М. *Стратегія управління розвитком персоналу / Л. М. Черчик // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. – Луцьк: СХУ імені Лесі Українки, 2013. – № 5. – С. 77-85.
12. Шлендер П. Э. *Управление персоналом / П. Э. Шлендер [и др.]*. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 320 с.

Ковальская К.В., Самойленко А.А.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПЕРСОНАЛА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация

В статье проанализированы существующие подходы отечественных и зарубежных ученых к определению понятия «развитие персонала» и предложено собственное понимание понятия. Указаны основные факторы, влияющие на необходимость развития персонала в организации. Рассмотрены понятия «стратегия развития персонала» и определены основные цели формирования стратегии развития персонала. Исследована взаимосвязь между понятиями «стратегия развития персонала», «стратегия управления персоналом» и «стратегия управления организацией». На основе проведенного исследования, авторами предложены основные этапы процесса формирования и реализации стратегии развития персонала на предприятии.

Ключевые слова: развитие персонала, персонал, стратегия, стратегия развития персонала, обучение персонала.

Kovalska K.V., Samoilenko A.A.

Student of Taras Shevchenko National University of Kyiv

FEATURES OF FORMING AND IMPLEMENTATION A STRATEGY OF HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT IN THE COMPANY

Summary

In this article was analyzed the existing approaches of domestic and foreign scientists in the definition of «staff development» and suggested our own understanding of the concept. Indicated the main factors which influencing the need for the development of personnel in the organization. The concepts of «personnel development strategy» were considered and defined the main purpose of forming a strategy of human resource development. The correlation between the concepts of «personnel development strategy», «human resource management strategy» and «management strategy» was investigated. The authors offered the main stages of the process of forming and implementation a strategy of human resource development in the company.

Keywords: human resource development, staff, strategy, strategy of human resource development, staff training.

УДК 65.012.34

ФОРМУВАННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЛОГІСТИЧНОГО АУТСОРСИНГУ

Колодка Я.В.

Сумський національний аграрний університет

Проведене нами зіставлення інструментів і методів оцінки ефективності діяльності підприємства дозволило визначити можливість і доцільність застосування збалансованої системи показників для оцінки ефективності застосування аутсорсингу. Концепція Збалансованої системи показників відрізняється від інших концепцій тим, що стратегія підприємства охоплює набір і фінансових, і нефінансових показників, при цьому кожен показник є ланкою в ланцюзі причинно-наслідкових зв'язків між індикаторами вже зробленого і показниками того, що буде зроблено.

Ключові слова: аутсорсинг, аутсорсингова діяльність, збалансована система показників, концепція шість сигм.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобального впровадження стратегій логістичного аутсорсингу бізнес – процесів в діяльність підприємств, проведення аналізу, що дозволяв би визначити ефективність результатів реалізації даних стратегій, а також виявити проблеми в розвитку бізнес – системи та можливі шляхи їх вирішення, являються актуальною проблемою управління. Інструментів для оцінки ефективності від впровадження логістичного аутсорсингу на даний час не так багато. Не існує універсального набору методик, які б гарантували б підприємству отримання інформації в необхідній кількості та якості, для оцінки ефективності застосування стратегії аутсорсингу бізнес – процесів. Проведення аналізу не є самоціллю, кінцевим результатом стає розробка проекту рішення, стратегічного плану розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні вітчизняними та закордонними науковцями розроблено методи оцінки аутсорсингу, які здебільшого базуються на розробці параметрів (критеріїв) оцінки ефективності та визначенні основних показників ефективності розвитку аутсорсингових відносин. Причому для кожної галузі діяльності дані критерії та показники відрізняються, що пов'язано зі специфікою діяль-

ності підприємств. Так, дослідженням проблем аутсорсингу присвячені праці таких учених: Анікін Б.А. [1], Хачатурова А.В. [2], Литвак А.Г. [3], Прыбытков І. [3], Желінський Ю.А., Заводовська І.І., Захарченко Л.А., Календжян С.О., Котляров І.Д., Курбанов А.Х., Лігоненко О.Л., Манжосов Г.П., Мухіна І.С., Овчаренко А.В., Плахута Г.А., Плотніков В.А., Побольняк Н.Ю., Рибіна Т.Н., Сіняєв В.В., Титюхин Н.Ф., Цветкова В.І., Чугунова Г.В., Шестоєров А.М., Фролова Ю.Ю., та інші.

Однак відсутність єдиної думки щодо теоретичного та практичного аспекту оцінки аутсорсингу сприяє необхідності систематизації та визначення груп підходів, які характеризувалися б спільними рисами щодо методики її розрахунку. Крім того, потребує розроблення і методичний підхід для оцінки логістичного аутсорсингу, який би враховував особливості реалізації інноваційних процесів на промисловому підприємстві.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування впровадження збалансованої системи показників для оцінки ефективності дослідження логістичного аутсорсингу, що дозволяв би визначити ефективність результатів реалізації даних стратегій, а також виявити проблеми в розвитку бізнес-системи та можливі шляхи їх вирішення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Складний аспект застосування аутсорсингу – це складність розробки методики оцінки його ефективності. Вимірювання можна отримати за допомогою різних досліджень: фінансового, управлінського, економіко-статистичного, маркетингового, інвестиційного, та інших видів аналізу. Однак дані дослідження характеризують роботу фірми в минулому і не дають уявлення про те, як поліпшити роботу в майбутньому. Всі ці методи засновані на фактах, які вже відбулися.

Виклад основного матеріалу. Колись А.П. Чехов., сказав дуже життєву річ: «кожна дія, яку ми робим зараз, вже в цей момент, впливає на наше майбутнє». Можна опустити руки, сказати: немає грошей, немає охоти... А можна засукати рукав і вже зараз починати плекати своє майбутнє.

У сучасному менеджменті під аутсорсингом розуміють виконання окремих функцій (виробничих, сервісних, інформаційних, фінансових, управлінських і ін.) або бізнес-процесів (організаційних, фінансово-економічних, виробничо-технологічних, маркетингових) зовнішньою організацією, що має в своєму розпорядженні необхідні для цього ресурси, на основі угоди. Це зручно для обох сторін, оскільки кожна з них може зосередити власні ресурси на розвитку конкурентних переваг і перспективних напрямів діяльності. Основний із принципів аутсорсингу: «займатися тим, що можеш і вмєш робити краще, ніж інші» і «доручати іншим те, що вони роблять краще і дешевше». В сучасному світі досягають успіху лише ті компанії, які, оптимізуючи операційні витрати при збереженні високої якості товарів і послуг, ведуть бізнес найефективнішим способом. З метою підвищення ефективності роботи будь-якого підприємства, успішного розвитку конкурентного бізнесу та його адаптації до мінливих ринкових умов необхідна перебудова не тільки методів і форм господарювання, а й прийняття нових концептуальних рішень, принципів ведення бізнесу та його структурної організації.

Комплексним рішенням цих проблем, на думку зарубіжних і вітчизняних фахівців у галузі менеджменту, служить аутсорсинг, як стратегічне рішення, спрямоване на реструктуризацію підприємства з передачею окремих функцій або цілих бізнес-процесів зовнішнім виконавцям. При використанні аутсорсингу на вітчизняних підприємствах, планується досягнення наступних цілей: підвищення економічної ефективності і зниження витрат господарської діяльності; зниження потреби в інвестиціях на розвиток непрофільних видів діяльності; створення умов для задоволення сезонної потреби в додатковому персоналі; підвищення якості виконуваних робіт, послуг, переданих на аутсорсинг. Однак основною причиною впровадження аутсорсингу є прагнення знизити витрати при одночасному поліпшенні якості надаваних послуг. Одним із складних аспектів застосування аутсорсингу на вітчизняних підприємствах, являється складність розробки методики оцінки ефективності від впровадження моделі аутсорсингу. Вимірювання можна отримати за допомогою різних досліджень: фінансового, управлінського, соціально-економічного, економіко-статистичного, маркетингового, інвестиційного,

економіко-екологічного, функціонально-вартісного, логістичного та інших видів аналізу. Проте дані дослідження характеризують роботу фірми в минулому і не дають уявлення про те, як поліпшити роботу в майбутньому. Всі ці методи засновані на фактах, які вже відбулися.

Проведене нами зіставлення інструментів і методів оцінки ефективності діяльності підприємства дозволило б визначити можливість і доцільність застосування збалансованої системи показників (далі – ЗСП) для оцінки ефективності застосування аутсорсингу. Концепція ЗСП відрізняється від інших концепцій тим, що стратегія компанії охоплює набір і фінансових, і нефінансових показників, при цьому кожен показник є ланкою в ланцюзі причинно-наслідкових зв'язків між індикаторами вже зробленого і показниками того, що буде зроблено. Технологія впровадження ЗСП аутсорсингу має свої специфічні особливості, які обумовлені тим, що аутсорсингові підприємства і підприємства-замовники є юридично незалежними підприємствами, однак, якщо замовник передав який-небудь процес на зовнішнє виконання аутсорсеру, то замовник повинен гарантувати виконання переданих функцій або бізнес-процесів і забезпечити управління такими процесами. У зв'язку з цим виникає необхідність у досягненні синергії між аутсорсинговими підприємствами та підприємствами-замовниками, який може бути, досягнутий тільки за умови ефективної взаємодії, де основним фактором успіху служить висока задоволеність клієнтів. Процес створення ЗСП аутсорсингу для учасників аутсорсингових взаємин доцільно проводити в чотири етапи (рис. 1).

На першому етапі з метою створення умов для розробки та впровадження ЗСП аутсорсингу необхідно визначити місце ЗСП у взаєминах між аутсорсером і замовником. ЗСП повинна базуватися на вже розробленій стратегії і служити інструментом її впровадження. При цьому необхідно провести стратегічний аналіз аутсорсингу і сформувавши перспективу розвитку аутсорсингу на майбутнє. У зв'язку з тим, що аутсорсинг частіше застосовують підприємства, для яких характерний великий набір стратегій і стратегічних цілей, то пропонується для ЗСП аутсорсингу спланувати нові цілі, які задовольняли б усіх учасників аутсорсингових взаємин. Доцільно для здійснення координації робіт зі створення, впровадження і управління ЗСП аутсорсингу сформувати проектну команду, в якій повинні бути задіяні працівники з числа провідних менеджерів підприємства-замовника і аутсорсингових підприємств. Далі необхідно розробити докладний план реалізації ЗСП аутсорсингу.

Збалансована система показників може бути не єдиною системою управління на підприємствах, що беруть участь в аутсорсингу. Щоб уникнути конкуренції між ЗСП аутсорсингу і вживаними системами управління, слід точно визначити цілі, завдання, вимоги, область застосування і проблемні сфери існуючих систем. Після встановлення всіх параметрів необхідно вибрати таку структуру ЗСП аутсорсингу, яку можна інтегрувати в повсякденну діяльність підприємства для досягнення синергетичного ефекту від застосування різних систем. Важливим за-

вданням, яку має вирішити проектна команда до початку створення ЗСП аутсорсингу, є виявлення та оцінка критичних чинників успіху, тобто факторів, які ускладнюють або перешкоджають впровадженню ЗСП аутсорсингу.

Другий етап – проведення стратегічного аналізу аутсорсингу, на якому необхідно оцінити існуючу стратегію аутсорсингу, яка вже визначена; проаналізувати стратегічні наміри учасників аутсорсингових взаємин, які можна оцінити різними інструментами аналізу. Одним з найбільш відповідних інструментів для уточнення сформованої стратегії і визначення стратегічних цілей аутсорсингу, а також ключових позицій базової стратегічної орієнтації аутсорсингу є SWOT-аналіз.

На третьому етапі проводиться розробка ЗСП аутсорсингу, де необхідно визначити стратегічні цілі, які переводять стратегію в набір точних і ясних цільових формулювань, відповідних тій або іншій перспективі. Від того, як будуть сформульовані стратегічні цілі, які є основою побудови ЗСП аутсорсингу, залежить вся подальша

робота. Далі необхідно визначити перспективи і сформулювати карту стратегії, за допомогою якої визначаються і реєструються причинно-наслідкові зв'язки між перспективами, а також проводиться опис стратегічних цілей аутсорсингу і визначаються підконтрольні показники. Дослідження, які були проведені Робертом Капланом та Хортоном Девідом довели, що всі компанії, які успішно впровадили ЗСП, враховували як мінімум, чотири перспективи. На практиці, із зростанням поширення концепції ЗСП, набір перспектив може змінюватися, оскільки він завжди індивідуальний, залежить від специфіки компанії, більше того, не існує універсально правильних перспектив. При виборі перспектив для кожного виду аутсорсингу пропонується підприємство розглядати відповідно до методології дослідження об'єктів як систем (системний підхід). В даному випадку підприємство-замовник розглядається, як система з наявністю компонентів «виходу», «входу», зворотного зв'язку, зовнішнього середовища, процесу. Якщо підприємство-

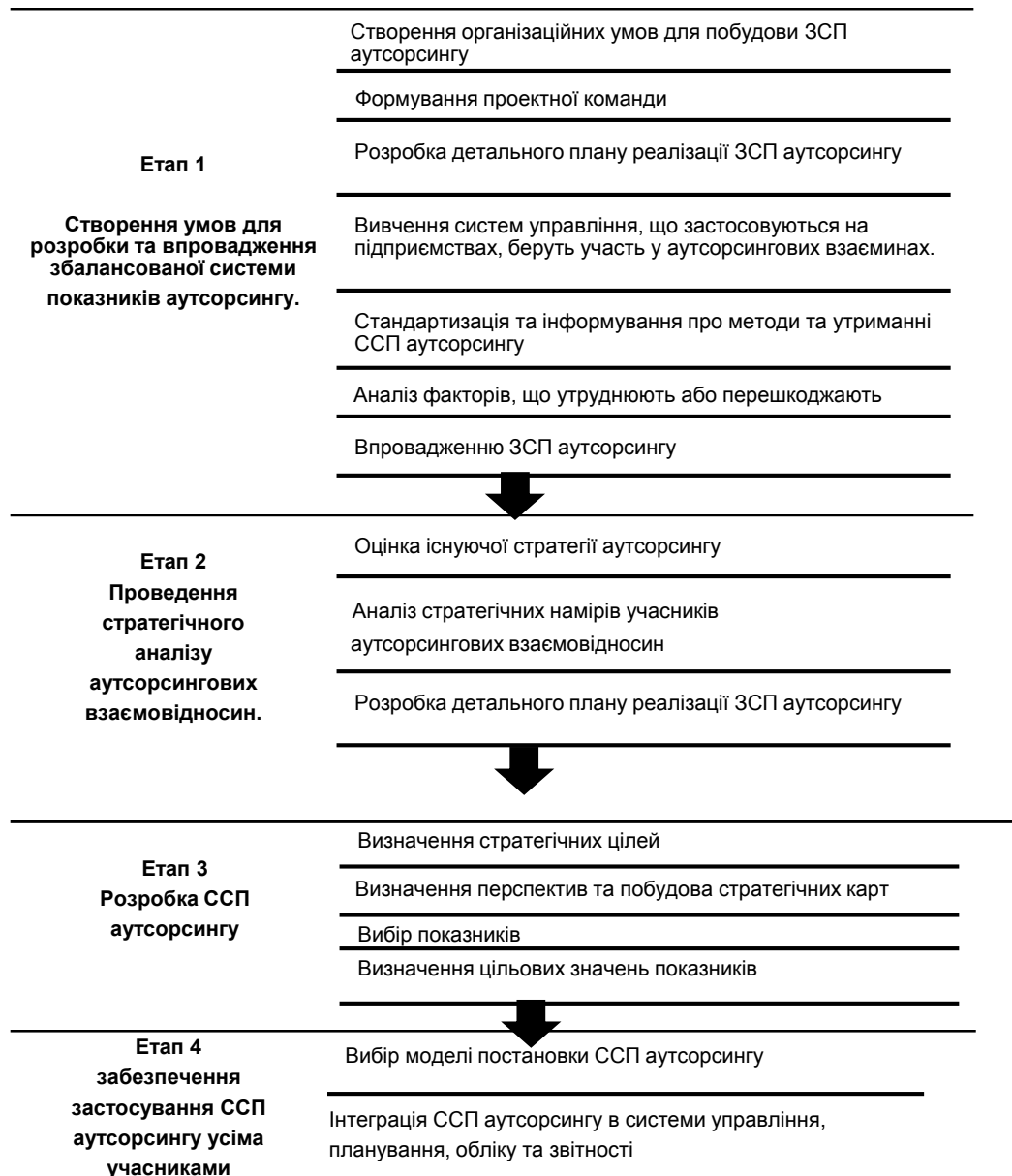

Рис. 1. Структурна схема побудови збалансованої системи показників аутсорсингу

Джерело: авторська розробка

замовник розглядається, як система з наявністю основних елементів принципу «чорний ящик» то аутсорсинг може бути представлений у двох вихідних даних: з одного боку, процес аутсорсингу є кінцевою продукцією, що поставляється споживачеві, а з іншого – процес аутсорсингу є вхідними даними технологічного процесу замовника. Грунтуючись на даному твердженні, доцільно поділити аутсорсинг на групи. Такий поділ дасть можливість встановити загальні для всіх і специфічні для кожної з груп вимоги, уточнити стратегію та напрямки її розвитку, що в свою чергу допоможе визначити перспективи та показники для конкретної групи. Для того щоб однозначно оцінити зміст стратегічних цілей, а також ступінь досягнення цілей, необхідно вибрати відповідні показники. При створенні ЗСП аутсорсингу необхідно розглянути безліч показників, які вже на ранньому етапі дозволять визначити, які з них повинні бути включені в систему. Далі необхідно визначити цільові значення показників. Стратегічна мета буде вважатися повністю вбудованою тільки після встановлення цільового значення кожного показника, що входить до ЗСП аутсорсингу. Для кожної групи аутсорсерів нами пропонується встановити наступні перспективи:

– для аутсорсингу, що є кінцевою продукцією, що поставляється споживачеві, перспективу «Фінанси» замінити перспективою «Вигідність»; «Клієнти» – на перспективу «Задоволеність клієнтів»; «Процеси» – на перспективу «Якість»; «Навчання та зростання» – на перспективу «Потенціал»;

– для аутсорсингу, що є вхідними даними технологічного процесу замовника, перспективу «Фінанси» замінити на перспективу «Вигідність»; «Клієнти» – на перспективу «Кращі партнери»; «Процеси» – на перспективу «Перевага в процесах»; перспективу «Навчання і зростання» – на перспективу «Потенціал».

Мета перспективи «Вигідність» – створення ефективних взаємовигідних відносин і отримання від подальшого застосування аутсорсингу економічного ефекту.

Мета перспективи «Задоволеність клієнтів» – максимізація ступеня задоволеності клієнта. Вона показує не тільки те, наскільки споживач задоволений якістю послуги або товару, а й наскільки його влаштовує ціна, умови, в яких реалізується товар або послуга, обслуговуючий персонал і т.д.

Мета перспективи «Якість» – задовольнити встановлені і передбачувані вимоги споживача. При цьому під об'єктом якості може розумітися як продукція (товари або послуги), процес її виробництва, так і виробник (організація, система або навіть окремих працівників). Найбільш істотним для якості є, щоб вироблена продукція при тестуванні відповідала набору вимог, якісно ви-

роблялася, і кожен працівник був навчений якісному виробництву.

Мета перспективи «Потенціал» – створити необхідну інфраструктуру, яка служила б не тільки реалізації існуючої стратегії, але створювала б передумови для майбутнього розвитку, зміни та адаптації. Ресурсами перспективи «Потенціал» є: співробітники, знання, інновації, інноваційний потенціал, креативність, технології, інформація та інформаційні системи.

Мета перспективи «Кращі партнери» – створити стабільні і прибуткові довгострокові взаємини, засновані на довірі та лояльності партнерів.

Мета перспективи «Перевага в процесах» – підвищення оперативної та стратегічної продуктивності організації-виконавця, поліпшення позиції по відношенню до конкурентів, зниження витрат, прагнення до вдосконалення технологій, які мають безпосереднє відношення до переданих функцій. Нами пропонується такі цільові значення показників перспектив, як «Перевага в процесах» та «Якість», розробити з використанням концепції «Шість сигм». Встановлені цільові значення показників дозволять усунути конкретні дефекти і причини їх появи, що в свою чергу допоможе отримати додатковий ефект від аутсорсингу всім учасникам процесу. Останнім кроком при створенні ЗСП аутсорсингу є розробка стратегічних заходів. Тут необхідно визначити, які стратегічні заходи можна і потрібно реалізувати в першу чергу, а які в подальшому. Після оцінки ресурсів і розстановки пріоритетів можна розробити план дій з докладним описом кожного заходу. Останнім і найскладнішим етапом є забезпечення застосування ЗСП аутсорсингу усіма учасниками аутсорсингових взаємин. На даному етапі необхідно вибрати модель постановки ЗСП аутсорсингу. вважаємо, що при впровадженні ЗСП аутсорсингу доцільно скористатися концепцією етапів.

Висновки і пропозиції. Зрозуміло, що впровадження будь-якої системи управління – це стрес не тільки для компанії, але й для будь-якого співробітника. Тому важливим моментом, сприяючим успішному здійсненню проекту, є отриманий позитивний досвід вже на першому етапі впровадження ЗСП аутсорсингу. Для того щоб ЗСП аутсорсингу діяла не як система показників, а як концепція менеджменту, необхідно впровадити її в усі системи, існуючі на підприємстві (управління, планування, звітність, облік). Запропонований алгоритм побудови збалансованої системи показників аутсорсингу дозволить не тільки оцінювати ефективність аутсорсингу, застосовуваного на підприємствах, а й будувати взаємовигідні партнерські стосунки між усіма учасниками аутсорсингу на довгостроковій основі.

Список літератури:

1. Аникин Б. А. Аутсорсинг и аутстаффинг: высокие технологии менеджмента: учеб. пособие / Б. А. Аникин, И. Л. Рудая. – М.: Инфра-М, 2007. – 288 с.
2. Офіційний сайт міжнародного інституту аутсорсингу / [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.outsourcing.com>
3. Зозульов О. Аутсорсинг як інструмент підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств в умовах глобалізації / О. Зозульов, О. Микало. – Економіка України. – 2009. – № 8. – С. 16–24.
4. Бравар Жан-Луи, Морган Роберт. Эффективный аутсорсинг: понимание, планирование и использование успешных аутсорсинговых отношений: пер. с англ. – Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2007. – 288 с.

5. Каплан Роберт, Нортон Дэвид. Сбалансированная система показателей: От стратегии к действию: пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2006. – 320 с.
6. Панде С., Холл Л. Что такое «Шесть сигм»? Революционный метод управления качеством: пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 158 с.

Колодка Я.В.

Сумской национальный аграрный университет

ФОРМИРОВАНИЕ ИНСТРУМЕНТАРИЯ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКОГО АУТСОРСИНГА

Аннотация

Проведенное нами сопоставление инструментов и методов оценки эффективности деятельности предприятия позволило определить возможность и целесообразность применения Сбалансированной системы показателей для оценки эффективности применения аутсорсинга. Концепция Сбалансированной системы показателей отличается от других концепций тем, что стратегия предприятия охватывает набор и финансовых, и нефинансовых показателей, при этом каждый показатель является звеном в цепи причинно-следственных связей между индикаторами уже сделанного и показателями того, что будет сделано.

Ключевые слова: аутсорсинг, аутсорсинговая деятельность, сбалансированная система показателей, концепция шесть сигм.

Kolodka Ya.V.

Sumy National Agrarian University

DEVELOPING TOOLS FOR EFFECTIVE EFFICIENCY OF INTRODUCING LOGISTICS OUTSOURCING

Summary

All these methods are based on the facts that have already occurred. We conducted a comparison of tools and a method to assess the effectiveness of the company has allowed determining the possibility and expediency of using Balanced Scorecard to evaluate the effectiveness of outsourcing. Balanced Scorecard concept differs from other concepts that covers the company's strategy and set of financial and non-financial indicators, each indicator is a link in the chain of causality between the indicators already made and indicators that will be done.

Keywords: outsourcing, outsourcing work, the Balanced Scorecard, Six Sigma.

УДК 657.471:658.562

ВИТРАТИ НА ЯКІСТЬ ПРОДУКЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА МЕТОДИ ОБЛІКУ

Корнева І.О.

Київський національний університет харчових технологій

У статті розглянуті поняття «якість продукції» та «витрати на якість». Визначено місце витрат на якість в управлінському обліку підприємства. Зазначена основна документальна інформація, необхідна для обліку витрат на якість. Наведено основні проблеми обліку витрат на якість на підприємстві. На основі проведеного дослідження запропоновані можливі методи організації обліку витрат на якість.

Ключові слова: витрати на якість, якість продукції, організація обліку, класифікація витрат на якість, методи обліку.

Вступ та постановка проблеми. Система управлінського обліку на підприємстві проходить певні етапи. Інформація, яка потрібна на кожному з цих етапів, має бути спеціально підготована та інтерпретована, аби внутрішні форми звітності, у підсумку, на різних рівнях

управління були забезпечені даними, які необхідні для прийняття управлінських рішень.

Така необхідність стосується й процесу обліку витрат на якість продукції, адже сьогодні проблема якості продукції є однією з найактуальніших в економічному та соціальному житті суспільства.

Головною ціллю для підприємства, що орієнтоване на ринок, є отримання прибутку за умови покриття усіх витрат. Важливим є повний облік усіх витрат, та традиційний бухгалтерський облік не завжди може реалізувати свої функції в повній мірі адже облік витрат на якість не враховується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику оцінки та обліку витрат, які пов'язаних з якістю продукції, досліджували такі науковці, як Г.Г. Азгальдов, В.І. Гіссін, Е.М. Карлик, П.П. Новиченко, В.Ю. Огвоздін, В.В. Окрепін, Т.Д. Попова, К.М. Рахлін, Е.І. Тавер, Т.В. Сокольська, Дж. Шанк, О.В. Фоміна та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день, на українських підприємствах, існують невирішені проблеми, пов'язані з побудовою механізму обліку витрат на якість продукції. Відомо, що виділення витрат на якість обліковою документацією, що існує в Україні, не передбачено. Витрати на якість не є складовою частиною звичайної виробничої калькуляції. Отже, проблема відображення витрат на якість продукції в обліку залишається не вирішеною.

Мета статті. Визначення поняття «якість продукції» як елемента управлінського обліку, визначення проблем та пошук методів обліку витрат на якість продукції.

Виклад основного матеріалу. Загальне трактування поняття «якість продукції» дає розуміння, що це сукупність властивостей продукції, які визначають ступінь придатності її для використання за призначенням. Ступінь досконалості, яким володіє товар, послуга чи інший вихідний продукт бізнес-процесу. Згідно з визначенням загального управління якістю, якість – це відповідність вимогам споживача [1, с. 114]. Отже, витрати на неї повинні реально забезпечувати виконання очікувань споживача.

При аналізі витрат на якість варто враховувати, що загальна вартість якості вміщує витрати на відповідність і витрати на невідповідність.

Витрати на превентивні дії.

Витрати виробника на будь-які дії з попередження появи невідповідностей і дефектів, враховуючи витрати на розроблення, впровадження й підтримку системи якості, яка забезпечує зниження ризику споживача одержати продукцію, не відповідну його очікуванням.

Витрати на інспекцію.

Витрати виробника на виявлення невідповідностей і дефектності, що виникають у процесі виробництва продукції для їх виключення. Очевидно, що помилки при виробництві продукції трапляються в кожного виробника. Щоб мінімізувати число помилок, що являють собою невідповідності вимогам споживача (дефектність), виробник змушений організувати систему їхнього виявлення, витрачаючи частину своїх коштів на розроблення й впровадження системи контролю, оплату контролерів і операторів, що здійснюють контроль.

Витрати на внутрішній брак.

Витрати виробника на усунення помилок, виявлених ним у процесі виробництва продукції. Ці витрати виробника є його особистими витратами, тобто витратами, які він не зможе повернути на-

далі за рахунок споживача. Рівень цих витрат виробника залежить від кількості виявлених ним невідповідностей вимогам споживача.

Витрати на зовнішній брак.

Додаткові витрати виробника на виправлення невідповідностей виробленої для споживача продукції у порівнянні з тим, що він йому обіцяв (гарантував) [2, с. 151].

Сума цих витрат дорівнюватиме загальним витратам на якість.

Однак слід враховувати, що розподіл витрат на ці групи є умовним. Відсутність єдиної класифікації можна пояснити різними галузями економіки, в яких працюють підприємства, різною специфікою та сферою діяльності, тощо. Отже, в різних організаціях можуть використовуватися власні методики підрахунку. Але це не суттєво, оскільки класифікація та аналіз витрат на якість – внутрішня діяльність кожного підприємства. Достатньо повного погодження всередині підприємства за обраними видами і категоріями витрат. Категорії витрат мають бути постійними, не дублювати одна одну.

Отже, для організації управлінського обліку витрат на якість продукції необхідна наступна інформація:

про витрати на виконання окремих заходів щодо забезпечення і поліпшення якості продукції (попереджувальні, контрольні і т.д.) для аналізу і оцінки ефективності всього комплексу даних витрат;

про склад даних витрат в розрізі окремих дій для цілей контролю і пошуку резервів можливого зниження витрат, що не впливають на якість продукції;

про розмір і структуру витрат, пов'язаних з якістю, на окремі види продукції;

про витрати на якість у розрізі окремих стадій виробництва [3, с. 79].

Для створення на підприємстві дієвого механізму отримання інформації про витрати на якість рекомендовано здійснити низку заходів, а саме:

1. Визначення підрозділів відповідальних за надання оперативної інформації за окремими елементами витрат, періодичності надання, а також користувачів інформації. Дані заходи є доцільні, також необхідно чітко визначити права і обов'язки підрозділів щодо доступу до інформації та її нерозголошення, адже вона становить комерційну таємницю.

2. Розробка методів збору, обробки, аналізу і оптимізації витрат на якість.

3. Визначення форми звіту, що деталізує витрати на якість; звіт має бути складений в одному стилі з іншими видами звітної інформації, повинен бути релевантним цілям бізнесу і давати адресату достатній обсяг інформації. Необхідно розробити внутрішню документацію та звіти, які фіксуватимуть витрати на якість, виходячи з особливостей діяльності підприємства (вид діяльності, галузь, організаційно-правова форма господарювання).

4. Проведення попереднього вивчення та встановлення попередніх показників для невеликого підрозділу або виробничої лінії для майбутнього застосування; у міру набуття досвіду роботи з системою витрат стане ясно, які категорії і елементи витрат на якість слід додати, а які виклю-

чити. Необхідно забезпечити гнучкість показників (елементів) калькуляції витрат на якість.

5. Включення питань якості та оцінки витрат на якість складовою частиною у всі схеми навчання та інструктажу; кожен працівник повинен зрозуміти із самого початку економічне значення якості і усвідомити що досягнення і підтримка репутації за якістю життя як для успіху і зростання організації, так і для кожного усередині неї. Необхідна розробка окремого Положення про витрати на якість, та ознайомлення з ним відповідних працівників [4, с. 128].

Усі вищевказані заходи є вкрай важливими для підприємства при внутрішній організації обліку витрат на якість.

Важливо зазначити, що ні в Наказі про облікову політику, ні в Положенні про організацію обліку на підприємстві ці завдання в повній мірі не будуть вирішені. Процес організації обліку базується на організаційній, методичній та технічній складових, які є єдиним цілим облікового процесу підприємства.

Наведені завдання необхідно реалізувати шляхом створення окремого нормативного документу, який має бути розробленим в контексті управлінського обліку на підприємстві та враховувати особливості основного обліку на підприємстві.

Враховуючи вищесказане, можна виділити основні принципи організації обліку витрат на якість: оперативність надання; повнота, достовірності інформації щодо витрат на якість; забезпечення гнучкості та економічності достовірності інформації щодо витрат на якість; забезпечення гнучкості та економічності надання, обробки даної інформації та представлення її в звітах.

Враховуючи відсутність чіткого нормативного регулювання в Україні витрат на якість, процес організації їх обліку є не простим процесом, який вимагає особливої уваги. Хоча такі витрати у тому чи іншому вигляді виникають на будь-якому підприємстві, точної методики їх ідентифікації не існує, тому визначити їх можна лише за допомогою допоміжних розрахунків та методів, а також виокремлення з поміж інших найбільш прийнятних [5 с. 44].

У практичній діяльності будь-який метод чи вид розрахунку для обліку витрат, мають право на існування, і вибір підприємством конкретного методу визначається виходячи з особливостей даного підприємства – його індивідуальної структури, виду діяльності, рівня розвитку системи якості та фінансових (економічних) служб.

Таке становище визначено в рекомендації ІСО 9004-1:1994 (розділ «Б»), що пропонують для практичного використання три методи, однак при цьому не виключають і застосування інших методів або їх модифікацій [6, с. 300].

Метод калькулювання витрат на якість.

Витрати па якість при використанні даного методу в цілому поділяються на витрати, що є результатом внутрішньої господарської діяльності, і на витрати на зовнішні роботи.

Складові витрат, що є результатом внутрішньої господарської діяльності, аналізуються на основі моделей калькуляції витрат і включають:

1. витрати па профілактику (на усі види діяльності по запобіганню дефектів);

2. витрати на оцінювання (на випробування, контроль і обстеження для оцінки виконання вимог до якості);

3. внутрішні витрати, які є наслідком дефектів (зокрема, їх становлять витрати на повторне надання послуги, вторинну обробку, переробку, повторні випробування, шлюб);

4. зовнішні витрати, що являють наслідком дефектів – це витрати, що виникають після поставки продукції з-за того, що продукція не відповідає вимогам до якості (зокрема, витрати на технічне обслуговування і ремонт продукції низької якості у споживача, гарантії і повернення, прямі витрати та знижки на якість продукції, на витрати, пов'язані з юридичною відповідальністю за якість продукції).

Витрати на профілактику та оцінювання вважаються продуктивними, тоді як внутрішні витрати і витрати внаслідок дефектів вважаються збитками.

Метод калькулювання витрат, пов'язаних з процесами.

Використовується для аналізу вартості відповідності та невідповідності вартості будь-якого процесу, причому і те, і інше може бути джерелом економії коштів. Вартість відповідності – це витрати, понесені з метою задоволення всіх сформульованих і непрямих запитів споживачів при безвідмовності існуючого процесу. Вартість невідповідності – це затрати, понесені в результаті порушення існуючого процесу.

Метод визначення витрат внаслідок низької якості.

При використанні даного методу основна увага приділяється внутрішнім і зовнішнім витратам внаслідок низької якості і визначення матеріальних і нематеріальних витрат.

Матеріальні витрати являють собою внутрішні і зовнішні витрати, які є наслідком дефектів. Нематеріальними витратами є:

1. зовнішні – витрати, обумовлені скороченням в майбутньому обсягу збуту з-за незадоволеності споживача якістю продукції і тим самим витрати ринків;

2. внутрішні – витрати внаслідок зниження продуктивності праці через переробку, низького рівня використання виробничих потужностей і т.п.

Зазначені методи доцільно застосовувати як складові частини облікової політики підприємства. Однак на практиці для вирішення проблеми обліку витрат на якість необхідно проводити комплексний аналіз витрат підприємства. Для цього варто застосовувати всі доступні в кожній конкретній ситуації методи. Тільки такий аналіз може вважатися повноцінним і дати об'єктивний результат для прийняття управлінського рішення.

Практика останніх років доводить, що існуючий рівень організації обліку витрат на якість не здатний задовольнити всі вимоги щодо обліку витрат на неї та надати необхідну інформацію у повному обсязі. Тому кожне підприємство, яке має на меті впровадити систему обліку витрат на якість повинно розробити власну систему заходів по організації фінансування, обліку та калькулюванні витрат на якість, що в свою чергу сприятиме підвищенню якості продукції, рівню її конкурентоспроможності та ефективності діяльності підприємства в цілому.

Оскільки від величини витрат залежить прибутковість підприємства, то ефективне управління витратами і, зокрема, витратами на якість, яке передбачає мінімізацію їхньої загальної величини є надзвичайно важливим. Тож, систему управління витратами на якість потрібно впроваджувати на комплексній основі, забезпечуючи взаємозалежне вирішення поставлених завдань.

Висновки і пропозиції. Виходячи з вищевикладеного, слід зазначити, що в умовах ринкової економіки успіх кожного товаровиробника оцінюється за рівнем ефективності виробництва, обумовленої, в першу чергу, ступенем задоволення потреб суспільства з найменшими витратами. При цьому в даний час визначальною характе-

ристикою, яка формує суспільні потреби, стає якість продукції.

Коли сьогодні йдеться про якість, то мається на увазі не стільки якість самої продукції чи послуг, скільки якість функціонування підприємств і організацій, досконалість їх систем управління якістю, спрямованих на постійне самовдосконалення.

Отже вирішення проблеми організації витрат на якість – невід’ємний елемент стратегії розвитку сучасних компаній та ведення бізнесу у цілому, тому слід розглядати облік витрат на якість, як один з основних елементів управлінського обліку підприємства з використанням запропонованих методів.

Список літератури:

1. Сицько В. Е. Управління якістю: навчально-методичний посібник / В. Е. Сицько – Мінськ: Выш. шк. 2008. – 192 с.
2. Махінч Г. О. Економічна природа якості продукції / Махінч Г. О. // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 6. – С. 151-155.
3. Гольцев Д. Г. Сутність та маркетинговий підхід до поняття «якість» у системі управління якістю / Гольцев Д. Г. // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 3. – С. 79-87.
4. Демиденко Д. С. Управление затратами при формировании качества промышленной продукции / Д. С. Демиденко. – СПб.: Изд-во СПбУЭФ, 1995.
5. Пронкіна Л. І. Конкурентоспроможність і якість товару: проблеми співвідношення / Пронкіна Л. І., Вертелеєва О. В. // Економіка та держава. – 2010. – № 3. – С. 44-46.
6. Шаповал М. І. Менеджмент якості / Шаповал М. І. – К., 2003. – С. 300-302.

Корнева И.А.

Киевский национальный университет пищевых технологий

ЗАТРАТЫ НА КАЧЕСТВО ПРОДУКЦИИ: ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ И МЕТОДЫ УЧЕТА

Аннотация

В статье рассмотрены понятия «качество продукции» и «затраты на качество». Определено место затрат на качество в управленческом учете предприятия. Приведены основные проблемы учета затрат на качество на предприятии. Указана основная документальная информация, необходимая для учета затрат на качество. На основе проведенного исследования предложены возможные методы организации учета затрат на качество.

Ключевые слова: затраты на качество, качество продукции, организация учета, классификация затрат на качество, методы учета.

Korneva I.O.

Kyiv National University of Food Technologies

COSTS OF QUALITY PRODUCTION: PROBLEMS AND METHODS OF ACCOUNTING

Summary

The article deals with the concept of «product quality» and «cost of quality». The place of quality costs in management accounting company. It's given the basic problem of the quality of cost accounting in the enterprise. The documentary outlines the information required to account for quality costs. On the basis of the study suggested possible methods of cost accounting on quality.

Keywords: quality costs, quality of product, organization of accounting, classification of quality costs, accounting methods.

УДК 331.101.3

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Кравченко О.О., Кикоть С.В.

Черкаський навчально-науковий інститут
Університету банківської справи

У зв'язку із зростаючою роллю людського фактору в сучасному виробництві, важливою функцією управління персоналом стає розвиток персоналу, а не просто приведення його чисельності у відповідність до наявності робочих місць, що потребує іншого підходу до прийняття управлінських рішень. Актуальність статті полягає в тому, що успішна діяльність будь-якого підприємства залежить не тільки від кваліфікації персоналу, а й від умілого використання кадрів, ефективності управління ними.

Ключові слова: управління персоналом, мотив, мотивація, інновації в управлінні, соціально-психологічний клімат, мотивація досягнення, управління якістю.

Постановка проблеми. Успіхи чи невдачі ринкових перетворень в економіці України багато в чому будуть залежати від людей, які здійснюватимуть ці перетворення та керуватимуть цими процесами. Йдеться про підготовку нової генерації фахівців та керівників, здатних організувати виробництво і управління за законами ринку.

Постановка завдання. Дослідження основних напрямів роботи у сучасній організації, дослідження соціально-психологічної взаємодії персоналу, дослідження впливу психологічних і фізичних чинників на поведінку працівників.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженню проблем теорії і практики управління персоналом присвячені праці багатьох вітчизняних та закордонних учених: Д. Богині, А. Колода, Й. Завадського, А. Шегди, Г. Щекіна, О. Віханського, В. Весніна, Б. Генкіна, А. Єгоршина, А. Кібанова, В. Дятлова, С. Шекшні, Дж. Лафти, Дж. Грейсона, Г. Деслера, Є. Старобинського, А. Пула та інших, але дослідження питань сучасної практики управління персоналом у сучасних умовах вимагає дедалі більшої уваги.

У процесі історичного розвитку мотивація як економічна категорія пройшла два етапи:

- застосування політики «багата та прянника»;
- використання методів психології і фізіології.

У статті досліджується який з цих двох методів є більш дієвим в сучасних реаліях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Менеджмент є породженням ринкової системи господарювання, її невід'ємним складовим елементом. Слід зазначити, що менеджери на Заході утворюють особливий соціальний прошарок розпорядників економічного життя суспільства.

Одним із важливих інструментів у сукупності складових підприємства, як цілісної виробничо-господарської системи, поряд з управлінням діяльності є управління персоналом.

Управління персоналом – це комплекс взаємопов'язаних економічних, організаційних та соціально психологічних методів, що забезпечують ефективність трудової діяльності та конкурентоспроможності підприємств.

Суб'єктами управління виступають керівники і спеціалісти, які виконують функції управління стосовно своїх підлеглих. Отже, управління персоналом – це цілеспрямована діяльність керівного складу організації на розробку концеп-

ції, стратегій кадрової політики і методів управління людськими ресурсами. Це системний, планомірно організований вплив через систему взаємопов'язаних, організаційно економічних і соціальних заходів, спрямованих на створення умов нормального розвитку й використання потенціалу робочої сили на рівні підприємства. Планування, формування, перерозподіл і раціональне використання людських ресурсів є основним змістом управління персоналом.

Практично вся свідома поведінка людей мотивована або обумовлена конкретними причинами. Робота менеджера полягає в тому, щоб визначити спонукання і потреби працівників і направити їх поведінку, мотивуючи працівників до виконання поставленого завдання. У цьому і є суть трудової мотивації [5, с. 15].

Протягом багатьох століть керівники застосовували різні засоби зацікавленості людини до праці.

Мотивація – спонукання до дії; динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, який управляє поведінкою людини, який визначає його спрямованість, організованість, активність і стійкість; здатність людини через працю задовольняти свої потреби.

Мотив – це внутрішня спонукальна сила, яка примушує людину до здійснення певних.

Мотив, на відміну від мотивації, – це те, що належить самому суб'єкту поведінки, є її стійкою особистісною властивістю, що зсередини спонукає до певних дій [2, с. 36].

Знання зв'язку між характеристиками виконуваної роботи, трудовою мотивацією і трудовим поведінкою працівників дозволяє сформулювати кілька принципів, відповідно до яких може бути організована робота, для того, щоб забезпечити високий рівень трудової мотивації і підвищення робочих показників [3, с. 125].

1. Об'єднання завдань. Це означає, що замість того, щоб розділяти завдання між кількома працівниками, вся робота може бути доручена одному працівнику. Це забезпечує більшу різноманітність навичок і велику завершеність (цілісність) завдання.

2. Завершеність і цілісність робочих завдань. Це передбачає можливість виконавця виконати від початку до кінця хоча б частину своїх робочих завдань Така організація роботи підвищує ступінь її відповідальності, надає осмисленість і значимість виконуваної роботи.

3. Встановлення відносин з споживачами. Така організація роботи, коли працівник вступає в безпосередній контакт зі споживачем результату його праці, послуг, не тільки допомагає забезпечити зворотний зв'язок, але вимагає від працівника більшої різноманітності професійних навичок, підвищуючи ступінь його самостійності.

4. Делегування повноважень. Передача відповідальності і контролю над роботою від керівників до підлеглих посилює самостійність працівників, підвищує рівень їх трудової мотивації.

5. Встановлення зворотного зв'язку. Існує багато типів зворотного зв'язку, який можуть отримувати працівники, і роботу слід організувати так, щоб давати виконавцю якомога більше типів зворотного зв'язку. Чим більше число каналів зворотного зв'язку задіяне, тим більш точне уявлення будуть мати працівники про те, як вони працюють, і тим вищою буде його мотивація до досягнення необхідних робочих показників, до поліпшення своєї роботи [1, с. 48].

Важливий нюанс полягає в ментальних особливостях ставлення до інновацій.

Західноєвропейська спільнота завжди орієнтується на результат, де результату і меті завжди надається більше значення, ніж шляху, який приводить до них. Натомість східні цивілізації більше заклопотані шляхом, який для них важить більше, ніж результат його проходження. Українцям у цій дихотомії ближчою є західна ментальність.

Яскравим прикладом східних інновацій виступає Кайзен – філософія – практика, яка зосереджується на безперервному удосконаленні процесів і систем [4, с. 98].

Ця концепція полягає у впровадженні безперервних змін з метою удосконалення, тобто удосконалення маленькими приростами за довгий період часу. Основний намір впровадження цієї системи – стимулювати творчі роздуми, які вимагають нового погляду на шаблонні завдання, і визначити сфери, які потребують удосконалення. Безперервне повторення одних і тих самих завдань може призводити до ситуації, в якій працівник втрачає здатність до самостійного розмірковування і не може визначити речі, які треба змінити.

На Заході використовується альтернативний підхід – система «Top-Down»: нововведення сприймаються як фундаментальні зміни з головним акцентом на технологічному розвитку або виконанні розпоряджень менеджерів і технологій. Логічним наслідком таких змін є, безумовно, величезні інвестиції, тому західний підхід у напрямі інновацій особливо концентрується на технологіях і грошових коштах [6, с. 120].

Хочеться виділити Investors in People – міжнародний еталон якості управління людьми, формула взаємодії менеджерів і персоналу організації з метою більш ефективного досягнення цілей та завдань підприємства. Концепція стандарту дозволяє побудувати на практиці ефективну систему менеджменту, оптимізувати організаційну структуру підприємства, стратегії планування, навчання та розвитку; використовувати нематеріальні чинники мотивації та технології оцінки результативності персоналу, підвищити ефективність внутрішніх комунікацій, досягти гармонізації у взаємодії керівників і співробітників з

метою забезпечення більш високої результативності у діяльності підприємства [6, с. 16].

Керівники і спеціалісти постійно працюють з персоналом своєї організації. Для роботи з людьми на рівні сучасних вимог менеджерам потрібні високі морально-психологічні якості. Порядність, чесність, дисциплінованість, чуйність, доброзичливість за умов цивілізованого ринку ціняться не менше ніж кваліфікація, досвід та навички. Без цих якостей неможливо створити колектив односторонніх, забезпечити сприятливий моральний клімат, завоювати авторитет, створити й підтримувати імідж надійних, порядних партнерів. За цих умов важливою складовою роботи з персоналом є соціально-психологічна оцінка керівників.

Соціально-психологічний клімат – якісний аспект міжособистісних стосунків, що виявляється у сукупності внутрішніх (психологічних) умов, які сприяють або перешкоджають продуктивній спільній діяльності і всебічному розвитку особистості у групі.

Вивчення соціально-психологічного клімату – процес складний. Це пов'язане з тим, що клімат проявляє себе цілісне середовище – може бути позитивне або негативне морально-психологічне тло міжколективних відносин. Це складна рівновага безлічі компонентів, дуже важливих, дуже специфічних для кожної організації [7, с. 99].

Якість і продуктивність праці в колективі залежать не тільки від організації діяльності, оснащення, умов, а й від рівня групового розвитку, міжособистісних стосунків, психологічної сумісності, згуртованості, стилю керівництва. Часто високі результати забезпечують товариська взаємодопомога, дружелюбність, взаємовиручка, переважання позитивних емоцій, простота у взаєминах тощо. Згідно розрахунків можна зробити висновок, що в установі панує позитивний (сприятливий) психологічний клімат.

Рівень конфліктності в колективі залежить від рівня згоди між його членами з питань спільної діяльності. Через взаємовідносини людина усвідомлює свою суспільну цінність. Згода передбачає спільне прийняття рішень, підтримку позицій інших членів колективу по відношенню до загальних об'єктів взаємодії і цілей діяльності. Вона дає змогу об'єднати зусилля колективу в одному напрямку. Розбіжності в ставленні керівника до різних співробітників ведуть до дестабілізації відносин в колективі, погіршенні соціально-психологічного клімату. Керівнику необхідно знайти «золоту середину» та проявляти уважність, але водночас і вимогливість у ставленні до кожного члена колективу

В процесі внутрішньо-групового спілкування люди активно орієнтуються на позицію певної групи (або їх частки), оцінки якої особливо важливі для них, служать свого роду орієнтиром їх діяльності, при цьому може виникнути певна упередженість щодо якостей керівника.

Для покращення мікроклімату, перш за все керівникові необхідно сформувати відносини взаємодовіри, підтримки, позитивну психологічну атмосферу. Для цього необхідно забезпечити правильне і ефективне спілкування в організації.

Нерідко у групі формується неформальна структура, яка має своїх лідерів. Перебування неформальних лідерів в опозиції до формального керівни-

цтва різко погіршує клімат у колективі, породжує конфлікти. Тому необхідно дбати про те, щоб формальна структура накладалася на неформальну, тобто щоб офіційний керівник був лідером у всьому.

Мотивація досягнення успіху – це стратегія поведінки людини, коли він орієнтований на активність, досягнення результату, не боїться помилок, вживає різні дії, здатний до ризику.

Мотивація уникнення невдачі передбачає іншу особливість поведінки людини: пасивність, острах помилок і невдач, уникнути прийняття відповідальних рішень, страх ризику.

Якщо керівник, намагаючись змусити підлеглих працювати лише лякає їх звільненнями і штрафами, то результат наступний: мотивація на роботу майже нульова, основна мета працівників – ухилитись від роботи і не попасти на цьому, а керівник асоціюється з наглядачем. Ідея мотивації перетворюється в ідею контролю. Тому необхідно замінити мотивацію уникнення на мотивацію досягнення успіху [8, с. 25].

Висновок. Перехід до ринкових відносин, пріоритетність питань якості продукції та забезпечення її конкурентоспроможності підвищили значимість творчого підходу до праці і високого професіоналізму в управлінні. Це спонукає шукати нові форми управління, розвивати потенційні здібності персоналу, підвищувати його кваліфікаційний рівень, забезпечувати високу мотивацію до трудового процесу. Управління людськими ресурсами є одним з найважливіших напрямів діяльності будь-якої фірми і вважається основним критерієм її економічного успіху, за значимістю навіть попереду технічного процесу. Таким чином, ключовою складовою успішного бізнесу підприємства є управління та стимулювання персоналу.

Мотивація служить надійною основою управління за результатами. Основна економічна істина, що залишається незмінною протягом багатьох століть, полягає в тому, що високий особистий внесок кожного працівника відіграє найважливішу роль у здійсненні успішної діяльності будь-якої організації.

Список літератури:

1. Дмитренко Г. А. Нові інструменти мотивації / Г. А. Дмитренко // Економіка України. – 2006. – № 5. – С. 46-49.
2. Васильев Г. А. Організаційна поведінка: Навчальний посібник для студентів вузів // Г. А. Васильев, С. М. Деева. – М.: Юнити-Дана, 2005. – 452 с.
3. Рульєв В. А. Менеджмент: Навчальний посібник // В. А. Рульєв, С. О. Гуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 321 с.
4. Сидоренко Е. В. Тренінг впливу й протистояння впливу / Е. В. Сидоренко. – СПб.: Речь. – 2004. – 256 с.
5. Красносова О. М. Проблеми матеріального стимулювання персоналу промислових підприємств / О. М. Красносова // Фінанси України. – 2004. – № 10. – С. 15-16.
6. Савицкий А. Крашці інвестиції – в людей [Електронний ресурс] / А. Савицкий. – 2010. – С. 16-20.
7. Психологический словарь / В. Н. Копорулина, М. Н. Смирнова, Н. О. Гордеева, Л. М. Балабанова; Под общ. ред. Ю. Л. Неймера. – Ростов-на-Дону, 2003. – 235 с.
8. Психология: Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М., 1990; Степанов С. Популярная психологическая энциклопедия. – М. 2003. – 300 с.

Кравченко Е.А., Кикоть С.В.

Черкасский учебно-научный институт
Университета банковского дела

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

Аннотация

В связи с возрастающей ролью человеческого фактора в современном производстве, важной функцией управления персоналом становится развитие персонала, а не просто приведение его численности в соответствие с наличием рабочих мест, что требует иного подхода к принятию управленческих решений. Актуальность статьи заключается в том, что успешная деятельность любого предприятия зависит не только от квалификации персонала, но и от умелого использования кадров, эффективности управления ими.

Ключевые слова: управление персоналом, мотив, мотивация, инновации в управлении, социально-психологический климат, мотивация достижения, управление качеством.

Kravchenko O.O., Kykot S.V.

Cherkassy Educational Institute
University of Banking

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PERSONNEL MANAGEMENT

Summary

Due to the increasing role of the human factor in modern production, an important function of HR is staff development, and not just to bring it in line with the number of the availability of jobs that require a different approach to decision-making. Relevance of the article is that the success of any enterprise depends not only on staff but also the use of skilled personnel efficiency management.

Keywords: personnel management, motive, motivation, innovation in management, socio-psychological climate, achievement motivation, quality management.

УДК 332.02

МІЖРЕГІОНАЛЬНА КОНВЕРГЕНЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ

Криворучко М.Ю.

Черкаський державний технологічний університет

Стаття присвячена емпіричній перевірці методичних засад інституціонально-структурної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку в Україні. Визначено методику аналізу положень інституціонально-структурної моделі міжрегіональної конвергенції. Проаналізовано кореляційний зв'язок між промислово-ресурсною орієнтованістю регіональної економіки, міграцією населення, рівнем соціально-економічного розвитку регіонів, з однієї сторони, і обсягом ринку інновацій, з іншої. На основі емпіричних даних побудована структурно-логічна форма інституціонально-структурної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку в Україні. Акцентовано увагу на позитивному характері впливу інноваційної орієнтованості регіональної економіки на рівень соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: міжрегіональна конвергенція, соціально-економічний розвиток регіонів, обсяг ринку інновацій, інституціонально-структурна модель, промислова орієнтованість регіональної економіки.

Постановка проблеми. Проблематика дослідження інституціонального середовища, його факторів і їх впливу на рівень економічного розвитку займає чільне місце в царині економічної науки. Перехідний етап розвитку української економіки обумовлює інституціональні та структурні зміни не лише на національному, а й на регіональному рівні. Необхідність розробки науково-методичних засад міжрегіональної конвергенції як фактору вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів в умовах транзитивної економіки України визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика міжрегіональної конвергенції знайшла широке висвітлення в працях таких вчених-економістів як Барро Р., Боде Е., Боскер М., Бракман С., Вайнштайн Д., Гарретсен Г., Мулт Дж., Олферт М., Сала-і-Мартін К., Табучі Т., Фаллах Б. та інші [3, 4, 7-10, 12, 16]. Ряд теоретико-емпіричних праць присвячено аналізу впливу інституціональних факторів на економічне зростання і розвиток; серед їх авторів можна відзначити таких дослідників як Андерс А., Беван А., Блек Б., Гвартні Дж., Естрін С., Колстад І., Лосон Р., Мелам Г., Моен К., Холкомб Р. та інші [2, 5, 6, 11, 13-15, 17]. Значна кількість досліджень в галузі інституціональної і регіональної економіки, разом з тим, залишає не достатньо дослідженим інституціональний аспект міжрегіональної конвергенції.

Методичні засади інституціональної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку передбачають дослідження соціального та структурного аспектів інституціонального середовища [18]. Результати емпіричної перевірки методичних засад інституціонально-соціальної моделі, де в якості інституціонального фактора регіонального розвитку було використано рівень злочинності, обумовили необхідність включення зазначеного фактора в інституціонально-структурну модель разом з індикаторами інституціонального середовища [19].

Невирішена частина проблеми. Інституціонально-структурна модель міжрегіональної конвергенції передбачає включення інституціонального фактора, що відображає структурні зміни в національній і регіональній економіці. Обсяг ринку

інновацій як важливий елемент структурної перебудови можна віднести до категорії інституціональних факторів, тому що інноваційно-орієнтований характер організації господарського життя країни і регіонів покращує інституціональне середовище шляхом зниження залежності рівня регіонального розвитку від наявності природних ресурсів. Результати аналізу підтверджують пом'якшувальний вплив зростання обсягу ринку інновацій на міжрегіональну диференціацію в рівні наявного доходу і позитивний вплив – на показники боротьби з корупцією, ефективності урядової діяльності, і виконання контрактів. Разом з тим, дослідження динаміки ринку інновацій з точки зору інституціонально-структурного підходу до проблематики міжрегіональної конвергенції не знайшло достатнього висвітлення в економічних працях, що обумовлює мету і завдання даного дослідження.

Мета статті. Метою статті є емпірична перевірка положень інституціонально-структурної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку та побудова її структурно-логічної форми. З метою побудови зазначеної моделі в рамках даного дослідження необхідно виконати такі завдання: обрати показник, що відображає обсяг ринку інновацій; проаналізувати міжрегіональну динаміку обсягу ринку інновацій на основі β - і σ -аналізу; дослідити вплив розміру промислового ринку і міграції населення на обсяг ринку інновацій в міжрегіональному розрізі; проаналізувати вплив ресурсної орієнтації регіонального експорту на обсяг ринку інновацій; проаналізувати вплив обсягу ринку інновацій на показники соціально-економічного розвитку регіонів.

Виклад основного матеріалу. Методичні засади інституціонально-структурної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку включають такі положення:

- 1) позитивний вплив ресурсно-промислової орієнтованості регіональної економіки і міграції населення на обсяг ринку інновацій;
- 2) позитивний вплив обсягу ринку інновацій на рівень соціально-економічного розвитку регіонів.

Методичною основою даного дослідження є перевірка кореляції між досліджуваними змінними (див. табл. 1).

З метою забезпечення співмірності показника обсягу ринку інновацій в міжрегіональному вимірі його кількісне значення доцільно розраховувати шляхом ділення обсягу реалізованої інноваційної продукції і-го регіону за рік на середньорічну чисельність населення даного регіону – обсяг реалізованої інноваційної продукції на душу населення (грн.).

Аналогічно до роботи з аналізу положень інституціонально-соціальної моделі міжрегіональної конвергенції, в рамках даного дослідження необхідно використати такі показники: обсяг промислового ринку – обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу, ПРОМ (тис. грн.); міграція населення – міграційний приріст, МІГР (тис. чол.); ресурсна орієнтованість – частка корисних копалин (мінеральних продуктів, дорогоцінного або напівдорогоцінного каміння, дорогоцінних металів і виробів з них, недорогоцінних металів та виробів з них) в структурі регіонального експорту, ЕКСП (%); реальний ВРП (млрд. грн.); реальний ВРП на душу населення, ВРПд (тис. грн.); реальний середньомісячний наявний дохід в розрахунку на одну особу (далі в тексті – наявний дохід на душу населення), НД (тис. грн.); реальна середньомісячна заробітна плата в розрахунку на одного штатного працівника (далі в тексті – заробітна плата на одного штатного працівника), ЗП (тис. грн.).

Дані Держкомстату дозволяють охопити період 2005-2013 років з метою аналізу даних в міжрегіональному розрізі [1]. Критичними значеннями для кількості спостережень $n=27$, кількості параметрів регресії $m=2$, ступенів свободи $k_1=1$ і $k_2=25$ необхідно вважати: $R=0,5$; $d=0,151$; $t=2,06$; $F=4,24$; $\varepsilon=15\%$.

Результати аналізу динаміки розміру ринку інновацій (див. табл. 2) вказують на міжрегіональну β -дивергенцію протягом 2005-2013 років (коефіцієнт a_1 для цього періоду має позитивний знак). Разом з тим, варто зазначити, що в цілому аналізована модель має низький рівень адекватності і практичної значимості. Виключення становлять періоди міжрегіональної конвергенції 2007-2008 і 2012-2013 років, для яких статистичні характеристики моделі задовольняють умовам економічних моделей. Значення похибки апроксимації значно перевищують критичний рівень для всіх аналізованих періодів, можна зробити висновок про неточність обраної моделі.

Результати аналізу динаміки варіації (див. рис. 1) вказують на міжрегіональну σ -конвергенцію протягом 2005-2013 років. Так, коефіцієнт міжрегіональної варіації розміру ринку інновацій зменшився у 2013 році порівняно з 2005 роком на 0,06 п.п. Разом з тим, значення коефіцієнту варіації протягом аналізованого періоду коливалося від 1,00 до 2,61, що свідчить про значний рівень міжрегіональної варіації в розмірі ринку інновацій.

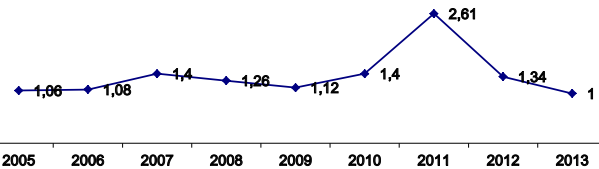

Рис. 1. Динаміка міжрегіональної варіації розміру ринку інновацій в Україні, 2005-2013 роки [розраховано автором]

Результати порівняльного аналізу обсягу реалізованої інноваційної продукції на душу насе-

Таблиця 1

Методика емпіричної перевірки положень інституціонально-соціальної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку [складено автором за [19]]

№ п/п	Напрямок аналізу	Формула	Позначення змінних регресії (y, x)
1	Міжрегіональний β -аналіз	$\log(g_{it}) = a_0 + a_1 \log(y_{0it}) + \varepsilon$ $g_{it} = \sqrt[n-1]{\frac{y_{it}}{y_{0it}}}$	y – обсяг ринку інновацій, g – темп його зростання
2	Вплив обсягу промислового ринку, міграції населення, ресурсної орієнтованості регіональної економіки на обсяг ринку інновацій	$\log(y) = a_0 + a_1 x_1 + \varepsilon$	x – обсяг промислового ринку, міграція населення і ресурсна орієнтованість регіональної економіки; y – обсяг ринку інновацій
3	Вплив обсягу ринку інновацій на рівень соціально-економічного розвитку регіонів	$y = a_0 + a_1 x_1 + \varepsilon$	y – показник соціально-економічного розвитку регіонів; x – обсяг ринку інновацій

Таблиця 2

Дані аналізу міжрегіональної β -конвергенції в розмірі ринку інновацій в Україні, 2005-2013 роки [розраховано автором]

Рік/показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2005-2013	$a_0=-0,3106, a_1=0,0315$	0,14	0,02	0,5	$t_0 = 5,8, t_{a1} = 0,7$	488,9%
2005-2006	$a_0=-0,2339, a_1=0,0611$	0,12	0,014	0,4	$t_0 = 2,0, t_{a1} = 0,6$	175,1%
2006-2007	$a_0=-0,9726, a_1=0,0580$	0,04	0,002	0,05	$t_0 = 2,4, t_{a1} = 0,2$	320,0%
2007-2008	$a_0=3,2235, a_1=-0,7021$	-0,81	0,356	47,4	$t_0 = 13,4, t_{a1} = 7,0$	636,3%
2008-2009	$a_0=-0,3783, a_1=-0,0201$	-0,03	0,001	0,03	$t_0 = 1,7, t_{a1} = 0,1$	305,7%
2009-2010	$a_0=0,2153, a_1=-0,0865$	-0,12	0,014	0,4	$t_0 = 0,8, t_{a1} = 0,6$	257,0%
2010-2011	$a_0=1,1224, a_1=-0,1744$	-0,37	0,137	4,0	$t_0 = 6,2, t_{a1} = 2,03$	172,2%
2011-2012	$a_0=-0,3408, a_1=-0,0372$	-0,03	0,001	0,03	$t_0 = 0,7, t_{a1} = 0,2$	195,9%
2012-2013	$a_0=1,7852, a_1=-0,4175$	-0,42	0,176	5,3	$t_0 = 3,2, t_{a1} = 2,2$	149,6%

лення в Україні вказують на значне скорочення розміру ринку інновацій, а також зростання різниці між регіонами в рівні даного показника протягом аналізованого періоду: у 2005 році різниця між максимальним (Запорізька область) і мінімальним (м. Севастополь) обсягом реалізованої інноваційної продукції на душу населення склала 55,1 рази (відповідно 1685,0 грн. і 30,5 грн.), а в 2013 році дана різниця склала 1024,4 рази: максимальне значення аналізованого показника склало 833,9 грн. (Сумська область), мінімальне (м. Севастополь) – 0,8 грн.

В цілому, для розміру ринку інновацій в Україні характерний високий рівень регіональної неоднорідності. Важливим методичним аспектом дослідження міжрегіональної диференціації в обсязі реалізованої інноваційної продукції на душу населення виступає значне коливання в рівні даного показника. Це справляє суттєвий вплив на статистичні характеристики обраної моделі аналізу міжрегіональної β -конвергенції: порівняно високі або середні значення аналізованого показника поєднуються з нульовими або близькими до нуля його значеннями, що може значно понижувати ступінь зв'язку між аналізованими змінними і рівень точності моделі. Разом

з тим, в рамках даного дослідження необґрунтовано видається можливість виключення неоднорідних даних, адже виключення частини даних може спричинити викривлення результатів міжрегіонального аналізу.

Результати дослідження впливу розміру промислового ринку на розмір ринку інновацій в Україні протягом 2005–2013 років вказують на позитивний і суттєвий характер аналізованого кореляційного зв'язку (див. табл. 3). Статистичні характеристики вказують на адекватність і практичну значимість обраної моделі (за виключенням 2012 року): вона пояснює від 16% (2013) до 49% (2005) зміни розміру ринку інновацій зміною обсягу промислового ринку. Значення похибки апроксимації перевищує критичний рівень 15%, що може бути пояснено значною неоднорідністю даних з обсягу реалізованої інноваційної продукції на душу населення в розрізі регіонів України.

Враховуючи вищезазначене, обґрунтованим є висновок щодо позитивного і помірного (2007, 2009, 2013), помітного (2006, 2008, 2010) і сильного (2005) характеру зв'язку між розміром промислового ринку і ринку інновацій в Україні на міжрегіональному рівні.

Таблиця 3

Статистичні характеристики моделі (2а) (незалежна змінна – ПРОМ) [розраховано автором]

Рік/показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2005	$a_0=4,3446, a_1=0,1351$	0,70	0,49	24,0	$t_0 = 25,0, t_{a1} = 4,7$	12,9%
2006	$a_0=4,3498, a_1=0,1224$	0,64	0,41	17,4	$t_0 = 19,8, t_{a1} = 4,0$	17,6%
2007	$a_0=3,4928, a_1=0,1104$	0,43	0,185	5,7	$t_0 = 7,6, t_{a1} = 2,3$	50,7%
2008	$a_0=3,5181, a_1=0,0731$	0,64	0,41	17,4	$t_0 = 16,0, t_{a1} = 4,1$	23,6%
2009	$a_0=3,0141, a_1=0,0843$	0,48	0,23	7,5	$t_0 = 9,4, t_{a1} = 2,6$	89,4%
2010	$a_0=2,7197, a_1=0,0724$	0,50	0,25	8,3	$t_0 = 7,6, t_{a1} = 2,8$	78,8%
2011	$a_0=3,3076, a_1=0,0506$	0,47	0,221	7,1	$t_0 = 9,2, t_{a1} = 2,5$	42,8%
2012	$a_0=1,9822, a_1=0,0744$	0,39	0,152	4,48	$t_0 = 2,8, t_{a1} = 2,01$	108,7%
2013	$a_0=2,1121, a_1=0,0801$	0,40	0,16	4,76	$t_0 = 3,1, t_{a1} = 2,1$	199,9%

Таблиця 4

Статистичні характеристики моделі (2б) (незалежна змінна – МІГР) [розраховано автором]

Рік/показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2005	$a_0=5,3744, a_1=0,0613$	0,34	0,116	3,3	$t_0 = 24,4, t_{a1} = 1,8$	18,0%
2006	$a_0=5,4427, a_1=0,0719$	0,30	0,09	2,5	$t_0 = 19,4, t_{a1} = 1,5$	22,4%
2007	$a_0=4,7766, a_1=0,0786$	0,18	0,032	0,8	$t_0 = 9,6, t_{a1} = 0,9$	58,1%
2008	$a_0=4,6246, a_1=0,0665$	0,24	0,058	1,5	$t_0 = 16,5, t_{a1} = 1,2$	30,3%
2009	$a_0=4,1841, a_1=0,0100$	0,02	0,0004	0,01	$t_0 = 11,6, t_{a1} = 0,1$	105,6%
2010	$a_0=4,0050, a_1=0,0621$	0,08	0,006	0,2	$t_0 = 9,5, t_{a1} = 0,4$	94,0%
2011	$a_0=4,4311, a_1=0,0447$	0,07	0,005	0,1	$t_0 = 11,1, t_{a1} = 0,3$	49,9%
2012	$a_0=3,7300, a_1=0,0974$	0,19	0,036	0,9	$t_0 = 6,2, t_{a1} = 1,0$	138,9%
2013	$a_0=4,0903, a_1=0,0732$	0,12	0,014	0,4	$t_0 = 7,1, t_{a1} = 0,6$	258,5%

Таблиця 5

Статистичні характеристики моделі (2в) (незалежна змінна – ЕКСП) [розраховано автором]

Рік/показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2006	$a_0=4,8059, a_1=0,0331$	0,58	0,336	12,7	$t_0 = 20,0, t_{a1} = 3,3$	19,3%
2007	$a_0=4,2563, a_1=0,0313$	0,30	0,09	2,5	$t_0 = 8,9, t_{a1} = 1,5$	55,3%
2008	$a_0=4,1305, a_1=0,0278$	0,47	0,221	7,1	$t_0 = 15,9, t_{a1} = 2,6$	26,5%
2009	$a_0=3,9289, a_1=0,0145$	0,20	0,04	1,0	$t_0 = 10,9, t_{a1} = 1,0$	100,9%
2010	$a_0=3,7834, a_1=0,0156$	0,18	0,032	0,8	$t_0 = 9,0, t_{a1} = 0,9$	92,0%
2011	$a_0=4,2577, a_1=0,0120$	0,15	0,023	0,6	$t_0 = 10,6, t_{a1} = 0,7$	48,9%
2012	$a_0=3,6066, a_1=0,0234$	0,17	0,029	0,8	$t_0 = 6,0, t_{a1} = 0,8$	138,5%
2013	$a_0=3,7375, a_1=0,0297$	0,24	0,058	1,5	$t_0 = 6,4, t_{a1} = 1,2$	247,8%

Результати аналізу впливу міграції населення на розмір ринку інновацій в Україні вказують на позитивний характер такого впливу, проте статистичні характеристики моделі вказують на низьку щільність кореляційного зв'язку між досліджуваними змінними, а також неточність моделі (див. табл. 4).

Результати аналізу впливу експортної орієнтації регіонального експорту та імпорту вказують на позитивний, проте несуттєвий кореля-

ційний зв'язок між досліджуваними змінними (див. табл. 5). Виключення становлять 2006 і 2008 роки для яких статистичні характеристики задовольняють умовам адекватності і практичної значимості економічних моделей. Разом з тим, значення похибки апроксимації дозволяє дійти висновку про неточність моделі для опису залежності між досліджуваними змінними.

Результати міжрегіонального аналізу вказують на позитивний характер впливу розміру рин-

Таблиця 6

Статистичні характеристики моделі (3а) (залежна змінна – ВРП) [розраховано автором]

Рік/показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2005	$a_0=5,8969, a_1=0,0221$	0,62	0,384	15,6	$t_0 = 2,4, t_{a1} = 3,8$	58,0%
2006	$a_0=7,6966, a_1=0,0206$	0,60	0,36	14,1	$t_0 = 2,5, t_{a1} = 3,5$	62,0%
2007	$a_0=18,3100, a_1=0,0107$	0,26	0,068	1,8	$t_0 = 3,7, t_{a1} = 1,3$	99,3%
2008	$a_0=14,8020, a_1=0,0554$	0,57	0,325	12,0	$t_0 = 2,9, t_{a1} = 3,3$	72,6%
2009	$a_0=23,9886, a_1=0,0343$	0,22	0,048	1,3	$t_0 = 3,8, t_{a1} = 1,0$	96,5%
2010	$a_0=29,8374, a_1=0,0300$	0,25	0,063	1,7	$t_0 = 3,9, t_{a1} = 1,2$	96,6%
2011	$a_0=45,2286, a_1=0,0021$	0,05	0,003	0,1	$t_0 = 4,7, t_{a1} = 0,2$	102,1%
2012	$a_0=46,7573, a_1=0,0258$	0,17	0,029	0,8	$t_0 = 4,0, t_{a1} = 0,8$	95,2%
2013	$a_0=32,9894, a_1=0,0961$	0,38	0,144	4,2	$t_0 = 2,8, t_{a1} = 1,9$	85,1%

Таблиця 7

Статистичні характеристики моделі (3б) (залежна змінна – ВРПд) [розраховано автором]

Рік/показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2005	$a_0=5,2258, a_1=0,0055$	0,57	0,325	12,0	$t_0 = 7,5, t_{a1} = 3,3$	20,9%
2006	$a_0=6,6265, a_1=0,0050$	0,53	0,281	9,8	$t_0 = 7,4, t_{a1} = 3,0$	22,9%
2007	$a_0=10,1604, a_1=0,0030$	0,26	0,068	1,8	$t_0 = 7,6, t_{a1} = 1,3$	32,7%
2008	$a_0=10,4061, a_1=0,0159$	0,61	0,372	14,8	$t_0 = 7,7, t_{a1} = 3,7$	25,9%
2009	$a_0=13,3351, a_1=0,0111$	0,25	0,063	1,7	$t_0 = 7,7, t_{a1} = 1,2$	31,4%
2010	$a_0=15,6697, a_1=0,0133$	0,40	0,16	4,8	$t_0 = 7,9, t_{a1} = 2,12$	29,8%
2011	$a_0=22,6744, a_1=0,0025$	0,22	0,048	1,3	$t_0 = 9,1, t_{a1} = 1,1$	29,7%
2012	$a_0=25,1694, a_1=0,0094$	0,23	0,053	1,4	$t_0 = 8,1, t_{a1} = 1,1$	27,6%
2013	$a_0=22,0271, a_1=0,0289$	0,40	0,16	4,8	$t_0 = 6,8, t_{a1} = 2,11$	29,1%

Таблиця 8

Статистичні характеристики моделі (3в) (залежна змінна – НД) [розраховано автором]

Рік/показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2005	$a_0=4,8918, a_1=0,0014$	0,61	0,372	14,8	$t_0 = 29,8, t_{a1} = 3,6$	8,4%
2006	$a_0=6,0270, a_1=0,0012$	0,52	0,270	9,3	$t_0 = 25,1, t_{a1} = 2,7$	8,7%
2007	$a_0=7,9342, a_1=0,0006$	0,23	0,053	1,4	$t_0 = 23,3, t_{a1} = 1,0$	11,5%
2008	$a_0=9,3035, a_1=0,0050$	0,67	0,449	20,4	$t_0 = 25,8, t_{a1} = 4,4$	9,7%
2009	$a_0=11,0155, a_1=0,0052$	0,36	0,13	3,7	$t_0 = 2,0, t_{a1} = 0,2$	12,1%
2010	$a_0=14,6750, a_1=0,0050$	0,40	0,16	4,76	$t_0 = 19,3, t_{a1} = 2,06$	12,6%
2011	$a_0=19,2216, a_1=0,0005$	0,11	0,012	0,3	$t_0 = 20,0, t_{a1} = 0,5$	12,7%
2012	$a_0=22,5639, a_1=0,0034$	0,21	0,044	1,2	$t_0 = 17,6, t_{a1} = 1,0$	13,1%
2013	$a_0=22,2627, a_1=0,0104$	0,37	0,137	4,0	$t_0 = 17,1, t_{a1} = 1,9$	13,9%

Таблиця 9

Статистичні характеристики моделі (3г) (залежна змінна – ЗП) [розраховано автором]

Рік/показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2005	$a_0=0,5729, a_1=0,0002$	0,68	0,462	21,5	$t_0 = 26,0, t_{a1} = 3,8$	10,9%
2006	$a_0=0,7778, a_1=0,0002$	0,52	0,270	9,3	$t_0 = 25,9, t_{a1} = 3,6$	11,4%
2007	$a_0=1,0128, a_1=0,0001$	0,20	0,04	1,0	$t_0 = 23,0, t_{a1} = 1,3$	12,8%
2008	$a_0=1,2055, a_1=0,0005$	0,60	0,36	14,1	$t_0 = 26,2, t_{a1} = 3,4$	10,0%
2009	$a_0=1,4542, a_1=0,0005$	0,31	0,096	2,7	$t_0 = 26,0, t_{a1} = 1,8$	10,3%
2010	$a_0=1,7285, a_1=0,0004$	0,39	0,152	4,48	$t_0 = 29,8, t_{a1} = 2,2$	10,3%
2011	$a_0=2,1494, a_1=0,0001$	0,13	0,017	0,4	$t_0 = 26,9, t_{a1} = 1,3$	11,7%
2012	$a_0=2,5195, a_1=0,0003$	0,25	0,063	1,7	$t_0 = 28,0, t_{a1} = 1,3$	10,6%
2013	$a_0=2,7397, a_1=0,0009$	0,43	0,185	5,7	$t_0 = 29,2, t_{a1} = 2,3$	9,6%

ку інновацій на рівень ВРП в Україні протягом 2005-2013 років (див. табл. 6). Разом з тим, варто відзначити різний ступінь щільності аналізованого кореляційного зв'язку для різних років. Так, кореляційний зв'язок у 2007, 2010-2012 роках можна охарактеризувати як слабкий, у 2013 – як помірний, у 2005-2006, 2008 – як помітний. Значення похибки апроксимації перевищує критичний рівень 15%, що свідчить про неточність моделі.

Результати міжрегіонального аналізу вказують на позитивний характер впливу розміру інноваційного ринку на рівень подушного ВРП в Україні протягом 2005-2013 років (див. табл. 7). Досліджуваний кореляційний зв'язок можна охарактеризувати як слабкий у 2007, 2009, 2011-2012, як помірний у 2010, 2013, і як помітний у 2005-2006, 2008 роках. Рівень точності даної моделі вищий ніж у моделі, де в ролі залежної змінної використовується ВРП, проте він перевищує критичний рівень 15%, а отже, модель не достатньо точно описує аналізований кореляційно-регресійний зв'язок.

Результати міжрегіонального аналізу свідчать про позитивний вплив розміру інноваційного ринку на рівень наявного доходу в розрахунку на одну особу в Україні протягом 2005-2013 років (див. табл. 8). Досліджуваний кореляційний зв'язок можна охарактеризувати як несуттєвий для 2007, 2009, 2011-2013 років. Для чотирьох років (2005-2006, 2008, 2010) статистичні характеристики вказують на адекватність і практичну значимість обраної моделі: вона пояснює від 16,0% (2010) до 44,9% (2008) зміни в міжрегіональному рівні наявного доходу населення змі-

ною розміру обсягу ринку інновацій. Значення похибки апроксимації задовольняє умові точності економічних моделей.

Інтерпретація даної моделі дозволяє визначити, що збільшення обсягу реалізованої інноваційної продукції на душу населення на 1 грн. мало наслідком зростання наявного доходу в розрахунку на одну особу на 1,4 грн. у 2005 році, на 1,2 грн. – у 2006 році і на 5,0 грн. – у 2008 і 2010 роках.

Результати міжрегіонального аналізу вказують на позитивний характер впливу розміру ринку інновацій на рівень заробітної плати в Україні протягом 2005-2013 років (див. табл. 9). Досліджуваний кореляційний зв'язок можна охарактеризувати як несуттєвий для 2007, 2009, 2011-2012 років. Для п'яти років (2005-2006, 2008, 2010, 2013) статистичні характеристики вказують на адекватність і практичну значимість обраної моделі: вона пояснює від 15,2% (2010) до 46,2% (2005) зміни в рівні заробітної плати в розрахунку на одного штатного працівника зміною обсягу реалізованої інноваційної продукції на душу населення. Значення похибки апроксимації задовольняє умові точності економічних моделей.

Інтерпретація даної моделі дозволяє визначити, що збільшення обсягу реалізованої інноваційної продукції на душу населення на 1 грн. мало наслідком зростання заробітної плати на одного штатного працівника на 0,2 грн. у 2005 і 2006 роках, 0,5 грн. – у 2008 році, 0,4 грн. – у 2010 році і 0,9 грн. у 2010 році.

Результати дослідження впливу розміру ринку інновацій на рівень соціально-економічного розвитку в міжрегіональному вимірі в Україні

Рис. 2. Структурно-логічна форма інституціонально-структурної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку в Україні

[складено автором]

дозволяють дійти висновку, що обсяг реалізованої інноваційної продукції справляє найбільш суттєвий вплив на рівень наявного доходу і заробітної плати. Інтерпретація обраної моделі дозволяє визначити, що наявний дохід як залежна змінна порівняно із заробітною платою демонструє більший рівень зростання в результаті збільшення розміру ринку інновацій.

Узагальнення результатів аналізу дозволяють розробити структурно-логічну форму інституціонально-структурної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку в Україні (див. рис. 2). Інноваційна орієнтованість національної і регіональної економіки як інституціональний фактор детермінується рівнем промислового розвитку, тобто промислово-орієнтована економіка регіонів є стимулюючим фактором для зростання обсягу ринку інновацій в Україні. Важливо відзначити відсутність помітного зв'язку між ресурсною орієнтованістю регіонального експорту і обсягом реалізованої інноваційної продукції. Ресурсна орієнтованість на відміну від промислової орієнтованості регіональної економіки не є необхідною умовою розвитку ринку інновацій в Україні.

Результати емпіричної перевірки методичних засад інституціонально-структурної моделі вказують на високий рівень її адекватнос-

ті, обґрунтованості і структурної логічності. Збільшення обсягу ринку інновацій як інституціональний фактор регіонального розвитку справляє позитивний вплив на ключові аспекти регіонального розвитку.

Висновки. В рамках емпіричної перевірки положень інституціонально-структурної моделі розмір ринку інновацій було обрано в якості інституціонального фактора регіонального розвитку. Даний показник є соціально-економічним за своєю природою, він має монетарну форму вираження і характеризує ступінь структурної перебудови економіки з ресурсно-орієнтованої на економіку, орієнтовану на інноваційну діяльність.

Результати емпіричного аналізу підтверджують методичні положення в рамках досліджуваної інституціонально-структурної моделі міжрегіональної конвергенції. Узагальнення результатів кількісного аналізу дозволяє дійти висновку щодо високого рівня обґрунтованості, адекватності, практичної значимості і точності пропонованої моделі. Структурні зміни, що мають на меті переорієнтацію ресурсно-орієнтованої економіки України на інноваційний шлях розвитку, сприятимуть покращенню інституціонального середовища, підвищенню рівня добробуту населення і скороченню міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку в Україні.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.ukrstat.gov.ua
2. Anders A. (2001) «Building Capitalism: Lessons of the Postcommunist Experience», Policy Brief, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC.
3. Barro R., Sala-i-Martin X. (1991) 'Convergence across States and Regions' Brookings Papers on Economic Activity. 1 pp. 107-182.
4. Barro R., Sala-i-Martin X. (1992) 'Convergence', Journal of Political Economy. 100 (2) pp. 223-251.
5. Bevan A., Estrin S. and Meger K. (2004) «Foreign Investment Location and Institutional Development in Transition Economies», International Business Review, 13 (1) pp. 43-64.
6. Black B. and Tarassova A. «Institutional Reforms in Transition: A Case Study of Russia», Supreme Court Economic Review, vol. 10, The Rule of Law, Freedom, and Prosperity, 2003, pp. 211-278.
7. Bode E., Mutl J. (2010) 'Testing Nonlinear New Economic Geography Models', Institute for Advanced Studies, Economics Series 253.
8. Bosker M., Brakman S., Garretsen H., Schramm M. (2010) 'Adding Geography to the New Economic Geography: Bridging the Gap Between Theory and Empirics', Journal of Economic Geography, 61, pp. 793-823
9. Fallah B. N., Portridge M. D., Olfert M. R. (2011) 'New Economic geography and US Metropolitan Wage Inequality', Journal of Economic Geography, 11 pp. 865-895.
10. Garretsen H., Martin R. (2010) 'Rethinking (New) Economic Geography Models: Taking Geography and History More Seriously', Spatial Economic Analysis. 5 pp. 127-160.
11. Gwarthey J. D., Holcombe R. G. and Lawson R. A. «Economic Freedom, Institutional Quality, and Cross-Country Differences in Income and Growth», Cato Journal, Vol. 24, 2004, pp. 205-233.
12. Handbury J., Weinstein D. E. (2011) 'Is New Economic Geography Right? Evidence from Price Data', NBER Working Paper № 17067.
13. Kolstad I. (2007) «The Resource Curse: Which Institutions Matter?» (2007) Chr. Michelson Institute Working Paper WR2007:2.
14. Mehlum H., Moene K. and Torvik R. (2006) «Institutions and the Resource Curse», The Economic Journal, vol. 116, pp. 1-2010.
15. Robinson J. A., Torvik R. and Verdier T. «Political Foundations of the Resource Curse», Journal of Development Economics, vol. 79, 2006, pp. 447-468.
16. Tabuchi T. (2012) 'Does New Economic Geography Faithfully Describe Reality?', RIETI Discussion Paper Series 12-E-071.
17. Tiffin A. (2006) «Ukraine: The Cost of Weak Institutions», IMF Working Paper № 06/167.
18. Криворучко М. Ю. Теоретико-методологічні засади інституціональної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку в умовах євроінтеграції / М. Ю. Криворучко // Молодий вчений. – 2016. – № 1 (28) – Ч. I. – С. 84-87.
19. Криворучко М. Ю. Рівень злочинності як інституціонально-соціальний фактор міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку в Україні / М. Ю. Криворучко // Молодий вчений. – 2016. – 2 (29) (стаття надіслана для публікації).

Криворучко М.Ю.

Черкасский государственный технологический университет

МЕЖРЕГИОНАЛЬНАЯ КОНВЕРГЕНЦИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-СТРУКТУРНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация

Статья посвящена эмпирической проверке методических положений институционально-структурной модели межрегиональной конвергенции социально-экономического развития в Украине. Определена методика анализа положений институционально-структурной модели межрегиональной конвергенции. Проанализирована корреляционная связь между промышленно-ресурсной ориентированностью региональной экономики, миграцией населения, уровнем социально-экономического развития регионов, с одной стороны, и объемом рынка инноваций, с другой. На основании эмпирических данных построена структурно-логическая форма институционально-структурной модели межрегиональной конвергенции социально-экономического развития в Украине. Акцентировано внимание на позитивном характере влияния инновационной ориентированности региональной экономики на уровень социально-экономического развития.

Ключевые слова: межрегиональная конвергенция, социально-экономическое развитие регионов, объем рынка инноваций, институционально-структурная модель, промышленная ориентированность региональной экономики.

Kryvoruchko M.Y.

Cherkasy State Technological University

INTERREGIONAL CONVERGENCE IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT: INSTITUTIONAL-STRUCTURAL ASPECT

Summary

The article examines methodical aspects of the institutional-structural model of interregional convergence in socio-economic development in Ukraine. We develop method of empirical analysis of propositions of the institutional-structural model of interregional convergence. We analyze correlation between production and resource-oriented structure of regional economy, migration, regional socio-economic development, on one side, and innovation market size, on another side. Research outcome allows developing structural and logical form of the institutional-structural model of interregional convergence in socio-economic development in Ukraine. The attention is drawn to positive influence of innovation market size on the socio-economic development.

Keywords: interregional convergence, regional socio-economic development, innovation market size, institutional-structural model, production-oriented structure of regional economy.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ, ЩОДО РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СТИВІДОРНИХ КОМПАНІЙ

Крисюк Л.М., Москвіченко І.М., Кастельянос Трухильо А.

Одеський національний морський університет

Досліджено теоретичне питання, щодо рівня економічної безпеки стивідорних компаній. Сформульовані науково-практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення питання економічної безпеки стивідорних компаній. Дана оцінка стану економічно-фінансової безпеки компаній. Визначенні заходи спрямовані на покращення фінансової безпеки підприємства, як підсистеми економічної безпеки підприємства. Запропонована методика визначення рівня фінансової безпеки підприємства.

Ключові слова: економічна безпека, фінансова безпека, рівень економічно-фінансової безпеки, фінансова стійкість, стивідорна компанія.

Постановка проблеми. У сучасних умовах нестабільності ринку успішний розвиток та функціонування будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності в значній мірі залежить від надійної, якісної та ґрунтовної системи економічної безпеки підприємства. Нагальна потреба у вивченні та розвитку цього питання виникла з переходом України до ринкової економіки і на сьогоднішній день є актуальною. Це обумовлено високим рівнем конкуренції, необхідністю постійної адаптації організаційно-економічного механізму управління підприємством до сучасних умов господарювання та досить великою кількістю в Україні збиткових і збанкрутілих підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми забезпечення економічної безпеки підприємств були і є предметом наукових досліджень ряду вчених, а саме Н.Й. Реверчук [1], Л.Г. Мельника [2], Л.І. Донця, Н.В. Ващенко [4], С.Ф. Покропивного [8], І.А. Бланка [1], К.С. Горячевої [2] та ін. У сучасній науковій літературі зустрічаються різні тлумачення терміну «економічна безпека підприємства».

Концепція формування і подальшого функціонування системи економічної безпеки підприємства базується на розумінні сутності та складових економічної безпеки підприємства, а забезпечення економічної безпеки підприємства напряму пов'язано з її фінансовою складовою.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Якщо на рівні держави методи оцінки фінансової безпеки вже розроблені [3], то на рівні підприємства вони залишаються дискусійними. Це, насамперед, стосується вибору критеріїв оцінки фінансової безпеки підприємства, системи показників, що її характеризують, і методичних підходів до визначення рівня фінансової безпеки.

Рішенням загальної проблеми є застосування методики визначення рівня економічної безпеки стивідорної компанії. Практична значимість дослідження полягає в тому, що застосування в стивідорних компаніях рекомендацій авторів дозволить розв'язати де які проблеми підвищення ефективності фінансової складової роботи компанії. Результати дослідження можуть бути використані керівниками компаній, керівниками та співробітниками фінансових служб компаній.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є формування науково-практичних рекомендацій,

спрямованих на вдосконалення питання економічної безпеки стивідорних компаній; визначення заходів спрямованих на покращення фінансової безпеки підприємства, як підсистеми економічної безпеки підприємства.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення наступних завдань:

- визначення поняття економічна безпека;
- оцінка стану економічно-фінансової безпеки компаній;
- методика визначення рівня фінансової безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. Більшість авторів економічну безпеку підприємства пов'язують з ефективністю, конкурентоспроможністю, захистом чи захищеністю від загроз, з гармонізацією інтересів, можливістю одержання прибутку, фінансовою стійкістю тощо. Багато авторів погоджуються з тим, що трактування поняття «економічна безпека», в першу чергу, пов'язано зі станом ефективного використання ресурсів, інші виділяють стан виробничої системи, як основний об'єкт для забезпечення економічної безпеки.

Однією з найголовніших задач, яку більшість авторів ставлять в процесі визначення поняття «економічна безпека», являється необхідність визначення внутрішніх та зовнішніх загроз, які безпосередньо впливають на діяльність підприємства та вироблення стійкого, легітимного, дієвого механізму для протистояння негативному зовнішньому впливу.

Розробка методів оцінки фінансової безпеки стивідорних підприємств має важливе методологічне значення, яке пов'язане з необхідністю майже щоденного знання його фінансового стану і завдяки цьому підтримання в ринкових конкурентних умовах на належному рівні. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства важлива також при отриманні кредитів від комерційних банків. Зрозуміло, що останні при незадовільному стані фінансової безпеки підприємства кредитів йому не дадуть.

Оцінка фінансової безпеки стивідорних підприємств передбачає, перш за все, ідентифікацію його фінансового стану. Проведені дослідження дозволили зробити певні кроки в напрямку формування системи показників для оцінки фінансової безпеки [2], однак необхідне її подальше уточнення. Принципово така система повинна включати різні групи кількісних показників, що характеризують

той або інший напрямок у забезпеченні фінансової безпеки суб'єкта, що господарює.

Фінансовий стан підприємства оцінюється на основі показників, які відображають фінансово-господарську діяльність підприємства, наявність, розміщення, використання та рух ресурсів підприємства. Як відомо, до основних напрямків аналізу фінансового стану відносять:

- аналіз ліквідності підприємства;
- аналіз платоспроможності і фінансової стійкості підприємства;
- аналіз ділової активності підприємства;
- аналіз рентабельності підприємства.

Характеристика підприємства за даними напрямками дозволяє дати оцінку його фінансового стану (здатність фінансувати свою діяльність) і його фінансових ресурсів.

Апробацію для проведення аналізу фінансового стану проведемо на базі ТОВ «НВГ». Необхідно розрахувати показники за основними групами, тобто показники ліквідності та платоспроможності, фінансової стійкості, рентабельності, ділової активності. Інформаційною базою для розрахунку зазначених показників виступають основні форми фінансової звітності компанії.

З метою оцінки стану фінансової безпеки ТОВ «НВГ» необхідним і дуже важливим є адекватний вибір методики його оцінки та системи показників, яка б найбільш повно і об'єктивно відображала всі аспекти фінансово-економічної діяльності компанії – ефективність, прибутковість,

захищеність і кредитоспроможність, ділову активність і т.д.

В залежності від мети, періодичності фінансового аналізу, його об'єкту і результатів науковцями були розроблені цілі комплекси аналітико-оцінних показників, зокрема показники оцінки майнового стану суб'єкту підприємництва, прибутковості, ліквідності, платоспроможності, кредитоспроможності, фінансової стійкості, стабільності, ділової активності, акціонерного капіталу [6].

Отже, слід відібрати деякий набір показників, який би комплексно оцінював фінансовий стан суб'єкту підприємництва, як з погляду ризиків, так і ефективності діяльності. Особливу увагу варто звернути на показники фінансової стійкості компанії, оскільки саме вони є визначальними при визначенні рівня фінансової безпеки [7].

Одночасно при виборі необхідного комплексу фінансових показників потрібно враховувати специфіку роботи саме українських компаній. На нашу думку, до такого комплексу можна віднести такий проблемний показник для України, як коефіцієнт зносу основних засобів. Важливою складовою інтегрального показника фінансової безпеки має бути оцінка показників рентабельності суб'єктів підприємництва, особливо коефіцієнт рентабельності активів, оскільки він дає загальну картину за ступенем прибутковості діяльності, причому в масштабах усього підприємства, а не окремих складових його діяльності.

Таблиця 1

Ключові показники експрес-аналізу рівня фінансової безпеки компанії

Назва коефіцієнту	Економічний зміст	Нормативне значення за основними методиками
Коефіцієнт зносу основних засобів	Характеризує ступінь зношеності основних засобів компанії	Менше 0,5
Фондовіддача	Характеризує ефективність використання основних засобів.	Більше 1
Рентабельність активів	Показує, який прибуток одержує компанія з кожної гривні, вкладеної в активи. Дозволяє визначити ефективність використання активів компанії.	Більше 0,05
Коефіцієнт оборотності активів	Визначає потенціал компанії по одержанню доходу при існуючих інвестиціях і структурі капіталу.	Немає
Коефіцієнт покриття загальний	Характеризує достатність оборотних коштів для погашення своїх боргів.	Критичне значення = 2. Значення = 2-2,5 свідчать, що фірма вчасно ліквідує свої борги.
Коефіцієнт фінансування	Визначає співвідношення загальної заборгованості і власного капіталу.	Менше 1
Коефіцієнт втрати платоспроможності	Показує, наскільки в силу негативних факторів, можуть бути скорочені надходження коштів, щоб при цьому була можливість здійснювати необхідні платежі.	Значення даного коефіцієнта не повинне бути менше 1

Джерело [59]

Таблиця 2

Середні значення основних фінансових показників та типові діапазони за суб'єктами підприємництва сфери послуг України

Назва коефіцієнту	Нормативне значення	У середньому за сферою послуг	Типовий діапазон
Коефіцієнт зносу основних засобів	Менше 0,5	0,48	0,40-0,60
Фондовіддача	Більше 1	2,00	1,00-3,00
Рентабельність активів	Більше 0,05	0,01	-0,02-0,04
Коефіцієнт оборотності активів	Немає	0,84	0,40-1,20
Коефіцієнт покриття загальний	2,0-2,5	1,50	0,80-2,10
Коефіцієнт фінансування	Менше 1	1,02	0,40-1,60
Коефіцієнт втрати платоспроможності	Менше 1	1,04	0,90-1,20

Джерело [9]

З метою оцінки ліквідності, платоспроможності і кредитоспроможності необхідно використовувати такі ключові показники: коефіцієнт покриття загальний та коефіцієнт фінансування. Найбільш цікавим, з погляду фінансової безпеки суб'єкту підприємства й оцінки ступеня захищеності від зовнішніх фінансових ризиків є коефіцієнт втрати платоспроможності, оскільки саме він дає уявлення про ступінь теоретичної спроможності виконувати суб'єктом підприємства свої зобов'язання, у випадку настання певних негативних подій, тобто дає загальну характеристику його захисним фінансовим резервам [5].

Також необхідним є введення в систему коефіцієнтів показників ділової активності. На наш погляд, для аналізу доцільно взяти коефіцієнт оборотності активів, оскільки він дає загальну картину ефективності використання активів. Для того, щоб дещо конкретизувати цей показник, нами було вирішено застосувати також коефіцієнт фондівдачі основних засобів, оскільки ключовою статтею активів балансу компанії є її основні засоби.

На основі проведеного вище аналізу показників можна запропонувати наступний перелік коефіцієнтів, що є ключовими при проведенні експрес-аналізу стану фінансової безпеки компанії (табл. 1).

У монографії Єпіфанова О. А. розраховані середні значення основних фінансових показників та типові діапазони за суб'єктами підприємства сфери послуг України (табл. 2) [9]. Оскільки, досліджуване нами підприємство надає послуги, то ми маємо змогу скористатися даною інформацією під час аналізу стану фінансової безпеки ТОВ «НВГ».

За основу при побудові кількісної методики оцінки стану економічно-фінансової безпеки ТОВ «Новолог» ми будемо використовувати інтегральний показник, максимальне значення якого складає 100 балів. Таким чином, зведення наведеного переліку показників в один інтегральний пропонується проводити за наступною формулою [90]:

$$I = \sum_{i=1}^n \text{MAX}_i * P_i$$

$$P_i = 1; K_i > t_i;$$

$$P_i = 0,5; K_i \in t_i;$$

$$P_i = 0; K_i < t_i,$$
(1)

де I – інтегральна оцінка рівня фінансової безпеки;

MAX_i – максимальна кількість балів за i-тим коефіцієнтом;

P_i – поправочний коефіцієнт;

K_i – фактичне значення i-го коефіцієнту.

Оскільки зазначені показники не є рівнозначними при визначенні рівня фінансової безпеки ТОВ «НВГ», то необхідно здійснити розподіл

внеску кожного з коефіцієнтів у загальний результат (табл. 3).

Таблиця 3

**Максимальні бальні оцінки
в розрізі окремих коефіцієнтів аналізу
стану фінансової безпеки для оцінки рівня
фінансової безпеки суб'єктів підприємства**

Назва коефіцієнта	Максимальна кількість балів
Коефіцієнт зносу основних засобів	10
Фондовіддача	10
Рентабельність активів	10
Коефіцієнт оборотності активів	10
Коефіцієнт покриття загальний	20
Коефіцієнт фінансування	20
Коефіцієнт втрати платоспроможності	20
Максимально можлива кількість балів	100

Джерело [9]

Крім того, необхідно визначити інтервали значень показників за допомогою поправочних коефіцієнтів – та кількість балів, що присвоюється експертом. Вважаємо за потрібне ввести три групи поправочних коефіцієнтів: 0; 0,5; 1. Після визначення показника та застосування поправочного коефіцієнту експерт визначає загальний рівень фінансової безпеки за формулою 1.

За результатами аналізу рівень фінансової безпеки підприємства може бути: критичний (< 60 балів), недостатній (60-80 балів), достатній (80-100 балів).

Висновки і пропозиції. Важливою передумовою забезпечення економічно-фінансової безпеки підприємства є якісний фінансовий менеджмент, що являє собою систему принципів та методів розробки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів підприємства та організацією обороту його грошових коштів.

Комплексна система економічної безпеки підприємства – це комплекс взаємозв'язаних заходів організаційно-правового характеру, що здійснюються спеціальними органами, службами, підрозділами суб'єкта господарювання, спрямованих на захист життєво важливих інтересів особистості, підприємства і держави від протиправних дій з боку реальних або потенційних фізичних або юридичних осіб, що можуть призвести до істотних економічних утрат та забезпечення економічного зростання в майбутньому. Запропонована методика дозволяє визначити рівень економічно-фінансової безпеки, що дасть можливість менеджменту стабілізувати та покращити фінансовий стан підприємства та інвестиційну привабливість.

Список літератури:

1. Васильців Т. Г. Узагальнення концептуальних основ економічної безпеки підприємства / Васильців Т. Г. // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 21.2. – С. 153-158.
2. Горячева К. С. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки / К. С. Горячева // Економіст. – 2003. – № 8. – С. 65-67.
3. Економічні закони розвитку морських портів: теорія і практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/ECONOMICS/>

4. Кракос Ю. Б. Управління фінансовою безпекою підприємств / Ю. Б. Кракос, Р. О. Разгон // Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «ХАІ». – Сер.: Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики, 2008. – № 1 (1)96.74.
5. Крисюк Л. М. Управління фінансовою безпекою транспортно-експедиторських компаній / Л. М. Крисюк, І. В. Скіртенко // Економічний аналіз збірник наукових праць. – 2013. – № 3 (14). – С. 83-87.
6. Крисюк Л. М. Управління стійкістю розвитку малих і середніх підприємницьких структур портової діяльності / Л. М. Крисюк, О. В. Корецька // Молодий вчений. – 2015. – № 4 (19). – С. 82-86.
7. Кузенко Т. Б. Класифікація методів оцінки економічної безпеки підприємства / Т. Б. Кузенко // Економіка і управління. – 2003. – № 4. – С. 72-79.
8. Матвійчук Л. О. Методика визначення рівня фінансової безпеки машинобудівних підприємств // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 5 (119). – С. 109-114.
9. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / за заг. редакцією д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова [А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін]. – Суми: ДВНЗ «УАБСНБУ», 2009. – 295 с.

Крисюк Л.М., Москвиченко И.М., Капельянос Трухильо А.

Одесский национальный морской университет

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ К УРОВНЮ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТИВИДОРНЫХ КОМПАНИЙ

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы уровня экономической безопасности стивидорных компаний. Сформулированы научно-практические рекомендации направленные на совершенствование экономической безопасности стивидорных компаний. Дана оценка состояния экономико-финансовой безопасности компаний. Определены мероприятия направленные на улучшение финансовой безопасности предприятия, как подсистемы экономической безопасности. Предложена методика определения уровня финансовой безопасности предприятия.

Ключевые слова: экономическая безопасность, финансовая безопасность, уровень экономико-финансовой безопасности, финансовая устойчивость, стивидорная компания.

Krysiuk L.M., Moskvichenko I.M., Kastel'yanos Trukhylyo A.

Odessa National Maritime University

CONCEPTUAL QUESTIONS TO LEVEL OF ECONOMIC SECURITY STEVEDORING COMPANY

Summary

The theoretical issues of economic security level of stevedoring companies were researched. The scientific and practical recommendations aimed to improving the economic security of the stevedoring companies were formulated. The estimation of the state of economic and financial security company was made. The activities aimed to improving the financial security of the enterprise as economic security subsystem were identified. The method of determining the level of financial security of the enterprise was proposed.

Keywords: economic security, financial security, level of economic and financial security, financial stability, stevedoring company.

УДК 336.7(477):339.7

ФОНДОВИЙ РИНОК УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ СВІТОВОГО ФІНАНСОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Кутузова М.М.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проведено дослідження теоретичних, методологічних та практичних засад функціонування фондового ринку України в умовах нестабільності світового фінансового середовища. Розкрито сутність фондового ринку як необхідного елементу інфраструктури ринкової економіки. Доведено що виникнення і розвиток фондового ринку в Україні тісно пов'язане з функціонуванням ринку реальних активів. Виявлено систему внутрішніх та зовнішніх факторів, які здійснюють вплив на становлення та ефективність функціонування фондового ринку в ринковій та трансформаційній економіках.

Ключові слова: фінансовий ринок, фондовий ринок, світовий фондовий ринок, ринок цінних паперів, механізми регулювання фондового ринку, інструменти фондового ринку, функції фондового ринку, фондова біржа, цінні папери, акції, облігації.

Постановка проблеми. Фондовий ринок, як інфраструктурний елемент економічної політики, може вагомо полегшити розв'язання ключових завдань, які стоять перед сучасною державою: забезпечити стійке економічне зростання й стабільність за допомогою залучення інвестиційних ресурсів у реальний сектор економіки, сприяти трансформації заощаджень населення та підприємств в інвестиції, тим самим створюючи умови для інтеграції вітчизняного фондового ринку у світове фінансове середовище.

Розвиток фондового ринку України на сучасному етапі не дає змоги ефективно виконувати притаманні йому ключові функції. Тому дослідження основних проблем сучасного фондового ринку України та способів їх розв'язання досить актуальне.

В умовах ускладнення економічної та політичної нестабільності в Україні найбільш гостро постає питання наукового обґрунтування теоретичних основ функціонування фондового ринку в умовах кризи й пошуку механізмів інтеграції фондового ринку України до світового фондового ринку, що можливе лише за умов комплексного аналізу його стану та тенденцій функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що фондовий ринок – предмет дослідження зарубіжних і вітчизняних науковців. На особливу увагу заслуговують роботи класиків економічної думки: Д. Акерлофа, Л. Вальраса, П. Друкера, Дж. Кейнса, Дж. Кокса, Дж. Лінтнера, Г. Марковіца, Р. Мертона, М. Міллера, Ф. Модільяні, Ж. Моссена, В. Сміта, Д. Тобіна, Дж. Хікса, М. Фрідмана У. Шарпа, М. Шоулза та ін. Вивченню проблем становлення й розвитку фондового ринку України, його інвестиційної привабливості та механізмів державного регулювання приділено увагу в працях вітчизняних науковців: О. Барановського, І. Бланка, М. Денисенка, А. Калини, М. Карліна, В. Клименко, В. Корнеєва, М. Крупки, Д. Лук'яненка, І. Лютого, О. Мендрула, О. Мозгового, М. Назарчука, В. Опаріна, В. Оскольського, І. Павленко, Р. Рака, В. Столярова, Г. Терещенко, Н. Ткаченко, В. Шелудько й ін.

Відаючи належне науковим напрацюванням вчених зауважимо, що результати проведених досліджень не можуть повною мірою задовольнити потреби теорії і практики розвитку фондового ринку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дотепер недостатньо досліджено природу фондового ринку, що утруднює визначення його місця й ролі в системі економічних відносин; потребує наукового осмислення та обґрунтування функціонування фондового ринку як механізму мобілізації, концентрації та перерозподілу фінансових ресурсів країни; недостатньо опрацьовані та вимагають поглибленого дослідження науково-методичні підходи.

Необхідність вирішення окреслених проблем функціонування фондового ринку України є підтвердженням актуальності та практичної значущості цього напрямку наукових досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи розвиток теоретичних засад функціонування фондового ринку України в умовах нестабільності світового фінансового середовища.

Виклад основного матеріалу. Вивчення робіт учених засвідчило, що більшість із них містять аналіз окремих аспектів розвитку фондового ринку, а не його дослідження як цілісної категорії. Перші економічні моделі, у яких здійснено спробу врахувати на макрорівні вплив фінансових факторів на функціонування економіки, запропоновано в кінці 30-х років ХХ ст. Я. Тинбергеном. У подальшому їх розвинуто представниками неокейнсіанського й монетаристського напрямів. Неокейнсіанці пов'язували макроекономічні показники фінансової діяльності з національним прибутком, інвестиціями, потребами приватного та державного секторів, експортом й імпортом товарів і послуг. Монетаристи, критикуючи неокейнсіанців за недооцінку ролі грошей, акцентували увагу на визначенні значимості попиту та пропозиції грошей, розмірів і характеру відсоткової ставки у функціонуванні економіки. Дж. Хікс один із перших почав розрізняти сектори економіки залежно від методів фінансування нефінансових підприємств. Пізніше цей підхід розповсюджено на всю економічну систему. Ідея ефективного розподілу ресурсів в економіці на основі подолання невизначеності, зниження ризиків, зростання альтернативних типів фінансових агентів належить А. Пігу й розвинута в працях Р. Годдсмита, Дж. Хурли, Е. Шоу, У. Зильбара, Б. Фрідмана та ін.

Аналізуючи взаємозв'язок між коливаннями обсягів інвестицій і коливань на фондовому ринку

ку, Дж. Тобін передбачив, що учасники приймають рішення про інвестування на основі співвідношення, що зараз називається показником Тобіна q , який важливо враховувати й у сучасній Україні:

$$q = Wm/Wr, \quad (1)$$

де Wm – вартість капітальних активів, яка складається на ринку цінних паперів; Wr – ціна капітальних благ, за якою їх можливо набути на сьогодні.

Дж. Тобін уважав, що обсяг чистих інвестицій залежить від того, більше чи менше q за одиницю. Якщо q більше за одиницю, то ринок цінних паперів оцінює встановлений капітал у суму, що переважає вартість його заміщення.

У цьому випадку менеджери мають можливість збільшувати ринкову вартість акцій своїх підприємств, залучаючи більше капіталу. І навпаки, якщо q менше за одиницю, то ринок цінних паперів оцінює встановлений капітал у суму, що менша, за вартість його заміщення. У такому випадку менеджери не поновлюватимуть капітал у міру його вибування. За цими основними принципами й побудовано всі моделі фондової оцінки [1, с. 215].

Відповідно до розглянутих вище теоретичних розробок поступово склалася система аналізу фондового ринку. Із всього розмаїття теорій фондового ринку, які пояснюють принципи й механізми ціноутворення, аналізуємо найбільш розроблені: гіпотези ефективного ринку, непередбачуваної поведінки цін; школу технічного аналізу та фундаментальну.

Установлено, що існує певна розбіжність у працях дослідників щодо визначення функцій фондового ринку. Здебільшого науковці поділяють їх на дві групи: загальноринкові, належні, як правило, кожному ринку як системі визначених економічних відносин; і специфічні функції, які відрізняють його від інших ринків. До загальноринкових функцій відносимо комерційну (отримання прибутку від діяльності на цьому ринку); ціноутворювальну (забезпечення ринком процесу складання ринкових цін їх постійного руху); регулювальну (ринку створює правила відносин між його учасниками); інформаційну (створення та доведення до відома учасників інформації про стан на ринку).

Серед специфічних функцій фондового ринку доцільно назвати перерозподільчу й функцію страхування цінних і фінансових ризиків. Перерозподільчу можна поділити на підфункції: перерозподіл грошових коштів між галузями та сферами ринкової діяльності; переказ заощаджень, передусім населення, із невиробничої у виробничу форму; фінансування дефіциту державного бюджету на безінфляційній основі, тобто без випуску в обіг додаткових грошових засобів. Функція страхування цінних і фінансових ризиків (хеджування) стала можливою завдяки появі виробничих цінних паперів – опціонних і ф'ючерсних. Як засвідчило дослідження, усі функції фондового ринку так чи інакше проявляються в українській економіці. Водночас перехід до ринкової економіки спричинив реформування відносин власності (приватизацію й роздержавлення), тому до складу перерозподільчої підфункції можна включити й такий компонент, як пе-

рерозподіл власності між її суб'єктами [2, с. 134]. Аналіз змін, які відбуваються у функціонуванні фондового ринку, засвідчив, що він зберігає свою сутність як важлива ланка ринкової економіки, яка обслуговує процес мобілізації, концентрації й перерозподілу грошового капіталу. Ринок цінних паперів виступає в ролі посередника між грошовими та функціонуючими агентами ринку й впливає на інвестиційний процес, що є однією з рушійних сил економічного розвитку.

Збільшення масштабів фондового ринку – істотна умова підвищення рівня життя та стабільного економічного розвитку, що важливо врахувати при вдосконаленні функціонування економіки нашої країни.

Дослідження основних тенденцій розвитку світового фондового ринку в посткризовий період (після 2008–2009 рр.) свідчить, що його функціонування пов'язане з різким посиленням нестабільності як на розвинених ринках, так і на тих, що розвиваються. Різна динаміка розвитку фондових ринків країн світу підтверджує посилення впливу ризиків на глобальному рівні, що призводить до послаблення темпів економічного зростання насамперед периферійних країн. За результатами аналізу ми дійшли висновку, що фондові ринки та світова економіка продовжують бути вкрай вразливими перед загрозою нової кризи, до якої поки що не готовий фондовий ринок України [5, с. 12].

Аналіз інфраструктури фондового ринку України засвідчив, що її утворюють інститути, роль яких полягає у виконанні таких завдань:

а) забезпечення стабільного функціонування фондового ринку;

б) створення всіх необхідних умов для обігу цінних паперів на біржовому та позабіржовому ринках;

в) сприяння укладанню угод щодо фінансових інструментів між учасниками ринку.

Необхідними інфраструктурними складниками фондового ринку є реєстраційні й торгові мережі, депозитарні та розрахунково-клірингові системи, а також системи його інформаційного й правового забезпечення.

Низький рівень перерозподілу інвестиційних ресурсів через фондові інструменти в Україні пояснюється такими причинами: постійна зміна законодавчої бази, що регулює діяльність фондового ринку; нерозвиненість спеціальних інструментів державного регулювання фондового ринку та інституційної інфраструктури; недостатній розвиток діяльності інституційних інвесторів, зокрема інвестиційних і пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування.

Фондовий ринок України у 2013–2014 рр. перебував у стані стагнації, а у 2015 р. його функціонування було фактично припинено. Фондовий ринок України поки не є джерелом залучення інвестицій, а засобом, за допомогою якого власники ефективно виходять із колишнього бізнесу, продаючи його зовнішнім інвесторам, рефінансують борги й створюють інструменти для укладання угод злиття та поглинання компаній.

У кризовий період обсяг біржових контрактів із цінними паперами в Україні невпинно зростає і протягом січня-грудня 2014 р. становив 629,43 млрд грн. (табл. 1).

Дослідження сучасного стану фондового ринку в Україні дає підстави стверджувати, що рух капіталів носить розподільчо-накопичувально-спекулятивний характер з елементами криміналу, а не інвестиційний, як у разі розвинутих ринкових відносин.

Основна причина економічної кризи в Україні – непомірно високі відсоткові ставки за кредитами, що ґрунтуються на таких самих непомірних депозитних ставках і ставці рефінансування НБУ, причина чого – відсутність у державі довготривалої макроекономічної політики угод злиття та поглинання компаній. Розвиток фондового ринку України характеризується дуже повільним створенням передумов для його подальшого зміцнення, удосконалення системи захисту прав інвесторів та інтеграцією в міжнародний фондовий ринок [3, с. 110].

Україна потребує двовекторної інтеграції, оскільки українська економіка залежить від ринків як ЄС, так і СНД. Щорічні втрати України від поточного погіршення економічних відносин із Росією австрійські експерти оцінюють у 33 млрд. дол.; одночасне членство України в ПВЗВТ із ЄС та в ЗВТ із СНД є бажаним і можливим.

Український фондовий ринок досі ще офіційно не включено в жоден із чотирьох класів світових фондових ринків – розвинені, ті, що розвиваються, ті, що розвиваються другого рівня, та прикордонні (хоча розглядається можливість включення України в список очікування FTSE – провідної індексної компанії, яка створена Financial Times і London Stock Exchange, що дає надію на входження України в групу прикордонних ринків). З одного боку, він характеризується високими темпами зростання (за окремими характеристиками лідирує серед ринків, що розвиваються, наприклад за дохідністю), а з другого – наявністю численних проблем, що носять комплексний характер та перешкоджають ефективнішому розвитку (ліквідність, прозорість ринку, кількість лістингових компаній, дивідендна політика тощо). Тому держава повинна брати більш активну участь у розв'язанні вказаних проблем.

Аналіз державного регулювання фондового ринку України засвідчив необхідність забез-

печення реалізації єдиної державної політики щодо цінних паперів і функціонування фондового ринку в Україні, а також здійснення правового регулювання відносин, що виникають на ринку цінних паперів.

Держава для розвитку національного фондового ринку в умовах глобалізації повинна забезпечити реалізацію таких заходів: створення надійного та ефективного механізму функціонування кон'юнктури ринку; поглиблення міжнародної й національної співпраці щодо регулювання фондового ринку; забезпечення належної обізнаності населення щодо особливостей функціонування фондового ринку та його інструментів через упровадження програм фінансової грамотності [4, с. 160]. Особливості розвитку національного фондового ринку України випливають із таких специфічних закономірностей: макроекономічна ситуація, що впливала на формування й розвиток національного фондового ринку; сформована на початковому етапі розвитку законодавча база щодо функціонування національного фондового ринку; формування спеціальних інструментів державного регулювання фондового ринку та інституційної інфраструктури; активізація діяльності інституційних інвесторів, насамперед інвестиційних і пенсійних фондів; розвиток інформаційної інфраструктури підвищення питомої ваги електронних торговельних мереж на фондовому ринку, поява нових фінансових інструментів.

Аналіз функціонування фондового ринку України в умовах фінансової нестабільності у світі дає підставу стверджувати, що сучасний фондовий ринок України перебуває на етапі свого становлення. Розгляд світової системи фондових ринків свідчить, що він має не лише низький рівень розвитку, а й недостатньо інтегрований до світових фондових ринків. Український фондовий ринок сьогодні не спроможний забезпечувати економічну безпеку країни.

Одна з причин занепаду фондового ринку України полягає в тому, що він не відповідає інтересам потенційних учасників ринку, через що значна кількість населення не бере участі в процесах інвестування.

Таблиця 1

Обсяг біржових контрактів з цінними паперами по організаторах торгівлі протягом 2014 року, млн. грн.

Період	Організатор торгівлі										Усього
	УФБ	КМФБ	ПФТС	УМВБ	ІН-НЕКС	ПФБ	УМФБ	ПЕРС ПЕКТИВА	СФФБ	УБ	
Січень	178,36	370,57	7257,99	0,03	11,36	737,45	69,76	34315,07	30,60	552,36	43 523,54
Лютий	8,75	251,57	7861,06	0,06	3,09	131,12	4,78	36448,15	4,25	506,71	45 219,53
Березень	2,17	1553,23	3885,80	0,02	2,19	73,96	4,43	15683,82	27,70	566,66	21799,99
Квітень	107,65	675,22	4454,72	0,02	1,33	1328,2	3,32	13756,50	78,29	684,17	21089,38
Травень	4,59	217,61	6568,36	0,02	0,20	593,76	2,82	39593,19	13,80	648,81	47643,17
Червень	6,35	833,97	10683,10	0,02	0,93	168,49	3,22	24269,13	33,97	661,85	36661,03
Липень	10,96	468,44	7301,86	0,03	0,43	136,99	3,28	25911,41	14,99	984,77	34833,15
Серпень	17,93	575,78	13127,22	0,02	0,78	471,25	4,14	113455,17	18,72	887,53	128 558,54
Вересень	2,94	796,81	12596,86	0,00	0,88	2519,7	3,28	76985,63	197,02	883,23	93 986,36
Жовтень	8,20	877,48	13628,20	0,00	0,57	3486,8	3,15	41111,25	22,50	843,49	59 981,65
Листопад	8,75	1052,36	7515,00	255,07	0,36	2132,2	8,42	32046,96	116,94	647,43	43 783,46
Грудень	106,44	2282,58	5030,04	2,28	5,20	959,46	8,16	42527,69	706,76	720,98	52 349,58
Усього	463,08	9955,61	99910,23	257,59	27,32	12739,3	118,76	496103,96	1265,5	8588,0	629 429,38

Роль держави в становленні національного фінансового поля полягає не лише у формуванні фінансових активів, а й в активізації й стимулюванні суб'єктів господарської діяльності для здійснення фінансових заповнень та розвитку фінансово-банківської системи економіки.

Висновки й пропозиції. Отже, фондовий ринок України, будучи вагомим інструментом фінансової політики держави, може забезпечити економічне зростання країни за належного його регулювання та саморегулювання. Результативність економічних перетворень в Україні значною мірою залежить від підвищення ефективності функціонування фондового ринку, який поки що не забезпечує оптимального розподілу фінансових ресурсів. Тому важливо використати досвід країн ЄС у цій сфері.

нансової політики держави, може забезпечити економічне зростання країни за належного його регулювання та саморегулювання. Результативність економічних перетворень в Україні значною мірою залежить від підвищення ефективності функціонування фондового ринку, який поки що не забезпечує оптимального розподілу фінансових ресурсів. Тому важливо використати досвід країн ЄС у цій сфері.

Список літератури.

1. Карлін М. І. Фінанси зарубіжних країн / М. І. Карлін. – Київ: Кондор, 2009. – 384 с.
2. Кутузова М. М. Необхідність хеджфондів та проблеми їх використання в Україні / М. М. Кутузова // Науковий вісник СХУ ім. Лесі Українки – Серія «Економічні науки» 2014. – № 10 (287) – С. 133–139.
3. Кутузова М. М. Проблеми формування та регулювання фондового ринку України / М. М. Кутузова // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Серія: економіка: зб. наук. пр. – Чернівці: ЧНУ, 2015. – Вип. 750. – С. 107–111.
4. Кутузова М. М. Фондовий ринок у системі стабілізації економічного розвитку України / М. М. Кутузова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія: економічні науки. – Херсон, 2014. – Вип. 9. – Ч. 1. – С. 158–162.
5. Лютий І. О. Фінансово-економічна криза 2008–2010 рр.: деякі чинники та уроки / І. О. Лютий, О. К. Юрчук // Вісник НБУ. – 2011. – № 1. – С. 10–16.

Кутузова М.М.

Восточноевропейский национальный университет имени Лесы Украинки

ФОНДОВИЙ РИНОК УКРАЇНИ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТІ МИРОВОЇ ФІНАНСОВОЇ СРЕДИ

Аннотація

В статтю проведено дослідження теоретических, методологіеских и практиеских основ функціонування фондового ринку України в условиях нестатильності мирової фінансової середь. Раскрыта сущность фондового ринка как необходимого элемента инфраструктуры рыночной экономики. Доказано, что возникновение и развитие фондового ринка в Украине тесно связано с функционированием рынка реальных активов. Выявлено систему внутренних и внешних факторов, оказывающих влияние на становление и эффективность функционирования фондового ринка в рыночной и трансформационной экономиках.

Ключевые слова: фінансовий ринок, фондовий ринок, мирової фондовий ринок, ринок цінних бумаг, механізми регулювання фондового ринку, інструменти фондового ринку, функції фондового ринку, фондова біржа, цінні бумаги, акції, облигації.

Kutuzova M.M.

Lesya Ukrainka Eastern European National University

STOCK MARKET OF UKRAINE IN CONDITIONS OF GLOBAL FINANCIAL INSTABILITY

Summary

Theoretical, methodological and practical fundamentals of the stock market of Ukraine in an unstable global financial environment were studied in the article. The essence of the stock market as a necessary element of the market economy infrastructure was proved. It is proved that the origin and development of the stock market in Ukraine is closely related to the functioning of the market of real assets. A system of internal and external factors that influence the formation and effective functioning of the stock market in market and transitional economies was revealed.

Keywords: financial market, stock market, international stock market, securities market, the mechanisms of regulation of the stock market, stock market instruments, the functions of the stock market, stock exchange, securities, stocks, bonds.

УДК 330.322

ПРОЦЕСИ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

Лера Н.Ю.

Черкаський державний технологічний університет

Проаналізовано залучення міжнародних інвестицій в Україну, визначено переваги й недоліки, які виникають при їх залученні. Досліджено теоретичні аспекти залучення іноземного капіталу через мікро- та макроекономічні процеси укрупнення бізнесу і капіталу. Передумовами процесу злиття і поглинання є глобалізація інформаційного й господарчого обміну, технологічні зміни, лібералізація транскордонного руху капіталів і торговельних режимів, діяльність могутніх фінансових посередників. Викладено теоретичні засади та принципи діяльності транснаціональних корпорацій. Проаналізовано діяльність транснаціональних корпорацій в Україні та виявлено ряд позитивних та негативних чинників, що впливають на економіку країни.

Ключові слова: іноземні інвестиції, транснаціональні корпорації, глобалізація, інтернаціоналізація, злиття, поглинання.

Постановка проблеми. На сучасному етапі світова економіка розвивається в умовах відносно низьких темпів зростання, освоєння інвестицій та погіршення кон'юнктури світових фінансових ринків. Геополітичні ризики, центрами яких є Україна та Близький Схід, мають значний вплив на світову фінансову систему. Події в Україні, а саме політичні та економічні потрясіння, анексія Криму та військові дії на Донбасі призвели до зниження інвестиційної активності, згорання інвестиційних проектів та вивезення іноземного капіталу з українського ринку. В умовах відпливу інвестиційних капіталів без кардинальних реформ, ефективної інвестиційної політики та гарантій безпеки для інвесторів неможливий розвиток малого та середнього бізнесу і значний прогрес України в напрямку притоку іноземних інвестицій. Вивчення особливостей залучення акціонерного капіталу дозволить максимально використати всі позитивні ефекти іноземного інвестування задля розвитку інфраструктури інвестиційної діяльності, поліпшення бізнес-клімату, забезпечення сталого економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема залучення іноземного капіталу належить до актуальних питань, які дискутуються у світовій та вітчизняній економічній літературі. Особливості залучення іноземних інвестицій в економіку України вивчали такі вчені, як Харламова Г. О., Кушлак О. І., Семененко Д. Ю., Бланк І. О., Егоров П. В., Макогон Ю. В. та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Залучення транснаціональних корпорацій в Україну, а також оптимальний розподіл прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності. Умови та комплекс заходів покращення інвестиційного клімату в країні.

Метою статті є аналіз залучення міжнародних інвестицій в Україну, а також дослідження переваг і недоліків, які виникають при їх залученні. Іноземні інвестиції є провідником сучасних технологій виробництва та управління, своєрідним провідником на світові ринки товарів та капіталів, дозволяючи при цьому компенсувати дефіцит національних грошових коштів.

Виклад основного матеріалу. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій по всьому світу ви-

ріс у 2015 році на 36% порівняно з попереднім роком і склав \$1,7 трлн.

Найпривабливішою країною для інвесторів стали США, лідером по спаду інвестицій стала Росія, де вони скоротилися на 92%, передає Інтерфакс із посиланням на доповідь про світові інвестиції, підготовлену Конференцією ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД). У доповіді зазначено, що в минулому році світові інвестиції досягли максимуму після глобальної економічної та фінансової кризи 2008–2009 років. При цьому США в минулому році повернули собі традиційне перше місце за обсягом отриманих іноземних інвестицій. Загалом приплив прямих іноземних інвестицій в американську економіку склав \$384 млрд. Друге місце за обсягом іноземних інвестицій отримав Китай. До найбільш привабливих для інвесторів країн в 2015 році слід віднести також Гонконг (КНР) (\$163 млрд), материковий Китай (\$136 млрд), Нідерланди, Великобританія, Сінгапур, Індія, Бразилія, Канада і Франція. Основним фактором глобального зростання прямих іноземних інвестицій став приплив грошових коштів в промислово-розвинені країни, що збільшився майже удвічі – до \$644 млрд. Потоки інвестицій у країни, що розвиваються, порівняно з 2014 роком зросли лише на 5% і досягли до кінця 2015 року \$741 млрд. В країнах з перехідною економікою потік прямих іноземних інвестицій скоротився на 54%. Цей спад пов'язаний із конфліктами та зниженням цін на сировинні товари. Найбільше скорочення прямих іноземних інвестицій у цій групі було відзначено в РФ і Казахстані – на 92% і 66% відповідно. [1]

На сьогодні глобалізація стає пріоритетною тенденцією світового розвитку, міжнародної торгівлі й світової економіки, результатом та основою дієюю особою якої є транснаціональні корпорації (ТНК). Зростання їх кількості, філій і дочірніх підприємств, масштабів виробництва відбувається шляхом здійснення прямих іноземних інвестицій (ПІІ). ПІІ потрапляють у країну двома способами: 1) вкладанням у створення нових виробничих потужностей; 2) придбанням функціонуючих підприємств або через злиття з ними.

Саме транскордонні злиття й поглинання посилюють процеси транснаціоналізації та суттєвим чином впливають на економіку окремо взя-

тої держави і загальні світові тенденції. Тому на сучасному етапі розвитку економіки України особливо актуальним є аналіз і пошук перспектив розвитку ринку ЗІП.

Під злиттям і поглинанням розуміють мікрота макроекономічні процеси укрупнення бізнесу й капіталу, це процес об'єднання (на основі участі в акціонерному капіталі) компаній різних країн [3, с. 185].

Передумовами процесу злиття і поглинання є глобалізація інформаційного й господарчого обміну, технологічні зміни, лібералізація транскордонного руху капіталів і торговельних режимів, діяльність могутніх фінансових посередників. Фінансовими посередниками виступають, як правило, великі інвестиційні банки, які розширили свою присутність у багатьох країнах і надаютьширокий діапазон послуг своїм ТНК-клієнтам (від переговорного процесу до здійснення ЗІП) [2, с. 70].

За існуючою методологією ЮНКТАД, до ТНК належать ті міжнародні фірми, показники діяльності яких задовольняють наступними двома критеріями:

- наявність материнської компанії і підрозділів за кордоном не менше ніж у 2 країнах світу. Закордонні підрозділи можуть засновуватися компанією на основі прямих іноземних інвестицій через створення виробничих потужностей або через злиття та поглинання інших підприємств;

- контроль активів закордонних підрозділів – передбачає, що частка акціонерного капіталу в дочірньому підприємстві, що належить материнській компанії в іншій країні, становить 10% або більше. У деяких країнах цей поріг може бути вищим, наприклад, у Великобританії частка іноземного капіталу має становити 20% і більше.

Макроструктура ТНК визначає характер відносин між її структурними елементами: головною компанією та підпорядкованими їй підприємствами. Як правило, у центрі ТНК знаходиться материнська компанія, яка здійснює централізоване планування, управління та контроль за діяльністю інших підрозділів ТНК.

Згідно з методологією ЮНКТАД, закордонні підрозділи транснаціональних корпорацій можуть бути 3 видів:

- Дочірнє підприємство – це акціонерне підприємство у приймаючій країні, більше половини акцій якого «перебуває у власності іншого підприємства, яке має право призначати або усувати більшість членів адміністративних, управлінських або наглядових органів». Таким чином, дочірнє підприємство повністю контролюється материнською компанією ТНК.

- Асоційована компанія – це акціонерне підприємство у приймаючій країні, у якому «від 10 до 50% акцій належить іноземному інвестору». При цьому материнська компанія отримує лише частковий контроль за діяльністю асоційованої фірми у межах частки капіталу, що їй належить.

- Філіал – неакціонерне підприємство, що «повністю або частково перебуває у власності інвестора, при цьому може набувати таких форм: 1) постійне представництво іноземного інвестора у певній країні; 2) неакціонерне спільне підприємство, сформоване іноземним інвестором і третіми сторонами; 3) земельні ділянки та/або нерухоме майно, що прямо належить іноземному резиденту».

ТНК здійснюють свою діяльність, ґрунтуючись на кількох важливих принципах:

- Здійснення прямих іноземних інвестицій з метою створення виробничих потужностей за кордоном.

- Використання різних форм міжнародного поділу праці (предметна, подетальна, технологічна спеціалізація), яка дозволяє розміщувати різні ланки виробничого процесу у різних країнах світу.

- Розробка, передача та використання передової технології у рамках замкнутої корпоративної структури, що дозволяє максимально ефективно використовувати витрати на дослідження і розробки.

- Внутрішньокорпоративна торгівля, яка здійснюється між окремими підрозділами ТНК із застосуванням трансфертних цін. Трансфертні ціни встановлюються ТНК на рівні, що істотно відрізняється від ринкових цін, тобто є значно більшим або меншим за ціни на ті самі товари на світовому ринку.

- Глобальний підхід до управління – оптимізація діяльності корпорації у цілому, а не окремих її складових. Цей принцип означає необхідність субсидувати розвиток окремих підрозділів з метою досягнення максимального прибутку у довгостроковому періоді.

Кожна з 500 найбільших ТНК США має в середньому підприємства 11 галузей, а найбільш могутні охоплюють по 30-50 галузей. У групі з 100 провідних промислових фірм Великобританії багатогалузевими є 96, у Німеччині – 78, у Франції – 84, в Італії, – 90. Кількість і характер вхідних у ТНК підприємств визначається головним чином економічною доцільністю.

ТНК часто діляться на три великі групи:

- Горизонтально інтегровані ТНК – управляють підрозділами, розташованими в різних країнах, що виробляють однакові або подібні товари.

- Вертикально інтегровані ТНК – управляють підрозділами в певній країні, які виробляють товари, що поставляються в їх підрозділи в інших країнах.

- Роздільні ТНК – управляють підрозділами, розташованими в різних країнах, які вертикально або горизонтально не об'єднані.

В цілому ТНК забезпечують близько 50% світового промислового виробництва. На ТНК припадає понад 70% світової торгівлі, причому 40% цієї торгівлі відбувається усередині ТНК, тобто вони відбуваються не за ринковими цінами, а за так званими трансфертними цінами, які формуються не під тиском ринку, а під довгостроковою політикою материнської корпорації. Дуже великі ТНК мають бюджет, що перевищує бюджет деяких країн. З 100 найбільших економік у світі, 52 – транснаціональні корпорації, інші – держави. ТНК справляють великий вплив в регіонах, оскільки мають значні кошти, вплив на громадськість, політичне лобі [4].

Проаналізувавши діяльність ТНК в Україні можна виявити ряд позитивних та негативних чинників, що впливають на економіку країни. До позитивних чинників можна віднести:

- 1) Покращення виробничої бази України. Виробництво іноземними компаніями на території країни товарів та послуг дає поштовх для розви-

тку економіки, до побудови нових підприємств, модернізації або розширення існуючих.

2) Впровадження досягнень науково-технічного прогресу в країні. Імпорт технологій в країну дозволяє покращити якість продукції, підвищити її рівень конкурентоздатності на світових ринках і, як наслідок, сприяє зростанню експорту. Поява товарів та послуг з прогресивними характеристиками спонукає вітчизняних товаровиробників підлаштовуватись під кон'юнктуру ринку. За певних обставин інноваційні технології дозволяють покращити умови праці робітників та екологічну ситуацію в країні.

3) Сприяння реструктуризації економіки. Діяльність ТНК знаходиться у тісному взаємозв'язку з кон'юнктурою світової економіки, яка визначає попит і пропозицію на товари та послуги. Функціонування міжнародних компаній на території України призвело до зміни у структурі видів економічної діяльності. В першу чергу значного розвитку набули сектори економіки, які пов'язані з харчовою та тютюновою промисловістю, торгівлею, фінансами, енергетикою та телекомунікаціями, тобто з галузями зі швидким оборотом капіталу й забезпеченими ринками збуту.

4) Посилення процесів інтернаціоналізації і глобалізації. Функціонування транснаціональних корпорацій в Україні призводить до активізації залучення вітчизняної економіки у світові процеси та вихід на нові ринки збуту.

Отже, як зазначено вище, діяльність ТНК в Україні є визначним чинником розвитку економіки та джерелом залучення іноземних інвестицій, але потрібно також пам'ятати про те, що повинен витримуватися певний баланс між розвитком національної економіки та трансграничним співробітництвом, так як недоліки діяльності транснаціональних корпорацій в Україні тісно пов'язані з наявними перевагами для країни. До основних недоліків можна віднести:

1) У багатьох випадках транснаціональні корпорації використовують українську економіку як сировинну базу, передаючи українським партнерам не відповідні їхньому рівню розвитку технології з жорсткими обмеженнями на продаж.

2) Ведення бізнесу у видах економічної діяльності, які вигідні міжнародним компаніям, а не економіці України. Поряд з активною діяльністю ТНК у галузях зі швидким оборотом капіталу й забезпеченими ринками збуту спостерігається недостатній рівень інвестицій у інші, дуже важливі для української економіки, види економічної діяльності.

3) ТНК демонструють свою соціальну відповідальність в Україні, проте на практиці дуже часто порушуються певні права національної робочої сили, використовуються недоліки українського законодавства у сфері охорони навколишнього середовища і ін.

4) Міжнародні компанії уникають сплати податків шляхом внутрішнього переливу капіталу в країні з нижчим рівнем оподаткування.

5) Спроможність ТНК впливати на ціноутворення в країні, що призводить до поглинання або банкрутства вітчизняних виробників, а також робить залежною українську економіку від діяльності міжнародних компаній [5].

Залучення транснаціональних корпорацій в Україну, а також оптимальний розподіл прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності можливий лише за умови покращення інвестиційного клімату в країні. Комплекс заходів для вирішення представленого завдання повинен включати:

1) Подолання бюрократичних бар'єрів та корупції, що дозволить забезпечити чітке правове поле інвестиційної діяльності. Відповідність законодавства України сучасним нормам світової економіки у сфері інвестицій, зрозумілість законодавства та дотримання його норм сприятиме покращенню інвестиційного клімату і, як наслідок, зростанню обсягів прямих іноземних інвестицій.

2) Впровадження податкових та митних пільг, дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик. Зазначені заходи дозволять не тільки залучити додаткові іноземні інвестиції, але й стимулюватимуть іноземні компанії розвивати пріоритетні для української економіки види економічної діяльності. Поряд з цим існує необхідність у створенні таких умов, які б не обмежували можливості вітчизняних виробників у наслідок отримання певних преференцій іноземними компаніями.

3) Максимальне спрощення процедур, що регламентують взаємовідносини держави і підприємств у сфері залучення іноземних інвестицій.

4) Макроекономічна та політична стабільність, що позитивно вплине на імідж України як інвестиційно привабливої країни.

5) Законодавче створення надійної системи страхування та перестрахування інвестиційних ризиків, залучення в інвестиційну сферу заощаджень іноземних громадян з використанням гарантійних механізмів їх повернення.

6) Створення системи гарантій стабільності для забезпечення довгострокового фінансування інвестиційних проектів.

Висновки і пропозиції. У цілому можна відзначити такі особливості залучення іноземних інвестицій в Україну: стабільні темпи зниження позицій України в глобальному інвестиційному середовищі, пов'язані з військовими діями на Донбасі, зростанням боргового навантаження на бюджет, виснаженням міжнародних резервів; незначні обсяги іноземних інвестицій та зниження їх надходження у формі прямих іноземних інвестицій. Транснаціональні корпорації – це один з дієвих напрямів підвищення ефективності діяльності в ринковому середовищі.

Процеси злиття і поглинання є вкрай важливими у контексті залучення прямих іноземних інвестицій – доступ до більш досконалих технологій і додаткового капіталу, міжнародних ринків, створення нових робочих місць, стабілізації валюти та розвитку конкуренції. Поряд з отриманням конкурентних переваг, внаслідок діяльності ТНК українська економіка зазнає негативного впливу від їх функціонування. З метою мінімізації негативних наслідків від діяльності міжнародних компаній в країні та залучення додаткових обсягів прямих іноземних інвестицій, існує потреба у реалізації дієвих заходів щодо покращення інвестиційного клімату та розвитку вітчизняної економіки з наданням пріоритетів стратегічно важливим для країни видам економічної діяльності.

Список літератури:

1. Світові інвестиції досягли максимуму за 8 років [Електронний ресурс] // Forbes.ua: інтернет-портал – 2016. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/news/1409490-svitovi-investiciyi-dosyagli-maksimumu-za-8-rokiv> (дата звернення: 03.02.2016). – Назва з екрану.
2. Транснаціональні корпорації: особливості інвестиційної діяльності: Навч. посібник / С. О. Якубовський, Ю. Г. Козак, О. В. Савчук та ін.; За ред. С. О. Якубовського, Ю. Г. Козака, О. В. Савчука. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 488 с.
3. Рогач О. Міжнародні інвестиції: Теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій: Підручник. – К.: Либідь, 2005. – 720 с.
4. Слияния и поглощения / Википедия // www.ru.wikipedia.org
5. Македон В. В. Формат взаємодії транснаціональних корпорацій та реального сектора національної економіки України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/bmnef/2012_1_1/25.pdf
6. Аналітична записка «Щодо тенденцій розвитку економіки України у 2014–2015 рр.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1635/>
7. Указ Президента України № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>

Лєга Н.Ю.

Черкасский государственный технологический университет

**ПРОЦЕССЫ ТРАНСНАЦИОНАЛИЗАЦИИ
КАК СРЕДСТВО ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ****Аннотация**

Проанализировано привлечение международных инвестиций в Украину, определены преимущества и недостатки, которые возникают при их привлечении. Исследованы теоретические аспекты привлечения иностранного капитала через микро- и макроэкономические процессы укрупнения бизнеса и капитала. Предпосылками процесса слияния и поглощения являются глобализация информационного и хозяйственного обмена, технологические изменения, либерализация трансграничного движения капиталов и торговых режимов, деятельность мощных финансовых посредников. Изложены теоретические основы и принципы деятельности транснациональных корпораций. Проанализирована деятельность транснациональных корпораций в Украине и выявлен ряд положительных и отрицательных факторов, влияющих на экономику страны.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, транснациональные корпорации, глобализация, интернационализация, слияния, поглощения.

Lєga N.Yu.

Cherkasy State Technological University

**THE PROCESSES OF TRANSNATIONALIZATION
AS A MEANS OF ATTRACTING FOREIGN INVESTMENT****Summary**

Analyzed international investment in Ukraine, the advantages and disadvantages identified that arise in their attraction. There are researched the theoretical aspects of attracting foreign capital through micro- and macroeconomic processes of integration of business and capital. The prerequisites for the process of mergers and acquisitions are the globalization of information and the exchange of economic, technological change, liberalization of cross-border capital flows and trade regimes, the activities of powerful financial intermediaries. It is given theoretical basis and principles of the activities of transnational corporations. It analyzes the activities of transnational corporations in Ukraine and identified a number of positive and negative factors affecting the economy of the country.

Keywords: foreign investment, multinational corporations, globalization, internationalization, mergers, acquisitions.

УДК 331.101.262

СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ**Лисак В.Ю.**

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті досліджено передумови розвитку економічної думки щодо ролі та місця людини в економічному житті підприємств та суспільства. Проведено аналіз та узагальнено підходи до інтерпретації концепції людського капіталу. Досліджено передумови формування та розвитку концепції людського капіталу. Сформульовано основні положення концепції людського капіталу та сучасне її розуміння. Проаналізовано розвиток концепції людського капіталу серед вітчизняних вчених.

Ключові слова: людський капітал, персонал, концепція людського капіталу, інвестиції в людський капітал.

Постановка проблеми. З переходом економіки ряду країн до постіндустріального розвитку та збільшенням ролі науково-технічного прогресу для досягнення конкурентних переваг, зазнали змін і погляди науковців щодо до місця та ролі людини у суспільному виробництві. На перший план виступають не машини та обладнання а вміння знання та здібності людини її рівень освіти. Все це послужило основою для виникнення та розвитку концепції людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади зародження та розвитку концепції людського капіталу знайшли своє відображення у роботах таких вітчизняних і закордонних учених як: Антонюк В.П., Ареф'єва О.В., Богиня Д.П., Бородіна О.М., Вітвицький Я.С., Грیشнова О.А., Головінов О.М., Зелінська Г.О., Климко С.Г., Короковський А.В., Лібанова Є.М., Михайлова Л.І., Назарова Г.В., Харчук Т.В., Добрыніни А.І., Дятлов С.А., Цыренова Е.Д., Кібанов А.А., Маслов Е.В., Л. Вальрас, У.С. Дживонс, Л. Дублін, Дж. Кендрік, Б.Ф. Кікер, Б. Кларк, К. Маркс, К. Менгер, В. Петти, Д. Рікардо А. Сміт, Л. Туроу, Ю.Л. Фіш, І. Фішер, С.Х. Форсайт, Т. Шульц та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Останнім часом з'явилося чимало підходів та концепцій щодо місця та ролі людини в суспільному виробництві. В останній третині ХХ ст. увагу учених привернули теорії управління людьми на виробництві з позиції людського капіталу. Питання формування і використання продуктивних здібностей людини, їх ролі і місця в соціально-економічній системі суспільства завжди викликали неабиякий інтерес.

Мета статті є аналіз та узагальнення основних підходів до трактування та сутності концепції людського капіталу.

Виклад основного матеріалу. Джерела еволюції теорії людського капіталу сягають праць стародавніх мислителів, які відзначили значну роль соціальних параметрів людини, таких як здібності, її інтелект, знання та досвід. Так, Платон відзначав роль здібностей людини у трактаті «Держава», він писав, що «люди мають різну природу, а також здібності до тої чи іншої справи» і «кожне діло можна робити не лише в більшій кількості, але й краще та докладаючи менше зусиль, коли виконувати його за своїми природними здібностями» [1, с. 60].

Послідовник Платона Аристотель розглядав різноманітні природні здібності людей, передусім знання, розуміння, досвід. Він стверджував,

що «...знання і розуміння більше належать мистецтву, ніж досвіду ... хто володіє якимось мистецтвом, мудріший за тих, хто має досвід, бо мудрість у кожного більше залежить від знання, і це тому, що перші знають причину, а другі – ні [2, с. 66–69].

Разом з тим, концепція людського капіталу є досить «молодою» порівняно з теоретичними основами сучасної економічної науки. До середини ХХ століття цілісної концепції, як такої, не існувало, оскільки ще не існувало всіх необхідних передумов, які визначалися об'єктивними процесами розвитку продуктивних сил, коли в умовах глобального науково-технічного прогресу в економіці постійно зростає роль і значення людини, рівня її освіти, наукових знань, кваліфікації і досвіду [3, с. 39].

У теорії людського капіталу проводиться дослідження залежності доходів працівника, підприємства, суспільства від знань, навичок та природних здібностей, якими володіє людина. Принципові ідеї такої залежності висловив ще Адам Сміт. В основній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» він писав, що вирішальне значення у виробництві багатства належить саме працівникові, його навичкам та здібностям. «Зростання продуктивності корисної праці залежить передусім від підвищення вправності та вміння працівника, а потім від покращення машин та інструментів, за допомогою яких він працює» [4, с. 490].

Роботи А. Сміта, в деякій мірі передували зародженню теорії людського капіталу, однак були дещо віддалені від реалій капіталізму.

Пізніше Д. Рікардо розвинув наукові ідеї А. Сміта та встановив наявність прямо пропорційного тісного зв'язку між обсягом витрат на освіту людини і рівнем її заробітної плати. Він також стверджував, що зростання освітнього рівня населення створює умови для інтенсифікації економічного розвитку країни [5, с. 84].

Неабиякий внесок в розуміння ролі людини в капіталістичному виробництві висвітлював у своїх працях К. Маркс. Вчений вважав, що здатність людини до праці є «головною продуктивною силою суспільства», «справжнім багатством», а все речове багатство – лише «швидкоплинним моментом суспільного відтворення» [6, с. 23].

У другій половині ХІХ ст. концепція трьох факторів виробництва (Ж.Б. Сей) суттєво змінила погляди на економічні ресурси, поклавши початок їх сучасному концепту і методології аналізу. Названа концепція дозволила підняти на якісно

новий щабель супутні проблеми вартості товару та обґрунтування пануючих систем суспільного розподілу національного багатства. На початку ХХ ст. (Дж. Кларк) до названих трьох факторів було додано четвертий – підприємницькі здібності, тобто здатність поєднувати попередні три фактори у найоптимальніших пропорціях [7, с. 309].

Для західної економічної науки ХІХ – початку ХХ ст., характерне розходження поглядів щодо зв'язку людини, її знань і здібностей з капіталом. Одна група вчених, яка була прихильником теорії трьох факторів виробництва (В. Бейджот, А. Маршал, Дж. Міль,) – відкидала ідею включення людини з її природними рисами до капіталу. Водночас, вони були схильні розглядати як частину капіталу людські знання та здатність до праці. Інші вчені віднесли саму людину з її природженими рисами до капіталу (Л. Вальрас, Дж. Маккулох, І. Фішер та ін).

Так, Л. Вальрас вважав, що цінність, або ціна людських істот, визначається подібно іншим капітальним товарам і закликав «розглядати людські істоти винятково з точки зору мінової вартості» [5, с. 12].

Поява і розвиток альтернативних концепцій людського капіталу багато в чому пов'язана з роботами відомого американського економіста першої половини ХХ ст. Ірвінга Фішера, зокрема його теорії «всеосяжного капіталу». Відкинувши теорію трьох факторів виробництва, він прямо стверджував, що капіталом є все те, що здатне протягом певного часу приносити дохід. На його думку, людина, як і інші корисні матеріальні об'єкти, входить до складу капіталу [6, с. 25].

У кінці 30-х років минулого століття теорію професійної освіти досліджував і практично застосовував Дж. Уолш з Гарвардського університету (США). Спираючись на попередні розробки у цій галузі, він вперше в економічній науці зробив конкретні розрахунки впливу професійної освіти на рівень національного доходу в США.

В економічній літературі сьогодні активно ведеться дискусія про інформаційну теорію вартості, згідно з якою фізична праця людини, як мірило вартості, поступово втрачає своє значення. «Коли знання у своїй систематизованій формі, – пише Д. Белл, – застосовується у практичній переробці наявних виробничих ресурсів (у вигляді винаходів чи організаційних удосконалень), то можна сказати, що саме вони (знання), а не праця є джерелом вартості» [8, с. 3].

Л. Зінгалес та Р. Раджан зазначили: «...Д. Белл стверджував, що тенденція, яка зароджувалася у ті часи на ринках праці розвинених країн, – перехід робочої сили з виробничого сектора у сектор послуг – збережеться і такі сектори, як охорона здоров'я, освіта та державна служба, з висококваліфікованими професіоналами та технічними робітниками, замінять собою обробні галузі, у яких більшість із зайнятих були некваліфікованими. Так і сталося» [9, с. 141-142].

В середині ХХ ст. розвиток науково-технічної революції зумовив перетворення в структурі продуктивних сил, відбулися зміни в характері та змісті праці, у виробництві відбувається постійне зростання значення інтелектуального чинника.

Зародження і формування концепції людського капіталу в її сучасному розумінні стало

можливим завдяки публікаціям американського економіста представника «чикагської школи», лауреата Нобелівської премії 1979 року Т. Шульца. Він першим опублікував комплексні роботи з людського капіталу: «Формування капіталу освіти». Саме він вважається «першовідкривачем» даної концепції, яка була офіційно оприлюднена у 1960 році.

Згідно його концепції, освітній рівень населення визначає його здатність застосовувати інформацію і технології для подальшого розвитку та структурної перебудови суспільства. У своїй праці «Інвестиції в людський капітал» він зазначав, що для країн з низьким рівнем розвитку інвестиції в людський капітал та сільське господарство є набагато важливішими, ніж капіталовкладення в машини та заводи. Формування та розвиток людського капіталу Т. Шульц вбачав у розвитку здібностей та знань, які надаються шкільною освітою, навчанням на робочому місці, зміцненням здоров'я і зростаючим запасом економічної інформації.

Незважаючи на те, що основний внесок у популяризацію ідеї людського капіталу був зроблений Т. Шульцем, розробка мікроекономічних основ цієї теорії належить Г. Беккеру, який працював над питанням людського капіталу одночасно з Т. Шульцем. Г. Беккер також представник «чикагської школи», економіст, професор Чикагського університету, отримав Нобелівську премію у галузі економіки у 1992 році саме за вагомий внесок у популяризацію ідеї теорії людського капіталу. У 1962 році побачили світ серія статей Г. Беккера «Інвестиції в людський капітал», а в 1964-му – фундаментальну класичну працю «Людський капітал: теоретичний і емпіричний аналіз». Сформульована в ній модель стала основою для подальших досліджень у цій сфері. Саме Беккер визначав, що людський капітал – це наявний у кожного запас знань, навиків, мотивації. Інвестиціями в нього можуть бути освіта, нагромадження виробничого досвіду, охорона здоров'я, географічна мобільність, пошук інформації [3, с. 41-42].

Як зазначив американський дослідник Дж. Грейсон, саме людський капітал, а не заводи, устаткування і виробничі запаси є квінтесенцією конкурентоспроможності, економічного зростання й ефективності. Розвиваючи цю думку вчений констатує, що вже пора навчитися визначати вартість цього багатства, що сам факт його оцінки сприятиме зміні загальноприйнятих поглядів на суспільство, яке, якщо не зуміє усвідомлено вкладати капітал у розвиток людини, відстане від інших [10, с. 9].

Формування концепції розвитку людського капіталу у зарубіжному досвіді, як правило, поділяється на два етапи: 1) система формальної освіти підготовки людського капіталу; подальша фахова спеціалізація і перепідготовка кадрів через наукові та навчальні центри; 2) спеціальні курси, які фінансуються державою або організуються у фірмах. Прикладом ефективною політики у сфері інтелектуалізації та зайнятості населення є Швеція, у якій програма підготовки людського капіталу має антициклічний характер.

Один із ключових тез теорії людського капіталу полягає в тому, що в умовах інформаційного суспільства людський капітал є найважливішим

чинником відтворення національного багатства і його необхідним елементом.

Автори теорії людського капіталу виходять із постулату про рівноправне партнерство двох видів капіталу – людського й нелюдського, пояснюючи це їх подібністю. Людські ресурси подібні, з однієї сторони, природним, тому що не зроблені штучно, і в першоствореному вигляді ті та інші не є виробничими. З іншої сторони, подібні речовинному капіталу, тому що людський капітал є «фондом, функція якого – виробництво трудових послуг» в узвичаєних одиницях виміру, і який у цій своїй ролі аналогічний будь-якій машині як представниці речовинного капіталу.

З позицій теорії людського капіталу доходи людей є закономірним підсумком раніше прийнятих рішень. Тобто, людина, приймаючи те чи інше рішення, може безпосередньо впливати на розмір своїх майбутніх доходів. Можна значно збільшити свої майбутні доходи, вкладаючи кошти у свою освіту і професійну підготовку, здоров'я, культуру, збільшуючи тим самим свій власний (приватний) людський капітал [6, с. 27].

В українській економічній науці наукові публікації присвячені розвитку концепції людського капіталу, з'явилися не так давно (в кінці 90-х років). Однією з перших, хто провів комплексне дослідження формування та використання людського капіталу, є О. Грішнова.

Значний внесок у розвиток сучасної концепції людського капіталу зроблено В.П. Антонюк. У своїй монографії «Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-

економічна оцінка та забезпечення розвитку» науковець наводить результати комплексного дослідження соціально-економічних основ формування людського капіталу в Україні та результатів його функціонування, визначає шляхи його нагромадження та ефективного використання; надає оцінку обсягу людського капіталу в Україні та його впливу на економічні, інноваційні, соціальні параметри розвитку країни; аналізує джерела та обсяги інвестицій у людський капітал в Україні на макро- та регіональному рівнях; визначає напрями посилення зацікавленості держави, підприємств і населення щодо збільшення інвестицій у людський капітал [11].

Висновки і пропозиції. Отже, провівши аналіз концепцій людського капіталу можна дійти таких висновків: Віддача від інвестицій у людський капітал безпосередньо залежить від строку життя його носія; людський капітал не тільки піддається фізичному й моральному зношуванню, але й здатний накопичуватися й множитися; у міру нагромадження людського капіталу його прибутковість підвищується до певної межі, обмеженої верхньою межею активної трудової діяльності, а потім різко знижується; не всякі інвестиції в людину можуть бути покликані вкладеннями в людський капітал; характер і види вкладень у людину обумовлені історичними, національними, культурними особливостями й традиціями; у порівнянні з інвестиціями в інші різні форми капіталу інвестиції в людський капітал є найбільш вигідними як з погляду окремої людини, так і з погляду всього суспільства.

Список літератури:

1. Платон. Держава / Платон: пер. з давньогрецької та коментарі Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – 355 с.
2. Аристотель. Метафизика Аристотель: соч. в 4-х т. – М.: Наука, 1980. – Т. 1. – С. 119.
3. Бородіна О. М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, перспективи розвитку: монографія / О. М. Бородіна – К.: Ін-т агр. економіки УААН, 2003. – 274 с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; [пер. С. англ.; предисл. В. С. Афанасьева]. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
5. Афанасьев В. С. Давид Рикардо / Владилен Сергеевич Афанасьев. – М.: Экономика, 1988. – 127 с.
6. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 254 с.
7. Кушнір Л. Л. Гносеологія ресурсів в економіці, її еволюція і сучасний концепт / Л. Л. Кушнір // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2011. – № 3 (57). – С. 308-313.
8. Bell D. The Social Framework of the Informational Society. Oxford, 1980, 332 p.
9. Зингалес Л., Раджан Р. Спасение капитализма от капиталистов. Скрытые силы финансовых рынков – создание богатства и расширение возможностей / Л. Зингалес, Р. Раджан. – М.: Институт комплексных стратегических исследований ТЕИС, 2004. – 492 с.
10. Назарова Г. В. Формування та розвиток людського капіталу корпоративних підприємств. Наукове видання / Г. В. Назарова, Н. Л. Гавкалова, Н. С. Маркова. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2006. – 240 с.
11. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: моногр. / В. П. Антонюк / НАН України, Ін-т економіки промислості. – Донецьк, 2007. – 348 с.

Лысак В.Ю.

Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

СУЩНОСТЬ И ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ КОНЦЕПЦИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Аннотация

В статье исследованы предпосылки развития экономической мысли относительно роли и места человека в экономической жизни предприятий и общества. Проведен анализ и обобщены подходы к интерпретации концепции человеческого капитала. Исследованы предпосылки формирования и развития концепции человеческого капитала. Сформулированы основные положения концепции человеческого капитала и ее современное понимание. Проанализировано развитие концепции человеческого капитала среди отечественных ученых.

Ключевые слова: человеческий капитал, персонал, концепция человеческого капитала, инвестиции в человеческий капитал.

Lisak V.Y.

Ivan Ohienko Kamenetz-Podolsk National University

THE ESSENCE AND THE MAIN PROVISIONS OF THE CONCEPT OF HUMAN CAPITAL

Summary

In the pre-conditions of economic idea development are investigational in relation to a role and place of man in economic life of enterprises and society. An analysis is conducted and going is generalized near interpretation of human capital conception. Pre-conditions of forming and development of human capital conception are investigational. The substantive provisions of human capital conception and her modern understanding are set forth. Development of human conception capital is analysed among scientists.

Keywords: human capital, personnel, conception of human capital, investment in a human capital.

УДК 330.42-330.46

ANALYSIS OF A BASIC MODEL OF INVENTORY MANAGEMENT, BUILT USING THEORY OF COMPLEX NUMBERS AND DEVELOPMENT SOFTWARE

Lozovska L.I., Chornorot Ya.O.

National Metallurgical Academy of Ukraine

The economy is widely used mathematical methods and models that can accelerate economic analysis. For ensure continuous and efficient operation of the business it is important to choose the right strategy for inventory management. Therefore the construction of economic – mathematical models needed for the success of the enterprise; develop models of inventory management using the theory of complex numbers is a promising direction for the expansion and improvement of existing models. In the article analyzed the basic inventory management model, built using the theory of complex numbers, and developed software for this model.

Keywords: theory of functions complex numbers, economic – mathematical model, inventory management, order, volume, costs, software.

Formulation of the problem. In the economic systems are widely used mathematical methods and models. They can accelerate economic analysis, increase the accuracy of calculations that best take into account the influence of factors on the performance of the company. Therefore the construction of economic – mathematical models is an important component for success of the company. The inventory management is an important part of management. Their using enables the company to maximize its revenue by optimizing inventory levels and effective using of them. Many

models of inventory management developed with using various mathematical methods, but theory of complex numbers they have not been applied.

Analysis of recent research and publications. Many scholars in their writings paid their attention to the problem of inventory management, they are Lomkova E.N., Epov A.A., Efimov A.V., Sterligova A.M., Alesynska T.V., Novikov N.V., Fedoseev V.V., Plotkin B.K., Delyukin L.A., Bakanov M.I., Miller N.V., Sheremet A.D., Havruk V.A. and others.

Bold unsolved aspects of the problem. Nowadays, the question, which remains unresolved, is

construction of models of inventory management with using the theory of complex variables.

The purpose of the article. The article aims at review of the basic model of inventory management, which built with using the theory of complex numbers and analysis of its results; development of software for this model.

The main material of the research. The models of inventory management is an important component of successful existence of any enterprise that work faces the availability of stocks. Their using enables the company to maximize its revenue by optimizing inventory levels and effective using of stocks.

A basic model of inventory management is the model of optimal economic size of the order, which provides the minimum value of the total costs and makes it possible to minimize storage costs on stock and helps identify the effective area warehouse. The whole number of units in the order comes at one time [3, p. 312].

Here is the formulas of the basic model of inventory management, which built with using the theory of complex numbers [4, p. 164-166].

Usually, the theory of inventory control variables are: total cost of inventory management L , costs of order K , the intensity (speed) stock consumption v , Q order size and storage costs stock s , as the most important factors. Costs for the purchase and storage costs are presented as a complex variable $b_0 + ib_1$. The function of the total cost of inventory management looks like [4, p. 164-166]:

$$L = f(b_0 + ib_1), \tag{1}$$

$$\text{where } b_0 = K \frac{v}{Q} - \text{the costs of purchase;} \tag{2}$$

$$b_1 = s \frac{Q}{2} - \text{the storage costs.} \tag{3}$$

In the simplest case, the costs related to the purchase and storage of the following:

$$L = (a_0 + ia_1)(b_0 + ib_1) \tag{4}$$

Through multiplying the factors on the right side of (4) and grouping the real and imaginary parts, we've got:

$$L = (a_0b_0 + a_1b_1) + i(a_0b_1 - a_1b_0) \tag{5}$$

The result is a complex number, the real part $(a_0b_0 + a_1b_1)$ is equal to L , and the imaginary part $(a_0b_1 - a_1b_0)$ must be zero; due to the fact that the left side of the imaginary part not equal, that is represented by the product i_0 . Thus, the function (4) is an additive model form:

$$L = a_0b_0 + a_1b_1, \tag{6}$$

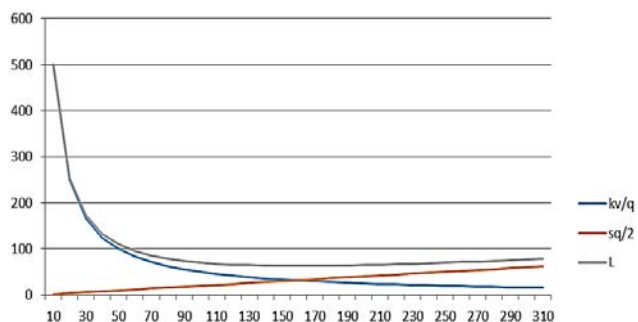

Figure 1. The graph for the task of inventory management costs

where the coefficients a_0 and a_1 are parts of a complex number.

The last fact causes characteristic properties of the proposed model. We can not use the model (6) in this case, because of the condition:

$$a_0b_1 - a_1b_0 = 0 \tag{7}$$

Solving equations (6) - (7) allows to determine the coefficients a_0 and a_1 . These values also can be obtained using a direct model (4). To define this complex number coefficients of the cost, making a few basic changes:

$$a_0 - ia_1 = \frac{L}{b_0 + ib_1} = \frac{L(b_0 + ib_1)}{b_0^2 + b_1^2} \tag{8}$$

Equality (1) is performed only if level pairs real and imaginary parts of complex numbers in its left and right sides. Expanding the brackets and grouping separate real and imaginary parts, you can get the formula for calculating each of the factors [4, p. 164-166]:

$$a_0 = \frac{Lb_0}{b_0^2 + b_1^2} \tag{9}$$

$$a_1 = \frac{Lb_1}{b_0^2 + b_1^2} \tag{10}$$

These formulas can not only find the numerical values of coefficients for known values of costs, but also to the economic interpretation of the values of each of the coefficients a_0 and a_1 [4, p. 164-166].

$$a_0 = \frac{LK \frac{v}{Q}}{K^2 \frac{v^2}{Q^2} + s^2 \frac{Q^2}{4}} = \frac{LK \frac{v}{Q}}{\frac{4K^2v^2 + s^2Q^2}{4Q^2}} = \frac{LKv}{Q} \times \frac{4Q^2}{4K^2v^2 + s^2Q^2} = \frac{4LKvQ}{4K^2v^2 + s^2Q^2} \tag{11}$$

$$a_1 = \frac{Ls \frac{Q}{2}}{\frac{4K^2v^2 + s^2Q^2}{4Q^2}} = \frac{LsQ}{2} \times \frac{4Q^2}{4K^2v^2 + s^2Q^2} = \frac{2LSQ^3}{4K^2v^2 + s^2Q^2} = \frac{2LSQ}{4K^2v^2 + s^2Q^2} \tag{12}$$

It follows from (9-10) ratio a_1 reflects the change in costs for the purchase of stocks, and the coefficient a_0 reflects the change in the cost of storage inventory. Therefore, we can name these

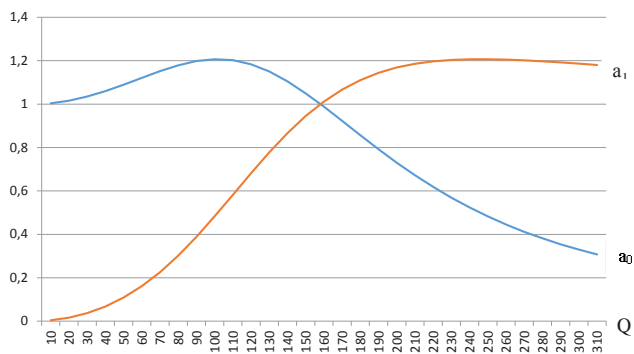

Figure 2. The graphs of changes coefficients a_0 and a_1

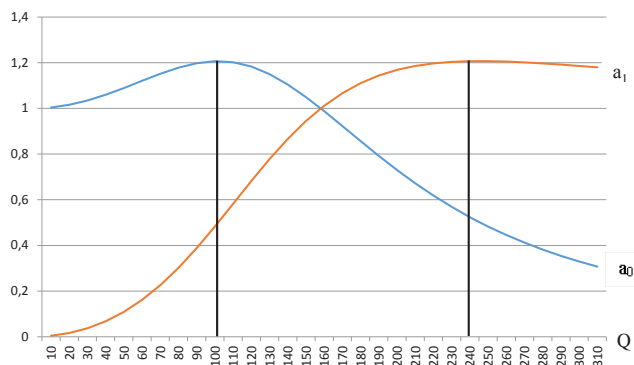

Figure 3. The domain of the function a_0 and a_1

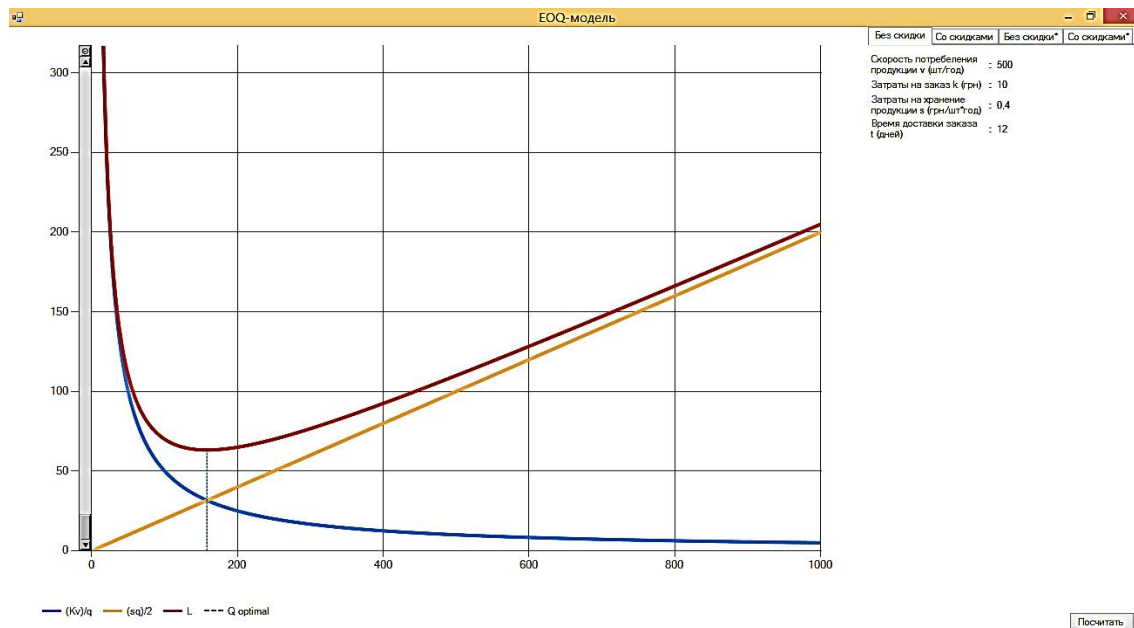

Figure 4. The program's interface

factors cost ratios for the purchase and storage respectively.

Consider the verge of change of these factors depending on changes in the cost or the supply or on storage, scilicet:

$$a_0 = f\left(\frac{Kv}{Q}\right), \quad (13)$$

$$a_1 = f\left(\frac{sQ}{2}\right). \quad (14)$$

The coefficients a_0 and a_1 behave differently. The limits of these coefficients will be equal:

$$\lim_{Q \rightarrow 0} a_0 = 0, \quad (15)$$

$$\lim_{Q \rightarrow \infty} a_1 = 1. \quad (16)$$

Therefore, taking into account the asymmetry behavior of factors, they should be consider separately.

For illustrative analysis coefficients storage costs and the purchase, we will consider a specific example of solving the problem of inventory management and build graphics for it. Background tasks are taken from the source [1, c. 137]. They are: the demand supply of stock $v = 500$ pcs. per year, the costs of order $K = 10$ UAH., the costs of storage reserve $s = 0,4$ UAH. / pcs. * year.

Construct a graph for the task of inventory management costs (Figure 1) and a graph of the coefficients a_0 and a_1 (Figure 2) [4, p. 164-166].

Analyzing the graph of coefficients a_0 and a_1 , we can conclude that the curves coefficients a_0 and a_1 behave in different directions.

The curve for factor of costs for the purchase a_0 , with increasing order size Q , has such behavior: curve initially increases, reaches its maximum and begins to decrease rapidly, then intersects with the a_1 and the curve continues to decrease, tending to zero. With the required Q factor a_0 approximately equal to 1. When the purchase costs are maximum, coefficient a_0 will reach its maximum.

With the increasing size of the order Q curve for factor storage costs a_1 starts to grow, intersects the curve a_0 and rising to its peak, then

gradually reduced, striving for unity. With the required Q factor a_1 is approximately equal to 0. The maximum storage costs reaches the maximum coefficient a_1 .

The values of coefficients a_0 and a_1 at their maximum points approximately equal to each other [4, p. 164-166].

Limit allowable area for coefficients a_0 and a_1 (Figure 3).

Thus, the domain of the function a_0 and a_1 can be limited only by the values of the party supply volumes corresponding to a maximum value ratios. The coefficient a_1 is steadily growing, and the coefficient a_0 – subside. This is because the volume of deliveries of parties that has the same values that are not included in this segment, is absolutely not acceptable, because these costs are very high.

For a visual presentation solutions, automation of the study parameters and analysis of the results for tasks of inventory management was designed software. The software was created by the software environment Microsoft Visual Studio 2013 programming language C#. This product is a desktop-application and operates on any computers running the Windows 98 operating system (NT) and above.

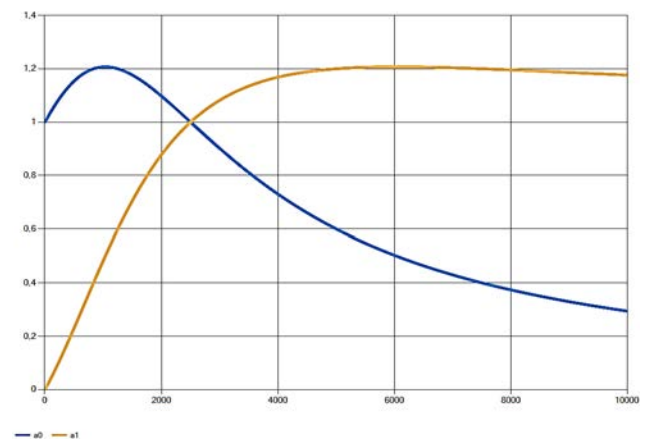

Figure 5. The graphs of changes coefficients a_0 and a_1

The main window and the main interface of software you can see in Figure 4.

On a separate tab shows graphs for curves of costs for the purchase and storage of stocks (Figure 5).

The developed software is a tool that provides an accessible form numerical solution for problems of inventory management with flexible customizable for all basic parameters of the problem.

Conclusions and suggestions. In the article reviewed a basic model of inventory management, which built with using the theory of complex variables, obtained and analyzed the results of the model. Also for this model, developed software that represents a clear and convenient graphical visualization of the results of the algorithms and allows to investigate the behavior of the coefficients a_0 and a_1 . This software can be used for the practical solution of problems of inventory management.

References:

1. Алесинская Т. В. Учебное пособие по решению задач по курсу «Экономико-математические методы и модели» / Т. В. Алесинская // – Таганрог: Изд-во ТРТУ. – 2002. – 153 с.
2. Либерти Джесс Освой самостоятельно C++ за 21 день: [пер. с англ.] / Дж. Либерти, Б. Джонс // Издательский дом Вильямс – 2008. – 767 с.
3. Санько Я. В. Щодо формування витратної частини логістичної системи при визначенні цінової політики підприємства / Я. В. Санько, Д. В. Григорова // Науково технічний збірник. – 2011. – № 101. – С. 311-316.
4. Чорнорот Я. О. Побудова базової моделі управління запасами з використанням теорії комплексних чисел / Я. О. Чорнорот // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – Херсон: Видавничий дім «Гельветика». – Вип. 11. – 2015. – С. 164-166.

Лозовська Л.І., Чорнорот Я.О.

Національна металургійна академія України

АНАЛІЗ БАЗОВОЇ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ЗАПАСАМИ, ПОБУДОВАНОЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕОРІЇ КОМПЛЕКСНИХ ЧИСЕЛ ТА РОЗРОБКА ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація

В економіці широко використовуються математичні методи і моделі, що дозволяють прискорити проведення економічного аналізу. Для забезпечення безперервного та ефективного функціонування підприємства важливим є вибір правильної стратегії управління запасами. Тому побудова економіко-математичних моделей необхідна для успішної діяльності підприємства, а розробка моделей управління запасами з використанням теорії комплексних чисел є перспективним напрямком для розширення та вдосконалення існуючих моделей. У статті проаналізована базова модель управління запасами, побудована із застосуванням теорії комплексних чисел, а також для цієї моделі розроблено програмне забезпечення.

Ключові слова: теорія комплексних чисел, економіко-математична модель, управління запасами, замовлення, обсяг, витрати, програмний продукт.

Лозовская Л.И., Чернорот Я.А.

Национальная металлургическая академия Украины

АНАЛИЗ БАЗОВОЙ МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ ЗАПАСАМИ, ПОСТРОЕННОЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕОРИИ КОМПЛЕКСНЫХ ЧИСЕЛ И РАЗРАБОТКА ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Аннотация

В экономике широко используются математические методы и модели, позволяющие ускорить проведение экономического анализа. Для обеспечения непрерывного и эффективного функционирования предприятия важен выбор правильной стратегии управления запасами. Поэтому построение экономико-математических моделей необходимо для успешной деятельности предприятия, а разработка моделей управления запасами с использованием теории комплексных чисел является перспективным направлением для расширения и совершенствования существующих моделей. В статье проанализирована базовая модель управления запасами, построенная с применением теории комплексных чисел, а также для этой модели разработано программное обеспечение.

Ключевые слова: теория комплексных чисел, экономико-математическая модель, управление запасами, заказ, объем, затраты, программное обеспечение.

УДК 368.1

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ СТРАХУВАННЯ МАЙНА У СИСТЕМІ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Наливайко Д.В.

Київський національний торговельно-економічний університет

У статті розглянуто та проаналізовано особливості страхування майна як складової системи фінансових послуг. Досліджено роль андеррайтингу під час здійснення страхування майна. Розглянуто особливості прийняття майнових ризиків на страхування. Розроблено практичні рекомендації щодо вирішення проблем, які виникають під час страхування. Визначено шляхи, які б дозволили прискорити розвиток страхування майна в Україні.

Ключові слова: страхування майна, оцінка ризику, андеррайтинг, страхове відшкодування, страховий захист, відбір ризиків.

Постановка проблеми. Сфера страхування є важливою складовою системи фінансових послуг. Зокрема, зі зростанням недержавного сектору економіки, збільшується попит на різні види страхування, з метою забезпечення від можливих ризиків.

У цьому плані страхування майна посідає одне з провідних місць. Це пояснюється тим, що вартість майнових об'єктів досить висока і в разі пошкодження або знищення майна, власнику дуже важко, а іноді навіть неможливо, відновити його за рахунок власних коштів. Крім того, потрібно розробити ефективну систему андеррайтингу при страхуванні майна з метою визначення оптимального страхового тарифу, який забезпечував би інтереси як страховика, так і страхувальника. Адже більшість майнових комплексів нашої країни залишились ще з радянських часів і їх технічний стан потребує кардинального удосконалення.

Тому важливим завданням подальшого розвитку ринку фінансових послуг є захист інтересів як страховиків, так і страхувальників під час надання послуг зі страхування майна, а також залучення нових клієнтів, які раніше відмовлялися від їх використання внаслідок невиправдано високої вартості, будь-яких дискримінаційних обмежень або невідповідності вимогам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий вклад в розробку теоретико-методологічних засад майнового страхування зробили зарубіжні вчені – В. Райхер, В. Ідельсон, Д. Діксон, А. Манес, Д. Бланд, А. Манес, В. Гейльман, К. Граве.

Питання страхування майна досліджували у своїх роботах вітчизняні науковці: М. Александра, В. Базилевич, К. Базилевич, К. Воблій, О. Вовчак, Н. Внукова, Т. Ротова, О. Гаманкова, В. Грушка, О. Заруба, М. Клапків, В. Малько, С. Осадець, Я. Шумелда.

Разом з тим доцільним було б розробити систему єдиного підходу до оцінки майнових ризиків, які приймаються на страхування, з метою підвищення ефективності надання послуг зі страхування майна. Також, потрібно розробити стратегію розвитку майнового страхування в Україні, запровадити пошук нових та покращення існуючих методів щодо підвищення результативності страхових операцій в цьому виді страхування, приймаючи до уваги зарубіжний досвід та оцінюючи можливості його впровадження на страховому ринку України.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття особливостей страхування майна як складової системи фінансових послуг та розробка практичних рекомендацій щодо вирішення проблем, які виникають під час страхування, а також визначення шляхів, які б дозволили прискорити розвиток страхування майна в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Страхування майна – галузь страхування, де в якості об'єкта страхування виступає майновий інтерес, пов'язаний з володінням, використанням та розпорядженням майном юридичних та фізичних осіб.

Економічний зміст страхування майна полягає у відшкодуванні збитків, які сталися внаслідок ушкодження або знищення застрахованого майна при настанні страхових випадків. Мета такого страхування – компенсування завданих збитків.

В якості об'єкта страхування виступають майнові інтереси страхувальника (застрахованої особи, вигодонабувача), пов'язані з володінням, використанням та розпорядженням майном на випадок його ушкодження або знищення в результаті пожежі та інших ризиків. У фізичному сенсі застрахованими можуть бути будівлі, споруди, об'єкти незавершеного будівництва, силові, робочі та інші машини, передавальні пристрої, продукція, сировина, матеріали обладнання, інвентар, товари, паливо, експонати та інше майно. Підприємець може застрахувати окремі види майна або весь свій майновий комплекс.

По добровільних видах страхування не можна застрахувати будівлі, споруди та інше майно, що перебуває в зоні, якій постійно загрожують всякого роду стихійні лиха, наприклад селі, обвали, зсуви, повені. Також не можна застрахувати майно з моменту оголошення такої загрози або складання органами гідрометслужби та іншими компетентними органами відповідного документа (акта, висновку), що підтверджує факт загрози.

Різні види майна не можуть мати однаковий «режим» страхування. Тому страхування не поширюється, якщо інше не обумовлено договором, на такі види майна:

- готівка;
- акції, облигації та інші цінні папери;
- плани, креслення, рукописи та інші документи, бухгалтерські та ділові книги;
- моделі, зразки;
- дорогоцінні метали у злитках та дорогоцінне каміння;

- технічні носії інформації комп'ютерних та аналогічних системи (магнітні плівки та касети, магнітні диски, блоки пам'яті та ін.);

- марки, монети, грошові знаки та бони, малянки, картини, скульптури;

- вибухові речовини, інші боєприпаси [6, с. 405-406].

Страхованню не підлягають засоби транспорту, сільськогосподарські та інші пересувні машини під час їх пересування або перебування поза постійного місця стоянки.

Страхове покриття включає ті ризики, збитки від яких покриваються договором страхування. До складу страхового покриття включаються різні ризики, перелічені в Правилах страхування конкретної страхової компанії, а страхувальник має можливість вибрати з них ті, які видаються йому найбільш актуальними. Для юридичних осіб традиційний набір ризиків включає чотири можливих лиха: пожежа, вибух, удар блискавки, падіння пілотованого літального апарата або його частин.

При страхуванні малих та середніх комерційних підприємств і фізичних осіб до складу основного покриття включаються:

- стихійні лиха, а саме: землетрус, повінь, виверження вулкана або дія підземного вогню, зсув, гірський обвал, буря, вихор, ураган, смерч, град, злива, цунамі, сель;

- зсув, осідання ґрунту, обвали, каменепаді;
- проникнення води із сусіднього приміщення (протікання);

- аварії опалювальних, водопровідних, каналізаційних та протипожежних мереж [6, с. 409].

При страхуванні великих промислових та комерційних об'єктів ці ризики покриваються в якості додаткових.

У стандартний договір страхування включаються всі ризики, що можуть тією чи іншою мірою завдати шкоди як нерухомості (виробничим будинкам, складам, офісам), так і майну, що знаходиться усередині цих приміщень. Тому історично властива цьому виду страхування назва «вогневе» досить умовна. Застраховатися можна від пожежі, вибухів, удару блискавки, падіння пілотованих літальних апаратів і їхніх уламків, природних сил та стихійних лих, ушкодження водою, аварій водопровідних, опалювальних та каналізаційних систем, протиправних дій третіх осіб (розкрадання, грабіж, розбій, навмисне ушкодження майна або його частин), поломок машин та механізмів і сторонніх впливів.

Страховання майна має ряд особливостей, зокрема:

- значна вартість об'єктів, значні страхові суми, значний обсяг відповідальності страховика; як наслідок, велике значення захисту інтересів страховика – перестраховання;

- наявність специфічних окремих ризиків для різних галузей промисловості; наприклад, нафтова промисловість, металургійна промисловість, електроенергетика, целюлозно-паперова промисловість;

- необхідність грамотної оцінки ризику та процесу андеррайтинга (формування умов страхування);

- тривалий термін побудови програми страхування (переоцінка основних фондів, інженерний сюрвей, розміщення ризику і т.д.)

- врегулювання збитків займає тривалий час, вимагає залучення спеціалізованих компаній та фахівців з галузі.

Необхідність грамотної оцінки ризику і процес андеррайтингу дуже важливі в процесі здійснення страхування майна. Страховик має постійно стежити за динамікою ризику, проводити відповідні статистичні обчислення, аналізувати й опрацьовувати інформацію. Спираючись на отримані дані про зміну ступеня ризику, страховик проводить його оцінку. Вона проявляється в аналізі всіх небезпечних обставин, що впливають на показники ризику.

Зараз в Україні спостерігається істотне підвищення інтересу до страхування взагалі і теоретичним основам страхування зокрема. Враховуючи той факт, що комерційного страхування в Радянському Союзі не було, перші українські страхові компанії зіткнулися з нестачею літератури про страхування і були змушені заповнювати дефіцит знань шляхом проб і помилок. За 24 роки, які пройшли з моменту оголошення незалежності України, ситуація серйозно змінилася. В Україні з'явилося багато робіт, в основному підручників, з проблем страхування, з'явилися спеціалізовані періодичні видання. Але ряд важливих питань організації та ведення страхового бізнесу залишаються нерозв'язаними. Одним з таких питань є андеррайтинг, як ключовий бізнес-процес будь-якої страхової організації. Адже основна функція будь-якого страховика – це ефективне управління ризиками страхувальників.

Underwriting – у перекладі з англійської, має декілька значень – передплата, гарантування, прийняття ризику або страхування. Цей термін з'явився у страховій практиці Ллойда, коли кожний, хто хотів взяти на себе якусь частину ризику, підписувався своїм ім'ям під описом самого ризику [5].

В економічній літературі дається кілька визначень андеррайтингу. Наведемо деякі з них.

Андеррайтинг – процес аналізу ризиків; прийняття ризиків на страхування (перестраховання) або відхилення, що включає: їх оцінку; класифікацію на страхові або нестраховими; визначення термінів, умов і розмірів покриття; розрахунок розмірів премії. В особистому страхуванні андеррайтинг підрозділяється на медичний та фінансовий [8 с. 52].

Андеррайтинг – комплекс заходів, спрямований на визначення ступеня ризику відхилення від середньостатистичного, з метою забезпечення можливості пропозиції страхової послуги за параметрами договору, задовольняючий страховика та страхувальника, а також захисту страхового портфеля по виду страхування; зіставлення набору пропонованих ризиків, розміру можливого збитку з прогнозним фінансовим станом компанії (в цілому, або по виду страхування, або по продукту) та встановлення/погодження на підставі цього умов договору страхування (прийняті на страхування ризики, величина тарифу, розмір франшизи) [2].

Андеррайтинг – це діяльність страховика, спрямована на оцінку ризиків, прийнятих на страхування, визначення адекватного страхового тарифу та умов страхування, формування прибуткового страхового портфеля [7].

Процес здійснення андеррайтингу можна згрупувати у декілька етапів:

- оцінювання ризиків, притаманних об'єкту, пропонованого до страхування;
- вироблення рішень щодо страхування об'єкта чи відмови у страхуванні;
- визначення строків, умов і розмірів страхового захисту;
- обчислення розміру страхового платежу;
- підготовка і пропозиція відповідним службам страховика за схемою перестраховування [1].

Важливим етапом андеррайтингу є оцінка ризиків притаманних об'єктам, які пропонуються на страхування. Для аналізу зміни ризику в конкретній страховій сукупності велике значення мають наявність та обробка достовірної інформації. Слід зауважити, що лише різнопланова група об'єктів, що була в центрі аналізу, дозволяє з достатнім ступенем достовірності визначити можливість збитку.

Будь-який ризик можна досліджувати як комплекс ризикових обставин. Крім того, серед них виокремлюються об'єктивні і суб'єктивні компоненти. Об'єктивні ризикові обставини висвітлюють об'єктивний підхід до реальності і не залежні від волевиявлення людей. Тоді як суб'єктивні ризикові обставини саме залежать від нього.

При підписанні договору страхування страхова компанія зобов'язана досліджувати як об'єктивні, так і суб'єктивні ризикові умови. В комплексі і в єдності та взаємодії всі ризикові обставини окреслюють стан, який можна назвати як ситуація ризику. Вона визначає природний стан об'єкта, який страхується, а також реальність, де цей об'єкт перебуває.

Після того, як всі ризики будуть проаналізовані, у процедурі андеррайтингу настає найважливіший момент. Андеррайтер вирішує – страхувати конкретний ризик чи ні, так як ймовірні збитки занадто великі. Це – найважливіша стадія андеррайтингу, тому що від даного рішення будуть залежати майбутнє процвітання страхової компанії, а також фінансовий результат її діяльності.

Одним з головних етапів процесу андеррайтингу є визначення конкретних умов договору, величини тарифних ставок і франшиз, а також рекомендацій страхувальникові щодо зниження ризику. Андеррайтер визначає технічні параметри договору та викладає ті зобов'язання, котрі візьме на себе страхова компанія, а також дає оцінку майбутнім обсягам надходження страхових платежів. Особливо відзначимо, що у своїй роботі андеррайтер керується не тільки даними, які зазначені у заяві про страхування, актів огляду і т. п., але й своїми досвідом та інтуїцією.

Після підписання договору страхування андеррайтер бере участь в його супроводженні, шляхом моніторингу в якому стані знаходиться об'єкт страхування та контролю за здійсненням плану заходів по зменшенню ризиків, і, у разі відхилення параметрів взятих на страхування ризиків, розраховує новий страховий тариф і вносить відповідні зміни до договору. Якщо страхувальник порушить свої зобов'язання за договором страхування, андеррайтер готує рішення про розторгнення договору або про зменшення страхового відшкодування при настанні страхового випадку.

Незважаючи на важливість проведення діяльності з оцінки, аналізу та вирішення питання про взяття ризику на страхування, в Україні на сьогоднішній день існує багато проблем. Серед найсуттєвіших вважаємо за необхідне відзначити наступні:

1. Надзвичайно висока конкуренція на ринку, що призводить здебільшого до необґрунтованого заниження ставок страхових тарифів з ціллю залучення нових клієнтів.

2. Недостатня кількість професійних фахівців (андеррайтерів), які мають достатній досвід та навички у даній сфері. До цієї проблеми відноситься також відсутність системної підготовки андеррайтерів в українських вузах. А одиничні короткострокові курси, які проходять на ринку, цю проблему не вирішують. Тому у українських страхових компаній є три шляхи у справі підготовки професійних андеррайтерів: самоосвіта, навчання на Заході, поєднання того і іншого. Також шляхами вирішення даної проблеми є перепідготовка закордоном тих спеціалістів, котрі вже працювали на вітчизняному ринку страхування, удосконалення програми освітньо-професійної підготовки фахівців, впровадження у вищих навчальних закладах таких дисциплін, як «Страхове право», «Страховий маркетинг», «Експертиза у страхуванні», «Етика страхового бізнесу», вивчення яких дозволить професійно здійснити аналіз ризиків при страхуванні різних об'єктів. Це дозволить підвищити загальний рівень кадрового потенціалу у галузі страхування та здійснити заходи, які дадуть змогу передбачити настання страхових подій або знизити їх негативні наслідки. Також на страховому ринку України майже не розвинений інститут сюрвейя.

3. Відсутня ґрунтовна література стосовно методик та критеріїв оцінки ризиків (навіть не існує єдиного підходу до визначення сутності категорії ризику).

4. Катастрофічно низький рівень доступу до статистичної інформації, такої як кількість страхових випадків, розміри збитків та причини їх настання, що не дозволяє об'єктивно оцінити ступінь того чи іншого ризику. Проблемою також є відсутність в Україні статистичної інформації щодо природних катастроф та катаклізмів. В зарубіжних країнах існують карти щодо кожного ризику: карти цунамі, землетрусів, яружних ерозій, режиму селей, небезпечних змін рівня ґрунтових вод, схильності населення до впливу надзвичайних ситуацій та ін. з визначенням територій підвищеного ризику щодо того чи іншого страхового випадку.

5. Андеррайтинг не є закономірністю у практиці роботи багатьох страхових компаній України.

6. Не всі керівники підприємств дозволяють отримати достатній обсяг інформації про об'єкт, який заявляється на страхування, посилаючись на комерційну таємницю. Даний факт не дозволяє об'єктивно оцінити ступінь ризику об'єкта та адекватно визначити страховий тариф.

Розуміння зазначених проблем та їх вирішення, вважаємо, дозволить більш ґрунтовно підходити до управління ризиками всім, хто зацікавлений у розвитку вітчизняного ринку страхування.

Висновки. Введення в практику господарської діяльності страхових компаній принципів ефективного керування страховими ризиками, дає

зможу підвищити фінансову надійність як окремо взятого страховика, так і страхового ринку в загальному. А розповсюдження сучасних методів управління страховими ризиками в повсякденній діяльності суб'єктів комерційного страхування дозволить наблизити вітчизняне страхування до європейського рівня ведення бізнесу.

Світова практика розвитку майнового страхування налічує кілька сотень років досвіду в ро-

боті з клієнтами з приводу оформлення та укладання страхових договорів, визначення тарифів та інших проблемних питань страхування. І, на нашу думку, український страховий ринок має звернутись до напрацьованого досвіду та міжнародної культури з метою в найкоротші строки наздогнати світових лідерів у галузі страхування та інтегруватися у світове страхове товариство як повноправний член.

Список літератури:

1. Архипов А. П. Андеррайтинг в страховании. Теоретический курс и практикум: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 080105 «Финансы и кредит». – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007.
2. Веретнов В. Андеррайтинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://riskm.blox.ua/2009/10/Anderrajting.html>
3. Горулев Д. А. Основы бизнес-процессов и страховой андеррайтинг / Д. А. Горулев. – СПб.: издательство СПбГУЭФ, 2012. – 80 с.
4. Губар О. С. Андеррайтинг в провесно-орієнтованій системі управління страховою компанією / О. С. Губар // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки. – 2012. – Випуск 30. – Частина I. – С. 72-79.
5. Словарь страховых терминов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.insweb.com
6. Страхование: Учебник / Под ред. Т. А. Федоровой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономистъ, 2004. – 875 с.
7. Страхування: підручник / С. С. Осадець, Т. М. Артюх, В. Л. Бабко [та ін.]; за ред. С. С. Осадець. – К.: КНЕУ, 2002. – 570 с.
8. Яворська Т. В. Страхові послуги. Навчальний посібник/Львівський національний університет ім. Івана Франка. Економічний факультет, 2008. – 252 с.

Наливайко Д.В.

Киевский национальный торгово-экономический университет

ОСОБЕННОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ И ЗНАЧЕНИЕ СТРАХОВАНИЯ ИМУЩЕСТВА В СИСТЕМЕ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ

Аннотация

В статье рассмотрены и проанализированы особенности страхования имущества как составляющей системы финансовых услуг. Исследована роль андеррайтинга при осуществлении страхования имущества. Рассмотрено особенности принятия имущественных рисков на страховании. Разработаны практические рекомендации по решению проблем, возникающих при страховании. Определены пути, которые бы позволили ускорить развитие страхования имущества в Украине.

Ключевые слова: страхование имущества, оценка риска, андеррайтинг, страховое возмещение, страховая защита, отбор рисков.

Nalyvayko D.V.

Kyiv National University of Trade and Economics

FEATURES AND THE VALUE OF PROPERTY INSURANCE IN FINANCIAL SERVICES

Summary

The article describes and analyzes the features of the property insurance as a component of financial services. It's investigated the role of underwriting in the implementation of property insurance. It's considered especially taking property risks insurance. There are developed the practical recommendations to address the problems arising from the insurance. It's defined the ways that would allow accelerating the development of property insurance in Ukraine.

Keywords: property insurance, risk assessment, underwriting, compensation, insurance coverage, selection of risks.

УДК 657.633.5

ВНУТРІШНІЙ КОНТРОЛЬ РОЗРАХУНКІВ З ПОКУПЦЯМИ ТА ЗАМОВНИКАМИ**Непочатова В.С.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена актуальним проблемам організації внутрішньогосподарського контролю розрахунків з покупцями та замовниками на підприємствах. Проведено аналіз досліджень цієї теми вітчизняними та зарубіжними вченими. В статті розкривається сутність та мета проведення внутрішньогосподарського контролю розрахунків з покупцями та замовниками, наводяться джерела інформації для проведення контролю. Розглянуто процедури та етапи проведення контролю розрахунків з покупцями та замовниками. Надано пропозиції щодо шляхів вдосконалення системи внутрішнього контролю розрахунків з покупцями та замовниками на підприємствах України.

Ключові слова: покупці, замовники, дебіторська заборгованість, внутрішній контроль, інвентаризація, резерв сумнівних боргів.

Постановка проблеми. Діяльність кожного підприємства супроводжується розрахунками з покупцями та замовниками за реалізовані ними товари, виконані роботи та надані послуги. На сучасному етапі дебіторська заборгованість за розрахунками з покупцями та замовниками є занадто високою і складає найбільшу частку оборотних активів підприємств, що значно погіршує їх фінансовий стан. У зв'язку з цим виникає необхідність в чіткій організації контролю розрахунків з покупцями та замовниками на підприємствах з метою їх ефективного та стабільного функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні та організаційні аспекти внутрішнього контролю розрахунків з покупцями та замовниками в своїх дослідженнях розглядали такі вітчизняні вчені як Гуцаленко Л.В. [1;2], Доробольська О.В. [3], Дорош Н.І. [4], Коцупатрий М.М. [5], Москалюк Г.О. [6], Волковицька О.М. [7] та інші. Однак проблеми внутрішньогосподарського контролю розрахунків з покупцями та замовниками залишаються невирішеними через складність та різноманітність суб'єктів і об'єктів розрахунково-платіжних відносин, а також суперечливий характер нормативної бази.

Мета статті. Метою написання статті є дослідження особливостей внутрішнього контролю розрахунків з покупцями та замовниками на підприємствах України. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- розглянути сутність та основні завдання внутрішнього контролю розрахунків з покупцями та замовниками;
- систематизувати джерела інформації, необхідні для проведення внутрішнього контролю розрахунків з покупцями та замовниками;
- розкрити порядок та етапи проведення внутрішнього контролю розрахунків з покупцями та замовниками.

Виклад основного матеріалу. Здійснення контролю є необхідним для підприємств, оскільки дає змогу дослідити економічну доцільність та правильність господарських операцій, дотримання законності їх здійснення. Завдяки результатам контролю керівництво має можливість вчасно та швидко визначити шляхи вирішення проблем та упередити їх виникнення в майбутньому.

Гуцаленко Л.В. зазначає, що внутрішньогосподарський контроль є основним джерелом інфор-

маційного забезпечення управління підприємства, який розробляється власником (керівництвом підприємства) та спрямований на: забезпечення дотримання законності й економічної доцільності здійснення операцій; збереження майна; попередження, виявлення і виправлення суттєвих помилок та викривлень інформації; належне формування облікових даних та фінансової звітності [1]. На думку Коцупатрого М.М., внутрішньогосподарський контроль є системою безупинного спостереження за ефективністю використання майна суб'єкта, законністю і доцільністю господарських операцій і процесів, збереження грошових коштів і матеріальних цінностей [5, с. 433].

Дорош Н.І. наголошує на тому, що внутрішній контроль – це процес, розроблений з метою досягнення поставлених завдань підприємства; розпочинається з верхівки підприємства – ради директорів та менеджерів, які створюють і зміцнюють структуру і характер здійснюваних контрольних заходів в організації; прямо чи опосередковано включає в себе всіх працівників підприємства; стосується всіх видів діяльності підприємства, починаючи з функціональних ланок, таких як маркетинг та операційні підрозділи, до взаємовідносин з іншими підприємствами [4, с. 149].

Розрахунки з покупцями та замовниками мають динамічний характер, а тому потребують постійного контролю і впливу з боку управлінського персоналу у загальній системі менеджменту підприємства. Ця діяльність нерозривно пов'язана з обробкою великих потоків економічної інформації, яка істотно залежить від ефективності системи обліку на підприємстві. Адже для нормального управління і функціонування потрібна достовірна і своєчасна інформація про стан дебіторської заборгованості, законність, підтвердженість господарських операцій [6, с. 174].

Гуцаленко Л.В. визначає, що метою контролю розрахунків з покупцями та замовниками є:

- забезпечення систематичного спостереження за достовірністю облікових та звітних даних про наявність і зміну сум дебіторсько-кредиторської заборгованості;
- своєчасністю перерахування коштів кредиторам і відшкодування належних боргів із дебіторів;
- правильністю пред'явлення претензій і вчасністю їх погашення, дотриманням розрахунково-платіжної дисципліни на рівні її впливу на платоспроможність підприємства, що забезпечує

його нормальну фінансово-господарську діяльність [1].

Джерелами інформації при здійсненні контролю розрахунків з покупцями та замовниками є первинна документація підприємства, що включає в себе: договори, рахунки-фактури, видаткові накладні, акти приймання-здачі виконаних робіт, податкові накладні, товарно-транспортні накладні, платіжні доручення, виписки банку, прибуткові касові ордери, розрахунки бухгалтерії; облікові реєстри: Журнал № 3 та Відомості аналітичного обліку розрахунків з покупцями 3.1, аналітичного обліку розрахунків з дебіторами 3.2, аналітичного обліку виданих і отриманих авансів 3.4 та аналітичного обліку розрахунків за виданими операціями 3.5; фінансова звітність підприємства: Баланс (Звіт про фінансовий стан), Звіт про рух грошових коштів (за непрямим методом) та Примітки до річної фінансової звітності.

Послідовність проведення контролю розрахунків з покупцями та замовниками може здійснюватись в декілька етапів (рис. 1).

Контроль розрахунків з покупцями та замовниками доцільно розпочинати з контролю за виконанням договірних зобов'язань. Укладений між сторонами договір є основою для проведення розрахунків. Господарський договір складається у формі єдиного документа, який підписується сторонами та скріплюється печатками. При укладанні господарського договору сторони мають чітко узгоджувати всі необхідні умови, що включають предмет, ціну та строк дії договору.

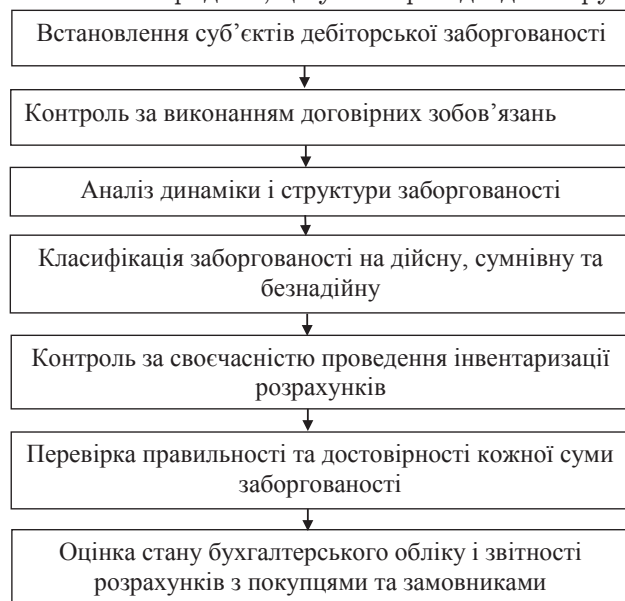

Рис. 1. Послідовність проведення контролю розрахунків з покупцями та замовниками

Обов'язки сторін та правові наслідки у разі порушення договірних зобов'язань визначаються Цивільним кодексом України. Зокрема у ст. 692 визначається, що:

1. Покупець зобов'язаний оплатити товар після його прийняття або прийняття товаророзпорядчих документів на нього, якщо договором або актами цивільного законодавства не встановлений інший строк оплати товару.

2. Покупець зобов'язаний сплатити продавцеві повну ціну переданого товару.

3. У разі прострочення оплати товару продавець має право вимагати оплати товару та сплати процентів за користування чужими грошовими коштами.

4. Якщо покупець відмовився прийняти та оплатити товар, продавець має право за своїм вибором вимагати оплати товару або відмовитися від договору купівлі-продажу.

5. Якщо продавець зобов'язаний передати покупцеві крім неоплаченого також інший товар, він має право зупинити передавання цього товару до повної оплати всього раніше переданого товару, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства [8].

В процесі господарської діяльності підприємство не завжди проводить грошові розрахунки з покупцями та замовниками одночасно з передачею майна, виконанням робіт чи наданням послуг, тому в підприємстві виникає дебіторська заборгованість.

Згідно з Податковим кодексом України дебітор – особа, у якої внаслідок минулих подій утворилася заборгованість перед іншою особою у формі певної суми коштів, їх еквіваленту або інших активів [9].

Відповідно до П (С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» дебіторами є юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів, а дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату [10].

В умовах кризи неплатежів особливо зростає роль ефективного управління дебіторською заборгованістю, своєчасного її повернення та попередження безнадійних боргів. При цьому слід пам'ятати, що політика управління дебіторською заборгованістю є одночасно складовою не лише фінансової, а й маркетингової стратегії підприємства [2, с. 157].

Залежно від можливості погашення дебіторська заборгованість за товари роботи і послуги поділяється на дійсну, сумнівну та безнадійну. Дійсною дебіторською заборгованістю є така заборгованість, що буде погашена відповідно до умов договору та стосовно якої немає сумнівів щодо її погашення. Сумнівна дебіторська заборгованість – заборгованість, щодо якої існує невпевненість у її погашенні боржником. Безнадійною є заборгованість, щодо якої існує впевненість у її неповерненні боржником або строк позивної давності якої минув. Контроль за дебіторською заборгованістю за товари, роботи і послуги доцільно здійснювати в розрізі цих видів (рис. 2).

При здійсненні внутрішнього контролю дебіторської заборгованості за товари, роботи і послуги необхідно звернути увагу на створення та використання резерву сумнівних боргів. Формування резерву сумнівних боргів зумовлено принципом обачності, відповідно до якого методи оцінки, які використовують у бухгалтерському обліку, повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства. Таким чином, резерв сумнівних боргів виступає в ролі інструмента коригування оцінки дебіторської заборгованості [11].

Залежно від обраного підприємством методу нарахування резерву сумнівних боргів в ході

контролю оцінці піддається платоспроможність окремих дебіторів, або згрупована дебіторська заборгованість за строками її непогашення [1].

При використанні підприємством коефіцієнта сумнівності для розрахунку резерву сумнівних боргів, контролер має перевірити обґрунтованість розрахованого коефіцієнта та здійснити перерахунок суми нарахованого резерву.

Коефіцієнт сумнівності може розраховуватися такими способами:

- визначення питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході;
- класифікації дебіторської заборгованості за строками непогашення;
- визначення середньої питомої ваги списаної протягом періоду дебіторської заборгованості у сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні 3-5 років [10].

Важливим завданням контролю розрахунків з покупцями та замовниками є контроль за систематичним проведенням інвентаризації розрахунків. Відповідно до Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань інвентаризація дебіторської заборгованості полягає у звірці документів і записів у реєстрах обліку і перевірці обґрунтованості сум, відображених на відповідних рахунках, та оформлюється актом інвентаризації [12].

При проведенні інвентаризації всім покупцям та замовникам надсилаються виписки з аналітичних рахунків про їх заборгованість для підтвердження реальності цієї заборгованості. Обов'язковим є проведення інвентаризації один раз на рік перед складанням річної фінансової звітності, однак для своєчасного виявлення сумнівної заборгованості

та вжиття заходів щодо її стягнення, доцільним є проведення інвентаризації розрахунків з покупцями та замовниками щоквартально.

При здійсненні контролю розрахунків з покупцями та замовниками необхідно дослідити достовірність та реальність кожної суми заборгованості.

З метою покращення репрезентативності результатів контролю розрахунків з покупцями та замовниками можуть складатися різноманітні аналітичні таблиці, які б узагальнювали найважливішу інформацію, отриману під час перевірки. Для цілей управління доцільно скласти таблицю дебіторської заборгованості покупців та замовників з урахуванням виконання термінів погашення (табл. 1).

Складання даної таблиці дає змогу визначити структуру дебіторської заборгованості за термінами виникнення, а також виявити покупців та замовників, що мають найбільшу заборгованість та не здійснюють своєчасної оплати. За цими результатами керівництво підприємства може приймати управлінські рішення щодо продовження чи припинення співпраці з відповідними покупцями та замовниками, залежно від виконання ними договірних умов та дотримання строків оплати.

Розподіл сум дебіторської заборгованості за термінами її існування потрібно складати не на підставі фінансових звітів підприємства, а на підставі даних, отриманих з бухгалтерських книг дебіторських заборгованостей, тобто з первинних документів [3, с. 8].

Особливо детально під час контролю перевіряють реальність і достовірність кожної суми виникнення розрахунків та підтвердження їх документальною обґрунтованості. Для цього необхідно перевірити, в якому стані знаходиться аналітичний облік цих розрахунків та відповідність його даним первинних документів, а саме накладними та актами виконаних робіт. Це пояснюється тим, що організація розрахунків із покупцями та замовниками багато в чому залежить від стану їх обліку і документального забезпечення. Несвоечасне виявлення помилок у розрахункових документах в окремих випадках призводить до виникнення спірної заборгованості, порушення термінів пред'явлення за нею претензій [7].

Під час проведення контролю обов'язково досліджується дотримання правильності відображення господарських операцій в обліку за допомогою перевірки типових кореспонденції рахунків бухгалтерського обліку, що дозволяє виявляти спотворення облікових даних.

Рис. 2. Схема проведення контролю дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги

Таблиця 1.

Дебіторська заборгованість покупців та замовників за термінами непогашення

Назва підприємства	Заборгованість покупців та замовників						Причини виникнення
	За строками виникнення			З терміном прострочення			
	До 6 місяців	6-12 місяців	>12 місяців	До 6 місяців	6-12 місяців	>12 місяців	
Всього							

Джерело: розроблено автором

Загалом, для покращення системи контролю розрахунків з покупцями та замовниками доцільно:

1. Здійснювати контроль за часткою дебіторської заборгованості в загальній величині оборотних активів, а також за співвідношенням дебіторської та кредиторської заборгованості з метою підтримки фінансової стабільності та платоспроможності підприємства.

2. Здійснювати постійний контроль за дебіторською заборгованістю з розподілом її за строками непогашення для своєчасного реагування та вжиття заходів щодо її погашення.

3. Систематично проводити інвентаризацію розрахунків з покупцями та замовниками для підтвердження реальності сум заборгованостей.

Висновки і пропозиції. На сьогоднішній день підприємства України мають дуже великі обсяги дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи і послуги, що значно погіршує їх платоспроможність та фінансову стабільність. Контроль розрахунків з покупцями та замовниками є невід'ємною складовою системи внутрішнього контролю підприємства. Створення чіткої та дієвої системи контролю здатне забезпечити ефективне функціонування підприємства. Першочерговими завданнями при здійсненні контролю розрахунків з покупцями та замовниками є аналіз заборгованості за кожним дебітором та визначення причин її виникнення, перевірка обґрунтованості кожної суми заборгованості, здійснення заходів щодо стягнення заборгованості, регулярне проведення інвентаризації розрахунків.

Список літератури:

1. Гуцаленко Л. В. Внутрішньогосподарський контроль. [текст]: навч. посіб. / Л. В. Гуцаленко, М. М. Коцупатрий, У. О. Марчук – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 496 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу:
2. Гуцаленко Л. В., Слободянюк І. С. Контроль дебіторської заборгованості в управлінні підприємством / Л. В. Гуцаленко, І. С. Слободянюк // Економічні науки. – Випуск 1 (56). – Т. 3. – 2012. – С. 154-159.
3. Добровольська О. В. Сучасна система організації контролю за дебіторською заборгованістю підприємств / О. В. Добровольська // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 1. – С. 5-11.
4. Дорош Н. І. Внутрішній контроль та аудит в управлінні ризиками на підприємстві / Н. І. Дорош // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Економічна. – 2014. – Вип. 44. – С. 148-152.
5. Коцупатрий М. Внутрішньогосподарський контроль: організаційні аспекти та класифікаційні ознаки / М. Коцупатрий, У. Гуцаленко // Економічний аналіз. – 2010. – Випуск 6. – С. 433-436
6. Москалюк Г. О. Облік та контроль дебіторської заборгованості: існуючі проблеми та шляхи їх вирішення / Г. О. Москалюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». № 721. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2012. – С. 173-179.
7. Волковицька О. М. Формування системи внутрішнього контролю розрахунків з покупцями та замовниками / О. М. Волковицька, С. Ю. Болтач // Ефективна економіка. – 2014. – № 12. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3613>
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, зі змінами та доповненнями. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», затверджене наказом Міністерства фінансів від 08.10.99 р. № 237, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0391-99>
11. Проскуріна Н. М. Резерв сумнівних боргів: удосконалення методики розрахунку / Н. М. Проскуріна // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: збірник наукових праць, 2014. – Випуск 25. – С. 195-199.
12. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014 № 879 зі змінами та доповненнями. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14>

Непочатова В.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВНУТРЕННИЙ КОНТРОЛЬ РАСЧЕТОВ С ПОКУПАТЕЛЯМИ И ЗАКАЗЧИКАМИ

Аннотация

Статья посвящена актуальным проблемам организации внутреннего контроля расчетов с покупателями и заказчиками на предприятиях. Проведен анализ исследований этой темы отечественными и зарубежными учеными. В статье раскрывается сущность и цель проведения внутреннего контроля расчетов с покупателями и заказчиками, приводятся источники информации для проведения контроля. Рассмотрены процедуры и этапы проведения контроля расчетов с покупателями и заказчиками. Предоставлены предложения о путях совершенствования системы внутреннего контроля расчетов с покупателями и заказчиками на предприятиях Украины.

Ключевые слова: покупатели, заказчик, дебиторская задолженность, внутренний контроль, инвентаризация, резерв сомнительных долгов.

Nepochatova V.S.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

INTERNAL CONTROL OF SETTLEMENTS WITH PURCHASERS AND CUSTOMERS

Summary

The article is devoted to actual problems of organization of internal control of settlements with buyers and customers in enterprises. Ukrainian and foreign scientist's researches of this topic are analyzed. The article reveals the nature and purpose of the control of settlements with purchasers and customers, information sources for control are offered. Procedures and stages of control of settlements with purchasers and customers are disclosed. Suggestions on ways to improve the internal control system of settlements with buyers and customers in the Ukrainian enterprises are provided.

Keywords: purchasers, customers, accounts, receivable, internal control, inventory, provision for doubtful debts.

УДК 336.3

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ФІНАНСОВИХ ДИСБАЛАНСІВ
ТА ЇХ ВПЛИВ НА МАКРОЕКОНОМІЧНУ ДИНАМІКУ

Новосолова О.С.

Херсонський національний технічний університет

У статті досліджено механізм формування фінансових дисбалансів в економічній системі країни. Відзначено, що оперативним показником руху у сторону дисбалансів чи навпаки є рух «фінансових потоків», а індикатором оцінки дисбалансів фінансових потоків є показник кредитування приватного сектору. Водночас рух потоків впливає на дві інші групи показників: цінні дисбаланси та рівень боргового навантаження. Для поелементного оцінювання сформовано систему індикаторів для окремих типів дисбалансів. Підтверджено, що у реальному часі співпадають тенденції показників боргових та цінних дисбалансів та водночас між показниками боргового навантаження та кредитування приватного сектору спостерігається незначне відставання, оскільки цінні дисбаланси та дисбаланси боргового сектору є результатом існування та накопичення дисбалансів фінансових потоків.

Ключові слова: фінансові дисбаланси, рух фінансових потоків, кредитування приватного сектору, цінні дисбаланси, торгова безпека.

Постановка проблеми. Об'єктивним процесом розвитку сучасних економічних систем світу є їх фінансіалізація, тобто значне розширення фінансового сектору економіки, що значно посилює спекулятивні ризики на фінансових ринках, викликає необґрунтовані відхилення показників розвитку фінансового сектору, що по суті є фінансовими дисбалансами, та здатна поглибити «розриви» між фінансовим та реальним секторами економіки. На противагу цьому збалансований розвиток фінансового сектору дозволяє більш ефективно розподіляти наявні ресурси та сприяти економічному зростанню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику фінансових дисбалансів та їх впливу на розвиток економіки у зарубіжній науковій літературі вивчали К. Боріо, А. Грінспен, П. Кругман, Т. Левітт, Дж. Сакс, Дж. Стігліц та ін. Серед вітчизняних науковців теоретичному та практичному обґрунтуванню питання фінансової розбалансованості присвячені роботи В. Козюка, Н. Кравчук, О. Лунякова, З. Луцишина, О. Плотнікова, Я. Столярчука, О. Чуба та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняній науковій думці не формалізовано підходи до виявлення розбалансованості фінансової сфери та, крім того, не

вироблено комплексу рішень щодо врегулювання фінансових дисбалансів.

Головною метою статті є дослідження механізму виникнення та поширення фінансової незбалансованості.

Виклад основного матеріалу. Оперативним показником руху у сторону дисбалансів чи навпаки є рух «фінансових потоків», під якими варто розуміти рух фінансових ресурсів, що пов'язаний із перерозподілом капіталу між суб'єктами економічної діяльності. Кількісно фінансовий потік характеризується як величина всіх операцій із придбання та відчуження активів та пасивів [1, с. 3]. Оцінка абсолютної величини руху фінансових ресурсів не дає загального уявлення про можливу наявність чи відсутність дисбалансів фінансових потоків, більш ефективним є вивчення відносних показників та індикаторів «чистого» фінансового потоку.

Проте індикатори руху фінансових потоків (зазвичай їх моніторинг проводиться за певний проміжок часу – найчастіше рік) дають уявлення лише про існуючі тенденції переміщення фінансових ресурсів та не відображають величини та масштабності дисбалансів, накопичених протягом минулих періодів. Водночас рух потоків впливає на дві інші групи показників: цінні дисбаланси та рівень боргового навантаження [2].

Недолік індикаторів цінних дисбалансів як і дисбалансів потоків – це те, що вони відображають зміну стану протягом певного часу. Натомість показники боргового навантаження є інтегральними показниками внутрішніх дисбалансів, які відображають вплив дисбалансів потоків протягом усіх попередніх років [3]. Але і цей показник має недолік – через доларизацію на нього впливає зміна валютного курсу.

У вітчизняних реаліях у кризовий період 2009 року мало місце суттєве скорочення кредитування приватного сектору, однак протягом 2010-2013 років відбулося поступове його відновлення, так максимальне значення обсягів кредитування приватного сектору по відношенню до ВВП спостерігалось у 2011 році (рис. 1).

Різке падіння обсягів кредитування у 2014 році є наслідком негативних очікувань економічних суб'єктів через економічні та військово-політичні події, що спричинили відтік коштів вкладників у банківському секторі, зниження платоспроможності позичальників та значне підвищення ризиків неповернення запозичених коштів.

Рис. 1. Динаміка кредитування приватного сектору в Україні, % ВВП

Джерело: розроблено автором за даними НБУ

Досліджуючи синхронність коливань обсягів кредитування та обсягів ВВП (рис. 2) варто відзначити, що у 2007 році стрімке нарощування кредитування не призвело до аналогічного зростання ВВП, що свідчить про явні розриви між реальним та фінансовим секторами економіки, у 2008 році зазначені дисбаланси тільки посилилися, а 2009 рік можна охарактеризувати як період «кредитного стиснення». Аналогічні процеси були характерні і для 2013-2014 років.

Рис. 2. Темпи зростання обсягів кредитування та ВВП в Україні

Джерело: розроблено автором за даними НБУ

Відповідно до теорії Х. Мінскі розширення кредитної пропозиції має пряий вплив на динаміку цін фінансових та базових активів [4, с. 6]. У тому випадку, коли потік випереджає

обсяг виробництва (що за своєю суттю також є потоком) це призводить до цінних дисбалансів: зростання цін на активи (на нерухомість, на фінансові інструменти), індексу споживчих цін (ІСЦ) та ВВП дефлятора.

Основними показниками зміни цін фінансових активів є зміна індексів фондового ринку – зокрема індексу ПФТС, дохідності ОВДП на вторинному ринку. Індикатором для нефінансових активів є зміна цін на нерухомість [5]. Динаміку цін фінансових активів та нерухомості відображено на рис. 3.

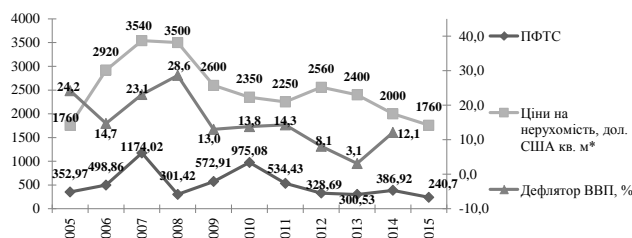

Рис. 3. Динаміка показників цінних дисбалансів в Україні у 2005-2015 роках (на кінець періоду)

Джерело: розроблено автором за даними НБУ, Держкомстату

*за даними Knight Frank, АН «Благовіст»

Але усі цінні індикатори в Україні мають один спільний істотний недолік – Україна має малу, відкриту економіку, у якій дуже істотний вплив зовнішніх дисбалансів та валютних коливань на цінову динаміку.

В цілому 2005-2008 роки характеризувалися значним рівнем інфляційних процесів. Так званий «інфляційний сплеск» цього періоду можна пояснити підвищенням рівня соціальних видатків, а з кінця 2008 року додався фактор різкого знецінення національної валюти. Протягом 2009 року інфляція зберігалася на високому рівні. У 2010-2013 роках відбулося поступове зменшення темпів інфляції, основними чинниками таких цінних тенденцій були:

- жорстка грошово-кредитна політика, спрямована на стримування грошової пропозиції, що зрештою забезпечило стабільність гривні та низькі темпи інфляції, проте такі заходи призвели до падіння обсягу міжнародних резервів, зростання вартості грошей на кредитному ринку та спричинили загальне падіння ділової активності і згортання реального сектору економіки;
- зростання пропозиції сільськогосподарської продукції, яка має суттєву вагу в структурі споживчого кошику;
- збереження низьких цін на сировинні товари через низький рівень глобального попиту.

У 2014 році стрімке зростання рівня цін обумовлено девальваційними процесами, спричиненими скороченням валютних надходжень та значним відтоком капіталу, суттєвим підвищенням житлово-комунальних тарифів з метою приведення їх у відповідність до собівартості, негативними очікуваннями через військові дії на Сході країни.

Як видно з рисунку 3 вартість нерухомості в Україні за досліджуваний період мала спадну тенденцію, оскільки до 2008 року високі ціни на нерухомість пов'язані були із бумом іпотечного кредитування, проте із початком кризових явищ

2008 року ціни знижувалися. У 2010-2014 роках через низькі темпи зростання доходів населення, високі кредитні ставки та низьку ліквідність банків відновлення докризового рівня цін не відбулося. Крім того існують передумови для подальшого зниження цін на нерухомість, оскільки за останні роки відбувся суттєвий перерозподіл доходів у бік споживання (так, у 2014 році споживання становило майже 85% ВВП). Важливим фактором впливу на зниження вартості нерухомості у 2014 році є девальвація національної валюти. Зважаючи на наявні обмеження щодо можливостей побудови цінних індексів для вітчизняного ринку нерухомості, визначимо показник співвідношення вартості житлової нерухомості та середньорічних доходів населення України (рис. 4).

Рис. 4. Співвідношення вартості одного метра квадратного житлової нерухомості до середньорічних доходів населення

Джерело: розроблено автором за даними Держкомстату, АН «Благовіст», НБУ

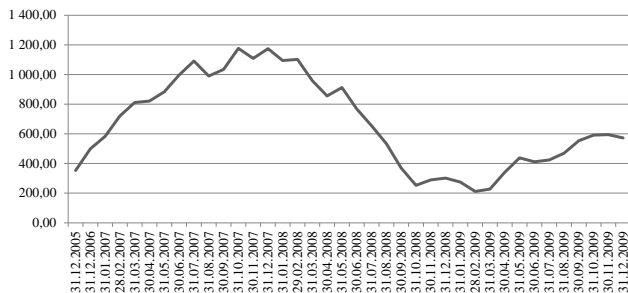

Рис. 5. Динаміка індексу ПФТС у 2005-2009 роках

Джерело: розроблено автором за даними НБУ

Як видно з рисунку 3 найбільший «розрив» між вартістю нерухомості та доходами населення спостерігався у 2006 році, тобто ціновий дисбаланс на ринку нерухомості досягнув свого піку. Починаючи із 2007 року відбувається поступове зменшення співвідношення вартості нерухомості та доходів населення, зростання показника у 2014 році спричинено не стільки збільшенням цін на нерухомість у гривневому еквіваленті, а падінням рівня доходів населення.

Одним із важливих аспектів вивчення збалансованості цін на активи є аналіз індексів фондового ринку. Основним індикатором стану українського фондового ринку є індекс Першої фондової торговельної системи (ПФТС). Динаміка індексу ПФТС (відсоток зростання середньозважених цін акцій «індексного кошика» до базового періоду) є аналогічною до динаміки цін на нерухомість. Окрім несприятливої загально-

економічної ситуації, на значення індексу ПФТС впливає непривабливість ринку цінних паперів України через їх низьку прибутковість та значний рівень ризику інвесторів.

Характер коливань індексу ПФТС за період 2005-2007 (рис. 5) років свідчить про формування цінової «бульбашки» на вітчизняному фондовому ринку. Максимальне значення індексу ПФТС склало 1208 пунктів у середині січня 2008 (приріст порівняно з попереднім роком – на 120%). Водночас зростання вартості активів стимулювало подальше розширення кредитування.

У подальшому, на фоні девальваційних процесів національної валюти та відповідного зниження інтересу до інструментів вітчизняного фондового ринку, в умовах розгортання кризи ліквідності у національному банківському секторі та панічному настрої економічних суб'єктів, фондовий індекс ПФТС знизився з 2008 р. по лютий 2009 р. майже в 6 разів – до 211,47 пунктів.

Таким чином, у докризовий період 2003-2007 років зростання цін на світових ринках на основну продукцію експорту, стабільність валютного курсу та стійкі темпи економічного зростання створили передумови для притоку в Україну значних фінансових ресурсів, проте у 2008 році склалася діаметрально протилежна ситуація, спричинена фінансовою кризою в США, реакцією на яку було припинення притоку капіталу, а потім і розгортання його в протилежному напрямку. Як наслідок, відбулося падіння курсу національної валюти, різке підвищення ставок за кредитами, а у найближчій перспективі – згорання кредитування банками бізнесу та промисловості.

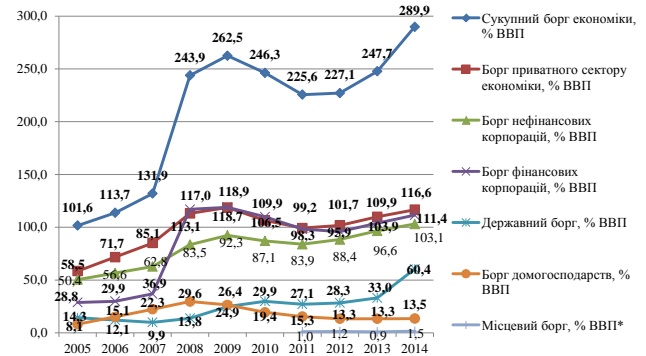

Рис. 6. Динаміка показників боргового навантаження у 2005-2014 роках, %

Джерело: розроблено автором за даними НБУ, Держкомстату

*консолідований облік почався із 2011 року

Недолік індикаторів цінних дисбалансів як і дисбалансів потоків – це те, що вони відображають зміну стану протягом певного часу. Натомість показники боргового навантаження є інтегральними показниками фінансових дисбалансів, які відображають вплив дисбалансів потоків протягом усіх попередніх років. Але і цей показник має недолік – через доларизацію на нього впливає зміна валютного курсу.

У вітчизняній практиці не існує методики оцінки рівня розбалансованості у борговій сфері, а дисбаланси боргового сектору корелюють із терміном «боргова безпека», оскільки боргова безпека характеризує основні параметри боргу країни та дозволяє оцінити наявні ризики у даній сфері.

Підсумковим показником для боргового сектору варто вважати сукупний борг економіки та окремих її секторів. Показник сукупного боргу економіки (рис. 6) відображає загальну заборгованість суб'єктів економічної діяльності.

Як видно з рисунку 6 зростання сукупного боргу України у 2005–2008 роках відбувалося за рахунок збільшення зобов'язань фінансових та нефінансових корпорацій, а з кінця 2008 року додався фактор різкого знецінення національної валюти, що зумовив переоцінку зовнішніх зобов'язань суб'єктів економіки. У кризовому 2009 році на збільшення сукупного боргу вплинули зростання державного боргу та боргу нефінансових корпорацій. У 2010–2012 роках відбулося поступове зменшення показників боргового навантаження чому сприяли жорстка грошово-кредитна політика, спрямована на стримування грошової пропозиції, що зрештою забезпечило стабільність гривні, та значне скорочення зовнішнього фінансування. У 2013 році на фоні загальноекономічного спаду та недостатності власних ресурсів спостерігалось збільшення показників боргового навантаження. У 2014 році стрімке зростання рівня боргу обумовлено не тільки продовженням негативних економічних тенденцій, а й девальваційними процесами, спричиненими скороченням валютних надходжень і значним відтоком капіталу, а також негативними очікуваннями через військові дії на Сході країни.

Водночас показники заборгованості приватного сектору за досліджуваний період залишалися на економічно прийнятному рівні, тобто меншому за 133% ВВП відповідно до процедури MIP (Macroeconomic Imbalances Procedure) [6, с. 2]. Загальний борг приватного сектору економіки досягнув свого максимального значення у 2009 році та склав 118,9%, що перевершило навіть показник 2014 року. Стрімке зростання боргу приватного сектору зумовлене активним залученням кредитних ресурсів на внутрішньому та зовнішньому ринках у докризовий період, а у 2008–2009 роках додалися ще й девальваційні фактори, які зрештою, зробили борги приватного сектору надмірними. Аналогічно відбувалося і нарощування заборгованості домогосподарств – населення, яке не зважаючи на переоцінений ринок нерухомості, активно залучало валютні іпотечні кредити. За деякими оцінками величина корпоративного боргу, що не впливатиме на економічне зростання, складає 90% ВВП, а поріг для боргу домогосподарств приблизно сягає 85%, тобто загальна величина боргу нефінансового сектору не повинна перевищувати 175% [7, с. 12]. Проте такі оцінки критичної величини боргу приватного сектору для України є неприйнятними, оскільки події останніх років засвідчили, що навіть наявна заборгованість приватного сектору є надмірною.

Причиною нагромадження значних обсягів державного боргу є фактичне перекладання на державу приватних боргів. Оптимістичні очікування в умовах зростання цін на активи підштовхують до подальшого зростання кредитної пропозиції. Коли доходи реального сектору економіки та населення з тих чи інших причин є недостатніми для здійснення виплат по існуючим

зобов'язанням, виникає криза неплатежів, погіршується ліквідність кредитних установ. Відтік депозитів із кредитних установ внаслідок панічних настроїв не дозволяє економічним суб'єктам перекредитуватися. Відтак, накопичення дисбалансів в умовах розширення кредитної експансії із відповідним зростання цін на активи призводить до порушення стабільності фінансової системи, одним із проявів якого є перенасичення балансів фінансових інститутів «низькоякісними» або проблемними активами, що зрештою позначається на фінансовій сфері держави. Оскільки задля підтримки фінансового сектору та уникнення соціально-економічної нестабільності держава фактично мусить перейняти проблеми фінансових установ та приватних позичальників на себе [8, с. 9]. Аналіз індикаторів фінансових дисбалансів дозволяє зробити висновки, що зазначені показники фінансових дисбалансів перебувають у тісному взаємозв'язку. Так, можна простежити взаємозалежність цінних дисбалансів, дисбалансів потоків та боргових дисбалансів шляхом співставлення їх індикаторів (рис. 7).

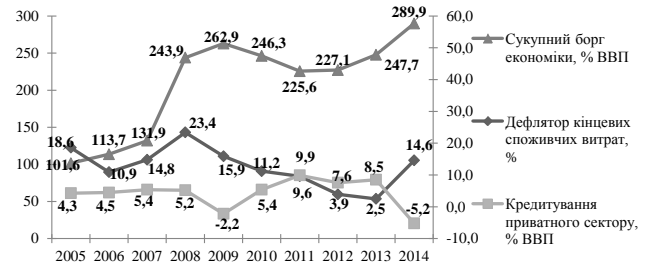

Рис. 7. Взаємозв'язок показників внутрішніх фінансових дисбалансів

У реальному часі співпадають тенденції показників боргових та цінних дисбалансів, що є також і результатом коливань валютного курсу. В той же час між показниками боргового навантаження та кредитування приватного сектору спостерігається незначне відставання, оскільки першопричиною появи фінансової незбалансованості є саме дисбаланс руху потоків, а цінні дисбаланси та дисбаланси боргового сектору є результатом існування та накопичення дисбалансів фінансових потоків.

Висновки і пропозиції. Досліджені дисбаланси впливають на розвиток реального сектору економіки – на етапі кредитного стиснення та відповідного знецінення активів прискорюються темпи падіння виробництва, а накопичені боргові зобов'язання усіх інституційних секторів, стають надмірними, особливо виходячи із курсу національної валюти, що діє у кризові часи. Таким чином, своєчасна ідентифікація фази скорочення кредиту та здійснення необхідних корекцій з боку державних регуляторів, спрямованих на зниження дисбалансів, що накопичуються, дозволить згладити сильні коливання на кредитному ринку та поліпшити загальну макроекономічну кон'юнктуру національної економіки [9, с. 12].

Перспективами подальших досліджень є визначення критичних значень показників фінансових дисбалансів для України.

Список літератури:

1. Корнеев М. В. Методологічні засади оцінювання та регулювання дисбалансів руху фінансових ресурсів в економіці України: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / М. В. Корнеев; ДВНЗ «Укр. акад. банк. справи Нац. банку України». – Суми, 2015. – 43 с.
2. Bayoumi T. Official Financial Flows, Capital Mobility, and Global Imbalances / T. Bayoumi, J. Gagnon, C. Saborowski // IMF Working Paper. – October 2014. – № 14/199. – 45 p. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp14199.pdf>
3. Allen F. Financial fragility, liquidity, and asset prices / F. Allen, D. Gale // Journal of the European Economic Association. – 2004. – Vol. 2. – № 6. – P. 1015-1048. – <http://www.nyu.edu/econ/user/galed/papers/paper04-07-18.pdf>
4. Minsky H. The Financial Instability Hypothesis / H. Minsky // The Jerome Levy Economics Institute of Bard College. – 1992. – Working Paper № 74. – 10 p.
5. Borio C. Exploring aggregate asset price fluctuations across countries: measurement, determinants and monetary policy implications / C. Borio, N. Kennedy, S. Prowse // BIS Economic Papers. – April 1994. – № 40. – P. 79. – <http://www.bis.org/publ/econ40.pdf>
6. Cecchetti S. The real effects of debt / S. Cecchetti, M. Mohanty, F. Zampolli // BIS Working paper. – September 2011. – № 352. – 34 p. – <http://www.bis.org/publ/othp16.pdf>
7. Lahnsteiner M. Private Sector Debt in CESEE EU Member States / M. Lahnsteiner // Focus on European Economic Integration. – 2013. – Issue 3. – P. 30-47. – http://econpapers.repec.org/article/onboenbfi/y_3a2013_3ai_3a3_3ab_3a2.htm
8. Загарій В. П. Монетарна складова фінансової безпеки держави / Автореферат дис. на здобуття ступ. канд. економ. наук Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит. ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». – Київ, 2014. – 20 с.
9. Луняков О. В. Формування, аналіз та регулювання дисбалансів у фінансовому секторі економіки України: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / О. В. Луняков; ДВНЗ «Укр. акад. банк. справи Нац. банку України». – Суми, 2013. – 41 с.

Новоселова Е.С.

Херсонский национальный технический университет

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ФИНАНСОВЫХ ДИСБАЛАНСОВ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА МАКРОЭКОНОМИЧЕСКУЮ ДИНАМИКУ**Аннотация**

В статье исследован механизм формирования финансовых дисбалансов в экономической системе страны. Отмечено, что оперативным показателем движения в сторону дисбалансов или наоборот есть движение «финансовых потоков», а индикатором оценки дисбалансов финансовых потоков является показатель кредитования частного сектора. В то же время движение потоков влияет на две другие группы показателей: ценовые дисбалансы и уровень долговой нагрузки. Для поэлементного оценивания сформирована система индикаторов для отдельных типов дисбалансов. Подтверждено, что в реальном времени совпадают тенденции долговых показателей и ценовых дисбалансов и в то же время между показателями долговой нагрузки и кредитования частного сектора наблюдается незначительное отставание, поскольку ценовые дисбалансы и дисбалансы долгового сектора является результатом существования и накопления дисбалансов финансовых потоков.

Ключевые слова: финансовые дисбалансы, движение финансовых потоков, кредитование частного сектора, ценовые дисбалансы, долговая безопасность.

Novosiolova O.S.

Kherson National Technical University

ECONOMIC NATURE OF FINANCIAL IMBALANCES AND THEIR IMPACT ON MACROECONOMIC DYNAMICS**Summary**

In the paper it is investigated the mechanism of formation of financial imbalances in the economic system of the country. It is noted that the operational rate of movement in the direction of imbalances or vice versa is a movement of «financial flows» and indicators for assessing imbalances of financial flows is private sector credit flow. At the same time flows affects the other two groups of indicators: price imbalances and the debt burden. For piecemeal evaluation, a system of indicators for individual types of imbalances is formed. It is confirmed that in real time match trends of debt indicators and price distortions and at the same time there is a slight lag between indicators of debt burden and private sector credit flow, as price distortions and imbalances sector debt is the result of the existence and accumulation of imbalances in financial flows.

Keywords: financial imbalances, financial flows, private sector credit flow, price imbalances, debt security.

УДК 336.773(368:477)

СТРАХУВАННЯ РИЗИКІВ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВ ЯК ДОМІНУЮЧОГО ЕЛЕМЕНТУ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Павленко О.П.

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Досліджено проблеми страхування ризиків фінансового кредитних установ, а також взаємодія учасників ринку фінансових послуг. Відзначено основні види страхування ризиків банківських установ. Окремі положення статті присвячені аспектам функціонування фінансово-кредитних установ в розрізі страхового захисту. Визначено перспективи та напрямки розвитку ринку страхових послуг.

Ключові слова: кредитний ризик, фінансово-кредитні установи, страховий ринок, страхова сума, страхова подія, страховик, страхувальник.

Постановка проблеми. Активізація активності між учасниками страхового ринку потребує розширення та вдосконалення спектру страхових послуг, які надаються на покриття фінансово-кредитних ризиків. Динамічний розвиток страхового захисту України за останні роки забезпечує можливість розширення існуючих та створення нових страхових продуктів, а саме: страхування товарних кредитів; страхування фінансових (корпоративних та споживчих) кредитів; страхування кредитів під інвестиції; страхування відповідальності позичальника; страхування фінансових застав; страхування кредитів довіри й депозитів, а також страхування перерви у виробництві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі позиції управління ризиками фінансово-кредитних установ відображені у багатьох працях вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як Алексійчук В.М., Базилевич В.Д., Вовчак О.Д., Дем'яненко М.Я., Заруба О.Д., Кабушкін С.Н., Козьменко О.В., Малік М.Й., Морсман Е., Пічик К.В., Примостка Л.О., Осадець С.С., Фурман В.М. Серед публікацій присвячених дослідженню питань розвитку страхового ринку слід відзначити таких авторів, як О.І. Барановський, Ф.М. Фурман, Н.М. Внукова, Я.П. Шумелда, Н.В. Ткаченко, Л.О. Орланюк-Маліцька, А.К. Шихов та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На ринку фінансових послуг останнім часом все більше привертають увагу нові види та методи страхового захисту ризиків фінансово-кредитних установ, тому ця проблема залишається досить актуальною і невирішеною. Передумови виникнення страхових послуг у ринковому середовищі сприятимуть зростанню подальшого використання у фінансовій діяльності, тому цей напрямок є перспективним і потребує поглибленого дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є обґрунтування пропозицій щодо сфери застосування страхування ризиків фінансово-кредитних установ як домінуючого елемента ринку фінансових послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з найбільш поширених ризиків у фінансово-господарської діяльності є кредитний ризик, пов'язаний з можливістю невиконання позичальником своїх фінансових зобов'язань перед банками, іншими кредиторами чи інвесторами у

результаті виникнення ризику неплатежу або його неплатоспроможності, який формується у процесі кредитування.

Як визначає Базилевич В.Д., суть цього виду страхування полягає у зменшенні або усуненні кредитного ризику. Він поширюється тільки на споживчий кредит, тобто на придбання товарів довгострокового користування. Надаючи споживчий кредит, продавець практично позбавлений можливості контролювати платоспроможність покупця. За великої кількості продажів у кредит деякі з них не будуть оплачені. Це типово страховий ризик, оскільки тут діють випадковість та математичний закон великих чисел. Коли ж ідеться про страхування банківських кредитів, то не знайдеться такого страховика, який би взяв на себе відшкодування збитків за неповернення кредиту або невчасне його повернення, бо ніяка інша установа не знає ступеня надійності позичальника краще, ніж сам банк. До того ж винагородою банкіру за ризик, який він на себе бере, є банківський прибуток. Якби всі ризики банку, пов'язані з кредитуванням, передати страховикам, не було б потреби платити банкірам [1].

Вищевикладене не означає, що в банківській діяльності немає страхових ризиків. У процесі кредитування застосовують такі способи страхового захисту: страхування ризику неповернення кредиту; страхування відповідальності позичальника за неповернення кредиту банку (або іншому кредиторі); страхування невчасної сплати позичальником відсотків за кредит; страхування споживчого кредиту; страхування комерційного кредиту (страхування векселів); страхування депозитів фізичних осіб; страхування депозитів юридичних осіб.

Зарубіжна страхова практика засвідчує про єдність підходів до визначення умов щодо страхування кредитів. Так, у польському Законі «Про страхову діяльність», страхування кредитів виокремлено у самостійну позицію у розділі позажиттєвих видів страхування (польська страхова теорія дотримується загального «дихотомного» поділу усієї сукупності видів страхування: на майнове й особисте. Російська страхова практика однозначно розглядає страхування кредитів як страхування заборгованості у складі страхування відповідальності. Німецька систематизація страхування теж традиційно відносить страхування кредитів до підгалузі страхування відповідальності. У відповідності до Закону України «Про

страхування», страхування кредитів відноситься до майнових видів добровільного страхування.

Страховання кредитних ризиків в сучасному ринковому середовищі розглядається як комплекс страхових послуг, які забезпечують страховий захист майнових інтересів кредиторів, пов'язаних з існуванням ризику неповернення кредиту внаслідок неплатоспроможності позичальника. Кредитний ризик пов'язаний з можливістю невиконання фірмою своїх фінансових зобов'язань перед інвестором в результаті використання для фінансування своєї діяльності внутрішньої позики. Кредитний ризик виникає в процесі ділової співпраці підприємства зі своїми кредиторами:

- 1) з банком та іншими фінансовими установами;
- 2) з контрагентами – постачальниками і посередниками;
- 3) з акціонерами.

Різновидність видів кредитних операцій визначає особливості і причини виникнення кредитного ризику:

- 1) недобросовісність позичальника, який отримав кредит;
- 2) погіршення конкурентного стану конкретної фірми, що отримала комерційний або банківський кредит;
- 3) несприятлива економічна кон'юнктура;

Суб'єктом страхування кредитних відносин є юридична особа, яка уклала зі страховиком договір страхування кредиту або позики, та яка у встановленому законодавством України порядку здійснює кредитування на умовах, встановлених кредитним договором (договором позики). Об'єктом страхування є майнові інтереси, пов'язані з матеріальними збитками, завданими страхувальнику внаслідок невиконання (або неналежного виконання) позичальником своїх обов'язків, передбачених кредитним договором (договором позики) між позичальником та страхувальником (позикодавцем та кредитором). Страховим ризиком є неповернення кредитів або позик страхувальнику, що пов'язане з невиконанням (неналежним виконанням) позичальником своїх обов'язків, передбачених кредитним договором (договором позики) між позичальником та страхувальником (позикодавцем та кредитором). Страховими випадками є збитки страхувальника у результаті невиконання (неналежного виконання) позичальником своїх обов'язків, передбачених кредитним договором (договором позики), а саме: неповернення (або часткове повернення) позичальником кредиту (позики) у встановлені кредитним договором терміни та (або) невиплата ним у повному обсязі й в установлені кредитним договором терміни погашення відсотків невиконання інших обов'язків, передбачених кредитним договором. Звичайно страхова сума при страхуванні кредитів встановлюється у межах суми кредиту та відсотків за користування кредитом. Термін страхування визначається на період дії кредитного договору. Страховий тариф встановлюється у залежності від суми кредиту, а також від: категорії предмету застави (автотранспорт, побутова техніка житло тощо); механізму оцінки предмета застави й процедури оцінки кредитоспроможності позичальника [7].

У разі настання страхової події, страховик здійснює страхове відшкодування у розмірі заборгованості позичальника за вирахуванням франшизи. Виплата страхового відшкодування проводиться на підставі таких документів: страхового договору; кредитного договору; копій листування між страхувальником та позичальником, що стосується даного страхового випадку (якщо таке листування є в наявності); підтвердження суми заборгованості позичальника перед страхувальником відповідно до даних позичкового рахунку позичальника; паспорту й довідки про присвоєння ідентифікаційного номера позичальника; інших документів, наявність яких, на погляд страхувальника, дає змогу встановити розмір страхового відшкодування за конкретним кредитним договором.

В економічній літературі відокремлюється страхування кредитів за класифікаційними ознаками, яке поділяється на три види:

1. Делькредерне страхування.
2. Страхування кредиту довіри.
3. Страхування застав (гарантійне страхування).

При делькредерному страхуванні страхувальником може виступати як кредитор, так і позичальник. Якщо кредитор одночасно є й страхувальником, він може розраховувати на страхове відшкодування збитків у випадку невиконання боржником своїх фінансових зобов'язань. За другою формою делькредерного страхування позичальник виступає у ролі страхувальника й тим самим захищає майнові інтереси свого кредитора.

Делькредитне страхування кредитних ризиків передбачає наявність досить широкого асортименту страхових послуг, а саме страхування товарних кредитів, страхування відповідальності позичальника за непогашення кредитів, страхування експортних кредитів, страхування кредитів під інвестиції. Розглянемо зміст цих страхових послуг детальніше.

1. Страхування товарних кредитів – надання страхового захисту страхувальнику на випадок неплатоспроможності покупців-позичальників. Метою страхування товарних кредитів є гарантія повернення підприємствами у визначний строк грошових коштів, якщо клієнт, якому надано товар чи послуги у кредит, не в змозі своєчасно їх сплатити через свою неплатоспроможність чи з інших причин.

Страховальниками за даним видом страхування виступають постачальники, тобто кредитори. Об'єктом страхування за договором є майнові інтереси страхувальника, пов'язані з його комерційною діяльністю. Ризик проявляється у ймовірності спричинення прямих матеріальних збитків страхувальнику внаслідок невиконання (неналежного) виконання обов'язків за контрактами купівлі-продажу товарів (робіт та послуг). Страховим випадком є заподіяння прямих матеріальних збитків страхувальнику, пов'язаних з порушенням його прав і законних інтересів під час здійснення ним комерційної діяльності у частині виконання перед ним грошових зобов'язань контрагентів за контрактами.

2. Страхування відповідальності позичальника за непогашення кредитів – надання страхового захисту кредиторам на випадок непогашення суми кредиту та відсотків по ньому у встанов-

лені терміни. Учасниками процесу страхування виступають: страхова компанія, фізична або юридична особа та позичальник. Об'єктом страхування є відповідальність позичальника перед банком-кредитором за своєчасне й повне погашення кредиту у т.ч. й відсотків за ним. Термін дії договору страхування відповідає терміну дії кредитного договору. Страхову суму встановлюють у межах суми кредиту, а страховий платіж залежить від розміру страхової суми, ступеня ризику, форми кредиту, а також від кредитної історії позичальника.

3. Страхування експортних кредитів – надання страхового захисту підприємцям, які здійснюють різні форми міжнародної співпраці. Необхідність страхування експортних кредитів полягає у потребі покриття збитків, спричинених учаснику зовнішньоекономічної діяльності, у зв'язку з невиконанням іноземним контрагентом договірних зобов'язань внаслідок власної неплатоспроможності, або інших умов, передбачених договором страхування.

Страховим випадком вважається неплатоспроможність іноземного контрагента, що в свою чергу зумовлює майнову відповідальність страховика перед страхувальником. Страховим ризиком є настання неспроможності іноземного контрагента, внаслідок чого цей іноземний контрагент:

- не оплатив або не може більше оплачувати товари або послуги, що є об'єктом контракту, укладеного страхувальником з цим іноземним контрагентом;
- не поставив або не може більше поставити товари або послуги, що є об'єктом контракту, укладеного страхувальником з цим іноземним контрагентом.

Страхова сума визначається у межах укладеного контракту між страхувальником та контрагентом. Страхова премія розраховується, виходячи з запланованого обсягу експортно-імпортних операцій страхувальника.

4. Страхування кредитів під інвестиції – надання страхового захисту інвесторам, які здійснюють вкладання коштів у різні інвестиційні проекти за рахунок наданих кредитів та інвестицій. Кредити під інвестиції можуть надаватися як у товарній, так і грошовій (готівковій чи безготівковій формі). При видачі кредитів у товарній формі кредиторами є виробники й продавці інвестиційних інструментів, а при грошовій формі – банківські установи, які однаково зацікавлені у своєчасному й повному поверненні заборгованості.

Крім делькредерного страхування, страхові послуги надаються щодо страхування довіри. Сутність даного виду страхування полягає у тому, що роботодавець захищає себе від ймовірних збитків на випадок фінансових зловживань працівників. Суб'єктами страхування довіри виступають роботодавці та працівники, які, відповідно до своїх службових обов'язків, несуть матеріальну та фінансову відповідальність перед роботодавцем. Страхування кредитів довіри пропонує також захист від незадовільних фінансових наслідків, збитків, завданих власним персоналом, якому з огляду на виконуваним ним службові обов'язки необхідно довіряти майнові цінності. Зазначене страхування дає змогу: уникати

зайвої турботи про матеріальні цінності, що полягає у виникненні особливих вказівок та інструкцій; запобігати прямим збиткам і втратам; уникати в кожному випадку потреби отримувати докази цілості матеріальних цінностей [6].

Страховик відшкодовує страхувальникові майнові збитки, котрі йому завдані його довіреними особами шляхом чи в результаті вчинення ними недозволених дій. Отже, це страхування є специфічним видом страхування відповідальності службових осіб. Зміст страхування в цьому разі полягає у страхуванні «кредиту довіри». Проте матеріальною субстанцією цього кредиту є вартість матеріальних цінностей, які неначе надаються в розпорядження у кредит третім особам.

Страхування кредиту довіри (недовіри) з'явилося в Англії. Ще в 1840 році страхова компанія Guarantee Society of London продала перший поліс, за умовами якого компанія гарантувала працедавцям матеріальний захист на випадок збитків, завданих їм їхніми службовцями в разі несумлінного виконання покладених на них обов'язків. До цього часу таку гарантію забезпечувала звичайна готівкова застава в певному домовленому розмірі. Особливого розмаху цей вид страхування набув у США в період міграційного буму. Працедавці змушені були користуватися послугами здебільшого невідомих працівників, які наймалися на службу. Необхідні були гарантії, що й сприяло утвердженню нового виду страхування. Сьогодні страхування довіри («Fidelity-Insurance») в США провадить більш ніж 200 страхових компаній. Страхування кредиту довіри (недовіри) практикується здебільшого як загальне й охоплює всіх без винятку службовців та працівників. Завдяки цьому працедавець уникає необхідності надмірного нагляду за окремими працівниками, що, в свою чергу, не дає підстав для їх дискримінації, забезпечує солідний страховий захист і полегшує персональні відносини.

Останніми роками особливим різноманітним страхування довіри стало страхування комп'ютерних зловживань. Воно захищає власників комп'ютерних систем від збитків, які завдаються їм у результаті використання електронної обробки інформації шляхом зовнішнього вторгнення в комп'ютерну систему з метою пошкодження носіїв інформації, зміни програм, внесення фіктивних рахунків, зняття з них коштів і їх подальшого привласнення. Величина страхової відповідальності в цих випадках устанавлюється за домовленістю між страховиком і страхувальником.

Об'єктом страхування довіри є комп'ютерні системи банку, електронні дані носії, комп'ютерні віруси, електронний зв'язок, електронні перекази, цінні папери на електронних носіях, а також переказ коштів по телефонних інструкціях. Страхова сума визначається за згодою сторін, але у межах можливих фінансових збитків, що можуть виникнути у результаті непрофесійної діяльності відповідальних осіб. Найвність договору страхування довіри дозволяє роботодавцю: уникати зайвої тривоги про матеріальні цінності, які передаються довіреним особам, персоналу у користування; запобігати виникненню витрат прямих збитків; уникати у кожному випадку по-

треби отримувати докази цілісності матеріальних цінностей.

Серед багатьох видів страхування кредитів важливе місце посідає страхування заставного майна, адже даний вид страхування є зручним як для кредитора, так і для позичальника. Договір страхування заставного майна дозволяє позичальнику отримати необхідний кредит, а кредитору – отримати заставне майно позичальника у разі несвоєчасного погашення суми заборгованості за кредитом. Метою проведення даного виду страхування є захист майнових інтересів фінансово-кредитної установи, яка здійснює кредитування фізичних та юридичних осіб, страховальників, пов'язаних з володінням, користуванням та розпорядженням заставним майном.

Об'єктом страхування є заставне майно, яке передається банку у заставу й належить, як правило, страховальнику на правах власності або оренди чи лізингу. Страхова сума встановлюється за обопільною згодою сторін у межах дійсної вартості майна (при розрахунку страхового відшкодування буде враховуватись амортизація) або у розмірі повної відновлювальної вартості (у такому разі розрахунок страхового відшкодування буде здійснюватись без врахування амортизації). При страхуванні заставного майна страхове покриття розповсюджується на такі види ризиків:

- пожежі (пошкодження чи повне знищення об'єктів страхування внаслідок впливу вогню, а також продуктів горіння й засобів гасіння пожежі), ураження блискавкою та вибуху газу;

- стихійних лих (повінь, землетрус, шторм, буря, вихор, ураган, смерч, град, зсув ґрунту тощо) та падіння керованих літальних апаратів або їх уламків;

- часткової або загальної аварії обігрівальної, водогінної каналізаційної систем, систем пожегогасіння та інших технологічних аварії, які спричинили об'єкту страхування прямих або опосередкованих збитків;

- протиправних або зумисних дій третіх осіб (підпал, крадіжка зі зломом, пограбування тощо) [5].

Розглянемо більш детально страхування кредитних ризиків. Питання про те, чи страхування кредитів є видом страхової діяльності – чи це особливий вид банківської діяльності є спірним на сьогодні. Окремі спеціалісти ототожнюють поняття кредитних ризиків страхування і страхування банківських ризиків [3].

Особливістю страхування кредитних ризиків є те, що у стосунках між кредитором та його боржником предмет їхнього спільного інтересу (кредит) ставить ці сторони в діаметрально протилежні економічно-правові умови. Боржник зобов'язаний повернути одержану позику, а кредитор має право вимагати повернення наданої позики за попередньо узгодженими умовами. Невиконання цих умов загрожує кредитору фінансовими збитками. Основний ризик кредитної операції з матеріальної точки зору проявляється в неповерненні заборгованості, а з юридичної – у невиконанні зобов'язань. Це так звані матеріальна та юридична форми забезпечення кредитів. Найбільш вірогідною і надійною формою виступає страхування.

В практиці страхування найбільш вживаними організаційними формами страхування кредитів виступають:

- страхування товарних кредитів;
- страхування кредитів під інвестиційні засоби;
- страхування споживчих кредитів;
- страхування кредитів, виданих під заставу;
- страхування кредитів довіри.

Вони відрізняються за характером наданого кредиту, що забезпечується страховим захистом.

Найбільш розповсюдженою організаційною формою страхування кредитів є страхування товарних кредитів, необхідність виникнення якої пов'язана з випадками неплатоспроможності покупців-позичальників.

Для кращого розуміння механізму дії кредитного страхування більш детально зупинимося на характеристиці страхування банківських кредитів, а саме: на страхуванні ризику непогашення кредиту та на страхуванні відповідальності позичальника за непогашення кредиту. Ці види страхування кредитів на українському ринку страхових послуг з'явилися порівняно недавно – на початку 90-х років. Форма здійснення цих видів добровільна.

Страхування ризику непогашення кредиту відноситься до делькредерної форми організації страхових відносин, де роль страховальників і застрахованих одночасно відіграють банки, інвестори та інші кредитори, і страхові відносини обмежуються лише стосунками між двома сторонами – страховиком і страховальником. Об'єктом страхування ризику непогашеного кредиту є відповідальність усіх або окремих позичальників перед банком за вчасне і повне погашення кредиту та сплату відсотка за використання його у визначений кредитним договором строк. Страховиком є страхова компанія, яка має ліцензію на здійснення такого виду діяльності. Страховальником як правило виступає банківська установа. Страховальник визначає сам: застрахувати відповідальність усіх позичальників, котрим були надані кредити, чи відповідальність кожного зокрема. Перший варіант привабливий тим, що за цих умов забезпечується автоматизм відповідальності страховика, що є суттєвим гарантом повернення кредитних засобів, і встановлюється пільгова тарифна ставка. Але в умовах нестабільної економічної ситуації доцільніше страхувати кредити з відсотками кожного позичальника зокрема. Страховальник має право застрахувати тільки суму основного боргу або суму виданого кредиту з відсотками. За умови страхування кредиту та відсотків за нього страховик з часу настання страхового випадку виплачує страховальнику відшкодування в розмірі від 50 до 90% непогашених боржником платежів та відсотків за них. Решта ризику залишається на відповідальності страховальника. Поділ ризику між страховиком і страховальником встановлений для того, щоб не знижувати відповідальність банку за видані ним кредити. При страхуванні банк повинен ретельно перевірити платоспроможність позичальника, його фінансовий стан. Страхова сума встановлюється пропорційно визначеному в договорі страхування відсотку відповідальності страховика щодо всієї суми заборгованості (включно з пла-

тою за користування кредитом), яку належить повернути за умовами кредитного договору [1].

Відповідальність страхової установи виникає в тому випадку, коли страховальник не отримав обумовлену кредитним договором суму на протязі, як правило, 20 днів після настання терміну платежу, передбаченого кредитним договором, або терміну, встановленого банком при невиконанні позичальником умов кредитного договору. За договором страхування встановлюється межа відповідальності страховика. Якщо страхуються окремі кредити, то договір страхування укладається на період користування кредитом. Страхова сума встановлюється пропорційно визначеному в договорі страхування відсотку відповідальності страховика, виходячи з всієї суми заборгованості (включаючи відсоток за користування кредитом), що підлягає поверненню за умовами кредитного договору.

Договір укладається на підставі письмової заяви банку у встановленій страховиком формі, копії кредитного договору разом зі всіма документами, наданими на передоговірну експертизу. Не можуть бути застраховані ті кредити, по яких на день укладення договору страхування є прострочена заборгованість. Страхову премію страховальник сплачує одноразово, в строк, як правило, до 5-и банківських днів з дня укладення договору страхування. Страховик зобов'язаний здійснити виплату страхового відшкодування протягом трьох банківських днів по закінченню 20-ти робочих днів та після закінчення дії договору страхування.

Відповідальність страхової організації виникає, якщо страховальник не повернув банку-кредитору обумовлену кредитним договором суму протягом трьох днів після настання терміну платежу, передбаченого кредитним договором, без факту його пролонгації. Страхуванню підлягає не вся відповідальність позичальника, а певна його частина (від 50 до 90%). Решту відповідальності покладено на самого страховальника. Страхова сума встановлюється пропорційно визначеному в договорі страхування відсотку відповідальності страховика, виходячи з всієї суми заборгованості, що підлягає поверненню за кредитним договором.

Іншим поширеним видом страхування банківських кредитів є страхування відповідальності позичальників за непогашення кредитів, за умовами котрого страховальником виступає боржник, страхуючи одержаний кредит на користь свого кредитора. Тобто страхується нібито виконання фінансових зобов'язань, даних боржником на покриття збитку завданого своєму кредитору. Це є тип класичного (заставного) страхування.

На відміну від страхування непогашення кредитів договір страхування відповідальності позичальників за непогашення кредиту укладається між страховиком та підприємствами (чи організаціями – юридичними установами), які виступають страховальниками. Об'єктом страхування є відповідальність позичальника перед банком, який видав кредит, за своєчасне і повне погашення кредитів. Основні правила і умови страхування вищенаведених двох видів загалом аналогічні.

Фінансово-кредитні установи, в тому числі банки, кредитні організації, інвестиційні компа-

нії, інші професійні учасники фондового ринку можуть застрахувати свої бізнес-ризиків.

1. Шкода або втрата цінного майна, що перебуває у приміщеннях страховальника. Страхуються паперові грошові знаки, монети, чеки, всі види цінних паперів в документарній формі (сертифікати, акції, облігації, векселі тощо), дорогоцінні метали й каміння в будь-якому вигляді, що належать страховальникові або клієнтам страховальника від загибелі, втрати або пошкодження, що наступили в результаті:

- розкрадання, крадіжки, розбійного нападу;
- пожежі, вибуху та їх наслідків;
- затоки в результаті аварії водопровідної, каналізаційної та інших систем забезпечення.

2. Збитки (втрата або пошкодження з будь-якої причини) цінного майна в процесі транспортування, у тому числі спеціалізованими (наприклад, інкассаторськими) службами.

3. «Нелояльність персоналу», що визначається як заподіяння збитків страховальнику – юридичній особі в результаті протиправних дій, скоєних співробітниками страховальника навмисне. До таких дій відносять такі несанкціоновані операції: платежі, списання з рахунків клієнтів, надання кредитів, позик, операції з цінними паперами, дорогоцінними металами, лізингові операції, підроблення або підробка документів (підробка підпису, внесення незаконних змін, заміна на фальшиві документи), розкрадання і деякі інші. Покриваються лише прямі збитки. Дане покриття аналогічно зарубіжного банківського страховим полісом «Banking Blanket Bond» (BBB).

4. Збитки в результаті прийняття банком після належним чином проведеної перевірки (з використанням детекторів справжності та інших методів) фальшивих банкнот (монет).

Крім перелічених специфічних ризиків у договорі для фінансово-кредитних установ можуть бути представлені і необхідні будь-якому страховальнику – фізичній особі види страхування майна та цивільної відповідальності, наприклад страхування будівель і приміщень, включаючи спеціальні комунікації і скління, сейфи та сховища, електронне обладнання. Важливо відзначити, що при страхуванні ризиків фінансово-кредитних установ страховики не надають гарантії щодо покриття збитків від помилок або неправильних дій керівництва і співробітників страховальника та навмисних дій його клієнтів. Дані ризики за визначенням включені в сферу власне фінансово-кредитної діяльності.

Страхове покриття фінансових і підприємницьких ризиків для фінансово-кредитних організацій є досить дорогим продуктом. Навіть за кордоном не кожен великий банк може собі дозволити поліс «BBB». Однак існують цікаві приклади взаємовигідного співробітництва у сфері страхування фінансових ризиків, коли прибуток від укладення страхового договору отримують і страховик, і страховальник.

У США страхові компанії, які мають вищі рейтинги фінансової стійкості від провідних рейтингових агентств (наприклад, або AAA AA+ з Standard & Poor's), надають страхові гарантії по муніципальних облігаціях, у яких початкові рейтингові оцінки набагато нижче. В результаті

такої «підтримки» цінні папери підвищують свій рейтинг на кілька пунктів (до рівня дуже надійних), що дозволяє розміщувати їх на фондовому ринку за більш високою ціною. Таким чином, і страхова компанія заробила страхову премію, страховальник отримав додатковий дохід за рахунок залучення більшої суми грошей під менший відсоток.

В банківській діяльності велике значення відіграє система страхового захисту депозитів, яка вперше була заснована банками США в 30-ті роки. У разі банкрутства банку Федеральна корпорація страхування депозитів покриває його зобов'язання перед вкладниками у мінімальній квоті повної страхової відповідальності (лише на 100 тис. \$) суми депозиту вкладника. Згідно Директиви Європейського Союзу мінімальна квота має становити 20 тис. ЄВРО (для Іспанії та Португалії – 15 тис. ЄВРО). Тепер ці квоти (страхові суми) є досить рівновеликими навіть у тих країнах, які мають однаковий рівень економічного розвитку.

Страховий захист депозитів в Україні здійснюється за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у порядку, передбаченому законодавством. Фонд створюється за рахунок придбання банками державних цінних паперів (на суму, достатню для покриття зобов'язань перед фізичними особами) та передачі їх на зберігання Національного банку України. У разі ліквідації комерційного банку Національний банк України розблоковує державні цінні папери і використовує їх на відшкодування вкладникам депозитів [2, 4].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Подальший розвиток фінансово-кредитних інституцій потребує удосконалення механізму страхового захисту як позичальника, так і кредитора. У цьому контексті кредитні установи зацікавлені у наданні їм гарантій щодо майнової відповідальності страховика за несвоєчасне або не у повному обсязі погашення заборгованості страховальника. У свою чергу страховальник, укладаючи договір кредитного страхування, по-

винен мати впевненість у здатності страховика розрахуватися з кредитором у разі неплатоспроможності страховальника.

До сучасних видів страхування ризиків фінансово-кредитних установ можуть також бути віднесені: страхування втрати прибутку (доходів); страхування ризику невиконання договірних зобов'язань; страхування ризиків впровадження нової техніки і технології; страхування на випадок зниження обумовленого рівня рентабельності; страхування ризику засновника; страхування біржових ризиків, страхування банківських пластикових карток. Останній вид страхування вже поширений в країнах близького зарубіжжя.

Новою послугою на страховому ринку виступає так званий «страховий аудит», який застосовується для максимального сервісу для клієнта, а також надання повної та достовірної інформації в договорі страхування. Але більшість страхових брокерів, які працюють на українському страховому ринку, пропонують «страховий аудит» (аналіз) безкоштовно з метою подальшого продажу страхових послуг. Однак більшості клієнтів дана послуга нецікава і не є цінною. Лідерами на страховому ринку є спеціалісти FCI Company, які розробили професійну діагностику процесів страхування в банках, направлену на: виявлення «слабких місць» страхування заставного майна, які в подальшому можуть створити істотні збитки; виявлення факторів, які поглинають час співробітників банківських установ та заважають продавати більше кредитних продуктів; поступову програму дій для швидкого усунення збоїв в страхуванні клієнтів з одночасною організацією бізнес-процесів, що забезпечить в майбутньому збільшення доходів банків та сприятиме мінімізації витрат ресурсів на страхування клієнтів. FCI Company володіє власним CRM-продуктом, розробленим спеціально для роботи з банками, що дозволяє швидко і якісно надавати послуги, забезпечуючи банкам оперативну підтримку при продажу та подальшому обслуговуванні насамперед кредитних продуктів.

Список літератури:

1. Базилевич В. Д. Страхова справа. – К.: «Знання», КОО, 1998. – 374 с.
2. Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 50, ст. 564) // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua
3. Козьменко О. В. Нові вектори страхового ринку України: монографія / [Козьменко О. В., Козьменко С. М., Васильєва Т. А. та ін.]; кер. авт. проекту д.е.н., проф. О. В. Козьменко. – Суми: Університетська книга, 2012. – 315 с.
4. Офіційний сайт Фориншурер страхование // Режим доступу: <http://forinsurer.com/public/12/04/27/4489>.
5. Сомик А. В. Особливості страхування об'єктів застави при кредитних відносинах / А. Сомик // Економіка АПК. – 2004. – № 4. – С. 93-98.
6. Страховий ринок України 2014: огляд. – Режим доступу: <http://frk.kiev.ua/index.php?p=articles&area=1&action=displayarticle&id=830&name=2012>
7. Фурман В. М. Основні напрямки організації стратегічного управління в страхових компаніях [Текст] / В. М. Фурман // Економіка і прогнозування. – 2004. – № 4. – С. 49-61.

Павленко О.П.

Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

СТРАХОВАНИЕ РИСКОВ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ КАК ДОМИНИРУЮЩЕГО ЭЛЕМЕНТА РЫНКА ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ

Аннотация

Исследованы проблемы страхования рисков финансово-кредитных учреждений, а также взаимодействие участников рынка финансовых услуг. Отмечены основные виды страхования рисков банковских учреждений. Отдельные положения статьи посвящены аспектам функционирования финансово-кредитных учреждений в разрезе страховой защиты. Определены перспективы и направления развития рынка страховых услуг.

Ключевые слова: кредитный риск, финансово-кредитные учреждения, страховой рынок, страховая сумма, страховое событие, страховщик, страхователь.

Pavlenko O.P.

Dnepropetrovsk State Agrarian University of Economics

INSURANCE RISK FINANCIAL INSTITUTIONS AS THE DOMINANT ELEMENTS OF THE MARKET FINANCIAL SERVICES

Summary

The problems of credit risk insurance financial institutions and interaction of market participants in financial services. It's noted major insurance risks banks. Certain provisions of articles devoted to aspects of financial institutions in the context of insurance protection. It's defined the prospects and directions of development of the insurance market.

Keywords: credit risk, financial institutions, insurance market, the insurance amount, the insured event, the insurer, the policyholder.

УДК 339.1-051

APPROACHES FOR RETAIL ASSORTMENT CREATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Petrova S.A.

Commercial and Tourism Business D.A. Tsenov Academy of Economics (Svishtov, Bulgaria)

In the process of studying the nature and role of the decisions for commercial enterprise sustainable development, there are a number of issues posing both theoretical and practical problems. Sustainability is becoming a direct measure of the dynamic changes that occur in the application of advanced concepts creating competitive advantages. The source of some of these advantages is the used new approaches for the creation and ensuring of retail assortment sustainability. The purpose of this paper is to examine and interpret basic theoretical and methodological formulations for retail assortment creation and sustainable development. To achieve the goal the author sets the following important research tasks: studying the theoretical foundations of retail assortment creation; analyzing the possibilities to create and develop sustainably a commercial enterprise's retail assortment; justifying the recommendations for increasing the efficiency of the created retail assortment and ensuring its sustainability in the commercial enterprise. In specialized literature, the problems of retail assortment creation and sustainable development of a commercial enterprise have been studied and analyzed at different times in different aspects. In this relation, it is particularly important to abide by the achievements in this area in terms of methodology, methods and approaches, as well as to take into consideration the changing conditions for commercial business nationally and internationally.

Keywords: retail assortment creation process; retail assortment sustainability; commercial enterprise.

Formulation of the problem. In a modern global economy commercial enterprises tend to constantly search for new approaches to create and develop sustainably the retail assortment. These approaches are associated with the opportunities to better meet the re-

quirements of target users by adopting various strategies for diversifying commercial business based on distinctive features, specific properties of the products offered, presentation, attractive design and image, ensuring high customer satisfaction.

The **object of study** in this paper is the commercial enterprises whose development is influenced by the dynamic changes occurring in the created assortment. The **subject of study** is the theoretical approaches for the creation and sustainable development of retail assortment.

The comprehensiveness of the process of creating and ensuring sustainability of the assortment of commercial enterprises determines the structure of the paper, as follows:

- clarifying the theoretical foundations of creating the assortment of the commercial enterprise;
- analyzing the creation of retail assortment and the securing of its sustainability;
- drawing up conclusions and justifying recommendations for enhancing efficiency and ensuring the sustainability of retail assortment.

Analysis of the latest research and publications. Essentially, assortment management implies a complex study of: the market, organizing sales, servicing, advertising, and coordinating the design, scientific and technical activities. Such a study helps a company to form a particular assortment concept to which it can direct its activities. Scholars like M. Brown, J. Lee, R. Curhan, F. Kotler, E. Anderson, N. Amato, N. Borin, P. Farris,

J. Fieland, etc. have contributed significantly to the solution of these problems.

The purpose of this paper is to study and interpret the approaches for enhancing the efficiency of management and ensuring sustainability of the assortment of commercial enterprises.

Presentation of the basic material. Providing the necessary growth of the key financial and economic indicators for the activity of the commercial enterprise, as well as meeting the rising consumer demands, largely depend on the proper formation of the assortment of goods. *Essentially, the creation of the assortment is a kind of process of selecting various commodity groups, their types and varieties differentiated by distinctive signs with the aim to offer and sell them in the premises.* This process should take into account the chosen form of commodity specialization, the size of the commercial area and the specifics of organization and technology of the retailing process.

The formation of sustainable assortment helps to create an optimal amount of sales figures for a long period of time and is becoming one of the fundamental prerequisites for creating competitiveness and welfare of the retailer. In this regard, *F. Kotler* offers a successful approach of creating sustainable

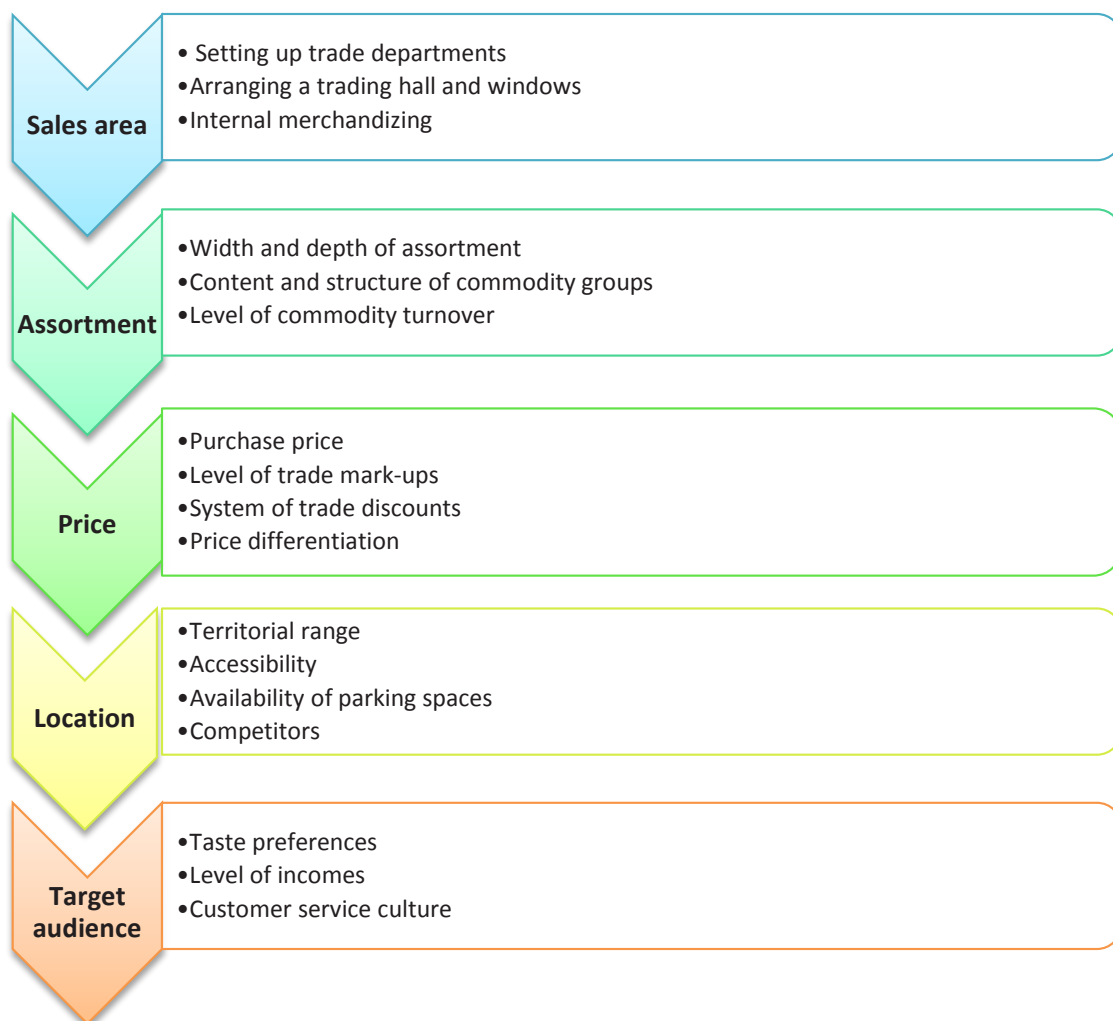

Fig. 1. Principles, determining the retail format

Source: Котельникова, З. Особенности развития розничных сетей и торговых форматов в продовольственном секторе российской торговли в 2000-х годах (региональный аспект). Мир России, 2009, № 3, с. 154-155.

retail assortment, differentiating the following two stages: *first*, analyzing the commodity lines, including permanently gathering and processing of data on the volumes and values of sales and profits by individual stock units; *second*, the adoption of decisions on the length of commodity lines, the need for upgrading or shortening [6, p. 263].

When working out the essence of the process, the theoreticians *Dikhtl E.* and *H. Hershgen* proposed that the formation of sustainable assortment should take into account the economic objectives of the commercial enterprise based on the criteria for increasing sales volume and profit maximization [2, p. 59]. Compliance with this principal definition allows outlining the trends of the research process, expressed in:

- evaluation of goods on the basis of analytical data reporting on the structure of sales, showing the relative shares of different commodities and commodity groups in the total amount of sales value;
- evaluation of the micro-environment of the commercial enterprise, incl. that of consumers;

According to the theoretical formulations of *Zavyalov P.* the creation of sustainable assortment of a commercial enterprise is a system that includes: determining user demand and user requirements, highlighting the characteristics of consumer, evaluating the assortment of goods, investigating competitors, etc. [4, p. 117-118].

The analysis of the various methods of creating retail assortment and ensuring its sustainability allows us to highlight certain similarities. In its entirety, the methods studied emphasize the importance of market acceptance of goods and evaluation of the results obtained in terms of the economic efficiency of a retailer's activities. In this regard, the analysis needs data on market segments, goods offered, consumer preferences and price dynamics. The idea that each item in the assortment affects to a certain extent the financial state of commercial enterprises underlies the process of retail assortment creation. The application of an algorithm for the formation of retail assortment based on the ABC analysis ranks the resources in order of importance. This is based on the Pareto principle, according to which 20% of all goods create 80% of the turnover. The length of time the goods stay on the market should be taken into consideration, as consumer demand is different for new goods and for established goods.

Studying the assortment in terms of the goods of different price ranges that it involves is extremely important in the context of heightened competition. In accordance with the interests and requirements of consumers the assortment should include goods of different price ranges, low-end, mid-end and high-end, i.e. luxury goods. Pricing decisions directly affect the level of sales and become an essential prerequisite for achieving the competitiveness of goods and commercial enterprises.

The nature of complexity of the process of retail assortment creation is analyzed and evaluated by the scholar *L. Bragin* [1, p. 37-38]. According to him, the most significant principles that should premise the choice of groups of goods can be brought to:

- observing the correlation between the assortment of goods and the nature of consumer demand;
- providing sufficient width and length of the assortment;
- ensuring assortment sustainability which determines spending cuts along the supply chain and enables the standardization of all important commercial and technological processes and operations, as well as the improvement of the organization of their performance with minimum labour costs, material and financial resources;
- increasing the profitability of the retail assortment through taking into account the possible sizes of commercial mark-ups and discounts, the level of stock turnover and other economic factors.

Commercial practice studies show that retailers, such as 'Billa', 'Kaufland' and 'Lidl' chain stores, cut costs along the supply chain by building regional logistics centres. Suppliers transport goods to the relevant logistics platforms where they are regrouped, consolidated and sent to stores. This approach reduces transport costs as distributors deliver the necessary stocks directly into the central warehouse of the retail chain. Manufacturers also conduct similar supplies by their own transport. For example, the German retail chain 'Lidl' made an investment of over € 80 million in the construction of a second logistics centre in Bulgaria. The modern logistics centre has a total area of over 197,000 square meters [8, p. 37].

Ensuring the sustainability of retail assortment is as important as its proper creation. This is one of the main indicators regarding the assortment status and development. In her theoretical and methodological works *Eremina Y.* emphasizes that sustainability indicator characterizes the variations in the assortment width and depth, occurring over a certain period of time [3, p. 145].

The sustainability or stability of the assortment characterizes the constant availability of goods of a certain type or modification intended for sale. On the one hand, sustainable assortment in the store is associated with the possibility to purchase sustainable goods and to shorten the time for making a decision and to make the purchase. On the other hand, retailers find the creation of sustainable assortment favourable as it increases the efficiency of the buying and selling process. The pursuit of chain stores to attract the largest possible number of consumers and to increase the volume of sales and profits determines a significant increase in the assortment of goods offered. In this regard, observing the market analysis conducted by *Breisch R.* and *Cintagunta A.* shows that over the past decade modern American grocery stores have offered more than 47,000 items, exceeding more than twice the assortment offered by such stores ten years ago [10, p. 49].

According to the researchers quoted, in this period the assortment growth rate considerably exceeds the rate at which the retail space and shelf space in stores increase. On the other hand, the expansion of the assortment is not always appreciated by users, which makes retailers enter into additional costs to update the stocks. During a certain period of their

operation – in 2009, big retail chains like Walmart and Kroger Co, undertook activities to reduce the assortment by about 15%. The sustainability of retail assortment development and management requires flexible solutions that create balance between the benefits for consumers and the costs of commercial enterprises when changing the assortment.

As pointed by *Hoch St.* and *Bradlow E.*, assortment diversity ranks third according to consumers after the location of the store and the price level of the goods [11, p. 527-546]. However, in specialized literature there are many studies proving that consumers react more to changes in the retail assortment than to changes in price levels [12, p. 5]. The availability of popular brands and their quantity in the proposed assortment within the assortment lines is more likely to influence a user when choosing a particular store.

The above data helps to find out that there is no universal approach to sustainable development of the retail assortment in theory and practice. As in each case the result of assortment change is influenced by the characteristics of the goods and consumer preferences, commercial enterprises make the appropriate management decisions.

The process of sustainable development of the retail assortment is based on pre-made sales forecasts for separate stock categories. In this aspect, the amount of retail space that needs to be allocated for each stock category, as well as the number of assortment positions or Stock Keeping Units (SKU) that must be purchased for each category have to be determined. In turn, the amount of retail space depends on the selected trade format. *Kotelnikova Z.* defines the ‘trade format’ as a product of optimization of such parameters as price and assortment of goods, retail space, provision of trade services while taking into account the characteristics of location and the behaviour of consumers and competitors [5, p. 154-155]: See Fig. 1.

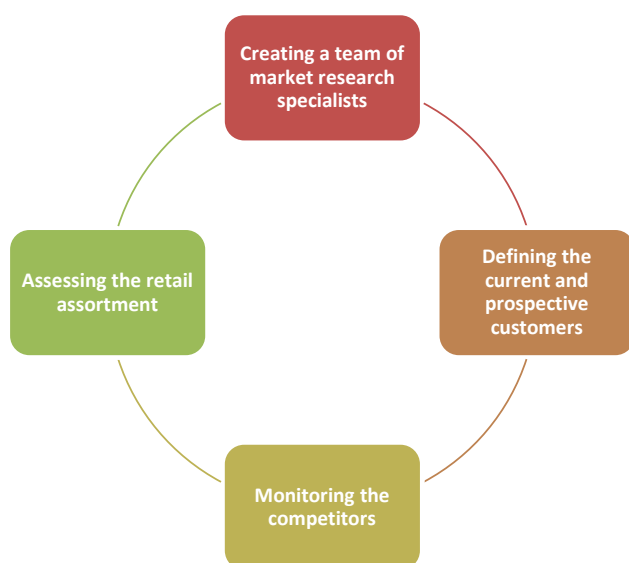

Fig. 2. Elements of the system of creating retail assortment

Source: Adapted by: Завьялов, П. *Маркетинг в схемах, рисунках, таблицах. Учебное пособие, Инфра-М, Москва, 2008, с. 117-121*

The retail format is formed under the influence of a number of factors, which determines the wide range of possible options, such as: hypermarkets, supermarkets, cash & carry, discounters, convenience stores, etc. Each of these types of retail formats is characterized by certain features, size of sales area, number of the assortment positions offered, location, target audience.

An analysis carried out in terms of methodology makes it possible to highlight the **fundamental elements of the system of sustainable retail assortment creation**: See Fig. 2.

As can be seen in Fig. 2 **creating a team of market research specialists** introduced in the activities of the store is a basic element of the system studied. Professionally trained specialists can refine the retail priorities of the store, analyze the data obtained on the needs of consumers and make appropriate decisions for the inclusion of new assortment positions or exclusion of some assortment positions.

Another element of the system studied is **defining the current and prospective customers**. Defining the needs has a significant importance for the realization of sales. The supply of sought products with specific consumer features and competitive advantages is one of the main objectives of the retailer. This business activity helps the formation over the years of a stable assortment corresponding to the consumer needs.

Monitoring the competitors by separate trends is defined as a third element of the system of creating sustainable retail assortment. This step involves the activities related to monitoring the competitors allowing for the following important indicators: market share, percentage of new products and sales, new markets, customer loyalty, etc.

The fourth element integrated in the system of sustainable retail assortment creation is related to **assessing the retail assortment**. This assessment involves excluding or including in the assortment of new stock units, taking into account both the importance for customer satisfaction and the importance for the commercial enterprise.

Conclusions. The attempt made to study and interpret the nature of complexity of the theoretical-applied approaches for retail assortment creation and sustainable development gives us the reason to formulate the following important conclusions:

First. Based on the above theoretical arguments to consider the sales area, assortment, price, location and target audience, the characteristics and specifics of retail assortment creation are outlined as a kind of process of selecting various groups of goods, their types and varieties, differentiated by specific features, with the aim of supplying and selling in the store.

Second. The use of methodological tools enables highlighting the main elements of the system of creating sustainable retail assortment, making it an immediate measure of the dynamic processes of the business conducted.

In terms of the problems discussed it can be concluded that the advantages of using effective approaches in the retail assortment creation and sustainable development find expression in the creation of the sought competitive advantages of commercial enterprises.

Список литературы:

1. Брагин Л., Иванов Г., Стукалова И., Зверева А., Куренкова В. Торговля: состояние и перспективы развития: Сборник научных статей и докладов на научно-практических конференциях. Часть I, Изд. «Спутник», Москва, 2011, с. 37-38.
2. Дихтль Е., Хершген Х. Практический маркетинг: Учебное пособие. Изд. «Инфра-М», Высшая школа, 1996, с. 59.
3. Еремина Ю. и кол. Товарный менеджмент. Инфра-М, Москва, 2015, с. 145.
4. Завьялов П. Маркетинг в схемах, рисунках, таблицах. Учебное пособие, Инфра-М, Москва, 2008, с. 117-118.
5. Котельникова З. Особенности развития розничных сетей и торговых форматов в продовольственном секторе российской торговли в 2000-х годах (региональный аспект). Мир России, 2009, № 3, с. 154-155.
6. Котлер Ф. Основы маркетинга. Издательский дом «Вильямс», Санкт-Петербург, 2007, с. 263.
7. Михайлов П. Маркетинговые исследования в рознице. Инструменты управление продуктом, Номер 2, 2005, с. 8.
8. Регал, «Лидл» изгражда втори логистичен център в България, София, 2015.
9. Узунова Ю. Стратегическата маркетингова активност (Устойчивост на фирмите при промени). Изд. «Стено», Варна, 2004, с. 119.
10. Breisch R. A., Cintagunta P. K., Fox E. J. How does assortment affect grocery store choice? // Marketing Research, 2009, Vol. 46, № 2, p. 49.
11. Hoch St., Bradlow E., Wansink B. The Variety of Assortment // Marketing Science. 1999. Vol. 18, № 4, p. 527-546.
12. O'Connell V. Reversing field, Macy's goes local // Wall Street. 2008, p. 5.

Петрова С.А.

Хозяйственная академия имени Д.А. Ценова (Свиштов, Болгария)

ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ И УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ ТОРГОВОГО АССОРТИМЕНТА

Аннотация

В процессе исследования сущности и роли решений для устойчивого развития торговых предприятий выделяется ряд вопросов, являющихся не только теоретической, но и практической проблемой. Устойчивость превращается в непосредственный измеритель динамических перемен, наступающих в результате применения современных концепций, создающих конкурентные преимущества. Источником части этих преимуществ являются используемые новые подходы к формированию и обеспечению устойчивости торгового ассортимента. Цель настоящей разработки – рассмотреть и интерпретировать базовые теоретико-методологические постановки формирования и устойчивого развития торгового ассортимента. Для достижения намеченной цели ставятся следующие более важные исследовательские задачи: изучение теоретических основ формирования торгового ассортимента; анализ возможностей формирования и устойчивого развития ассортимента торгового предприятия; обоснование рекомендаций по повышению эффективности формируемого торгового ассортимента и обеспечению его устойчивости на торговом предприятии. В специализированной литературе проблемы формирования и устойчивого развития ассортимента торгового предприятия исследованы и проанализированы на протяжении различных периодов времени и в различных разрезах. В связи с этим особую значимость имеет соблюдение достижений в этой области с точки зрения методологии, методики и подходов, а также принятие во внимание меняющихся условий для торгового бизнеса на национальном и международном уровне.

Ключевые слова: процесс формирования торгового ассортимента; устойчивость торгового ассортимента; торговое предприятие.

УДК 338.314.9

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ ТА ПОКАЗНИКІВ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Прімерова О.К., Васильчик А.В.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Метою дослідження стало вивчення поглядів провідних економістів на взаємозв'язок економічного розвитку і показників гендерної рівності. Основою дослідження стали наукові напрацювання сучасної економічної теорії та соціології, наукові досягнення зарубіжних вчених, що стосуються гендерних аспектів економічного розвитку. Також було проведено власне дослідження, яке підтвердило наявність зв'язку між економічним розвитком і гендерною рівністю в країні. За допомогою методів економетричного аналізу було проаналізовано статистичні дані Світового Банку та щорічних звітів Всесвітнього економічного форуму. На основі отриманих результатів було обґрунтовано необхідність досягнення гендерної рівності задля забезпечення сталого розвитку в Україні.

Ключові слова: гендерна рівність, економічний розвиток, гендерний розподіл праці, економічний добробут, економетричний аналіз.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, поруч з економічним зростанням, показники гендерної рівності стають одними з найважливіших індикаторів розвитку країни. Було проведено чимало наукових досліджень, переважно зарубіжними економістами та соціологами, що довели наявність тісного зв'язку між змінами та зрушеннями в економічному розвитку та наявними ступенем гендерної рівності в країні. Збільшення чисельності економічно активного населення за рахунок розширення участі жінок у всіх сферах суспільної діяльності та використання потенціалу як жінок, так і чоловіків, сприяє економічному зростанню та сталому розвитку нації. Отже, гендерна рівність набуває сенс навіть суто з економічної точки зору, тому що країна, яка повністю не використовує весь потенціал населення, не може бути успішною економічно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження гендерної рівності в контексті економічного зростання, а також аналіз даного показника як фактору зростання національного добробуту, займають чільне місце в фундаментальних працях таких провідних економістів як Дж. Баршема, Р. Гатті, Дж. Герберта, М.А. Діуфа, К-Т. До, М. Допке, Е. Дуффо, Д. Доллара, Л. Йі, А. Кінга, Дж. Коутса, А. Левченка, Б. Лока, Г. Міллера, К. Радатса, Дж. Стоцького, М. Тергліта, Р. Фернандеса, Дж. Хайнца, Е. Хілла та інших. Серед вітчизняних дослідників варто відзначити О. Купець та Т. Марценюк, до сфер інтересу яких входить питання ринку праці і гендеру. Актуальність даного дослідження полягає у тому, що проблема взаємозв'язку гендерної рівності зі сталим економічним розвитком залишається недостатньо висвітленою в Україні та проведені дослідження даного питання не мають системного характеру.

Метою даного дослідження є систематизація поглядів на гендерні аспекти економічного розвитку країни, дослідження впливу показників гендерної рівності на конкретні економічні показники, такі як ВВП у розрахунку на одну особу, та обґрунтування необхідності досягнення гендерної рівності задля забезпечення сталого розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жінки становлять трохи більше половини всього населення світу і їх внесок у показники економічної діяльності, зростання та добробут, є істотно нижчим від свого можливого потенціалу, що має серйозні макроекономічні наслідки. Незважаючи на значний прогрес протягом останніх десятиліть, ринки праці у всьому світі залишаються сегментованими за гендерною ознакою, а просування в бік гендерної рівності, очевидно, призупинилося. Частка жінок, що входить до складу робочої сили, залишається нижчою, ніж відповідна частка чоловіків. Жінки виконують більшу частину неоплачуваної роботи, а в разі оплачуваної роботи – на них припадає непропорційно велика частка працівників у неорганізованому секторі та серед бідних. Відзначаються також значні розбіжності в оплаті праці між жінками та їхніми колегами-чоловіками. У багатьох країнах перекося та дискримінація на ринку праці обмежують перспективи збільшення оплачуваної праці жінок і частка останніх на керівних посадах або серед підприємців залишається низькою.

Існують численні свідчення того, що наявність у жінок можливостей для повної реалізації свого потенціалу на ринку праці може принести значні макроекономічні вигоди.

У науковій праці економістів Міжнародного валютного фонду Б. Локо та М.А. Діуфа (2009 рік), вивчаються основні детермінанти зростання сукупної продуктивності факторів виробництва за допомогою методу головних компонент та динамічної моделі панельних даних. Результати дослідження підтверджують ключову роль макроекономічних та інституціональних факторів, відкритості торгівлі та людського капіталу в збільшенні зростання продуктивності праці. Крім того, дані свідчать про те, що реформи, спрямовані на залучення прямих іноземних інвестицій, раціоналізації уряду, перерозподілу ресурсів з галузей з низькою продуктивністю на більш високі, заохочення жінок долучитись до робочої сили на ринку праці, можуть примножити прибуток від сукупної продуктивності факторів виробництва. В цілому, досягнення високих темпів зростання продуктивності виробництва вимагає певного поєднання сприятливого макроекономічного серед-

овища, відкритості торгівлі, стабільного розвитку людського капіталу, а також організаційних та соціально-економічних чинників, що створюють привабливе бізнес-середовище [1, с. 14-15].

Дослідники Е. Хілл та А. Кінг (1995 рік) вивчали вплив гендерних відмінностей в галузі освіти у емпіричному контексті зростання. Замість того, щоб намагатися пояснити зростання ВВП, вони зосереджуються на взаємозв'язку рівня ВВП та гендерної нерівності у сфері освіти. Їх результати стверджують, що рівень жіночої освіти має істотний позитивний вплив на рівень ВВП, і що низький коефіцієнт відношення жінок до чоловіків, що навчаються, пов'язаний із більш низьким рівнем валового внутрішнього продукту у розрахунку на одну особу [2, с. 9].

Американські дослідники Д. Доллар і Р. Гатті (1999 рік) також вивчали взаємозв'язок між гендерною нерівністю у сфері освіти та економічним зростанням. За допомогою панельних регресій вони намагались пояснити інтервали зростання за п'ять років і спробували взяти під контроль можливу ендогенність між освітою та економічним зростанням, використовуючи інструментальну оцінку змінних. Результати показують, що гендерна нерівність у сфері освіти безпосередньо впливає на економічне зростання за рахунок зниження якості людського капіталу. Крім того, економічне зростання побічно впливає через наявність гендерної нерівності на інвестиції і зростання чисельності населення. Точкові оцінки показують, що від 0,4% до 0,9% відмінностей в темпах зростання між країнами Східної Азії та країнами Африки на південь від Сахари, у Південній Азії та на Близькому Сході, можуть бути спричинені великими гендерними розривами в освіті, що переважають у двох останніх регіонах. Крім того, аналіз показує, що гендерна нерівність в освіті перешкоджає прогресу у скороченні народжуваності та дитячої смертності, тим самим ставлячи під загрозу прогрес добробуту в країнах, що розвиваються.

Дослідники дійшли висновків, що отримання жінками середньої освіти (вимірюється як частка дорослого населення, що отримали певний рівень середньої освіти) позитивно пов'язане зі зростанням, у той час як середня освіта чоловіків має негативну кореляцію. У повній вибірці обидва ефекти є незначущими, але виявляється, що в країнах з низьким рівнем жіночої освіти, покращення останнього не сприяє економічному зростанню, в той час як у країнах з більш високою освіченістю жінок, сприяння розвитку останнього має істотний позитивний вплив на економічне зростання [3, с. 8].

Покращення можливостей жінок отримувати та контролювати доходи може в більш широкому сенсі сприяти економічному розвитку в країнах що розвиваються, наприклад, ведучи до збільшення частки дівчат, які відвідують школи. Жінки частіше ніж чоловіки вкладають більш значну частину сімейного доходу в освіту своїх дітей. Згідно з дослідженнями Дж. Хайнтца, робота жінок, як оплачувана, так і неоплачувана, можливо, є найсильнішим чинником, який веде до скорочення бідності в країнах, що розвиваються [4, с. 34]. Відповідно, на думку британсько-

го дослідника Г. Міллера (2008 рік), більш висока частка жінок, що входить до складу робочої сили та збільшення доходів жінок, можуть призвести до зростання витрат на відправлення дітей до школи, в тому числі дівчат, що потенційно створює коло сприятливого взаємного впливу, коли освічені жінки стають рольовими моделями та прикладами для інших жінок [5, с. 28]. У своєму дослідженні Дж. Стоцький (2006 рік) стверджує, що відносна відсутність можливостей у жінок в країнах що розвиваються, перешкоджає економічному зростанню, і в той же час економічне зростання веде до створення для них більш сприятливих умов [6, с. 26].

Цікаве дослідження провели К.-Т. До, А. Левченко та К. Радатс (2011 рік), де автори аналізують взаємодію між інтеграцією країн у світовий ринок та її ставленням до гендерних ролей. Вони обговорюють як з теоретичної, так і емпіричної точки зору, як розширення прав і можливостей жінки може стати джерелом порівняльних переваг, що формує відповідь країни на лібералізацію торгівлі. Також автори показують, що як тільки країни інтегруються у світову економіку, витрати і вигоди від гендерної дискримінації змінюються. Їх теорія виходить за рамки потенційного сукупного впливу багатства, пов'язаного з відкритою торгівлею, та підкреслює неоднорідність такого впливу.

З одного боку, для країн, в яких жінки наділені достатніми правами, що визначається темпами народжуваності, участю жінок у робочій силі або їх освітою, характерним є порівняно більша кількість різноманітних галузей, що використовують жіночу працю більш інтенсивно. З іншого боку, гендерний розрив є меншим в країнах, що експортують більше у жіночо-трудомісткі сектори. В умовах пришвидшеної глобалізації економіки шляхи до гендерної рівності, як би це не було парадоксально, є дуже специфічними для виробничої структури країни та її впливу на світовому ринку. Також, рівний доступ до факторів виробництва і сировини підвищить продуктивність компаній, що належать жінкам [7, с. 19-22].

Згідно з Дж. Баршем та Л. Йі (2012 рік), надання жінкам трудової зайнятості на рівних умовах з чоловіками дозволяє компаніям краще використовувати наявний кадровий фонд, що може позначитися на економічному зростанні [10, с. 6]. Хоча це і не можна вважати очевидним фактом, є свідчення того, що присутність жінок у радах директорів і у складі вищого керівництва, робить позитивний вплив на результати діяльності компаній. Підприємства, де працюють керівники-жінки, можуть мати більші переваги на споживчих ринках, де домінуючу роль відіграють жінки [8, с. 12], а поради директорів з великою гендерною різноманітністю можуть підвищувати якість корпоративного управління, забезпечуючи більш широкий спектр поглядів на одну й ту саму ситуацію [9, с. 8]. Крім того, на думку Дж. Герберта та Дж. Коутса (2008 рік), більш значний відсоток жінок на посадах, що передбачають прийняття рішень, може призвести до зменшення частки високо ризикованих фінансових операцій, які найчастіше здійснюються трейдерами чоловічої статі [10, с. 15].

М. Допке і М. Тертліт (2009 рік) представили новий механізм, за допомогою якого економічне зростання зменшує гендерну нерівність. Це підкреслює той факт, що чоловіки йдуть на компроміс коли погоджуються з юридичними правами жінок. В теоретичній моделі, чоловіки надають перевагу обмеженим правам своїх дружин, тому що це призведе до посилення їхньої позиції в домашньому господарстві, що також негативно позначається на їх корисності, оскільки вони цінують своє власне споживання більше, ніж споживання своїх дружин, і тому що вони менше переймаються благополуччям своїх дітей, ніж жінки. Тим не менш, вони виступають за розширення прав інших жінок, тому що вони альтруїсти по відношенню до своїх власних дітей, тобто вони хочуть, щоб їх доньки мали ширші юридичні права, адже це підвищить їх добробут, а отже і їхні сини зможуть знайти собі дружин з юридичними правами та вищим людським капіталом. Це, як наслідок, позитивно вплине на виховання їхніх онуків.

У моделі, коли віддача від освіти є низькою, люди голосують за режим патріархату, в якому всі сімейні рішення приймаються виключно чоловіком. Технологічний прогрес змінює значення людського капіталу та призводить до зрушення в бік компромісу між правами власної дружини та доньок, і як тільки віддача від освіти досягає критичного рівня, чоловіки голосують за розширення прав і можливостей наявного політичного режиму, відповідно до якого рішення приймаються спільно чоловіком та дружиною. Ця теорія, на думку авторів, могла б пояснити, чому правові та економічні права заміжніх жінок покращуються першочергово, а вже потім відбуваються зрушення у розрізі політичних прав [11, с. 1562-1563].

Р. Фернандес (2009 рік) пропонує теорію, подібну до попередньої, щоб пояснити той факт, як розширення економічних і політичних прав жінок збігається з економічним розвитком. За її словами, накопичення капіталу і зниження народжуваності змінює інтереси чоловіків щодо майнових прав жінок, змушуючи їх в кінцевому підсумку вибрати систему надання прав своїм донькам, на-

віть якщо це бентежитиме їх як чоловіків. У рамках патріархальної системи, отці заповідають синам більше, ніж донькам. В результаті, вищий рівень багатства та падіння народжуваності призводить до збільшення витрат, пов'язаних із забезпеченням добробуту патріархального режиму, над рівнем витрат за системи рівних прав власності, оскільки це лише поглиблює нерівномірне користування багатством, коли сини мають значні переваги у порівнянні з дочками. При досягненні деякого критичного рівня, отці краще пожертвують перевагами споживання, які вони отримують від патріархальної системи для того, щоб гарантувати, що їхні сини будуть більш щедрими зі своїми доньками [12, с. 11-12].

Частка жінок, що входить до складу робочої сили, змінюється в залежності від доходів у розрахунку на одну особу. Так, Е. Дуфло (2012 рік) підкреслив, що при більш низькому рівні доходу у розрахунку на одну особу, висока частка жінок, що входять до складу робочої сили відображає необхідність працювати за відсутності програм соціального захисту. При більш високих доходах домашніх господарств та поліпшенні соціального захисту, жінки можуть йти з ринку праці, присвячуючи себе домашній роботі і турботі про дітей. При рівні доходів, характерному для країн з розвинутою економікою, частка населення, що входить до складу робочої сили, знову збільшується в результаті підвищення рівня освіти, зниження коефіцієнтів фертильності, доступу до технологій, наявності ринкових послуг, що допомагають вести домашнє господарство [13, с. 1076]. Результати досліджень показують, що підковоподібний взаємозв'язок залишається стабільним з плином часу і зберігається при включенні в аналіз індивідуальних характеристик країн.

Жінки вносять істотний вклад в економічний добробут, докладаючи значних неоплачуваних трудових зусиль, зокрема, щодо виховання дітей та ведення домашнього господарства, і ці зусилля часто не враховуються і не включаються до ВВП. Можливості жінок брати участь у роботі ринку праці обмежуються тим, що вони витрачають більше часу на неоплачувану працю. У серед-

```
. reg gdp_per_capita economic_particip_and_opport educational_achievement health_and_survival po
> litical_empowerment
```

Source	SS	df	MS			
Model	570.123166	4	142.530791	Number of obs =	256	
Residual	196.639478	251	.783424215	F(4, 251) =	181.93	
				Prob > F =	0.0000	
				R-squared =	0.7435	
				Adj R-squared =	0.7395	
				Root MSE =	.88511	
Total	766.762644	255	3.00691233			

gdp_per_capita	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
economic_particip_and_opport	5.214529	.4535997	11.50	0.000	4.321182	6.107875
educational_achievement	.7527824	.1716512	4.39	0.000	.4147222	1.090842
health_and_survival	18.35863	4.612789	3.98	0.000	9.27393	27.44334
political_empowerment	1.324896	.0741522	17.87	0.000	1.178856	1.470936
_cons	-104.1417	20.31812	-5.13	0.000	-144.1574	-64.12593

Рис. 1. Результати оцінки базової моделі методом найменших квадратів

ньому жінки присвячують в два рази більше часу роботі по господарству і в чотири рази більше – турботі про дітей, ніж чоловіки, тим самим вивільняючи час для чоловіків зі свого домашнього господарства, щоб вони могли брати участь у роботі організованого ринку праці. В країнах-учасниках Організації економічного співробітництва та розвитку, жінки щодня витрачають приблизно на 2S години більше на неоплачувану працю, ніж чоловіки, незалежно від стану його трудової зайнятості. Як результат – гендерні відмінності в загальному часі, що витрачається на працю, і який вимірюється як сума оплачуваної і неоплачуваної праці, включаючи час на транспорт, в багатьох країнах близькі до нуля [14, с. 34].

Для проведення власного дослідження взаємозв'язку показників гендерної рівності економічного зростання було використано панельні дані для 32 країн світу, що належать до різних груп за рівнем доходів, за 2006-2013 роки та проведено економетричний аналіз. Масив даних для моделі було сформовано на основі статистичних баз даних Світового Банку та щорічних звітів Всесвітнього економічного форуму з представленим там Глобальним індексом гендерного розриву, що аналізує політичну, економічну, освітню та сферу охорони здоров'я в контексті нерівності між чоловіками та жінками [15, 16].

Також варто зауважити, що особливістю панельних даних є те, що це є специфічний тип об'єднаних даних, в яких наявне спостереження конкретного крос-секційного елемента протягом певного періоду часу. Використання такого типу даних для дослідження дозволяє прослідкувати динаміку процесу одразу в багатьох країнах.

Головною метою дослідження було перевірити, чи пояснюється економічний розвиток країни гендерною нерівністю у різних сферах життя суспільства, а також визначити які саме сфери мають більш істотний вплив.

Економічний розвиток у моделі було представлено показником ВВП у розрахунку на одну особу у доларах за середнім курсом за звітний період. Щодо показників глобального індексу гендерного розриву, то він представлений чотирма суб-індексами, що охоплюють основні сфери життя суспільства. Всі ці індекси лежать на шкалі від 0 до 1 балу, де 1 – це найвищий прояв гендерної рівності. Перед побудовою моделі всі дані були прологарифмовані, так як мали різні одиниці виміру та шкали розкиду значень. З технічних причин значення всіх індексів були домножені на 100.

Враховуючи всі вищеперелічені фактори, була побудована базова модель (1), яка описується наступним рівнянням:

$$\ln(gdp_per_capita_{it}) = a_0 + a_1 \ln(economic_particip_and_opport_{it}) + a_2 \ln(educational_attainment_{it}) + a_3 \ln(health_and_survival_{it}) + a_4 \ln(political_empowerment_{it}) + \mu_i + \varepsilon_{it}, \quad (1)$$

де $gdp_per_capita_{it}$ – валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу у країні i та у році t ; $economic_particip_and_opport_{it}$ – індекс участі в економічному житті, що враховує показники заробітної плати, рівня залученості до трудових ресурсів та доступу до висококваліфікованої зайнятості; $educational_attainment_{it}$ – індекс рівня основної та вищої освіти та можливість справедливого доступу до неї; $health_and_survival_{it}$ – індекс здоров'я та виживання; $political_empowerment_{it}$ – індекс розширення політичних прав та можливостей; μ_i – неспостережувані специфічні ефекти для країн; ε_{it} – залишкові шуми.

Для проведення економетричного аналізу моделі був використаний програмний пакет Stata 13. Базову модель було оцінено за трьома основними підходами: одну звичайну регресійну модель на множині лонгітюдних даних методом найменших

```
xtreg gdp_per_capita economic_particip_and_opport educational_attainment health
_and_survival political_empowerment, fe
```

Fixed-effects (within) regression	Number of obs	=	256
Group variable (i): country_id	Number of groups	=	32
R-sq: within = 0.4631	Obs per group: min	=	8
between = 0.7131	avg	=	8.0
overall = 0.6734	max	=	8
	F(4, 220)	=	144.49
corr(u_i, Xb) = 0.5906	Prob > F	=	0.0000

gdp_per_ca~a	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
economic_p~t	.421192	.2483769	7.56	0.006	-.0483106 .9106946
educationa~t	-.0451696	.0535899	-0.84	0.400	-.1507847 .0604456
health_and~l	-4.75825	2.543301	-1.87	0.063	-9.770601 .2541016
political_~t	.2697181	.0494141	5.46	0.000	.1723325 .3671037
_cons	28.35266	11.85306	2.39	0.018	4.992584 51.71274
sigma_u	1.6071419				
sigma_e	.17702778				
rho	.98801228	(fraction of variance due to u_i)			

F test that all u_i=0: F(31, 220) = 195.31 Prob > F = 0.0000

Рис. 2. Результати оцінки базової моделі методом фіксованих ефектів

квадратів (pooled OLS) та дві моделі панельних даних – з випадковими та фіксованими ефектами. Спочатку, за допомогою методу найменших квадратів було проведено оцінку моделі, за якої не враховувалися ефекти індивідуальних країн та періодів. Оцінивши модель ми отримали результати (рис. 1), які свідчать, що модель є адекватною. Це доводить достатньо високий коефіцієнт детермінації, який становить майже 74%, а також високий показник F-статистики.

Було проведено декілька тестів на перевірку адекватності даної моделі.

По-перше, залишки моделі нормально розподілені, відсутня гетероскедастичність відповідно до результату теста Бройша-Пагана ($\chi^2(1) = 3.71$, $\text{Prob} > \chi^2 = 0.055$) та відсутня мультиколінеарність за *variance inflation factor (VIF)*.

Варто зауважити, що, як зазначалося раніше, в основі методу найменших квадратів (pooled OLS) лежить просте об'єднання даних без урахування відмінностей у країнах та періодів. Тому, враховуючи специфіку панельних даних, доцільним є використання методів, які враховують індивідуальні ефекти країн та періодів, обраних для дослідження.

Перед початком проведення аналізу панельних даних та оцінки моделі у програмному пакеті Stata було використано команди *iis* та *tis* для визначення групуючої та часової змінних. Групууючою змінною, яка визначає крос-секційці спостереження є змінна *country_id*, яка приймає числове значення від 1 до 32. Відповідно, кожна досліджувана країна в панелі має свій унікальний порядковий номер. Часовою змінною є змінна *year*, яка приймає значення від 2006 до 2013 та відповідно визначає роки, протягом яких досліджується панель. Модель було оцінено за двома методами: методом фіксованих та випадкових ефектів.

Метод фіксованих ефектів дозволяє дослідити вплив факторів, які змінюються у часі. Фіксовані ефекти демонструють взаємозв'язок між залежною та пояснювальними змінними, припускаючи, що кожна окрема одиниця (в нашому випадку країна) може мати свої індивідуальні, незмінні у

часі, характеристики, які можуть впливати або зсувати незалежну або пояснювальні змінні. Це є обґрунтуванням припущення про кореляцію між залишковими компонентами окремих країн та незалежними змінними. Метод фіксованих ефектів усуває вплив таких незмінних у часі характеристик на пояснювальні фактори, що дозволяє побачити чистий вплив цих факторів на залежну змінну. Важливим припущенням при використанні даного методу є унікальність цих індивідуальних характеристик для кожної одиниці та відсутність кореляції між ними та залишковими компонентами [17, с. 3].

Метод випадкових ефектів, на відміну від методу фіксованих ефектів, варіацію в середині одиниць (в нашому випадку країн) визначає як таку, що є випадковою та такою, що не впливає на незалежні змінні. Випадкові ефекти використовуються, коли є підстави стверджувати, що відмінності між країнами мають певний вплив на залежну змінну. Перевагою даного методу є можливість включення до аналізу факторів, що є незмінними у часі, адже при використанні методу фіксованих ефектів такі змінні абсорбуються константою. Метод випадкових ефектів припускає відсутність кореляції між залишковими компонентами та незалежними змінними, що дозволяє включити незмінні у часі фактори до числа пояснювальних змінних [18, с. 132].

Оцінивши модель методом фіксованих ефектів, ми отримали результати (рис. 2), згідно з яких значущими факторами впливу на економічний розвиток є індекс участі в економічному житті країни та індекс розширення політичних прав та можливостей. Модель є адекватною за критерієм Фішера, проте коефіцієнт детермінації дорівнює лише 67,3%.

Оцінивши модель методом випадкових ефектів, ми отримали результати (рис. 3), згідно з яких значущими факторами економічного розвитку є ті ж самі показники – індекс участі в економічному житті країни та індекс розширення політичних прав та можливостей. Модель є адекватною за критерієм Фішера. Коефіцієнт

Random-effects GLS regression	Number of obs	=	256
Group variable (i): country_id	Number of groups	=	32
R-sq: within = 0.1631	Obs per group: min	=	8
between = 0.6826	avg	=	8.0
overall = 0.6273	max	=	8
Random effects u_i ~ Gaussian	Wald chi2(4)	=	55.77
corr(u_i, X) = 0 (assumed)	Prob > chi2	=	0.0000

gdp_per_ca~a	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
economic_p~t	.7659342	.2791303	2.74	0.006	.218849 1.313019
educationa~t	-.0255551	.0617075	-0.41	0.679	-.1464995 .0953894
health_and~l	-1.40433	2.857809	-0.49	0.623	-7.005533 4.196874
political_~t	.3340767	.0555245	6.02	0.000	.2252506 .4429028
_cons	11.28719	13.28137	0.85	0.395	-14.74383 37.3182

sigma_u	.80625947
sigma_e	.17702778
rho	.9540077 (fraction of variance due to u_i)

Рис. 3. Результати оцінки базової моделі методом випадкових ефектів

детермінації дорівнює 62,7% та є нижчим, ніж в моделі з фіксованими ефектами.

Для того, щоб визначити, оцінки за яким з методів є більш адекватними було проведено тест Хаусмана, який порівнює розраховані коефіцієнти за методами фіксованих та випадкових ефектів та застосовується для перевірки наявності кореляції між залишковими компонентами та незалежними змінними в моделі з випадковими ефектами.

Основний зміст тесту полягає в тому, що за відсутності кореляції між залишковими елементами та незалежними змінними, обидва методи (з фіксованими та випадковими ефектами) демонструють ефективні оцінки. Це означає, що для великих вибірок, розраховані коефіцієнти моделей з фіксованими та випадковими ефектами є однаковими. В випадку, коли залишкові компоненти корелюють з пояснювальними змінними, використання методу випадкових ефектів є недоцільним. В такому випадку, модель з фіксованими ефектами матиме ефективні оцінки. Нульова гіпотеза, яку перевіряє тест Хаусмана, полягає в тому, що залишкові компоненти моделі не корелюють з пояснювальними змінними, а отже, модель з випадковими ефектами є доцільною для використання [19, с. 324].

Застосувавши даний тест для нашої даної моделі отримано результати, згідно з яких можна відкинути нульову гіпотезу, оскільки p -рівень $< 0,01$. Варто також звернути увагу на тест Вальда, який перевіряє гіпотезу про те, що всі індивідуальні ефекти дорівнюють нулю. Stata автоматично перевіряє даний тест при використанні моделі з фіксованими ефектами. У нашому випадку: F test that all $u_i=0$: F (31, 220) = 195.3, Prob > F = 0.0000. Оскільки p -рівень $< 0,01$, то основна гіпотеза відкидається. Таким чином, маємо ще одне підтвердження того, що регресійна модель з фіксованими ефектами краще підходить для опису даних, ніж звичайна регресія. Отже, на основі проведених тестів, для даного дослідження необхідно надати перевагу моделі з панельними даними з фіксованими ефектами.

Тепер варто детальніше розглянути результати моделі з фіксованими ефектами. Як вже зазначалося раніше, значущими пояснювальними змінними (при довірчому інтервалі в 95%) є індекс участі в економічному житті та індекс розширення політичних прав та можливостей (рис. 2). Наявна пряма залежність між ВВП у розрахунку на одну особу та індексом участі в економічному житті країни: в середньому протягом 2006-2013 років при зростанні значення індексу на 1%, ВВП у розрахунку на одну осо-

бу збільшувалось на 0,42%. Також наявна пряма залежність між ВВП у розрахунку на одну особу та індексом розширення політичних прав та можливостей, при чому з кожним відсотком зростання значення індексу, ВВП у розрахунку на одну особу зростало на 0,27%. Такі результати підтверджують наше припущення про те, що підвищення гендерної рівності в країні сприяє її економічному розвитку, зокрема це стосується подолання гендерної сегрегації на ринку праці.

Висновки. Незважаючи на різноманітну кількість наукових підходів та моделей, результати розглянутих вище досліджень вказують на те, що економічний розвиток беззаперечно пов'язаний із гендерною рівністю, хоч і існує безліч нюансів, які потрібно враховувати. Таким чином, рівноправна участь жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства та держави стає однією з важливих умов забезпечення стабільного розвитку України та заporукою її європейської інтеграції.

Національний гендерний механізм протягом останніх п'яти років зазнав чималого послаблення, яке пов'язане з проведенням у 2010 році адміністративної реформи, внаслідок якої була знищена управлінська вертикаль та координація діяльності між центральними і місцевими органами влади. Під час цих змін жодна державна установа не займалася вирішенням гендерних питань. Розглядом проблем щодо рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на центральному і місцевому рівнях займаються різні управління та відділи, що не утворюють єдину цілісну управлінську вертикаль.

Однією з основних умов, що сприяють поширенню дискримінації за ознакою статі в українському суспільстві, є те, що утискання прав жінок у різних формах в Україні на практиці не карається. Норми законів, що пропагують та гарантують рівність і недискримінацію, є деклараційними. Реально держава не має змоги забезпечити дотримання задекларованого у статті 24 Конституції України принципу рівності, так як органи влади не мають реальних важелів впливу на порушників [20, с. 7].

Варто зазначити, що проблема гендерної нерівності ніколи не була пріоритетною на державному рівні, її сприймали як неважливу та другорядну проблему. Тому зараз дуже важливим є усвідомлення значимості забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків і жінок, та покращення функціонування національного механізму гендерної політики, задля уможливлення та забезпечення цієї рівності.

Список літератури:

1. Loko B. Revisiting the Determinants of Productivity Growth; What's new? / B. Loko, M. A. Diouf // IMF Working Paper, Vol. 9, 2009. – № 5. – 29 p.
2. King E. Women's Education in Developing Countries: Barriers, Benefits, and Policy / E. King, A. Hill. – Baltimore: Johns Hopkins Press, 1999. – 20 p.
3. Dollar D. Gender Inequality, Income, and Growth: Are Good Times Good for Women? / D. Dollar, R. Gatti. – Policy Research Report on Gender and Development Working Paper Series, 1999. – № 1. – 48 p.
4. Heintz J. Globalization, economic policy and employment: Poverty and gender implications / J. Heintz. – Geneva: International Labour Office, 2006. – 91 p.
5. Miller G. Women's Suffrage, Political Responsiveness, and Child Survival in American History / G. Miller. – The Quarterly Journal of Economics (August), 2008. – P. 1287-326.

6. Stotsky J. Gender and Its Relevance to Macroeconomic Policy: A Survey / J. Stotsky. – Washington: IMF Working Paper Vol. 6, 2006. – 233 p.
7. Do Q.-T. Engendering Trade / Q.-T. Do, A. Levchenko, C. Raddatz. – Washington: World Bank Policy Research Working Paper, 2011. – № 5777. – P. 132-158.
8. Barsh J. Unlocking the Full Potential of Women at Work / J. Barsh, L. Yee. – Wall Street Journal, 2012. – № 165. – P. 46-51.
9. Davies of Abersoch L. Women on Boards 2013: Two Years On. – Government of the United Kingdom, 2013. – P. 30.
10. Coates J. M. Endogenous Steroids and Financial Risk Taking on a London Trading Floor / J. M. Coates, J. Herbert. – PNAS, Vol. 105, 2008. – № 15. – P. 167-172.
11. Doepke M. Women's liberation: What's in it for men? / M. Doepke, M. Tertilt. – Quarterly Journal of Economics, Vol. 124, 2009. – P. 1541-1591.
12. Fernandez R. Women's rights and development / R. Fernandez. – NBER Working Paper, 2009. – № 15355. – 23 p.
13. Duflo E. Women Empowerment and Economic Development / E. Duflo. – Journal of Economic Literature, Vol. 50, 2012. – № 4. – P. 1051-1079.
14. Fulfilling the Promise: How More Women on Corporate Boards Would Make America and American Companies More Competitive. – Committee for Economic Development (CED), 2012. – P. 36.
15. The annual reports of the World Economic Forum. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org>
16. Офіційний сайт Світового банку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>
17. Червак-Смерічко О. Ю. Моделі лонгітюдних даних в емпіричних дослідженнях / О. Ю. Червак-Смерічко // Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка. – 2013. – Вип. 40, Ч. 3. – С. 183-186.
18. Комашко О. В. Прикладна економетрика: навч. посіб. / О. В. Комашко. – 2004. – 151 с.
19. Adkins L. Using Stata for Principles of Econometrics / L. Adkins, R. Carter Hill. – John Wiley & Sons, Inc, 2008. – 608 p.
20. Дослідження, проведені в рамках підготовки восьмої періодичної доповіді про виконання Україною конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. – Київ, 2014. – 106 с.

Примерова Е.К., Васильчик А.В.

Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ВЗАИМОСВЯЗИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ И ПОКАЗАТЕЛЕЙ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА

Аннотация

Целью исследования стало изучение взглядов ведущих экономистов на взаимосвязь экономического развития и показателей гендерного равенства. Основой исследования стали научные наработки современной экономической теории и социологии, научные достижения зарубежных ученых, касающиеся гендерных аспектов экономического развития. Также было проведено собственное исследование, которое подтвердило наличие связи между экономическим развитием и гендерным равенством в стране. С помощью методов эконометрического анализа были проанализированы статистические данные Всемирного Банка и ежегодных отчетов Всемирного экономического форума. На основе полученных результатов было обосновано необходимость достижения гендерного равенства для обеспечения устойчивого развития в Украине.

Ключевые слова: гендерное равенство, экономическое развитие, гендерное распределение труда, экономическое благополучие, эконометрический анализ.

Primierova O.K., Vasylychuk A.V.

National University of Kyiv-Mohyla Academy

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ASSESSMENT OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC DEVELOPMENT AND INDICES OF GENDER EQUALITY

Summary

The purpose of the research was to study the views of leading economists on the relationship of economic development and gender equality indicators. The basis of the research was the scientific achievements of modern economic theory and sociology, scientific achievements of foreign scientists concerning gender aspects of economic development. Conducted own research also confirmed the link between economic development and gender equality in the country. With the help of the econometric analysis the statistics of the World Bank and the annual report of the World Economic Forum were analyzed. Based on the results of the research the necessity of gender equality for sustainable development in Ukraine was proved.

Keywords: gender equality, economic development, gender division of labor, economic prosperity, econometric analysis.

УДК 331.103.6

УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Римкіна М.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано управління знаннями як напрям соціально-економічного розвитку підприємств України. Досліджено міжнародні практики впровадження даної управлінської технології, що підтверджені довгостроковим збільшенням конкурентних переваг. Отримані результати свідчать, що необхідною складовою стає дотримання сучасних вимог економічної системи в цілому, орієнтованих на відповідальні відносини з усіма сторонами – в першу чергу перевага надається людині, її інтересам, рівню знань та умовам праці. Запропоновані необхідні елементи для впровадження технології управління знаннями на підприємствах України. Виокремлено переваги застосування технології управління знаннями на підприємствах України.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток; управління знаннями; підприємство; інтелектуальний капітал.

Постановка проблеми. Дослідження соціально-економічного розвитку підприємств України показало, що на вітчизняних підприємствах є багато проблем. Найбільшими перешкодами, що стримують процес постійного удосконалення, виявились: звільнення провідних висококваліфікованих працівників, що призводить до ослаблення інтелектуального потенціалу підприємства; зниження частки інженерно-технічних працівників і науковців у загальній чисельності працюючих; зниження винахідницької і раціоналізаторської активності; низький освітній рівень працівників і, особливо, осіб апарату управління; несприятливі умови праці, високий рівень травматизму; застаріла матеріально-технічна база; високий рівень ризиків у діяльності підприємств; низький рівень екологічної відповідальності підприємства та працівників; нераціональне використання природних ресурсів тощо.

Важливим фактором мінімізації цих проблем повинно стати впровадження більш ефективних управлінських технологій, що дозволять підвищити рівень соціально-економічного розвитку підприємства. Актуальність вибору нової управлінської технології залежить від масштабності проблем, які вона вирішить після впровадження. Зазначимо, що у більшості проблемних ділянок прослідковується один спільний елемент, управління яким можна змінити на краще. В даному випадку це невичерпний потенціал людини – її здатність і бажання постійно удосконалюватись. Інтеграція вмінь, знань та навичок персоналу із сукупністю виробничих процесів сприяють зростанню конкурентоспроможності підприємства в цілому. Конкурентною перевагою підприємств постає, в сучасних умовах, здатність створювати, накопичувати, розподіляти та застосовувати нові знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем соціально-економічного розвитку підприємства займалися такі вчені-економісти, як: Данилишин Б.М. [18], Колот А.М. [16], Рогоза М.С. [14], Савіна Г.Г. [15], Тимошук М.Р. [20], Ушенко Н.В. та інші. Ґрунтовні дослідження проблеми управління знаннями містяться в роботах Бакрі А. [1], Вовка Ю.Я. [12], Грішнєвої О.А. [9], Коби Н.В. [21], Коттер Дж. [5; 6], Мартиненка М.В. [22], Наливайка А.П. [17], Ус Г.О. [19]

та ін. Актуальним теоретичним та практичним аспектам технології управління знаннями підприємств присвячені дослідження відомих світових організацій, серед яких «Bain & Company» [13] та «Harvard Business School» [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеним аспектом загальної проблеми залишається дослідження ефективності управління соціально-економічним розвитком підприємств України. Недостатньо дослідженим залишається питання визначення особливостей управління знаннями як перспективним напрямом соціально-економічного розвитку підприємств України.

Метою статті є виокремлення та обґрунтування основних аспектів застосування управлінської технології «управління знаннями» на вітчизняних підприємствах як одного із заходів подолання проблемних аспектів соціально-економічного розвитку вітчизняних підприємств.

Основними завданнями статті є: проаналізувати міжнародний теоретичний та емпіричний досвід використання технології управління знаннями; дослідити ефективність діяльності підприємств після впровадження окремих елементів даної технології; запропонувати обов'язкові елементи при використанні технології управління знаннями на вітчизняних підприємствах та виокремити переваги впровадження даної технології для соціально-економічного розвитку підприємств України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток будь-якого підприємства залежить від великої кількості різноманітних факторів, таких як: наявність клієнтів та партнерів, ефективна маркетингова, фінансова, інвестиційна, інноваційна політики, кваліфікація та система стимулювання персоналу, відповідальне ведення бізнесу перед усіма заінтересованими сторонами, насиченість та розвиток ринку тощо. Проте одним із ключових факторів є соціальний розвиток підприємства, що проявляється в усіх без винятку перерахованих вище факторах.

Соціально-економічні орієнтири розвитку підприємства сформувалися в результаті змін у економічній системі в напрямку відповідального відношення до всіх заінтересованих сторін та врахування інтересів, проблем людини як

основної продуктивної сили постіндустріальної економіки. Зважаючи на процеси ефективної підприємницької діяльності, керівництво повинно розглядати соціально-економічний розвиток підприємства як стратегічний процес досягнення конкурентоспроможності. Це допоможе швидше пристосовуватись до сучасних змін зовнішнього середовища, зумовлених глобалізацією економічно-політичних та соціально-політичних процесів, індивідуалізацією суспільства в цілому і особистості зокрема, підвищенням значимості особистості та її прав, стрімкою науково-технічною революцією та новим культурним витком суспільного розвитку.

Жодні зміни не можуть дати бажаного результату без супроводу відповідної ефективної системи управління соціально-економічним розвитком, що базується на програмах розвитку, методах, технологіях, механізмах реалізації тощо. Важливим питанням при цьому залишається пошук перспективного напрямку управління соціально-економічним розвитком підприємства.

Важливим на сьогодні є вибір управлінської технології для соціально-економічного розвитку, що включатиме в себе: прийоми ефективного управління; напрями та закономірності здійснюваних змін; систему контролю.

Проведені провідними науковцями світу дослідження [1-8; 13] доводять, що в організаціях у тій чи іншій формі використовуються тільки

20% усіх знань, що стають «явними». Тобто 80% знань залишаються невикористаним потенціалом підприємства. Найчастіше це «нереалізовані» думки та пропозиції працівників. Задіяти ці знання можливо в процесі взаємодії людей, їх навчання та розвитку. Тому, зважаючи на дослідження міжнародних організацій та виділені проблеми соціально-економічного розвитку вітчизняних підприємств, пропонуємо керівникам зосередити увагу на управлінні знаннями. Даний напрям повинен стати перспективним для соціально-економічного розвитку підприємств через ефективне управління такими його складовими, як: розвиток персоналу, мотивація працівників, розширення їх прав та можливостей, залучення працівників до різноманітних форм управління та контролю якості в організації тощо.

Першочерговою умовою запровадження управління знаннями в практику ведення бізнесу повинно стати формування відповідної організаційної культури, взаємодії між працівниками та зовнішніми стейкхолдерами, заохочення ризику та самостійності у прийнятті рішень на різних рівнях. Це допоможе інтенсивніше здійснювати кругообіг наявних на підприємстві знань.

Мотивація праці є з'єднувальною ланкою між роботодавцем, працівником і результатом роботи. Розробка дієвої системи мотивування дозволить не лише зацікавити персонал до підвищення продуктивності праці, а й до навчання та постійного удосконалення.

Таблиця 1

Характеристика заходів заохочення працівників до розвитку

№	Назва заходу	Характеристика	Переваги застосування	Недоліки застосування
1.	Диверсифікація діяльності персоналу	Розширення спектру знань, умінь, навичок, кваліфікації, комунікацій	Збільшення знань працівників	Складність оволодіння новими знаннями
2.	Створення консультативних груп	Об'єднання працівників по 5-6 осіб. Діяльність груп охоплює різні аспекти організації роботи підприємства і включає виявлення проблеми, її аналіз, вироблення пропозицій, рекомендації щодо вирішення проблеми	Використання «мозкового штурму» для пошуку варіантів вирішення проблем	Відволікання персоналу від прямих обов'язків
3.	Налагодження постійного процесу розвитку персоналу	Створення системи навчання, що поєднує профільні інститути та підприємство	Наявність необхідної чисельності кваліфікованого персоналу	Значні інвестиції, важко зацікавити працівників
4.	Курси підвищення кваліфікації та перепідготовки	Основні форми навчання: оволодіння функціями на робочому місці в процесі роботи, ротація, підвищення кваліфікації в рамках конкретної посади, оволодіння професією під керівництвом наставника, курси з вивчення конкретної тематики	Покращення загального рівня знань працівників, удосконалення виробничого процесу	Потрібно весь час відслідковувати рівень знань працівників, щоб відбирати необхідних для навчання
5.	Матеріальне стимулювання розвитку персоналу	Створення преміальних фондів за освоєння та випуск нової продукції, введення безтарифної системи оплати праці, система «доплат за знання»	Миттєва реакція працівників, підвищення ефективності управління	Складність відслідковування всіх працівників, що заслуговують виплату
6.	Соціальне виховання персоналу	Активізація соціально-психологічних мотиваторів праці	Формування збалансованого соціально-психологічного клімату в колективі	Можлива негативна реакція працівників – опір
7.	Впровадження елементів персонального менеджменту	Надання можливості самостійно здійснювати планування, організацію, контроль і регулювання виробничого процесу	Залучення працівників до різноманітних форм управління та контролю якості в організації	Розпорошення відповідальності

Джерело: Складено автором на основі [1; 2; 8; 9; 12; 17; 19; 21; 22]

Моральне і матеріальне стимулювання праці в різних компаніях припускає комплекс заходів, спрямованих на підвищення трудової активності працюючих і, як наслідок, підвищення ефективності та якості праці. При впровадженні інновації на перше місце виходять такі якості персоналу як професіоналізм, здатність до творчості, інтелектуальні здібності, комунікативні якості, психофізіологічні характеристики. Для пошуку ефективних заходів підвищення соціальної складової соціально-економічного розвитку підприємств, в рамках управління знаннями, проаналізуємо найбільш розповсюджені заходи заохочення працівників до розвитку (див. табл. 1).

Кожен із запропонованих заходів заохочення працівників має певні особливості, переваги і недоліки, що були наведені у таблиці 1. В результаті впровадження цих заходів у міжнародних компаніях склалася нова методика управління соціально-економічним розвитком підприємства, де знайшли відображення як традиційні, так і нетрадиційні підходи до питань впливу на поведінку людей, їх інтереси, використання цілої системи форм, методів і факторів активізації трудової поведінки. Заохочення персоналу повинно базуватися не на результатах минулої праці, а на тому, що очікується від працівника в майбутньому.

Розглянемо міжнародну практику використання найбільш розповсюджених заходів заохочення працівників. Так, компанії «Arthur D. Little», «Dow Jones», «Heller Financial» впроваджували на своїх підприємствах проекти диверсифікації діяльності персоналу [1;4]. Наприклад, консалтингова компанія в області управління «Arthur D. Little» використовує такий алгоритм дій: 1) визначає, які знання є стратегічними для компанії, 2) коригує знання персоналу, визначаючи спочатку можливості і бар'єри для успішного обміну знаннями та навичками, 3) відслідковує отриманий результат та удосконалює стратегічно важливі знання та навички для підприємства.

Прикладом створення консультативних груп може слугувати компанія «IBM», де для того, щоб працівники змогли регулярно обмінюватись досвідом, використовуються неформальні бесіди, де вони розповідають про реальні ситуації та проводять дискусії щодо пошуку методів вирішення проблеми. Курси підвищення кваліфікації та перепідготовки груп працівників використовуються такими компаніями, як «Kodak», «EY» («Ernst & Young»), «KPMG» та ін. [4; 8] як один із елементів удосконалення, мотивування та єднання працівників. Тому, основним механізмом для створення якісних знань і їх застосування є спілкування співробітників, що спільно працюють у рамках однієї організації.

Особливої актуальності в рамках управління знаннями набуває вирішення проблем координації, узгодження потреб, мотивів та цілей працівників і підприємства в цілому, визначення та розв'язання протиріч між цілями та потребами працівників і підприємства. Важливо також формувати базис та умови для отримання нових знань. А це, в свою чергу, вимагає постійного самовдосконалення, ініціативи, відповідальності, рішучості, систематичного підвищення кваліфікаційного рівня, творчої активності працівників.

В системі управління знаннями система мотивації персоналу і корпоративна культура відіграють, з нашої точки зору, головну роль – кожен з цих елементів окремо і в сукупності.

Впровадження корпоративної культури на підприємствах є важливим напрямом змін в управлінні знаннями. Формування корпоративної культури, орієнтованої на розвиток кожного працівника, на ефективний взаємообмін знаннями та продуктивне їх використання вимагає від підприємства також врахування рівня компетентності працівника, міри його зростання, результатів взаємообміну знаннями з колегами та ефективності застосування отриманих знань у виробництві.

В умовах кризи необхідно змінювати підходи до впровадження елементів корпоративної культури в практику ведення бізнесу. Важливо розуміти, що співробітників більше будуть мотивувати глибинні елементи: цінності та переконання, а не значки або атрибути. І зовнішні елементи корпоративної культури залишаються важливим інструментом системи мотивації, тільки якщо вони спираються саме на наявні, а не проголошені цінності. У складний час нагороди в будь-якій формі будуть сприйняті як «мішура», пусті заклики, а корпоративні заходи як пусте марнотратство. Отже, найбільш близькі до підвищення рівня соціально-економічного розвитку ті підприємства, які використовують актуальні на сьогодні варіанти мотивування та заохочення персоналу, спираються на ціннісні орієнтації людей, їх очікування.

Запровадження управління знаннями на підприємстві як перспективного напрямку соціально-економічного розвитку потребує також реалізації таких заходів, як: формування ефективної інноваційної стратегії, вдосконалення формування та використання інтелектуального капіталу у розрізі його основних видів. Тому підприємствам України потрібно більше робити акцент на інтелектуальних ресурсах, інтелектуальному капіталі, науці, трансфері результатів творчої діяльності у виробничі процеси. Перш за все це передбачає створення нової та розширення існуючої інформації.

Будь-який інноваційний процес на початковому етапі здійснюється через наявні ресурси діючого виробництва, і лише після доведення його до ефективного використання сприяє підвищенню якості та збільшенню виробничих потужностей. Невід'ємною складовою сучасної економіки є наукоємні інновації та передові інформаційні технології, в яких ефективно використовуються примножені знання. Всі нововведення – новітні технології, інновації – потребують надійного захисту. Права інтелектуальної власності суттєві для багатьох видів діяльності, оскільки захищають інвестиції в наукові дослідження і допомагають забезпечити доходи, від яких залежить наука. Важливо відмітити, що саме надійний захист прав інтелектуальної власності, наявність усіх необхідних свідоцтв та ліцензій може захистити підприємства від використання конкурентами їх інтелектуальної власності.

Нові знання у вигляді наукового відкриття і винаходів вимагають значних фінансових ресурсів, високорозвинених здібностей і ділових

якостей, щоб випереджати конкурентів. Дієвим фактором формування нової управлінської технології соціально-економічного розвитку підприємства є прийняття своєчасного управлінського рішення, спрямованого на вибір кращої із альтернатив.

Таким чином, для вітчизняних підприємств пріоритетним напрямом соціально-економічного розвитку повинно стати впровадження технології управління знаннями, що базується на таких елементах:

I. Створення робочої групи (можливе залучення провідних фахівців зі сторони), яка працюватиме над формуванням відповідного типу організаційної культури. Важливо налагодити взаємодію між стейкхолдерами при одночасному підвищенні значимості знань на підприємстві.

II. Надання доступу до необхідних знань співробітникам, підрозділам. Необхідно підтримувати цілісність знань, заохочувати самовдосконалення працівників, їх ініціативність, рішучість та творчу активність.

III. Сприяння обміну знаннями між людьми. Налагодження процесу навчання на підприємстві.

IV. Створення дієвої системи мотивування працівників із одночасним впровадженням корпоративної культури на підприємстві, орієнтованої на розвиток та підтримку розвитку кожного працівника (важливим чинником при цьому виступає виділення чітких цінностей та переконань).

V. Забезпечення надійного збереження наявних та потенційних знань в особі кваліфікованих працівників через запровадження дієвої кадрової політики підприємства.

Впровадження технології управління знаннями дає можливість вивести підприємство на високий конкурентоспроможний рівень та отримати ряд переваг у діяльності, а саме:

1. Підвищення якості управлінських рішень.
2. Отримання нових знань.

3. Створений кругообіг наявних знань сприятиме підвищенню кваліфікаційного рівня усього персоналу.

4. Підвищення продуктивності праці, навчання та удосконалення працівників.

5. Формування дієвої корпоративної культури.

6. Раціоналізація операцій та використання всіх наявних ресурсів.

7. Стимулювання інновацій через розвиток нових продуктів або послуг.

8. Підвищення якості та конкурентоспроможності продукції та послуг.

9. Підвищення рівня задоволеності клієнтів продуктами та послугами.

10. Покращення іміджу та репутації фірми, зростання прибутковості та рентабельності організації.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Управління соціально-економічним розвитком вітчизняних підприємств повинно базуватись, перш за все, на інтелектуалізації усієї виробничої діяльності. Економічне зростання все більше залежить від здатності отримувати нові знання і застосовувати їх. Окреслюючи дане питання як основне для ефективного соціально-економічного розвитку підприємства керівництву необхідно впроваджувати технологію управління знаннями. Важливо, щоб до її складу увійшли такі елементи, як: корпоративна культура, мотивація та кваліфікація працівників, збільшення інноваційності виробничих процесів, зростання якості технологій, процесів, продукції та послуг підприємства в цілому тощо.

Дослідження міжнародних практик ведення бізнесу дало можливість виокремити переваги застосування технології управління знаннями для вітчизняних підприємств. Перспективними напрямками подальших досліджень є дослідження результатів впровадження технології управління знаннями та її вплив на ефективність соціально-економічного розвитку підприємств України.

Список літератури:

1. Bakri A. S. Critical Success Factors for Knowledge Management Implementation in Organisations: Proposing an Agenda for Performance Improvement in the Construction Industry [Електронний ресурс] / A. S. Bakri, B. Ingirige, D. Amaratunga // Proceedings of the BuHu 9th international postgraduate research conference 2009. – 2009. – Pp. 251–264.
2. Castillo L. A. M. Integrated model for implementation and development of knowledge management / L. A. M. Castillo, E. W. Cazarini // Knowledge Management Research & Practice. – Vol. 12. – 2014. – Pp. 145–160. – Режим доступу: <http://www.palgrave-journals.com/kmmp/journal/v12/n2/full/kmmp201249a.html>
3. Funston, Frederick, and Stephen Wagner. Surviving and Thriving in Uncertainty: Creating the Risk Intelligent Enterprise. Wiley, 2010.
4. Harvard Business Review on Leading Through Change. Harvard Business School Press, 2006.
5. Kotter John P. Leading Change. Harvard Business Review Press, 2012.
6. Kotter John P. and Dan S. Cohen. The Heart of Change: RealLife Stories of How People Change Their Organizations. Harvard Business Review Press, 2012.
7. Murray E. Knowledge Management // Jennex International Journal of Knowledge Management. – 2003. – № 6. – P. 32.
8. Scarso E. Knowledge-Based Strategies for Knowledge Intensive Business Services: a Multiple Case-study of Computer Service Companies [Електронний ресурс] / E. Scarso, E. Bolisani // Electronic Journal of Knowledge Management. – Vol. 8. – Issue 1. – 2010. – Pp. 151–160. – Режим доступу: www.ejkm.com
9. Грішнова О. А. Нагромадження людського, інтелектуального і соціального капіталу підприємства як основна форма його капіталізації // Вісник Донецького університету економіки та права: зб. наук. пр. / Донецьк: ДонУЕП 1 – 2011. – С. 10–13.
10. Грішнова О. А. Організаційно-економічний механізм управління інтелектуалізацією трудової діяльності / О. А. Грішнова, А. В. Василик // Вісник Прикарпатського університету. Економіка – 2008 – С. 1–16.
11. Дзяна С. Р. Теоретичні засади управління змінами в сучасних умовах / С. Р. Дзяна, Р. Б. Дзяний // Ефективність державного управління. – 2013. – Вип. 34. – С. 31–40. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/efdu_2013_34_5.pdf

12. Організаційно-інформаційна підтримка управління знаннями промислового підприємства (за видами економічної діяльності) [Текст]: дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Вовк Юрій Ярославович; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 216 с.
13. Рейтинг найпопулярніших управлінських технологій у світі за даними опитування «Bain & Company» у 2015 році. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.bain.com/publications/articles/management-tools-employee-engagement-surveys.aspx?groupCode=2>
14. Рогоза М. Є. Управління соціально-економічним розвитком підприємств: механізми, моделі формування та організація процесів: монографія / М. Є. Рогоза, І. А. Сененко. – Полтава: ПУЕТ, 2013. – 99 с.
15. Савіна Г. Г. Методологія та практика удосконалення управління соціально-економічним розвитком підприємств легкої промисловості: дис. д-ра екон. наук: 08.06.01 / Савіна Г. Г. // Херсонський держ. технічний ун-т. – Херсон, 2004. – 413 с.
16. Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку: Монографія / [А. М. Колот, О. А. Грیشнова, О. О. Герасименко та ін.]; за наук. ред. А. М. Колота; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К.: КНЕУ, 2010. – 348 с.
17. Стратегічне управління знаннями підприємства [Текст]: монографія / [А. П. Наливайко та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. П. Наливайка; Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – Київ: КНЕУ, 2014. – 445 с.
18. Стратегічні пріоритети та сучасні завдання розвитку реального сектору економіки України: Наукове обґрунтування стратегії розвитку продовольчого комплексу / Редкол.: Б. М. Данилишин (відр. ред.) та ін.; РВПС України НАН України. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – 544 с.
19. Теоретичні основи та проблеми управління знаннями в соціально-економічних системах [Текст]: [монографія] / Г. О. Ус. – Черкаси: Східноєвроп. ун-т економіки і менедж., 2012. – 327 с.
20. Тимошук М. Р. Планування соціально-економічного розвитку підприємств: Монографія // Тимошук М. Р., Кузьмін О. Є., Фещур Р. В., Шуляр Р. В., Подольчак Н. Ю., Олексів І. Б. – К.: УБС НБУ, 2007. – 449 с.
21. Управління знаннями в проектних організаціях газової промисловості України [Текст]: дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Коба Наталія Вікторівна; Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». – К., 2010. – 273 с.
22. Управління організаційними знаннями підприємства: теоретичний аспект [Текст]: монографія / Мартиненко М. В. – Харків: ІНЖЕК, 2013. – 218 с.

Римкина М.С.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

УПРАВЛЕНИЕ ЗНАНИЯМИ В КАЧЕСТВЕ ПЕРСПЕКТИВНОГО НАПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье проанализированы управления знаниями как направление социально-экономического развития предприятий Украины. Исследованы международные практики внедрения данной управленческой технологии, подтвержденные долгосрочным увеличением конкурентных преимуществ. Полученные результаты свидетельствуют, что необходимой составляющей становится соблюдение современных требований экономической системы в целом, ориентированных на ответственные отношения со всеми сторонами – в первую очередь предпочтение отдаётся человеку, его интересам, уровню знаний и условиям труда. Предложенные необходимые элементы для внедрения технологии управления знаниями на предприятиях Украины. Выделены преимущества применения технологии управления знаниями на предприятиях Украины.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие; управление знаниями; предприятие; интеллектуальный капитал.

Rymkina M.S.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

KNOWLEDGE MANAGEMENT AS A PROMISING DIRECTION OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN UKRAINE

Summary

The article analyzes the knowledge management as the direction of socio-economic development of the enterprises of Ukraine. It is researched international management practice of implementing such technologies that confirmed an increase in long-term competitive advantage. The obtained results are indicate that the compliance is a necessary part of modern requirements of the economic system as a whole, focused on responsible relationship with all parties – especially the preference is given to person of interest, knowledge and working conditions. The proposed the necessary elements for the implementation of knowledge management technology in the Ukraine. It's highlighted the benefits of knowledge management technology at the enterprises of Ukraine.

Keywords: socio-economic development; knowledge management; enterprise; intellectual capital.

УДК 332.6(075.8)

СОЦІАЛЬНІ ТА ДЕМОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОСЕРЕДНИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РИНКУ НЕРУХОМОСТІ

Русланова Н.Г.

Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Досліджено проблему вивчення соціальних та демографічних груп населення задля комплексного обстеження території посередницькими організаціями ринку нерухомості. Обстеження цих показників необхідне при визначенні механізмів та інструментів управління житловою нерухомістю. Розглядається проблема впливу соціально-економічних факторів на попит житлової нерухомості в Україні.

Ключові слова: соціальні та демографічні дослідження, посередницька організація, ринок нерухомості, управління житловою нерухомістю.

Постановка проблеми. Необхідність соціальної та демографічної диференціації населення задля визначення потрібної житлової площі у посередницьких організаціях ринку нерухомості. Забезпечення різних верств населення необхідним житлом на сьогодні залишається невирішеною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження соціально-економічних проблем містобудування проводили вітчизняні та зарубіжні вчені: Сосновський В.А., Русакова Н.С. [1], Репін Ю. [2], Лінч К. [3], Шебек Н. [4], Тімохін В.О. [5], Клошніченко Є.Є. [6] та інші. Достатньої уваги у наукових працях було надано темі вивчення різних груп населення як головної складової забудови міста.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Прогнозування перспективних напрямків розвитку житлового фонду ґрунтуючись на дослідженнях різних груп населення та застосування цих досліджень у посередницьких організаціях у взаємозв'язку з житловою політикою міста.

Мета статті. Автор пропонує визначити важливість досліджень різних груп населення задля оцінки та корегування напрямків розвитку житлового фонду та посередницьких організацій які оперують на ньому, з метою підвищення якості послуг та покращення показників продажу нерухомого майна.

Виклад основного матеріалу. Серед провідних факторів, які можна віднести до внутрішнього середовища посередницької (ріелторської) організації є: менеджмент організації та його структура, мотивація праці, кадрова політика та соціально-психологічний клімат.

На основі соціологічних досліджень операторів ринку нерухомості встановлено такі негативні риси співпраці з клієнтами, як:

- слабка володіння інформацією про клієнта та його потреби, смаки, вимоги;
- відсутність відповідного – «адресного» пошуку товару;
- недотримання кодексу етики (неуважність, настирливість, надмірний раціоналізм агентів та пресинг на клієнтів з їх боку).

Визначено, що найбільш важливими факторами стриманості діяльності посередницьких (ріелторських організацій) є:

- нестача кваліфікованих кадрів в організаціях;
- агресивна конкуренція на ринку;
- недотримання кодексу етики;
- недосконала нормативна та законодавча база, та слабка співпраця операторів ринку нерухомості;
- слабка інформаційна база пошукових сайтів, дубляж та недостовірність інформації;
- відсутність розгорнутої методичної бази для самонавчання, або інших умов для підвищення кваліфікації кадрів.

Порівняльний аналіз функціональної діяльності посередницьких (ріелторських) організацій встановив відсутність взагалі, або часткове впровадження важливих функцій (таблиця 1).

Таблиця 1
Порівняльний аналіз функціональної діяльності ріелторських організацій

Основні функції РО	Виконання основних функцій ріелторських організацій на практиці
1. Оцінка нерухомості	проводиться частково самими ріелторами, а не суб'єктами оціночної діяльності
2. Організація конкурсів та аукціонів продажу нерухомого майна	аукціони продажу не проводяться взагалі
3. Проведення юридичних консультацій	виконуються
4. Надання консультативних послуг по операціям з нерухомістю	виконуються
5. Посередницькі послуги купівлі та продажу нерухомого майна (нового будівництва, вторинного призначення)	це основна діяльність усіх ріелторських організацій
6. Здача в оренду раніше куплених об'єктів комерційного призначення	виконують ріелторські організації, що мають свою власність
7. Реалізація предметів закладу в банківських установах	реалізація предметів закладу в банківських установах – здійснюється деякими ріелторськими організаціями
8. Розселення будинків (відчуження)	розселення будинків (відчуження), як правило, – не виконується

Джерело: розроблено автором за даними [10]

Таблиця 2
Середні ціни (грн.) на квартири
у містах України (червень 2014 р.)

Місто	1 кімнатні квартири	2 кімнатні квартири	3 кімнатні квартири
Вінниця	260000,00	410000,00	570000,00
Дніпропетровськ	320000,00	470000,00	860000,00
Запоріжжя	300000,00	350000,00	490000,00
Київ	590000,00	1050000,00	1590000,00
Кіровоград	210000,00	320000,00	460000,00
Харків	320000,00	540000,00	810000,00
Херсон	120000,00	180000,00	470000,00
Одеса	440000,00	720000,00	1100000,00
Львів	270000,00	900000,00	1700000,00

Джерело: розроблено автором за даними [10]

Вивчена проектна база будівництва житлових будинків дозволяє встановити, що проектні рішення будинків (квартир) також не завжди враховують різноманітні запити покупців на ринку нерухомості, що обумовлює впровадження системи соціологічних опитувань покупців. Житло

має бути привабливим з точки зору відповідності ціни та якості для різних верств населення задля стимулювання споживчого попиту на ринку нерухомості. Ще одним фактором є місцеположення будинків, яке напряму пов'язане з попитом на житло та є одним з головних, який обумовлює не тільки ефективність купівлі-продажу об'єкта нерухомості, але і його цінову вартість (рис. 1).

Кількісний фактор баз даних посередницьких організацій переважає над якісними характеристиками. Характерною ознакою товару (житлової нерухомості) є різноманітні індивідуальні риси, від яких залежить закономірність попиту. Також на попит споживача нерухомого майна впливають фактори: корисності, надійності, комфортності, дефіцитності та юридичних прав (у випадку покупки нерухомості). Але усі ці фактори посередницькими організаціями враховуються частково, що впливає на якість запропонованих послуг та обмежує попит.

Аналізуючи населення, як головну складову забудови міста, визначається його демографічна структура й особливості укладу життя, чисельності населення і його склад (сімейний, со-

Таблиця 3
Умови співвідношення характеристик міських типів будівель – класу житла
(на основі реєстру даних ріелторських організацій та теоретичних положень)

Найменування типів житла	Тип споживчих якостей	Архітектурно-планувальні характеристики	Містобудівні характеристики	Конструктивно-технологічні характеристики інженерного устаткування
1. Соціальне житло	Низька споживча якість	1. Останні поверхи 5-поверхових будівель, малогабаритні квартири, відсутність ремонту. 2. Квартири готельного типу. 3. Старі приватні будівлі.	Розташовані у престижних районах міст, віддалені від транспортних мереж, в екологічно брудних районах; можуть бути відсутніми об'єкти соціального призначення, інфраструктура.	Інженерне устаткування може бути у неналежності стані: застарілі газові колонки, інженерні мережі; відсутність каналізації та водопроводу.
2. Економ-клас	Типові малоповерхові будівлі (5 поверхів, 60-70 рр. забудови) середня споживча якість житла	1. Малогабаритні квартири цегляних капітальних будівель. 2. Блочні будівлі з малогабаритними приміщеннями.	Розташовані у середньинних та периферійних районах міста, недалеко від транспортних мереж, в екологічно незабруднених районах. Найявніші об'єкти соціальної інфраструктури	Основні технічні характеристики на рівні нормативних вимог; можуть бути обладнані електроплитами чи газовими колонками.
3. Бізнес-клас	Будівлі 30-50 рр., старі доходні будинки	Квартири зі збільшеними габаритами приміщень. Загальна площа до 100 м кв., цегляні стіни, залізобетонні перекриття та сходи.	Розташовані у середньинних та центральних престижних районах міста; поряд зі станціями метро та наземними транспортними шляхами; високий рівень благоустрою території.	Основні технічні характеристики знаходяться на рівні нормативних вимог. У наявності повний спектр сучасного устаткування.
4. Премиум-клас	Сучасні будівлі з повним каркасом, котеджі	Квартири з великими габаритами приміщень, цегляні або блочні стіни, загальна площа приміщень 00-200 кв. м.	Розташовані у середньинних, центральних, престижних районах міста; у транспортних шляхів, станцій метро або зелених зонах. Високий рівень благоустрою території.	Основні технічні характеристики на рівні нормативних вимог. Повний набір сучасного устаткування, відео системи, охоронна сигналізація, соціальні та громадські об'єкти, розташовані у перших поверхах.
5. «Делюкс»	Малоповерхові будівлі, вілли, 2-3 рівня	Цегляні та блочні стіни з облицюванням цегляною плиткою високої якості, загальна площа більше 200 кв. м.	Розташовані у престижних районах міста; на відстані від транспортних шляхів та станцій метро більш 500 м або у зелених зонах міста, екологічно чистих районах.	Повний набір сучасного інженерного устаткування; відео системи, охоронна сигналізація.

Джерело: розроблено автором за даними [7, 8, 9]

ціальний, професійний, за віком). Дані про спосіб життя населення можна одержати за допомогою анкетних соціологічних опитувань. Виявляються бюджет сімейний та бюджет вільного часу, умови трудової зайнятості, задоволення культурно-побутовим обслуговуванням [6].

У сучасних умовах диференціація населення по групах є стратегічним завданням задля розвитку житлового фонду України. Формування попиту населення на нерухоме майно залежить від соціальних та демографічних факторів: структури населення, рівня ділової активності, доходів населення, кількості сімей, міграції населення, при цьому політика держави та посередницьких організацій на ринку нерухомості грають вирішальну роль у вирішенні соціальних проблем населення.

Характер соціальної диференціації населення та їх віднесення до певних соціальних груп:

- бездомні;
- соціально незахищені – безробітні, малозабезпечені;
- громадяни, які мають економічну перспективу придбання житла оптимального комфорту;
- спроможні громадяни, які не мають проблем самозабезпечення високоякісним, комфортним житлом [2].

Сьогодні ми не маємо достовірних статистичних даних з соціально-економічної та демографічної структури населення та характеру його розселення в існуючому міському житловому фонді.

У постіндустріальному, а згодом і в інформаційному суспільстві, орієнтованому, серед іншого, на перехід від виробництва товарів до виробництва послуг і створення можливості реалізації соціальної активності для всіх верств населення, стрімко зростає вага саме тих якостей середовища життєдіяльності, які принципово не можуть бути зведеними до кількісного прорахунку [3]. Основні показники якості міста, це придатність для життя – спроможність поселення підтримувати життєві функції людини. Якщо виділити цей критерій, відповідно можливо провести аналіз у цьому напрямку [5].

Посередницькі організації мають у базі даних величезний обсяг житлових об'єктів нерухомості, враховуючи архівні дані є можливість визначити тенденції попиту населення на різні типи житла (табл. 3). Та провести соціологічні опитування з ціллю виділення різних груп населення.

При аналізі існуючого стану житлового фонду важливого значення набуває виявлення його технічного стану, для чого користуються матеріалами бюро технічної інвентаризації міста [6]. Посередницьким організаціям ці дані необхідні для проведення експертної оцінки об'єктів нерухомості. Необхідне врахувати, що інвентаризаційні матеріали в ряді випадків мають значну погрішність. Їх аналіз у великих містах України виявив, що показники середнього зношення значно знижені. Неточність в оцінці пояснюється недосконалістю методів визначення середніх показників фізичного зношення, порушенням правил інвентаризації основних фондів тощо [6]. Тому виникає необхідність у додатковому вибіркового обстеженні окремих будинків експертами оцінки майна посередницьких організацій, або окремих оціночних структур.

Дані таблиці дозволяють:

- встановити класифікацію об'єкту нерухомості, згідно типології;
- визначити поле діяльності оператора (ріелтора);
- врахувати географію розміщення об'єкту нерухомості;
- врахувати конструктивно-технологічні характеристики об'єкту;
- забезпечити вибір пріоритетних заказів ріелторам-операторам.

З метою найбільш ефективного використання існуючої житлової площі необхідно також виявити співвідношення квартир різних типів (за кількістю кімнат і сімейним складом населення). Демографічну структуру населення порівняно з відповідною кількістю квартир слід враховувати не за окремими мікрорайонами чи житловими будинками, а за крупними житловими або планувальними районами [6]. Містобудівні методики

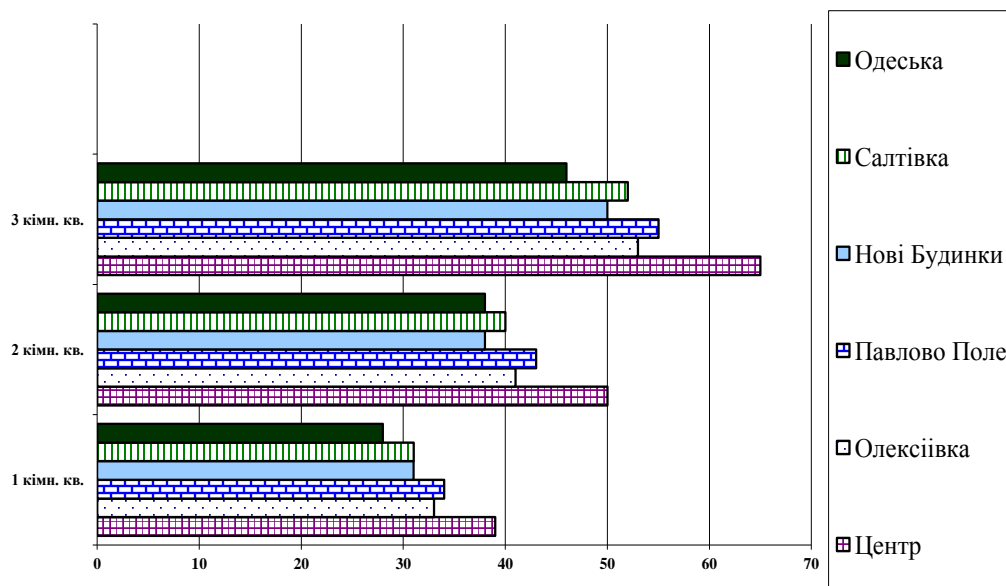

Рис. 1. Середня вартість квартир по районах м. Харкова січень-червень 2014 р., тис. дол.

Джерело: розроблено автором за даними [10]

досліджень демографічного стану населення, а також соціальних груп потрібні при визначенні попиту різних груп населення на різні типи житла. Оскільки не існує єдиного алгоритму системного аналізу містобудівних об'єктів, можна стверджувати, що кінцевою метою є створення і підтримання комфортних умов життєдіяльності людського суспільства [4].

У розрахунках доцільно застосувати метод факторної оцінки районів міста, який враховує суму створюваних соціальних умов, які залежать від функціональної зручності районів (розміщення їх у планувальній структурі міста і можливостей організації зв'язків з місцями прикладання праці, обслуговування і відпочинку), якості житлової забудови [6].

Фактично ефект економії часу населенням на пересування виявляється в більш інтенсивному освоєнні найбільш зручних районів і в цьому випадку одиниця території жилої забудови на периферії міста не еквівалентна такій же одиниці території в центральних районах [6]. Підвищення споживчої якості обумовлюється соціальною якістю. Ця тенденція викликає необхідність проведення аналізу функціонального використання, та умов розміщення житлових об'єктів у планувальній структурі районів міста. Кількісною мірою зручності розміщення району є середні витрати часу на пересування до життєво важливих об'єктів (місця праці, заклади обслуговування, місця відпочинку, і т.п.).

У посередницьких організаціях необхідно розраховувати співвідношення сімей у залежності від кількості членів сім'ї та балансу типів квартир згідно містобудівних досліджень, та проводити со-

ціологічні обстеження з метою визначення споживчого попиту населення на обстежуваній території.

Оскільки інвестиційні проекти сучасних забудовників у більшості не мають значних переваг перед старою забудовою, окрім нарощування квадратних метрів, відповідно попит на таке житло знижується з кожним роком. Це передбачає впровадження нових технологій на будівництві та проведення моніторингу маркетингових досліджень споживчого попиту.

Таким чином, стратегія управління житловою нерухомістю у посередницьких організаціях повинна будуватись у руслі змін ринку нерухомості, відповідно досліджень різних груп населення (демографічні показники, соціальні показники) та ресурсного потенціалу житлового фонду. Підвищення споживчого попиту залежить від найбільш ефективного використання існуючого житлового фонду.

Висновки і пропозиції. Таким чином, актуальною є проблема досліджень різних груп населення задля коригування тактичного напрямку посередницьких організацій з метою підвищення ефективності їх функціонування. Типові квартири розташовані у базі даних посередницьких організацій міста також необхідно диференціювати за ознаками віддаленості від центру міста, праці, забезпеченістю установами обслуговування та відпочинку, станом навколишнього середовища, сегментації по банкам даних у відповідності до районів міста. Результати роботи мають цікаві перспективи для подальшого розвитку соціологічних досліджень різних груп населення посередницькими організаціями щодо визначення попиту на різні типи житла.

Список літератури:

1. Сосновский В. А., Русакова Н. С. Прикладные методы градостроительных исследований. – М.: Архитектура – С, 2006. – С. 112.
2. Репін Ю. Досвід та перспективи розвитку міст України. – К.: Діпромісто, 2009. – С. 63-78.
3. Линч К. Образ города. – М.: Стройиздат, 1982. – С. 328.
4. Шебек Н. Методичні підходи до визначення соціально-економічної якості архітектурного середовища міст України. – К.: Діпромісто, 2009. – С. 132-139.
5. Тімохін В. О. Архітектура міського розвитку. 7 книг з теорії містобудування. – К.: КНУБіА, 2008. – С. 629.
6. Ключишниченко С. С. Реконструкція житлової забудови. – К.: КНУБА, 2000. – С. 248.
7. Гровер Р., Соловьев М. Управление недвижимостью: междунар. Учебный курс; Высш. шк. приватизации и предпринимательства – ин-т – М.: ВШПП, 2007 – С. 369.
8. Торкатюк В. І., Русланова Н. Г., Губина М. В. Дифференциация жилой недвижимости с учетом социально-экономических факторов / научн. техн. сб. «Коммунальное хозяйство городов» № 102 – Х.: ХНАГХ, 2012 – С. 68-72.
9. Фелотова М. А., Уткин Э. А. Оценка недвижимости и бизнеса. Учебник. – М.: ЭКСМО, 2000 – С. 352.
10. Асоціація спеціалістів з нерухомості України / [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.asnu.net>

Русланова Н.Г.

Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

СОЦИАЛЬНЫЕ И ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОСРЕДНИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ РЫНКА НЕДВИЖИМОСТИ

Аннотация

Исследована проблема изучения социальных и демографических групп населения для комплексного обследования территории посредническими организациями рынка недвижимости. Обследование этих показателей необходимо для определения механизмов и инструментов управления жилой недвижимостью. Рассматривается проблема социально-экономических факторов влияющих на спрос жилой недвижимости в Украине.

Ключевые слова: социальные и демографические исследования, посредническая организация, рынок недвижимости, управление жилой недвижимостью.

Ruslanova N.G.

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkov

SOCIAL AND DEMOGRAPHIC RESEARCHES AS INSTRUMENT OF INCREASE OF EFFICIENCY OF INTERMEDIARY ORGANIZATIONS OF PROPERTY MARKET

Summary

The problem of study of task and demographic forces of population in investigational for the sake of complex inspection of territory by intermediary organizations of property market. The inspection of these indexes is needed at determination of mechanism and instrument of housing property administration. The problem of influence of socio-economic factors is examined of demand of the housing real estate in Ukraine.

Keywords: social and demographic researches, intermediary organizations, housing property administration market.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 336.02

МОДЕЛЮВАННЯ РИЗИКУ ПОЛІТИКИ ФІКСОВАНОГО ВАЛЮТНОГО КУРСУ В УКРАЇНІ

Самарцева А.Є.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Результативна валютно-курсова політика є одним із основних інструментів регулювання та підтримки економічного рівня розвитку держави. Вибір політики фіксованого чи плаваючого режиму курсу валют залежить від багатьох факторів і може мати вагомі, як позитивні, так і негативні наслідки. Він може призвести до значних економічних втрат, зменшення інтенсивності зовнішньої торгівлі, негативно вплинути на інвестиційні рішення суб'єктів господарювання, а також бути однією з причин негативних соціальних явищ у суспільстві. Прогнозування стратегії дій економічних агентів, що в умовах невизначеності курсу є однією з ключових проблем сучасного фінансового ринку, є неодмінною умовою при розробці політики та розрахунку ризику. Саме тому моделювання ризику вибору політики валютного курсу для України є важливим і актуальним питанням.

Ключові слова: курс валют, девальвація, ризик, резерви, інфляція.

Постановка проблеми. Проблема ефективності використання різних інструментів макроекономічного регулювання у відкритій економіці нерідко зводиться до дискусії про ступінь коливання валютного курсу, починаючи від жорстко фіксованого і закінчуючи вільно плаваючим. Останніми роками в Україні динаміка реального обмінного курсу валют характеризується високим ступенем нестабільності, залежності гривні від багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів, що зумовлює значні економічні втрати і негативні суспільні соціально-економічні процеси, викривлення інвестиційних рішень суб'єктів господарювання, зменшення темпів інтенсивності зовнішньої торгівлі.

Тому прогнозування валютного курсу є одним із важливих інструментів утримання рівноваги фінансово-економічної системи держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При розробці економічної політики перед державою неминує постає питання: якому режиму віддати перевагу – фіксованому чи плаваючому. Практично це рішення залежить від орієнтації керівних органів держави і може ґрунтуватися на суб'єктивних висновках. Макс Вебер стверджував: всі рішення ґрунтуються на інтересі, суб'єктивізмі та цінностях, яких існує нескінченна кількість та які також носять суб'єктивний характер.

В наукових джерелах України, відкритих для широкого доступу, не достатньо розкрито питання оцінки ризику від політики фіксованого курсу. Для прогнозування платіжного балансу та інших суміжних макроекономічних показників Національним банком застосовується стандартна модель Міжнародного валютного фонду. На нашу думку, варто розробити додатковий інструмент для аналізу ризиків політики валютного курсу.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Погіршення економічного стану держави засвідчує, що оцінка ризиків фіксованого курсу та прогнозування втрат державних ре-

зервів враховувалася недостатньо. Тому, на нашу думку, аналіз даної проблеми є актуальним.

Мета статті. Метою нашого дослідження є аналіз причин девальвації національної валюти, негативних аспектів політики фіксованого валютного курсу та розробка економіко-математичної моделі аналізу впливу фіксованого валютного курсу і оцінки ризику швидкої втрати частини резервів.

Виклад основного матеріалу. Встановлення порядку та особливостей регулювання валютного курсу на території певної країни, є одним із основних завдань центрального банку. Головним агентом на ринку регулювання валютного курсу в Україні є Національний банк України (НБУ). Чимало заходів, які здійснює він, зумовлюють погіршення і так нестабільної економічної ситуації в Україні. На думку експертів, не завжди коректне його управління монетарною політикою призвело до процесу девальвації гривні.

Протягом тривалого часу НБУ реалізовував політику фіксованого валютного курсу, і лише нещодавно, відповідно до рекомендацій Міжнародного валютного фонду було схвалено здійснення політики гнучкого валютного курсу. Це був вимушений крок, адже в країні нині вже не вистачало ресурсів та можливостей для продовження попередньої стратегії дій. На даний момент НБУ використовує командно-адміністративні методи управління курсом валют, через невдалі попередні дії.

За умов фіксованого валютного курсу валюта масово скуповується населенням, яке є фінансово усвідомленим, у зв'язку з певними прогнозованими очікуваннями; спекулянтами, які наперед спрогнозували девальвацію гривні і бажають отримати надприбутки; імпортерами для здійснення їх основної діяльності. Цей чинник вплинув на дефіцит валюти в банках – вона стала недоступною для вільної купівлі.

У результаті штучного стримування валютного курсу протягом тривалого часу була спричи-

нена різка девальвації гривні і українські активи стали дешевими для іноземних гравців. Це може негативно вплинути у разі вимушеної приватизації певних об'єктів для покриття дефіциту бюджету, повернення зовнішніх боргів.

Негативним аспектом фіксованого курсу є велика залежність від державних резервів. Країна повинна мати достатній їх запас, щоб фінансувати дефіцит платіжного балансу. Для утримання курсу на встановленому рівні Національному банку не вигідно (в довгостроковій перспективі) витрачати свої золотовалютні резерви. Чим сильніші курсові коливання і тиск на національну валюту, тим більше резервів витрачається. Згідно теорії паритету купівельної спроможності (ПКС), якщо утримування курсу при високій внутрішній інфляції продовжується протягом довгого періоду, то країна втрачає значну частку золотовалютних резервів і наступає той момент, коли продовження політики стримування курсу стає вже не можливим.

За таких обставин в країні стають поширеними явища введення обмежень на купівлю-продаж валюти; валютні перекази; обмеження на виплату валютних депозитів; обов'язковий продаж частини валютної виручки експортерами (в середньому 75%).

Після періоду утримання на певному рівні валюта різко девальвує і це зумовлює значні втрати всіх суб'єктів суспільства, окрім валютних спекулянтів. Дії останніх посилюють рівень втрат держави загалом.

Це все негативно впливає на макроекономічну стабільність в Україні, позаяк створює можливість отримання великих обсягів безризикового доходу. До того ж дохід одного гравця ринку (спекулянта – фізичної чи юридичної особи) є програшем іншого (населення, що тримало заощадження в гривнях, та держави в цілому). Отже, на основі попиту, пропозиції та різких дій певна група суб'єктів отримала прибуток, а більшість – підсилення девальвації в країні, яка завдає значної шкоди економіці, не дає розвиватися споживчому ринку.

В результаті девальвації і зміни регулювання валютного курсу виникає складність ведення зовнішньоекономічних контрактів: суми іноземної валюти в еквіваленті національної грошової одиниці можуть змінюватися кожного дня. Варто врахувати ту обставину, що структура нашої економіки нині не може забезпечити належні доходи до бюджету, що зумовлює постійний дефіцит, який також підсилює девальвацію.

Різко зростають ціни на імпортні товари, що впливає на зниження життєвого рівня кінцевого споживача, заробітна плата якого залишається незмінною. Підвищують ціни і національні товаровиробники, закладаючи в них ризики майбутніх коливань курсу валют та забезпечуючи можливість продовження діяльності на ринку та запобігання збитків. Зрозуміло: якщо ціна зростає, то обсяг спожитого товару падає – на ринку виникає необхідність зменшення кількості гравців для обслуговування торгівлі.

Різний валютний курс, що змінюється часто, та існуюча велика різниця між купівлею і продажем валюти можуть спонукати до переходу іноземної валюти за кордоном і неповер-

нення її в Україну. Виникають проблеми і у тієї частини населення, яка оформлювала кредити у доларах, так як еквівалент у гривнях, відповідно, став майже в двічі більший.

Отже, є достатньо підстав вважати, що у нашій країні протягом останніх років політика фіксованого курсу проводилася безпідставно, неаргументовано і сприяла породженню масштабних валютних спекуляцій та загроз фінансовій системі. Доки не буде впроваджено механізмів знешкодження спекуляції та корупції, курс гривні й далі падатиме.

Прихильники плаваючого курсу вважають: оскільки валютний курс є однією з найважливіших цін в економіці, а ціна є основним інструментом ефективного розміщення ресурсів, фіксація цієї найважливішої ціни абсолютно не відповідає ідеї ефективного їх розміщення.

При плаваючому курсі надається можливість населенню точніше прогнозувати, в якій валюті краще тримати заощадження в банку; достовірніше оцінити свій прибуток. Не буде «банківської» паніки та системних ризиків, надходив найбагатшій верстви населення (олігархів). Адаже курс буде поступово змінюватися (знижуватися) на різницю інфляції. Тобто, якби обмінний курс в Україні встановлювався згідно плаваючої політики, то його зростання було б поступовим і легше сприймалися б його наслідки.

Нами було розраховано підвищення цін протягом 2003–2014 років за рівнем інфляції в США та в Україні, включаючи інформацію за тарифами. На основі порівняння за ПКС було визначено орієнтовний курс валют, який мав би бути в цей період, за умови дотримання політики вільного валютного курсу. Результати зображені на графіку.

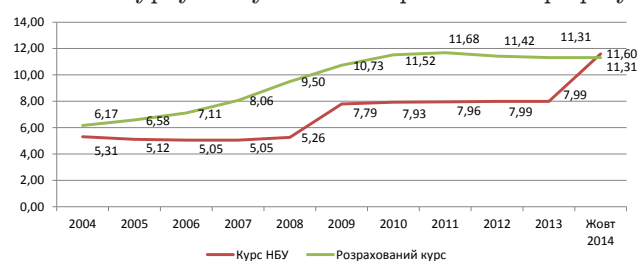

Рис. 1. Курс гривні до долара НБУ та курс за період 2004–жовтень 2014 років

Джерело: розраховано автором

Для аналізу негативного впливу фіксованого валютного курсу і оцінки ризику швидкої втрати частини резервів нами розроблено економіко-математичну модель, яка:

- Працює на основі визначення залежності зміни резервів від різниці між офіційним курсом НБУ та розрахунковим.

- Розрахунковий курс прогнозується на базі теорії паритету купівельної спроможності на основі співвідношення накопиченої інфляції при незмінних тарифах.

- Може застосовуватися для аналізу та оцінювання як минулих періодів, так і для майбутніх періодів (1–2 роки; на основі припущень, що курс НБУ залишиться таким самим, інфляції, інвестиції, експорт та імпорт – прогнозовані за допомогою методів економетрики).

Модель має 4 складові:

1) Оцінка резервів

$$R = R_0 + k_1 E - k_2 I + k_3 Inv - k_4 D$$

$$R_t = R_0 + \sum_{t=1}^T (k_1 E_t - k_2 I_t + k_3 Inv_t - k_4 D_t)$$

$$E_t = E_{con_t} \left(1 + \beta_{e_1} \frac{f^* - f^{HBV}}{f^{HBV}} \right) + E_{ind_t} \left(1 + \beta_{e_2} \frac{f^* - f^{HBV}}{f^{HBV}} \right)$$

$$I_t = I_{con_t} \left(1 + \beta_{i_1} \frac{f^* - f^{HBV}}{f^{HBV}} \right) + I_{ind_t} \left(1 + \beta_{i_2} \frac{f^* - f^{HBV}}{f^{HBV}} \right)$$

$$D_t = D_R \left(1 + \gamma \beta_D \frac{f^* - f^{HBV}}{f^{HBV}} \right), \gamma = \begin{cases} 1, & \frac{f^* - f^{HBV}}{f^{HBV}} > r \\ 0, & \frac{f^* - f^{HBV}}{f^{HBV}} < r \end{cases}$$

$$Inv_t = \overline{inv}_t \left(1 + \beta_2 \frac{f^* - f^{HBV}}{f^{HBV}} \right) - \alpha_{div_t} * Inv_{t-1}$$

2) Варіанти дій

$$f^* = \begin{cases} f^{розр\alpha} \\ f^{HBV} \end{cases}$$

$$f^{розр\alpha} = \frac{\prod_{t=1}^T infl Ukr}{\prod_{t=1}^T infl USA} * K$$

3) Оцінка втрат

$$\Delta R_{t+\tau} = R_{f^{HBV}_{t+\tau}} - R_{f^{розр\alpha}_{t+\tau}}$$

4) Оцінка ризику

$$Risk = \begin{cases} 0, & \frac{R_{t+\tau}}{R_{critical}} > \alpha_0 \text{ невисокий} \\ 0,25, & \frac{R_{t+\tau}}{R_{critical}} \leq \alpha_1 \text{ високий} \\ 0,5, & \frac{R_{t+\tau}}{R_{critical}} \leq \alpha_2 \text{ девальвація} \\ 1, & \frac{R_{t+\tau}}{R_{critical}} \leq \alpha_3 \wedge \frac{f^* - f^{HBV}}{f^{HBV}} \geq \beta_3 \text{ неконтрольована девальвація} \end{cases}$$

де, t – часовий період;

R_0 – початкові резерви;

E – експорт та прогнозований експорт;

I – імпорт та прогнозований імпорт;

Inv – інвестиції та прогнозовані інвестиції;

D – попит на валюту та прогнозований попит;

k_1, \dots, k_4 – розрахунковий коефіцієнт, який показує, яка частка показника впливає на золотовалютні резерви;

E_{con_t} – експорт споживчих товарів;

$\beta_{e_1}, \beta_{e_2}, \beta_{i_1}, \beta_{i_2}, \beta_D, \beta_2$ – коефіцієнти регресії, які вказують на еластичність;

E_{ind_t} – експорт промислових товарів;

I_{con_t} – імпорт споживчих товарів;

I_{ind_t} – імпорт промислових товарів;

D_{P_t} – попит фізичних і юридичних осіб на валюту;

γ – надзвичайний попит (який з'являється при очікуванні економічних агентів зростання курсу);

r – максимально допустимий ризик, який населення готове прийняти;

\overline{inv}_t – планові інвестиції;

α_{div_t} – попит на валюту для виплат дивідендів за інвестиціями попереднього періоду;

K – курс гривні до долара в першому розрахунковому році;

f^{HBV} – офіційний курс НБУ;

β_3 – норма ризику;

$R_{critical}$ – кошти необхідні для покриття мінімально рівня імпорту за рік та боргів;

$\Delta R_{t+\tau}$ – зміна резервів за період τ ;

$\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ – норми ризику.

В розрахунковій моделі відображено залежність між очікуваним ринковим курсом і офіційним курсом та зміною резервів.

Висновки і пропозиції. На основі оцінки, здійсненої за даною моделлю, можна зробити висновок: монетарна політика в Україні останніми роками була ризикованою та привела до неконтрольованої девальвації.

Нині розробка нових механізмів передбачення, розрахунку та оптимізації подальших рішень Національного банку України щодо монетарної політики є однією з нагальних проблем, що стоять на шляху реформування системи. Хоча Національний банк і застосовує методику Міжнародного валютного фонду для прогнозування платіжного балансу, на нашу думку, варто мати власні інструменти.

За запропонованою економіко-математичною моделлю аналізу негативного впливу фіксованого валютного курсу і оцінки ризику швидкої втрати частини резервів можна буде здійснювати прогноз результатів проведення монетарної політики, зменшити кількість помилок і зловживань, що допускаються через непрофесійність та суб'єктивізм людського фактору. Після її доопрацювання і автоматизації вона може стати дієвим механізмом уникнення ризиків втрат.

Запропонована модель є описовою, проте її логіка, алгоритм можуть бути застосовані в складніших та прикладних системах для здійснення монетарної політики.

Список літератури:

- Вітлінський В. В., Наконечний С. І., Терещенко Т. О. Математичне програмування: Навч.-метод. посіб. – К.: Вид-во КНЕУ, 2006. – 248 с.
- Декрет Кабінету міністрів Про систему валютного регулювання і валютного контролю № 1636-VII (1636-18) від 12.08.2014, ВВР, 2014, № 43, ст. 2030. – Електронний ресурс – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/15-93>
- Мэнкью Г. Н. Макроекономіка. – М.: Видавн. МГУ, 1994 г. – 736 с.
- Офіційне інтернет представництво Національного банку України. – Електронний ресурс – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>
- Петрашко Л. П. Валютні операції: Навч.посібник. – К.: КНЕУ, 2001 – 204 с.
- Самарцева А. Є. Застосування теорії ігор для вибору стратегії дії банків та населення в умовах девальвації. – Економічні підсумки 2013 року: досягнення, тенденції та прогнози / Наукове об'єднання «Economics». – 2013, ч. 3. – 128 с.
- Таха Х. А. Введение в исследование операций 7-е издание.: Пер. с англ. – Москва: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 912 с.

Самарцева А.Е.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОДЕЛИРОВАНИЕ РИСКА ПОЛИТИКИ ФИКСИРОВАННОГО ВАЛЮТНОГО КУРСА В УКРАИНЕ

Аннотация

Результативная валютно-курсовая политика является одним из основных инструментов регулирования и поддержки экономического уровня развития государства. Выбор политики фиксированного или плавающего режима курса валют зависит от многих факторов и может иметь весомые, как положительные, так и отрицательные последствия. Он может привести к значительным экономическим потерям, уменьшению интенсивности внешней торговли, негативно повлиять на инвестиционные решения субъектов хозяйствования, а также быть одной из причин негативных социальных явлений в обществе. Прогнозирование стратегии действий экономических агентов, в условиях неопределенности курса является одной из ключевых проблем современного рынка, является непременным условием при разработке политики и расчета риска. Именно поэтому моделирование риска выбора политики валютного курса для Украины является важным и актуальным вопросом.

Ключевые слова: курс валют, девальвация, риск, резервы, инфляция.

Samartseva A.E.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

MODELLING RISK OF FIXED EXCHANGE RATE POLICY IN UKRAINE

Summary

Exchange rate policy, which aim is establishing of procedures and features for regulation of the exchange rate on the territory of a country, is one of the main instruments of regulation and support of economic development. The choice of fixed or floating policy regime depends on many factors and can make a significant impact, both positive and negative. It can lead to significant economic losses, reducing the intensity of foreign trade, to negatively effects on the investment decisions, and it can cause negative social phenomena in society. An important issue in the development of policy and risk calculation is forecasting action strategy of economic agents, which is the key problem of the modern financial market. Therefore, modelling risk of exchange rate policy for Ukraine is an important issue.

Keywords: exchange rate, devaluation, risk, reserves, inflation.

УДК 657(075.8)

ВПЛИВ SWOT-АНАЛІЗУ НА ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

Синчук І.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджено теоретичні питання процесу прийняття управлінських рішень. Розглянуто етапи процесу прийняття управлінських рішень. Висвітлено теоретичні основи SWOT-аналізу та його роль в прийнятті управлінських рішень. Продемонстровано основи проведення SWOT-аналізу. Розглянуто специфіку його проведення на прикладі ПАТ «Яготинський райагротехсервіс».

Ключові слова: управлінське рішення, аналіз, SWOT-аналіз, можливості, загрози, управління.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, коли економіка країни перебуває в кризовому становищі, безліч підприємств банкрутують. Саме в даний час важливим є забезпечення стійкості підприємства, визначення його конкурентних переваг, знаходження правильних шляхів утримання конкурентних позицій на ринку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питання аналізу в процесі планування та прийняття управлінських рішень викладено в працях таких вітчизняних та закордонних

учених, як Г. Атаманчук, В. Базилевич, В. Бакуменко, Ю. Вертакова, Н. Гончарова, А. Єршов, А. Єрмолаєва, К. Мітяєв, В. Савицький, А. Сокова, Р. Фатхутдинов, В. Швець та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. SWOT-аналіз дозволяє виявити внутрішні сильні сторони, які дають змогу підприємству, з одного боку, скористатися можливостями, що існують у зовнішньому середовищі, а з іншого – забезпечити відвертання зовнішніх загроз, незважаючи на слабкі сторони

системи, а також дослідити слабкі сторони та загрози, щоб вберегти підприємство в майбутньому. Але SWOT-аналіз в контексті системи прийняття управлінських рішень розглянутий недостатньо.

Мета статті. Дослідити особливості прийняття управлінських рішень в період фінансової кризи із застосуванням SWOT-аналізу.

Виклад основного матеріалу. Період нестабільного економічного, соціального, політичного становища для кожного підприємства стає вирішальним, адже з'являється велика кількість загроз, проблем, які необхідно вирішувати «тут і зараз». Саме в такий період керівникам компанії необхідно приймати рішення, як тактичного, так і стратегічного характеру, які в інші періоди варто відкладати або ж реалізовувати в м'якшій формі. Можна сказати, що це є правильним періодом часу для того, щоб виділити внутрішні ресурси на формування конкурентних переваг і скоротити ресурси на ті продукти, напрямки та процеси діяльності, які не створюють конкурентної переваги в короткостроковій перспективі. В період кризи також дієвим буде зміна напряму інвестицій в такі проєкти, які будуть створювати конкурентну перевагу через декілька років, коли нестабільність зміниться на стабільність. За необхідності можна навіть повністю змінити бізнес-модель.

Управлінське рішення – це соціальний акт, в якому в логічній формі (текстуальна модель) висловлені впливи управлінських ланок (державних органів, посадових осіб) на суспільну систему (керовані об'єкти), що необхідні для досягнення поставлених цілей, забезпечення інтересів та задоволення відповідних потреб в управлінні [4]

Процес прийняття управлінського рішення проходить в декілька етапів: виникнення ситуації (проблеми) або необхідності реалізації певного етапу стратегічного або тактичного плану підприємства; збір та обробка інформації – опрацювання інформації щодо проблеми, яку необхідно вирішити, дослідження причин та наслідків цієї проблеми, а також здійснюється оцінка здатності підприємства вирішити цю проблему; генерація, або виявлення, альтернатив – глибоке системне дослідження проблеми, пошук декількох варіантів вирішення проблеми; оцінювання альтернатив – виявлення потенційних можливостей системи управління з метою подолання проблеми, проводиться дослідження різних варіантів розвитку подій; вибір альтернативи – здійснюється вибір найвдалішого варіанту; реалізація управлінського рішення – організація процесу виконання управлінського рішення та контроль за його виконанням [1, с. 31].

В процесі формування управлінських рішень можна використовувати різноманітні форми аналізу, але в даний час на нашу думку буде доцільним використання систематизованих технологій, які дають змогу оцінити вплив внутрішніх та зовнішніх чинників. До таких системних технологій, які дозволяють правильно оцінити зовнішні та внутрішні чинники, можливості та загрози, ми можемо віднести SWOT-аналіз. Саме на другому етапі прийняття управлінських рішень застосування SWOT-аналізу є доцільним.

SWOT-аналіз – це один з найпоширеніших видів аналізу в стратегічному управлінні. Його універсальність дає змогу використовувати його

для різних об'єктів вивчення: аналіз продукції, підприємства, конкурентів, міста, регіону і т. ін. Цей метод використовується для будь-якого підприємства з метою уникнення потрапляння його в кризову ситуацію [6].

SWOT-аналіз не містить остаточної інформації для прийняття управлінських рішень, але дає змогу впорядкувати процес обмірковування всієї наявної інформації з використанням власних думок та оцінок. Для будь-якого керівника або управлінського працівника, зорієнтованого на поточну роботу, це корисна справа, яка вимагає від будь-кого, хто застосовує SWOT-аналіз, замислитися на перспективу [5]. Методологія SWOT-аналізу допускає спочатку виявлення сильних і слабких сторін, а також загроз і можливостей, а далі – встановлення ланцюжків та зв'язків між ними, що надалі можуть бути використані для формування стратегії підприємства [3].

Для дослідження ми обрали ПАТ «Яготинський райагротехсервіс», яке відноситься до машинобудівної галузі. Ця галузь є рушієм науково-технічного прогресу, оскільки забезпечує техніко-технологічне оновлення інших галузей. Найгострішою проблемою наразі є недостатнє використання потенціалу національного виробництва для потреб внутрішнього ринку, що спричинено, по-перше, існуванням дешевших закордонних аналогів і, по-друге, посиленням недовіри до національного виробника. За таких умов вітчизняні виробники продукції машинобудування зберігають експортну орієнтацію виробництва: у 2014 році із загального обсягу реалізованих електродвигунів, генераторів було експортовано 66,5%; машин і устаткування загального призначення – 68,2%; металообробних машин і верстатів – 65,0%; машин і устаткування для металургії – 52,0%; машин і устаткування для сільського та лісового господарства – 33,3% [2].

Сьогодні підприємство ПАТ «Яготинський райагротехсервіс»: надає послуги по ремонту с/г техніки, вузлів та агрегатів до неї, транспортні послуги; здійснює виробництво металевих виробів до тракторів, автомобілів, сільськогосподарської техніки; займається постачанням матеріально-технічних засобів; здійснює вирощування зернових культур.

Свою продукцію підприємство реалізує господарствам та підприємствам свого району, області, господарствам та підприємствам інших областей України [7]. Ремонт сільськогосподарської техніки виконується на замовлення сільськогосподарських підприємств-товаровиробників Яготинського та інших районів Київської області, а також на замовлення, що надходять з інших областей України. Основними замовниками є сільгоспідприємства району та ПАТ «Київмлин».

В перспективі підприємство буде розширювати номенклатуру ремонту, виготовлення нових видів деталей до комбайнів, тракторів, розширювати зону обслуговування. В даний час ведеться пошук інвесторів для співпраці.

За останні п'ять років не було значного відчуження і придбання активів. Був придбаний б/у комбайн ДОН-1500, новий автомобіль ГАЗель. Здано в металолом зношені засоби. Знято з обліку амортизовані засоби для продажу. У 2011 році

виведено з експлуатації ОЗ первісною вартістю 142 тис. грн. У 2013 періоді введення до експлуатації основних засобів не було.

Удосконалення основних засобів планується при наявності коштів. Володіння ОЗ здійснюється на правах власності на постійній основі. Первісна вартість основних засобів 4524 тис. грн.; Ступінь зносу 68,9%; Ступінь використання 84,3%,

Галузь надання сільськогосподарських послуг перебуває у стані занепаду в зв'язку з неплатіжоспроможністю сільськогосподарських підприємств-товаровиробників. Реформа колективних сільськогосподарських підприємств призвела до значних ускладнень в погашенні дебіторської заборгованості. Підприємства- правонаступники теж неплатоспроможні, або відмовляються погашати заборгованість взагалі. Основними конкурентами є самі ж замовники, які внаслідок своєї неплатоспроможності намагаються виконувати ремонтні роботи самотужки, що має наслідком зниження якості ремонту та невідповідності технічних характеристик відремонтованої техніки. Основними конкурентами у вирощуванні зернових є ПАТ «Яготинський маслозавод», Агрофірма «Агротех», які орендують земельні ділянки у фізичних осіб та сільських рад. Основними проблемами підприємства є застарілість та великий знос обладнання внаслідок того, що при відсутності обігових коштів, товариство не має змоги здійснювати розширене фінансування власного розвитку. Основні ризики – зміна технологій, перехід на іноземну техніку, недостатня кваліфікація працівників, недостатньо кадрів, підвищення конкуренції. Фінансування розвитку підприємства здійснюється за рахунок власних коштів товариства, кредитами банків та інвестиціями підприємство не користується.

При проведенні SWOT-аналізу необхідно визначити не тільки можливості та загрози зовнішнього середовища організації, але й виявити ймовірність використання та вплив обраних можливостей та загроз на результати діяльності організації. Спочатку оцінюють ймовірність використання можливостей та їх вплив на діяльність організації, будують матрицю можливостей.

Аналогічно здійснюється аналіз загроз та будується матриця загроз. Наслідки, до яких може призвести реалізація загроз, можуть проявитися через руйнування організації, приведення організації до критичного стану, важкого стану або легких пошкоджень. Виявлення в процесі аналізу факторів, які класифікуються як загрози зовнішнього середовища, записують на полях матриці.

Наступним етапом SWOT-аналізу є оцінка факторів внутрішнього середовища організації. Для цього використовують метод визначення профілю внутрішнього середовища. Для кожного фактора приводиться експертна оцінка його вагомості.

Проведений аналіз факторів внутрішнього й зовнішнього середовища та ранжування їх по рівню впливу на діяльність організації дозволяє сформулювати конкретний перелік слабких і сильних сторін організації, а також загроз і можливостей. Встановлення зв'язків між найбільш впливовими слабкими і сильними сторонами організації, загрозами і можливостями зовнішнього середовища – заключний етап процесу SWOT-аналізу.

Проводимо аналіз факторів, які впливають на діяльність ПАТ «Яготинський райагротехсервіс», і даємо їм оцінку від 1 до 12 балів (таблиці 1-4).

Отримали такі дані: сильні сторони – 95 балів, слабкі – 58 балів, можливості – 49 балів та загрози – 72 бали.

Таблиця 1

Сильні сторони

Група факторів	Фактори	Бали
1. Фінансові	1.1. адекватні фінансові джерела	4
2. Виробничі	1.1. висока якість продукції;	8
	1.2. сучасне обладнання;	3
	1.3. перевірені та надійні поставальники;	8
	1.4. кращі виробничі потужності;	6
	1.5. унікальна та передова технологія;	0
	1.6. власні НДР.	0
3. Ринкові умови	1.7. високе мистецтво конкурентної боротьби;	6
	1.8. відомість торгової марки;	7
	1.9. цінові переваги;	8
	1.10. добре розуміння споживачів;	9
	1.11. надійна мережа розподілу;	7
	1.12. найбільш ефективна в галузі реклама.	0
4. Персонал та управління	1.13. висока компетентність та кваліфікація персоналу;	7
	1.14. чітко сформульовані стратегії;	6
	1.15. перевірене надійне управління.	6

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Таблиця 2

Слабкі сторони

Група факторів	Фактори	Бали
1. Фінансові	1.1. нестача фінансування	9
2. Виробничі	2.1. висока собівартість продукції;	9
	2.2. висока ступінь зносу обладнання;	8
	2.3. висока вартість продукції порівняно з основними конкурентами.	8
3. Ринкові умови	3.1. слабкий маркетинг;	9
	3.2. наявність ліцензій.	2
4. Персонал та управління	4.1. втрата глибини та гнучкості управління;	7
	4.2. втрата персоналом деяких аспектів компетентності.	6

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Далі потрібно зіставити внутрішні особливості (сильні та слабкі сторони) з зовнішніми аспектами (можливості та загрози) досліджуваного підприємства, де потрібно звертати увагу на найбільш істотні комбінації факторів та сторін суб'єкта господарювання. Для цього будують матрицю SWOT-аналізу, використовуючи при цьому отримані оцінки (табл. 5).

З вище наведених розрахунків у таблиці 5 можна зробити такі висновки. Сильні сторони разом з можливостями повністю компенсують загрози. Окрім цього, сильні сторони разом з можливостями компенсують слабкі сторони. Сильні сторони повністю компенсують загрози. Сильні

сторони разом з можливостями повністю компенсують слабкі сторони з загрозами. Отже, можемо охарактеризувати стан ПАТ «Яготинський райагротехсервіс» як «ризиковий» бізнес. Для успішного аналізу зовнішнього середовища методом SWOT-аналізу важливо не тільки визначити можливості й загрози, а й оцінити їх з точки зору важливості й ступеня впливу на стратегію досліджуваного підприємства. Для оцінки можливостей ПАТ «Яготинський райагротехсервіс» доцільно використати метод позиціонування кожної можливості експертним шляхом у матриці можливостей, результати якого зображені в таблиці 6.

Таблиця 3

Можливості

Група факторів	Фактори	Бали
1. Фінансові	1.1. Сприятливі зрушення в курсах валют	3
2. Виробничі	2.1. поява нових технологій;	6
	2.2. розширення асортименту можливих товарів;	7
	2.3. зниження торгівельних бар'єрів при виході на зовнішні ринки;	4
	2.4. послаблення обмежувального законодавства;	5
	2.5. можливість обслуговування додаткових груп споживачів.	5
3. Ринкові умови	3.1. доступність ресурсів.	8
4. Населення	4.1. зростання попиту;	6
	4.2. зростання рівня доходів населення	5

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Таблиця 4

Загрози

Група факторів	Фактори	Бали
1. Фінансові	1.1. несприятливі зрушення в курсах валют;	11
	1.2. зростання податкового навантаження.	8
2. Виробничі	2.1. поява нових законодавчих обмежень;	5
	2.2. чуттєвість до нестабільності зовнішніх умов бізнесу.	10
3. Ринкові умови	3.1. уповільнення ринкового зростання;	10
	3.2. завзятість конкурентів;	8
	3.3. поява на ринку альтернативних товарів;	9
	3.4. поява на ринку конкурентів.	5
4. Населення	4.1. Зміна смаків покупців.	3

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Таблиця 5

Матриця SWOT

Внутрішні фактори	Можливості	Загрози	Разом
Сильні сторони	95+49=144	95-72 =23	72
Слабкі сторони	-58+49= -9	-58-72 = -130	-81
Разом	86	-35	14

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Можливості, що потрапили на поля «Висока-Сильний» і «Середня- Сильний», мають велике значення для організації та повинні бути

обов'язково виконані. Можливості, що потрапили на в поле «Середня-Помірний», можна використати лише при наявності достатніх ресурсів або за певних умов. Таким чином, керівництво ПАТ «Яготинський райагротехсервіс» повинні звернути особливу увагу на такі фактори як: розширення асортимент можливих товарів та появу нових технологій. Окрім цього, особливу увагу необхідно приділити факторам: 2.4., 4.1., 4.2, адже разом з попередніми, вони складають 59,2%.

Таблиця 6

Матриця можливостей

Можливість	Сильний	Помірний	Незначний	Сума
Висока		3.1= 8		8 (16,3%)
Середня	2.1.=6 2.2.=7	4.1.=6	2.4.=5 4.2.=5	29 (59,2%)
Низька		2.5.=5	1.1.=3 2.3.=4	12 (24,5%)
Сума	13 (30,6%)	19 (38,8%)	17 (34,6%)	49 (100%)

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

30,6% всіх можливостей може сильно вплинути на результат діяльності компанії або реалізації стратегії. Помірний вплив будуть чинити 38,8% факторів і низький вплив – 34,6% факторів. Такий фактор, як доступність ресурсів (3.1.) має високу можливість, що характеризується 16,3% імовірності їх прояву.

Не менш важливим є аналіз загроз зовнішнього середовища підприємства, який представлений в таблиці 7.

Загрози, що потрапили на поля «Середня ймовірність «легких ударів» і «Низька ймовірність важкого стану», не повинні випадати з поля зору керівництва, яке зобов'язане уважно відслідковувати їхній розвиток.

Таблиця 7

Матриця загроз

Загрози	Руйнування	Критичний стан	Важкий стан	«Легкі забої»	Сума
Висока		1.2.=11 3.1.=10 3.2.=8	1.1.=11 2.2.=10 3.3.=9		59 (81,9%)
Середня				3.4.=5 2.1.=5	10 (13,9%)
Низька				4.1.=3	3 (4,2%)
Сума	0	29 (40,3%)	30 (41,7%)	13 (18,0%)	72 (100%)

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

Фактори, які потрапили на поля Висока імовірність – Руйнування, Висока імовірність – Критичний стан, Середня імовірність – Руйнування, є найбільш небезпечними для подальшого розвитку організації і вимагають термінового усунення. Фактори, які потрапили на поля Висока імовірність – Важкий стан, Середня імовірність – Критичний стан, Низька імовірність – Руйнування, також повинні перебувати під наглядом керівництва і мають бути усунені якомога швидше. Тобто, менеджмент підприємства повинен звернути увагу на несприятливі зрушення в курсах валют, зростання податкового навантаження, поява на ринку нових конкурентів, поява нових

законодавчих обмежень, чуттєвість до нестабільності зовнішніх умов бізнесу.

Як бачимо, 82% впливу факторів можуть призвести до критичного чи важкого стану.

Висновки і пропозиції. Застосування SWOT-аналізу в системі прийняття управлінських рішень, а саме на стадії збору та обробки інформації, є досить ефективним, адже він дає змогу дослідити сильні та слабкі сторони підприємства, тобто внутрішнє середовище, та можливості і загрози, тобто зовнішнє середовище підприємства. Завдяки цьому методу ми можемо зрозуміти на що саме необхідно звернути увагу в процесі управління для того, щоб покращити свою конкурентну позицію на ринку, що в період кризи є одним з найнеобхідніших заходів. Необхідно використовувати даний метод в управлінні підприємством з додатковим уточненням можливостей і загроз,

тобто створенням матриці можливостей і матриці загроз, що дасть можливість оцінити їх важливість та ступінь впливу на стратегію підприємства. У статті показано, що в умовах фінансової кризи посилюються як значення, так і вимоги до якості аналітичної інформації, і це є окремим напрямом подальшого дослідження: «Аналіз є змістом і універсальним інструментом інтелектуальної діяльності людини практично у всіх сферах буття. ...у процесі економічного аналізу відбувається трансформація видів економічної інформації (або інформаційних систем) в аналітичну інформацію (аналітично-інформаційні системи), а в процесі використання результатів економічного аналізу, навпаки, аналітична інформація (аналітично-інформаційні системи) трансформуються в інші види економічної інформації або економічні інформаційні системи» [8, с. 29].

Список літератури:

1. Курятник Н. О. Обмеження вибору в процесі прийняття управлінського рішення / О. Н. Курятник // Вісник НТУ «ХПІ». – 2013. – № 52 (1025)
2. Мельник Т. М. Сутність та галузеві особливості міжнародної виробничої інтеграції національних підприємств [Електронний ресурс] / Т. М. Мельник, Ю. В. Конрад // Економічний простір. – 2015. – № 95. – С. 26-39. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2015_95_5
3. Могилов Ю. М. SWOT-аналіз вуглеводобувного підприємства / Ю. М. Могилов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.dspace.nbuv.gov.ua/dspace/bitstream/handle/123456789/4276/st_28_21.pdf?sequence=1
4. Шапошник С. П. Прийняття управлінських рішень у системі керування документацією в митній службі України [Електронний ресурс] / С. П. Шапошник // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Державне управління. – 2011. – № 1. – С. 75-82. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamcudu_2011_1_12
5. Шершньова З. Є. Стратегічне управління: підручник. – Вид. 2-ге, [перероб. та доп.] / З. Є. Шершньова // – К.: Вид-во КНЕУ, 2004. – 699 с.
6. SWOT-аналіз підприємства: конспект лекцій. Дисципліна – «Маркетинг». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marketing-helping.com/konspekti-lekcz/17-konspektlekczi-disciplna-qmarketingq/306-swot-analz-pdpriemstva.html>
7. Офіційний сайт компанії ПАТ «Яготинський райагротехсервіс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yagotin-rats.at.ua/index/informacija_pro_pidpriemstvo/0-2
8. Голубничка Г. Розвиток обліково-аналітичних систем в умовах фінансової кризи // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – Серія: Економіка. 2011. – № 130. – С. 27-30.

Синчук І.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВЛИЯНИЕ SWOT-АНАЛИЗА НА ПРИНЯТИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА

Аннотация

В статье исследованы теоретические основы процесса принятия управленческих решений. Рассмотрены этапы процесса принятия управленческих решений. Высветлены теоретические основы SWOT-анализа и его роль в принятии управленческих решений. Продемонстрированы основы проведения SWOT-анализа. Рассмотрена специфика его проведения на примере ОАО «Яготинский райагротехсервис».

Ключевые слова: управленческое решение, анализ, SWOT-анализ, возможности, угрозы, управление.

Synchuk I.V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

IMPORTANCE OF SWOT-ANALYSIS IN DECISION-MAKING SYSTEM DURING FINANCIAL CRISIS

Summary

This article explores the theoretical issues of decision-making, considers the stages of decision-making, deals with the theoretical basis of SWOT-analysis and its role in management decisions. It also shows basics of SWOT-analysis and explores the specificity of its leading in the enterprise, JSC «Yagotynsky rayahrotehservis» as example.

Keywords: management decision, analysis, SWOT-analysis, opportunities, threats management.

УДК 657(075.8)

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛІНГУ ВИТРАТ З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Синчук І.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Досліджено теоретичні питання системи контролінгу на підприємстві та обґрунтовано необхідність її формування. Досліджено роль контролінгу в забезпеченні ефективності діяльності підприємства через механізм удосконалення основних принципів управління витратами. Розглянуто основні етапи здійснення контролінгу витрат на підприємстві. Досліджено удосконалення системи обліково-аналітичних інформаційних потоків з метою покращення системи контролінгу витрат на підприємстві.

Ключові слова: контролінг, витрати, управлінський облік, бюджетування, центр відповідальності.

Постановка проблеми. Важливою умовою ефективності розвитку підприємства є оптимізація внутрішніх процесів, що забезпечують створення вартості і досягнення стратегічних цілей підприємства. До таких процесів, в першу чергу, можна віднести формування і регулювання витрат. При побудові ефективної системи управління витратами доцільно використовувати сучасні методи та підходи, що дозволяють інтегрувати функції менеджменту і добитися цілеспрямованості функціонування даної системи.

Такий підхід повною мірою реалізується в концепції контролінгу, який являє собою підсистему менеджменту, що забезпечує:

- оцінку внутрішнього і зовнішнього середовища та узгодження цілей бізнесу та цілей системи управління підприємством;
- міжфункціональний зв'язок в системі управління;
- оцінку якості і постійне налаштування системи управління для досягнення встановлених цілей;
- вибір відповідних інструментів і методів управління;
- інформаційне та консалтингове забезпечення процесу управління [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організації системи контролінгу на підприємстві присвячені праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, а саме: С. Голова, Є. Ананькіна, С. Данілочкіна, В. Швеця, В. Базилевича. У стратегічному управлінському обліку та контролінгу відомі і використовуються різні системи показників, розглянуті в працях Д. Нортон, Е. Маклейн, К. Друрі, Р. Каплана, П. Атрілла та інших, їх вибір і адаптація до конкретних умов бізнесу є одним із завдань контролінгу [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Контролінг дозволяє відстежувати і розвивати сучасні тенденції управління, у тому числі витрат та реалізовувати їх у практичній діяльності. У даний час в науковій літературі зазвичай мова йде про систему контролінгу в цілому. На наш погляд доцільно виокремити і детальніше розглянути систему контролінгу витрат і обґрунтувати її роль у забезпеченні ефективної діяльності та сталого розвитку підприємства.

Мета і завдання статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування ролі контролінгу витрат в досягненні ефективної діяльності та сталого розвитку підприємства та визначення основних етапів формування системи контролінгу витрат.

Виклад основного матеріалу. На думку професора Коцупатрога М.М. контролінг є комплексною системою внутрішнього контролю. В свою чергу, внутрішній контроль – діяльність, що здійснюється радою директорів організації та іншим управлінським персоналом, яка спрямована на забезпечення достатньої впевненості досовно досягнення цілей організації за такими напрямками: достовірність фінансової звітності; відповідність діючим законам і нормативам; ефективність і результативність господарських операцій [2]. Існують і інші теоретичні підходи до визначення місця контролю в системі управління підприємством. Так, Г.П. Голубничка вважає, що «Інформаційне забезпечення функціонування організаційних форм господарювання у корпоративному та державному секторах економіки здійснюється завдяки формуванню та відтворенню таких сегментів системи управління як облік, звітність, економічний аналіз, контроль і аудит. Практика доводить, що історично ці складові доповнюють і розвиваючи одна одну існують майже сто років. Одночасно, теоретичні прогнози на майбутнє вказують на перспективи посилення їхньої взаємодії» [5, с. 27].

Контролінг дозволяє враховувати в практичній діяльності і розвивати сучасні тенденції управління витратами. На наш погляд, можна сформулювати такі ключові принципи управління витратами в системі контролінгу як:

- раціоналізація, що припускає не просто зниження витрат, а й регулювання їх рівня, складу та призначення для досягнення поставлених цілей і отримання максимальної віддачі від використовуваних ресурсів;
- превентивний характер і орієнтація на майбутнє (регулювання витрат на стадіях проектування, планування та безпосередньо здійснення);
- широке застосування інструментів моніторингу та контролю витрат у режимі реального часу;
- перехід від суто монетарних критеріїв ефективності витрат ресурсів до критеріїв створення цінності для споживача і оптимізації вартісного ланцюга;
- цільова спрямованість системи не лише на виявлення резервів зниження витрат, а й на визначення можливостей оптимізації діяльності підприємства;
- процесно-орієнтоване управління витратами, оцінка і регулювання вартості функцій діяльності, процесів і операцій.

Роль контролінгу витрат у забезпеченні ефективного розвитку підприємства, полягає, зокрема, в тому, що він дозволяє здійснити:

- привертання уваги до стратегічно значимих об'єктів витрат і розрахунок їх собівартості в стратегічному плануванні та аналізі;
- оцінку і контроль управлінських рішень, що впливають на витрати (на стадіях планування, бюджетування та реалізації);
- інформаційне забезпечення аналізу ланцюга цінностей, виявлення можливостей оптимізації діяльності підприємства;
- формування цільових показників собівартості і оцінку можливостей їх досягнення;
- виявлення носіїв витрат і регулювання витратоутворюючих факторів;
- моніторинг відхилень витрат від заданих значень в процесі формування, контроль витрат;
- оцінку ефективності бізнес-процесів з погляду ресурсоемності і створення доданої вартості і цінності для споживача;
- зіставлення витрат і вигод (прибутку, цінності для споживача, конкурентних переваг і т.д.);
- виявлення обмежуючих факторів і можливостей оптимізації використання ресурсів при існуючих обмеженнях;
- розрахунок собівартості продукту на всіх стадіях його життєвого циклу;
- оцінку ефективності окремих сегментів та інші [1, с. 35].

Контролінг витрат можна визначити як частину системи контролінгу, яка забезпечує інформаційну, методичну та організаційно-координуючу підтримку процесу управління витратами всіх функціональних видів діяльності підприємства, спрямовану на досягнення його основних цілей [2].

Контролінг витрат передбачає реалізацію цілого ряду взаємопов'язаних проектів з реорганізації системи управління підприємством. У першу чергу це – розробка стратегії і визначення цілей підприємства на основі аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища і виявлення довгострокових перспектив його функціонування з урахуванням балансу інтересів усіх зацікавлених осіб. Залежно від обраної стратегії може істотно змінюватися і концепція, що визначає принципову схему і конкретні механізми управління витратами. Так, при виборі стратегії лідерства по витратам або сфокусованій стратегії низьких витрат, важливим є зниження витрат на всіх етапах вартісного ланцюга, відповідно і система управління повинна бути націлена на пошук шляхів їх мінімізації. Стратегія диференціації та сфокусована стратегія диференціації припускають підвищені витрати на виробництво специфічних і унікальних ціннісних характеристик продукту, що виділяють його в очах споживача, тому тут важливим є не зниження витрат, а забезпечення при їх допустимому рівні необхідних якостей і атрибутів товару або послуги. Стратегія оптимальних витрат дає можливість поєднувати їх низький рівень та відмінні властивості товару, що вимагає комплексного підходу до управління витратами і націленості на пошук організаційно-технологічних новацій [4, с. 434].

Наступним кроком є оцінка ефективності структури підприємства, аналіз послідовних видів діяльності, що створюють цінність для спо-

живача (вартісного ланцюга) та пошук шляхів їх оптимізації через реконфігурацію напрямків діяльності підприємства. На даному етапі важливо співставити витрати з процесами, в ході яких формується вартість: розробки продукту, виробництва, маркетингу, збуту і обслуговування після продажу товару (продукції, послуг) для оцінки можливості зниження витрат і реалізації конкурентних переваг. В системі контролінгу оцінюються можливості і доцільність структурних змін: створення нових або ліквідації існуючих виробництв, заготівельних або збутових підрозділів, використання аутсорсингу та інсорсингу, перегляду режимів поставок та інших структурно значимих рішень. В організаційно-функціональній структурі підприємства виділяються центри відповідальності, визначаються і узгоджуються їх цілі та повноваження і, відповідно, здійснюється управління витратами за центрами відповідальності.

Наступним доцільним етапом є оцінка якості та реформування системи управління підприємством. Навіть елементарний опис того, які саме функції з управління витратами виконуються конкретно якими підрозділами, які при цьому використовуються процедури і регламенти, як узгоджуються між собою і використовуються в подальшому отримані результати, часто демонструє очевидні недоліки існуючої системи управління. При цьому треба врахувати, що управління витратами здійснюється як на чисто функціональному рівні, в рамках спеціалізованих управлінських служб, так і на рівні конкретних місць їх виникнення (безпосередньо в процесі діяльності, що тягне за собою витрати ресурсів при прийнятті організаційно-технічних рішень). Відповідно до бачення цілей підприємства контролінг витрат визначає завдання, що вирішуються в рамках системи управління витратами в цілому та її окремих функцій, забезпечує їх конгруентність з цілями підприємства і взаємну узгодженість. Також, оскільки система управління підприємством є диференційованою, контролінг здійснює координацію всередині неї, розробляє інструменти та організаційні заходи для такої координації.

Оскільки інформаційна функція є однією з основних в контролінгу витрат, то обов'язковою умовою його застосування є проектування та впровадження системи інформаційних потоків. Інформація про витрати формується в середовищі господарського обліку, при здійсненні планування, прогнозування, моніторингу, контролю, аналізу, підготовки проектів. При цьому використовуються дані з внутрішніх і зовнішніх джерел. У контролінгу витрат важливою є регулярна інформація про витрати окремих центрів відповідальності, сегментів і господарських процесів для оцінки їх ефективності, оперативні дані про витрати і факторах, що їх утворюють, для моніторингу, контролю і регулювання. Крім того, інформація про витрати різних варіантів управлінських рішень лежить в основі їх оцінки та відповідного вибору. Контролінг визначає інформаційні потреби основних ланок управління витратами, джерела та процедури обробки даних і відповідним чином реконструює систему руху інформації. До її складових належать змістовні

і якісні характеристики інформації, постачальники (підрозділи і співробітники), які фіксують, обробляють і передають дані, рецепієнти, регламенти, процедури та IT-платформи.

Основою контролінгу витрат є система управлінського обліку і, в першу чергу, обліку витрат, так як саме в ній здійснюється формування необхідної для управління обліково-аналітичної інформації і реалізується значна частина контрольних функцій. Найчастіше управлінський облік і контролінг ототожнюються, такий підхід характерний для американської школи контролінгу та її послідовників. Реформування або модернізація системи обліку витрат є найважливішим етапом при побудові контролінгу витрат на підприємстві і припускає:

- визначення вимог що до побудови обліку витрат відповідно до цільових установок, концепції і логіки функціонування системи контролінгу;
- аналіз існуючих методів і варіантів побудови обліку витрат, вибір найбільш підходящого з урахуванням галузевих і корпоративних особливостей;
- модернізація і розвиток методів, які використовуються;
- визначення кола об'єктів обліку витрат і калькулювання (господарських процесів і операцій, функцій діяльності, вартості для споживача і

видів діяльності, що створюють цю вартість, стадій життєвого циклу продукту, стадій руху в процесі створення вартості та інші) та видів витрат, що враховуються в калькуляції (майбутніх, прогнозованих, оціночних, альтернативних витрат та ін.);

– вибір і побудова калькуляційних систем з урахуванням можливостей їх поєднання і розвитку;

– розмежування завдань, що вирішуються в системі фінансового та управлінського обліку витрат;

– аналіз варіантів побудови інтегрованої (диференційованої) облікової системи відповідно до концепції контролінгу та існуючих регламентів;

– вдосконалення організаційно-методичного забезпечення обліку витрат.

Висновки і пропозиції. Для того, щоб забезпечити ефективну діяльність підприємства необхідно виокремити систему контролінгу витрат із загальної системи. Необхідним є впровадження бюджетування, регламентація процедур моніторингу та оперативного контролю, а також створення впорядкованої системи аналітичних звітів та обговорення результатів і проблем. В свою чергу, це дозволить підприємству оптимізувати витрати, фактори утворення витрат і забезпечити реалізацію стратегії ефективного розвитку підприємства.

Список літератури:

1. Данилочкіна Н. Г. Контроллінг как инструмент управления предприятием / Данилочкіна Н. Г. // М.: ЮНИТИ, 2002. – 279 с.
2. Дорош Н. І. Внутрішній контроль та аудит в управлінні ризиками на підприємстві [Електронний ресурс] / Н. І. Дорош // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Економічна. – 2014. – Вип. 44. – С. 148-152. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2014_44_31
3. Исаева Е. В. Управленческий учет: стратегический аспект [Электронный ресурс] / Исаева Е. В. // Проблемы современной экономики. – 2012. – № 1 (21) – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=21930>
4. Коцупатрий М. Внутрішньогосподарський контроль: організаційні аспекти та класифікаційні ознаки / М. Коцупатрий, У. Гуцаленко // Економічний аналіз. – 2010. – № 6. – С. 433-436.
5. Голубніча Г. Розвиток обліково-аналітичних систем в умовах фінансової кризи // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – Серія: Економіка. 2011. – № 130. – С. 27-30.

Синчук И.В.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ КОНТРОЛЛИНГА РАСХОДОВ С ЦЕЛЬЮ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы системы контроллинга на предприятии и обоснована необходимость ее формирования. Исследована роль контроллинга в обеспечении эффективности деятельности предприятия через механизм усовершенствования основных принципов управления затратами. Рассмотрены основные этапы осуществления контроллинга затрат на предприятии. Исследовано усовершенствование системы учетно-аналитических информационных потоков с целью улучшения системы контроллинга затрат на предприятии.

Ключевые слова: контроллинг, расходы, управленческий учет, бюджетирование, центр ответственности.

Synchuk I.V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

FORMATION CONTROLLING COSTS SYSTEM TO ENSURE EFFECTIVE OPERATIONS

Summary

The theoretical issues of controlling system in the enterprise and the necessity of its formation are explored and justified. Explore the role of controlling in ensuring the effectiveness of the company through the mechanism of improving the basic principles of cost management. The main stages of the implementation of costs controlling in the enterprise are reviewed. It's investigated improving the accounting and analytical information flow system to make the costs controlling system of the company better.

Keywords: controlling, costs, management accounting, budgeting, responsibility centre.

УДК 336.012.23

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО АУКЦІОНУ «ЕВАУ» ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ СУЧАСНИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕЛЕКТРОННОМУ БІЗНЕСІ

Ситник І.П., Бреус І.О.

Національний університет харчових технологій

Досліджено функціонування та роботу електронного аукціону «еВАУ» в електронному просторі з використанням сучасних платіжних систем. Проведений аналіз переваг та недоліків використання електронного аукціону «еВАУ» в сучасному Інтернет-просторі. Проаналізовано можливості платіжної системи PayPal. Досліджено проблеми використання платіжної системи PayPal в Україні. Оцінено рейтинг топ-20 найбільш відвідуваних українцями Інтернет-магазинів.

Ключові слова: електронна торгівля, «еВАУ», Інтернет-ринок, PayPal, QIWI гаманець, платіж на місці.

Постановка проблеми і аналіз останніх досліджень. Для України Інтернет-торгівля набуває особливої актуальності, оскільки в існуючих складних економічних умовах вона дозволяє швидко і з відносно невеликими витратами організувати збут продукції вітчизняних товаровиробників, забезпечуючи тим самим їх виживання та розвиток. Проте практика свідчить, що існуючий потенціал розвитку цього виду бізнесу використовується явно недостатньою мірою, зокрема внаслідок того, що вибір організаційних форм і технологічних засобів Інтернет-торгівлі здійснюється нерационально, без урахування специфіки товару та споживача, особливостей обраних цільових ринків тощо.

Електронний бізнес – це організація і технологія купівлі-продажу товарів, послуг електронним способом з використанням телекомунікаційних мереж та електронних фінансово-економічних інструментів, а також це найдинамічніша сфера економіки, що постійно вдосконалюється та змінюється.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження роботи міжнародного електронного аукціону «еВАУ» із застосуванням сучасних платіжних систем, а також можливості використання такого досвіду в електронному українському бізнесі.

Викладення основного матеріалу дослідження. На просторі українського Інтернет-простору міститься велика кількість різноманітних елек-

тронних магазинів. При цьому самим зайнятим сектором є ринок одягу, техніки, спортивних товарів, техніки, ринку краси та здоров'я. І хоча пропозицій у цьому секторі багато, постійно збільшується попит поки, що дозволяє розвиватися в цій сфері, якщо, звичайно, є можливість запропонувати гідну ціну покупцеві.

«еВАУ» – американська Інтернет-компанія, заснована з назвою AuctionWeb в місті Сан Хосе, штат Каліфорнія, США 5 вересня 1995 року уроженцем Франції ірансько-американського походження П'єром Омідьяром (Pierre Omidyar) [1]. Вона керує однойменним сайтом eBay.com, онлайн майданчиком для проведення аукціонів і торговельним веб-сайтом, на якому приватні та юридичні особи здійснюють продаж та купівлю різноманітних товарів та послуг. eBay.com має міжнародні локалізації. Філії аукціону представлені у таких країнах світу: США, Австралія, Великобританія, Німеччина, Канада, Україна [4].

У прес-релізі американської компанії «еВАУ» було повідомлено, що чистий прибуток найбільшого електронного аукціону «еВАУ» у 2015 році порівняно з 2014 роком зменшився на 47 млн. дол., і склав 626 млн.дол. Виручка електронного аукціону «еВАУ» у 2015 році порівняно з 2014 роком збільшилася на 0,19 млрд. дол. Число активних покупців на «еВАУ» збільшилося на 48 млн. користувачів (табл. 1).

Таблиця 1
Порівняльна характеристика основних фінансових показників «eBAU» за 2014-2015 рр.

Показник	2014	2015
Чистий прибуток електронного аукціону «eBAU» (млн.дол.)	673	626
Виручка електронного аукціону «eBAU» (млрд.дол.)	4,26	4,45
Число активних покупців досягло «eBAU» (млн. користувачів)	152	200
Виручка платіжної системи PayPal, яка належить eBau (млрд.дол.)	2	2,11
Число зареєстрованих в системі PayPal (млн. користувачів)	161,4	165

Як бачимо, виручка платіжної системи PayPal, яка належить eBau у 2015 році порівняно з 2014 роком збільшилася на 0,11 млрд. дол., і склала 2,11 млрд. дол. У 2015 році в системі було зареєстровано 3,6 млн. нових активних облікових записів, загальна кількість користувачів на кінець березня досягла 165 млн. (+11% за рік) [6].

Переваги використання «eBAU» такі:

- можливість робити ставки і отримувати товар буквально за копійки;
- наявність оригінальних, автентичних товарів;
- подвійний захист покупця (від eBAU і PayPal).

Проте є і недоліки:

- продавець сам регулює крок ставки;
- продавець може не продати товар, який виграв на аукціоні покупець, якщо кінцева ціна нижче тієї, яку він запланував;
- вартість товару від китайських продавців вище, ніж на Taobao або Aliexpress;
- частина товару не висилається в Україну або інші країни близького зарубіжжя навіть китайськими продавцями;
- маленький вибір методом доставки (в основному тільки державна пошта);
- кількість знаків у відгуку до товару обмежено дуже маленьким числом, тобто не можна написати повноцінний, розгорнутий відгук [3].

Всі товари (лоти), які розміщені на «eBAU», можна поділити на дві категорії: 1) товари, які можна купити прямо зараз (негайно) – Buy it Now. Для покупки цих лотів не потрібно чекати закінчення аукціону, їх можна купити одразу; 2) товари на які потрібно робити ставки (Auctions only), ці лоти необхідно виграти по аукціонній системі: необхідно робити ставки і переможе той, хто запропонує найбільшу ціну.

Замовляючи товар на «eBAU» необхідно перевіряти «Feedback» (відгук). Чим вищий відсоток позитивних відгуків – тим надійніше продавець і якісніші надані ним послуги [4].

Кожен учасник Інтернет-ринку «eBAU» має свій рейтинг. Рейтинг формується дуже просто – на основі проведених транзакцій: враховується їх кількість та відгуки партнера по операції.

Після оплати товару і його отримання покупцем, кожна зі сторін робить відгук (feedback) про свого партнера по операції (продавець може зробити це раніше, як тільки отримає гроші від покупця).

Відгук може бути трьох типів – позитивний, нейтральний та негативний. При виборі продав-

ця слід керуватися кількістю його транзакцій та рейтингом. Продавці, які мають великі обсяги продаж і більш ніж 98 відсотків позитивних відгуків, отримують звання Power Seller, що безперечно є ознакою солідності, викликає довіру покупців, і як наслідок, збільшує кількість клієнтів.

eBAU надає статистику користувачам за останній місяць, півроку та рік. Тому варто переглянути відгуки покупців про нього, оскільки часом причиною негативних відгуків є саме покупці. Неуважне прочитання опису товару (новий, майже новий) та умов доставки (деякі продавці виставляють дуже високу вартість), призводить до негативних відгуків.

У електронному магазині «eBAU» дозволені такі способи оплати:

- PayPal – метод електронного розрахунку за товари послуги, електронними картками VISA та MasterCard, випущені українськими банками. PayPal в Україні використовується здебільшого для оплати покупок у зарубіжних Інтернет-магазинах;

- QIWI-гаманець – це електронна платіжна система, яка дозволяє вам відправляти та отримувати платежі;

- Платіж на місці – це безпосередній розрахунок з продавцем на місці отримання товару [4].

Оплата на «eBAU» через PayPal – найпопулярніший і, мабуть, самий вірний спосіб здійснення оплати на сайті. Платіжна система PayPal була придбана сайтом в 2002 році, після чого, з розвитком аукціону на світовому ринку он-лайн торгівлі, стала однією з найпопулярніших електронних платіжних систем світу. Злагоджена робота «eBAU» та PayPal тривала досить довго, і лише на початок 2015 року компанії знову розділилися. 17 липня 2015 eBAU і PayPal офіційно стали незалежними компаніями. У конкурентній боротьбі за міжнародний ринок електронних платежів PayPal стала абсолютним лідером [8].

Основна особливість PayPal – потужний захист покупців. Система як би «консервує» суму платежу користувача платіжної системи до того моменту, поки він не отримає посилку і не підтвердить, що з товаром, який він отримав все гаразд.

Перевагою розрахунку за товари через PayPal є безпека платежів. Вона полягає в тому, що PayPal приховує всі платіжні реквізити користувача від одержувача платежу. Тобто при оплаті за допомогою PayPal, дані кредитної картки не потраплять в руки продавця. А сам PayPal дуже надійно зберігає цю інформацію. PayPal безперервно працює над виявленням сумнівних угод та угод підвищеного ризику. Щодня роботизовані системи безпеки і живі люди, аналізують за різними наборами параметрів сумнівні угоди і не допускають їх. У цьому є дуже великий сенс. Якби PayPal не робив цього, то кількість недобросовісних покупців і продавців зросла б багаторазово.

PayPal надає можливість оскаржити транзакцію і повернути платіж користувача у випадку, якщо він не отримав куплений товар, або отриманий товар відрізняється від описаного.

Ще одним способом оплати товарів, які представлені на електронному-аукціоні eBAU є QIWI-гаманець – це платіжна система, яка посідає друге місце розрахунків в eBAU після PayPal.

Переваги розрахунку через QIWI-гаманець: поповнення гаманця QIWI через QIWI термінали

здійснюється без відсотків; QIWI дозволяє швидко створити віртуальну карту Qiwi Visa Card, за допомогою якої можна оплачувати товари в Інтернеті; всі платежі з використанням карт Qiwi Visa здійснюються без стягування відсотків.

Користувачі електронного-аукціону eBAU в усьому світі мають можливість заробляти кошти продаючи товари та послуги за допомогою аукціону. Але в Україні існують певні проблеми для продажів товарів та послуг через eBAU, за допомогою якого користувачі можуть заробляти кошти.

По перше, в Україні не працює повноцінна платіжна система PayPal. Українці можуть підключити свої картки Visa та MasterCard до PayPal, але не можуть отримувати валюту через PayPal, а можуть лише витрачати (не більше 200-300\$ за покупку).

Друга проблема – в Україні відсутня ефективна поштова служба, яка б швидко і відносно недорого доставляла українські товари замовникам в різних куточках світу [8]. Ринок поштових сервісів в Україні контролюється державою. Укрпошта – державне підприємство, яке працює вкрай неефективно ще за радянськими стандартами. Цю службу потрібно якнайшвидше реформувати, пристосовавши до потреб малого та середнього бізнесу.

Існують приватні поштові служби, такі як Нова Пошта, але із-за бюрократичних перешкод їй ніяк не вдається вийти на міжнародний ринок поштових відправлень.

Останнім часом Національний банк України відзначає жвавий інтерес бізнесу та Інтернет-спільноти України до використання сучасних систем розрахунків у мережі, таких як PayPal, ApplePay, GoogleWallet та інших міжнародних систем Інтернет-розрахунків.

Тому одним із завдань Національного банку України є розширення можливостей для резидентів України використання надійних та перевірених систем міжнародних розрахунків, що визнані та використовуються у світі.

На сьогодні, Національний банк України реалізував перший етап впровадження змін щодо спрощення отримання транскордонних платежів резидентами і створив умови для використання функціональних можливостей та базових сервісів міжнародних систем Інтернет-розрахунків під час здійснення резидентами України транскордонних операцій, а саме:

- відправлення коштів з України з використанням платіжних карток для розрахунків або для зарахування на e-wallets (електронні гаманці) для подальших розрахунків;
- отримання резидентами (як фізичними особами, так і підприємцями) коштів за продані товари/послуги від нерезидентів;
- використання більшості доступних сервісів електронних грошей в подальшому тощо [10].

Для цього Національний банк України забезпечив спрощений порядок реєстрації міжнародних систем Інтернет-розрахунків, які створені в країнах, де впроваджені високі стандарти у фінансовій сфері та міжнародні стандарти оверсайта платіжних систем і систем розрахунків.

Міжнародні системи Інтернет-розрахунків такі як PayPal та інші мають право здійснювати повноцінну діяльність в Україні після внесення

відомостей про них до Реєстру платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури [10].

Надалі Національний банк України планує розробити зміни до законодавства, у тому числі до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», що дасть змогу розширити можливості використання електронних грошей резидентами України. У I кварталі 2016 року планується реалізація третього етапу лібералізації валютного законодавства для забезпечення використання резидентами України всього спектра послуг, що надають міжнародні системи Інтернет-розрахунків.

На останок хотілося б навести дані Factum Group [9], яка провела аналіз та склала рейтинг топ-20 найбільш відвідуваних Інтернет-магазинів (табл. 2).

Таблиця 2
Топ-20 найбільш відвідуваних українцями Інтернет-магазинів за 2014 р.

Місце в рейтингу	Ресурс	Число відвідувачів за 2014 р.	Число відвідувачів у %
1	rozetka (.ua+.com.ua)	5 949 334	25,01
2	eldorado.com.ua	1 509 882	6,35
3	alibaba.com	1 461 629	6,14
4	bonprix.ua	1 408 713	5,92
5	lamoda.ua	1 378 141	5,79
6	mobilluck.com.ua	1 206 953	5,07
7	loboutique.com	1 168 421	4,91
8	ebay.com (+.co.uk)	1 167 677	4,91
9	foxtrot.com.ua	1 100 987	4,63
10	fotos.ua	1 052 501	4,42
11	5ok.com.ua	842 167	3,54
12	fotomag.com.ua	833 843	3,51
13	amazon.com (+.de)	770 147	3,24
14	sokol.ua	671 821	2,82
15	makeup.com.ua	657 580	2,76
16	yves-rocher.ua	598 057	2,51
17	citrus.ua	570 578	2,40
18	bookclub.ua	550 419	2,31
19	freemarket (.ua+.kiev.ua)	483 901	2,03
20	stylus.com.ua	405 978	1,71
		23 788 729	100

Отже, за даними Factum Group, найбільший світовий майданчик електронної комерції «eBAU» входить до двадцятки найбільш відвідуваних серед українців Інтернет-магазинів, і за рейтингом займає восьме місце.

Висновки. Електронний бізнес здійснює суттєвий вплив на функціонування роздрібної торгівлі більшості країн світу, демонструючи позитивну динаміку зростання, швидко входження у соціально-економічний простір, визначаючи перспективи подальших структурних змін у торговельній мережі та інтенсифікацію конкурентної боротьби між суб'єктами підприємництва на ринку.

Зважаючи на ранній етап розвитку ринку електронної комерції України, зарубіжний досвід у цій сфері є корисним, потребує поглибленого вивчення та об'єктивного прогнозування змін у майбутньому.

Список літератури:

1. Байков В. Д., Байков Д. В. Как научиться работать на Интернет-аукционе eBay. – ДМК-Пресс, 2007. – С. 192.
2. Байков В. Д., Байков Д. В. Современный самоучитель работы на аукционе eBay. – ДМК-Пресс, 2011. – С. 192.
3. Офіційний сайт редакції «Internet. Ua». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://internetua.com/>
4. Офіційний сайт електронного аукціону «eBAY». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ebay.com/>
5. Офіційний сайт незалежного форуму про онлайн покупки по всьому світу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.taker.im/>
6. Офіційний сайт журналу «Незалежний аудитор». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://n-auditor.com.ua/>
7. Сафонова Е. А. Секреты международного аукциона eBay. Домашний бизнес. – М.: «Вильямс», 2008. – С. 144.
8. Офіційний сайт порталу «Приватний підприємець України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chp.com.ua/all-news>
9. Офіційний сайт дослідницького холдингу «Factum Group Ukraine». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://factum-ua.com/about/>
10. Офіційний сайт бізнес інкубатору «Кузня». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.buskuz.com/>

Сытник И.П., Бреус И.О.

Национальный университет пищевых технологий

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОПЫТА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО АУКЦИОНА «ЕВАУ» С ПРИМЕНЕНИЕМ СОВРЕМЕННЫХ ПЛАТЕЖНЫХ СИСТЕМ В УКРАИНСКОМ ЭЛЕКТРОННОМ БИЗНЕСЕ

Аннотация

Исследованы функционирования и работу электронного аукциона «eBAY» в электронном пространстве с использованием современных платежных систем. Проведенный анализ преимуществ и недостатков использования электронного аукциона «eBAY» в современном Интернет-пространстве. Проанализированы возможности платежной системы PayPal. Исследованы проблемы использования платежной системы PayPal в Украине. Оценено рейтинг топ-20 самых посещаемых Украинский интернет-магазинов. **Ключевые слова:** электронная торговля, «eBAY», Интернет-рынок, PayPal, QIWI кошелек, платеж на месте.

Sytnyk I.P., Breus I.O.

National University of Food Technology

THE USAGE OF INTERNATIONAL EXPERIENCE AUCTION «EBAY» WITH THE IMPLEMENTATION OF MODERN PAYMENT SYSTEMS IN UKRAINIAN E-BUSINESS

Summary

It's investigated the functioning and operation of the electronic auction «eBAY» electronic space using modern payment systems. The analysis of the advantages and disadvantages of using electronic auction «eBay» in today's Internet space is conducted. The potential of PayPal payment system is analyzed. The problems of PayPal payment system usage in Ukraine are researched. It's reviewed by top-ranking Ukrainian 20 most visited on-line stores.

Keywords: e-commerce, «eBAY», Internet- market, PayPal, QIWI wallet payment on the spot.

СУЧАСНЕ ПЛАНУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА ЗА ДОПОМОГОЮ ERP-СИСТЕМИ

Ситник І.П., Шмельова М.О.

Національний університет харчових технологій

Проаналізовано впровадження ERP-системи для управління фінансовими ресурсами на підприємстві, виявлено проблеми, які стосуються того, що окремо розробляється методика управління і проектується інформаційна система. Розглянуто найважливіші задачі, які постають перед впровадженням ERP-системи. Дано пропозиції щодо їх вирішення. Визначено ERP – одним з найперспективніших напрямів інноваційного розвитку управління фінансовими ресурсами.

Ключові слова: фінансові ресурси, інноваційний розвиток, ERP-системи, автоматизація управління.

Постановка проблеми і аналіз останніх досліджень. В сучасних умовах конкурентного ринку дуже важливо зменшувати витрати для підтримки норми прибутку, а також для того, щоб пропонувати клієнтам продукцію за доступною ціною. Отже, компанії впроваджують ERP-системи для визначення джерел підвищення ефективності та налагодження всіх процесів.

Разом із збільшенням компанії, найчастіше відбувається і збільшення кількості підрозділів, процесів і фінансових ресурсів, що неминуче збільшує витрати і створює необхідність додаткового контролю. Такі компанії виконують більше замовлень, ніж раніше, і повинні працювати відповідно до тих стандартів, які зробили компанію успішною. Особливо, таке зростання може викликати проблеми, пов'язані із управлінням фінансових ресурсів, що також збільшуються в обсягах.

Питанню ефективного управління фінансами приділяють увагу багато економістів. Серед них Князева І., Рузаєва Е., Ковтун С., Чаадаєв В., Броннікова Т. та інші. На думку Князева І. та Рузаєва Е., проблеми з контролем і плануванням фінансів в даний час здатні поставити підприємство на межу розорення.

Ядром інтегрованої інформаційної системи управління сучасною компанією може в більшості випадків використовуватися ERP-система.

Enterprise Resource Planning System – система планування ресурсів підприємства) – корпоративна інформаційна система, яка призначена для автоматизації обліку та управління. ERP-системи, як правило, будуються за модульним принципом та охоплюють майже всі ключові процеси діяльності підприємства. Головне призначення даної системи є пошук взаємозв'язків між всіма відділами підприємства, а також створення інформаційного центру даних, який акумулює та надає всю необхідну інформацію про діяльність підприємства в цілому та розрізі структурних підрозділів [5].

Основна перевага ERP-систем полягає в тому, що вони дозволяють здійснювати управління повним операційним циклом компанії, що охоплює фази планування, виконання, контролю і аналізу всієї діяльності. Це дозволяє отримувати фактичні дані про діяльність компанії з високим ступенем достовірності. При цьому, однак, потрібно мати на увазі, що ERP реалізує методи управління, закладені розробниками, тому, впроваджуючи її, користувач змушений певною мірою змінювати систему управління компанією [6].

В основному ERP-системи впроваджуються саме для вирішення завдань фінансового управління, так як для успішного вирішення завдань в інших областях доцільніше впроваджувати кращі в своєму класі спеціалізовані системи. Але тільки ERP-система здійснює ефективне управління фінансами компанії, тому що вона дозволяє отримати в фінансових категоріях відображення всіх господарських операцій.

На сьогоднішній день в практиці впровадження ERP переважають підходи, коли окремо розробляється методика управління і окремо проектується інформаційна система. Це, як правило, призводить до збільшення термінів реалізації проекту, перевищення бюджету і в підсумку – до недосягнення поставлених цілей. На наш погляд, до задачі впровадження ERP слід підходити комплексно і об'єднати всі пов'язані з нею питання в один проект. Такий проект повинен складатися з наступних етапів [2]: 1) аналіз організації управління компанією; 2) розробка концепції управління компанією; 3) розробка методик реалізації концепції в ERP-системі; 4) впровадження ERP-системи; 5) цілісна реалізація концепції управління.

Такі етапи проходять з деяким перекриттям, а реалізація концепції управління відбувається паралельно з впровадженням ERP, але триває і після завершення впровадження.

Методики впровадження ERP, рекомендовані їх виробниками, відносяться до 3-му і 4-му етапів проекту. Можна привести приклад одного з підходів, що дозволяє формалізувати вимоги завдань управління фінансами до ERP-системі на етапах 1 і 2 та забезпечити їх перенесення на етап 3 [5].

Постановка цілей і завдань проекту починається з аналізу бізнесу і побудови його бізнес моделі. Основу цієї моделі повинна скласти функціональна модель діяльності компанії. Функціональну модель легше зіставити з функціональністю ERP-системи. В основі функціональної моделі управління підприємством, закладеної в ERP-системі, знаходиться операційний цикл обороту грошових коштів і ресурсів підприємства, пов'язаний зі здійсненням основної виробничої діяльності. У ERP-системі взаємозв'язок функцій здійснюються через основні об'єкти, якими виступають товарно-матеріальні ресурси, замовлення, клієнти, постачальники, робітничі центри, банки, персонал і т.д. [4].

Для кожної функції визначаються показники, необхідні для цілей управління, і такі, що використовуються зараз. Показники повинні бути описані з необхідним рівнем аналітичних даних, наприклад: обсяг продажів (в розрахунку за продуктами); запаси (в розрахунку за групами матеріалів і складів); опис фінансової моделі [3].

Управління фінансами є важливою функцією підприємства, яка багато в чому забезпечує успішне виконання інших основних функцій. Навіть при ідеально налагоджених бізнес-процесах бізнес може бути збитковим. З іншого боку, гарне управління фінансами теж не гарантує успіху, якщо воно не пов'язане з економікою підприємства і якщо фінансові показники не мають тісного зв'язку з бізнес-функціями. Фінансова функція підприємства включає в себе ведення фінансового обліку, управлінського обліку, здійснення бюджетного планування і контролю. Для формалізації вимог фінансового управління до інформаційної системи розробляється фінансова модель компанії. В основі моделі лежить операційний цикл бізнесу, відбитий в фінансових показниках і фінансових потоках. Фоном виділені модулі ERP, пов'язані з генеруванням даних фінансових операцій і показників.

Фінансові показники формуються на основі принципів фінансового обліку і відображають активи, пасиви, доходи, витрати, капітал із зазначенням необхідної для цілей управління аналітики. У бухгалтерському обліку вони зіставляються з основними об'єктами (рахунками) створеної системи управлінського обліку. Для кожного фінансового показника визначаються необхідні для цілей управління аналітичні вимірювання.

Фінансові потоки відображають рух активів, пасивів, доходів і витрат всередині підприємства. Фінансові потоки зіставляються з фінансово господарськими операціями. Вони відображають рух ресурсів в процесі операційного циклу і безпосередньо пов'язані з функціями ERP-системи.

При побудові моделі потрібно користуватися правилом «суттєвості» і виключити незначні фінансові потоки, так як кількість фінансових операцій на підприємстві достатньо велика, і це в подальшому ускладнить аналіз моделі і вибір системи.

Система управлінського обліку повинна забезпечити аналіз інформації по кожному фінансовому показнику і операції. З цією метою для фінансових показників необхідно ввести ряд обов'язкових аналітичних вимірювань, а саме: позиції (матеріали, продукція, напівфабрикати, деякі види витрат); центри фінансової відповідальності; статті витрат; статті калькуляції; статті доходів і витрат; проекти; елементи витрат; групи постачальників; групи клієнтів; ринки; склади; види грошових коштів; групи основних засобів [5].

Такі складові дозволяють здійснювати безперервний аналіз руху ресурсів і перехід їх з однієї категорії до іншої протягом операційного циклу. Дана методика побудови фінансової моделі дозволяє проконтролювати повноту і замкнутість руху фінансових ресурсів підприємства в процесі виконання основного операційного циклу.

На основі створеної моделі проводиться визначення цілей фінансового управління підпри-

ємством. Після того як цілі і завдання сформовані, можна приступати до вибору конкретної ERP-системи.

Питання вибору системи є критично важливим, і в більшості випадків головна помилка в проекті допускається саме тут. В результаті цієї помилки ви можете почати впроваджувати систему, яка не підходить для вашого бізнесу. Основне завдання даного етапу – це зіставлення бажаної моделі управління з можливостями ERP. При цьому здійснюється зв'язок фінансових потоків моделі з функціями ERP-системи. Для здійснення зв'язку з цим слід визначити: модулі – джерела фінансових операцій; об'єкти ERP-системи – джерела аналітичних вимірів [2].

При цьому важливо розуміти, що фінансово-господарська діяльність в ERP-системі представляється у вигляді потоків взаємопов'язаних замовлень, що відображають рух і перетворення ресурсів в процесі операційної діяльності компанії. Це замовлення на купівлю, переміщення, продаж, виробництво тощо [6]. Як правило, кожен тип замовлень пов'язаний з певною функціональністю ERP-системи. Так, наприклад, замовлення на переміщення товарів пов'язані з функціональністю модуля «Управління запасами», а випуск і надходження товарів з виробництва адресовані до функціональності модуля «Виробництво.» У процесі виконання замовлень народжуються фінансові операції. Таким чином, робота функціональних модулів ERP-системи інтегрована з функціями управління фінансами.

У ERP-системі здійснюються також фінансові операції, наприклад пов'язані з рухом грошових коштів і зобов'язань. Для цих операцій основним об'єктом обліку є документ. Ділянки обліку, не охоплені функціональністю ERP-системи, можуть бути реалізовані через реєстрацію фінансових операцій, що вводяться самостійно в основних фінансових модулях [7].

Як правило, функціональність ERP не може охопити всі поставлені завдання управління, і в процесі її впровадження постає питання про інтеграцію з іншими інформаційними системами підприємства. Якщо цього не зробити, є ризик отримати ізольовані або не пов'язані між собою системи формування бюджетних показників і збору фактичних даних, втративши при цьому оперативність отримання інформації, необхідної для управління.

В ERP-системі реалізовані певні бізнес-правила, тому можливості відображення ряду фінансових операцій обмежені. При аналізі на причину розбіжностей слід звернути особливу увагу на такі питання, як формування собівартості, вибір функціональної валюти, організаційна структура, правила обліку мультивалютних операцій [3].

Таким чином, використання фінансової моделі дозволяє визначити: цільові фінансові показники; необхідну функціональність ERP-системи; основні відмінності у вимогах і функціональності ERP і методи їх усунення. Тільки після того, як ці завдання вирішені, можна приступати до впровадження ERP-системи.

Перевагою такого підходу є отримання можливості здійснювати контроль проекту через сформовані завдання фінансового управління, а не мати справу з незрозумілими для фінансис-

тів назвами модулів і функцій ERP, починаючи використовувати універсальну фінансову модель власного бізнесу, що дозволяє вирішувати різні завдання фінансового управління (від етапу планування до планово-фактичного аналізу).

На заключному етапі повинні бути досягнуті планові показники. Фактично повномасштабна реалізація концепції управління підприємством охоплює досить тривалий період, що починається з впровадженням ERP і триває після його завершення. У цей період відбувається практична перевірка ідей і рішень, закладених в концепції управління, вносяться необхідні корективи і визначаються нові показники. Саме при виникненні потреби внести зміни в концепцію або діючі процеси, проявляється основна перевага ERP-систем, що містять в собі світовий досвід сучасного ведення бізнесу. В ході проведення таких удосконалень ви будете виявляти, що багато нові методи управління можуть бути реалізовані з використанням великих можливостей ERP.

Відзначимо, що система підтримки прийняття рішень орієнтована, перш за все, на задоволення потреб обліково-аналітичною інформацією саме вищого адміністративного персоналу підприємства і, на жаль, її застосування потребує додаткових матеріальних затрат, постійних консультацій, підвищення інтелектуального рівня відповідальних осіб, що приймають рішення. На нашу думку, в підприємствах торгівлі найбільш

привабливою для ефективного управління фінансовими результатами діяльності є ERP-система.

Запропоновані на ринку ERP-системи для автоматизації підприємств різноманітні, та задовольняють потреби керівників оптової, оптово-роздрібною та роздрібною торгівлі. Вони забезпечують, з одного боку, гнучке налаштування, а з іншого – безпелляційну фіксацію бізнес-процесів, неможливість скасування транзакцій, які були виконані та зафіксовані в протоколі, що підвищує прозорість торгових операцій та скорочує втрати, пов'язані з помилками та шахрайством персоналу [7].

Висновки. Можемо зробити висновок, що підвищення ефективності використання фінансових ресурсів підприємства можливе тільки в тому випадку, якщо управління фінансовими процесами на всіх ієрархічних рівнях буде узгоджене. Планування та управління фінансами системи ERP містить надійні і гнучкі засоби автоматизації управління фінансовими ресурсами компанії, що підтримують класичний управлінський цикл: планування фінансово-економічної діяльності компанії, оперативний фінансовий менеджмент, фінансовий аналіз.

У модулі планування та управління фінансами системи ERP реалізовані всі функції, необхідні для ефективного менеджменту. Впровадження ERP-систем є одним з найперспективніших напрямів переходу вітчизняного виробництва на інноваційний шлях розвитку.

Список літератури:

1. Гужва В. М. Інформаційні системи і технології на підприємствах: [навчальний посібник] / В. М. Гужва. – К.: КНЕУ, 2001. – 400 с.
2. Деніел О'Лірі ERP-системи: вибір, впровадження, експлуатація. Сучасне планування і управління ресурсами підприємства. – М.: Вершина, 2009. – 232 с.
3. Івахненко С. Класифікація програмного забезпечення обліку і контролю 2012. – № 7. – С. 140.
4. Пацай Б. Д. Роль інформаційних технологій в управлінні фінансовими ресурсами підприємств. Фінанси України. – № 8 – 2012. – С. 180.
5. Терещенко Л. О. Інформаційні системи і технології в обліку: [навч. посіб.] / Л. О. Терещенко, І. І. Матієнко-Зубенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 187 с.
6. ERP-online [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.erp-online.ru>
7. ERP-системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tadviser.ru/index.php/> Стаття:ERP-системи

Сытник И.П., Шмелева М.О.

Национальный университет пищевых технологий

СОВРЕМЕННОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЯ С ПОМОЩЬЮ ERP-СИСТЕМЫ

Анотация

Проанализированы внедрения ERP-системы для управления финансовыми ресурсами предприятия, выявлены проблемы, которые касаются того, что отдельно разрабатывается методика управления и проектируется информационная система. Рассмотрены важнейшие задачи, которые появляются перед внедрением ERP-системы. Даны предложения по их решению. Определено, что ERP-система – одна из самых перспективных направлений инновационного развития управления финансовыми ресурсами.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, инновационное развитие, ERP-системы, автоматизация управления.

Sytnyk I.P., Shmelova M.O.

National University of Food Technologies

THE MODERN PLANNING OF FINANCIAL RESOURCES AT THE ENTERPRISE USING ERP-SYSTEM

Summary

It is analyzed introduction of ERP-systems for managing financial resources of company, defined the problems faced by management methods and information system are developed separately. We had considered the most important tasks that appear before the introduction of the ERP-system. We have suggested how to deal with them. It was determined that the ERP-system – one of the most promising innovative financial management development.

Keywords: financial resources, innovation development, ERP-systems, automation of management.

УДК 65.016.7(075.8)

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ АВІАПРОМИСЛОВИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

Скібіцька Л.І., Сівашенко Т.В.

Національний авіаційний університет

На основі універсально-трансформаційної концепції антикризового управління обґрунтовано модель функціонування антикризового менеджменту авіапромислового підприємства, напрями використання корпоративних інструментів капіталу як засіб упередження економічної кризи, засоби стратегічного планування безбитковості виробництва та розроблено рекомендації щодо впровадження методичних розробок в практику господарської діяльності.

Ключові слова: економічна криза, універсально-трансформаційна концепція антикризового управління, випереджаючий антикризовий менеджмент, корпоративні інструменти капіталу, антисипативна управлінська діяльність, синергічний ефект.

Актуальність проблеми. В економіці України все виразніше виявляється необхідність упередити кризові труднощі і своєчасно реалізувати викривлені кризовою ситуацією нові можливості, що обумовлює зростання ролі наукових досліджень, спрямованих на розвиток теорії випереджаючого антикризового управління, пізнання його сутнісно-змістовних, інформаційно-методичних та підприємницьких основ, вироблення дієвого і надійного інструментарію, розробку технології безболісного переходу від виконання надзвичайних заходів при настанні критичних подій до нормального функціонування на основі стратегічного плану. Випереджаюче антикризове управління стає перспективним напрямком наукових досліджень [7, 9, 11-13, 15]. Розвиток понятійного апарату цієї принципово нової для українського авіа-виробника різновидів управління здатний помітно збагатити теоретико-пізнавальну та господарсько-практичну складові економічного тезауруса.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В області дослідження проблематики доцільності розмежування підвидів управління, що спеціалізуються на феномені кризи і завдань антикризового менеджменту слід зазначити роботи Альтмана (Altman E.I.) [14], Бівера (Biver G.) [17], Ешлі (Ashley W.C.) [15], Бартона (Barton L.), Клера (Clair J.A.), Хаберланда (Haberland G.), Хоена (Hoen R.), Джаєніка (Jaenicke M.), Пирсо-

на (Pearson C.M.) тощо. Постановка питання про необхідність випереджаючого підходу в антикризовому менеджменті авіапромислових підприємств із різним ступенем присутності його вирішення міститься в роботах вітчизняних вчених: Ю.Ф. Кулаєва, О.В. Ареф'євої [6], Н.Д. Богоніколса [7], Є.С. Дубинської [8], Т.С. Клебанової [9], О.М. Костіна [10], О.В. Мороза [11], С.Т. Пілецької [12], А.М. Штангрета [13] та інших.

Незважаючи на зростаючу актуальність, саме концептуальні засади формування та функціонування системи антикризового управління залишаються слабо опрацьованими в зарубіжній і особливо у вітчизняній спеціальній літературі з антикризової проблематики. Це вимагає подальших досліджень із зазначеної проблеми.

Невирішена раніше частина загальної проблеми. Позитивно оцінюючи результати досліджень учених та віддаючи належне теоретичній і практичній цінності наукових результатів, слід відзначити, що проблеми методології і практики щодо визначення впливу факторів, а також прогнозуванню самої можливості формування стратегічного напрямку розвитку потенціалу підприємств авіатранспортного комплексу України, де визначено можливість формування й вибору напрямку розвитку стратегічного потенціалу, досліджені фрагментарно та потребують подальшого вивчення.

Економічні теорії розкривають сутність криз, проте, наразі недостатньо досліджені методичні

підходи до формування та функціонування системи антикризового управління в промислових підприємствах, які враховують постійний характер наявності загроз економічних криз.

Методичне забезпечення формування системи антикризового управління авіапромисловим підприємством потребує подальшого опрацювання.

Метою статті є окреслення деяких методичних засад забезпечення формування системи антикризового управління авіапромисловим підприємством та науково-методологічне обґрунтування варіантів розвитку стратегічного потенціалу підприємств авіатранспортного комплексу.

Виклад основного матеріалу. Криза, яка зачіпає численні елементи і різноманітні типи структурних зв'язків підприємницької системи (способів поєднання її елементів в ціле), не може бути простим, легко ідентифікованим явищем [9, с. 114]. Складна інтерпретація критичних чинників, багато-причинність виникнення загроз руйнування цілісності системи вимагають в дослідницьких цілях звернення до методики адекватної складності [12, с. 168]. Логічно зробити висновок про її корисність і для вивчення такої проблеми, як криза авіапромислового підприємства і пов'язане з нею зростання ознак кризового стану авіа-виробника. Авіапромислове підприємство представляє собою надскладну систему. Враховуючи широку гаму можливих форм прояву кризи в надскладному системному утворенні, яким є авіапромислове підприємство, вивчення кризи слід проводити, керуючись головним методичним принципом системного підходу – принципом інтеграції, – що дозволяє відтворювати з частин ціле, виконувати функцію узагальнення [13, с. 112]. Послідовне застосування цього принципу вимагає залучення в дослідницьких цілях такого спеціального інструменту, як побудова логістичного ланцюга, що дає змогу відтворити і проаналізувати повний ланцюг кризи.

Антикризове управління підприємствами – це сукупність послідовних та термінових заходів з упередження виникнення кризового процесу, стримування його розвитку та ліквідації його наслідків [7, с. 9]. Це одночасно внутрішнє, цільове, випереджаюче управління, що націлене на пошук та вибір прийняттого способу дій для забезпечення точності встановлення кризових загроз і вживання заходів щодо їх усунення. Особливості антикризового управління підприємствами як складно організованими системами пов'язані з величезною кількістю елементів, об'єктів, функцій, що створюють систему, за наявності у неї загальної цілі і основного призначення; складністю та перехрещенням взаємних залежностей між змінними, що характеризують економічний стан підприємств; складністю ієрархічної структури підприємств із вертикальними і горизонтальними зв'язками [6].

Система антикризового управління – сукупність організаційних структур та методичного забезпечення пошуку і вибору прийняттого способу дій для забезпечення упередження ліквідації загрози, стримування розвитку та подолання наслідків кризового процесу в умовах підприємств [13, с. 113]. Зазначена система побудована на основі функціонального та процесно-орієнтованого підходів і має у своєму складі ключовим

організаційним елементом антикризовий менеджмент, що є видом управлінської діяльності, спрямованою на спостереження за підприємницьким середовищем, для подолання невизначеності, своєчасного розпізнавання загроз і можливостей виникнення криз та розробки і реалізації комплексу антикризових заходів та напрямів адаптації промислового підприємства в нових посткризових обставинах [16, с. 204].

Для організації антисипативної управлінської діяльності на авіапромисловому підприємстві запропоновано вжити низку заходів, як технології випереджаючого антикризового управління і як проблемно-орієнтованого процесу, які представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Заходи для організації антисипативної управлінської діяльності, як технології випереджаючого антикризового управління

1. сформувати і оновлювати банки даних про динаміку ринкової кон'юнктури;
2. здійснювати аналіз небезпек і шансів, що виникають у планованому періоді для авіа-виробника у зв'язку з очікуваними критичними флуктуаціями зовні;
3. створити банки даних про закономірності спадкової мінливості і підприємницької динаміки, щоб прогнозувати корисні зміни, передбачити зміну етапів життєвого циклу авіапромислового підприємства, строки настання, тривалість і глибину криз;
4. налагодити розробку заходів у відповідь на кризові загрози підприємницького середовища;
5. проводити коригування спочатку наміченого комплексу заходів по мірі виникнення необхідності.

Для розробки методичного апарату і формування на цій основі методичних засад антикризового управління, має теоретичну цінність і практичну значущість розроблена авторами універсально-трансформаційна концепція антикризового управління (АКУ) авіапромисловим підприємством (АПП), що дозволяє для завчасного прийняття відповідних дій розпізнавати можливі шанси і загрози для авіа-бізнесу (рис. 1).

Особливу увагу криз-менеджменту авіапромислового підприємства до проблеми створення потенціалу успіху пояснюється впливом останнього на можливість розвитку кризового процесу. Справа в тому, що за відсутності належних зусиль на стратегічно важливих ділянках діяльності відбувається не поступове, а стрибкоподібне зниження потенціалу успіху, рівносильне найчастіше його практично повного руйнування. Падіння стрибком обумовлюється тим, що в будь-якій динамічній системі переходи між припустимими його станами відбуваються швидкоплинно. Якщо авіапромислове підприємство позбавляється майбутнього потенціалу успіху внаслідок, наприклад, великого науково-технічного зсуву або практичної реалізації конкурентами дрібних, але оригінальних змін, що підривають існуючі у нього раніше переваги в обраній сфері діяльності, то виникає реальна загроза для майбутньої прибутковості активів (яка, однак, може якийсь період часу не позначатися відчутно на показнику поточного періоду) [8].

В антикризовій програмі розробляються заходи орієнтовані на можливі та/або очікувані події.

В зв'язку із невизначеністю майбутнього залишається ймовірність спонтанних подій, за випадкового (і тому непередбачуваного) характеру яких необхідні для їх подолання контраходи не можуть бути опрацьовані в антикризовій програмі. Щоб авіапромислове підприємство могло принципово вирішувати питання про випадковості, нами пропонується покласти на криз-менеджмент підготовку варіантних ситуаційних (кризових) планів.

Запропонований алгоритм синергитизації антикризового управління авіапромисловими підприємствами (АПП) наведено на рис. 2.

Авторами пропонується підхід, пов'язаний із встановленням меж виключення (небезпечних і надкритичних областей) для встановлення моменту переходу до виконання кризового плану, ідентифікація яких вимагає встановлення прийнятної ступеня коливань «люфту» для системи.

Отже, авторами запропоновані напрямки формування універсально-трансформаційної концепції антикризового управління авіапромисловим підприємством, а саме:

- шляхи реалізації алгоритму синергитизації системи антикризового управління авіапромисловим підприємством.

- ідентифікація моделі управління потенціалом успіху авіапромислового підприємства в інтегрованому антикризовому стратегічному плані;

Передбачення ймовірності настання кризи в авіапромислових підприємствах вимагає застосування багатоаспектного підходу до її вивчення за правовими і економічними ознаками, яка включає економічні і правові аспекти антикризового управління (рис. 3).

Потенціал успіху можна розглядати як сукупність здібностей авіапромислового підприємства здійснювати діяльність, що приносить більш високий у порівнянні з конкурентами фінансовий результат, тобто як сукупність оригінальних та унікальних здібностей (інакше, ключових компетенцій, що охоплюють усе господарське поле), які мають внутрішнє і зовнішнє походження або ж зачіпають можливості гармонізації взаємодії кладових потенціалу як цілісності, які відкривають горизонти для отримання (вилучення) максимально можливого в ситуації, монетарного (ринкового) ефекту при збереженні гарантій ліквідності.

Ідентифікація потенціалу успіху стає рівнозначною виявленню ключових видів діяльності, якими авіапромислове підприємство зможе займатися з вигодою, і встановленню тих різновидів роботи, від виконання яких воно повинно відмовитися, щоб не множити збитки [15, с. 48].

Завуальованість кризи на початку кризового ланцюжка ускладнює її своєчасне розпізнавання, у зв'язку із чим корисно ідентифікувати знакові явища, які передвіщають руйнування майбутнього потенціалу успіху, а з ним і можливість втрати авіапромисловим підприємством фінансової спроможності в доступній

для огляду перспективі. Представляється, що в якості провісників можливої втрати авіапромисловим підприємством в майбутньому потенційних здібностей домагається успіху (виживати і рости) можуть розглядатися чинники, наведені в табл. 2 [7]. При цьому, трьома основними негативними чинниками є: негативні зміни в структурі замовлень на тривалу перспективу, різке скорочення кількості довготривалих контрактів; розбалансованість загального портфеля ризиків, пов'язаних з авіапромисловим підприємством.

У разі виявлення кризових явищ, актуалізується подальше поглиблення досліджень, щоб встановити, чи зможе авіа-виробник відновити пристосованість до змін, що відбуваються без радикальної зміни продуктової та технологічної орієнтації, серйозної активізації інноваційної діяльності [9, с. 115].

При цьому аналізуються наступні чинники, які представлені в табл. 3 [8].

Зібрана інформація використовується для висновку про ступень руйнування конкурентного потенціалу та потенціалу прибутковості. Своєчасною може бути постановка питання про масштаби легалізації прихованого потенціалу (потенціалу примноження прибутку).

При цьому потрібно:

- 1) виявити можливості реалізації синергічних ефектів від використання нових здатностей/зді-

Рис. 1. Універсально-трансформаційна концепція антикризового управління авіапромисловими підприємствами (розроблено авторами)

бностей, приєднаних до вже наявних і скласти з ними єдине ціле;

2) визначити додаткові витрати, які породжують перехід наявних компетенцій в новий стан.

У результаті з'явиться можливість з більш реалістичних позицій оцінити ступінь втрати потенціалу успіху і сформуванати комплекс превентивних заходів щодо запобігання переростання кризи потенціалу в кризу результату.

У ході управління потенціалом успіху повинні бути, по-перше, ідентифіковані всі стратегічно значимі здатності авіапромислового підприємства, а по-друге, гіпотетично перевірені можливості їх адекватної реалізації в стратегічній перспективі, незважаючи на очікувані або можливі

кризові труднощі. У цих цілях виправдано вдаватися до модельним побудов.

Під моделлю розуміють предметну (кількісну) реалізацію формалізованих елементів теорії, яка пов'язує інформаційний образ майбутнього з теоретичним образом майбутнього, представлення ідеї, системи або об'єкта в деякій формі, відмінній від самої цілісності, щоб домогтися спрощення реальної ситуації і полегшити для менеджменту розуміння проблем, щоб відобразити характеристики об'єкта – властивості, взаємозв'язки, структурні та функціональні параметри тощо, істотні для мети управління [7].

Модельні побудови, які залучаються для опрацювання рішень про майбутнє потенціалу

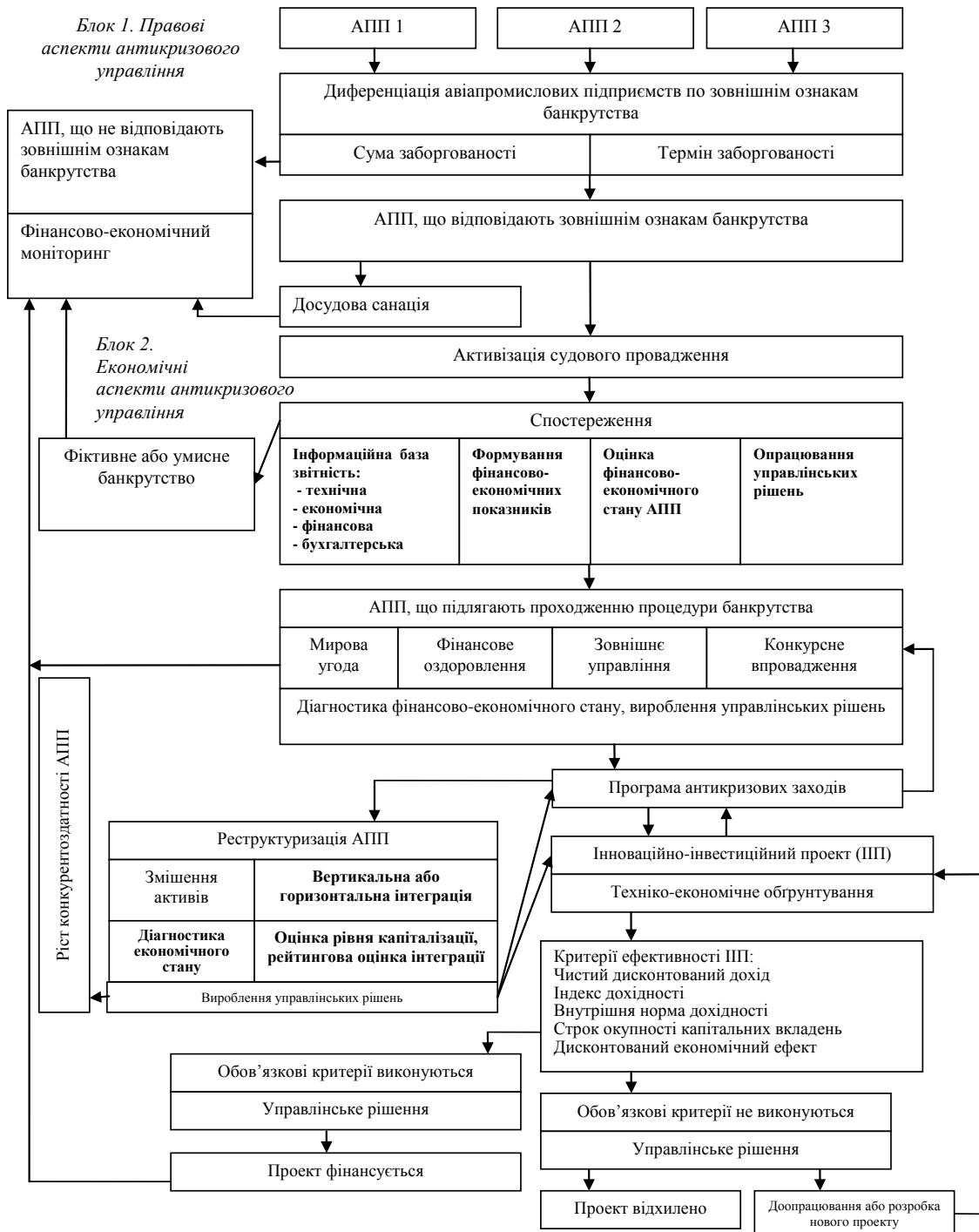

Рис. 2. Алгоритм синергитизації системи антикризового управління авіапромисловими підприємствами (розроблено авторами)

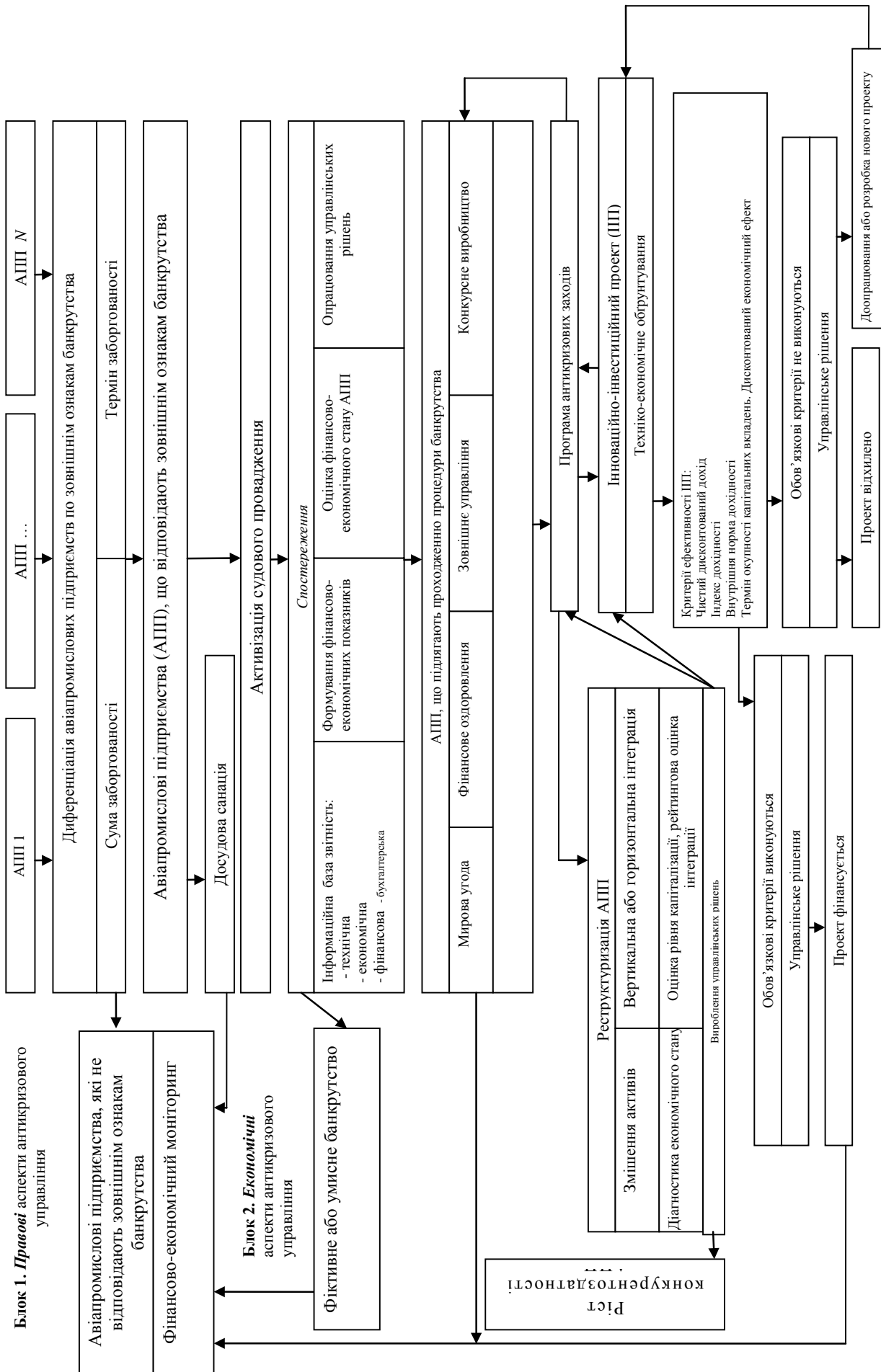

Рис. 3. Багатоаспектний підхід до вивчення кризи (розроблено авторами)

успіху, повинні бути орієнтовані на збереження оптимального результату (прибутку) по періодах і на виявлення різноманітних альтернативних комбінацій авіа-продуктів і ресурсів, їх порівняння, оцінку з точки зору інвестиційних можливостей підприємства і дозволяти проводити вибір оптимального варіанту [8, с. 85]. В якості критеріїв переваги рекомендується використовувати максимізацію цінності (вартості) капіталу, досягнення структурної та ситуаційної ліквідності.

Таблиця 2

**Провісники втрати потенційних здібностей
домагатися успіху авіа-будівельним підприємством**

1	надмірно високі темпи зростання;
2	втрата постачальників ключових стратегічних ресурсів;
3	негативні зміни в структурі замовлень на тривалу перспективу;
4	різке скорочення кількості довготривалих контрактів;
5	великі довготривалі запозичення в поточному періоді на обтяжливих (або навіть згубних) умовах погашення;
6	надмірно високий рівень фінансового важеля в поточному періоді;
7	різке збільшення числа нетрадиційно великих для авіапромислового підприємства дорогих проєктів, які передбачається реалізувати в майбутній перспективі одночасно;
8	розбалансованість загального портфеля ризиків, пов'язаних з авіапромисловим підприємством;
9	прояви тенденції до зниження через незадовільну диверсифікації загально-підприємницької синергії.

З розробкою управлінських рішень щодо зміни структурних зв'язків компонентів потенції-

алу успіху пов'язаний синергізм менеджменту. Об'єднуючи синергічні ефекти, досягнуті за рахунок формування елементів потенціалу успіху, менеджмент зможе добитися більшого приросту прибутку відносно сталого на ринку його середнього рівня, знизити для авіапромислового підприємства ймовірність появи в майбутньому несподіванок у вигляді банкрутства. Зацікавленість антикризових менеджерів у досягненні синергічних ефектів внаслідок ефективних управлінських впливів на результати господарської діяльності забезпечується шляхом матеріального стимулювання їх діяльності через застосування диференційованого підходу до нарахування індивідуальних премій (за допомогою системи показників трудової участі) [13].

Таблиця 3

**Чинники для аналізу
при виявленні кризових явищ**

1.	міра досягнення цілей, заради яких авіапромислове підприємство було створене;
2.	ступінь виконання стратегічних і оперативних планів;
3.	фінансова спроможність авіапромислового підприємства та джерела фінансування його розвитку;
4.	техніко-технологічний рівень авіа-виробництва;
5.	якість випущених продуктів і питомі витрати;
6.	виконання вимог екології;
7.	можливості вирішення авіапромисловим підприємством виникаючих соціальних проблем.

Як складову процесу антикризового управління визначено емісію корпоративних інструментів капіталу, якими є гібридні інструменти власного та позикового капіталу, що забезпечують рух грошових потоків та регулюють рівень та структуру капіталу в умовах корпоративних авіаційних підприємств [9].

На основі положень техніко-економічного планування цільового прибутку запропонований методичний підхід щодо корпоративного планування приросту власного капіталу внаслідок емісійної діяльності АПП.

Порядок корпоративного планування в антикризовому управлінні АПП наведений на рис. 4.

Сутність сформованого підходу полягає у визначенні величини власного корпоративного зобов'язання, що виникло внаслідок емісії гібридних інструментів капіталу – привілейованих акцій та корпоративних облігацій.

Величина корпоративного зобов'язання складається з двох частин – суми зобов'язання за привілейованими акціями та суми за корпоративними облігаціями.

Зазначені суми визначаються шляхом помноження суми альтернативної емісії на розмір дивідендного купону, який встановлюється в умовах кожного підприємства-емітента.

Використання оборотних коштів, які залучені через емісію гібридних інструментів капіталу, передбачає обов'язкове утворення прибутку у плановому періоді (у кожному місяці) [9, с. 63].

Рис. 4. Антикризове управління авіапромисловими підприємствами на основі використання корпоративних інструментів капіталу за запланованими напрямками (розроблено авторами)

Висновки. Нами виявлені категоричні умови довготривалої життєдіяльності виробничо-господарської системи, якими виступають виживання і зростання. Авторами обґрунтовано, що для підтримки довгострокової життєдіяльності виробничо-господарської системи, незважаючи на виникнення кризових явищ і розвиток кризових тенденцій та проведення необхідної структурної перебудови, криз-менеджменту слід адекватно задіяти такі властивості і відмітні ознаки системи, як цілеспрямованість, безперервність функціонування, прагнення до стану рівноваги, адаптивні властивості, здатність до саморозвитку, керованість, еквіфінальність.

Встановлено, що безперервне функціонування системи, супроводжуване постійною її зміною та розвитком відповідно до змін зовнішнього середовища, має спиратися на адаптивну еволюцію організованої системи. У процесі здійснення адаптивної саморегуляції криз-менеджмент повинен відслідковувати, чи не торкнулися пристосувальні реакції ядра (генотипу) системи і наскільки інтенсивно протікає процес відмирання її застарілих елементів, а також відстежувати формування нових, руйнування і виникнення синергічних зв'язків. При опрацюванні антикризових рішень, які зачіпають перетворення системи для переходу до нового рівня гомеостазису, має бути адекватно враховано дію закону зниження ефективності еволюційного вдосконалення системи.

Визначено, що відносність рівноважного (збалансованого) стану організованої системи стає джерелом формування внутрішньо-системних протиріч. Період, що передуює переходу системи в новий діапазон гомеостазису, відрізняє антагоністичний характер загальносистемних протиріч, у спробах протидії прояву якого структурне утворення може перейти якусь межу (вичерпати граничні можливості збереження цілісності) доступного для неї протистояння руйнівним (ентропійним) тенденціям. У цьому зв'язку перехідний стан системи автором розглядається як критичний, коли перевірки на виживаність під-

дається система в цілому, її граничні можливості зберігати стійку стабільність, продовжувати існувати, виконуючи своє призначення в режимі безперервного функціонування. Стеження за наближенням такого стану, пошук можливостей ослаблення його руйнівних наслідків для системи, розробка контрзаходів і контроль за їх реалізацією, визначені дисертантом як ключові галузі функціональної діяльності криз-менеджменту.

Обґрунтовано, що на відміну від програми виведення авіапромислового підприємства з несподіваної кризи, заходи якої формують каркас кризового плану (програми дій), антикризову програму слід підготовлювати як перед-плановий документ, який допомагає створити конструкцію всього планового управління авіапромислового підприємства. Можливості, як впливають з контексту, задаються тими обмеженими ресурсами, якими володіє авіапромислового підприємства. Уміння (здатності) здійснювати вибір і комбінацію ресурсів краще і швидше за конкурентів має гарантувати авіапромислового підприємству ринковий успіх (прибуток). Переорієнтація уваги з можливостей на необхідність створення тандему «здібності-ресурси» забезпечує «просування» даного формулювання потенціалу успіху в порівнянні з багатьма загальноприйнятими формулюваннями внутрішнього (за деякими версіями – сукупного) потенціалу авіапромислового підприємства.

Перспективи і напрямки подальших досліджень проблеми. Необхідність подальшого дослідження, формування і вдосконалення методичне забезпечення формування системи антикризового управління авіапромисловим підприємством наразі стає очевидною. Наразі необхідне методичне обґрунтування заходів щодо підвищення антикризової стійкості авіапромислових підприємств як системи прийняття антикризових стратегічних рішень, як методологічної база для створення комплексної системи превентивного антикризового управління в підприємствах авіапромисловості України.

Список літератури:

1. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо подолання фінансової кризи в Україні» // № 1046/2008 від 17 листопада 2008 р.
2. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 травня 2008 року «Про стан виконання Державної комплексної програми розвитку авіаційної промисловості України на період до 2010 року та першочергові завдання розвитку вітчизняного авіабудування» від 27 червня 2008 р. № 597/2008».
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2008 р. № 1656-р «Про схвалення стратегії розвитку вітчизняної авіаційної промисловості на період до 2020 року» (Із змінами, внесеними згідно з Розпорядженням КМ № 734-р (734-2009-р) від 01.07.2009).
4. Транспортна стратегія України на період до 2020 року (Розпорядження КМУ № 2174-р від 20.10.2010).
5. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства і ознак дій по приховуванню банкрутства, фіктивного банкрутства або доведення до банкрутства. (Наказ Міністерства економіки України від 17.10.2001 № 10).
6. Ареф'єва О. В. Сучасний стан та ключові загрози для розвитку підприємств авіаційної галузі в Україні / О. В. Ареф'єва, А. М. Штангрет // Проблеми системного підходу в економіці. [Електр. наук. фах. вид.] – К.; 2011. – Випуск 1. – Режим доступу: [www.document], URL [http://www/nbu.gov.ua/e-journals http/PSPE/texts.html](http://www/nbu.gov.ua/e-journals/http/PSPE/texts.html)
7. Богоніколос Н. Д. Моделі антисипативного управління у фінансовій діяльності підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / Н. Д. Богоніколос – Х.: Харк. нац. екон. ун-т, 2005. – 18 с.
8. Дубинская Е. С. Анализ современных моделей и методик прогнозирования кризисного состояния предприятия / Е. С. Дубинская // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2009. – № 2 (16). – С. 84–89.

9. Клебанова Т. С. Банкрутство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління [Текст] / Т. С. Клебанова, О. М. Бондар, О. В. Мозенков та ін. / За ред. О. В. Мозенкова. – Харків: ВД ІНЖЕК, 2003. – 272 с.
10. Костіна О. М. Методи та моделі діагностики кризового стану підприємства / О. М. Костіна, О. Є. Майборода // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2012. – № 4. – С. 91-97.
11. Мороз О. В. Інституціональні особливості превентивного антикризового управління підприємством: монографія [Текст] / О. В. Мороз, І. В. Шварц / Вінницький національний технічний університет. – Вінниця: УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2006.– 146 с.
12. Пілецька С. Т. Антикризове управління економічною стійкістю промислового авіапідприємства [Текст]: монографія / С. Т. Пілецька. – Центр учбової літератури, 2014. – 320 с.
13. Штангрет А. М. Суть і ключові параметри кризи та антикризового управління на вітчизняних підприємствах / А. М. Штангрет, В. І. Воробйов // Наук. зап. (Укр. акад. друкарства). – 2009. – № 1. – С. 109-117.
14. Altman E. I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy / E. I. Altman // Journal of Finance. – 1968. – Vol. 23. – № 4. – Pp. 589-609.
15. Ashley W. C. Anticipatory Management: Tools for Better Decision Making / William C. Ashley and James L. Morrison // The Futurist. – 1997. – № 31 (5). – Pp. 47-50.
16. Barton L. Crises in organizations: Managing and Communicating in the Heat of Chaos / L. Barton. – Cincinnati, Ohio: South-Western. – 1993. – 304 p.
17. Beaver W. H. Have Financial Statements Become Less Informative Evidence from the Ability of Financial Ratios to Predict Bankruptcy (February 2, 2005) [Electronic resources] / W. H. Beaver, M. F. McNichols, Jung-Wu Rhie. – Access mode: <http://papers.ssrn.com>

Скибицкая Л.И., Сивашенко Т.В.

Национальный авиационный университет

МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ АВИАПРОМЫШЛЕННЫМ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Аннотация

На основе универсально-трансформационной концепции антикризисного управления обоснована модель функционирования антикризисного менеджмента авиапромышленного предприятия, направления использования корпоративных инструментов капитала как средство предупреждения экономического кризиса, средства стратегического планирования безубыточности производства и разработаны рекомендации по внедрению методических разработок в практике хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: экономический кризис, универсально-трансформационная концепция антикризисного управления, опережающий антикризисный менеджмент, корпоративные инструменты капитала, антисипативная управленческая деятельность, синергетический эффект.

Skibitska L.I., Sivashenko T.V.

National Aviation University

METHODICAL MAINTENANCE OF FORMING CRISIS MANAGEMENT SYSTEM IN THE AIRCRAFT ENTERPRISE

Summary

The research is based on the universal concept of transformational crisis management model functioning grounded crisis management aircraft industry enterprise. It uses of corporate capital instruments as a means to prevent the economic crisis, the means of strategic planning the break-even production and developed recommendations for the implementation of methodological developments in the practice of business.

Keywords: economic crisis, the universal concept of transformational crisis management, anticipating crisis management, corporate capital instruments anticipative management activity, synergistic effect.

УДК 631.164.23(045)

ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАЛУЧЕННЯ

Соколюк К.Ю.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті проведено аналіз стратегічних проблем пошуку іноземних джерел інвестиційних ресурсів в сучасних умовах господарювання. Досліджено стан іноземного інвестування в Україні та перспективи його розвитку. Проведено порівняльний аналіз зі розвитком світового інвестування.

Ключові слова: інвестиційний ресурс, інвестиція, ВВП, іноземний капітал, іноземний інвестор, аграрне виробництво, зовнішньоекономічна діяльність, прибутковість.

Постановка проблеми. Постійні зміни у умовах ведення світового господарства прямо впливають на соціально-економічний розвиток окремих країн та України зокрема. Досить помітно це в умовах фінансово-економічної кризи на початку 2008 року і відчутно певні негативні прояви і дотепер. Для формування стабільної економічної системи країни необхідним є формування основних напрямів інноваційно-інвестиційного розвитку, а саме розробки програми формування інвестиційного забезпечення стратегічно важливих галузей економіки, до яких, зокрема, відноситься і аграрне виробництво, що виступає базою для формування продовольчої безпеки країни. Це і обумовлює потребу дослідження процесу залучення іноземних інвестиційних ресурсів для розвитку вітчизняної економіки та аграрного сектору зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням залучення іноземних інвестиційних ресурсів до процесу інвестування вітчизняної економіки займалися такі вітчизняні науковці як В.І. Грушко, Г.Я. Глуха, М.Ю. Коденська, О.В. Міщук, І.В. Одоцюк, О.А. Прокопчук, П.Т. Саблук, М.П. Харчук та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний внесок у розгляд даного питання, окремі його аспекти ще залишаються неповністю висвітленими, зокрема, щодо особливостей залучення прямих іноземних інвестицій в залежності від спеціалізації, напряму та рівня розвитку регіону. Крім того, неповністю вивчено механізм залучення прямих іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки України.

Мета статті полягає у аналізі сучасного стану іноземного інвестування в Україні у частині залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в аграрний сектор економіки, зокрема в умовах входу до ЄС та визначенні перспектив подальшого їх залучення.

Виклад основного матеріалу. Інвестиційна діяльність країни тісно пов'язана з зовнішньоекономічною діяльністю в частині забезпечення припливу прямих іноземних інвестицій. В кризових умовах залучення таких стратегічно важливих інвестиційних ресурсів є вкрай важкою та клопіткою справою, що зумовлено погіршенням інвестиційного клімату та зниженням рівня довіри іноземного інвестора в світлі останніх подій в галузі нормативно-правового регулювання ін-

вестиційної діяльності в Україні. Тим більш, що інвестиції відіграють вирішальну роль у економічному зростанні країни [9].

Іноземні інвестиційні ресурси можуть надходити як зі сторони: іноземних держав – державні інвестиційні ресурси, так і від приватного сектору та зарубіжних фірм і підприємств. На даному етапі розвитку економіки України існує ряд негативних факторів, що впливають на процес залучення прямих іноземних інвестицій.

Серед перешкод залучення іноземних інвестицій можна назвати наступне:

- більшість аграрних виробників не в змозі самостійно створювати інвестиційні проекти для залучення іноземних інвесторів та представлення переваг саме їх проекту через відсутність кадрів відповідного рівня та кваліфікації, досвіду та можливості участі у бізнес-форумах і міжнародних конференціях;

- неспроможність малих та середніх аграрних підприємств конкурувати із провідними агрохолдингами України в боротьбі за іноземного інвестора, який, в більшості випадків, зосереджує свою увагу на прибутковому та надійному, на його погляд, бізнесі в якості великих підприємств;

- значна частина іноземних інвесторів прагне інвестувати ресурси на умовах подальшого співволодіння таким аграрним підприємством;

- відсутність всеукраїнської бази іноземних інвесторів.

Більшість країн практикує вкладення прямих інвестиційних ресурсів, що сприяють зростанню зовнішньоторговельного обороту приймаючої країни, збільшенню обсягів та різновидів форм виробничого та науково-технічного співробітництва [7].

Перерозподіл інвестиційних ресурсів серед країн світу відбувається наступним чином. Станом на 2013 рік [2] за надходженнями прямих іноземних інвестицій лідирували країни з економікою, що розвивається – 53,6%, а за витоком іноземних інвестицій – країни з розвинутою економікою – 60,8% (рис. 1).

Прямі іноземні інвестиції позитивно впливають на економіку країн, так як вони є досить прибутковими – за останні 10 років показник зростання майже вдвічі, особливо за вивезеними прямими іноземними інвестиціями, що свідчить про ефективність здійснених транзакцій (рис. 2).

В умовах несприятливого інвестиційного клімату вивчення тенденцій залучення іноземних

інвестиційних ресурсів та перспективи подальшого їх використання є надзвичайно важливим аспектом для формування, в подальшому, стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку в світі входу до ЄС як економіки країни загалом так і пріоритетних її галузей.

Рис. 1. Структура світових ППІ

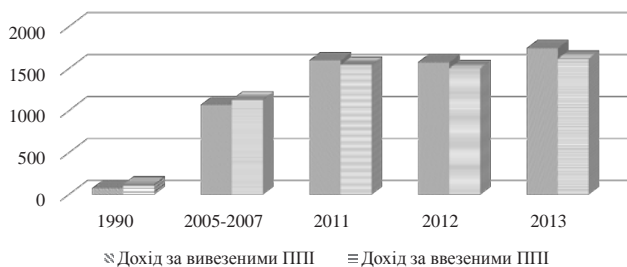

Рис. 2. Прибутковість прямих іноземних інвестицій, млрд. дол. США

Вивчаючи дану підсистему інвестиційної діяльності необхідно врахувати певні особливості формування інвестиційного клімату в умовах соціально-економічних кризи.

До появи певних ризиків, починаючи з листопада 2013 року, інвестиційний клімат в Україні мав негативні прояви. Зокрема, часті зміни податкового та господарського законодавства негативно позначились на структурі інвестиційних ресурсів, джерел їх надходження та подальшого характеру і тривалості їх використання. Тому при формуванні ринку інвестиційних ресурсів необхідно особливу увагу звернути на формування сприятливого інвестиційного клімату.

На думку Харчука М.П., з метою підвищення ефективності залучення інвестицій та поліпшення інвестиційного клімату, в рамках переформування економічної системи потрібно здійснити наступні кроки:

- 1) об'єднати структури, що вирішують питання щодо інвестування;
- 2) налагодити співробітництво із міжнародними фінансово-кредитними інститутами такими як: Міжнародний трейд-клуб, посольствами, іноземними фірмами, що діють на території України;
- 3) налагодити співпрацю між суб'єктами господарювання та державою;
- 4) здійснювати організацію аукціонів щодо виділення земельних ділянок під забудівлю інвестиційних об'єктів;
- 5) залучення в процесі інвестування банківських кредитів, ресурсів страхових компаній як

найбільш доступних джерел залучення фінансових інвестиційних ресурсів [3].

Іноземне інвестування в економіку країни можливе двома основними шляхами – пряме та непряме інвестування.

Пряме інвестування – це безпосереднє вкладення коштів інвестором в об'єкти інвестування. Непряме інвестування – це вкладення за допомогою фінансових або інших посередників.

Найбільша частка прямих іноземних інвестицій з економіки України припадає на Кіпр – майже 85%, а на країни близького зарубіжжя (Польща, Латвія, Грузія) – менше 5% у загальному підсумку. Така ситуація зумовлена тим, що на Кіпрі зосереджено більшість офшорних зон, що дозволяє уникнути сплати податків і тим самим сприяє вивезенню капіталу з країни.

Проте, незважаючи на негативні явища в економіці країни та інвестиційній сфері, приплив іноземних інвестиційних ресурсів все ж таки спостерігається. Аналіз інвестиційної карти України станом на 31.12.2013 року [1], показав, що найбільше прямих іноземних інвестицій було вкладено у Донецьку, Запорізьку, Київську, Харківську та Дніпропетровську області – понад 10 000 млн. дол. США. На Центральну Україну та Вінницьку область, зокрема, прями іноземні інвестиції склали в межах 5 000–10 000 млн. дол. США [1]. Якщо ж розглянути у розрізі галузей промисловості, то найбільш інвестиційно-привабливими за підсумками обсягів вкладень прямих іноземних інвестицій є машинобудування, виробництво хімічних речовин і хімічної продукції та добувна промисловість – тобто ті галузі, капіталовідача в яких відбувається у мінімальні терміни та відсоток прибутковості досить високий.

Сума прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу в 2013 році по Україні становив 1217,6 дол. США, що втричі перевищує рівень 2006 року (табл. 1). Загалом, темпи приросту прямих іноземних інвестицій у розрахунку на оду особу за період 2006–2013 роки постійно зростає. На це вплинуло не лише зростання обсягів вкладень прямих інвестиційних ресурсів в економіку України, але й скороченням чисельності населення.

Найвищий показник подано по Дніпропетровській області – 2547,0 дол. США, що лише на 49,9% перевищує рівень 2006 року. Аналізуючи тенденцію зміни показника по даній області варто зазначити, що протягом 2006–2013 років показник був досить високим. Це зумовлено особливостями розвитку регіону, а саме його промисловою спрямованістю і як вище було зазначено більша частка іноземних інвестицій припадає саме на промисловість. Найвищий у Тернопільській області – 59,4 дол. США. Це свідчить про нераціональний розподіл інвестицій за регіонами та їх концентрацію в промислово розвинених центрах. Для гармонізації надходжень, при розробці стратегії розвитку слід враховувати особливості кожного з регіонів щоб забезпечити приплив інвестицій та, як наслідок, стимулювати розвиток регіонів

В процесі аналізу інвестиційної активності зарубіжних країн стосовно України, доцільно розглянути структуру прямих іноземних інвестицій у 2014 році з країн світу у вітчизняну економіку за даними рис. 3.

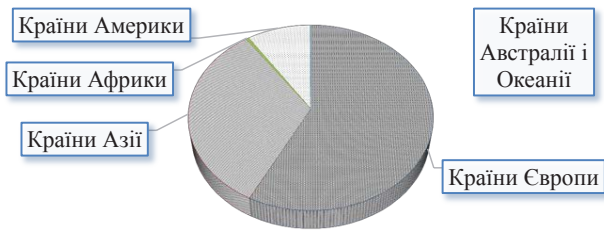

Рис. 3. Структура прямих іноземних інвестицій за країною походження у 2014 році [5]

За підсумками 2014 року найбільшими інвесторами економіки України залишаються країни ЄС – 76,4% від загального обсягу вкладень, а найбільшими інвесторами за обсягами вкладених ресурсів є Кіпр¹. Примітною умовою є і те, що дана країна виступає лідером і по відтоку до неї інвестиційних ресурсів з України (табл. 2).

Аналіз структури прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності показав, що найбільш привабливими галузями для іноземних інвесторів залишаються промисловість та фінансова і страхова діяльність – 32 та 26% відповідно.

¹ Хоча вважати дані об'єктивними, на наш погляд не є доречним. Так як в дані країні значна кількість офшорних зон, і відповідно, як свідчать статистичні дані, значна кількість коштів вивозяться саме в даному напрямку.

Найменша ж частка припадає на професійну наукову та науково-технічну діяльність, інформація та телекомунікації, сільське, лісове та рибне господарство – від 0,5 до 8%.

Важливі галузі такі як аграрний сектор та сільське господарство зокрема, є менш привабливими для прямих іноземних інвестицій. Так як потребують певного відрізка часу для їх освоєння та подальшої віддачі, а іноземний інвестор, як правило, орієнтується на найменш короткі терміни окупності. Крім того існує певна сукупність контрольованих та неконтрольованих факторів зумовлених специфікою аграрної сфери та особливостями ведення сільського господарства, що залежить від природних та кліматичних умов.

Тобто, така стратегічно важлива галузь як аграрне виробництво залишається досить непривабливою для іноземного інвестора. Якщо в розвиток безпосередньо виробництва кошти ще вкладаються, то вкладення прямих іноземних інвестицій у розвиток сільських територій та природоохоронну діяльність, покращення земельних ресурсів та збереження їх якісних характеристик на даний період відсутні. Більшість іноземних інвесторів розраховують на швидке одержання прибутків із мінімальними ризиками. В той час як інвестиції в розвиток інфраструктури

Таблиця 1
Аналіз обсягу прямих іноземних інвестицій в розрахунку на 1 особу, дол. США [4]

№	Показники	Рік				
		2006	2010	2011	2012	2013
1.	Усього	359,9	873,1	980,6	1105,6	1217,6
2.	Вінницька обл.	46,4	112,0	125,3	138,9	152,9
3.	Дніпропетровська обл.	1698,1	2098,5	2242,2	2468,6	2547,0
4.	Тернопільська обл.	35,3	61,1	55,2	57,4	59,4
Темп росту до 2006 року, %						
1.	Усього	-	242,60	272,46	307,20	338,32
2.	Вінницька обл.	-	241,38	270,04	299,35	329,53
3.	Дніпропетровська обл.	-	123,58	132,04	145,37	149,99
4.	Тернопільська обл.	-	173,09	156,37	162,61	168,27

Таблиця 2
Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в економіку України та Вінницької області на початок 2014 року

№	Показники	Україна на 31 грудня 2014 року		Вінницька область		% області у загальному підсумку
		млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	
Всього, у т.ч.		45916,0	100,0	278,7	100,0	0,61
1	Кіпр	13710,6	29,86	66,7	23,9	0,49
2	Австрія	2526,4	5,50	64,3	23,1	2,55
3	Франція	1614,7	3,52	38,4	12,5	2,38
4	Німеччина	5720,5	12,46	23,8	8,5	0,42
5	Туреччина	198,7	0,43	5,8	2,1	2,92
6	Нідерланди	5111,5	11,13	3,9	1,4	0,08
7	Велика Британія	2145,5	4,67	3,6	1,3	0,17
8	Ліван	25,9	0,06	2,6	0,9	10,04
9	США	862,3	1,88	1,5	0,5	0,17
10	Італія	999,1	2,18	1,1	0,4	0,11
11	Російська федерація	2724,3	5,93	11,6	4,2	0,43
12	Польща	831,2	1,81	15,9	5,7	1,91
13	Віргінські о-ви	1997,7	4,35	6,2	2,2	0,31
14	Угорщина	594,7	1,30			0,00
15	Інші країни	6852,9	14,92	5,6	2	0,08

Таблиця 3

Вкладення прямих іноземних інвестицій в сільське господарство України, млн. дол. США

№	Показники	Рік					В середньому за 5 років	Структура, %
		2010	2011	2012	2013	2014		
	Всього, у т.ч.	669,2	719,5	725,3	717,8	776,9	721,74	100,0
1	Кіпр	175,50	237,80	343,80	312,70	361,50	286,26	39,66
2	Австрія	27,50	14,20	7,70	11,00	14,40	14,96	2,07
3	Франція	15,30	21,90	22,10	22,40	23,10	20,96	2,90
4	Німеччина	57,70	58,60	62,50	63,40	64,90	61,42	8,51
5	Нідерланди	24,40	33,30	18,80	21,40	17,00	22,98	3,18
6	Велика Британія	134,50	126,80	42,20	37,60	35,40	75,30	10,43
7	Швейцарія	2,60	16,80	1,30	1,30	0,70	4,54	0,63
8	США	44,60	24,10	22,90	25,90	22,10	27,92	3,87
9	Італія	3,40	3,80	3,70	3,40	3,50	3,56	0,49
10	Російська федерація	17,40	8,80	6,30	10,10	11,00	10,72	1,49
11	Польща	29,50	29,10	33,10	32,80	32,10	31,32	4,34
12	Віргінські о-ви	12,20	12,00	15,00	27,30	31,70	19,64	2,72
13	Угорщина	2,80	3,10	3,80	3,80	3,90	3,48	0,48
14	Інші країни	121,80	129,20	142,10	144,70	155,60	138,68	19,21

ри сільського господарства передбачають досить тривалий період їх окупності, але в той же час довготривалий ефект.

Проте, незважаючи на ризики, існують інвестори, що вбачають перспективи вкладення в аграрний бізнес в тому числі в сільське господарство як основу його розвитку. Зокрема, найбільше прямих іноземних інвестицій у галузь сільського господарства (переважно у виробничу сферу, оминаючи природоохоронну діяльність) надходить із Кіпру – 361,5 млн. дол. США у 2014 році, що на 48,8 млн. грн. більше 2013 року. У структурі загальних вкладень прямих інвестиційних ресурсів це становить понад 39,66% (табл.3).

На другому місці по вкладення прямих інвестиційних ресурсів – Велика Британія – 10,43%, що становить 35,4 млн. дол. США. На третьому місці – Німеччина, частка прямих іноземних інвестицій якої становить 8,51%.

Найменшу частку становлять прямі іноземні інвестиції з Австрії, Франції, Швейцарії, Італії – у межах 0,5-2%. На інші країни припадає 19,21%.

Враховуючи сучасний стан розвитку аграрного сектору потреба в іноземних інвестиціях досить значна. Сприяє цьому і поглиблення фінансової кризи в країні та розбалансованість розвитку стратегічно важливих галузей економіки країни. В рамках інтеграційних процесів та реалізації «Стратегії 2020» урядом країни передбачається ряд заходів щодо залучення іноземних інвестицій, у тому числі і прямих. Зокрема здійснення:

- гармонізації національного законодавства із європейським та світовим законодавством;
- подальшого реформування податкової системи для спрощення окремих процедур сплати податків та запровадження пільгового оподаткування при здійсненні інвестиційної діяльності;
- усунення проявів бюрократизму та корупції в інвестиційній сфері;
- укладання міждержавних угод про заохочення та захист інвестицій з метою уникнення подвійного оподаткування;

- поліпшення інвестиційного клімату в країні;
- стимулювання іноземних інвестицій у наукову, науково технічну та інноваційну діяльність.

Виконання вище перелічених заходів дасть змогу не лише зацікавити іноземного інвестора у вкладенні коштів в ті чи інші галузі економіки, але й забезпечити їх довготривалий характер. Так як на теперішній час йому бракує впевненості в доцільності вкладень через ризик втрати економічних вигід у зв'язку із постійними змінами політичного та економічного характеру.

Висновки і пропозиції. Отже, можна зробити наступні висновки. Аналіз вкладень прямих іноземних інвестицій в динаміці за всіма джерелами надходження показав тенденцію до їх зростання. Проте, негативним на наш погляд, є збільшення частки вкладень у фінансовий та страховий сектор, а не в виробничі галузі. Зокрема, надзвичайно мала частка вкладень у науково-технічну та інноваційну діяльність, що є базою для створення нових інтелектуалізованих систем, машин та обладнання для різних галузей економіки. Наразі, основну частку іноземних інвестиційних ресурсів становлять діяльність засоби бувші у використанні. Хоча, враховуючи значний науковий потенціал країни, ми маємо можливість самостійно створювати інтелектуальні та інноваційні продукти за певної фінансової підтримки. Крім того надзвичайно мала частка прямих іноземних інвестицій припадає на аграрне виробництво та його інфраструктуру зокрема. Наразі, урядом країни вже зроблено певні кроки щодо активізації інвестиційної діяльності в Україні, а саме для припливу іноземних інвестицій більшість із яких направлені на гармонізацію законодавства, спрощення оподаткування, забезпечення захисту іноземного інвестора. Все це, на наш погляд, не лише сприятиме припливу іноземних вкладень, але й стимулюватиме вітчизняного інвесторів вкладати кошти в стратегічно важливі галузі на тривалий період часу.

Список літератури:

1. Інвестиційний атлас України 2013, Держінвестпроект.
2. World investment report 2014. Investing in the SDGs: an action plan. United nations conference on trade and development. ISBN 978-92-1-112873-4. P. 263.
3. Харчук М. П. Як поліпшити інвестиційний клімат в Україні / М. П. Харчук // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2013. – № 5. – С. 17-20.
4. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України. Статистичний збірник. Київ. – 2014. – 47 с.
5. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України. Статистичний збірник. Київ. – 2015. – 45 с.
6. Прямі інвестиції. [Електронний ресурс] Режим доступу: www.vn.ukrstat.gov.ua
7. Міщук О. В. Прямі іноземні інвестиції у забезпеченні інноваційного розвитку економіки України / О. В. Міщук // Інноваційна економіка – № 7. – 2013. – С. 242-245.
8. Прокопчук О. А. Іноземні інвестиції в економіку України: тенденції та перспективи / О. А. Прокопчук / Таврійський державний агротехнологічний університет
9. Глуха Г. Я. Прямі іноземні інвестиції у контексті економічного зростання / Г. Я. Глуха // Економічний нобелівський вісник. – 2014. – № 1 (7). – С. 113-121.

Соколюк Е.Ю.

Винницький торгово-економічний інститут
Київського національного торгово-економічного університета

**ПРЯМЫЕ ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ
В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ:
СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ****Аннотация**

В статье проведен анализ стратегических проблем поиска иностранных источников инвестиционных ресурсов в современных условиях хозяйствования. Исследовано состояние иностранного инвестирования в Украину и перспективы его развития. Проведен сравнительный анализ с развитием мирового инвестирования.

Ключевые слова: инвестиционный ресурс, инвестиция, ВВП, иностранный капитал, иностранный инвестор, аграрное производство, внешнеэкономическая деятельность, доходность.

Kateryna Yu.S.

Vinnitsa Trade and Economic Institute
Kyiv National Trade and Economic University

**STRAIGHT LINES FOREIGN INVESTMENTS
IN THE AGRICULTURAL ECONOMY SECTOR INCLUDED:
STATE AND PROSPECTS ATTRACTION****Summary**

The article analyzes the strategic problems finding foreign sources of investment resources in the contemporary economy. It's researched the condition of foreign investment in Ukraine and prospects of its development. It's carried out the comparative analysis of the development of world investment.

Keywords: investment resources, investment, GDP, foreign capital, the foreign investor, agricultural production, foreign trade, profitability.

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Стадник І.Я.

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Стадник О.І.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Сучасний розвиток світового господарювання характеризується розвитком динаміки, нестабільності, посиленням конкуренції. В умовах обмеженості традиційних ресурсів, їх здорожчання, стабільно розвивати господарську діяльність і зберігати конкурентні переваги стає все важче. Враховуючи, що природні ресурси характеризуються ознакою вичерпності, фінансові ресурси піддаються зношуванню та піддаються змінам від нестабільної економічної політики, основна маса капіталу і склад майна переходять в сторону нематеріальних ресурсів, що швидко оновлюються та розширюються, якими є інтелектуальна власність. Її якість і ступінь використання в господарській діяльності здійснюють вплив на рівень господарювання.

Ключові слова: інтелектуальна власність, інтелектуальний капітал, економічний розвиток, статутний капітал.

Постановка проблеми. Альтернативою моделі промислової організації, де в основу покладені матеріальні ресурси можна вважати стратегію, в основу якої покладені інновації. Цей підхід, популярність якого за останні десятиліття виросла, виходить із того, що фундаментальне джерело конкурентної переваги є внутрішні ресурси юридичної особи, які формуються внаслідок застосування інтелектуальних активів. Конкурентні переваги з'являються і проявляються коли юридичні особи, що акумулюють і використовують складні ресурси, особливо нематеріального характеру, здатні реалізовувати більш складні стратегії і тим самим досягати передових позицій серед суперників, у яких таких ресурсів немає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання інтелектуального капіталу як майна досліджувалась вітчизняними науковцями, зокрема С. Сіденко, В. Базилевичем, О. Вінник, О. Харенко, В. Щербиною. Вагомий внесок у дослідження проблем інтелектуальної власності, а саме у розкриття сутності, структури, формування, розвитку та застосування у господарській діяльності, зроблено у працях зарубіжних учених – Л. Едвінсона, В. Іноземцева, М. Мелуона, І. Нонаки, П. Салівана, Т. Стюарта, Г. Текючі, Д. Тіса, В. Базилевича, Г. Башнянина, О. Бутніка-Сіверського, В. Гейця, О. Кендюхова, А. Чухна та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Існує нагальна потреба у формуванні інституту, який би безпосередньо був пов'язаний із введенням у господарський оборот інтелектуальної власності та інтелектуального капіталу як нового виду майна. Така орієнтація законодавця зближить національне законодавство із законодавством світового співтовариства, що відповідає вимогам державної політики України. Наша держава повинна бути зорієнтована на використання нових видів майна у правовому режимі, що властиво інформаційному суспільству. Для покращення здійснення господарської діяльності та здатності конкурувати із іноземними підприємцями потрібно вдосконалити правовий режим використання інтелектуального капіталу.

Мета статті. Відсутність досліджень, в яких інтелектуальні активи розглядаються як вид майна в основі здійснення господарювання скри-

ває потенційний аспект модернізації структури майна юридичних осіб в Україні, приховує альтернативність формування статутного капіталу. Наявна ситуація на науковому рівні й спонукає до необхідності досліджень в даному напрямку. Однак сучасний економіко – правовий розвиток потребує пошуку нових підходів до визначення інтелектуальної власності як майна, окреслення її структури та можливостей формування за рахунок таких активів статутного капіталу.

Виклад основного матеріалу. В другій половині ХХ століття всі світові системи вступили у нову стадію свого розвитку. Новий етап історії насичений процесами трансформації, реорганізації, інтеграції та глобалізації господарюючих систем висуває вимогу ефективного і гармонійного використання ресурсів. Його особливою рисою стала зміна ролі факторів, що приймали участь в процесі суспільного виробництва. Це обумовлено співвідношенням в системі «природа – людина – суспільство», що включає людський, технічний, природний, інституційний, організаційний, інформаційні фактори, які в умовах ринкової економіки набувають форми капіталів [1, с. 21].

В епоху глобалізації змінюється і предмет господарювання – акценти зміщуються із перетворення природи до перетворення свідомості. Ще академік В.І. Вернадський висловлював думку, що майбутній людський прогрес буде проходити у сфері знань та розуму, що називається ноосферою і стверджував, що наукова думка вперше виявляється як сила, яка створює ноосферу з характером стихійного процесу [2].

Інтелектуальні активи існують в різних формах, їхній ефект обмежений лише здібностями людей використовувати його. Можливості управління людським інтелектом і конвертація його в корисні товари та послуги забезпечує конкурентоздатність товарів.

Найчастіше поняття «інтелектуальна власність» визначає нематеріальні активи без яких юридична особа не зможе існувати [3, с. 59]. Сучасні уявлення про наявність нематеріальних факторів у структурі майна юридичних осіб, а також можливість формування статутного капіталу з їх застосуванням втілюються в поняття інтелектуальних активів.

Спроби аналізу феномену знань в господарській діяльності спостерігаються на всіх етапах її розвитку. Ф. У. Тейлор в своїй школі «наукового управління» розпочав формалізувати досвід і навички працівників в об'єктивне і наукове знання [4, с. 56]. С. Барнард вивчав значення «поведінкового знання» в процесах управління юридичною особою [5, с. 30]. П. Друкер вводячи термін «інформаційний працівник» пізніше стверджував, що в «суспільстві знань» базисним ресурсом вже являються знання, а не капітал, природні ресурси чи робоча сила. В подальшому він відмічав, що знання стало ключовим економічним ресурсом, доміантою і можливо навіть єдиним джерелом конкурентної переваги [6, с. 83]. Віддає пріоритет знанням і А. Маршалл, який стверджує, що капітал суб'єкта господарювання складають більшою мірою знання та організація і знання являються найбільшою рушійною силою виробництва [7].

У 1969 році Дж. К. Гелбрейт визначив інтелектуальну власність як дещо більше чим «чистий інтелект» людини [8, с. 36]. Сучасне трактування даного терміну має джерела в практиці менеджменту. Відомим цей термін зробив Томас Стюарт, редактор журналу «Фортуна», його стаття «Мозгова сила» [9] послужила катализатором для розгляду теми інтелектуальних активів теоретиками. З цього часу визначення даної категорії багаторазово коректувалось і доповнювалось. В наш час існує цілий ряд визначень. Найбільш широко використовується в практиці розуміння інтелектуальної власності як тих нематеріальних (або невідчутних) активів, які не вказуються в фінансових документах компанії, але можуть бути виявлені, оцінені та юридична особа може ними керувати. Термін «нематеріальні активи» використовуються в бухгалтерських звітах юридичних осіб.

Науковці та практики єдині в думці стосовно назви цього явища, його вмісту, а також в тому, що сучасна правова наука, бухгалтерія та економіка не здатні врахувати ці нові активи (компетенції співробітників, відносини з клієнтами, комп'ютерна та адміністративні системи, бази даних та ін.). Деякі дослідники навіть стверджують, що для врахування інтелектуальних активів потрібна нова фінансова, правова та управлінська концепції. Фінансисти ведуть дискусії про те чи варто змінювати традиційні бухгалтерські терміни, а також про можливість вартісної оцінки нового показника, його обліку та відображення в звітах.

Законодавча база щодо характеристики даного явища вміщуються в поняття «нематеріальні активи» у Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 242 від 18.10.99 (далі П (с)БО 8) [10], яке швидше є по своїй суті бухгалтерським терміном. Згідно з П(с)БО 8, до нематеріальних активів належать немонетарні активи, що не мають матеріальної форми, можуть бути ідентифіковані (відокремлені від підприємства) та утримуються підприємствами з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам. Визначення немонетарних активів, відмінних від грошових коштів, їх екви-

валентів і дебіторської заборгованості у фіксованій (або визначеній) сумі грошей, наведене в П(с)БО 19 «Об'єднання підприємств», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 7 липня 1999 р. № 163 [11].

Юридичні напрацювання, що виявляються у законодавчих актах повинні встигати за розвитком суспільних відносин, а особливо за їх важливим блоком – економічними відносинами.

Щодо іноземного досвіду, визнання категорії інтелектуальної власності спостерігається на міжнародному рівні. Ще у 1990 році створена спеціалізована програма у складі ООН, яка публікує щорічні звіти про розвиток інтелектуального капіталу та динаміку його накопичення [12]. Відомим є проект датського уряду 1997 року, по вивченню інноваційних процесів, що протікають в 19 компаніях, а також якості управління інтелектуальними активами. Після 2003 року в цьому проекті приймають участь вже більше 100 датських компаній, що публікують щорічні звіти про стан використання інтелектуальної власності в структурі їх майна [13].

Інтелектуальна власність має дуалістичний економіко – правовий характер і розкривається у єдності економічних та юридичних відносин. Розгляд інтелектуальної власності як виду майна, що є основою при здійсненні господарювання із позиції цих двох площин дає змогу подолати спрощений, поверхневий підхід. Розгляд через дану призму дозволяє розуміти, що саме тісний взаємозв'язок правової та економічної сутності лежить в основі інтелектуально містких активів.

Бухгалтерський аналог поняттю «інтелектуальна власність» – «нематеріальні активи» по-різному трактується в системі нормативно-правових актів і в економічній літературі. Вони відрізняються один від одного не тільки своїми обсягами і ступенем деталізації, а ще й не збігаються за змістом як з правової, так і з економічної точки зору.

Так, вчені-економісти схильні трактувати інтелектуальну власність та нематеріальні активи як умовну вартість об'єктів промислової власності, а також права користування землею, водними та іншими природними ресурсами. До даних категорій відносять об'єкти, що не мають фізичних якостей, але приносять підприємству прибуток або створюють умови для його одержання.

В правовому полі також відзначається дана особливість, проте при розгляді інтелектуальної власності як правової категорії важливими є не стільки результати використання позначених об'єктів (прибуток), скільки сам механізм їхнього обігу, його законодавче регулювання, правове використання в господарській діяльності та можливість внесення такого виду майна в статутний капітал юридичної особи.

Оскільки вищевказані об'єкти відіграють надзвичайно важливу роль у соціально-економічному та правовому прогресі, то важливо розробити ефективну систему їхньої схоронності і використання, для чого потрібно уніфікувати необхідні визначення і провести відповідне наукове групування (класифікацію) об'єктів.

Так, наприклад, нематеріальні активи визначають через термін «промислова власність», проте такий вид власності не передбачений ні

Господарським кодексом України [14], ні Цивільним кодексом [15]. В останньому згадуються тільки промислові зразки, як різновид інтелектуальної власності. Відповідно до статті 420 Цивільного кодексу України об'єктами права інтелектуальної власності є літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці.

Бухгалтерські визначення занадто лаконічні, тому що до поняття «інші аналогічні права» явно не відносяться торговельні патенти, ліцензії та інші акти дозвільного характеру, що не є об'єктами інтелектуальної власності.

Аналіз нормативних документів дозволяє визначити основні ознаки, за якими об'єкти можуть бути віднесені до нематеріальних активів:

- об'єкт не повинен мати грошової форми або їх еквівалентів;
- об'єкт не повинен мати матеріальної форми;
- об'єкт не повинен бути дебіторською заборгованістю;
- об'єкт повинен мати термін служби більш одного року;
- повинна існувати ймовірність одержання майбутніх економічних вигод, пов'язаних з використанням об'єкта;
- може бути вірогідно визначена певна вартість об'єкта;
- об'єкт може бути відокремлений від підприємства.

Усі вищевказані ознаки нематеріального активу можна поділити на критерії визнання:

- активів взагалі;
- необоротних активів;
- нематеріальних активів.

Ці ознаки дають можливість ідентифікувати нематеріальні активи в загальній структурі активів юридичної особи.

Описані вище обставини значно звужують коло об'єктів, що повинні визнаватися як нематеріальні активи. Зокрема, у їхньому складі не можуть бути враховані невідчужувані або виняткові права, до яких відносяться, наприклад, ліцензії на заняття певним видом діяльності.

Майно, яке закріплюється за юридичною особою повинно бути відокремлене не лише фізично, але й юридично. Правовою формою відокремлення майна є установчі документи, в яких визначається розмір, порядок формування статутного фонду, джерела формування майна, його правовий режим.

Особливість правового режиму майна юридичних осіб полягає у самій їх природі. Так, юридична особа наділяється правоздатністю та дієздатністю (далі – правосуб'єктність) під час її створення й, таким чином, її правосуб'єктність є похідною від осіб, які цю юридичну особу створюють і наділяють майном. Створену юридичну особу в установленому порядку наділяють майном, необхідним для діяльності останньої, та ви-

значають його правовий режим. І саме майнові відносини юридичної особи з особою, що її створила (власником), в основному, й зумовлюють характер її господарської діяльності.

Майном у сфері господарювання відповідно до статті 139 Господарського кодексу України визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Поняття речі дано у статті 179 Цивільного кодексу України, яка під річчю розуміє предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права і обов'язки. З урахуванням положень статті 190 Цивільного кодексу України майном вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права і обов'язки, проте для визнання цих об'єктів речами в розумінні Господарського кодексу необхідно, щоб вони відповідали ознакам, зазначеним у частині 1 статті 139, а саме:

- 1) мали вартісне визначення;
- 2) вироблялися чи використовувалися у діяльності суб'єктів господарювання;
- 3) відображалися в балансі цих суб'єктів або враховувалися в інших встановлених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Відповідно законодавець до складу майна юридичних осіб зараховує невідчутні активи, що можуть виражатись у формі інтелектуального капіталу. Інтелектуальна власність являється видом майна в тому розумінні, що наряду з іншими видами майна, являється фактором виробництва. Вона також виникає в результаті вкладення різних ресурсів, також може знецінюватись і старіти. Основна відмінність інтелектуальної власності від матеріальних активів, що складають юридичну особу – її нематеріальна природа і присутні їй властивості. Інтелектуальні активи націлені на майбутнє, в той час як фінансовий капітал представляє собою результат дій, що здійснені в минулому.

Традиційно вважають саме матеріальні ресурси основою формування майна юридичної особи. Ця концепція не є актуальною, оскільки в часи стрімкого розвитку господарювання, інформатизації суспільства на перше місце виходять нематеріальні активи. Інтелектуальна власність стає фундаментом створення потенціалу підприємства, який дає змогу здійснювати інноваційну діяльність. Як свідчить практика господарювання вітчизняних підприємств у структурі майна нематеріальні активи займають незначну частку, тоді як основні фонди, як складова матеріальних активів, морально застаріли. Фізичне та моральне зношення основних засобів подекуди сягає 80% структури майна промислових організацій.

Насамперед, для того, щоб інтелектуальні активи стали легальною частиною активів юридичної особи та надали максимально можливих переваг своєму власнику, необхідно ввести його в господарський обіг або комерціалізувати.

На жаль, за часи незалежності, Україна практично повністю відокремилась від підтримки та стимулювання винахідницької інноваційної діяльності, наслідком чого є практично втрата інституту

винахідництва у країні. Проблемним також було та залишається питання захисту об'єктів інтелектуальної власності. Натомість міжнародний досвід переконливо свідчить про важливість державної підтримки винахідницької інноваційної діяльності. Урядова підтримка є основою розвитку як інноваційних підприємств, так і окремих новаторів. Найпоширенішими формами державної підтримки є: пряме фінансування, яке досягає 50% витрат на створення нової продукції і технологій (Франція, США); надання позик, у тому числі без виплати відсотків (Швеція); дотації (практично всі країни); створення фондів упровадження інновацій з урахуванням можливого ризику (Велика Британія, Німеччина, Швейцарія, Нідерланди); безповоротні позики на впровадження нововведень, які досягають 50% витрат (Німеччина); відстрочка сплати мита чи звільнення від неї, якщо винахід стосується економії енергії (Австрія); безкоштовні патентні послуги (Нідерланди, в деяких випадках Німеччина). Ці заходи вважаються не тільки суттєвим досягненням урядів зазначених країн щодо управління інноваціями, але і формують конкурентні переваги країни у довгостроковій перспективі.

Необов'язковість бухгалтерського обліку інтелектуального капіталу, небажання банків здійснювати кредитування під такі об'єкти ставить такий вид майна на нерівнозначні позиції із матеріальними активами.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи проведення дослідження, потрібно викласти основні висновки, що були виведені в його ході наступним чином.

1. Найціннішим стратегічним ресурсом і провідною конкурентною перевагою для господарюючих суб'єктів є ресурс інтелектуального капіталу, оскільки сучасна глобальна економіка орієнтована на такі поняття, як «інформаційне суспільство», «управління знаннями», «інтелектуальний капітал», «нематеріальні блага» першоосновою яких є інтелект, ідеї та інновації.

2. Використання інтелектуальної власності при здійсненні господарської діяльності дозволяє виготовлювати продукцію та надавати послуги, які відповідають світовим стандартам. Організації, які не визначили інноваційні активи одним із своїх пріоритетів, в кращому випадку ризикують втратити конкурентні переваги, а в гіршому – їм загрожує втрата своїх позицій на ринку.

3. В процесі досліджень було здійснено аналіз поняття інтелектуальної власності та нематеріальних активів, їхня роль у сфері господарювання, висвітлено специфіку економіко – правової сутності даної категорії, проаналізовано структуру та способи формування статутного капіталу юридичних осіб завдяки інтелектуальним ресурсам.

4. Законодавче регулювання майна і його виду – інтелектуальної власності повинне бути більш розробленим, оскільки всі законодавчі напрацювання стосуються лише бухгалтерського обліку даної категорії. Реалізація на законодавчому рівні даних напрацювань розширить сферу використання інтелектуальної власності як майна та приведе умови господарювання до рівня новітньої світової економіки.

Список літератури:

1. Матвеева В. М. Инвентаризация и урегулирование инвентаризационных разниц / В. М. Матвеева, Г. В. Тимофеева. – М.: ИД ФКБ-ПРЕСС, 2000. – 160 с.
2. Вернадский В. И. «Научная мысль как планетарное явление. – М.: Наука, 1991.
3. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
4. Taylor F. W. The Principles of Scientific Management, 1911.
5. Barnard C. The Functions of the Executive. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1938.
6. Drucker P. F. Post4Capitalist Society. – Oxford Butterworth: Heinemann, 1993.
7. Маршал А. Принципы экономической науки. Т. 1. Экономическая мысль Запада. – М.: Прогресс, 1993.
8. Гилбрейт Д. Экономические теории и цели общества / Под ред. акад. Н. Н. Иноземцева. – М.: Прогресс, 1979.
9. Stewart T. A. Brainpower // Fortune. June 3. 1991.
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 242 від 18.10.99 (за станом на 10.05.2011 р.) // Офіційний вісник України від 19.11.1999 – 1999 р., № 44, стор. 229, код акту 12491/1999.
11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 7 липня 1999 р. № 163 (за станом на 10.05.2011 р.) // Офіційний вісник України від 13.08.1999 – 1999 р., № 30, стор. 205, код акту 9286/1999.
12. Human Development Report 2001. Making new technologies work for human development. – New-York: Oxford University Press, 2001. – P. 239-240.
13. Dzikowski R. The measurement and management of intellectual capital. Management Accounting (UK). – 2000. – Vol. 78. – Num. 2.
14. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (за станом на 10.05.2011 р.) // Відомості Верховної Ради України від 02.05.2003 – 2003 р., № 18.
15. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (за станом на 10.05.2011 р.) // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 р. – 2003 р., № 40.
16. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 7 липня 1999 р. № 163 (за станом на 10.05.2011 р.) // Офіційний вісник України від 13.08.1999 – 1999 р., № 30, стор. 205, код акту 9286/1999.
17. Кендрик Дж. Совокупный капитал США его формирование / Кендрик Дж. – М.: Професс, 1978. – 382 с., с. 54.
18. Суханов Е. А. Проблемы развития законодательства о коммерческих организациях // Хозяйство и право. 2002. – № 5. – С. 55.
19. Суханов Е. А. Правовые основы предпринимательства. – М.: Издательство БЕК, 1993. – С. 7.

Стадник І.Я.

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Стадник О.І.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Современное развитие мирового хозяйства характеризуется развитием динамики, нестабильности, усилением конкуренции. В условиях ограниченности традиционных ресурсов, их дорожания, стабильно развивать хозяйственную деятельность и сохранять конкурентные преимущества становится все труднее. Учитывая, что природные ресурсы характеризуются признаком истощаемости, финансовые ресурсы поддаются износу и подвергаются изменениям от нестабильной экономической политики, основная масса капитала и состав имущества переходят в сторону нематериальных ресурсов, быстро обновляются и расширяются, становясь интеллектуальной собственностью. Ее качество и степень использования в хозяйственной деятельности оказывают влияние на уровень хозяйствования.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, интеллектуальный капитал, экономическое развитие, уставный капитал.

Stadnyk I.Y.

Ternopil Ivan Puluy National Technical University

Stadnyk O.I.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

THE USE OF INTELLECTUAL PROPERTY IN ECONOMIC ACTIVITY

Summary

The modern development of the world economy is characterized by the development dynamics of instability, increasing competition. With limited conventional resources, steadily develop business activities and maintain a competitive advantage has become increasingly difficult. It's given that natural resources are characterized by a sign of depletion of financial resources susceptible to wear and are subject to change by the unstable economic policies, the main mass of capital and the assets go to the side of intangible resources, quickly updated and expanded, becoming the intellectual property. Its quality and degree of use in business activities have an impact on the level of management.

Keywords: intellectual property, intellectual capital, economic development, the share capital.

УДК 339.166.5

РЕАЛІЗАЦІЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ У СФЕРІ ІНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Стадник О.І.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

В умовах глобалізації світового ринку на передній план для України виходить інтенсивна модернізація, що потребує залучення інтелектуальної власності. Стаття присвячена аналізу основних приписів Угоди про асоціацію України та Європейським Союзом а також Угоди про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності СОТ. Визначені позитивні та негативні риси нового економічного обігу інноваційних активів та надані відповідні рекомендації щодо покращення.

Ключові слова: інтелектуальна власність, Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, економічний розвиток, інноваційна політика.

Постановка проблеми. Як свідчить аналіз дипломатичних відносин, Україна впродовж декількох років є пріоритетною країною для Європейського Союзу у сфері питань з використання інтелектуальної власності. Вирішення питань щодо інструментарію виконання положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС

матиме практичне значення як на рівні формування державної інноваційної політики так і для суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання асоціації Європейського Союзу з третіми країнами і міжнародними організаціями були предметом дослідження І. Березовської, Я. Кос-

тученко, Н. Мушак, К. Хилліона. Вагомий внесок у дослідження проблем інтелектуальної власності, зроблено у працях учених – С. Сіденко, В. Базилевича, О. Вінник, О. Харенко, В. Щербини, Л. Едвінсона, В. Іноземцева, М. Меллуна, І. Ноуаки, П. Салівана, Т. Стюарта, Г. Текючі, Д. Тіса, В. Базилевича, Г. Башнянина, О. Бутніка-Сіверського, В. Гейця, О. Кендюхова, А. Чухна та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Включення до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом значної кількості сфер співпраці, серед яких і питання інтелектуальної власності та їх детальна регламентація зумовлює необхідність створення передумов для реалізації її положень.

Мета статті. В межах реалізації заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС важливо торкнутися питань, що пов'язані із передумовами, інструментами та наслідками реалізації даної Угоди.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації економічних відносин, інтелектуальна власність відіграє значну роль на рівні із товарами та послугами, при цьому частка ринку інтелектуальної власності має стійку тенденцію до зростання. Для забезпечення стійких економічних показників важливо обрати ефективні механізми розвитку та захисту інтелектуальної власності.

Всесвітня організація інтелектуальної власності, Корнельський університет та Бізнес-школа INSEAD оприлюднили сьомий Глобальний інноваційний індекс (ГІІ), що ґрунтується на дослідженні 143 економік світу, в ході якого було вивчено 81 факторів, що визначають спроможність країни стимулювати тип інноваційного розвитку, котрий веде до стабільного економічного зростання. Спектр цих чинників варіюється від різних аспектів інфраструктури до виявів креативності при створенні продуктів, послуг та онлайн-сервісів. Також було враховано доступ до високоякісної освіти у кожній із країн (зроблені висновки базуються на даних рейтингу «QS World University Rankings»).

До рейтингу, що публікується з 2007 року, ввійшли 143 країни з усіх регіонів світу, в якому перші місця посіли Швейцарія, Великобританія і Швеція. Україна в таблиці рейтингу розташувалася між Бахрейном і Йорданією, які займають відповідно 62-ге і 64-те місця. Значення українського індексу інновацій досягло максимуму останніх чотирьох років і склало 36,3 бала, що перевищує середнє значення індексу серед держав з рівнем доходу нижче середнього (29,5), але все ще помітно не дотягує до середньоєвропейського рівня (47,2).

В черговому рейтингу Bloomberg наша держава увійшла в ТОП-50 найбільш інноваційних країн світу. Так у січні 2014 наша країна посіла 49-те місце. За рік Україна втратила 7 позицій – ще в 2013 році в аналогічному дослідженні вона розташовувалася на 42-ій позиції рейтингу.

В рамках Глобального інноваційного індексу аналітики розподіляють країни на три сегменти – лідери, учні та нерозвинені країни – залежно від розміру ВВП на душу населення при оцінці впливу на нього інноваційних ринків. Україна зайняла місце ближче до центру кри-

вої в сегменті «учні», що означає, що наша країна рухається вперед на шляху до інноваційного лідерства. Індекс складений за 81 індикатором, які відображають інноваційні можливості країн, якість інновацій, їх результати та розвиток інноваційної інфраструктури країн-учасниць. Серед іншого оцінюється і розвиток галузей ІТ і онлайн-складової бізнесу.

У дворічному звіті Європейської Комісії про охорону та захист інтелектуальної власності у країнах за межами ЄС, викладено положення про те, що піратство та підробки залишаються головними проблемами України, а також неналежний захист прав інтелектуальної власності на законодавчому рівні [1].

Згодом Європейська Комісія у своїй доповіді 1 липня 2015 р. окреслила стан дотримання прав інтелектуальної власності у третій країнах та дала оцінку впливу порушень у цій сфері на інтереси європейських власників прав інтелектуальної власності у двосторонній торгівлі ЄС з цими країнами.

У доповіді окреслюються інтереси власників прав інтелектуальної власності ЄС і надісланий політичний сигнал іншим інституціям ЄС та урядам третій країн стосовно позиції Європейської Комісії щодо захисту прав інтелектуальної власності.

Матеріали для доповіді формувалися на основі детальних опитувань Комісією промислових та підприємницьких кіл країн-членів ЄС. У висновках доповіді Європейська Комісія відзначила переміщення України до третьої категорії порівняно нижчого ризику порушень. Окремими прикладами порушень називаються:

- неплатежі роялті державних ЗМІ;
- відсутність чітких правил діяльності саморегульованих організацій, причетних до інтелектуальної власності;
- низький рівень забезпечення виконання законодавства по захисту інтелектуальної власності в цифровому секторі;
- недостатній рівень кримінальної відповідальності, передбачений законодавством;
- затяжний характер судових процесів в контексті порушень прав.

В якості причин називаються корупція та слабка інституційна здатність компетентних державних органів у сфері захисту прав інтелектуальної власності, обмеження ресурсів правоохоронних органів, відповідальних за цей захист, відсутність політичної волі керівництва органів державної влади України щодо вирішення існуючих проблем, сучасна політична ситуація в Україні як додатковий ускладнюючий фактор.

Доповідь інформує про комплекс заходів з боку Європейської Комісії щодо вирішення згаданих вище проблемних питань, зокрема, нагадує, що в рамках Угоди про асоціацію з ЄС функціонує діалог, а також у наявності виділені кошти в рамках програм технічної допомоги ЄС Україні для зміцнення режиму захисту прав інтелектуальної власності. Йдеться про проект ТВІННІНГ для зміцнення правового поля України на суму 1,4 млн. євро. Проект допомагає скорегувати спеціальне законодавство в сфері інтелектуальної власності з метою спонукання української сторони посилити боротьбу з проявами порушення прав інтелектуальної власності. У доповіді ви-

кладені висновки Європейської Комісії, в яких у цілому відмічено, що в Україні ще недостатньо застосовуються заходи, які б покращили захист інтелектуальної власності, тому пропонують розпочати діалог з ключовими міжнародними партнерами, передусім з ЄС та винести зазначене питання на розгляд одного із засідань Національної ради реформ.

Враховуючи наведене можна стверджувати, що з'являється все більше доказів, які підтверджують, що зміцнення прав ІВ є важливим фактором економічного розвитку країни, зростання цінності інновацій тощо. Належний розвиток галузі ІВ приваблює прямі іноземні інвестиції (FDI), сприяє науково-дослідницькій діяльності та передавню технологій у країнах, що розвиваються. Інтелектуальна власність як важлива складова діяльності багатьох підприємств забезпечує зростання додаткової вартості роботи та розвитку зовнішньої торгівлі [2].

Широкий спектр досліджень в галузі економіки, проведених неурядовими, урядовими організаціями та бізнесом, підтверджує, що ті галузі, які спираються на використання інтелектуальної власності, роблять важливий внесок в економіку країн. Для прикладу, нещодавнє дослідження, проведене Всесвітньою організацією охорони інтелектуальної власності (ВОІВ), показує, що галузі, які залежать від охорони авторських прав, забезпечують 2,85% ВВП України. Хоча ця частка може здаватись незначною, порівняно з часткою основних галузей, таких як обробна промисловість (14,53%), торгівля (12,69%) та транспортні послуги і пов'язані з ними види діяльності (10,75%), вона все одно є вагомою, оскільки є близькою до частки інших важливих галузей, таких як електроенергетика, газифікація та водопостачання (3,44%), охорона здоров'я та соціальна допомога (3,14%), будівництво (3,71%).

Існують також й інші показники, які свідчать про роль пов'язаних з авторським правом галузей промисловості для економіки України. В Україні галузі, пов'язані з авторським правом, забезпечують робочими місцями близько 400 000 осіб, і це перевищує внесок у працевлаштування багатьох інших важливих галузей. Внесок пов'язаних з авторським правом галузей економіки у валове виробництво в 2005 році складав 3,47%, що суттєво більше за внесок освіти (2,8%) та соціальної/медичної допомоги (2,18%). Внесок пов'язаних з авторським правом галузей економіки до валової доданої вартості у 2005 році складав 3,32%. 2 [3].

Відправною точкою нових поглиблених відносин між Україною та Європейським Союзом стало підписання Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною на саміті ЄС у Брюсселі 27 червня 2014р. Дана подія є орієнтиром для проведення економічних реформ, які спрямовані на поступове наближення вітчизняної економіки до внутрішнього ринку ЄС у межах поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі. Одночасна ратифікація УА Верховною Радою України та Європейським парламентом відбулася 16 вересня 2014р., положення якої стосовно політичного та економічного співробітництва сторін, за винятком створення зони вільної торгівлі набрали чинності 1 листопада 2014р. За-

стосування розділу IV УА щодо поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі ЄС з Україною відкладено до 1 січня 2016 р.

В аналітичній доповіді експертів, що представляють незалежні дослідницькі центри України, за координації Інституту Євро-Атлантичного співробітництва справедливо, зазначено, що укладаючи Угоду, Україна заявляє про свою рішучість перейти в нову якість: від пострадянської країни, яка вимушена дотримуватися згаданих принципів під страхом бути ізольованою від цивілізованого світу, до країни – інтегральної складової цивілізованого світу, призначення якої полягає у вдосконаленні цих принципів і їх поширенні серед інших народів [4, с. 13].

Кабінетом Міністрів України розпочато роботу над проектом «НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період до 2020 року», що в перспективі дозволить підвищити інституційну, економічну, правову та соціальну бази до міжнародного рівня, а також дозволить в повній мірі використовувати продукти інтелектуальної власності. Існування нової національної стратегії підкреслює перш за все прагнення нашої держави векторально зміцнити інститут інтелектуальної власності та забезпечує виконання Україною взятих на себе зобов'язань у межах УА. Розроблення Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності є логічним продовженням процесу удосконалення сфери інтелектуальної власності в Україні, що відбувається в межах реалізації Концепції розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009-2014 роки, та зумовлено необхідністю кардинальних змін, спрямованих на використання інтелектуальної власності в якості стратегічного ресурсу в системі формування національного багатства та підвищення конкурентоспроможності економіки нашої країни, прискорення інноваційного розвитку та інтеграції України у міжнародний економічний простір.

Національна стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності конкретизує основні шляхи реалізації концептуальних ідей і поглядів на розвиток сфери інтелектуальної власності в Україні, визначених Програмою економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», Державною програмою активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки, Програмою розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні, Стратегією розвитку інформаційного суспільства в Україні, Стратегією національної безпеки України, Концепцією Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року.

Історія знає негативний досвід подібної реформи, що вже мала місце в Україні у минулому і лише призвела до руйнування державної системи охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності.

У березні 1999 року Указом Президента України № 250/99 були ліквідовані Державне патентне відомство України та Державне агентство авторських та суміжних прав, а їхні функції передані іншому багатофункціональному центральному органу виконавчої влади.

Це призвело до відтоку із сфери високопрофесійних фахівців, до істотного зниження фахового рівня виконання робіт з нормативно-правового забезпечення та реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності, до необхідності внесення великої кількості змін до низки законів та сотень підзаконних актів, до гальмування і навіть призупинення процесу реєстрації прав інтелектуальної власності, до втрати контролю над процесами правомірної використання прав інтелектуальної власності тощо. Компромісним вирішенням цього питання стало створення у 2000 році при Міністерстві освіти і науки України Державного департаменту інтелектуальної власності як органу державного управління зі статусом юридичної особи, а вже у 2010 році його перетворили на Державну службу інтелектуальної власності на базі цього Департаменту.

Негативні наслідки реформи 1999 року стали причиною тому, що вже 13 березня 2001 року Офіс Торгового представника Сполучених Штатів Америки розповсюдив оголошення про визначення України «першочерговою зарубіжною країною», згідно зі спеціальним розділом 301 Закону про торгівлю 1974 року. Більше того з боку США до України були застосовані економічні санкції, що призвели до значних економічних втрат, до втрати закордонних ринків збуту багатьох видів вітчизняної продукції, до руйнування міжнародного іміджу тощо.

Як зазначалося раніше політичну частину Угоди було підписано 21 березня 2014 р. під час Позачергового Саміту Україна – ЄС, а 27 червня 2014 р. під час засідання Ради ЄС – економічну частину включно з розділом IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», який займає 2/3 всього обсягу Угоди та вміщує в себе окрему главу щодо питань інтелектуальної власності.

Дана угода є одним із найбільших міжнародних документів та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, що коли-небудь укладався Європейським Союзом. В основу Угоди закладено якісно новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах «асоціації та економічної інтеграції» і слугує орієнтиром на подальшу стратегію нашої країни щодо поступового входження національної економіки до спільного ринку ЄС.

Глава 9 Угоди регламентує питання інтелектуальної власності, на якій ми зупинимось детальніше. Частиною 1 визначено дві цілі у сфері інтелектуальної власності: спрощення створення і комерційного використання інноваційних продуктів та продуктів творчої діяльності на території Сторін, а також досягнення належного та ефективного рівня охорони і захисту прав інтелектуальної власності [5].

Відповідно до статті 158 Угоди на Сторін покладається обов'язок забезпечувати належне та ефективне виконання зобов'язань за міжнародними договорами у сфері інтелектуальної власності, учасниками яких вони є, зокрема за Угодою про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, що міститься у Додатку 1С до Угоди про заснування Світової організації торгівлі. Глава 9 УА в частині, що стосується Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі – Угода ТРІПС) доповнює та уточнює права

та обов'язки Сторін. Аналізуючи положення УА можна сказати, що остання до прав інтелектуальної власності включає: авторське право; суміжні права; права, пов'язані з патентами; торговельні марки; фірмові найменування; промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; географічні зазначення, зокрема зазначення походження, зазначення джерела походження (близько 3000 найменувань, зокрема такі як «шампанське», «коньяк», тощо); сорти рослин; охорону конфіденційної інформації та захист від недобросовісної конкуренції [5].

В науковій літературі розділяють два способи здійснення гармонізації: шляхом приєднання України до міжнародних документів, які закріплюють правові стандарти в окремих галузях, та прийняття внутрішніх правових актів, що відповідають нормам законодавства ЄС. Так, В. Муравйов характеризує особливості гармонізації інституту інтелектуальної власності шляхом приєднання до міжнародних угод зазначає, що вибір такого способу гармонізації у цій сфері є економічним і зумовленим самою природою відносин з охорони інтелектуальної власності [6, с. 15-17].

Обсяг правових положень ЄС (acquis), що містяться у додатках до УА і повинен бути інкорпорований у правове поле України, є безпрецедентним для угод про асоціацію. Він наближається до обсягу, який зазвичай зобов'язуються виконати країни – кандидати на вступ до ЄС. Україні надано відповідно до статті 25 УА максимальний десятирічний строк створення поглибленої і всеохопної зони вільної торгівлі, а що стосується інституту інтелектуальної власності, то держава повинна забезпечити повну імplementацію зобов'язань протягом 18 місяців з дати набрання чинності цією Угодою. Водночас Україна погодилася десятирічний перехідний період і компенсаційний пакет для модернізації підприємств, яких торкнеться зміна назви продукції внаслідок захисту географічних зазначень і просування української продукції під новими брендами на ринки ЄС [4, с. 31].

Урядом затверджено План заходів з імplementації УА на 2014-2017 роки, яким передбачено близько 490 коротко- та середньострокових завдань в усіх сферах співробітництва між Україною та ЄС, визначених Угодою. У сфері інтелектуальної власності основна увага приділяється трьома складовими: належному впровадженню стандартів щодо справляння мита з прав інтелектуальної власності, закріплених у Виконавчій Директиві 2004/48/ЄС та Регламенті № 608/2013; вжиттю ефективних заходів проти піратства і піратства з метою протидії порушенням прав інтелектуальної власності та посиленню боротьби з інтернет-піратством. Україна шляхом усунення існуючих і недопущення появи нових відмінностей повинна привести правову базу у відповідність до законодавства ЄС, що характеризує правову охорону комп'ютерних програм і баз даних; запровадження єдиного порядку реалізації права на кабельну ретрансляцію об'єктів авторського права і суміжних прав; запровадження єдиного порядку реалізації майнових прав суб'єктів авторського і суміжних прав через організації колективного управління; захисту інтересів інформаційних посередників,

у діяльності яких має місце відтворення об'єктів авторського права і суміжних прав у технологічному процесі передачі даних у телекомунікаційних мережах; усунення розбіжностей під час застосування права слідування на користь автора оригінального твору мистецтва; наближення положень національного законодавства щодо об'єктів промислової власності до законодавства ЄС; запровадження інституційних та організаційних змін для належного виконання положень УА в частині захисту в Україні географічних зазначень ЄС; запровадження адміністративних процедур та додаткових заходів для забезпечення захисту прав інтелектуальної власності на рівні, передбаченому директивою Ради ЄС 2004/48/ЄС про захист прав інтелектуальної власності.

У напрямі зміцнення міжнародного співробітництва України у сфері інтелектуальної власності у межах ВОІВ та у двосторонньому форматі на рівні співпраці з урядом США 30 вересня 2014р. підписано Програму співробітництва між Державною службою інтелектуальної власності України та Всесвітньою організацією інтелектуальної власності на 2014-2016 роки, одним із основних пріоритетів якої є удосконалення регулювання інституту інтелектуальної власності з урахуванням кращої міжнародної практики. Важливо зазначити про позбавлення України статусу «пріоритетної іноземної країни» та, відповідно, найбільшого порушника інтелектуальної власності згідно з оновленим Спеціальним звітом USTR Special 301, що був підготований Торгівельним представником США. Таким чином, Україна була переміщена на один рівень вище у переліку країн пріоритетного спостереження, в якому 13 країн, у тому числі Алжир, Аргентина, Венесуелла, Еквадор, Індонезія, Росія, Чилі, тощо.

Для того щоб перейти до більш лояльного списку, Україна повинна вирішити три головні проблеми, які на сьогодні існують в сфері інтелектуальної власності: легалізація програмного забезпечення в органах влади, прозора діяльність організації колективного управління і захист авторських прав в мережі Інтернет.

Висновки і пропозиції. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС слід розглядати без перебільшення як історичну подію в стосунках сторін. Але якщо для Євросоюзу Угода про асоціацію означає успіх політики Східного партнерства, то для України Угода є фактично вибором стратегічного напрямку реформування країни та подальшої інтеграції в систему сучасних світових господарських зв'язків. Водночас, ми маємо бути свідомими того, що максимально ефективно скористатись модернізаційним потенціалом Угоди Україна зможе лише за умови чіткого, своєчасного та повного виконання своїх зобов'язань. А це вимагатиме адекватного інтелектуального розуміння сучасних соціально-економічних проблем та процесів, відповідних політичних зусиль, інституційних спроможностей та фінансових витрат.

Важливо зазначити, що посилення захисту прав інтелектуальної власності фактично означатиме підвищення захисту інвестицій у нові технології та інноваційні продукти. У довгостроковій перспективі це означатиме створення умов

для модернізації економіки країни та її перехід на інноваційний шлях розвитку.

Очевидно, що наявність такого захисту означатиме підвищення цін на купівлю товарів, які містять інтелектуальну складову. В Україні найбільша кількість проблем у сфері інтелектуальної власності виникає з реєстрацією торговельних марок та географічних зазначень. Україна ділить весь масив зареєстрованих географічних зазначень на три частини:

- назви товарів, які не виробляються в Україні;
- продукція, кількість виробників якої є доволі обмеженою;
- географічні зазначення ЄС, які безпосередньо збігаються з назвами продуктів або напоїв, що традиційно виробляються в Україні і є важливою складовою товарного асортименту національної промисловості.

У випадку підписання Угоди взяття під охорону першої частини масиву пов'язано з витратами на розширення бази зареєстрованих в Україні географічних зазначень та їх подальше обслуговування. Забезпечення захисту другої частини списку потребує вжиття заходів щодо компенсації існуючим виробникам затрат, пов'язаних зі зміною назв продукції, яку вони виробляють та назви якої збігаються з офіційно зареєстрованими в ЄС географічними зазначеннями.

Стосовно третьої частини в Україні було найбільше застережень. Перехід на нові найменування більше ніж половини виноробної продукції, яка виробляється в Україні, пов'язаний зі значними фінансовими втратами для винарів. У результаті переговорів українська сторона домоглась запровадження десятирічного перехідного періоду.

Посилення захисту прав інтелектуальної власності означатиме, що домогосподарства матимуть більше гарантій використання справжніх, а не підроблених товарів. Але за це їм доведеться, імовірно, сплачувати вищу ціну. Наприклад, у сфері лікарських засобів важливим питанням є продовження терміну ексклюзивності реєстраційної інформації до 10 років, що може призвести до погіршення доступу населення до дешевших аналогів певних ліків (так званих генериків). Так, Директива 2004/27/ЄС впроваджує ексклюзивність даних на 11 років, що більш ніж подвоює існуючий в Україні термін і може застосовуватись для запобігання реєстрації генериків.

Для державного сектору. У короткостроковій перспективі імплементація Угоди вимагатиме гармонізації значної частини законодавства у сфері захисту прав інтелектуальної власності з відповідними нормами ЄС, що вимагатиме певних витрат.

Слід також зазначити, що ЄС та Україна постійно розвиваються, а тому поява нових соціально-економічних реалій та регуляторних потреб об'єктивно вимагатиме від сторін Угоди шукати відповіді на нові виклики та розвивати взаємне співробітництво, виходячи за межі простої імплементації положень Угоди про асоціацію. Іншими словами, мова йде про те, наскільки Україна та ЄС зможуть використати потенціал Угоди для реального збагачення форм і змісту співпраці та адекватного узгодженого реагування на поточні та майбутні регіональні та глобальні проблеми.

Список літератури:

1. Звіт про охорону та захист інтелектуальної власності у третіх країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013march/tradoc_150789.pdf
2. «Інтелектуальна власність: рушійна сила інноваційної діяльності та економічного зростання», Міжнародна торгова палата (2011), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iccwbo.org/data/documents/intellectualproperty/ip_powerhouse-for-innovationand-economicgrowth/
3. «Роль пов'язаних з авторським правом галузей в економіці України», ВОІВ (2008), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/export/sites/www/freepublications/en/copyright/1017/wipo_pub_1017.pdf
4. Сушко О., Зелінська О., Хорольський О., Угода про асоціацію Украна – ЄС: дороговказ реформ. – К., 2012. – 55 с.
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_UkraineEU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_UkraineEU_Association_Agreement_(body).pdf)
6. Муравйов В., Мушак Н. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС // Віче. – 2013. – № 8. – С. 12-18.

Стадник О.И.

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

РЕАЛИЗАЦИЯ СОГЛАШЕНИЯ ОБ АССОЦИАЦИИ МЕЖДУ УКРАИНОЙ И ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ В СФЕРЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация

В условиях глобализации мирового рынка на передний план для Украины выходит интенсивная модернизация, что требует привлечения интеллектуальной собственности. Статья посвящена анализу основных предписаний Соглашения об ассоциации Украины и ЕС, а также Соглашения о торговых аспектах прав интеллектуальной собственности ВТО. Определены положительные и отрицательные черты нового экономического оборота инновационных активов и предоставлены соответствующие рекомендации по улучшению.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, Соглашение об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом, экономическое развитие, инновационная политика.

Stadnyk O.I.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

THE IMPLEMENTATION OF THE ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN UKRAINE AND EUROPEAN UNION IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY

Summary

In a globalized world market in the forefront for Ukraine turns intense modernization, which requires the involvement of intellectual property. This article analyzes the basic requirements of the Association Agreement Ukraine and the European Union and the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights WTO. Positive and negative features of the new economic circulation innovative assets and provide appropriate recommendations for improvement.

Keywords: intellectual property, the Association Agreement between Ukraine and the European Union, economic development, innovation policy.

УДК 338.432:631

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Східницька Г.В.

Львівський національний аграрний університет

У статті розглядаються основні завдання стратегічного управління як ключового елемента у формуванні і розвитку конкурентних стратегій. Виокремлено основні специфічні особливості функціонування сільськогосподарських підприємств, що дало підстави проаналізувати проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення при формуванні і реалізації конкурентних стратегій. На думку автора вони є головними у розв'язанні проблеми підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції і безперервного функціонування аграрних підприємств. Узагальнено спільні та специфічні принципи формування і розвитку конкурентних стратегій, що відображають особливості аграрної сфери. На основі виділених структурних елементів системи стратегічного управління на мікро- і макрорівнях, запропоновано систему стратегічного управління у сільськогосподарському підприємстві із врахуванням гнучкості внутрішнього і зовнішнього середовища.

Ключові слова: стратегія розвитку, конкурентна стратегія, стратегічне управління, стратегічна зона, сільськогосподарське підприємство, зовнішнє і внутрішнє середовища.

Постановка проблеми. Формування і розвиток конкурентних стратегій виступає одним із важливих завдань стратегічного управління, яке може бути успішно вирішене при функціонуванні системи стратегічного управління в сільськогосподарських підприємствах. Без стратегічного управління господарюючий суб'єкт здатний ухвалювати лише короткострокові рішення. Сучасним умовам господарювання притаманна нестабільність зовнішнього ринкового середовища та динамічно відбуваються зміни, які суттєво перевищують швидкість у відповідь реакції сільськогосподарських товаровиробників. Тому, проблеми, пов'язані з реалізацією конкурентних стратегій сільськогосподарських підприємств та необхідність використання підходів до визначення конкурентного потенціалу аграрних підприємств в умовах мінливості зовнішнього середовища змушують шукати шляхи їх вирішення і стали підґрунтям для наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і методологічні основи досліджень стратегічних аспектів розвитку підприємницької діяльності відображені у наукових дослідженнях зарубіжних вчених західної економічної школи. Дослідженням теоретичних основ конкурентного розвитку, природи конкурентоспроможності присвячено багато праць закордонних і вітчизняних науковців, різних напрямів економічної науки. А. Сміт, Д. Рікардо, Дж.С. Мілль розглядали конкуренцію переважно з точки зору цінового суперництва.

Серед теоретичних досліджень, увага яких приділена як практичним, так і теоретичним дослідженням в області теорії і методології стратегії розвитку вітчизняних підприємств, є ряд наукових розробок А. Гайдуцького, Л. Довгань, І. Должанського, Т. Дудара, Л. Євчук, М. Жуковського, Б. Пасхавера, С. Зорі, Т. Устік та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, треба зазначити, що в даній проблемі є ще багато недосліджених питань, які потребують не лише дискусійного вирішення, але й постановки. Доцільно було б у наукових дослідженнях більше уваги приділити обґрунтуванню методики оцінки впливу факто-

рів зовнішнього і внутрішнього середовища на формування конкурентних стратегій сільськогосподарських підприємств із врахуванням їх специфічних умов господарювання, а також не розкритими в повній мірі є питання формування конкретних перспективних напрямів розвитку стратегічного управління суб'єктів господарювання аграрної сфери.

Позитивним фактом є те, що в науковому сприйнятті ці проблеми досліджується з різних точок зору і мають вагоме підґрунтя для реалізації.

Мета статті. Головною метою цієї статті є аналіз специфічних умов діяльності сільськогосподарських підприємств, виокремлення актуальних проблем їх функціонування та сформулювати систему стратегічного управління суб'єктів господарювання аграрної сфери.

Виклад основного матеріалу. Концепція побудови стратегічного управління в сільськогосподарських підприємствах і, зокрема, процесу формування і реалізації конкурентних стратегій, істотно відрізнятиметься від тих підходів, які використовуються в промисловості. Методологія процесу формування конкурентних стратегій саме у аграрних підприємствах має бути сформована із сукупності специфічних методів та принципів прийняття управлінських рішень в області формування і реалізації конкурентних стратегій. При побудові таких конкурентних стратегій у сільському господарстві необхідно враховувати варіанти практичної реалізації управлінських рішень для досягнення цілей, що дозволяють підприємству оптимально використовувати існуючий конкурентний стратегічний потенціал і залишатися у конкурентному середовищі. Це пояснюється наявністю специфічних умов діяльності вітчизняних аграрних підприємств.

Аналізуючи специфіку сільськогосподарського виробництва констатуємо, що кожна особливість пов'язана з низкою проблем виробничого, управлінського, соціально-економічного характеру. Для розробки відповідної методологічної бази формування і реалізації стратегій, доцільно систематизувати особливості сільськогосподарського виробництва із орієнтацією на специфічні умови його здійснення.

Так, узагальнимо специфічні особливості діяльності сільськогосподарських підприємств в сучасних умовах господарювання:

1. Наявність і вплив природно-кліматичних факторів;
2. Задоволення соціальних потреб продуктами харчування;
3. Пролонгований виробничий цикл;
4. Багатофункціональне виробництво сільськогосподарської продукції і його диверсифікація;
5. Недосконалість нормативно-правового забезпечення функціонування аграрних підприємств та політична нестабільність;
6. Трансформаційні і циклічні зміни у функціонуванні АПК.

На основі проведеного узагальнення своєрідних умов функціонування сільськогосподарських підприємств неможливо оминати увагою і актуальні проблеми їх господарювання, так як це важливий напрям дослідження формуванні конкурентних стратегій на перспективу.

Огляд наукової літератури [6, с. 103-107; 7, с. 81-87; 10, с. 68-70; 11, с. 294-299], а також результати аналізу специфічних умов діяльності сільськогосподарських підприємств дозволили сформулювати як спільні принципи формування і розвитку конкурентних стратегій, так і специфічні, такі, що відображають особливості аграрної сфери. До спільних принципів ми пропонуємо віднести:

- принцип єдності управління;

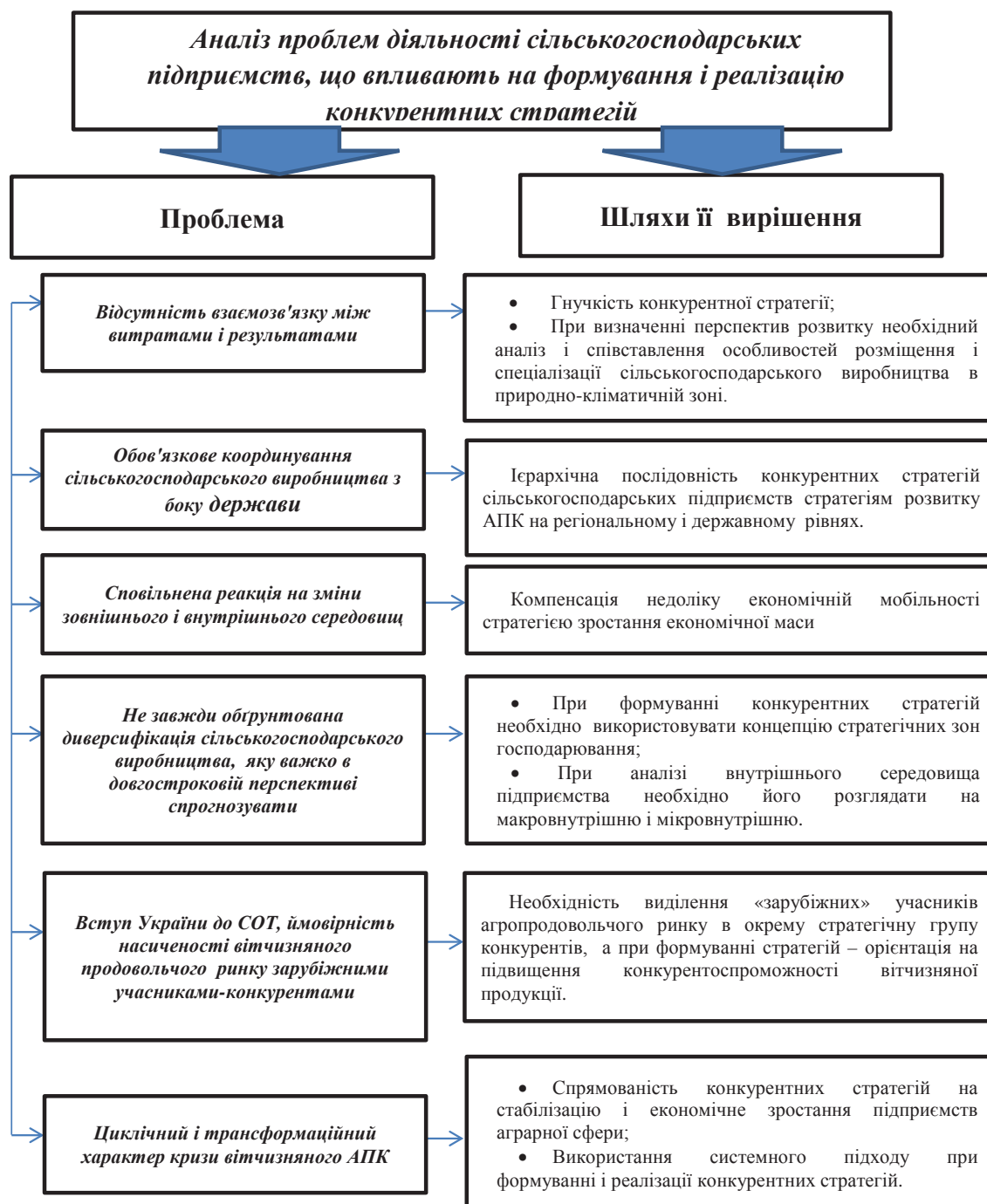

Рис. 1. Аналіз проблем діяльності сільськогосподарських підприємств, що впливають на формування і реалізацію конкурентних стратегій

- принцип виділення стратегічних зон господарювання;
- принцип спрямованості конкурентних стратегій;
- принцип системності і ефективності.

З метою вирішення значущих і перспективних завдань, необхідно виділити структурні елементи системи стратегічного управління на мікрорівні та корпоративні (на рівні диверсифікованого підприємства), конкурентні і операційні (функціональні) стратегії.

Модель системи стратегічного управління сільськогосподарським підприємством може бути побудована з врахуванням принципу ієрархічності в системному підході. За допомогою реалізації вищевказаного принципу існує можливість ранжування, функціонально впорядкованого ділення системи на супідрядні частки, підсистеми та елементи (рис. 2).

Запропонована система стратегічного управління сільськогосподарським підприємством ефективною і корисною буде на мікрорівні (тобто для суб'єктів господарювання аграрної сфери), тоді як на макрорівні структура системи буде іншою.

Для оцінки конкурентоспроможності і обґрунтування конкурентних переваг доцільно розглядати сільськогосподарське підприємство як систему, елементи якої виступають процесами (постачання, виробництва, реалізації продукції), і як взаємозв'язок між цими процесами – відлагоджена взаємодія процесів, при здійсненні яких результати діяльності одного процесу використовуються як фінансові ресурси (грошові надходження) для іншого.

Таким чином, сільськогосподарське підприємство може бути представлене складною взаємодоповнюючою системою взаємодії на систематичній основі усіх процесів його функціонування (виробництва, і реалізації продукції, відтворення основних фондів).

Використання системного підходу при розробці і реалізації конкурентних стратегій в сучасному вигляді можна представити як:

1) дослідження зовнішнього середовища суб'єкта господарювання і прогнозування його у майбутньому;

2) аналіз внутрішнього середовища суб'єкта господарювання;

3) визначення стратегічної конкурентної мети, що погоджується з корпоративною стратегічною метою, а також визначення стратегічних конкурентних завдань;

4) аналіз стратегічних альтернатив;

5) формування базової стратегії конкуренції;

6) реалізація стратегічних рішень;

7) оцінка ефективності реалізації стратегії і її коректування.

Запроваджуючи системний підхід при розробці і реалізації конкурентних стратегій, перш за все потрібно детально проаналізувати мінливість і гнучкість зовнішнього і внутрішнього середовищ, для визначення конкретних завдань і пошуку варіантів їх вирішення. Враховуючи специфічні особливості видів середовищ необхідно використовувати індивідуальний підхід до кожного з них, однак у загальній системі висновків результати аналізу їх повинні гармонійно доповнювати одні одних, оскільки процедури аналізу зовнішнього і внутрішнього середовищ взаємозв'язані. Проте, інформаційна база і особливості аграрної сфери дають можливість розглядати середовища на мікро- і макрорівнях не залежно один від одного.

Треба відзначити, що внутрішнє середовище кожного сільськогосподарського підприємства, на відміну від зовнішнього, є доволі індивідуальним індикатором на зміни у процесі його функціонування. Тому, аналізуючи внутрішню ситуацію на підприємстві, необхідно детально визначити слабкі і сильні сторони кожного суб'єкта господарювання аграрної сфери із його врахуванням конкурентних переваг і загальною оцінкою фінансового стану.

У стратегічному управлінні сільськогосподарського підприємства аналіз внутрішнього середовища проводиться по рівнях ухвалення управлінських рішень і розробки стратегії. В даний час процес диверсифікації сільськогосподарського виробництва активно розвивається. При виборі стратегії акцент в аналізі перенесений з внутрішніх на зовнішні умови функціонування підприємства. При такому аналізі береться до уваги первинний елемент системи стратегічного управ-

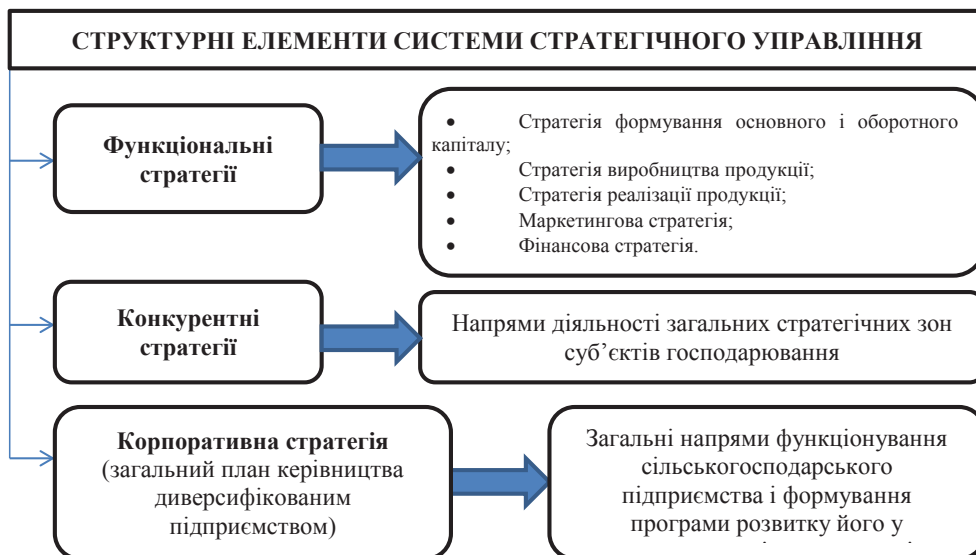

Рис. 2. Система стратегічного управління сільськогосподарським підприємством

ління (стратегічна зона (сегмент ринку чи позиція, на який підприємство має або бажає мати вихід)). Стратегічна зона господарювання характеризується як певним видом попиту, так і певною технологією виробництва продукції і виступає одиницею аналізу внутрішнього середовища. Таким чином, перший етап виділення стратегічної зони господарювання сільськогосподарських підприємств передбачає визначення потреб покупців, другий – вибір технології виробництва продукції, а третій – визначення групи споживачів, на яких орієнтоване виробництво сільськогосподарської продукції.

Висновки і пропозиції. Отже, на основі проведеного дослідження конкурентну стратегію сільськогосподарських підприємств доцільно розглядати через призму системи принципів діяльності суб'єктів господарювання аграрної сфери і їх відносин із зовнішнім і внутрішнім середовищами, чіткої системи визначених завдань і шляхів їх вирішення в процесі конкурентної їх поведінки та напряму діяльності, що забезпечує узгодження цілей і можливостей підприємства для досягнення конкурентних переваг в довгостроковій перспективі в конкретній стратегічній зоні.

Список літератури:

1. Гайдучкий А. П. Інвестиційна конкурентоспроможність аграрного сектора України / А. П. Гайдучкий. – К.: Пера-Друк, 2004. – 247 с.
2. Довгань Л. Є. стратегічне управління: навч. посіб. [2-ге вид.] / Л. Є. Довгань, Ю. В. Каракай, Л. П. Артеменко – Київ: Центр учбової літератури, 2011. – 440 с.
3. Должанський І. З. Конкурентоспроможність підприємства: навч. посіб. / І. З. Должанський, Т. О. Загорна. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
4. Дудар Т. Г. Економічні проблеми підвищення якості сільськогосподарської продукції / Т. Г. Дудар. – Львів: Світ, 1991. – 456 с.
5. Євчук Л. А. Стратегії забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Л. А. Євчук. – Миколаїв, 2010. – 36 с.
6. Євчук Л. А. Стратегічний менеджмент як механізм забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств / Л. А. Євчук // Економіка АПК. – 2011. – № 9. – С. 103–107.
7. Жуковський М. О. Оцінка конкурентоспроможності підприємств аграрного сектора економіки / М. О. Жуковський // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 9 (75). – С. 81–87.
8. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому та зовнішньому ринках: наукова доповідь / за ред. акад. УААН В. М. Трегобчука, чл.-кор. УААН Б. Й. Пасхавера. – К.: Ін-т екон. та прогнозування, 2007. – 260 с.
9. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» / Відомості Верховної ради України. – 2010. – № 40. – С. 514–529.
10. Зоря С. П. Теоретичні основи стратегічного управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств / С. П. Зоря // Матеріали наук.-практ. конф. професорсько-викладацького складу за підсумками науково-дослідної роботи за 2011 рік [Текст]: зб. наук. пр. / ПДАА. – Полтава: ПДАА, 2012. – С. 68–70.
11. Устїк Т. В. Конкурентоспроможність вітчизняної продукції в умовах глобалізації економіки / Т. В. Устїк // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Економічні науки. – Полтава: ПДАА. – 2012. – Вип. 1 (4). – Т. 1. – С. 294–299.

Схидницкая Г.В.

Львовский национальный аграрный университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация

В статье рассматриваются основные задачи стратегического управления как ключевого элемента в формировании и развитии конкурентных стратегий. Выделены основные специфические особенности функционирования сельскохозяйственных предприятий, что позволило проанализировать проблемы и предложить пути их решения при формировании и реализации конкурентных стратегий. По мнению автора, они являются главными в решении проблемы повышения конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции и непрерывного функционирования аграрных предприятий. Проведено обзор общих и специфических принципов формирования и развития конкурентных стратегий, отражающих особенности аграрной сферы. На основе выделенных структурных элементов системы стратегического управления на микро- и макроуровнях, предложена система стратегического управления в сельскохозяйственном предприятии с учетом гибкости внутренней и внешней среды.

Ключевые слова: стратегия развития, конкурентная стратегия, стратегическое управление, стратегическая зона, сельскохозяйственное предприятие, внешнее и внутреннее среды.

Skhidnytska H.V.

Lviv National Agrarian University

THEORETICAL FOUNDATIONS OF STRATEGIC MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary

In the article the basic tasks of strategic management as a key element in the formation and development of competitive strategies. Main thesis there is determined the specific peculiarities of the farm, which gave reason to analyze problems and offer their solutions in the formation and implementation of competitive strategies. According to the author, they are the key to solving the problem of improving the competitiveness of agricultural products and the continued operation of agricultural enterprises. Overview general and specific principles of formation and development of competitive strategies that reflect the peculiarities of the agricultural sector. On the basis of selected structural elements of strategic management at the micro and macro levels, the system of strategic management in the agricultural enterprise flexibility with regard to internal and external environments

Keywords: strategy development, competitive strategy, strategic management, strategic zone, agricultural enterprise, internal and external environment.

УДК 330.(477)+334.735

ВЗАЄМОДІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Таран-Лала О.М.

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

У статті визначено особливості взаємодії національної економіки та споживчої кооперації як соціально-економічної системи. Пояснено з точки зору системного аналізу специфіку і особливості функціонування споживчої кооперації. Розглянуто взаємодію національної економіки, громадянського суспільства і споживчої кооперації. Науково сформовано і визначено концептуальні аспекти взаємодії держави і споживчої кооперації як соціально-економічної системи в структурі національної економіки. Показано системно-структурну модель механізму державного регулювання функціонування споживчої кооперації.

Ключові слова: держава, національна економіка, громадянське суспільство, державне регулювання, споживча кооперація, соціально-економічна система.

Постановка проблеми. Нині економіка України проходить новий етап свого розвитку – становлення національної економіки, яка покликана забезпечити зростання загального добробуту і зміцнити репутацію держави у світовій спільноті.

Становлення національної економіки в країні вимагає особливих зусиль із формування принципово нової державної політики, що орієнтованої на довгострокові завдання, визначає стратегічні напрями розвитку. Державна політика має бути цілісною, розумною, раціональною і ефективною і формуватися з урахуванням історичних умов і національних особливостей, економічної ситуації, культурних традицій і бути науково обґрунтованою.

Створення третього сектору економіки обумовлене виникненням ряду проблем, які не в силах вирішити ринкова економіка і держава.

Національну економіку не можна створити без усвідомлення суспільством її необхідності, без розуміння, що для успішної діяльності, що припускає підвищення добробуту усіх громадян без виключення, зростання терпимості до чужого успіху, зміцнення відповідальності за власні

вчинки, прагнення до розвитку і самоудосконалення, потрібне відродження суспільства України і, в першу чергу, його духовності і моральності. Тому виникає необхідність формування груп громадських інтересів, що пов'язують українське товариство і що забезпечують його єдність. Як правило, такі групи осіб об'єднують в загальне поняття – громадянське суспільство, що розвивається незалежно від держави і впливає на процес змін в суспільстві, що у свою чергу породжує зміни в економіці.

Головним утворенням громадянського суспільства є різні форми громадської самоорганізації, до яких відноситься споживча кооперація, що становить ядро національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В дослідження концептуальних аспектів національної економіки в цілому внесли суттєвий вклад деякі автори, які ототожнюють її із змішаною економікою [1-8].

З теоретичної точки зору національна економіка є специфічною формою організації господарства, що характеризується узгодженістю основних економічних і соціальних процесів. З практичної точки зору національна економіка

є деякою реальністю, що склалася, сукупністю фактів сучасного економічного життя. При цьому процеси формування і розвитку національної економіки характеризуються через встановлення наявності цілого ряду її відтворних елементів, що проявляються в сучасному економічному житті і визначають функції життєзабезпечення і виробництва людського капіталу.

Соціально-економічна сутність споживчої кооперації і споживчих кооперативів розкривається в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених [1-8].

Споживча кооперація в сучасному суспільстві покликана виконувати найважливішу соціальну функцію підвищення рівня і якості життя населення на основі забезпечення доступними товарами і послугами.

На основі вищевикладеного можна сказати, що споживча кооперація виступає специфічним продуктом державного розвитку і однією з соціально-економічних систем національної економіки і громадянського суспільства, утвореною в цілях економічного зростання і підтримки стабільності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віднесення споживчої кооперації до сектору національної економіки, в принципі, ні ким не суперечиться. Проте питання про те, в якому обсязі і яким чином повинна здійснюватися економічна діяльність, щоб це можна було віднести до національної економіки, є дискусійним.

В зв'язку з цим, особливе важливе вивчення споживчої кооперації як соціально-економічної системи в національній економіці і як складового елементу громадянського суспільства для оцінки взаємовпливу і взаємозалежності між цими елементами, для оцінки ролі і вкладу організації споживчої кооперації в розвиток національної економіки.

Мета статті. Метою даного дослідження є вивчення особливостей взаємодії національної економіки та споживчої кооперації як соціально-економічної системи на основі аналізу позицій авторів, викладених в економічній літературі.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, національна економіка є продуктом природного історичного розвитку суспільства і нині властива багатьом розвиненим країнам. При цьому в кожній така національна економіка має свою національну специфіку.

Природно, і система державного управління також зазнає значні зміни, обумовлені як загальносвітовими тенденціями, так і процесами, що відбуваються усередині країни. Як справедливо відмічають автори [1-8], «складність сучасного державного управління обумовлена багато в чому збільшенням числа як суб'єктів управління, так і суб'єктів впливу на ухвалення управлінських рішень».

Як показало дослідження, необхідність державного управління соціально-економічними процесами зараз мало ким суперечиться. Сучасне управління засноване на концепції активної участі в ньому держави не лише як держави-регулювальника, що встановлює «правила гри» на ринку і регулювання, що реалізовує механізм, але і як держави-власника в ринковій економіці, його суб'єкта.

Відомо, що всяке утворення – це не лише підприємства і організації різних галузей народного

господарства, не лише величезна кількість задіяних ресурсів і результатів їх використання, але це і величезна кількість соціально-економічних систем, їх різноманітних комбінацій, які в сучасній ринковій системі господарства грають значну роль по обслуговуванню національної економіки як цілого, активізуючи в ній трансформаційні процеси.

Соціально-економічна система як організація є тим органом, який формально реалізує на практиці правила і процедури поведінки. Отже, соціально-економічна система є структурою, яку люди накладають на свої взаємини, визначаючи, тим самим, стимули, разом з іншими організаціями (бюджетними, технологічними і так далі) що встановлюють сферу вибору, а вони, у свою чергу, задають рамки функціонування економіки і суспільства протягом того або іншого періоду часу.

У широкому сенсі соціально-економічна система – це елемент соціальної структури, історичні форми організації і регулювання громадянського життя. Останні представляються у вигляді сукупності установ, норм, цінностей, культурних зразків, стійких форм поведінки. Вони утворюють «кооперативні підприємства, страхові товариства і об'єднання, що здійснюють економічну діяльність». Сюди можуть бути включені і інші види підприємств, які базуються на демократії і солідарності: некомерційні організації, товариства, що здійснюють економічну діяльність з великою часткою добровільної праці.

Кооперативний рух у всьому світі розвивається як високодемократичне, поєднуюче автономність на місцевому рівні і інтеграцію в міжнародному масштабі, розглядається як особлива форма, адекватна сучасному етапу розвитку товариства.

Організації споживчої кооперації можуть займатися будь-якими соціально-значущими видами діяльності, оскільки у визначенні кооперативу вони не регламентуються. Так, нині організації споживчої кооперації успішно розвивають оптову і роздрібну торгівлю, заготівлі, громадське харчування, сферу послуг.

Значущість економічної діяльності організацій споживчої кооперації відчувають не лише працівники і пайовики цих організацій, але і органи державної влади, оскільки в окремих районах сільської місцевості поповнення бюджету території здійснюється переважно за рахунок податкових виплат організацій споживчої кооперації. Це обумовлено тим, що приватні підприємці і організації дуже часто приховують велику частину своїх прибутків, на відміну від організацій споживчої кооперації, які є чесними учасниками ринкових стосунків, що ведуть відкритий облік господарської діяльності і відповідально виконують свої зобов'язання перед державою.

Роль споживчої кооперації в період становлення національної економіки органами влади країни була занижена. Зміни в економіці призвели до катастрофічних змін, які стосувались закриття ряду організацій системи, продажу об'єктів матеріально-технічної бази, руйнування господарських зв'язків та ін.

Проте, з урахуванням тенденцій розвитку економіки країни, що склалися, роль споживчої кооперації в соціально-орієнтованій ринковій економіці була оцінена органами влади. На сьогодні ведеться робота по удосконаленню за-

конодавчої бази, на основі якої здійснюється діяльність організацій споживчої кооперації, де повинні враховуватися соціальна спрямованість її діяльності, і передбачені оптимальні пільги (що зачіпають інтереси органів влади і споживчої кооперації), стимулюючі і допомагаючі організаціям здійснювати діяльність, спрямовану на підвищення духовно-морального потенціалу і добробуту людини.

Таким чином, простежується взаємовигідна взаємодія між соціально-економічною діяльністю споживчої кооперації і органами влади, що формують передумови становлення національної економіки і формування громадянського суспільства.

Узагальнюючи вищевикладене, ми вважаємо, що споживча кооперація як продукт розвитку громадянського суспільства і соціально-економічна система в структурі національної економіки має такі основні риси і властивості:

1) споживча кооперація представляє багатофункціональне утворення, з домінуванням в ній загальногромадянських завдань, що вирішуються на основі вироблення самостійних рішень і відповідальності за ризик;

2) споживча кооперація – це організація, зі своєю організаційною культурою, функціями і методами управління, що забезпечують їй статус рівноправного учасника системи ринкових стосунків;

3) споживча кооперація виступає найбільш демократичною самоврядною організацією, де соціальна місія підпорядковує господарську діяльність інтересам пайовиків і слабо захищених верств населення.

Взаємозв'язок національної економіки, громадянського суспільства і організацій споживчої кооперації представлена на рисунку 3.1.

Рис. 1. Взаємодія національної економіки, громадянського суспільства і споживчої кооперації [розробка автора]

Рисунок 1 показує, що усі три досліджувані складові взаємозв'язані між собою і взаємовпливають одна на одну. Національна економіка не може ефективно розвиватися без створення громадянського суспільства. У свою чергу, громадянському суспільству потрібна підтримка держави при здійсненні своїх функцій. А споживча кооперація, виходячи із специфіки своєї діяльності, знаходиться на стику взаємодії національної економіки і громадянського суспільства, оскільки, з одного боку – є «помічником» держави в рішенні ряду соціально-економічних проблем, з іншого боку – відстоює інтереси пайовиків і найменш забезпечених верств населення на місцевому і державному рівнях управління.

Таким чином, ефективне функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної

системи є стійкістю динамічного типу і реалізується тільки при цілком певних співвідношеннях параметрів, що характеризують стан соціально-економічної системи в національній економіці і громадянського суспільства. Зміна в будь-якій з вказаних сфер без відповідних змін в інших сферах може привести до порушення динамічної рівноваги, до дестабілізації і – в певних випадках – до повної деградації взаємодії. Тому визначення погроз і виробітку заходів по забезпеченню ефективного функціонування споживчої кооперації як соціально-економічної системи є життєво важливим завданням, рішення якого лежить у сфері управління державою.

Отже, ефективне функціонування вимагає активних дій з боку держави, посилення державного регулювання, яке, на нашу думку, включає:

регламентацію господарського життя, що утворює зведення законів (кодекс) для системи споживчої кооперації, що визначає її права і обов'язки, міру взаємної відповідальності, у тому числі і вступ певних заборон, націлених на недопущення збитку суб'єктам ринку;

формування організаційно-економічних структур, що забезпечують суворий контроль за дотриманням норм регламентації господарської поведінки організацій споживчої кооперації;

вироблення соціально-економічної політики, у рамках якої здійснюється управління, визначення і результативне застосування механізмів її реалізації, – власне регулювання соціально-економічних процесів.

Сьогодні Україна переживає процес трансформації соціальних і господарських стосунків, відмінною рисою якого є різке зниження ролі держави в регулюванні економічних процесів, послаблення внутрішньодержавних економічних зв'язків, а результатом – зростання асиметрії національного соціально-економічного розвитку і порушення цілісності національного економічного простору, тобто зниження ефективності функціонування.

Ці явища створюють необхідність розробки ефективної державної політики імперативом розвитку споживчої кооперації.

Такими напрямками державної політики виступають:

стимулювання економічного розвитку споживчої кооперації шляхом створення нових центрів економічного зростання на основі її конкурентних переваг;

скорочення диференціації в рівні і якості життя населення за допомогою створення сприятливих умов функціонування споживчої кооперації; координація інфраструктурних інвестицій держави і інвестиційних стратегій бізнесу з урахуванням пріоритетів споживчої кооперації.

Відхід від державної політики прямої підтримки суб'єктів господарювання, незважаючи на пов'язані з цим очевидні проблеми об'єктів регулювання, сприяють стабілізації конкурентних позицій організацій споживчої кооперації, не за рахунок зовнішніх преференцій, а на основі посилення ринкової активності, підвищення ефективності економічної діяльності, орієнтованості на задоволення реальних потреб пайовиків і обслуговуваного населення.

Мистецтво державної політики полягає в тому, щоб, поєднуючи використання вищеназ-

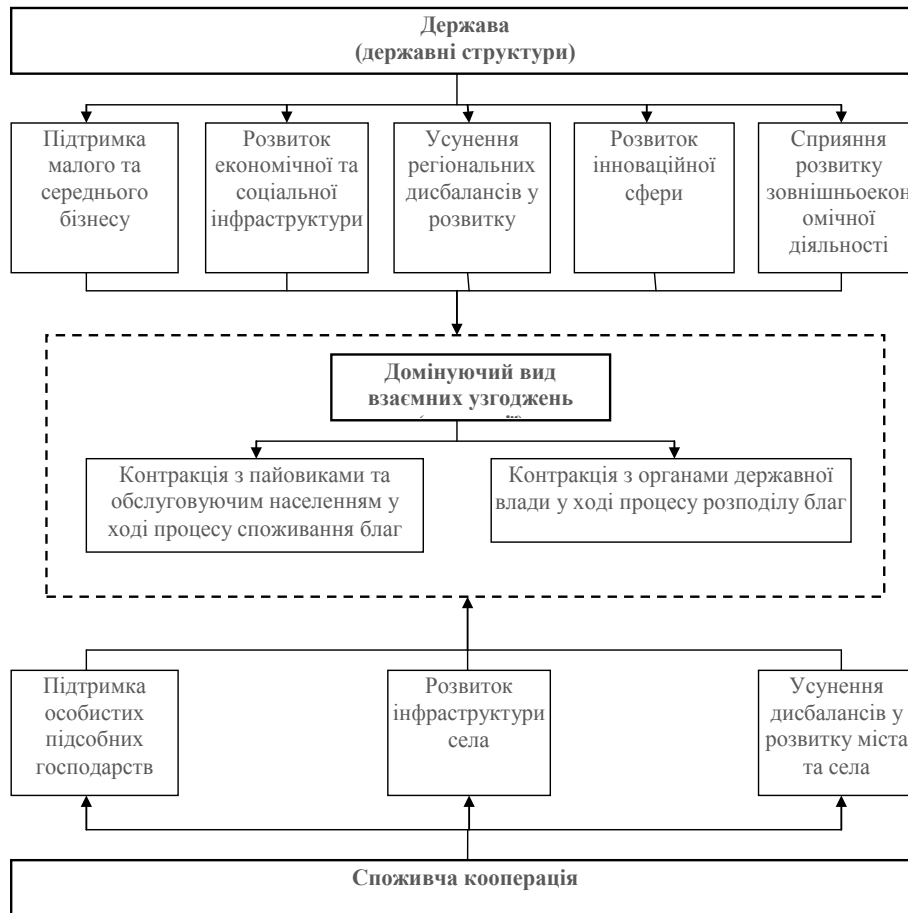

Рис. 2. Взаємодія держави і споживчої кооперації як соціально-економічної системи в структурі національної економіки [розробка автора]

Рис. 3. Системно-структурна модель механізму державного регулювання функціонування споживчої кооперації [розробка автора]

ваних напрямів, дати споживчій кооперації мінімум, але достатній для її розвитку.

Таким чином, збільшення економічної спроможності організації споживчої кооперації, що формалізує ознаки і цінності кооперативної ідентичності дозволяють характеризувати споживчу кооперацію як діючу ринкову соціально-економічну систему. При цьому її характерні риси свідчать, на нашу думку, про приналежність об'єкту аналізу до структури національної економіки (рис. 2).

Ми вважаємо, що по характеру вирішуваних завдань споживча кооперація відповідає визначенню соціально-економічної системи в частині формування соціальної інфраструктури сільських територій і, отже, елімінуванні дисбалансів соціального розвитку між містом і селом, а також підтримці економічної діяльності особистих підсобних господарств населення обслуговуваних територій.

На нашу думку, розгляд споживчої кооперації як соціально-економічної системи не знаходиться в протиріччі з виділеними аргументами. Об'єднуючи близько 42 тис. пайовиків, що розділяють кооперативні цінності і принципи, споживча кооперація виступає однією з найбільших соціально-економічних систем в структурі національної економіки, яка, не будучи державною з позицій участі в розподілі результатів національної економіки, інтегрує цілі своєї діяльності в систему цілеполягання України як соціальної держави.

Слід зазначити, що маючи власне законодавство, податкові і бюджетні механізми, споживча кооперація здатна проводити різноманітнішу соціально-економічну політику за рахунок розширення складу сфер і форм дії, встановлення сприятливіших умов життєдіяльності тих або інших груп економічних суб'єктів.

Своєрідним жорстким ядром державної політики є реалізація економічних цілей функціонування споживчої кооперації, оскільки механізми досягнення необхідних соціальних, демографічних і соціологічних умов неминуче пов'язані з на-

явністю достатнього об'єму фінансових ресурсів і використанням фінансово-економічних важелів стимулювання і примусу. Державна влада має безліч інструментів дії на соціально-економічне функціонування споживчої кооперації, забезпечуючи її ефективність. У загальному вигляді системно-структурна модель механізму державного регулювання функціонування споживчої кооперації представлена на рисунку 3.

Отже, особливістю виділених напрямів державної політики є взаємопереплетіння об'єктів дослідження і необхідність системного підходу до реалізації цілей ефективного функціонування споживчої кооперації.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумок короткому огляду сучасних наукових поглядів слід констатувати, що в наукових працях, існування різних підходів до визначення споживчої кооперації пояснюється відмінностями в предметах дослідження тих або інших учених. При цьому більшість авторів, відстоюючи свої концептуальні підходи, в основному, як правило, не ставили перед собою мети з системних позицій розібратися в теоретичних поглядах своїх опонентів і проблемах.

В той же час системний похід до дослідження взаємодії національної економіки і споживчої кооперації як соціально-економічної системи дозволяє зробити висновок не про взаємне виключення розглянутих концепцій, а про їх діалектичний взаємозв'язок і єдність, які відбивають різні сторони досліджуваного поняття.

Саме реалізація системного підходу до дослідження проблем соціально-економічного розвитку споживчої кооперації в національній економіці дозволить розкрити специфіку і особливості функціонування споживчої кооперації разом із становленням національної економіки і формування нового громадянського суспільства.

Таким чином, результати вищезазначених наукових досліджень сприятимуть більш ефективному функціонуванню соціально-економічних систем, і можуть бути подальшим розвитком методології сучасної теорії управління.

Список літератури:

1. Бабенко С. Г. Стратегія розвитку кооперативного сектора економіки України [текст] / С. Г. Бабенко // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 4. – С. 38-49.
2. Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці: [монографія] / С. Г. Бабенко – К.: Наукова думка, 2003. – 332 с.
3. Гончаренко В. В. Теоретико-методологічні підходи до відродження національного кооперативного руху [текст] / В. В. Гончаренко // Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. – 2001. – № 5-6 (18-19). – С. 10-15.
4. Губин В. В., Степанов А. А., Степанов И. А. Проблемы социальноэкономического развития системы потребительской кооперации в условиях рынка / В. В. Губин, А. А. Степанов, И. А. Степанов – М.: ООО «Издательский дом Центросоюза», 2012. – 196 с.
5. Маркіна І. А. Управління споживчою кооперацією як соціально-економічною системою: [монографія] / І. А. Маркіна – Полтава: ПУСКУ, 2008. – 255 с.
6. Окландер М. А. Стратегія розвитку підприємств споживчої кооперації України: [монографія] / М. А. Окландер, О. П. Чукурна, В. В. Гончаренко – Одеса: Екологія, 2007. – 324 с.
7. Теплов В. И. Социально-экономическая деятельность потребительской кооперации: [монографія] / В. И. Теплов – Белгород: Изд-во Белгородского университета потребительской кооперации, 1999. – 206 с.
8. Теплов В. И. Управление социально-экономическим развитием системы потребительской кооперации: [текст] / В. И. Теплов – Белгород: Издательство Белгородского университета потребительской кооперации, 1999. – 295 с.

Таран-Лала Е.Н.

ВУЗ Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ КАК СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация

В статье определены особенности взаимодействия национальной экономики и потребительской кооперации как социально-экономической системы. Объяснена с точки зрения системного анализа специфика и особенности функционирования потребительской кооперации. Рассмотрено взаимодействие национальной экономики, гражданского общества и потребительской кооперации. Научно сформированы и определены концептуальные аспекты взаимодействия государства и потребительской кооперации как социально-экономической системы в структуре национальной экономики. Показана системно-структурная модель механизма государственного регулирования функционирования потребительской кооперации.

Ключевые слова: государство, национальная экономика, гражданское общество, государственное регулирование, потребительская кооперация, социально-экономическая система.

Taran-Lala O.M.

University UkrCoopUnion «The Poltava University of the Economy and Trade»

INTERACTION OF THE NATIONAL ECONOMY AND CONSUMER COOPERATION AS A SOCIO-ECONOMIC SYSTEM

Summary

In the article the features of co-operation of national economy and consumer co-operation are certain as a socio-economic system. A specific and features of functioning of consumer co-operation is explained from the point of view of analysis of the systems. Co-operation of national economy, civil society and consumer co-operation is considered. The conceptual aspects of co-operation of the state and consumer co-operation are scientifically formed and certain as a socio-economic system in the structure of national economy. The system-structural model of mechanism of government control of functioning of consumer co-operation is shown.

Keywords: the state, national economy, civil society, government control, consumer co-operation, socio-economic system.

УДК 336.722.22(477)

СЕРЕДНЬОСТРОКОВЕ БЮДЖЕТУВАННЯ

Тірбах Л.В.

Київський національний торгово-економічний університет

У статті проаналізовано досвід і сучасну практику багаторічного бюджетного планування у розвинутих країнах, розкрито деякі напрями запровадження цього підходу до бюджетного процесу, а також окреслено можливі шляхи поглиблення й розширення практики середньострокового бюджетного планування в Україні.

Ключові слова: середньострокове бюджетування, бюджетне планування, державні фінанси, прогнозування, бюджетний процес.

Постановка проблеми. Актуальність цієї тематики зумовлена сучасними тенденціями у бюджетних процесах країн світу, необхідністю розвитку таких інструментів бюджетного управління, які б забезпечували поступове виконання стратегічної (довгострокової) економічної та соціальної політики держави найефективнішим і найраціональнішим шляхом. Новою редакцією Бюджетного кодексу України закладено основи середньострокового бюджетного планування, однак повне його впровадження потребуватиме чимало зусиль і часу. Проте, на

нашу думку, в Україні недостатньо вивчені й проаналізовані досвід минулих років і сучасні інструменти бюджетного управління, що застосовуються у розвинутих країнах, з точки зору можливості їхньої адаптації і застосування у бюджетному процесі держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеологія бюджетування була окреслена у працях видатних вчених-економістів ХХ сторіччя: Дж. Б'юкенена, Дж.М. Кейнса, В.О. Кі-молодшого, Е. Майера, М.С. Лоуренса, П. Самуельсона, Д. Томасі, Р. Ролкера, Р. Алена, Р. Зоді й інших.

На жаль, серед вітчизняних напрацювань питання використання технологій бюджетування на рівні державних фінансів майже не досліджено за виключенням окремих праць професорів В. Андрущенко та В. Федосова. Проте, певний внесок до теоретичних питань сутності бюджету і напрямів використання бюджетних коштів, що є теоретичними підвалинами для бюджетування, зробили такі вітчизняні вчені як С. Буковинський, О. Василик, Л. Дробозіна, І. Луніна, Ю. Лященко, Ц. Огонь, В. Опарін, К. Павлюк, Ю. Пасічник, В. Суторміна, С. Юрій та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Бюджетне планування має певні недоліки. По-перше, надмірне сподівання на оцінки майбутніх показників при формуванні бюджету може призвести до негнучкості та інертності у фіскальній політиці. По-друге, занадто оптимістичні проектування багаторічного бюджету можуть бути використані як виправдання для необґрунтованих програм витрачання державних коштів. По-третє, залежно від цілей впровадження багаторічного бюджетування у бюджетний процес і обраного підходу до цього на практиці повномасштабне багаторічне бюджетування може бути настільки складним і адміністративно затратним інструментом, що здатне відвернути увагу й ресурси від фундаментальніших завдань розвитку й удосконалення відповідних річних бюджетів. Ось саме ці проблеми потребують широкого дослідження.

Мета статті. Охарактеризувати та проаналізувати середньострокове бюджетування.

Виклад основного матеріалу. У зарубіжній науковій літературі з питань бюджету і бюджетного планування такий підхід описується різними термінами, наприклад, «планування та прогнозування витрат», «багаторічне бюджетування» тощо. Прогнозування передбачає оцінювання майбутніх бюджетних ресурсів і потреб у видатках, тоді як процес планування більше зосереджується на формуванні цілей і політики. Мета середньострокового планування й прогнозування витрат полягає здебільшого у підвищенні дисципліни управління державними витратами. Вказана постановка мети визначає такі завдання: встановлення всеохоплюючих цільових показників фіскальної політики й чітке визначення того, яким шляхом уряд досягатиме (або дотримуватиметься) їх протягом певного періоду; на подальших етапах цільові показники фіскальної політики можуть бути інтерпретовані у показники граничних витратних обмежень бюджету; забезпечення повної й достовірної інформації про середньострокові витрати уряду; надання більшого простору при ініціюванні змін у бюджетній політиці, запровадження яких відбуватиметься протягом не одного року, та забезпечення механізмів моніторингу і контролю за реалізацією цих змін; вплив бюджетних наслідків поточних політичних рішень на бюджети майбутніх років, витрати на реалізацію яких не повністю відображені у поточному бюджеті. Це можуть бути: майбутні періодичні (постійні) витрати державних проектів капітальних інвестицій; видатки на програми, що набувають чинності наприкінці бюджетного року, відтак, їхню повну вартість у бюджеті не відображено; програми, вплив яких

на видатки майбутніх років підвищуватиметься зі зростанням рівня їхнього запровадження; політичні зобов'язання, бюджетні наслідки яких не відображаються у поточному році, але їхнього впливу зазнають бюджети майбутніх років.

Багаторічне бюджетування застосовувалося у 1970-х роках переважно як інструмент для розроблення нових програм і розподілу фінансових ресурсів для них у наступних бюджетних періодах. За інформацією ОЕСР, країни, що практикували складання багаторічних бюджетів, на початковому етапі стикнулися з двома ключовими проблемами, а саме: 1) тенденцією до переоцінки економічного зростання своїх країн та наявних фінансових ресурсів у прогнозованому періоді; 2) тенденцією відомств, що витрачають бюджетні кошти, сприймати середньострокові прогнозні показники видатків як реальні бюджетні призначення. Звісно, це ускладнювало необхідні коригування видатків у напрямі їхнього скорочення, навіть коли було очевидно, що базові економічні припущення надто оптимістичні або пріоритети політики зазнали змін.

Наприклад, у 1970-х роках у Великобританії багаторічні бюджети формувалися здебільшого у реальних показниках, на відміну від номінальних. Коли економічне зростання припинялося й інфляція швидко набирала обертів, прогнозні показники видатків коригувалися автоматично. Це зумовлювало тривалий тиск на державні фінанси. На той час багаторічне бюджетування також створювало ефект «ударних хвиль» у сфері державних видатків, що полягав у збільшенні обсягів державних видатків у поточному бюджетному році й стримуванні витрат протягом наступних років. Розпорядники бюджетних коштів вели перемовини про обмін обсягами скорочення видатків у майбутніх роках для утримання поточного рівня бюджетних асигнувань.

Система управління видатками й політикою (PEMS) діє від початку 1980-х років у Канаді. До неї входило формування п'ятирічної динамічної фіскальної програми. Результати не виправдали очікувань. Однією з причин невдалого функціонування системи було внесення до багаторічних оцінок показників витрат так званого програмного резерву. Міністерства і відомства, що витрачають бюджетні кошти, тлумачили цю політику як сигнал до готовності уряду витратити кошти на рівні, вищому за обсяги взятих зобов'язань. Тому вони подавали нові й нові витратні пропозиції до відповідних комітетів з питань політики, щоб отримати свою «частку» резерву. Отже, ця система була радше трансакційною, аніж розподільною, ініційованою новими витратними пропозиціями.

Ураховуючи досвід минулих років і необхідність постійного контролю над державними видатками, з середини 1980-х років погляд на систему багаторічного бюджетування змінився. Систему багаторічного бюджетного планування як інструмент визначення й формування нових програм почали сприймати й використовувати і як інструмент управління державними витратами та розподілу фінансових ресурсів країни за умови жорстких бюджетних обмежень. «Уряди різних країн-членів ОЕСР переорієнтували свої багаторічні бюджети із фінансових планів на перспективні оцінки, з інструменту розширення про-

грам на стримування майбутніх витрат. У деяких країнах це відбулося у відповідних правилах, за якими перспективні оцінки мають базуватися на незмінній політиці, тобто вони є лише оцінками майбутніх витрат чинних програм» [1, с. 139].

У різних країнах визначення і методологія багаторічного бюджетного планування можуть відрізнятися. У кожній країні, де запроваджено цей підхід, методи багаторічного бюджетування з часом змінювалися залежно від політичних інтересів і пріоритетів певного періоду.

Сьогодні в Україні запровадження середньострокового планування в бюджетний процес перебуває на початковому етапі свого розвитку і супроводжується певними труднощами. У бюджетному процесі на центральному рівні застосовуються окремі фрагменти середньострокового бюджетного планування і прогнозування. Розробка середньострокових бюджетних оцінок має робочий характер застосування: при формуванні річного бюджету на плановий період середньострокові бюджетні оцінки, що розроблені у попередньому бюджетному циклі, не використовуються, тобто вони не мають динамічного характеру. Вітчизняні науковці зазначають, що здійснюване сьогодні середньострокове бюджетне планування «має радше декларативний, ніж практичний характер: середньострокові планові показники виконують роль скоріше довідкової інформації і не є основою для планування фінансових показників щорічного бюджету» [7]. Така ситуація пояснюється здебільшого відсутністю в Україні затвердженої методології середньострокового планування бюджету.

Не дивлячись на різноманітні підходи до середньострокового бюджетування можна виділити його загальні риси:

1. Єдиний підхід при прийнятті рішень. Оскільки основною ціллю бюджетування є пов'язування бюджетних витрат з пріоритетами державної політики, то процес багаторічного планування як механізм стратегічного розподілу державних ресурсів повинен здійснюватися обґрунтовано та неупереджено, тобто без навмисного надання привілеїв для виконання будь-якої державної програми. Наприклад, в Україні бюджетні програми перетворилися в інструмент лобістської боротьби за додаткові бюджетні ресурси. У свою чергу, безпідставне збільшення обсягів фінансування державних програм приводить до роздування видаткової частини бюджету, що не підкріплена джерелами наповнення. Загроза розбалансування бюджету вимушує парламент зменшувати видатки і в такий спосіб скорочувати асигнування на реалізацію важливих для соціально-економічного розвитку програм.

2. Бюджетні обмеження, що встановлюються «зверху до низу» не повинні перевищуватися у середньостроковій перспективі. Бюджетним Кодексом України (ст. 38) передбачено подання разом з проектом Державного бюджету на наступний рік середньострокового прогнозу на попередні три роки за агрегованими показниками. Однак бюджет на середньострокову перспективу не затверджується Верховною Радою, не маючи законодавчої основи бюджетні обмеження втрачають сенс [2].

3. Орієнтація на результати. Здійснення бюджетування передбачає ефективне використан-

ня грошових коштів, тобто «усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів». Таким чином, оцінка витрат на реалізацію державних програм повинна відбуватися у відповідності до індикаторів результативності. В Україні Наказом «Про паспорти бюджетних програм» впроваджено чотири обов'язкових показники результативності: показники затрат, показники продукту, показники ефективності показники якості. Слід зазначити, що розрахунки цих показників не дають реальної картини щодо визначення результативності видатків бюджету після реалізації тієї або іншої програми. Паспортизація програм носить формальний характер, а відсутність інтегрованих показників результативності не дозволяє розрахувати отриманий соціально-економічний ефект від здійснених заходів, а відтак й реально оцінити витрати на здійснення тієї або іншої програми [3].

4. Пов'язування щорічного і багаторічного бюджетування, що передбачає узгодження усіх дій учасників бюджетного процесу як «зверху до низу», так й «знизу до верху» у відповідності до встановлених пріоритетів соціально-економічного розвитку у межах загального обмеження обсягу ресурсів. Українська практика постійних змін Закону про Державний бюджет (наприклад, у 2009 р. кількість змін зросла до 14) приводить до того, що середньостроковий прогноз втрачає сенс орієнтира фінансового забезпечення державних програм.

5. Встановлення пріоритетів стратегічного розвитку держави. Ці пріоритети одночасно з бюджетними обмеженнями є рушійним механізмом у ході складання бюджету. Тільки на цьому етапі бюджетного процесу вони можуть переглядатися. У свою чергу, затверджені бюджетні рішення по агрегованим показникам у подальшому деталізуються для визначення оціночних показників середньострокового бюджетування. Відсутність законодавчо оформлених стратегічних документів в Україні спричиняє неузгодженість бюджетних програм з пріоритетами розвитку у перспективі, а не розробленість процедури визначення пріоритетів тільки усугубляє цей процес [4].

В Україні середньострокове бюджетне планування як елемент програмно-цільового методу запроваджується з метою: поліпшення макроекономічного балансу шляхом розроблення узгоджених і реалістичних прогнозів доходів бюджету; визначення загальних цілей бюджетної політики й забезпечення відкритості у їхньому досягненні впродовж багатьох років; визначення і дотримання чітких пріоритетів у сфері державних витрат; забезпечення можливості ініціювання змін у бюджетній політиці та механізмів контролю за їхньою реалізацією; удосконалення розподілу бюджетних коштів, спрямованих на досягнення стратегічних пріоритетів як за функціями, так і між відповідними функціями; підвищення відповідальності головних розпорядників бюджетних коштів за ефективне й раціональне їх використання; посилення загального бюджетного контролю [5].

Нині роль середньострокового бюджетного планування в Україні у бюджетному процесі обмежується довідково-інформаційною функцією при розробленні проекту бюджету на відповідний рік. Це пов'язано переважно з об'єктивними і суб'єктивними чинниками бюджетного процесу: недостатньою обґрунтованістю і точністю макроекономічного прогнозування, частими змінами податкового законодавства, наявністю значних, закріплених законодавчо, соціальних гарантій, які не забезпечені фінансовими ресурсами, залежністю видатків від структурних реформ і т. ін.

Основними функціями середньострокового фінансового планування, на нашу думку, мають бути: відображення основних напрямів бюджетної політики, що здійснюється органами законодавчої й виконавчої влади в державі; вибір раціональних шляхів бюджетного забезпечення передбачуваного рівня економічного й соціального розвитку на основі ефективного використання наявних у суспільстві ресурсів; дотримання необхідного рівня перерозподілу бюджетних ресурсів для досягнення темпів і пропорцій розвитку економіки й підвищення суспільного добробуту; встановлення раціональних форм мобілізації бюджетних ресурсів і на цій основі визначення їхньої оптимальної структури.

Організація середньострокового бюджетного планування може бути ефективною тільки тоді, коли в неї закладатимуться науково обґрунтовані принципи, до яких, на нашу думку, належать: комплексний підхід до основних параметрів економічного й соціального розвитку в тісному взаємозв'язку з наявними бюджетними можливостями; оптимальне використання бюджетних ресурсів із метою першочергового забезпечення бюджетними ресурсами пріоритетних напрямів розвитку економіки й соціальної сфери; раціональне визначення джерел одержання бюджетних ресурсів та їхнього перерозподілу через ланки бюджетної системи; єдність у використанні бюджетних показників, здійснення бюджетних розрахунків, застосування єдиної методології прогнозування тенденцій і напрямів розвитку; наукове обґрунтування планів, що передбачає реальність прогнозних розрахунків, їхню економічну обґрунтованість, використання прогресивної методології, норм і нормативів; виділення бюджетних ресурсів з урахуванням результативності їхнього використання; конкурентність розподілу частини бюджетних ресурсів за результатами оцінки ефективності використання бюджетних коштів; гарантованість виконання чинних бюджетних зобов'язань; спадкоємність прогнозних бюджетних показників за конкретними роками в межах щорічно розроблюваного

прогнозу на від-повідний строк; фінансової відповідальності, прозорості, публічності.

Водночас необхідна чітка методологія коригування здійснених бюджетних прогнозів, оцінки стійкості й ризиків, ув'язування з цілями і пріоритетами середньострокової бюджетної політики й умовами їхньої реалізації, формування граничних обсягів витрат для головних розпорядників бюджетних коштів на трирічний період. Для цього Кабінету Міністрів України необхідно затвердити порядок розроблення середньострокового бюджету, що визначає його формат, процедуру перегляду параметрів, використання в бюджетному процесі, взаємозв'язок із щорічним проектом бюджету. З метою підвищення ролі середньострокового бюджету пропонується затвердити цей порядок постановою Кабінету Міністрів України.

Затвердження середньострокового бюджетування як закону внаслідок напрацювання певного досвіду середньострокового бюджетного планування можливе за одним із варіантів. Це – затвердження укрупнених показників бюджету на другий і третій (можливо, на четвертий і п'ятий) роки бюджетного циклу законом про бюджет на відповідний фінансовий рік; затвердження перспективного фінансового плану окремим законом, що приймається до внесення закону про бюджет (з можливістю його коригування).

В обох варіантах досягається законодавче закріплення усіх переваг середньорічного бюджетного планування. Основною перевагою першого варіанта є його відповідність наявній практиці, однак у цьому разі розподіл між поточним і середньостроковим плануваннями буде недостатньо чітким, що не дасть змоги суттєво спростити процедуру прийняття щорічного бюджету. У другому варіанті з'являється можливість окремого, якіснішого і менш тривалого за строками розроблення середньострокових і поточних питань бюджетного планування, водночас можуть виникнути труднощі у їхньому опрацюванні [6, с. 7-9].

Впровадження середньострокового бюджетування в Україні відбувається вкрай повільно. Не дивлячись на прийняття низки законодавчих документів, регламентуючих процес бюджетування, багаторічне планування, що є складовою програмно-цільового формування бюджету, не має правового та методичного забезпечення.

Висновки. Середньострокове бюджетне планування повинно стати важливим інструментом управління державними фінансами й буде основою для здійснення державної соціальної та економічної політики. Впровадження середньострокового планування полегшить бюджетний процес і сприятиме підвищенню результативності податково-бюджетної політики.

Список літератури:

1. Державний бюджет і бюджетна стратегія 2012-2014: стабілізація та сталий розвиток в умовах реформування економіки України: у 4 т. / ДННУ «Акад. фін. управління»; за заг. ред. Ф. О. Ярошенка. – К., 2011. – Т. 2: Бюджетна стратегія і Державний бюджет 2012: збалансованість, прозорість, реалістичність. – 2011. – 882 с.
2. Бюджетний кодекс України (Редакція станом на 01.01.2016) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
3. Наказ Міністерства фінансів України від 15.04.2014 № 402 «Про затвердження Змін до Правил складання паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0047-03>
4. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): Дис. д-ра екон. наук: 08.04.01 / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана / В. М. Опарін – К., 2006. – 407 с.

5. Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.09.2002 № 538-р – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/538-2002-p>
6. Об одобрении Концепции реформирования бюджетного процесса в Российской Федерации в 2004-2006 годах: постановление правительства РФ от 22.05.2004 № 249 // Финансовый бизнес. – 2004. – № 7/8. – С. 3-15.
7. Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 р.» – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150928.html

Тирбах Л.В.

Киевский национальный торгово-экономический университет

СРЕДНЕСРОЧНОЕ БЮДЖЕТИРОВАНИЕ

Аннотация

В статье проанализирован опыт и современную практику многолетнего бюджетного планирования в развитых странах, раскрыты некоторые направления внедрения этого подхода к бюджетному процессу, а также намечены возможные пути углубления и расширения практики среднесрочного бюджетного планирования в Украине.

Ключевые слова: среднесрочное бюджетирование, бюджетное планирование, государственные финансы, прогнозирование, бюджетный процесс.

Tirbah L.V.

Kyiv National University of Trade and Economics

MEDIUM-TERM BUDGETING

Summary

The article analyzes the experience and current practice of multi-year budget planning in the developed countries revealed some areas of implementation of this approach to the budget process and possible ways of deepening and expanding the practice of medium-term budget planning in Ukraine.

Keywords: medium-term budgeting, budget planning, public Finance, forecasting, budget process.

УДК 332.33

ІНВЕСТИЦІЇ В СТАЛЕ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНИМИ РЕСУРСАМИ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Трегубова О.О.

Полтавська державна аграрна академія

В останні роки, зростання продуктивності сільського господарства відбувалось, частково за рахунок погіршення стану природних ресурсів, від яких залежать сільськогосподарські системи. Вкрай важливо, щоб ця тенденція змінилась на тенденцію до заохочення сільськогосподарських виробників впроваджувати більш стійкі методи ведення сільського господарства, які матимуть довгострокові вигоди в області збереження і розвитку сталого природокористування. Державні інвестиції мають вирішальне значення для тенденцій до відновлення деградації природних ресурсів. Конкретні цілі сталого управління природними ресурсами (УПР) включають підвищення продуктивності агроєкосистеми, збереження біорізноманіття, зниження деградації земель, поліпшення управління водними ресурсами, забезпечення стійкості лісів, управління стійкості живої природи і рибальства, і пом'якшення наслідків глобальної зміни клімату.

Ключові слова: інвестиції, природні ресурси, сільськогосподарські землі, стаке управління природними ресурсами (УПР), екологічні послуги.

Постановка проблеми. УПР відноситься до процесів і практик, пов'язаних з розподілом і використанням природних ресурсів. УПР відбувається на різних рівнях: побутових, сільськогосподарських, громадських, національному та глобальному. Стаке УПР оптимізує використання ресурсів для задоволення поточних потреб

виробництва і життєзабезпечення, в той же час підтримуючи і поліпшуючи якість запасів і ресурсів, щоб майбутні покоління могли задовольнити свої потреби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання, оцінки та дослідження розвитку природних ресурсів є предметом дослі-

дження багатьох вчених. Серед них значну увагу питанням залучення інвестицій у природні ресурси сільськогосподарських підприємств приділяють такі вчені: Гнаткович А.Д., Золоташко І.О., Леонтюк-Мельник О.В. та багато інших. Інвестування в природні ресурси, сільськогосподарськими виробниками досліджувалось наступними зарубіжними вченими: Borrini-Fejerabend G., Farvar M.T., Nguingui J.C., Clark T.W. [1, 2] Однак, подальшого розгляду та вивчення потребують питання інвестиційних заходів в сталі управління природними ресурсами.

Мета статті. Дане дослідження спрямоване на виявлення та обґрунтування необхідності інвестиційних заходів на місцевому та громадському рівні, які мають прямі наслідки для сталого користування природними ресурсами і земельними ресурсами зокрема та стійких сільськогосподарських систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільськогосподарські виробничі системи залежать від природних ресурсів: землі (більше 55% безлісних земель), води (близько 80% від загальної прісної води), біорізноманіття, лісів, пасовищ, і диких тварин. Сільськогосподарська діяльність також може мати значний вплив на якість і доступність цих ресурсів і за межами виробничої системи (наприклад, забруднення нижче за течією, ерозія ґрунтів). Хоча природні ресурси мають вирішальне значення для сільськогосподарського виробництва, сільськогосподарські підприємства також часто залежать від інших потреб, таких як паливо, будівельні матеріали, і додаткові продукти. Таким чином, засоби до існування, а особливо в сільській місцевості нерозривно пов'язані зі станом природних ресурсів [1].

За останні 40 років, відколи виробництво продуктів харчування зросло в два рази, системи сільськогосподарського виробництва розширили, істотний вплив на базу природних ресурсів:

- Кількість сільськогосподарських земель, що виходять з виробництва щороку через ерозію ґрунту, у світі становить близько 20 млн.га, а приблизно 40% оброблюваних земель у світі в даний час деградували.

- Зрошення в сільському господарстві забирає близько 70% від загального обсягу прісної води, використовуваної людиною, в результаті чого виникли значні екологічні наслідки: засолення, зниження ґрунтових вод, заболочування і погіршення якості води, з подальшим впливом на екологічні системи, що впливають на рибальство і водно-болотні угіддя.

- На сільське господарство в даний час припадає близько 30% світових викидів парникових газів в результаті людської діяльності. Це має серйозні наслідки для світової зміни клімату.

- Незаплановане розширення систем інтенсивного виробництва може сприяти до значної втрати біорізноманіття.

- Приблизно 60% екосистемних послуг, що підтримують життя на Землі деградує або використовуються нерационально і наслідки деградації можуть значно посилитися в найближчі півстоліття [4].

Стале УПР має вирішальне значення для скорочення масштабів бідності, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та про-

дуктивність праці і збільшення доходів надасть більше ресурсів у довгостроковій перспективі для вирішення екологічних проблем. Покращення природних ресурсів полегшить перехід сільськогосподарських виробників до виробничих систем, які краще відповідають наявним природним і людським ресурсам, зможуть реагувати на сигнали ринку, а отже стануть більш прибутковими, стабільними та стійкими.

Стале УПР важливе для розвитку сільського господарства в якості основи для:

- Як уже згадувалося, сільське господарство є основним споживачем більшості наявних земельних і водних ресурсів. Тим не менш, багатством сільськогосподарським виробникам бракує необхідних знань, ресурсів і навичок для управління інтенсивними операціями сільського господарства. Це призводить до використання невідповідних технологій і нестійких практик, які сприяють виснаженню природних ресурсів і забрудненню навколишнього середовища.

- Природні ресурси забезпечують несіськогосподарську діяльність через зайнятість у промисловості (наприклад, рибальство, видобуток деревини і туризм), а також шляхом використання в інших цілях, таких як виробництво електроенергії. Цей дохід часто критично важливий для купівлі виробничих ресурсів для підтримки продуктивності сільськогосподарських системи.

- Стале УПР знижує вразливість ресурсів до стихійних лих, таких як посухи, зсуви і повені, і до втрати біорізноманіття від надмірного випасу худоби і вирубки лісів. Здорова ресурсна база допомагає пом'якшити вразливість до мінливості клімату і знижує ризики невдалих врожаїв.

- Забруднення від сільськогосподарського виробництва та переробки може мати серйозні наслідки для якості природних ресурсів. Забруднення води сільськогосподарськими хімікатами і добривами становить потенційну небезпеку для здоров'я; зрошення може викликати проблеми солоності; а спалювання рослинних залишків може вплинути на якість повітря і здоров'я людини.

- Покращення УПР надає великі вигоди у вигляді «екологічних послуг», таких як збереження біорізноманіття, підтримання лісового покриву, пасовищ, практики вирощування зі збереженням ґрунту і водних ресурсів та підвищення гідрологічних функцій водозбірних районів, прибережних захисних зон, водно-болотних угідь, збереження парків і охоронних територій мають важливе значення для підтримки екологічних послуг.

- Місцеві культури використовують землю та інші природні ресурси унікальними способами, які часто допомагають визначити національну ідентичність, навіть у промислово розвинених країнах. Місцеві технічні знання в поєднанні з науковими дослідженнями забезпечують значні можливості для управління інноваціями щодо збереження природних ресурсів і розробки нової товарної продукції.

До 1980-х років, більшість інвестицій Світового банку в природні ресурси були направлені в лісову промисловість, риболовлю, і воду для зрошення. В кінці 1980-х увага Світового Банку була переключена до збереження та сталого управління природними ресурсами [4]. Ці проекти спиралися на місцевий потенціал і групи

користувачів, щоб поліпшити управління ресурсами. Децентралізація, механізми розвитку з ініціативи громад, участь зацікавлених сторін і місцевої влади щодо природних ресурсів фігурують все частіше у сприянні проектів Світового Банку, які також стають все більш багатогалузевими. Інвестиції УПР, як правило, зосереджені на збереження і сталі використання ресурсів, з інституційними стратегіями, при цьому важливо підкреслити роль місцевого управління, справедливого доступу та надання альтернативних варіантів отримання коштів для існування. Через екологічні фактори, пов'язані з рішеннями УПР, інвестиції все частіше розглядаються з екорегіональної точки зору і аналізуються з точки зору екологічних, економічних і соціальних систем. Основні питання реалізації в наступному:

- Політична природа УПР. Влада і політика мають вирішальне значення для багатьох питань УПР, природні ресурси, як правило, основне джерело багатства. Будь-яка зміна в доступі до природних ресурсів буде практично завжди створювати «переможених» більш сильнішими, які мають сильніші стимули і здатність протистояти змінам. Ефективне, справедливе і стає УПР часто є складним саме з цієї причини і уряди повинні збалансувати конкуруючі вимоги для використання ресурсів і конфліктів між сторонами.

- Політика та нормативно-правова база. Неefективна політика УПР та нормативна база (зокрема, субсидії, податки та майнові права), разом з поганою інфраструктурою (вплив на доступ до ринків) часто перешкоджають сталим довгостроковим інвестиціям від спотворення системи стимулювання і підвищення невизначеності. Тим не менш, відносини між політикою, стимулюючими структурами і цінами на продукцію є складними. Сільськогосподарські виробники конкурують за природні ресурси з іншими користувачами, такими як промисловість і місцева влада, чії потреби зростають із зростанням чисельності населення і зростанням добробуту. У цих умовах, вибір зазвичай включає компроміси між сталим використанням ресурсів та інших цілей. Мета збереження ресурсів часто не входить до виробничих завдань, і в той же час цілі по збереженню і розвитку можуть бути взаємодоповнюючими або конфліктними.

- Економічні характеристики природних ресурсів. Земля, вода, ліси і біорізноманіття, як правило, розглядається як громадські блага (доступ до яких неконкурентний і невиключний) або загальні блага (доступ до яких невиключний але конкуруючий). Інвестиції в розвиток цих природних ресурсів можуть змінювати стан ресурсів, крім того, інвестиційні переваги дістаються тіль-

ки в середньостроковій і довгостроковій перспективі, може бути важко переконати користувачів ресурсів, здійснювати інвестиції УПР. Успіх може залежати від належної оцінки цих ресурсів і стимулів для збереження і збільшення їх продуктивності, а також ринків, що розвиваються і відповідні механізми ціноутворення, які відображають справжню цінність ресурсу. Оскільки ресурси мають різні значення для різних зацікавлених сторін, враховуються протягом різних періодів, різні заходи необхідні для зміцнення різних джерел вартості (таблиця 1).

- Сприяння прийняттю УПР практики. Більшість сільськогосподарських виробників приділяють пріоритетну увагу поліпшенню землі, води та управління лісовими ресурсами, оскільки ці ресурси займають центральне місце в їх засобах виробництва. Хоча в цілому з розумінням ставиться до поліпшення екологічних умов, вони часто не бажають або не в змозі інвестувати в поліпшення цих умов. Програми УПР повинні мати справу з такими проблемами, надаючи відповідні стимули, грошові або інші, щоб зробити можливими інвестиції для дрібних сільськогосподарських виробників. Ця робота може потребувати державного фінансування в галузі розвитку або економічних стимулів, пов'язаних з введенням практики сталого управління природними ресурсами. Необхідне глибоке розуміння факторів, що впливають на виробників.

- Ринки екологічних послуг і трансфертні платежі уряду повинні винагороджувати сільгоспвиробників за раціональне управління ресурсами, заохочувати до збереження і забезпечення додаткового джерела доходу для них.

- Інвестиції УПР повинні базуватись на достовірному технічному аналізі, знаходячись в рамках механізму, що ефективно надає послуги УПР на рівні громад. Децентралізовані підходи до планування та місцевої організації надання послуг важливі, тому що більшість проблем УПР і рекомендовані практики відносяться до конкретних ділянок, що вимагає високого рівня управлінського введення і адаптації до місцевих екологічних, економічних і соціальних обставин.

- Відповідні стимули є ключем до успіху програми УПР. Щоб зменшити такий тиск на природні ресурси, інвестиції часто необхідні для забезпечення альтернативних можливостей для отримання доходу в межах сільського господарства, шляхом активізації виробничих систем і розширення обробки та маркетингових можливостей, або через освіту, послуги в області розвитку бізнесу та мікрофінансових програм, які можуть або не можуть бути пов'язані з використанням природних ресурсів.

Таблиця 1

Інвестиційні стратегії для підвищення цінності природних ресурсів

Джерело вартості		Приклади вартості	Стратегії підвищення вартості
Вартість від використання	Пряме	Сільськогосподарське виробництво, лісова промисловість, рекреація	Інвестиції в підвищення продуктивності праці та ефективності використання ресурсів
	Непряме	Захист вододілу, природна краса, зв'язування вуглецю	Розвиток ринків екологічних послуг
Вартість від збереження	В майбутньому	Можливе майбутнє застосування	Інвестиції в збереження природних ресурсів; екологічна освіта
	Існуюча	Біорізноманіття, релігія і культура, спадщина	Збереження охоронних територій

• План управління охоронними районами в даний час визначає необхідність навчання сільськогосподарських виробників та інших сільських жителів щодо цінності біорізноманіття та його потенційні переваги, особливо щодо механізмів буферної зони по збереженню особливих охоронних природних територій і найважливіших екосистем. Збереження біорізноманіття часто важко «донести» до сільськогосподарських виробників, тому що переваги є довгостроковими і не завжди очевидними.

• Багато питань природних ресурсів з регіональними та міжнародними наслідками потребують узгоджених регіональних та міжнародних заходів, як це передбачено Глобальним екологічним фондом (Global Environment Facility). Для полегшення глобального фінансування та підтримки глобальних суспільних благ, таких, як збереження біорізноманіття та поглинання вуглецю необхідні механізми та інститути. Регіональні громадські блага є ще більш поширеним явищем, і багато загальних ресурсів та екосистем диктують скоординованість і комплексну дію з сусідніми країнами, щодо сталого управління

ресурсами, такими як загальні землі пасовищ, водойми і екорегіони.

Висновки. Зміцнення національних систем збору даних, моніторингу та оцінки систем повинні бути елементом більшості проектів УПР, забезпечуючи основу для поліпшення моніторингу та оцінки самих проектів. Основні показники впливу для інвестицій УПР будуть сільські доходи, якість і запас природних ресурсів, і темпи зміни показників природних ресурсів. Вихідні показники характеризують число тих хто приймає нові системи управління, зону покриття прийняття нових практик, вплив на одиницю прийняття нових практик, зміни у сільськогосподарській та ресурсній продуктивності та розвиток соціального капіталу.

Необхідна подальша робота, щоб розвинути практичні рекомендації та синтезувати досвід роботи з інвестиціями в: показники для інвестицій в стійке УПР; технології та метрики для моніторингу та оцінки програм УПР; інвестування в водно-болотні угіддя, деградуєчі землі, збереження агробіорізноманіття та мінімізацію сільськогосподарського забруднення.

Список література:

1. Borrini-Feyerabend G. Beyond Fences: Seeking Social Sustainability in Conservation. 2 vols. / G. Borrini-Feyerabend – Gland: World Conservation Union – 2000 – 282 p.
2. Borrini-Feyerabend G. Co-management of Natural Resources: Organising, Negotiating, and Learning-by-Doing / Borrini-Feyerabend G., Farvar M. T., Nguingiri J. C. // Heidelberg: Kasperek Verlag for Deutsche Gesellschaft fur Technische Zusammenarbeit and World Conservation Union – 2012 – 341 p.
3. Clark T. W. The Policy Process: A Practical Guide for Natural Resource Professionals / T. W. Clark – New Haven: Yale University Press. – 2002 – P. 84-95.
4. World Bank. Operational Manual. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://wbln0018.worldbank.org/institutional/manuals/opmanual.nsf/> – The name of the screen.
5. Гнаткович А. Д. Напрями залучення інвестицій у землі сільськогосподарських підприємств / А. Д. Гнаткович // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 2, Т. 2. – С. 1-4.
6. Третьяк А. М. Наукові основи економіки землекористування і землевпорядкування / А. М. Третьяк, В. М. Другак. – К.: ЦЗРУ, 2003 – 337 с.

Трегубова О.А.

Полтавская государственная аграрная академия

ИНВЕСТИЦИИ В УСТОЙЧИВОЕ УПРАВЛЕНИЕ ПРИРОДНЫМИ РЕСУРСАМИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Аннотация

В последние годы, рост производительности сельского хозяйства происходит, частично за счет ухудшения состояния природных ресурсов, от которых зависят сельскохозяйственные системы. Крайне важно, чтобы эта тенденция изменилась на тенденцию к поощрению сельскохозяйственных производителей внедрять более устойчивые методы ведения сельского хозяйства, которые будут иметь долгосрочные выгоды в области сохранения и развития устойчивого природопользования. Государственные инвестиции имеют решающее значение для тенденций к восстановлению деградации природных ресурсов. Конкретные цели устойчивого управления природными ресурсами (УПР) включают повышение производительности агроэкосистемы, сохранения биоразнообразия, снижение деградации земель, улучшения управления водными ресурсами, обеспечение устойчивости лесов, управление устойчивости живой природы и рыболовства, и смягчения последствий глобального изменения климата.

Ключевые слова: инвестиции, природные ресурсы, сельскохозяйственные земли, устойчивое управление природными ресурсами (УПР), экологические услуги.

Trehubova O.O.

Poltava State Agrarian Academy

INVESTMENTS IN SUSTAINABLE MANAGEMENT OF NATURAL RESOURCES IN AGRICULTURE

Summary

Growth in agricultural productivity is partly due to the deterioration of the natural resources that affect agricultural systems. It is important that the trend has changed the trend to encourage farmers to adopt more sustainable farming practices that will have long term benefits in conservation and sustainable development of natural resources. Public investments are crucial to the restoration of trends of degradation of natural resources. The basis for the sustainable management of natural resources is increasing agricultural ecosystem productivity, reduced soil degradation, biodiversity, ensuring the sustainability of forest management sustainability of wildlife and fisheries improved, water management and mitigating the effects of global climate change.

Keywords: investments, natural resources, agricultural land, the sustainable management of natural resources (ATC), environmental services.

УДК 657:446.37(477)

ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА В ЧАСТИНІ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

Чернишенко Я.Г.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Стаття присвячена системному дослідженню порядку формування облікової політики підприємства про основні засоби. Розробці пропозицій щодо удосконалення побудови її теоретичних положень. Аналізу основних елементів, визначенню переваг та недоліків їх практичного використання. В статті узагальнено підходи до встановлення термінів корисного використання об'єктів, ліквідаційної вартості та методів нарахування амортизації як ключових елементів облікової політики.

Ключові слова: облікова політика, основні засоби, первісна оцінка, класифікація, термін корисного використання, ліквідаційна вартість, амортизація, витрати на утримання та поліпшення.

Постановка проблеми. Реформування системи бухгалтерського обліку відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності надає господарюючим суб'єктам більше самостійності в організації облікового процесу та виборі способів і методів ведення обліку. Така самостійність реалізується шляхом формування облікової політики підприємства, що здійснюється на підставі положень чинного законодавства. Підприємство самостійно розробляє модель обліку, що забезпечує інформацію про його діяльність для всіх зацікавлених користувачів. Облікова політика повинна формуватися та застосовуватись таким чином, щоб на основі певної методики збору й обробки даних забезпечити потреби менеджменту в достатній оперативній, релевантній інформації для прийняття рішень.

Але, на жаль, практичний досвід показує, що багато господарюючих суб'єктів складають облікову політику формально, елементи наказу не обґрунтовуються, а лише дублюють окремі положення нормативних документів. Все це є наслідком відсутності обґрунтованих методичних рекомендацій, в яких бухгалтерам були б надані пояснення з формування облікової політики та підготовки відповідного наказу чи положення. Побудова облікової політики в частині основних за-

собів є одним з найважливіших етапів, оскільки дані об'єкти обслуговують виробничу, господарську діяльність підприємства протягом тривалого періоду, можуть брати участь у декількох виробничих циклах, зберігають свою натуральну форму, переносять свою вартість на готову продукцію частинами, по мірі свого зносу через амортизацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми, яка розглядається, спричинена тим що облікова політика є своєрідним «хребтом» організації облікового процесу на підприємстві. Дана тема знайшла своє відображення у працях таких вітчизняних вчених, як: Кулик В.А., Бутинець Ф.Ф., Пушкар М.С., Барановська Т.В., Білуха М.Т., Кірейцев Г.Г. В своїх працях вони провели фундаментальне висвітлення економічної сутності облікової політики, порядку її документального оформлення та методики побудови. Але, актуальним залишається питання раціональних рекомендацій, щодо формування облікової політики, в частині основних засобів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження, обґрунтування та узагальнення теоретичних аспектів та практичного досвіду до встановлення термінів корисного використання об'єктів основних засобів, ліквідаційної вартості та методів нараху-

вання амортизації як ключових елементів облікової політики.

Мета статті. Провести системне дослідження, розробити пропозиції щодо удосконалення теоретичних положень та діючої практики побудови облікової політики підприємства в частині основних засобів та оцінити її роль у формуванні фінансових результатів діяльності.

Виклад основного матеріалу. Основні засоби – це матеріальні активи, що займають одне із

значущих місць серед усіх активів підприємства. Об'єкти основних засобів приймають безпосередню участь як в процесі виробництва так і в задоволенні адміністративних потреб, маючи в своїй більшості такий строк корисного використання що сягає більше одного року. В зв'язку з цим виникає необхідність чіткого визначення складу та структури основних засобів, для того чи іншого підприємства, в тій чи іншій сфері економічної діяльності. Особливості організації облікової по-

Таблиця 1

Елементи облікової політики основних засобів

№ з/п	Складові облікової політики за видами процедур	Варіанти принципів та методів
1	Визнання придбаних (отриманих, створених) основних засобів	Тестування, ідентифікація та відповідність: <ul style="list-style-type: none"> · визначенню «основні засоби» (п. 4 П (С)БО 7 «Основні засоби»); · ознакам активу (п. 6 ПСБО 7 «Основні засоби»)
2	Вартісне розмежування об'єктів основних засобів малоцінних необоротних матеріальних активів	Підприємство самостійно встановлює вартісні ознаки цінностей, що будуть включені до складу малоцінних необоротних матеріальних активів. Але при цьому враховуючи норми ПКУ в частині вартісного розмежування, а також власний досвід, інтереси оптимізації обліку, середній рівень вартості засобів праці.
3	Первісна оцінка	Первісна оцінка формується відповідно до норм П (С)БО 7 «Основні засоби» та залежить від шляху надходження (отримання) основних засобів: <ul style="list-style-type: none"> · придбання за грошові кошти; · капітальне будівництво; · виготовлення власними силами; · отримання як внесок до статутного капіталу; · безкоштовне отримання; · отримання в обмін на подібні (неподібні) активи.
4	Одиниця обліку основних засобів	1) найменування об'єкту; 2) однорідна група об'єктів.
5	Класифікація основних засобів для потреб обліку	Для потреб синтетичного обліку основні засоби класифікуються у відповідності до субрахунків рахунку 10 «Основні засоби» Інструкції по застосуванню Плану рахунків [2]. Для потреб аналітичного обліку доцільно розробляти класифікацію (перелік груп, підгруп) основних засобів, а також їх інвентарний реєстр (список). За необхідності розробити робочий План рахунків в частині обліку основних засобів з чітким виділенням субрахунків другого (третього) порядку. Це забезпечить єдиний методологічний підхід у веденні аналітичного та синтетичного обліку.
6	Зміна первісної вартості об'єкта основних засобів	<ul style="list-style-type: none"> · удосконалення основних засобів (модернізація, модифікація, дообладнання, реконструкція); · визначення складу та характеристики витрат на поліпшення об'єктів, які збільшують майбутні вигоди, і, як наслідок, первісну вартість; · переоцінка основних засобів – розмежування умов та критеріїв суттєвості для проведення дооцінок (уцінок) первісної вартості.
7	Визначення термінів корисного використання об'єктів	Строки корисного використання встановлюються підприємством самостійно, виходячи з технічних, економічних можливостей об'єкта, а також обов'язкового врахування норм ПКУ в частині мінімально допустимих термінів служби.
8	Встановлення ліквідаційної вартості об'єктів	Ліквідаційна вартість основних засобів встановлюється підприємством самостійно, виходячи із встановленої економічної політики.
9	Вибір методу нарахування амортизації	Методи нарахування амортизації основних засобів (п. 26 П (С)БО 7 «Основні засоби»): <ul style="list-style-type: none"> · прямолінійний; · виробничий; · кумулятивний; · зменшення залишкової вартості; · прискореного зменшення залишкової вартості. Метод амортизації обирається підприємством самостійно, на підставі критеріїв економічної стратегії та завдань облікової політики.
10	Перегляд методу амортизації та терміну експлуатації	У відповідності до норм П (С)БО 7 «Основні засоби» переглядаються у разі зміни способу отримання економічних вигод від використання об'єкту основних засобів.
11	Визнання витрат, пов'язаних з підтриманням об'єкта в робочому стані	Визначити склад та структуру витрат, які виникають в зв'язку з підтриманням об'єкту в робочому стані. Встановити рахунки обліку витрат на яких відображатиметься інформація про витрати на технічний огляд (обслуговування), проведення поточних (капітальних) ремонтів.
12	Зменшення корисності	Розкривається інформація щодо визначення: <ul style="list-style-type: none"> · порядку розрахунку розміру зменшення корисності; · причини зменшення корисності та джерел інформації, які цей факт підтверджують; · стратегії відображення (не відображення) в обліку.

літики, щодо основних засобів, методичні засади формування інформації щодо її елементів регламентуються П (С)БО 7 «Основні засоби» [1], які наведено в табл. 1.

Поняття основних засобів використовують в українській системі бухгалтерського обліку у двох значеннях: вузькому, що застосовується лише для об'єктів основних засобів, перерахованих у п. 5.1 П (С)БО 7 та які відображаються на рахунок 10 «Основні засоби»; і широкому, куди входять власне основні засоби (рахунок 10), інші необоротні матеріальні активи (рахунок 11) [3]. Так, *основні засоби* це – матеріальні активи, які підприємство/установа утримує з метою використання їх у процесі виробництва/діяльності або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік) [1]. З 01 вересня 2015 року об'єктами основних засобів визнаються матеріальні цінності, вартість яких складає 6000,00 грн. і більше. До цієї дати вартісне розмежування цінностей між основними засобами та іншими необоротними матеріальними активами складало 2500,00 грн. [4].

Основні засоби мають властивість перекладати свою вартість на готову продукцію, що виробляється за допомогою перших, як засобів та предметів праці (виробництва), через амортизацію і розподіл останньої через загальновиробничі витрати. Виходячи з цього виникає необхідність вже з перших днів існування підприємства чітко визначити розділи облікової політики з приводу формування первісної вартості об'єктів основних засобів, яка в свою чергу безпосередньо залежить від шляхів надходження останніх на підприємство.

Первісна вартість, як елемент облікової політики з приводу основних засобів складається із витрат, які умовно можна поділити на 3-и групи:

- 1) витрати, пов'язані з придбанням основних засобів (безпосередньо справедлива, або договірна вартість);
- 2) суми податків та зборів, які сплачуються до бюджету;
- 3) інші витрати, пов'язані з доведенням основних засобів до стану, придатного до використання.

Звідси, та згідно з нормами П (С)БО 7 «Основні засоби» випливає наступне:

об'єкти основних засобів, придбані за грошові містять у своїй первісній вартості договірну ціну, вартість встановлення, транспортування, а

також податок на додану вартість та суми інших податків та зборів (якщо вони не відшкодовуються підприємству);

вартість безоплатно отриманих об'єктів основних засобів включає справедливую вартість та витрати пов'язані зі встановленням, транспортуванням, а також виплатами до бюджету;

до вартості об'єктів основних засобів, виготовлених своїми силами, або внаслідок капітального будівництва додатково включають суми оплати праці, вартість використаних запасів;

первісна вартість основних засобів отриманих в обмін на подібні об'єкти дорівнює залишковій вартості переданого об'єкта, або його справедливій вартості, внаслідок перевищення першої над останньою;

первісна вартість основних засобів отриманих в обмін на неподібні об'єкти дорівнює справедливій вартості, скорегованій на суму грошових коштів (чи їх еквівалентів) що були отримані (передані) під час обміну.

Згідно з П (С)БО 7 «Основні засоби» одиницею обліку основних засобів є об'єкт основних засобів. На підприємстві це може бути група подібних об'єктів, або конкретний об'єкт зі своєю назвою. Для кращого орієнтування серед об'єктів основних засобів, а також можливості оперативного внутрішнього аудиту, на підприємстві виникає необхідність створення класифікатора інвентарних номерів. Побудову такого класифікатора кожне підприємство визначає для себе самостійно. Так, для торгових підприємств, підприємств з невеликою кількістю основних засобів, немає необхідності створювати гнучкий та розгалужений класифікатор інвентарних номерів. При цьому, можна обмежитись в складі груп літерою латинського алфавіту (А, В, С...), що підписувала б кімнату (чи приміщення), в якій розміщено об'єкт основних засобів, а в складі найменування об'єкту – арабською цифрою (1, 2, 3...). Якщо ж, назви об'єктів основних засобів в тих чи інших приміщеннях повторюється – можна, через дріб після їх основного інвентарного номера записувати їх порядком також арабською цифрою (А1/1).

Якщо підприємство виробниче, або ж таке, на якому виникає необхідність обліку великої кількості об'єктів основних засобів – потрібно створювати універсальний, та зручний, для читання й орієнтування класифікатор інвентарних номерів (приклад якого, але для виробничих запасів, наводить Степаненко О.І. [5]). При цьому, виникає необхідність відображення та поєднання синтетичного та аналітичного обліку, а саме: в графі «Група» наводиться субрахунок на якому

Таблиця 2

Побудова класифікатора інвентарних номерів об'єктів основних засобів (фрагмент)

Група (субрахунок обліку)	Підгрупа	Підгрупа другого порядку (найменування)	Підгрупа третього порядку (призначення)	Інвентарний номер		
104 «Машини та обладнання»	1. Машини	01. Верстати	1. Для нарізання	104.1.011		
			2. Для зачищення	104.1.012		
			3. Для фрезерування	104.1.013		
	2. Виробниче та управлінське обладнання	02. Пристрої	01. Конвеєрна лінія	1.Для згинання профілю	104.1.021	
				1. Конвеєр пакувальний	104.2.011	
				2.Конвеєр міжцеховий	104.2.012	
				02. Передавальні пристрої та ЕОМ	1. Принтер Canon	104.2.021
					2. Комп'ютер Dell	104.2.022

обліковуються відповідні об'єкти, в графі «Підгрупа» – віднесення об'єктів до тієї чи іншої техніко-економічної групи, тобто наявність у них тих чи інших подібних якостей, через які їх можна об'єднати, «Підгрупа другого порядку» – назва того чи іншого технічного засобу, в наступній графі – його призначення чи уточнена назва. Приклад формування класифікатора інвентарних номерів, в розрізі субрахунку 104 «Машини та обладнання» наведено в табл. 2.

Після надходження основних засобів на підприємство та їх первісної оцінки слід визначити зміст елементів необхідних для їх подальшого продуктивного та економічно доцільного функціонування, а також самовідтворення на підприємстві. Одним, з таких, під час формування облікової політики є першочергове достовірне визначення терміну їх корисного використання. Зрозуміло, що кожне підприємство встановлює строк експлуатації для об'єктів основних засобів виходячи з власних міркувань, або ж такий, що співпадає з нормативним терміном служби цих об'єктів, або ж залучає фахівців, для встановлення строку (тут має місце суб'єктивність оцінки).

Міжнародна практика щодо процесу нарахування амортизації показує, що прогресивним підходом є поділ основних засобів на групи зі встановленням строків корисного використання. Визначення морального зношення об'єкту є пріоритетним в порівнянні з фізичним зношенням у питанні встановлення строку корисного використання основного засобу. Якщо прогнозування з приводу того чи іншого об'єкта, або економічний досвід його використання дає змогу визначити похибку у формуванні строків корисного використання основних засобів – то виникає необхідність їх коригування, або ж встановлення ліквідаційної вартості, на рівні що є вищим від нуля, якщо в кінці строку корисного використання об'єкт основних засобів ще матиме певну споживчу цінність.

Загалом, ліквідаційна вартість, також є невід'ємним елементом формування облікової політики в складі основних засобів. Адже, частіше за все в кінці строку їх корисного використання залишаються або ж придатні для обліку і подальшого залучення до процесу виробництва деталі, або ж брухт, при реалізації якого можна отримати певні економічні вигоди, якщо не збитки, через високу вартість робіт з утилізації. Для визначення засад формування ліквідаційної вартості можна скористатися наступними методами:

1) залучити фахівців, які б визначили ліквідаційну вартість. Даний метод передбачає виникнення нових витрат, пов'язаних з оплатою праці фахівців, а в випадку, якщо підприємство саме готує останніх – то і витрат на навчання. Ще одним недоліком даного методу є те, що не всі експерти можуть надавати об'єктивну оцінку;

2) встановити ліквідаційну вартість на рівні вартості подібного активу, строк корисного використання якого вже закінчився, а також того, що використовувався в подібних умовах, тим, в яких буде експлуатуватися даний актив;

3) встановити відсоток від первісної вартості, що і буде визначати ліквідаційну (як показує практика, такий відсоток складає до 5% первісної вартості об'єкта);

4) встановити ліквідаційну вартість на рівні вартості активів, які можна буде реалізувати в кінці строку корисного використання об'єкту основних засобів, після його ліквідації. Незручність методу полягає в тому, що неможливо точно спрогнозувати вартість цих активів.

Первісна та ліквідаційна вартість, а також термін корисного використання є головними складовими під час визначення методів амортизації для різних груп основних засобів. Обираючи метод нарахування амортизації основних засобів слід звернути увагу на диференціацію за різними об'єктами. Універсальним вважається прямолінійний метод, але тільки за тих умов, коли можна передбачити той факт, що знос об'єкта буде рівномірним, або ж існують певні труднощі з його визначенням. Даний метод є надзвичайно простим в застосуванні але до його недоліків слід віднести нерівномірну ефективність функціонування основних засобів в різні роки експлуатації, а також те, що при його застосуванні не враховується фактор морального старіння основних засобів. Яскравими прикладами використання даного методу є будівлі виробничого та адміністративного призначень, меблі та оргтехніка. Для засобів праці, знос у яких відбувається найбільше в перші роки експлуатації, (наприклад верстати, нові транспортні засоби, які не перебували в експлуатації, або активи що швидко морально старіють), доцільніше використовувати прискорені методи нарахування амортизації [6], такі як: кумулятивний, зменшення залишкової вартості, прискореного зменшення залишкової вартості. При цьому, значна частина вартості активу, списується (через нарахувану амортизацію) протягом перших років експлуатації (використання). Враховуючи, те, що ефективність таких об'єктів з плином часу спадає, а отже й зростають витрати на їх ремонт – то обрані методи дають змогу «вирівняти» щорічні відрахування на утримання таких об'єктів. Однією з провідних переваг прискорених методів нарахування амортизації є зменшення суми оподаткованого прибутку. В цьому випадку можна закрити очі на обтяжливність формул, які використовуються в розрахунках, враховуючи, що переважна більшість підприємств ведуть облік за допомогою бухгалтерських комп'ютерних програм.

Ще одним невід'ємним елементом облікової політики є переоцінка основних засобів. Згідно з П (С)БО 7 «Основні засоби» переоцінка проводиться в тому випадку, коли залишкова вартість об'єкту основних засобів суттєво відрізняється від його справедливої вартості на дату балансу. Суттєвими вважається набір характеристик облікової інформації, що визначають її здатність впливати на рішення користувачів фінансової звітності. Таким чином, за хибної оцінки основних засобів керівництво підприємства може створити недоцільний подальший план розвитку, і у зв'язку з чим отримати не передбачувані збитки.

Щоб уникнути подібних ситуацій слід чітко визначити засади переоцінки основних засобів на підприємстві. Тут виділяють деякі основні, найважливіші, аспекти, при досягненні яких необхідно проводити переоцінку, а саме: подолання порогу суттєвості для переоцінки, що встановлюється підприємством на підставі рішення та акту оцінки основних засобів. Відомо, що під час

переоцінки основних засобів можуть виникнути додаткові витрати, адже в більшості випадків для визначення, а також підтвердження перевищення залишкової вартості над справедливою, з'являється необхідність залучати до роботи незалежних експертів, з відповідним документом, який підтверджує їх статус суб'єкта оціночної діяльності. В свою чергу, оцінювач може переоцінити основні засоби так, як буде вигідно керівнику підприємства, що є неправомірним та порушить принцип обачності.

Висновки і пропозиції. Отже, узагальнюючи проведені дослідження, слід зазначити, що ефективність управління підприємством і стратегія його розвитку у перспективі в цілому залежить від розробки адекватної облікової політики, яка визначає ідеологію економіки господарюючого суб'єкта, сприяє підсиленню обліково-аналітичних функцій бухгалтерського обліку.

Формування облікової політики в частині основних засобів має важливе значення в організації ефективної системи управління підприємством, а тому її елементи повинні обиратись чітко, якісно й обдуманно. Адже вдалий та обґрунтований вибір складових облікової політики підвищить рівень достовірності та корисності обліково-економічної інформації, надасть можливість більш ефективно здійснювати підприємству його фінансово-господарську діяльність. Формування законодавчо раціональної та економічно обґрунтованої облікової політики ще на етапах зародження підприємства може спростити завдання з налагодження облікових процесів та сприятиме ефективному веденню обліку основних засобів. Подальший розвиток даного питання потребує вивчення облікової політики як механізму управління основними засобами з метою інформаційного забезпечення як внутрішніх так і зовнішніх користувачів.

Список літератури:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затверджене наказом Міністерства фінансів України № 92 від 27 квітня 2000 р., зі змінами.
2. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30 листопада 1999 р., зі змінами.
3. Власюк Т. М., Юзюк І. І. Основні засоби: організаційно-методичні аспекти формування облікової політики підприємства. Вісник КНУТД, 2014. – № 2. – С. 197-205.
4. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо зменшення податкового тиску на платників податків» № 655 від 17 липня 2015 р.
5. Степаненко О. І. Побудова облікової політики підприємства в частині виробничих запасів / О. І. Степаненко // Кримський економічний вісник: науковий журнал / Громадська організація «Наукове об'єднання «Economics». У 2-х частинах. – Сімферополь: Видавничий дім «Гельветика», 2014. ч. 2. – С. 206-210.
6. Кулик В. А. Облікова політика підприємства: набутий досвід та перспективи розвитку: Монографія. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2014. – С. 373.

Чернышенко Я.Г.

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ЧАСТИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

Аннотация

Статья посвящена системному исследованию порядка формирования учетной политики предприятия об основных средствах. Разработке предложений по совершенствованию построения ее теоретических положений. Анализа основных элементов, определению преимуществ и недостатков их практического использования. В статье обобщены подходы к установлению сроков полезного использования объектов, ликвидационной стоимости и методов начисления амортизации как ключевых элементов учетной политики.

Ключевые слова: учетная политика, основные средства, первоначальная оценка, классификация, срок полезного использования, ликвидационная стоимость, амортизация, расходы на содержание и улучшение.

Chernyshenko Ya.G.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

THE FORMATION OF ACCOUNTING POLICY IN TERMS OF ASSETS

Summary

The article is devoted to the research agenda formation system accounting policy on fixed assets. Develop proposals to improve the construction of its theoretical propositions, analysis of the main elements determine the advantages and disadvantages of their practical use. The article summarizes the approaches to setting life of the facilities, residual values and depreciation methods as key elements accounting policies.

Keywords: accounting policies, capital assets, initial evaluation, classification, useful lives, residual value, amortization, cost of maintenance and improvement.

МЕТОДИКА ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ВИКОНАННЯ КОШТОРИСУ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ

Шаповал А.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Розглянуто особливості методики економічного аналізу виконання кошторису доходів та видатків бюджетних установ. За результатами дослідження систематизовано основні напрями та методичні прийоми проведення аналізу виконання кошторису. Застосування основних напрямів аналізу проілюстровано з використанням фінансової та бюджетної звітності вищого навчального закладу. Результати аналізу обґрунтовані відповідним висновками. Також запропоновано напрями можливого вдосконалення методичних аспектів аналізу виконання кошторису бюджетних установ.

Ключові слова: бюджетна установа, кошторис, економічний аналіз, доходи, видатки, загальний фонд, спеціальний фонд.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших функцій управління поряд з плануванням, організацією, обліком та контролем є аналіз. В умовах жорсткої економії бюджетних коштів, необхідності постійного пошуку резервів підвищення ефективності їх використання актуальною виступає проблема наукових досліджень методики економічного аналізу виконання кошторису бюджетних установ та розробка способів впровадження такої методики в практичну діяльність. Створення ефективної обліково-аналітичної системи бюджетних установ є одним з ключових завдань відповідно до затверджених нормативно-правових документів на рівні центральної виконавчої влади, таких як Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі, Стратегія розвитку системи управління державними фінансами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш систематизовані дослідження з питань економічного аналізу в цілому та у застосуванні до діяльності бюджетних установ були проведені в наукових працях Г. Купалової [1], М. Болюх, А. Заросило [2], К. Назарової, Т. Кумченко [3], Т. Мельник [4]. Дослідженню методики аналізу виконання кошторису та розробці алгоритму проведення такого аналізу присвячені наукові праці О. Яришко, Є. Ткаченко [5], Л. Бабенко [6], І. Мішина, Ю. Горбатовської [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема економічного аналізу в бюджетних установах приділена недостатня увага з боку вітчизняних науковців порівняно з бухгалтерським обліком та фінансовим контролем. Наявні наукові публікації є дуже часто застарілими та використовують розрізнені підходи до методики аналізу. Необхідними є подальші наукові дослідження з поглибленням розробки аналітичних підходів, що враховуватимуть різну галузеву специфіку діяльності бюджетних установ.

Мета статті. Завданнями статті є: з'ясування сутності кошторису як основного планового фінансового документу бюджетної установи, його структури та складових частин; виділення напрямів аналізу виконання кошторису доходів і видатків; з'ясування методичного інструментарію проведення аналізу виконання кошторису; проілюструвати застосування запропонованої методики аналізу на прикладі вищого навчального закладу II рівня акредитації за даними фінан-

сової і бюджетної звітності; надати пропозиції щодо вдосконалення економічного аналізу виконання кошторису виходячи з проведеного дослідження та власного практичного досвіду автора.

Виклад основного матеріалу. Кошторис бюджетної установи – це основний плановий фінансовий документ, відповідно до якого бюджетна установа отримує доходи та здійснює видатки бюджетних коштів на затверджений період (календарний рік). Саме через кошторис доходів та видатків пов'язується обліково-аналітична система Казначейства, головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня. Бюджетні установи мають право здійснювати видатки лише у відповідності до затверджених у кошторисі сум за відповідними напрямками використання. Таким чином реалізується принцип цільового використання бюджетних коштів. Складання кошторису здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 р. № 228 «Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ» [8] зі змінами та доповненнями. Кошторис доходів та видатків бюджетної установи складається з двох частин: загальний та спеціальний фонд.

Загальний фонд кошторису містить обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією видатків бюджету на виконання бюджетною установою основних функцій або розподіл надання кредитів з бюджету за класифікацією кредитування бюджету.

Спеціальний фонд містить обсяг надходжень із спеціального фонду бюджету на конкретну мету та їх розподіл за повною економічною класифікацією видатків бюджету на здійснення відповідних видатків згідно із законодавством, а також на реалізацію пріоритетних заходів, пов'язаних з виконанням установою основних функцій, або розподіл надання кредитів з бюджету згідно із законодавством за класифікацією кредитування бюджету [9].

Загальний та спеціальний фонди кошторису містять дохідну та видаткову частину. Бюджетні установи мають право брати бюджетні зобов'язання витратити бюджетні кошти на цілі та в межах, установлених затвердженими кошторисами, планами асигнувань загального фон-

ду бюджету, планами надання кредитів із загального фонду бюджету, планами надходжень спеціального фонду.

Аналіз виконання кошторису є важливою складовою комплексного економічного аналізу фінансово-господарської діяльності бюджетної установи. В наявних наукових публікаціях відсутній єдиний підхід щодо методики аналізу виконання кошторису. Різні автори пропонують різні алгоритми аналізу, що свідчить про те, що на сьогоднішній день не створена уніфікована модель, або дорожня карта аналітика. Це ще раз підтверджує гіпотезу про недостатність застосування аналітичних прийомів в обліковій та контрольній роботі. Систематизуючи матеріали наукових досліджень вчених, можна виділити наступні напрями аналізу виконання кошторису:

1. Структурно-динамічний аналіз доходів та видатків бюджетних коштів.

2. Аналіз виконання плану асигнувань загального фонду бюджету.

3. Аналіз виконання плану надходжень та видатків спеціального фонду бюджету.

4. Аналіз руху коштів загального та спеціального фонду бюджету.

5. Факторний аналіз доходів та видатків загального та спеціального фонду.

6. Параметричний аналіз кошторису.

Здійснення аналізу за відповідними напрямками забезпечується використанням наступних методів економічного аналізу [5, с. 175]:

1. Горизонтальний аналіз – для виявлення відхилень звітних показників від планових, часового аналізу. За результатами аналізу вносяться пропозиції та рекомендації щодо коригування окремих показників фінансово-господарської діяльності бюджетної установи.

2. Вертикальний аналіз – для визначення структури показників, аналіз складових доходів та видатків.

3. Трендовий аналіз – базується на порівнянні показників звітності за декілька звітних періодів з метою визначення тенденції та прогнозування показників.

4. Порівняльний аналіз – для порівняння показників діяльності установи з середньогалузе-

вими. При порівняльному аналізі виявляються слабкі сторони фінансової діяльності установи, а також виявляються резерви підвищення ефективності діяльності.

5. Факторний аналіз – для виявлення впливу окремих факторів на результативні показники. Даний вид аналізу має два різновиди в залежності від математичного інструментарію – детермінований факторний аналіз та стохастичний аналіз, що базується на ймовірнісних показниках. Більшу практичну застосовність має детермінований факторний аналіз.

6. Маржинальний аналіз – метод оцінювання і обґрунтування управлінських рішень на основі причинно-наслідкового зв'язку обсягу продажу, собівартості наданих бюджетною організацією послуг та поділу витрат на постійні і змінні.

7. Аналіз відносних показників (коефіцієнтів) – розрахунок відношень між окремими позиціями звіту або позиціями різних форм звітності, визначення взаємозв'язків показників.

Інформаційною базою аналізу виконання кошторису доходів та видатків є планові фінансові документи установи, до яких входить безпосередньо кошторис, план асигнувань загального фонду, план використання бюджетних коштів, помісячний план використання бюджетних коштів, зведення показників спеціального фонду кошторису та фінансова і бюджетна звітність, до якої входить Звіт про надходження і використання коштів загального фонду (ф. 2д), Звіт про рух грошових коштів, Звіт про надходження і використання коштів, отриманих як плата за послуги (ф. 4-1д), Звіт про надходження і використання коштів, отриманих за іншими джерелами власних надходжень (ф. 4-2д), Звіт про результати фінансової діяльності (ф. 9д).

Застосування ключових аспектів методики аналізу виконання кошторису застосовуємо на прикладі даних річної фінансової та бюджетної звітності Промислово-економічного коледжу Національного авіаційного університету за 2015 рік [8]. Зазначена установа є вищим навчальним закладом II рівня акредитації та є відокремленим структурним підрозділом Національного авіаційного університету. Установа фінансується з дер-

Таблиця 1

Аналіз показників кошторису видатків коледжу на 2015 рік

Показник	КЕКВ	Загальний фонд, грн.	Спеціальний фонд, грн.	Частка загального фонду, %	Частка спеціального фонду, %
Оплата праці і нарахування на заробітну плату	2111,2120	6 987 700	2 965 000	70,21	29,79
Предмети, матеріали, обладнання та інвентар	2210	2 351	473 486	0,49	99,51
Продукти харчування	2230	55 539	-	100,00	0,00
Оплата послуг (крім комунальних)	2240	-	400 000	0,00	100,00
Оплата тепlopостачання	2271	316 748	330 000	48,98	51,02
Оплата водopостачання	2272	8 000	20 000	28,57	71,43
Оплата електроенергії	2273	150 000	130 000	53,57	46,43
Стипендії	2720	3 580 166	-	100,00	0,00
Інші виплати населенню	2730	10 844	-	100,00	0,00
Інші поточні видатки	2800	-	302 000	0,00	100,00
Придбання обладнання та предметів довгострокового користування	3210	-	97 366	0,00	100,00
Разом	x	11 111 348	4 717 852	70,20	29,80

Джерело: розроблено автором за даними бюджетної звітності [10]

жавного бюджету України, головним розпорядником бюджетних коштів виступає Міністерство освіти і науки України.

Проаналізуємо планові показники кошторису витраток Промислово-економічного коледжу НАУ за 2015 рік (таблиця 1).

За даними проведеного аналізу можна зробити висновок, що 70,20% необхідних витраток коледжу планувалося здійснити за рахунок асигнувань державного бюджету, решту 29,8% – за рахунок коштів спеціального фонду, що формується від надання платних освітніх послуг, здачі в оренду приміщень та отримання благодійних внесків. В такій самій пропорції фінансуються витрати на оплату праці та соціальні заходи. Придбання матеріальних цінностей майже на 100% здійснюється за рахунок спеціального фонду та становить незначну частку в структурі витраток, що свідчить про явну недостатність фінансування даної статті витраток. За КЕКВ 2240 «Оплата послуг (крім комунальних) здійснюється зазвичай оплата телекомунікаційних послуг, вивіз сміття, оплата доступу в інтернет, обслуговування програмного забезпечення, тобто всі види послуг, окрім тих, що фінансуються за КЕКВ 2270 «Оплата комунальних послуг та енергоносіїв». За даними кошторису, 100% таких витраток фінансується за рахунок спеціального фонду. Оплата комунальних послуг здійснюється в приблизно однакових пропорціях за рахунок обох джерел фінансування. Придбання основних засобів планується в обсязі 97 366 грн., що складає лише 2% від запланованого обсягу витраток. При цьому відповідно до ф.1 Баланс коефіцієнт зносу основних засобів на 31.12.2014 складав 93,3%, на 31.12.2015 – 96,9%. Дані показники свідчать про катастрофічну недостатність фінансування оновлення основних засобів, і така тенденція спостерігається у всіх бюджетних установах України.

Проаналізуємо виконання плану з власних надходжень (доходів спеціального фонду). Аналізувати виконання плану з надходжень та витраток загального фонду зазвичай не має сенсу, оскільки з урахуванням вимог бюджетного законодавства та установленої практики функціонування бюджетних установ, такі кошти надходять в повному обсязі та використовуються також в повному обсязі до кінця бюджетного періоду (року). Аналіз виконання плану з власних надходжень проводиться на підставі ф. 4-1д «Звіт про надходження і використання коштів, отриманих як плата за послуги». За даними ф. 4-1д Промислово-економічного коледжу НАУ, на 2015 рік було затверджено надходження в обсязі 4 630 000 грн., в тому числі за послуги, що надаються згідно з основною діяльністю – 4 322 000 грн., від оренди майна – 308 000 грн. При цьому план з надходжень від основної діяльності було виконано на 60,5%, план з надходжень від оренди майна – на 76,4%. Такі показники виконання плану свідчать про значно менший фактичний обсяг надання платних освітніх послуг коледжу порівняно з плановим, що пов'язано з недобором студентів на контрактній основі за окремими спеціальностями.

Цікавим аспектом аналізу доходів бюджетної установи є співвідношення джерел фінансування з загального та спеціального фонду. Відповід-

но до бюджетної звітності коледжу на 2015 рік фактично надійшло коштів у вигляді відкритих асигнувань загального фонду бюджету в обсязі 11 109 347 грн., або 79,3% від загального обсягу доходів. Фактичне надходження коштів до спеціального фонду склало 2 896 971 грн., або 20,7% від загального обсягу доходів.

Для порівняння, в Італії максимально можлива пропорція фінансування вищого навчального закладу за рахунок власних джерел надходжень від надання платних освітніх послуг є законодавчо регламентованою і складає 20%. При цьому фінансування з державного бюджету, що надходить через Міністерство освіти і науки (кошти Fondo di Finanziamento Ordinario) становлять зазвичай 50-60% доходів вищого навчального закладу [11]. Решта фінансування надходить на контрактній основі на виконання окремих науково-дослідних проектів і фінансується як державою, так і представниками бізнесу. Окремим джерелом фінансування вищої освіти в Італії є ендаумент-фонди, що створюються за рахунок благодійних внесків та інвестицій та використовуються на строго визначені цілі. Питома вага такого виду фінансування складає не більше 3% від загального обсягу. Але слід зазначити, що створення ендаумент-фонду є більш характерним для великих науково-дослідних університетів.

Важливим елементом аналізу кошторису є аналіз його фактичного виконання та виявлення відхилень. Розглянемо показники виконання кошторису витраток спеціального фонду Промислово-економічного коледжу НАУ за 2015 рік (таблиця 2).

Отже, внаслідок суттєвого недовиконання плану з власних надходжень коледжу кошторис витраток спеціального фонду також недовиконаний за всіма статтями. Найбільше недовиконання кошторису спостерігається традиційно за незахищеними статтями витраток, такими як предмети, матеріали, обладнання та інвентар (-80,6%), а також придбання обладнання та предметів довгострокового користування (-92,8%). Така тенденція є, на жаль, типовою для вищого навчального закладу II рівня акредитації в Україні.

Особливим видом аналізу, що є характерним для бюджетних установ, є аналіз співвідношення касових і фактичних витраток. Показники касових та фактичних витраток розраховуються за формулами, що встановлюють співвідношення між ними, і дають змогу виявити причини перевищення касових витраток над фактичними або фактичних витраток над касовими:

$$K_v = Z_n + П - Z_k,$$

де Z_n – залишки коштів установи на початок року; $П$ – сума коштів, перерахованих за рік; Z_k – залишки грошових засобів установи на кінець року.

$$F_v = K_v - (KZ_n - KZ_k) + (M_n - M_k) + (DZ_n - DZ_k) + (ПO_n - ПO_k),$$

де KZ_n, KZ_k – заборгованість кредиторська на початок і кінець року; M_n, M_k – залишки на рахунках матеріалів на початок і кінець року; DZ_n, DZ_k – заборгованість дебіторська на початок і кінець року; $ПO_n, ПO_k$ – залишки на рахунках підзвітних осіб на початок і кінець року [6, с. 4].

Параметричний аналіз кошторису передбачає обчислення таких коефіцієнтів, як коефіцієнт спів-

Таблиця 2

Аналіз фактичного виконання кошторису видатків за спеціальним фондом

Стаття видатків	КЕКВ	За кошторисом		Фактичні видатки		Відхилення, + (-)	
		сума, тис. грн.	питома вага, %	сума, тис. грн.	питома вага, %	сума, тис. грн.	питома вага, %
Оплата праці	2111	2 170	46,0	1 528	53,2	-642	-29,6
Нарахування на оплату праці	2120	795	16,9	703	24,5	-92	-11,6
Предмети, матеріали, обладнання та інвентар	2210	474	10,0	92	3,2	-382	-80,6
Оплата послуг (крім комунальних)	2240	400	8,5	89	3,1	-311	-77,8
Оплата тепlopостачання	2271	330	7,0	297	10,3	-33	-10,0
Оплата водопостачання	2272	20	0,4	6	0,2	-14	-70,0
Оплата електроенергії	2273	130	2,8	79	2,8	-51	-39,2
Інші поточні видатки	2800	302	6,4	71	2,5	-231	-76,5
Придбання обладнання та предметів довгострокового користування	3210	97	2,1	7	0,2	-90	-92,8
Разом	x	4 718	100	2 872	100	-1 846	x

Джерело: розроблено автором на підставі бюджетної звітності [10]

відношення касових видатків і фактичних (за фінансуванням певними фондами), коефіцієнт (обсяг фактичних видатків загального фонду на 1 працюючого, відношення планових надходжень коштів за звітний період за певними фондами, відношення видатків до доходів за певними фондами [12, с. 20].

Виходячи з даних бюджетної звітності Промислово-економічного коледжу НАУ, касові та фактичні видатки за загальним фондом кошторису є рівними, за спеціальним фондом касові видатки перевищують фактичні на 42478 грн. Перевищення касових видатків над фактичними може бути обумовлене погашенням кредиторської заборгованості, що обліковувалася на початок року, збільшення запасів або утворенням дебіторської заборгованості на кінець року. Коефіцієнт співвідношення касових і фактичних видатків спеціального фонду склав 1,01. Обсяг фактичних видатків загального фонду на 1 працюючого склав 60 050 грн. Коефіцієнт відношення видатків до доходів за спеціальним фондом склав 0,98, тобто майже всі власні надходження були використані у звітному періоді.

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного дослідження проблем економічного аналізу виконання кошторису бюджетних установ можна зробити висновки та надати наступні пропозиції.

Методика економічного аналізу виконання кошторису бюджетної установи передбачає проведення аналізу структури та динаміки доходів та видатків бюджетних коштів, виконання плану асигнувань загального фонду, виконання плану надходжень та видатків спеціального фонду, аналіз руху коштів загального та спеціального фонду, факторний аналіз доходів та видатків загального та спеціального фонду, а також параметрич-

ний аналіз кошторису. Для виконання зазначених видів аналізу слугують такі методичні прийоми економічного аналізу: горизонтальний аналіз, вертикальний аналіз, трендовий аналіз, аналіз коефіцієнтів, детермінований факторний аналіз із застосування методів абсолютних та відносних різниць та ланцюгових підстановок, балансовий метод, порівняльний аналіз, маржинальний аналіз. Необхідним є створення уніфікованої моделі аналізу виконання кошторису з урахуванням існуючих наукових розробок та передового міжнародного досвіду. В той же час доцільним є розробка методичних рекомендацій з проведення економічного аналізу на рівні головних розпорядників бюджетних коштів з метою врахування специфічних галузевих особливостей.

З точки зору організації економічного аналізу також існує ряд невирішених проблем. На сьогоднішній день в штатних розписах установ найчастіше не передбачена посада економіста або аналітика. Звідси аналітичні функції покладаються на бухгалтерію, яка через велику завантаженість в роботі дуже часто не здійснює аналіз виконання кошторису. Це призводить до погіршення якості реалізації аналітичної функції управління установою. Проблема може бути вирішена лише в умовах достатнього фінансування шляхом залучення кваліфікованих фахівців на відповідні посади аналітика або економіста.

Для підвищення якості аналітичної інформації та забезпечення автоматизації аналітичних робіт з метою скорочення витрат на їх проведення доцільно впровадити в діяльність бюджетних установ якісне уніфіковане програмне забезпечення, що буде адаптоване до актуальних вимог законодавства та матиме зрозумілий та доступний різним користувачам інтерфейс.

Список літератури:

1. Купалова Г. І. Теорія економічного аналізу / Г. І. Купалова. – К.: Знання, 2008. – 639 с.
2. Болюх М. А. Аналіз фінансово-господарської діяльності бюджетних установ / М. А. Болюх, А. П. Заросило. – К.: КНЕУ. – 2008. – 344 с.
3. Назарова К. О. Аналіз діяльності бюджетних установ: Навч. посібник / Т. А. Кумченко, К. О. Назарова, Г. О. Кравченко (заг. ред.). – К.: КНТЕУ. – 2006. – 208 с.
4. Мельник Т. Г. Облік і аудит діяльності бюджетних установ / Т. Г. Мельник. – К.: Кондор. – 2009. – 411 с.
5. Яришко О. В. Фінансовий аналіз діяльності бюджетних організацій / О. В. Яришко, Є. Ю. Ткаченко // Вісник Запорізького національного університету. – 2008. – № 1 (3). – С. 174-180.

6. Бабенко Л. В. Основні напрямки обліково-аналітичних процедур та проведення аналізу виконання кошторису доходів і видатків у митних органах [Електронний ресурс] / Л. В. Бабенко, О. О. Яременко. – 2012. – Режим доступу: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_-Fvamsue_2012_1_19.pdf
7. Горбатовська Ю. Г. Регламентація обліку і аналізу доходів і видатків загального фонду бюджетних установ / Ю. Г. Горбатовська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 78. – С. 59-61.
8. Порядок складання, розгляду, затвердження та основні вимоги до виконання кошторисів бюджетних установ [затверджений наказом Міністерства фінансів від 28.02.2002 № 228] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-п>
9. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2542-14
10. Річний звіт Промислово-економічного коледжу Національного авіаційного університету за 2015 рік. [Електронний ресурс] – Режим доступу: rek.nau.edu.ua
11. Статистичні дані Міністерства освіти і науки Італії. [Електронний ресурс] / Ministero dell'Istruzione, dell'Universita e della Ricerca. – Режим доступу: <http://www.statistica.miur.it/>.
12. Єршова Н. Ю. Методичні підходи до аналізу виконання кошторису видатків бюджетними установами / [Електронний ресурс] Н. Ю. Єршова, Ю. Стребкова. – 2012. – Режим доступу: <http://www.kpi.kharkov.ua/>.

Шаповал А.С.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

МЕТОДИКА ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ВЫПОЛНЕНИЯ СМЕТЫ БЮДЖЕТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Аннотация

Рассмотрены особенности методики экономического анализа выполнения сметы доходов и расходов бюджетных учреждений. По результатам исследования систематизировано основные направления и методические приёмы проведения анализа выполнения сметы. Применение основных направлений анализа проиллюстрировано с использованием финансовой и бюджетной отчетности высшего учебного заведения. Результаты анализа обоснованы соответствующими выводами. Также предложены направления возможного усовершенствования методических аспектов анализа выполнения сметы бюджетных учреждений.

Ключевые слова: бюджетное учреждение, смета, экономический анализ, доходы, расходы, общий фонд, специальный фонд.

Shapoval A.S.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

METHODS OF ECONOMIC ANALYSIS OF FULFILLMENT OF BUDGETARY INSTITUTIONS' ESTIMATES

Summary

The peculiarities of methods of economic analysis of fulfillment of the income and expenses estimates of budgetary institutions are disclosed. The main areas and methods of estimate fulfillment analysis were systematized based on the results of investigation. The application of the main directions of analysis is illustrated using the financial and budgetary statements of the higher education institution. The results of analysis are supported by the appropriate conclusions. Also the ways of possible improvement of the methodical aspects of analysis of budgetary institutions' estimates were suggested.

Keywords: budgetary institution, estimate, economic analysis, income, expenses, general fund, special fund.

УДК 65.011:338.24.01

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ФОРМУВАННЯ, ГРУПУВАННЯ, НАСЛІДКИ

Шура Н.О., Чубаров Д.В.

Криворізький національний університет

Досліджено категорії управління, управлінської діяльності та ефективності управлінської діяльності. Доведено, що на сьогодні немає єдиного підходу у формулюванні вказаних управлінських термінів. Подане авторську інтерпретацію термінів «управління» та «ефективність управління». Обґрунтовано 6 класифікаційних ознак чинників, що впливають на ефективність управлінської діяльності: за джерелами впливу, за періодичністю впливу, за керованістю, за терміном впливу, за ступенем ризикованості, за масштабами впливу. Обґрунтовано складові елементи механізму управління ефективністю управлінської діяльності, серед яких окреме місце відведене чинникам управління. Доведено, що врахування чинників управління при взаємодії суб'єктів та об'єктів управління у складі зазначеного механізму дозволяє підвищувати ефективність такого управління та результативність діяльності підприємства.

Ключові слова: управління, ефективність управління, механізм управління, ефективність діяльності, чинники управління.

Постановка проблеми. Велика кількість праць економістів про ефективність діяльності підприємства та порівняно менша кількість – про ефективність управлінської діяльності свідчить про недостатню дослідженість останньої. І не дивно, що зацікленість керівництва на підвищенні результативності діяльності підприємства за рахунок виробничих, фінансових, технічних, інноваційних та інших функціональних напрямків його розвитку відволікає увагу від ключової проблеми: ефективності управлінської діяльності. Адже без ефективного управління (вмілого планування, організації, мотивації, контролю) будь-які організаційно-технічні заходи будуть не такими дієвими, або недієвими взагалі. Тому вважаємо, що в контексті даного дослідження варто розглянути механізм управління ефективністю управлінської діяльності та основні групи чинників, що можуть впливати на таку ефективність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблемних питань ефективного управління в організації (підприємстві, установі), дієвої взаємодії управляючої та управляємої підсистем функціонування підприємства присвячено багато наукових робіт відомих класиків управлінської науки, таких як М. Вебер, Д. Мак-Грегор, А. Маслоу, Е. Мейо, М. Мескон, Р. Оуен, Ф. Тейлор, А. Файоль та ін. Серед українських та російських вчених, які сьогодні займаються дослідженням удосконалення ефективності управлінської праці можна виділити таких: М.О. Беседін, М.Д. Виноградський, Й.С. Завадський, О.С. Кузьмін, М. Паутова, А. Большаков, І. Герчикова, Б. Зельдович, Р. Казначевська, І. Чуєв, О. Матросова, С. Михайлов, З. Румянцева, М. Саломатін та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри вагомий внесок у науку ефективного управління вище перелічених та багатьох інших науковців залишаються дискусійними окремі аспекти такого управління. Зокрема, потребують більш поглибленого вивчення та удосконалення механізми впливу різних факторів на ефективність управління як підприємством в цілому так і окремими його ланками: від звичайного робітника до генерального директора. І хоча сьогодні управлінська наука оперує до-

сить великим арсеналом таких чинників, саме їх групування та систематизація для цілей побудови механізму ефективного управління підприємством до кінця не вирішене.

Метою статті є формування механізму управління ефективністю управлінської діяльності та виділення груп чинників, що можуть впливати на таку ефективність, а також їх місця у зазначеному механізмі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час дослідження чинників, що впливають на ефективність управлінської діяльності в організації, стикаємося не тільки з їх великим різномаяттям, але і з суперечностями у наукових поглядах на самі поняття «управління» та «ефективність управління». У сучасній науці існує багато визначень поняття «управління», які в цілому хоча і співпадають за сутністю, але дещо відрізняються за формулюванням.

Наприклад, В.Т. Шатун вважає, що «управління – це осмислений вплив людини на процеси, об'єкти, а також на людей для надання необхідної спрямованості їхній діяльності й одержання бажаного результату» [1, с. 8]. Вважаючи виправданим з економічної точки зору бажання суб'єкта працювати та управляти заради отримання заданого результату, можемо погодитись з таким визначенням управління.

На думку Пітера Ф. Друкера управління – це особливий вид діяльності, що перетворює неорганізований натовп в ефективну цілеспрямовану і продуктивну групу [2]. Таке визначення, на нашу думку, носить більш соціальний, ніж економічний характер.

Погоджуємося також із визначенням А.С. Большакова, який під управлінням розуміє процес розподілу і руху ресурсів в організації, яка має заздалегідь сформульовану мету діяльності, план такої діяльності, та в якій безперервно контролюються результати цієї діяльності [3, с. 14].

Згідно з інформацією Економічного енциклопедичного словника управління – це «усвідомлена, цілеспрямована дія суб'єктів (економічних, соціальних, політичних та інших відносин) на окремих людей, трудові колективи й більш широкі спільноти, а також на економічні об'єкти з метою досягнення цими суб'єктами цілей і забез-

печення стабільності та динамічності розвитку керованого об'єкта» [4]. На нашу думку, визначення досить широке, охоплює багато аспектів управлінської діяльності, але має поверховий характер, оскільки стосується не тільки економічної, але і інших видів діяльності.

Таблиця 1

Узагальнена класифікація чинників впливу на ефективність управлінської діяльності в організації

Класифікаційна ознака	Групи чинників	Види чинників	Характеристика чинників
За джерелами впливу	Внутрішні	Особистісно-психологічні	Пов'язані з особистісними характеристиками працівників та психологічною атмосферою в колективі.
		Освітньо-професійні	Пов'язані з рівнем професійної підготовки працівників та наявністю чи відсутністю відповідного досвіду управлінської праці.
		Виробничо-технологічні	Пов'язані з рівнем технічного оснащення виробництва відповідними ресурсами та технологіями.
		Соціально-культурні	Пов'язані з наявністю життєвих цінностей, які формують поведінку працівників, ставлення один до одного, до суспільства та оточуючого середовища, до підприємства в цілому та до окремих структурних підрозділів зокрема.
		Організаційні	Пов'язані з вдосконаленням організації виробництва і праці, підвищенням професійної дисципліни та відповідальності.
		Інформаційні	Пов'язані з роллю інформації у прийнятті ефективних управлінських рішень, що характеризується її якісними ознаками (повнота, своєчасність, достовірність, неупередженість, логічність, послідовність).
		Інноваційні	Пов'язані з наявністю інноваційного потенціалу підприємства, що забезпечує здатність реагувати на зовнішній вплив, адаптуватися відповідно до вимог ринку, змін законодавства тощо.
	Комунікаційні	Пов'язані з рівнем та якістю комунікації між працівниками, відділами та відомствами підприємства, та формування одне з одним ефективного зворотнього зв'язку.	
	Зовнішні	Загальні макроекономічні	Пов'язані із загальною політичною ситуацією в країні, рівнем макроекономічних показників її розвитку, ступенем втручання органів державної влади у діяльність підприємства.
		Конкурентні	Пов'язані з кон'юнктурою конкурентного ринку, рівнем активності конкурентів, проблемами невідповідності конкурентним перевагам.
		Кон'юнктурні	Пов'язані зі станом кон'юнктури ринку, можливістю та перспективами її зміни.
		Державна економічна політика	Пов'язані з системою соціально-економічних цілей і завдань розвитку економіки та способів їх досягнення.
		Податкова політика	Пов'язані з діяльністю держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів.
		Грошово-кредитна політика	Пов'язані із заходами у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці.
Відносини власності в державі		Пов'язані з формуванням економічних відносин щодо володіння, користування та розпорядження економічними ресурсами залежно від переважаючого типу власності в економіці.	
Нормативно-правова база	Пов'язані з формуванням та ефективним функціонуванням діючого нормативно-правового забезпечення економічних відносин.		
За періодичністю впливу	Непрогнозовані	Разові	Пов'язані з одиничними фактами дії без подальшого її повторення.
		Несистематичні	Пов'язані з появою в майбутньому, але не піддаються прогнозуванню, оскільки виникають хаотично.
	Прогнозовані	Систематичні	Пов'язані з повтореннями впливу за визначеною періодичністю та піддаються прогнозуванню.
За керованістю	Керовані	Пов'язані з можливістю впливати на перебіг процесів управлінської діяльності під впливом таких чинників.	
	Некеровані	Пов'язані з відсутністю можливості впливати на перебіг процесів управлінської діяльності під впливом таких чинників.	
За терміном впливу	Короткострокові (поточні)	Пов'язані з терміном впливу до 1 року	
	Довгострокові (стратегічні)	Пов'язані з терміном впливу більше 1 року	
За ступенем ризикуваності	Безризикові	Пов'язані з абсолютною відсутністю ризику під час впливу чинників.	
	Допустимого ризику	Пов'язані з наявністю ризику відповідної зони ризикованості (допустима, критична, катастрофічна) під час впливу чинників.	
	Катастрофічного ризику		
За масштабами впливу	В цілому на підприємство		
	На окремий структурний підрозділ		
	На окремого працівника		

Г.В. Сльникова взагалі розглядає управління як особливий вид людської діяльності, що відбувається в умовах постійних змін середовища та забезпечує цілеспрямований вплив на об'єкт керування, зберігаючи та впорядковуючи його в межах заданих параметрів на основі закономірностей його розвитку та дії механізмів самоуправління [5, с. 9-10].

Узагальнюючи надані трактування поняття, вважаємо, що найбільш вдало було б розглядати управління саме з позиції досягнення його кінцевої мети або отримуваних і результатів такого управління. Крім того, на нашу думку, помилковим вважається ототожнення управління з процесом впливу на керовану систему, оскільки вплив зазвичай передбачає примус, а управління – це не тільки примус, але і мотивація, координація, організація та ряд інших важливих функцій. Між керівником і підлеглим має бути не примус, а взаємодія.

Тому пропонуємо розглядати управління в організації як цілеспрямовану діяльність особи або групи осіб в напрямку ефективної взаємодії з іншою особою (групою осіб) для досягнення поставленої мети та отримання бажаних економічних результатів.

Щодо визначення поняття «ефективність управління» економічна наука також не має чіткої однозначної думки. Більшість авторів трактують її по-своєму, вбачаючи в цьому як явище, так і процес, і сам результат. Зважаючи на широкий обсяг основного матеріалу за темою статті, не маємо можливості наводити безліч таких визначень. Зазначимо лише, що, на нашу думку, ефективне управління – це таке управління, яке чітко реалізується у відповідності до поставленої стратегічної мети, за якою неухильно виконуються всі завдання діяльності організації (оперативні, тактичні, стратегічні), а також досягаються високі результати такої діяльності.

Переходячи до характеристики чинників, що впливають на ефективність процесу управління в організації, можна зауважити, що в економічній науці таких чинників існує досить багато. При цьому різні автори роблять акцент, з одного боку, на якісних характеристиках впливу (особистісні, психологічні якості керівника, комунікативність, організованість тощо), а з іншого – на загальноекономічних (конкуренція, кон'юнктура ринку, загальнодержавна політика тощо).

Не вдаючись у детальний аналіз наукових праць з питань класифікації чинників впливу на ефективність управлінської діяльності, наведемо їх узагальнену класифікацію на основі авторського підходу (табл. 1).

Як видно з таблиці, найбільш чисельнішою є група чинників, що поділяє їх на зовнішні та внутрішні. Це безпосередньо пов'язане зі специфікою поділу середовища функціонування підприємства на зовнішнє та внутрішнє та відповідними особливостями реалізації управлінської діяльності у цих сферах. Обидві групи чинників вносять

вагомий корективи у зміст управлінської діяльності, впливаючи на характер прийняття управлінських рішень. Без впливу чинників середовища взагалі неможлива реалізація управлінської функції на підприємстві, оскільки зникає потреба у такому управлінні, коли відсутній будь-який вплив на його поточну діяльність.

Решта груп чинників формується за класифікаційними ознаками, які враховують ті ж самі чинники внутрішнього і зовнішнього середовища, але з інших аспектичних позицій (час, періодичність, характер, ризикованість, масштаби впливу, ступінь керованості).

Враховуючи різноманітність чинників впливу на ефективність управлінської діяльності, варто також розглянути механізм такого впливу на дану ефективність, а також місце зазначених чинників у цьому механізмі (рис. 1).

Як видно з рис. 1, визначальним напрямком здійснення управлінської діяльності є місія та цілі підприємства, що, в принципі, є загальновідомим з класичної теорії менеджменту. І саме місія та цілі визначають стратегічний напрям розвитку підприємства, що є основою стратегічного управління.

Сам механізм управління ефективністю управлінської діяльності представлено нами в межах даної статті дещо в спрощеному вигляді, а саме, як взаємозв'язок ключових його елементів. При цьому варто зазначити, що базовими, на наш погляд, елементами такого механізму можна вважати принципи, методи, інструменти та правову базу управління. Тобто, на основі існуючих принципів управління, з використанням відомих методів та

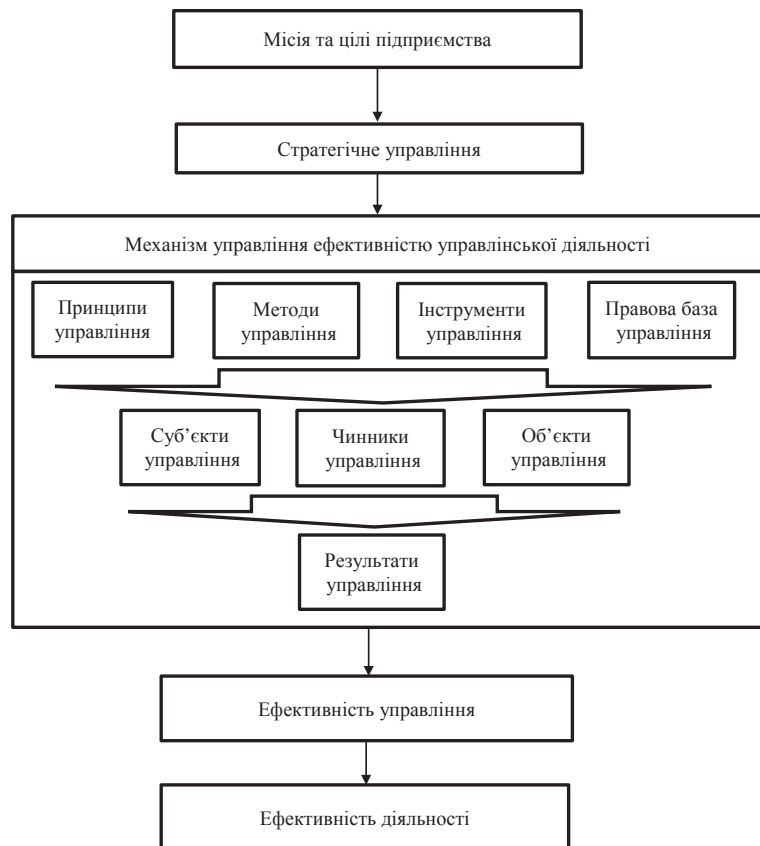

Рис. 1. Місце чинників підвищення ефективності управління у системі механізму управління ефективністю управлінської діяльності

інструментів управління, діючи в середовищі раціонального нормативно-правового поля управління досягається вплив на процес управління.

Центральне місце в механізмі управління нами відведене суб'єктам і об'єктам управління, оскільки в процесі управління відбувається безпосередня їх взаємодія з метою формування кінцевого результату управління. Крім того, на цьому ж рівні зосереджені чинники управління. На нашу думку, така взаємодія є неминучою, оскільки, по-перше, вплив різноманітних чинників відбувається саме на етапах прийняття та реалізації ключових управлінських рішень. А взаємодія суб'єктів і об'єктів механізму управління ефективністю управлінської діяльності має бути спрямована на своєчасне виявлення впливу та-

ких чинників, їх поділ на можливості і загрози для підприємства з метою визначення як напрямку їх впливу, так і його масштабів. Особливо важливим вбачається виявлення чинників, що негативно впливають на діяльність підприємства, вплив яких при своєчасному виявленні можна зменшити або взагалі нейтралізувати.

Висновки і пропозиції. Таким чином, наслідками більш якісного врахування чинників ефективності управлінської діяльності є підвищення як ефективності управління, так і ефективності діяльності будь-якого підприємства. Перспективою подальших досліджень визначено формування методики бально-рейтингової оцінки впливу чинників ефективності управлінської діяльності на ефективність діяльності в цілому.

Список літератури:

1. Шатун В. Т. Основи менеджменту [Текст]: навчальний посібник / В. Т. Шатун. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 376 с.
2. Друкер Пітер Ф. Задачі менеджменту у XXI ст. [Текст]: пер. з англ. / Пітер Ф. Друкер – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ototsky.com/khipu/lib/druker_managementXXI_ru.pdf
3. Большаков А. С. Менеджмент: учеб. пособ. / А. С. Большаков. – СПб.: Питер, 200. – 160 с.
4. Економічний енциклопедичний словник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://subject.com.ua/economic/slovník/4142.html>
5. Сльникова Г. В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні: [монографія] / Г. В. Сльникова. – К.: ДАККО, 1999. – 303 с.

Шура Н.А., Чубаров Д.В.

Криворожский национальный университет

ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ФОРМИРОВАНИЕ, ГРУППИРОВАНИЕ, ПОСЛЕДСТВИЯ

Аннотация

Исследованы категории управления, управленческой деятельности и эффективности управленческой деятельности. Доказано, что на сегодня не существует единственного подхода в формулировке указанных управленческих терминов. Представлена авторская интерпретация терминов «управление» и «эффективность управления». Обосновано 6 классификационных признаков факторов, которые влияют на эффективность управленческой деятельности: по источникам влияния, по периодичности влияния, по управляемости, по срокам влияния, по степени рискованности, по масштабами влияния. Обосновано составные элементы механизма управления эффективностью управленческой деятельности, среди которых отдельное место отведено факторам управления. Доказано, что учет факторов управления при взаимодействии субъектов и объектов управления в составе отмеченного механизма позволяет повышать эффективность такого управления и результативность деятельности предприятия.

Ключевые слова: управление, эффективность управления, механизм управления, эффективность деятельности, факторы управления.

Shura N.A., Chubarov D.V.

Krivorozhskiy National University

THE FACTORS OF INFLUENCE ON EFFICIENCY OF ADMINISTRATIVE ACTIVITY: FORMING, GROUPING, CONSEQUENCES

Summary

The categories of management, administrative activity and efficiency of administrative activity are investigational. It is well-proven that for today does not exist the unique approach in formulation of the indicated administrative terms. Author interpretation of terms is presented «management» and management «efficiency». 6 classification signs of factors which influence on efficiency of administrative activity are grounded: on the sources of influence, on periodicity of influence, on dirigibility, on the terms of influence, on the degree of riskiness, on by the scales of influence. The component elements of mechanism of management efficiency of administrative activity are grounded, among which a separate place is taken to the management factors. It is well-proven that the account of factors of management at co-operation of subjects and management objects in composition the noted mechanism allows promoting efficiency of such management and effectiveness of activity of enterprise.

Keywords: management, management efficiency, management mechanism, efficiency of activity, management factors.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 635.21:631.35:581.132

ВПЛИВ РІВНІВ І СПОСОБІВ МІНЕРАЛЬНОГО ЖИВЛЕННЯ НА УРОЖАЙНІСТЬ, РІСТ І РОЗВИТОК РОСЛИН КАРТОПЛІ СЕРЕДНЬОСТИГЛОГО СОРТУ ЛЕГЕНДА

Альохін В.В.

Інститут сільського господарства Карпатського регіону
Національної академії аграрних наук України

Переміщення виробництва картоплі в приватний сектор вимагає вдосконалення та адаптації технологій до нових умов ведення галузі. Досягти високого рівня продуктивності картоплі можна шляхом подальшого вдосконалення окремих елементів технології вирощування. Формування врожаю картоплі залежить від комплексу факторів: ґрунтово-кліматичних умов конкретного регіону, біологічних особливостей сортів, якості насінневого матеріалу, застосування мінеральних і органічних добрив і доброго фітосанітарного стану посівів. Створити оптимальні умови для росту і розвитку картоплі дозволяє запровадження технологій вирощування, що базуються на останніх досягненнях у науці і виробничій практиці. В статті приведено нові дані стосовно впливу на урожайність, ріст і розвиток рослин картоплі сорту Легенда рівнів і способів мінерального живлення. Встановлено, що найбільший вплив на врожайність картоплі середньостиглого сорту Легенда мали локальний спосіб внесення добрив в дозі $N_{90}P_{90}K_{120}$ у поєднанні з дворазовим позакореневим підживленням комплексним мікродобривом Інтермаг-Картопля (в дозі 2,0 л/га).

Ключові слова: картопля, урожайність, листові поверхні, продуктивність фотосинтезу, вміст хлорофілу.

Постановка проблеми. Покращення уже існуючих та розробка нових агротехнічних заходів є важливим джерелом підвищення врожайності картоплі та покращення її якості. В останні роки за рахунок збільшення застосування добрив одержують не менше 40-50% приросту врожаю всіх сільськогосподарських культур, що доведено науковими даними. Важливим завданням у галузі картоплярства є розробка способів підвищення ефективності дії мінеральних добрив при зменшених нормах застосування. Цього можливо досягти внесенням мінеральних добрив локальним способом. Локалізація основних елементів живлення у зоні активної діяльності кореневої системи є одним із найважливіших напрямів подальшого підвищення ефективності використання добрив. При локальному способі внесення добрив також істотно знижується перехід поживних речовин добрив у ґрунт в недоступну для рослин форму [2; 3; 6; 8].

Дуже важливим аспектом формування високого і якісного врожаю картоплі є позакореневе підживлення рослин. Дефіцит поживних речовин призводить до збору низького рівня врожаю, ослаблення рослин, відмирання коріння та погіршення якості отриманої продукції. Брак мікроелементів у ґрунті не призводить до загибелі рослин, але є причиною зниження швидкості і узгодженості протікання процесів, відповідальних за розвиток організму. В остаточному підсумку, рослини не реалізують свій генетичний потенціал і дають низький не завжди якісний врожай. Кращим методом внесення мікроелементів, з наукової і практичної точки зору є позакореневе, адже воно оперативне і якісно включається, і регулює процеси живлення в період вегетації рослин. Підживлення мікроелементами

доцільно проводити у поєднанні з основними елементами (N, P, K), адже усі елементи живлення тісно пов'язані між собою в єдиних біохімічних процесах і роль кожного з них дуже важлива. Рідкий стан та хелатна форма комплексного мікродобрива Інтермаг-Картопля, яке застосовувалося у дослідженні забезпечує швидке його поглинання листовою пластинкою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Картопля – культура, вимоглива до елементів живлення. Незалежно від ґрунтово-кліматичних умов та зон вирощування, внесення добрив під цю культуру є необхідною умовою одержання високого та якісного врожаю. Вплив добрив на ріст і розвиток рослин залежить від сорту та рівня живлення, повноцінний режим якого більше від інших факторів впливає на насіннєві, продовольчі та якісні показники.

Дослідженнями проведеними науковцями в різних ґрунтово-кліматичних умовах доведено, що добрива сприяючи підвищенню врожайності, одночасно можуть поліпшувати або погіршувати якість бульб. Це залежить від ряду факторів: дози, співвідношення, форми, строків та способів внесення добрив, погодних умов тощо [3; 5; 6; 7; 8].

Велика частка вартості мінеральних добрив у структурі собівартості картоплі (19-21%) потребує постійного пошуку нових способів здешевлення продукції. Одним з таких способів є застосування локального (рядкового) внесення мінеральних добрив. Відомо, що локальне внесення мінеральних добрив з дозою, зменшеною наполовину, дає змогу одержати практично такий самий урожай картоплі, що і при повній дозі внесених добрив [1; 2; 9; 10; 15; 16].

Застосування мікродобрив є невід'ємною частиною заходів з підвищення продуктивності картоплі. Мікроелементи здатні підвищувати схожість та посилювати розвиток рослин [17; 18; 19].

Метою досліджень була розробка сортової агротехніки для новоствореного середньостиглого сорту картоплі Легенда, яка включає порівняння ефективності дії різних доз мінеральних добрив і способів їх внесення (локально, врозкид і позакоренево) для забезпечення отримання високої урожайності в умовах західного Лісостепу.

Матеріали та методи дослідження. Польові досліді проведені протягом 2011-2013 років на ґрунтах сівозміни лабораторії картоплярства Інституту сільського господарства Карпатського регіону НААН. Ґрунти сірі опідзолені поверхнево-оглеєні з вмістом гумусу в 1,58-1,67%, мають кислу реакцію ґрунтового розчину (рН 4,80-5,17), сума ввібраних основ 6,20-7,22. Ґрунт слабо забезпечений доступними для рослин формами фосфору та калію. Вміст легкодоступних форм рухомих фосфатів становить 4,10-4,78, обмінного калію 5,50-6,00 мг на 100 г ґрунту. Об'єктом дослідження був середньостиглий сорт картоплі Легенда.

Схема досліді включає вивчення таких рівнів живлення рослин та способів їх внесення: 1. Контроль (без добрив); 2. Інтермаг-Картопля (позакоренево); 3. $N_{60}P_{60}K_{90}$ (врозкид); 4. $N_{60}P_{60}K_{90}$ (локально); 5. $N_{60}P_{60}K_{90}$ (врозкид) + Інтермаг-Картопля (позакоренево); 6. $N_{60}P_{60}K_{90}$ (локально) + Інтермаг-Картопля (позакоренево); 7. $N_{90}P_{90}K_{120}$ (врозкид); 8. $N_{90}P_{90}K_{120}$ (локально); 9. $N_{90}P_{90}K_{120}$ (врозкид) + Інтермаг-Картопля (позакоренево); 10. $N_{90}P_{90}K_{120}$ (локально) + Інтермаг-Картопля (позакоренево).

Мінеральні добрива, які використовувалися у дослідженнях – нітрамофоска (N-P-K – 16-16-16), нестачу калію збалансовували калімагнезією.

Для позакореневого підживлення використовували багатоконцентне спеціалізоване добриво – Інтермаг-Картопля (N-15 (N-NH₂-15,0); MgO-2,5; SO₃-2,5; B-0,400; Cu-0,200; Fe-0,300; Mn-0,600; Mo-0,005; Zn-0,650; Ti-0,03; Cu, Fe, Mn, Zn – хелатовані EDTA).

Дворазове позакоренево підживлення Інтермаг-Картопля проводили у фазу повних сходів і у фазу бутонізації в нормі 2 л/га.

Обліки та спостереження проводили за методами:

- площа листкової поверхні в розрахунку на гектар посіву, визначалася методом висічок за методикою О. О. Ничипоровича;

- продуктивність фотосинтезу розраховували за формулою Кідда, Веста, Брігса;

- вміст хлорофілу в листках картоплі – за Т.Н. Годневим. Спиртова витяжка з послідувачим визначенням на фотоелектрокалориметрі;

- облік урожайності здійснювали шляхом суцільного збирання та зважування всіх зібраних бульб з кожної ділянки.

Результати обліку врожаю обробляли методом дисперсійного аналізу для багатфакторного досліді за Б.А. Доспеховим [1979].

Виклад основного матеріалу дослідження. Для отримання високих врожаїв необхідне формування в посівах оптимального за розмірами фотосинтетичного апарату – площі листя. За даними О.О. Ничипоровича оптимальною площею листя можна вважати 40-50 тис. м²/га. При по-

дальшому збільшенні площі листя асимілянти використовуються головним чином на ріст самого листя, а не накопиченню врожаю бульб. Все це в свою чергу впливає негативно на ріст і формування господарсько-цінних органів і їх якість.

Б.І. Гулевим [4] доведений кількісний взаємозв'язок між фотосинтезом, ростом і продуктивністю рослин картоплі. В наших дослідженнях максимальна площа листкової поверхні в фазу цвітіння була сформована на варіантах з внесенням мінеральних добрив $N_{90}P_{90}K_{120}$ (локально) + Інтермаг-Картопля (позакоренево) і складала 42,4, в фазу початку відмирання бадилля 43,1 тис. м²/га. Слід відмітити, що перевищення поверхні листя порівняно з попереднім варіантом, де добрива в дозі $N_{90}P_{90}K_{120}$ вносили врозкид було незначним і в межах помилки досліді (0,5-1,9 тис. м²/га при НІР₀₅ 4,4-5,2) (табл. 1).

Таблиця 1

Вплив рівнів і способів внесення мінеральних добрив на розвиток листкової поверхні картоплі сорту Легенда (середнє 2011-2013 рр.)

Рівні і способи внесення добрив	Площа листя, тис. м ² /га			
	сходи	бутонізація	цвітіння	початок відмирання бадилля
Контроль (без добрив)	6,8	15,2	20,6	21,0
Інтермаг-Картопля (позакор.)	6,9	17,9	21,7	22,2
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (врозкид)	8,6	18,2	25,6	25,9
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (локально)	9,0	20,4	27,2	27,7
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (врозкид) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	9,4	22,8	28,9	30,8
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (локально) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	9,7	23,6	30,4	31,0
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (врозкид)	11,9	26,4	37,1	38,2
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (локально)	12,1	27,2	38,5	38,9
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (врозкид) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	12,7	28,0	40,5	42,6
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (локально) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	13,2	29,3	42,4	43,1
НІР ₀₅	3,1	2,1	4,4	5,2

Джерело: розроблено автором

Для оцінки динаміки росту і розвитку рослин у зв'язку з різними ґрунтово-кліматичними умовами і агротехнічними заходами, які застосовуються за вирощування картоплі використовують індекс площі листя (рис. 1).

Аналіз отриманих даних показує, що в середньому за три роки досліджень при збільшенні мінерального живлення до $N_{90}P_{90}K_{120}$ як локально так і врозкид + позакоренево підживлення Інтермаг-Картопля листкова поверхня в фазу цвітіння порівняно з контролем (без добрив) зросла в 1,9-2,0 рази.

В цілому, площа листкової поверхні та фотосинтетична продуктивність рослин зумовлена рівнем удобрення, якщо на контролі (без добрив) індекс площі листків у сорту Легенда складав 21,0, то за внесення добрив зріс до 43,1 тис. м²/га.

Одним з найважливіших показників, який може знизити або забезпечити зростання урожайності є асиміляція, яка найбільш інтенсивно і комплексно характеризує роботу асиміляційного апарату кожної рослини на площі.

Продуктивність фотосинтезу рослин визначається двома головними показниками – сумарною площею листків (асиміляційною поверхнею) та інтенсивністю фотосинтетичних процесів із розрахунку на одиницю площі листка.

Одним із основних показників інтенсивності формування врожаю є чиста продуктивність фотосинтезу (ЧПФ). З даних таблиці 2 видно, що ЧПФ сорту Легенда в середньому за 2011-2013 рр. не залежала від рівнів удобрення і на варіантах з внесенням добрив у дозі $N_{60}P_{60}K_{90}$ в фазу бутонізації-цвітіння складала 11,1-11,5 при збільшенні дози добрив до $N_{90}P_{90}K_{120}$ – 11,0-11,8 г/м² на добу, тобто ЧПФ майже не зростала. Проте вплив позакореневого підживлення Інтермаг-Картопля, як на варіанті мінерального живлення $N_{60}P_{60}K_{90}$ так і при $N_{90}P_{90}K_{120}$ був істотним. Величина ЧПФ на 2,6-4,0 г/м² на добу була вищою порівняно з контролем (без добрив) і складала 13,4-14,0 в фазу сході-бутонізація, 12,8-13,9 в фазу бутонізація-цвітіння і 10,7-11,8 г/м² на добу в фазу цвітіння-відмирання бадилля.

Більш висока ЧПФ в період сході-бутонізація порівняно з фазою цвітіння-відмирання бадилля, на нашу думку, пов'язана з тим, що в цей період спостерігається значний вплив материнської бульби на молоду рослину, а також більш інтенсивним фотосинтезом молодих листків.

В середньому на варіантах удобрення чиста продуктивність фотосинтезу в період сході-бутонізація складала 10,6-14,0 в фазу бутонізація-цвітіння була дещо нижчою 10,2-13,9 і в фазу цвітіння-відмирання бадилля 7,8-11,8 г/м² на добу.

Використання вуглекислого газу рослиною з повітря здійснюється за допомогою особливої речовини – хлорофілу, який надає рослинам характерний зелений колір. Сонячна енергія, яка уловлюється хлорофілними зернами, здійснює синтез рослиною більш або менш складних речовин, які в свою чергу формують тканини створюючи справжні запаси поживних речовин.

За даними П.С. Романчука і ін. авторів [14] повне мінеральне добриво з магнієм і кальцієм

забезпечувало кращі умови для утворення хлорофілу і підвищення фотосинтезу рослин і в кінцевому підсумку сприяло зростанню продуктивності рослин.

Таблиця 2

Чиста продуктивність фотосинтезу картоплі сорту Легенда залежно від рівнів і способів внесення добрив (середнє за 2011-2013 рр.)

Рівні і способи внесення добрив	Чиста продуктивність фотосинтезу, г/м ² добу		
	сході-бутонізація	бутонізація-цвітіння	цвітіння-відмирання
Контроль (без добрив)	10,6	10,2	7,8
Інтермаг-Картопля (позакор.)	11,0	10,9	8,7
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (врозкид)	11,4	11,1	8,6
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (локально)	11,6	11,5	8,8
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (врозкид) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	13,4	12,8	10,7
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (локально) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	13,9	13,0	10,8
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (врозкид)	11,5	11,0	8,7
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (локально)	11,7	11,8	8,8
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (врозкид) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	13,7	13,8	11,0
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (локально) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	14,0	13,9	11,8
NP_{05}	1,5	0,7	1,9

Джерело: розроблено автором

Із даних таблиці 3 видно, що найвищим вміст хлорофілу в фазу бутонізації-цвітіння в середньому за три роки досліджень був на варіанті живлення $N_{90}P_{90}K_{120}$ (локально) + Інтермаг-Картопля позакоренево і складав 2,54% на абсолютно суху речовину. Перевищення вмісту хлорофілу в листках порівняно з контролем (без добрив) у відсотковому співвідношенні було на 62,8% більше.

Порівнянням впливу розкидного і локального внесення добрив відмічена тенденція незначного збільшення вмісту хлорофілу в листках за їх локального внесення. Так за внесення мінеральних

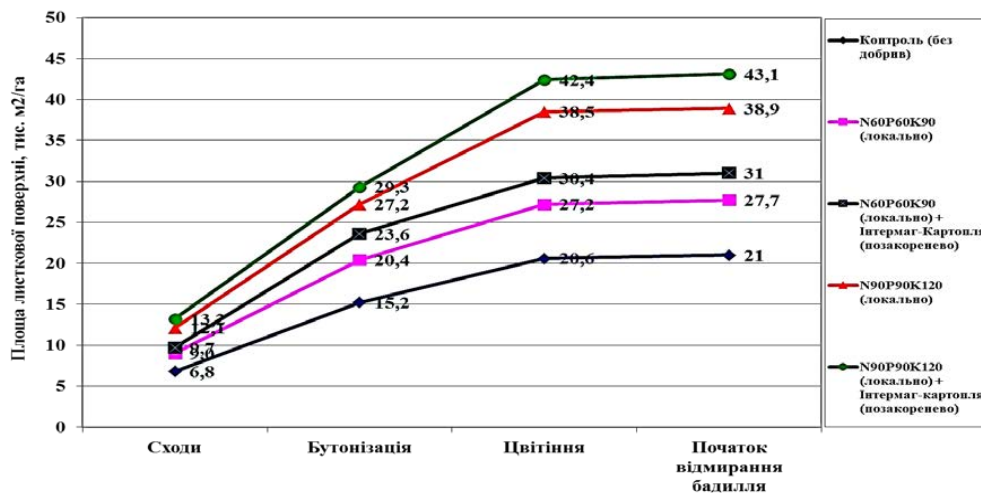

Рис. 1. Індекс площі листків залежно від рівнів удобрення картоплі сорту Легенда

Джерело: розроблено автором

добрив в дозі $N_{60}P_{60}K_{90}$ (локально) вміст хлорофілу на 0,11% був більшим порівняно з внесенням цієї ж дози добрив розкидним способом, за подальшого збільшення дози внесення до $N_{90}P_{90}K_{120}$ (локально) вміст хлорофілу зріс лише на 0,08%, при $НР_{05}$ 0,03-0,07%.

Таблиця 3

Вміст хлорофілу в листках картоплі сорту Легенда залежно від рівнів і способів внесення мінеральних добрив (2011-2013 рр.)

Рівні і способи живлення	Вміст хлорофілу в фазу бутонізації-цвітіння, % на абсолютно суху речовину			Середнє за 2011-2013 рр.
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	
	Контроль (без добрив)	1,75	1,16	
Інтермаг-Картопля (позакор.)	2,02	1,46	1,92	1,80
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (врозкид)	1,97	1,49	2,00	1,82
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (локально)	2,08	1,67	2,04	1,93
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (врозкид) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	2,16	1,64	2,63	2,14
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (локально) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	2,18	1,72	2,74	2,21
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (врозкид)	2,04	1,48	2,87	2,13
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (локально)	2,10	1,52	3,00	2,21
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (врозкид) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	2,19	1,71	3,46	2,45
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (локально) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	2,20	1,76	3,67	2,54
$НР_{05}$	0,05	0,03	0,07	

Джерело: розроблено автором

Встановлено, що урожайність середньостиглого сорту Легенда залежно від рівнів живлення і способів внесення добрив за роки досліджень була різною. Найвищою урожайністю була у 2012 році і залежно від варіантів дослідження складала від 36,0 до 63,1 т/га, тоді як у 2013 році від 18,3 до 46,6 т/га, в 2011 році 20,6 – 40,4 т/га (табл. 4).

Найвищу урожайність 50,0 т/га в середньому за роки досліджень було отримано на варіанті з внесенням добрив у нормі $N_{90}P_{90}K_{120}$ (локально) + Інтермаг-Картопля (позакоренево). Високу урожайність 48,0 т/га було отримано при внесенні добрив локальним способом у дозі $N_{90}P_{90}K_{120}$.

Розрахунки приростів урожайності від внесення різних доз добрив і способів їх внесення показали, що найбільші високі прирости урожайності забезпечили дози добрив.

Внесення добрив в дозі $N_{60}P_{60}K_{90}$ порівняно з контролем (без добрив) забезпечило прирости урожайності від 10,3 до 16,4 т/га або 41,2-65,6%. За збільшення дози добрив до $N_{90}P_{90}K_{120}$ приріст урожайності був ще більшим і складав 19,0-25,0 т/га або 76,0-100%.

Внесення цих же доз добрив і додаткові позакореневі підживлення Інтермаг-Картопля за-

безпечили приріст урожайності при $N_{60}P_{60}K_{90}$ + Інтермаг-Картопля (позакоренево) 16,4-20,0 т/га або 65,6-82,0%, при $N_{90}P_{90}K_{120}$ + Інтермаг-Картопля (позакоренево) 21,3-25,0 т/га або 85,2-100,0% (табл. 5).

Таблиця 4

Урожайність картоплі середньостиглого сорту Легенда залежно від рівнів і способів внесення добрив, 2011-2013 рр.

Рівні живлення та способи внесення добрив	Урожайність, т/га			
	роки досліджень			середня за 2011-2013 рр.
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	
Контроль (без добрив)	20,6	36,0	18,3	25,0
Інтермаг-Картопля (позакор.)	23,1	39,7	23,1	28,6
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (врозкид)	29,2	44,1	32,6	35,3
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (локально)	30,3	47,0	41,6	39,6
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (врозкид) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	30,2	56,6	37,4	41,4
$N_{60}P_{60}K_{90}$ (локально) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	32,4	60,8	42,2	45,5
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (врозкид)	35,9	58,0	38,2	44,0
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (локально)	37,4	62,1	44,4	48,0
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (врозкид) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	37,3	59,0	42,7	46,3
$N_{90}P_{90}K_{120}$ (локально) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	40,4	63,1	46,6	50,0
$НР_{05}$ добрива	2,1	4,0	1,8	
способи внесення	1,4	2,0	1,2	

Джерело: розроблено автором

Способи внесення добрив також мали значний вплив на приріст урожайності бульб картоплі середньостиглого сорту Легенда і більш високою ефективністю мінеральних добрив була за їх локального внесення.

Внесення мінеральних добрив локальним способом порівняно з розкидним сприяло зростанню урожайності картоплі з 3,7 до 4,3 т/га або на 7,8-12,0%. Слід відмітити, що ефективність локального внесення була вищою за меншої дози добрив, а саме 12,0% за дози $N_{60}P_{60}K_{90}$ і 9,1% за дози $N_{90}P_{90}K_{120}$.

Встановлено високу ефективність позакореневого підживлення картоплі Інтермаг-Картопля. Прирости урожайності при цьому складала 2,0-6,1 т/га або 4,2-17,3%.

Ефективність позакореневого підживлення Інтермаг-Картопля була значно вищою за внесення більш низької дози основного мінерального живлення. Максимальний приріст урожайності від позакореневого підживлення 5,9-6,1 т/га був отриманий на варіантах, де основне мінеральне добриво вносили в дозі $N_{60}P_{60}K_{90}$. При збільшен-

**Приріст урожайності картоплі сорту Легенда від доз добрив і способів їх внесення
(середнє 2011-2013 рр.)**

Рівні живлення та способи внесення добрив	Середня урожайність за 2011-2013 рр., т/га	Приріст					
		від доз добрив		від способів внесення		від позакореневого живлення	
		т/га	%	т/га	%	т/га	%
Контроль (без добрив)	25,0	-	-	-	-	-	-
Інтермаг-Картопля (позакор.)	28,6	-	-	-	-	3,6	11,4
N ₆₀ P ₆₀ K ₉₀ (врозкид)	35,3	10,3	41,2	-	-	-	-
N ₆₀ P ₆₀ K ₉₀ (локально)	39,6	14,6	58,4	4,3	12,0	-	-
N ₆₀ P ₆₀ K ₉₀ (врозкид) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	41,4	16,4	65,6	-	-	6,1	17,3
N ₆₀ P ₆₀ K ₉₀ (локально) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	45,5	20,0	82,0	4,1	9,9	5,9	14,9
N ₉₀ P ₉₀ K ₁₂₀ (врозкид)	44,0	19,0	76,0	-	-	-	-
N ₉₀ P ₉₀ K ₁₂₀ (локально)	48,0	23,0	92,0	4,0	9,1	-	-
N ₉₀ P ₉₀ K ₁₂₀ (врозкид) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	46,3	21,3	85,2	-	-	2,3	5,2
N ₉₀ P ₉₀ K ₁₂₀ (локально) + Інтермаг-Картопля (позакор.)	50,0	25,0	100,0	3,7	7,8	2,0	4,2
НІР ₀₅		добрива 1,8-4,0; способи внесення 1,2-2,0.					

Джерело: розроблено автором

ні дози добрив до N₉₀P₉₀K₁₂₀ приріст урожайності складав лише 2,0-2,3 т/га або в 2,8 рази менше.

Висновки і пропозиції. 1. Листкова поверхня рослин, яка забезпечила максимальну роботу фотосинтетичного апарату в розрахунку на одиницю асиміляційної поверхні для сорту Легенда на варіанті удобрення N₉₀P₉₀K₁₂₀ (локально) + Інтермаг-Картопля складала 43,1 тис. м²/га, чиста продуктивність фотосинтезу 11,8 г/м² на добу, вміст хлорофілу 2,20-3,67% на абсолютно суху речовину, що порівняно з контролем (без добрив) на 4,0 г/м² на добу, 0,98% більше.

2. Найвищу урожайність картоплі сорту Легенда 50,0 т/га було отримано за внесення мінеральних добрив в дозі N₉₀P₉₀K₁₂₀ (локально) + дворазове позакореневе підживлення Інтермаг-

Картопля в дозі 2,0 л/га. За збільшення дози добрив з N₆₀P₆₀K₉₀ до N₉₀P₉₀K₁₂₀ порівняно з контролем (без добрив) урожайність картоплі сорту Легенда зростала в 1,84-1,93 рази.

3. Більш ефективним способом внесення мінеральних добрив під картоплю є локальний. Урожайність від такого агротехнічного заходу порівняно з розкидним для сорту Легенда зростала на 3,7-4,3 т/га або на 7,8-12,0%.

4. Позакореневі підживлення Інтермаг-Картопля більш ефективні за внесення основних мінеральних добрив в меншій дозі N₆₀P₆₀K₉₀. Приріст урожайності від позакореневих підживлень за цієї дози добрив складав 5,9-6,1 т/га і був в середньому в 2,8 рази вищим порівняно з дозою добрив N₉₀P₉₀K₁₂₀.

Список літератури:

1. Агроекологічна оцінка мінеральних добрив і пестицидів: монографія // В. П. Патики, Н. А. Макаренко, Л. І. Моклячук та ін.; за ред. В. П. Патики. – К.: Основа, 2005. – 300 с.
2. Вильдфлуш И. Р. Локальное внесение удобрений – одно из главных средств рационального и экономного использования минеральных удобрений / И. Р. Вильдфлуш // Агрехимия. 1996. – Вып. 10. – С. 132-141.
3. Власенко М. Ю. Вплив різних норм мінеральних добрив на вміст на врожайність і якість нових сортів картоплі / М. Ю. Власенко, Г. С. Руденко // Картоплярство. Вып. 18. – К.: «Урожай», 1987 – С. 40-42.
4. Гуляев Б. И. Количественные основы взаимосвязи фотосинтеза, роста и продуктивности растений: Автореф. дис. доктора биолог. наук – К.: 1983. – 49 с.
5. Грубер П. Качество картофеля различного назначения в зависимости от удобрений / П. Грубер // Реферативный журнал МСХ СССР, ВНИИТЭИСХ. – М.: Колос, 1971. – № 11. – С. 18.
6. Дмитриева З. А. Влияние удобрений и норм посадки на урожай клубней и их качество при программировании урожая картофеля / З. А. Дмитриева, В. А. Зеленский // Науч. Труды ВНИИ картоф., плодовод и овощевод. – Жодино., 1979. – Вып. 4. – С. 88-94.
7. Ільчук В. А. Урожай і якість картоплі залежно від технологічних заходів вирощування в умовах західного Лісостепу України: автореф. десерт. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук, спец. 06.00.09. «Рослинництво» / В. А. Ільчук. – Київ., 1996. – 26 с.
8. Кольцов А. Х. Влияние удобрений на урожай картофеля в условиях Северного Зауралья / А. Х. Кольцов, А. Н. Ильин // Агрехимия. – М. Наука. 1978. – № 2. – С. 80-82.
9. Каликинский А. А. Эффективность локального внесения основного удобрения под сельскохозяйственные культуры на дерново-подзолистых почвах Белоруси / А. А. Каликинский // Бюл. ВИАУ. 1980. – № 53. – С. 9-15.
10. Кубарева Л. С. Локальное внесение удобрений / Л. С. Кубарева // Бюл. ВИАУ. 1980. – № 53. – С. 13-15.
11. Ничипорович А. А. Фотосинтез и урожай / А. А. Ничипорович. – М.: Знание, 1966. – 47 с.
12. Ничипорович А. А. Фотосинтез и пути повышения продуктивности растений / А. А. Ничипорович // Программирование урожая сельскохозяйственных культур. – Кишинев: 1976. – С. 9-15.
13. Ніжник Т. П. Динаміка інтенсивності фотосинтезу, фотодихання і дихання в листках картоплі за умов посухи та протекторна роль полістимуліну К / Т. П. Ніжник, І. П. Григорюк, Д. А. Лихолат // Фізіологія і біохімія культурних рослин, 2005. – Т. 36. – С. 15-18.

14. Романчук П. С. Развитие хлоропластов в листьях картофеля в связи с условиями минерального питания / П. С. Романчук // Физиология растений, т. 5. Вып. 5. – М.: 1958. – 376 с.
15. Руденко Г. С. Система удобрения картоплі / Г. С. Руденко, І. А. Ткачук. – К.: Урожай, 1980. – С. 19-21.
16. Созінов О. О., Козлов М. В., Лапа М. А., Тараріко Ю. О., Палапа Н. В., Цвей Я. П. Агроекологічні основи раціонального використання добрив // Агроекологія і біотехнологія. – К.: Аграр. наука, 1996. – С. 77-96.
17. Burter W. Y. The urers ware Potatoes / W. Y. Burter // Requirements Potatoes reslarch, 1974. –№ 4. – P. 374-409.
18. Bottini A. Hormohal contribution of the mother tuber to growth, stolonization and tuberization of the Potatp Plant (sol. tub. 1) / A. Bottini, P. Tizio-Futon, 1981. – P. 27-32.
19. Crison C. Infinece de la fumure sur la production et la gualite des pomnes de terre / C. Crison, L. Forbei. Pomme de Terre frans., 1973. – № 35. – S. 5-14.

Алехин В.В.

Институт сельского хозяйства Карпатского региона
Национальной академии аграрных наук Украины

ВЛИЯНИЕ УРОВНЕЙ И СПОСОБОВ МИНЕРАЛЬНОГО ПИТАНИЯ НА УРОЖАЙНОСТЬ, РОСТ И РАЗВИТИЕ РАСТЕНИЙ КАРТОФЕЛЯ СРЕДНЕСПЕЛОГО СОРТА ЛЕГЕНДА

Аннотация

Перемещение производства картофеля в частный сектор требует совершенствования и адаптации технологий к новым условиям ведения отрасли. Достичь высокого уровня производительности картофеля можно путем дальнейшего совершенствования отдельных элементов технологии выращивания. Формирования урожая картофеля зависит от комплекса факторов: почвенно-климатических условий конкретного региона, биологических особенностей сортов, качества семенного материала, применение минеральных и органических удобрений и хорошего фитосанитарного состояния посевов. Создать оптимальные условия для роста и развития картофеля позволяет внедрение технологий выращивания, которые базируются на последних достижениях в науке и производственной практике. В статье приведены новые данные о влиянии на урожайность, рост и развитие растений картофеля сорта Легенда уровней и способов минерального питания. Установлено, что наибольшее влияние на урожайность картофеля среднеспелого сорта Легенда имели локальный способ внесения удобрений в дозе $N_{90}P_{90}K_{120}$ в сочетании с двукратной внекорневой подкормкой комплексным микроудобрением Интермаг-Картофель (в дозе 2,0 л/га).

Ключевые слова: картофель, урожайность, листовая поверхность, продуктивность фотосинтеза, содержание хлорофилла.

Alokhin V.V.

Institute of Agriculture of Carpathian Region
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

THE INFLUENCE OF MINERAL NUTRITION LEVELS AND WAYS ON THE YIELDING CAPACITY, GROWTH AND DEVELOPMENT IN POTATOES PLANTS OF MIDDLE-RIPENING VARIETY «LEHENDA»

Summary

Moving the potato production into the private sector requires technologies improvement and adaptation to new conditions of doing business. One can achieve the high level of potato productivity by further improvement of some elements of cultivation technology. The potato yielding capacity depends on the following factors: soil and climate conditions of a particular region, biological varieties peculiarities, seed material quality, application of mineral, organic fertilizers and good phytosanitary state of crops. Cultivation technologies implementation, based on the latest achievements in science and production internship, allows creating the optimal conditions for the growing and development of potato. New data as to the impact on the yielding capacity, growth and development in potato of variety Lehenda as well as mineral nutrition methods are given in the article. It is established that the local method of fertilization in a doze of $N_{90}P_{90}K_{120}$ combined with twofold foliar feeding with the complex micro fertilizer Intermag Potato (in a doze of 2.0 l/ha) had the greatest influence on the yielding capacity of potato of the middle-ripening variety Lehenda.

Keywords: potato, yielding capacity, leaf surface, photosynthesis productivity, chlorophyll content.

ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРИЙОМІВ ВИРОЩУВАННЯ ЛЮПИНУ ВУЗЬКОЛИСТОГО НА ФОРМУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ЙОГО ПРОДУКТИВНОСТІ

Ратошнюк В.І.

Інститут сільського господарства Полісся
Національної академії аграрних наук України

Досліджено вплив строків, способів сівби, норм висіву насіння та умов мінерального живлення на урожайність зерна люпину вузьколистого в зоні Полісся України. На окультурених ґрунтах з достатнім запасом легкодоступних форм фосфору та калію можливо отримувати оптимальний врожай насіння люпину вузьколистого як кормового, так і сидерального напрямів використання. Оптимальною нормою висіву насіння, яка забезпечує найвищу врожай товарного зерна при звичайному рядковому способі сівби є 1,2 млн шт./га насінин.

Ключові слова: люпин вузьколистий, норма висіву, способи сівби, мінеральне живлення, урожайність, насіннева продуктивність.

Постановка проблеми. Люпин вузьколистий – невибаглива до родючості ґрунтів, холодостійка, високопродуктивна культура, яка на бідних, неудобрених і кислих ґрунтах Полісся здатна забезпечувати отримання високих, збагачених на білок урожаїв зерна та зеленої маси [4]. На жаль, донедавна, ця культура у виробничих умовах була представлена в основному сортами із сидеральним типом використання, виведеними у 40-60-х роках минулого століття. Оскільки в селекції люпину неможливо отримати міжвидових гібридів, а мутагенез на той час не мав значного поширення [1], то сорти люпину вузьколистого тих поколінь мали цілий ряд недоліків, які обмежували їх впровадження у виробництво та використання на корм тваринам: довгий вегетаційний період, низька стійкість проти хвороб, ви-сокий вміст алкалоїдів тощо.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження П.А. Агєєва та ін. (2001) свідчать, що тривалий час за комплексом основних господарськоцінних ознак сорти люпину вузьколистого не мали переваг над сортами люпину білого та жовтого, а за рівнем продуктивності навіть поступались їм [1]. Вони характеризувались високою продуктивністю, сталими показниками рівнів врожаю зерна по роках, але мали певні недоліки: відсутність стійкості бобів до розтріскування; вміст алкалоїдів у зерні складав 0,08-0,1%, а це верхня межа малоалкалоїдності; у роки із високим рівнем волого забезпечення, спостерігалось значне відростання бокових пагонів.

За даними Н.В. Солодюк, М.С. Корнійчука, О.В. Головченко, Т.М. Шевченко [5], сучасні сорти люпину вітчизняної селекції, які придатні для вирощування на Поліссі України, генетично поєднують в собі такі ознаки: термонеутральність, що забезпечує відносно сталу тривалість вегетаційного періоду незалежно від погодних умов; здатність витримувати весняні приморозки, що забезпечує придатність до ранніх строків сівби; холодостійкість та можливість активного фотосинтезу за низьких позитивних температур; стала продуктивність на різних типах ґрунтів.

Люпин володіє і ще однією цінною властивістю. Вона полягає в тому, що в насінні люпину міститься 30-40% білка, в зеленій масі – його вміст досягає 20-25% у перерахунку на суху речовину. В 1кг зерна культури може міститись

265-324 г перетравного протеїну. Зерно люпину, на відміну від сої, містить дуже незначну кількість інгібіторів протеолітичних ферментів трипсину і хемотрипсину, що дає змогу згодовувати його тваринам без попередньої термообробки. Таким чином, зернофураж люпину має значну кормову цінність [2, 3]. За вмістом незамінних амінокислот білок люпину практично не відрізняється від білка сої, має однаково біологічну цінність для комбікормової промисловості, причому його собівартість найнижча серед всіх бобових культур [4].

Нові сорти, що створюються в Україні, мають високий потенціал насінневої продуктивності та врожайності зеленої маси, адаптивні до умов навколишнього середовища, достатньо скоростиглі, мають високий вміст білка в зерні і придатні до механізованого вирощування.

В цілому, споживачами насінневого матеріалу до сучасних сортів культури люпину, в тому числі й вузьколистого, ставляться такі основні вимоги: висока насіннева продуктивність і врожайність зеленої маси та її якість; скоростиглість, що дасть змогу гарантовано досягати цим сортам на Поліссі; низький вміст алкалоїдів, що дає можливість застосовувати зерно для годівлі тварин; комплексна стійкість до хвороб; технологічність, яка визначається стійкістю до вилягання, розтріскування бобів, надмірного гілкування та відростання у роки із високим рівнем забезпечення вегетаційного періоду вологою.

Отже, люпин вузьколистий є цінною сільськогосподарською культурою, яка в перспективі має важливе народногосподарське значення, завдяки достатньо широкому застосуванню у кормовиробництві й харчовій і переробній промисловості та інших галузях народного господарства.

Мета досліджень полягала в визначенні впливу строків та способів сівби насіння на урожайність та насінневу продуктивність люпину вузьколистого в умовах Полісся України.

Дослідження проводились на ізольованих ділянках селекційної та насінницької сівозмін відділу первинного та елітного насінництва Інституту сільського господарства Полісся НААН. Ґрунти – дерново-середньо-підзолистий супіщаний на морені з такою агрохімічною характеристикою орного (0-20 см) шару: рН сольової витяжки – 5,4, гідролітична кислотність – 1,64 мг/екв. на 100 г ґрунту, вміст гумусу (за Тю-

риним) – 1,12%, вміст рухомих форм фосфору і калію – відповідно 5,2 та 4,8 мг на 100 г повітряно-сухого ґрунту.

Польові дослідження з вивчення впливу строків, способів сівби, норм висіву насіння, норм та строків внесення мінеральних добрив на продуктивність сортів люпину вузьколистого проводили за загальноприйнятими методиками щодо закладання та проведення польового дослідю.

У досліді вивчали дію та взаємодію шести факторів: **A** – сорт; **B** – строки сівби; **C** – способи сівби; **D** – норми висіву; **F** – дози мінеральних добрив; **G** – позакореневі підживлення. У досліді висівали нові скоростиглі сорти люпину вузьколистого Олімп, Переможець (універсальні) та Грозинський 9 (сидеральний). Під час вегетації рослин люпину вузьколистого застосовували позакореневі підживлення, керуючись схемою дослідю. При позакореневих підживленнях використовували Новалон Фоліар, який є комплексним водорозчинним добривом на хелатній основі, до складу якого входять такі макро- і мікроелементи:

– перше підживлення Новалон Фоліар – 10-45-15+0,5MgO+ME (N – 10%, P – 45%, K – 15%, Mg – 2%, S – 1,5%, B – 0,02%, Cu – 0,015%, Mn – 0,035%, Fe – 0,08%, Mo – 0,002%, Zn – 0,035%) – забезпечує рослини на початку вегетації водорозчинними сполуками фосфору, поліпшується розвиток кореневої системи і закладання генеративних органів;

– друге підживлення Новалон Фоліар – 9-12-40+0,5MgO+ME (N – 9%, P – 12%, K – 40%, Mg – 2%, S – 1,5%, B – 0,02%, Cu – 0,015%, Mn – 0,035%, Fe – 0,08%, Mo – 0,002%, Zn – 0,035%) – необхідний у другій половині вегетації, задовольняє різко зростаючу потребу рослин у калії, підвищує урожай, якість продукції, а також стійкість до хвороб і стресів.

Обприскування посівів люпину вузьколистого добривом Новалон Фоліар у дозі 1 кг/га проводили у фазі бутонізації та у фазі початок наливання насіння.

Аналіз основних метеорологічних показників за роки проведення досліджень показує, що погодні умови були типовими для Правобережної частини Полісся, однак по роках різнилися і характеризувалися впродовж вегетаційних періодів змінами температурного режиму, рівнем зволоження, нерівномірним розподілом опадів. В окремі роки спостерігався тривалий період без опадів, що призводило до посухи.

Результати досліджень. Люпин вузьколистий як зернобобова культура вирощувався в Україні переважно з метою сидерації. В зв'язку із цим, у науковій літературі практично відсутні дані щодо реакції сортів культури на фактори зовнішнього середовища, ріст, розвиток рослин та формування їх продуктивності за різних строків сівби при вирощуванні на зерновій цілі. Лише в останнє десятиліття зусиллями багатьох українських та іноземних селекціонерів було створено безалкалоїдні і малоалкалоїдні сорти люпину вузьколистого, зерно яких можна використовувати на кормові цілі.

Виходячи із біологічних особливостей люпину, ця культура може повноцінно рости і розвиватись навіть при самих ранніх строках сівби, згід-

но з якими люпин вузьколистий, як і інші види цієї культури, віднесено до групи ярих першого строку сівби. Наведені дані свідчать про значні перспективи цієї культури у землеробстві, адже враховуючи високий рівень продуктивності та відносно короткий вегетаційний період, сорти люпину вузьколистого можуть зайняти чільне місце в посівах бобових поряд із соєю і горохом.

Незаперечним є факт значного впливу строків сівби на тривалість вегетаційного періоду у різних видів люпину. Численними дослідженнями встановлено, що строки сівби люпину впливають не лише на особливості росту, розвитку, морфобіологічну структуру рослин, але і суттєво змінюють її індивідуальну продуктивність та урожайність зерна. Нині серед вчених панує думка, що сівбу люпину необхідно проводити в перший строк. Це є одним із основних факторів підвищення урожайності та якості зерна, що забезпечує найсприятливіші умови для проростання насіння, створює добрі умови для росту, розвитку та формування високопродуктивних посівів.

Виходячи з даних багатьох досліджень, можна стверджувати, що густина рослин люпину вузьколистого повинна визначатись диференційовано залежно від потенціалу ґрунтово-кліматичних умов регіону, строку і способу сівби та сприяти формуванню оптимальної густоти рослин, яка поліпшуватиме фітосанітарний стан посівів, умови використання променистої енергії сонця, вологи та елементів живлення. Ці фактори сприятимуть формуванню вищих показників урожайності та якості зерна культури.

Робота з вивчення продуктивності люпину вузьколистого залежно від способів сівби проводилась в Інституті сільського господарства Полісся НААН в 2011-2013 роках (табл. 1). В результаті проведених досліджень виявлено, що посів люпину сорту Олімп за норми висіву насіння 0,6 млн. шт./га в (перший) строк настання можливості проведення сівби, забезпечив рівновеликий врожай насіння у варіанті з неудобреним фоном, що знаходився на рівні 1,28-1,21 т/га як при рядковому, так і черезрядковому способах посіву.

Другий строк висіву насіння люпину сприяв підвищенню урожайності зерна зазначеної культури на 0,08-0,09 т/га як за звичайного рядкового, так і черезрядкового способів сівби. Сівба насіння люпину вузьколистого в третій строк (через 20 днів після першого) призвела до зменшення урожайності зерна зазначеної культури на 0,43-0,52 т/га за рядкового, на 0,41-0,49 – за черезрядкового та на 0,35-0,42 т/га – за широкорядкового способів висіву.

Збільшення норми висіву насіння до 0,9 млн шт./га сприяло зростанню урожайності зерна люпину вузьколистого. На неудобреному фоні приріст врожаю зазначеної культури за рахунок норми висіву насіння в перший строк висіву збільшився на 0,24-0,36 т/га, за другого строку сівби – на 0,29-0,30 т/га.

Подальше збільшення норми висіву насіння до 1,2 млн шт./га у варіантах із різними способами сівби без застосування мінеральних добрив, при висіванні звичайним рядковим способом на 15 см, забезпечило найвищу урожайність зерна люпину вузьколистого, яка сягала 1,80 т/га за першого та 1,91 т/га за другого строку сівби.

Таблиця 1

Урожайність зерна люпину вузьколистого залежно від впливу строків, способів сівби, норм висіву насіння та умов мінерального живлення в умовах Полісся України, т/га (в середньому за 2011-2013 рр.)

№ з.п.	Норми висіву	Норми мінеральних добрив	Підживлення	Перший строк – з настанням можливості проведення сівби (РТР 5°C) (контроль)			Другий строк – через 10 днів після першого (РТР 8°C)			Третій строк – через 20 днів після першого (РТР 10°C)			
				Рядковий (15 см)	Черезрядковий (30 см)	Широкорядковий (45 см)	Рядковий (15 см)	Черезрядковий (30 см)	Широкорядковий (45 см)	Рядковий (15 см)	Черезрядковий (30 см)	Широкорядковий (45 см)	
Люпин вузьколистий (зернофуражний) – Олімп													
1	0,6 млн. шт. га	Без добрив	Без підживлення	1,28	1,21	1,06	1,37	1,29	1,13	0,85	0,80	0,71	
			10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,40	1,32	1,15	1,49	1,40	1,23	0,93	0,88	0,78	
			P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,61	1,52	1,33	1,72	1,62	1,41	1,07	1,01	0,90
			N ₃₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,84	1,74	1,52	1,96	1,85	1,62	1,22	1,16	1,03
			N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,79	1,69	1,48	1,91	1,80	1,57	1,19	1,12	1,00
2	0,9 млн. шт. га	Без добрив	Без підживлення	1,68	1,57	1,36	1,78	1,67	1,46	1,09	1,02	0,91	
			10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,83	1,72	1,48	1,94	1,82	1,59	1,19	1,12	0,98	
			P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,10	1,97	1,70	2,24	2,10	1,83	1,36	1,28	1,13
			N ₃₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,40	2,25	1,95	2,55	2,39	2,09	1,56	1,47	1,29
			N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,33	2,19	1,89	2,48	2,33	2,03	1,52	1,43	1,26
3	1,2 млн. шт. га	Без добрив	Без підживлення	1,80	1,58	1,26	1,91	1,68	1,28	1,16	1,08	0,77	
			10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,97	1,73	1,39	2,09	1,85	1,33	1,27	1,19	0,83	
			P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,27	2,01	1,13	2,40	2,14	0,98	1,46	1,29	0,76
			N ₃₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,59	2,31	0,84	2,74	2,46	0,80	1,67	1,41	0,61
			N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,51	2,23	0,76	2,66	2,37	0,75	1,61	1,45	0,56
Люпин вузьколистий (зернофуражний) – Переможець													
4	0,6 млн. шт. га	Без добрив	Без підживлення	1,18	1,11	0,97	1,26	1,18	1,04	0,78	0,74	0,66	
			10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,29	1,22	1,06	1,37	1,29	1,13	0,85	0,81	0,72	
			P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,48	1,40	1,22	1,58	1,48	1,30	0,99	0,93	0,83
			N ₃₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,69	1,60	1,40	1,80	1,70	1,49	1,12	1,06	0,94
			N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,64	1,56	1,36	1,75	1,65	1,45	1,09	1,04	0,92
5	0,9 млн. шт. га	Без добрив	Без підживлення	1,53	1,44	1,24	1,63	1,53	1,33	1,00	0,94	0,83	
			10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,68	1,58	1,36	1,79	1,68	1,46	1,09	1,03	0,91	
			P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,92	1,80	1,56	2,05	1,92	1,68	1,25	1,17	1,04
			N ₃₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,20	2,06	1,78	2,34	2,20	1,92	1,43	1,35	1,19
			N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,13	2,00	1,72	2,27	2,13	1,86	1,38	1,30	1,15
6	1,2 млн. шт. га	Без добрив	Без підживлення	1,65	1,44	1,12	1,75	1,53	1,24	1,06	0,91	0,73	
			10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,80	1,58	1,22	1,91	1,68	1,29	1,16	1,01	0,80	
			P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,08	1,83	1,02	2,20	1,95	0,98	1,34	1,15	0,72
			N ₃₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,37	2,11	0,78	2,51	2,24	0,89	1,52	1,32	0,62
			N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,29	2,04	0,68	2,43	2,17	0,76	1,48	1,23	0,54
Люпин вузьколистий (сидеральний) – Грозинський 9													
7	0,6 млн. шт. га	Без добрив	Без підживлення	1,46	1,38	1,20	1,56	1,47	1,29	0,97	0,92	0,81	
			10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,60	1,51	1,32	1,70	1,61	1,41	1,06	1,00	0,89	
			P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,84	1,74	1,52	1,96	1,85	1,62	1,22	1,16	1,02
			N ₃₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,10	1,99	1,74	2,24	2,11	1,85	1,39	1,32	1,17
			N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,03	1,92	1,68	2,17	2,04	1,79	1,35	1,28	1,13
8	0,9 млн. шт. га	Без добрив	Без підживлення	1,82	1,70	1,47	1,93	1,81	1,58	1,18	1,11	0,98	
			10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	1,99	1,86	1,61	2,11	1,98	1,73	1,29	1,22	1,07	
			P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,28	2,14	1,84	2,43	2,28	1,99	1,48	1,40	1,23
			N ₃₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,61	2,45	2,11	2,78	2,60	2,27	1,70	1,60	1,41
			N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,53	2,37	2,04	2,69	2,52	2,20	1,64	1,55	13,6
9	1,2 млн. шт. га	Без добрив	Без підживлення	2,01	1,78	1,40	2,14	1,90	1,48	1,30	1,11	0,86	
			10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,20	1,95	1,45	2,33	2,08	1,56	1,42	1,22	0,97	
			P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,53	2,25	1,25	2,68	2,40	1,09	1,63	1,42	0,86
			N ₃₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,89	2,59	0,79	3,07	2,76	0,77	1,86	1,64	0,66
			N ₆₀ P ₆₀ K ₆₀	10-45-15 + 9-12-40 + 0,5MgO+ME	2,80	2,51	0,81	2,97	2,67	0,69	1,80	1,58	0,57

Висівання черезрядковим способом із шириною міжрядь 30 см призвело до зменшення урожайності зерна люпину до 1,58 т/га за першого та 1,68 т/га за другого строку сівби, а по окремих варіантах – величина врожаю коливалася на рівні з попередньою нормою висіву насіння.

Широкорядний посів із міжряддям 45 см спричиняв різке зменшення урожайності зерна люпину на 0,54-0,63 т/га, яка також була нижчою на 0,10-0,18 т/га порівняно з нормою висіву 0,9 млн шт./га при зазначеному способі сівби. Посів, що проводиться в пізній строк незалежно від норм висіву насіння та способів його сівби забезпечив нижчі показники урожайності зерна на 0,35-0,64 т з 1 га.

Вагомішим фактором у підвищенні врожайності зерна люпину була система удобрення. У варіантах із мінімальною нормою висіву насіння 0,6 млн шт./га на фоні фосфорних і калійних добрив ($P_{60}K_{60}$) врожаю зерна як за першого, так і другого строку сівби був в межах 1,44-1,54 т/га. Внесення повного мінерального добрива із стартовою дозою азоту ($N_{30}P_{60}K_{60}$) при мінімальній нормі висіву насіння підвищило врожайність зерна досліджуваної культури, порівняно з попереднім варіантом удобрення, на 0,13-0,16 ц/га. Подальше зростання дози азотних добрив призводило до зниження врожаю зерна люпину вузьколистого.

Збільшення норми висіву насіння до 0,9 млн шт./га на фоні $P_{60}K_{60}$ сприяло зростанню врожайності зерна люпину до 1,52-1,88 т/га за першого та до 1,64-2,01 т/га за другого строку сівби. З внесенням стартової дози азотних добрив збільшилась урожайність зерна люпину на 0,29 т/га за першого та на 0,17-0,20 т/га – за другого строку сівби. Підвищена доза азоту N_{60} негативно впливала на величину врожаю зерна як за першого, так і за другого строку сівби.

Підвищення норми висіву насіння до 1,2 млн шт./га забезпечило зростання урожайності зерна люпину на фоні фосфорних і калійних добрив ($P_{60}K_{60}$) порівняно з мінімальною нормою висіву на 0,59 т/га при рядковому і 0,42 т/га при черезрядковому способі сівби за першого та 0,51 і 0,45 т/га відповідно – за другого строку сівби. На посівах із міжряддям 45 см урожайність зерна люпину вузьколистого була від 0,02 до 0,30 т/га нижчою порівняно з мінімальною нормою висіву насіння (0,6 млн шт./га) і на 3,5-6,8 ц/га порівняно з нормою висіву 0,9 млн шт. насіння на 1 га посіву.

У варіантах із системою удобрення $N_{30}P_{60}K_{60}$, приріст врожаю зерна люпину був найвищим і на посівах із міжряддям 15 см складав 0,43-0,62 ц/га за першого та 0,45-0,58 т/га – за другого строку сівби. На посівах з міжряддям 30 см приріст врожаю був дещо меншим і на різних варіантах досліду коливався в межах 0,35-0,58 т/га та 0,26-0,37 т/га відповідно. На широкорядних посівах люпину з міжряддям 45 см урожай зерна порівняно з неудобреним варіантом за першого строку сівби зменшувався на 0,38-0,55 т/га та на 0,44-0,53 т/га за другого строку досліджуваної культури.

Збільшення дози азотних добрив не мало впливу на формування величини врожаю зерна люпину вузьколистого. За третього строку висіву насіння ні норми висіву, ані способи сівби та сис-

тема удобрення не сприяли збільшенню врожаю зерна люпину вузьколистого. Недобір його був на третину меншим, ніж за другого строку сівби.

Позитивні результати збільшення врожаю отримано при застосуванні позакореневих підживлень. На неудобреному фоні за рахунок позакореневих підживлень приріст врожаю за мінімальної (0,6 млн шт./га) норми висіву насіння складав 0,10-0,12 т/га. За норми висіву насіння 0,9 млн шт./га приріст врожаю зерна коливався в межах 0,08-0,16 т/га та 0,13-0,17 т/га – при висіві насіння в нормі 1,2 млн шт./га звичайним рядковим способом сівби.

На фоні фосфорних і калійних добрив за рахунок дворазових підживлень приріст врожаю перебував на рівні 0,14-0,24 т/га. На фоні повного мінерального добрива позакореневі підживлення позитивно впливали на формування врожаю зерна люпину вузьколистого. Залежно від норми висіву насіння приріст врожаю на цих варіантах був у межах від 0,20-0,24 т/га за мінімальної (0,6 млн шт./га) до 0,29-0,36 т/га за оптимальної (1,2 млн шт./га) норми висіву насіння з міжряддям 15 см.

Аналогічна залежність відмічено між строками і способами сівби, нормами висіву насіння та внесенням мінеральних добрив на величину врожаю зерна люпину також у сорту Переможець. Значно більшою продуктивністю відзначався люпин вузьколистий сидерального напрямку використання сорту Грозинський-9. У порівнянні з кормовими сортами, його врожайність як за першого, так і другого строку сівби була більшою на 0,14-0,19 т/га при нормі висіву 0,6 млн шт./га насіння та на 0,20-0,30 т/га при висіву 1,2 млн шт./га насіння.

Внесені мінеральні добрива підвищували продуктивність люпину вузьколистого сидерального напрямку використання. На фоні фосфорних і калійних добрив урожайність люпину сорту Грозинський-9 порівняно із сортом кормового напрямку використання люпину сорту Олімп підвищувалась за першого та другого строку сівби від 0,17-0,21 т/га при мінімальній нормі висіву до 0,38-0,50 т/га за подвоєної норми висіву насіння.

На фоні повного мінерального добрива $N_{30}P_{60}K_{60}$ приріст врожаю зерна люпину вузьколистого сидерального напрямку використання за різних норм висіву насіння коливався в межах від 0,18-0,24 до 0,21-0,28 т/га. Внесена підвищена доза мінерального азоту (N_{60}) негативно впливала на величину врожаю зерна люпину як кормового, так і сидерального напрямків використання.

Позакореневі підживлення сприяли формуванню більшої кількості як насіння, так і вегетативної маси рослин – у досліджуваних сортів спостерігалась значно більша висота стеблестою та його залистяність.

Висновки та пропозиції. Максимальна індивідуальна продуктивність рослин люпину вузьколистого різного господарського використання (2,51–3,07 т/га) формувалась на варіантах досліду, де висівали 1,2 млн. шт. га схожих насіння, застосовуючи звичайний рядковий спосіб сівби (на 15 см) в ґрунт, температура якого досягла 8°C (РТР 8°C) і вносили мінеральні добрива у дозі $N_{30}P_{60}K_{90}$ в поєднанні з двома позакореневими підживленнями у фазі бутонізації та початку наливання насіння. Застосування азотних добрив

у дозі 30 та 60 кг/га на фоні фосфорних і калійних ($P_{60}K_{90}$) та проведення двох позакореневих підживлень водорозчинними NPK-добривами з мікроелементами у технологічному процесі ви-

рощування люпину вузьколистого потребують значних енергетичних затрат, а тому є високоенергетичними технологічними прийомами підвищення урожайності зерна люпину вузьколистого.

Список літератури:

1. Агеева П. А. Результаты и перспективы селекции узколистного люпина / [Агеева П. А., Борисова С. Н., Царапнева Ж. В., Почутина Н. А.] // Кормопроизводство. – 2001. – № 1. – С. 13-21.
2. Антоний А. К. Зернобобовые культуры на корм и семена / А. К. Антоний, А. П. Пылов. – Л.: Колос, 1980. – С. 19-23, 50-51.
3. Бердников А. М. Зеленое удобрение – биологизация земледелия, урожай / А. М. Бердников. – Черниговское НПО «Элита», 1992. – 189 с.
4. Камінський В. Ф. Значення зернових бобових культур та напрямки їх виробництва / Камінський В. Ф., Вишнівський П. С., Дворецька С. П. // Селекція та насінництво. – Міжвідомч. тем. наук. зб. – Харків, 2005. – Вип. 90. – С. 14-22.
5. Лихочвор В. В. Мінеральні добрива та їх застосування / В. В. Лихочвор. – Львів: НВФ «Українські технології», 2008. – 312 с.

Ратошнюк В.И.

Институт сельского хозяйства Полесья
Национальной академии аграрных наук Украины

ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ ВЫРАЩИВАНИЯ ЛЮПИНА УЗКОЛИСТНОГО НА ФОРМИРОВАНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЕГО ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Исследовано влияние сроков, способов посева, норм высева семян и условий минерального питания на урожайность зерна люпина узколистного в зоне Полесья Украины. На окультуренных почвах с достаточным запасом легкодоступных форм фосфора и калия можно получать оптимальный урожай семян люпина узколистного как кормового, так и сидерального направлений использования. Оптимальной нормой высева семян, которая обеспечивает высокие урожаи товарного зерна при строчном способе сева является 1,2 млн шт./га семян.

Ключевые слова: люпин узколистный, норма высева, способы сева, минеральное питание, урожайность, семенная продуктивность.

Ratoshnyuk V.I.

Institute of Agriculture Polessya
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

GROWING INFLUENCE PROCESSING METHODS LUPINUS ANGUSTIFOLIUS THE FORMATION OF INDICATORS PRODUCTIVITY

Summary

The effect of the timing, methods of sowing, seeding rules and conditions of mineral nutrition on the yield of grain lupine narrow in terms of Polessie Ukraine are shown. In cultivated soils with adequate supply of available forms of phosphorus and potassium can receive optimal of crop lupine narrow seeds as fodder and syderal areas of use. The optimal seeding rate, which provides the highest yields of marketable grain in the ordinary row sowing method is 1,2 pcs./ha of seeds.

Keywords: lupine angustifolia, seeding rate, sowing methods, mineral nutrition, yield, seed productivity.

ФАЗИ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СОРТІВ ВІНОГРАДУ В КОНТЕКСТІ ПОГОДНИХ УМОВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Шейдик К.А., Гончаренко І.І., Маргітай Л.Г.

Ужгородський національний університет

Досліджено відповідність фаз розвитку винограду європейських сортів з погодними умовами Закарпаття. Кліматичні особливості та умови погоди (зміна кількості тепла, опадів, вологи, сили вітрів, хмарності тощо) під час вегетації винограду у великій мірі впливають і на його продуктивність. Спостереження за всім періодом вегетації та за погодними умовами, що його супроводжують, дає можливість правильно застосовувати агротехнічні методи, що в свою чергу впливає на отримання високого урожаю.

Ключові слова: виноградарство, європейські сорти, фази вегетативного розвитку винограду, кліматичні умови Закарпаття, агротехнологія.

Постановка проблеми. Дослідники, які приділяють значну увагу агрометеорологічним факторам успішного вирощування винограду, сприяють науковому супроводженню виноградарства Закарпатської області. Для України успішність культивування та рентабельність європейських сортів винограду пов'язана з стійкістю вирощуваних сортів до дії несприятливих кліматичних умов. Надходження тепла при вирощуванні винограду є головним агрокліматичним фактором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потрібно звернути значну увагу на роботи, пов'язані з вивченням окремих фаз розвитку винограду [1, 2], а також спеціальні дослідження, такі як робота А.П. Деканя [3], що ґрунтується на вивченні сумісної дії температури на тривалість першої фази вегетації та плодоношення і урожайності винограду та пошуку кореляційних зв'язків.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вперше проведено детальне фенологічне та агробіологічне вивчення європейських технічних сортів винограду.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення залежності тривалості фаз вегетації європейських сортів винограду від погодних умов Закарпатської області, що мають значний вплив на частоту захворювань та якість урожаю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сорти винограду поширені далеко за межами ареалів свого походження. Кліматичні особливості та умови погоди (зміна кількості тепла, опадів, вологи, сили вітрів, хмарності тощо) під час вегетації винограду у великій мірі впливають і на його продуктивність. При цьому несприятливі умови погоди (посушливість, морози, відлиги та ін.) особливо позначаються за низької агротехніки. При покращенні агротехніки з удосконаленням засобів виробництва не тільки збільшується виробництво винограду, а й помітно змінюються межі його поширення, чого і прагнемо досягнути в даному дослідженні [4,5].

Умови і методика проведення досліджень. Робота виконана в Ужгородському національному університеті на науково-дослідній ділянці «Троянда Карпат» с. Середнє Ужгородського району, типовій за ґрунтово-кліматичними умовами для передгірної зони Закарпаття. Район дослідження характеризується теплим, з недостатнім зволоженням, літом і переважно м'якою зимою, достатньо захищений від холодних вітрів і має

дуже сприятливі умови (експозиція, форми рельєфу) для денного прогрівання та нічного стігання повітря. Висота над рівнем моря 108-137 м.

Весняні приморозки закінчуються в середньому в двадцятих числах квітня, а перші осінні починаються 10-28 жовтня; тривалість безморозного періоду коливається в межах 170-190 днів. В окремі роки спостерігається посуха. Протягом періоду з середньою добовою температурою повітря понад 10° випадає 380-460 мм опадів, що становить 66-75% їх річної кількості. Теплові ресурси низинного регіону забезпечують вирощування широкого асортименту сільськогосподарських культур, в тому числі таких теплолюбних, як середні й пізні сорти винограду.

Об'єкт дослідження – європейських технічних сортів винограду (рис. 1): Липовина (*Harslevelu/Lipovina*), Фурмінт (*Furmint*), Мускат жовтий (*Yellow Muscat, Gold Muscat, Moscato Sirio, Gold sauvateller*) та Каберне Совіньйон (*Cabernet Sauvignon*).

Виноград є вимогливим до погодних умов, тому сприятливі ґрунтові та кліматичні умови Притисянської низовини с. Середнє Закарпатської області дали можливість вирощувати європейські сорти винограду без захисту куців на зимовий період, сума активних температур за період з середньою добовою температурою понад 10° тут становить більше 3000-3320°.

Проходження основних фаз вегетації (табл. 1). Доведення доцільності вирощування європейських сортів винограду в Закарпатській області дозволяє формувати та вирішувати нові дослідницькі задачі, більш детально вивчати вплив агрометеорологічних умов на окремі періоди річного циклу цієї культури, тому що правильна оцінка агрометеорологічних умов вирощування сільськогосподарських культур можлива лише у випадку, коли відомо, в які фази розвитку рослини приходяться ті чи інші зміни в природньому середовищі. За визначенням А.М. Негруля, зовнішні зміни в річному життєвому циклі рослини, які називаються періодами та фазами розвитку, спостерігаються лише як реакція на процеси, що відбуваються в природі.

Життєвий цикл винограду складається з двох фаз: активного періоду вегетації та з зимового спокою. Період вегетації поділяється на окремі фази (рис. 2), за час яких відбувається процес росту лози та накопичення поживних і життєво важливих речовин.

Потрібно приділяти увагу всьому активному періоду вегетації. Важливим є визначення терміну активного сокоруху (плач винограду), тому що це свідчить про успішність перезимівлі та початку нового періоду вегетації. Складається цей період з шести фаз:

Фаза 1. Початок у різних сортів спостерігається, коли температура ґрунту на глибині 0.5 м досягає 8-10°C, а кількість сокоруху залежить від температури повітря, ґрунту та їх вологості, від ступеня розгалуження кореневої системи та глибини її розміщення а також від періоду обрізки. Чим вища температура і вологість ґрунту тим сильніше розвинені корені і тому сокорух буде інтенсивнішим.

Фаза 2. Рослина розвиває всі свої основні органи і активно поглинає вологу та мінеральні речовини, використовує запаси крохмалю в коренях та виробляє нові органічні речовини. Тривалість фази залежить від умов розвитку рослини та особливостей сорту.

Фаза 3. Рослина зацвітає, початок визначають з моменту скидання квітків першими квітами. Тривалість цієї фази дуже коливається і залежить від умов року та особливостей сорту. Відбувається процеси запліднення і дозрівання пилку. В період цвітіння ніяких робіт на винограднику не проводять.

Фаза 4. Продовжують своє формування плодів бруньки для забезпечення врожаю наступного

Таблиця 1

Основні активні фази розвитку європейських технічних сортів винограду в с. Середнє Ужгородського району, 2013–2015 рр.

Рік	Початок розпускання бруньок	Початок цвітіння	Завершення цвітіння всіх сортів	Початок стиглості	Сума активних температур
2013	10 – 15 квітня	3 12 червня	5 липня	3 20 серпня	3030°C
2014	10 – 15 квітня	3 22 травня	13 червня	3 5 серпня	2840°C
2015	10 – 15 квітня	3 2 червня	25 червня	3 18 серпня	3785°C

Джерело: розроблено авторами

<p>Гарс Левелю або Липовина (<i>Harslevelu / Lipovina</i>)</p>		<p>Ароматний білий сорт винограду. Назва сорту означає "ліпове листя". Сорт походить з Тисо-Дунайської низовини, культивується в Угорщині та Словаччині. Разом з сортом Фурмінт є основою для виробництва токайських вин (зазвичай солодких та вельми ароматних). Існують незначні (близько 20 га) посадки сорту в Криму та на Закарпатті, де з нього виробляють вина стилю токаї.</p>
<p>Фурмінт (<i>Furmint</i>)</p>		<p>Сорт винограду, що використовують для виготовлення білих вин. Листок середній або великий, клиноподібний, п'ятилопатевий, рідше трилопатевий. На нижньому боці листок опушений. Гроно середнє, циліндричне. Ягоди середньої величини, округлі, мають жовтувато-зелену шкірку. Врожайність цього сорту винограду сильно залежить від погодних умов (схильний до обпадань зав'язей і ягід). Відноситься до сортів пізнього періоду дозрівання, нестійкий до багатьох захворювань (оїдіум, бактеріальний рак, сіра гниль) і шкідників (філоксера, листовійка).</p>
<p>Мускат жовтий (<i>Yellow Muscat, Gold Muscat, Moscato Sirio, Goldmuskateller</i>)</p>		<p>Мускатні вина відрізняються неповторним тонким ароматом (так званий мускатний аромат), іноді з легкими цитронними чи квітково-медовими тонами, мають повний гармонійний маслянистий смак. Мускатний аромат переходить у вино і облагороджується під час витримування, набуваючи тонів троянд, цитрусів. Технологія виробництва не відрізняється від схеми виробництва десертних вино матеріалів, але відсутня обробка їх теплом.</p>
<p>Каберне Совіньйон (<i>Cabernet Sauvignon</i>)</p>		<p>Каберне Совіньйон культивується відносно легко, його ягоди малі за розміром, мають товсту шкіру, розташовані щільно, що робить їх відносно стійкими до морозу та комах, але вразливими до сірої гнилі. Квітне та досягає досить пізно (на 1-2 тижні пізніше за Мерло та Каберне Фран), тому найкраще росте у кліматах з теплою тривалою осінню. Для вин з Каберне Совіньйон характерна висока кислотність, високий вміст танінів та інтенсивність смаку, кольору та аромату.</p>

Рис. 1. Опис європейських сортів винограду

Джерело: розроблено авторами

року. Нижні і середні листки повністю завершують свій ріст і виробляють більше органічних речовин ніж у 2 та 3-й фазах. Початок і кінець фази залежить від сорту, умов року і району вирощування.

Фаза 5. Ягоди дозрівають, що супроводжується зміною забарвлення, збільшенням розмірів,

зникненням хлорофілу у деяких сортів. Бруньки повністю сформовані і вироблені листками органічні речовини сприяють дозріванню ягід і частково на дозрівання пагонів та формування молодих листків. Вміст цукру в ягодах швидко збільшується, а кількість кислот зменшується. Час настання фізіологічної зрілості залежить від умов року та сорту.

Фаза 6. В листках виробляються органічні речовини, деревина пагонів вириває, рослина запасується крохмалем. Якщо ягоди залишають на кущах після фізіологічної зрілості, вони втрачають воду, концентрація цукру збільшується і ягода починає нагадувати родзинку. Триває ця фаза 40-45 днів.

Спостереження за всім періодом вегетації та за погодними умовами, що їх супроводжують, дає можливість практично застосовувати агротехнічні методи, що в свою чергу впливає на отримання високого урожаю.

Погодні умови останніх трьох років характеризувались підвищеними температурами повітря протягом всього вегетаційного періоду та повною відсутністю опадів протягом квітня-вересня. Термічний режим в низинній зоні Закарпаття за 2011-2013 роки представлено на рис. 3,4. Аналізуючи матеріали температурного режиму вказаних років встановлено, що сильно посушливим був 2012 рік, де відмічено найвищу середньодобову температуру у липні 25,1 градус проти 20,2 за даними багаторічних спостережень. Початок розвитку рослин після висадки у поле також був не сприятливим (травень – 17,6 проти 15,8 градусів; червень – 20,8 проти 18,5 градусів багаторічних даних).

Менш спекотним був 2013 рік (пік спеки був липень із температурою 22,8 проти 20,2 за багаторічними даними). Разом з тим травень і червень місяці були схожими з 2012 роком, де відмічено перевищення температури та відсутність вологи, що не сприяло проходженню фаз укорінення та інтенсивного росту, а тим більше своєчасного цвітіння.

Погодні умови останніх трьох років характеризувались підвищеними температурами повітря протягом всього вегетаційного періоду та зниженням кількості опадів протягом квітня – вересня (рис. 3).

Аналізуючи зволоження с. Середнє Закарпатської області відмічено відсутність дощу в період висадки винограду та подальшого приживлення рослин на ділянці (рис. 5). Тобто, при проведенні досліджень з аналізу токайських сортів винограду слід врахувати погодний фактор, як аспект зниження чи підвищення продуктивності в подальшому.

Метеорологічні умови періоду спостережень відзначались різноманітністю. Формування урожаю в 2015 р.

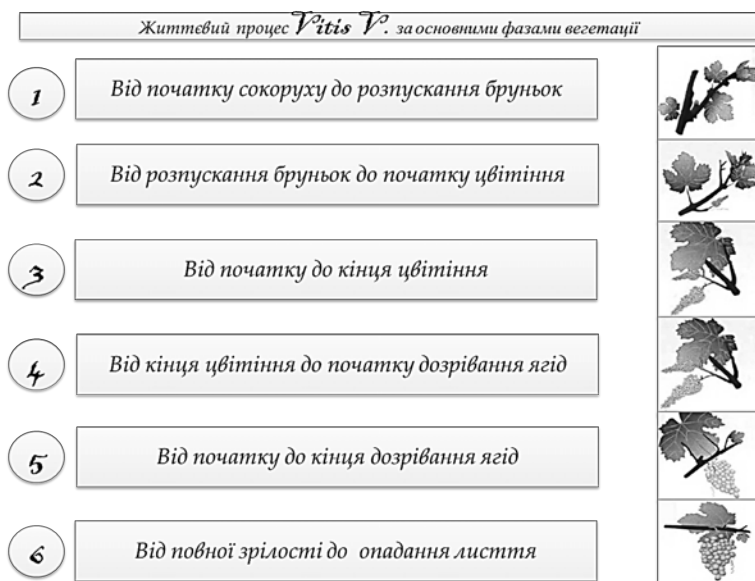

Рис. 2. Основні фази вегетації *Vitis V.*

Розроблено авторами за джерелом [1]

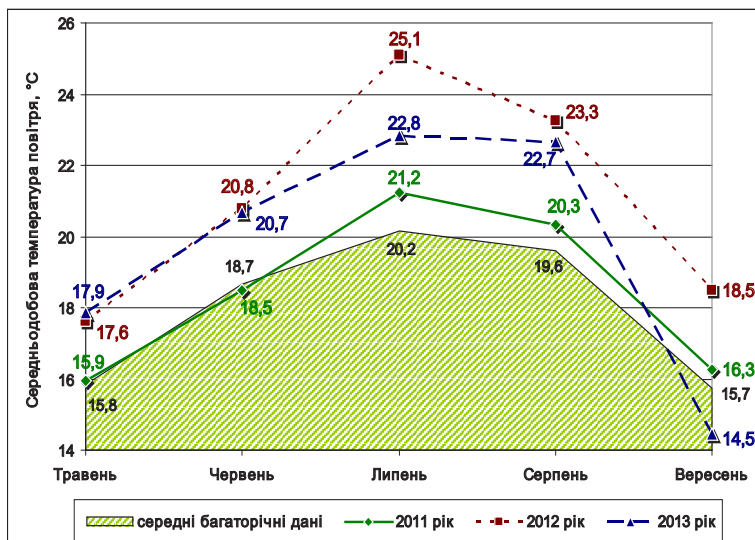

Рис. 3. Температурний режим Закарпаття за 2011-2013 роки

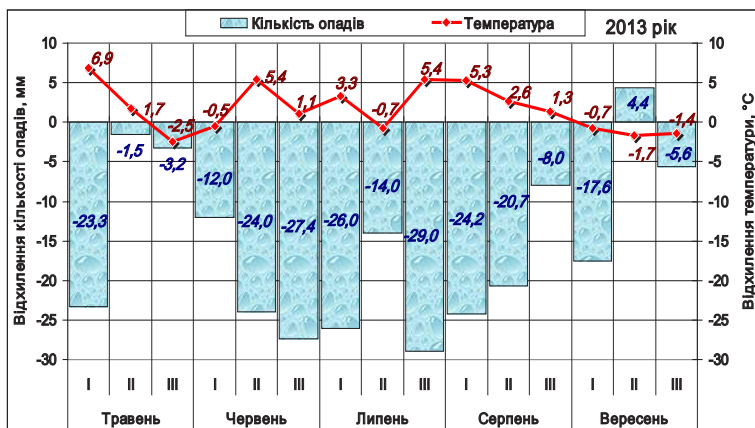

Рис. 4. Характеристика погодних умов 2013 року проведення досліджень

проходило при вологозабезпеченні на рівні середньо багаторічних даних, в 2012, 2013 і 2014 рр. – в умовах посухи (кількість опадів у ці роки, хоч і не була мінімальною, проте розподілялась по місяцях несприятливо для формування і досягання урожаю, в 2015 році цвітіння винограду проходило при рясних опадах, пагони стали крихкими і легко ламалися, ягоди збільшилися але м'якуш став не такий щільний та більш розпливчастий. У порівнянні з минулими роками врожай 2015 року мав слабкий аромат, міцність шкірки та значно менший вміст цукрів, а підвищена вологість сприяла розвитку грибних хвороб.

Висновки і пропозиції. Таким чином, погодні умови Закарпатської області за роки проведення досліджень знаходилися в сильному коливанні відносно середніх величин багаторічних спостережень і суттєво вплинули на продуктивність європейських технічних сортів винограду, які вивчалися для визначення рівня адаптивності.

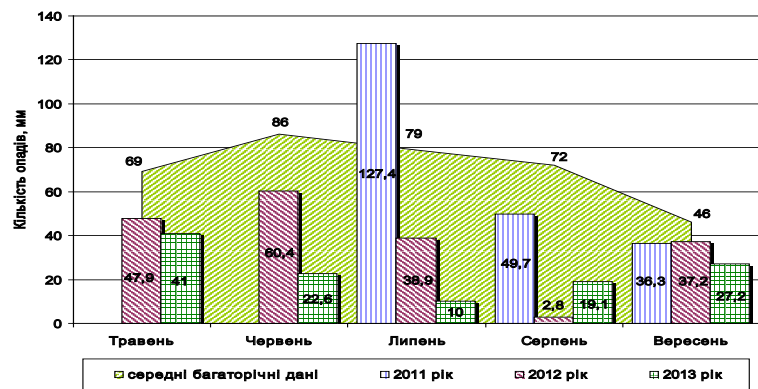

Рис. 5. Режим зволоження в с. Середнє Закарпатської області за 2011-2013 роки

Результати досліджень показали, що с. Середнє Закарпатської області є придатним для вирощування основних європейських технічних сортів винограду, але слід зауважити про доцільність використання агротехнічних методів та частих обробок засобами захисту для підвищення стійкості на збільшення врожайності.

Список літератури:

1. Негруль А. М. Виноградарство / А. М. Негруль. – М.: Госизд. с. -х. лит, 1959. – 245 с.
2. Неделчев Н. Виноградарство / Н. Неделчев, М. Кондарев. – М.: Госизд. с. -х. лит, 1962. – 124 с.
3. Дикань А. П. Влияние температуры воздуха и продолжительности первой фазы вегетации на плодоносность побегов и урожая винограда / А. П. Дикань // Физиология и биохимия культурных растений. – 1982. – Т. 11. № 2 (77). – С. 25.
4. Старченко В. Ф. Посібник по сільському господарству / В. Ф. Старченко, О. П. Каневський, П. В. Рудницький, Ф. Г. Луценко // Книга перша. – Харків, 1946. – 1269 с.
5. Болгарев П. Т. Виноградарство Крима Текст / П. Т. Болгарев. – Симферополь: Крымиздат. – 1951. – 516 с.

Шейдик К.А., Гончаренко И.И., Маргитай Л.Г.

Ужгородский национальный университет

ФАЗЫ РАЗВИТИЯ ЕВРОПЕЙСКИХ СОРТОВ ВИНОГРАДА В КОНТЕКСТЕ ПОГОДНЫХ УСЛОВИЙ ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Исследовано соответствие фаз развития винограда европейских сортов с погодными условиями Закарпатья. Климатические особенности и условия погоды (изменение количества тепла, осадков, влаги, силы ветров, облачности и т.д.) во время вегетации винограда в большой степени влияют и на его производительность. Наблюдение за всем периодом вегетации и за погодными условиями, которые его сопровождают, дает возможность правильно применять агротехнические методы, в свою очередь влияет на получение высокого урожая. **Ключевые слова:** виноградарство, европейские сорта, фазы вегетативного развития винограда, климатические условия Закарпатья, агротехнология.

Sheydik K.A., Goncharenko I.I., Margitay L.H.

Uzhgorod National University

PHASES OF EUROPEAN GRAPE DEVELOPMENT VARIETIES IN THE CONTEXT OF WEATHER CONDITIONS OF TRANSCARPATHIAN REGION

Summary

The phase matching of European grape varieties in weather conditions of Transcarpathia. Climatic features and weather conditions (heat change, precipitation, humidity, wind strength, cloud cover, etc.) during the growing season of grapes heavily influence the productivity. The observation period for all vegetation and weather conditions accompanying enables properly apply agro-technical methods, which in turn affects the receipt of high harvest.

Keywords: wine, European varieties of grapes, vegetative phase, climatic conditions, Transcarpathia, agricultural technologies.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 66

ERARBEITUNG EINER METHODIK ZUR ANALYSE DES BIOGASPOTENZIALS VON LANDWIRTSCHAFTLICH GENUTZTER REGIONEN UNTER BERÜCKSICHTIGUNG DER BIOGASEINSPEISUNG IN DAS ERDGASNETZ

Bunturi Yu.V., Shestopalov O.V., Tykhomyrova T.S.
National Technical University «Kharkov Polytechnic Institute»

Es wurde eine Methodik zur Analyse des Biogaspotenzials von landwirtschaftlich genutzter Regionen am Beispiel Deutschlands erarbeitet. Biogas wird aus Energiepflanzen hergestellt. Biogas sollte in das Erdgasnetz eingespeist werden. Für die Einschätzung Biogases wurde Geoinformationsprogramm ArcGis verwendet. Mit Hilfe dieses Programms wurde ein Modell erstellt und ein Algorithmus entwickelt, die dank speziellen für ArcGis geeigneten Karten und Datenmaterialien über Biogasanlage ermöglichen, Biogaspotenzial einzuschätzen.

Schlagwörter: Biogas, Biogaspotenzial, Erdgas, Biogasanlagen, Geoinformationsprogramm ArcGis, Energiepflanzen.

Aufstellung des Problems. Eine verstärkte Nutzung erneuerbarer Energien ist für den Aufbau von zukunftsfähigen Energiesystemen in Deutschland sehr wichtig. Hierbei nimmt gerade die Biomasse national wie international an Bedeutung zu, weil sie bedeutsame Potenziale aufweist, in der Regel speicherfähig ist und eine Vielzahl von unterschiedlichen Nutzungsmöglichkeiten zulässt.

Innerhalb der Bandbreite der Biomasseoptionen wird der Energieträger Biogas bisher meist mit Bezug auf die Vergärung von Rückständen wie Gülle oder Bioabfall und die traditionelle Nutzung für eine lokale Stromerzeugung am Ort der Biogasanlage erforscht. Die Potenziale zu diesem Zweck sind aber begrenzt und entsprechend gering.

Der Anteil des Biogases aus Energiepflanzen erhöht sich im Vergleich mit dem Biogas aus Gülle. Durch die Einspeisung des Biogases ins Erdgasnetz kann man neue Verbraucher versorgen, die sich nicht mehr zwangsläufig in direkter Nähe zu einer Biogasanlage befinden müssen. Angesichts dieser Möglichkeiten nimmt das Thema Biogaseinspeisung in der deutschen Energiepolitik und Energiemarkt an Bedeutung zu.

Nach Angaben der Agentur für erneuerbare Energie rund 8.000 Biogasanlagen mit ca. 3.860 Megawatt installierter Leistung erzeugten 2014 in Deutschland rund 29 Milliarden Kilowattstunden Strom für fast acht Millionen Haushalte sowie Wärme und Kraftstoffe. Damit wurden insgesamt 16 Millionen Tonnen Treibhausgase vermieden [1]. Biogas ist ein brennbares Gas, das durch Vergärung von Biomasse entsteht. Es ist eine vielseitige erneuerbare Energiequelle, deren Potenziale man in Deutschland entdeckte. Mit Hilfe von Biogasanlagen wird Biogas nicht nur aus Abfällen, sondern auch aus nachwachsenden Rohstoffen produziert. Dazu kommt ein Begriff «Biogaspotenzial». Biogaspotenzial zeigt eine maximale Obergrenze der Energienutzung aus Biomasse auf. Deswegen ist es wichtig, die landwirtschaftliche Fläche aus nachwachsenden Rohstoffen einzuschätzen, damit man die Biogasseinlage genauer planen kann. Weil die Biogasher-

stellung einen kontinuierlichen Zustandsverlauf hat, ist es sinnvoll, Biogas nach der Aufbereitung ins Erdgasnetz einzuspeisen. Dank dem Geoinformationsprogramm ArcGis ist es möglich geworden, Biogaspotenzial grafisch darzustellen und schneller zu berechnen.

Analyse allerletzter Durchforschungen und Publikationen. Im Artikel «Flächennutzungswandel durch Biogaserzeugung» [2] werden eine systematische Auswertung des Energiepflanzenanbaus, speziell des Silomaisanbau, in Reinland-Pfalz und einigen ausgewählten Landkreisen in der Region Trier dargestellt und Zusammenhänge zur Biogaserzeugung aufgezeigt.

In anderem Artikel «Biogasaufbereitung in Deutschland und Europa – ein Blick über den Tellerrand» [3] wird die Aufbereitung von Biogas zu Biomethan beschrieben. Dazu wird die Statistik über Anlagen zur Aufbereitung von Biogas zu Erdgas dargestellt.

Deutsches Biomasseforschungszentrum hat die Information über globale und regionale räumliche Verteilung von Biomassepotenzialen veröffentlicht [4].

Im Abschlussbericht des Landkreises Südwestpfalz wird über integriertes Klimaschutz- und Energiekonzept für den Landkreis Südwestpfalz berichtet [5].

In der Diplomarbeit des Institutes für physische Geographie und Landschaftsökologie Leibniz Universität Hannover wird ArcGis als geschützte Untersuchung des Pflanzenanbaus für Biogasanlagen und dessen potentieller Auswirkung auf Beschaffenheit und den Zustand von Boden und Wasser in Schleswig-Holstein durchgeführt [6].

Die wichtigste Information kommt aus der Diplomarbeit mit dem gleichen Titel wie das Thema der wissenschaftlichen Arbeit [7], wo das Ganze zusammengefasst und dank ArcGis graphisch dargestellt wird.

Darlegung des hauptsächlichen Materials. Das sind drei Teile: Methodik zur Analyse von Biogaspotenzial, ausgewählte Region in Deutschland und Geoinformationssystem ArcGis.

Methodik zur Analyse von Biogaspotenzial. Um eine Methodik zur Biogaspotenzialanalyse zu erarbeiten, müssen die landwirtschaftliche Situation (tierische Exkremente und Ernterückstände, Nachwachsende Rohstoffe, Biogaspotentiale, Stoffströme, Gaserträge und Gasqualitäten) und die Einflussfaktoren (Flächenerträge, Methanbeute, Biogasqualität und Biogasquantität, Einspeisung in das vorhandene Erdgasnetz, Standort, Betriebsform und Substrat) betrachtet werden. Dazu sollten noch Transportfähigkeit unter ökonomischen Aspekten, Eingrenzung durch äußere Bedingungen

und regionale Unterschiede der Biogaseinspeisung im Betracht genommen werden [8]. In der Tabelle 1 wird die Untergliederung des Biogaspotentials in Deutschland präsentiert.

Eine allgemeine Methodik zur Analyse des Biogaspotenzials für die beliebige landwirtschaftliche Region unter Berücksichtigung der Biogaseinspeisung ins Erdgasnetz wird nach alle vorher beschriebenen Kenntnissen in Abbildung 1 zusammengefasst [7].

Um das Biogas zu gewinnen, braucht man ein Substrat aus der Landwirtschaft. Das können im

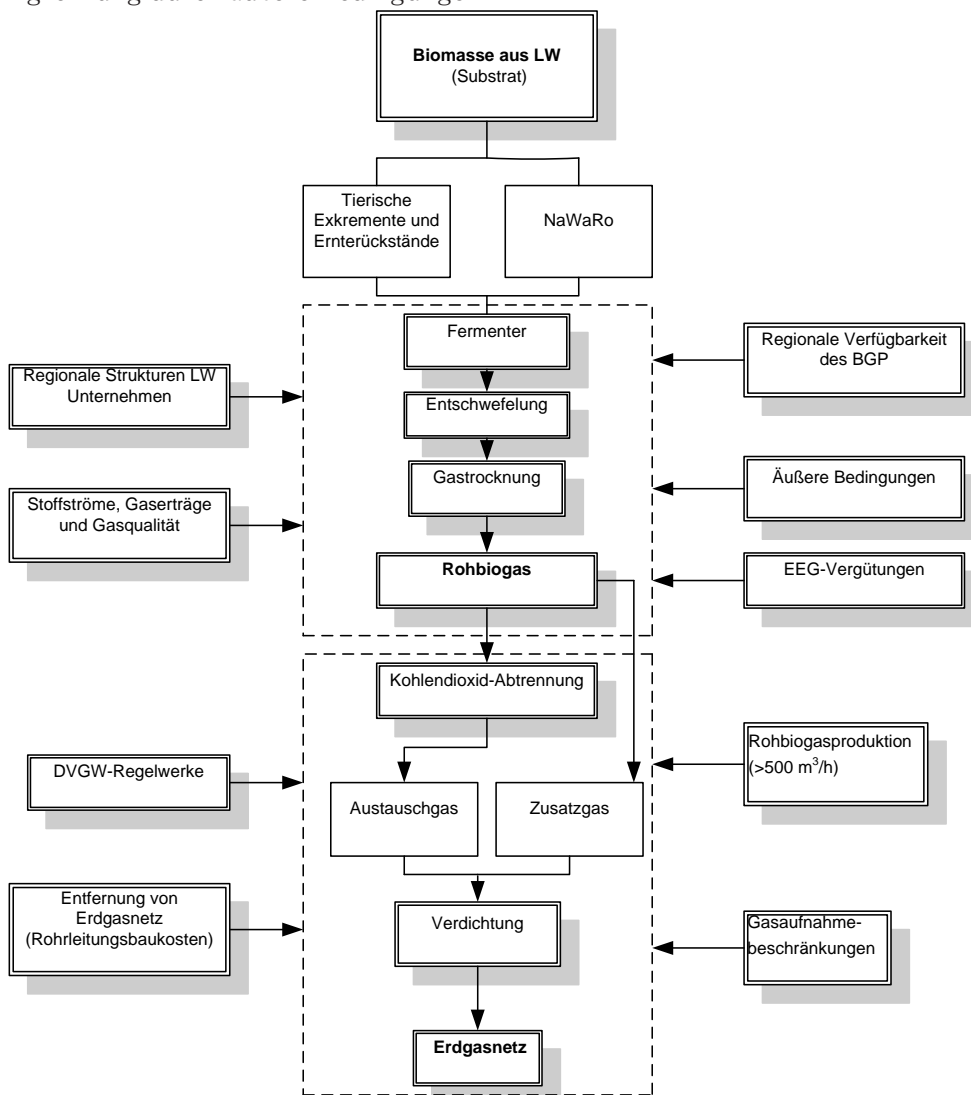

Abbildung 1. Methodik zur Analyse des Biogaspotenzials unter Berücksichtigung der Biogaseinspeisung ins Erdgasnetz

Tabelle 1

Beschreibung der Untergliederung des Biogaspotenzials in Deutschland

№	Potentiale	Kommentar	Quellen
1	Theoretisches Potenzial	In der Praxis ist es nicht von Bedeutung, da es kaum Aussagen über praktische Nutzbarmachung ermöglicht, wird hier nicht betrachtet.	[8]
2	Technisches Potenzial	Beschreibt den technisch möglichen Beitrag zur Nutzung regenerativer Energien (ca. 17 Mio. ha der landwirtschaftlichen Fläche [18] entspricht 260 PJ/a). Es wird aufgrund von Transportrestriktionen auf 190 PJ/a reduziert.	[8]
3	Wirtschaftliches Potenzial	Wegen seiner vielfältigen Einflussgrößen nur bedingt geeignet, wird in Diplomarbeit nicht ermittelt.	[8]
4	Erschließbares Potenzial	Kleiner als das wirtschaftliche Potenzial aufgrund noch vorhandener, aber bereits abgeschriebener Altanlagen (Variante 1) oder größer als das Wirtschaftliche Potenzial durch staatliche Unterstützung (Variante 2). Nach Konversion in einer Biogasanlage steht in Form von Biogas bereit. Es entspricht ca. 44 PJ/a [14].	[8]

Fall der Biogaserzeugung aus landwirtschaftlichen Biogasanlagen (BGA) tierische Exkrememente und Ernterückstände oder/und nachwachsende Rohstoffe (NaWaRo) sein.

Die Biogaserzeugung findet in einer Biogasanlage (Fermenter) statt. In dem gesteuerten Prozess der Biogasbildung sind verschiedene Arten von anaeroben Mikroorganismen beteiligt, deren Mengenverhältnis zueinander durch Ausgangsstoffe, pH-Wert, Temperatur- und Faulungsverlauf beeinflusst wird. Aufgrund der Anpassungsfähigkeit dieser Mikroorganismen an die Prozessbedingungen können nahezu alle organischen Stoffe durch Verfaulen abgebaut werden. So entsteht Rohbiogas. Die Entfeuchtung und Entschwefelung des Rohbiogases können bei allen Anwendungen jedoch als zwei minimale grundlegend erforderliche Reinigungsschritte angesehen werden und sie sind Stand der Technik.

Bei Rohbiogasgewinnung spielen fünf Einflussfaktoren sehr wichtige Rolle:

(1) Regionale Strukturen landwirtschaftlichen Unternehmen (landwirtschaftliches Einzelunternehmen, Gemeinschaftsanlage oder industrieller Betreiber);

(2) Regionale Verfügbarkeit des BGP (landwirtschaftliche Fläche für NaWaRo-Anbau oder/und Anzahl von Großvieheinheiten je landwirtschaftliche Fläche);

(3) Äußere Bedingungen (Topographie und Infrastruktur);

(4) Stoffströme, Gaserträge und Gasqualität (Herkunft der Substrate und deren wichtigste Eigenschaften wie Trockensubstanz, organische Trockensubstanz, Nährstoffe oder vorhandene organische Stoffe);

(5) Erneuerbare Energien Gesetz (EEG)-Vergütungen (Grundvergütung, NaWaRo-Bonus, Kraft-Wärme-Kopplung (KWK)-Bonus und Technologie-Bonus).

Zur Erdgaseinspeisung muss das Rohbiogas entweder als Austauschgas oder als Zusatzgas noch aufbereitet werden.

Das Biogas als Austauschgas muss von Kohlendioxid durch verschiedene Verfahren wie z.B. Druckwechseladsorption oder absorptive CO₂-Abtrennverfahren abgetrennt werden.

Das Biogas als Zusatzgas benötigt keine Kohlendioxid-Abtrennung und kann genau wie Biogas als Austauschgas nach CO₂-Abtrennung auf bestimmte Druckstufe verdichtet werden, damit es ins Erdgasnetz eingespeist werden kann.

Speist man das Biogas nach der Aufbereitung ins Erdgasnetz ein, wird die Einspeisung von vier der wichtigsten Faktoren beeinflusst:

(1) Rohbiogasproduktion (ab 500 m³/h des Biogases wirtschaftlich);

(2) Deutsches Verein des Gas und Wasserfaches (DVGW) – Regelwerke (DVGW G 260, G 262, G 280 und G 685);

(3) Entfernung von Erdgasnetz (Rohrleitungsbauposten);

(4) Gasaufnahmebeschränkungen (Es darf nur so viel Biogas ins Gasnetz eingespeist werden, wie ihm auch entnommen wird.).

Ausgewählte Region in Deutschland. Es wurde Ostachsen ausgewählt. Ostachsen hat vier Landkreise sowie zwei kreisfreie Städte. Die Gesamtfläche beträgt 4.495,4 km² [9]:

– Landkreis Niederschlesischer Oberlausitzkreis: Fläche von 1.340,30 km²

– Landkreis Löbau-Zittau: Fläche von 698,50 km²

– Landkreis Bautzen: Fläche von 955,45 km²

– Landkreis Kamenz: Fläche von 1.339,10 km²

– Stadtkreis Hoyerswerda: Fläche von 94,76 km²

– Stadtkreis Görlitz: Fläche von 67,22 km²

In Sachsen gab es im März 2008 139 Biogasanlagen (Ostsachsen: 23 in Betrieb, vier in der Planung und eine im Bau) im landwirtschaftlichen Bereich und der verarbeitenden Nahrungsmittelproduktion (Stand 03.2008) [10]. Im Vergleich zum 08.2003 existierten in Sachsen nur 30 Biogasanlagen (Ostsachsen – fünf in Betrieb und zwei im Bau) [11].

Geht man in Deutschland von einer installierten Leistung von ca. 200-220 MW_{el} (Stand 08.2003) [11] aus, trug Sachsen mit 4,3-6,8% bei.

Im Jahr 2003 wurden von 30 Biogasanlagen für eine Untersuchung der 20 landwirtschaftlichen Biogasanlagen in Sachsen bereits fertig gestellt, davon 14 Biogasanlagen auf Milchproduktions-, eine Biogasanlage auf Bullenmastproduktions- und fünf Biogasanlagen auf Schweineproduktionsbasis [11].

In Sachsen ließen sich unter Verwendung der durchschnittlichen Sommergrundlast 13% des Potenzials als Zusatzgas einspeisen [8]. Das entsprach einer Menge von 48.618 m³/h. Wird wieder mit dem Tagesgangfaktor und mit dem landwirtschaftlichen BGP gerechnet und dazu auf Ostachsen bezogen, kommt man auf 3.744 m³/h Biogase.

Vergleicht man diese beiden Werte mit der realen Biogasproduktion von landwirtschaftlichen Biogasanlagen, ergeben sich etwa 2.800 m³/h Biogas zur theoretischen Einspeisung ins Erdgasnetz und 500 m³/h Biogas werden zum Eigenbedarf (Heizen) verwendet.

Geoinformationssystem ArcGis. Ein ArcGIS oder ist ein rechnergestütztes Informationssystem, das aus Hardware, Software, Daten und Anwendungen besteht. Mit ihm können raumbezogene Daten digital erfasst, gespeichert und reorganisiert, modelliert und analysiert sowie grafisch präsentiert werden [12]. Es vereint eine Datenbank und die zur Bearbeitung und Darstellung dieser Daten erforderlichen Methoden.

Eine Potenzialstudie Biogas im Netzgebiet kann durch [13]:

– Erfassung des landwirtschaftlichen Potenzials,

– Ermittlung möglicher Bioerdgasmengen, die im Netzgebiet produziert und in dieses eingespeist werden können,

– Definition von Vorzugsstandorten für Biogasanlagen mit Einspeisung im Versorgungsgebiet und Analyse für ein Optimum aus netztechnischer Sicht in ArcGIS erarbeitet werden.

Die GIS-Schwerpunkte werden im Wesentlichen in zwei Fälle eingeteilt und danach bewertet.

Der erste Fall betrachtet die Visualisierung und die Berechnung der Biogaspotenziale für die existierenden Biogasanlagen.

Beim Fall 2 handelt es sich um ein selbst entwickeltes Modell, mit dem das Biogaspotenzial einer zukünftigen Biogasanlage an einem vordefinierten Ort eingeschätzt werden kann und womit man Vorzugsstandorte für Biogasanlagen, welche ins Erdgasnetz einspeisen können, suchen kann.

Im ersten Fall werden folgende Daten (vor und nach Bearbeitung) in ArcGIS 9.2 verwendet:

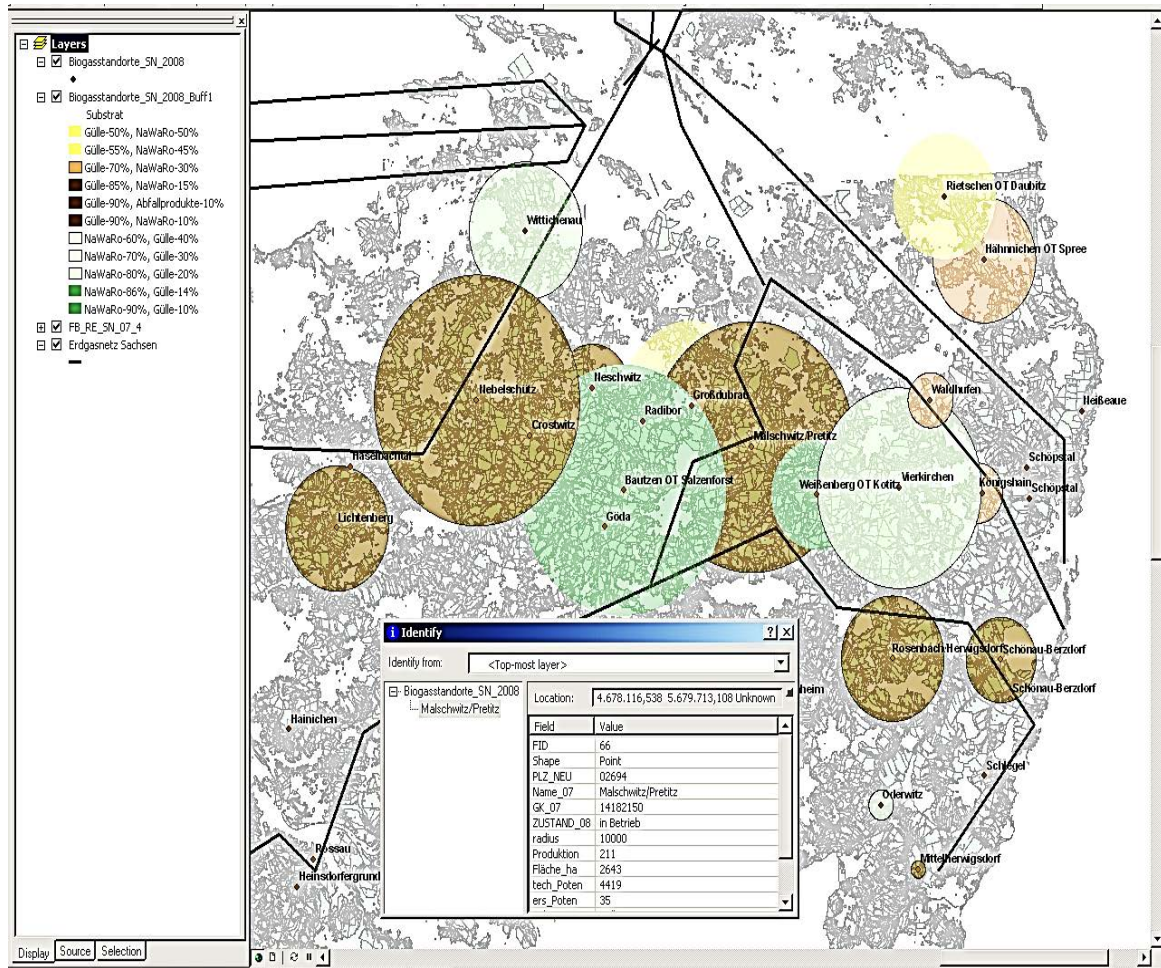

Abbildung 2. Visualisierung im ArcGIS (Fall 1)

Tabelle 2

Beschreibung des Algorithmus «Methodik zur Biogaspotenzialanalyse»

Schritt	kurze Beschreibung	Kommentar	benötigte Karten (Dateien)
1	Standort auswählen	Es wird ein oder mehrere Standorte für BGA festgelegt.	Standort einer oder mehreren BGA (Shapefile) und landwirtschaftliche Fläche (Shapefile)
2	Substrat angeben	%-Anteil an Gülle- und NaWaRo-Substrat wird eingeschätzt.	--
3	Maximale Entfernung von Substrat angeben	Maximale Entfernung von NaWaRo-Substrat wird für eine BGA bewertet.	Standort einer oder mehreren BGA (Shapefile) und landwirtschaftliche Fläche (Shapefile)
4	Geplante Biogasproduktion angeben	Biogasproduktion wird eingeschätzt.	--
5	Berechnung des erschließbaren Potenzials	Das erschließbare Potenzial wird ermittelt.	--
6	Berechnung der gesamten Fläche in Einzugsradius	Gesamte Fläche, die im Radius (Schritt 3) von einer BGA liegt, wird berechnet.	Standort einer oder mehreren BGA (Shapefile) und landwirtschaftliche Fläche (Shapefile)
7	Berechnung des technischen Potenzials	Das technische Potenzial wird ermittelt.	Standort einer oder mehreren BGA (Shapefile) und landwirtschaftliche Fläche (Shapefile)
8	Vergleich zwischen erschließbaren und technischen Potenzial	Es wird verglichen, wie groß das Verhältnis zwischen erschließbaren und technischen Potenzial ist.	Standort einer oder mehreren BGA (Shapefile) und landwirtschaftliche Fläche (Shapefile)
9	Messung/Berechnung des minimalen Abstands des Erdgasnetzes von der BGA	Der minimale Abstand des Erdgasnetzes von einer BGA wird gemessen oder ermittelt.	Standort einer oder mehreren BGA (Shapefile), landwirtschaftliche Fläche (Shapefile) und Erdgasnetz (Digitalisierung oder Shapefile)
10	Zusammenfassung in einer Attributtabelle	Alle Ergebnisse werden in einer neuen Attributtabelle zusammengefasst.	Standort einer oder mehreren BGA (Shapefile), landwirtschaftliche Fläche (Shapefile) und Erdgasnetz (Digitalisierung oder Shapefile)

- Landwirtschaftliche Nutzfläche Sachsens [14]
- Biogasanlagen (in Betrieb, im Bau und in Planung) in Sachsen [15]
- Hochdruckgasnetze in Deutschland [16]

Alle drei Dateien liegen im Gauß-Krüger-Koordinatensystem vor. In Deutschland beruht Gauß-Krüger Koordinatensystem auf namensgleichen GCS («GCS_Deutsche_Hauptdreiecksnetz»). ArcGIS definiert diese Projektionen unter dem Namen «Germany Zone x» (x = 1, 2, 3, 4, 5). Die Daten für die Diplomarbeit werden in «Germany Zone 4» verwendet, welche für Sachsen gilt.

Für den zweiten Fall genügt die landwirtschaftliche Nutzfläche Sachsens [14] und ein neu erstelltes Shapefile mit dem gewünschten Standort (Geometriertyp: Punkt).

Algorithmus «Methodik zur Biogaspotenzialanalyse» wird in der Tabelle 2 zusammengefasst [7].

Die Visualisierung für den Fall 1 wird als Beispiel nach der Bearbeitung in ArcGIS in Abbildung 2 demonstriert [7].

Aus Abbildung 2 kann erkannt werden:

- fünf Typen von landwirtschaftlichen Biogasanlagen (fünf verschiedene Farben), abhängig vom Substratanteil (Gülle und NaWaRo)
- Hochdruckgasnetz,
- Landwirtschaftliche Fläche
- Landwirtschaftliche Biogasanlagen mit maximaler Substratentfernung (kreisförmig) für einen bestimmten Standort

Damit ist es möglich, die einzelnen Parameter in einer Attributtabelle (Shapefile) manuell zusammenzufassen. Die Informationen, die in der Attributtabelle stehen können, werden beispielhaft in der Tabelle 3 dargestellt [7].

Tabelle 3

Mögliche Darstellung der Information nach Visualisierung in Attributtabelle

Nummer	Parameter	Einheit
1	Postleitzahl des Standorts	--
2	Standortname	--
3	Zustand der BGA	--
4	Biogasproduktion	m ³ /h
5	Maximale Entfernung einer BGA von NaWaRo-Substrat	m
6	Gesamte landwirtschaftliche Nutzfläche	ha
7	Substratanteil	%
8	Entfernung einer BGA von Erdgasnetzleitung	m
9	Technisches Potenzial	TJ/a
10	Erschließbares Potenzial	TJ/a
11	Verhältnis «technisches zu erschließbarem Potenzial»	%

In Abbildung 3 wird Visualisierung im ArcGIS (Fall 1), Einschätzung der minimalen Entfernung zur Biogasanlage aufgezeigt [7].

Der «ModelBuilder» in ArcGIS ermöglicht Anwender ohne Programmiererfahrung die Erstellung komplexer Modelle geografischer Zusammenhänge. Der GIS Arbeitsablauf wird durch eine intuitive Benutzeroberfläche und eine einfache Verwaltung der vom Anwender konzipierten Modelle unterstützt [17].

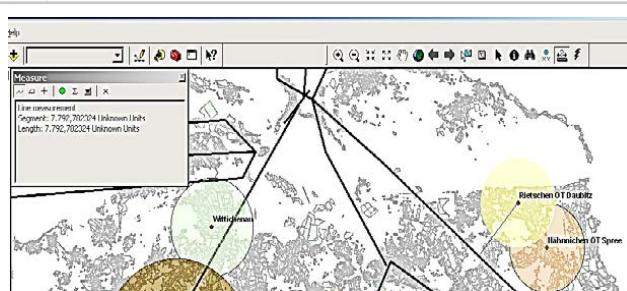

Abbildung 3. Visualisierung im ArcGIS (Fall 1) – Einschätzung der minimalen Erdgasnetzentfernung zur Biogasanlage

Zur Abarbeitung des Modells wird folgendes vorausgesetzt [7]:

- 1) Karte mit landwirtschaftlicher Fläche (Shapefile), die zur Verfügung stehen sollte und ein neues selbst gefertigte Shapefile (Point-Typ),
- 2) Beide Karten müssen in einem einheitlichen Koordinatensystem vorliegen.

Das Modell besteht aus drei wesentlichen Komponenten:

- 1) Eingangskomponenten, wie Shapefile oder die Angaben (blau), die nach der Einschätzung ins Modell eingegeben werden müssen (z.B. Entfernung vom ausgewählten Standort oder Anteil an Gülle- bzw. NaWaRo-Substrat);
- 2) Spezielle Werkzeuge, die man zur Lösung der Aufgabe benötigt (gelb);
- 3) So genannte «Ergebnisse» (grün) können die Ausgangs- und/oder Eingangskomponenten/Zwischenergebnisse genommen werden.

Als Ergebnisse erhält man eine Attributtabelle, die als Muster zusammengefasst ist:

- 1) Anzahl von ausgewählten Standorten für Biogasanlagen
- 2) Anzahl von den einzelnen Feldern, die zu dieser BGA gehören
- 3) Gesamte landwirtschaftliche Nutzfläche für alle Felder für bestimmte Biogasanlage (ha)
- 4) Ermitteltes technisches Potenzial für jede Biogasanlage (kJ/a)
- 5) Ermitteltes erschließbares Potenzial für jede Biogasanlage (kJ/a)
- 6) Verhältnis des erschließbaren Potenzials zum technischen Potenzial (%)
- 7) Anteil an NaWaRo-Substrat (%)
- 8) Anteil an Gülle-Substrat (%)

Es ist möglich, die Entfernung einer Biogasanlage vom Erdgasnetz automatisch zu berechnen. Hierfür wird das «Near»-Werkzeug verwendet. Man benötigt dazu zwei Dateien: Standorte von Biogasanlagen (Vektorobjekt, Geometriertyp: Punkt) und das Erdgasnetz (Vektorobjekt, Geometriertyp: Polylinie).

Zusammenfassung. Das Biogas ist eine wichtige erneuerbare Energiequelle für Deutschland. Mit Hilfe einer Biogasanlage kann Strom und/oder Wärme produziert werden. Man kann auch das Biogas durch eine zusätzliche Aufbereitungsstufe ins Erdgasnetz einspeisen.

Um die energetische Menge des Biogases zu definieren, kommt man zum Begriff «das Biogaspotenzial». Das Biogaspotenzial zeigt eine maximale Obergrenze der Energienutzung aus Biomasse auf. Wird die Biomasse aus der Landwirtschaft betrachtet, unterscheidet man zwei Typen, nämlich

Biomasse aus Gülle und aus NaWaRo (Mais, Getreide und/oder Gras).

Das landwirtschaftliche Potenzial beträgt ca. 77% vom gesamten Biogaspotenzial.

Die landwirtschaftliche Fläche zur energetischen Nutzung ist von vielfältigen Faktoren abhängig. Das sind die wirtschaftliche Flächennutzung, die Bodenqualität des Standortes, klimatische Bedingungen am Standort, zu beachtende Fruchtfolgen sowie die verfügbare Technik. Auch politische Rahmenbedingungen wie Stilllegungsprämien oder andere agrarpolitische Förderinstrumente haben einen Einfluss auf die Flächenkonkurrenz.

Um Rohbiogas aus der fermentativen Erzeugung ins Erdgasnetz einzuspeisen, sind meistens drei Arbeitsschritte notwendig: Biogaseschwefelung, Gastrocknung und die CO₂-Abtrennung. Die Untersuchungsergebnisse aus der Praxis zeigen, dass bei kleineren Anlagengrößen wesentlich höhere spezifische Kosten anfallen als bei größeren Biogasaufbereitungsanlagen. Außerdem sollten Anforderungen an die Biogasaufbereitung durch spezielle DVGW-Regelwerke erfüllt werden. Man kann das Biogas als Austauschgas oder als Zusatzgas ins Erdgasnetz einspeisen.

In der Theorie werden zwei Typen von Biogasanlagen betrachtet: eine Gülle- und eine NaWaRo-Biogasanlage.

Biogasanlagen können außer an ungünstigen Standorten prinzipiell überall in Deutschland erstellt werden.

Das Gasnetz kann zu ca. 85% als flächendeckend angesehen werden. Es gibt wenige Standorte in Deutschland, an denen das Gasnetz zu weit von einer möglichen Biogasanlage entfernt ist, um das Biogas einzuspeisen. Diese Situation muss aber in jedem Einzelfall individuell analysiert werden. Als Kriterien für eine Biogaseinspeisung dienen Primärindikatoren (Standort der Biogasanlage) und sich daraus ergebende Sekundärindikatoren (Nähe zum Erdgas). Als Sekundärindikator gelten bei der Substratauswahl auch die Standortindikatoren klimatische Verhältnisse, Boden, Temperatur, Niederschlag, Vegetationszeit und Licht für die Qualität der Pflanzen.

Die gesamten Informationen dieser Arbeit kann man mit Hilfe des ArcGIS-Programms darstellen und ein technisches und erschließbares Potenzial für eine Biogasanlage durch ein Modell automatisch ermitteln. Die GIS-Schwerpunkte werden in zwei Schritte eingeteilt und danach gelöst. Der erste Schritt betrachtet die Analyse und die Berechnung der Biogaspotenziale für die schon existierenden Biogasanlagen. Beim zweiten Schritt handelt es sich um ein selbst entwickeltes Modell, wo das Biogaspotenzial einer zukünftigen Biogasanlage am bestimmten Ort eingeschätzt werden kann. Ein minimaler Abstand einer Biogasanlage vom Erdgasnetz lässt sich sowohl manuell als auch automatisch ermitteln. Für eine Zusammenstellung der Vorzugsstandorte von Biogasanlagen, die Biogas in das Erdgasnetz einspeisen können, ist das Programm ArcGIS geeignet.

Literatur:

1. Agentur für erneuerbare Energien (Stand 25.02.2016): <https://www.unendlich-viel-energie.de/erneuerbare-energie/bioenergie/biogas2>
2. Naturschutz und Landschaftsplanung 40 (3) «Flächennutzungswandel durch Biogaserzeugung»; Verena Kruska und Christoph Emmerling, 2008.
3. Technik «Biogasaufbereitung in Deutschland und Europa – ein Blick über den Tellerrand», Energie/Wasser-Praxis 1/2009.
4. «Globale und regionale räumliche Verteilung von Biomassepotenzial», Deutsches Biomasseforschungszentrum, Anhang I, März 2010.
5. Abschlussbericht «Integriertes Klimaschutz- und Energiekonzept für den Landkreis Südwestpfalz, einschließlich aller Kreisangehörigen Verbands- und Ortsgemeinden» Landkreis Südwestpfalz, Birkenfeld, Juni 2013.
6. Diplomarbeit «Gis – geschützte Untersuchung des Pflanzenanbaus für Biogasanlagen und dessen potentieller Auswirkung auf Beschaffenheit und den Zustand von Boden und Wasser in Schleswig-Holstein», Institut für physische Geographie und Landschaftsökologie Leibniz Universität Hannover, Hannover; Februar 2008
7. Diplomarbeit «Erarbeitung einer Methodik zur Analyse des Biogaspotenzials von landwirtschaftlich genutzter Regionen unter Berücksichtigung der Biogaseinspeisung in das Erdgasnetz», Bunturi Yuriy, Fakultät für Geowissenschaften, Geotechnik und Bergbau der Technischen Universität Bergakademie Freiberg, Institut für Geologie Lehrstuhl für Mathematische Geologie und Geoinformatik, TU Bergakademie Freiberg, 2008-2009.
8. Studie: «Einspeisung von Biogas in das Erdgasnetz», Leipzig, 2006.
9. Kowalke H. (Hrsg.): Sachsen – Perthes Länderprofile, 2000.
10. Biogasanlagen von landwirtschaftlichen Betrieben in Sachsen: http://www.smul.sachsen.de/de/wu/Landwirtschaft/download/Karte_und_Liste_2008.pdf, Stand 01.03.2008.
11. Information zur Biogaserzeugung, gesammelte Referate – Freistaat Sachsen: http://www.smul.sachsen.de/de/wu/Landwirtschaft/5_5325.htm, Sächsische Landesanstalt für Landwirtschaft, Stand 2003.
12. Ralf Bill: Grundlagen der Geoinformationssysteme, Heidelberg, 1994.
13. Erler R.: Aktivitäten im Themengebiet Biogas, Präsentation, DBI-Gastechnologisches Institut gGmbH Freiberg.
14. Digitales Feldblockkataster von Sachsen, Sächsische Landesanstalt für Landwirtschaft, www.landwirtschaft.sachsen.de/lfl, Stand 25.02.2016.
15. Standorte der Biogasanlagen in Sachsen, GIS Daten als.shp Datei, Dipl. – Geogr. Falk Ullrich, falk.ullrich@smul.sachsen.de, Stand 12.07.2008.
16. Natural Gas Information 1997, Paris, 1998.
17. Semiautomatische GIS Analysen mit dem ArcGIS ModelBuilder, <http://www.edu-zgis.net>, Stand 25.02.2016.
18. Struktur der Landwirtschaft in Deutschland 2005, www.eds-destatis.de, Stand 25.02.2016.

Бунтури Ю.В., Шестопапов О.В., Тихомирова Т.С.

Национальный технический университет «Харківський політехнічний інститут»

РОЗРОБКА МЕТОДИКИ АНАЛІЗУ ПОТЕНЦІАЛУ БІОГАЗУ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ РЕГІОНАХ, ПРИЙМАЮЧИ ДО УВАГИ ПОДАВАННЯ БІОГАЗУ В МЕРЕЖУ З ПРИРОДНИМ ГАЗОМ

Анотація

Розроблена методика аналізу потенціалу біогазу для сільськогосподарських регіонів, на прикладі Німеччини. Біогаз отримують в основному з енергетичних рослин. При цьому біогаз має бути поданий в мережу з природним газом. Для оцінки потенціалу біогазу була використана геоінформаційна програма ArcGis. За допомогою цієї програми була створена модель і розроблений алгоритм, які дозволяють за наявності спеціально розроблених під ArcGIS карт і даних про біогазові установки оцінити потенціал біогазу.

Ключові слова: біогаз, потенціал біогазу, природний газ, біогазові установки, геоінформаційна програма ArcGis, енергетичні рослини.

Бунтури Ю.В., Шестопапов А.В., Тихомирова Т.С.

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

РАЗРАБОТКА МЕТОДИКИ АНАЛИЗА ПОТЕНЦИАЛА БИОГАЗА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ РЕГИОНАХ, ПРИНИМАЯ ВО ВНИМАНИЕ ПОДАЧУ БИОГАЗА В СЕТЬ С ПРИРОДНЫМ ГАЗОМ

Аннотация

Разработана методика анализа потенциала биогаза для сельскохозяйственных регионов, на примере Германии. Биогаз получают в основном из энергетических растений. При этом биогаз должен быть подан в сеть с природным газом. Для оценки потенциала биогаза была использована геоинформационная программа ArcGis. С помощью этой программы была создана модель и разработан алгоритм, которые позволяют при наличии специально разработанных под ArcGIS карт и данных о биогазовых установках оценить потенциал биогаза.

Ключевые слова: биогаз, потенциал биогаза, природный газ, биогазовые установки, геоинформационная программа ArcGis, энергетические растения.

УДК 004.02

МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ РОЗРАХУНКУ ПРОЦЕСУ ГОРІННЯ ПАЛИВА У ТОПЦІ КОТЕЛЬНОГО АГРЕГАТУ

Василенко І.А., Куманьов С.О.

Український державний хіміко-технологічний університет

Досліджено стан роботи котельних агрегатів України. Запропоновано ефективні шляхи вирішення проблеми перевитрати природного газу. Розроблено математичну модель розрахунку процесу горіння палива. Детально описано модулі, що входять до комп'ютерної програми. Надано зразки розрахунків процесу при відповідних заданих умовах.

Ключові слова: природний газ, горіння, математична модель, метод Ейлера, кінетика.

Постановка проблеми. В умовах дефіциту природного газу в Україні підвищення ефективності роботи котельних, які займають домінуюче положення серед джерел теплопостачання, є однією з пріоритетних задач. Одним зі шляхів підвищення ефективності використання палива є оптимізація параметрів його спалювання. Для цього необхідно постійно здійснювати контроль якості спалювання палива та забезпечення його оптимального горіння. У наш час для контролю ви-

користують переважно методи, що ґрунтуються на контролюванні складу димових газів, які мають високу вартість і є інерційними. Разом з цим на старих котельних установках, яких на підприємствах України переважна більшість, ці методи не використовуються зовсім. Звідси і значна перевитрата дорогої імпортової сировини – природного газу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури, теоретичні та пошукові дослідження дозволяють стверджувати, що існу-

ють більш ефективні і прості методи контролю, які ґрунтуються на використанні фізико-електричних властивостей факела [1–3]. Найбільш перспективним способом перевірки тверджень та пошуку оптимальних параметрів процесу є математичне моделювання.

Оптимальним методом для моделювання топкових процесів спалювання газоподібного палива є метод Ейлера. Загальні рівняння руху повітряної маси записують на основі просторових рівнянь балансу маси, імпульсу, концентрації газових компонентів та енергії для газової суміші. Турбулентні характеристики газу описуються двопараметричною « k - ε » моделлю турбулентності. Передбачається, що подача палива і окиснювача відбувається окремо (дифузійне горіння) і не залежить від часу. Також передбачається, що газове середовище у топці може складатись з хімічно інертних молекул азоту N_2 , двоокису вуглецю CO_2 , пари води H_2O , а також реагуючих O_2 , CO і основних складових природного газу: метан CH_4 , етан C_2H_6 , пропан C_3H_8 і водень H_2 [4, 5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Широкому впровадженню цих методів перешкоджає недостатнє вивчення умов використання цих процесів, а також конструктивних рішень для промислової реалізації.

Мета статті. Для прогнозування цих процесів та визначення оптимальних умов розміщення датчиків контролю розроблено математичну модель розрахунку процесу горіння палива у топці котельного агрегату.

Виклад основного матеріалу. Комп'ютерна програма «Модель розрахунку процесу горіння палива у топці котельного агрегату» об'єднує у собі п'ять модулів (модуль визначення кінетики турбулентності, модуль визначення граничних умов, модуль визначення процесу перенесення для узагальненої змінної, модуль визначення поля тиску, модуль побудови двовимірного поля розподілення основних параметрів), що призначені для розрахунку процесу горіння палива у топках котельних агрегатів та визначення оптимальних умов розміщення датчиків на котельних установках. Програма розроблена у середовищі Delphi 7, має графічний інтерфейс, виведення результатів здійснюється у вигляді масиву даних та графічних залежностей.

У модулі 1 використовується модель турбулентності Джонса-Лаундера. Вона є найбільш апробованою і широко використовується у інженерних розрахунках моделей турбулентності. Вона ґрунтується на транспортних рівняннях для кінетичної енергії турбулентності і швидкості дисипації, що замикаються рівноважними, наближеними, експериментально перевіреними залежностями.

Рівняння балансу кінетичної енергії турбулентності k :

$$\frac{\partial \rho U_i k}{\partial x_i} = \frac{\partial}{\partial x_i} \left(\left[\mu + \frac{\mu_T}{\sigma_k} \right] \frac{\partial k}{\partial x_i} \right) + G_k - \rho \varepsilon.$$

Рівняння балансу дисипації ε :

$$\frac{\partial \rho U_i \varepsilon}{\partial x_i} = \frac{\partial}{\partial x_i} \left(\left[\mu + \frac{\mu_T}{\sigma_\varepsilon} \right] \frac{\partial \varepsilon}{\partial x_i} \right) + C_{\varepsilon 1} \cdot G_k \frac{\varepsilon}{k} - C_{\varepsilon 2} \frac{\rho \varepsilon^2}{k},$$

де G_k – швидкість генерації турбулентності; μ_m – коефіцієнт турбулентної в'язкості; δ_{ij} – символи Кронекера ($\delta_{ij} = 1$; $\delta_{ij} = 0$ ($i \neq j$)); σ_k , σ_ε , $C_{\varepsilon 1}$, $C_{\varepsilon 2}$, $C_{\varepsilon 3}$, C_μ – емпіричні константи моделі турбу-

лентності: $\sigma_k = 1,0$; $\sigma_\varepsilon = 1,3$; $C_{\varepsilon 1} = 1,44$; $C_{\varepsilon 2} = 1,92$; $C_{\varepsilon 3} = 1,83$; $C_\mu = 0,09$.

Результати розрахунків виводяться у вигляді таблиці даних.

У модулі 2 визначаються граничні умови на стінках топкового об'єму, на площині (вісі) симетрії, на вхідних і вихідних межах.

У якості граничних умов на стінках топкового об'єму використовуються умови першого роду для температури газу, рівність нулю згідно нормалі концентрацій компонентів газу та тертя на стінках топкової камери.

Метод пристінкових функцій використовується для визначення тертя на стінках камери згорання τ_w , значень енергії турбулентності і швидкості її дисипації в пристінній області, що є конвективною складовою теплового потоку q^{conv} . Застосування методу пристінкових функцій дозволяє уникнути необхідності використання великої кількості точок різницевої сітки для описання поведінки характеристик потоку поблизу твердої межі. В даному випадку застосовується метод пристінкових функцій для однофазних течій.

Розраховується безрозмірна відстань y^+ до найближчого пристінкового вузла:

$$y^+ = \frac{\rho k_p^{1/2} C_\mu^{1/4} y_p}{\mu}.$$

де k_p – значення кінетичної енергії турбулентності, розраховане при вирішенні відповідного рівняння перенесення з використанням граничної умови на стінці $k = 0$; y_p – розмірна відстань від найближчого пристінкового вузла до стінки, м.

Розраховується значення безрозмірної швидкості u^+ :

$$\begin{cases} y^+ & \text{при } y^+ \leq 11,63 \\ u^+ = \frac{1}{k} \ln(Ey^+) & \text{при } y^+ > 11,63 \end{cases}$$

де $k = 0,4$ постійна Кармана.

Розраховується напруження на стінці:

$$\tau_w = \frac{\mu_p y^+}{u_p^+ y}.$$

Розраховується значення безрозмірної ентальпії h^+ :

$$h^+ = Pr_t (u^+ + \Pi),$$

де Pr_t – турбулентне число Прандтля; Π – опір ламінарного підшару перенесення енергії.

Розраховується значення конвективного теплового потоку між стінкою і газовим середовищем:

$$q_w = \frac{\rho^{1/2} \tau_w^{1/2} (h_w h_p)}{h^+},$$

де h_w – ентальпія найближчого вузла всередині сітки; h_p – ентальпія найближчого пристінкового вузла.

Значення швидкості дисипації турбулентної кінетичної енергії визначається з співвідношення:

$$\varepsilon_p = \frac{C_\mu^{3/4} k_p^{3/2}}{(0,4 y_p)^3}.$$

Якщо течія є симетричною відносно деякої площини, то ця площина симетрії обирається у якості граничної, і на ній задаються умови симетрії (рівність потоків через цю границю і похідних по нормалі до неї). На площині (осі) симетрії традиційно використовується умова $v_n = 0$ для нормальної компоненти швидкості і умова $d\Phi/dn = 0$ – для решти змінних.

Для вхідних меж використовуються відомі однорідні розподілу для всіх характеристик. На вихідних межах ставляться м'які граничні умови, причому положення вихідних меж у цьому випадку має бути досить віддалене від зон можливої рециркуляції потоку.

Результати розрахунків виводяться у вигляді таблиці даних.

У модулі 3 застосовується метод контрольного об'єму, який широко застосовується для вирішення диференціальних рівнянь перенесення.

Він дає повну свободу у виборі різних профілів для інтегрування різних членів диференціального рівняння, т. к. після отримання дискретних аналогів початкові припущення про характер профілю можна не враховувати. Принцип цього методу полягає у наступному:

- весь обсяг розрахункової області розбивається на безліч непересічних кінцевих обсягів за таким критерієм, що кожна вузлова точка дискретизації знаходиться в своєму обсязі;

- диференціальні рівняння інтегруються по кожному кінцевому об'єму;

- для обчислення інтегралів використовують частинні профілі, які описують поведінку функції, що визначається, у проміжку між обраними опорними точками.

В результаті проведених заходів знаходять дискретний аналог диференціального рівняння, що визначається для функції з використанням певної кількості розташованих поруч вузлових точок. Отримані кінцево-різніцеві рівняння представляють інтегральне балансове відношення для довільної кількості контрольних об'ємів, а отже і для всієї розрахункової області в цілому.

У загальному випадку для сталого турбулентного руху рівняння перенесення для деякої узагальненої змінної Φ при заданому полі (тобто компонентах швидкості u_j , $j = 1, 2$ густини ρ і коефіцієнті дифузії Γ) буде записане наступним чином:

$$\frac{\partial \rho u_j \Phi}{\partial x_j} = \frac{\partial}{\partial x_j} \left(\Gamma \frac{\partial \Phi}{\partial x_j} \right) + S,$$

У цьому рівнянні згідно повторюваним індексам виконується сумування. При $\Phi = 1$, $\Gamma = 0$, $S = 0$ одержуємо рівняння нерозривності:

$$\frac{\partial \rho u_j}{\partial x_j} = 0.$$

Результати розрахунків виводяться у вигляді таблиці даних.

У модулі 4 розглядається рівняння кількості руху. При заданому полі тиску рішення цієї системи можна одержати за допомогою дискретного аналога рівняння для узагальненої змінної Φ . При використанні шахової сітки дискретні аналоги рівнянь кількості руху дещо відрізняються від дискретних аналогів рівнянь для інших Φ , які розраховуються у вузлах основної сітки. Проте ця відмінність відноситься до несуттєвих деталей. Вона пов'язана з використанням для апроксимації рівнянь кількості руху контрольних обсягів на змішаних шахових сітках.

У зв'язку з цим для розрахунку коефіцієнта дифузії та масової витрати на гранях контрольного об'єму потрібна відповідна інтерполяція. Результуючий дискретний аналог можна записати у вигляді:

$$a_e u_e = \sum a_{nb} u_{nb} + b + (p_P - p_E) A_e;$$

$$a_n v_n = \sum a_{nb} v_{nb} + b + (p_P - p_N) A_n.$$

Індекс nb відноситься до сусідніх вузлових точок обраного сіткового шаблону. Рівняння кількості руху можна вирішити тільки в тому випадку, якщо поле тиску задано або яким-небудь чином знайдено. Якщо при вирішенні використовувати невірне поле тиску, знайдено поле швидкості не буде задовольняти рівнянню нерозривності.

Послідовність операцій при розрахунку цим способом наступна:

1. Завдання поля тиску p^* .
2. Розв'язання рівнянь руху для отримання u^*, v^*, w^* .
3. Розв'язання рівняння для p' .
4. Розрахунок p шляхом додавання p' до p^* .
5. Уточнення компоненту швидкості за допомогою формул для поправки швидкості.
6. Розв'язання дискретних аналогів для інших Φ (таких як температура, концентрації і турбулентні характеристики), якщо вони впливають на поле течії через фізичні властивості рідини і т.д. (якщо якийсь певне Φ не впливає на полі течії, краще розрахувати його після отримання збіжності рішення для поля течії).

7. Подання скоригованого тиску p як нового p^* , повернення до пункту 2 і повторення всієї процедури до тих пір, поки не буде отримано збіжне розв'язання.

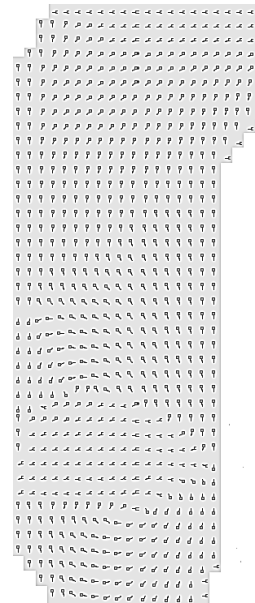

Рис. 1. Напрямок аеродинамічних потоків у тонці

Для розв'язання сіткових рівнянь для компонент вектора швидкості газу використовується метод релаксації. Значення інших скалярних невідомих завдання визначали за допомогою методу Гаусса-Зейделя. Він є найпростішим з усіх ітераційних методів. В якому значення змінної розраховуються шляхом звернення у певному порядку до кожної вузлової точки. У пам'яті обчислювальної машини тримається тільки один масив значень T . По мірі звернення до чергової вузлової точки відповідне значення T в пам'яті ЕОМ (початкове наближення або значення T з попередньої ітерації) замінюється на нове. Якщо дискретний аналог записаний у вигляді:

$$a_p T_p = \sum a_{nb} T_{nb} + b,$$

де індекс nb позначає середню точку, тоді нове T_p у вузловій точці, що розглядається, розраховується відповідно:

$$T_p = (\sum a_{nb} T_{nb}^* + b) / a_p,$$

де T_{nb}^* є сусіднім значенням, яке знаходиться в пам'яті ЕВМ. Для сусідніх точок, до яких вже звертались протягом поточної ітерації, T_{nb}^* є новим розрахованим значенням. Для інших точок T_{nb}^* – значення з попередньої ітерацією.

Коли всі вузлові точки розглянуті подібним чином, одна ітерація може вважатися закінченою. Результати розрахунків виводяться у вигляді таблиці даних.

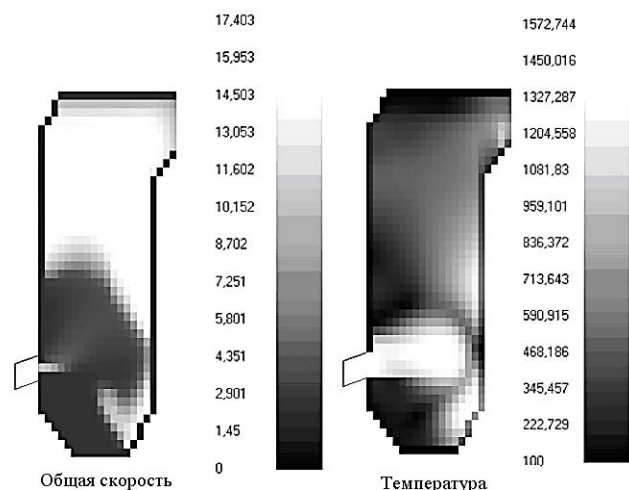

Рис. 2. Розраховані поля швидкості і температури

У модулі 5 (на основі проведених розрахунків) ми одержуємо двовірні поля розподілення основних параметрів (результат у вигляді графічних залежностей рис. 1–3).

На рис. 1 схема аеродинаміки у топці котельного агрегату показує зони надходження газоповітряної суміші у топку, зони виходу димових газів і зони рециркуляції.

На рис. 2 показані поля розподілення швидкостей і температур по об'єму топки. Порівняння розрахованих концентрацій продуктів горіння зі стехіометричними даними дає високу подібність результатів з похибкою не більше 1,5%. Дана модель перевірена на адекватність шляхом

порівняння розрахованих параметрів димових газів на виході з топки з реальними значеннями режимних карт для типового котла ПТВМ-30М для температури і складу димових газів.

На рис. 3 наведена залежність зміни ступеня окислення горючих компонентів в топці. На підставі проведеного розрахунку можна виділити основні температурні зони, які дадуть змогу з максимальною ефективністю використовувати іонізаційні датчики.

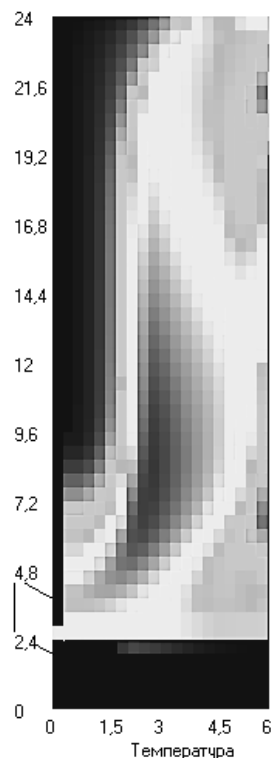

Рис. 3. Розраховане поле інтенсивності реакції окиснення палива

Висновки. Таким чином розроблена математична модель дозволяє одержати розрахунки процесу горіння палива у топці котельного агрегату, виділити основні температурні зони і максимально ефективно використовувати іонізаційні датчики. У наслідок чого буде здійснюватись ефективний контроль витрати палива та значно зменшиться його перевитрата.

Список літератури:

1. Корытин А. М. Автоматизация типовых технологических процессов и установок / А. М. Корытин, Н. К. Петров, С. Н. Радионов. – М.: Энергоатомиздат. 1988. – 432 с.
2. Рид Р. Свойства газов и жидкостей / Р. Рид, Дж. Праусниц, Т. Шервуд. – Л.: Химия, 1982. – 592 с.
3. Агафонов В. П. Неравновесные физико-химические процессы в аэродинамике / В. П. Агафонов, В. К. Вертушкин, А. А. Гладков. – М.: Машиностроение, 1972. – 342 с.
4. Устименко Б. П. Численное моделирование аэродинамики и горения в топочных и технологических устройствах / Б. П. Устименко, К. Б. Джакупов, В. О. Кроль. – Алма-Ата: Наука, 1986. – 221 с.
5. Белоцерковский О. М. Численное моделирование в механике сплошных сред / О. М. Белоцерковский. – М.: Физматлит, 1994. – 448 с.

Василенко І.А., Куманев С.А.

Український державний хіміко-технологічний університет

МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ РАСЧЕТА ПРОЦЕССА ГОРЕНИЯ ТОПЛИВА В ТОПКЕ КОТЕЛЬНОГО АГРЕГАТА

Аннотация

Исследовано состояние котельных агрегатов Украины. Предложено эффективные пути решения проблемы перерасхода природного газа. Разработана математическая модель расчета процесса горения топлива. Подробно описаны модули, которые входят в компьютерную программу. Показано образцы расчетов процесса при соответствующих заданных условиях.

Ключевые слова: природный газ, горение, математическая модель, метод Эйлера, кинетика.

Vasylenko I.A., Kumanev S.A.

Ukrainian State University of Chemical Technology

MATHEMATICAL MODEL OF THE FUEL COMBUSTION PROCESS CALCULATION IN THE FURNACE OF BOILER UNIT

Summary

Investigated the condition of the boiler units of Ukraine. It is proposed effective solutions to the problem of overconsumption of natural gas. It's given the mathematical model of the fuel combustion process calculation. It's comprehensively described modules included in the computer program. Shows sample calculations of the process under appropriate specified conditions.

Keywords: natural gas, combustion, mathematical model, Euler method, kinetics.

УДК 658.62.018

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МЕТОДІВ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ НА ПОЛІПШУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Нарівський О.Е.

Запорізький національний технічний університет

Аксьонова Л.І.

ПрАТ «Азовський машинобудівний завод»

У статті розглянуто критерії оцінки методів внутрішнього аудиту (ВА). Наведено результати досліджень впливу методів аудиту на забезпечення якості продукції машинобудівного підприємства, із застосуванням математичного моделювання.

Ключові слова: внутрішній аудит, машинобудівне підприємство, якість продукції, поліпшування результативності системи управління якістю.

Постановка проблеми. З урахуванням сучасних тенденцій в економіці особливою значення набувають питання поліпшування результативності системи управління якістю (СУЯ), що відповідають міжнародному стандарту ISO 9001 [1], оскільки це є передумовою забезпечення стабільної якості продукції та запорукою підвищення її конкурентоспроможності на зовнішніх ринках збуту.

Рекламації від замовників продукції свідчать про невідповідності у результатах процесів, що визначають якість кінцевого продукту, а їх зменшення або відсутність [2] – про поліпшування результативності СУЯ. Запорукою попередження цих невідповідностей є корегувальні дії за результатами ВА СУЯ, ефективність яких залежить від його методів.

Разом з тим точність і достовірність отриманих результатів є найважливішими критеріями оцінки методів ВА. Під достовірністю розуміють ступінь точності даних, яка дає можливість приймати обґрунтовані рішення [3], а точність – це ступінь наближення результатів вимірювання до еталону або «опорного значення» [4]. При цьому на точність результатів впливають кількість і якість зібраної інформації, обґрунтований вибір підходів і методів оцінювання в залежності від мети оцінки і особливостей процесу, який оцінюють.

Слід зазначити, що стандарт [5] не визначає методи аудиту та його види. Водночас він пропонує вибирати та визначати методи його результативного проведення, ґрунтуючись на поставлених цілях, обсягах та критеріях оцінювання

процесів. Однак ці критерії не є чіткими (сукупність політик, процедур або вимог) та не враховують особливості основних та допоміжних процесів СУЯ, які оцінюють. Це негативно впливає на точність отриманих результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі [6], використовуючи статистичні дані, які зібрано упродовж п'яти років на машинобудівному підприємстві, досліджено якісні та кількісні характеристики результатів процесу ВА (протоколи невідповідностей СУЯ) та причини рекламаций замовників щодо якості продукції. З метою оцінювання методів ВА, застосовуючи критерії точності отриманих результатів, причини рекламаций ототожнювали з невідповідностями СУЯ. Адже вони пов'язані з цими причинами і можуть застосовуватися як еталон для порівняння. За результатами аналізу експерименту з'ясовано, що допоміжні та основні процеси або процеси життєвого циклу продукції (ЖЦП) не однаково впливають на забезпечення її якості, а повторні випадки, раніше виявлених невідповідностей СУЯ, найвірогідніше, зумовлено їх нечіткою ідентифікацією щодо фактичних проблем якості. Враховуючи таке, зроблено припущення, що підхід до планування аудиту та критерії оцінювання вищезазначених процесів також мають відрізнятись.

Таким чином, аналіз попередньо встановлених експериментальних даних дав можливість виділити найсуттєвіші фактори, що забезпечують результативність методу ВА з точки зору попередження причин рекламаций щодо якості продукції, а, отже, поліпшення результативності СУЯ на підприємстві. Застосування математичного моделювання поглибить аналіз характеристик процесів ВА та дасть можливість визначити найвпливовіші напрямки удосконалення його методів.

Метою статті є дослідження впливу методів ВА на поліпшення результативності СУЯ на машинобудівному підприємстві, використовуючи математичне моделювання.

Виклад основного матеріалу. Отримані експериментальні дані [6] оброблено методом аналізу множинної регресії та побудовано двофакторну модель [7]. За залежну обрано результативність виявлення невідповідностей, з якими пов'язано причини рекламаций щодо якості продукції – Y (кількість випадків/на одну перевірку). Незалежними змінними є: відсоток запланованих переві-

рок за процесами ЖЦП – X_1 і ступінь точності формулювання виявлених невідповідностей СУЯ щодо причин рекламаций за характером проблем, пов'язаних з якістю – X_2 (бал).

Обчислено середнє квадратичні відхилення ознак:

$$\sigma_{x_1} = \sqrt{(x_1^2) - (\bar{x}_1)^2} = \sqrt{57,19} = 7,5624; \quad (1)$$

$$\sigma_{x_2} = \sqrt{(x_2^2) - (\bar{x}_2)^2} = \sqrt{0,9503} = 0,9748; \quad (2)$$

$$\sigma_y = \sqrt{(y^2) - (\bar{y})^2} = \sqrt{1,69} = 1,3 \quad (3)$$

Розрахункові дані для визначення рівняння зв'язку та інших параметрів показано в таблиці.

З метою найкращого відображення зв'язку факторних ознак з результативною обчислено аналітичну залежність (4):

$$\bar{Y}_x = a_0 + a_1X_1 + a_2X_2 + \dots + a_nX_n, \quad (4)$$

де: \bar{Y}_x – розрахункові значення результативної ознаки-функції; X_1 і X_2 – факторні ознаки; a_0 , a_1 , a_2 – параметри рівняння, які обчислено способом найменших квадратів після розв'язання системи рівнянь (5):

$$\begin{cases} 10a_0 + 202a_1 + 28,5a_2 = 19; \\ 202a_0 + 4652a_1 + 625,5a_2 = 468; \\ 28,5a_0 + 625,5a_1 + 90,73a_2 = 65,3; \end{cases} \quad (5)$$

Рівняння зв'язку для досліджуваного процесу ВА, яке визначає залежність результативної ознаки від двох факторних, має вигляд:

$$\bar{Y}_x = -10,601 + 0,585X_1 + 0,240X_2.$$

З аналізу рівняння регресії виходить, що зі збільшенням у програмі ВА процесів ЖЦП на 1% попередження причин рекламаций щодо якості продукції зростає, в середньому, на 0,585 випадків на одну перевірку, а зі збільшенням ступеня точності формулювання проблем щодо якості на 1 бал їх попередження зростає, в середньому, на 0,240 випадки.

З метою визначення факторів з найбільшими резервами поліпшення досліджуваної ознаки, враховуючи ступінь варіації факторів, які закладено в множинну регресію, обчислено бета-коефіцієнти β та стандартизовані коефіцієнти регресії. Коефіцієнти еластичності ϵ , показують на яку кількість відсотків, у середньому, зміниться результативна ознака зі зміною на 1% кожного фактора.

$$\beta_i = a_i \frac{\sigma_x}{\sigma_y}; \quad (6)$$

Таблиця

Розрахункові дані для визначення рівняння зв'язку факторних ознак з результативною

Вихідні дані				Розрахункові дані					
Номер досліджу	X_1	X_2	Y	$(X_1 - \bar{X}_1)$	$(X_1 - \bar{X}_1)^2$	$(X_2 - \bar{X}_2)$	$(X_2 - \bar{X}_2)^2$	$(Y - \bar{Y})$	$(Y - \bar{Y})^2$
1	15	1,8	1	-5,2	27,04	-1,05	1,102	-0,9	0,81
2	10	1,5	0	-10,2	104,04	-1,35	1,822	-1,9	3,61
3	18	2,0	1	-2,2	4,84	-0,85	0,7225	-0,9	0,81
4	12	3,0	1	-8,2	67,24	0,15	0,0225	-0,9	0,81
5	30	4,1	3	9,8	96,04	1,25	1,562	1,1	1,21
6	20	2,2	2	-0,2	0,4	-0,65	0,4225	0,1	0,01
7	35	3,9	4	14,8	219,04	1,05	1,1025	2,1	4,41
8	25	2,7	2	4,8	23,04	0,15	0,0225	0,1	3,61
9	15	2,8	1	-5,2	27,04	-0,05	0,0025	-0,9	0,81
10	22	4,5	4	1,8	3,24	1,65	2,7225	2,1	4,41
Σ	202	28,5	19	0	571,96	0	9,5035	0	16,9
Σ	20,2	2,85	1,9	0	57,19	0	0,9503	0	1,69

$$\varepsilon = a_i \cdot \frac{\bar{X}_i}{Y}, \quad (7)$$

де: a_i – коефіцієнт регресії i -го фактору;
 σ_x – середнє квадратичне відхилення i -го фактору;

σ_y – середнє квадратичне відхилення результативної ознаки;

\bar{X}_i – середнє значення i -го фактору;

\bar{Y} – середнє значення результативної ознаки.

Застосовуючи формули (6) та (7), розраховано коефіцієнти β_1 і β_2 :

$$\beta_1 = a_1 \frac{\sigma_{x_1}}{\sigma_y} = 0,585 \frac{7,5624}{1,3} = 3,403;$$

$$\beta_2 = a_2 \frac{\sigma_{x_2}}{\sigma_y} = 0,240 \frac{0,9748}{1,3} = 0,179.$$

За результатами аналізу коефіцієнтів β_1 та β_2 виходить, що планування перевірок за процесами ЖЦП більше впливає на результативність виявлення проблем щодо якості продукції, ніж точність формулювання цих проблем.

$$\varepsilon_1 = a_1 \cdot \frac{\bar{X}_1}{Y} = 6,219;$$

$$\varepsilon_2 = a_2 \cdot \frac{\bar{X}_2}{Y} = 0,36.$$

Порівняння розрахованих середніх значень коефіцієнтів еластичності ε_1 та ε_2 свідчить, що кількість запланованих ВА за процесами ЖЦП (фактор X_1) найбільше впливає на підвищення результативності виявлення проблем щодо якості продукції. Адже встановлено, що вона зростає на 6,219%, зі збільшенням фактора X_1 на 1%, та на 0,36% зі збільшенням фактора X_2 (ступінь точності формулювання проблем) на такий же відсоток.

Для перевірки коректності побудованої моделі (аналіз на адекватність моделі) використовували такі описові статистики:

– середнє квадратичне відхилення (або залишкова дисперсія):

$$\sigma_{y-y_x}^2 = \frac{\sum (y_x - y_x)^2}{n - k - 1} \quad (8)$$

$$\sigma_{y-y_x}^2 = \frac{1,69}{10 - 2 - 1} = 0,2414,$$

де: k – кількість факторів,

– середню відносну похибку апроксимації (що ближче до 0, то точніша модель):

$$\bar{\varepsilon} = \frac{1}{n} \sum \left| \frac{y - \bar{y}_x}{y} \right| \times 100\%, \quad (9)$$

– коефіцієнт детермінації (що ближче до 1, то точніша модель):

$$R^2 = \sqrt{R}, \quad (10)$$

де: R – множинний коефіцієнт кореляції.

Крім того, для забезпечення статистичної значущості моделі необхідно дотримуватися основного правила її побудови: факторні ознаки, які застосовано повинні бути щільно пов'язаними із результативною ознакою і слабо (або не мати зв'язку) між собою [8]. Враховуючи на вищеведене, розраховано парні коефіцієнти кореляції r_{yx_1} , r_{yx_2} , $r_{x_1x_2}$:

– між вибірками за змінним X_1 і Y :

$$r_{yx_1} = \frac{X_1 \cdot \bar{Y} - \bar{X}_1 \cdot \bar{Y}}{\sigma_{x_1} \cdot \sigma_y} = 0,9279; \quad (11)$$

– між вибірками за змінним X_2 і Y :

$$r_{yx_2} = \frac{X_2 \cdot \bar{Y} - \bar{X}_2 \cdot \bar{Y}}{\sigma_{x_2} \cdot \sigma_y} = 0,8798; \quad (12)$$

– між вибірками за змінним X_1 і X_2

$$r_{x_1x_2} = \frac{X_1 \cdot X_2 - \bar{X}_1 \cdot \bar{X}_2}{\sigma_{x_1} \cdot \sigma_{x_2}} = 0,4755, \quad (13)$$

$$0 \leq |r_{yx_i}| \leq 1, \quad i=1,2.$$

Значення парних коефіцієнтів кореляції свідчать про щільний зв'язок результативного виявлення невідповідностей із плануванням перевірок за процесами ЖЦП та із точністю формулювання виявлених невідповідностей. Разом з тим міжфакторний зв'язок $r_{x_1x_2}$ не дуже сильний ($r_{x_1x_2} = 0,47 < 0,7$), що свідчить про те, що мультиколінеарність відсутня і фактори X_1 і X_2 незалежні один від одного, а, отже, ці чинники є інформативними.

Практичну значущість рівняння множинної регресії оцінено за показником множинної кореляції та показником детермінації.

$$R = \sqrt{\frac{r_{yx_1}^2 - 2 \cdot r_{yx_1} \cdot r_{yx_2} \cdot r_{x_1x_2} + r_{yx_2}^2}{1 - r_{x_1x_2}^2}} = 0,926, \quad (14)$$

Обчислений множинний коефіцієнт кореляції $R = 0,926$ переконує, що між двома факторними і результативними ознаками існує щільний зв'язок, а вибрані фактори суттєво впливають на досліджуваний показник. Достовірність моделі підтверджує скоригований коефіцієнт детермінації за Тейлом, який розраховують за формулою (15):

$$\bar{R}^2 = 1 - (1 - R^2) \frac{n-1}{n-k-1} = 1 - (1 - 0,857) \frac{10-1}{10-2-1} = 0,816, \quad (15)$$

$\bar{R}^2 = 0,816 > 0,7$ за рівня значимості 0,0039. Це підтверджує дуже добру залежність. Обидва коефіцієнта (коефіцієнт детермінації – $R^2 = 0,857$) вказують на досить високу (більше 80%) детермінованість результату Y . Модель описує 82% дисперсії результативної ознаки, а на частку інших факторів припадає лише 18%. Якість побудованої моделі оцінено як добру, оскільки середня точність апроксимації $\bar{\varepsilon} = 6,75\%$ не перевищує 10%.

Значущість рівняння множинної регресії в цілому оцінено за F -критерієм Фішера.

$$F = \frac{R^2}{1-R^2} \frac{n-k-1}{k} = \frac{0,857}{1-0,857} \frac{10-2-1}{2} = 20,987, \quad (16)$$

Оскільки, $F_{табл.} = 5,32 < F_{факт.} = 20,987$, то статистична значущість рівняння визнається в цілому з надійністю 95%.

Висновки: 1. За результатами досліджень встановлено, що результативність виявлення та попередження невідповідностей у СУЯ, які пов'язано з причинами рекламаций щодо якості продукції (Y), залежить від кількості запланованих перевірок за процесами ЖЦП (X_1) та ступеню точності сформульованих невідповідностей щодо їх причин (X_2).

2. Встановлена залежність дає можливість визначити відмінність оцінювання процесів ЖЦП і допоміжних процесів СУЯ для обґрунтованого вибору підходів і методів їх оцінки при плануванні ВА.

3. На підставі аналізу коефіцієнтів регресії та середнього значення коефіцієнтів еластичності, визначених за даними двофакторної моделі, встановлено, що кількість запланованих ВА за процесами ЖЦП в 172,75 рази більше впливає на підвищення результативності виявленої проблеми щодо якості продукції, ніж ступінь точності формулювання цих проблем.

4. Показано, що для прогнозування стабільної якості продукції, застосовуючи результати ВА, є корисним встановлення та дослідження залежностей між показниками постійного поліпшення результативності СУЯ та результативності процесів ЖЦП.

Список літератури:

1. Системи управління якістю. Вимоги (ISO 9001:2008, IDT): ДСТУ ISO 9001:2009. – Чинний від 2009-09-01. – К.: Держспоживстандарт України, 2009. – 68 с. – (Національний стандарт України).
2. Швець В. Е. К вопросу определения результативности и эффективности / В. Е. Швець // Методы менеджмента качества. – 2004. – № 6. – С. 4-8.
3. Статистические методы управления качеством продукции. Термины и определения: ГОСТ 15895:77. – Введ. 1978-01-01. – М.: Изд-востандартов, 1991. – 49 с. – (Государственный стандарт СССР).
4. Точність (правильність і прецизійність) методів та результатів вимірювання. Частина 1. Основні положення та визначення: (ISO/IEC 5725-1:1994, IDT): ДСТУ ГОСТ ИСО 5725-1:2005. – Чинний від 2006-07-01. – К.: Держспоживстандарт України, 2006. – 31 с. – (Національний стандарт України).
5. Настанови щодо здійснення аудитів систем управління (ISO 19011:2011, IDT): ДСТУ ISO 19011:2013. – Чинний від 2013-07-01. – К.: Держспоживстандарт України, 2012. – 25 с. – (Національний стандарт України).
6. Коваль Г. Дослідження ефективності методів внутрішнього аудиту системи управління якістю / Г. Коваль, Л. Аксьонова // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2012. – № 1. – С. 53-57.
7. Василенко О. А. Математично-статистичні методи аналізу у прикладних дослідженнях: навч. посіб. / О. А. Василенко, І. А. Сенча. – Одеса: ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2011. – 166 с.
8. Айвазян С. А. Прикладная статистика. Исследование зависимостей / И. С. Енюков, Л. Д. Мешалкин. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 487 с.

Наривский А.Э.

Запорожский национальный технический университет

Аксенова Л.И.

ЧАО «Азовський машиностроительный завод»

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ МЕТОДОВ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА НА УЛУЧШЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ СИСТЕМЫ МЕНЕДЖМЕНТА КАЧЕСТВА МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В статье рассмотрены критерии оценки методов внутреннего аудита (ВА). Приведены результаты исследований влияния методов аудита на обеспечение качества продукции машиностроительного предприятия, с применением математического моделирования.

Ключевые слова: внутренний аудит, машиностроительное предприятие, качество продукции, улучшение результативности системы менеджмента качества.

Narivskiy O.E.

Zaporozhye National Technical University

Aksionova L.I.

PC «AzovMachineWorks»

STUDY THE METHODS OF INTERNAL AUDIT TO IMPROVE PERFORMANCE OF QUALITY MANAGEMENT SYSTEM ENGINEERING COMPANIES

Summary

The article describes the criteria for evaluation of internal audit techniques. The results studies of the effect of audit techniques to ensure the quality of the machine-building enterprise, using mathematical modelling.

Keywords: internal audit, engineering company, product quality, improve the quality management system.

ТОВАРОЗНАВЧІ АСПЕКТИ ЯКОСТІ МАЙОНЕЗІВ ТА ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО НАДАННЯ ЇМ АНТИОКСИДАНТНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ

Скирда О.Є., Черевична Н.І.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

Мамченко Л.Є.

Київський кооперативний інститут бізнесу і права

У роботі розглянуто питання дослідження якості майонезу. Проведено аналіз українського ринку майонезу. Розглянута класифікація та ідентифікаційні показники майонезу. Обґрунтовано додавання природних антиоксидантів в майонез. За допомогою комплексної оцінки якості майонезу визначено оптимальну кількість добавки для надання майонезу функціональних та антиоксидантних властивостей.

Ключові слова: майонез, антиоксиданти, куркума, товарознавча якість, функціональні властивості.

Постановка проблеми. Майонез – наймасовіший у вживанні готовий соус: 91% сімей регулярно включають його у свій раціон. У концепції політики в області здорового харчування, пріоритетним напрямком є ліквідація дефіциту в харчуванні населення мікронутрієнтів, а спеціалізовані харчові продукти та біологічно активні добавки до їжі віднесені до найважливіших інструментів оптимізації харчування і здоров'я населення.

У зв'язку з цим виникає необхідність створення продуктів харчування функціонального призначення, збалансованих за основними нутрієнтами і які користуються повсякденним попитом.

Створення масложирових продуктів емульсійної природи типу майонез, збагачених антиоксидантними продуктами з високими харчовими і функціональними характеристиками є актуальним, але неможливим без поглибленого вивчення та оцінки структуроутворюючих і технологічних характеристик застосованих добавок. Особливого значення набуває пошук і вивчення характеристик нових добавок для технології – майонезів, вироблених підприємствами громадського харчування, з низьким вмістом холестерину і високим вмістом антиоксидантних властивостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із шляхів вирішення проблеми є використання нових біологічно активних структуроутворювачів на основі комплексу хітозану і білкового концентрату, отриманого з насіння кунжуту, у складі яких широко представлені фізіологічно активні компоненти. Цим і займався автор наукової роботи «Розробка рецептур і оцінка споживчих властивостей майонезів із застосуванням біологічно активних добавок рослинного і тваринного походження» кандидат технічних наук Бухтаров Р.Ю.

Метою його роботи є розробка, рецептур і оцінка споживчих властивостей майонезів функціонального призначення з додаванням натуральних структуроутворювачів (хітозану і білкового концентрату) і р-каротину.

Виявлено позитивний вплив структуроутворювачів (хітозану, білкового концентрату) і β-каротину на споживчі властивості майонезів, включаючи харчову та біологічну цінність, а також їх мікробіологічну стійкість. [1].

Вчені Кряжев В.І., Черевата Т.М. та Денищенко В.І. працювали над способом підвищення харчової цінності продукту харчування – майонезу.

Для підвищення харчової цінності продукту харчування в рецептурну суміш інгредієнтів вводять харчову добавку, у якості якої використовують кедрове масло. Отриману суміш перемішують і обробляють. Кількість кедрової олії складає щонайменше 0,01% від маси рецептурної суміші. Це дозволяє підвищити харчову цінність продукту і поліпшити його споживчі властивості.

Підвищення харчової цінності продуктів харчування, як продуктів щоденного споживання досягається за рахунок збагачення їх білками, мінеральними солями, в основному кальцієм і фосфором, а також поліпшення амінокислотного складу і введення вітамінів групи В. [2].

Автори патенту Іванов О.А., Воронкова О.І. та Городілін Л.М. працювали над харчовими продуктами в гранулах і способами їх отримання.

Технічною задачею даного винаходу є зменшення гігроскопічності гранул і зниження рівня технологічних втрат.

В якості харчової основи використовують подрібнену рослинну сировину, високоподрібнені або гомогенізовані продукти тваринного походження, різні харчові барвники, харчові ароматизатори, смакові речовини, мікроелементи і вітаміни. Причому рослинна сировина вибирають з ряду: фрукти, овочі, ягоди, зернові культури, прянощі, гриби і морських водорості, а високоподрібнені або гомогенізовані продукти тваринного походження – з ряду: фарші з м'яса, риби, птиці, морських продуктів або яєць.

Таким чином, спільне використання знежирених молочних продуктів і похідних полісахаридів дозволяє не тільки знизити технологічні втрати продукту, але також зменшити гігроскопічність гранул [3].

Над винаходом, який відноситься до масложирової промисловості і стосується нових рецептур майонезів працювали автори патенту: Гур'янов О.І., Крученіцька Т.Д., Гольцякова Ю.В., під назвою «Майонез низькокалорійний «пікантний»».

Майонез низькокалорійний містить масло рослинне дезодорована, молоко сухе знежирене, цукор-пісок, сіль, натрій двовуглекислий, гірчичний порошок, крохмаль, оцтову кислоту, спеції і воду. В якості стабілізатора містить рослинні камеді. Поєднання компонентів в певному співвідношенні забезпечує отримання майонезу з більш низькою калорійністю при збереженні хороших

органолептичних властивостей, більш дешевого і стабільного при зберіганні.

Поставлена задача вирішується тим, що майонез низькокалорійний як стабілізатор містить рослинні камеді і не містить дорогого яєчного порошку. При використанні рослинних камедей можливе приготування майонезів без дорогого яєчного порошку, що дозволяє приготувати дешевший майонез з хорошими органолептичними показниками, крім того, їх введення дозволяє знизити калорійність майонезу за рахунок зниження вмісту олії і виключення зі складу яєчного порошку [4].

Ще над однією розробкою майонезу середньо калорійного «Провансаль бланманже» працювали ті ж автори патенту, а саме: Гур'янов О.І., Крученіцкая Т.Д., Гольтякова Ю.В., для отримання майонезу поліпшеною консистенції з високою стійкістю.

Завданням даного винаходу є створення рецептури середньо калорійного майонезу, більш дешевого, який володіє вищими якостями, а саме має більш низьку калорійність при поліпшенні його консистенції, високу стійкість при зберіганні та органолептичні показники, близькі до майонезу «Провансаль» при більш низькому вмісті жиру.

Таким чином, застосування інуліну не тільки забезпечує збагачення майонезу харчовим волокном, але і дозволяє виключити з рецептури яєчний порошок, а також створити цілу гаму майонезів, що відповідають різному споживчому попиту та поліпшеною органолептичними показниками майонезів різної жирності [5].

У своїй роботі «Розробка рецептурних складів і вдосконаленій технології отримання фізіологічно повноцінних майонезів» Азнаур'ян О.М., вивчала питання, що в даний час майонезна продукція поки що не повною мірою відповідає вимогам Інституту харчування РАМН як по жировому, так і водно-молочному складам. Більше того, для більшості людей за медичними показаннями обмежується споживання висококалорійних майонезів через підвищеного вмісту в них яйце-продуктів, цукру, оцту, солі та інших компонентів. Важливим є і питання досить обмежених термінів придатності майонезів, що, насамперед, обумовлено якістю жирового сировини і матеріалів, що входять до рецептури майонезної продукції, а також недосконалістю технології їх отримання та очищення.

Тому підвищення якості майонезної продукції – це не тільки сучасне обладнання та новітня технологія, якість майонезної продукції – це, насамперед, правильний і науково обґрунтований набір компонентів, який у поєднанні зі спеціальними добавками повинен забезпечувати отримання фізіологічно повноцінних майонезів і соусів дієтичного, лікувального та цільового призначення з смаковими достоїнствами, відповідальними сформованим звичкам споживача [6].

Відомо, що майонези – швидкопсувні продукти, тому з метою збільшення терміну зберігання, розширення асортименту представляється доцільним використовувати харчові добавки, що володіють антиоксидантними і бактерицидними властивостями. Особливу роль у цьому відношенні представляють натуральні каротиновмісні екстракти, перспективним джерелом для отримання яких є гарбуз [7; 8].

Питанню виробництва дієтичних продуктів харчування вивчаються присвячена робота «Розробка низькокалорійних харчових емульсій типу «майонез» на основі лляної олії і борошна зародків пшениці, консервованих органічними кислотами» Журавко К. В. Так, у роботі наводяться результати розгляду питань вдосконалення асортименту, технології і рецептури дієтичної кулінарної продукції, що випускається централізовано; організації дієтичного та шкільного харчування і робляться рекомендації щодо їх використання в харчовій галузі [9].

Дослідження з використанням різних біологічно активних добавок (БАД) рослинного походження, які збільшують харчову і фізіологічну цінність продуктів за рахунок корекції вмісту фосфоліпідів, полі ненасичених жирних кислот, амінокислот, вітамінів, макро- і мікроелементів, харчових волокон і інших фізіологічно функціональних інгредієнтів займався автор роботи «Розробка рецептур і оцінка споживчих властивостей низькокалорійних майонезів функціонального призначення із застосуванням фосфоліпідних і білкових добавок».

В її роботі вперше встановлено, що фосфоліпідний продукт «Холін» є перспективним емульгатором для отримання низькокалорійних майонезів функціонального призначення [10].

Виділення не вирішених раніше загальної проблеми. В Україні досить гостро стоїть проблема підвищення якості продуктів харчування під час їх переробки та зберігання. Одним з найбільш важливих показників якості продукції є її стійкість (ступінь збереження) під час зберігання. Саме за цим показником вітчизняна продукція найчастіше поступається імпортній. Особливо це стосується продукції, яка містить жири – речовини, які здатні швидко окислюватися. Серед масложирової продукції майонези займають одне з провідних місць і користуються великою популярністю у населення всіх країн світу. Це пов'язано з їх високими споживчими властивостями і рентабельністю виробництва. Однак цей продукт має знижену стійкість при зберіганні і містить низьку кількість біологічно активних речовин.

При зберіганні майонезів відбувається два основних процеси, які призводять до його швидкого псування. Це мікробіологічні, окислювальні і гідролітичні процеси. У результаті життєдіяльності мікроорганізмів утворюються органічні кислоти та інші речовини, в результаті окислення і гідролізу жирів утворюються вільні жирні кислоти, перекису, гідроперекиси, кетони, альдегіди та інші продукти розпаду, які призводять до псування майонезів. В даний час у світовій практиці для збільшення термінів зберігання майонезів використовують, в основному, різні синтетичні речовини з антиоксидантною дією, які, як правило, здійснюють на організм людини шкідливий вплив. У зв'язку з цим розробка природних фітодобавок з рослинної сировини антиокисною дією і їх використання при виготовленні майонезів і приправ, які мали б підвищену стійкість при зберіганні, є актуальним завданням.

У даний час роботи, у яких розглянута можливість використання натуральних прянощів (коріандру, кмину, перцю чорного горошку, пер-

цю запашного горошку, гвоздики) і пряних овочів (коренів хрону) як добавки в майонези і приправи з метою збільшення їх термінів зберігання і збагачення їх різними і біологічно активними речовинами (БАР).

Натуральні прянощі і пряні овочі займають особливе місце серед рослинної сировини. Вони є джерелом БАР, особливо ненасичених, таких як ефірні масла, терпеноїди, фенольні і дубильні речовини тощо Вони відрізняються наявністю в молекулах ненасичених подвійних зв'язків, активних груп, які здатні зв'язувати активні форми кисню, надавати бактерицидну і бактериостатичну дію. Перевага прянощів в тому, що вони нетоксичні, добре сприймаються організмом людини і не мають побічної дії [11].

Мета статті. Головною метою статті є аналіз інформації, щодо використання новітніх розробок та добавок для поліпшення споживчих та споживчих властивостей майонезу. Розроблення нового продукту, розширення асортименту та надання конкурентоздатності майонезу антиоксидантного призначення.

Виклад основного матеріалу. За даними операторів ринку, традиційно продажі майонезу збільшуються напередодні свят: восени і взимку краще «йдуть» високо жирні марки, а навесні і влітку – зі зниженим вмістом жирів. Середня рентабельність виробництва білих соусів становить 5-8%. У цілому, за словами експертів, вітчизняний ринок даної продукції на межі перенасичення. Підставою для такого висновку слугувало: зменшення темпів зростання виробництва; стабілізація рівня імпорту; витіснення з ринку дешевих неякісних сортів; поява і просування потужних національних брендів, а також «Скорочення обсягів майонезів пов'язано з асоціаціями більшості споживачів майонезу з» шкідливими «продуктами, які ведуть до збільшення ваги і проблем зі здоров'ям. Тому більшість споживачів прагне обмежити споживання даної продукції».

Споживачеві важливі натуральність, насиченість смаку, поєднання соусу з іншими стравами. Тому можна сказати про лояльність покупців на даному ринку: якщо споживач задоволений продуктом, він навряд чи захоче купувати якийсь інший. Також українці звертають увагу на ціну і країну-виробника. Більшість купують соуси в зручних для вживання і зберігання упаковках – дой-паках, і всього третину воліє їм скляну тару або іншу упаковку. У скляній тарі найчастіше продається продукція преміум класу, так як скло асоціюється з високою якістю продукту і гарантією високого ступеня його збереження. 33% споживачів купують продукцію один раз на місяць, два рази на місяць купують 31% споживачів, один раз на тиждень – 21%, раз на три місяці і рідше – 15%.

Проаналізувавши ринок майонезу в Україні можна зробити висновок, що майонезний ринок вважається досить гнучким і рухливим тому ємність ринку майонезу оцінити складно. За даними операторів ринку, традиційно продажі майонезу збільшуються напередодні свят: восени і взимку краще «йдуть» високожирні марки, а навесні і влітку – зі зниженим вмістом жирів. Середня рентабельність виробництва білих соусів становить 5 – 8%. Ціни на майонез характеризуються невеликими коливаннями і залежать від цін на основні

сировинні компоненти: яйця і соняшникову олію. Їх вартість досить нестабільна і при цьому має тенденцію до зростання. Обсяг виробництва майонезу в Україні в 2014 р. за даними Держкомстату, склав 142 596 тон, а за I півріччя 2015 р. – 75 278 тон. Аналітики відзначають, що в даний час майонезу в Україні надто багато. Сьогодні налічується близько 140 виробників цієї продукції, що свідчить про неструктурованість ринку.

Для виготовлення нового майонезу Провансаль «Вітамінний» було використано наступну сировину: олія соняшникова рафінована (ДСТУ 4492:2005, ГОСТ 1129-93), яйця курячі харчові (ДСТУ 5028:2008), яєчний порошок (ГОСТ 30363-96 Продукты яичные), гірчиця харчова (ДСТУ 1053:2005), цукор-пісок (ДСТУ 2316-93 (ГОСТ 21-94), сіль кухонна (ДСТУ 3583:97), кислота лимонна (ДСТУ ГОСТ 908:2006), куркума (ДСТУ ISO 927:2007 Прянощі та приправи, ГОСТ 28750-90 Пряности. Упаковка, маркировка, транспортирование и хранение).

В задачу роботи входить товарознавчі аспекти якості майонезів та надання їм антиоксидантних властивостей за рахунок натуральних прянощів

В якості об'єкта дослідження було використано корінь куркуми. Аналіз хімічного складу натуральних прянощів необхідно для розробки і підбору складу антиоксидантної сировини з неї, тому було вивчено хімічний склад куркуми, а також корисний вплив на організм людини.

Куркума вкрай сприятливо впливає на травні процеси і діяльність кишкової флори. Існує думка, що куркума справляється з багатьма хворобами набагато краще, ніж антибіотики, які крім того, що лікують хворобу, мають ряд побічних ефектів, таких як: погіршення стан шлунково-кишкового тракту, руйнування печінки. Куркума ж, вкрай ефективна при боротьбі з хворобами і позбавлена побічних ефектів антибіотиків. Вона знімає запалення, має детоксикаційні і жовчогінним ефектом і вважається потужним антиоксидантом.

Якщо в їжу регулярно додавати половину чайної ложки куркуми, то це буде відмінним допоміжним засобом при лікуванні артрити.

Практичні підходи до надання майонезам антиоксидантних властивостей на основі природної пряно-ароматичної сировини (куркуми) виходили з того, що одним з недоліків майонезів є високий вміст жиру, низький вміст біологічно активних речовин і малий термін зберігання.

В якості еталону (контрольного зразку) слугував майонез «Провансаль», з вмістом жиру 67% – один із самих популярних майонезів. Куркуму до нових видів майонезу вводили у вигляді порошку в кількості 1% (Зразок 1); 1,5% (Зразок 2); 2% (Зразок 3); 2,5% (Зразок 4).

Значення показників контрольного зразку розглянуті як максимальні значення за вимогами нормативної документації.

Першим етапом по визначенню оптимальної кількості куркуми при додаванні у новий майонез є органолептична оцінка якості. Органолептичні показники визначаються за допомогою органів чуття людини і слугують для характеристики основних споживчих властивостей.

Результати оцінки органолептичних показників контрольного зразку, та нових майонезів з різним вмістом куркуми наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати оцінки органолептичних показників нових видів майонезу

Зразки майонезу	Показник		
	Зовнішній вигляд	Колір	Смак та запах
Контрольний зразок	Однорідний, сметано подібний, густий продукт з поодинокими бульбашками повітря	кремово-білого кольору	злегка кислуватий, гострий
Зразок № 1 з вмістом куркуми 1%	однорідний продукт з бульбашками кисню, консистенція – рідка	Білий з відтінком кремового кольору	злегка кислуватий, ніжний
Зразок № 2 з вмістом куркуми 1,5%	однорідний, сметано-подібний, кремово-білого кольору	Жовтувато-кремовий	кислуватий, злегка гострий, запах властивий майонезу
Зразок № 3 з вмістом куркуми 2%	однорідний продукт з бульбашками кисню	Жовтий відтінок	кислуватий, злегка гострий, відчувається присмак куркуми, запах властивий майонезу
Зразок № 4 з вмістом куркуми 2,5%	однорідний, сметано-подібний, кремово-білого кольору	Яскраво жовтий відтінок	кислуватий, з присмаком гіркоти, запах виражений, відчутний смак та аромат куркуми

Таблиця 2

Результати оцінки фізико-хімічних показників майонезу

Зразки майонезу	Показник				
	Масова частка жиру, %	Масова частка вологи, %	Кислотність, %	Стійкість емульсії, відсоток незруйнованої емульсії, %	pH середовище
Контрольний зразок	67	31	1	98	4
Зразок № 1 з вмістом куркуми 1%	64,43	29,7	0,9	98,5	4
Зразок № 2 з вмістом куркуми 1,5%	64,41	29,7	1	98,8	4
Зразок № 3 з вмістом куркуми 2%	64,35	29,9	1	98,3	4
Зразок № 4 з вмістом куркуми 2,5%	64,31	31,2	1	98,1	4,3

Таблиця 3

Результати виміру густини жирів у майонезах

Показник	Зразки майонезу				
	Контрольний зразок	Зразок № 1 з вмістом куркуми 1%	Зразок № 2 з вмістом куркуми 1,5%	Зразок № 3 з вмістом куркуми 2%	Зразок № 4 з вмістом куркуми 2,5%
Густина, г/м ³	0,98	1,3	1,4	1,4	1,3

Нові майонези володіють оригінальним смаком та ароматом властивим внесеної пряності. За органолептичними показниками майонез з вмістом куркуми 2% та 2,5% мали найбільше відхилення від показників якості контрольного зразку.

Перевагою органолептичних методів є їх доступність, простота, а недоліком їх недостатня достовірність. Тому вони не можуть бути єдиними критеріями ідентифікації і для більшого ступеню ймовірності і об'єктивності були використані фізико-хімічні методи.

У таблиці 2 відображені результати фізико-хімічних досліджень майонезу.

За фізико-хімічними показниками нові майонези містять вологи до 31,2%, жиру від 64,31 до 64,43% тобто майонези відносяться до висококалорійних. Не дивлячись на внесення куркуми до складу майонезу, спостерігалася висока стійкість емульсії нових майонезів і складала близька 98,5%.

Споживні властивості майонезу представляють собою цінність та корисність товару для людини. До таких показників можна віднести і густину жирів, оскільки він характеризує не лише доброякісність жирів, а й впливає на підвищення стійкості емульсії.

Результати виміру густини майонезів з додаванням різного відсотку куркуми та контрольного зразку наведено у таблиці 3.

За результатами дослідження зразки у яких присутні добавки натуральних прянощів – куркуми мають значно вищу густину, ніж у контрольного зразку та коливаються від 1,3 до 1,4 г/м³.

Рецептура нового майонезу наведена в таблиці 4.

Таблиця 4

Витрата компонентів для приготування майонезу «Провансаль Вітамінний» з куркумою (зведена рецептура)

Назва компонентів	Кількість%	Кількість, кг
Масло рафіноване дезодороване	54,5	545
Цукор	3	30
Молоко сухе знежирене	1,8	18
Яечний порошок	0,75	7,5
Сіль	0,8	8,0
Кислота оцтова 9%	0,65	6,5
Вода питна	37	370
Куркума	1,5	15
Всього	100%	1000 кг

Дослідження органолептичних, фізико-хімічних показників якості нового майонезу дозволили зробити висновок про відповідність дослідних зразків вимогам діючої нормативної документації.

Висновки і пропозиції. Майонез – наймасовіший у вживанні готовий соус: 91% сімей регулярно включають його у свій раціон. У концепції політики в області здорового харчування, пріоритетним напрямком є ліквідація дефіциту в харчуванні населення мікронутрієнтів, а спеціалізовані харчові продукти та біологічно активні добавки до їжі віднесені до найважливіших інструментів оптимізації харчування і здоров'я населення.

У зв'язку з цим виникає необхідність створення продуктів харчування функціонального призначення, збалансованих за основними нутрієнтами і, які користуються повсякденним попитом.

Створення масложирових продуктів емульсійної природи – майонез, збагачених антиоксидантними продуктами з високими харчовими і функціональними характеристиками актуально, але неможливо без поглибленого вивчення та оцінки структуроутворюючих і технологічних характеристик застосованих добавок.

У роботі вперше науково обгрунтовано та доведена доцільність та ефективність застосування в майонезах куркуми, як функціональної та

антиоксидантної добавки. Визначено оптимальну кількість куркуми, яка забезпечує необхідні споживні властивості готового продукту. Виявлено позитивний вплив використання куркуми в рецептурі майонезу, як збагачувача продукту вітамінами, макроелементами, мікроелементами та надання йому антиоксидантних властивостей.

Перевага прянощів в тому, що вони нетоксичні, добре сприймаються організмом людини і не мають побічної дії, а куркума допомагає реабілітуватися після важких захворювань, від яких людське тіло ослаблено і позбавлене всяких сил.

Аналіз сучасного рівня існуючих розробок показує необхідність використання нетрадиційної рослинної сировини при виробництві жировмісних продуктів для збільшення їх стійкості при зберіганні та надання їм функціональних та антиоксидантних властивостей тому при комплексній оцінці майонезу з використанням куркуми в якості функціонального та антиоксидантного продукту було визначено оптимальну кількість куркуми, додану при виробництві майонезу, а саме 1,5%.

Список літератури:

- [Електронний ресурс]. – Електрон. текстові дані. – Режим доступу: <http://rsovets.ru/page/sklad-i-shkidlivivlastivosti-majonezu>
- Бухтояров Р. Ю. Разработка рецептур и оценка потребительских свойств майонезов с применением биологически активных добавок растительного и животного происхождения [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. техн. наук (24.12.2009) / Бухтояров Роман Юрьевич; Кубанский гос. техн.-й университет. – Краснодар, 2009. – 115 с.
- Пат. RU 2112389 Российская Федерация, Способ повышения пищевой ценности продукта питания [Текст] / Кряжев В. И.; заявитель и патентообладатель Воронеж. науч.-исслед. ин-т связи. – № 2000131736/09; заявл. 18.12.00; опубл. 20.08.02, Бюл. № 23 (II ч.). – 20 с.
- Пат. RU 2112406 Российская Федерация, Пищевые продукты в гранулах и способ их получения [Текст] / Иванов А. А.; заявитель и патентообладатель Москва. – 67 с.
- Пат. RU 2112405 Российская Федерация, А23L1/24 – приправы для салатов; майонез; кетчуп [Текст] / Гур'янов О. И.; заявитель и патентообладатель, Опубл. 27.10.2009, 5 с.
- Азнаурьян Е. М. Разработка рецептурных составов и усовершенствованной технологии получения физиологически полноценных майонезов [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. техн. наук / Азнаурьян, Елена Мелконовна, Московский гос. Университет пищ. производств. – Москва, 2001. – 176 с.
- Rinaudo M. // Pectin's and pectinases: Proceedings of an International Symposium. Wageningen, Netherland. – 1996. – P. 21-24.
- Ачміз А. Д. Розробка технології одержання пектину з високими сорбційними властивостями: автореф. дис. канд. техн. наук: 05.18.01: захищена 24.03.05 / Ачміз Амінет Довлетовна. – Краснодар, 2005. – 24 с.
- Солопова А. М. Розробка та дослідження технології майонезів з продуктами переробки гарбуза [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. техн. наук / Солопова, Алла Миколаївна, Кемеровський технологічний інститут харчової промисловості. – Кемерово, 2006. – 159 с.
- Журавко Е. В. Разработка низкокалорийных пищевых эмульсий типа «майонез» на основе льняного масла и муки зародышей пшеницы, консервированных органическими кислотами [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. техн. наук / Журавко, Екатерина Владимировна, Московская гос. технологическая академия. – Москва, 2000. – 192 с.
- [Електронний ресурс]. – Електрон. текстові дані. – Режим доступу: www.souz-inform.com.ua

Скирда Е.Е., Черевичная Н.И.

Харьковский государственный университет питания и торговли

Мамченко Л.Е.

Киевский кооперативный институт бизнеса и права

ТОВАРОВЕДНЫЕ АСПЕКТЫ КАЧЕСТВА МАЙОНЕЗОВ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ИМ АНТИОКСИДАНТНЫХ СВОЙСТВ

Аннотация

В работе рассмотрены вопросы исследования качества майонеза. Проведен анализ украинского рынка майонеза. Рассмотрена классификация и идентификационные показатели майонеза. Обосновано добавление природных антиоксидантов в майонез. С помощью комплексной оценки качества майонеза определено оптимальное количество добавки для придания майонезу функциональных и антиоксидантных свойств.

Ключевые слова: майонез, антиоксиданты, куркума, товароведные качества, функциональные свойства.

Skyrda O.Ye., Cherevychna N.I.

Kharkov State University of Food Technology and Trade

Mamchenko L.Ye.

Kyiv Cooperative Institute for Business and Law

COMMODITY EXPERT ASPECTS OF MAYONNAISES QUALITY AND PRACTICAL GOING ARE NEAR GRANT TO THEM OF ANTIOXIDANT PROPERTIES

Summary

We consider the issue of research quality mayonnaise. There is carried out the analysis of the Ukrainian mayonnaise market. It's considered classification and identification indicators mayonnaise grounded add natural antioxidants in mayonnaise. With comprehensive assessment of the quality of mayonnaise determined optimal number of additives to provide mayonnaise functional and antioxidant properties.

Keywords: mayonnaise, antioxidant, turmeric, commodity research qualities, functional properties.

УДК 663.4

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОБНИЦТВА БЕЗАЛКОГОЛЬНОГО ПИВА

Таран В.М., Ліфанова Л.О.

Національний університет харчових технологій

У представленій роботі показана технологія виробництва безалкогольного пива в цілому, після чого – метод випарювання алкоголю з алкогольного пива. Запропоновано обладнання випарного апарату з природньою циркуляцією, виносним кип'ятильником і сепаратором для розділення пива та парів спирту, яке раніше не використовувалося при виробництві безалкогольного пива, проведений системний аналіз. У подальшій перспективі більш глибокі дослідження з моделюванням процесу деалкоголізації.

Ключові слова: деалкоголізація, безалкогольне пиво, переривання бродіння.

Постановка проблеми. Був проведений системний аналіз сучасної технології виробництва безалкогольного пива, опрацьовані переваги і недоліки кожного з методів. Сучасно найчастіше використовується метод випарювання. При розгляді лінії виробництва деалкоголізованого пива, слабким місцем даного методу виявилась вакуум-випарна установка, а саме те, що необхідно довгий час витримувати пиво під впливом високих температур.

Глибокий аналіз сучасних конструктивних та технологічних рішень нащоткнув на розгляд нової для харчової промисловості конструкції випарного апарату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри широкий попит на даний вид напоїв, у спеціалізованій літературі технологічний процес виробництва пива описаний поверхнево. Кунце В. описав всі існуючі методи і технологічне обладнання [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження відносяться до пивобезалкогольної галузі. Безалкогольне пиво – напій, отриманий внаслідок деалкоголізації пива, схожий на нього за органолептичними властивостями, в ньому міститься від 0,2 до 1,5% алкоголю. Актуальністю даної теми є те, що безалкогольне пиво набуває все більшого поширення у світі, внаслідок багатьох причин, основна із них – пропаганда здорового способу життя. Відомо, що пиво є досить корисним продуктом. До складу пива входять вода, дріжджі, хміль та со-

лод. Пророщений ячмінь, він же солод, багатий на повільні вуглеводи, рослинні білки і мінеральні солі. У складі хмеля є ферменти, які чинять дезінфікуючий і заспокійливий вплив на організм. При правильному і делікатному виробництві, всі ці якості притаманні і деалкоголізованому пиву.

Формулювання цілей статті. Метою є глибокий аналіз сучасних конструктивних та технологічних рішень та розгляд нової для харчової промисловості конструкції випарного апарату, яка підходить для деалкоголізації пива, з подальшим моделюванням процесу деалкоголізації.

Основний матеріал дослідження. Існують три методи виробництва безалкогольного пива:

- Переривання бродіння;
- Мембранний;
- Термічний.

1. Метод переривання бродіння

Найчастіше виробництво безалкогольного пива базується на видаленні спирту з традиційного алкогольного пива. Проте при методі переривання бродіння ключовим є недопущення утворення спирту, або ж переривання процесу коли концентрація мінімальна.

При перериванні процесу бродіння виникає проблема, а саме: не відбувається зміни смаку сусла на смак пива. У результаті на виході напій схожий на суміш сусла і пива з солодкуватим смаком.

Щоб з самого початку не допустити або знизити ймовірність виникнення такого присмаку, необхідно звертати увагу на наступні моменти:

- початкова екстрактивність сусла має бути 7-8%;
- засип на 8-15% повинен складатися зі світлого карамельного солоду;
- кип'ятіння сусла повинно протікати досить довго, щоб з нього встигли випаритись характерні для сусла ароматичні речовини, особливу увагу необхідно звертати на леткі карбонільні з'єднання (альдегіди), котрі і носять в собі смак сусла;
- повинен бути правильно обраний штамм дріжджів, за критерієм утворення побічних продуктів,
- дуже важливим є момент, в який буде відбуватися розбавлення сусла після закінчення процесу кип'ятіння;
- дуже важливу роль грає величина рН такого пива, при ступені зброджування 10% рН пива буде порядку 6,0 або трохи нижче, що й спричиняє появу суислового смаку.

Спростити цей етап можливо: існують іммобілізовані дріжджі, вони прискорюють процес бродіння, так як збільшується площа контакту клітин з середовищем, стає можливим управління процесом і зупинка у необхідний момент. Дріжджі зафіксовані на носії, це може бути будь що: керамічні буси, целофан, або ж кільця Рашига.

Технологічно є можливість обійти цей етап взагалі, так як він є досить складним і потребує ретельного виконання. На даний час існує багато запатентованих штамів дріжджів, які не дають утворюватися спирту під час бродіння.

При контакті дріжджів з суслим при низьких температурах, утворення спирту залишиться у допустимих нормах, проте буде дещо втраченим смак.

2. Мембранний метод

Мембранні методи деалкоголізації пива виконують за допомогою перекачування пива через мембрани з ацетилцелюлози, з проникною здатністю тільки для молекул певних речовин, у нашому випадку – спирту. Широко використовується метод зворотнього осмосу і діалізу.

Зворотній осмос – це спосіб поділу розчинів шляхом їх фільтрування через напівпроникні мембрани, що пропускають розчинник і затримують молекули або іони розчинених речовин.

Пиво після деалкоголізації методом зворотнього осмосу зазнає змін у своєму хімічному складі, так як при видаленні спирту з пива вимиваються також інші компоненти, що мають розміри молекул близькі до води і спирту. Більше того, процес зворотнього осмосу протікає під великим надлишковим тиском, що призводить до збільшення температури пива.

Щодо діалізу, можна відмітити, що тенденція по досягненню рівноваги по обидві сторони мембрани є рушійною силою процесу. Процес відрізняється від осмосу, але молекули вуглеводів, спиртів та ін. проникають через мембрану до досягнення рівноваги, без всякого впливу тиску і при низькій температурі [2].

3. Термічний метод

Термічний метод деалкоголізації базується на випарюванні алкоголю з пива, шляхом нагрівання. Відомо, що температура кипіння води 100°C, а спирту 78,37°C, тому при нагріванні спочатку почне випаровуватися спирт. Проте високі температури чинять доволі таки негативний вплив на смакові якості пива, тому що разом зі спиртом

випаровуються деякі екстрактивні складові, що в подальшому відображається на смаку. Для того щоб зменшити вплив температур на продукт знижують тиск. Усім відомим є факт того, що температура кипіння рідини залежна від тиску. При деалкоголізації пива під вакуумом, в розрідженому просторі при абсолютному тиску від 0,04 до 0,2 бар, можливо досягти температур випаровування у межах від 30°C до 55°C, що чинить на пиво делікатніший вплив і майже не змінює його смакових характеристик. Проте, слід пам'ятати про те, що випарювання слід виконувати поетапно з технологічними паузами, аби запобігти довгому перебуванню пива в несприятливому для нього середовищі.

Щоб досягти певного вирівнювання смаку, вміст спирту знижують до 0,3% об., а потім піднімають до дозволених 0,5% об. шляхом додавання пива на стадії молодого пива або готового до розливу пива. Ароматичні речовини знову потрапляють в пиво і частково вирівнюють смак.

Сучасно найчастіше використовується метод випарювання. При розгляді лінії виробництва деалкоголізованого пива, слабким місцем даного методу виявилась вакуум-випарна установка, а саме необхідність того, що шкідливо витримувати довгий час пиво під впливом високих температур, тому процес проходить наступним чином: Під впливом відцентрових сил пиво тонким шаром протікає між тарілками відцентрового вакуумно-випарного апарату і нагрівається насиченою парою, що подається в подвійну стінку відцентрового випарника. Спирт випаровується, в той час як частково деалкоголізоване пиво видавлюється назовні і відводиться через розподільну шайбу.

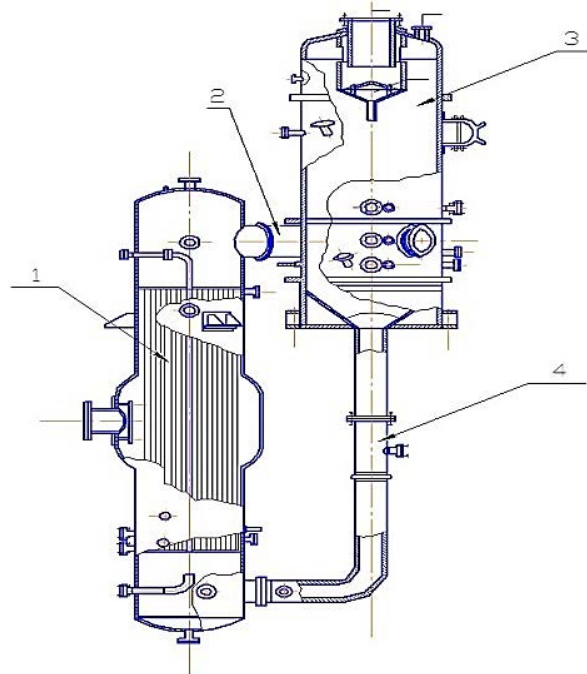

Рис. 1. Випарний апарат

У даній системі працюють під вакуумом при температурі 30-34°C, щоб чинити на продукт якомога делікатний вплив. Весь процес займає менше 10 с, але повинен бути повторений кілька разів.

Запропонований апарат має виносний кип'ятильник 1 і сепаратор 3. У кип'ятильнику,

Таблиця 1

Переваги і недоліки методу переривання бродіння

Метод переривання бродіння	
Переваги	Недоліки
Пиво не піддається термічній обробці	Складність дотримання технології
	Смак сусла у безалкогольному пиві

Таблиця 2

Переваги і недоліки мембранного методу

Мембранний метод	
Переваги	Недоліки
Зберігається смак та властивості пива	Пиво зазнає змін у своєму хімічному складі, так як при видаленні спирту з пива вимиваються також інші компоненти, що мають розміри молекул близькі до води і спирту.
	Процес зворотнього осмосу протікає під великим надлишковим тиском, що призводить до збільшення температури пива
	Найдорожчий із методів

Таблиця 3

Переваги і недоліки термічного методу

Термічний метод	
Переваги	Недоліки
Оптимальний варіант поєднання ціна-якість	Пиво піддається впливу низького тиску та високих температур
Досить простий метод з технологічної точки зору	Необхідний час, на охолодження пива, під час технологічних пауз

що складається з пучка труб, що обігриваються зовні паром, утворюється парорідина суміш, що надходить в сепаратор по трубі 2. У сепараторі відбувається відділення парів спирту від рідини, яка по циркуляційній трубі 4 повертається в кип'ятильник і охолоджується за рахунок холодної рубашки з розсолем. Труби кип'ятильника можуть досягати значної довжини (до 7 м), що сприяє інтенсивній циркуляції. Зі збільшенням довжини труб зростає різниця мас парорідинної суміші в них і рідини в циркуляційній трубі. Розташування кип'ятильника окремо від сепаратора зручно для ремонту і чищення труб. Можливо до сепаратора приєднати два або більше кип'ятильників, з яких один

можна вимкнути для ремонту або очищення, не зупиняючи всього апарату.

Висновки з даного дослідження. Глибокий аналіз сучасних конструктивних та технологічних рішень наштовхнув на розгляд нової для харчової промисловості конструкції випарного апарату, яка підходить для деалкоголізації пива. Випарний апарат з природньою циркуляцією, виносним кип'ятильником і сепаратором для розділення пива та парів спирту замінює сучасне випарне обладнання та виграє на його фоні за рахунок економічності, оптимальності та ергономічних показників. Доцільним є дослідження та використання даного обладнання на виробництві, а також подальший розгляд технології.

Список літератури:

1. Кунце В. Технологія солоду і пива. пер. с нім. – СПб изд-во «Профессия», 2009. – 912 с.
2. Оганнисян В. Г. Мембранные методы деалкоголизации пива / Оганнисян В. Г., Петрова Н. А., Тамазян Г. А // Мир пивоварения. – 2011. – № 3 (2). – С. 13-21.
3. Ахназарова С. Л. Оптимизация эксперимента в химии и химической технологии // С. Л. Ахназарова, В. В. Кафаров. – М.: Высшая школа, 1985. – 319 с.
4. Балашов В. Е. Справочник по производству безалкогольных напитков / В. Е. Балашов. – М.: Пищевая промышленность, 1979. – 368 с.
5. Бемфорт Ч. Новое в пивоварении / Ч. Бемфорт. Издательство «Профессия» Санкт-Петербург, 2009. – 520 с.
6. Глазер В. Как произвести хорошее безалкогольное пиво / В. Глазер // Пиво и напитки, 2003. – № 2. – С. 22-24.
7. Кавецкий Г. Д. Процессы и аппараты пищевой технологии / Г. Д. Кавецкий, Б. В. Васильев. – М.: Колос, 1999. – 551 с.
8. Колчева Р. А. Химико-технологический контроль пиво-безалкогольного производства / Р. А. Колчева, К. А. Калуняц. – М.: Агропромиздат, 1988. – 290 с.

Таран В.М., Лифанова Л.О.

Национальный университет пищевых технологий

СИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА БЕЗАЛКОГОЛЬНОГО ПИВА

Аннотация

В представленной работе были рассмотрены технологии производства безалкогольного пива в целом, после чего остановились на методе выпаривания алкоголя из алкогольного пива, так как он является оптимальным симбиозом цены, вкуса и качества. Предложено оборудование испарительного аппарата с естественной циркуляцией, выносным кипятильником и сепаратором для разделения пива и паров спирта, которое ранее не использовалось при производстве безалкогольного пива, проведен системный анализ. В дальнейшей перспективе более глубокие исследования с моделированием процесса деалкоголизации.

Ключевые слова: деалкоголизация, безалкогольное пиво, прерывание брожения.

Taran V.M., Lifanova L.O.

National University of Food Technologies

SYSTEM ANALYSIS PRODUCTION TECHNOLOGY OF NON-ALCOHOLIC BEER

Summary

In this work were considered non-alcoholic beer production technology in general, and then stopped and started explores the method of evaporating the alcohol from alcoholic beer. Thermal method is the optimum symbiosis of price, taste and quality. The proposed equipment evaporative unit with natural circulation, external reboiler and a separator for separating beer and alcohol vapour. This apparatus had not been used in the production of non-alcoholic beer. In the longer term, will be more in-depth research with the modelling process dealcoholation.

Keywords: dealcoholation, non-alcoholic beer, interruption of fermentation.

УДК 676.18

ПАКУВАЛЬНИЙ ПАПІР ІЗ СТЕБЕЛ СОНЯШНИКУ

Трембус І.В.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Досліджено хімічний склад стебел соняшнику. Показано можливість одержання органосольвентних волокнистих напівфабрикатів із стебел соняшнику з високими показниками якості. Експериментально підтверджено можливість використання у складі паперових виробів органосольвентної целюлози із відходів сільського господарства. Встановлено, що лабораторні зразки пакувального паперу задовільняють вимогам стандарту. Доведено, що застосування недеревної целюлози дає можливість виключити зі складу масових видів пакувального паперу більш дорогу імпорту целюлозу.

Ключові слова: соняшник, органосольвентний волокнистий напівфабрикат, обгортковий папір, папір для пакування харчових продуктів.

Постановка проблеми. Останні досягнення науки, особливо хімії, значно розширили асортимент паперу і картону та галузі їх застосування. Картонно-паперова продукція на сьогодні все ширше застосовується в таких галузях, як електроенергетика, радіоелектроніка, машино- і приладобудування, обчислювальна техніка, космонавтика та ін. Важливе значення в економіці сучасного виробництва займає асортимент паперу і картону, який виготовляється для пакування різних продовольчих товарів. Тому розвиток світової целюлозно-паперової промисловості (ЦПП) відбувається досить швидкими темпами. Практично за кожні 15 років випуск її продукції

подвоюється. Середнє споживання паперу і картону на душу населення постійно зростає, особливо в західній Європі (34 кг в Україні проти 142 кг на душу населення в Європі) [1].

Одна з головних причин такого стану галузі полягає у відсутності власної сировинної бази. Існуючі запаси деревини в багатьох державах світу не можуть забезпечити зростаючі сировинні потреби галузі, а зростання об'ємів використання макулатури не завжди сприяє покращенню якості кінцевої картонно-паперової продукції. Всі вище перераховані аспекти обумовлюють необхідність пошуку нових джерел волокнистої сировини, в якості якої, насампе-

ред, можуть розглядатися відходи сільського господарства та різні представники недеревної рослинної сировини (НДРС).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні широко культивуються різні технічні і зернові культури, стебла яких після збирання урожаю можуть успішно перероблятися на волокнисті напівфабрикати (ВНФ) для виробництва різних видів картонно-паперової продукції. Наприклад, тільки під посіви соняшнику використовують до 5 млн. га сільськогосподарських площ України [2].

Слід зауважити, що перероблення відходів сільського господарства на ВНФ для виробництва картонно-паперової продукції пов'язане з особливостями анатомічної будови і хімічного складу, вимогами до якості отриманого напівфабрикату і основними техніко-економічними показниками відповідного способу делігніфікації [3]. Застосування традиційних способів одержання целюлози (сульфатного і сульфитного) призводить до забруднення довкілля за рахунок потрапляння меркаптанив, сірководню, діоксинів, фуранів у повітря та похідних лігніну у водоймища [4]. Серед альтернативних технологій одержання ВНФ вченими пропонується проводити делігніфікацію рослинної сировини в різних органічних розчинниках – так звані органосольвентні варіння. Вони дозволяють суттєво зменшити забруднення довкілля та характеризуються меншою енергоємністю виробництва і більшою вибірковою дією на лігнін, що дає можливість збільшувати вихід ВНФ за рахунок більшого збереження полісахаридів (цеюлози і геміцелюлоз) рослинної сировини [5, 6]. Серед органосольвентних способів делігніфікації одним із найбільш ефективних є лужно-сульфітно-спиртове варіння рослинної сировини [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз науково-технічної літератури показав, що розробка технологій використання органосольвентних волокнистих напівфабрикатів із відходів сільського господарства в композиції масових видів картонно-паперової продукції є важливою науково-технічною проблемою для підприємств целюлозно-паперової промисловості.

Мета статті. Метою цієї роботи є дослідження можливості розширення сировинної бази галузі за рахунок використання органосольвентних волокнистих напівфабрикатів із стебел соняшнику в композиції масових видів пакувального паперу.

Виклад основного матеріалу. Експериментальна частина. В роботі використовували стебла соняшнику Житомирської області. В лабораторії повітряно-сухі стебла соняшнику подрібнювали до розмірів 15-20 мм і зберігали в ексикаторах для підтримання постійної вологості під час подальших досліджень. Хімічний склад стебел соняшнику було визначено у відповідності

до існуючих стандартів ТАРПІ для різних компонентів, а саме: Т-222 для лігніну, Т-257 для речовин, що екстрагуються гарячою водою, Т-212 для речовин, що екстрагуються 1%-м розчином NaOH, Т-204 для речовин, що екстрагуються спирто-бензольним розчином, Т-211 для визначення зольності. Хімічний склад соняшнику у порівнянні з хвойними і листяними породами деревини наведено у табл. 1.

Як видно із наведених у табл. 1 даних, вміст лігніну та основного компоненту рослинної сировини – целюлози у досліджуваній рослинній сировині наближається до вмісту лігніну і целюлози у листяних породах деревини. Вміст смол, жирів та восків (СЖВ) і пентозанів у стеблах соняшнику знаходиться в межах вказаних показників для представників листяних і хвойних порід деревини. При цьому в дослідженій рослинній сировині у порівнянні з деревиною міститься у декілька разів більше мінеральних речовин (зольність) і розчинних у NaOH компонентів (крохмалю, пектинів, неорганічних солей, циклічних спиртів, барвників, танідів, геміцелюлоз і низькомолекулярних фракцій целюлози). Такий хімічний склад стебел соняшнику дозволяє зробити висновок про те, що для органосольвентної делігніфікації досліджуваної рослинної сировини необхідно менші витрати варильних реагентів і менша тривалість температурної обробки у порівнянні з аналогічними варіннями деревини до досягнення однакового ступеня делігніфікації.

Для одержання ВНФ в лабораторних умовах проведено варіння стебел соняшнику лужно-сульфітно-спиртовим методом (ASAE) в сталених автоклавах об'ємом 400 мл у гліцериновій бані за заданим температурним режимом та гідромодуля 5 : 1. В якості варильного розчину використовували розчини сульфату натрію з витратою 20% та їдкою натру з витратою 5% від маси абс. сух. сировини за співвідношення етилового спирту до води 35 : 65 об'ємних%, витраті антрахінону 0,1% від маси абс. сух. сировини. Температура варіння становила 160 та 170°C, тривалість – 120 та 150 хвилин. Після закінчення варіння автоклави охолоджувалися проточною водою, волокнистий напівфабрикат промивали, сушили до повітряно-сухого стану, визначали його вихід щодо абсолютно сухої сировини і вміст залишкового лігніну відповідно до стандартних методик ТАРПІ.

Для визначення фізико-механічних показників одержаний ВНФ із стебел соняшнику попередньо розмелювали в центробіжно-розмелювальному апараті до досягнення ступеня млива $60 \pm 2^\circ \text{ШР}$ і направляли на виготовлення на листовідливному апараті ЛА-1 відливок масою $1 \text{ м}^2 \pm 1 \text{ г}$. Фізико-механічні показники ВНФ визначали за стандартними методиками ТАРПІ.

Вибілювання органосольвентної целюлози із стебел соняшнику проводилося без використан-

Таблиця 1

Хімічний склад рослинної сировини, %

Сировина	Розчинність у		СЖВ	Лігнін	Целюлоза	Пентозани	Зольність
	воді	NaOH					
Соняшник	5,6	36,6	2,3	20,1	40,6	21,3	3,0
Хвойна деревина	2,1 – 2,5	11 – 11,6	0,9 – 7,5	28 – 30	40 – 50	10,8	1 – 0,7
Листяна деревина	1,8 – 2,4	10,9 – 11,3	0,4 – 3	18 – 25	31 – 49	28,0	0,14 – 0,5

Показники якості органосольвентних волокнистих напівфабрикатів із стебел соняшнику

Температура варіння, °С	Тривалість варіння, хв.	Вихід ВНФ, % від маси абс. сух. сировини	Вміст залишкового лігніну, %	Розривна довжина, м	Опір продавлюванню, кПа	Опір роздиранню, мН	Міцність на злам під час багаторазових перегинів к.п.п.
160	120	60,1	6,9	5800	387	376	240
170	150	47,5	4,2	6700	539	479	370

ная шкідливих хлорвмісних сполук за наступною схемою: хелатуюча обробка (Q) – вибілювання пероксидом водню у дві стадії (П₁ та П₂) – кислотування (K). Хелатуючу обробку целюлози проводили розчином трилону Б, з його витратою 0,2% від маси абс. сух. целюлози, тривалістю 60 хвилин за температури 50°C. Витрата H₂O₂ становила 3 і 2% від маси абс. сух. целюлози, відповідно на першій і другій стадіях пероксидного вибілювання, температура вибілювання – 90°C, тривалість 80 хвилин, рН = 10 (з додаванням в масу для створення необхідного значення рН розчинів MgSO₄, NaOH та Na₂SiO₃ безпосередньо перед вибілюванням). Кислотування проводили сірчистою кислотою за витрати SO₂ – 0,5% від маси абс. сух. целюлози, тривалістю 60 хвилин за кімнатної температури. Кожна стадія вибілювання целюлози закінчувалася її промиванням дистильованою водою до нейтральної реакції.

Для виготовлення лабораторних зразків обгорткового паперу різних марок проводили розмелювання отриманих недеревних вибілених та невибілених ВНФ, сульфатної невибіленої целюлози та сульфитної вибіленої целюлози до ступеня млива 40±2°ШР. При виготовленні лабораторних зразків обгорткового паперу застосовували внутрішньомасне проклеювання з витратою білого каніфольного клею 2,5%, каолінової суспензії 4,5% та глинозему 2% від маси абс. сух. сировини. Фізико-механічні показники зразків обгорткового паперу масою 80 г/м² визначали у відповідності до прийнятих методик і порівнювали зі стандартами [7].

Для одержання лабораторних зразків паперу для пакування харчових продуктів на автоматах виготовлено лабораторні зразки паперу масою 110 г/м². В якості волокнистої композиції використовували невибілені органосольвентні волокнисті напівфабрикати із стебел соняшнику та сульфатну невибілену целюлозу, попередньо розмелених до ступеня млива 40±2°ШР. У волокнисту масу вводили 1,5% білого каніфольного клею, 4,5% каоліну та 2% глинозему від маси абс. сух. волокна. Фізико-механічні показники зразків паперу визначали у відповідності до прийнятих методик і порівнювали зі стандартами [8]. Слід зауважити, що для пакувальних видів паперу послідовність додавання реагентів залежить від якостей паперу які потрібно досягнути. Тому спочатку у композицію дозують клей потім каолін, а коли вводиться глинозем відбувається перезарядження часток та миттєве схоплення волокном каолінових та клейових часток, що є важливим для даного виду паперу.

Результати та обговорення. З метою одержання волокнистих напівфабрикатів із стебел соняшнику проведено лужно-сульфитно-спиртове варіння, результати якого наведено в табл. 2.

Як видно із наведених у табл. 2 даних, зі збільшенням температури і тривалості ASAE де-

лігніфікації стебел соняшнику вихід ВНФ і вміст залишкового лігніну зменшуються, що пов'язано з інтенсифікацією процесів розщеплення α- і β-етерних алкиларильних зв'язків макромолекул лігніну і переведення продуктів деструкції лігніну, а також екстрактивних і мінеральних речовин рослинної сировини до варильного розчину. Фізико-механічні характеристики одержаних органосольвентних волокнистих напівфабрикатів із стебел соняшнику не поступаються сульфитній листяній целюлозі [5], що свідчить про перспективність їх використання у целюлозно-паперовій промисловості. При цьому, із зростанням технологічних параметрів (температури і тривалості процесу делігніфікації) фізико-механічні показники збільшуються, що пояснюється кращими паперотворними властивостями ВНФ за рахунок утворення додаткових водневих зв'язків між полісахаридами і високим залишковим вмістом в них геміцелюлоз (зокрема пентозанів), які сприяють покращенню показників механічної міцності. Тому для вивчення впливу вмісту невибілених недеревних волокнистих напівфабрикатів на показники якості обгорткового паперу та паперу для пакування харчових продуктів на автоматах виготовлено лабораторні зразки паперу масою 80 г/м² та 110 г/м², відповідно, різного композиційного складу. Для цього використовували ВНФ із стебел соняшнику, одержані ASAE делігніфікацією рослинної сировини за температури варіння 160°C, впродовж 120 хв. Фізико-механічні показники отриманих лабораторних зразків пакувального паперу наведено в табл. 3 і 4.

Із наведених у табл. 3 даних видно, що обгортковий папір, отриманий зі 100% органосольвентної невибіленої целюлози з стебел соняшнику без використання сульфатної целюлози, за своїми показниками якості відповідає вимогам ГОСТ 8273–75 для паперу для пакування марки Б.

Таблиця 3

Вплив вмісту волокнистих напівфабрикатів із стебел соняшнику на фізико-механічні показники обгорткового паперу

Композиція САЦ* / ОВНФС**	Опір продавлюванню, кПа	Розривна довжина, м	Ступінь проклеювання, мм	Вологість, %
100/0	364	4800	0,8	8
75/25	341	4200	0,8	8
50/50	334	4000	0,8	8
25/75	327	3650	0,8	8
0/100	312	3400	0,8	8
ГОСТ 8273–75 марка Б	не менше 270	не менше 3000	не менше 0,8	не більше 10

*СА Ц – сульфатна невибілена целюлоза [9];

**ОВНФС – органосольвентні волокнисті напівфабрикати із стебел соняшнику

Таблиця 4
Вплив вмісту волокнистих напівфабрикатів із стебел сояшнику на фізико-механічні показники паперу для пакування харчових продуктів на автоматах

Композиція САЦ*/ОВНФС**	Руйнівне зусилля в поперечному напрямку, Н	Ступінь проклеювання, мм	Поверхнева вбираність, Кобб ₆₀
100/0	52	2,0	36
100/25	48	2,0	35
50/50	42	2,0	36
25/75	38	2,0	34
0/100	35	2,0	32
ГОСТ 7247-90	не менше 39	не менше 2,0	не більше 40

*СА Ц – сульфатна вибілена целюлоза [9];

**ОВНФС – органосольвентні волокнисті напівфабрикати із стебел сояшнику.

Дані табл. 4 свідчать про те, що фізико-механічні показники зразків пакувального паперу, отриманого з використанням в його композиції АСАЕ ВНФ з стебел сояшнику у кількості 50%, відповідають вимогам стандарту для паперу для пакування харчових продуктів на автоматах марки Д.

Слід відзначити (табл. 3), що показники розривної довжини отриманого паперу набагато вищі показників ГОСТ 8273–75 для марки Б, отже даний продукт має високу якість, та може застосовуватися у пакуванні товару різного призначення. Слід відмітити, що використання в композиції пакувального паперу органосольвентної целюлози з стебел сояшнику суттєво зменшує собівартість готової продукції.

Для вивчення можливості використання органосольвентної целюлози в композиції вибілених видів паперу для пакування харчових продуктів були одержані ВНФ за встановленим раніше режимом процесу делігніфікації (АСАЕ варіння рослинної сировини за температури 170°C, тривалість 150 хв.). Вибілювання проводили за схемою Q – П₁ – П₂ – К з витратою Н₂О₂ 3 і 2% від маси абс. сух. целюлози, відповідно на першій і другій стадіях пероксидного вибілювання. Застосування такої схеми безхлорного вибілювання дозволило отримати целюлозу з білістю 80%.

Відповідно до методик, описаних вище, було виготовлено лабораторні зразки обгорткового

паперу масою 80 г/м² із недеревної органосольвентної та сульфатної вибілених целюлоз різного композиційного складу. Основні характеристики міцності лабораторних зразків обгорткового паперу наведено в табл. 5.

Із наведених у табл. 5 даних видно, що обгортковий папір, отриманий з 100% органосольвентної вибіленої целюлози з стебел сояшнику без використання сульфатної целюлози, за своїми показниками якості відповідає вимогам ГОСТ 8273–75 для обгорткового паперу марки О₁.

Таблиця 5
Вплив вмісту волокнистих напівфабрикатів із стебел сояшнику на фізико-механічні показники обгорткового паперу

Композиція СИЦ*/ОВНФС**	Розривна довжина, м	Ступінь проклеювання, мм	Вологість, %
100/0	4600	1,2	8
75/25	4100	1,2	8
50/50	3500	1,2	8
25/75	3200	1,2	8
0/100	2800	1,2	8
ГОСТ 8273–75 марка О ₁	не менше 2200	не менше 1,0	не більше 10

*СИЦ – сульфатна вибілена целюлоза [10];

**ОВНФС – органосольвентна вибілена целюлоза з стебел сояшнику.

Застосування вибіленої органосольвентної целюлози із стебел сояшнику дозволяє виключити із композиції масових видів пакувального паперу більш дорогий целюлозу і тим самим сприяє значному зниженню собівартості готової продукції.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки доцільності використання органосольвентних волокнистих напівфабрикатів із стебел сояшнику в композиції пакувальних видів паперу необхідно зазначити, що аналіз отриманих результатів показав можливість заміни в композиції паперу дорогої сульфатної та сульфатної целюлози деревини, що дасть змогу частково вирішити проблему сировинної бази для целюлозно-паперової галузі України. Перспективи подальших досліджень полягають в розробці технологій одержання целюлози з відходів сільського господарства придатної для хімічного перероблення.

Список літератури:

1. Асоціація українських підприємств целюлозно-паперової галузі. – <http://www.papirandlife.ukr.com>
2. Міністерство аграрної політики та продовольства України. – <http://www.infobaza.by/agriculture>
3. Rousu P., Anttila J. Sustainable pulp production from agricultural waste / P. Rousu, J. Anttila // Resources, Conservation and Recycling. – 2002. – № 5. – Р. 85–103.
4. Примаков С. П., Барбаш В. А. Технологія паперу і картону. Навчальний посібник. – 2-ге видання, перероблене. – Київ: ЕКМО. – 2008. – 425 с.
5. Примаков С. П., Барбаш В. А., Черюпкіна Р. І. Виробництво сульфатної і органосольвентної целюлози. – К.: ЕКМО. – 2009. – 280 с.
6. Барбаш В. А., Трембус И. В., Шевченко В. М. Органосольвентные методы получения волокнистых полуфабрикатов из пшеничной соломы / В. А. Барбаш, И. В. Трембус, В. М. Шевченко // Энерготехнологии и ресурсосбережение. – 2009. – № 1. – С. 37–41.
7. ГОСТ 8273-75 Бумага оберточная. Технические условия. – М.: Издательство стандартов. – 1998. – 8 с.
8. ГОСТ 7247-90 Бумага для упаковки пищевых продуктов на автоматах. Технические условия. – М.: Издательство стандартов. – 1990. – 14 с.
9. ГОСТ 11208-82 Целлюлоза древесная (хвойная) сульфатная небеленая. Технические условия. – М.: Издательство стандартов. – 1988. – 4 с.
10. ГОСТ 3914-89 Целлюлоза сульфитная белая из хвойной древесины. Технические условия. – М.: Издательство стандартов. – 1989. – 8 с.

Трембус И.В.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

УПАКОВОЧНАЯ БУМАГА ИЗ СТЕБЛЕЙ ПОДСОЛНЕЧНИКА

Аннотация

Исследован химический состав стеблей подсолнечника. Показана возможность получения органосольвентных волокнистых полуфабрикатов из стеблей подсолнечника с высокими показателями качества. Экспериментально подтверждена возможность использования в составе бумажных изделий органосольвентной целлюлозы из отходов сельского хозяйства. Установлено, что лабораторные образцы упаковочной бумаги удовлетворяют требованиям стандарта. Доказано, что применение недревесной целлюлозы дает возможность исключить из состава массовых видов упаковочной бумаги более дорогую импортную целлюлозу.

Ключевые слова: подсолнечник, органосольвентные волокнистые полуфабрикаты, оберточная бумага, бумага для упаковки пищевых продуктов.

Trembus I.V.

National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

WRAPPING PAPER FROM THE STEMS OF SUNFLOWER

Summary

The chemical composition of was investigated. The possibility of obtaining organic solvent fibrous semifinished from sunflower stalks with high quality was shown. Experimentally proved the he possibility of use in paper products of organic and solvent cellulose from waste of agriculture. Experimentally confirmed was samples of packaging paper meet the requirements of the standard. It was established that the use of non-wood pulp makes it possible to exclude more expensive imported pulp from the composition of packaging paper.

Keywords: sunflower, organic and solvent, fiber semi-finished product, wrapping paper, paper for packaging of food products.

УДК 664.682.001.76

УДОСКОНАЛЕННЯ РЕЦЕПТУРНОГО СКЛАДУ ПІСОЧНОГО ПЕЧИВА З ВИКОРИСТАННЯМ КЛІТКОВИНИ

Юрченко С.Л., Колеснікова М.Б., Юрченко Е.П.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

Досліджено властивості клітковини насіння гарбуза з ананасом, яка пропонується на ринку України. Вивчено вплив клітковини на характеристики клейковини пшеничного борошна. Встановлено, що клітковина практично не здійснює впливу на показники якості клейковини пшеничного борошна та характеризується значною вологозв'язуючою здатністю. Визначено, що для отримання пісочного печива з високими органолептичними показниками раціональна заміна пшеничного борошна на клітковину повинна складати 20% від його початкової маси. Встановлено, що клітковина під час виробництва пісочного печива може вводиться як у сухому (на стадії просіювання сухих компонентів та подальшому їх перемішуванні) так і в гідратованому вигляді (на стадії замісу тіста).

Ключові слова: харчові волокна, клітковина, вологозв'язуюча здатність, клейковина, пісочне печиво.

Постановка проблеми. Борошняні кондитерські вироби займають значну частку в загальному обсязі виробництва кондитерської продукції і представлені широким асортиментом. Більшість з них характеризуються привабливим зовнішнім видом, достатньо високою енергетичною цінністю, окрім вуглеводів та жирів, містять також білки.

Технічний прогрес у харчовій промисловості, розробка та впровадження нових інгредієнтів, зміна світогляду сучасного споживача внесли

свої корективи до структури харчування людини. Застосування різних способів очищення сировини в ході технологічної обробки призвело до перевантаження раціону високорафінованими харчовими продуктами та стійкого дефіциту в ньому харчових волокон, які є незамінними компонентами природної нерафінованої їжі [1, 2]. Тому актуальним є питання використання клітковини, зокрема в технології борошняних кондитерських виробів, які є продукцією з високою частотою споживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що існують різні шляхи збагачення борошняних кондитерських виробів харчовими волокнами. Так авторами [1] досліджено можливість застосування джерел харчових волокон – знежиреного какао-порошку з підвищеною кількістю какаовели, яблучної клітковини, порошку з клітковини аронії та чорної смородини, ягідної клітковини з різним ступенем дисперсності у виробництві функціональних кондитерських виробів.

Існують дані щодо використання вторинної рослинної сировини, а саме продуктів переробки зародків пшениці та бурякового жому – добавок «Шрот зародків пшениці харчовий» та «Бурякові волокна» з метою підвищення харчової цінності виробів. Встановлено, що добавки характеризуються значною водопоглинальною та жирозв'язувальною здатністю, що дозволяє не лише прогнозувати підвищення харчової та біологічної цінності готових виробів, але й здійснювати позитивний вплив на процеси тістоутворення [2].

У літературі є відомості про використання добавки «Цитри-Фай» («CITRI-FI»), яка являє собою апельсинові харчові волокна у вигляді порошку кремового кольору. Волокна продукту отримують з клітинних тканин висушеної апельсинової м'якоти без використання хімічних реагентів за допомогою механічної обробки та використовують в технології кондитерських виробів [3].

Проведений аналіз літературних даних свідчить, що на даний час з метою зниження енергетичної та підвищення харчової цінності борошняних кондитерських виробів, застосовують різноманітні харчові волокна, які забезпечують високі показники якості готової продукції. Слід відзначити, що асортимент харчових волокон досить різноманітний, а тому їх властивості ще не достатньо вивчені.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відомо, що харчові волокна відіграють важливу фізіологічну роль у харчуванні. Тому з урахуванням сучасного способу життя потреба у харчових волокнах збільшилася з 20...25 г до 45...50 г [1]. Нестача харчових волокон в їжі обумовила пошуки шляхів її поповнення. Серед них – введення в щоденні раціони харчування людини рослинної сировини, що містить значну кількість харчових волокон.

Перелік харчових волокон, який представлено на ринку України, досить різноманітний, тому є необхідність у більш детальному вивченні властивостей клітковини та встановлення можливості її використання в технології пісочного печива.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення властивостей клітковини насіння гарбуза з ананасом (далі за текстом – клітковина), яка пропонується на ринку України ТОВ «ГРІН-ВІЗА» та визначення можливості її застосування у виробництві пісочного печива.

Виклад основного матеріалу. Численні літературні джерела свідчать [1, 2, 4], що харчові волокна широко використовуються при виробництві ковбасних, хлібобулочних та кондитерських виробів, продуктів швидкого приготування, що сприяє зниженню їх енергетичної та підвищенню харчової цінності.

Одним з шляхів вирішення вищезазначеного питання може бути використання клітковини на-

сіння гарбуза з ананасом у виробництві пісочного печива. Характеристика добавки на 100 г продукту представлена в табл. 1.

Органолептичні показники клітковини, що досліджується, представлено у табл. 2.

Таблиця 1

Характеристика добавки на 100 г продукту

Найменування добавки	Білки, г	Жири, г	Вуглеводи, г	Харчова та енергетична цінність, ккал
Клітковина насіння гарбуза з ананасом	42,7	8,1	22,0	200

Джерело: [5]

Таблиця 2

Органолептичні показники клітковини

Назва показника	Характеристика показника
Зовнішній вигляд	Дрібнодисперсний порошок з включеннями сухих часточок ананасу
Колір	Світло-кремовий
Запах та смак	Приємний, добре виражений запах ананасу, з нейтральним смаком

Джерело: [5]

Вологість – це показник, який контролюється на всіх етапах виробництва кондитерських виробів, бо здійснює суттєвий вплив на якість напівфабрикатів та готову продукцію. Результати з визначення даного показника свідчать, що середнє значення вологості клітковини склало близько 83,0%.

Одним із важливих показників, що характеризує властивості речовин є вологозв'язуюча здатність. В якості об'єктів досліджень було використано клітковину у чистому вигляді та в присутності цукру й масла вершкового. Кількість цукру і масла, що використовували в модельних системах, відповідають відсотковому вмісту рецептури пісочного печива, що становить 18% та 27% відповідно. З урахуванням вищезазначеного було досліджено процес поглинання води різними модельними системами за температури 20...22°C (рис. 1).

V води, %

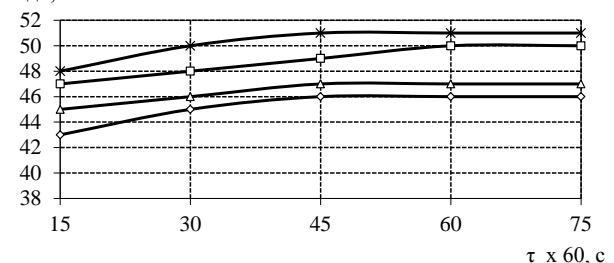

Рис. 1. Залежність поглинання води модельними системами з використанням клітковини у часі: x – клітковина, □ – «клітковина – цукор», Δ – «клітковина – масло вершкове», ◇ – «клітковина – масло вершкове – цукор»

Джерело: розроблено авторами

Отримані дані свідчать, що вологозв'язуюча здатність досліджуваних систем коливається у межах від 43 до 51%. Найнижчими показниками характеризується модельна система «кліткови-

на – масло вершкове – цукор», що обумовлено властивостями складових системи. Так присутність в системі масла вершкового та цукру перешкоджає молекулам клітковини поглинати вологу: жир обволакує молекулу клітковини і вона погано адсорбує вологу, а цукор є конкурентом за воду, що призводить до погіршення даного показника. Також простежується прямо пропорційна залежність об'єму зв'язаної води від часу витримання зразків. Отже, можна зробити висновок, що вологозв'язуюча здатність клітковини залежить від багатьох факторів, а саме: часу, механічного переміщення, температура води, присутності додаткових компонентів у системі.

Відомо, що якість готових виробів залежить, насамперед, від якості борошна, тому було досліджено вплив клітковини на якісні показники клейковини пшеничного борошна. Попередніми дослідженнями було встановлено доцільність заміни пшеничного борошна на клітковину у кількості 20% від його початкової маси у рецептурі.

На рис. 2 представлено напрями проведення експериментальних досліджень з визначення впливу клітковини на властивості клейковини.

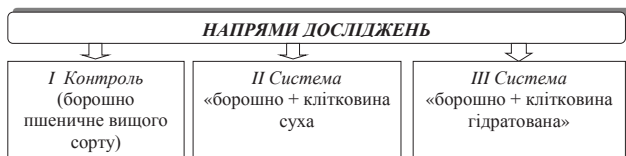

Рис. 2. Напрями експериментальних досліджень з визначення впливу клітковини на властивості клейковини

Джерело: розроблено авторами

Кількість і якість клейковини, що відмивається з пшеничного борошна, є основними показниками його якості. Якість клейковини характеризується кольором, еластичністю (здатність клейковини відновлювати свою форму після розтягування або стискання), розтяжністю (здатність розтягуватися на певну довжину над лінійкою до розриву) і пружністю (здатність чинити опір під час стискання). Залежно від показників якості клейковину пшеничного борошна поділяють на три групи.

Кількість клейковини та її фізичні характеристики визначають технологічні властивості борошна і якість борошняних виробів. Для дріжджового, листкового, заварного тіста бажано, щоб клейковина була еластичною, у міру пружною і мала середню розтяжність, для бісквітного і пісочного тіста вона повинна бути слабкою за якісними характеристиками [6, 7].

У зв'язку з цим необхідно було визначити, як зміняться властивості клейковини в присутності клітковини, що буде додаватися у пісочне тісто (рис. 3).

З даних рис. 3 видно, що вміст клейковини у контрольну зразку складає 27,8%. Це свідчить про те, що клейковина борошна середньої сили. Кількість клейковини у другому зразку становить 21,2% та у третьому – 23,4%, що пояснюється частковою заміною борошна на клітковину.

За результатами досліджень встановлено, що кількість клейковини у перерахунку до маси борошна у зразках з клітковиною зменшується прямо пропорційно зменшенню питомої ваги борошна.

Тобто додавання клітковини як у сухому, так і у гідратованому вигляді дещо знижує кількісний вміст клейковини у системі з 27,8% до 21,2...23,4%.

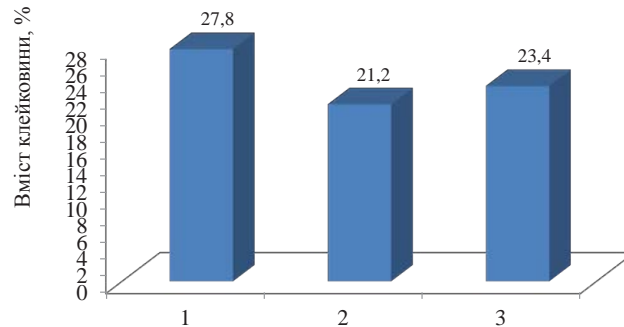

Рис. 3. Вплив клітковини на вихід сирової клейковини, %: 1 – борошно пшеничне, 2 – борошно пшеничне з сухою клітковиною, 3 – борошно пшеничне з гідратованою клітковиною

Джерело: розроблено авторами

Результати з визначення показника розтяжності та еластичності зразків клейковини, що досліджувались, представлено у табл. 3.

Отримані дані свідчать, що клітковина трохи погіршує показник розтяжності клейковини і становить за вмісту 20% 110...130 мм в порівнянні з контролем – 150 мм.

Таблиця 3

Показники якості клейковини пшеничного борошна

Найменування показника	Характеристика зразків		
	Борошно	Борошно +20% сухої клітковини	Борошно +20% гідратованої клітковини
Розтяжність	150 мм	110 мм	130 мм
Еластичність	задовільна	нееластична	задовільна

Джерело: розроблено авторами

Таким чином, в ході лабораторних відпрацювань досліджено вплив клітковини на показники якості клейковини пшеничного борошна. Слід зазначити, що клітковина характеризується значною вологозв'язуючою здатністю, що необхідно враховувати під час розробки рецептур.

Проведеними дослідженнями встановлено, що клітковина під час виробництва пісочного печива може вводитись двома різними способами – у сухому та у гідратованому вигляді. У сухому вигляді клітковина вводиться безпосередньо на стадії просіювання сухих компонентів та подальшому їх перемішуванні. Гідратована клітковина потребує додаткової операції у технологічному процесі виробництва, а саме попереднє замочування у воді за температури 20°C та Г:М=1:0,5 протягом 15...30 хв. Після чого у набряклому вигляді вноситься на стадії замісу тіста.

Отримані дані покладено до основи при розробці проекту рецептур пісочного печива з використанням клітковини.

Висновки і пропозиції. Зазначено, що харчові волокна є незамінними компонентами їжі сучасної людини. Досліджено властивості клітковини насіння гарбуза з ананасом ТОВ «ГРІН-ВІЗА», яка представлена на ринку України.

Отримані дані свідчать, що клітковина практично не здійснює впливу на показники якості клейковини пшеничного борошна та характеризується значною вологозв'язуючою здатністю. Зазначено, що найкращий результат спостерігається при 20% заміні пшеничного борошна на клітковину від його початкової маси.

Встановлено, що клітковина під час виробництва пісочного печива може вводиться як у сухому так й у гідратованому вигляді. Отримані дані покладено до основи удосконалення рецептурного складу та технологічного процесу виробництва пісочного печива з використанням клітковини.

Список літератури:

1. Дорохович А. М., Оболкіна В. І., Гавва О. О., Своєволіна Г. В. Використання харчових волокон при виробництві кондитерських виробів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nuft.edu.ua>
2. Касабова К. Р., Самохвалова О. В., Олійник С. Г. Характеристика нових джерел харчових волокон для збагачення борошняних кондитерських виробів [Текст] // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2013. – № 6/11 (66). – С. 8-13.
3. Грек О. В., Красуля О. О. Комплексна оцінка якості жирних молочних продуктів з рослинними інгредієнтами // Таврійський науковий вісник Науковий журнал. – 2010, Вип. 71. – С. 67-75.
4. Йовбак У. С., Кирпиченкова О. М., Оболкіна В. І., Крапивницька І. О. Застосування пектинвмісної овочевої сировини під час виробництва комбінованих борошняних кондитерських виробів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.urau.ua/index.php>
5. ТУ15.8-33289849003:2006 Клітковина насіння гарбуза з ананасом.
6. Технологія борошняних кондитерських і хлібобулочних виробів: навчальний посібник / За заг. ред. Лисенко Г. М. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2009. – 464 с.
7. Дробот В. І. Технологія хлібопекарського виробництва / В. І. Дробот. – К.: ЛОГОС, 2002. – 320 с.

Юрченко С.Л., Колесникова М.Б., Юрченко Э.П.

Харьковский государственный университет питания и торговли

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕЦЕПТУРНОГО СОСТАВА ПЕСОЧНОГО ПЕЧЕНЬЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КЛЕТЧАТКИ

Аннотация

Исследованы свойства клетчатки семян тыквы с ананасом, которая предлагается на рынке Украины. Изучено влияние клетчатки на характеристики клейковины пшеничной муки. Установлено, что клетчатка практически не оказывает влияния на показатели качества клейковины пшеничной муки и характеризуется значительной водосвязывающей способностью. Определено, что для получения песочного печенья с высокими органолептическими показателями рациональная замена пшеничной муки клетчаткой должна составлять 20% от его первоначальной массы. Установлено, что клетчатка при производстве песочного печенья может вводиться как в сухом (на стадии просеивания сухих компонентов и дальнейшем их перемешивании), так и в гидратированном виде (на стадии замеса теста).

Ключевые слова: пищевые волокна, клетчатка, влаговязывающая способность, клейковина, песочное печенье.

Yurchenko S.L., Kolesnikova M.B., Yurchenko E.P.

Kharkiv State University of Food Technology and Trade

IMPROVEMENT OF PRESCRIPTION COMPOSITION SHORTBREAD WITH USING CELLULOSE

Summary

The properties of pumpkin seeds with pineapple cellulose, which is offered on the Ukrainian market, have been researched. The impact of cellulose on characteristics of wheat flour gluten has been studied. It was found that cellulose has practically no impact on the quality indicators of wheat flour gluten and is characterized by a noticeable water-binding capacity. It was defined that for getting shortbread with high organoleptic marks rational replacement of wheat flour cellulose should make 20% of its original mass. It is found that cellulose in the production of shortbread can be input both in dry (at the stage of dry components sifting and their further stirring), and in hydrated forms (at the stage of dough batch).

Keywords: dietary fiber, cellulose, water-binding capacity, gluten, shortbread.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.127-002-018.2-07

ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТОЙ СИСТЕМЫ У БОЛЬНЫХ САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ

Шупер В.А.

Буковинский государственный медицинский университет

В работе представлены результаты клинических, лабораторных и инструментальных исследований состояния сердечно-сосудистой системы у 100 больных сахарным диабетом I и II типа. Проведен сравнительный анализ кардиальных нарушений у больных сахарным диабетом I и II типа. Оценена зависимость выраженности нарушений сердечной деятельности от уровня гликемии и компенсации сахарного диабета. В ходе исследования проводилась диагностика кардиоваскулярной формы автономной нейропатии у обследованных больных. Динамические наблюдения проводились на протяжении курса стационарного лечения пациентов.

Ключевые слова: сахарный диабет I и II типа, осложнения, сердечно-сосудистая система, диагностика, сравнительный анализ.

Актуальность. Поражения сердечно-сосудистой системы (ССС) относятся к наиболее тяжелым и прогностически неблагоприятным осложнениям сахарного диабета (СД), определяющим высокую заболеваемость и смертность больных [1, с. 24; 5, с. 5; 11, с. 394].

В основе патогенеза метаболических, неврологических, гормональных, функциональных нарушений в сердце и сосудах больных СД лежит хроническая гипергликемия как результат относительной или абсолютной инсулиновой недостаточности [2, с. 5; 5, с. 7; 8, с. 2215]. Гипергликемия является важнейшим фактором риска развития дисфункции эндотелия, уменьшения продукции NO, инактивации NO свободными радикалами кислорода и увеличения продукции вазоконстрикторных факторов [4, с. 48; 6, с. 14; 13, с. 387].

Кроме того, хроническая гипергликемия приводит к гликозилированию белков базальной мембраны микрососудов, что изменяет их антигенные свойства, снижает их проницаемость и скорость обменных процессов в органах и тканях, замедляет микроциркуляцию с развитием микроангиопатии и дистрофических процессов в сердце и почках. Формирование микро- и макроангиопатий приводит к повышению периферического сосудистого сопротивления и усугублению артериальной гипертензии (АГ) [4, с. 49; 7, с. 1524; 10, с. 340].

Еще одним важным патогенетическим моментом развития патологии ССС при СД является формирование диабетической кардиоваскулярной нейропатии. Развивающиеся нарушения вегетативной регуляции сердечной деятельности потенцируют прогрессирование функциональных и дистрофических процессов в миокарде с развитием кардиосклероза и сердечной недостаточности (СН) [3, с. 76; 9, с. 298; 12, с. 2643].

Основой профилактики тяжелых, угрожающих жизни сердечно-сосудистых осложнений СД является своевременная комплексная диагностика кардиальных поражений, их мониторинг и адекватная медикаментозная терапия.

Цель исследования: оценить состояние сердечно-сосудистой системы у больных сахарным диабетом I и II типа.

Материалы и методы исследования. Обследовано 100 больных СД, находящихся на стационарном лечении в эндокринологическом отделении (мужчин – 46%, женщин – 54%). Средний возраст больных составил $45,5 \pm 4,18$ лет. Все больные были разделены на две группы в зависимости от типа СД. Первая группа – 52 больных с СД I типа, вторая – 48 больных с СД II типа. Средний возраст больных 1 группы составил $38,5 \pm 2,3$ лет, 2 группы – $56,6 \pm 5,2$ лет. Длительность заболевания у больных 1 группы составила $17,3 \pm 5,2$ года, у больных 2 группы – $10,5 \pm 3,8$ лет.

Длительность стационарного лечения составила в среднем 28 ± 5 дней.

Всем больным проводилось общеклиническое обследование, обязательные лабораторные тесты. Также определялись показатели общего холестерина и липопротеидов разных фракций. Диагностика кардиоваскулярной формы автономной полинейропатии проводилась с помощью выявления ортостатической гипотонии (снижения АД > 30 мм рт. ст. при перемене положения «лежа» на положение «стоя»), отсутствия ускорения ЧСС на вдохе и замедления на выдохе, отрицательной пробы Вальсальвы (отсутствие ускорения ЧСС при натуживании). Всем больным проводилась электрокардиография, а также реовазография сосудов нижних конечностей с целью оценки выраженности диабетической ангиопатии.

Все больные 1 группы находились на инсулинотерапии в традиционном режиме индивидуально подобранными дозами. Среди больных 2 группы 36 человек получали пероральные сахароснижающие препараты в индивидуальных дозах, 12 больных в разные сроки были переведены на инсулинотерапию в связи с развитием поздних диабетических осложнений. Кроме гипогликемических препаратов все больные получали комплексную метаболическую терапию, антигипертензивная терапия проводилась больным с

уровнем АД 130/85 мм рт. ст. и выше (ингибиторы АПФ, блокаторы Ca⁺ каналов, диуретики в разных комбинациях). Терапия микроангиопатий осуществлялась периферическим вазодилататорами, никотиновой кислотой, антиагрегантами. Нормализация липидного обмена проводилась статинами, коррекция полинейропатий – препаратами α -липоевой кислоты, B-комплексными витаминными препаратами.

Оценку состояния ССС проводили в динамике: при поступлении в стационар и по окончании стационарного периода лечения.

Статистическую обработку проводили с использованием пакета офисных и статистических программ на персональном компьютере.

Результаты исследования и их обсуждение. Кроме признаков декомпенсации СД, пациенты предъявляли жалобы на боли в области сердца стенокардитического и нестенокардитического характера, сердцебиение, перебои в работе сердца, одышку при физической нагрузке и в покое, головные боли, головокружение, отеки на нижних конечностях.

При объективном исследовании ССС выявлено расширение границ сердца влево, при аускультации – приглушенные тоны сердца, систолический шум на верхушке, акцент II тона над аортой, аритмичная деятельность сердца, тахикардия, повышение артериального давления (табл. 1, 2).

Признаки, поражения ССС, выявленные у обследованных больных

Признаки	1 группа (%)	2 группа (%)
Боли в области сердца	58%	75%
Сердцебиение	69%	50%
Перебои в работе сердца	38%	50%
Одышка	77%	92%
Головные боли	46%	67%
Головокружение	62%	62%
Отеки	35%	46%
Расширение границ сердца влево	62%	79%
Тоны приглушены	69%	83%
Систолический шум на верхушке	46%	62%
Акцент II тона над аортой	38%	67%
Аритмичная деятельность сердца	31%	25%
Тахикардия	69%	79%
Артериальная гипертензия	42%	67%

Объективные показатели сердечной деятельности больных СД I и II типа

Признаки	1 группа	2 группа
ЧДД, дых./мин.	18,34±3,12	20,54±4,23
ЧСС, уд./мин.	97,76±12,54	103,32±18,18
АД систолическое, мм рт.ст.	136,83±27,17	148,39±34,51
АД диастолическое, мм рт.ст.	87,73±15,43	94,28±11,42

В ходе диагностики кардиоваскулярной формы автономной нейропатии ортостатическая гипотония выявлена у 69% больных 1 группы и у 33% больных 2 группы, отсутствие ускорения

ЧСС на вдохе и замедления на выдохе – у 81% больных 1 группы и у 71% больных 2 группы, отрицательная проба Вальсальвы у 38% больных 1 группы и 42% больных 2 группы.

Результаты лабораторных методов исследования выявили нарушения углеводного и липидного обмена разной степени выраженности у всех обследованных больных (табл. 3).

Динамика биохимических показателей в процессе лечения

Группа пациентов	Глюкоза крови натощак, (ммоль/л)	Общий холестерин, (ммоль/л)	β -Липопротеиды (г/л)
До лечения			
1 группа	10,8±0,9	6,35±0,65	7,5±0,87
2 группа	11,3±1,1	6,52±0,86	7,35±1,03
После лечения			
1 группа	5,75±1,25*	4,65±0,85*	6,2±1,21
2 группа	5,62±1,08*	4,54±1,18*	6,8±0,67

Примечание: * – разница показателей достоверна ($p < 0,05$).

При анализе результатов электрокардиографического исследования у всех обследованных больных обеих групп выявлены нарушения сердечной деятельности (табл. 4).

Нарушения сердечной деятельности, выявленные при анализе ЭКГ

Признаки	1 группа (%)	2 группа (%)
Синусовая тахикардия	69%	79%
Желудочковая экстрасистолия	23%	25%
Предсердная экстрасистолия	15%	12%
Депрессия сегмента ST	50%	17%
Элевация сегмента ST	35%	46%
Сглаженный, двухфазный T	38%	17%

При проведении реовазографии сосудов нижних конечностей ангиопатия диагностирована у 69% больных 1 группы и у 67% больных 2 группы.

В результате проведенного комплексного клинического исследования поражения ССС диагностировано:

Диагнозы	1 группа (%)	2 группа (%)
ИБС, стенокардия напряжения	42%	50%
ИБС, диффузный кардиосклероз	23%	37%
АГ I ст.	11%	20%
АГ II ст.	19%	29%
АГ III ст.	11%	17%
СН I	42%	45%
СН IIА	34%	45%
Диабетическая кардиомиопатия	38%	17%
Кардиоваскулярная нейропатия	69%	42%

Сочетание диабетической кардиомиопатии, кардиоваскулярной нейропатии и СН чаще наблюдалось у больных 1 группы (38% и 25%), сочетание ИБС, АГ и СН чаще выявлялось у больных 2 группы (67% и 31%). Наличие и ИБС, и

диабетической кардиомиопатии, и кардиоваскулярной нейропатии диагностировано у 30% больных 1 группы и у 8% больных 2 группы.

По окончании стационарного периода лечения повторное обследование выявило при достижении компенсации нарушений углеводного обмена уменьшение кардиологических жалоб у пациентов 1 группы в среднем на 25%, 2 группы – на 38%, уменьшение объективных признаков СН выявлено у 65% больных 1 группы и у 64% больных 2 группы, клинические признаки ИБС и диабетической кардиомиопатии уменьшились на 40% у больных обеих групп, что подтверждалось данными ЭКГ. Цифры АД достоверно снизились у всех больных с выявленной АГ, нормализовались у 38% больных 1 группы и 50% больных 2 группы. Признаки кардиоваскулярной нейропатии уменьшились у 48% больных 1 группы и у 37% больных 2 группы. Результатом проведенной терапии стало достоверное снижение гликемии натощак, концентрации холестерина и β -липопротеидов сыворотки у больных обеих групп. Показатели кровоснабжения нижних конечностей улучшились на 24% и 22% соответственно.

Выводы. 1. Поражения ССС при СД имеют сложный патогенез и развиваются у всех больных на том или ином этапе заболевания.

2. У больных СД I типа преобладают признаки поражения сосудов мелкого и среднего калибра (микроангиопатии), следствием чего является более частое развитие диабетической кардиомиопатии, кардиоваскулярной нейропатии и их сочетаний с СН.

3. У больных СД II типа чаще диагностируются разные варианты ИБС в сочетании с АГ и СН, что является следствием более выраженного развития макроангиопатий и активации атеросклеротического процесса.

4. Сочетание развития макро- и микроангиопатий клинически проявляется комбинированием ИБС, АГ, диабетической кардиомиопатии и кардиоваскулярной нейропатии с рефрактерной к медикаментозной терапии СН и является прогностически неблагоприятным с точки зрения развития фатальных осложнений.

5. Комплексная диагностика поражений ССС при СД и их динамический мониторинг позволяет формировать оптимальную этиопатогенетическую медикаментозную терапию.

Список литературы:

1. Алгоритмы специализированной медицинской помощи больным сахарным диабетом / Под ред. И. И. Дедова, М. В. Шестаковой; 5-й выпуск. – М., 2011. – 116 с.
2. Дедов И. И. Диабетическое сердце: Causa Magna / И. И. Дедов, А. А. Александров // Сердце. – 2004. – Т. 3. – № 1. – С. 5-8.
3. Мухтарова Р. Р. Ранняя диагностика кардиоваскулярной формы диабетической автономной нейропатии / Р. Р. Мухтарова // Практическая медицина. – 2013. – № 1-2 (13). – С. 75-80.
4. Обрезан А. Г. Структура сердечно-сосудистых заболеваний у больных сахарным диабетом 2 типа, диабетическая кардиомиопатия как особое состояние миокарда / А. Г. Обрезан, Р. М. Бицадзе // Вестник Санкт-Петербургского Университета. – 2008. – № 11 (2). – С. 47-53.
5. Паньків В. І. Цукровий діабет, переддіабет та серцево-судинні захворювання / В. І. Паньків // Практична ангіологія. – 2007. – № 3. – С. 5-12.
6. Сергієнко В. О. Диабетична кардіоміопатія: етіопатогенез, основні клінічні прояви, лікування / В. О. Сергієнко, О. О. Сергієнко // CONSILIUM MEDICUM UKRAINA. – 2008. – № 5. – С. 14-17.
7. Altered Myocardial Substrate Metabolism and Decreased Diastolic Function in Nonischemic Human Diabetic Cardiomyopathy / L. J. Rijzewijk, R. W. van der Meer, H. J. Lamb [et al.] // J. Am. Coll. Cardiol. – 2009. – Vol. 54, № 16. – P. 1524-1532.
8. Diabetes mellitus, fasting blood glucose concentration, and risk of vascular disease: a collaborative meta-analysis of 102 prospective studies / N. Sarwar, P. Gao, S. R. Seshasai [et al.] // Lancet. – 2010. – Vol. 375. – P. 2215-2222.
9. Intensive glycemic control and the prevention of cardiovascular events: implications of the ACCORD, ADVANCE, and VA Diabetes Trials: a position statement of the American Diabetes Association and a Scientific Statement of the American College of Cardiology Foundation and the American Heart Association / J. S. Skyler, R. Bergenstal, R. O. Bonow [et al.] // J. Am. Coll. Cardiol. – 2009. – Vol. 53. – P. 298-304.
10. Pieske B. Impact of diabetes and hypertension on the heart / B. Pieske, R. Wachter // C. Opin. Cardiol. – 2008. – Vol. 23, № 4. – P. 340-349.
11. Systematic review: glucose control and cardiovascular disease in type 2 diabetes / T. N. Kelly, L. A. Bazzano, V. A. Fonseca [et al.] // Ann. Intern. Med. – 2009. – Vol. 151. – P. 394-403.
12. The Diabetes Control and Complications Trial/Epidemiology of Diabetes Interventions and Complications (DCCT/EDIC) Study Research Group. Intensive Diabetes Treatment and Cardiovascular Disease in Patients with Type 1 Diabetes // N. Engl. J. Med. – 2005. – Vol. 353 (25). – P. 2643-2653.
13. Vinik A. I. Diabetic cardiovascular autonomic neuropathy / A. I. Vinik, D. Ziegler // Circulation. – 2007. – Vol. 115. – P. 387-397.

Шупер В.О.

Буковинський державний медичний університет

ОЦІНКА СТАНУ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ У ХВОРИХ НА ЦУКРОВИЙ ДІАБЕТ

Анотація

У роботі представлені результати клінічних, лабораторних та інструментальних досліджень стану серцево-судинної системи у 100 хворих на цукровий діабет I та II типу. Проведено порівняльний аналіз кардіальних порушень у хворих на цукровий діабет I и II типу. Оцінена залежність виразності порушень серцевої діяльності від рівня глікемії й компенсації цукрового діабету. В ході дослідження проводилась діагностика кардіоваскулярної форми автономної невропатії в обстежених хворих. Динамічні спостереження проводилися протягом курсу стаціонарного лікування пацієнтів.

Ключові слова: цукровий діабет I и II типу, ускладнення, серцево-судинна система, діагностика, порівняльний аналіз.

Shuper V.O.

Bukovinian State Medical University

ASSESSMENT OF CARDIOVASCULAR SYSTEM IN PATIENTS WITH DIABETES MELLITUS

Summary

The results of clinical, laboratory and instrumental studies of the cardiovascular system in 100 patients with Diabetes Mellitus type I and II are presented in this work. Comparative analysis of cardiac disorders in patients with Diabetes Mellitus type I and II was conducted. The dependency of the severity of cardiac abnormalities from the blood glucose levels and compensation of diabetes was evaluated. In the study diagnosis of the cardiovascular form of Autonomous neuropathy was performed in the examined patients. Dynamic observations were carried out during the course of inpatient treatment of patients.

Keywords: diabetes Mellitus type I and II, complications, cardiovascular system, diagnostics, comparative analysis.

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

УДК 614.79:616.015.33:615.15.007:615.4:616.12-008.331-08

ОПРАЦЮВАННЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ХВОРИХ НА АРТЕРІАЛЬНУ ГІПЕРТЕНЗІЮ

Баліцька О.П.

Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

На основі 100 пацієнтів, які лікувались з приводу гіпертонічної хвороби у кардіологічному відділенні Вінницької обласної клінічної лікарні протягом 2009–2011 років (1054 щоденних динамічних спостережень) науково обґрунтований та розроблений переваго-зважувальний інструмент оцінки якості життя хворих на гіпертонічну хворобу. Враховувались різні специфікація та апробувались різні оцінки параметрів моделі інструменту. Використані оцінки якості життя, отримані за методами шансів SG (Standard gamble technique) та VAS (Visual analogue scale) як залежну змінну і атрибути шкал опитувальника EuroQol як незалежні бінарні змінні. Показано, що інструменти, які базуються на прямих GS та VAS HRQL значеннях практично ідентичні за психометричними характеристиками.

Ключові слова: переваго-зважувальний інструмент, якість життя, гіпертонічна хвороба.

Постановка проблеми. Гіпертонічна хвороба (ГХ) – основний фактор ризику ішемічної хвороби серця, інфаркту міокарда, мозкового інсульту, які в сукупності дають 88,6% загальної смертності від хвороб системи кровообігу [1]. Серед осіб з підвищеним артеріальним тиском смертність майже вдвічі вища [2]. При ефективному лікуванні можна уникнути третину смертей [3]. Лікування артеріальної гіпертензії також характеризується одним з найкращих співвідношень витрат та ефективності [4]. Втім схеми лікування гіпертензії досі залишають багато білих плям щодо їх фармакоеконімічної ефективності. Ситуацію ускладнює відсутність переваго-зважувального інструменту (ПЗІ) оцінки якості життя (ЯЖ) для мешканців України, що базується на суспільній перспективі, що й обумовило мету роботи. Перш за все для оцінки фармакоеконімічної ефективності поширених схем фармакотерапії (ФТ) стаціонарних випадків артеріальної гіпертензії (АГ) виникла потреба в отриманні незміщених оцінок ЯЖ хворих впродовж перебування в стаціонарі, для чого був розроблений ПЗІ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями попередніх років встановлено, що існує досить широкий список інструментів для визначення якості життя. Зокрема, Euroqol – корисний при важких, болісних хворобах, а також тих, що ведуть до втрати почуттів; The Health Utility Index, The Years of Health Life – зручний при хронічних захворюваннях; The Quality of Well-Being Scale; The Quality of Life and Health – зручний при психічних захворюваннях і т.д. [5, 6, 7]. Одні інструменти гарно враховують обмеження пересування, інші виявляють емоційні обмеження, проте практично всі атрибути хвороби враховуються рідко. Ідея застосування ПЗІ для оцінки ЯЖ в стандартному підході полягає у пріоритизації станів здоров'я. Вивчення пріоритетності базується на сприйнятті великої кількості людей того, якою була б їх якість життя при хворобі. Тому немає необхідності враховувати всі атрибути хвороби в інструменті [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри свою актуальність (провідне місце в структурі смертності, поширеності хвороб та інвалідності), існує ряд проблем щодо фармакоеконімічної оптимізації стаціонарного лікування АГ, основними з яких є відсутність ПЗІ оцінки ЯЖ хворих на АГ, відсутність профілів фармакоеконімічної ефективності поширених схем препаратів, невідповідність умов клінічних випробувань до реальної клінічної практики.

Метою дослідження стало наукове обґрунтування моделей оцінки ЯЖ хворих при стаціонарному лікуванні АГ для оптимізації фармацевтичної допомоги в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основу ПЗІ визначення ЯЖ хворих на АГ покладено опитувальник EuroQol. Він має 5 атрибутів, кожна з шкал має три категорії. Отже, загальна кількість станів здоров'я, що підлягають пріоритизації, складає $3 \times 3 \times 3 \times 3 \times 3 = 243$ стани. Беручи до уваги, що шкала ЯЖ має значення від 0% до 100%, ми можемо з точністю до 0,5% порівнювати ЯЖ різних станів здоров'я за EuroQol, що є достатнім для цілей дослідження. Самі шкали (мобільності, самообслуговування, здатності до звичайних видів діяльності, болі, тривожності/депресії) як найкраще охоплюють переживання і обмеження хворих на АГ. Крім того, шкали ортогональні, тобто не дублюють інформацію одна одної, що уможливило і значно спрощує розробку моделі регресії, незалежні змінні якої ортогональні.

Співставлення моделей з одним та двома фіксованими ефектами проводилось для різних методик прямого визначення ЯЖ, а саме за методами шансів (Standard gamble technique – SG) та візуальної аналогової шкали (The visual analogue scale – VAS).

Моделі GS

Оцінки параметрів мають більшу статистичну спроможність (меншу помилку першого роду p) для моделі GS з одним фіксованим ефектом. (табл. 1, табл. 2) Будучи простішою, ця модель характеризується однаковою інформаційною і описовою потужністю порівняно з моделлю з двома фіксованими ефектами. Це означає, що

моделі GS ПЗІ оцінки ЯЖ хворих на АГ не доцільно враховувати серійну кореляцію залишків. Всі коефіцієнти атрибутів є суттєвими з $p < 0.01$ у обох моделях.

Консистентність моделей очевидна. Із збільшенням обмежень позитивні коефіцієнти зменшуються, показуючи прогресивне падіння оцінок ЯЖ. Наприклад, атрибут *Мобільність* (здатність до ходьби, пересування) має три можливих значення: 1 – Без проблем, 2 – Утруднена, 3 – Прикутість до ліжка. Із зменшенням мобільності коефіцієнти відповідно зменшуються 9.076, 4.528,0 за GS з одним ефектом та 9.073, 4.719,0 за двох ефектів.

Таблиця 1
Оцінки параметрів моделі GS з одним (індивідуальним) фіксованим ефектом

Параметр	Оцінка	Помилка m	t	p
Intercept	28.203	1.706	16.53	<0.0001
Mob1	9.0755	0.906	10.02	<0.0001
Mob2	4.528	0.726	6.23	<0.0001
Selfcare1	11.622	1.789	6.49	<0.0001
Selfcare2	5.022	1.611	3.12	0.0019
Activity1	9.442	1.932	4.89	<0.0001
Activity2	5.001	1.767	2.83	0.0047
Pain1	8.625	1.411	6.11	<0.0001
Pain2	3.734	1.284	2.91	0.0037
Anxiety1	10.771	1.081	9.96	<0.0001

$$R^2 = 0.893; F(99;939) = 329.18, p < 0.0001$$

Отже, ідентифікація та специфікація моделей показала, що доцільною є модель GS з одним (індивідуальним) фіксованим ефектом.

Таким чином, GS ПЗІ оцінки ЯЖ хворих на АГ має модель, що описується рівнянням:

$$GS = 28.203 + 9.076 \cdot \text{Mob1} + 4.528 \cdot \text{Mob2} + 11.622 \cdot \text{Selfcare1} + 5.022 \cdot \text{Selfcare2} + 9.442 \cdot \text{Activity1} + 5.001 \cdot \text{Activity2} + 8.625 \cdot \text{Pain1} + 3.734 \cdot \text{Pain2} + 10.771 \cdot \text{Anxiety1} + 6.053 \cdot \text{Anxiety2}$$

де Mob1-Mob3 – атрибут 1-3 категорії мобільності

Selfcare1-Selfcare3 – атрибут 1-3 категорії самообслуговування

Activity1-Activity3 – атрибут 1-3 категорії звичних видів діяльності

Pain1-Pain3 – атрибут 1-3 категорії болю

Anxiety1-Anxiety – атрибут 1-3 категорії тривожності

Таблиця 2
Оцінки параметрів моделі GS з двома (індивідуальним і серійним) фіксованими ефектами

Параметр	Оцінка	Помилка m	t	p
Intercept	30.676	2.905	10.56	<0.0001
Mob1	9.073	1.022	8.88	<0.0001
Mob2	4.719	0.762	6.19	<0.0001
Selfcare1	11.743	1.798	6.53	<0.0001
Selfcare2	4.981	1.606	3.10	0.0020
Activity1	9.364	1.933	4.84	<0.0001
Activity2	5.210	1.764	2.95	0.0032
Pain1	8.655	1.431	6.05	<0.0001
Pain2	3.661	1.285	2.85	0.0045
Anxiety1	10.685	1.086	9.84	<0.0001
Anxiety2	5.901	0.955	6.18	<0.0001

$$R^2 = 0.896; F(113;925) = 297.82, p < 0.0001$$

Наприклад, хворий на АГ має наступні категорії атрибутів:

Мобільність (здатність до ходьби, пересування) 3 – Прикутість до ліжка;

самообслуговування (здатність самостійно одягтися чи помитися) 2 – обмежена, звичайні види діяльності (здатність працювати чи навчатися) 2 – обмежена, біль 1 – немає; тривожність/депресія 3 – виражена.

Тоді оцінка ЯЖ за вказаною моделлю становить:

$$GS = 28.203 + 9.076 \cdot 0 + 4.528 \cdot 0 + 11.622 \cdot 0 + 5.022 \cdot 1 + 9.442 \cdot 0 + 5.001 \cdot 1 + 8.625 \cdot 1 + 3.734 \cdot 0 + 10.771 \cdot 0 + 6.053 \cdot 0 = 28.203 + 5.022 + 5.001 + 8.625 = 46.851$$

Моделі VAS

Отримані параметри моделі наведені в таблицях 3 і 4.

З таблиць видно, що оцінки параметрів мають дещо більшу статистичну спроможність (меншу помилку першого роду p) для моделі VAS з одним фіксованим ефектом. Будучи простішою, ця модель характеризується однаковою інформаційною і описовою потужністю порівняно з моделлю з двома фіксованими ефектами. Це означає, що моделі VAS ПЗІ оцінки ЯЖ хворих на АГ не доцільно враховувати серійну кореляцію залишків, як це було і для GS моделі.

Таблиця 3
Оцінки параметрів моделі VAS з одним (індивідуальним) фіксованим ефектом

Параметр	Оцінка	Помилка m	t	p
Intercept	27.086	1.810	14.97	<0.0001
Mob1	9.425	0.961	9.81	<0.0001
Mob2	4.964	0.771	6.44	<0.0001
Selfcare1	12.231	1.898	6.44	<0.0001
Selfcare2	5.615	1.709	3.29	0.0011
Activity1	9.182	2.049	4.48	<0.0001
Activity2	4.706	1.874	2.51	0.0072
Pain1	8.794	1.497	5.87	<0.0001
Pain2	3.788	1.362	2.78	0.0055
Anxiety1	10.350	1.147	9.03	<0.0001
Anxiety2	5.704	1.013	5.63	<0.0001

$$R^2 = 0.883; F(99;939) = 1529.24, p < 0.0001$$

Таблиця 4
Оцінки параметрів моделі VAS з двома (індивідуальним і серійним) фіксованими ефектами

Параметр	Оцінка	Помилка m	t	p
Intercept	30.581	3.075	9.94	<0.0001
Mob1	9.536	1.082	8.82	<0.0001
Mob2	5.245	0.807	6.50	<0.0001
Selfcare1	12.477	1.903	6.56	<0.0001
Selfcare2	5.599	1.700	3.29	0.0010
Activity1	9.137	2.046	4.47	<0.0001
Activity2	4.963	1.867	2.66	0.0080
Pain1	8.874	1.515	5.86	<0.0001
Pain2	3.742	1.360	2.75	0.0060
Anxiety1	10.279	1.150	8.94	<0.0001
Anxiety2	5.538	1.011	5.48	<0.0001

$$R^2 = 0.887; F(113;925) = 1496.37, p < 0.0001$$

Всі коефіцієнти атрибутів є суттєвими з $p < 0.01$ у обох моделях, як це було і для GS моделі.

Консистентність моделей, як і у випадку з GS моделюванням, очевидна. Із збільшенням обмежень позитивні коефіцієнти зменшуються, показуючи прогресивне падіння оцінок ЯЖ.

Отже, ідентифікація та специфікація моделей показала, що, як і у випадку з GS, доцільною є модель VAS з одним (індивідуальним) фіксованим ефектом.

Отже, VAS ПЗІ оцінки ЯЖ хворих на АГ має модель, що описується рівнянням:

$$\begin{aligned} \text{VAS} = & 27.086 + 9.425 * \text{Mob1} + 4.964 * \text{Mob2} + \\ & + 12.231 * \text{Selfcare1} + 5.615 * \text{Selfcare2} + \\ & + 9.182 * \text{Activity1} + 4.706 * \text{Activity2} + \\ & + 8.794 * \text{Pain1} + 3.788 * \text{Pain2} + \\ & + 10.350 * \text{Anxiety1} + 5.704 * \text{Anxiety2} \end{aligned} \quad (3.7)$$

Наприклад, хворий на АГ має ті ж категорії атрибутів:

Мобільність (здатність до ходьби, пересування) 3 – прикутість до ліжка; самообслуговування (здатність самостійно одягтися чи помитися) 2 – обмежена; звичайні види діяльності (здатність працювати чи навчатися) 2 – обмежена; біль 1 – немає; тривожність/депресія 3 – виражена.

Тоді оцінка ЯЖ за вказаною моделлю становить:

$$\text{VAS} = 27.086 + 5.615 * 1 + 4.706 * 1 + 8.794 * 1 = 46.201$$

Оцінка ЯЖ хворого за VAS дещо менша за оцінку GS (46.201 < 46.851), що не впливає на висновки співставлень оцінок ЯЖ в окремих групах хворих.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Інструменти, які базуються на прямих GS та VAS значеннях ЯЖ практично ідентичні за психометричними характеристиками, такими

як інформативність, консистентність, надійність (репрезентативність), незміщеність параметрів моделей, їх валідність та ефективність (малі помилки першого роду). Проте для стандартного підходу в фармакоеконічному аналізі ми надали перевагу переваго-зважувальному інструменту, ваги якого отримані на основі прямих оцінок ЯЖ значень за GS методом, що базується на теорії шансів. Остання дає змогу найбільш обґрунтовано з концепції утиліт визначати прямі оцінки ЯЖ. Тобто для перетворення категорій (відповідей пацієнтів) атрибутів інструменту EuroQol в непрямі оцінки ЯЖ ми використовуємо формулу:

$$\begin{aligned} \text{GS} = & 28.203 + 9.076 * \text{Mob1} + 4.528 * \text{Mob2} + \\ & + 11.622 * \text{Selfcare1} + 5.022 * \text{Selfcare2} + \\ & + 9.442 * \text{Activity1} + 5.001 * \text{Activity2} + \\ & + 8.625 * \text{Pain1} + 3.734 * \text{Pain2} + \\ & + 10.771 * \text{Anxiety1} + 6.053 * \text{Anxiety2} \end{aligned}$$

де Mob1-Mob3 – атрибут 1–3 категорії мобільності

Selfcare1-Selfcare3 – атрибут 1–3 категорії самообслуговування

Activity1-Activity3 – атрибут 1–3 категорії звичних видів діяльності

Pain1-Pain3 – атрибут 1–3 категорії болю

Anxiety1-Anxiety3 – атрибут 1–3 категорії тривожності

Підставляючи відповіді пацієнта з опитувальника в формулу (1 – вибраний атрибут; 0 – атрибут не вибраний), ми знаходимо непрямую оцінку якості життя.

Отже, дана методика оцінки ЯЖ може використовуватись в подальшому для проведення фармакоеконічного аналізу різноманітних захворювань.

Список літератури:

1. Чазова І. Є. Лікування артеріальної гіпертонії: сучасні погляди // Терапевтичний архів. – 2007. – № 9. – С. 5-8.
2. Фурсов А. Н. Артеріальна гіпертензія: сучасна стратегія лікування // Клінічна медицина. – 2006. – № 8. – С. 66-68.
3. Сіренко Ю. М. Артеріальна гіпертензія 2002. – К.: Моріон, 2002. – 203 с.
4. Смирнова Ю. М., Горбась І. М., Кваша О. О. Артеріальна гіпертензія: епідеміологія і статистика // Український кардіологічний журнал. – 1998 – № 6 – С. 3-6.
5. Prevention Effectiveness: A Guide to Decision Analysis and Economic Evaluation / A. C. Haddix, S. M. Teutsch, P. A. Shaffer, D. O. Dunet. – New York: Oxford University Press, 1996. – 248 p.
6. Walley T. Pharmacoeconomics: basic concepts and terminology / T. Walley, A. Naucox // British Journal of Clinical Pharmacology. – 1997. – Vol. 43. – P. 343-348.
7. Assessing Uncertainty in Cost-Effectiveness Analyses: Application to a Complex Decision Model / G. Parmigiani, G. P. Samsa, M. Ancukiewicz [et al.] // Med. Decis. Making. – 1997. – Vol. 17. – P. 390-401.
8. Фармакоеконіка Житомир, «Полісся». – 2009. – 188 с.

Балицкая О.П.

Винницкий национальный медицинский университет имени Н.И. Пирогова

ОБРАБОТКА ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ БОЛЬНЫХ АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТЕНЗИЕЙ

Аннотация

На базе 100 пациентов, которые лечились по поводу гипертонической болезни в кардиологическом отделении Винницкой областной клинической больницы в течение 2009-2011 годов (1054 ежедневных динамических наблюдений) научно обоснованный и разработан преимущественно-взвешанный инструмент оценки качества жизни больных гипертонической болезнью. Учитывались различные спецификации и апробировались различные оценки параметров модели инструмента. Использованы оценки качества жизни, полученные методами шансов SG (Standard gamble technique) и VAS (Visual analogue scale) как зависимую переменную и атрибуты шкал опросника EuroQol как независимые бинарные переменные. Показано, что инструменты, основанные на прямых GS и VAS HRQL значениях практически идентичны по психометрическим характеристикам.

Ключевые слова: преимущественно-взвешанный инструмент, качество жизни, гипертоническая болезнь.

Balicka O.P.

Vinnitsa National Medical University by N.I. Pirogov

PROCESSING OF PHARMACEUTICAL DIAGNOSIS TO EVALUATE LIFE QUALITY OF PATIENTS WITH HYPERTENSION

Summary

Preference-weighted instrument to evaluate life quality of patients with hypertension was constructed on the basis of 100 patients treated from hypertension in cardiological department at Vinnitsa regional hospital in 2009-2011. Variety of specification and estimation approaches was scrutinized. Directly observed by SG (Standard gamble technique) and VAS (Visual analogue scale) scores were used as dependant variables while attributes of EuroQol questionnaire were binary dependant variables. GS & VAS based scores appeared to be identical by psychometric characteristics.

Keywords: preference-weighted instrument, life quality, hypertension.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 537

ЗБУДЖЕННЯ БАГАТОШАРОВОГО П'ЕЗОКЕРАМІЧНОГО ПАКЕТУ НЕСТАЦІОНАРНИМ ЕЛЕКТРИЧНИМ СИГНАЛОМ

Бабаєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В.

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

У даній статті розглядається дослідження перехідних процесів і отримати залежності для визначення фізичних характеристик, які виникають при збудженні нестационарними електричними імпульсами багатошарового пьезокерамічного пакета який контактує з ідеальної стисливої рідиною. Один край пакета жорстко зацемлений, а інший підкріплений пружним шаром та контактує з півпростором ідеальної стисливої рідини. При цьому нестационарний електричний сигнал подається безпосередньо на струмопровідні поверхності. Представлені основні формули для визначення фізичних характеристик досліджуваного перехідного процесу.

Ключові слова: перетворення Лапласа за часом, акустичне середовище, п'єзоперетворювач, функція Хевісайда.

Актуальність. Тематика даної роботи, присвяченої дослідженню динамічних процесів в гідроелектропружних системах та відноситься до одного з сучасних напрямків механіки деформівного твердого тіла, та має інтенсивний розвиток в цьому напрямку в наш час. Отримані фундаментальні наукові результати в цій області знаходять широке застосування при вдосконаленні існуючих і створенні принципово нових технічних пристроїв, дія яких заснована на використанні явища п'єзоефекту, що свідчить про їхню актуальність.

Розширення знань з цієї проблематики вимагає постановок нових класів задач, які по можливості повніше враховують конструктивні особливості та умови експлуатації реальної апаратури, розробки ефективних методів їх вирішення та виявлення нових механічних закономірностей процесів в гідроелектропружних системах.

Математична постановка задачі. Розглядається задача про збудження багатошарового п'єзокерамічного пакету нестационарним електричним сигналом що підводиться до електродів які розташовані на площинах контакту електропружних елементів. Один з країв пакету жорстко закріплений, а інший підкріплений пружним шаром що контактує з півпростором ідеальної стисливої рідини. Кожний з N п'єзокерамічних шарів має товщину h та однакові механічні властивості, а пружний шар – товщину l . При описанні перехідних процесів в гідроелектропружній системі використовуються рівняння лінійної теорії електропружності, теорії пружності та акустичного наближення. В рамках прийнятих моделей суцільних середовищ формулювання задачі має наступний вигляд:

$$\frac{\partial^2 u^{(k)}}{\partial z^2} = \frac{\partial^2 u^{(k)}}{\partial t^2}; \quad \frac{\partial^2 \Psi^{(k)}}{\partial z^2} = (-1)^k \frac{\partial^2 u^{(k)}}{\partial z^2}; \quad (1)$$

$$\sigma^{(k)} = \frac{\partial^2 u^{(k)}}{\partial z^2} - (-1)^k \chi \frac{\partial \Psi^{(k)}}{\partial z}, \quad k=1, 2, \dots, N;$$

$$\frac{\partial^2 w}{\partial z^2} = a^2 \frac{\partial^2 w}{\partial t^2}; \quad \tau = \beta \frac{\partial w}{\partial z}; \quad (2)$$

$$\frac{\partial^2 \varphi}{\partial z^2} = b^2 \frac{\partial^2 \varphi}{\partial t^2}; \quad p = -\lambda \frac{\partial \varphi}{\partial t}, \quad (3)$$

де $u^{(k)}$, $\sigma^{(k)}$, $\Psi^{(k)}$ – відповідно переміщення, напруження (вздовж вісі z) та напруженість електричного поля у k -м п'єзокерамічному шарі; w та τ – переміщення та напруження у пружному елементі; φ та p – хвильовий потенціал і тиск в акустичному середовищі:

$$\chi = \frac{e_{33}^2}{C_{33}^E e_{33}^s}; \quad a = \sqrt{\frac{(C_{33}^E e_{33}^s + e_{33}^2) \gamma}{E \mu e_{33}^s}}; \quad b = \sqrt{\frac{(C_{33}^E e_{33}^s + e_{33}^2) \gamma}{c^2 \mu e_{33}^s}}; \quad \lambda = \frac{\rho c^2}{C_{33}^E}.$$

Тут $C_{33}^E, e_{33}, e_{33}^s, \mu$ – характеристики електропружних шарів (відповідно модуль пружності, п'єзомодуль та густина); E, γ – відповідно модуль Юнга та густина пружного матеріалу; c та ρ – параметри акустичного середовища.

На поверхнях контакту складових пакету приймаються умови жорсткого зчеплення, на поверхні рідини – умова не протікання:

$$\begin{aligned} u^{(1)} \Big|_{z=0} &= 0; \\ u^{(k)} \Big|_{z=kh} &= u^{(k+1)} \Big|_{z=kh}; \quad \sigma^{(k)} \Big|_{z=kh} = \sigma^{(k+1)} \Big|_{z=kh} \quad (k=1, 2, 3, \dots, N); \quad (4) \\ u^{(N)} \Big|_{z=Nh} &= w \Big|_{z=Nh}; \quad \sigma^{(N)} \Big|_{z=Nh} = \tau \Big|_{z=Nh}; \\ \frac{\partial w}{\partial t} \Big|_{z=Nh+l} &= \frac{\partial \varphi}{\partial z} \Big|_{z=Nh+l}; \quad \tau \Big|_{z=Nh+l} = -p \Big|_{z=Nh+l}. \end{aligned}$$

Конфігурація нестационарного електричного імпульсу який підводиться до електродованих площин ($z=kh$) нестационарного електричного імпульса визначається функцією $Q(t)$:

$$\Psi^{(k)} \Big|_{z=kh} = (-1)^k Q(t)H(t); \quad \Psi^{(k)} \Big|_{z=(k-1)h} = (-1)^{k-1} Q(t)H(t), \quad (5)$$

де $k=1, 2, \dots, N$, H – одинична функція Хевісайда.

Початкові умови є однорідними.

У рівняннях (1) – (5) використовуються безрозмірні позначення, згідно яких переміщення $u^{(k)}$, w , товщини h, l та координата z віднесені до h ; час t – до h/η $\eta = \sqrt{(C_{33}^E e_{33}^s + e_{33}^2) / (\mu e_{33}^s)}$; напруження $\sigma^{(k)}$, τ та гідродинамічний тиск p – до C_{33}^E .

Розв'язок задачі. Застосувавши до рівнянь (1) – (3) та граничним умовам (4), (5) інтегральне перетворення Лапласа за часом.

У просторі зображень загальні розв'язки задачі з врахуванням обмежування збурення у акустичному середовищі при умові що $z \rightarrow \infty$ визначається формулами:

$$u^{(k)L} = A^{(k)L}(s) \frac{1}{s} e^{-s(k-z)} + B^{(k)L}(s) \frac{1}{s} e^{-s(z-(k-1))}, \tag{6}$$

$$\Psi^{(k)L} = (-1)^k \left\{ A^{(k)L}(s) \frac{1}{s} e^{-s(k-z)} + B^{(k)L}(s) \frac{1}{s} e^{-s(z-(k-1))} + D^{(k)L}(s)(z-k+1) + C^{(k)L}(s) \right\};$$

$$w^L = M^L(s) \frac{1}{s} e^{-sa(N+l-z)} + N^L(s) \frac{1}{s} e^{-sa(z-N)}; \tag{7}$$

$$\varphi^L = R^L(s) \frac{1}{s} e^{-sb(z-N-1)}, \tag{8}$$

де $A^{(k)L}(s), B^{(k)L}(s), D^{(k)L}(s), C^{(k)L}(s)$ ($k = 1, 2, 3, \dots, N$); $M^L(s), N^L(s); R^L(s)$ – функція параметра перетворення, які визначаються з граничних умов, $h=1$.

Задовольнив співвідношенням для потенціалів $\Psi^{(k)L}$ на поверхнях $z = 0, 1, 2, 3, \dots, N$ (5), знайдемо залежності між величинами $A^{(k)L}(s), B^{(k)L}(s), D^{(k)L}(s), C^{(k)L}(s)$:

$$C^{(k)L} = -Q^L(s) - A^{(k)L}(s) \frac{1}{s} e^{-s} - B^{(k)L}(s) \frac{1}{s};$$

$$D^{(k)L} = 2Q^L(s) - A^{(k)L}(s) \frac{1}{s} (1 - e^{-s}) + B^{(k)L}(s) \frac{1}{s} (1 - e^{-s}). \tag{9}$$

Невідомі $A^{(k)L}(s), B^{(k)L}(s)$ ($k = 1, 2, 3, \dots, N$); $M^L(s), N^L(s); R^L(s)$ описуються наступною системою рівнянь яка була отримана в наслідок підстановки загальних розв'язків (6) – (8) та граничних умов:

при $z = 0$

$$A^{(1)L}(s) e^{-s} + B^{(1)L}(s) = 0; \tag{10}$$

при $z = k, k = 1, 2, 3, \dots, N - 1,$

$$A^{(k+1)L}(s) [(1-\xi)e^{-s} + \frac{\xi}{s} (1 - e^{-s})] - B^{(k+1)L}(s) [(1-\xi)e^{-s} + \frac{\xi}{s} (1 - e^{-s})] =$$

$$= A^{(k)L}(s) [(1-\xi)e^{-s} + \frac{\xi}{s} (1 - e^{-s})] - B^{(k)L}(s) [(1-\xi)e^{-s} + \frac{\xi}{s} (1 - e^{-s})]; \tag{11}$$

$$A^{(k+1)L}(s) e^{-s} + B^{(k+1)L}(s) = A^{(k)L}(s) - B^{(k)L}(s) e^{-s},$$

де $\xi = \frac{e^{2\epsilon}}{C_{33}^{e^{-2\epsilon}}}$;

при $z = N$

$$A^{(N)L}(s) [(1-\xi) e^{-s} + \frac{\xi}{s} (1 - e^{-s})] - B^{(N)L}(s) [(1-\xi) e^{-s} + \frac{\xi}{s} (1 - e^{-s})] - 2\xi Q^L(s) =$$

$$= \xi a M^L(s) e^{-sal} - \xi a N^L(s); \tag{12}$$

де $\xi = \frac{E}{C_{33}}$;

при $z = N + l$

$$M^L(s) + N^L(s) e^{-sal} = -bR^L(s);$$

$$M^L(s) - N^L(s) e^{-sal} = -\delta R^L(s), \tag{13}$$

де $\delta = \frac{\lambda}{\beta a}$.

Для кожного конкретного N теоретично система (10) – (13) може бути розв'язана у явному вигляді. Зі зміною N процедура отримання явних формул для $A^{(k)L}(s), B^{(k)L}(s)$ ($k = 1, 2, 3, \dots, N$); $M^L(s), N^L(s); R^L(s)$ необхідно виконувати заново. При такому підході навіть у випадку структур з невеликою кількістю шарів формули, які описують шукані функції є настільки складні, що їх інверсія в подальшому практично не можлива.

Запропонований метод розв'язання задачі дозволяє проводити розрахунки перехідних процесів у багатошарових електродпружних пакетах з довільним числом елементів.

Введемо нову невідому функцію

$$X^{(k)L}(s) = \frac{1}{s} \frac{B^{(k)L}(s)}{A^{(k)L}(s)}. \tag{14}$$

З рівняння (10) випливає наступне

$$X^{(1)L}(s) = -\frac{1}{s} e^{-s}. \tag{15}$$

За допомогою співвідношення (11) вдається отримати рекурентну

я $X^{(k+1)L}(s)$, та $X^{(k)L}(s)$:

$$X^{(k+1)L}(s) = [1 + \frac{\xi}{1-\xi} \frac{1}{s} - \frac{1}{s} e^{-s} - \frac{1}{2} X^{(k)L}(s) + X^{(k)L}(s) e^{-s} - \frac{1}{2} X^{(k)L}(s) + X^{(k)L}(s) e^{-2s}] =$$

$$= \frac{\xi}{2(1-\xi)s} (1 - 2e^{-s} + e^{-2s}) + \frac{\xi}{1-\xi} (\frac{1}{s} e^{-s} + \frac{1-\xi}{\xi} e^{-2s} - \frac{1}{s} e^{-2s}) X^{(k)L}(s), k = 1, 2, \dots, N-1 \tag{16}$$

Після інверсії рівнянь (15), (16) значення $X^{(k)}(t)$ ($k = 2, \dots, N$) можуть бути знайдені в результаті послідовного розв'язку інтегральних рівнянь:

$$X^{(k+1)}(t) + \frac{\xi}{1-\xi} \int_0^t [1 - \frac{1}{2} X^{(k)}(t-x)] X^{(k+1)}(x) dx =$$

$$= \frac{\xi}{2(1-\xi)} [t - 2(t-1)H(t-1) + (t-2)H(t-2)] + \frac{\xi}{1-\xi} \int_0^t [X^{(k)}(x-1) dx + \int_0^{t-1} [1 - X^{(k)}(t-x)] X^{(k+1)}(x-1) dx] H(t-1) +$$

$$- \frac{\xi}{1-\xi} \int_0^t [X^{(k)}(x-2) dx - \frac{1}{2} \int_0^{t-1} X^{(k)}(t-x) X^{(k+1)}(x-2) dx] H(t-2), \tag{17}$$

де

$$X^{(1)}(t) = -H(t-1). \tag{18}$$

В подальшому виконавши обернення співвідношень (12) та (13) і доповнив їх залежностями між $A^{(N)}(t), B^{(N)}(t), X^{(N)}(t)$, отримаємо наступну систему рівнянь:

$$A^{(N)}(t) + \frac{\xi}{1-\xi} \int_0^t A^{(N)}(x) dx - \frac{\xi}{1-\xi} \int_0^t B^{(N)}(x) dx + \frac{a\xi}{1-\xi} N(t) =$$

$$= \frac{2\xi}{1-\xi} Q(t) + [\frac{\xi}{1-\xi} \int_0^t A^{(N)}(x-1) dx + B^{(N)}(t-1) - \frac{\xi}{1-\xi} \int_0^t B^{(N)}(x-1) dx] H(t-1) -$$

$$- \frac{a\xi}{1-\xi} M(t-al) H(t-al);$$

$$A^{(N)}(t) - N(t) = B^{(N)}(t-1) H(t-1) + M(t-al) H(t-al);$$

$$\int_0^t B^{(N)}(x) dx - \int_0^t A^{(N)}(x) X^{(N)}(t-x) dx = 0; \tag{19}$$

$$M(t) + bR(t) = -N(t-al) H(t-al);$$

$$M(t) + \delta R(t) = N(t-al) H(t-al). \tag{20}$$

Тут значення $X^{(N)}(t)$ є відомими (вони обчислені при послідовному розв'язку інтегральних рівнянь (17)). Відмітимо, що рівняння (19) отримано в результаті інверсії (14). Система рівнянь (19), (20) містить два інтегральні і три алгебраїчні рівняння та є системою з запізнюючими аргументами. Її розв'язок може бути отримано чисельно з використанням квадратурних формул. При $t < \min(1; al)$ з рівняння (19) знаходяться значення $A^{(N)}(t), B^{(N)}(t), N(t)$. У більш пізніші моменти часу при $t > al$ величини $N(t-al)$, є відомими та використовуються при визначенні $M(t), R(t)$ з рівнянь (20). В свою чергу функція M з запізнюючими аргументами, що входять у праві частини рівнянь (19), починаючи з моменту часу $t > al$.

Отримавши значення $A^{(N)}(t), B^{(N)}(t)$ та розв'язуючи послідовно в порядку зменшення k ($k = N-1; N-2, \dots, 1$) трансформовані за допомогою зворотнього перетворення Лапласа рівняння (11), отримаємо для кожного k наступну рекурентну систему (де одне – інтегральне (Вольтерра), а друге – алгебраїчне рівняння, з якого визначаються величини $A^{(k)}(t), B^{(k)}(t)$)

$$A^{(k)}(t) + \frac{\xi}{1-\xi} \int_0^t A^{(k)}(x) dx + \frac{\xi}{1-\xi} \int_0^t B^{(k)}(x) dx =$$

$$= \frac{\xi}{1-\xi} \int_0^t A^{(k+1)}(x) dx - B^{(k+1)}(t) - \frac{\xi}{1-\xi} \int_0^t B^{(k+1)}(x) dx +$$

$$+ [A^{(k+1)}(t-1) - \frac{\xi}{1-\xi} \int_0^t A^{(k+1)}(x-1) dx - \int_0^t B^{(k+1)}(x-1) dx -$$

$$- \int_0^t A^{(k)}(x-1) dx] + B^{(k)}(t-1) - \frac{\xi}{1-\xi} \int_0^t [B^{(k+1)}(x-1) dx] H(t-1); \tag{21}$$

$$A^{(k)}(t) = B^{(k+1)}(t) + [A^{(k+1)}(t-1) - B^{(k)}(t-1)]H(t-1).$$

Після визначення функцій $A^{(k)}(t)$, $B^{(k)}(t)$, ($k = 1, 2, \dots, N$), $M(t)$, $N(t)$, $R(t)$ неважко знайти різні фізичні характеристики хвильового поля у п'єзокерамічних пакетах, пружному пакету та рідині.

Наприклад, формули для розрахунку $u^{(k)}(t, z)$, $\sigma^{(k)}(t, z)$, $w(t, z)$, $p(t, z)$, які мають наступний вид:

$$u^{(k)}(t, z) = \int_{k-z}^t A^{(k)}[x-(k-z)]dx + \int_{z-k+1}^t B^{(k)}[x-(z-k+1)]dx = 0; \quad (22)$$

$$\sigma^{(k)}(t, z) = (1-\xi) \{ A^{(k)}[t-(k-z)] - B^{(k)}[t-(z-k+1)] \} + \xi \left\{ \int_0^t [A^{(k)}(x) - B^{(k)}(x)]dx - \int_1^t [A^{(k)}(x-1) - B^{(k)}(x-1)]dx - 2\xi Q(t) \right\}; \quad (23)$$

$$w^{(k)}(t, z) = \int_{a(N+l-z)}^t M[x-a(N+l-z)]dx + \int_{a(z-N)}^t N[x-a(z-N)]dx; \quad (24)$$

$$p(t, z) = -R[t-b(z-N-l)]. \quad (25)$$

Якщо розглядати багатошаровий п'єзокерамічний пакет з однією – жорстко закріпленою, а з іншою – вільною границями (пружний шар та рідина відсутні), у площині $z = N$ приймається умова

$$\sigma^{(N)} \Big|_{z=Nh} = 0. \quad (26)$$

В цьому випадку рівняння (19), (20), які відповідають граничним умовам при $z = Nh$, необхідно виконати заміну на рівняння які мають вид:

$$A^{(N)}(t) + \frac{\xi}{1-\xi} \int_0^t A^{(N)}(x)dx - \frac{\xi}{1-\xi} \int_0^t B^{(N)}(x)dx = \frac{2\xi}{1-\xi} Q(t) + \quad (27)$$

$$+ \left[\frac{\xi}{1-\xi} \int_1^t A^{(N)}(x-1)dx + B^{(N)}(t-1) - \frac{\xi}{1-\xi} \int_1^t B^{(N)}(x-1)dx \right] H(t-1).$$

Відмітимо, що співвідношення (17), (18), (21) – (25) залишаються незмінними.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в наступному, це виконана постановка та розв'язок нестационарної задачі випромінювання акустичних хвиль багатошаровим пакетом у акустичне середовище. Рівняння що описують збуджений рух акустичного середовища трансформуються за допомогою інтегрального перетворення Лапласа за часом. Наведені основні формули для визначення фізичних характеристик досліджуваного перехідного процесу.

Висновки. Отримані результати можуть бути використані в науково-дослідних організаціях при розробці акустичної техніки, а також в педагогічному процесі

Список літератури:

1. Бабаев А. Э. Нестационарные волны в сплошных средах с системой отражающих поверхностей. – Киев.: Наукова думка, 1990. – 176 с.
2. Верлань А. Ф., Сизиков В. С. Методы решения интегральных уравнений с программами для ЭВМ. – Киев.: Наукова думка, 1978. – 291 с.
3. Головчан В. Т., Кубенко В. Д., Шульга Н. А., Гузь А. Н., Гринченко В. Т. Пространственные задачи теории упругости и пластичности: В шести т. – Т. 5. Динамика упругих тел. – К.: Наукова думка, 1986. – 286 с.
4. Градштейн И. С., Рыжик И. М. Таблицы интегралов, сумм, рядов и произведений. – М.: Физматгиз, 1962, 108 с.
5. Гринченко В. Т., Улитко А. Ф., Шульга Н. А. Электроупругость. Т. 5 – Механика связанных полей в элементах конструкций. – Киев: Наукова думка, 1989. – 280 с.
6. Диткин В. А., Прудников А. О. Справочник по операционному исчислению. – М.: Высшая школа, 1965. – 466 с.
7. Пьезокерамические преобразователи // Под. ред. С. И. Пугачева. – Л.: Судостроение, 1984. – 256 с.
8. Слепян Л. И. Нестационарные упругие волны. – Л.: Судостроение, 1972. – 374 с.

Бабаев А.А., Штефан Н.И., Гнатейко Н.В.

Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

ВОЗБУЖДЕНИЕ МНОГОСЛОЙНОГО ПЬЕЗОКЕРАМИЧЕСКОГО ПАКЕТА НЕСТАЦИОНАРНЫМ ЭЛЕКТРИЧЕСКИМ СИГНАЛОМ

Аннотация

В данной статье рассматривается исследование переходных процессов и получить зависимости для определения физических характеристик, которые возникают при возбуждении нестационарными электрическими импульсами многослойного пьезокерамического пакета который контактирует с идеальной сжимаемой жидкостью. Один край пакета жестко заземлен, а другой подкреплён упругим слоем, соприкасающимся с полупространством идеальной сжимаемой жидкостью. При этом нестационарный электрический сигнал подается непосредственно на токопроводящие поверхности. Представлены основные формулы для определения физических характеристик исследуемого переходного процесса.

Ключевые слова: преобразования Лапласа по времени, акустическая среда, пьезопреобразователь, функция Хевисайда.

Babayev A.A., Shtefan N.I., Gnateyko N.V.

National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

EXCITATION MULTILAYER PIEZOCERAMIC PACKAGE NONSTATIONARY ELECTRICAL SIGNALS

Summary

This article describes a study of transients and receiving according to the definition of the physical characteristics that occur in the excitation of non-stationary electrical pulses multilayer piezoceramic package which is in contact with an ideal compressible fluid. One edge of the package is rigidly fixed and the other is supported by an elastic layer contacted with half-an ideal compressible fluid. In this transient electrical signal is applied directly to the conductive surfaces. It's presented basic formula which was for determining the physical characteristics of the test of the transition process.

Keywords: laplace transform in time, acoustic area, piezoelectric transducer, the Heaviside function.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 347.426.6:556.531:628.3.034.2

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ НОРМУВАННЯ АНТРОПОГЕННОГО ЗАБРУДНЕННЯ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

Крайнюков О.М.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті проведено аналіз законодавства ЄС у галузі водної політики. Розглянуто питання з проблем гармонізації стратегії у галузі водної політики в Україні з Європейським законодавством. Показано необхідність удосконалення системи нормування і контролю антропогенного забруднення принципово новим підходом з використання для цього однієї з важливих властивостей води – її токсичності, яка визначається методом біотестування, що дає можливість отримати інтегральну характеристику токсичної дії всіх присутніх у воді забруднюючих речовин.

Ключові слова: водна екосистема, нормативи екологічної безпеки водокористування, пріоритетні речовини, токсичність води, біотестування.

Постановка проблеми. Згідно з даними, наведеними в Національних доповідях про стан навколишнього природного середовища в Україні, антропогенне навантаження на поверхневі води перевищує їх здатність до самовідновлення, внаслідок чого більшість водних об'єктів основних річкових басейнів України знаходиться в критичному стані, що свідчить про недосконалість екологічного законодавства у галузі використання і охорони водних ресурсів.

Основним стратегічним напрямом водоохоронної діяльності в Україні є обмеження антропогенного забруднення поверхневих вод екологічно небезпечними речовинами, поступове зниження якого здійснюється шляхом дотримання норм якості води, встановлених для різних видів водокористування.

Підписанням Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС у липні 1994 р. Україна прийняла зобов'язання щодо поступової гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС. Відповідно до Угоди розроблено Стратегію інтеграції України з Європейським Союзом. Отже, в Україні здійснюється системна правова діяльність з наближення до законодавства ЄС, у тому числі, в галузі водного законодавства. При цьому водна політика в загальному вигляді полягає у забезпеченні збалансованого водокористування, екологічно безпечного стану водних ресурсів, відтворення і збереження нормального функціонування водних екосистем [1, 2].

У червні 1995 р. Постановою Верховної Ради України введено в дію Водний кодекс України (ВКУ) [3] – основний національний законодавчий документ, який регламентує здійснення екологічного правопорядку, що сприятиме більш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення. У галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів Водним кодексом України встановлюються наступні нормативи екологічного спрямування: нормативи екологічної безпеки водокористування; нормативи гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні

об'єкти; екологічний норматив якості води водних об'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням з проблем гармонізації стратегії у галузі водної політики в Україні з Європейським законодавством присвячено велику кількість наукових праць [4, 5].

Аналіз законодавства ЄС показав, що у галузі водної політики в країнах Європейського Співтовариства підхід до регулювання забруднення поверхневих вод побудовано на розділенні двох понять: «цілі якості» і «стандарти якості». Перше поняття характеризує той перспективний стан якості води, до якого слід наближатися, друге – це стандарти якості, які закріплені законом і перевищення котрих переслідується правовими заходами. Отже, показники, що характеризують цілі якості, в певній мірі є аналогом ГДК, але, на відміну від українського законодавства, вони не затверджуються як обов'язкові нормативи.

Важливою складовою регулювання антропогенного навантаження на поверхневі води в Україні є нормування скиду у водні об'єкти речовин, які є домішками у стічній воді. Обмеження скидання цих речовин з урахуванням їх складу і властивостей здійснюється шляхом встановлення гранично допустимих скидів (ГДС) маси речовин у стічній воді, що з екологічних позицій є максимально допустимою для відведення до водного об'єкта. Загальні принципи встановлення ГДС речовин сформульовані у відповідних нормативних документах [6, 7]. Разом з тим, виходячи із наявних соціально-економічних умов, утримання у гранично допустимих межах нормативів ГДК та ГДС практично неможливе, що вимагає удосконалення системи нормування забруднення поверхневих вод.

Мета статті полягає у обґрунтуванні необхідності удосконалення системи нормування і контролю антропогенного забруднення принципово новим підходом з використання для цього однієї з важливих властивостей води – її токсичності, яка визначається методом біотестування.

Виклад основного матеріалу. На відміну від нормативів ГДК, які в Україні, по суті, є основним

засобом обмеження забруднення водних об'єктів, в країнах ЄС встановлюють два види нормативів якості води: максимально допустимі концентрації (МДК) речовин, які не можуть перевищуватись, та стандарти якості води, які приймаються за основу при встановленні величини МДК і є обов'язковими. З метою дотримання нормативів МДК розраховують ліміти емісії (аналог нашого нормативу ГДС), які, на відміну від практики в Україні, мають обов'язково дотримуватись.

При встановленні і забезпеченні дотримання ГДС виникають значні труднощі, пов'язані з великою кількістю речовин, які можуть бути присутні у стічній воді. У світі існує більш як 4 млн. хімічних сполук, з яких близько 500 тисяч використовуються для різних потреб, і кількість таких сполук невинно зростає. Нормування і контроль дотримання встановлених нормативних обмежень для великої кількості речовин є практично неможливими через надзвичайно великий обсяг витрат. Зважаючи на такий загальновідомий висновок, в усьому світі прагнуть до зменшення кількості унормованих речовин. Зокрема, у водоохоронній практиці країн ЄС діє система визначення «пріоритетних речовин», яка полягає у виборі з усієї кількості хімічних сполук забруднюючих речовин, які можуть спричинити загрозу для водних екосистем та здоров'я людей. Серед них визначаються речовини, яким притаманні токсичні та біоаккумуляційні властивості, такі речовини відносяться до небезпечних речовин. На кожному етапі реалізації водної політики з урахуванням видів та об'ємів виробництва, з цих груп речовин виділяють «пріоритетні речовини» (Список 1) та «пріоритетні небезпечні речовини» (Список 2), які стають об'єктом дій, що спрямовані на охорону вод від забруднення. Роботу з визначення переліку пріоритетних речовин у країнах ЄС було започатковано прийняттям Директиви 76/464/ЄЕС [8]. У зазначеній Директиві наведено класи та групи речовин, які відібрані за критеріями токсичності, стійкості і біоаккумуляції. До Списку 1 включено органікогенні сполуки та речовини, які можуть їх утворювати; фосфорорганічні, оловоорганічні сполуки; речовини, які мають канцерогенні властивості; ртуть і ртутні сполуки; кадмій і сполуки кадмію; сполуки вуглеводневого походження; стійкі синтетичні матеріали, що можуть плавати на поверхні води, залишатися у суспендованому стані або осідати у донні відклади.

До Списку 2 ввійшли речовини, які чинять шкідливий вплив на водне середовище: металоїди та метали (цинк, мідь, нікель, хром, свинець, селен, миш'як, сурма, молібден, титан, олово, барій, берилій, бор, уран, ванадій, кобальт, талій, телур, срібло); біоциди та їх похідні; речовини, що чинять вплив на смак чи запах продуктів людського вжитку, отриманих з водного середовища; токсичні чи стійкі органічні сполуки кремнію; неорганічні сполуки фосфору і елементарного фосфору; нестійкі мінеральні масла та вуглеводні; ціаніди, фториди; речовини, що несприятливо впливають на баланс кисню.

У зазначеній Директиві відзначається, що країни-члени Європейського Співтовариства повинні вжити заходи, необхідні для уникнення забруднення вод небезпечними речовинами, що

належать до Списку 1, а також заходи для зменшення забруднення вод, спричиненого небезпечними речовинами, що входять до Списку 2.

Стосовно речовин зі Списку 1, на всі скиди стічних вод, які можуть містити будь-яку з таких речовин, необхідно попередньо отримати дозвіл, що встановлює граничні значення, які не повинні перевищувати МДК речовин при їх скиданні у водні об'єкти. При необхідності граничні значення, що встановлюються для промислових стічних вод, визначаються відповідно до галузі виробництва та видів продукції. У подальшому для найбільш екологічно небезпечних хімічних речовин граничні значення були встановлені окремими Директивами, а саме: Директивою Ради 82/176/ЄС для скидів ртуті промисловістю хлоро-лужного електролізу; Директивою Ради 83/513/ЄС для скидів кадмію; Директивою Ради 84/491/ЄС для скидів гексахлорциклогексану; Директивою Ради 86/280/ЄС для скидів окремих небезпечних речовин.

Прийнята у липні 2000 року Водна Рамкова Директива Європейського Парламенту та Ради 2000/60/ЄС щодо встановлення принципів дій Співтовариства у сфері водної політики [9] запропонувала науково обґрунтовану методологію для вибору пріоритетних речовин серед тих, які створюють значний ризик для водного середовища або через нього для людини. Зокрема, у Статті 16 Водної Рамкової Директиви «Стратегії проти забруднення води» відзначається, що Європейський Парламент та Рада повинні вжити конкретних заходів проти забруднення води окремими речовинами або групами речовин, які створюють значний ризик для водного середовища або через нього для здоров'я людей шляхом поступового зменшення пріоритетних небезпечних речовин, припинення та поступового виключення скидів стічних вод, у складі яких містяться зазначені речовини. Для цих речовин пріоритети визначаються виключно за критерієм їх екоотоксичності та токсичності для людини через водне середовище. При цьому пріоритетність речовини встановлюється шляхом Комбінованої процедури оцінки ризику, приймаючи до уваги: очевидність небезпеки речовини, зокрема її водної екоотоксичності та токсичності для людини через водні маршрути надходження; докази поширеного забруднення зазначеними речовинами навколишнього середовища за результатами моніторингу; інші доведені фактори, які можуть вказувати на можливість поширеного забруднення навколишнього середовища, такі як обсяги виробництва, в яких застосовуються ці речовини.

Алгоритм визначення пріоритетних речовин, що заснований на використанні Комбінованої процедури (COMMPS – combined monitoring-based and modelling-based priority setting) викладено у Робочому документі Комісії M0498WD1 та у звіті Інституту Хімії Навколишнього Середовища та Екоотоксичності [10]. Процедурі COMMPS було застосовано для двох головних водних екологічних підсистем, а саме, поверхневої води та донних відкладів. Речовини, що досліджувались за допомогою цієї процедури, були відібрані з різних офіційних списків і моніторингових програм.

За результатами проведення процедури COMMPS було запропоновано Список «пріоритетних речовин», який впродовж 2000–2001 років

вивчався та уточнювався [11]. Остаточний список «пріоритетних речовин» було опубліковано у Водній Рамковій Директиві 2000/60/ЄС, в якій включено 33 речовини та прийнято Рішенням Європейського Парламенту і Ради ЄС від 20 листопада 2001р. № 2455/2001/ЄС [12].

За прикладом ЄС в Україні Постановою Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1996 р. № 1100 також було затверджено Перелік забруднюючих речовин [7], скидання яких нормується. Серед них виділено речовини, що нормуються у всіх випадках скидання у водний об'єкт (розчинений кисень, завислі речовини, мінералізація, сульфати, хлориди, азот амонійний, нітрати, нітрити, фосфати, нафтопродукти), а також деякі показники складу і властивостей води (біохімічне споживання кисню, перманганатна та біхроматна окислюваність, рівень токсичності і радіоактивності води, показники бактеріологічного забруднення води, водневий показник і температура); 132 пріоритетні небезпечні речовини, скидання яких у водні об'єкти зі стічною водою має бути припинено у найближчий час; 155 пріоритетних речовин, скидання яких зі стічними водами повинно поступово зменшуватись. Проте впродовж часу, що минув від прийняття згаданої Постанови, якось помітного просування до поставленої мети не відбулося. До того ж спостерігається відсутність будь-якої узгодженості дій щодо визначення Переліків хімічних речовин, для яких встановлюються нормативи ГДС: при встановленні ГДС, зазвичай, використовуються лише загально-санітарні показники якості води та обмежений перелік специфічних хімічних речовин, що є основним недоліком у нормуванні забруднень, які надходять зі стічними водами у водні об'єкти. В якості підтвердження можна навести результат аналізу форм державної статистичної звітності № 2-ТП (водгосп), із яких видно, що до переліку показників складу і властивостей стічних вод, які надходять у поверхневі водні об'єкти, внесено 75 речовин [13].

Крім того, наведена у Статистичних щорічниках України інформація щодо переліку галузей економіки, які представлені підприємствами машинобудування, енергетики, чорної та кольорової металургії, хімічної, нафтохімічної, деревообробної, целюлозно-паперової, хіміко-фармацевтичної промисловості та інших, свідчить про потенційну наявність у стічних водах значно більшої кількості

ті забруднюючих речовин, у тому числі специфічних, які не представлені у держстатзвітності, а тому не нормуються і не контролюються.

Водний кодекс України було введено в дію 06.06.1995р., але до теперішнього часу екологічні нормативи якості води не встановлено та існують лише у вигляді побажань, а оцінка якості води і екологічного стану водних об'єктів здійснюється, в основному, за результатами вимірювання фізико-хімічних показників якості води. Слід підкреслити, що на відміну від нормування забруднення поверхневих вод в Україні, в країнах ЄС, згідно з нормативним визначенням екологічного стану поверхневих вод (за Водною Рамковою Директивою 2000/60/ЄС) унормованими показниками, поряд з іншими, є також біологічні, а тлумачення поняття «екологічний стан поверхневих вод» – вираження якості, структури і функціонування водних екосистем, пов'язаних з поверхневими водами.

Висновки. Принципово новим підходом до нормування антропогенного забруднення водних об'єктів є використання для цього однієї з важливих властивостей води – її токсичності, яка визначається методом біотестування, що дає можливість отримати інтегральну характеристику токсичної дії всіх присутніх у воді забруднюючих речовин на стан біоценозу водних об'єктів, що відповідає європейським принципам у галузі водної політики стосовно визначального значення біотичної складової в забезпеченні стійкого функціонування водних екосистем та конструктивно-географічній методології визнання біоти як системоутворюючого компонента природних ландшафтів.

У зв'язку з цим, важливим кроком у цьому напрямку є пропозиція щодо включення в проект змін до Водного кодексу України [4, 5, 14] з метою удосконалення системи нормування і контролю антропогенного забруднення поверхневих вод показника токсичності води. Цей підхід спирається на досконалу методологію біотестування, за допомогою якого з'являється можливість отримати інтегральну характеристику токсичного впливу на функціонування водних організмів сукупності забруднюючих речовин, які наявні у стічній воді. Впровадження такого підходу, поряд з регулюванням скидання окремих забруднюючих речовин зі стічною водою, сприятиме підвищенню дієвості та ефективності правового регулювання водокористування.

Список літератури:

1. Лозанський В. Р. Гармонізація нормативного регулювання природоохоронної діяльності в Україні з діючим у Європейському Союзі / В. Р. Лозанський // Проблеми охорони оточуючої природної середовища. – Харків, 1996. – С. 61-75.
2. Лозанський В. Р. Узагальнена оцінка існуючого стану довкілля в Україні та антропогенного тиску на нього у порівнянні з іншими країнами Європи / В. Р. Лозанський // Проблеми охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки: зб. наук. пр. УкрНДІЕП. – Харків: ВД «Райдер», 2010. – С. 23-25.
3. Водний кодекс України. Затверджено Верховною Радою України від 06.06.1995 р.
4. Гриценко А. В. Проект змін до Водного кодексу України / А. В. Гриценко, В. Р. Лозанський // Проблеми охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки: зб. наук. пр. УкрНДІЕП. – Харків: Факт, 2004. – С. 3-15.
5. Лозанський В. Р. Адаптація екологічного законодавства України до Європейських норм і завдання стандартизації / В. Р. Лозанський // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2003. – № 2. – С. 66-69.
6. Інструкція про порядок розробки та затвердження гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти зі зворотними водами. Затверджено наказом Міністра охорони навколишнього природного середовища України від 15.12.94 № 116. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22.12.94 за № 313/523. – 1994.

7. Про порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та перелік забруднюючих речовин, скидання яких нормується. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.09.96 № 1100. – Київ, 1996.
8. Communication from the Commission to the Council on dangerous substances which might be included in List I of Council Directive 76/464/EC // OJ C 176, 14.7.82. – 1982. – P. 3-10.
9. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of establishing a framework for Community action in the field of water policy / OJ L 327, 22.12.01. – 2001.
10. Declaration ref.: 98/788/3040/DEB/E1 «Revised Proposal for a list of Priority Substances in the Context of the Water Framework Directive (COMMPS Procedure)». – 1998.
11. Amended proposal for a Decision of the European Parliament of the Council establishing the list of priority substances in the field of water policy (presented by the Commission pursuant to Article 250 (2) of the EC Treaty), Brussels, 16.1.2001, COM (2001) 17 final 2000/0035 (COD). – Brussels, 2001.
12. Decision № 2455/2001/EC of the European Parliament of the Council of 20 November 2001 establishing the list of priority substances in the field of water policy and amending Directive 2000/60/EC (Text with EEA relevance), OJ L 331, 15.12.01. – 2001. – P. 1.
13. Основні показники використання водних ресурсів в Україні за 2010 рік / Державний комітет України по водному господарству. – Київ, 2011.
14. Лозанський В. Р. Актуальні питання екологізації розвитку суспільства в Україні / В. Р. Лозанський // Проблеми охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки: Зб. наук. пр. УкрНДІЕП. – Харків: ВД «Райдер», 2011. – С. 11-32.

Крайнюков А.Н.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ НОРМИРОВАНИЯ АНТРОПОГЕННОГО ЗАГРЯЗНЕНИЯ ПОВЕРХНОСТНЫХ ВОД В УКРАИНЕ И СТРАНАХ ЕС

Аннотация

В статье проведен анализ законодательства ЕС в области водной политики. Рассмотрены вопросы по проблемам гармонизации стратегии в области водной политики в Украине с Европейским законодательством. Показана необходимость совершенствования системы нормирования и контроля антропогенного загрязнения принципиально новым подходом по использованию для этого одной из важных свойств воды – ее токсичности, которая определяется методом биотестирования, что дает возможность получить интегральную характеристику токсического действия всех присутствующих в воде загрязняющих веществ.

Ключевые слова: водная экосистема, нормативы экологической безопасности водопользования, приоритетные вещества, токсичность воды, биотестирования.

Krayniukov A.N.

V.N. Karazin Kharkiv National University

SYSTEM FEATURES OF RATING IN ANTHROPOGENIC POLLUTION OF OPEN WATER IN UKRAINE AND EU

Summary

The article analyzes the EU legislation in the field of water policy. It's considered the question on the problems of harmonizing strategies in the field of water policy in Ukraine with the European legislation. The necessity of improving the system of regulation and control of anthropogenic pollution fundamentally new approach to the use of one of the most important properties of water – its toxicity, determined by bioassay, which allow a characteristic integral toxic effect of all those present in the water pollutants.

Keywords: water ecosystem, environmental safety standards of water use, priority substances, toxic water, bioassay.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 502.1:001(477)(092)

ПРИРОДООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА І.П. СТОГНІЯ ТА ЙОГО ВНЕСОК В РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

Андреева Т.Т.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті висвітлено основні віхи біографії, природоохоронну діяльність професора І.П. Стогнія. Проаналізовано наукові та публіцистичні твори з питань охорони природи, екологічної освіти та виховання. Акцентовано увагу на філософських напрацюваннях в даному напрямі. Подано відомості про організаційну і педагогічну діяльність вченого.

Ключові слова: професор, доктор філософських наук І.П. Стогній; природоохоронна діяльність; екологія; екологічна освіта і виховання.

Щастя полягає у спорідненій праці на користь суспільству. Труд є живий і невсипуций усієї машини хід доти, поки породить справжню справу... Коротко сказати, природа надихає до справи і зміцнює в труді, роблячи труд солодким
Г.С. Сковорода

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі історичного поступу українського суспільства однією з основних умов безпеки та стабільності є врахування законів та принципів екології, яка орієнтує на забезпечення оптимального існування відношення «людина – природа». Нині екологія охоплює надзвичайно широке коло питань, від успішного розв'язання яких на теоретичному і практичному рівні залежить життя не тільки людства, але й планети вцілому.

Екологічна наука як інтеграційний, теоретико-практичний феномен відзначається кумулятивним, накопичувальним характером наукового знання з яскраво вираженим критичним підходом. На кожному історичному етапі розвитку людського суспільства вона синтезує і аналізує свої минулі здобутки і при цьому кожен науковий результат, теоретичне і практичне дослідження входять до її загального фонду і збагачують його. Невід'ємною частиною філософського осмислення екологічних проблем сучасного українського суспільства є теоретичні напрацювання і практичні втілення в життя природоохоронних проектів та заходів доктора філософських наук, професора, Івана Петровича Стогнія, який є прикладом бережного, дбайливого ставлення до природи.

Аналіз останніх публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Висвітленню окремих моментів і життєвого шляху вцілому Івана Петровича Стогнія присвячено багато наукових статей, публіцистичної прози і навіть поетичних творів. Вивченням даного питання займалися І.Ф. Андрущенко, М.З. Балтян-

ський, О.Ф. Буляндра, Г.І. Карпенко, В.П. Коцур, М.І. Навальна, М.П. Полтавець, В.Я. Стадниченко та ін. Проаналізовано також твори І.П. Стогнія «К вопросу об экологическом воспитании», «Природа – наш сегодняшний и завтрашний дом», «Социально-философские основы экологии», «Экологическая культура человека», «Людина – природа: деякі питання методології взаємовідношень», «Сучасна екологічна культура людини» та ін. Дані розвідки висвітлюють окремі моменти життя і творчості філософа, але цілісний аналіз його поглядів на екологічну науку та формування екологічного світогляду не здійснювалось, що й стало приводом для написання даної статті.

Формування цілей статті. На основі аналізу наукової літератури, результатів власного дослідження висвітлити природоохоронну діяльність доктора філософських наук, професора Івана Петровича Стогнія та його внесок у розвиток екологічної науки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Народився майбутній професор 16 липня 1934 року в селі Стогнії Золочівського району Харківської області. Це мальовничий населений пункт розкинувся на берегах ставків і озер, лук, лісів, ярів. Він був заснований близько 360 років тому козаком Стогнієм, і з того часу жителі цього населеного пункту продовжують славні лицарські традиції. Батько Петро Павлович (1912–1990) і мати Марія Семенівна (1912–1991) займалися сільським господарством, працювали в колгоспі, крім того займалися городництвом та вирощуванням свійських тварин в підсобному господарстві, а також утримували бджіл. З дитячих років вони привчали трьох своїх синів до праці серед природи, і цю звичку проніс Іван Петрович через все життя. З раннього дитинства батьки вчили дітей бути чесними, справедливими, поважати людей, охороняти і примножувати природні багатства. Малий Іванко дуже любив і піклувався про свійських тварин, і тому коли німецькі загарбники хотіли забрати годувальницю сім'ї – корову, він, семирічний хлопчик, він сміливо став на її захист, захищав також і домашніх птахів. У тяжкі і голодні повоєнні роки допомагав односельцям відбудовувати народне господарство та старанно

навчався в школі. Після служби в лавах збройних сил поступив на навчання на філософський факультет Московського Університету імені М.В. Ломоносова. В студентські роки старанно оволодіває науками, серйозно займається літературою, журналістикою, громадською та природоохоронною діяльністю.

Закінчивши університет, Іван Петрович викладає у вищих навчальних закладах, навчається в аспірантурі. В 1966 році захистив кандидатську дисертацію в Інституті філософії Академії наук УРСР, в 1985 – докторську дисертацію на тему «Труд и нравственное развитие личности» в МДУ імені М. В. Ломоносова.

З 1976 по 1987 завідує кафедрою філософії Київського технологічного інституту харчової промисловості, займається науковою та педагогічною роботою.

У липні 1987 року Івана Петровича призначено проректором Переяслав-Хмельницького філіалу Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького. На його долю випала нелегка відповідальна місія – бути першим ректором новозбудованого вищого навчального закладу. З перших днів роботи Іван Петрович показав себе гідним правонаступником і спадкоємцем освітянських традицій древнього міста, адже з часів Київської Русі Переслав був одним із флагманів освіти і духовності.

Одним з головних завдань новопризначеного проректора було керувати будівництвом і оснащенням новобудови, з чим він справлявся з великим ентузіазмом і захопленням. Занедбану територію на краю населеного пункту потрібно було перетворити в оазу краси. За ініціативи і сприяння професора було висаджено багато дерев, серед яких радує щороку рясним цвітом магнолія, а також кипариси, ялини, духмяні акації, каштани і клени. Закуплено і висаджено також багато кущів – самшит, калина тощо. Традиції, започатковані першим ректором, продовжуються і нині, і з ранньої весни до заморозків територія потопає в квітах. Біля гуртожитків закладено фруктовий сад – абрикоси, вишні, горіхи є корисною окрасою ВУЗу. Окремо слід сказати про алею академіків, де за доброю традицією почесні гості навчального закладу на добру згадку висаджують дерева.

Від новозбудованого вищого навчального закладу до центру міста не було пристойної дороги. За ініціативи Івана Петровича було прокладено бетонний пішохідний шлях та будовано міст через річку Трубіж. Визнаючи заслуги ректора рішенням Міської Ради 8 листопада 2001 року цей шлях офіційно було названо Стогніївським. Декілька разів на рік Іван Петрович виступає з ініціативою по прибиранню шляху, яку радо підтримують колеги та студенти, долучаються до його озеленення.

Оселя професора служить зразком дбайливого бережного ставлення до довкілля. Доглянутий сад з сортовими фруктовими деревами, чудовий квітник, а також гордість і особлива любов господаря – пасіка, медом з якої щедрий пасічник пригощає родичів, сусідів та колег. Турботою оточені домашні тварини, які проживають на обійсті.

В науковому доробку академіка понад 250 наукових та публіцистичних творів, особливе місце

серед яких займають наукові дослідження життя і творчості Г.С. Сковороди, ім'я якого носить державний педагогічний університет нині. Відомо, що мандрівний філософ і поет відзначався невибагливістю в побуті і любов'ю до природи. В своїх філософських і поетичних творах він захоплюється красою довкілля, показує нерозривний зв'язок людини і природи. Детально проаналізувавши погляди Григорія Савича на природу бачимо, що філософ накреслює оптимальний шлях для майбутньої цивілізації, який привів би до гармонізації відносин людини з природою, адже феномен щастя знаходиться в людській душі незалежно від кількості матеріальних благ і почесностей, які вона отримує. Г.С. Сковорода приходить до неухильного висновку, що обмеження необхідним є важливою умовою існування людини у відповідності з світовими законами. Ці думки поділяє в житті і творчості Іван Петрович Стогній, тому багато його наукових і публіцистичних творів присвячені проблемі гармонізації відносин людини і природи.

В 1989 році в видавництві «Вища школа» накладом 1300 екземплярів вийшло наукове видання «Соціально-філософські проблеми екології», в написанні якого взяли участь доктори філософських наук, професори І.В. Огородник, М.М. Кисельов, В.С. Крисаченко, І.П. Стогній. Зокрема Іван Петрович є автором 1 і 2 підрозділу 1 розділу в співавторстві з І.В. Огородником та одноосібним автором 5 розділу. Перший розділ носить назву «Взаємодія суспільства і природи – істотна основа людського буття». В першому підрозділі «Діалектична єдність і протиріччя взаємодії суспільства і природи» детально розглянуто багатогранну проблему взаємодії суспільства і природи. Ця проблема, на думку вчених, складається з таких аспектів як «оволодіння силами природи для задоволення людських потреб; вивчення впливу природи на матеріальне та духовне життя суспільства; достатності природних ресурсів Землі для забезпечення вжитку природних матеріалів і енергії, яке збільшується; зміна основних властивостей оточуючого середовища під впливом все більш зростаючих масштабів діяльності людини» [3, с. 7]. Далі детально проаналізовано погляди видатних філософів на взаємовідносини людини і природи – Г. Гегеля, Л. Фейєрбаха, К. Маркса, Ф. Бекона, Г.Ф. Хрустальова, В.І. Шинкарука, А.І. Яценка, П.Н. Федосєєва, Е.В. Гірусова, Е.К. Федорова, А.М. Галєєва та ін. На основі всебічного критичного аналізу автори підрозділу приходять до висновку що «взаємодія в системі «суспільство-природа» – зв'язки, що історично склалися, та відносини в процесі обміну речовин, мета якої – присвоєння суспільством елементів природи в доступній формі... Праця є джерелом виникнення протиріч між суспільством і природою і вона ж є основою їх вирішення».

Розділ 5 «Екологічна освіта і виховання» присвячений висвітленню шляхів вирішення екологічних проблем завдяки комплексному підходу. Після розгляду особливостей екологічного виховання і освіти в різних країнах, автор чітко виокремлює завдання в даній галузі, а саме «засвоєння провідних ідей, головних понять і наукових фактів, що дозволить визначити оптимальний вплив на природу відповідно з її законами; розуміння ба-

гатосторонньої цінності природи як джерела матеріальних і духовних сил суспільства, кожної людини; оволодіння прикладними знаннями та практичними вміннями вивчення і оцінки стану оточуючого середовища, прийняття моральних рішень про її покращення, здатність передбачати можливі наслідки своїх дій і не допускати негативних впливів на природу у всіх видах трудової діяльності; розвиток потреби спілкування з природою і сприйняття її облагороджуючого впливу у відповідності з моральними цінностями нашого суспільства, устремління до пізнання реальної єдності світу в єдності з морально-естетичними перспективами; свідоме дотримання норм поведінки, яке виключає нанесення шкоди оточуючому природному довкіллю; активація діяльності по покращенню перетвореного природного довкілля, участь у пропаганді сучасних ідей охорони природи» [3, с. 230]. Далі викладені основні методологічні принципи екологічного виховання такі як: «міждисциплінарний підхід, єдність інтелектуального і національно-вольового начал, взаємозв'язок глобального, регіонального, національного і краєзнавчого розкриття екологічних проблем в навчальному процесі.» [3, с. 231].

В 1998 році вийшов збірник наукових праць «Переяславська земля і світ людини», де вміщено науковий доробок з означеної проблеми І.П. Стогнія «Людина природа: деякі питання методології взаємовідносин» (у співавторстві). В даному дослідженні актуалізуються питання еколого-історичного підходу до функціонування системи «суспільство-природа».

В 13-14 травня 1999 року в Національному технічному університеті «КПІ» пройшла 5-та Міжнародна науково-практична конференція «Творчість як спосіб буття дійсного гуманізму». Також видано матеріали конференції, де опубліковано працю професора І.П. Стогнія «Сучасна екологічна культура людини», де зазначено, що «екологічна культура людини в сучасному світі перетворилась в глобальний фактор розвитку біосфери... При цьому понятійний зміст

екологічної культури виходить за межі суто інтуїтивного характеру, охоплюючи високу компетентність у сфері передбачуваних екологічних наслідків тих чи інших дій» [5, с. 153].

Не можна оминати увагою педагогічну діяльність доктора філософських наук, професора Івана Петровича Стогнія. За багаторічний шлях на освітянській ниві завдяки його старанням і наполегливості з'явилося 28 кандидатів і докторів наук, серед яких О.Є. Гомілко, Л.П. Овчаренко, М.М. Стадник, Т.І. Білобровко, Л.М. Харченко. Він є автором близько 250 наукових і публіцистичних творів.

З 1998 року Іван Петрович є завідувачем кафедри філософії і політології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, з 2006 року виконував обов'язки голови спеціалізованої вченої ради К. 27.053.01 в даному виші, а з 2010 року – голова спеціалізованої вченої ради Д. 27.053.01 за спеціальністю 07.00.01 – історія України та 07.0007 – історія науки і техніки. З 2010 року також є головою спеціалізованої вченої ради К.27.053.04 за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

До цих пір Іван Петрович займає активну життєву позицію, багато сил віддає ознайомленню студентів з філософськими поглядами минулого і сьогодення, особливо привертає їх увагу до соціально-філософських проблем екології.

Висновки. Детально розглянувши наукову літературу про життя і діяльність академіка, доктора філософських наук, професора Івана Петровича Стогнія, а також його науковий доробок з даного питання, можна сказати, що все його життя є прикладом етичного, гуманного ставлення до природи для студентів і колег, він зробив великий внесок в становлення екології як науки в Україні. Перспективи дослідження вбачаємо у висвітленні життя та природоохоронної діяльності, а також науковий внесок в становлення екології як науки інших видатних науковців України.

Список літератури:

1. Стогній И. П. К вопросу об экологическом воспитании // И. П. Стогній, А. Й. Сторишко «Научный коммунизм», 1982, № 1. – С. 25-33.
2. Стогній И. П. Природа – наш сегодняшний и завтрашний дом / И. П. Стогній, А. Й. Сторишко «Трибуна лектора», 1985, № 1. – С. 15-24.
3. Социально-философские проблемы экологии / И. В. Огородник, Н. Н. Киселев, В. С. Крисаченко, И. П. Стогній; под ред. И. В. Огородника – К.: Выща школа, 1989. – 271 с.
4. Стогній И. П. Методологические аспекты экологического образования и воспитания // Экология: проблемы образования и воспитания. – Переяслав-Хмельницкий, 1990. – С. 22-27.
5. Стогній И. П. Экологическая культура человека // XIV Всесоюзный теоретический семинар «Мировоззрение и научное познание» // Сб. тез. «Человек, бытие, культура», ч. 1-4. – К. – Переяслав-Хмельницкий, 1991. – С. 26-32, отв. ред. И. П. Стогній, Е. К. Быстрицкий.
6. Природа і праця людини у спадщині Г. С. Сковороди // Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції «Переяславська земля та її місце у розвитку української нації, держави і культури» – Переяслав-Хмельницький: 1994. – С. 3-4.
7. Стогній И. П. Сучасна екологічна культура людини // Матеріали 5-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Творчість як спосіб буття дійсного гуманізму». – К.: 1999. – С. 152-155.
8. Стогній И. П. Шляхи життя Івана Стогнія. – Київ – Переяслав-Хмельницький, «Видавництво К.С.В.», 2014. – 758 с.

Андреева Т.Т.

Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПРИРОДООХРАННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОФЕССОРА И.П. СТОГНИЯ И ЕГО ВЗНОС В РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье освещены основные этапы биографии, природоохранную деятельность профессора И.П. Стогния. Проанализированы научные и публицистические сочинения по вопросам охраны природы, экологического образования и воспитания. Акцентируется внимание на философских наработках в данном направлении. Подано ведомости о организационной и педагогической деятельности ученого.

Ключевые слова: профессор, доктор философских наук И.П. Стогний; природоохранная деятельность; экология; экологическое образование и воспитание.

Andreeva T.T.

Perejaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University

ENVIRONMENTAL ACTIVITIES STOGNIJ I.P. PROFESSOR AND HIS CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT ENVIRONMENTAL SCIENCE IN UKRAINE

Summary

The article highlights the key milestones biography, environmental activities Professor I.P. Stogniy. It's analyzed scientific and journalistic works on nature protection, environmental education. The attention is focused on the philosophical developments in this area. It is posted information about scientist organizational and pedagogical activity.

Keywords: professor, doctor of philosophy I.P. Stohniy; environmental protection; ecology; ecological education.

УДК 94(438)

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Боєчко В.Ф.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

У статті на основі аналізу вітчизняної та зарубіжної історіографії висвітлено економічне становище Другої Речі Посполитої у перші повоєнні роки. Особливу увагу приділено впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників, які вплинули економічні зміни у всьому східноєвропейському регіоні. Автор акцентує увагу на досвіді розбудови польської економіки усупереч складним внутрішнім та міжнародним умовам повоєнного періоду. Відзначено, що у ході реалізації адекватної економічної політики становище країни стабілізувалося, що згодом призвело до поступового економічного зростання.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, Польська держава, економічне становище, Перша світова війна, повоєнний період, відродження державності.

Постановка проблеми. Проголошення суверенної Польської держави після завершення Першої світової війни закономерно стало однією з найважливіших подій, які вплинули на політичні та економічні зміни у східноєвропейському регіоні. Актуальність дослідження підсилюється також особливим місцем Польщі у міжнародній європейській спільноті, як у минулому, так і у сучасних умовах. Історія Польської держави дає змогу вивчити цікавий досвід розбудови власної економіки незважаючи на складні внутрішні та міжнародні умови повоєнного пе-

ріоду. Польща за час свого двадцятилітнього існування у міжвоєнний період нагромадила чималий досвід державно-правового будівництва, вирішення соціально-економічних проблем польського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія економічного розвитку Польщі була предметом дослідження значної кількості вітчизняних істориків 20 століття, у яких висвітлювались розвиток різних секторів економіки країни, зокрема, заслуговує уваги праця М. Климко [1]. Сучасні українські вчені роблять спроби більш

об'єктивно, ніж за радянської доби, дати оцінку історії Другої Речі Посполитої. Українська полоністика представлена важливою працею Л. Зашкільняка і М. Крикуна [2]. Автори на основі нових джерел, здобутків історіографії та новітніх методологічних підходів розкрили різноманітні політичні та соціально-економічні особливості життя поляків у різні історичні епохи, зокрема і у міжвоєнний період. Дослідники цілком справедливо відзначили, що відродження Польської держави стало результатом багатовікової політичної традиції, державотворчих прагнень польської нації, сприятливих внутрішніх політичних і соціально-економічних чинників та міжнародної ситуації. Варто особливо виокремити працю відомої тернопільської дослідниці Л. Алексієвцевої [3], оскільки в ній міститься ґрунтовний аналіз утворення та функціонування польської державності у 1918-1926 рр. Найбільший масив наукових досліджень щодо соціально-економічних змін Польщі у повоєнні роки представлений польською історіографією. Зокрема, багатоаспектним аналізом соціально-економічного розвитку Польщі позначені праці Й. Голубовські [4] та Е. Брозко [5]. Сучасні історики А. Єзерські [6], Г. Дильонгова [7], Й. Калінски [8] намагаються об'єктивно оцінювати, аналізувати всю суперечливість соціально-економічної діяльності урядів у складних міжнародних відносинах міжвоєнної Європи. Загалом роботам польських істориків належить вагоме місце в історіографічному доробку з означеної проблематики.

Мета статті дослідити економічне становище Другої Речі Посполитої у перші повоєнні роки. Для досягнення мети нами окреслено основні завдання:

- проаналізувати джерельну базу та історіографію по темі дослідження;
- охарактеризувати економічне становище Польської держави;
- висвітлити повоєнний розвиток провідних галузей промисловості.

Виклад основного матеріалу. Після закінчення військових дій перед урядом постало два важливі завдання: відбудова промисловості знищеної війною та інтеграція, яка спиралась на пристосування промисловості до потреб незалежної держави. У довоєнний час польська промисловість була технічно відсталою від європейського рівня, цей процес поглибився і в післявоєнний період. Після здобуття незалежності промислові потужності, які знаходились на територіях, що входили до складу Німеччини, були дуже зруйновані: не вистачало сировини, оборотних коштів і кредитів. По всій країні відчутним був дефіцит вугілля, тому що кількість видобутого в Домбровському і Краківському басейнах вугілля не забезпечувала необхідних потреб. За нищення промисловості під час війни Польща практично не отримала ніякого відшкодування. В результаті, країна не сплачувала, але і не отримувала репарацій. Не повернулися в державу також вивезені машини й устаткування. В період війни домінували військові потреби, саме вони породжували застійні явища в економіці [6, с. 275].

Друга Річ Посполита отримала у спадок розруху і зруйновану сферу економіки, а також галузеву структуру, в якій домінували текстильна,

гірничо-металургійна і харчова галузі. Важливо зауважити, що однією з причин зміни у галузевій структурі польської економіки була Перша світова війна. Багато підприємств було знищено у період війни, їх не змогли відбудувати за часи незалежності. Закінчення воєнних дій і перехід до мирного життя сприяли відбудові промисловості країни, яка відроджувалась, здебільшого, за рахунок державних інвестицій. Інструментами промислової політики стали державні замовлення, кредитування і розподіл сировини, а коли не було власника підприємства – націоналізація важливих підприємств. Держава успадкувала багато промислових, комунікаційних, інфраструктурних об'єктів. Саме вони і становили державний сектор в економіці. Важливо зазначити, що можливості впливу на розвиток приватних виробників й інвесторів були обмежені. Можливі великі інвестори не поспішали вкладати кошти у виробництво в умовах повоеєнної нестабільності. Власний середній бізнес та дрібні підприємці отримуючи кредити від держави повертали їх за номіналом, тобто, враховуючи інфляцію, за значно меншою вартістю, таким чином отримуючи певні прибутки. Так само виплата заробітної плати найманам робітникам грішми, курс яких постійно падав теж приносила прибуток. Дуже важливим було питання пристосування промисловості до потреб країни. На першому плані стояла не тільки модернізація промисловості, а й структурна перебудова відповідно до нових умов і потреб відновленої держави. Виникла необхідність створити єдиний народногосподарський організм шляхом уніфікації економічного права, технічних стандартів і нормативів, здійснити реструктуризацію промисловості в її територіальному розміщенні, забезпечити підприємства кваліфікованими кадрами, розпочати вихід на міжнародний ринок. Сформована на теренах великих держав галузева структура не відповідала зміні джерел сировини, новим ринкам збуту. Особливо це стосувалося текстильної промисловості Королівства Польського, що орієнтувалась на східний ринок; сільськогосподарської продукції і харчової промисловості Великопольщі і Помор'я, орієнтованих на німецькі ринки, а також гірничо-металургійної галузі, пов'язаної з промисловістю Німеччини [4, с. 277]. Стає очевидним той факт, що, довоєнний видобуток кам'яного вугілля в Сілезії, нафти у Галичині перевищував потреби польського ринку, а повне використання джерел сировини вимагало виходу на закордонні ринки.

Для легкої промисловості втрата східних ринків збуту не могла компенсуватись Великопольським і Галицьким ринками, тому що потреби цих споживачів відрізнялись від потреб споживачів колишніх східних ринків. Крім того, зовсім не розвивалися такі необхідні для незалежної держави галузі: хімічна, електротехнічна, виробництво зброї тощо. Відбудова і реконструкція промисловості вимагали також значних капіталовкладень, нестачу яких гостро відчули як держава, так і приватні підприємці. На початковій фазі відбудови іноземний капітал не поспішав робити інвестиції в Польщу, зважаючи на ризик сусідства з Радянською Росією і Німеччиною, а також на домінування думки щодо Польщі як тимчасової держави. Іноземний капітал, який все-таки потрапив

у Польщу носив, як правило, спекулятивний характер. Іноземні інвестори намагалися використати повоєнний хаос, інфляцію та недосконалість законодавства. Основний обсяг польської промислової продукції становили великі підприємства, що мали досить високу концентрацію виробництва. Проте було й чимало середніх і дрібних підприємств. Основні галузі промисловості частково були сконцентровані за територіальним принципом: паливно-сировинна, вугільна, металургійна – у Домбровському басейні й Верхній Сілезії, машинобудівна – у Варшаві та Варшавському воєводстві, текстильна – у Лодзинському районі, військова – у Келецько-Радомському районі. Відносно другорядними промисловими центрами залишилися Білосток, Бельско-Бяла та деякі інші міста Північно-Західної Польщі.

У багатьох місцевостях країни знаходилися підприємства переробної та харчової промисловості: цукрові, винокурні заводи та невеликі підприємства деревообробної галузі [3, с. 304]. Східні території: західноукраїнські і західнобілоруські землі – становили індустріально відсталі ринки збуту і сировини для промисловості всієї країни. Виникла необхідність створити єдиний народно-господарський організм, що було неможливим без створення загальнодержавної транспортної системи. У польській транспортній системі комунікацій основну роль відігравала залізниця, якою транспортувалося до 97% вантажів і 87% пасажирів [1, с. 23]. Головну залізничну лінію було відбудовано ще у період війни з Росією і повоєнної інфляції. У 1921 р. була здана в експлуатацію залізнична магістраль, що з'єднувала Варшаву і Познань [6, с. 88]. Найважливішою інвестицією у транспортну систему Польщі стала будова лінії між Верхньою Сілезією і портами Гдині і Гданська, що отримала назву «вугільної магістралі» і мала життєво важливе значення для Польщі [3, с. 305]. Цей проект вимагав будівництва нових відрізків допоміжних і під'їзних шляхів, перебудови існуючих та будівництва нових товарних станцій. Безпосереднім поштовхом до цього стала митна війна з Німеччиною в 1925 році, яка змусила Польщу шукати нових експортних шляхів, оминаючи німецькі порти [1, с. 67]. Проведено заходи щодо уніфікації залізнично-вагонного парку, що залишився у спадок від трьох держав загарбників і був дуже розрізнений. Це стало можливим завдяки будівництву в Польщі кількох паровозобудівних і вагонобудівних заводів, які змогли повністю забезпечити потреби польських державних залізниць новітнім парком. Окрім залізничного транспорту, в масових перевезеннях був задіяний і річковий транспорт, який також поступово модернізувався [6, с. 88].

Сприятливими для розвитку промисловості були і умови експорту, зокрема на такі товари: вугілля – в Австрії і Чехословаччині, текстиль – у Румунії, Австрії, Угорщині, лів – у Німеччині й Великобританії, крім цього, згідно з Версальським договором, Польща мала право вивозити свої товари в Німеччину без будь-якого мита впродовж п'яти років [3, С.305]. Таким чином, відбудова промисловості відбувалася в основному за рахунок державних кредитів і була завершена до 1923 р., хоча показник промислового виробництва, у порівнянні з 1913 р., не перевищував 75% [5, S.83]. Різні

галузі промисловості відбудовувалися нерівномірно. Так, за даними статистики, видобуток залізної руди в 1923 р. досягнув 97% довоєнного рівня (у післявоєнних кордонах, враховуючи Сілезію), виплавка сталі – 70%, чавуну – лише 42%. Особливо відставала металургія Королівства Польського, де чавуну виплавляли лише 27%, а сталі – 42% довоєнного показника. Видобуток кам'яного вугілля досяг 89% довоєнного рівня, причому в Домбровському, Сосновецькому і Краківському промислових округах навіть перевищив довоєнний. Текстильно-бавовняна промисловість перевершила довоєнний рівень, за кількістю тонкопрядильних веретен у всіх змінах – 139%, механічних ткацьких верстатів – 112%, робітників – 115%. У той же час відставала текстильно-вовняна промисловість, за кількістю чесальних веретен у всіх змінах лише 56, 5% механічних ткацьких верстатів – 37%, робітників – 59% довоєнних показників [3, с. 306].

Найбільш промислово-розвинутими були центральні та західні регіони Польщі, а найменш – східні воєводства. Такий розвиток промисловості Польщі призвів до її односторонності. Основні причини цього крилися у: обмеженості внутрішнього ринку, складності процесу формування єдиного народногосподарського механізму на територіях, які тривалий час розвивалися за різними економічними моделями тих держав, у складі яких вони перебували; відриві польської економіки від зовнішніх ринків збуту і сировини; нестабільності в середині самої держави та у світовій економічній системі. Важливу роль у промисловості Другої Речі Посполитої займала електроенергетична галузь. Електроенергетична галузь порівняно мало постраждала в період війни, тому передвоєнні рівні виробництва було відновлено досить швидко. До Першої світової війни на територіях Польщі існувало близько 400 електростанцій. Після приєднання Верхньої Сілезії в Польщі налічувалось 506 електростанцій. Більшість (53%) електростанцій становили державні підприємства (найчастіше міські); 35% – приватні (при заводах) і 12% – залізничні. У 1919 р. було створено Електротехнічне правління, яке мало займатися дослідницькою діяльністю і реалізацією проекту електрифікації країни. Видобуток вугілля у Другій Речі Посполитій був однією із найбільш розвинутих і прибуткових для держави галузей промисловості. Основні вуглевидобувні басейни: Сілезький, Краківський і Домбровський. У перші повоєнні роки відчувався гострий дефіцит вугілля, потреби країни покривались лише на 40%, цей процес тривав аж до приєднання Верхньої Сілезії у 1922 р. [3, с. 294].

Запровадження регламентації у розподілі вугілля не могло розв'язати паливної кризи. Після здобуття незалежності державі належало 2 шахти: у Бжеще і Спитковіце. У 1922 р. була створена польсько-французька спілка, під назвою «Скарбоферм», половина видобутку якої належала польській державі. У тому ж році 1922 р. видобуток вугілля становив 2,8 млн. т., а коксу близько 170 тис. т., у спілці було зайнято майже 19 тис. робітників [6, с. 282].

Найбільшого пожвавлення у вугільній галузі було досягнуто у 1923 р., коли загальний страйк у басейні Руру (Німеччина) створив сприятливі

умови для вивозу і продажу вугілля в цю країну. Вуглевидобувна галузь займала важливе місце в економіці Другої Речі Посполитої, а тому уряд надавав великого значення розвитку цієї галузі промисловості та намагався з цією метою застосувати всі новітні досягнення науки і техніки. З огляду на те, що вугілля було одним з головних експортних товарів, вуглевидобувна галузь була важливим елементом зовнішньої торгівлі для Польщі і утвердження держави на міжнародному ринку. Металургійна галузь посідала також одне з найважливіших місць в економіці Польщі. Після здобуття незалежності на польських землях діяло 24 великих металургійних підприємства, з них 11 – у Верхній Сілезії. До них входили вугільні шахти, сталеплавильні заводи, що виробляли сирець заліза і сталі, а також заводи в яких відбувалась подальша переробка сталі у напівфабрикати і готові вироби. Сілезькому холдингу підпорядковувались 6 металургійних підприємств на території колишнього Королівства Польського, зокрема в Ченстохові, Домбровському басейні. Для польської металургії характерною залишалася залежність від іноземних капіталовкладень. Так, у 1920–1922 рр. німецький промисловець Фредерік Фліск закупив контрольний пакет акцій 3-х з 5-ти існуючих металургійних концернів у Верхній Сілезії, в які входили об'єднання «Бісмарк», «Сілезія», а також Катовіцьке акціонерне товариство. Концерн Фліска відіграв важливу роль в приєднанні до Польщі частини Сілезії. У 1925 р. він отримував 25% всіх замовлень на сталь і металовироби [9, с. 23].

Технічний рівень металургійної промисловості, крім Сілезії, був незадовільний [9, с. 24]. Металургія імпортувала 80% руди, 75% металолобрухту і 11% коксу. Основна частина продукції йшла на внутрішній ринок (80%), який був дуже розрізнений. Наприклад, сім східних воєводств, що становили 50% території, споживали лише 5% продукції [6, с. 285].

Найбільш залежними від іноземних капіталів були приватні банки, інституції майнового страхування, електростанції, газопроводи, водогони, нафтова промисловість і металургія. У цих галузях частка іноземного капіталу становила понад 40% (у деяких з них цей показник сягав 77%). Найбільшими частками володіли французи, німці, а в кінці 20-х років – американці.

Американський капітал на деяких підприємствах по суті репрезентував інтереси німців, які тільки фіктивно передавали американцям контрольні пакети акцій. Польські підприємства були залежними від іноземного капіталу також через кредитну систему. Така форма залежності відіграла більшу роль ніж частка в акційних капіталах [8, с. 93].

Друга Річ Посполита була державою з низьким рівнем капіталізації, а вітчизняна буржуазія не володіла значними фінансовими ресурсами. Відтак кожен наступний уряд вважав, що для забезпечення надходжень до економіки держави необхідним є заохочення іноземних інвесторів. Цю концепцію підтримували всі уряди, навіть в період кризи. Тому, наприклад, не запроваджувалися візові обмеження, адже це, як відомо, зменшило б обсяги надходження іноземних капіталовкладень до держави.

Єдиними були уряди і у намаганні за будь-яку ціну втримати паритет золотого відносно до золота, що гарантувало б іноземним інвесторам повернення вкладених коштів. Виробництво кольорових металів, цинку й олова, було сконцентроване в основному у Верхній Сілезії, тоді як в Краківському і Домбровському басейнах кольорових металів видобувалось не більше 10% від обсягу загалом. Після приєднання Верхньої Сілезії в 1922 р. до Польщі, заводи, які належали фірмі Гесхе в Польщі, було відділено і створено Спілку Гесхе (С.А.) в Катовіцах [8, с. 137]. До цієї акційної спілки належали: дві шахти видобутку цинкових й олов'яних руд, ливарні цинку в Шопеняцах і Тжебіні; плавильні олова в Малій Домрові та Тжебіні; вугільні шахти і заводи з виробництва різних супутніх продуктів і товарів (від штучних добрив до фарфору). Наприкінці 20-х років Спілка забезпечувала роботою понад 20 тис. робітників.

Меншу роль відігравали підприємства з виробництва цинку, що належали концерну Доннесмарку й акційні спілки в Ліпінах. Польща була важливим виробником цинку в світі. Цинк експортувався до багатьох країн, та найбільшим споживачем була Німеччина [6, с. 286]. Загалом, металургійна промисловість працювала на внутрішній ринок і намагалась пристосуватись до нових економічних умов, щоб забезпечити потреби військової, машинобудівної та інших галузей, які почали розвиватись в той період. Основні інвестиції в галузі були спрямовані на збільшення видобутку сировини та модернізацію виробництва. Унаслідок післявоєнної розрухи у волоконно-текстильній промисловості Польщі спостерігався спад виробництва. Під час німецької окупації було демонтовано, вивезено і знищено значну частину технічного устаткування, зокрема цінні деталі, що містили кольорові метали, пограбовано склади сировини. Загальні втрати в Лодзинському районі становили 850 млн. франків золотом [10, с. 37]. Матеріальних цінностей було втрачено майже на 1 млрд. франків золотом.

Відновлення та відбудова лодзинської текстильної промисловості відбувалась при підтримці американських інвесторів. До початку 1920 р. вдалося запустити в експлуатацію 30% фабрик, а рівень зайнятості на виробництві становив 25% від довоєнного рівня. Держава допомагала у відбудові текстильної промисловості: надавала дешеві кредити, робила значні держзамовлення, проводила політику пільгового оподаткування [3, с. 306]. У 1923 р. кількість підприємств текстильної галузі становила 831, а кількість зайнятих у ній робітників – більше 100 тис. чоловік. Домінуючу позицію займали великі підприємства (більше 200 робітників) і середні (від 20 до 200 робітників). Головними осередками волоконно-текстильної промисловості Польщі були округи: Лодзинський, Бельський і Білостоцький. Виробництво волокон, пряжі і вовняних тканин у Лодзинському окрузі становило понад 60% продукції всього краю, у Білостоцькому – 30%, у Бельському – 10%. Щодо поставок бавовняної продукції Лодзинський округ займав ще вагомішу позицію – 95% всього виробництва.

Льняна промисловість була розпорошеною: округ Бельський (Александровіце), Жирардов,

поодинокі підприємства в Краківсько-Ченстоховському і Лодзинському регіонах. Виробництво шовку і шовкових тканин було сконцентроване в Лодзі, решта підприємств розміщувалась у Варшаві, Кракові та околицях, Мілановку [6, с. 289].

Модернізація текстильної промисловості відбувалась дуже повільно. Головним чином, це був перехід від парових до електричних моторів, а також імпорт машин, тонкопрядильного устаткування на електричній тязі. Найбільше було модернізовано прядильництво, а найменше – ткацтво. Польська текстильна промисловість залежала від імпорту сировини: бавовни, шовку, вищих сортів вовни і вовняної пряжі. Перед Першою світовою війною 40% бавовни постачала Росія, після війни 90% бавовняної сировини надходило із США, з Індії – 6%, з Єгипту – 4%. Імпорт сировини відбувався частково за допомогою товарообміну, тобто, за домовленістю, 50% імпортованої сировини купували, а іншу частину обмінювали на польські товари: лляні тканини і бекон. Вовняна промисловість також залежала від імпорту сировини, бо в державі її було лише 10-20%. Виробництво вовни не мало належного збуту: якість продукції була низькою, не був організований і належний оборот на внутрішньому ринку [10, с. 85].

Продукція текстильної промисловості спрямовувалась в основному на внутрішній ринок. Важливим споживачем була держава, яка забезпечувала спорядження армії, служб поліції, залізничників тощо. Експорт був невеликий, становив кілька відсотків від вітчизняного виробництва. У 20-ті роки основною проблемою була втрата східних ринків сировини і збуту. Деякі галузі, приміром, льонопрядильна, знаходились під захистом і на дотаціях від держави. Польща була одним із найбільших виробників льняного волокна. Культивування льону було популяризоване. У період великої кризи Державний сільськогоспо-

дарський банк виділяв кредити для розвитку льняної промисловості. Крім того, виробництво льону і коноплі не залежало від імпорту сировини. Були створені вигідні умови для розвитку даної галузі завдяки держзамовленню на військове обмундирування, яке виготовлялося в основному з лляних тканин. Майже 50-60% льняної продукції використовували державні підприємства. Виробництвом шовкових волокон, пропагуванням вирощування у країні дерев-шовковиць, відгодівлею шовкопрядів займалася дослідна станція у Міланкові, створена у 1924 р. Проте, вітчизняна сировина не могла повною мірою задовольнити потребу в шовкових тканинах і виробках, тому виробництво шовку відбувалось в основному з імпорту сировини. Виробництва польського штучного шовку було започатковано в 1911-1914 рр., коли було створено перші заклади в Томашові Мазовецькому і Мишкові. Після Першої світової війни ці фабрики відновили діяльність, до них приєдналися фабрики в Ходакові і Раві. Частина продукції призначалася на експорт, в основному до країн Європи. Найважливішим конкурентом в цій галузі була німецька промисловість [6, с. 290]. Виробництво текстильної промисловості було орієнтоване в основному на внутрішній ринок.

Висновки і пропозиції. Таким чином, економічне становище Другої Речі Посполитої у перші повоєнні роки було надзвичайно складним. Це було зумовлено об'єктивними причинами: наслідками війни та утворенням нової держави. Промисловість, що повинна стати рушійною силою розвитку економіки відчувала постійний брак фінансування, боролась з труднощами щодо поставок сировини, а її продукція не завжди могла конкурувати на зовнішніх ринках збуту. Не зважаючи на вказані труднощі, економічне становище країни за досить швидкий час стабілізувалося, а згодом почалось поступове економічне зростання.

Список літератури:

1. Климко Н. Г. Общественно-экономические преобразования в деревне Польской народной республики. Аграрные отношения в старой Польше и их преобразования народно-демократической властью [Текст] / Н. Г. Климко. – К., 1959. – 147 с. – С. 577.
2. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с. + 8 кол. мап.
3. Алексієвець Л. М. Польща: шляхом відродження державної незалежності 1918–1939 / Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 272 с.
4. Gołębiowski J. Sektor państwowy w gospodarce Polski międzywojennej / J. Gołębiowski. – Kraków, 1985. – 57 s.
5. Brzosko E. Rozwój transportu w Polsce w latach 1918-1939 / E. Brzosko. – Szczecin: Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie, 1982. – 506 s.
6. Jezierski A., Leszczyńska C. Historia Gospodarcza Polski / A. Jezierski, C. Leszczyńska. – Warszawa: Key Text, 1999. – 560 s.
7. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990 [Текст] / Г. Дильонгова [Пер. з пол. М. Кірсенка]. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2007. – 239 с.
8. Kaliński J., Landau Z. Gospodarka Polski w XX wieku / J. Kaliński, Z. Landau. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2003. – 409 s.
9. Danowska-Prokop B. Wybrane problemy economiczno-społeczne i polityczna Górnym Śląsku w latach 1922-1939 / B. Danowska-Prokop. – Katowice, 1995. – S. 23-46.
10. Ciechocińska M. Z badań nad położeniem klasy robotniczej w Polsce w latach kryzysu. 1929-1935 / M. Ciechocińska // Zoszyty naukowe SGPiS, 1962. – S. 37-96.

Боечко В.Ф.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

**ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ВТОРОЙ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ
В ПЕРВЫЕ ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ****Аннотация**

В статье на основе анализа отечественной и зарубежной историографии освещено экономическое положение Второй Речи Посполитой в первые послевоенные годы. Особое внимание уделено влиянию объективных и субъективных факторов, которые повлияли на экономические изменения во всем восточноевропейском регионе. Автор акцентирует внимание на опыте развития польской экономики вопреки сложным внутренним и международным условиям послевоенного периода. Отмечено, что в ходе реализации адекватной экономической политики положение страны стабилизировалось, что впоследствии привело к постепенному экономическому росту.

Ключевые слова: Вторая Речь Посполитая, Польское государство, экономическое положение, Первая мировая война, послевоенный период, возрождение государственности.

Boyechko V.F.

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

**ECONOMIC SITUATION OF THE SECOND POLISH COMMONWEALTH
IN THE FIRST POSTWAR YEARS****Summary**

In the article on the basis of the analysis of Ukrainian and foreign historiography the economic situation of the Second Polish Commonwealth in the early postwar years is studied. Special attention is paid to the role of objective and subjective factors that have influenced economic changes in the Eastern European region. The author focuses on the experience of the development of the Polish economy despite the difficult internal and international conditions of the postwar period. It is noted that during implementation of adequate economic policy, the situation of the country was stabilized, that subsequently led to the economic growth.

Keywords: the second Polish-Lithuanian Commonwealth, the Polish state, economic situation, World War I, postwar period, revival of statehood.

УДК 94.(477)

СПІВРОБІТНИЦТВО В РАМКАХ СНД: ГУАМ**Гал М.Й.**

історик

Одним з найважливіших напрямів реалізації Україною прагнень щодо регіонального лідерства є активна співпраця в рамках СНД в Організації за демократію та економічний розвиток ГУАМ. На сьогоднішній день країни-учасниці цього об'єднання відводять Україні провідну політичну роль як гаранта стабільності в конфліктних регіонах пострадянського простору, чому також сприяє її імідж «держави-миротворця» з досвідом. Крім цього важливим напрямом взаємодії в рамках ГУАМ є транзитно-транспортна, безпекова, енергетична та політична сфери. В статті проаналізовано ГУАМ в рамках Співдружності та результати співпраці з іншими країнами. Досліджено історію та мету утворення міжнародної організації ГУАМ, з'ясувано роль України.

Ключові слова: ГУАМ, Чорноморський регіон, СНД, КНК, Ділова рада ГУАМ.

Постановка проблеми. У сучасний період розвитку міжнародних відносин відбувається інтернаціоналізація національних економік і встановлення контролю держав за їх економічними відносинами на двосторонній та багатосторонній основі.

Важливе місце в цьому процесі належить універсальним і регіональним міжнародним організаціям, що здійснюють функції нормот-

ворчості й координаційної діяльності в різних сферах міжнародних економічних та фінансових відносин.

Міжнародні організації являють собою такі утворення, метою яких є покращення та вдосконалення співпраці первинних суб'єктів цих правовідносин, тобто держав. На сьогодні сукупність міжнародних організацій являє собою складне, багатогранне та розгалужене явище.

Таким чином, діяльність міжнародних організацій стала своєрідним механізмом співпраці з економічних питань, вирішення спільних проблем, впровадження нових процедур та підходів до співпраці в міжнародному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна наука почала досліджувати питання діяльності міжнародних організацій з другої половини ХХ століття. Ряд аспектів цієї проблематики розглядався в працях українських учених І. Бураковського, В. Будкіна, В. Вербенської, С. Войтовича А. Гавердовського, О. Григорова, В. Копійки, В. Крушинського, О. Рогача, В. Сіденка, Г. Фединак, М. Черкеса та ін.

Серед зарубіжних фахівців природу та діяльність міжнародних організацій досліджували Б. Балашша, Я. Броунлі, К. Вольфке, Дж. Джексон, П. Жюар, Д. Каро, А. Карті, К. Райт, А. Сергунін, Ф. Сміт, Г. Шварценбергер та ін.

Виділення невідомого раніше частин загальної проблеми. Хоча в працях цих науковців приділяється увага тим чи іншим аспектам діяльності міжнародних організацій, велика мінливість міжнародних відносин постійно впливає на окремі аспекти таких досліджень, ставлячи для науки міжнародного права нові завдання, зокрема виявлення специфіки взаємодії міжнародних організацій, визначення сфери дії міжнародних організацій або розкриття зв'язків співпраці між державами-членами та міжнародною організацією.

Виходячи зі значущості вищевикладеного, вважаємо актуальним дослідження основних проблем та перспектив співробітництва України в рамках ГУАМ на шляху створення загальноєвропейського правового та економічного простору в Чорноморському регіоні.

Формулювання цілей статті. Мета статті – полягає в дослідженні історії та мети утворення міжнародної організації ГУАМ, в з'ясуванні ролі України у ГУАМ, в аналізі співробітництва та результатів співпраці ГУАМ з іншими країнами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наміри створення ГУАМ виникли ще у 1993 р. під час міжнародної конференції під егідою ЄС у Брюсселі, на якій були присутні представники багатьох колишніх республік Радянського Союзу. На шляху від неформального об'єднання країн-сусідів до набуття статусу повноцінної міжнародної організації блок ГУАМ пройшов декілька етапів інституційного становлення та структурної розбудови.

Так, у 1996 р. представниками України, Азербайджану та Грузії підписано угоду про створення Транскавказького транспортного коридору, а 10 жовтня 1997 р. на саміті у Страсбурзі президентами цих держав та президентом Молдови укладено угоду про створення консультативного форуму ГУАМ за принципами політичного, військового та економічного співробітництва [2, с. 49].

Тривалий період часу, а саме – з 1999 по 2005 р., Узбекистан, котрий приєднався до четвірки держав 24 квітня 1999 р. на Вашингтонському саміті, входив до складу ГУАМ, при цьому об'єднання мало назву ГУУАМ.

Наступною важливою віхою в організаційному становленні ГУАМ був Ялтинський саміт 7 червня 2001 р., на якому було досягнуто домовленості

про створення Об'єднання ГУАМ як міжнародної організації, а також укладено Ялтинську хартію.

Переломним для подальшого розвитку організації ГУАМ став Кишинівський саміт, котрий відбувся 22 квітня 2005 р., по закінченні якого було підписано Кишинівську декларацію «В ім'я демократії, стабільності та розвитку» [1, с. 136].

Останньою знаменною подією стало створення Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ та підписання Статуту ГУАМ 23 травня 2006 р. під час саміту у м. Києві [2, с. 51].

В Статуті чітко окреслено цілі та перспективні наміри учасників блоку, серед яких: затвердження демократичних цінностей; забезпечення верховенства права та дотримання прав людини; забезпечення стійкого розвитку; зміцнення міжнародної та регіональної безпеки і стабільності; поглиблення європейської інтеграції для створення спільного простору безпеки та стабільності; поглиблення економічного та гуманітарного співробітництва; розвиток соціально-економічного, транспортного, енергетичного, науково-технічного та гуманітарного потенціалу держав-учасниць; активізація політичної та практичної взаємодії в різних сферах діяльності [3].

Науковці серед основних причин, завдяки яким утворилося ГУАМ, виокремлюють такі:

1. Політична дезінтеграція пострадянського простору, традиційно побудованого на домінуванні московської політичної еліти, зростання негативних тенденцій у політичному житті РФ – стрижневої держави СНД.

2. Структура СНД не здатна до оновлення, оскільки не відповідає сучасним завданням. Потреби новостворених держав вимагають реальніших і ефективніших механізмів взаємодії.

3. Утворення Союзу РФ і Білорусі, митного союзу, а згодом ЄАС свідчить про нарощування зусиль російської політичної еліти, яка також розчарувалася в ефективності механізмів СНД, у напрямі встановлення нових, жорсткіших форм економічної й політичної взаємодії РФ з державами пострадянського простору.

4. Зусилля нових держав зі зміцнення власного суверенітету і незалежності стимулює їхні пошуки у напрямі розбудови нових міждержавних зв'язків, які більше відповідають їхнім національним інтересам. Формуються нові зовнішньополітичні орієнтації, що пов'язано з пошуками більш надійних та рівноправних партнерів і союзників.

5. Держави намагаються скористатися перевагами власного географічного розташування, вигідного з боку формування нових транзитних транспортних і енергетичних маршрутів на шляхах, що ведуть з Європи на Далекий Схід. Відбувається кооперація країн з метою спільного просування власних інтересів.

6. Ряд держав пострадянського простору відчувають вакуум власної безпеки і потребують організації взаємодії держав у розбудові й експлуатації транспортних маршрутів, у співробітництві щодо формування механізмів їхньої безпеки, зокрема у воєнно-політичному й екологічному аспектах.

7. Погляди лідерів країн ГУАМ на процеси, що відбуваються в пострадянському просторі, а також у міжнародних відносинах глобального й регіонального рівня збігаються. Це створює під-

грунтя для взаєморозуміння та більш гнучкої поведінки лідерів названих країн [1, с. 139].

Основними цілями діяльності ГУАМ є: сприяння соціально-економічному розвитку; зміцнення і розширення торгово-економічних зв'язків; розвиток і ефективне використання в інтересах країн ГУАМ транспортно-комунікаційних магістралей і відповідної інфраструктури, розташованої на їх території; зміцнення регіональної безпеки в усіх сферах діяльності; розвиток відносин у галузях науки, культури і в гуманітарній сфері; взаємодія в межах міжнародних організацій; боротьба з міжнародним тероризмом, організованою злочинністю та наркобізнесом [2, с. 53].

Керівними органами ГУАМ є щорічна зустріч глав держав, засідання міністрів закордонних справ та комітет національних координаторів.

Вищим органом ГУАМ визначено щорічну зустріч глав держав. Головування в ГУАМ здійснюється державами-учасницями в алфавітному порядку на період між зустрічами глав держав.

На зустрічах глав держав приймаються рішення: про основні напрями політичної, економічної та гуманітарної співпраці в рамках ГУАМ; про створення спеціалізованих органів ГУАМ; про узгодження позицій з актуальних питань міжнародного життя, що представляють взаємний інтерес.

Виконавчим органом ГУАМ є засідання міністрів закордонних справ, яке проводиться, як правило, два рази в рік.

На засіданнях міністрів закордонних справ розглядаються питання виконання домовленостей у рамках ГУАМ, а також готуються для розгляду на зустрічах Глав держав пропозиції щодо подальшого розвитку і поглиблення співпраці в рамках ГУАМ [2, с. 54].

Робочим органом ГУАМ є Комітет національних координаторів (КНК), до складу якого входять національні координатори, що призначаються міністрами закордонних справ по одному від кожної держави-учасниці. КНК координує діяльність у рамках ГУАМ між державами-учасницями, забезпечує підготовку зустрічей глав держав і засідань міністрів закордонних справ. Засідання КНК проводяться щоквартально по чергово в державах-учасницях. За пропозицією однієї з держав-учасниць, можуть проводитися позачергові засідання КНК. Усі рішення в рамках ГУАМ приймаються консенсусом [1, с. 141].

У 2000 році було створено Ділову раду ГУАМ, що сприяє виконанню договорів, угод про розвиток співробітництва між підприємницькими колами і суб'єктами господарської діяльності держав-учасниць ГУАМ. Рада створити умови для постійного обміну діловими пропозиціями, пошуку партнерів для співробітництва, обговорення на підприємницькому рівні проблем економічного і правового характеру, виявлення перешкод, що заважають активному здійсненню цього співробітництва, вироблення пропозицій урядам держав-учасниць ГУАМ про усунення цих перешкод.

Україна має різні напрямки співробітництва в рамках ГУАМ. Наприклад, транспортно-енергетичний напрямок співробітництва України та ГУАМ, який є найбільш важливим, передбачає розробку транспортних коридорів через територію держав членів ГУАМ, у тому числі Украї-

ни, які повинні стимулювати розвиток торгівлі, приватного підприємництва, інвестування в економіку держав членів ГУАМ, транзит продукції держав членів ГУАМ – перш за все енергоносіїв на європейські ринки [4, с. 12].

Важливим програмним документом в сфері співробітництва України та ГУАМ в транспортній сфері є угода «Про міжнародні мультимодальні перевезення вантажів», згідно якій цілями держав-членів ГУАМ, у тому числі України, є співробітництво в розвитку економічних відносин, торгівлі та транспортного сполучення між державами-членами ГУАМ, забезпеченні умов для надання послуг по мультимодальним перевозкам вантажів, створення рівних умов конкуренції між окремими видами транспорту [2, с. 56].

Згідно Стратегії розвитку галузевого співробітництва ГУАМ, основною метою співробітництва України та ГУАМ в енергетичній сфері є розробка пропозицій з оптимізації використання та розвитку існуючих нафто-, газотранспортних маршрутів, визначення перспективних маршрутів поставки енергоресурсів, пошук шляхів зменшення залежності держав від імпорту енергоресурсів. Окрім участі в газотранспортних проектах ГУАМ, Україна також бере участь у відновленні малої та середньої гідроенергетики, високоефективних ЛЕП держав-членів ГУАМ, постачає енергетичне обладнання [4, с. 13].

В рамках торгівельно-економічного напрямку співробітництва України та ГУАМ проголошується відміна мита, кількісних обмежень в взаємній торгівлі, ліквідація інших перетин для вільного пересування товарів та послуг. Також важливими цілями є створення та розбудова системи взаємних розрахунків та платежів відносно торгівельних операцій, ліквідація технічних перетин в торгівлі [2, с. 58].

Іншими напрямками співробітництва України та ГУАМ є сфера туризму, інформаційних технологій, освіти, культури, науки, сфери безпеки та оборони.

Співпраця в рамках ГУАМ базується на загальноновизначених нормах і принципах міжнародного права, зокрема, повазі суверенітету, незалежності, територіальної цілісності та невтручання у внутрішні справи держав-учасниць. Наповнення змістом ефективної багатосторонньої співпраці в рамках організації набуває все реальніших обрисів. Водночас варто зазначити й певну циклічність у процесі співпраці. Особливо активною була дискусія довкола подальшого розвитку цього інтеграційного утворення на шляху трансформації та наповнення новим змістом 2005 р.

Пріоритетними завданнями співпраці в межах ГУАМ є такі: формування зони вільної торгівлі; розбудова транспортно-енергетичних комунікацій у регіоні; створення спільних механізмів забезпечення стабільності в регіоні та безпечного функціонування транспортно-енергетичних комунікацій; узгодження позицій у сфері зовнішньої політики та встановлення зв'язків Союзу з іншими міжнародними організаціями й структурами безпеки; формування спільного інформаційного простору [1, с. 142].

Головна стратегічна мета проголошення ГУАМ окреслювалася прагненням держав, що ввійшли до нього, забезпечити свій реальний суверенітет

і унеможливити відновлення домінування Росії, з якою передбачалося співпрацювати на взаємовигідній основі.

Країни зони ГУАМ зближують політико-економічні інтереси і мають схожі позиції з більшістю принципів питань стратегічного характеру. Розвитку співпраці сприяють також культурно-історична спільність і однотипність застосування технологій. З урахуванням сучасного стану національних економік і вкрай обмежених фінансових ресурсів йдеться про пошук нових форм відновлення зруйнованих зв'язків. Важливу роль у цьому відіграє створення єдиного митного і економічного простору, утворення фінансово-промислових груп держав-учасниць [1, с. 144].

Економічна взаємодія країн ГУАМ ґрунтується на необхідності продовження міждержавної інтеграції з метою оптимального збереження на перехідному етапі економічного, технічного та інфраструктурного потенціалів держав зони ГУАМ. Нові кордони переважно негативно впливають на національну економіку, особливо, коли транспортно-комунікаційні мережі, інші елементи інфраструктури практично не розвиваються. Це створює значні проблеми для повноцінного функціонування ГУАМ як регіонального об'єднання.

Для спільного прагнення країн ГУАМ до широкої економічної інтеграції характерні й певні розбіжності через політичні проблеми, пов'язані з визначенням завдань і напрямків подальшого розвитку співпраці в об'єднанні. Незважаючи на фактичну безпроблемність двосторонніх відносин, у сфері багатосторонньої співпраці існують питання, які здебільшого пов'язуються із відмінністю акцентів позицій сторін щодо функціональної складової Союзу. Це пояснюється різним ступенем впливу Росії, зумовленим можливостями реалізації її інтересів, і регіональними умовами [2, с. 59].

Можливість політичних змін у відносинах країн ГУАМ з Росією поступово стає ключовим чинником подальшого розвитку міждержавних відносин у рамках об'єднання. Росія значно активізувала політику тиску з метою змінити характер двосторонніх відносин, посиливши залежність цих країн від Москви. Недостатність спільної чіткої політичної та економічної діяльності країн ГУАМ фактично визначає спрямованість політики Росії [1, с. 145].

Зрозуміло, що утворення ГУУАМ хвилює московських політиків, які вбачають у цьому загрозу власним інтересам. Вихід низки країн-членів ГУУАМ з Ташкентського пакту свідчить про певні тенденції геополітичної поляризації пострадянського простору. Формування ГУУАМ за відносного лідерства України і підтримки інших

країн, які розуміють усі переваги створення регіональних угруповань, заснованих на принципах рівності та взаємної підтримки, є ознакою нових надзвичайно важливих інтеграційних процесів на теренах колишнього СРСР [2, с. 61].

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Отже, ГУАМ – це організація за демократію та економічний розвиток, яка була створена у 1997 році. ГУАМ – це регіональне об'єднання чотирьох держав: Грузії, України, Азербайджанської Республіки та Республіки Молдова. В основі утворення цієї форми співробітництва лежить єдність позицій країн із подібними політичними й економічними зовнішніми орієнтаціями.

Важливим напрямом співробітництва у межах ГУАМ є взаємодія країн на міжнародній арені, співробітництво у міжнародних організаціях – ООН, ОБСЄ тощо.

Основними напрямками співробітництва у межах ГУУАМ є створення євразійського транспортного коридору, співробітництво у сфері видобутку й транспортування нафти до регіону Центрально-Східної Європи; розвиток багатостороннього співробітництва у галузі безпеки, врегулювання конфліктів і боротьби з сепаратизмом; військово-технічне співробітництво, створення багатостороннього миротворчого батальйону; політична взаємодія у міжнародних організаціях.

Перспектива подальшого розвитку ГУАМ дослідники вбачають в наступному: перетворення в перспективі ГУАМ у повноправну міжнародну організацію з відповідними органами; швидка імплементація механізмів створення зони вільної торгівлі в рамках ГУАМ, узгодження правого забезпечення з національним законодавством, а також створення спільного інформаційного простору; створення зацікавленими країнами спільних механізмів забезпечення стабільності в регіоні і безпечного функціонування транспортно-енергетичних комунікацій у співпраці з ОБСЄ, ООН та іншими міжнародними структурами безпеки; практична взаємодія у сфері зовнішньої політики, встановлення міцних зв'язків ГУАМ з іншими міжнародними організаціями та структурами безпеки; забезпечення умов можливого розширення ГУАМ, включаючи інші зацікавлені країни; посилення процесів взаємодії суспільних структур країн-учасниць, налагодження та розвитку співпраці та обміну на рівні неурядових організацій, взаємодія у сфері гуманітарних обмінів, туризму.

Перспективи ГУАМ безпосередньо залежать від рівня усвідомлення уроків першого етапу його існування всіма країнами-учасницями, від однозначного підтвердження їхньої зацікавленості в подальшій енергійній і динамічній співпраці.

Список літератури:

1. Гайдуков Л. Ф. Міжнародні відносини та зовнішня політика: Текст / Л. Ф. Гайдуков. – К.: Либідь, 2001. – 621 с.
2. Камінський А. І. Вступ до міжнародних відносин: Курс лекцій / А. І. Камінський. – Л.: Світ, 1995. – 144 с.
3. Статут «Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.guam.org.ua/255.0.0.1.0.0.phtml>
4. Чекаленко Л. Д. Українські проекти на пострадянському просторі / Л. Д. Чекаленко // Персонал. – 2007. – № 4. – С. 12–13.

Гал М.Й.
историк

СОТРУДНИЧЕСТВО В РАМКАХ СНГ: ГУАМ

Аннотация

Одним из важнейших направлений реализации Украиной стремлений по региональному лидерству является активное сотрудничество в рамках СНГ в Организации за демократию и экономическое развитие ГУАМ. На сегодняшний день страны-участницы этого объединения отводят Украине ведущую политическую роль как гаранта стабильности в конфликтных регионах постсоветского пространства, чему также способствует ее имидж «государства-миротворца» с опытом. Кроме этого важным направлением взаимодействия в рамках ГУАМ является транзитно-транспортная политика, безопасности, энергетическая и политическая сферы. В статье проанализированы ГУАМ в рамках Содружества и результаты сотрудничества с другими странами. Исследованы истории и цели образования международной организации ГУАМ, выяснений роли Украины.

Ключевые слова: ГУАМ, Черноморский регион, СНГ, КНК, Деловой совет ГУАМ.

Gal M.J.
Historian

COOPERATION WITHIN THE CIS: GUAM

Summary

One of the key directions of Ukraine's aspirations for regional leadership is actively cooperating with the CIS of the Organization for Democracy and Economic Development GUAM. Today the member countries of the association divert Ukraine leading political role as a guarantor of stability in post-conflict regions of space, which also contributes to its image of «state-peacemaker» of the experience. There are also important areas of cooperation within GUAM transit, transport, security, energy and political spheres. In the article are the GUAM within the Commonwealth and the results of cooperation with other countries. It is studied history and purpose of the formation of an international organization GUAM clarifications role of Ukraine.

Keywords: GUAM, the Black Sea region, the CIS, the NCC, Business Council of GUAM.

УДК 94(477)«1648/1657»

БИТВА ПІД БЕРЕСТЕЧКОМ: ПЕРЕЛОМНИЙ МОМЕНТ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ (1648–1657 РОКИ)

Закоморний Я.О.

Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті досліджуються питання пов'язані з однією з ключових битв Національно-визвольної війни – битви під Берестечком. Автор аналізує як політичні, так і військові фактори, що вплинули на її перебіг. Ця битва мала дійсно переломний характер і істотно змінила подальший хід війни. Поразка в ній позбавила козацьке військо стратегічної ініціативи. Автор доводить, що серед причин цього, не лише зрада Кримського ханства, але й відсутність довіри та низький рівень координації власних дій всередині козацько-селянського війська.

Ключові слова: Берестечко, битва, козаки, татари, національно-визвольна війна.

Постановка проблеми. Прагнення до незалежності, цілісності і соборності власної держави було притаманне українському народові протягом багатьох століть. У цьому контексті надзвичайно важливими є події Національно-визвольної війни сер. XVII ст., що відбувалася під проводом гетьмана українського війська Богдана Зиновія Хмельницького. Саме тоді українці довели, що гідні тієї свободи за яку боролися. Серед багатьох битв між військом Б. Хмельницького та силами польського короля особливе значення має битва під Берестеч-

ком, що відбулася у червні 1651 р. Вона багато в чому стала переломною та визначила подальший перебіг війни і її підсумки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час роботи над зазначеною темою, автор ознайомився як із загальними роботами з історії українського козацтва, так і зі спеціальними працями, присвяченими перебігу Національно-визвольної війни, зокрема і битві під Берестечком. Серед загальних робіт особливо слід відзначити «Коротку історію козащини» В. Антоновича, який дає характеристику основним битвам у яких приймали

участь козаки [1]. Згадував історик і про доле-носну Берестецьку битву.

Неабиякий інтерес представляють праці, що реконструюють основні події Національно-визвольної війни. Зокрема, на особливу увагу заслуговують роботи В. Смоля та В. Степанкова [6] і В. Чуприни [7]. Їх авторам вдалось достатньо детально відновити хід битви під Берестечком, але, з огляду на узагальнюючий характер праць, поза увагою авторів залишилися окремі важливі деталі, що мали безпосередній вплив на хід і результат битви.

Серед спеціалізованих робіт привертає увагу праця І. Свешнікова [5], в якій автор, спираючись на широке коло історичних джерел, зокрема і археологічних, детально реконструює перебіг битви під Берестечком, проте, на погляд автора, дана робота дещо перевантажена фактологічним матеріалом, їй не вистачає аналітики.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досліджуючи Битву під Берестечком, автор спробував розглянути цю подію комплексно, враховуючи всю сукупність факторів, що мали вплив на її перебіг, а саме: рівень підготовки війська Б. Хмельницького та його супротивника польського короля Яна Казимира; роль кримського хана Іслям-Гірея; психологічний стан козацтва та відносини між козаками і селянським ополченням тощо.

Мета статті. Отже, спираючись на вже відомі факти з історії битви під Берестечком та враховуючи досягнення попередніх дослідників цієї проблеми, автор поставив собі за мету всебічно проаналізувати всі фактори, що впливали на перебіг битви під Берестечком та визначили її остаточні результати.

Виклад основного матеріалу. Національно-визвольна війна 1648–1657 рр. була викликана соціальними, національними та релігійними утисками українців, що перебували у складі Речі Посполитої. Об'єднати настрої протесту українців зумів чигиринський староста Богдан Хмельницький, який на власному досвіді відчув несправедливість ставлення з боку польських органів влади.

Ставши гетьманом, він підняв повстання на Січі, яке згодом поширилось на більшість українських земель. Успішному наступу козацького війська сприяла підтримка кримськотатарської кінноти, яку надав хан Іслям-Гірей – на той момент, союзник Б. Хмельницького [7, с. 34]. Після блискучих перемог здобутих козаками у 1648 р. під Жовтими водами, Корсунем та Пилявцями, запорукою яких стала єдність повсталих у купі з ефектом несподіванки для Польщі, українці вийшли на свої етнічні межі. Укладення перемир'я під Замостям тимчасово припинило бойові дії. Проте вже навесні наступного року їх було поновлено.

Влітку 1649 р. козаки оточило поляків під Збаражем, але через зраду кримського хана останні зуміли вийти з оточення та нав'язати українцям Зборівський мир, який мав компромісний характер [3, с. 131]. З одного боку, поляки повертали контроль над Західною Україною, проте з іншого, вони були змушені визнати існування Гетьманщини. Спроби Б. Хмельницького знайти нового союзника (Москва, Молдова) успіху не мали і після чергового відновлення військового проти-

стояння йому знову довелося звертатися за допомогою до хана Іслама-Гірея.

Військова кампанія 1651 р. розпочалася у лютому, коли польські війська на чолі з Мартином Калиновським порушили умови Зборівського миру і розпочали новий наступ на позиції козаків. Станом на травень 1651 р. головні сили Б. Хмельницького розташувалися під Зборовим у очікуванні польських військ. Але так як, король обрав інший напрямок наступу – через Сокаль і Дубно, гетьман розгорнув свої війська у напрямку Берестечка (тепер Горохівського району Волинської області) [4, с. 209].

Затримка кримського хана, позбавила Б. Хмельницького можливості перехопити ініціативу. Українське військо чисельністю в 100-110 тис. (за даними інших джерел 40-50 тис.) з 120 гарматами залишалось без дій [7, с. 42]. Через невизначеність подальших планів та брак продовольства, почав занепадати бойовий дух козацьких частин.

26 травня 1651 р. на чорній раді більшість во-яків підтримала гетьмана у його бажанні продовжувати боротьбу до перемоги. Під час підготовки до вирішального бою вживалися заходи щодо зміцнення рубежів, полки розташувалися по своїх місцях і приводились в бойове положення: Київський полк полковника М. Поповича (2,5 тис.) розташовувався в районі Чернобиля; Лоевський привіз тримав полк С. Пободайла; в Стародубі залишилися частини полковника М. Небаби [4, с. 154-155].

У таборі у Колодному, крім козаків, знаходилося ще повстанці з селян. Їх точна кількість до сьогодні є дискусійною, проте сучасні польські історики, беручи до уваги кількість всього населення, на охоплених повстанням землях України та інші обставини визначають загальну чисельність армії Б. Хмельницького у Колодному близько 60 тис. чоловік. Також гетьман мав під Берестечком 40 гармат, з них 18 важких, які згодом потрапили до рук шляхти [5, с. 88].

Організація війська не перетерпіла суттєвих змін у порівнянні з початком XVII ст.: полк козацької піхоти з 2000 чоловік ділився на 4 роти по 500 чоловік кожна. Роти ділились на сотні, сотні на курені або ряди по 10 чоловік у курені. Полком командував полковник, ротами у реєстрових полках – поручник, половиною роти (250 чоловік) – осавул, сотнею – сотник, куренем – отаман. В складі полку, крім того входило 4 хорунжих, 4 сурмачі, 4 довбуші, 12 пушкарів, 20 візників [1, с. 202].

Діяльність польської сторони напередодні битви була спрямована на комплектування і упорядкування війська, подолання матеріальних труднощів і здобуття певної інформації про плани козаків. М. Потоцький 12 травня привів у Сокаль 7-тисячне військо, водночас, разом з королем 17 травня прибуло ще 6 тис. чоловік. Згодом, з королівськими військами з'єдналися рештки армії М. Калиновського розбитої у поході (біля 7 тис.) [5, с. 74]. Протягом травня – першої половини червня 1651р. кількість регулярних королівських і найманих іноземних військ у таборі під Сокалем постійно зростала і до 12 червня армія вже була в основному укомплектована, до того ж у таборі, крім королівської армії, знаходилося до 10 тис. приватних магнатських військ [5, с. 73].

15 червня 1651 р. поляки виступили у напрямку Берестечка і після переправи через р. Стира, вони отаборилися за 1,5-2 км від її берегу. Зайняті ними позиції дозволяли провести атаку кіннотою. 23 червня до козаків нарешті приєдналися татарські кіннотники Ісляма-Гірея (30-40 тис.) і 25 червня українсько-татарське військо теж вирушило в похід [7, с. 43]. Вночі 28 червня союзники почали переправу через р. Пляшівку. Вже наступного дня на світанку передові татарські підрозділи вступили у сутичку з поляками, що і розпочало Берестецьку битву.

Після перших сутичок, українсько-татарське військо спробувало атакувати правий фланг польської оборони, а згодом – лівий. Коронний гетьман А. Конєцпольський підвечір перейшов у контрнаступ, відкинувши кримсько-українську кінноту. В цьому бою загинуло близько 100 татар. Ударні сили кримсько-української кінноти вночі здійснили переправу в районі Козина, та почали захоплювати пасовища. Ян Казимир на військовій раді ухвалив рішення кинути в бій кінноту і дати відсіч війську ворога, але цього дня плани польської сторони зазнали невдачі. В бою загинуло 300 поляків, декілька муз і Тугай-Бей з боку татар [7, с. 44].

28 червня 1651 р. почалися бої гарцівників. Наступного дня поляки організували масштабний наступ на позиції козаків. Але фланговий контрудар козаків, звів нанівець наступальні потуги противника. Проте ситуація погіршувалася напруженістю у стосунках між ханом та Б. Хмельницьким. Тогочасні джерела свідчать, про появу 29 червня в польському таборі слуги Ісляма-Гірея. Німецький офіцер Й. Хартунг, згадував що, хан пропонував королю змиритися, проте за іншими даними, начебто король заплатив ханові гроші і дозволив брати ясир у разі припинення підтримки українців [2, с. 214].

30 червня король приймає рішення вишикувати армію до бою. Знищивши мости через р. Стир, він почав виводити своє військо в поле. У центрі було вишикувана артилерія, трохи позаду розташовувалася піхота, а за ними – корогви кінноти, драгунів, рейтарів. Командував центром особисто король. Бойова лінія фронту розтяглася на 8-9 км [1, с. 158].

Б. Хмельницький цього дня обрав тактику бою в укріплених таборах. У центрі розташовувався основний табір, захищений десятма рядами возів. Його прикривали: з лівого боку – менший табір; з правого – два менші табори. На правому фланзі була розташована кіннота, на лівому фланзі війська татар. Бойова лінія фронту простягалася на 7-7,5 км.

Опівдні хан імітував атаку на праве крило поляків, а король з свого боку заборонив війську втягуватись в зустрічний бій. Згодом польська артилерія провела обстріл українсько-кримських позицій, після чого загони коронного гетьмана І. Вишневецького перейшли в атаку. Їм вдалося вдертися в середину одного з таборів, але українці зупинили польську кавалерію і розпочали організований відступ [4, с. 210]. З метою завадити цьому маневру, король перекидає туди німецьку піхоту К. Хубальда, полк Я. Замоського та інші підрозділи. Спільними зусиллями вони відтіснили українців і татар. В цей момент хан мав провести

стрімку атаки, але не зробив цього. З огляду на це, поляки перейшли у наступ на центральному напрямку [6, с. 159-160]. Становище українців стало критичним. Унікаючи оточення гетьман організовує відступ до р. Пляшівка. Ввечері бій затих.

Вночі Б. Хмельницький спробував наздогнати хана та повернути його назад. Іслям-Гірей пообіцяв направити військо на допомогу оточеним, але він не стримав свого слова: послана ним частина поскаржилася на дощ і повернулася, а після цього хан фактично полонив Б. Хмельницького та відступив на південь України [6, с. 160]. Лише 11-12 липня Іслям-Гірей повернув свободу гетьману, який почав негайно формувати полки для звільнення обложених.

За відсутності гетьмана генеральна старшина не спромоглася опанувати ситуацію, встановити дисципліну, укріпити табір розробити чіткий план дій. Психологічний стан козацтва залишав бажати кращого, зростало недовір'я між старшиною та низами. Поляки знали про події серед козаків і поступово стискали кільце оточення навколо них. Із Бродів було перекинуто важку артилерію, що завдавала суттєвої шкоди козацькому табору. Частина польського війська перейшла на правий бік р. Пляшівки, щоб і звідти завдати удари по козакам.

Всупереч несприятливим обставинам, старшина вирішила вивести табір з оточення. Козаки побудували мости на річках, – не шкодуючи ні возів ні різноманітної військової амуніції, щоб загатити болота. З 8 липня вояки почали його залишати. Підготовлений на 10 липня відхід війська через р. Пляшівку, розпочався вдало. Богун із кількома тисячами перейшов за річку, здавав полякам несподіваного вдару та захопив деякі їх позиції. Полковнику також вдалося вивести майже всю артилерію [6, с. 161]. Проте, селяни, що знаходилися у таборі, не зрозуміли цих маневрів. У обозі спалахнула паніка, під час якої загинуло близько 4-8 тис. осіб.

Як свідчить знаний український історик В. Антонович: «...берестецька кампанія обійшлася козакам вельми дорого: не тільки польські, але й сторонні історики свідчать, що козаків побито у ній від тридцяти до сорока тисяч. Козацька справа, здавалося, зовсім прогнала, але-ж що вона держалася не на самій тільки козащині, а більше на народних інстинктах, була щиро народна, то вона не могла програти. Енергія народної маси, як і раніше, підперла її і провадила її долі» [1, с. 131].

Болючі наслідки битви під Берестечком та наступ литовців на Київ, що загрожував козакам новим оточенням, змусили Б. Хмельницького, який тільки-но повернувся з татарського полону, піти на підписання 28 вересня 1651 р. Білоцерківської угоди [5, с. 162]. Її умови зводили автономію Української держави нанівець. Територія Гетьманщини обмежувалася Київським воєводством; реєстр зменшувався до 20 тис.; козаки отримали право проживати тільки в королівських маєтках Київського воєводства; всі хто залишився за межами реєстру мали повернутися до своїх панів; шляхті та урядникам повертали їх маєтки; гетьман підлягав владі коронних гетьманів, а Україна розривала союз із Кримом; зберігалася вольності православної церкви; до-

зволюлося повернення євреїв та відновлювалися їх орендні права тощо. Реалізація цієї угоди загострила ситуацію в козацькій Україні [5, с. 163].

Висновки. Отже, з огляду на з'ясовані нами факти, можна зробити висновок, що битва під Берестечком мала доленосне значення не тільки для певного етапу Національно-визвольної боротьби але й для подальшої долі української державності в цілому. Хід подій у цій битві в черговий раз переконує, що тільки за умови єдності різних верств українського населення можна розраховувати на позитивний результат боротьби. Також слід усвідомлювати, що завжди передусім слід сподіватися на власні сили, бо со-

юзники, як це сталося у випадку з кримським ханом, у будь-який момент можуть зрадити, керуючись власними інтересами.

Втім, не зважаючи на те, що наслідки битви під Берестечком виявилися негативними для української сторони: козаки втратили значні території Гетьманщини, зменшився їх реєстр, це протистояння стало тим необхідним досвідом, який став при нагоді вже майбутнім поколінням борців за волю та незалежність України. Мужність і героїзм козаків живуть у народній пам'яті. У нашій дні у с. Пляшева на Рівненщині діє державний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви».

Список літератури:

1. Антонович В. Коротка історія козаччини: з ілюстраціями і картою України / В. Антонович. – Коломия: Галицька накладня Я. Оренштайна, 1912. – 232 с.
2. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, Ін-т історії України, Канад. ін-т укр. студій; [упоряд.: Ю. Мицик; редкол. В. Брехуненко та ін.]. – Київ: Ін-т укр. археографії та джерелознавства. – Т. 2: 1650–1651 рр. – 2013. – 703 с.
3. Задорожній О. Військо Запорозьке часів Гетьманства Богдана Хмельницького як державне утворення: проблеми визначення міжнародно-правового статусу / О. Задорожній // Вісник Маріупольського державного університету. – Маріуполь: Вип. 5. – 2013. – С. 128–136.
4. Крип'якевич І. Історія українського війська / І. Крип'якевич. – Львів: видавництво Івана Тиктора, 1936. – 489 с.
5. Свешніков І. Битва під Берестечком / І. Свешніков. – Львів: Слово, 1992. – 304 с.
6. Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков. – Київ: Наукова думка, 1997 – 193 с.
7. Чуприна В. Хмельниччина (1648–1657 рр.) / В. Чуприна, З. Чуприна. – Львів: Світ, 2003. – 175 с.

Закоморный Я.О.

Харьковский национальный университет внутренних дел

БИТВА ПОД БЕРЕСТЕЧКОМ: ПЕРЕЛОМНЫЙ МОМЕНТ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ (1648–1657 ГОДА)

Аннотация

В статье исследуются вопросы, связанные с одной из ключевых битв Национально-освободительной войны – битвы под Берестечком. Автор анализирует как политические, так и военные факторы, повлиявшие на ее ход. Эта битва имела действительно переломный характер и существенно изменила дальнейший ход войны. Поражение в ней лишило казаков стратегической инициативы. Автор доказывает, что среди причин этого, не только измена Крымского ханства, но и отсутствие доверия в союзности с низким уровнем координации собственных действий внутри казацко-крестьянского войска.

Ключевые слова: Берестечко, битва, казаки, татары, национально-освободительная война.

Zakomornyi Ya.O.

National University of Internal Affairs

THE BATTLE NEAR BERESTECHKO: THE TURNING MOMENT OF THE NATIONAL LIBERATION WAR (1648–1657)

Summary

This paper examines issues related to one of the key battles of the National Liberation War – the Battle near Berestechko. The author analyzes both political and military factors that influenced its course. This battle was really crucial nature and significantly changed the future course of the war. Defeat it deprived the Cossacks strategic initiatives. The author argues that among the reasons for this, not only a betrayal of the Crimean Khanate, but lack of confidence and poor coordination of their actions within the Cossack-peasant army.

Keywords: Berestechko, battle, Cossacks, Tatars, The National Liberation War.

ПОСЛАБЛЕННЯ ЦАРСЬКОЇ ВЛАДИ ПІСЛЯ СМЕРТІ ФАРАОНА ЕХНАТОНА. ЄГИПЕТСЬКА «КОНТРЕФОРМАЦІЯ»

Заплетнюк О.А.

Історичний факультет

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються основні події кінця XIV століття до Р.Х. в Єгипті в період правління останніх фараонів XVIII династії. Після смерті фараона-реформатора Ехнатона при дворі точилася боротьба за вплив на малолітнього спадкоємця престолу Тутанхатона, якому на момент коронації не виповнилося й 9 років. Серед вельмож особливо виділялися Ейє та Хоремхеб, які невдовзі також посіли Єгипетський престол. Значна увага приділяється суперництву Ейє та Хоремхеба, та внутрішній політиці фараона Тутанхамона.

Ключові слова: Єгипет, Ехнатон, міжнародна політика, дипломатія, царська влада, Амарнські листи.

Постановка проблеми. Єгипетський фараон XVIII династії Аменхотеп IV (Ехнатон), який правив Єгиптом в період Нового царства (прибл. 1540–1150 рр. до Р.Х.) з 1349–1333 рр. до Р.Х. увійшов в історію як реформатор. Час його правління єгиптологи називають *Амарнським періодом*, за назвою сучасного арабського селища Тель-ель-Амарна, де були знайдені руїни священної столиці Єгипту Ахетатона, який в період правління Ехнатона був столицею держави. Фараони XVIII династії зіткнулися з посиленням влади фіванського жрецтва культу бога Амона, який в період Нового царства став головним державним богом. Отримавши значні привілеї від фараонів, жерці згодом почали посідати важливі державні посади і впливати на політику. Протистояння між царською владою і жрецтвом вилилося у відкритий конфлікт в період правління фараона Аменхотепа IV (Ехнатона), який протиставив традиційному фіванському богу Амону новий релігійний культ бога Сонячного диску Атона. Вміло синкретизувавши традиційний Геліопольський культ і нові особливості, які відповідали реальній політичній ситуації в країні, фараон ставить себе у центр культу, прагнучи, таким чином, посилити роль царя як релігійного лідера, щоб послабити роль жрецтва. Тепер в державі існує новий релігійний культ, головним жерцем якого висутпає сам фараон. Введення нового культу призводить до трансформації офіційного зображення царя, що спричинило революцію у мистецтві, архітектурі та мові. Фараон змінює своє власне ім'я на *Ехнатон*, хоча ім'я було священним і недоторканим для стародавніх єгиптян. Поступово бог Атон витісняє Амона з посади головного державного бога, а в період 10–12-ого років правління Ехнатона Сонячний диск Атон взагалі стає єдиним офіційним божеством. Створивши нову релігійну та політичну модель, фараон Ехнатон, безсумнівно, прагнув продовжити її у майбутньому, завдяки своїм наступникам. Однак, серед спадкоємців не знайшлося гідного правителя і після смерті Ехнатона фараони швидко змінюють один одного. В такій ситуації знову посилюється вплив фіванського жрецтва Амона на царську владу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх досліджень по даній темі слід виділити монографію британського вченого А. Додсона [5], де основна увага присвячена завершальному періоду Амарнської доби, автор

представив нові погляди на період співправління Ехнатона та Семнехкара. Також цікавим дослідженням цього періоду є праці британського єгиптолога Н. Рівза [19, 20]. Особливої уваги заслуговує стаття японського дослідника Н. Каваї [12], де приводяться джерела, що свідчать про відкритий конфлікт між Хоремхебом та Ейє. Слід також відмітити дослідження з цієї теми Д. Аллена [1], Д. Харісса [9, 10], К. Сіла [23].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеним залишалося питання, чи дійсно фараон Тутанхамон відрікся від релігійної реформи свого батька, і чи була загроза його життю у разі намагання молодого царя повернутися до Атонізму.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд основних політичних подій періоду завершення Амарнської доби та визначення причин послаблення царської влади при наступниках фараона Ехнатона.

Виклад основного матеріалу. У фараона Ехнатона був, принаймні, один син – Тутанхатон, якому на момент смерті батька не виповнилося 9 років. Нам відомо, що в кінці свого правління Ехнатон ввів традиційну систему співправління, адже його ім'я зустрічається у написах з іменами інших царів. Причиною цього могла бути хвороба фараона або важкий психологічний стан, адже після кульмінації релігійної реформи на 12-ому році правління і вибуху смертності в царській родині на 14-ому році, Ехнатон прожив ще не більше трьох років.

Одним зі співправителів Ехнатона називається таємничий Семнехкара, зображення якого зустрічається в гробниці Меріра II (AT 2), де його ім'я звучить як: «цар Верхнього та Нижнього Єгипту Живий прояв Ра, син Ра Семенкара (Сильний духом Ра), сакральний у появі» [3, Pl. XLI]. Біля Семнехкара зображена Мерітатон, яка носить титул «Велика царська дружина». Сцена зі Семнехкара та Мерітатон зображена біля великої сцени принесення данини на 12-ому році правління Ехнатона, тому можливе датування сцени відмічено 13-им або 14-им роком правління [5, с. 30], тобто Семнехкара висутпав у ролі співправителя при Ехнатоні. Часто ім'я Семнехкара зустрічається поряд з іменем Ехнатона (Cairo J.E. 62172, Petrie UC 23801).

Однак, коронаційне ім'я Анх-хеперу-Ра носили дві людини, що мали різні власні імена:

Семнехкара та Нефернефруатон. Довгий час ці дві особи ототожнювалися, однак подальші дослідження виявили повну титулатуру другої особи: «Нефернефруатон (Прекрасні красоти Атона), кохана Ехнатона, діюча для свого чоловіка» [1, с. 29]. Розширений титул вдалося також реконструювати з написів на канопах-саркофагах з гробниці Тутанхамона, які спочатку належали Нефернефруатон. Цей титул іноді писався з детермінативом жіночого роду, і сама фраза «діюча для свого чоловіка» вказує, що це однозначно була жінка. Єдиним кандидатом є Нефертіті, яка вже на 5-ому році правління Ехнатона прийняла титул Нефернефруатон Нефертіті (Прикордонна Стела Х:IV) – «Прекрасні красоти Атона, Нефертіті» [15, с. 19]. Існує версія, що Нефернефруатон змінила своє ім'я на Семнехкара, щоб укріпити свій статус, як незалежного правителя. Жодного підтвердження чоловічої статті Семнехкара не виявлено, а на рельєфі з гробниці АТ 2 Семнехкара зображений у жіночому вбранні [9, с. 11–12]. Однак, ця теорія сьогодні не підтримується вченими, і вважається, що Семнехкара та Нефернефруатон були різними людьми.

Семнехкара зображений у гробниці Меріра II (АТ 2) разом з Мерітатон, яка носить титул «Великої царської дружини». Щоб стати співправителем Ехнатона при малолітньому Тутанхатоні, Семнехкара мав бути членом сім'ї, можливо, молодшим братом Ехнатона або його старшим сином [5, с. 30]. У Мерітатон і Семнехкара могли бути діти. В текстах згадується імена двох принцес – Мерітатон-ташеріт та Анхесенпаатон-ташеріт, вони могли бути або дітьми молодшої пари, або доньками різних сестер – Мерітатон та Анхесенпаатон. Нам відомо, що Нефертіті мала онучку, адже на блоці з Карнаку знаходимо напис: « [...]та]шеріт (дочка), народжена від [...], яка була народжена від Великої Царської дружини [...]» [18, с. 11–12]. Однак, існує версія, що Мерітатон-ташеріт та Анхесенпаатон-ташеріт були дочками Кії. Якщо за віком Мерітатон могла мати дитину, то Анхесенпаатон взагалі була на той період дуже маленькою, не більше 10 років. Однак, Семнехкара не правив як повновладний правитель. Його співправителем був Ехнатон, а потім Нефернефруатон, що мала зі Семнехкара одне тронне ім'я: Анх-хеперу-Ра.

Цариця Нефертіті відіграла важливу роль у новому релігійному культі та в житті самого фараона Ехнатона. Не виключено, що в кінці правління Ехнатона саме Нефертіті стала його співправителем під ім'ям Анх-хеперу-Ра Нефернефруатон. Про це свідчать зображення цариці у єгипетській короні на стелі з Нового музею у Берліні (по. 17813), де вона сидить у блакитній короні та обіймає Ехнатона, на голові якого подвійна царська корона. Стела є незавершеною, картуші залишилися незаповненими, а обличчя царя і цариці на ній збиті. Через це було висунуто багато гіпотез, що на стелі зображений Ехнатон та його спадкоємець Семнехкара, а їхні жести говорять про гомосексуальний зв'язок між двома чоловіками [19, с. 167]. Більш детальне вивчення зображення доводить, що перед нами саме Ехнатон і Нефертіті, яка отримала найвищий статус в державі. Про це свідчать три незаповнені картуші, яких, у разі присутності на ре-

льєфі двох царів, мало бути чотири. Слід також звернути увагу на особливості зображення жіночої та чоловічої фігури на Амарнських рельєфах, зокрема, лінії шиї, тіла та рук [10, с. 6].

Титул «Кохана Ехнатона, діюча для свого чоловіка» не залишає сумнівів, що в останні роки життя Ехнатона цариця Нефертіті виступала у ролі співправителя. На фрагменті стели Ashmunein MFA 64.521 зображена цариця Нефертіті, яка крушить ворогів. Для єгипетської цариці таке зображення є незвичним. Нефернефруатон залишилася єдиним співправителем свого чоловіка після смерті Семнехкара, який помер, скоріше за все, ще в період правління Ехнатона.

На 17-ому році свого правління помер Ехнатон, не виключено, що смерть могла бути насильницькою. На глиняних посудинах над датою 17-го правління Ехнатона стоїть дата 1-го року правління Нефернефруатон [17, с. 45]. Як довго Нефернефруатон правила невідомо. У графіті з ТТ 139 згадується: «день 3, перет IV, рік 3 (правління) Анххеперура, [...] Нефернефруатон, що кохана [...]» [5, с. 45]. Також, у графіті згадується про функціонування храму Амона, тобто через три роки після смерті Ехнатона старе жрецтво знову при владі. Можливо, ще деякий час, Нефернефруатон продовжувала бути регентом при малолітньому Тутанхатоні, адже її ім'я з'являється поряд з іменами малолітнього царя і його дружини.

Однак, очевидним є факт, що після смерті Ехнатона, який правив залізною рукою і намагався утримувати новий порядок в державі, старе фіванське жрецтво знову отримало владу. Серед спадкоємців Ехнатона не знайшлося сильного правителя, який би міг продовжити його реформи. Нові правителі були вимушені йти на поступки фіванській родовій аристократії і вже через три роки після смерті фараона – реформатора в Ахетатоні починають прославляти Амона.

Після зникнення Нефернефруатон (або її смерті) малолітній Тутанхатон стає повноправним правителем. Коли саме Тутанхатон змінив своє ім'я на нове – Тутанхамон – невідомо. Однак, титулатура нового фараона вже відображала зміни у його політичному і релігійному курсі: «Хор – Могутній бик, жива подоба своїх народжень, *Небті* – З законами хорошими, що охоплюють дві землі (той, хто заспокоює всіх богів), *Золотий Хор* – Той, що возносить корону, яка радує богів/його батька Ра, *цар Верхнього та Нижнього Єгипту* – Володар появи Ра, *син Ра* – Тутанхамон (Живе втілення Амона) володар Південного Іуну» [7, с. 110]. Ще одним *Небті іменем* Тутанхамона було – «Величний палацу Амона». Навіть в офіційній титулатурі та в особистому імені молодого правителя простежується курс на домінування культу бога Амона.

Перші роки свого правління Тутанхамон ще проживав в Ахетатоні, у його гробниці були знайдені дитячі атрибути царської влади – цеп та скіпетр (Саїро J.E. 61760, J.E. 61762) – з титулатурою Амарнської доби, де ім'я фараона вибито на старий манер – Тутанхатон. Фараон-дитина був одружений зі своєю сестрою принцесою Анхесенпа-атон, яка також невдовзі змінила своє ім'я на Анхесен-амон. Вона була старша за свого чоловіка, однак, їхній шлюб можна назвати вда-

лим. На багатьох зображеннях з гробниці Тутанхамона ми бачимо його разом зі своєю дружиною.

На момент воцаріння Тутанхамон був, навіть за єгипетськими канонами, дитиною. В країні, після смерті Ехнатона, почалися заворушення і вплив в державі знову мало фіванське жрецтво. Щоб втримати владу Амарнські правителі пішли на поступки старій аристократії, що призвело до послаблення царської влади та культу Атона. На 4-ому році правління Тутанхамона в Карнацькому храмі Амона перед III пілоном була встановлена, так звана, *Реставраційна Стела*. Дублікат стели знаходився також біля входу у храм бога Монту, фрагмент стели був знайдений у 1907 році. На стелі зображений Тутанхамон, який приносить підношення Амону та богині Мут, біля фараона стоїть його дружина і сестра Анхесенамон. Цар і цариця, скоріше за все, на той час вже перенесли свою резиденцію у Фіви.

Реставраційна Стела є офіційним баченням релігійної революції Ехнатона з боку його опозиції. В тексті говориться: «...Були храми богів та богинь, починаючи з Елефантіна, до самої Дельти... були піддані забуттю, їхні храми лежали в руїнах, що поросли травою. Їхні святилища стали такими, що не існують. Їхні двори стали прохідними. Боги відвернулися від країни: якщо армію послали до Палестини, то не було успіху. Якщо хтось молився богу і просив його про щось, то не відповідав бог зовсім. Якщо також молився богині, вона не приходила. Їхні серця стали слабкими через їхні тіла. Але після того, як пройшли ті дні, [Його Величність] з'явився на троні свого батька і почав правити усіма землями Хора. Єгипет і та інші країни тепер під його надзором, кожна земля вклонилася перед його владою... Він (Тутанхамон) надав більше, ніж було раніше: він вшанував свого батька Амона... та усіх інших богів... Він примножив те, що було раніше. Він відновив у посадах жерців..., він наповнив рабами і рабинями їхні служби у якості дарів Його Величності... Боги і богині, що знаходяться на цій землі, серця їхні у радості, усі радіють, лікування по всій країні» [14, с. 212-213].

Сам фараон, будучи дитиною, звісно, не брав участі у складанні цієї стели. Можна припустити, що текст стели розходився з його власними вподобаннями. Тутанхамон виріс в Ахетатоні при дворі свого батька Ехнатона, і тепер зі своєю сестрою опинився у чужому для нього оточенні, до того ж повинен був підкорятися впливовим придворним.

За усіма змінами в Єгипті стояли візир Ейе та воєначальник Хоремхеб. При Тутанхамоні Хоремхеб отримав нові титули: «Царський представник в усій країні» та «Вельможа Верхнього та Нижнього Єгипту» [5, с. 65]. Хоремхеб носив також військовий титул «Наглядач за генералами Володаря двох земель» [5, с. 65]. Ці титули прирівнювали його носія до статусу старшого сина фараона і згодом призначалися принцам в часи правління династії Рамесидів. Ейе, на противагу Хоремхебу, найчастіше згадується під титулом «Божествений батько», і займає при дворі Тутанхамона домінуючу позицію. Особливого статусу він досяг завдяки своїй дружині Тейї, яка була годувальницею цариці Нефертіті [4, Pl. XXIV] і мала привілеї при дворі. У гроб-

ниці Ейе в Амарні (АТ 25) він і його дружина Тейя зображені у рівному статусі, Тейя явно відіграє панівну роль [23, с. 171]. В Єгипетській історії годувальниці царських дітей завжди були у пошані. Завдяки своїй дружині, Ейе обіймав значні посади в державі, і, скоріше за все, саме він стояв за рішенням встановити зв'язки зі старим фіванським жрецтвом. При дворі Ехнатона Ейе носив, окрім інших, титул «Царський писар» [4, Pl. XXIV, XXV], тобто за життя Ехнатона Ейе міг виступати у якості секретаря фараона [23, с. 169]. Найбільшого впливу Ейе отримав лише за часи правління Тутанхамона, адже при Ехнатоні аристократія та значні чиновники не могли впливати на політику та релігію. Саме в Амарнській гробниці Ейе, яка була однією з найбільших, знаходиться текст Великого Гімну Атому, що є прямим свідченням його лояльності до нових реформ та наближення до фараона.

Саме Ейе найчастіше зображується біля фараона Тутанхамона та цариці Анхесенамон. Такі зображення чітко демонструють послаблення царської влади. Також Ейе займав посаду візиря при дворі Тутанхамона, принаймні, одним з його титулів був «візир, виконувач *маат*» [5, с. 99].

Ейе з'являється біля Тутанхамона на рельєфах блоків з IX пілона з храму Небхеперуа у Фівах [22, с. 110]. Цей храм знаходився біля Священного Озера неподалік від VII пілону Карнацького храму Амона. Частина структури храму складалася з блоків з храмового комплексу Ехнатона у Фівах. А що доводить, що вже в часи правління Тутанхамона розпочався демонтаж храмів його батька. Основними мотивами рельєфів нового храму стали сцени підношень, корабельних процесій та фестивалів. Також серед рельєфів присутні зображення фараона на колісницях у битві з азійськими племенами та у Нубійській кампанії.

В процесі нової будівельної програми при Тутанхамоні був здійснений проект по реставрації зображень бога Амона, які були знищені в ході релігійної реформи фараона Ехнатона. При Тутанхамоні завершується центральна колонада Луксорського храму, яка була розпочата ще при Аменхотепі III. Існують археологічні підтвердження будівельної активності молодого фараона в Мемфісі, що став царською резиденцією після Ахетатона, судячи по значній кількості розташованих тут гробниць аристократії [5, с. 72]. Незважаючи на зміну столиці, Ахетатон ще продовжував функціонувати як єгипетське місто до правління фараона Хоремхеба. Зображення Ехнатона знищувалося, його мумія з гробниці в Амарні була вилучена, але Тутанхамон міг забрати тіло свого батька з Ахетатона та перепоховати, побоюючись його осквернення. В часи правління Тутанхамона було створено багато статуй богів з рисами обличчя молодого фараона, однак у мистецтві цього періоду ще відчувається вплив Амарнського стилю [21, с. 148-159].

Однак, офіційна ідеологія, що була нав'язана молодому фараону правлячою елітою, явно розходилася з його особистими уподобаннями. Незважаючи на новий державний релігійний курс, Тутанхамон з роками ще продовжував шанувати сонячний культ свого батька, принаймні, у приватних зображеннях. Зокрема, на золотому троні

(Cairo J.E. 62028) з гробниці Тутанхамона (KV 62) фараон і цариця зображені у класичному Амарнськом стилі під променями бога Атона, а ім'я молодого правителя зустрічається у двох варіантах: у новому Тутанх-амон та у старому Тутанх-амон. Повної заборони культу Атона при Тутанхамоні не відбулося, храми бога Сонячного диску продовжували функціонувати в Ахетатоні та в усьому Єгипті. Можливо, Тутанхамон сподівався, що культу Атона та Амона будуть мирно співіснувати в його державі [19, с. 182].

Тутанхамон помер у віці 18-19 років і був похований в Долині Царів в гробниці KV 62, яка, скоріше за все, не призначалася для фараона. Можливо, Тутанхамон будував собі гробницю KV 57, яка згодом була узорпована Хоремхебом. Існує версія, що гробницею Тутанхамона мала стати WV 23, в якій був похований потім Ейє [6, с. 30]. Так чи інакше, смерть Тутанхамона була раптовою. Дослідження мумії молодого фараона почалися 11 листопада 1925 року, через три роки після відкриття його гробниці. У 1968 році професор анатомії Ліверпульського Університету Р.Д. Харрісон, який досліджував мумію, висловив невпевненість, що Тутанхамон був убитий ударом по голові, слід від якого чітко видно на рентгені і що цей удар був нанесений важким предметом [11, с. 8-14].

На нашу думку, молодий фараон з роками почав демонструвати непокору новому режиму. Він виріс в Ахетатоні при дворі свого батька, культу Амона та інших єгипетських богів йому були чужими. Він бачив як знищувалася пам'ять про Ехнатона та його здобутки, його дружиною була третя дочка Ехнатона і Нефертіті, яка також поділяла погляди свого брата. Н. Рівз написав у своїй монографії: «Як зачаровані цим милим молодим обличчям, ми забуваємо чийм сином був Тутанхамон. З дитинства йому нав'ювали Атоністичну мрію, хто знає яке обурення він був змушений приховувати, бачачи як зруйнуються досягнення Ехнатона...? Можливо, Ейє боявся, і помічав, що за посмішкою дитини видніється знайома всім нещадна амбіція відновити режим Ехнатона» [19, с. 189].

Важливим документом періоду смерті фараона Тутанхамона є лист цариці Анхесенамон [2, с. 97]. (в кореспонденції називається «дружина царя») хеттському царю Суппілуліумишу I. Анхесенамон пише: «Мій чоловік помер і я не маю сина. Але вони сказали, що ти маєш багато синів. Якщо ти пришлеш мені одного зі своїх синів, тоді він стане моїм чоловіком. Я не хочу вступати у шлюб зі своїм підданим. Я боюся!» [5, с. 60]. Це була безпрецедентна подія, ніколи на запрошувались на престол Єгипту закордонні принци, до того ж хетти знаходилися у напружених стосунках з Єгипетською державою. Цей лист є дуже важливим джерелом для реконструкції подій, які відбувалися всередині царської сім'ї. Очевидно за престол точилася боротьба, і Анхесенамон боялася за своє життя. Цариця, яка не мала підтримки при дворі, звернулася до свого ворога за допомогою.

Однак, існує версія, що дії Анхесенамон були передбачуваними і хеттській цар не був для неї чужою людиною. Батько цариці Тії міг бути хеттом за походженням, а значить і сам Ехнатон мав хеттське коріння. Це пояснює і факт шанування

ним сонячного диску, ідеї культу якого підказала йому цариця Тія. Таким чином, маючи в собі хеттську кров, Анхесенамон звернулася до хеттського царя, щоб одружитися з його сином і ця ідея не була для неї такою дивною [8, с. 78-80].

Цар Суппілуліумиш I відправив свого сина принца Зананзаша, однак той був убитий по дорозі. Наступником Тутанхамона став Ейє, який міг вступити у шлюб з вдовою Тутанхамона – царицею Анхесенамон, щоб закріпити свої права на престол. Про це свідчить перстень, на якому два імені – Ейє та Анхесенамон – написані разом [16, с. 50-52]. Однак, надалі нам нічого не відомо про Анхесенамон і офіційною дружиною Ейє у його гробниці значиться Тейя.

При воцарінні Ейє приймає таку титулатуру: «Хор – Могутній бик, сяючий в появі / прояві, Небті – Величний силою, підкорювач азіатів, Золотий Хор – Правитель Маат, той, хто турбується про Дві Землі, цар Верхнього та Нижнього Єгипту – Прояв з проявів Ра, виконував Маат, син Ра – Божественний батько Ейє, бог і правитель Фів» [5, с. 99].

Ейє став фараоном у досить похилому віці і правив протягом чотирьох років. Він продовжував курс на відновлення культу старих богів та заохочування фіванської аристократії, сам титул «Бог і правитель Фів» демонструє його політичний курс. У міжнародній політиці Ейє проводив переговори з хеттським царем, намагаючись встановити мирні стосунки.

При новому фараоні продовжував діяти Хоремхеб, який мав значну владу. Відносини між ними після смерті Тутанхамона стали дуже напруженими. У своїй гробниці в Мемфісі Хоремхеб вказує, що він був названий спадкоємцем престолу самим Тутанхамоном [13, с. 162-164]. Якщо це відповідає дійсності, то свідчить про завершення прямої лінії наслідування в царській родині. Однак, даний факт здається сумнівним, адже Тутанхамону на момент смерті було не більше 19 років, його дружині мало бути близько 22 років, значить, молоде подружжя не повинно було переживати за продовження роду. До того ж в гробниці Тутанхамона було знайдено мумії двох немовлят – дітей царя і цариці [20, с. 124-125], незважаючи на те, що діти були недоношеними (через близьку спорідненість батьків), царське подружжя прагнуло в майбутньому мати дітей, які б успадкували престол.

Існують джерела, які підтверджують складні відносини між Хоремхебом і Ейє, протягом 4 років правління останнього Хоремхеб продовжував вести себе як політичний лідер, повністю ігноруючи царський статус Ейє [12, с. 277]. Зокрема, хеттський цар Мурсілі II листувався з воєначальником Хоремхебом, що доводить його високе положення при дворі, можливо його вплив був більшим, ніж у самого фараона Ейє. Свідчення ігнорування статусу Ейє як фараона можна знайти на трьох статуях Хоремхеба в образі писаря. На статуї з кварциту з Карнаку існує картуш з титулатурою Тутанхамона. На інших двох гранітних статуях з Мемфісу ім'я правлячого фараона не вказано взагалі, хоча вони мають датуватися періодом правління Ейє. У написах на статуї з Мемфісу Хоремхеб звеличується як цар, однак його ім'я не вписано у картуш і сам він

представлений в образі писаря. Хоремхеб також демонструє своє провідне становище серед високих посадовців і стверджує, що саме йому вони зобов'язані реставрацією культу Амона Фіванського: – « [...] Хоремхеб, він говорить: О величні посадовці і слуги палацу, які біля Його Величності, дивіться очима своїми і запам'ятовуйте плани Володаря богів. Він обрав мене, щоб творити справедливість, його план був прийнятий з [...], і він надав мені достаток» [12, с. 284]. Існує гіпотеза, що другою дружиною Хоремхеба, яку поховали з ним в гробниці, була сестра Нефертіті – Мутноджмент, що і надало йому право на наслідування престолу.

Так чи інакше, після смерті Тутанхамона, на якому перервалася пряма лінія наслідування, розпочалася боротьба за єгипетський престол. Ейє був останнім фараоном, при якому ще функціонували храми Атона і місто Ахетатон продовжувало бути релігійним центром, хоча і втратило значну позицію. Після його смерті на 4-ому році правління на престол зійшов фараон Хоремхеб, який додав до свого особистого імені титул «Улюблений Амоном». Хоремхеб починає замінювати ім'я Ейє на храмових рельєфах своїм. Храми Ехнатона демонтують за наказом Хоремхеба, який розпочав будівельні програми

по всьому Єгипту. Дві стели були встановлені в Геліополі, на яких був зображений Хоремхеб і Пареемхеб – верховний жрець Ра. У Мемфісі були знайдені фрагменти будівель часів Хоремхеба. На початку правління Хоремхеба храми в Амарні ще діяли, адже при розкопках Ахетатона у святилищі Великого храму були знайдені фрагменти з іменем фараона Хоремхеба. Однак, згодом храми починають закриватися, а їхні блоки використовували у будівництві інших важливих державних споруд.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, після смерті фараона Ехнатона не залишилося спадкоємця, який би зміг продовжити його реформи. Щоб втримати владу Амарнські правителі пішли на поступки старій фіванській аристократії, представники якої знову зайняли важливі державні пости. Возвеличення Ейє та Хоремхеба при Тутанхамоні говорить про слабкість царської влади у той період. Незважаючи на проведені політичні і релігійні зміни в державі в період правління Ехнатона, цар знову втрачає позиції, розділяючи свою владу зі жрецтвом. Особливо чітко цей конфлікт проявиться в період правління ХІХ династії. Без рушійної сили – фараона Ехнатона – поступово культ царя починає слабшати і згодом взагалі відмирає.

Список літератури:

- Allen J. P. The original owner of Tutankhamun's canopic coffins / J. P. Allen // Millions of Jubilees. Studies of Honor of David P. Silverman. – Cairo: Conseil Suprême des Antiquités de l'Égypte, 2010. – Vol. 39. – P. 27-42.
- Bryce T. R. The Death of Niphururiya and its Aftermath / T. R. Bryce // The Journal of Egyptian Archaeology. – 1990. – Vol. 76. – P. 97-105.
- Davies N. de G. The rock tombs of El Amarna. Part II: The tombs of Panehesy and Meryra II / N. de G. Davies. – London, 1905. – 48 p. + XLVII pl.
- Davies N. de G. The Rock Tombs of El-Amarna. Part VI: Tombs of Parennefer, Tutu and Ay / N. de G. Davies. – London, 1908. – 44 p. + XLIV pl.
- Dodson A. Amarna sunset: Nefertiti, Tutankhamun, Ay, Horemheb and the Egyptian Counter-Reformation / A. Dodson. – Cairo: The American University in Cairo Press, 2009. – 207 p.
- Drenkhahn R. Eine Umbettung Tutanchamun? / R. Drenkhahn // Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo. – 1983. – Vol. 39. – P. 29-37.
- Eaton-Krauss M. The titulary of Tutankhamun / M. Eaton-Krauss // Form und Mass: Beiträge zur Literatur, Sprache und Kunst des alten Ägypten: Festschrift für Gerhard Fecht zum 65. Geburtstag am 6, 1987. – P. 110-123.
- Griffith N. Akhenaten and the Hitties / N. Griffith // The Journal of Egyptian Archaeology. – 1923. – Vol. 9. – P. 78-80.
- Harris J. R. Nefernefruten Regnans / J. R. Harris // Acta Orientalia. – 1977. – Vol. 36. – P. 11-21.
- Harris J. R. Nefertiti Rediviva / J. R. Harris // Acta Orientalia. – 1973. – Vol. 33. – P. 5-13.
- Harrison R. G. The Remains of Tutankhamun / R.G. Harrison, A.B. Abdalla, // Antiquity. – 1972. – Vol. 46. – P. 8-14.
- Kawai N. Ay versus Horemheb: The Political Situation in the Late of Eighteenth Dynasty Revisited / N. Kawai // Journal of Egyptian History, 2010. – P. 261-292.
- Martin G. T. The Memphite Tomb of Horemheb, Commander-in-Chief of Tutankhamun / G. T. Martin. – London: Egypt Exploration Society 1989. – 403 p.
- Murnane W. J. Texts from the Amarna Period in Egypt / W. Murnane. – Atlanta, Georgia, 1995. – 289 p.
- Murnane W. J. The Boundary Stelae of Akhenaten / W. Murnane, C. C. van Siclen III. – London – New York: Kegan Paul International, 1993. – 227 p. + 32 pl.
- Newberry E. King Ay, The Successor of Tutankhamun / K. Newberry // The Journal of Egyptian Archaeology. – 1932. – Vol. 18. – P. 50-52.
- Pendlebury J. D. S. The City of Akhenaten. – Part III: The Central City and the Official Quarters / J. D. S. Pendlebury, H. Frankfort, J. Černy, H. W. Fairman – London: The Egypt Exploration Society, 1951. – 135 p. + LVII pl.
- Redford D. B. Studies on Akhenaten at Thebes, II. A Report on the Work of Akhenaten Temple Project of the University Museum, The University of Pennsylvania, for the Year 1974-4 / D. B. Redford // Journal of the American Research Center in Egypt. – 1975. – Vol. 12. – P. 9-18.
- Reeves N. Akhenaten. Egypt's False Prophet / N. Reeves. – London, 2005. – 208 p.
- Reeves N. The Complete Tutankhamun. The King. The Tomb. The Royal Treasure / N. Reeves. – Cairo: The American University in Cairo Press, 2005. – 224 p.
- Robins G. Proportion and Style in Ancient Egyptian Art / G. Robins. – London: Thames and Hudson, 1994. – 202 p.
- Schaden O. Courtier, Confidante, Counselor, King: The God's Father Ay / O. Schaden // Amarna Letters. – 1992. – Vol. 2. – P. 92-114.
- Seele K. C. King Ay and the Close of the Amarna Age / K. C. Seele // Journal of Near Eastern Studies. – 1955. – Vol. 14. – P. 168-180.

Заплетнюк О.А.Исторический факультет
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко**ОСЛАБЛЕНИЕ ЦАРСКОЙ ВЛАСТИ ПОСЛЕ СМЕРТИ ФАРАОНА ЭХНАТОНА.
ЕГИПЕТСКАЯ «КОНТРРЕФОРМАЦИЯ»****Аннотация**

В статье рассматриваются основные события конца XIV века до Р.Х. в Египте в период правления последних фараонов XVIII династии. После смерти фараона-реформатора Эхнатона при дворе шла борьба за влияние на малолетнего наследника престола Тутанхатона, которому на момент коронации не исполнилось и 9 лет. Среди вельмож особенно выделялись Эйе и Хоремхеб, которые вскоре также заняли Египетский престол. Значительное внимание уделяется соперничеству Эйе и Хоремхеба, и внутренней политике фараона Тутанхамона.

Ключевые слова: Египет, Эхнатон, международная политика, дипломатия, царская власть, Амарнские письма.

Zapletniuk O.A.Faculty of History
Kyiv National Taras Shevchenko University**THE WEAKENING OF THE ROYAL POWER
AFTER THE DEATH OF AKHENATEN. EGYPTIAN «COUNTER-REFORMATION»****Summary**

The article discusses the main events of the end of the XIV century BC in Egypt during the reign of the last pharaohs of XVIII dynasty. After the death of the pharaoh Akhenaten there was a struggle in the court for influence on the main young heir Tutankhaten, who was not even 9 years old at the time of his coronation. There were two mighty persons among the noblemen – Ay and Horemheb, both of them would occupy the Egyptian throne later. The main attention is paid to the rivalry between Ay and Horemheb, and domestic policy of the pharaoh Tutankhamun.

Keywords: Egypt, Akhenaten, international politics, diplomacy, royal power, the Amarna letters.

УДК 930.1(470+571)«19/20»

**ФОРМУВАННЯ ШЛЯХЕТСЬКОГО СТАНУ
В ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ В ТРАКТУВАННІ Ф. ЛЕОНТОВИЧА****Михайлюк Ю.М.**

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

У статті схарактеризована концепція формування литовсько-руської шляхти як стану з погляду Ф. Леонтовича. Вказано його аргументи щодо категоричного заперечення наявності станових ознак боярства в добу Русі. Розкрито стійке переконання дослідника про появу станових прав і привілеїв у литовського боярства лише з кінця XIV ст., а в руського – близько середини XV ст. З'ясовано бачення істориком ходу правової легітимації литовсько-руської шляхти. Проаналізовано трактування ним місця і ролі конкретних великокнязівських привілеїв у цьому процесі.

Ключові слова: Ф. Леонтович, стан, клас, шляхта, бояри, слуги, великокнязівські привілеї.

Постановка проблеми. Питання формування правового статусу литовсько-руської знаті неодноразово піднімалося в литуаністичних студіях як у минулому, так і на сучасному етапі розвитку історичної науки. Утім, як показують дослідницькі реалії, проблема й до сьогодні остаточно не вичерпана. Для цілісного і об'єктивного її висліду немаловажну роль грають надбання попередніх поколінь істориків. Вже від середини XIX ст. передусім східнослов'янська історіогра-

фія досить активно зверталася до такої тематики. Відтак маємо численні різноманітні підходи й концепції щодо тлумачення становлення шляхетського стану Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ). Особливе місце тут належить відомому історикові-правникові другої половини XIX – початку XX ст. Федору Івановичу Леонтовичу (1833–1911). У його доробку понад двадцять ґрунтовних праць, які розкривають різні аспекти соціальної історії ВКЛ. Їх характерністю є ак-

цент у розгляді історичних явищ і процесів на документально-правові засади. Насамперед це стосується досліджень еволюції литовсько-руської шляхти, що з історіографічної точки зору видається особливо цінним і цікавим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Ф. Леонтовича становила інтерес для багатьох поколінь істориків. Відразу по його смерті з'явилося ряд праць (М. Грушевського, С. Аваляні, В. Єсіпова, Ф. Тарановського), присвячених загальному аналізу його наукових вподобань і здобутків [1–4]. Особливий дослідницький інтерес, зокрема в українській історіографії, його доробок викликав у сучасну добу. Передусім науковці (зокрема, Т. Бондарук, А. Гетьман, В. Заруба) концентрували свою увагу на студіюванні внеску вченого у справу створення та розвитку київської історико-юридичної школи та розвиток царини західно-руського права загалом [5–9]. Водночас, досить ґрунтовний підхід до дослідження життєвого шляху та різних сфер діяльності Ф. Леонтовича виявив О. Музичко [10–14].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри неодноразові звернення дослідників до постаті видатного вченого, вивчення його творчої спадщини й до сьогодні залишається далеким від повновимірного. Насамперед ідеться про його бачення соціальних процесів та їх правового супроводу у ВКЛ. Особливо цікавою видається його візія еволюції шляхетського права та формування шляхти як стану в XIV–XVI ст., якій дослідники не приділяли належної уваги.

Мета статті. Метою пропонованої публікації є дослідження трактування Ф. Леонтовичем концептуальних засад процесу трансформації литовсько-руської знаті в шляхетський стан.

Виклад основного матеріалу. Генезис знаті ВКЛ дослідник виводив із попереднього історичного часу, що відповідало традиційному баченню тогочасної історіографії. Їхньою соціальною базою вбачав «старих бояр і слуг», які були типовим соціальним явищем (за його словами, «побутовим елементом») для литовських і руських земель до початку XIV ст.

Водночас він категорично не погоджувався з наявним у сучасних йому наукових колах трактуванням боярства того часу як «стану», що володів відмінними від інших «станів» «правами» [15, с. 221–222]. Йдеться про ствердження М. Довнар-Запольським наявності у попередню добу в литовському й руському суспільствах станового поділу, зокрема, володіння боярами ustalеними на звичаєвому ґрунті особливими правами, частину яких їм удалося формально закріпити великокняжам привілеєм Ягайла (докладно див.: [16, с. 62–86]). Ф. Леонтович різко розкритикував таке судження, назвавши його «голослівним», не обґрунтованим документальними матеріалами й таким, що «не може мати ніякого наукового значення» [15, с. 229; 17, с. 14].

Альтернативними поясненнями історик розвінчав і аргументи, висунуті М. Довнар-Запольським на підтвердження свого погляду. Приміром, участь бояр у різного роду радах і вічах, суді й управлінні волостями пояснював не «правом по званню», а особистими якостями, здібностями та досвідом. Боротьбу між вищими і нижчими класа-

ми за панівну роль і вплив у державі розцінював, на відміну від М. Довнар-Запольського, як показник відсутності прерогативи певного класу в публічному житті. Він трактував подібні факти як «характерну рису початкових соціальних стадій старого часу, коли все перебуває ще в стані хаотичного бродіння, поза хоч трохи установленими і міцними юридичними поняттями». Тож він переконаний, що в таких умовах не йшлося «не лише про станову корпоративність і солідарність старого руського боярства, а й узагалі про його соціальну природу в сенсі стану, тобто класу людей, зв'язаних між собою єдністю станових інтересів, прав і обов'язків у відношенні до держави і інших класових груп» [15, с. 229–231; 17, с. 27].

Як вбачав Ф. Леонтович, аналогічна соціальна ситуація з боярством західно-руських земель певний час зберігалася й після приєднання до Литовського князівства. Початок поступового формування станових привілеїв у власне Литві він обстоював лише з кінця XIV ст., а на руських землях ВКЛ ще пізніше – з кінця першої половини XV ст. [15, с. 222]. Відтак до початку цього процесу (в іменовану ним «дошляхетську епоху» [15, с. 257]) історик позиціонував литовсько-руську знать передусім як землевласників, зараховуючи їх до «вищих класів» суспільства. Різницю у їхньому середовищі, а також з «нижчими класами» окреслював не за правами та обов'язками, а виключно матеріальним становищем [15, с. 228–229; 18, с. 54]. Він заперечував наявність будь-яких станових ознак, які хоча б натякали на привілейоване становище знаті порівняно з іншими соціальними групами. Приміром, участь бояр у політичному житті (у «вічових функціях по місцевому управлінню і судові», великокнязівській раді чи в радах удільних князів, в органах загальнодержавного чи регіонального управління тощо), а також дотримання ними норм правопорядку та підсудності, за стійким переконанням дослідника, не відзначалися ніякими прерогативами й відбувалася на рівних правах з рештою класів суспільства. Виключенням була лише сфера повинностей, де бояри, порівняно з іншими, мали більше пільг. Адже їх безумовним зобов'язанням була лише військова служба, а від інших державних повинностей вони звільнялися. Також історик не вбачав виключності у «праві від'їзду» бояр і слуг від одного князя до іншого, оскільки цим правом на той час володіла будь-яка вільна людина незалежно від свого соціального середовища [15, с. 232–257].

Історик не зауважено вказував на тотожність литовських і руських «вищих класів». У їх числі передусім виділяв бояр – великих і малих землевласників («великих» та «менших» («молодших» бояр). При цьому зауважив, що із приєднанням до Литви сусідніх руських теренів із XIV ст. на зміну старим автентичним литовським іменуванням таких категорій знаті поширилася руська назва «бояри». Тоді ж в ужитку вже були поняття «пани» та «зем'яни», якими, як твердить історик, означувалася польська шляхта, котра мешкала в суміжних із Польщею руських землях – Волині, Поділлі й Підляшші. Поряд з боярами до «вищих класів» він окремо зачисляв дрібнопомісний службовий люд («слуг», «службників») та професійне воїнство («дружинни-

ків», «рицарів», «milites»). Про останніх відзначував, що вони опинилися у специфічній ситуації тривалою «переуживання» із старого дружинного устрою в нові історичні реалії «як особливий службовий клас шляхетства, не вповні зрослий з «родовитою» шляхтою і надто далекий від простого плебейства» [15, с. 221–228].

Разом з тим Ф. Леонтович відмітив дві важливі характеристики, які зумовлювали соціальну мобільність литовсько-руської знаті. По-перше, вказав на відсутність спадкового характеру соціального статусу «вищих класів», як це було пізніше в шляхетському середовищі. Тобто, здобути боярське звання спадкоємець міг лише за умови великокнязівського потвердження батьківських «отчин» і «вислуг» із зобов'язанням несення військової служби. По-друге, наголосив на відкритості доступу для поповнення боярства із числа, зокрема, «вільних слуг і простих людей», здійснюваного шляхом здобуття жалуваних грамот на боярство. Дослідник мотивував це насамперед необхідністю збільшення чисельності військових сил. Також зазначав, що княжі пожалування давали можливість простолюдину дістатися до верхніх шарів боярства та обіймати високі посади [15, с. 226–227].

Означені вище «старих бояр» і «служили класи» дослідник позиціонував як базову основу для формування майбутнього шляхетського стану [15, с. 227–228; 18, с. 54].

Початок утвердження правового (формального) статусу литовсько-руської шляхти в державі він виводив з моменту започаткування процесу її зрівняння з польською шляхтою унаслідок рецесії рицарського (земського) права з Польщі на терени ВКЛ з часу Кревської унії (1385 р.). Цей процес ішов шляхом надання земських і обласних привілеїв шляхетству, найбільш знаковими серед яких, на думку Ф. Леонтовича, були датовані 1387, 1413, 1447 та 1492 рр. Історик наголосив, що перші два з перелічених привілеїв були викликані не стільки бажанням боярства здобути шляхетські права, як місіонерськими прагненнями католицької церкви та політичними планами польських владних кіл засобом формування в середовищі литовсько-руської аристократії анклаву католицької шляхти, при підтримці якого досягти повної інкорпорації Литви з Польщею [19, с. 26].

Він поділяв думку М. Ясинського, що мотивом появи привілею 1387 р. було прагнення Владислава-Ягайла після коронації максимально швидко досягти політичного і релігійного зближення Литви з Польщею та стимулювати литовську аристократію до окатоличення. Зауваживши, що хартія поширювалася лише на повернутих до католицизму литовських «рицарів-бояр» виключно Віленського і Троцького уділів, наголосив, що на боярство руських земель ВКЛ указаний привілей наразі не поширювався [19, с. 23–24]. Водночас, історик справедливо підмітив, що вказаний документ надавав указаним боярам не «само шляхетство, як цільний правовий інститут, а лише деякі права і вольності польської шляхти» [15, с. 61–62]. Тому розцінював його скоріше як «боярський» чи «земський», аніж «шляхетський» привілей. А отже не поділяв думки колег про трактування його «родоначальником» шляхетського стану. Натомість таким статусом він на-

діляв Городельський привілей 1413 р. [18, с. 62]. Попри те, що він також мав передусім політичні цілі й поширювався лише на литовські терени, саме його Ф. Леонтович вважав «першою шляхетською хартією, що формувала засади організації в Литві привілейованого стану, який користувався вольностями шляхти польської» [18, с. 65]. Він аргументував це тим, що положення указанного привілею, на відміну від попереднього, були акцентовані виключно на шляхту. Там, зокрема, конкретизувалися соціальна база формування шляхетського стану («пани» і «шляхта»), помітний особовий склад нобілітованої литовської шляхти, способи набуття шляхетства, права та обов'язки шляхти тощо [18, с. 65–67]. У числі наступних потверджень шляхетських прав і вольностей, закріплених у двох попередніх грамотах, дослідник окремо виділяв привілей короля Владислава III 1438 р. [19, с. 24].

Поширення шляхетського статусу на руську аристократію історик констатував з 30-х рр. XV ст. завдяки привілеям насамперед 1432, 1434, 1447 рр. Їх специфічність він окреслював тим, що перший і другий із них, підписані великим князем литовським Сигізмундом, поширювали свою дію на князів і бояр лише тих руських земель, які в умовах тогочасної громадянської війни визнавали владу вказаного правителя. З огляду на те, що ці акти не скасовували обмежень попереднього привілею 1413 р., зробив висновок про їх правочинність виключно для осіб католицького віросповідання [18, с. 69–73].

Особливе значення в подальшій еволюції шляхетських прав у ВКЛ Ф. Леонтович надавав земському привілеєві Казимира Ягайловича 1447 р. Адже під його дію підпадали всі без виключення терени держави. Відтак вся литовсько-руська знать («прелати, князі, пани, шляхта, бояри»), незалежно від віросповідання, урівнювалася у «правах, вольностях і вислугах» із польською шляхтою [18, с. 74–76]. При цьому дослідник цілком справедливо наголосив, що надані у такий спосіб литовсько-руській шляхті чисельні прерогативи «відособлювали шляхту все більше й більше від інших станів» [19, с. 24].

Наступний привілей, виданий великим князем литовським Александром 1492 р., Ф. Леонтович означив як такий, що завершив зрівняння політичної правомочності русько-литовських магнатів з польськими. Цей документ він переконливо назвав «магнатською хартією», мотивуючи тим, що він «послугував головною підвалиною політичної могутності русько-литовської аристократії, яка брала участь з тих пір у всіх функціях верховної влади» [19, с. 25]. А отже, цей правовий акт розцінювався вченим як такий, що завершив формування політичної всесильності магнатів у ВКЛ. Адже головною ціллю вказаного правового акту було чітке визначення надзвичайно широких державних управлінських повноважень «панів радних», реалізуючи цим самим стремління литовських магнатів урівнятися з польськими [19, с. 26–31; 20, с. 18–20]. При цьому дослідник висловив вельми цікаву думку про інтерес польської сторони у цьому контексті – унаслідок здобуття литовсько-руською аристократією панівного становища в державі перетворити ВКЛ в аристократичну республіку, а великого князя – в звичайно-

го голову Панів-Ради. Ф. Леонтович переконали, що останнє цілком вдалося реалізувати у ряді статей привілею 1492 р. [19, с. 31–32]. Тож для нього законотвірний висновок – з цього моменту литовські магнати, насамперед ті, що входили до Панів-Ради, здобувають для себе «вповні легальне становище пануючого «стану» в державі», суттєво обмеживши владу великого князя.

Подальші земські привілеї, зокрема 1506 та 1522 рр., дослідник розцінював як підтвердження прав і вольностей, наданих шляхті попередніми привілеями. Надалі ж їхні положення повністю ввійшли до артикулів литовських статутів. При цьому їхня дія як окремих правових актів не відмінювалася, а права й вольності шляхти в подальшому підтверджувалися особливими привілеями, як, приміром, 1568 р. тощо [19, с. 25].

Історик сповна усвідомлював, що процес утвердження аристократії біля державного керма поглиблювався. Адже через півстоліття, внаслідок завершення формування шляхти як єдиного стану, «в руки шляхетського «народу» переходять, нарешті, всі функції державної влади». З огляду на це шляхта практично все в державі поставила на службу власним становим інтересам. Головними причинами такої її поведінки автор вважав слабке усвідомлення шляхтою національної ідеї та малорозвиненість «інстинкту служіння народному благові і потребам» [20, с. 20–21].

Варто відмітити, що Ф. Леонтович визнав наявність договірних засад у взаєминах між великими князями литовськими та шляхтою, особливо з того часу, коли остання посіла панівне становище в державі. Перші ознаки таких договірних відносин він зафіксував уже в привілеї Казимира Ягайловича 1447 р. Відтак цілком погодився з думкою М. Ясинського, М. Владимирського-Бу-

данова та К. Бестужева-Рюміна про трактування цього документу як першого досвіду договірних актів. Після припинення династії Ягелонів подібні документи під назвою «*acta conventa*» (з переліком обов'язкових для виконання умов) лягали в основу обрання нового правителя, зокрема Генріха Валуа (1573 р.) та Сигізмунда III (1587 р.) [19, с. 22–23].

Також вчений наголошував, що поряд із здобутими на підставі вказаних вище земських привілеїв широкими політичними і громадянськими правами, литовська шляхта (як і польська) абсолютного не втрачала правочинності займатися будь-якими видами господарської діяльності – займатися торгівлею, лихварством, ремеслом, рільництвом. І лише згідно з положеннями Другого і Третього Литовських статутів такі способи господарювання позбавляли шляхту їхніх прав і вольностей. У цьому історик наслідував судження С. Бершадського [19, с. 26].

Висновки та пропозиції. Отже, Ф. Леонтович цілком переконали вважав, що головним рушієм правової легітимації шляхетського статусу було передусім прагнення Польщі та великих князів литовських, котрі були одночасно й королями польськими, поширити на терени ВКЛ польські порядки та з'єднатися з Короною Польською. Власне формування шляхетського стану він розцінював як складний процес, який розпочався на литовських теренах на кілька десятиліть раніше, ніж на українських. Причинами такого дисбалансу вважав передусім політичні (як внутрішні, так і зовнішні) фактори. Водночас категорично заперечував наявність станових ознак у середовищі литовського і руського боярства до кінця XIV ст. Завершення процесу становлення правового статусу шляхти як стану дослідник вбачав у другій половині XVI ст.

Список літератури:

1. Грушевський М. С. Ф. Леонтович – В. Ключевський – Д. Самоквасов / М. С. Грушевський // Записки НТШ. – 1911. – Т. 105. – Кн. 5. – С. 168–174.
2. Авалиани С. Л. Заслуги Ф. Леонтовича в изучении обычного права русских инородцев / С. Л. Авалиани // Журнал Министерства Юстиции. № 6. Июнь. 1911. – СПб: Сенатская типография, 1911. – С. 169–175.
3. Есипов В. В. Ф. И. Леонтович / В. В. Есипов // Варшавские университетские известия. – 1914. – № 2. – С. 35–37.
4. Тарановский Ф. В. Ф. И. Леонтович: Библиографический и научно-литературный очерк / Ф. В. Тарановский // Юридические записки, издаваемые Демидовским юридическим лицеем. – Ярославль, 1911. – Вып. 1. – С. 139–153.
5. Бондарук Т. І., Єфіменко Г. Г. Леонтович Федір Іванович / Т. І. Бондарук, Г. Г. Єфіменко // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2009. – Т. 6. – С. 120–121.
6. Бондарук Т. І. Основоположники Київської історико-юридичної школи М. Ф. Владимирський-Буданов і Ф. І. Леонтович / Т. І. Бондарук. – К., 1995. – 25 с.
7. Бондарук Т. І. Західноруське право: дослідження і дослідники / Т. І. Бондарук. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2000. – 160 с.
8. Гетьман А. Н. Вклад Ф. И. Леонтовича в разработку методологических проблем историко-юридических исследований / А. Н. Гетьман // Митна справа. – 2004. – № 6. – С. 53–57.
9. Заруба В. М. Огляд історії вивчення українського права / В. М. Заруба // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3. – С. 61–69.
10. Музичко О. Є. Історик Федір Іванович Леонтович (1833–1910): життя та наукова діяльність / О. Є. Музичко. – Одеса, 2005. – 208 с.
11. Федір Іванович Леонтович (1833–1910): Біобібліографічний покажчик / упоряд.: О. Є. Музичко; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2005. – 149 с.
12. Музичко О. Є. Історик Ф. І. Леонтович: життя та наукова діяльність: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / О. Є. Музичко; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2003. – 20 с.
13. Музичко О. Є. Внесок Ф. І. Леонтовича у розробку теоретичних проблем історичної науки / О. Є. Музичко // Записки історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2003. – Вип. 14. – С. 248–261.
14. Музичко О. Є. Адміністративна та педагогічна діяльність Ф. І. Леонтовича в Новоросійському університеті / О. Є. Музичко // Електронний часопис «Південна Україна». – 2007. – С. 313–322 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web.znu.edu.ua/ru/573.ukr.html>

15. Леонтович Ф. И. Бояре и служилые люди в Литовско-русском государстве // Журнал Министерства юстиции. № 5. Май. 1907. – СПб.: Сенатская типография, 1907. – С. 221–292;
16. Довнар-Запольский М. В. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах: Т. 1: [Магистр. дис.] / М. В. Довнар-Запольский. – К.: Типография Н. Т. Корчак-Новицкого, 1901. – 801 с.
17. Леонтович Ф. И. Очерки из истории литовско-русского гражданского права: гражданская право- и дееспособность / Ф. И. Леонтович // Журнал Министерства Юстиции. – СПб.: Сенатская типография, 1905. – № 7. Сентябрь. – С. 1–47.
18. Леонтович Ф. И. Правоспособность литовско-русской шляхты / Ф. И. Леонтович // Журнал министерства народного просвещения. Новая серия. Часть XIV. 1908. Март. – СПб.: Сенатская типография, 1908. – С. 53–87.
19. Леонтович Ф. И. Источники русско-литовского права / Ф. И. Леонтович. – Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1894. – 71 с.
20. Леонтович Ф. И. К истории административного строя литовского государства. I. Сословный тип территориально-административного состава Литовского государства. II. Панский двор в Литовском государстве / Ф. И. Леонтович. – Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1899. – 104 с.

Михайлюк Ю.Н.

Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого

ФОРМИРОВАНИЕ ШЛЯХЕТСКОГО СОСЛОВИЯ В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ В ТРАКТОВКЕ Ф. ЛЕОНТОВИЧА

Аннотация

В статье охарактеризована концепция формирования литовско-русской шляхты как сословия с точки зрения Ф. Леонтовича. Указано его аргументы относительно категорического отрицания наличия сословных признаков боярства в эпоху Руси. Раскрыто стойкое убеждение исследователя о появлении сословных прав и привилегий у литовского боярства лишь с конца XIV в., а в русского – около середины XV в. Выяснено видение историком хода правовой легитимации литовско-русской шляхты. Проанализированы трактовки им места и роли конкретных великокняжеских грамот в этом процессе.

Ключевые слова: Ф. Леонтович, сословие, класс, шляхта, бояре, слуги, великокняжеские грамоты.

Mikhayliuk Yu.N.

Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University

FORMATION GENTRY ESTATES IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE INTERPRETATION OF F. LEONTOVICH

Summary

The article described the concept of the formation of the Lithuanian-Russian nobility as a class in terms of F. Leontovich. Specify its arguments regarding the categorical denial of the presence of signs of nobility estates in the era of Russia. It's opened persistent researcher belief about the appearance of class rights and privileges of the Lithuanian nobility only from the end of the XIV century, and in Russian. About the middle of the XV century, it was found a vision of the progress of legal historian legitimating of the Lithuanian-Russian gentry. Analyzed the interpretation they place and role of specific grand credentials in the process.

Keywords: F. Leontovich, caste, nobility, nobles, servants, the grand ratification.

АНАЛІЗ ВОЄННО-ГЕОГРАФІЧНИХ УМОВ ОПЕРАТИВНО-СТРАТЕГІЧНОГО НАПРЯМУ НАСТУПУ ВІЙСЬК ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У СХІДНО-КАРПАТСЬКІЙ ОПЕРАЦІЇ (ВЕРЕСЕНЬ-ЖОВТЕНЬ 1944 РІК)

Репін І.В.

Національна академія сухопутних військ

У статті висвітлено основні воєнно-географічні характеристики Східних Карпат у вересні 1944 року. Проаналізовано побудову оборони німецько-угорських військ перед проведенням військами Червоної армії Східно-Карпатської наступальної операції у гірсько-лісистій місцевості. Показані основні операційні напрями наступальної операції.

Ключові слова: Східні Карпати, гірський перевал, оперативний напрям, вузол оборони.

Постановка проблеми. У сучасний період розвитку України, коли переглядаються оцінки тих чи інших історичних явищ, актуальним стає правдива оцінка результатів та наслідків бойових дій на території сучасної України у вересні – жовтні 1944 року.

На жаль проблематика підготовки та ведення бойових дій у гірсько-лісистій місцевості на теренах України достатньо не розкрита. Актуальною її робить той факт, що Карпати були і залишаються стратегічним бар'єрним рубежем.

Це зумовлює проблему всебічного, об'єктивного та незаангажованого вивчення та аналізу бойових дій в особливих умовах періоду Другої світової війни. Це визначається сучасними потребами розвитку української воєнно-історичної науки. Тому, для досягнення бажаного результату залишається лише один засіб, а саме – намагатися передбачити хід майбутніх подій та вникати в сучасну обстановку.

Новизна роботи полягає в аналізі архівних документів, мемуарів, загальних та спеціальних праць, максимально достовірному показі воєнно-географічних умов оперативно-стратегічного напрямку наступу військ 38-ї армії 1-го Українського фронту та військ 4-го Українського фронту через Карпатські гори у вересні-жовтні 1944 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Східно-Карпатська операція збагатила теорію та практику воєнного мистецтва новими прийомами і способами збройної боротьби, про що свідчать чисельні джерела і наукові праці, мемуарна та популярна література радянського періоду.

Нове бачення подій щодо визволення України, висвітлення героїчних і, разом з тим, трагічних сторінок історії України – битв Червоної армії на її території, здійснено в працях «Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945» [1], І.Т. Муковського та О.Є. Лисенка «Звитяга та жертвовність: Українці на фронтах Другої світової війни» [2], окремих публікацій щодо особливостей проведення наступальної операції у гірсько-лісистій місцевості (Я. Бранько, Ю. Шимон, Є. Безродний).

Але існує одне питання, яке потребує чіткого визначення – це розвиток воєнного мистецтва і практичне значення організації і ведення бойових дій у гірсько-лісистій місцевості для Збройних Сил України.

Мета статті. Виходячи з актуальності проблеми для сучасних Збройних сил України та необхідності її глибокого дослідження, автор ставить за мету показати деякі елементи географічної характеристики Східних Карпат і побудову

оборони німецько-угорських військ перед проведенням військами Червоної армії Східно-Карпатської наступальної операції в гірсько-лісистій місцевості у вересні-жовтні 1944 р.

Виклад основного матеріалу. Величезною дугою, протяжністю близько півтори тисячі кілометрів, прикривають Карпатські гори Угорську низовину з півночі, сходу і південного сходу. Цей гірський масив у стратегічному відношенні був могутнім природним рубежем на підступах до колишньої Чехословаччини і Угорщини [3, ар. 8].

Східні або Українські Карпати за умовами рельєфу поділяються на три частини: західний район Східних Карпат – Низькі Бескиди, центральна частина – Бешади, що тягнуться від Лупковського перевалу до Ужокського перевалу, і третя, найвища частина Східних Карпат – Горгани – розташовується між Ужокським перевалом і верхів'ями річки Чарни Черемош [4, с. 99].

Низькі Бескиди тягнуться від річки Попрад до Лупковського перевалу. Весь цей район є найбільш низькогірським у системі Східних Карпат, покритий негустими лісами і за умовами прохідності є найбільш доступним для військ. Цю частину дуги Карпат складають близько десяти паралельних низькогірських ланцюгів, які йдуть з північного заходу на південний схід і розчленовані поперечними прохідними долинами на окремі короткі хребти протяжністю 10-15 км кожен [5, с. 111, 112].

Дорожня мережа в районах бойових дій військ була розвинена слабо. У Низьких Бескидах є всього вісім перевалів, серед яких найзручніший для руху Дукельський перевал (502 м), але гірські схили круті (25-45 градусів, місцями до 70 градусів) вкриті густим лісом [6, с. 254]. Через цей перевал проходить шосе Красно, м. Дукля, Вишн. Свідник, Прешов, яке єднало по найзручнішому і короткому шляху північні передгір'я з районами Східної Словаччини [7, с. 10].

Чотири Ясильських перевали, по яких проходили три ґрунтові дороги і одне шосе, що єднає долину річки Ясилька з долинами річок Ондава і Лаборець. Особливо важливе значення мав перевал, по якому проходило шосе Ясилька – Гуменне. Це найбільш пологий перевал, що має висоту близько 600 м. Далі до південного сходу розташовані два Каленовських перевали, через які ґрунтові дороги з'єднували долини річок Віслок і Ясилька з долиною річки Лаборець. Шосе Санок – Гуменне проходило по Радошицькому перевалу. На стику Низьких Бескид і Українських Карпат розташований Лупковський перевал (ви-

сота 690 м), що єднає долини річок Ослава і Лаборець [3, ар. 9]. Через цей перевал проходила залізниця Санок – Гуменне.

Низькі Бескиди (від перевалу Лупковський до р. Попрад) разом з Українськими Карпатами, які примикають – найдоступніша та вузька (60-75 км) ділянка Карпат [8].

Бещади – це низка паралельних хребтів з переважаючими абсолютними висотами 1000-1300 м. Відносна висота цих хребтів над долинами коливається в межах 300-500 м [5, с. 162]. Всі вони розташовані уступами і поєднані невисокими пологими перемичками, які представляють зручні перевали.

Бещади мають сім перевалів через головний хребет, що складає в середньому один перевал на 10 км. Висота перевалів від 770 до 110 м.

Бальницький і Солінський перевали перетинають хребет Бескид і з'єднуються ґрунтовими дорогами: Бальницький – долину річки Ослава з долиною річки Удава; Солінський – долину річки Солінка з долиною річки Удава.

Руський перевал (висота 810 м), крутизна підйому і спуску – 6 градусів) лежить на одному з п'яти найважливіших напрямків через Карпати [3, ар. 9]. Через нього проходила шосейна дорога на Санок, Гуменне.

Через Східно-Руський перевал проходила ґрунтова дорога Смерек – Руске.

Ветлінський перевал розташований на перемичці між хребтами Великий Буковець і Волошатські Бескиди. Через цей перевал проходила ґрунтова дорога із Смерека і Руніни.

Далі йдуть перевали: Устрицький з ґрунтовою дорогою Устшики – Гурне – Нов. Стужица і Волосатський з дорогою Лютовіске – Волосате – Ужгород. Майже всі перевали в суху пору року прохідні для в'ючного і гужового транспорту. У дощовий час рух гужового транспорту надто утруднений [9, с. 37].

Між Ужоським перевалом і верхів'ям річки Чарни Черомош знаходиться найвища частина Східних Карпат – Горгани. Переважаючі висоти вершин цих гір складають 1300-1818 м, а деякі вершини піднімаються ще вище [10]. Відносні висоти хребтів над підосшою – до 500 м. Схили хребтів до висоти 1100-1200 м покриті буковими і хвойними лісами, а вище – чагарником і лугами [11].

Через головний хребет Горгани є багато перевалів. Ужоський перевал (висота 889 м) розташований на шляхах з верхів'їв річок Стрий і Дністер у долину річки Уж [12]. Через нього проходили залізниця і шосе Самбір – Ужгород. Далі до південного сходу знаходиться група Верецьких перевалів. На ділянці протяжністю 30 км між перевалами Ужоським і Верецьким було тільки чотири в'ючних перевали заввишки близько 1000 м. Група Верецьких перевалів тягнеться на 30 км. Через ці перевали проходили залізниця, дві шосейні і одна поліпшена дороги, що єднують долини річок Стрий, Латориця та міста Стрий, Мукачеве. Між Східно-Верецьким і Середньо-Верецьким перевалами (15 км) є близько десяти перевалів з в'ючними стежками через них. Далі на схід від Східно-Верецького перевалу є п'ять перевалів з в'ючними стежками місцевого значення, що зв'язують долини річок Мизінка і Ріка. Через Вишківський перевал проходило шосе Долина – Густе (Хуст). На схід від Вишківського перевалу до Яблоновського (висота перевалу 850

м, крутизна підйому і спуску – 7 градусів) на протязі близько 80 км Горгани не мають зручної низької перевальної сідловини, тому перевали через них переважно в'ючні [3, ар. 9].

Особливістю більшості карпатських перевалів є те, що підходи до них з північного сходу більш пологі, чим з південного заходу, спуски на південь значно крутіші.

Дорожня мережа в передгір'ях Карпат була розвинена слабо. Особливо бракувало рокадних доріг. Надійними дорогами були тільки шосе, але вони забезпечували лише основні напрямки. Ґрунтові дороги в північному і південному передгір'ях придатні для руху автотранспорту тільки в суху погоду.

Отже, в смузі наступу 4-го Українського фронту було 8 шосейних переходів, 4 залізничних, до 9-ти переходів з ґрунтовими дорогами і близько 30 перевалів з в'ючними стежками [4]. При цьому найгустіша сітка перевальних доріг знаходилася в північній і центральній частині Карпат. Відстань між сусідніми шосейними дорогами була 25-40 км.

У долинах і ущелинах Східних Карпат протікає безліч річок і струмків, які розчленовують гори в різних напрямках. У результаті такого розчленовування утворюються окремі гірські масиви, досягаючи 10-12 км в довжину. Хоча карпатські річки зазвичай небагатоводні, проте значна їх кількість, крутизна берегів, а також наявність окремих хребтів, долин і ярів роблять Карпати тяжко прохідними для військ і бойової техніки. Ліси, які покривають більшість схилів хребтів, і гори також ускладнювали рух і бойові дії військ [13, с. 44].

Слід врахувати і кліматичні умови Східних Карпат у період бойових дій 4-го Українського фронту. Наступ у Карпатах співпав з осінніми місяцями – вереснем і жовтнем. Вересень був найбільш сприятливим місяцем для розвитку бойових дій в Карпатах, тому що характеризується стійкою теплою погодою у всьому районі Східних Карпат [14].

У жовтні різко збільшилася кількість опадів. З 1 по 5 жовтня 1944 р. йшли безперервні дощі, з 6-го по 9-е переважала малохмарна погода без дощів. У другій і третій декадах дощі йшли періодично, в цілому протягом 10 днів. У цей час зросло число днів з туманами і видимість різко погіршалася. Ґрунтові дороги стали важко прохідними та непрохідними для автотранспорту, особливо сильно розмокав ґрунт на схилах гір та в лісах [3, ар.10].

Отже, Карпати були вельми могутньою і складною системою природних перешкод на шляхах просування військ Червоної армії. Можливості їх подолання були обмежені порівняно невеликим числом перевалів і проходів, що мали автомобільні, гужові дороги та залізничні колії.

Найбільш важливе значення при плануванні та організації наступу військ Червоної армії в Карпатах мали напрямки, які були забезпечені перевалочними шосейними дорогами та залізничними коліями. Вони і стали головними операційними напрямками.

У смузі наступу 38-ї армії 1-го Українського фронту таких напрямків були три.

Перший напрямок Ясло, м. Змігруд Нови, Зборов, Прешов; другий – Кросно, м. Дукля, Дуклінський перевал, Вишн. Свідник, Прешов; третій –

Гачув, м. Риманув, м. Ясьліска, Медзілабарце [7, с. 12].

Головним був напрямком Кросно, м. Дукля, Дуклінський перевал, Вишн. Свідник, Прешов, що проходив в центрі смуги наступу армії, і мав доступніший, порівняно з іншими напрямками, рельєф місцевості, а також більшу кількість поліпшених доріг.

Оперативне значення району Східних Бескид полягало в тому, що війська, які діяли тут, мали можливість найкоротшим шляхом вийти з району Західної України та Польщі до Східної Словаччини і Угорщини [7, с. 7].

У районі бойових дій було декілька перевалів. Для руху всіх родів військ найбільш зручним був Дуклінський перевал на висоті 502 м. Через цей перевал проходило шосе Красно, м. Дукля, Вишн. Свідник, Прешов [7, с. 10].

Дорожня мережа в районі бойових дій була недостатньо розвинена. Враховуючи, що наступ 38-ї армії планувався головним чином уздовж шосе і доріг, німці заміняли шосе і основні ґрунтові дороги, влаштували на них завали, встановили дерев'яні і кам'яні загородження, протитанкові шлагбауми, фугаси. Всі основні мости були підготовлені до вибуху. [7, с. 37].

Для 4-го Українського фронту за оперативним значенням та умовами прохідності і визначалося п'ять основних напрямів.

Напрямок Санок, Гуменне проходив з півночі на південь і забезпечувався двома основними маршрутами: західний маршрут – Санок, Загуж, Медзілабарце, Гуменне – через Радошицький перевал протяжністю 105 км; східний – Ліско, Цисна, Сніна, Гуменне – через Руський перевал протяжністю 120 км [15]. Обидва маршрути мали шосе з щобенево-гравієвим покриттям.

На цьому напрямі німецько-угорськими військами були зведені укріплення, в основному, польового типу з головним вузлом оборони на шосе, що проходило через Руський перевал [9, с. 51].

Ужгородський напрям – один з найважливіших у Східних Карпатах. Разом з сусіднім мукачівським напрямом він складав центральний операційний напрям через Карпати, давав військам можливість здійснювати оперативну і тактичну взаємодію, представляв найбільш короткий і широкий вихід на Угорську рівнину в районі Ужгороду і Мукачеве.

Головною магістраллю ужгородського напрямку були шосейна дорога і залізниця від Старого Самбору через Ужокський перевал до Ужгороду. Шосейна дорога майже на всьому протязі мала щобенево покриття, а у південній частині маршруту – асфальтобетонне. На дорозі було близько 70 мостів, усі невеликої довжини (30–40 м), вантажопідйомністю від 12 до 16 т. Крупними перешкодами були р. Дністер, яка перетинала шосе біля Старого Самбора, і три перевали – у Явора, Борині і станції Ужок [16].

Ужгородський напрям було сильно укріплено, оскільки він закривав вихід до важливого пункту Закарпаття міста Ужгород. Перед Ужокським перевалом противник створив могутній вузол оборони з великою кількістю відкритих вогневих позицій. За Ужокським перевалом уздовж шосейної дороги на глибину до 40 км налічувалося шість вузлів оборони довготривалого типу, що закривали проходи по долині річки Уж. На

цьому напрямі було побудовано близько 30 дотів, 60 дзотів [9, с. 52].

Мукачівський напрям, що єднає місто Стрий з Мукачевим, забезпечувався через головний хребет двома автомобільними дорогами, що проходили через Середньо-Верещський і Східно-Верещський перевали. Ці дороги за перевалами в Нижні Верещки мали щобенево покриття, велику кількість мостів і з'єднувалися рокадною дорогою. Тут же проходила залізнична колія [16].

Мукачівський напрям противник вважав одним з основних, оскільки він прикривав інший великий пункт Закарпаття – Мукачеве. Укріплення мукачівського напрямку склалися з двох сильних вузлів оборони польового типу на перевалах і шести вузлів довготривалої оборони, які закривали проходи по долині річки Латориця, уздовж шосейної і залізної доріг. Дорога Сколе – Мукачеве від кордону до Мукачеве була перекрита вісьмома рядами протитанкових надобів, шістьма рядами протитанкових ровів, ескарпів, лісових завалів і чотирма смугами мінних полів. Всього на цьому напрямі було побудовано 37 дзотів, 95 дотів і сотні відкритих вогневих позицій [9, с. 52].

Густинський (Хустський) напрям мав одну шосейну дорогу Долина – Густе (Хуст), що проходила через Вишківський перевал. Протяжність маршруту – близько 165 км [17].

Шосе Долина – Густе (Хуст) мало гравієво-щобенево покриття. Впродовж маршруту було більше 40 мостів, з них 4 великих.

Окрім основного шосе на густинському (*хустському*) напрямі було декілька ґрунтових доріг з півночі, а на південних схилах Карпат по долині річки Теребля – паралельне шосе [16].

Густинський (Хустський) напрям, проходив по двох гірських переходах – Вишків, Густе (Хуст) і Синевирська Поляна, Солдобош прикривався шістьма вузлами оборони за перевалами [18, с. 164].

Створюючи густинські (*хустські*) укріплення, німецько-угорське командування сподівалося перекрити долини гірських річок Ріка та Теребля і не дати можливості виходу військ Червоної армії в напрямку на Густе (Хуст). На цьому напрямку противник звів 15 дзотів і понад 40 дотів [9, с. 53].

Сигетський напрям знаходився в південній частині Східних Карпат і з'єднував через Яблонівський перевал міста Надвірна, Коломия і Делятин з Раховом і Сигетом. Шосейна дорога, що була тут, на всьому протязі покрита щобенево і мала 80 мостів.

На південний схід від Яблонівського перевалу знаходиться Татарський перевал. Через нього проходила залізниця, що з'єднувала Станіслав (*Хмельницький*) і Коломию з Раховом [19].

На лівофланговому *сигетському напрямі*, по гірському переходу Клязура-Бертянка, Тячево було побудовано три вузли оборони в районі Устчорне, Брустура.

По основному гірському переходу Керешмезе, Сигет через Яблонівський перевал було також зведено три довготривалі вузли оборони, з яких два вузли великої потужності – південна околиця Керешмезе і північна околиця Рахова.

В Рахівському вузлі оборони, який мав по передньому краю не більше 2 км було посаджено 70 залізобетонних ковчаків не враховуючи ДЗВТ і «крабів» [20, с. 1]. В цілому на напрямі було побудовано близько 200 дотів та дзотів, а також розвинена система польових укріплень [9, с. 53].

Подолання природного рубежу, яким є Східні Карпати, у багато разів ускладнювалося створенню німецько-угорськими військами могутньою обороною.

Основу оборони Карпат складали глибоко ешелоновані (до 60 км) укріплені райони на напрямках можливого наступу військ Червоної армії, прикриті в проміжках, інженерними спорудами польового типу яка називалася противником лінією «Арпада» [21].

Лінія «Арпада» суцільно не будувалася, але складалася вона з окремих вузлів оборони, які перекривали через Карпати всі дороги, перевали, переходи.

Усі довготривалі вузли оборони були обладнані великою кількістю фортифікаційних споруд – вогневих, охоронних і перешкод.

У кожному вузлі оборони і опорному пункті зводилася значна кількість залізобетонних і деревоземляних сховищ як для живої сили, так і для матеріальної частини. Кожен опорний пункт у системі вузла оборони мав мінімально одне залізобетонне і одне деревоземляне сховище.

Окрім довготривалих споруд, кожен вузол оборони мав польове заповнення – систему прихованих траншей і ходів сполучення, ДЗОТ, відкритих майданчиків, деревоземляних схованок, складів для боєприпасів і ін.

Не менш важливим було поєднання протитанкових і протипіхотних перешкод у загальній системі укріплень «Арпада» [20, с. 1].

Всього ж на оборонній лінії «Арпада» тільки в межах 4-го Українського фронту противником було побудовано 99 опорних пунктів, 759 довготривалих залізобетонних споруд, 394 деревоземляних споруд, 439 відкритих вогневих майданчиків, 400 км траншей і стрілецьких окопів, встановлено протитанкових і протипіхотних пе-

решкод (ровів, ескарпів, завалів і т. д.) протяжністю 135 км [22].

Коротка фізико-географічна характеристика Східних Карпат і оборони німецько-угорських військ дає певне уявлення про ті виняткові труднощі, які були пов'язані з подоланням цього могутнього рубежу.

Висновки і пропозиції. Східно-Карпатська операція, як унікальна операція в умовах гірсько-лісної місцевості в роки німецько-радянської війни зробила значний внесок у розвиток воєнного мистецтва.

Виходячи з досвіду цієї операції та інших операцій, проведених в горах, можна зробити висновок про те, що специфіка гірської місцевості робить значний вплив на методи організації, підготовки та ведення наступу.

Подальші докорінні зміни у воєнній справі, викликані появою та розвитком принципово нових засобів збройної боротьби, підвищенням можливостей військ, удосконаленням форм і способів ведення воєнних дій, не похитнули положення протє, що бойові дії у гірсько-лісистой місцевості є одними з найскладніших у застосуванні військ в особливих умовах.

Визнаючи можливість ведення бойових дій частинами та підрозділами Збройних сил України у гірсько-лісистой місцевості на території України, необхідно розвивати це положення відповідно до зростання можливостей військ і розвитку поглядів на війни майбутнього.

Отже, можна стверджувати, що досвід набутий під час підготовки та ведення бойових дій в Карпатах у вересні-жовтні 1944 р. набуває свого значення в умовах сьогодення. Він повинен вивчатися, вдосконалюватися і впроваджуватися в сучасну систему бойової підготовки Збройних сил України з урахуванням бойових дій в зоні проведення АТО.

Список літератури:

1. Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941–1945. – К.: Пошуково-видавниче агенство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.
2. Муковський І. Т. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни / І. Т. Муковський, О.С. – К.: Пошуково-вид. агенство «Книга пам'яті України», 1996. – 568 с.
3. ЦАМО РФ, ф. 292, оп. 6850, сп. 531-535, ар. 8-10.
4. Советская военная энциклопедия: [в 8 т.]. – М.: Воениздат, 1977. – Т. 4. – 655 с.
5. Наступление в лесисто-болотистой и горно-лесистой местности. – М.: военное издательство МО СССР, 1961. – С. 111-112, 162.
6. Великая Отечественная война 1941-1945, энциклопедия. – М.: «Советская энциклопедия», 1985. – С. 254.
7. Проэктор Д. М. Через Дуклинский перевал / Д. М. Проэктор – М.: военное издательство МО СССР, 1960. – 215 с.
8. Военно-географический справочник по Западному ТВД. – Л.: штаб Прик ВО, 1968. – С. 5.
9. Гречко А. А. Через Карпаты / А. А. Гречко. – М.: Воениздат, 1970. – 431 с.
10. Советский энциклопедический словарь, изд. 4. – М.: «Советская энциклопедия», 1986. – С. 324.
11. Буховец И. Черновицкий краеведческий музей. Путеводитель. – Уж.: «Карпаты», 1978. – С. 95.
12. Стайко С. Заповідні екосистеми Карпат / С. Стайко, Е. Гадач, Т. Шимон – Л.: «Світ», 1991. – С. 13.
13. За освобождение Чехословакии [под редакцией И. С. Конева]. – М.: военное издательство, 1965. – 388 с.
14. Мельник А. Українські Карпати, еколого-ландшафтознавче дослідження. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – С. 221, додаток 1.
15. Топографічна карта, масштаб – 1:500000, Львів, 15-01-60-00, видан. 1985.
16. Державний архів Закарпатської області, ф. Р-14, оп. 1, спр. 203, ар. 1, (Карта 1:200000 М-34 XXIX, XXX, XXXV, XXXVI, Стрый).
17. Топографічна карта, масштаб – 1:500000, Львів, 15-01-60-00, видан. 1985).
18. Сулик Б. Постмілітарні об'єкти Західного регіону України / Науковий вісник Чернівецький університет: збірник наукових праць. – Чернівці: ЧНУ, 2013. – Вип. 672-673: Географія. – 180 с.
19. Державний архів Закарпатської області, ф. Р-14, оп. 1, спр. 202, ар. 1, (Карта 1:200000 М-35 XXV, XXVI, XXXI, XXXII, Станислав-Черновцы-7, Генеральный штаб Красной армии, издание 1943 г.)
20. Игнатов О., Кузнецов А. Инженерное оборудование местности на линии «Арпада» / О. Игнатов, А. Кузнецов // Военно-инженерный журнал. – 1945. – № 5-6.
21. История второй мировой войны 1939-1945. – М.: военное издательство МО СССР, 1978. – Т. 9. – Стр. 165.
22. Полевое управление 4-го Украинского фронта 20.10.43 г.-25.08.45 г. – ЦАМО РФ. – Ф. 244, оп. 3000, сп. 633, ар. 174.

Репин И.В.

Национальная академия сухопутных войск

АНАЛИЗ ВОЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ОПЕРАТИВНО-СТРАТЕГИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ НАСТУПЛЕНИЯ ВОЙСК КРАСНОЙ АРМИИ В ВОСТОЧНО-КАРПАТСКОЙ ОПЕРАЦИИ (СЕНТЯБРЬ-ОКТЯБРЬ 1944 ГОД)

Аннотация

В статье освещены основные военно-географические характеристики Восточных Карпат в сентябре 1944 года. Проанализировано построение обороны немецко-венгерских войск перед проведением войсками Красной армии Восточно-Карпатской наступательной операции в гористо-лесистой местности. Показаны основные оперативные направления наступательной операции.

Ключевые слова: Восточные Карпаты, горный перевал, оперативное направление, узел обороны.

Repin I.V.

National Academy of Land Forces

ANALYSIS OF MILITARY AND GEOGRAPHICAL CONDITIONS OPERATIONAL STRATEGIC DIRECTION OF OFFENSIVE OPERATION RED ARMY IN THE BATTLE OF THE DUKLA PASS (SEPTEMBER-OCTOBER 1944)

Summary

The article highlights the major military-geographical characteristics of the Eastern Carpathians in September 1944. It's analyzed the defence construction of German-Hungarian troops on the beginning of the Red Army troop's offensive operation in the wooded area of East Carpathian Mountains. It's shown the basic operational direction of the offensive operation.

Keyword: Eastern Carpathians, mountain pass, the operational direction, defence unit.

УДК 93.930

ДОСЛІДЖЕННЯ ВИШУКАНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУХНІ ЧАСІВ ГЕТЬМАНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Чемен Ю.О., Губеня В.О., Бондар Н.П.

Національний університет харчових технологій

Досліджена українська кухня часів Гетьманської України. Знайдено унікальні описи вишуканих напоїв і страв. Проаналізовано матеріали з описами прийомів та бенкетів вельмож. Визначений спосіб сервірування столів, спеціальний посуд та столові прибори того часу. Окреслено вимоги щодо оформлення парадної їдальні гетьманів.

Ключові слова: українська кухня, Гетьманська Україна, бенкети.

Постановка проблеми. Задоволення матеріальних потреб людини, серед яких на першому місці, без сумніву, перебуває харчування, завжди носить соціалізований характер. Дослідження проблеми харчування і його особливостей в різних суспільствах має давню традицію. Цей об'єкт досить рано потрапив у поле зору різних гуманітарних дисциплін – антропології, етнології, соціології, історії, а роботи ряду дослідників (Ф. Броделя, Ж. Ле Гоффа, Н. Еліаса, М. Монтанарі) на сьогодні вже вважаються класичними.

Проблема, що висвітлюється у статті стосується відсутності знань щодо вишуканості української кухні.

При дослідженні цієї проблеми, потрібно об'єднати описи бенкетів вельмож того часу, обслуговування та особливі традиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Подібних досліджень на українському матеріалі, як загальних – по історії харчування, так і окремих її аспектів, вкрай бракує. Це стосується, зокрема, і бенкету як соціального феномену з розгалуженими функціями.

Існують описи досліджень харчування українського народу та національної української кухні. С. Яценко у статті «Традиційна народна їжа як предмет етнографічного дослідження» аналізує роботи вчених, що займалися дослідження українських страв і традиції. Головним висно-

вком є те, що проблеми народної їжі, напоїв та продуктів харчування були в полі зору вчених ще у XIX ст., хоча перші системні описи цієї галузі народної матеріальної культури опубліковані вже в XX ст., особливо зацікавлення цією темою наявне в останні десятиріччя.

Аліна Волкова у статті «Науково-етнографічне дослідження особливостей технології страв української національної кухні» дослідила особливості технології продукції української національної кухні, обумовлених історичними та етнографічними детермінантами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізуючи роботи сучасних вчених, можна зробити висновок, що увага приділяється дослідженню ними повсякденному харчуванню українців, формування традицій і характерних страв українського народу. Акцент на вишукану українській кухню, особливості приготування вишуканих страв і напоїв, обслуговування та харчування вельмож та гетьманів у минулому в цілому є невирішеним питанням.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження вишуканої Української кухні, а саме часів її зародження у Гетьманській Україні. Також аналізується та надається характеристика рецептури страв та напоїв, способу їх подавання, особливості обслуговування та сервірування. Метою є також спростування думки, що українські страви є простими та невибагливими у приготуванні.

Виклад основного матеріалу. Зародження традиції придворного бенкету спостерігається у часи правління Богдана Хмельницького, при початку формування владної системи Гетьманщини та функціонування гетьманського двору. Бенкет, поза сумнівом, слугував засобом утвердження влади гетьмана в очах не лише козацької старшини та населення, а і представників іноземних держав, які приїздили в Україну з посольськими місіями. Описи придворних бенкетів Богдана Хмельницького, які фігурують у звітах послів, дозволяють досить повно реконструювати їх особливості [1, с. 499].

Бути запрошеним до гетьманського столу мав за честь кожний старшина. Вони супроводжувалися вітальними на честь гетьмана та патріотичними промовами гостей, декламування творів придворних поетів. Для гостей між промовами грали музики, а бенкети нерідко завершувалися балами.

Доволі інформативним є опис бенкету, влаштованого в гетьманській резиденції Богдана Хмельницького на честь посольства шведського короля Карла X Густава. Присутні на бенкеті (шведський посол Велінг, шотландський купець, генеральний писар Іван Виговський, козацька старшина, дружина гетьмана) розміщувалися за вузьким столом, в кінці якого, на чільному місці, сидів гетьман Хмельницький. Частували гостей стравами з м'яса, а серед напоїв згадується питний мед, пиво та горілка (останню гетьман пив з невеликої срібної чарочки). Відмова від уживання напоїв сприймалась як образа господаря дому, а тому непитуший шведський посол, як зазначається у джерелі, відгриз шматок скляного кубка, аби лише не демонструвати свою неповагу до гетьмана [11, с. 55-56].

Частування відбувалося у невимушеній атмосфері, що відповідає іншим свідченням про характер придворного життя за гетьманування Богдана Хмельницького. Наприклад, Петро Парчевич у своєму звіті царю Фердинанду про посольство до Богдана Хмельницького на початку 1657 р. зазначає, що після офіційного привітання гетьмана той запросив посла на обід, під час якого підніс тост на честь царя: «Всі гарно випили до дна, приємно з нами говорили, а після обіду досить величаво супроводжували нас аж до нашої гостиниці [6, с. 124].

За подібним сценарієм відбувалося і частування московських послів, наприклад, посольства царського окольничого Федора Бутурліна влітку 1657 р. Однак у цьому випадку виявилася відмінність у посольському церемоніалі та традиціях обох держав. На обідах, влаштованих для послів, були присутні дружина гетьмана Ганна та його дочка Катерина. І якщо для шведського посла перебування жінок за столом було звичним, то царські послі сприйняли цей факт як вияв зневаги до себе, адже у тогочасній Московській державі жінки не брали участі в урочистих застіллях. Господар дому виводив свою дружину та дітей до гостей лише на знак особливої пошани, вона підносила гостю чарку горілки і відразу ж повертала до свого покою. Натомість, для побуту гетьманського двору присутність жінок на частуванні була нормою, що пов'язано з близькістю світської культури Гетьманщини до річпосполитських, відповідно, європейських, а не східних норм.

Варто зауважити, що своєю невимушеністю і відсутністю чітких норм столового етикету придворне життя в Гетьманщині кардинально відрізнялося від Московської держави, де церемоніал остаточно формалізувався вже на початку XVI ст. Посольські обіди тривали там по п'ять-шість годин, що було зумовлено великою кількістю обов'язкових застільних церемоній. Кількість і якість посуду залежали від ставлення до посольства, а, відповідно, загальної політичної ситуації. Втім, на відміну від дипломатичних обідів («столів») з їх жорсткою формалізацією, на звичайних учтах царя і його наближених панували значно вільніші звичаї [3, с. 110-112].

Традиції посольського церемоніалу Гетьманату, закладені ще в середині XVII ст., з певними змінами продовжували існувати і в наступні десятиліття. Так, після офіційної аудієнції у Івана Мазепи посольства Федора Шакловитого, гетьман з послом побували на службі в церкві, а потім повернулися на обід, на якому гетьман пив за здоров'я великих государів, а на вулиці стріляли з 26 гармат. Однак частування далеко не завжди мало подібний розмах і зазвичай влаштовувалося лише для найважливіших посольств та місій. Маємо згадки про аудієнцію у гетьмана іноземних послів, заради яких урочистий бенкет не влаштовувався, а прийом обмежувався частуванням горілкою під час розмови [4, с. 61].

Тогочасна кухня була ареною боротьби впливів жирної сарматської кухні з легкою паризькою. Вишуканий люксусовий стіл, насамперед, орієнтувався на французьку кухню. Стало модним кислий смак поєднувати з солодким. На гетьманській та великопанській кухні мигдаль, родзинки та цукор, який тоді коштував дорого, подавали навіть

до м'ясних страв, які ще поливали медом або сиропами. Тоді в Україні був популярний кулінарний посібник Станіслава Чернецького.

В Україні випускали різні сорти пива, з яких найпопулярнішим було «Аква віта» (подібно до сучасних брендів «Оболоні» або «Сармата»). Відомо й про виробництво шампанського, яке називалося «сектами». Шляхетство та старшина ласували вином власного виробництва, а до гетьманського столу нерідко подавали привозне французьке або угорське. Письменник Самійло Мокриєвич стверджував, що вино належало до «трунків знаменитих».

Культура харчування регламентувала вжиток посуду та приборів. Деякі шляхтичі носили виделки за паском і використовували їх у гостях як ознаку шику. Для пиття вина та пива у козацькому товаристві використовувалася братина – великий мідний кухоль із двома ручками, зробленими з одного боку, який передавали по колу. Гетьмани купували посуд у Чехії та Німеччині. Відомо про срібний сервіз гетьмана Самойловича, який Іван Мазепа використовував не лише на бенкетах козацької старшини, але й вивіз із собою на еміграцію. Козацька старшина купувала посуд, кухлі й чарки в Німеччині та Польщі, з яких особливо популярними були виробни гданських майстрів. Наприклад, лубенський полковник Леонтій Свічка мав кухоль майстра Йогана Роде II, а київський полковник Костянтин Мокієвський володів парними кубками майстра Натанаела Шлаубіца [18, с. 67].

Господарські порадики XVIII ст. дозволяють певною мірою реконструювати наповнення бенкетного столу. В них містяться численні рецепти медових пряників, бубликів, марципанів, мигдальних тортів, десертів з груш, дині, шипшини, порічок, слив, лимонів, зацукрованих суниць, малини, порічок, вишень, горіхів, слив. Також десерти були вінцем будь-якого пишного бенкету. На них господарі не шкодували грошей, а рідкісні продукти та інгредієнти завозилися ще з літа. Західні смаколики, такі як безе, пудинги, тістечка мали великий попит у гетьманів [14, с. 240–253].

Дивиною для Петра I на столі була кава. «Прислуга розносила чорну каву, варену на турецький лад. Не мололи її, лиш товкли на крупі і пражили у мідяних риночках з довгими ручками. Кипучу, з шумкою, приносили й наливали з риночок у філіжанки з гербами Мазепа» [2, с. 19].

Про обсяги споживання тих чи тих продуктів можемо судити з джерел, які демонструють поставки до гетьманського двору. Великою популярністю користувалися рибні продукти. Наприклад, 21 листопада 1727 р. переволчанському дозорцю було наказано надіслати до Глухова сім бочок щук. Значною була закупівля рибних продуктів у Москві та використання їх як жалювання. Серед різних видів риб, які доставляли до гетьманської кухні, найчастіше згадується білуга, осетер, стерлядь, лосось та білорубиця. Вживався в їжу і кав'яр [9].

Про асортимент м'ясних закусок та розмаїх частувань свідчить той факт, що на поминальний бенкет по смерті Данила Апостола з гетьманських маєтностей було надіслано 15 голів великої рогатої худоби, 14 кабанів, 9 баранів, 9 індиків, 61 гуску, 18 качок, 120 курей з ка-

плунами, а також 13 кухлів горілки на 52 відра. Як подарунки до гетьманського столу козацька старшина прислала дичину та птицю (дрохви, журавлі, хохоти). Крім того, дичину до гетьманського столу мали поставляти і гетьманські стрільці та пташники [8].

Широким був асортимент алкогольних напоїв на бенкетах. Значною популярністю серед козацької еліти користувався питний мед. У своєму листі до Івана Забіли Василь Дунін-Борковський, даючи поради щодо прийняття гетьмана, наголошує, що треба потурбуватися «о напитокъ, особъливое о мед добрий» [5, с. 15]. До інших часто вживаних напоїв належали пиво, горілка, вино (є згадки про кримське вино, виноградне, вишневе та сливове). Представники російської влади традиційно закуповували біле та червоне вино, мед і пиво для зустрічі та прийому гетьманів під час їхніх поїздок до столиці. А серед царських пожалувань під час цих візитів та у складі щорічного жалювання зустрічаємо романею, рейнське та іспанське вино, алкан, збитень, пиво з малиною, ячний та вівсяний квас. Рейнське, французьке вино, канарський сект та романея входили у стандартний список покупок, які здійснювали в Москві посланці Івана Скоропадського для потреб його двору. Серед покупок зафіксовані також чай і кава, які вживалися також козацькою старшиною [17].

На Новий рік неодмінним атрибутом святкового гетьманського столу було шампанське. Ігристі вина з'явилися на європейському ринку саме в XVIII столітті і коштували надзвичайно дорого, й до того ж були рідкісними – в Україні їх отримували через Гданськ і Вроцлав [10].

Для приготування страв та напоїв широко використовували прянощі: шафран, корицю, гвоздику, мускатні горіхи, мускатний цвіт, імбир, перець, ягоди ялівцю, кардамон. Наприклад, горілка «мастихина» готувалася за таким рецептом: «взять цинамону, гвоздиковъ, мушкатовой галкы, кожного по два лота, мастиксу чотырь лоты, шкурки помаранчевой лоть, горілки доброй три гарц, в которой корення намочить чрез сутки едны, потомъ перегнать и оцукровать». Вживалися в харчування і лимони, які входили до річного жалювання гетьмана (500 лимонів, на 1711 р. вони коштували 35 рублів) та часто надавалися під час поїздок до Москви [16].

При дворі служив значний штат кухарів, що засвідчують списки гетьманського послу під час візитів до Москви та Петербургу. Наприклад, у 1702 р. Івана Мазепу супроводжувало 11 кухарів, до щоденного раціону яких входили також «чарка вина, крушка пива», а за службу було пожалувано «по сукну амбурскому да по соболю». Під час візиту 1703 р. штат їх був дещо скромнішим і налічував лише 7 осіб (Михайло Гаврилович, Пархом Черкес, Савка Федорович, Василь Немит, Грицько Іванович, Опанас Дудка та Іван Кириченко)⁸⁰. У 1718 році разом з Іваном Скоропадським в Петербурзі перебувало 6 кухарів⁸¹. Троє з них (Процько Шепель, Іван Горбатий та Савка Кухтик) були відправлені додому раніше, а інші залишилися з гетьманом до кінця його візиту. Вдалося також встановити імена кухаря І. Мазепа – Павла та кухмістра І. Скоропадського – Іллі. Високий рівень кваліфікації

гетьманських кухарів засвідчує той факт, що у квітні 1702 р. Іван Мазепа послав служити до російського імператорського двору «породи немецкой» кухаря Яна, який, вочевидь, до того працював на гетьманській кухні. Козацька старшина також дбала про добрих кухарів, особливо якщо йшлося про підготовку до сімейних урочистостей (наприклад, весілля) [13, с. 82].

Про розмах придворних бенкетів та вишуканість їх організації можна судити з опису рухомого майна гетьмана Івана Самойловича. Однак не слід забувати, що побут перших гетьманів був набагато скромнішим, ніж їх наступників, а значна кількість рухомого майна передавалася у спадок від одного гетьмана до іншого, особливо у тому випадку, коли попередника примусово усували з посади. Наприклад, у переліку срібного та позолоченого посуду Івана Самойловича значиться 77 кубків, 60 кружок, 196 стаканів, 9 солонок, 3 горщики, 46 тарелей, 60 тарілок, 181 ложка. Існували окремі чарки для меду і для вина, яких у гетьманському господарстві налічувалося 26 та 11 відповідно [12, с. 996-997]. Деякі чарки мали форму тварин чи міфічних істот: kota, сови, єдиногога. Такою кількістю посуду можна було забезпечити 181 персону запрошених (якщо орієнтуватися на кількість ложок). Використовували виделки та ножі зі срібними держалами, часто іноземного виготовлення [7, 55]. Опис майна наказного гетьмана Павла Полуботка налічує приблизно таку ж кількість посуду: 172 ложки, 152 олов'яних тарелей та 259 тарілок. Тож бенкети при гетьманському дворі могли влаштовуватися в середньому на 170–180 запрошених. Звичайно, побут козацької старшини, навіть наближеної до гетьмана, був скромнішим. Опис майна синів Івана Самойловича – Григорія та Якова – фіксує серед їх рухомого майна лише 92 та 46 ложок, 14 та 12 кружок, 22 та 34 кубки відповідно [15].

Також існує опис одного з повсякденних сніданків гетьмана Івана Мазепа. «На сніданок він їв молочну кашу, яєчню, хліб з маслом та салом, пив чай» [2, с. 39].

Особлива увага гетьманів приділялась оформленню парадної їдальні. Тогочасне придворне життя починає диктувати відповідні норми та правила світських прийомів. Парадні кімнати для прийому гостей оформлялись у відповідності з життям та захопленням господаря будинку. Однею з таких парадних зал в той час стає велика їдальня.

Оформлення парадної їдальні починає приділятися значна увага. Для створення інтер'єру широко використовується розпис стін та живописні полотна. Стіни їдальні прикрашали натюрмортами, картинами на історичну тематику або родинними портретами, чим ще більше підкреслювалась парадність приміщення. Умеблювати їдальню намагалися якомога менше, а лише такими меблями, які були необхідними. Великий парадний стіл розміщувався в центрі їдальні. Стільці, як правило були дуже прості, так як основною до них вимогою була зручність, адже

обіди інколи проходили понад декілька годин. Обов'язковими в їдальнях XVIII ст. були буфети-гірки, на яких виставлялись різні предмети із фарфору та скла, також розміщувались консольні столики. Біля стін стояли невеликі напівшафи для столової білизни та посуду. В кутках та на камінах або печах розставляли різноманітні фарфорові вази з букетами квітів. Світло в їдальні повинно було зосереджуватися в центрі кімнати, тобто на столі, таким чином невід'ємним елементом столу були канделябри.

Сервіровка столу перш за все залежала від соціального та матеріального становища господаря будинку.

Під час сервірування столу перевагу надавали сервізам із срібла, в які крім тарілок, мисок та блюд входило безліч інших предметів. Виготовлялись різноманітної форми лотки, кошики, соусники, посуд для спецій, солонки, чашки для крему. Характерними для сервізів були різноманітні гірки для фруктів, вази для квітів. Необхідність в сервізах була велика, тому що ставились вони окремо біля кожного гостя.

Відомо, що Кирило Розумовський славився своїми званими прийомами і щоразу збирав у себе велику кількість гостей, тож не дарма одне з чільних місць другого поверху палацу К. Розумовського в Батурині займає парадна їдальня [19].

Висновки та пропозиції. Отже, використовуючи матеріали описів банкетів часів Гетьманської України, було визначено наступні пункти:

- посольський церемоніалу Гетьманату починався з відвідування церкви і закінчувався обідом та стрільням з гармат;
- страви тих часів поєднували жирну сарматську кухню з легкою паризькою. кислий смак поєднували з солодким. На гетьманській та великопанській кухні почали вживати мигдаль, родзинки та цукор до м'ясних страв;
- культура харчування регламентувала вжиток посуду та приборів;
- популярними десертами були пряники, бублики, марципани, мигдальні торти, десерти з груш, дині, шипшини, порічок, слив, лимонів, зацукрованих суниць, малини, порічок, вишень, горіхів, слив, західні смаколики, такі як безе, пудинги, тістечка, а також східні солодощі;
- широким був асортимент алкогольних напоїв: питний мед, пиво, горілка, кримське вино, виноградне, вишневе та сливове, біле та червоне вино, романею, рейнське та іспанське вино, французьке вино, алкан, збитень, пиво з малиною, ячний та вівсяний квас. Також вживались чай і кава;
- на новорічному столі з'явилося шампанське;
- під час сервірування столу використовувались срібні сервізи та посуд з порцеляни.

Розповсюдження знань щодо вишуканості українських страв та напоїв, потрібна для повноти знань стосовно історії нашої країни та наших пращурів, а також для зруйнування міфу, що українська кухня це лише борщ, сало та вареники.

Список літератури:

1. Акты ЮЗР. – СПб., 1861. – Т. 3: 1638–1657. – С. 499.
2. Лепкий Б. Мазепа. – Т. І. Мотря, Чикаго. – С. 19, 21–22.
3. Захарова О. Власть церемониалов и церемониалы власти в Российской империи XVIII – начала XX века. Коронации, дипломатические приемы, высочайшие выходы, военные парады, рыцарские карусели, церемониальные застолья, балы. – М.: АиФ-Принт, 2003. – С. 110–112.
4. Кордуба М. Венецьке посольство до Хмельницького (1650 р.) // Записки НТШ. – Львів, 1907. – Т. 78. – С. 61.
5. Материали по истории Малороссии / Под ред. В. Л. Модзалевского. – Чернигов, 1912. – Вып. 1: Письма к Ивану Петровичу Забеле и его вдове (1687–1713). – С. 15.
6. Мацьків Т. Хмельниччина в тогочасних західноєвропейських джерелах. – Острог; Нью-Йорк, 2007. – С. 124.
7. Мірза-Авакянц Н. З побуту української старшини кінця XVII віку // Записки Українського наукового товариства досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. Полтава, 1919. – Вип. 1. – С. 55.
8. НБУВ ІР. Ф. VIII, спр. 242 / 103 /, арк. 152, 192, 226 зв., 328.
9. НБУВ ІР. Ф. I, спр. 53762 / 13 / арк. 176).
10. Олексій Сокирко, Як козаки новий рік святкували, Український тижень № 52 (113) від 25 грудня, 2009.
11. Олячнин Д. Опис подорожі шведського посла на Україну (1656–1657 рр.) // Записки НТШ. Львів, 1937. – Т. 154. – С. 55–56.
12. Опись движимого имущества, принадлежавшего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям Григорию и Якову. 1690 г. // Русская историческая библиотека. – 1884. – Т. 8. – С. 966–967.
13. Приватні листи XVIII ст. – К., 1987. – С. 82.
14. Разновидности марципан и ганнусковой горелки // КС. 1883. – № 7. – С. 240–253.
15. РГАДА. Ф. 229, оп. 2, д. 60, л. 10–11.
16. РГАДА. Ф. 248, оп. 29, д. 1737, л. 1.
17. РГАДА. Ф. 248, оп. 29, д. 1803, л. 41; д. 1751, л. 59, 61.
18. Свербигуз В. До генези українського самодержавства. – К., 2008, с. 67.
19. Юлія Цапко «Парадна їдальня палацу», Слово «Гетьманської столиці», № 2 (25), 2011 р.
20. <http://carstvo.at.ua/>
21. <http://hotel-grybova-hata.com/>
22. <http://odessa.nemohotels.com/>
23. <http://uslad.com.ua/>
24. <http://www.11mirrors-hotel.com/>
25. <http://www.bakkara-hotel.com.ua/>
26. <http://www.historyhotel.com.ua/>
27. <http://www.radozamok.com.ua/ua>
28. http://zamistom.in.ua/dnepropetrovskaya_oblast/189_zakrytyy_otel_friend_house

Чемен Ю.О., Губеня В.А., Бондар Н.П.

Национальный университет пищевых технологий

ИССЛЕДОВАНИЕ ИЗЫСКАННОЙ УКРАИНСКОЙ КУХНИ ВРЕМЕН ГЕТМАНСКОЙ УКРАИНЫ

Аннотация

Исследована украинская кухня времен Гетманской Украины. Найдены уникальные описания изысканных напитков и блюд. Проанализированы материалы с описаниями приемов и банкетов знати. Определены способ сервировки столов, специальная посуда и столовые приборы тех времен. Обозначены требования к оформлению парадной столовой гетманов.

Ключевые слова: украинская кухня, Гетманская Украина, банкеты.

Chemen Y.O., Hubenya V.O., Bondar N.P.

National University of Food Technologies

RESEARCH OF EXQUISITE CUISINE DURING HETMANATE UKRAINE TIMES

Summary

Studied Ukrainian cuisine of Hetmanate Ukraine times. It's founded unique descriptions of fine food and drinks. It's analyzed the material with descriptions of receptions and banquets for the nobility. It's identified ways of serving tables, special dishes and cutlery at the time. It's marked requirements for registration of the grand dining room for Hetman.

Keywords: Ukrainian cuisine, Hetmanate Ukraine, banquets.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.147

ПЕДАГОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО СТИЛЮ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Акімова О.М., Кузнецова О.В.

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури обґрунтована актуальність проблеми формування інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя. У статті розкривається суть педагогічної рефлексії як одного з факторів формування інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя. Рефлексія власної діяльності розглядається як один із основних способів розв'язання проблеми професійного вдосконалення педагога. Інноваційний стиль професійної діяльності майбутнього вчителя характеризуємо як складне системне особистісне утворення, яким охоплюється сукупність інтелектуальних, мотиваційних, психічних властивостей і професійно значущих якостей, що виникають і розвиваються у взаємодії суб'єкта зі специфічними видами діяльності: навчально-дослідницької, інноваційної та педагогічної. Обґрунтовано роль рефлексії під час виявлення творчого потенціалу майбутнього фахівця.

Ключові слова: педагогічна рефлексія, професійна самооцінка, самоаналіз, інноваційний стиль професійної діяльності, формування інноваційного стилю професійної діяльності.

Постановка проблеми. Розбудовою української держави перед сучасною освітою ставиться досить важливе й невідкладне завдання по підготовці висококваліфікованих, компетентних фахівців на рівні світових стандартів, соціально та професійно мобільних, конкурентоспроможних на вітчизняному, європейському та світовому ринках праці.

Нині ефективним способом реалізації вищезазначених аспектів, а відповідно, й одним із факторів формування інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя ми вважаємо підготовку не просто високоосвіченого спеціаліста, а працівника нестандартного творчого мислення, спроможного до педагогічної рефлексії. Виходячи з вищезазначеного, дослідження суті педагогічної рефлексії набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На підставі огляду літератури свідчимо, що питанням розвитку інноваційного стилю людини значної уваги надавали вчені А. Адлер, Л. Андрюхіна, Л. Дорфман, І. Ісаєв, Є. Клімов, Л. Макарова, В. Мерлін, В. Посталюк, В. Сластьонін, О. Устюгова, М. Щукін.

Проблеми визначення суті та факторів процесу формування інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя віднайшли своє відображення в працях С. Вершловського, В. Загвязинського, І. Зимньої, І. Ісаєва, Є. Клімова, Д. Леонтєва, Л. Лесохіної, Л. Макарової, А. Маркової, В. Мерліна, Н. Ніконової, В. Сластьоніна, Л. Подимової, Н. Шеліхової та інших учених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Постає проблема визначення суті інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя, зміст взаємодії суб'єкта зі специфічними видами діяльності: навчально-дослідницької, інноваційної та педагогічної, роль рефлексії під час виявлення творчого потенціалу майбутнього фахівця.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні суті педагогічної рефлексії як одного з факторів формування інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. Становлення української держави на сучасному етапі вимагає підвищення ролі та статусу професії учителя у суспільстві. Учитель як уповноважений суспільства нарівні з батьками несе відповідальність за соціальну зрілість кожного вихованця. Зазначимо, що саме працівникам педагогічної галузі належить втілити в життя основні принципи освіти української держави, а саме:

- доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освіти;
- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- гуманізм, демократизм;
- пріоритетність загальнолюдських цінностей над політичними класовими інтересами;
- органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність державної системи освіти від політичних партій, інших громадських і релігійних організацій;
- науковий, світський характер освіти у державних навчально-виховних закладах;
- інтеграція з наукою та виробництвом, взаємозв'язок з освітою інших країн;
- єдність і наступність, безперервність і різноманітність освіти, відповідність її світовому рівню [1].

Інноваційний стиль професійної діяльності майбутнього вчителя являє собою складне системне особистісне утворення, яким охоплюється сукупність інтелектуальних, мотиваційних, психічних властивостей і професійно значущих якостей, що виникають і розвиваються у взаємодії суб'єкта зі специфічними видами діяльності: навчально-дослідницької, інноваційної та педагогічної [7].

Закономірно припустити, що провідним фактором становлення інноваційного стилю професійної діяльності педагога є здобути ним знання та інформація. Однак у всій масі одержуваної інформації постійно відбувається її відбір і співвіднесення зі змістами професійної діяльності й поведінки, тобто в результаті попередньої рефлексії.

Високий рівень розвитку педагогічної рефлексії є однією з важливих умов творчої діяльності педагога, пов'язаної з осмисленням власної свідомості, власних дій, самопізнанням власного «Я» і, як результат, – налагодженням правильних взаємин із учнями, колегами, адміністрацією [7].

У своєму дослідженні Б. Вульфов і В. Харькін зазначають, що під рефлексивними здібностями варто розуміти вміння людини здійснювати пошук підстави власної діяльності та змінювати себе на основі своїх психофізіологічних особливостей і знання механізму рефлексії. Рефлексія – це не просте осмислення того, що є в людині, а й переробка індивідуально-особистісної сфери, здібностей до пізнання й діяльності [3].

Будучи механізмом самоаналізу, педагогічна рефлексія стає інструментом самоконтролю, осмислення й відповідальної поведінки. Н. Пешкова, С. Пешков підкреслюють необхідність розвитку рефлексивних здібностей у кожного вчителя. Вони вважають, що рефлексія – це не просто знання або розуміння самого себе, а й з'ясування того, як інші знають і розуміють Вас, Ваші особистісні особливості, емоційні реакції й когнітивні уявлення. Коли змістом цих уявлень є предмет спільної діяльності, розвивається особлива форма рефлексії – предметно-рефлексивні взаємини.

Рефлексія власної діяльності розглядається як один із основних способів розв'язання проблеми професійного вдосконалення педагога. О. Газман і А. Петровський [4] стверджують, що самовизначення педагога й оволодіння професійною майстерністю багато в чому засновані на педагогічній рефлексії, якою охоплюються такі компоненти: усвідомлення вчителем справжніх мотивів своєї педагогічної діяльності; уміння відрізнити власні труднощі та проблеми від труднощів і проблем вихованців; здатність поставити себе на місце іншого, усвідомити й побачити те, що відбувається, очима вихованця; спроможність до оцінювання власних дій для коректування професійної самооцінки.

Визначаючи роль рефлексії в професійній діяльності, В. Рябцев зауважує, що вона полягає в установленні зв'язку між конкретно-практичними діями та змістом значеннєвих утворень (понять), завдяки чому яких задається й регулюється професійна діяльність [7].

Такої ж думки й З. Метасєва, яка вважає, що одним із вирішальних факторів у забезпеченні зміни в освітньому процесі є творче мислення педагога, сутність якого полягає в умінні освоїти свій досвід, що фіксується в рефлексії. Віднайти в ньому зачатки нових способів педагогічного впливу на навчальну діяльність, категоріально оформити взірці нових способів і відобразити їх у сучасних технологічних формах [10].

У психологічних дослідженнях А. Маркової рефлексія розглядається як один із важливих механізмів, що забезпечують здатність людини до

нових умов діяльності. Рефлексивна функція виникає й реалізується в будь-якій діяльності, коли виникає яке-небудь утруднення. При цьому вона здійснюється для реконструкції утруднення, що виникло, і виявлення його причин, тобто визнаним стало те, що рефлексія служить удосконаленню різних видів діяльності, і отже, правомірно визнавати рефлексію механізмом розвитку інноваційного стилю професійної діяльності [8].

Як зазначає у своєму дослідженні Л. Борисова, професійна самооцінка є самостійним елементом у структурі професійної «Я-концепції», де рівень самооцінки відбиває ступінь власної гідності й характер спрямованості вчинків педагога. Фахівець із адекватною самооцінкою не може допустити рутинності й низької результативності в педагогічній діяльності, він прагне до оригінальності, творчості у своїй праці. Однак низька самооцінка не обов'язково є показником «комплексу професійної неповноцінності» [7].

А. Деркач, Н. Кузьміна, А. Реан звертають увагу на дві складові самооцінки: самооцінка результату (оцінювання досягнутого) і самооцінка потенціалу (оцінювання своїх можливостей). Першою відбивається задоволеність (або незадоволеність) досягненнями, а друга – віру у свої сили [5].

Оцінювання своїх можливостей, із погляду теорії самодостатності, сприяє тому, що людина буде уникати ситуацій, за яких, на її переконання, вона не зможе впоратися, але візьме участь у таких ситуаціях, з якими вважає себе здатною упоратися. Інакше кажучи, переконання у своєму потенціалі вплине на вибір педагога: спробувати чи ні змінити свою поведінку та братися чи ні за рішення того або іншого завдання.

Оскільки самооцінка найбільше виявляється в діяльності, Н. Боритко вважає за доцільне в її структурі виокремити чотири елементи, що відповідають чотирьом елементам діяльності: мету, засіб, процес і результат. У підсумку у структурі професійного оцінювання педагога автор виокремлює самооцінку: потенціалу (можливостей здійснити діяльність); стратегії (реалістичності поставлених цілей і завдань); процесу (методичної його забезпеченості) і результату (задоволеність досягнутим).

Сучасні дослідники до рефлексивних процесів відносять самосвідомість, самоаналіз, переосмислення й повторну перевірку власної думки про себе, думки про інших людей, а також про те, що, на думку суб'єкта, думають про нього інші люди, як вони його оцінюють і як до нього ставляться [9]. Рефлексивний характер педагогічної діяльності полягає в тому, що, керуючи діяльністю учнів, учитель дивиться на себе та свої дії (й оцінює їх) начебто очима учнів. За такого рівня педагогічної рефлексії в педагога формується вміння ставати на точку зору учня, уявляти його внутрішній світ, установки, ставлення не тільки до навчального предмета, а й до особистості самого педагога. Рефлексивний характер педагогічної діяльності віднаходить своє виявлення і стосовно вчителя до самого себе. Так, залучаючись до активного спілкування з учнями, стаючи одним із учасників діалогу з ними, учитель водночас не втрачає контролю над собою; він оцінює себе як учасника діалогу з точки зору того, наскільки, вдається йому організувати цей діалог і наскільки-

ки активний у ньому учень. Одним із досить вичерпно вивчених видів рефлексії, що функціонує у творчій діяльності вчителя, є аналіз та узагальнення їм свого педагогічного досвіду.

Під час навчання студенти мають можливість удаватися до педагогічної рефлексії власної діяльності завдяки різним видам педагогічної практики на базі загальноосвітніх навчальних закладів. Це дає можливість реалізувати засвоєні теоретичні знання, уміння й навички на практиці, осмислити результати своєї педагогічної діяльності й, оцінивши її результати, спланувати свою подальшу професійну діяльність. Під час педагогічної практики студенти докладно описують свої дії, що, в свою чергу, сприяє самоаналізу й самооцінці власної діяльності. Цей вид педагогічної рефлексії сприяє формуванню навичок об'єктивного оцінювання здійснюваної педагогічної діяльності й має вагому практичну цінність, оскільки студенти мають можливість ознайомитись із метою та змістом навчальної програми, здійснювати особистісно орієнтований підхід до навчання, а також перевірити доцільність запроваджуваних методів, прийомів і засобів у педагогічному процесі. Крім того, студенти можуть порівняти власні записи з записами своїх товаришів і проаналізувати ефективність

своєї педагогічної діяльності та діяльність інших, шляхом обміну думками про отриманий досвід, знання, враження, що відносяться безпосередньо до практичної діяльності.

Висновки і пропозиції. Педагогічна рефлексія відіграє важливу роль у професійній підготовці та розвитку майбутнього педагога. Завдяки рефлексії студент аналізує здобуті знання та практичний досвід, доходить висновків і буде плани на майбутнє. Рефлексія допомагає майбутньому фахівцеві виявляти більшу гнучкість у плануванні уроків ті занять із урахуванням реальних комунікативних потреб і психологічних особливостей учнів, що переводить взаємодію вчителя й учня з «суб'єкт-об'єктного» рівня на «суб'єкт-суб'єктний».

Отже, педагогічна рефлексія є ще одним фактором, що впливає на процес формування інноваційного стилю професійної діяльності майбутнього вчителя, тому що саме нею визначається ступінь власної гідності й, найголовніше, характер спрямованості вчинків педагога. Без формування адекватної педагогічної рефлексії в процесі професійної підготовки навряд чи можливе формування спеціальних педагогічних здібностей, індивідуальних властивостей і якостей у майбутніх учителів.

Список літератури:

1. Акімова О. М. Педагогічні умови організації позааудиторної самостійної роботи майбутніх учителів початкових класів: дис. канд.: 13.00.04 / Акімова Олена Михайлівна – Харків, 2013. – 225 с.
2. Ангеловски К. Учителя и инновации / К. Ангеловски; пер. с макед. В. П. Диденко. – М.: Просвещение, 1991. – 159 с.
3. Вульф В. З. Педагогическая рефлексия / В. З. Вульф, В. Н. Харькин. – М.: Педагогика, 1995. – 85 с.
4. Газман О. С. Воспитатель / О. С. Газман, А. В. Петровский // Российская педагогическая энциклопедия: в 2-х т. – М., 1993. – Т. 1. – С. 168-169.
5. Деркач А. А. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / А. А. Деркач, Н. В. Кузьмина. – М.: РАУ, 1993. – 32 с.
6. Козлова О. Г. Методика інноваційного пошуку вчителя: Навч.-метод. посібник. – Суми: ВВП «Мрія – 1» ЛТД, 1998. – 96 с.
7. Кузнецова О. . Формування інноваційного стилю професійної діяльності у студентів педагогічного коледжу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Кузнецова Оксана Вікторівна. – Харків, 2009. – 187 с.
8. Маркова А. К. Психологические особенности индивидуального стиля деятельности учителя / А. К. Маркова, А. Я. Никонова // Вопросы психологии. – 1987. – № 5. – С. 40-48.
9. Мерлін В. С. Психологія індивідуальності / В. С. Мерлін / Під ред. Е. А. Клімова. – М., 1996.
10. Метаева В. А. Рефлексия и ее роль в преодолении профессиональных затруднений педагога: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогика и возрастная психология» / В. А. Метаева. – Екатеринбург, 1996. – 24 с.
11. Паламарчук В. Ф. Першоснови педагогічної інноватики / В. Ф. Паламарчук. – К.: Знання України, 2005. – Т. 1. – 419 с.; Т. 2. – 504 с.
12. Підласий І. Формування професійного потенціалу як мета підготовки вчителя / І. Підласий, С. Трипольська // Рідна школа. – 1998. – № 1. – С. 3-8.
13. Слостенин В. А. Педагогика. Инновационная деятельность / В. А. Слостенин, Л. С. Подымова. – М.: Магистр, 1997. – 308 с.

Акимова Е.М., Кузнецова О.В.

Харьковская гуманитарно-педагогическая академия

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РЕФЛЕКСИЯ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО СТИЛЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Аннотация

На основании анализа психолого-педагогической литературы обоснована актуальность проблемы формирования инновационного стиля профессиональной деятельности будущего учителя. В статье раскрывается суть педагогической рефлексии как одного из факторов формирования инновационного стиля профессиональной деятельности будущего учителя. Рефлексия собственной деятельности рассматривается как один из основных способов решения проблемы профессионального совершенствования педагога. Инновационный стиль профессиональной деятельности будущего учителя характеризуем как сложное системное личностное образование, которым охватывается совокупность интеллектуальных, мотивационных, психических свойств и профессионально значимых качеств, которые возникают и развиваются во взаимодействии субъекта со специфическими видами деятельности: учебно-исследовательской, инновационной и педагогической. Обоснована роль рефлексии при обнаружении творческого потенциала будущего специалиста.

Ключевые слова: педагогическая рефлексия, профессиональная самооценка, самоанализ, инновационный стиль профессиональной деятельности, формирование инновационного стиля профессиональной деятельности.

Akimova O.M., Kuznetsova O.V.

Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy

PEDAGOGICAL REFLECTION AS A FACTOR IN THE FORMATION OF AN INNOVATIVE STYLE IN THE FUTURE TEACHER'S PROFESSIONAL ACTIVITY

Summary

The article is based on psychological and pedagogical literature analysis of the problem formation urgency of an innovative style in future teacher professional activity. The article reveals the essence in pedagogical reflection as a factor of formation in an innovative style of the future teacher professional activity. Reflection own activities is regarded as one of the main ways to address the problem of teacher professional development. The innovative style of the professional activity of the future teacher characterizes as complicated personal formation system, which covers the totality of intellectual, motivational, psychological characteristics and professionally significant qualities that emerge and develop in conjunction with the specific subject of activities: teaching, research, innovation and teaching. It substantiates the role of reflection upon detection of the creative potential of the future specialist.

Keyword: pedagogical reflection, professional self-esteem, self-awareness, innovative style of professional activity, the formation of an innovative style of professional activity.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF FUTURE DESIGNERS PREPARATION AT THE COLLEGE OF ARTISTIC PROFILE TO THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL CAREER

Alekseyeva S.V.

Institute of Vocational Education
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

In the articles, lighted up theoretical and methodical bases of preparation of future designers to development of professional career in the colleges of artistic profile, that has a substantial value for preparation of specialists able to provide filling of market of commodities and services in the field of design. Educated basic contradictions between the necessities of labor-market and low level of professional readiness of graduating students of colleges of artistic profile to development of career. Basic conceptions of preparation of future designers are analyzed to development of professional career, that orientated on forming of professional mobility of specialists in the modern terms of labor-market. Set basic tasks to maintenance of preparation of future designers to development of professional career in the colleges of artistic profile. The methodical providing of process of preparation of future designers is described to development of professional career, that contains an authorial course, network on-line platform of educating, program of increase of mastery of teachers to preparation of young people to the choice of professional career, methodology of evaluation of readiness of future specialists to this process.

Keywords: professional career, career advancement, pedagogical terms, solidity of preparation, readiness to development of career.

Raising of problem. Design as a key element of economic policy provides competitive advantages of products at today's global marketplace. The training of specialists who are able to provide the market with goods and services production that meets international quality standards is a requirement of the time. Modern labour market development trends require maximum focus on professionalism, competence, career maturity of the future experts in the field of design. The relevance got by a problem of career-oriented training of future designers capable of rapid adaptation to organizational and technological changes in the industry of design. Namely educational institutions must be an effective mechanism for the formation of youth career resource, which, in accordance with their own interests and needs ready for effective career self-realization in the design activity.

In the tough conditions of competition at the labour market achievement of career goals impossible without the implementation of the strategic plan developed by the professional careers that are particularly important at the stage of training. Because of motivation for career growth future specialist is capable of forming a pragmatic model of behaviour at the labour market and the implementation of a professional career on the basis of a rational approach. Knowledge of the possible models of career, the ability to plan, manage and implement the process of career development will help designers to be competitive at the labour market and to decide on personal perspectives of professional fulfilment.

Analysis of the last researches and publications. Scientific understanding of the problem of the study have been contributed by the theoretical ideas of modern scholars, dedicated to pedagogical, psychological, social, legal, organizational issues of mechanisms for identifying of career growth as the basis for successful professional activity (A. Markova, O. Tolstaia, M. Safonov, V. Chiker). A notable

phenomenon in the study of issues of professional career become works: M. Miropolskaia – professional orientation as a basis for the formation and construction of the professional career (2004) [4], A. Borisiuk – professional career as a socio-psychological phenomenon: the stages, types of professional career (2007) [1], P. Kalinichenko – psychological aspects of an individual's career: the main motifs, types, phases and stages of career choice (2006) [3], S. Sotnichia – career management (2001), I. Nazarov – psychological and pedagogical support of graduates of educational institutions in designing of strategies personal and professional life (2007) [6], L. Prokofiev – professional career of men and women (2000), A. Poplavskaia – the problem of the professional career [5]; O. Slobodeniuk – the concept of the formation of a conscious choice of professional career (2007), D. Zkatnov – preparation of student youth to the choice of a professional career on the principles of personal-oriented approach; structure and indicators of students ready to build a professional career (2010) [2].

A selection of not decided is earlier parts of general issue. The analysis of the problem shows that the design's education system has contradictions that hinder the formation of readiness of the future designers to develop professional career. This is caused by a certain discrepancy between the content of the training and the requirements of modern society to its quality. In particular, controversy has arisen between: the needs of the labour market and the low level of professional training of graduates of colleges of art profile to this process; prominent labour market demand for specialists in the design and the lack of elaboration of theoretical and methodological bases of preparation with the already formed conscious choice of professional career in design activities; the need for training of the designers who are able to provide competitive products and the lack of conditions for the formation of future designers the positive ca-

reer expectations, aimed at the development and implementation of their own creativity; a torrent of modern design technologies and the unwillingness of the future experts to self-education and self-affirmation in the design activity; the necessity of formation of readiness of future designers to the selection and development of the professional career and the insufficient level of professional competence of teachers in the preparation of young people to this process. Bridging the marked contradictions is possible provided by the solution of theoretical and practical problems of increase of readiness of graduates to the selection and development of professional career in the design field.

Aim of the article. Ground theoretical and methodological basis of training of future designers at colleges of art profile to develop professional career.

Exposition of basic material. The purpose of the study: justify theoretically, develop and experimentally verify the contents, forms and methods of training future designers to develop professional career in art college profile.

Research concept is based on the provisions of the design philosophy of education, the theory of development of pedagogical systems, personality theory and management theory. Preparing students for the selection and development of professional career should be focused on the professional development of future designers with career opportunities, interaction with potential employers in order to study the actual needs of the design industry.

The leading idea of the concept of study lies in the fact that the choice of educational program of training of future designers to develop professional career should be focused on the formation of professional mobility of future specialists in modern labour market conditions. The quality of training of future designers ensure the implementation of the theoretically grounded pedagogical conditions that make it possible to design an appropriate system of modern educational technologies that will contribute to their readiness for the development of professional career. The effectiveness of training of future designers to develop professional career is ensured by the formation of the internal needs of future professionals in career development, which should take place on the principle of individual approach to the use of a complex of appropriate diagnostic methods.

The general hypothesis of the study is that the willingness of future designers to develop professional career will be effective on condition of creation of corresponding psychological and pedagogical conditions, the implementation of theoretically based forms and methods of training, the development of model and technologies of preparation for this process.

The research tasks: to analyse the state of research problem of training future designers to develop professional career in the pedagogical theory and practice; theoretically justify preparedness framework of future designers to develop professional career in colleges of artistic profile; to identify the psychological and pedagogical factors of selection and development of professional career in design activity; to develop the concept of training of future designers to develop professional career; to identify the pedagogical conditions of training of future designers to develop professional career

at colleges of artistic profile; theoretically justify and experimentally verify the forms and methods of training of future designers to develop professional career using the methodology of assessment of their readiness for this process; to develop and test the model and technology of training of future designers to develop professional career.

To achieve the tasks we used the set of interrelated methods: theoretical: scientific analysis of the main categories of research, analysis, synthesis of philosophical, psychological, pedagogical, art history, cultural knowledge; monographic studies, methodological literature and regulatory documents; system and functional analysis, comparison, modelling, classification, systematization and synthesis of theoretical and methodological principles; empirical: diagnostic (psycho-pedagogical observation, interviews, tests, questionnaires, interviews, peer review); pedagogical experiment with qualitative and quantitative analysis of the results; retrospective analysis of teaching experience of the author.

The experimental results of the study were analysed using statistical methods for processing quantitative and qualitative interpretation of the data obtained using the methods of mathematical statistics and computer technology tools.

The scientific novelty of the study is that the first time it was theoretically grounded the concept of training of future designers at colleges of artistic profile to develop professional career, which provides a solution to urgent social and educational issues regarding the creation of conditions for the realization of citizens' constitutional rights to free development of personality, to work and to professional development; pedagogical conditions of training of future designers to develop professional career at colleges of artistic profile, in particular: the creation of a positive motivational guidance to professional career; providing basic orientation of training of future specialists for practical work that will help to master the relevant professional knowledge and skills of career building; accessibility of online training to develop professional career in design activity within or outside the education system of design; raising the level of qualification of teachers in preparing young people to develop professional career in design activity; it was designed and theoretically substantiated the model and technology of training of future designers to develop professional career, criteria, indicators and levels of formation of readiness of future designers to develop professional career; there were improved forms and methods of professional training to develop professional career, which will boost the process of formation of positive career expectations; there have been further developed position relative to strengthen the training of future designers at colleges of artistic profile and filling in the teaching with the concept of «professional career in design activities.»

The practical significance of the study is in development of methodological support of future designers preparatory process for the development of professional career, that includes the author of the program «Job and Career», built of professionally oriented modules that can be implemented in the educational process in the study of fundamental disciplines or as a separate special course;

online network platform of learning the basics of professional career development in order to create the skills of future designers and their careers organizer skills; guide to psychological and pedagogical support of preparatory process of the future designers for the development of professional career; program of improvement of the level of qualifications and skills of teachers for the preparation of young people for choosing and development of a career in design activity; methodology of estimation the readiness of the future designers to choosing and development of professional career with the corresponding diagnosing complex technologies; methodological recommendations to establish employment monitoring system, and the success of the implementation of professional career of graduates of colleges of art profile.

Conclusions and suggestions. Analysis the state of research problem of training future designers to develop professional career in the pedagogical theory and practice testifies to the necessity the psychological and pedagogical factors of selection and development of professional career in design activ-

ity. The concept of training of future designers at colleges of artistic profile to develop professional career, which provides a solution to urgent social and educational issues regarding the creation of conditions for the realization of citizens' constitutional rights to free development of personality, to work and to professional development; pedagogical conditions of training of future designers to develop professional career at colleges of artistic profile, in particular: the creation of a positive motivational guidance to professional career; providing basic orientation of training of future specialists for practical work that will help to master the relevant professional knowledge and skills of career building; accessibility of online training to develop professional career in design activity within or outside the education system of design; raising the level of qualification of teachers in preparing young people to develop professional career in design activity. Must be improved forms and methods of professional training to develop professional career, which will boost the process of formation of positive career expectations.

References:

1. Bory'syuk A. S. Profesijna kar'yera yak social'no-psy'xologichny'j fenomen: [etapy, ty'py' prof. kar'yery'] / A. S. Bory'syuk // Problemy' zag. ta ped. psy'xologiyi: zb. nauk. pr. In-tu psy'xologiyi im. G. S. Kostyuka APN Ukrainy'. – K., 2007. – T. 9, ch. 4. – S. 94-101.
2. Zakatnov D. O. Organizacijno-pedagogichne zabezpechennya pidgotovky' uchniv'skoyi molodi do planuvannya kar'yery' / D. O. Zakatnov // Teoret.-metod. problemy' vy'xovannya ditej ta uchn. molodi: zb. nauk. pr. / APN Ukrainy', In-t problem vy'xovannya [ta in.]. – K., 2010. – Vy'p. 10, kn. 2. – S. 373-380.
3. Kaleny'chenko R. A. Psy'xologichni aspekty' indy'vidual'noyi kar'yery': [osn. moty'vy, ty'py, stadiyi ta etapy' vy'boru kar'yery'] / R. A. Kaleny'chenko // Problemy' ta perspekty'vy' formuv. nac. gumanit.-texn. elity': zb. nauk. pr. / APN Ukrainy', Nacz. texn. un-t «Xark. politexn. in-t». – X., 2006. – Vy'p. 9/10. – S. 129-135.
4. Miropol's'ka M. A. Profesijna oriyentaciya yak osnova formuvannya ta pobudovy' profesijnoyi kar'yery' / M. A. Miropol's'ka // Byul. In-tu pidgotov. kadriv derzh. sluzhby' zajnyatosti Ukrainy'. – 2004. – № 2. – S. 17-19.
5. Poplavs'ka A. P. Problema zdijsnennya profesijnoyi kar'yery': analiz zarubizhny'x ta vitchy'znyany'x pidxodiv / A. P. Poplavs'ka // Problemy' zag. ta ped. psy'xologiyi: zb. nauk. pr. In-tu psy'xologiyi im. G. S. Kostyuka APN Ukrainy'. – K., 2005. – T. 7, vy'p. 1. – S. 250-260.
6. Problemy' my'stecz'koyi osvity: Ty'pologichni kry'teriyi ta naukovno-metodologichna rozrobka / Insty'tut kul'turologiyi AMU. – K.: SPD Golosuj, 2005. – 400 s.

Алексеева С.В.

Институт професійно-технічної освіти
Національної академії педагогічних наук України

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ДИЗАЙНЕРІВ У КОЛЕДЖАХ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ ДО РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ

Анотація

У статті висвітлені теоретичні та методичні основи підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку професійної кар'єри у коледжах художнього профілю, що має суттєве значення для підготовки фахівців, здатних забезпечити наповнення ринку товарів і послуг у сфері дизайну. Виявлені основні суперечності між потребами ринку праці та низьким рівнем професійної готовності випускників коледжів художнього профілю до розвитку кар'єри. Проаналізовано основні концепції підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку професійної кар'єри, що зорієнтовані на формування професійної мобільності фахівців в сучасних умовах ринку праці. Визначені основні завдання змісту підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку професійної кар'єри в коледжах художнього профілю. Охарактеризовано методичне забезпечення процесу підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку професійної кар'єри, що містить авторський курс, мережеву он-лайн платформу навчання, програму підвищення майстерності викладачів щодо підготовки молоді до вибору професійної кар'єри, методику оцінювання готовності майбутніх фахівців до цього процесу.

Ключові слова: професійна кар'єра, кар'єрне зростання, педагогічні умови, фундаментальність підготовки, готовність до розвитку кар'єри.

Алексеева С.В.

Институт профессионально-технического образования
Национальной академии педагогических наук Украины

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ДИЗАЙНЕРОВ В КОЛЛЕДЖАХ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОФИЛЯ К РАЗВИТИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КАРЬЕРЫ

Аннотация

В статье, освещенные теоретические и методические основы подготовки будущих дизайнеров к развитию профессиональной карьеры в колледжах художественного профиля, который имеет существенное значение для подготовки специалистов, способных обеспечить наполнение рынка товаров и услуг в сфере дизайна. Выявленные основные противоречия между потребностями рынка труда и низким уровнем профессиональной готовности выпускников колледжей художественного профиля к развитию карьеры. Проанализированы основные концепции подготовки будущих дизайнеров к развитию профессиональной карьеры, что сориентированы на формирование профессиональной мобильности специалистов в современных условиях рынка труда. Определены основные задания содержанию подготовки будущих дизайнеров к развитию профессиональной карьеры в колледжах художественного профиля. Охарактеризовано методическое обеспечение процесса подготовки будущих дизайнеров к развитию профессиональной карьеры, которое содержит авторский курс, сетевую он-лайн платформу обучения, программу повышения мастерства преподавателей к подготовке молодежи к выбору профессиональной карьеры, методику оценивания готовности будущих специалистов к этому процессу.

Ключевые слова: профессиональная карьера, карьерный рост, педагогические условия, фундаментальность подготовки, готовность к развитию карьеры.

UDC 81'23:338.48

PECULIARITIES OF ROLE-PLAY METHOD APPLICATION IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING FOR THE STUDENTS OF THE FIELD OF STUDY «TOURISM» (based on the materials used in L'viv Institute of Economics and Tourism)

Baglay O.I.

L'viv Institute of Economics and Tourism

The article highlights the necessity and effectiveness of role-play method application in foreign language learning in future tourism specialists training. The author describes typical topics of role-plays, their stages of creation and performance. Methods of students' correction are stressed. Much attention is paid to the role of teacher in role-play. Some ways to avoid intercultural communication conflicts are represented.

Keywords: role-play, foreign language, intercultural communication, future tourism specialists, professional activity.

Problem topicality. For graduates of higher educational establishments of tourist profile mastering of foreign languages is a pledge of successful professional activity, means of professional communication with tourists, collaboration with foreign colleagues in the joint activities etc. The purpose of university students training for tourist sphere is an intercultural oriented person who has profound knowledge and skills of intercultural competence.

Intercultural competence means the availability of knowledge and skills which are used in the process of communication with culturally different people, which is a key element in the content of future tourism specialists training; availability of knowledge about his/her cultural identity and traditions in order to use this knowledge in the process of communication with culturally different personalities and develop determined beha-

vioural strategies that will be accepted in communication with the representatives of other cultural groups [1, p. 238].

That's why successful professional activity in the tourist sphere is impossible without knowledge of foreign languages, which is an important reserve of professional level increase, enrichment of knowledge in the specialty and success in work after graduation.

The application, in particular, of interactive methods in foreign language teaching gives the possibility to strengthen student's communicative skills due to simulating real situations.

Analysis of recent research and publications. The problem of future tourism specialists training by means of foreign language through the use of various interactive methods was investigated by such scientists as N. Bondar, E. Bondarenko, N. Chmiliarchuk, N. Dzendzyura, M. Galitz-

ka, N. Kaytan, L. Knodel, Yu. Matviiv-Lozyns'ka, B. Philips and others.

Unsolved aspects of the problem. But the application of role-play method foresees some peculiarities in foreign language learning in future tourism specialists training which are not always taken into consideration such as role-play stages, its plot and performance, students' correction, role of teacher in it, intercultural conflicts.

The aim of the article is to prove the necessity and effectiveness of role play method application in foreign language learning in future tourism specialists training.

Base material. Role-play is a form of speaking when you want to enact another person, surf into imaginary situation [5]. The application of role-play in foreign language class allows introducing variety into the learning process, giving it pace, thus encouraging students to cooperate with each other.

The plots of role-plays correspond to the topics included into the thematic plan of disciplines. For the students of the field of study «Tourism» the complex of role-play plots include the following topics: «Professions in tourism», «Work in hotel,» «Tickets», «Vacation planning», «Table reservation in restaurant», «Ability to deal with complaints», «Planning and discussion of tourist package», «Hotel services», «Hotel description» and so on (based on working programs used in L'viv Institute of Economics and Tourism).

We offer three stages for role-play creation: preparatory, training and final. Motivation and cognitive interest must be traced throughout the whole role-play.

At the preparatory stage teacher acquaints students with the vocabulary of a particular topic. You cannot start doing practical tasks without preliminary acquaintance with the topical vocabulary. For its mastering students carry out practical tasks like:

- complete the sentences with the words given below;

- match the words with their definitions;
- fill-in the gaps and so on.

After each practical task teacher should ask whether everything is clear and clarify the obscure things if necessary.

For active application of topical vocabulary all necessary words and expressions can be represented on the board in order of to be used, because not each student is able to remember new words and expressions while carrying out the tasks given above.

Each student is trying to play his/her role at best, because it affects the final outcome of the role-play [4]. That's why due to role-play students learn how to work in team, group, be responsible for the ultimate result.

Teachers can also observe students using search and retrieval strategies in role-playing more frequently than students in traditional learning situations. During the «process of exchanging, there will be the information transferring from one peer to another» [5].

For example, a very interesting role-play for the students of the field of study «Tourism» is named «In restaurant» in which students can perform different roles:

- a foreigner who wants to have dinner in restaurant;

- a waiter, wishing to satisfy wants of a capricious client;

- a cashier, who should explain why the total price is so high;

- a manager who deals with complaints;

- a chef who is trying to satisfy foreigner's tastes etc.

Apparently, the plot of this role-play contains different situations in which people must be able to solve specific problems arising in daily work of tourism specialist.

Another typical plot of role-play is «Work in hotel,» which can be regarded as an «imaginary situation» or «rehearsal» in which students-«actors» have to perform professional tasks, for example, of hotel receptionist. In this role-play future tourism specialists carry out the following professional tasks:

- meet foreign guests who want to book a room depending on its type and price;

- request information on hotel facilities;

- need maid or porter services;

- want to organize a conference etc.

Thus, students can experience the real atmosphere of hotel employees' work, negotiate with foreign guests and meet their needs, thus strengthen their practical communicative skills in foreign languages. At the same time, students become aware of the role and importance of foreign language communicative skills for successful professional activity in the tourism sphere.

Taking into consideration the statements above we can single out the most important causes of role-play method application in foreign language learning for the future tourism specialists:

- student discovers himself in outer world that offers a much greater range of use of his / her communicative skills;

- role-play is interesting and motivates students to prove themselves in real professional situation;

- student gets a chance to rehearse his/her foreign language communicative skills in safe environment in his/her native country;

- a real situation of professional work is created and student can get practical application of his/her knowledge and skills;

- a student is getting prepared for the foreign language communication with the representatives of other cultures;

- errors which may occur will not have serious consequences.

What is the role of the teacher in role-play ? The teacher plays the role of:

- an agent (intermediary) – students may need more time for learning new vocabulary. If the time for its acquisition is suitable rehearsal can be done at this stage;

- an observer – teacher watches role-play performance and provides comments and recommendations at the end;

- participant – sometimes teacher can take part in role-play him/herself if students have difficulties.

While role-playing many methods of correction arise. During ordinary classes, students rarely turn to the teacher if certain misunderstandings occur. Here we can observe demotivation. «I did not understand, and nobody noticed.» In role-play there is a real opportunity to correct errors immediately after its occurrence when they are still fresh in memory.

However, before the role-play it is important to agree on the time for corrections. The mistakes may be corrected at the time they occur or immediately after the role-play. We offer such ways of correction:

- teacher's correction - teacher corrects errors himself by analyzing them with students;
- self-correction - if there is some equipment to record role-playing on cassette or video, students may be allowed to listen to the dialogue and react it again, paying attention to the phrases they have used. So they can easily identify their own mistakes;
- peer-correction - students can correct the mistakes made by their groupmates. They can be offered to listen to the dialogue again and hear where mistakes were made, stopping the disk at the problematic phrases. Ability to correct each other will teach them to avoid their own mistakes during the role play.

The types of correction listed above occur only under the teacher's supervision.

Now we can show the practical application of role play «Work in hotel» in English. The role play contains such plots (students may also exchange roles).

1. performance of professional tasks of hotel receptionist (room reservation, types of rooms):

R = receptionist, G = guest

R Good evening, sir. How can I help you?

G Do you have a double room for a fortnight?

R Just a moment and I'll check availability.

Would that be a non-smoking room, sir?

G Preferably.

R And just for the one night?

G Yes, just for tonight.

R Yes, we can do that. Could I see some identification, please?

2. performance of professional tasks of hotel receptionist (preliminary room reservation):

R = receptionist, G = guest

R Good evening, sir. How can I help you?

G I have a reservation in my name. Scott. George Scott.

R Mr. Scott. Let me see... Yes, here you are. A twin-bedded room, non-smoking, three nights.

G That's right.

R Could I just see some identification, please, Mr. Scott.

3. performance of professional tasks of hotel receptionist (confirmation of holiday reservation over the phone):

R = receptionist, C = client

R Sunny Planet Holidays. Can I help you?

C Hi, I'd like to confirm a holiday booking.

R Certainly. Can I have your name, please.

C Yes, it's David, David Crawley.

R Sorry, Could you spell your surname?

C Yes, C-R-A-W-L-E-Y. We spoke on Monday.

R Ah, yes, the fly-drive holiday to Florida for four?

C That's right. For the last fortnight in August.

R Just let me confirm the details. So, you're leaving London Gatwick the 17-th August and returning from Tampa the 31-st. and you're staying in a self-catering apartment?

C That's right. Does it have a cot? We have a one-year-old baby...

R I'm afraid not.

4. Dealing with client complaints (over the phone)

R = receptionist, G = guest

R Reception. Can I help you?

G Hi, this is room 418. I've got into the room and, well, I asked for a non-smoking room.

R Just one minute, please. You are in 418?

G That's right.

R 418 is a non-smoking room, madam.

G Well, I'm afraid that somebody's been smoking in here. It smells really strongly of tobacco.

R Oh, I'm sorry about that. Would you like to change rooms?

R Yes, I think I'd prefer that.

R OK. I'll issue a new key right away and get the porter to help you to change.

G Thanks very much.

R Not at all, madam. And I apologize for the inconvenience.

In addition to the plot of role-plays given above as typical situations of professional activity of tourism specialists it is important to get acquainted with the recommendations that allow students to avoid or resolve communicative conflicts caused by cultural differences [2, p. 251]. Studying such topics as «Japanese theatre», «The role of customs and traditions in human outlook shaping», «East meets West» and others involve familiarization with cultural peculiarities of other nations that will enable them to avoid communicative conflicts with their representatives [3, p. 141]. For example we may single out some peculiarities of Japanese culture and recommendations for tourists concerning intercultural politeness.

Table 1

Special peculiarities of Japanese culture and recommendations for tourists concerning intercultural politeness

Japanese culture	Tourist's response
Courtesy and politeness	Teaching of courtesy, including correct pronunciation of the word <i>yokoso</i> , which means <i>welcome</i>
Japanese greet themselves and usually bow	Teaching of future tourism specialists how to bow correctly in formal situations
Japanese like to present and receive gifts	Buying presents in gift shops and their packing in separate packets «National Trust»

Studying the topic «The role of customs and traditions in human outlook shaping» teachers offer students to get acquainted with some cultural peculiarities of the British. While negotiating the British do not like to stand close to the interlocutor, while standing far from the Arab in communication can be regarded as negative response. The British do not like to touch anyone. They only shake hands and do it very easily and quickly. If the British accidentally touch a stranger in public they apologise many times. The British can be characterized as «moderate» people. Too many questions addressed to them can cause serious conflicts. In British families conflicts between generations arise very often (called generation gap). Children are not paid much attention to. Instead, adults more easily find common ground with pets. Cruelty to animals is treated with disgust and horror by the British.

Conclusions. Role-play method application in foreign language teaching for the students of the field of study «Tourism» is an effective way of communicative skills acquisition during their professional training. Due to such studying, students

have great opportunity to learn foreign professional expressions, apply them in practice, as well as get acquainted with the manifestations of their native culture and culture of the country the language of which they study.

References:

1. Баглай О. І. Формування готовності майбутніх фахівців міжнародного туризму до міжкультурного спілкування у професійній підготовці: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Баглай Оксана Ігорівна. – К., 2013. – 320 с.
2. Лощенова І. Ф. До проблеми формування іншомовної соціокультурної компетенції / І. Ф. Лощенова // Освітні технології: (до 90-річчя заснування МДУ): матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Професіоналізм викладача вищої школи». – Миколаїв: Вид-во ІЛІОН, 2004. – С. 250-252.
3. Рябушко С. О. Основні показники культури педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови / С. О. Рябушко // Наукові записки КДПУ імені Володимира Винниченка. – 2000. – Вип. 25. – С. 135-145. – (Серія педагогічні науки).
4. http://www.academia.edu/6877210/The_Role_Intercultural_Compentence_Plays_in_Language_Teaching
5. <http://www.ukessays.com/essays/english-language/role-play-in-english-language-teaching-english-language-essay>

Баглай О.І.

Львівський інститут економіки і туризму

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ РОЛЬОВОЇ ГРИ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ СТУДЕНТАМИ НАПРЯМУ ПІДГОТОВКИ «ТУРИЗМ»

(на матеріалах Львівського інституту економіки і туризму)

Анотація

Доведено необхідність та ефективність застосування методу рольової гри при вивченні іноземних мов майбутніми спеціалістами туристичної сфери. Наведені типові сюжети рольових ігор, їх етапи і представлення. Автор акцентує на методах корекції студентів. Приділена увага ролі викладача у рольовій грі. Представлені деякі способи уникнення міжкультурних конфліктів.

Ключові слова: рольова гра, іноземна мова, міжкультурне спілкування, майбутні спеціалісти туристичної сфери, професійна підготовка.

Баглай О.И.

Львовский институт экономики и туризма

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТОДА РОЛЕВОЙ ИГРЫ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ СТУДЕНТАМИ НАПРАВЛЕНИЯ ПОДГОТОВКИ «ТУРИЗМ»

(на материалах Львовского института экономики и туризма)

Аннотация

Доказано необходимость и эффективность использования метода ролевой игры при изучении иностранных языков будущими специалистами туристической сферы. Описано типические сюжеты ролевых игр, их этапы и исполнение. Автор акцентирует на методах коррекции студентов. Уделено большое внимание роли преподавателя в ролевой игре. Представлены некоторые способы избежания межкультурных конфликтов.

Ключевые слова: ролевая игра, иностранный язык, межкультурное общение, будущие специалисты туристической сферы, профессиональная подготовка.

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ЯК ВИЩИЙ РІВЕНЬ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Бедевельська М.В.

Мукачівський державний університет

У статті розглянуто трактування поняття «педагогічна майстерність» у працях науковців. Визначено специфіку професійної компетентності викладача іноземних мов. Виділено інформаційну й комунікативну компетенції, які мають визначальний вплив на розвиток педагогічної майстерності учителів іноземних мов. Подано опис авторського курсу «Основи педагогічної майстерності вчителя англійської мови».

Ключові слова: педагогічна майстерність, професійна компетентність, педагогічна компетентність, компетенції, портфоліо.

Постановка проблеми. Проблема педагогічної майстерності є однією з ключових у педагогіці – як науці, професії та мистецтві. І у всіх цих іпостасях педагогіка неможлива без педагога. Визначальність його ролі в освіті зумовлюється ще й тим, що усі освітні ідеї, концепції, закони і технології реалізуються, переломлюючись крізь призму особистості власне педагога, і набувають індивідуального особистісного забарвлення, яке виявляється у тій чи іншій педагогічній дії.

Вміння ефективно навчати набуває особливого значення при вивченні іноземних мов. Адже цей процес є досить не простим, потребує здібностей, терпіння з боку учнів та викладача протягом тривалого проміжку часу, має свою специфіку, яку не можна не враховувати. Так, глобальною метою оволодіння іноземною мовою ми вважаємо залучення учасників навчальної діяльності до іншої культури та участь у діалозі культур шляхом формування здатності до міжкультурної комунікації. Саме викладання, організоване на основі завдань комунікативного характеру, навчання іншомовної комунікації, використовуючи всі необхідні для цього завдання та прийоми, є відмінною рисою уроку іноземної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійної компетентності та компетентнісного підходу розглядали у своїх дослідженнях О. Овчарук, О. Савченко, С. Трубацова, А. Хуторський (визначення сутності компетенцій та компетентності, їх складових та структури); Н. Бібік, Н. Глузман, В. Крижко, О. Локшина, В. Луговий, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, Л. Хоружа (теоретико-методологічні проблеми професійної компетентності та компетентнісного підходу); Н. Гуральник, О. Єременко, Л. Масол, О. Олексюк, Г. Падалки, М. Ткач (професійна компетентність та компетентнісний підхід в галузі гуманітарної освіти).

Мета статті. Головною метою статті є розглянути педагогічну майстерність, як показник професійної компетентності педагога, що вказує на її вищий рівень розвитку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Іноземна мова постає невід'ємним компонентом культури, її акумулятором, носієм і показником. Вона містить у своїх словах і граматичних формах не тільки знання про систему мови, правила користування елементами цієї системи, а й фонові знання: відомості про культуру іншого народу через назви предме-

тів і явищ традиційного і нового побуту, поняття, що відображають явища суспільного характеру. І це конкретизує перед вчителем іноземної мови завдання щодо формування особистості, здатної бути ефективним учасником міжкультурної комунікації: щоб міг ефективно відбуватися діалог культур, необхідно розвивати в учнів готовність користуватися іноземною мовою як засобом спілкування, розвивати їх інтелект, творче мислення, бажання вчитися.

В свою чергу, поставлене завдання визначає вимоги до вчителя іноземної мови як організатора міжкультурного спілкування на уроці, серед яких першочерговими є набуття професійної педагогічної компетентності, показником і вищим рівнем якої є педагогічна майстерність вчителя.

Виклад основного матеріалу. Синтез визначень професійної компетентності у проаналізованих джерелах дозволяє нам сформулювати визначення цього поняття як сукупності особистісних якостей, знань, умінь та розвинених здібностей, що дозволяє досягнути високого рівня самореалізації професійної діяльності, її результатів, самопізнання й саморозвитку, достатнього для самоосвіти. Зміст професійної компетентності філолога розглядається як комплекс професійних знань і професійних значущих особистісних якостей; прояв єдності професійної та загальної культури.

Критерієм оцінювання професійної компетентності є не тільки система сформованих предметних або міжпредметних компетенцій, а й позапредметних, не прив'язаних до предмету вивчення, вияв у філолога ключових компетенцій, що відображаються в інтелектуальній, комунікативній, інформаційній, суспільно-політичній та особистісній сферах, а також функції, пов'язані з пошуковою, науково-дослідницькою, соціальною, культурно-просвітницькою діяльністю. Людина є компетентною не сама по собі, а відносно реалізації зовнішніх функцій, тобто успішно функціонує, здійснює діяльність або виконує задачі у відповідь на індивідуальні або соціальні вимоги, тобто професійно самореалізовується [11].

Професійна компетентність викладача іноземних мов має свою специфіку, яка визначається метою і змістом професійної діяльності. Науковці визначають професійну компетентність філолога як інтегральну особистісну якість, що може включати педагогічну, психологічну, лінгвістичну, мовну, комунікативну, фольклорну, літературну, етнокультурознавчу, методичну,

інформаційну, дослідницьку, мовленнєву, соціокультурну компетентності, в залежності від сфери діяльності самого педагога [10].

Питання професійної майстерності вчителя вивчали багато вітчизняних науковців і практиків-педагогів. Так, дослідження системи професійної підготовки вчителя та формування його педагогічної майстерності розглядали В. Андрущенко, В. Бех, М. Бойченко, В. Журавський, М. Згуровський, Б. Клименко, В. Лутай, Ю. Малиновський, М. Михальченко, В. Огнев'юк, М. Романенко, Н. Скотна, М. Степко, В. Цикін, В. Шинкарук; місце і роль педагогічної майстерності в системі професійних характеристик вчителя висвітлювали Л. Анциферова, Л. Бабич, Г. Балл, Є. Барбина, В. Бутенко, І. Зязюн, Г. Кондратенко, Л. Крамущенко, І. Кривонос, Н. Кузьміна, М. Лазарев, Л. Романишина; досліджували формування педагогічної майстерності вчителя засобами навчально-виховного процесу Ю. Азаров, Л. Білієнко, В. Кан-Калік, Р. Кузьменко, А. Луцок, Г. Сагач, Т. Стратан, Т. Тхоржевська, С. Швидка; питання естетичних та етичних засад розвитку педагогічної майстерності як краси педагогічної дії вивчали О. Боровік, Г. Васянович, С. Гончаренко, П. Коваль, О. Лавріненко, М. Лещенко, В. Онищенко, І. Синиця, О. Семенов, М. Солдатенко, О. Тринус, О. Федій, Л. Хомич, Л. Хоружа.

Тепер розглянемо трактування поняття «педагогічна майстерність» у наукових джерелах. Існує чимало визначень, серед яких педагогічну майстерність визначають як:

- найвищий рівень педагогічної діяльності, який виявляється в тому, що у відведений час педагог досягає оптимальних наслідків [6];

- синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва і особистих якостей учителя [12];

- комплекс властивостей особистості, що забезпечує організацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі, вияв педагогом власного «Я» у професії, як самореалізація його особистості у педагогічній діяльності, що забезпечує саморозвиток особистості учня [4];

- виконання педагогом своєї праці на рівні високих зразків і еталонів, відпрацьованих у практиці й вже описаних у методичних розробках і рекомендаціях, гарне володіння основами професії, успішне застосування відомих у науці й практиці прийомів [8];

- високий рівень професійної діяльності викладача, яка зовні проявляється в успішному творчому розв'язанні найрізноманітніших педагогічних задач, в ефективному застосуванні способів і досягненні цілей навчально-виховної роботи. Із внутрішньої сторони педагогічна майстерність – це функціонуюча система знань, навичок, умінь, психічних процесів, властивостей особистості, що забезпечує виконання педагогічних задач [3];

- вияв найвищої форми активності особистості вчителя у професійній діяльності, що базується на гуманізмі і розкривається в доцільному використанні методів, засобів і механізмів взаємодії педагога та учня у конкретній ситуації навчання і виховання [2];

- високу культуру організаторської, управлінської, виховної, трудової, ігрової і громад-

ської діяльності викладача, наділеного якостями творчої особистості, що дозволяє вирішувати всі питання навчально-виховної роботи разом зі студентами в умовах співдружності та співтворчості, враховуючи інтереси і рівень вихованості, індивідуальні та психологічні особливості кожного з тих, хто навчається [5];

- притаманну особистості інтегративна сукупність професійно значущих якостей, її знань, умінь, володіння технікою впливу й технологіями взаємодії з вихованцями [7];

- найвищий рівень педагогічної діяльності, який виявляється в тому, що у відведений час педагог досягає оптимальних наслідків, синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва і особистих якостей учителя, комплекс властивостей особистості педагога, що забезпечує високий рівень самоорганізації педагогічної діяльності [9];

- процес і результат творчої професійної діяльності, інтеграція особистісних якостей конкретного виконавця з діяльністю сутністю професії вчителя, інтегрований показник ступеня готовності конкретної людини до виконання професійних обов'язків викладача й вихователя, технічне та технологічне забезпечення реалізації на практиці його гуманістичної спрямованості [1].

Педагогічна майстерність ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Вона розглядається як вияв власного «Я» у професії, як самореалізація особистості вчителя в педагогічній діяльності, тому визначається як вища, творча його активність, що передбачає доцільне використання методів і засобів педагогічного взаємовпливу в кожній ситуації навчання та виховання. Така доцільність є результатом засвоєння студентами системи знань і уявлень про закони навчання, технології розвитку дитини, а також вияву індивідуальних особливостей педагога, його спрямованості, здібностей та психофізичних даних [9].

Прояв майстерності полягає в успішному виконанні професійно-педагогічних завдань та високому рівні організації навчально-виховного процесу. Сутність майстерності – в тих якостях особистості педагога, які породжують цю діяльність та сприяють її успішності. Ці якості полягають не лише в професійних знаннях та вміннях, а й в сукупності певних властивостей особистості, її позиції, які й дозволяють педагогу творчо та продуктивно діяти [5].

Розвиток педагогічної майстерності майбутніх учителів іноземної мови передбачає використання таких форм організації навчання: лекції, семінари, практичні, індивідуальні заняття, самостійна робота; пропедевтична та педагогічна практики; предметні олімпіади, науково-практичні конференції, зустрічі з провідними педагогами та майстрами прикладної творчості. Для вчителів іноземних мов ми виділили декілька видів компетенцій, серед яких найбільше значення мають інформаційна й комунікативна, що мають великий вплив на педагогічну майстерність учителя.

Окремими проявами інформаційної компетенції є володіння мовами, вміння користуватися мережею Інтернет, бібліотеками, архівами; для студента її виявами є вміння вести конспекти уроків та книг, писати реферати, отримувати довідкову

інформацію. У професійній підготовці вчителів іноземної мови є необхідною також комунікативна компетенція, яка передбачає стійку здатність фахівця виконувати передбачені кваліфікаційною характеристикою види діяльності. Комунікативна компетенція включає: глибоке розуміння сутності виконуваних завдань і вирішуваних проблем; знання досвіду, накопиченого в кожній галузі філології; активне оволодіння найкращими досягненнями цієї галузі; уміння обирати засоби й способи дії, адекватні обставинам місця та часу; почуття відповідальності за досягнуті результати; здатність учитися на помилках і вносити корективи в процес досягнення цілей.

Комунікативну компетенцію, під якою розуміють здатність спілкуватися усно та письмово з носієм мови в реальній життєвій ситуації, що було враховано в розробленому авторському курсі «Основи педагогічної майстерності вчителя англійської мови». У змісті спецкурсу розглянуто такі поняття: комунікативна поведінка, комунікація, комунікативні якості, здібності, уміння. Опанування комунікативних умінь здійснюється поступово. Спочатку студенти навчаються невимушено діяти в аудиторії, опановують техніку мовлення, виробляють чіткість дикції, правильне дихання, способи регуляції самопочуття тощо. Потім розглядається зміст спілкування, способи комунікативного впливу, прийоми встановлення контактів, а також відбувається формування

й розвиток елементів майстерності на уроці та в позаурочний час. Це висуває особливі вимоги до вчителя, насамперед володіння дидактичним мовленням. Ефективним засобом формування соціокультурної компетенції є створення майбутнім учителем іноземних мов власного соціокультурного портфоліо. Соціокультурне портфоліо являє собою папку, де зібрана найрізноманітніша інформація соціокультурної спрямованості. Це можуть бути вірші, пісні, тестові завдання, добірка текстів для читання та аудіювання.

Синтез наведених визначень дозволяє нам розглядати педагогічну майстерність як якісну характеристику навчально-виховної діяльності вчителя, що доведена ним до високого ступеня досконалості навчальної та виховної вмілості, яка проявляється в особливій відшліфованості методів і прийомів застосування психолого-педагогічної теорії на практиці, завдяки чому забезпечується висока ефективність навчально-виховного процесу.

Висновок. Таким чином, інтегроване поняття «педагогічної майстерності» та його порівняння з визначенням «професійної компетентності» дає можливість зробити висновок про те, що педагогічна майстерність конкретного вчителя виступає як максимально сформований рівень професійної компетентності викладача, причому оптимізований під його особистісні якості та здібності з метою отримання найбільш ефективних результатів навчально-виховної діяльності.

Список літератури:

1. Барбина Е. С. Формирование педагогического мастерства в системе непрерывного педагогического образования: дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика профессионального образования» / Барбина Елизавета Сергеевна. – К., 1997. – 471 с.
2. Грищенко О. А. Вплив інноваційних технологій на розвиток педагогічної майстерності вчителя / Ольга Андріївна Грищенко // Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти: Монографія. – К.: 2003. – 246 с.
3. Дьяченко М. И. Психология высшей школы / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: Изд-во БГУ, 1978. – 383 с.
4. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. / Іван Андрійович Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
5. Кайдалова Л. Г. Педагогічна майстерність викладача: Навчальний посібник / Л. Г. Кайдалова, Н. Б. Щокіна, Т. Ю. Вахрушева. – Х.: Вид-во НФаУ, 2009. – 140 с.
6. Курлянд З. Н. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова. – К.: Знання, 2007. – 495 с.
7. Ложникова Н. А. Особенности занятий по формированию профессионального мастерства педагогов / Наталья Александровна Ложникова // Проблемы современного образования: сб. науч. статей. – Кемерово: КПК, 2002. – С. 41-45.
8. Маркова А. К. Психология труда учителя / Аэлита Капитоновна Маркова. – М.: Просвещение, 1993. – 192 с.
9. Пода В. М. Педагогічна майстерність як умова успішної професійної діяльності майбутніх вчителів початкового навчання / Вікторія Миколаївна Пода // Вісник Чернігівського ДПУ. Серія: Педагогічні науки: Збірник наукових праць. – Чернігів, 2010. – Вип. 79. – С. 178-180.
10. Семенов О. М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету): дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика профессионального образования» / Олеся Миколаївна Семенов. – К., 2005. – 476 с.
11. Шапошников К. В. Контекстный подход в процессе формирования профессиональной компетентности будущих лингвистов-переводчиков: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Константин Владимирович Шапошников. – Йошкар-Ола, 2006. – 26 с.
12. Щербаков А. И. Формирование личности учителя в системе высшего педагогического образования: автореф. дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / А. И. Щербаков. – Л., 1968. – 30 с.

Бедевельська М.В.

Мукачевский государственный университет

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО КАК ВЫСШИЙ УРОВЕНЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В статье рассмотрено толкование понятия «педагогическое мастерство» в трудах ученых. Определена специфика профессиональной компетентности преподавателя иностранного языка. Выделены информационную и коммуникативную компетенции, какие имеют определяющее влияние на развитие педагогического мастерства учителей иностранных языков. Дано описание авторского курса «Основы педагогического мастерства учителя английского языка».

Ключевые слова: педагогическое мастерство, профессиональная компетентность, педагогическая компетентность, компетенции, портфолио.

Bedevelska M.V.

Mukachevo State University

PEDAGOGICAL SKILLS AS A HIGHER LEVEL OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Summary

The present article deals with the peculiarities of «Pedagogical Skills» concept in the scientific works. The specifics of the professional competence of foreign languages teachers have been determined. The informational and communicative competences which have the determinative influence on the development of pedagogical skills of foreign languages teachers have been highlighted. The description of «The basics of the pedagogical skills of the English language teacher» author's course has been presented.

Keywords: pedagogical skill, professional competence, pedagogical competence, competence portfolio.

УДК 378.147:316.454.5

АКТУАЛИЗАЦИЯ МОТИВАЦИОННО-ЦЕЛЕВЫХ УСТАНОВОК СТУДЕНТОВ В СИСТЕМЕ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ МАТЕМАТИКИ

Бугра А.В.

Криворожский национальный университет

В статье обосновывается необходимость использования приемов создания ситуаций успеха в процессе индивидуализации самостоятельной учебной деятельности студентов высших технических учебных заведений при изучении математики. Автор предлагает приемы определения особенностей мотивационно-целевых установок студентов. На основе обобщения диагностических данных предполагается дидактическое дифференцирование студентов с разным уровнем готовности к самостоятельной учебной деятельности. На основе обобщения результатов опытно-экспериментальной работы предложены методы актуализации мотивационно-целевых установок студентов: метод рефрейминга; создание среды интеллектуального взаимобогащения в процессе групповой самостоятельной работы, проведения лекционных и семинарских занятий с использованием элементов дидактической контаминации и комплементарности.

Ключевые слова: самостоятельная учебная деятельность, типологические группы, дидактическое дифференцирование, мотивационно-целевые установки студентов, групповая деятельность, диагностирование, ситуация успеха.

Постановка проблемы. Исходя из закона Йеркса-Додсона, сформулированного несколько десятилетий назад и гласящего, что эффективность деятельности зависит от силы мотивации, в современной дидактике актуальность мотивационных аспектов обучения обосновывается многими исследователями [1; 3; 4;

11]. В частности, анализируя иерархию влияния разнообразных факторов на результативность учебной деятельности, И.П. Подласый важнейшим считает мотивационный [9, с. 364]. С учетом принципов лично-ориентированного обучения [6; 7], наиболее импонирующим нашей исследовательской позиции мы считаем понятие

мотивации, предложенное Т. Алексеенко, согласно которому мотивация не отождествляется с мотивами, а определяется как динамическая категория, которая содержит не только мотивы и потребности, определяющие поведение личности в конкретной социальной ситуации, но и в определенной степени может быть интерпретирована как готовность действовать для достижения поставленной цели на основании понимания ценности достижения успеха и оценки собственных способностей и усилий, необходимых для этого достижения [1, с. 6].

Анализ последних исследований и публикаций. Учитывая актуальность проблемы формирования мотивационно-целевых установок студентов высших учебных заведений, на ее решение с позиций личностно ориентированного обучения обращали пристальное внимание дидакты и математики-методисты, исследованиями которых доказано что мотивационно-целевой компонент в структуре готовности к учебной деятельности позволяет студентам рассматривать математические знания, а также методы используемые для решения математических задач, умения самостоятельной работы в качестве «осознанных ценностей» [3; 5; 7]. Ученые подчеркивают, что цели и ценности обучения, как основа самостоятельной учебной деятельности, непосредственно связывают мотивационную и когнитивную сферы, интегрируя их в единую систему, формируя творческий потенциал личности [3; 5].

Выделение нерешенных частей общей проблемы. Учитывая имеющий место кризис инженерного образования, снижение интереса молодежи к технике, что по мнению Л. М. Грень [2, с. 121], существенно повлияло на понимание студентами высшей технической школы Украины системы жизненных ценностей и ориентаций, снижение у некоторых из них мотивации к обучению, в частности, к изучению математических дисциплин как наиболее сложных и трудоемких, мы сочли целесообразным обратиться к исследованию проблемы актуализации мотивационно-целевых установок студентов высших технических учебных заведений под углом зрения индивидуализации их самостоятельной учебной деятельности (СУД). Поэтому главной целью статьи мы очерчиваем освещение средств развития мотивационно-целевых установок студентов высшей технической школы в процессе индивидуализации их самостоятельной учебной деятельности при изучении математики.

Изложение основного материала исследования. Первым и необходимым этапом индивидуализации самостоятельной учебной деятельности мы считаем диагностирование мотивационно-целевых установок студентов, методика которого предполагает использование следующих диагностических приемов:

- предложение студентам альтернативных индивидуальных заданий (решение стандартных задач, дополнительная работа над теоретическим материалом, решение задач повышенной сложности; работа над проектом);
- выбор задач разного уровня сложности;
- выбор из решенных задач тех, варианты решения которых больше всего понравились, с аргументацией выбора;

- выбор варианта заданий: а) такого, где в одном варианте нужно найти несколько способов решения задач; б) такого, где можно быстро получить результат и оценку;

- предложение работать в творческой группе, где: а) есть возможность поиска нескольких способов решения задач; б) осуществляется вариант наиболее простого решения; в) осуществляется поиск оптимального для восприятия однокурсниками оформления результатов самостоятельно изученного учебного материала;

- предложение трудного для самостоятельно выполнения задания с последующим анализом сложностей, с которыми встретились студенты при его выполнении.

Обобщение результатов диагностирования дает возможность дидактического дифференцирования – разделения студентов на мобильные типологические группы с разным уровнем готовности к самостоятельной учебной деятельности, одним из компонентов которой является мотивационно-целевой. В процессе опытно-экспериментальной работы были дифференцированы: группы с репродуктивным (α_1), адаптивным (α_2), поисково-реконструктивным (α_3) и творческим (α_4) уровнями готовности.

Учитывая психологические особенности этих групп, организуем самостоятельную учебную деятельность, оптимально используя дидактические приемы, ориентированные на создание ситуации успеха, в частности:

1) положительный настрой на индивидуальную и групповую самостоятельную учебную работу;

2) использование приемов рефрейминга – содействия изменению взглядов на негативную ситуацию в положительную сторону («Мне неинтересно изучать эту тему, но я научусь при этом новым способам работы с информацией, что необходимо инженеру»);

3) стимулирование самостоятельности и активности студентов в процессе лекционных и семинарских занятий с использованием элементов дидактической коммуникации (педагогически целесообразного объединения двух или более форм самостоятельной учебной деятельности, использование новой разновидности самостоятельной работы вследствие «вкрапления» или комбинирования разных дидактических методов, например, лекции преподавателя с элементами преподавания студентов) и комплементарности (взаимодополнения) форм, методов и приемов самостоятельной работы [8, с. 9]

4) личный пример преподавателя в постоянном самообразовании;

5) характеристика перспектив и достижений математической науки по конкретной теме учебной программы, ее практическая значимость для деятельности будущего инженера;

6) благоприятный психологический контакт преподавателя со студентами;

7) создание среды интеллектуального взаимообогащения в процессе групповой самостоятельной деятельности.

Так, в процессе опытно-экспериментальной работы было установлено, что для реализации дидактических задач математического практикума под углом обеспечения мотивации успеха и взаимного интеллектуального обогащения пред-

почтительными являются варианты комплектования мобильных мини-групп, визуализированные схемой.

Схема

Варианты комплектования мобильных мини-групп в процессе проведения математического практикума

Дидактическая цель	Основные варианты комплектования групп	
	I вариант	II вариант
Обобщение знаний о способах решения математической задачи; устранение пробелов в умениях решать задачи; формирование обобщенных умений решения задач за счет передачи опыта от более подготовленных к менее подготовленным студентам.		
Обобщение умений решения нестандартных задач, выполнение творческих заданий.		
Коррекция умений; развитие умений решать задачи при содействии преподавателя или студента-консультанта.		

Результативность предлагаемой методики «Создание успеха в самостоятельной учебной деятельности» апробировалась в процессе педагогического эксперимента, в котором приняли участие 56 студентов, обучающихся по этой методике (экспериментальная группа – ЭГ), и 55 студентов контрольной группы, которые обучались математике по традиционной системе (КГ).

По результатам опроса студентов ЭГ и КГ с использованием теста МУН (тест «Мотивация успеха и неудачи») [10, с. 152], модифицированного относительного особенностями самостоятельной учебной деятельности студентов, были получены следующие данные (таблица):

Выводы и перспективы исследования. Как свидетельствует сравнительный анализ экспериментальных данных, на этапе завершения экспериментального обучения у студентов ЭГ значительно повысилась склонность к мотивации успеха в самостоятельной учебной деятельности – 62,5% (по сравнению с 28,6% в начале эксперимента), тогда как у студентов контрольной выборки показатель мотивации успеха изменился незначительно: с 29,1% до 30,9%. Мотивация страха неудачи у студентов ЭГ уменьшилась с 39,3% до 10,7%. У студентов КГ эти показатели составили соответственно 36,4% и 38,2% (в конце эксперимента). Таким образом можно прийти к заключению, что предложенные в процессе опытно-экспериментальной работы средства индивидуализации способствуют формированию мотивационно-целевых установок студентов на самостоятельную учебную деятельность при изучении математики.

Однако, что очень существенно: результаты педагогического эксперимента указывают на необходимость дальнейшего совершенствования средств индивидуального подхода к тем студентам, чей мотивационный полюс на конечном этапе эксперимента оказался недостаточно выраженным (26,8% студентов ЭГ и 30,9% студентов КГ). Логичным будет предположить, что дальнейшего более детального исследования требует разработка средств индивидуального подхода к студентам с «пульсирующей мотивацией» (ее недостаточно выраженным полюсом) к самостоятельной учебной деятельности при изучении математики. На наш взгляд, необходимо также научно обосновать и разработать формы и методы повышения психолого-педагогической компетентности преподавателей высших технических заведений в области индивидуализации обучения, ибо именно от их квалификации и педагогического мастерства в первую очередь зависит уровень учебной мотивации студентов.

Таблица

Результаты опроса студентов с использованием теста «Мотивация успеха и неудачи» (модифицированный вариант)

Тип группы	Этап эксперимента	Количество студентов	Мотивация страха неудачи		Мотивация успеха		Мотивационный полюс недостаточно выражен	
			1-7 баллов		14-20 баллов		8-13 баллов	
			к-во студ.	%	к-во студ.	%	к-во студ.	%
ЭГ	1 этап	56	22	39,3	16	28,6	18	32,1
ЭГ	Заключительный этап	56	6	10,7	35	62,5	15	26,8
КГ	1 этап	55	20	36,4	16	29,1	19	34,5
КГ	Заключительный этап	55	21	38,2	17	30,9	17	30,9

Список литературы:

1. Алексеев Т. Ф. Мотивация социальной поведения та механизми її формування / Т. Ф. Алексеев // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2011. – № 4. – С. 4-10.
2. Грень Л. М. Забезпечення мотивації досягнення професійного успіху у студентів ВТНЗ / Л. М. Грень // Педагогічний альманах. – 2011. – № 9. – С. 121-125.
3. Малихін О. В. Мотиваційно-цільовий компонент самостійної навчальної діяльності студентів вищого педагогічного навчального закладу / В. О. Малихін // Рідна школа. – 2005. – № 8. – С. 28-30.

4. Маркова А. К. Формирование мотивации в школьном возрасте: Пособие для учителя. – М., Просвещение, 1983. – 196 с.
5. Ноговицина О. В. Формирование готовности студентов университета к самообучению в процессе математической подготовки / О. В. Ноговицина. – Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. – Теория и методика профессионального образования. – Челябинск, 2008. – 220 с.
6. Образцова Л. Ю. Особенности индивидуально-дифференцированного подхода к студентам младших курсов / Л. Ю. Образцова. – Дис. ... канд. пед. наук. – 13.00.01. – Теория и история педагогики. – Ленинград, 1979. – 181 с.
7. Орел Л. О. Самостійна робота студентів у контексті особистісно-орієнтованого навчання / Л. О. Орел // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: Пед. науки. – Житомир. – 2009. – № 43. – С. 180-183.
8. Остапенко С. А. Дидактичні умови формування соціальної компетентності студентів філологічних спеціальностей у процесі самостійної навчальної діяльності / С. А. Остапенко. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Теорія навчання. – Кривий Ріг, 2012. – 21 с.
9. Подласый И. П. Педагогика в 2 т., Т. 1. Теоретическая педагогика: учебник для бакалавров / Иван Павлович Подласый. – М.: Изд-во Юрайт, 2013. – 773 с.
10. Реан А. Н. Психология и педагогика / А. Н. Реан, Н. В. Бордовская, Н. В. Розум. СПб.: Питер, 2000. – 423 с.
11. Яременко Л. Мотивація навчального процесу як педагогічна проблема / Лілія Яременко // Вища освіта України. – 2014. – № 3. – С. 69-74.

Бугра А.В.

Криворізький національний університет

АКТУАЛІЗАЦІЯ МОТИВАЦІЙНО-ЦІЛЬОВИХ НАСТАНОВ СТУДЕНТІВ В СИСТЕМІ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ ВИВЧЕННІ МАТЕМАТИКИ

Анотація

У статті обґрунтовується необхідність використання прийомів створення ситуацій успіху в процесі індивідуалізації самостійної навчальної діяльності студентів вищих технічних навчальних закладів при вивченні математики. Автор пропонує прийоми визначення особливостей мотиваційно-цільових настанов студентів. На засадах узагальнення діагностичних даних передбачається дидактичне диференціювання студентів з різним рівнем готовності до самостійної навчальної діяльності. На основі узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи запропоновані методи актуалізації мотиваційно-цільових настанов студентів: метод рефреймінгу; створення середовища інтелектуального взаємозбагачення в процесі групової самостійної роботи, проведення лекційних і семінарських занять з використанням елементів дидактичної контамінації та комплементарності.

Ключові слова: самостійна навчальна діяльність, типологічні групи, дидактичне диференціювання, мотиваційно-цільові настанови студентів, групова діяльність, діагностування, ситуація успіху.

Buhra A.V.

Kryvyi Rih National University

ACTUALIZATION MOTIVATIONAL-HAVING SETTINGS OF STUDENTS IN SYSTEM INDIVIDUALIZATIONS OF INDEPENDENT EDUCATIONAL ACTIVITY AT STUDY OF MATHEMATICS

Summary

The article substantiates the need for methods create situations of success in the process of individualization of independent educational activity of students of higher technical educational institutions in the study of mathematics. The author proposes methods determining features motivational target instruction of students. On the basis of generalization diagnostic data, it's expected didactic differentiation of students with different levels of readiness for independent learning activities. On the basis of summarizing the results of the experimental work proposed methods for updating motivational target instruction of students: a method of reframing; creating an environment of intellectual enrichment as a group of independent work, conducting lectures and seminars with elements of didactic contamination and complementarity.

Keywords: self-learning activities, typological groups, didactic differentiation, motivational target instruction of students, group activities, diagnosing the situation success.

УДК 378.016

МУЗИЧНЕ МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СПОСІБ МУЗИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Булатова Л.О.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Розглянуто феномен музичної комунікації як унікальну форму оновлення соціокультурного досвіду, перетворення свідомості і цінностей особистості. Обґрунтовано музичне мислення як механізм комунікативного процесу, як спосіб спілкування, пізнання, творчого розвитку особистості. Показано засоби діалогу в процесі музичної комунікації. Розкрито специфіку мисленнєвого процесу сприймання музики.

Ключові слова: музична комунікація, художньо-комунікативний процес, художня інформація, музичне сприймання, музичне мислення, розуміння музичної інформації, художньо-образний зміст, музична мова, музична інтонація, чуттєвий досвід.

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси, які відбуваються сьогодні в світі, висвітлюють необхідність налагодження соціо-культурного діалогу між різними суспільствами, їх цінностями, стратегіями розвитку і взаємодії. Важливу місію у вирішенні цих питань виконує *мистецтво*, яке допомагає осмислити сутність процесів, що відбуваються сьогодні, відчуті зміни в суспільній свідомості і культурних цінностях людей, їх художніх уподобань і смаків. До того ж стає можливим виявити і зрозуміти особливості масових процесів функціонування мистецтва в сучасній культурі, на новому рівні переосмислити та спрогнозувати подальші парадигми її розвитку.

Особливе місце у вирішенні цих питань займає *музика*, як невід’ємна частина культури народу, як спосіб соціального буття, як спосіб образного освоєння оточуючого світу, формування духовно-моральних потенцій людини і суспільства. Здатність музичної культури віддзеркалювати проблеми соціального простору робить її одним із важливих способів осягнення мінливого світу, а також його створення і трансформації. Водночас музика сприяє не тільки адаптації людини до соціуму, набуттю нею знань і уявлень, але й є унікальним засобом самопізнання й самовираження. Отже, музика все активніше входить в систему управління соціумом, збагачення його новими знаннями і досвідом.

В цьому контексті *музична комунікація*, як унікальна форма духовного життя людей, є головною рушійною силою розвитку культури і сприяє збереженню і подальшому розвитку духовної єдності людства, створює суспільно необхідні емоції і переживання. Сьогодні ми спостерігаємо зміни в світосприйманні сучасної людини, появу нових цінностей, оновлення традиційних форм міжособистісної взаємодії. Завдяки емоційній забарвленості художньої інформації розширюються межі пізнання оточуючого світу, активізується усвідомлення його багатства, що робить музичну комунікацію неоціненною у відкритті нових способів освоєння цінностей буття, актуалізації потреби до діалогу з ним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковій літературі появу терміну «комунікація» пов’язують з американським соціологом Ч. Кулі, який розглядав комунікацію як передачу в просторі і в часі «усіх символів розуму» [9, с. 379]. В подальшому, особлива увага зверталася науковцями на евристичній функції комунікації, як на важливому факторі формування особистості. Так, Ю. Хабермас відзначав, що комунікація може виступати і як процесуально-

утворювальна форма спілкування, в якій важлива спрямованість на визначення нових цілей, перш за все соціальних, а також на пошук найбільш ефективних засобів їх досягнення. В цьому випадку комунікація носить творчий характер, потенційно евристичний і може викликати певний синергетичний ефект – продукувати нове знання [16, с. 146].

Культурологічна ж сутність комунікації виявляється в тому, що вона є базовим механізмом соціокультурного процесу, забезпечуючи збереження, перетворення і переробку соціального досвіду в культурному просторі і часі [8, с. 10]. На розробку основних концепцій та положень даного наукового напрямку вплинули дослідження М. С. Кагана, Ю. М. Лотмана, А. Моля, Ю. Хабермаса, Ю. А. Шрейдера та ін., в яких висвітлено концептуальні аспекти теорії комунікації, основні проблеми функціонування художньої інформації в постіндустріальному просторі.

В сучасній філософській думці існують різні підходи до розуміння функціонування художньої комунікації на рівні: соціальних структур (М. Маклюєн, теорія масової комунікації) – як процесу впливу на аудиторію художніми засобами; інформаційних структур (Моль, теорія художніх повідомлень) – як процесу інтеграції соціуму та культури засобами «художніх повідомлень»; символічних структур (Кассігер, Уайтхед, С. Лангер та ін.) – як процесу передачі художнього символу, що відкриває можливість семантичного розгляду художньої творчості. [11, с. 5].

Слід відзначити, що сьогодні розуміння художньої комунікації вийшло за межі суто функціонального значення, а всі зміни в культурі відображені в художньо-комунікативних процесах.

В музичній культурі комунікативні форми знайшли своє відображення у працях Б. В. Асаф’єва, Л. А. Мазеля, Є. В. Назайкінського, А. С. Соколова. Різні аспекти вивчення феномену комунікації в музичному діалозі представлені в роботах А. Баренбойма, М. Ш. Бонфельда, Н. С. Діденко, В. В. Медушевського, Ю. Н. Холопова, А. Н. Якупова та ін. Вчені досліджують закономірності музичної мисленнєвої діяльності, співвіднесеність таких понять як «мова», «знак», «код», «символ» у відповідності до музичної сфери. В роботах виявляється специфіка музики як мови, розуміння музичного твору як цілісного матеріально-ідеального утворення [8, с. 16].

Науковцями відзначається, що музична комунікація, як підсистема художньої комунікації являє собою процес активної взаємодії різних

суб'єктів комунікації, які несуть певні особистісні і соціокультурні смисли [8, с. 11]. Підтвердженням цього є дослідження А. Н. Якупова, який здійснює аналіз музичного мистецтва як складної багатоаспектної комунікативної системи в її цілісності і динамічному розгортанні, виявляє структури і функції музичної комунікації, її внутрішні і зовнішні зв'язки, а також піднімає проблеми творчості, сприймання і розуміння музики, ролі музики в суспільно-культурному житті. Вчений розглядає явище музичної комунікації переважно з музикознавчої позиції. Великого значення він надає таким категоріям як «музична мова», «музичний текст», «засоби комунікації» [19].

Сучасна наукова думка музичну комунікацію представляє як багаторівневий процес, який має кілька ступенів комунікації. При цьому наголошується, що всі ці рівні комунікації виявляються у триєдиній природі музики (інтонаційній, естетичній, інтенціональній) і зумовлені єдністю системи «світ-людина-музика» [8, с. 24]. Підкреслюється, що музична мова в цьому складному процесі є засобом спілкування, пізнання, збереження і передачі національної самосвідомості, традицій культури і історії народу.

В цьому контексті особливого важелю, як засобу спілкування людини зі світом, набуває *художнє мислення*, зокрема *музичне*. Музичне мислення забезпечує можливість «відкриття» нового музичного змісту твору, його художньо-образної доміанти, проникнення у сутність музичного явища на основі його присвоєння. При цьому активність мисленнєвого процесу залежить від здатності індивіда «читати» закодовану інформацію, розуміти її смисл. Для того, щоб нова інформація могла бути сприйнятою і зрозумілою, вона має бути концептуалізована у доступних Адресату одиницях і виступати на фоні вже відомого, категоризованого [4, с. 33]. Тобто мова йде про необхідність розуміння індивідом отриманої інформації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важливо наголосити, що проблема розвитку *музичного мислення* особистості, як способу художньої комунікації, особливо гостро постає сьогодні в зв'язку з руйнацією традиційної схеми комунікації «автор – музика – слухач – середовище»: по-перше, змінюється головний компонент комунікації – музика, її мова, онтологічний статус; по-друге, значні зміни зазнають суб'єкти комунікації, змінюється їх роль в музичному комунікативному процесі, їх статус і вигляд; по-третє, змінилося середовище комунікації; об'єктом проектування стає не тільки музичний простір, але й самі учасники (суб'єкти) комунікації; зникає межа як між мистецтвом і життям, так і між суб'єктами комунікації [8, с. 40].

Поряд з цим, зміни, які відбуваються в самій музиці на рівні звуковому, енергетичному, логіко-семантичному та смисловому [17, с. 113] спонукають до пошуку *нових підходів* розвитку *музичного мислення* особистості, як основи розуміння художньої інформації. Багатою мірою, як зазначають науковці, це пов'язано з емансипацією звуку («звільнення» тембру і робота з акустичними мікрочастинками). Завдяки комп'ютерним технологіям відкрилася можливість керувати окремими складовими музичного звуку: висотою, тривалістю, динамікою, тембром.

Зміщення стилів і жанрів, мозаїчність і еkleктика стали ознаками сучасного музичного мистецтва [8, с. 41-42].

Отже, з появою нового типу комунікації ускладнюється і *сприймання музики*, її *осмислення*, оскільки звуки, мотиви, фрази перестають бути «кодами» для шифрування і дешифрування музичних значень, смислів, цінностей. Мистецтво стає «типом мислення» і «мисленнєвою практикою», яка пропонує «особливий чуттєвий досвід» [8, с. 43]. При цьому слід зауважити, що інтерактивність, як головна риса сучасної культури, потребує і *нового типу* естетичної свідомості, і *нових способів* організації мисленнєвого процесу.

Саме ці аспекти розвитку музичного мислення є на сьогодні недостатньо дослідженими і вимагають подальшого ретельного вивчення. До того ж науковці не раз наголошували, що процес комунікації не може здійснитися, якщо реципієнт в процесі сприймання твору мистецтва не здатен «ввійти» в систему художнього мислення автора (адекватність сприйняття) і виробити своє ставлення до мистецького явища (прояв власної індивідуальності), що створить необхідні умови для розуміння мистецтва [12, с. 92]. Це свідчить про необхідність пошуку нових механізмів формування музичного мислення особистості.

Мета дослідження. Головною метою цієї роботи є розкрити комунікативну функцію музичного мислення особистості, обґрунтувати його як важливий спосіб пізнання, осмислення і прийняття художньої інформації в мінливих умовах сучасної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значний внесок в розвиток музичного мислення на теоретичному і практичному рівнях внесли праці В. Брайніна, О. Рафалович, Ф. Брянської, Я. Мільштейна, А. Алексєєва, Т. Родіонової. Психологічні аспекти музичного мислення досліджувалися С. Рубінштейном, Б. Тепловим, Л. Бочкарєвим, Л. Виготським, Є. Назайкінським та ін. Такі науковці як М. Арановський, Б. Асаф'єв, В. Медушевський, В. Холопова, Б. Яворський, Ю. Цагареллі, В. Цуккерман, В. Григор'єв, А. Сохор та ін., розглядаючи культурологічний рівень музичного мислення, вбачали сенс музичного твору в його інтонаціях, жанрі, стилі історико-культурних контекстів певних епох.

Як один із основних критеріїв сформованості культури, музичного сприйняття, естетичного ставлення до дійсності та мистецтва вбачають у розвинутому музичному мисленні сучасні українські вчені О. Щолокова, О. Рудницька, В. Бутейко, О. Костюк. Серед досліджень педагогічного спрямування особливої цінності набувають праці, в яких ретельна увага приділяється розвитку музичного мислення майбутніх педагогів-музикантів під час їх професійної підготовки (Є. Абдулліна, О. Апраксіної, Л. А. Арчажнікової, А. Козир, О. Отич, Г. Падалки, В. М. Подуровського, Н. С. Суислової, Г. В. Ципіна, В. Шульгіної та ін.). Науковці піднімають питання формування музичного сприймання, рефлексії та творчості.

У вітчизняній науці музичне мислення все активніше розглядається через призму *творчої діяльності*. Особливої актуальності і значення у вивченні вказаного феномену сьогодні набули роботи Б. В. Асаф'єва, зокрема його інтонаційна теорія, згідно якої образ дійсності реалізується в музиці за допомогою системи сполучень інтона-

цій, які є головним носієм музичної змістовності, музичної думки. На перший план виходить і соціальний аспект музичного мислення, на якому наголошував в свій час А. Н. Сохор [13]. Як вид комунікативної діяльності музичне мислення представлено в роботах М. Г. Арановського, в яких музичний твір представлений як звукове повідомлення, де передача інформації здійснюється засобами музичної мови [3, с. 98].

Важливо зауважити, що *комунікативна функція* мислення завжди виділялася науковцями як одна з головних. Феномен «музичне мислення» висвітлюється як динамічно-інтегративна властивість особистості, що обумовлюється взаємозалежністю і взаємодією пізнавальної, емотивної, аксіологічної, комунікативної, рефлексивної та перетворювальної його функцій в поліаспектній музичній діяльності. Тобто, музичне мислення являє собою складний процес перетворення звукової реальності в художньо-образну, оскільки музика – це специфічний вид і продукт діяльності художнього мислення в звукових образах. Саме картина світу, тобто об'єктивна дійсність, що має вираження у змістовому середовищі, усвідомлюється особистістю на рівні «слухового споглядання, чуттєвого пізнання, естетичної оцінки й художнього перетворення» [12]. Комунікативний аспект мислення виділяється і в працях Н. Суислової, яка музичне мислення трактує як засіб спілкування людини зі світом за допомогою музики [15].

При цьому слід відмітити, що музичним матеріалом є не просто природний звук, а звук художньо осмислений і відповідним чином перетворений в чуттєво-образний матеріал музичного відображення. Отже, музичне мислення як діяльність, являє собою процес перетворення звукової реальності в художньо-образну. Воно визначається нормами музичної мови, наповнюється «мовним змістом», оскільки його матеріалом стають елементи і правила цієї мови, і постає як «мовне мислення», як реалізація в дійсності специфічної «музично-слухової здібності» [1, с. 91]. Тобто, музичне мислення це продуктивне, творче мислення, яке являє собою єдність трьох основних видів людської діяльності: *відображення, творення і спілкування*.

Водночас, слід звернути увагу на той факт, що комунікативний аспект музичного мислення тісно пов'язаний з діалоговим спілкуванням, яке реалізується в процесі *сприймання* музичного мистецтва, його *осмислення*. Сприймання є необхідним етапом розумового процесу. При цьому культура художнього сприйняття базується на органічному зв'язку інтелектуально-логічних та емоційно-інтуїтивних актів художньо-пізнавальної діяльності.

Сьогодні можна говорити про декілька рівнів пізнання музичного матеріалу – сенсорний, звукове-інтонаційний, емоційно-семантичний, інтегрально-семантичний (евристичний) [5]. Особливо слід зосередитися на єдності *емоційної і інтелектуальної* сторони сприймання музичного твору, *змісті* музичного матеріалу й *особливостях* особистості. Ця єдність зумовлює явище музичного переживання з усіма специфічними і характерологічними особливостями (Іванченко Г. В., Костюк А. Г., Теплов Б. М.) і впливає на розуміння мистецької інформації, здатність її адекватного «прочитування».

Особливо слід зупинитися на такому необхідному елементі комунікативного процесу як ро-

зуміння смислу мистецьких творів. Серед важливих аспектів в цьому процесі маємо виділити формування у слухача *уміння аналізу та інтерпретації* художніх творів [12], які спираються на розуміння змісту музики, досвід мисленнєвої діяльності. Оскільки музичний матеріал допускає різні варіанти розуміння, тому цей процес є індивідуальним, глибоко нюансованим, через «відкриття нового», його осмислення, усвідомлення і осягнення. Результатом спілкування з музикою є *творення себе* під впливом одержаних музичних вражень, набутого досвіду пізнання власних реакцій на музику, осмислення естетичних переживань, розуміння художньо-естетичних позицій на суб'єктивно-об'єктивному рівні. Отже, можна сказати, що музичне мистецтво виконує функцію не тільки спеціально застосованої технології набуття нового знання, але й механізму, що актуалізує рефлексивний характер музичного мислення і здобуває продуктивний розвиток у процесі музичного навчання, практичної художньо-творчої діяльності, самопізнання та самореалізації.

У збагаченні змісту інформації значну роль відіграє накопичення *музично-теоретичних знань*, як основи удосконалення музично-аналітичних умінь, які реалізуються у процесі аналізу структури, фактури, гармонії, стилю музичного твору, у знаходженні конкретних ознак музичного твору [14]. Тобто для розвитку музичного мислення суттєвим є не тільки узагальнення, але й усвідомлення структури музичного твору, закономірного зв'язку елементів, розрізненні окремих деталей.

Здатність до аналізу структури твору позначають також як «почуття форми». Вважаючи його важливим компонентом музичного мислення, науковці визначають його як комплексний розвиток ряду музично-слухових уявлень: елементарних музичних структур, засобів виразності, принципів композиції, композиційного супідрядності частин твору єдиного цілого та їх виразну сутність [6, с. 119]. Важливо, що в основі аналізу форми лежить свідоме, поступове порівняння кожного моменту звучання з попереднім [2].

Отже, музична логіка виявляє себе через широкий комплекс архітектонічних засобів, таких, як форма, лад, гармонія, метроритм тощо. Саме раціонально-логічна основа в музичному мисленні, виводить його за межі області, в якій існують тільки почуттєві відчуття і сприйняття, додає йому якості, характерні для мислення. Тому, освоєння музично-теоретичних понять про музичну мову, стиль, інтонаційно-сміслові особливості музичної форми «захищатиме» сприймання від випадковостей та помилок і сприятиме виявленню внутрішнього смислу і багатства твору, що позитивно впливатиме на *адекватність* комунікативної взаємодії.

Відзначимо, що характерною ознакою музичного мислення є дві вихідні функції – *інтонаційна* (емоційна реакція на інтонацію) і *логіко-конструктивна* (осмислення логіки організації різних звукових структур – від простих до більш складних, уміння оперувати музичним матеріалом, знаходити подібне і відмінне, аналізувати та синтезувати, встановлювати взаємозв'язки). Тобто, діалектична єдність емоційного та раціонального (логічного) складає основу музичного мислення (В. Медушевський).

Погляд на музичне мистецтво як інтонаційне мистецтво [2, с. 189] висвітлює необхідність у розвитку музичного мислення набуття індиві-

дами систематизованого *інтонаційного словника*. В зв'язку з цим, доречним буде акцентувати думку, що процес пізнання художньо-образного змісту музичного твору має спиратися, перш за все, на *інтонаційні*, а потім на аналітичні операції. Це стає особливо важливим в умовах мозаїчності сучасного музичного мистецтва, зміщення його стилів і жанрів, емансипації звукової тканини, її логіко-семантичних змін.

Як вже відмічалось, процес продуктивного спілкування з мистецтвом включає такий важливий момент, як розуміння музичного повідомлення. Художня думка закодована в *музичній мові*, яка представлена певною знаковою системою, що складає *текст* твору. Під час сприймання відбувається декодування знакової системи і сприйняття музичного повідомлення. Проте сьогодні відбувається руйнація традиційних схем комунікації, змінюється сама музика і її мова. Якщо раніше система стійких типів звукоутворень разом з опрацьованими нормами їх застосування дозволяли розуміти музичну мову, усвідомлювати засоби її виразності, то сьогодні мотиви, фрази перестають бути «кодами» для осмислення змісту музики та її цінностей. Тому пізнання смислу музики – це, одночасно, й оволодіння традиційною музичною мовою, де інтонація виступає як основа музичної мови, і як основа музичного мислення, так і набуття *нового слухового досвіду*, оволодіння новим «*мовним запасом*». При цьому слід враховувати, що кожна музична культура породжує свою музичну мову, яка в процесі спілкування з музикою формує музичну свідомість особистості в даному соціальному середовищі.

Маємо звернути увагу ще на одну характерну ознаку музичного мислення – *образність*. Механізмом музичного мислення є діяльність, що забезпечує створення образів, оперування ними, інтерпретація їх в заданому напрямку. Якщо нотний текст і акустичні параметри музичного твору складають матеріальну основу образу, то настрої, асоціації, різноманітні образні відчуття створюють його духовну, ідеальну сторону [7, с. 104]. Отже, музичне мислення це мислення *музично-образними уявленнями*, засвоєними пам'яттю за допомогою музично-інтонаційного слухового досвіду, результату повторних музичних сприйняття [10, с. 117].

Таким чином, продуктивність комунікативно-го процесу в ході сприймання музики забезпечується не тільки усвідомленням певного емоційного тону, до якого через музично-слухові уявлення приєднуються й музично-теоретичні умовиводи, різні асоціації, а й образними порівняннями, їх співставленнями; визначенням зв'язків головного та побічного в загальній драматургії твору, характеристикою специфічних деталей відтворення художнього задуму тощо.

Важливим є той факт, що художня комунікація включає не лише сприйняття смислової домінанти

художнього твору, а його *цінності*, що мають прояв не тільки у авторській майстерності розкриття значення твору для людства та використання технічних засобів його розкриття, але й здатності слухача осмислити і прийняти ці цінності [11, с. 6].

Отже, для результативності процесу музичної комунікації важливого значення набуває виховання здатності до емоційно-образного сприймання музики шляхом усвідомлення інтонації, складних звукових утворень як семантичного знаку музичного змісту, його інтонаційної ідеї (жанр – стиль – твір); збагачення асоціативного фонду [14], нового слухового досвіду.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи слід відзначити, що музичне мислення є аналітико-синтетичною діяльністю і здійснюється під впливом об'єктів зовнішнього середовища, і як всі види мислення має активний характер. Воно представляє собою єдність таких основних видів людської діяльності як відображення (узагальнення, оцінка і перетворення дійсності свідомістю композитора), творення і спілкування.

В процесі музичної комунікації відбувається інтелектуально-творчий взаємозв'язок автора і слухача, передача йому через музичний твір художньої інформації, яка містить певне відношення до світу, художню концепцію, стійкі ціннісні орієнтації. Музичне мислення, при цьому, є основним механізмом, що забезпечує розуміння смислу музичного твору, його прочитання в контексті історії, соціальної реальності, художньої культури, суспільної думки.

Спираючись на особистий досвід, навички музичної діяльності, слухові уявлення і здібності, опановуючи своєрідність мови і форми, особистість, з одного боку, набуває уявлення про образний світ музичного мистецтва, а з іншого, оволодіває механізмом музичної комунікації, удосконалюючи своє сприймання-мислення, корегуючи естетичні пріоритети і смаки, приймаючи та усвідомлюючи нове знання і нові цінності.

Отже, маємо наголосити, що сучасна музична концепція – в контексті художньої комунікації – це нове уявлення про систему цінностей, які формуються на принципах діалогічного мислення, яке сприймає нові умови існування художнього процесу, нового мислення, здатного проникати в сферу самого процесу творчості і тому здатного сприймати проблему культурного наслідування як вічний діалог культур, що не минає ні в часі ні в просторі [18, с. 365].

Поряд з цим, вирішення окресленої проблеми ще потребує подальшого вивчення, оскільки дана робота не розкриває всіх її аспектів. Перспективними можуть стати дослідження особливостей художньої комунікації в контексті творчої інтерпретації музичних текстів; виявлення впливу норм, стереотипів, соціокультурних традицій на «декодування» смислу художніх образів, свободу творчого самовиявлення індивідів тощо.

Список літератури:

1. Азаров Ю. П. Искусство воспитывать / Ю. П. Азаров. – М.: Просвещение, 1985. – 448 с.
2. Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс: [Кн. 1,2] / Б. В. Асафьев. – Л.: Музыка, 1971. – 376 с.
3. Арановский М. Мышление, язык, семантика / М. Арановский // Проблемы музыкального мышления: сб. статей / сост. и ред. М. Г. Арановский. – М.: Музыка, 1974. – С. 90-128.
4. Бергельсон М. Б. Прагматическая и социокультурная мотивированность языковой формы / М. Б. Бергельсон. – М.: Университетская книга, 2007. – 320 с.
5. Готсдинер А. Л. Музыкальная психология / А. Л. Готсдинер. – М.: Магистр, 1993. – 263 с.

6. Дмитрієва Л. Г. До питання про активізацію мислення молодших школярів у процесі сприйняття музики / Л. Г. Дмитрієва // Питання професійної підготовки студентів на музично-педагогічному факультеті. – М.: МГПІ, 1985. – С. 104-123.
7. Дубінець І. В. Категорія музичного мислення у психологічній і фаховій літературі / І. В. Дубінець // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки: зб. наук. пр. – Бердянськ: ФО-П Ткачук О. В., 2013. – Вип. 1. – С. 100-112.
8. Корсакова И. А. Музыкальная коммуникация: генезис и историко-культурные трансформации: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора культурологии: спец. 24.00.01 – теория и история культуры / И. А. Корсакова. – М., 2014. – 48 с.
9. Кули Ч. Общественная организация / Ч. Кули // Тексты по истории социологии XIX-XX вв.: Хрестоматия / Сост. и отв. ред. В. И. Добренев, Л. П. Беленкова, Т. 30. – М.: Наука, 1994. – 383 с.
10. Михайлов М. Этюды о стиле в музыке: Статьи и фрагменты / М. Михайлов; [сост., ред. и прим. А. Вульфсона; вступ. ст. А. Арановского]. – М.: Музыка, 1990. – 288 с.
11. П'ятницька-Позднякова І. С. Художньо-педагогічна комунікація: структурний аналіз / І. С. П'ятницька-Позднякова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені О. В. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 1.38 (2). – С. 67-70.
12. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька / О. П. Рудницька. – Навч. посібник – К., 2002. – 270 с.
13. Сохор А. Социальная обусловленность музыкального мышления и восприятия / А. Сохор // Проблемы музыкального мышления: сб. статей / сост. и ред. М. Арановский. – М., 1974. – С. 59-74.
14. Спіліоті О. В. Формування музично-інтонаційного мислення майбутніх учителів музики у процесі фахової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 – теорія та методика музичного навчання / О. В. Спіліоті. – Київ: Б. в., 2012. – 20 с.
15. Сулова Н. В. Музыкальное мышление и методика его развития у младших школьников / Н. В. Сулова, В. М. Подуровский. – М., 1999. – 124 с.
16. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас; [пер. с нем.]. – М.: Наука, 2001. – 380 с.
17. Цареградская Т. В. Музыкальное мышление во Франции конца XX века / Т. В. Цареградская // Музыковедение к началу века: прошлое и настоящее. – М.: РАМ им. Гнесиных, 2002. – 302 с.
18. Щербакова А. И. Феномен музыкального искусства в становлении и развитии культуры: дис. ... доктора культурологии: 24.00.01 / Щербакова Анна Иосифовна. – М., 2012. – 463 с.
19. Якупов А. Н. Музыкальная коммуникация: история, теория, практика управления: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора искусствоведения: спец. 17.00.02 – музыкальное искусство / А. Н. Якупов. – М., 1995. – 48 с.

Булатова Л.А.

Сумской государственной педагогический университет имени А.С. Макаренки

МУЗЫКАЛЬНОЕ МЫШЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ КАК СПОСОБ МУЗЫКАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация

Рассмотрено феномен музыкальной коммуникации как уникальную форму обновления социокультурного опыта, преобразования сознания и ценностей личности. Обосновано музыкальное мышление как механизм коммуникативного процесса, как способ общения, познания, творческого развития личности. Показано средства диалога в процессе музыкальной коммуникации. Раскрыто специфику мыслительного процесса восприятия музыки.

Ключевые слова: музыкальная коммуникация, художественно-коммуникативный процесс, художественная информация, музыкальное восприятие, музыкальное мышление, понимание музыкальной информации, художественно-образное содержание, музыкальная речь, музыкальная интонация, чувственный опыт.

Bulatova L.O.

Sumy State Pedagogical University name by A.S. Makarenko

MUSICAL THINKING OF A PERSONALITY AS A WAY OF MUSICAL COMMUNICATION

Summary

The phenomenon of musical communication as a unique form of social and cultural experience renovation as well as the transformation of consciousness and human's values are considered. Musical thinking as a communicative process mechanism, a way of communication, cognition, creative development of a personality is proved. Means of a dialogue in the process of musical communication is shown. Specific nature of the thinking process of music perception is cleared up.

Keywords: musical communication, art and communicative process, art information, musical perception, musical thinking, musical information understanding, art and imagination content, musical language, musical intonation, sense experience.

ВЗАЄМОДІЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ «ВИЩИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД – ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА»

Бурова Е.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті проаналізовано наукові погляди на взаємодію теорії та практики в освітньому просторі. Автор акцентував увагу на значенні теорії та практики у процесі взаємодії учасників навчально-виховного процесу. Виокремлено напрями та функції щодо забезпечення ефективності взаємодії «вищий педагогічний навчальний заклад – загальноосвітня школа». Наголошено на важливості взаємодії педагогічної науки і шкільної практики.

Ключові слова: взаємодія теорії та практики, педагогічна наука, шкільна практика.

Постановка проблеми. Теорія та практика має давній історичний зв'язок між собою, який був спрямований на підвищення рівня окремих педагогічних проблем, покращення методів дослідження, організації педагогічної практики, подальшого підвищення теоретичного рівня навчання та впливу на практичну діяльність. Під час навчання студентів у вищих педагогічних навчальних закладах простежено значну різницю між теоретичними знаннями спеціалістів і практичним використанням цих умінь і навичок у загальноосвітній школі. Для вищої школи впровадження нових навчально-педагогічних розробок визначало єдність теорії та практики, що дозволяло, використовуючи досягнення психологічної, педагогічної, історичної та філософської науки удосконалювати навчально-виховний процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємодії теорії та практики була в центрі уваги багатьох учених і діячів освіти. Серед праць давніх часів особливо цікава в ретроспективному плані є педагогічна спадщина Я. Коменського, С. Міропольського, Й. Песталоцці, К. Ушинського.

У контексті дослідження ролі теорії і практики у формуванні майбутніх фахівців присвячені роботи (А. Арсеньєв, М. Гончаров, С. Шацький, А. Макаренко, М. Прокоф'єв, В. Сухомлинський та ін.).

У зв'язку з актуальністю проблеми педагогічної теорії і практики у процесі взаємодії вищого педагогічного навчального закладу та загальноосвітньої школи привертають увагу роботи (Ю. Бабанський, Л. Байбородова, С. Годник, О. Гончар, М. Гриньова, А. Добрович, В. Журавльов, М. Кухарєв, Б. Лихачов та ін.).

Метою статті є з'ясувати важливість взаємодії теорії й практики в освітньому просторі «ВПНЗ – ЗОШ» у науково-педагогічній та практичній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значимо, що проблемі взаємодії теорії та практики приділяли увагу не лише педагоги-практики, але й науковці. Створення Академії педагогічних наук як вищого педагогічного закладу, що об'єднувало директорів педагогічних та учительських інститутів, було спрямовано на керівництво й контроль за якістю роботи кафедр педагогіки в підготовці майбутніх учителів. Так, помітно зміцнилися зв'язки педагогічної науки зі шкільною практикою, відчутнішим став вплив науково-педагогічних досліджень на якість роботи школи. На

спеціальних засіданнях обговорювалися перспективи подальшого розвитку педагогічної науки, затвердження нових навчальних планів та програм, створення шкільних підручників і навчально-методичних посібників, проведення спільних педагогічних нарад. Робота Академії за цими напрямками суттєво узагальнила педагогічний досвід кращих педагогів, здійснила науково-методичну допомогу школам, тісніше пов'язала теорію та практику, підвищила теоретичний рівень учительства й працівників освіти [7, с. 15-16].

Значний вклад у розробку проблеми взаємодії теорії та практики у 50-60-ті рр. ХХ ст. зробив В. Сухомлинський. Яскравим явищем у педагогіці стали його найкращі праці з теорії та методики виховання дітей, у яких висвітлено проблеми виховання та розвитку духовного життя школярів у колективі. У педагогічній діяльності педагог спирався на оригінальне поєднання методів і прийомів виховання на основі застосування здобутків науки й практики. У зв'язку з цим він писав: «Зроблене вченим відкриття, коли воно живе в людських взаємовідносинах, у живому пориві думок й емоцій, постає перед учителем як складне завдання, розв'язати яке можна багатьма способами, і у виборі способу, у втіленні теоретичних істин у живі людські думки й емоції, саме й полягає творча праця вчителя» [10, с. 402].

Педагогічна спадщина В. Сухомлинського містила розгляд педагогічної системи, наявність наукових шкіл та їх активну просвітницьку діяльність, про що свідчила плідність і перспективність цього напрямку досліджень не лише в структурі історико-педагогічної науки, а й значущість для розв'язання актуальних проблем сучасної освітньої та виховної практики.

Хоча ці проблеми в педагогічній науці й були достатньо вивченими, але В. Сухомлинський убачав нові ідеї їх розв'язання за допомогою індивідуального підходу в теорії та практиці виховання дитини. «Мудрість педагога – зазначала член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор В. Лозова в тому, що він глибоко проаналізував прогресивні, гуманістичні ідеї минулого й на їхній основі розробив свою теоретичну концепцію, втілюючи її, по-можливості, у практику школи» [5, с. 3].

Підтримуючи цю думку, М. Гончаров на основі всебічного дослідження питання про роль практики в процесі самостійної навчальної роботи учнів неодноразово зазначав: «Немає потреби

теоретично доводити необхідність зв'язку теорії з практикою, навчання з працею в процесі пізнання, ці два поняття тотожні» [4, с. 124].

Вагомий внесок у розвиток проблеми єдності теорії й практики вніс Ю. Бабанський, який завдяки своїй концепції оптимізації навчального процесу підкреслив можливість вирішення питань системи навчання і виховання школярів. Він неодноразово наголошував, що кожна наукова теорія оптимізації педагогічного процесу виникала під впливом практики [1].

М. Кухарев, вивчаючи проблему взаємозв'язку педагогічної науки і шкільної практики, представив «взаємодію педагогічної теорії і практики в умовах функціонування загальноосвітньої школи» [9, с. 18]. На його думку, найвищий рівень педагогічної майстерності полягає в тому, що за невеликий проміжок часу спілкування з учнями педагогу вдалося досягти оптимальних результатів.

В. Журавльов [6, с. 24] у концепції громадянської освіти характеризував проблему взаємодії педагогічної науки і шкільної практики так:

- педагогічна наука витікає з педагогічної практики;

- педагогічна практика й педагогічна наука взаємопов'язані системи, які функціонують у власних межах, але на основі вимог практики, у взаємозв'язку з процесами соціально-економічного, культурного, науково-технічного розвитку;

- головною умовою у плідному функціонуванні педагогічної практики й педагогічної науки є знання про рівень знань та стан розвитку взаємодії;

- позитивна взаємодія можлива за умови постійного взаємного обміну інформацією.

Розвиток педагогічної науки вчені визначали ступенем єдності педагогічної теорії та шкільної практики, про що йшлося в положенні «Основні напрямки реформи загальноосвітньої і професійної школи» (квітень 1984 р.). Відсутність реальних змін у роботі органів управління освітою, змін у праці вчителів шкіл і науковців, перехід від застарілих форм зв'язку між педагогічною теорією та шкільною практикою унеможливило впровадження новітніх ідей у навчання [6, с. 6].

Важливість педагогічної теорії для практики, розкривав С. Гончаренко. Він підкреслював: «Теорія, як наука в цілому, поповнюється, поглиблюється й перетворюється під впливом наукових відкриттів і узагальнення практики». Теорія та практика постійно розвивалась, змінювалась і робила свій внесок у навчально-виховний процес підрастаючого покоління. Зв'язок теорії з практикою – це той основний камінь, на якому тримається весь фундамент педагогічної системи. С. Гончаренко переконливо довів, що теорія – це система узагальнених наукових знань, які орієнтовані на пояснення сторін педагогічної дійсності, які і становлять основу практичних дій [3, с. 4-5].

Окрім того, взаємодія учасників навчального процесу у співвідношенні теоретичної та практичної підготовки постійно потребує удосконалення. Був час, коли практика випереджала теорію і педагогічну науку, в основному переймалася узагальненням досвіду. Проте розв'язати практичне завдання – означає скорегувати наукові знання й результати наукового дослідження, які можуть складати основу практичної діяльності вчителя, педагога. Тому розвиток і поглиблення

теоретичних знань є важливим для підвищення її наукового рівня та впливу на освітню практику. Теорія – це система знань, яку постійно поповнює, систематизує, узагальнює, удосконалює педагог-практик; теорія – це не лише система здобутих методів, а й творчий пошук нових шляхів здобуття знань.

Зазначимо, що єдність остаточної мети педагогічної науки й педагогічної практики – це єдність у системі теорії та практики. Передусім, у системі педагогічної діяльності входять чотири основні компоненти: 1) діяльність педагогів-практиків, учителів; 2) адміністративна діяльність, що керує і спрямовує роботу практиків; 3) діяльність із передачі матеріалів педагогічної науки вчителям і працівникам освіти; 4) наукова діяльність у галузі педагогіки [2, с. 40].

Науковець В. Журавльов розробив проект системи взаємодії педагогічної теорії й практики, яка мала на меті підвищувати ефективність, як науково-педагогічного дослідження так і шкільної практики. В основу структурної системи було покладено три взаємопов'язуючі компоненти: 1) результати науково-педагогічних досліджень з різних галузей психолого-педагогічних знань; 2) освітні заклади різних рівнів: школи, педагогічні ВНЗ, педагогічні училища тощо; 3) фахівці, які організовують взаємодію між науковцями та педагогічними колективами освітніх закладів. Відповідно до цього в системі навчання було розроблено декілька напрямів, які забезпечували ефективність системи взаємодії навчальних закладів:

Гносеологічний. Забезпечує різнобічне, глибоке сприйняття результатів науково-педагогічних досліджень, як відображення у різних напрямках пізнання закономірностей взаємодії наукової та практичної педагогічної діяльності.

Розвивальний. Сутність якого полягає у відповідності потреб як науки так і освітньої практики, запропонована система взаємодопомоги вказує напрями та практичне розв'язання задач навчально-виховної роботи.

Також поміж напрямів він виділяв і такі функції системи взаємодії «ВПНЗ – ЗОШ»:

Запровадження результатів педагогічних досліджень в освітню практику. Система забезпечує передачу інформації для впровадження результатів наукового дослідження у навчально-методичну роботу вчителів загальноосвітньої школи та фахівців органів освіти.

Управління. Передбачає керівництво процесом взаємодії науковців, педагогічних організацій, педагогічних колективів тощо.

Експертна. Дозволяє оцінити актуальність, важливість масштабів впровадження затребуваності педагогічної ефективності наукових ідей, методичних рекомендацій та висновків наукової діяльності окремого вченого, науково-дослідного колективу, ВНЗ тощо.

Дидактична. Полягає в тому, що інформаційний масив наукових досліджень виступає засобом навчання, джерелом знань як для викладачів (вчителів) так і студентів (учнів) [6, с. 137-138].

Робота за цими напрямками суттєво вплинула на організацію взаємодії теорії і практики, сприяла впровадженню результатів наукових досліджень у шкільну практику, а саме створення університетських кафедр у школах. Між вищи-

ми і середніми навчальними закладами України укладалися довгострокові договори про творче співробітництво. Завдяки чому був розроблений проект «Навчання заради майбутнього – університетські кафедри у школах», який націлював учнів на науково-дослідну, науково-практичну діяльність, передбачав наступність у навчанні, виборі учнями профільних навчальних дисциплін, створенні та забезпеченні умов для високоякісної та змістовної підготовки старшокласників до подальшого навчання у ВПНЗ.

Спільна творча праця студента та вчителя у процесі навчання, оволодіння практичними навичками забезпечували цілеспрямоване формування у студента-практиканта творчого мислення, здатності аналізувати, конкретизувати, виявляти готовність до організації взаємодії ВПНЗ та ЗОШ. Потенціал такої взаємодії відкривав широкі перспективи для вдосконалення всієї системи професійної освіти. Співпраця, партнерство, дружні стосунки суб'єктів та об'єктів взаємодії були основними в навчальній діяльності, але в реалізації цього співробітництва на практиці виникало багато труднощів і перешкод. Це було пов'язано, передусім, з тим, що педагог не завжди володів механізмами суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями на основі діалогу, не знав змісту спільної діяльності, не прагнув досягнення якості та ефективності навчання.

Від якості та ефективності взаємодії в системі «ВПНЗ – ЗОШ» залежить успіх роботи цих закладів, основне завдання яких – виховання громадянина української держави.

Із багатьох аспектів проблеми організації взаємодії «вищій педагогічній навчальній заклад – загальноосвітня школа» виділимо спільні критерії у досягненні позитивного результату в процесі взаємодії: упровадження результатів педагогічних досліджень у практику; потреба школи в науково-педагогічних дослідженнях і рекомендаціях, передовому педагогічному до-

свіді; перевірка багатьох теоретичних положень в процесі роботи шкільного експериментального майданчику [6, с. 23].

У взаємодії вищого педагогічного навчального закладу і загальноосвітньої школи були зацікавлені обидві сторони, школи вимагали постійної науково-методичної допомоги, а вищі педагогічні навчальні заклади не могли обійтися без збагачення та впровадження передового досвіду школи в процес навчання та виховання студентів. Форми такої співдружності змінювалися, поновлювалися залежно від сумісної роботи, конкретних дидактичних і виховних завдань у спільному інтересі викладачів ВПНЗ до потреб школи [8, с. 90].

Висновки і пропозиції. Отже, педагоги минулого слушно вважали принципом навчання і виховання – взаємозв'язок теорії з практикою, який був гарантом міцних знань і практичних умінь у процесі взаємодії учасників навчально-виховного процесу, що було невід'ємною частиною розвитку освіти та культури.

Актуальною проблемою було обґрунтування і практична реалізація організаційних форм і методів навчання, які забезпечували міцне, свідоме засвоєння основ наук, формування загального світогляду в учнів, розвиток їхньої творчої активності та самостійності. Результативне вивчення й запровадження основних теоретичних здобутків і нових методів у шкільний навчально-виховний процес залежав від тісної взаємодії науковців та практиків.

Для загальноосвітньої школи вищій педагогічний навчальний заклад є центром педагогічної науки, вивчення, узагальнення та впровадження передового педагогічного досвіду в практику. ВПНЗ у науково-педагогічній діяльності акумулює теорію та методику навчання, розробляє нові технології навчання та виховання учнівської молоді, є ініціатором нових підходів до організації навчально-виховного процесу, пропагує творчі знахідки академічної науки в практику роботи школи.

Список літератури:

1. Бабанський Ю. К. Реформа школи (задачи, содержание, научно-теоретическое значение) / Ю. К. Бабанский. – М.: Знание РСФСР, 1984. – 48 с.
2. Внедрение достижений педагогики в практику школы [науч. – исслед. ин-т общей педагогики] / под ред. В. Е. Гмурмана. – М.: Педагогика, 1981. – 141 с.
3. Гончаренко С. Методологічні засади побудови педагогічної теорії / Семен Гончаренко // Шлях освіти. – 2007. – № 3. – С. 2–10.
4. Гончаров Н. К. Вопросы педагогики / Н. К. Гончаров. – М.: Академии педагогических наук РСФСР, 1960. – 376 с.
5. Гуманістична дидактика В. О. Сухомлинського / [уклад і авт. передмови В. І. Лозова]. – Харків: ХНПУ, 2005. – 116 с.
6. Журавлев В. И. Взаимосвязь педагогической науки и практики / В. И. Журавлев. – М.: Педагогика, 1984. – 176 с.
7. Каиров И. А. Очерки деятельности Академии педагогических наук РСФСР 1943–1966 / И. А. Каиров. – М.: Педагогика, 1973. – 417 с.
8. Кобзев М. С. Профессионально-педагогическая направленность в системе подготовки молодого специалиста / М. С. Кобзев // Советская педагогика. – 1983. – № 3. – С. 90–93.
9. Кухарев Н. В. Педагогическая теория и школьная практика / Н. В. Кухарев. – Минск: Изд-во БГУ, 1978. – 296 с.
10. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / Василий Александрович Сухомлинский. – 4-е изд. – К.: Радянська школа, 1973. – 288 с.

Бурова Э.В.

Донбасский государственный педагогический университет

**ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ
В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ «ВЫСШЕЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ
УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ – ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ШКОЛА»****Аннотация**

В статье проанализированы научные взгляды на взаимодействие теории и практики в образовательном пространстве. Автор акцентировал внимание на значении теории и практики в процессе взаимодействия участников учебно-воспитательного процесса. Выделены направления и функции по обеспечению эффективности взаимодействия «высшее педагогическое учебное заведение – общеобразовательная школа». Отмечена важность взаимодействия педагогической науки и школьной практики.

Ключевые слова: взаимодействие теории и практики, педагогическая наука, школьная практика.

Burova E.V.

Donbas State Pedagogical University

**INTERACTION OF THEORY AND PRACTICE
IN EDUCATIONAL AREA «HIGHER PEDAGOGICAL
EDUCATIONAL INSTITUTION – COMPREHENSIVE SCHOOL»****Summary**

The article presents the analysis of the scientific views on interaction of theory and practice in the educational area. The author emphasizes the importance of theory and practice in the process of interaction between the participants of the educational process. They are singled out the directions and functions to ensure the effectiveness of interaction «higher educational pedagogical institution – comprehensive school». It is also defined the importance of interaction between the pedagogical science and school practice.

Keywords: interaction of theory and practice, pedagogical sciences, school practice.

УДК 373.1:004.056

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ПІДЛІТКІВ В ІНТЕРНЕТ МЕРЕЖІ**Варивода К.С.**Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Інтернет несе в собі великий інформаційний та освітній потенціал, але водночас містить і ризики, особливо для підлітків. Саме тому у статті розглядається проблема інформаційного захисту підлітків у віртуальному просторі. У статті підкреслюється, що для ефективного забезпечення інформаційної безпеки підлітків необхідно дотримуватися єдності вимог та співпраці вчителів і батьків у цьому питанні. Визначено заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки підлітків: правові, технічні та програмні, виховні та організаційні, моральні та етичні, захист психіки і здоров'я людини. Зазначається, що навчання і виховання підлітків з питань інформаційної безпеки повинно сприяти розвитку інформаційно-комунікаційних компетентностей, серед яких: грамотний і успішний пошук інформації; критична оцінка інформації; творення, перетворення і презентація інформаційного змісту; правові засади творення й поширення інформаційного змісту; емпатія й образотворення; безпека і приватність; участь у мережних спільнотах.

Ключові слова: підлітки, інтернет, інформаційна безпека, он-лайн безпека підлітків.

Постановка проблеми. Сучасні підлітки живуть в інформаційну суспільстві, де будь-який медійний продукт – це, в певному сенсі, реклама способу життя та тих чи інших цінностей, які впливають на результати їх вибору. Підліткова психіка нерідко виявляється невідповідною до інформаційного вибуху і без адекватного захисту постає достатньо вразливою. Таким чином, гостро постає питання стосовно інформацій-

ної безпеки підлітків. Уміння добирати, аналізувати, оцінювати й використовувати інформацію є сьогодні актуальним для підлітків. Адже їм бракує життєвого досвіду, моральної позиції та принциповості. Підлітки схильні до некритичного наслідування, ототожнюють себе із побаченим, копіюють учинки й дії своїх кумирів. Саме тому, в сучасних умовах потрібні механізми фільтрації, а також інструменти захисту від небажаних

інформаційних потоків. Водночас у підлітків слід формувати компетентності роботи з інформацією в Інтернет мережі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інформаційної безпеки підростаючого покоління є одними з найважливіших у процесі виховання та навчання. Становлення наукового напрямку інформаційна безпека пов'язане з іменами таких видатних учених, як В.А. Герасименко, П.Д. Зегжда, А.О. Малюк, В.В. Мельшков, В.В. Хорошко, В.І. Ярочкін. та ін. Питання інформаційної безпеки в педагогічній науці є новою та мало дослідженою галуззю міждисциплінарного знання. Методику навчання інформаційної безпеки в школі та підготовки непрофільних спеціалістів, зокрема вчителів інформатики, розробляють: М.О. Абісова, О.А. Алтуф'єва, Л.В. Астахова, В.О. Гріцик, І.М. Кірко, П.С. Ломаско, В.П. Поляков, Е.В. Татова, Г.Н. Чусавітіна. Проблему забезпечення інформаційної безпеки школяра в умовах ЗНЗ досліджують М.І. Бочаров, Т.О. Малих, Н.І. Саттарова, О.Ю. Федосов та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питанням інформаційної та комп'ютерної безпеки у сімейному та позакласному вихованні в нашій країні приділяється ще недостатньо уваги. Не достатньо враховуються особливості психолого-вікової періодизації у формуванні інформаційно безпечної особистості. Адже методи забезпечення інформаційної безпеки підлітків та виховний вплив має бути адекватний віковим особливостям та рівню розвитку дитини, для того щоб отримати оптимальний результат виховних заходів і забезпечити безпечну соціалізацію особи в інформаційному середовищі.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в комплексному розгляді питань навчання та виховання, пов'язаних із застосування інформаційно-комп'ютерних технологій підлітками, з урахуванням проблем інформаційної безпеки неповнолітніх користувачів.

Виклад основного матеріалу. Для підлітків Інтернет стає частиною життя. Вони знайомляться з новими людьми і проводять чимало часу в он-лайн, шукають необхідну інформацію, яка має відношення до їхніх шкільних завдань або відповідає їхнім інтересам. Завдяки більш високому рівню грамотності це відкриває багато можливостей використання Інтернету. Водночас, чимало дітей і підлітків, використовуючи Інтернет, навіть не замислюються про те, яка небезпека чекає на них [3, с. 60].

Водночас варто зазначити, що естетичні смаки та моральні якості підлітків на сучасному етапі формуються переважно під впливом стихійних факторів суспільного оточення. Адже інформація, яка містить елементи насильства, жорстокості, агресії, формує відповідні моральні якості, естетичні смаки, що моделюють поведінку підростаючого покоління. Також, існує причинно-наслідковий зв'язок між «розважальним медіа-насильством» і проявами агресії серед підлітків. Негативна інформація впливає на ціннісні орієнтації особистості і підлітки, у яких ще недостатньо сформована психіка, вважають, що насильство – прийнятний шлях вирішення соціальних конфліктів. Все це підтверджує і той факт, що досить часто неповнолітні правопорушники серед

причин, які штовхнули їх на скоєння злочину, називають перегляд відповідних відеоматеріалів.

Окрім цього, використовуючи Інтернет підлітки (добровільно чи неупереджено) дізнаються про секс і сексуальність шляхом доступу до порнографічних матеріалів. Також існують випадки потрапляння в сексуальне рабство через спілкування з особами, які пропонують знайомства, просять надіслати фотокартки, а потім використовуючи монтаж, розміщують їх на порно-сайтах [4, с. 7].

Занепокоєння викликає і той факт, що останнім часом серед підлітків стало популярним розповсюдження відео- та фотозображень за допомогою мобільного зв'язку із насильницьким та аморальним змістом: побиття однолітків, статеві акти, різноманітні форми приниження, так званого булінгу (англ. bullying, від bully – хуліган, забіяка, грубіян, гвалтівник). Це поняття означає залякування, фізичний або психологічний терор стосовно особистості з боку групи підлітків, спрямований на те, щоб викликати в неї страх і тим самим підкорити її собі. Використання мобільних телефонів, чатів, інтернет-сайтів як інструментів булінгу отримало назву «кібербулінг» [3, с. 61].

Однією з основних проблем для вчителів і батьків є не контрольованість Інтернету як джерела інформації, відомостей і даних. Оскільки глобальна комп'ютерна мережа містить багато матеріалів, які не тільки не є корисними для дітей і підлітків, але й можуть завдати шкоду їх психічному, моральному чи навіть фізичному здоров'ю.

Для того щоб захистити підлітків від психологічного, морального та фізичного насильства в Інтернеті, а також загроз і викликів, які несе сьогоденні інформаційний простір, необхідна взаємодія сім'ї та загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема щодо питання формування у підлітків компетенцій безпечної роботи з інформацією в Інтернеті [2, с. 45].

Одним зі шляхів забезпечення інформаційної безпеки підлітків є організація безпечного особистісного інформаційного простору як у школі, так і в сім'ї. Організувати безпечний інформаційний простір можливо шляхом реалізації засобів та заходів щодо інформаційної безпеки підлітків, серед яких: правові, технічні та програмні, виховні й організаційні, моральні й етичні [6, с. 75].

Правові засоби – це спеціальні закони й інші нормативні акти, правила, процедури та заходи щодо забезпечення особистісного інформаційного середовища підлітків на законодавчій і правовій основі для реалізації єдиної державної політики у сфері захисту дітей від інформаційних матеріалів, що завдають шкоди їх здоров'ю та психіці.

Технічні і програмні заходи передбачають використання різного роду апаратного і програмного забезпечення для перешкодження нанесення матеріальної та моральної шкоди підлітку (програми Батьківського контролю, мережних фільтрів, технічних засобів захисту даних).

Виховні заходи – формування у підростаючого покоління культури безпеки, відповідальності за здійснені дії в інформаційному просторі, виховання й укріплення духовно-моральних цінностей, патріотизму, готовність батьків і педагогів до прийняття позиції дитини та поваги до її самостійності.

Організаційні заходи – це регламентація інформаційної діяльності підлітків, моніторинг за

використанням мережевих сервісів і спільнот, що виключає або послаблює нанесення шкоди особистому інформаційному середовищу дитини.

Моральні та етичні заходи включають в себе дотримання підлітками під час здійснення інформаційної діяльності норм і правил поведінки в суспільстві, а також мережевої культури й етики, що утворюються з розповсюдженням інформаційних технологій у сучасному інформаційному суспільстві [1, с. 16].

Варто зазначити, що батьківський і вихователський контроль за тим, що саме підлітки роблять в Інтернеті є часто малоефективний з огляду на недостатню компетентність педагогів і батьків щодо застосування програм-фільтрів, що блокують звертання до відомих адрес із сумнівним змістом. Відомий спеціаліст з питань безпеки дітей в Інтернеті Паррі Афтаб справедливо підкреслює, що найкращий фільтр, який може дійсно забезпечити безпеку дитини в мережі й розв'язати багато інших проблем, – у голові в самої дитини, а дорослим потрібно тільки «налаштувати» цей фільтр. Отже основна роль у забезпеченні власної безпеки належить особистості, тому провідну роль у недопущенні доступу підлітків до матеріалів, несумісних із завданнями навчання, особливо за переважної відсутності контент-фільтруючих програм у школі і вдома, є навчання і виховання з метою формування інформаційно безпечної особистості [2, с. 48].

Суттєву роль у забезпеченні інформаційної безпеки неповнолітніх має відігравати система освіти. Вона зобов'язана забезпечувати умови безпечної соціалізації особистості у комп'ютерно орієнтованому навчальному середовищі та формувати культуру й компетентність в галузі інформаційної безпеки.

Першочергово вчителям основ здоров'я та інформатики, класним керівникам та заступникам директора з виховної роботи слід ініціювати проведення загальних батьківських зборів щодо питань безпеки при використанні підлітками Інтернету та їхнього спілкування в різноманітних соціальних мережах. Батьків учнів на батьківських зборах потрібно переконувати у важливості довірливого спілкування зі своїми дітьми на предмет виявлення соціальних зв'язків через Інтернет та ЗМІ, слід надавати їм поради щодо безпеки стосунків із невідомими людьми, як у побуті, так і віртуальному світі [6, с. 76].

Окрім цього, на уроках основ здоров'я вивчають тему «Соціальні чинники здоров'я» (7 клас), яка розглядає питання захисту від жорстокості, дискримінації і насилля. Як доповнення на уроках інформатики в ході вивчення теми «Всесвітня мережа Інтернет» варто зупинитися на тому, що учень у такому віці не здатен адекватно оцінювати достовірність інформації, наданої Інтернет-мережею. Тому вчителям інформатики під час вивчення цієї теми й учительню основ здоров'я в ході викладання уроків теми «Профілактика соціально небезпечних захворювань» (розділу «Соціальні чинники здоров'я»), а класним керівникам – у позакласній виховній роботі, слід застерігати учнів від небезпеки, яку несе пропаганда хибних цінностей, комерційна реклама та романтизація насилля. Так, скажімо, телебачення демонструє привабливі рольові моделі, але деякі з них спотво-

рюють уявлення про добро і зло та романтизують насилля. Підлітки часто сприймають це з піднесенням, ніби стають на місце героя. У цій ситуації потрібно запропонувати учням уявити себе на місці героя, а на місці жертви. Як би вони себе почували в ролі переможеного і скривдженого?

У восьмому класі на уроках основ здоров'я вивчають тему «Інформаційна безпека», у якій розглядаються поняття «інформації», варто обговорити питання впливу інформаційної зброї на здоров'я учнів, методи та засоби запобігання впливу негативної інформації тощо. На уроках інформатики проводячи дискусію, під час якої обговорюються ці питання, слід підвести учнів до висновку, що від впливу негативної інформації можна уберегтися, якщо усвідомлювати можливі наслідки. Важливо підкреслити учням, що з будь-яких питань стосовно інформаційної безпеки вони завжди можуть звернутися за порадою до вчителів і батьків [7, с. 10].

Основним завданням спільної взаємодії батьків і вчителів в процесі навчання і виховання підлітків з питань інформаційної безпеки повинно бути формування у них інформаційно-комунікаційних компетентностей щодо користування Інтернетом. Зокрема серед таких компетентностей слід виділити:

1. Грамотний і успішний пошук інформації: розпізнавання інформаційних потреб; формування питань, що відображають інформаційні потреби; знання про існування багатьох інформаційних джерел; пошук, вибір і оцінка інформаційного джерела; зберігання інформації.

2. Критична оцінка інформації: розуміння змісту інформаційного повідомлення; вибір і оцінювання інформації; прийняття рішення про те, що є фактом, а що точкою зору; вирішення рекламних текстів.

3. Творення, перетворення і презентація інформаційного змісту: творення нового інформаційного змісту; перетворення знайденого в Інтернеті або раніше самостійно створеного інформаційного змісту; презентація нового або перетвореного інформаційного змісту.

4. Правові засади творення й поширення інформаційного змісту: усвідомлення правового й етичного вимірів творення інформації; знання, який інформаційний зміст можна перетворювати відповідно до правових засад; знання своїх прав як творця інформації, розміщеної в Інтернеті; усвідомлення різниці між Інтернет-комунікацією й спілкуванням поза Інтернетом.

5. Емпатія й образотворення: знання про те, що Інтернет є простором спільної комунікації з іншими людьми; виявлення емпатії в мережі; створення обдуманого й адекватного власного образу.

6. Безпека і приватність: знання про загрози, пов'язані з перебуванням в Інтернеті; уміння запобігти небезпекам в Інтернеті; здійснення контролю над інформацією, яка передається іншим; усвідомлення різниці між Інтернет-комунікацією й спілкуванням поза Інтернетом; застосування гігієнічних засад, пов'язаних з використанням комп'ютера.

7. Участь у соціальних електронних мережах: розпізнавання елементів Інтернет-культури; активна участь у мережних соціальних спільнотах; ініціативність в розвитку мережних соціальних спільнот, створених для спільних дій [5, с. 37].

Висновки і пропозиції. Таким чином, інформаційна безпека безпосередньо залежить від рівня і якості освіти молодого покоління, ступеня зрілості особистості й готовності її до самореалізації в суспільстві. Саме тому виникає гостра необхідність розширення змісту загальної середньої освіти, використання нових компонен-

тів, пов'язаних із навчанням підлітків інформаційної безпеки. Основною запорукою усунення основних проблем інформаційної небезпеки віртуального світу є об'єднання зусиль вчителів, батьків і громадськості задля більш ефективного навчання підлітків правилам безпечного поведіння у світовій мережі.

Список літератури:

1. Богатырева Ю. И. Модель обеспечения информационной безопасности школьников при создании инфобезопасной среды образовательного учреждения / Ю. И. Богатырева // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2013. – Выпуск № 3-2. – С. 14-25.
2. Ковальчук В. Н. Забезпечення інформаційної безпеки старшокласників у комп'ютерно-орієнтованому навчальному середовищі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.10 / Ковальчук Вікторія Наумівна. – Житомир, 2011. – 291 с.
3. Ковальчук В. Н. Проблеми інформаційної безпеки дітей різних вікових категорій / В. Н. Ковальчук // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2010. – № 8. – С. 58-62.
4. Куницький В. В. Захист неповнолітніх в інформаційному просторі як об'єкт гуманітарної експертизи: український та зарубіжний досвід. [Електронний ресурс] / В. В. Куницький // Державне управління: теорія та практика. – К.: 2011. Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Kunitskiy.pdf>
5. Лещенко М. П. Підходи до стандартизації сформованості інформаційно-комунікаційної компетентності учнів: польський досвід / М. П. Лещенко, Л. І. Тимчук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2014. – Т. 42, № 4. – С. 33-46.
6. Підгорна Т. Деякі аспекти організації інформаційної безпеки учнів / Т. Підгорна, І. Берест // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2014. – № 6. – С. 70-78.
7. Шахненко В. І. Пропаганда інформаційної безпеки на уроках основ здоров'я й інформатики / В. І. Шахненко, А. В. Трищук // Основи здоров'я. – 2015. – № 3 (51). – С. 9-11.

Варывода Е.С.

Переяслав-Хмельницький державний університет
імені Григорія Сковороди

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ПОДРОСТКОВ В ИНТЕРНЕТ СЕТИ

Аннотация

Интернет несет в себе большой информационный и образовательный потенциал, но одновременно содержит и опасности, особенно для подростков. Именно поэтому, в статье рассматривается проблема информационной защиты подростков в виртуальном пространстве. В статье подчеркивается, что для эффективного обеспечения информационной безопасности подростков необходимо соблюдать единство требований и сотрудничества учителей и родителей в этом вопросе. Определены аспекты по обеспечению информационной безопасности подростков: правовые, технические и программные, воспитательные и организационные, моральные и этические, защита психики и здоровья человека. Отмечается, что обучение и воспитание подростков по вопросам информационной безопасности должно способствовать развитию информационно-коммуникационных компетенций, среди которых: грамотный и успешный поиск информации; критическая оценка информации; создание, преобразование и презентация информационного содержания; правовые основы создания и распространения информационного содержания; эмпатия и создание образов, безопасность и приватность, участие в сетевых сообществах.

Ключевые слова: подростки, интернет, информационная безопасность, он-лайн безопасность подростков.

Varyvoda E.S.

Pereyaslav-Khmelnitskiy Gregory Skovoroda State Pedagogical University

INFORMATIONAL SECURITY OF TEENS IN THE INTERNET

Summary

Internet contains great the potential of information and education but simultaneous contain some risks especial for teens. Therefore, the article examines the problem of informational security teens in virtual space. The article emphasizes that the effective maintenance of teens informational safety requires of teachers and parents in this regard to comply with the requirements of unity and cooperation. It analyses the measures to ensure the information security of teenagers: legal, technical and programmatic, organizational and educational, moral and ethical, mental and health protection. It is noted that the education and upbringing of teens on issues of informational safety should promote the development of information-communications competences, including: literate and successful information search, critical evaluation of information, creation, transformation and presentation of information content, legal principles of creation and distribution of informational content, empathy and image making, security and privacy; participation in the online communities.

Keywords: teens, Internet, informational security, online safety of teenagers.

ТЕХНОЛОГІЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З МЕНЕДЖМЕНТУ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Гінсіровська І.Р.

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

У статті спроектовано модель технології формування готовності майбутніх фахівців з менеджменту до інноваційної професійної діяльності у вищих технічних навчальних закладах. Відображено її концептуально-цільовий, змістовий, процесуальний та результативно-аналітичний компоненти. Показано доцільність вивчення спецкурсу «Праксеологія в менеджменті». Обґрунтовано необхідність створення міжкультурного середовища як чинника організації інноваційної діяльності. Акцентовано увагу на особливостях навчання у вищому технічному навчальному закладі. Розроблено діагностичний інструментарій для визначення рівня готовності майбутніх менеджерів до інноваційної професійної діяльності у вищих технічних навчальних закладах.

Ключові слова: технологія, праксеологія, інноваційна професійна діяльність, діагностичний інструментарій, компоненти, критерії, рівні готовності.

Постановка проблеми. В умовах гострої кризи в українській економіці, соціальному житті суспільства актуалізуються проблеми підготовки управлінських кадрів, які були б готові спрямовувати виробничі колективи на створення новітньої продукції, запровадження інновацій у діяльність підприємств та фірм, здійснювати обмін досвідом із зарубіжними партнерами. Отже, на сучасному етапі підвищуються вимоги до якості підготовки майбутніх фахівців із менеджменту, зокрема, у вищих технічних навчальних закладах, міжкультурне середовище яких особливо сприятливе для формування управлінських умінь співпраці із закордонними колегами. Багатонаціональне оточення забезпечує можливість українським студентам розробляти та реалізовувати навчальні проекти разом із іноземними, що є чинником організації їх інноваційної професійної діяльності.

Аналіз науково-педагогічної літератури та результати констатувального етапу наукової роботи показують, що завдання формування готовності майбутніх управлінських кадрів до даного виду діяльності ще недостатньо вирішені. Згідно з даними дослідження 35% опитаних студентів не володіють знаннями з організації інноваційної професійної діяльності та не вміють визначати її цілей, 42% – не вміють попереджувати та вирішувати конфлікти у колективі, 75% – не володіють знаннями з праксеології, 53% – не вміють створювати професійний імідж, 25% – не вміють налагоджувати ділові відносини, вести переговори та колективні наради і, загалом, 47% – не вважають себе готовими до даного виду діяльності. Однією з причиною неналежної професійної компетентності управлінських кадрів та їх готовності до інноваційної професійної діяльності є відсутність спеціальної педагогічної технології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми підготовки майбутніх фахівців управлінської сфери були предметом дослідження в працях Г. Єльникової, В. Лугового, В. Олійника, В. Пікельної, С. Резнік [8], Є. Хрикова, а безпосередньо менеджерів – О. Віханського, Л. Влодарської-Золи [2], О. Глузмана, П. Друкера [5], О. Капітанця [6], Е. Короткова, А. Поршнева,

Т. Сорочан, С. Тарасова [9], Р. Фатхутдінова, Є. Хрикова, Г. Щокіна та ін.

Особливості формування готовності майбутніх фахівців до інноваційної діяльності в процесі отримання професійної освіти досліджували О. Балакірєв, О. Бухнієва [1], Л. Ващенко, І. Гавриш [3], Е. Грошева [4], Л. Даниленко, Н. Клокар, О. Козлова, Ю. Максимов, Н. Маливанов [7], В. Мануйлов, Г. Овчиннікова, Є. Печерська, Л. Подимова, В. Сластьонін, В. Хромова [10], А. Шлома та інші вчені.

Вітчизняні науковці вивчають переважно проблеми підготовки педагогів до інноваційної діяльності (І. Богданова, І. Гавриш, Т. Демиденко, В. Паламарчук тощо).

У працях В. Хромової обґрунтовано педагогічні умови формування готовності майбутніх менеджерів до інноваційної професійної діяльності (поглиблення вмотивованості та особистісної спрямованості студентів на оволодіння цією діяльністю за рахунок ускладнення цілей та змісту навчання на різних етапах підготовки; формування у них суб'єктної позиції на основі застосування активних форм і методів навчання; забезпечення індивідуальної траєкторії професійної підготовки у навчально-виховному процесі шляхом моніторингу якості освітньої діяльності, розробки та реалізації коригувальної програми особистісного розвитку студентів) [10, с. 170]. На сучасному етапі поглиблення вмотивованості майбутніх фахівців і формування їх суб'єктної позиції вже стали вимогами навчального процесу.

Дослідниця виявила й обґрунтувала педагогічні умови формування готовності управлінських кадрів до інноваційної діяльності. Предметом її дослідження не були особливості навчання у вищих технічних навчальних закладах, а метою праць не стала спеціально розроблена технологія підготовки фахівців з менеджменту до інноваційної професійної діяльності.

В. Хромова розробила діагностичний інструментарій для вимірювання рівня готовності студентів до інноваційної діяльності (*компоненти готовності*: мотиваційно-ціннісний, емоційний, когнітивний, діяльнісно-практичний; *критерії*: потребнісно-мотиваційний, емоційно-вольовий, ін-

телектуально-теоретичний, операційно-практичний та показники) [10, с. 42–53]. Проте цей інструментарій потребує удосконалення, зважаючи на нові тенденції у підготовці фахівців та досягнення у розвитку управлінської й праксеологічної науки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо досліджене питання формування готовності майбутніх менеджерів у технічних ВНЗ до інноваційної професійної діяльності, відсутність спеціально розробленої технології підготовки, а також необхідність формування у них праксеологічних умінь зумовлюють необхідність подальших досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування технології підготовки майбутніх фахівців з менеджменту до інноваційної професійної діяльності у вищих технічних навчальних закладах та відображення її у моделі.

Виклад основного матеріалу. Підготовка майбутніх менеджерів до інноваційної діяльності в технічних ВНЗ є складним діалектичним процесом, на який впливають такі чинники:

- соціально-економічні (гостра криза в економіці й соціальній сфері виявили потребу у грамотних управлінцях);

- освітні (євроінтеграційні процеси викликали потребу в поліпшенні якості підготовки фахівців відповідно до європейських вимог надання освітніх послуг);

- технологічні (стрімкий генезис виробничих технологій зумовили необхідність в управлінцях нового типу, які вміють організувати виробничі колективи на створення інновацій);

- науково-професійні (в останні десятиріччя інтенсивно розвиваються галузі знань, що забезпечують якісну професійну підготовку, зокрема менеджмент, менеджмент інноваційної діяльності, управління, педагогіка, психологія, психологія колективу, праксеологія; досягнення праксеологічної науки спонукають до формування в студентів праксеологічних умінь як необхідних для особистісної самореалізації та професійної діяльності).

Складність, етапність процесу підготовки майбутніх менеджерів до інноваційної діяльності в технічних ВНЗ, ускладнення цілей та змісту навчання студентів зумовлюють потребу створення спеціальної технології, яка передбачала визначений алгоритм дій, та у якій були б враховані особливості технічного закладу освіти.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, результати емпіричних досліджень, зокрема констатувального експерименту, використання власних підходів забезпечили можливість спроектувати модель технології формування готовності майбутніх фахівців з менеджменту до інноваційної професійної діяльності у вищих технічних навчальних закладах освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» (рис. 1). Її розглядаємо як складне утворення, педагогічну систему, всі елементи якої тісно взаємопов'язані структурно-функціональними зв'язками, що забезпечує ефективність навчально-виховного процесу. У технології підготовки майбутніх керівників до інноваційної професійної діяльності у вищих технічних навчальних закладах, як і в кожній освітній технології, виокремлено *концептуально-цільовий, змістовий, процесуальний та результативно-аналітичний компоненти*.

Концептуально-цільовий компонент технології передбачає формування системи знань, умінь і навичок фахівців з менеджменту управління процесами розробки та впровадження новачіт на виробництві.

Реалізація *змістового компоненту* технології відбувається у процесі викладання навчальних дисциплін. Аналіз навчальних планів підготовки менеджерів у вищих технічних навчальних закладах України дав можливість виявити суттєву різницю у переліку дисциплін, під час вивчення яких відбувається підготовка до інноваційної діяльності. Зокрема ґрунтовне формування готовності майбутніх фахівців з менеджменту здійснюється у Національному університеті «Львівська політехніка», де студентам викладають «Інформаційно-комунікаційний менеджмент», «Економіка управлінських рішень», «Планування інноваційної діяльності», тощо (ОКР бакалавр). У навчальних планах Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя цих дисциплін не виявлено. Натомість студенти вивчають «Управління персоналом», «Методи прийняття управлінських рішень» тощо (ОКР бакалавр). Отже, існує необхідність у формуванні варіативної частини навчальних планів та обміні досвідом між технічними ВНЗ.

Аналіз змісту підготовки майбутніх фахівців з менеджменту показав доцільність впровадження спецкурсу «Праксеологія в менеджменті» або окремих його тем під час вивчення професійно спрямованих та педагогічних дисциплін. Цей предмет не лише забезпечить формування умінь успішного виконання фахових обов'язків майбутніх управлінців, а й сприятиме їх підготовці до професійної творчої, інтелектуальної, пошукової, винахідницької, організаторської, управлінської та раціоналізаторської діяльності, що реалізовується в системі інноваційної освіти.

Під час навчання у студентів формується система знань щодо сутності інновацій, змісту та завдань інноваційної професійної діяльності. Результатом вивчення навчальних предметів є готовність фахівців з менеджменту виявляти суб'єктів здатних формувати інноваційні ідеї; будувати дієві механізми мотивування працівників, які займаються інноваційною діяльністю; раціонально розподіляти функції та обов'язки між працівниками, що розробляють та впроваджують у виробництво інноваційні проекти.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, передового педагогічного досвіду, власного експериментального дослідження забезпечив можливість зробити висновок про те, що цілеспрямоване управління процесом формування готовності майбутніх менеджерів до інноваційної професійної діяльності забезпечується комплексом організаційно-педагогічних умов, які сприяють розвитку їх пізнавального інтересу, активності, творчих здібностей, ціннісних орієнтирів і, на цій основі, оволодінню системою знань, умінь та навичок, що необхідні для здійснення інноваційної професійної діяльності. Цей комплекс містить такі умови: позитивна мотивація розробки та впровадження інновацій у виробництво; горизонтальна зовнішня інтеграція інноваційного компоненту змісту професійних та психолого-педагогічних дисциплін; наскрізний характер формування інноваційних умінь.

Для формування готовності управлінців важливо використовувати міжкультурне й інформаційне середовище вищих технічних навчальних закладів. Тут студенти мають можливість спіл-

куватися, обмінюватися досвідом, спільно здійснювати науково-дослідницьку роботу та запозичати навички фахової діяльності у майбутніх менеджерів з інших країн, що забезпечує пози-

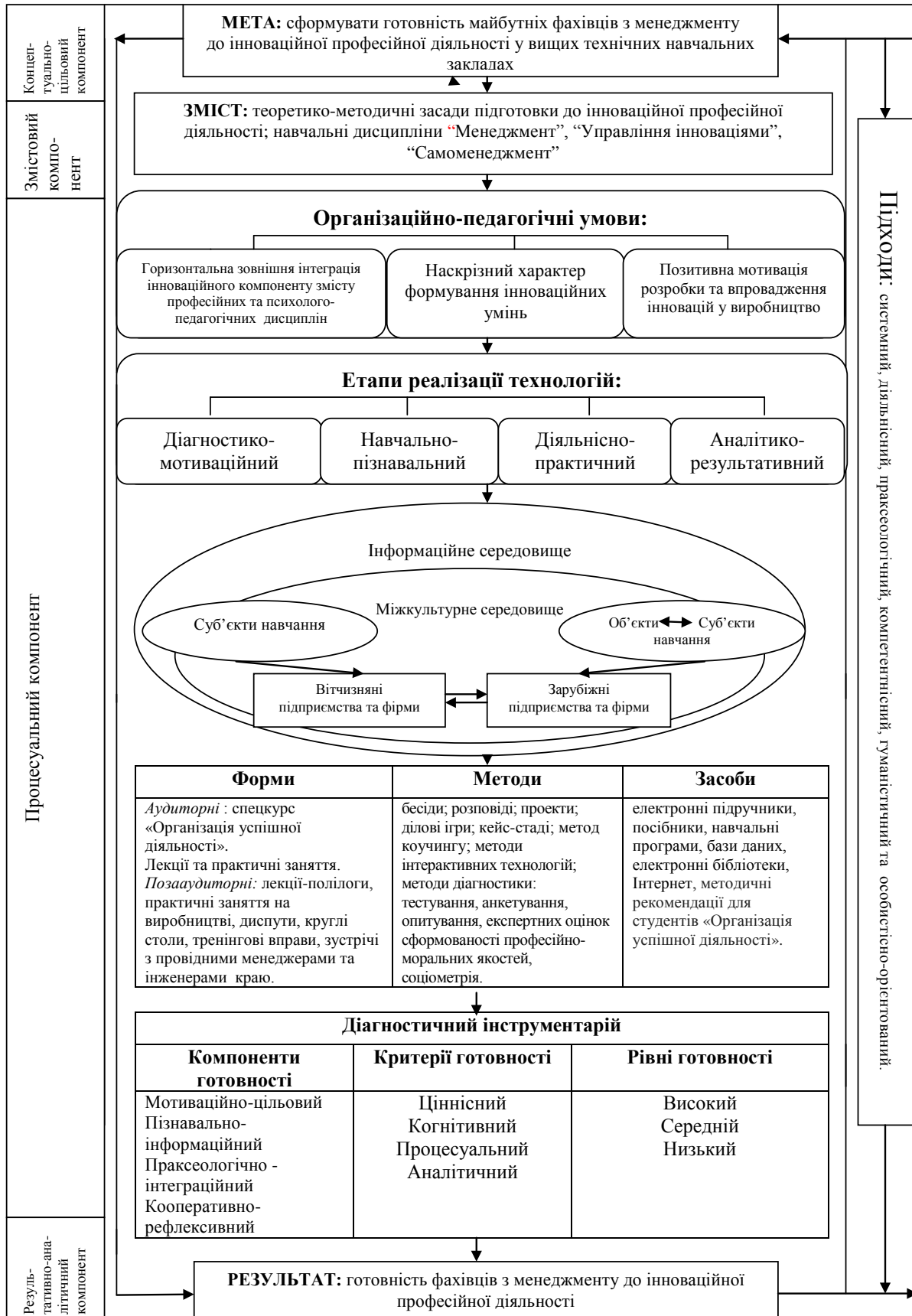

Рис. 1. Модель технології підготовки майбутніх фахівців з менеджменту до інноваційної професійної діяльності у вищих технічних навчальних закладах

тивний вплив на формування готовності керівних кадрів до інноваційної професійної діяльності. Важливою для них є також можливість працювати у технічних лабораторіях, оснащених сучасним обладнанням. Тісна співпраця вищих технічних навчальних закладів з вітчизняними підприємствами та фірмами відіграє вагомий роль у підготовці керівників, оскільки дає можливість студентам реалізувати на практиці теоретичні знання та набути професійних навиків.

У процесі вивчення навчальних дисциплін майбутні управлінці виступають не лише об'єктами навчання, а й суб'єктами, оскільки вони формують власні навички навчати підлеглим інженерні кадри, контролювати та аналізувати їхню роботу.

Основними методологічними підходами до обґрунтування технології є системний, діяльнісний, праксеологічний, компетентнісний, гуманістичний та особистісно-орієнтований.

Реалізація *процесуального компоненту* визначається формами, методами та засобами підготовки управлінських кадрів до інноваційної професійної діяльності. Розроблена модель технології передбачає реалізацію як традиційних, так і інноваційних методів. Передусім це інтерактивні методи, проектна діяльність, бесіди, розповіді, ділові ігри, кейс-стаді, ІНДЗ, метод коучингу, а також такі методи діагностики: тестування, анкетування, опитування, експертних оцінок сформованості професійно-моральних якостей, соціометрія. Доцільним є факультативний курс «Праксеологія в менеджменті» як інноваційна форма навчання.

Лекційні, практичні заняття та виробнича практика є основними формами роботи зі студентами. Проте крім традиційних форм пропонується використання й інших, а саме: ділові ігри, диспути, дебати, круглі столи, шоу технології, лекції-полілоги, практичні заняття на виробництві, диспути, тренінгові вправи, зустрічі з провідними менеджерами та інженерами краю тощо. Виробнича практика, яка сприяє кращому засвоєнню знань про технічні новації та їх впровадження у виробництво, а також забезпечує сформованість відповідних вмінь і навичок. Ця форма підготовки виконує такі функції: освітню, виховну, розвивальну, мотиваційно-стимулюючу, адаптаційну, організаторську, інтегративну, комунікативну, корекційну тощо.

Використання новітніх технічних засобів, а саме: посібників, навчальних програм, електронних підручників, баз даних, електронних бібліотек, мережі Інтернет, методичних рекомендацій тощо, забезпечує реалізацію мети розробленої технології.

Для процесу формування вмінь інноваційної професійної діяльності притаманний алгоритмічний характер. Основними етапами підготовки майбутніх фахівців з менеджменту до такої діяльності є: діагностико-мотиваційний, навчально-пізнавальний, діялісно-практичний та аналітико-результативний.

Реалізація діагностико-мотиваційного етапу забезпечує можливість визначити рівень готовності майбутніх управлінських кадрів до інноваційної професійної діяльності, а також сприяє формуванню позитивної мотивації щодо розробки новацій та впровадження їх у виробництво.

Навчально-пізнавальний етап пов'язаний із засвоєнням майбутнім менеджером теоретичних знань про інноваційну професійну діяльність. Цей етап сприяє свідомому та міцному засвоєнню знань, способів виконання навчальних дій. Його суть полягає в забезпеченні оволодіння студентами навчального матеріалу, у вивченні зовнішніх властивостей, особливостей та ознак предметів і явищ.

Діялісно-практичний етап передбачає подальше формування професійних навичок майбутніх менеджерів. Цей етап сприяє підготовці управлінських кадрів до самостійного здійснення інноваційної професійної діяльності.

Аналітико-результативний етап забезпечує визначення рівня ефективності процесу підготовки майбутніх фахівців з менеджменту до інноваційної професійної діяльності у вищих технічних навчальних закладах і виявлення причин невідповідності результатів його попередній меті.

У структурі готовності майбутніх менеджерів, що навчаються у вищих технічних навчальних закладах, до інноваційної професійної діяльності виділено такі компоненти: *мотиваційно-цільовий, пізнавально-інформаційний, праксеологічно-інтеграційний та кооперативно-рефлексивний*.

Складовою частиною запропонованої моделі технології є ґрунтовно розроблений діагностичний інструментарій.

У процесі експериментального дослідження визначено критерії та показники рівнів готовності майбутніх управлінських кадрів до іннова-

Таблиця

Критерії	Показники
Ціннісний	<ul style="list-style-type: none"> - усвідомлення значущості здійснення інноваційної професійної діяльності; - наявність інтересу до творчого виконання професійних обов'язків; - уміння визначати цілі інноваційної професійної діяльності.
Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> - рівень володіння системою знань щодо організації інноваційної професійної діяльності; - рівень володіння іноземними мовами та системою знань щодо налагодження ділових відносин з закордонними партнерами; - знання праксеології; - рівень володіння системою знань про імідж; - рівень володіння інформаційно-комунікаційними технологіями.
Процесуальний	<ul style="list-style-type: none"> - здатність до професійного спілкування, ведення переговорів, колективних нарад; - здатність до міжкультурної комунікації з метою налагодження ділових контактів із зарубіжними партнерами та створення спільних інноваційних проектів; - вміння ефективно організувати роботу фахівців зі створення інноваційного проекту; - здатність до вирішення конфліктів у колективі.
Аналітичний	<ul style="list-style-type: none"> - здатність об'єктивно оцінити результат власної діяльності; - вміння визначити рівень власної готовності до здійснення інноваційної професійної діяльності.

дійної професійної діяльності. Відповідно до запропонованої структури готовності, її основними критеріями є: *ціннісний, когнітивний, процесуальний та аналітичний*.

Названим критеріям були надані певні характеристики, що визначають їх якісні і кількісні аспекти (см. таблицю).

Саме ці показники складають основу для визначення рівнів сформованості готовності майбутніх менеджерів до інноваційної професійної діяльності у вищих технічних навчальних закладах. Таких рівнів було виділено три: *високий, середній, низький*. Вони відображають ставлення студентів до даного виду діяльності, яке має прояв у зацікавленості змістом знань про неї, прагненні оволодіти способами цієї діяльності, мобілізації зусиль щодо досягнення поставлених цілей.

Студенти *високого рівня* готовності до інноваційної професійної діяльності усвідомлюють цілі та мотиви даного виду діяльності. Вони характеризуються високим рівнем знань з організації діяльності сучасних фірм та підприємств, володіють інформацією про сутність сучасних винаходів, вміють ефективно організувати роботу працівників з розробки та впровадження інноваційних винаходів. Майбутні менеджери знають іноземні мови, що забезпечує можливість налагоджувати взаємозв'язки з закордонними партнерами та запозичувати їх досвід; володіють навиками професійного спілкування (здатні проводити колективні наради та переговори); вміють організувати сприятливий мікроклімат у колективі, вирішувати конфлікти; вміють створити імідж керівника; володіють знаннями з праксеології.

Представникам *середнього рівня* притаманне усвідомлення необхідності у здійсненні інноваційної діяльності, але вони відчують труднощі у визначенні її цілей. Вони володіють знаннями з організації діяльності сучасних фірм та підприємств, інформацією про сутність сучасних винаходів, однак у них виникають труднощі у процесі ефективної організації роботи працівників з розробки та впровадження інноваційних винаходів. Майбутні менеджери знають іноземні мови, володіють навиками професійного спілкування, вміють організувати сприятливий мікроклімат у колективі, створити імідж керівника, проте вони відчують труднощі під час об'єктивного оцінювання ефективності та успішності інноваційного проекту.

Представники *низького рівня* характеризуються відсутністю системи вищезазначених знань, несформованістю умінь і навичок інноваційної професійної діяльності. Вони не усвідомлюють необхідності у здійсненні інноваційної діяльності фахівцем з менеджменту, не вміють

визначити її цілі, на інтуїтивному рівні володіють знаннями з організації діяльності сучасних фірм та підприємств, а також інформацією про сутність сучасних винаходів. Студенти не вміють ефективно організувати роботу працівників з розробки та впровадження інноваційних винаходів, не володіють знаннями з праксеології, вони усвідомлюють недостатність готовності до інноваційної професійної діяльності, проте не займаються удосконаленням власного рівня підготовки, оскільки відсутня мотивація.

Використання запропонованого діагностичного інструментарію забезпечує визначення ступеню реалізації мети та досягнення результату. Результатом досліджуваної технології є готовність майбутніх фахівців з менеджменту до інноваційної професійної діяльності у вищих технічних навчальних закладах.

Висновки і пропозиції. В умовах соціально-економічної та суспільно-політичної кризи зростає потреба в ефективних менеджерах, які б уміли організувати виробничі колективи на створення інновацій. Підготовка майбутніх менеджерів до інноваційної діяльності в технічних ВНЗ є складним діалектичним процесом, на який впливають освітні, соціально-економічні, науково-професійні й технологічні чинники. Ефективність цього процесу забезпечує спеціально розроблена технологія, що складається з *концептуально-цільових, змістових, процесуальних та результативно-аналітичних компонентів*. У змістовому компоненті передбачено вивчення сутності інновацій, інноваційної діяльності, а також засвоєння спецкурсу «Праксеологія в менеджменті» або його окремих тем в межах тих дисциплін, що вже існують.

Процесуальний компонент технології – це форми (лекції-полілоги, практичні заняття, виробничі практики), методи (проектні, ділові ігри, кейс-стаді, метод коучингу), засоби формування готовності майбутніх менеджерів до інноваційної діяльності.

У формуванні готовності управлінців до організації колективів на створення інновацій вагома роль відводиться міжкультурному й інформаційному середовищам вищих технічних навчальних закладів, що забезпечує можливість українським студентам розробляти та реалізовувати навчальні проекти разом із студентами-іноземцями.

Досліджувана технологія містить діагностичний інструментарій, зокрема критерії (*ціннісний, когнітивний, процесуальний, аналітичний*) та показники рівнів готовності (*високий, середній, низький*) майбутніх менеджерів до інноваційної професійної діяльності майбутніх менеджерів до інноваційної діяльності в технічних ВНЗ.

Список літератури:

1. Бухнієва О. А. Підготовка аспірантів до інноваційної діяльності у вищому навчальному закладі: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. А. Бухнієва. – Одеса, 2011. – 311 с.
2. Влодарска-Зола Лідія. Професійна підготовка майбутніх менеджерів у вищих технічних навчальних закладах: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. Влодарска-Зола. – К, 2003. – 310 с.
3. Гавриш І. В. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / І. В. Гавриш. – Х., 2006. – 46 с.
4. Грошева Е. П. Подготовка студентов технических вузов к инновационной деятельности при обучении инженерному творчеству и патентоведению: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теория и методи-

- ка обучения и воспитания (по областям и уровням образования» / Грошева Елена Петровна. – Саранск, 2010. – 48 с.
5. Друкер П. Практика менеджмента: [пер. с англ.]; П. Ф. Друкер. – М.: Вильямс, 2003. – 398 с.
 6. Капітанець О. М. Педагогічна підготовка менеджерів у вищих технічних навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. М. Капітанець. – Т., 2001. – 19 с.
 7. Маливанов Н. Н. Подготовка инженеров к инновационной деятельности в системе непрерывного образования / Н. Н. Маливанов // Вестник высшей школы. Альма матер. – 2004. – № 7. – С. 56-64.
 8. Резнік С. М. Формування управлінських умінь і навичок у майбутніх інженерів у вищих технічних навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С. М. Резнік. – К., 2007. – 18 с.
 9. Тарасова С. М. Формування у майбутніх менеджерів фінансово-економічного профілю готовності до управлінської діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Світлана Михайлівна Тарасова. – Кіровоград, 2006. – 20 с.
 10. Хромова В. С. Педагогічні умови підготовки майбутніх менеджерів до інноваційної професійної діяльності: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. С. Хромова. – Луганськ, 2012. – 342 с.

Гинсировская И.Р.

Тернопольский национальный технический университет имени Ивана Пулюя

ТЕХНОЛОГИЯ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО МЕНЕДЖМЕНТУ К ИННОВАЦИОННОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВЫСШИХ ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация

В статье спроектировано модель технологии формирования готовности будущих специалистов по менеджменту к инновационной профессиональной деятельности в высших технических учебных заведениях. Отражено ее концептуально-целевой, содержательный, процессуальный и результативно-аналитический компоненты. Показана целесообразность изучения спецкурса «Праксеология в менеджменте». Обоснована необходимость создания межкультурной среды как фактора организации инновационной деятельности. Акцентировано внимание на особенностях обучения в высшем техническом учебном заведении. Разработан диагностический инструментарий для определения уровня готовности будущих менеджеров до инновационной деятельности в высших технических учебных заведениях.

Ключевые слова: технология, прaxeология, инновационная профессиональная деятельность, диагностический инструментарий, компоненты, критерии, уровни готовности.

Hinsirovska I.R.

Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University

TECHNOLOGY OF FUTURE SPECIALISTS IN MANAGEMENT PREPARATION FOR INNOVATIVE PROFESSIONAL ACTIVITY AT TECHNICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTION

Summary

A model of technology of the future specialists in management preparation to innovative professional activity at technical higher education institutions has been designed in the article. Its conceptual and target, semantic, procedural, efficient and analytical components have been reflected. The expediency of studying of the course «Praxiology in management» has been shown. The necessity of creating of intercultural environment as a factor of innovative activity organizing has been approved. The attention has been focused on the peculiarities of studying at technical higher education institutions. The diagnostic tools for defining the level of readiness of the future managers to innovative professional activity at technical higher education institutions have been developed.

Keywords: technology, praxiology, innovative professional activity, diagnostic tools, components, criteria, levels of readiness.

АКТУАЛЬНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**Демешко І.А.**Національна академія
Державної прикордонної служби України

Досліджено сутність і місце системи захисту права інтелектуальної власності у сучасному високотехнологічному світі, розглянута провідна роль системи ІВ в інформаційному суспільстві і економіці знань. Визначені особливості і специфічні риси професійної діяльності фахівців з ІВ. Зроблено висновок об актуальних компетентностях фахівця з ІВ і першочергових цілях і завданнях підготовки фахівців з ІВ у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: інтелектуальна власність, підготовки фахівців, інноваційна економіка, економіка знань, професійна діяльність, компетентність, технології підготовки.

Постановка проблеми. Невідкладними питаннями сьогодення України є: інтеграція економічного і соціокультурного середовища у Європейську Співдружність, інтенсифікація процесів високотехнологічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності на світових ринках, впровадження елементів економіки інновацій.

Ефективне вирішення вказаних питань можливе лише за наявності необхідних інфраструктурних складових, а саме: відповідних державних інституцій, адекватної законодавчої бази, розвинених управлінсько-адміністративних структур, кадрового забезпечення.

Однією з таких складових є система захисту прав інтелектуальної власності (надалі ІВ). У загальному сенсі система ІВ забезпечує права людини на результат інтелектуальної, творчої діяльності [1, с. 62]. У вузькому тлумаченні система захисту прав ІВ, серед інших своїх завдань, надає винахіднику, конструктору, науковцю певні гарантії впровадження результатів творчої, інтелектуальної діяльності у життя з урахуванням інтересів власника інноваційної ідеї. Система ІВ є необхідним елементом процесів впровадження інновації, є складовою системи комерціалізації винаходів, наріжним каменем функціонування економіки інновацій.

Розвинена система захисту прав ІВ є запорукою ефективного трансферу технології у контексті модернізації економіки України – трансформація економіки нашої держави у інноваційному напрямку задекларована як стратегічне завдання на період до 2020 року [2, с. 59; 3].

Таким чином, формування у майбутніх фахівців компетентностей, що відповідають за роботу з об'єктами ІВ, є актуальним завданням системи освіти у контексті стратегічного розвитку держави і орієнтації на інноваційний шлях розвитку. Знання про технології, форми, правила і норми роботи з об'єктами ІВ, чітке і адекватне уявлення про значення і функціонування системи ІВ повинні бути у майбутнього фахівця незалежно від його фахового профілю. Високий рівень компетентностей у сфері ІВ у викладачів та наукових співробітників є запорукою реалізації тих можливостей з інноваційної діяльності, які надає сучасна редакція закону «Про вищу освіту» навчальним закладам України [4].

Незважаючи на низку недоліків, зокрема відсутність чітких механізмів трансферу результатів творчої діяльності у комерційний сектор, сучасне законодавство дозволяє інтегрувати ВНЗ

у діючу інфраструктуру інноваційної економіки, фактично трансформувати навчальні заклади у потужні джерела інноваційних ідей і рушійну силу інноваційних процесів в країні.

Інноваційна діяльність у сфері інформаційних технологій і інжинірингу гармонійно та природно поєднується з потужним інтелектуальним потенціалом і матеріально-технічним забезпеченням сучасних ВНЗ технологічного напрямку. Питання інтеграції ВНЗ у високотехнологічні інноваційні ланцюги (спрощена схема інноваційного ланцюга: інноваційна ідея-відкриття, реєстрація права інтелектуальної власності на винахід, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, експериментальний зразок, маркетингові дослідження, промислове виробництво) активно обговорюються серед українських науковців [5, с. 14].

Інтеграція ВНЗ у інноваційні процеси дозволить сформувати потужну базу підготовки практикуючих фахівців, вдосконалити діючі технології підготовки, модернізувати матеріально-технічне забезпечення навчального закладу, задіяти потужний інтелектуальний потенціал у процесах модернізації і оновлення країни, наблизити процеси підготовки фахівців до реальних потреб сучасного виробництва, надати додаткові потужні засоби фінансування закладам освіти.

Але це можливо лише за умови дієвої і ефективної системи підготовки фахівців з ІВ і наявності певного рівня сформованості компетентностей з ІВ у майбутніх фахівців з економіки, фінансів, ІТ, інженерії, адміністрування і управління.

Цілі, завдання, відповідне інформаційне наповнення, технологічно-методологічна база підготовки фахівців з ІВ продиктовані, перш за все, специфікою виконуваних системою ІВ завдань, актуальними виробничими компетенціями фахівця з ІВ. Обмеження переліку завдань призводить до наявності суттєвих недоліків у системі підготовки фахівців з ІВ.

У профільних навчальних закладах є типовим акцентування уваги на адмініструванні об'єктів авторського і суміжних прав та ігнорування ІВ як необхідної і невід'ємної складової інноваційних процесів, що призводить до штучного обмеження комплексу необхідних до формування компетентностей фахівців з ІВ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням ролі і місця системи ІВ у сучасному світі, національним особливостям функціонування системи ІВ, професійній діяльності фахівців з

ІВ присвячена значна кількість наукових праць. Особливу увагу заслуговують роботи Бондаренко С.В., Дахно І.І., Цибульова П.М., Жарова В.О., Чеботарьова В.П., Паладія М.В., Зінова В.Г.

Науковці у сучасних дослідженнях наполягають на необхідності модернізації програм підготовки фахівців з ІВ у напрямку підготовки кваліфікованих фахівців з інтелектуальної власності широкого профілю, зорієнтованих на розв'язання питань правової охорони й захисту прав інтелектуальної власності, розбудови системи менеджменту, оцінки і комерціалізації прав інтелектуальної власності, супроводу і забезпечення інноваційних процесів і трансферу технологій [6, с. 25].

Мета статті. Розуміючи значення системи ІВ для подальшого розвитку і модернізації економіки України на інноваційних засадах, вважаємо актуальним питання дослідження специфіки діяльності фахівців з ІВ і розробки ефективних технологій підготовки фахівців з ІВ у системі вищої освіти України.

Професійна діяльність фахівця з ІВ має яскраво виражену специфіку. Генезис і сутність об'єктів професійної уваги фахівців з ІВ – об'єктів права інтелектуальної власності, знаходить своє відображення у специфічних рисах, притаманних цьому виду професійної діяльності.

Ця специфіка, на нашу думку, повинна бути чітко визначена і врахована у технологіях підготовки фахівців з ІВ до професійної діяльності.

Зміст статті. Враховуючи національну специфіку організації і функціонування системи ІВ, соціально-економічний контекст реалізації професійних компетенцій фахівців з ІВ, наведемо специфічні риси і особливості професійної діяльності фахівців у галузі ІВ [7, с. 58]:

- відсутність або суттєва обмеженість необхідного інформаційного забезпечення у прийнятті професійних рішень,
- фрагментарність та суперечливість законодавчого поля, що регулює професійну діяльність фахівця з ІВ, відсутність формальних норм і правил професійної діяльності стосовно якісно нових об'єктів прав ІВ.
- необхідність самостійного конструювання технологій реалізації професійних завдань стосовно нових за суттю об'єктів ІВ і перманентної адаптації існуючих алгоритмів професійних дій до змінюваних обставин і об'єктного наповнення поля професійної діяльності,
- необхідність вдосконалення і модифікування технологічного інструментарію вирішення професійних завдань, засвоєння нових засобів реалізації професійних дій.

Більшість вказаних рис є похідною специфічної сутності об'єктів ІВ. Наявна специфіка не залежить від ефективності адміністрування у галузі, досконалості організаційно-управлінського або законотворчого апарату. Певний хаос і значний рівень ступеню свободи є ознакою активно прогресуючої відкритої системи, що складається з багатьох взаємодіючих елементів і знаходиться у процесі самоорганізації та активного розвитку.

Наведемо деякі другорядні фактори, які необхідно врахувати у процесі конструювання і реалізації технологій підготовки фахівців з ІВ:

- нерозуміння місця ІВ у сучасному інформаційному суспільстві. Навіть студенти профільних

спеціальностей не уявляють повної картини застосування прав ІВ. Як правило, уявлення обмежуються авторським правом на твори мистецтва, літератури, комп'ютерні програми. І практично відсутні знання стосовно ролі ІВ у інноваціях, науково-технічному прогресі, трансфері технологій. Відсутні уявлення про провідну роль ІВ у сучасному інформаційному середовищі, економіці знань;

· практична відсутність в Україні повних діючих інноваційних ланцюгів, за допомогою яких результат наукового дослідження проходить повний цикл від закріплення прав ІВ на інноваційну ідею до готового продукту-технології [8, с. 133]. Результати наукового дослідження передаються для наступної комерціалізації закордонним компаніям, в Україну ввозиться готовий продукт або технологія, права на які належать нерезидентам. Тобто відсутня база практичної апробації значної частини набутих знань і навичок. Фахівець з ІВ не має можливості реалізувати весь комплекс сформованих компетентностей на практиці. У значній мірі обмежується інструментарій навчального процесу – відсутня база виробничої практики;

· відставання України від розвинених держав у галузі застосування наукомістких засобів і технологій роботи фахівця з ІВ. Володіння сучасними методами і технологіями обробки, розповсюдження, зберігання інформації є важливим фактором організації професійної діяльності фахівця з ІВ. Відставання у високотехнологічних галузях призводить до неефективної реалізації професійних можливостей фахівця і суттєво стримує можливість налагодження міжнародного інформаційного обміну у галузі ІВ, міждержавних професійних зв'язків, наявність яких є необхідною передумовою глобалізації ринків ІВ і трансферу технологій. Організація навчального процесу також не відповідає сучасним умовам діяльності фахівця з ІВ. Високотехнологічні, інноваційні методи і технології роботи фахівця вивчаються за допомогою традиційних технологій навчання в умовах використання застарілого обладнання і з обмеженням доступу до міжнародних професійних баз даних;

· спостерігається дефіцит діючих фахівців з ІВ, що володіють повним спектром актуальних професійних компетенцій. Більшість фахівців, що працюють у сфері ІВ, у кращому випадку мають юридичну освіту і їх професійні знання обмежуються питаннями авторського права. Система ІВ як складова частина інноваційної економіки залишається поза межами уваги. Тобто нагальною є проблема кваліфікованого викладання профільних напрямків у ВНЗ;

· недосконалість національного законодавства України, у першу чергу суперечливість положень спеціальних законів про інтелектуальну власність і норм Цивільного кодексу України [9, с. 16].

Перераховані фактори суттєво впливають на реалізацію професійних цілей та завдань фахівця з ІВ, являються безпосереднім джерелом специфічних для підготовки професіоналів з ІВ проблем, окреслюють актуальні і особливі для галузі завдання підготовки фахівців з ІВ у вищій школі. Вищенаведені фактори повинні у повному обсязі враховуватись у проектуванні технологій підготовки фахівців з ІВ.

За результатами нашого дослідження ми сформуваємо перелік завдань та цілей, які є особливо актуальними у підготовці фахівців з інтелектуальної власності в ВНЗ України (перелік сформульовано у парадигмі компетентнісного підходу, наведено не повний перелік завдань та цілей підготовки, а лише ті, на які ми вважаємо за доцільне звернути особливу увагу).

- сформувати компетентності, які відповідають за ефективність дії в умовах неоднозначного та фрагментарного правового поля, в умовах відсутності регулюючих норм і правил відносно нових об'єктів права ІВ;

- сформувати готовність до професійної діяльності в умовах перманентного розширення переліку професійних компетенцій, в умовах появи якісно нових об'єктів права ІВ, що не підпадають під існуючі формалізовані алгоритми реалізації професійних завдань;

- сформувати компетентності, які дають можливість самостійно конструювати алгоритми та технології вирішення професійних завдань та ефективно діяти в умовах відсутності прецедентів;

- сформувати компетентності, які дозволяють продуктивно знаходити, аналізувати, обробляти

необхідну інформацію загального та вузькоспеціального характеру, що забезпечує ефективне вирішення професійного завдання. Сформувати здатність до прийняття рішень в умовах обмеженого інформаційного забезпечення;

- сформувати компетентності, які відповідають за ефективне використання високотехнологічних засобів вирішення професійних завдань, використання сучасних систем передачі і зберігання інформації, міжособистісної комунікації. Сформувати здатність до самостійного набуття навичок використання високотехнологічних засобів вирішення професійних завдань;

Висновки. Таким чином врахування специфіки професійної діяльності і контексту реалізації професійних дій фахівців з ІВ є необхідною умовою конструювання ефективної технології підготовки фахівців з ІВ. Розробка технології підготовки фахівців з ІВ відповідно сформульованих вище завдань, підбір та інтеграція у єдину гармонійну педагогічну систему інноваційні форм, методів та засобів навчання є нетривіальною задачею окремого дослідження. Але сформульований перелік педагогічних завдань надає чіткі орієнтири для подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Орлюк О. П., Андрощук Г. О., Бутнік-Сіверський О. Б. Право інтелектуальної власності // Акад. курс: Підруч. для студ. вищих навч. закладів / За ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре». – 2007. – 696 с.
2. Ревуцький С. Інтеграційні процеси в науково-технічній сфері з позиції економічної глобалізації // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2014. – № 1. – С. 57-62.
3. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс]: Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
4. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/155618/print1391950419561429>
5. Коваль І. Проблеми комерціалізації вищими навчальними закладами прав на об'єкти інтелектуальної власності // Теорія і практика інтелектуальної власності. – № 4. – 2014. – С. 11-18.
6. Орлюк О. П. До питання щодо підготовки фахівців з інтелектуальної власності Інтелектуальна власність: погляд з ХХІ століття // Збірник наукових праць за матеріалами ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції м. Черкаси (26-27 вересня 2013 р.). – С. 21-26.
7. Демешко И. Требования к профессиональной подготовке специалистов в области интеллектуальной собственности в контексте специфики их деятельности // Сборник научных работ по материалам международной научно-практической конференции «Научные перспективы XXI века», г. Новосибирск (13-14 ноября 2015 г.). – С. 57-60.
8. Борзенко В., Мірошніченко О. Проблеми комерціалізації інтелектуальної власності в Україні // Вісник НТУ «ХП». – 2014. – № 32 (1075). – С. 130-135.
9. Козинець А. Колізії законодавчого регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності // Теорія і практика інтелектуальної власності. – № 1 (81) – 2015. – С. 11-18.

Демешко И.А.

Национальная академия

Государственной пограничной службы Украины

АКТУАЛЬНЫЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ СПЕЦИАЛИСТА В ОБЛАСТИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация

Исследованы суть и место системы защиты прав интеллектуальной собственности в современном высокотехнологичном мире, рассмотрена ведущая роль системы ИС в информационном сообществе и экономике знаний. Определены особенности и специфические черты профессиональной деятельности специалистов в области ИС. Сделан вывод об актуальных компетентностях специалиста ИС и первоочередных целях и задачах подготовки специалистов ИС в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, подготовка специалистов, инновационная экономика, экономика знаний, профессиональная деятельность, компетентность, технологии подготовки.

Demeshko I.A.

National Academy of State Border Service of Ukraine

ACTUAL COMPETENCES OF AN INTELLECTUAL PROPERTY SPECIALIST

Summary

The place and role of the protection system of intellectual property rights in the modern world were investigated in the article. The leading role of the IP system in the knowledge economy and the information society is proved. Special characteristics of professional activity of intellectual property specialists are defined. The conclusion about the professional skills of IP business and the priority goals and objectives of IP professionals training at higher schools are made.

Keywords: intellectual property, training, innovative economy, knowledge economy, professional activity, competence, educational technology.

УДК 378.147.004.12-057.875:372.881.111.1

ФАКТОРИ ВПЛИВУ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ НАВЧАННІ ПРОФЕСІЙНО СПРЯМОВАНОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Деяк М.Ю.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Інтерактивні технології є майбутнім системи сучасної вищої освіти. Стаття присвячена дослідженню основних факторів впливу на якість впровадження інтерактивних методів навчання іноземної мови, та базується на даних дослідження, проведеного серед студентів 2 курсу КНЕУ ім. В Гетьмана. Автори наводять наступні фактори впливу: стать студентів, місце проживання та місце попереднього навчання. Аналіз отриманих даних показав, що студенти жіночої статі краще сприймають інтерактивні технології навчання, що позначилося на гарних результатах якості засвоєння тем, кращих, ніж у студентів чоловічої статі; також визначено суттєву відмінність між студентами з сільської місцевості та мешканцями міста, а також студентами – випускниками ЗОШ та спеціалізованих закладів.

Ключові слова: інтерактивні технології, іноземна мова, студенти-економісти, стать, місце проживання, попередній навчальний заклад.

Постановка проблеми. Нові вимоги відповідності вітчизняних фахівців світовим критеріям обумовили необхідність пошуку новітніх методів викладання у ВНЗ. Інтерактивні технології навчання – це сукупність популярних новітніх методів викладання, які мають на меті покращити якість засвоєння предмету. Спираючись на власний досвід викладання у ВНЗ, зокрема іноземної мови, та різнобіжності у якості впровадження даних методів у різних групах, нами було обрано тему дослідження: Фактори впливу інтерактивних технологій при навчанні професійно спрямованої мови студентів майбутніх економістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття інтерактивне навчання досліджували численні вітчизняні та іноземні вчені. Перші згадки про інтерактивне навчання та дослідження його сутності знаходимо у працях таких видатних педагогів як Ш. Амонашвілі [1], В.Ф. Шаталова, Л. Виготського [2], С. Лисенкової. Згідно Ш. Амонашвілі, спрямованість на учня викладача є однією з перших заporук ефективної організації інтерактивного навчання [1]. Питання організації групової навчальної діяльності із застосуванням інтерактивних технологій активно досліджували

О. Павлова [5], Н. Пожар, О. Пометун [7], О. Ярошенко [9]. Л. Пироженко та О. Пометун детально досліджували інтерактивне навчання та присвятили його вивченню декілька посібників. За О. Пометун, інтерактивне навчання – це навчання, у якому навчальний проте відбувається за умов постійної взаємодії учнів, інтеракцію останніх [7]. Таке навчання через дію сприяє, на думку авторів, підвищенню мотивації учнів до навчання та покращенню успішності. Дослідженню інтерактивного навчання при його впровадженні у ВНЗ присвячені дисертаційні дослідження Гейхман Л.О. [3], Пешні І.С. [6], Філімоненко Л.А. [8] та інших. Вищезазначені автор наголошують на тому, що інтерактивне навчання – це метод навчання майбутнього, який необхідно активно застосовувати у ВНЗ, та який повинен поступово повністю замінити класичну авторитарну методику навчання. Проте відзначаємо недостатню кількість емпіричних досліджень, присвячених саме факторам впровадження інтерактивних технологій.

Мета статті – проаналізувати поняття «інтерактивні технології» та визначити сферу їх застосування у вищій школі, а також, на підставі теоретичного аналізу, власного досвіду автора та емпіричних даних ефективності впровадження

методів інтерактивного навчання визначити фактори успішності даної технології.

Виклад основного матеріалу. Інтерактивні технології навчання обумовлюють безпосередню участь того, хто навчається, у процесі навчання. При викладанні іноземної мови професійного спрямування студентам економічних спеціальностей дана технологія є особливо корисною, адже студенти отримують можливість імітації ситуацій професійної взаємодії. Інтерактивність при вивченні іноземної мови виявляється не тільки у глибокій взаємодії студентів, але і в корекції змісту навчального матеріалу, згідно програми, але по відношенню до запитів студентів, їх потреб, тощо.

При навчанні студентів-економістів іноземної мови нами були застосовані наступні інтерактивні методи: робота у парах, робота в малих групах, обговорення питань у загальному колі, техніка «мікрофон», техніка «ажурна пилка», техніка «метод кейсів» з елементами відтворення ділових ситуацій, техніка ситуативного моделювання роліва гра, ПРЕС метод, мозковий штурм, метод «карусель». На початку заняття студентам було повідомлено про спосіб організації діяльності (а інколи-на останньому занятті, аби вони могли підготуватись), про необхідність ініціативності та креативного ставлення до роботи, визначено та обговорено основні завдання, та скориговано їх відповідно до потреб студентів. Викладачем було наголошено на відмінностях між традиційними методами навчання та інтерактивним навчанням, студенти мали можливість задати питання.

Автором було проведено дослідження серед студентів трьох груп першого курсу фінансово-економічного факультету КНЕУ ім. В. Гетьмана, одна з яких була позначена як контрольна, загальна чисельність студентів, які приймали участь в експерименті становила 41 особи (14, 14 та 13 в контрольній). Дані групи були обрані випадково, проте з умовою середнього показника успішності даних груп не нижче С (не було сенсу брати для експерименту слабкі групи). В контрольній групі викладання проводилось за традиційною схемою, без запровадження інтерактивних вправ, методика «пояснення викладачем – закріплення, робота з підручником, самостійна робота». У двох інших групах були застосовані інтерактивні технології навчання іноземної мови. Дослідження було проведено у 1 семестрі 2015-2016 н.р. В кінці кожного заняття викладачем проводилося оцінювання якості знань студентів за критеріями: монологічне та діалогічне говоріння та письмо, яке викладач позначав у відсотках якості, для полегшення статистичної обробки даних. В кінці семестру у двох експериментальних груп та контрольній викладачем був проведений загальний зріз знань за показниками: говоріння та письмо, визначено середній показник (у відсотках, для полегшення статистичної обробки та уникнення різного трактування в порівнянні з системами оцінювання інших ВНЗ.). Отримані дані було проаналізовано, визначено статистично значущі відмінності між основними та контрольною групою ($p < 0.05$). Отримані загальні дані підсумкового зрізу успішності наведені в таблиці 1. Дані таблиці показують суттєву відмінність у якості засвоєння знань та навичок спілкування іноземною мовою між студентами

експериментальних та контрольних груп, зокрема при оцінюванні мовлення, особливо монологічного (загальною особливістю студентів є вміння говорити, проте не слухати).

Таблиця 1

Показники успішності студентів з вивчення іноземної мови

Показники успішності	Група 1	Група 2	Контрольна група
Монологічне мовлення	75,85%	76,9%	70,5%
Діалогічне мовлення	73,5%	75,01%	67, 8%
Письмо	71,7%	72,0%	71,3%
Загальний показник успішності	73,6%	74,6%	69,86%

Дана відмінність не є значною при оцінюванні письма студентів, що ми можемо пояснити тим, що інтерактивність занять більше обумовлювала мовленнєву взаємодію, ніж навчання письма.

З-поміж студентів експериментальних груп нами також було проведено дослідження, в ході якого ми попросили студентів заповнити анкети та зазначити стать (ч-ж), місце постійного проживання (місто-село) та місце попереднього навчання (звичайна школа, коледж- або ліцей, гімназія, спец. школа), так як численні дослідження вітчизняних педагогів вказують на залежність показників успішності від вказаних факторів.

Отримані дані вказали на наступний розподіл студентів поміж групами:

1. За гендерним фактором: жінки – 75%, чоловіки – 25%.

2. За демографічним фактором: місто – 82,4%, сільська місцевість – 17,6%.

3. за освітнім фактором: звичайний загальноосвітній заклад – 54,3%, спеціалізовані заклади чи ліцеї – 46,7%.

Ми вирішили визначити вплив даних факторів на якість успішності студентів. Проаналізувавши вплив гендерного фактору на успішність, отримали наступне: жінки виявляють кращі показники успішності, ніж чоловіки (жіноча успішність 78,75% проти чоловічої 74,2%), а отже, краще сприймають інноваційні технології (див. табл. 2).

Таблиця 2

Залежність успішності студентів-економістів при вивченні іноземної мови за інтерактивними технологіями від статі студентів

Якісний показник успішності	Жінки	Чоловіки
Говоріння	82%	76,1%
Письмо	75,5%	72,3%
Загальний показник успішності	78,75%	74,2%

Аналіз отриманих даних за демографічним показником надав цікаві результати: студенти, які заявили село як місце постійного проживання, виявили найнижчі показники успішності з-поміж віх студентів експериментальних груп. Відмінність в показниках успішності студентів з села та студентів з міста є статистично значущою ($p < 0.05$) та, на нашу думку, може бути пояснена неготовністю студентів до даного навчання. Ми вважаємо, що перехід від класичної моделі (яка здебільшого характерна для сільських навчальних закладів) до інтерактивного навчання ставить ряд вимог до

студентів, до їх рівня загальної ерудиції, відповідальності, здатності навчатися нового, взаємодіяти між собою. Отже, методи інтерактивного навчання потрібно впроваджувати диференційовано до рівня готовності студентів до них.

Аналіз показників успішності студентів у відповідності до місця попереднього навчання забезпечив нас результатами, які легко було передбачити: студенти, які навчалися у ліцеях чи інших спеціалізованих закладах, виявили суттєво вищі показники успішності, ніж студенти із звичайних шкіл.

Таблиця 3

Залежність успішності студентів-економістів при вивченні іноземної мови за інтерактивними технологіями від місця проживання студентів

Якісний показник успішності	Місто	Село
Говоріння	76,8%	68,9%
Письмо	73,5%	65,6%
Загальний показник успішності	75,15%	67,25%

Таким чином ми отримали третій фактор успішності студентів, які навчаються за інтерактивними технологіями: початковий заклад, в якому студенти навчалися до вступу до ВНЗ. Хоча для студентів сільської місцевості більш характерним було навчання у загальноосвітніх школах, проте не всі студенти, які проживали в сільській місцевості, закінчували загальноосвітні школи, через це дані таблиць 2 та 3 відрізняються. Проте простежується загальна тенденція до отримання якісніших результатів студентами спеціалізованих закладів та тих, які проживали у місті.

Отже студентам, які навчалися попередньо у звичайних ЗОШ, потрібно приділяти більше уваги, вони потребують індивідуального підходу при інтерактивній роботі з ними. Так само і студенти, які раніше проживали у сільській місцевості, не вміють працювати за новітніми технологіями. Це не означає, що із ними не потрібно проводити інтерактивні заняття, проте впровадження інтерактивних методів при роботі з ними потребує від викладача

більш чіткої організації, продуманості та індивідуального підходу до кожного такого студента.

Таблиця 4

Залежність успішності студентів-економістів при вивченні іноземної мови за інтерактивними технологіями від попереднього навчального закладу

Якісний показник успішності	Школа	Спеціалізований заклад
Говоріння	69,4%	75,8%
Письмо	64,4%	73,1%
Загальний показник успішності	66,9%	74,45%

Висновки та перспективи розвитку. Проаналізувавши результативність запровадження інтерактивних технологій в групах студентів-майбутніх економістів 2 курсу КНЕУ ім. В. Гетьмана, автори визначили наступні фактори впливу на якість: стать студентів, місце попереднього проживання та місце попереднього навчання. Отримана відмінність була визначена як статистично значуща, причому студенти жіночої статі виявили кращі результати, ніж студенти чоловічої статі. Студенти, які попередньо проживали у сільській місцевості виявили гірші показники якості навчання за інтерактивними технологіями, ніж ті, які проживали у місті. Подібна тенденція спостерігається і при аналізі результатів успішності студентів, які закінчували загальноосвітні навчальні заклади та спеціалізовані. Автори дійшли до висновку, що найлегше працювати за інтерактивними технологіями у групах з жіночим наповненням, причому які складають переважно мешканці міста. Інтерактивне навчання у групах, які складають студенти-вихідці із сільської місцевості чи ті, хто навчався у загальноосвітніх закладах, потребують індивідуального відходу. Вважаємо перспективним проведення дослідження показників засвоєння матеріалу при використанні різних інтерактивних форм роботи (групової, індивідуальної, загальної, тощо).

Список літератури:

1. Амонашвили Ш. А. Образ и образование / Ш. А. Амонашвили // Три ключа. Педагогический вестник. – М.: Изд. дом Шалвы Амонашвили, 2001. – Вып. 5. – 124 с.
2. Виготський Л. С. Вибрані психологічні дослідження / Л. С. Виготський // М.: Ви-во АПН РСФРР, 1956. – 367 с.
3. Гейхман Л. О. Интерактивное обучение общению. Автореферат дис. на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики. Екатеринбург, 2003. – 28 с.
4. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання / В. І. Лозова, Г. В. Троцько / – Х, 2002. – 400 с. – (Нав. посіб. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди).
5. Павлова Е. А. Особенности организации групповой формы работы на уроке иностранного языка / Е. А. Павлова // Иностранные языки в школе. – 2011. – № 9. – С. 23-26.
6. Пешня И. С. Интерактивные технологии обучения как средство развития профессиональной компетентности курсанта военизированного вуза. Автореферат диссертации на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01. – Общая педагогика, история педагогики и образования. Иркутск, 2005. – 46 с.
7. Пометун О. І., Пироженок Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. І. Пометун, Л. В. Пироженок // К.: А.С.К., 2004. – 192 с.
8. Филимоненко Л. А. Использование информационно-коммуникационных технологий в обучении английскому языку: метод проектов // Язык профессиональной коммуникации: функции, среды, технологии / под ред. В. Р. Саркисянца, В. И. Тузлуковой. Ростов-на-Дону, 2008. С. 93-98.
9. Ярошенко О. Г. Мала група як суб'єкт навчальної діяльності на уроці / О. Г. Ярошенко // Педагогічна газета. – 2003. – № 10 (жовтень). – С. 5.

Деяк М.Ю.

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО НАПРАВЛЕННОГО ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Аннотация

Интерактивные технологии-будущее системы высшего образования. Статья посвящена исследованию основных факторов влияния на качество внедрения интерактивных методов обучения иностранного языка, основываясь на данных исследования, проведенного среди студентов 2 курса КНЕУ им. В.Гетьмана. Авторы указывают такие факторы влияния как пол, место проживания и предыдущее место обучения студентов. Анализ полученных данных показал, что студенты женского пола лучше воспринимают интерактивные технологии обучения, что отобразилось в хороших результатах усвоения тем в сравнении со студентами мужского пола; также определено существенное отличие между студентами-выходцами из сельской местности и студентами-горожанами, а также студентами, которые ранее обучались в специализированных заведениях и СОШ.

Ключевые слова: интерактивные технологии, иностранный язык, студенты-экономисты, пол, место проживания, предыдущее учебное заведение.

Deyak M.Yu.

Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman

INTERACTIVE TECHNOLOGIES INFLUENCE FACTORS AT TEACHING ECONOMICAL STUDENTS PROFESSIONAL FOREIGN LANGUAGE

Summary

Interactive learning is a progressive method of High School. The article is dedicated to the study of main factors influencing the quality of interactive teaching, performed with 2nd course students of KNEU named after V.Hetman: gender, residence and previous educational establishment. The article shows that the female students show better results with the method than the male one. The article also contains evidence of better quality performed by the city residents as well as those who left specialized schools or lyceums, compared to the country residents and graduates of comprehensive schools.

Keywords: interactive technologies, foreign language, economical students, gender, residence, previous educational establishment.

УДК 37.013:971(=1-81)

ХАРАКТЕРИСТИКА ТРАДИЦІЙНОЇ ОСВІТИ КОРІННИХ НАРОДІВ КАНАДИ

Запотічна М.І.

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглядається проблема дослідження характерних особливостей традиційної освіти корінних народів Канади. Здійснено аналіз науково-педагогічної літератури, що висвітлює окремі аспекти досліджуваної проблеми, а також подано характеристику концепції традиційної освіти корінних мешканців досліджуваної країни.

Ключові слова: Канада, корінні народи, освіта, традиційна освіта, навчання і виховання.

Постановка проблеми. Канада є полікультурною країною, особливе культурне середовище якої утворилося внаслідок взаємодії різноманітних етносів та міжкультурних зв'язків різних націй та народів, які співіснують між собою упродовж років та доповнюють одне одного, утворюючи унікальний і неповторний феномен канадської нації. Особливе місце в дослідженні культурної та освітньої спадщини цієї країни посідають корінні народи, що упродовж своєї багатовікової історії накопичували досвід у галузі на-

вчання і виховання молодого покоління, в основу якого покладено їхній світогляд, світосприйняття, система морально-етичних цінностей, релігія та вірування.

Дослідження періоду розвитку традиційної педагогіки корінних жителів ускладнюється, з одного боку, відсутністю автентичних письмових джерел та літературних пам'яток цієї епохи. Причиною цього є, на нашу думку, головна особливість розвитку культури корінних жителів континенту – усні традиції передачі знань.

У зв'язку з цим, важливе значення у суспільстві корінного населення займала усна народна творчість – перекази розповідей, легенд, повчальних історій, міфів тощо.

З іншого боку, існування великої кількості племен, що проживали на території усїєї Канади, зумовив диверсифікацію їхніх культурних, соціальних, політичних, мовних особливостей. Не зважаючи на це, ґрунтовний аналіз історико-педагогічних джерел цього періоду дозволить виокремити певні спільні риси та закономірності розвитку освіти Канади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Освіта Канади, її різновиди (формальна, неформальна, інформальна), історія її розвитку, різні її рівні досліджуються вітчизняними та зарубіжними науковцями: Т. Кучай, Дж. Едвардз (J. Edwards), Н. Френсіс (N. Francis), Дж. Рейне (J. Reyhner) (шкільна освіта Канади); О. Барабаш, Н. Мукан, М. Лещенко (неперервна освіта); О. Огієнко, К. Воядж (C. Voyageur), Б. Келліу (B. Calliou) (полікультурна освіта Канади); Ю. Шийка, С. Шепсон (S. Shapson), В. О'Дойлі (V. O'Doyley), К. Хілтенстем (K. Hultenstam), Л. Олбер (L. Olber) (білінгвальна освіта).

Освіту корінного населення Канади вивчали С. Андерсен (C. Andersen, A. Johns), Дж. Куммінс (J. Cummins), Й. Хеберт (Y. Hebert), Д. МакКаскілл (D. McCaskill), Х. Рехем (H. Raham), Дж. Фрісен (J. Friesen), В. Фрісен (V. Friesen), Дж. Ламбе (J. Lambe). Важливий внесок в дослідження історії її розвитку зробили канадські вчені Дж. Фрізен, В. Фрізен (J. Friesen), Е. Ніган (E. Neegan), В. Кіркнес (V. Kirkness) та багато інших. Вітчизняні науковці ще не вивчали проблеми освіти корінних народів Канади.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні Канада володіє розвинутою системою освіти, що відповідає як міжнародним тенденціям освітньої галузі, потребам канадського суспільства, так і запитам своїх громадян. Для розуміння специфіки її функціонування на початку XXI ст., важливо дослідити специфіку її становлення та розвитку. Оскільки корінні народи Канади мають багатий освітній досвід, то автором зроблено спробу дослідити його специфіку.

Мета статті. Мета статті полягає у дослідженні характерних особливостей традиційної освіти корінних народів Канади. Автором визначено такі завдання: виконати аналіз науково-педагогічної літератури, що висвітлює окремі аспекти досліджуваної проблеми, а також подати характеристику концепції традиційної освіти корінних мешканців досліджуваної країни.

Виклад основного матеріалу. Освітня та культурна спадщина корінних народів Канади є багатою, хоча варто зауважити, що до її вивчення науковці почали звертатися не так давно. У той час як традиційний світогляд у суспільствах корінних народів Канади існував упродовж тисячоліть, концепція традиційних знань корінного населення була виокремлена західними вченими лише на початку 80-х рр. XX ст. Актуалізація інтересу пов'язана із необхідністю документування традиційних знань, збереженням культурної спадщини з метою передачі її наступним поколінням, а також пошуку можливостей щодо

застосування окремих знань у сучасному глобальному середовищі. Захист традиційних знань корінних народів можна прослідкувати в поставах Світової організації із захисту прав інтелектуальної власності (англ. World Intellectual Property Organization), Організації Об'єднаних Націй (the United Nations), Світової організації торгівлі (World Trade Organization) тощо [12].

Дослідженням теоретичних концепцій традиційних знань корінних жителів Канади займалися не лише організації, але й окремі науковці, серед яких представники індіанського походження, а саме М. Батіст (M. Battiste) [5], Г. Лікерс (H. Lickers) [10], Д. МакГрегор (D. McGregor) [11].

Розглядаючи теоретичні засади традиційного знання, дослідники виділяють певні його особливості. На думку Д. Лікерса, традиційне знання корінних жителів Канади базується на принципах поваги до землі як до матері; співпраці, яка допомагає вижити; сили, що несе в собі знання, якщо ним діляться; існування духовного світу поряд із матеріальним; відповідальності як найкращої практики; взаємопов'язаності усіх елементів живої та неживої природи тощо [10]. Дослідник також виділяє такі характеристики традиційного знання корінних жителів: традиційне знання є динамічним і специфічним для певної місцевості; необхідними умовами передачі традиційних знань є повага, рівність та довіра; будь-які зміни навколишнього середовища впливають на інших, зокрема на людину, сім'ю, суспільство, націю та духовний світ [10].

Традиційні знання корінних жителів північноамериканського континенту є цінним надбанням в усіх сферах суспільного життя: і у використанні природних ресурсів, поводженні з тваринами, у медичному застосуванні рослин, навичками виживання у певних кліматичних умовах. Однак, особливий інтерес представляє дослідження унікальності освітньо-виховної діяльності у системі традиційних знань корінних жителів Канади.

Період традиційної освіти корінних жителів Північноамериканського континенту бере початок від найдавніших часів і триває до приходу європейських переселенців у XVII ст. На сьогоднішній день не існує достовірних історичних відомостей щодо часу появи перших індіанців на території Канади. Більшість археологів вважають, що корінні народи прийшли сюди понад 20 000 років тому з Азії, коли більшість території Північної Америки була вкрита льодовиками [16]. Під час льодовикового періоду, коли у результаті замерзання води рівень світового океану значно знизився, оголилась частина суші між Сибіром та Аляскою. На думку археологів, саме через цю частину суходолу мігрувало населення з Азії, яке вело кочовий спосіб життя і слідувало за стадами мамонтів. Процес міграції тривав роками і різні племена поступово розселялися по території усього Північноамериканського континенту. Поступово вони розвинули власну самобутню культуру, традиції та мову. Найдавніші знахідки проживання корінних народів на території Канади знайдені на території Юкон і, на думку більшості дослідників, датовані 12000 років тому [6].

Не зважаючи на те, що не існує достовірних письмових відомостей щодо чисельності корінного населення на території Канади, історики

припускають, що коли на континент прибули перші переселенці з Європи, на території Канади проживало близько 250000 корінних жителів, а їхні мови були настільки різноманітними, що належали до 12 різних лінгвістичних груп, кожна з яких мала декілька діалектів [16], [6]. Усі племена мали налагоджені торгівельні відносини, власну релігію, закони, суспільно-політичний лад, уряд, політико-економічну систему тощо. Рід занять корінних жителів, специфіку їхнього побуту та соціальної організації у більшості випадків визначали природно-кліматичні умови їхнього проживання. Регіональні особливості значно вплинули на різноманіття побуту корінних жителів, зокрема племена відрізнялись предметами одягу, специфікою будівництва житла, звичаями, традиціями та витворами мистецтва [2]. Особливе місце у культурі корінних жителів відіграла і система освіти й виховання, в основу якої було покладено історичні традиції, і яка сформувалась задовго до прибуття переселенців з Європейського континенту.

Виховання зумовлене як біологічною, так і соціальною сутністю людини, а до провідних причин його виникнення відносять: інстинкт збереження роду в батьків, інстинкт наслідування дій батьків у дітей, свідоме прагнення до передачі трудових навичок наступним поколінням тощо [3, с. 9]. «Роздуми над тим, як виховати людину, як сформувати в неї такі якості як чесність і правдивість, сміливість, кмітливість, витривалість і спритність, наполегливість і працьовитість, доброта і щирість здавна постають перед батьками, спонукають до виховних впливів на дитину» [3, с. 9]. Відповідно корінні народи Канади вважали, що увесь зовнішній світ та суспільство було навчальною аудиторією, його члени виступали у ролі вчителів, а кожен дорослий відповідав за достойне виховання окремої дитини. В основу навчання виховання було покладено релігію, віру у Великого духа, що проявлялась у повсякденних відносинах людей і навчанні (ділитись усім, що маєш, любити та поважати одне одного, допомагати при необхідності, а також жити у гармонії з природою).

Дослідження періоду традиційної освіти корінних жителів Канади дозволило встановити той факт, що навчально-виховна діяльність базувалась на їхньому традиційному світогляді, в основі якого – чотиристороннє бачення світу. У більшості культур корінних жителів Північної Америки таке світобачення відображалось у вигляді священного кола (англ. medicine wheel), поділеного на чотири рівномірні сегменти (число чотири для більшості корінних жителів є магічним), які означали чотири основні аспекти існування людини (духовний, емоційний, фізичний, ментальний); чотири періоди розвитку людини (діти, молодь, дорослі, літні люди); чотири сторони світу (північ, схід, південь, захід), чотири пори року (зима, весна, літо, осінь) тощо. Оскільки священне коло – це модель світобачення корінних народів Північноамериканського континенту, сегменти всередині кола мали багатогранну парадигму і могли означати кольори, назви тварин, рослин тощо [8].

Отже, концепція традиційної освіти корінних народів Канади була заснована на єдності чоти-

рьох аспектів розвитку людини – духовного, емоційного, фізичного і ментального, кожен з яких мав рівноцінне значення. Підтримання балансу між цими вищезазначеними чотирма аспектами означало повноцінний розвиток людини. Коли ж баланс порушувався, наприклад, у сфері фізичного здоров'я (коли людина захворіла), це, своєю чергою, впливало на інші аспекти її розвитку: ментальний – вона не могла швидко й правильно приймати рішення, емоційний – могла по-іншому реагувати на певні події, духовний – відчувала більшу/меншу прив'язаність до духовного світу [8]. Відповідно, концепція традиційної освіти передбачала апелювання одночасно до цих чотирьох аспектів діяльності людини, які ефективно інтегрувалися у повсякденне життя на кожному етапі розвитку індивіда. Освоєння знань передбачає розуміння цілісного підходу до навчання, основою якого є розгляд дитини як цілісної особистості, в дійсності якої існують численні фактори, що взаємопов'язані між собою і впливають на повноцінний розвиток будь-якої дитини [8].

У зв'язку з цим, не існує єдиного абсолютного знання чи єдиної кінцевої мети освіти. Освіта, навчання та виховання розглядаються як неперервний процес, що починається від народження дитини і триває впродовж усього життя. Навчання охоплює критичне мислення та освоєння знань на ментальному, фізичному, духовному та емоційному рівнях із готовністю до помилок та їх виправлення. Навчання орієнтоване на процес, а не на продукт навчальної діяльності. Навчання розглядається як постійне самовдосконалення [15].

Як відомо, будь-яка організована діяльність людей у суспільстві, в тому числі навчально-виховна діяльність, базується на низці педагогічних принципів, у яких відображені усталені й перевірені практикою суспільні орієнтири, закономірні зв'язки, соціальний досвід народу тощо. Як зауважує О. Волошин, «принципи виховання – вагомим положенням, які відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають впливи до змісту, організації і методів виховного впливу. Вони є узагальненою системою вимог, що охоплюють усі аспекти виховного процесу, відображають результати виховної роботи» [1, с. 12].

Висновки і пропозиції. Отже, у ході дослідження раннього періоду розвитку системи освіти корінних жителів Канади, що тривав від найдавніших часів до приходу європейців у XVII ст., було з'ясовано, що традиційна освіта корінних жителів – це система емпіричних та педагогічних знань, засобів, принципів, умінь і навичок, сформованих корінними жителями Канади у доколоніальний період, що базувалась на етнокультурних особливостях корінних народів та застосовувалась ними у процесі навчання і виховання підростаючих поколінь. Оскільки люди нагромаджували різноманітні знання шляхом набуття життєвого досвіду у процесі власної трудової діяльності, освітніх закладів не існувало, навчання було не структурованим, а традиційна освіта корінних народів Канади була інформальною.

До перспективних напрямів подальших досліджень відносимо специфіку розвитку освіти корінних народів у колоніальний період.

Список літератури:

1. Волошин О. Педагогічні принципи та їх роль у формуванні валеологічної освіти на західноукраїнських землях 1918-1939 рр. / О. Волошин // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – Вип. 4. – С. 12-15.
2. Левчук Л. Історія світової культури. Культурні регіони / Л. Левчук. – Київ: Либідь, 2000. – 520 с.
3. Лузан П. Історія педагогіки та освіти в Україні: навч. Посібник / П. Лузан, О. Васюк. – К.: ДАККіМ, 2010. – 296 с.
4. Battiste M. Indigenous Knowledge and Pedagogy in First Nations Education: a Literature Review with Recommendations / M. Battiste. – Ottawa, ON: National Working Group on Education, 2002. – 69 p.
5. Battiste M. Protecting Indigenous Knowledge and Heritage: A Global Challenge / M. Battiste, J. Henderson. – Saskatoon: Purich Press, 2000. – 336 p.
6. Bercuson D. Before Canada: First Nations and First Contacts. Prehistory – 1583 / D. Bercuson, S. Nelson. – Philadelphia: mason Crest Publishers, 2006. – 87 p.
7. Friesen J. Aboriginal Education in Canada: A Plea for Integration / J. Friesen, V. Friesen. – Calgary: Detselig Enterprises, Ltd, 2002. – 168 p.
8. Integrating Aboriginal Perspectives into Curricula. – Manitoba Education and Youth, 2003. – 71 p.
9. Kirkness V. Aboriginal Peoples and Tertiary Education in Canada: Institutional Responses / V. Kirkness // The London Journal of Canadian Studies. – 1995. – Vol. 11. – P. 28-40.
10. Lickers H. Aboriginal traditional Knowledge: Another Source of Information for Species at Risk / H. Lickers. – A Report prepared for the Ontario Ministry of Natural Resources. – 2008. – 56 p.
11. McGregor D. Water Quality in the Province of Ontario: An Aboriginal Knowledge Perspective / D. McGregor, S. Whitaker. – A report prepared for the Ciefs of Ontario. – 2001. – 64 p.
12. McGregor L. Ontario first nations Perspectives on Traditional Knowledge: a diagnostic and Discussion Paper / L. McGregor. – Toronto, ON: Ciefs of Ontario, 2009. – 35 p.
13. Miller J. Shingwauk's Vision: A History of Native Residential Schools / J. Miller. – Toronto: University of Toronto Press. – 1997. – 254 p.
14. Neegan E. Excuse me: Who Are the First Peoples of Canada? A Historical Analysis of Aboriginal Education Then and Now / E. Neegan // International Journal of Inclusive Education. – January-March, 2005. – Vol. 9. – № 1. – P. 3-15.
15. Our Way is A Valid Way / Western and Northern Canadian Protocol. – Manitoba Education, 2000. – 122 p.
16. The Canadian Identity / ed. by D. Wells. – Calgary: Weigl Educational Publishers Ltd, 2004. – 48 p.

Запотична М.І.

Национальный университет «Львовская политехника»

ХАРАКТЕРИСТИКА ТРАДИЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ КОРЕННЫХ НАРОДОВ КАНАДЫ

Аннотация

В статье рассматривается проблема исследования характерных особенностей традиционного образования коренных народов Канады. Проанализирована научно-педагогическая литература, которая освещает отдельные аспекты проблемы исследования, а также дана характеристика концепции традиционного образования коренных жителей Канады.

Ключевые слова: Канада, коренные народы, образование, традиционное образования, обучение и воспитание.

Zapotichna M.I.

Lviv Polytechnic National University

THE CHARACTERISTIC OF TRADITIONAL EDUCATION OF ABORIGINAL PEOPLES OF CANADA

Summary

In the article the problem of characteristic features of traditional education of aboriginal peoples in Canada have been researched. The analysis of scientific and pedagogical literature which highlights the separate aspects of the problem under research has been conducted, and characteristic of the traditional education concept of aboriginal peoples in Canada has been presented.

Keywords: Canada, aboriginal peoples, education, traditional education, teaching and bringing up.

УДК 378.147:372.881.111.1:301.172-075.875

РОЛЬ СТУДЕНТА-ЛІДЕРА ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У МАЛИХ ГРУПАХ

Льїна О.М.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Стаття присвячена дослідженню ролі студента-лідера при викладанні іноземної мови студентам економічних спеціальностей методом малих груп. Автором визначено роль студента-лідера, описано типи лідерів в студентському колективі та види взаємодії лідера, групи та викладача. Стаття містить основні критерії та вимоги до лідерів, а також структурні компоненти особистості лідера. Спираючись на власний досвід, автори надають практичні рекомендації та типологію завдань на виявлення лідерів у малих підгрупах, а також на розвиток лідерських якостей в студентів. Перспективно, на думку авторів, провести емпіричне дослідження ефективності інтерактивного навчання за умови взаємодії з лідером викладача, та за відсутності такої.

Ключові слова: студенти-лідери, малі групи, іноземна мова, взаємодія, лідерські якості, ефективність.

Постановка проблеми. Вимоги до професійно спрямованого навчання фахівців обумовлюють те, що професійна підготовка студентів у ВНЗ [11] має бути спрямованою на формування фахівця з високим рівнем професіоналізму [9], який буде конкурентоспроможним на світовому ринку праці, а відтак зможе вільно спілкуватись на професійні теми іноземною мовою. Відповідно до цих вимог залучаються нові технології та методики навчання, як-то інтерактивне навчання, та один з його різновидів: метод малих груп. Зважаючи на новизну даного методу, велику роль у впровадженні методу відіграє взаємодія студентів та викладача, особливо на заняттях іноземної мови. Дана взаємодія відбувається на рівні: мікрогрупа-викладач та викладач-лідер мікрогрупи, отже, особливості взаємодії викладача та лідера мікрогрупи на половину обумовлюють успіх методу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему професійно спрямованого навчання студентів економічного профілю вивчали численні вітчизняні фахівці, як-то В.В. Василевич [1], О.Б. Лисак [3], Л.В. Максимчук [4], О.С. Пшенична [5], В.Я. Чорній [11] та інші. Запровадження інтерактивних технологій та безпосередню взаємодію між викладачем та студентами в даному контексті вивчали Л.В. Максимчук [4], М.Г. Медведєв [5], М.Ю. Олійник [6], І.Ф. Полещук [7]. Проблему взаємодії в межах інтерактивного навчання між викладачем та лідером групи більше вивчали іноземні автори Т. Джерсон, Ф. Проуз [12], В. Беніс [13]. Проте тема лідерства та ролі лідерів у навчальному процесі почала здобувати розвиток на вітчизняному педагогічному просторі лише декілька років тому.

Виділення не вирішених частин проблеми. Зважаючи на дискусійність ефективності методу малих груп, необхідність покращення даної методики та недостатню кількість літературних джерел, присвячених ролі лідерів саме при впровадженні інтерактивних технологій, а також особистий досвід автора викладання англійської мови студентам економічних спеціальностей, нами було обрано тему нашого дослідження: роль лідера (студента) при організації навчання іноземної мови студентів економічних спеціальностей в малих групах.

Мета статті: визначити сферу відповідальності студента-лідера при організації навчання

англійської мови студентів-економістів у малих групах, роз працювати практичні методи по виявленню лідерів та напрацюванню лідерських якостей на заняттях у малих групах.

Виклад основного матеріалу. Навчання у ВНЗ повинно сприяти подальшій професійній самореалізації, саморозвитку і становленню студента особистості як гідного члена суспільства. Студентоцентричне навчання обумовлює застосування численних інтерактивних технологій навчання, особливо при викладанні іноземної мови. Спрямованість навчального процесу на студента та його власна регуляція такого навчання найкраще здійснюється при застосуванні методу малих груп. Зважаючи на комунікативність викладання іноземної мови студентам, робота у малих групах найкраще сприяє врахуванню індивідуальних інтересів студентів [8].

Мала група – природне чи штучно створене викладачем об'єднання студентів у кількості 5-6 осіб, перед яким викладач чи самі студенти (у випадку студентоцентрованого навчання) визначає завдання, які необхідно виконати. В межах кожної підгрупи може виділятися декілька типів творчої особистості студента: генератори ідей та виконавці задуманого, лідери та аутсайдиери, тощо [2]. З позиції лідерства найчастіше у малій групі присутній один лідер та один чи два аутсайдиери, а інші становлять проміжний прошарок. Можливим є варіант, коли у малій групі є формальний лідер (староста, профорг, тощо) та неформальний, причому творча взаємодія чи конфлікт останніх здебільшого визначає успішну діяльність групи. З позиції студентоцентрованого навчання викладач не має права регулювати взаємодію студентів у такому випадку, проте може деяким чином спрямувати роботу у необхідному напрямку (але сам не втручається). Можливий варіант, коли в одній підгрупі присутні декілька студентів з чітко вираженими лідерськими якостями, причому робота може розвиватися у декількох напрямках: взаємодії, пристосування чи конкуренції. Конкурентна взаємодія при навчанні найчастіше призводить до погіршення рівня успішності, коли увага студентів «відтягується» з фокусу навчання на безпосереднє «перештовхування» лідерів між собою. Результативність навчання кожного з лідерів може бути високою, проте колективний результат групи від цього буде низьким [5]. При конкурент-

ній конфліктній взаємодії викладач може провести роз'яснювальну роботу між студентами, проте сам не має втручатися. Найчастіше студент-лідер у групі один. Роллю даного студента є спрямування активності студентів, визначення пріоритетів у навчанні, організації творчої взаємодії між студентами. Тобто, один студент переймає частково на себе функції викладача та займається організацією роботи підгрупи. Отже, в контексті студентоцентричного навчання, студент-лідер підгрупи відіграє надзвичайно важливу роль при вивченні іноземної мови у малих підгрупах та здатний покращити чи погіршити успішність всієї групи.

В контексті малої групи як такої, що містить 4-6 осіб, роль лідера є особливо визначною, так як одна людина здатна «утримувати» групу, спрямовуючи її активність. Тут варто розглянути функції студента-лідера.

Студент-лідер виконує наступні функції при навчанні групи за інтерактивними технологіями, зокрема методом малих груп [12]:

1. Організаційну. Лідер найчастіше приймає на себе всі процеси, пов'язані з організацією роботи підгрупи (виконання завдань, розподіл ролей, термінування навантаження, тощо).

2. Контролюючу. Ця функція не є обов'язковою, проте найчастіше лідер групи особисто перевіряє виконання окреслених завдань студентами та спонукає їх до роботи.

3. Коригуючу. Лідер може коригувати завдання та цілі, прописані або викладачем, або структурою дисципліни, або поставлені ним безпосередньо.

4. Мотивуючу. Особистий приклад лідера, чи його зовнішня мотиваційна діяльність можуть сприяти підвищенню мотивації студентів до навчання та активної та творчої роботи.

Для успішного виконання даних функцій студент-лідер малої групи повинен відповідати наступним вимогам:

1. Успішність та працелюбність, старанність. Студент повинен виявляти гарні та відмінні результати навчання, виявляти бажання навчатися. Якщо лідер групи має низьку успішність, пропускає заняття без поважної причини, чи не бажає навчатися, це негативно впливає на динаміку групи, адже інші студенти починають наслідувати його поведінку.

2. Організаційні здібності. Можливо, рівень успішності самого лідера може відігравати не таке велике значення в успішності групи, як його організаційні здібності. Студенти можуть по-різному сприймати ставлення лідера до навчання, проте якщо він забуває про завдання, не може розподілити завдання між іншими, визначити ролі та об'єм матеріалу, це буде призводити до негативних показників групи.

3. Креативність. Студент-лідер повинен бути креативною особистістю, з гнучким підходом до навчання. Несприйняття студентом технологій навчання, внаслідок відсутності досвіду подібної роботи чи через власне упереджене ставлення може зашкодити успішній роботі групи.

4. Ряд психологічних якостей: самоствердження, самостійність, самовизначення, самооцінка, ентузіазм, загальна активна громадська позиція.

Аналіз літератури та особистий досвід викладання у вищому навчальному закладі допоміг сформулювати наступні групи складових позицій

лідера: мотиваційні (мотивація до навчання, до професії, самовпевненість, прагнення до само-реалізації, загальна шкала цінностей особистості), емоційно-вольові (самоконтроль, самовпевненість, само врівноваженість, саморегуляція), особистісні (творчість, організаторські здібності, вплив, комунікативність особи), а також організаційно-ділові (власне організація діяльності та вміння брати на себе відповідальність та вирішувати нестандартні ситуації) [13].

Вважаємо, що лідерами студенти стають при взаємодії з викладачами. Вважаємо, що наступні види діяльності сприяють розвитку лідера як особистості: індивідуальна, групова та колективна діяльність, а саме: робота у малій групі; конкурсна діяльність (змагання між групами), дослідницько-пошукова діяльність (участь у вивченні певних явищ групою, підготовка спільного проекту; тощо).

Щодо ролі лідера у навчанні малих груп, зазначимо, що студент-лідер виконує наступні обов'язки:

1. Організаційні. Слідкує на вчасність відвідування студентами занять, попереджує про зміни, оголошує завдання, нагадує про завдання та терміни їх виконання.

2. Організаторсько-керуючі: розподіляє обов'язки та завдання в підгрупі, визначає сферу відповідальності кожного, за потребою змінює учасників.

3. Взаємодія з викладачем. Є так звані «передаточні» пункти між викладачем та студентами, уточнює всі незрозумілі питання, отримує консультації по незрозумілим питанням.

Робота у малих групах є досить творчим методом навчання, який обумовлює нестандартні ситуації, та постійну взаємодію викладача з групою чи її лідером. Особливо ефективним буде робота при застосуванні проектної роботи у малій групі чи вирішенні кейсів. Роль лідера при виконанні даного методу-організація роботи, «ведення» підгрупи за собою, спрямування на досягнення мети. При змаганні між малими групами перемога підгрупи найчастіше залежить від лідера.

Нижче ми пропонуємо наступні завдання для виявлення лідерів (студентів-економістів) та підкреслення їх лідерських якостей на заняттях з англійської мови:

– Ви – члени одного банку, який перебуває на межі банкрутства за вказаних умов. Пропонуйте своє бачення виходу з кризи.

– Ви – нова (стара) компанія, яка займається торгівлею (промисловими товарами, золотом, лісом). У вас наступні проблеми економічного характеру: ...Запропонуйте варіанти вирішення проблем.

– Ви – компанія, яка співпрацює з українськими (іноземними) виробниками. Ви стикаєтесь із наступними проблемами, які погіршують ваш бізнес. Яким чином можливо вирішити цю проблему.

– Складіть бізнес-план для відкриття своєї справи.

– Складіть проспект для отримання гранту за вказаним економічним напрямком.

Також бачимо якісним виявити лідера при роботі підгрупи за проектною методикою. Таким проектом в малих групах може бути: презентація з однієї теми чи блоку, схема, відеофільм, дослідження-наукова робота, апробація, театральна

постановка, конкурсні завдання як-то: брейн-ринг, вікторина, змагання між малими групами.

Висновки. Креативність інтерактивних методів викладання іноземних мов студентам економічного профілю обумовлює нову парадигму навчання, студентоцентрованість та розкриття яркої особистості кожного у групі. Робота в малих групах загострює потребу в розкритті якостей кожного студента, причому все це відбувається за участю лідера. Роль лідера при організації роботи студентів є значною, так як його мотиваційні, організаторські, комунікативні, емоційні функ-

ції обумовлюють ефективну взаємодію викладача та студентів. Викладачеві необхідно визначити лідера у малій підгрупі, причому бажано, аби формальний лідер співпадав з неформальним. Для розвитку лідерських якостей та покращення роботи групи викладач може використовувати наступні методи роботи: метод проектів, метод кейсів, проблемне навчання, тощо. Вважаємо перспективним проведення емпіричного дослідження ефективності навчання у малих групах з визначеним лідером, та на початкових стадіях організації малої групи, без визначення останнього.

Список літератури:

1. Василевич В. В. Формування професійного мовлення студентів-економістів як засобу взаємодії у просторі європейської комунікації / В. В. Василевич // Наукові праці. Педагогічні науки. – 2003. – [т. 28]. – № 15. – С. 185-192.
2. Вірченко Т. І. Інтерактивні технології формування мовної особистості: постановка проблеми / Т. І. Вірченко. – Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Іжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки: зб. наук. пр. – [редкол.: Л. М. Черноватий (голов. ред.) та ін.]. – Х.: ХНУ. – [вип. 15]. – 2009. – С. 33-40.
3. Лисак О. Б. Формування компетентностей майбутнього фахівця-економіста / О. Б. Лисак // Матеріали дев'ятої міжн. наук.-практ. інтернет-конференції «Соціум. Наука. Культура». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://intkonf.org/lisak-ob-formuvannya-kompetentnostey-maybutnogofahivtsya-ekonomista/>.
4. Максимчук Л. В. Підготовка майбутніх економістів-міжнародників до професійної діяльності засобами інтерактивних технологій: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Максимчук; Хмельницьк. нац. ун-т. – Хмельницький, 2012. – 20 с.
5. Медведєв М. Г. Ігрові методи моделювання економічних систем: навч. посіб. / М. Г. Медведєв, Л. В. Барановська. – К.: вид-во Європейського університету, 2002. – 115 с.
6. Олійник Н. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології у процесі підготовки майбутніх економістів [Електронний ресурс] / Н. Ю. Олійник. – Режим доступу: <http://intkonf.org/category/arhiv/1-pyata-vseukrayinska-naukovopraktichna-internet-konferentsiya-suchasna-nauka-v-merezhi-internet-26-28-lyutogo-2009-roku/pedagogika/>.
7. Полещук І. Ф. Підвищення рівня професійної підготовки студентів економічних спеціальностей засобами ігрових форм навчання: автореф. На здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. Ф. Полещук. – К., 2005. – 20 с.
8. Пометун О. І. Активні й інтерактивні методи навчання: до питання про диференціацію понять / О. І. Пометун // Шлях освіти. – 2004. – № 3. – С. 10-15.
9. Пшенична О. С. Підготовка майбутнього менеджера організацій до застосування інформаційних технологій у професійній діяльності: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / О. С. Пшенична; Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2012. – 258 с.
10. Сидоренко О. Д. Ситуаційна методика навчання: теорія і практика: практичний посібник / О. Д. Сидоренко, В. І. Чуба. – К.: Центр інновацій і розвитку, 2001. – 256 с.
11. Чорний В. Я. Формування готовності до професійного спілкування майбутніх фахівців фінансово-економічної сфери: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Чорний Віра Ярославівна; Тернопільський нац.-пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2011. – 324 с.
12. Philip Prowse. A Person-Centred Approach: How far can we go? // LAURELS NEWS. – 1993. – № 10. – November. – С. 64-72.
13. Warren Bennis Reinventing Leadership. – Cambridge, 1992. – С. 46-60.

Ильина О.Н.

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

РОЛЬ СТУДЕНТА-ЛИДЕРА ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ В МАЛЫХ ГРУППАХ

Аннотация

Статья посвящена исследованию роли студента-лидера при преподавании иностранного языка студентам экономических специальностей по методу малых групп. Автором определено роль студента-лидера, описаны типы лидеров в студенческом коллективе и виды взаимодействия лидера, группы и преподавателя. Статья содержит основные критерии и требования к лидерам, а также структурные компоненты личности лидера. Основываясь на личном опыте, авторы дают практические рекомендации и типологию заданий на выявление лидеров в малых подгруппах, а также развитие лидерских качеств у студентов. Перспективно, по мнению авторов, провести эмпирическое исследование эффективности интерактивного обучения при условии взаимодействия с лидером преподавателя и при отсутствии такого взаимодействия.

Ключевые слова: студенты-лидеры, малые группы, иностранный язык, взаимодействие, лидерские качества, эффективность.

Ilyina O.M.

Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman

THE LEADER STUDENTS' ROLE IN IMPLEMENTING SMALL GROUP METHOD AT FOREIGN LANGUAGE CLASSES

Summary

The article is dedicated to the study of the leader students' role when being taught Economical English by the Small Group method. The author defines functions of the leader students, describes typology of student leaders and interaction between the leader, student group and the tutor. The article contains information about the main requirements for leaders as well as the structure of the leader personality. Basing on the personal experience, the authors provide with practical recommendations how to detect leaders in small groups, and suggest drills to develop leader qualities in students. The authors consider it interesting to study the effectiveness of interactive learning while the tutor is interacting with the leader, compared with interactive learning without such interaction.

Keywords: leader students, small groups, foreign language, interaction, leader qualities, effectiveness.

УДК 378.046.4

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ГАЛУЗІ ПРОГРАМНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ З ПОЗИЦІЇ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ

Кіріленко О.Г.

Харківський національний авіаційний університет імені М.Є Жуковського
«Харківський авіаційний університет»

У статті з позиції компетентнісного підходу розкрито, що комунікативні знання та уміння є компонентами комунікативної компетентності. Виявлено та обґрунтовано види комунікативних знань і умінь іноземних студентів у галузі програмної інженерії. Визначено основні труднощі формування комунікативних знань і умінь студентів у вищому технічному навчальному закладі. Встановлено, що зміст комунікативних знань і умінь студентів вищих технічних навчальних закладів має міждисциплінарний характер. Виявлено, що практична необхідність формування виділених комунікативних знань і умінь іноземних студентів розробників ПЗ визначена умовами спільної професійної діяльності та змістом їх професійних функцій.

Ключеві слова: компетентнісний підхід, підготовка іноземних студентів у галузі програмної інженерії у виші, зміст комунікативних знань і умінь.

Постановка проблеми. Сучасна галузь програмної інженерії виходить на передові позиції у високотехнологічній інноваційній економіці, що й визначає рівень розвитку країни. Головними проблемами, з якими зіткнулася зростаюча індустрія програмної інженерії є: відносна новизна і постійний розвиток даної галузі знань, різноманітність кваліфікаційних вимог до підготовки фахівців, необхідність високих фінансових витрат для забезпечення адекватної матеріальної бази підготовки, складність організації якісної професійної практики студентів і нестача висококваліфікованих кадрів, а також невідповідність рівня підготовки випускників вимогам роботодавців.

Нині існує безліч проблем адаптації розробників-початківців програмного забезпечення (ПЗ) на виробництві. Одна з них пов'язана з колективним характером розробки ПЗ і відсутністю у випускників ВТНЗ сформованих комунікативних умінь, необхідних для ефективною взаємодії та співпраці в багатопрофільній команді, розуміння професійної та етичної відповідальності прийняття інженерних рішень, їх аналізу й критики, управління людьми і розуміння необхідності навчання.

Особливо гостро зазначена проблема виявляється у студентів-іноземців, що пов'язано з труднощами спілкування нерідною мовою, національно-психологічними особливостями, специфікою дидактичної системи навчання в Україні, кліматичними умовами, віддаленістю сім'ї. Отже, актуальною проблемою сьогодення є забезпечення сформованості комунікативних вмінь іноземних студентів майбутніх фахівців у галузі програмної інженерії

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема спілкування та комунікативної компетентності є актуальною і займає істотне місце у психолого-педагогічній науці. Актуальні питання проблеми спілкування висвітлені Г. Андреевою, О. Бодальовим, В. Куніциною, О. Леонтьєвим, Б. Ломовим, В. Москалець, Р. Немовим, Л. Петровською, Г. Роговою, К. Роджерсом, А. Хараш, Є. Цукановою та іншими.

Питання формування професійно-комунікативної компетентності та комунікативної компетентності розглянуто у працях А.Ю. Жукова, М. Заброцького, В. Звягінцева, І. Зимньої, В. Кан-Каліка, Н. Кузьміної, О. Леонтьєва, А. Маркової, Л. Мітіної, Л. Петровської, Т. Путиловської,

І. Пухальської, П. Растянікова, В. Сластьоніна. Обґрунтуванням шляхів підготовки майбутніх фахівців до комунікативної діяльності займалися К. Платонов, В. Сластьонін, М. Тарасович, О. Щербаков, Т. Яценко, І. Зязюн.

Різні аспекти підготовки іноземних студентів у вищих навчальних закладах висвітлені у працях Т. Грищенко, Е. Жавжарової, Г. Сергієнко, В. Молчановського, Л. Шепелевич. Заслужують на увагу дослідження: з проблем формування комунікативних умінь студентів вищих аграрних закладів освіти В. Кручек та формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів Т. Бутенко у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін; з визначення структурно-функціональних характеристик міжкультурної комунікативної компетенції студентів-іноземців С. Костюк; з формування комунікативної компетенції іноземних студентів з використанням риторичного компонента навчання Є. Белікової, Н. Черногорської.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що найбільш дослідженими є проблеми: а) комунікативної підготовки студентів педагогічних ВНЗ і класичних університетів; б) формування комунікативних умінь у процесі вивчення мови (українська, російська, англійська); в) формування комунікативної компетенції студентів вищів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін. Разом із тим, у педагогічній науці недостатньо розкриті особливості та види комунікативних умінь майбутніх розробників ПЗ, які зможуть забезпечити їх готовність до професійної діяльності.

Метою цієї статті є виявлення та обґрунтування змісту комунікативних знань і умінь іноземних студентів – майбутніх інженерів розробників ПЗ.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні для характеристики професійної діяльності використовується компетентнісний підхід. Актуальність компетентнісного підходу пов'язана: а) із глобалізацією освітнього простору, яка породжує спільність професійної проблематики працівників освіти; б) зі зміною освітньої парадигми, спрямованої на реалізацію особистісно-орієнтованої освіти, в якій центральне місце займає той, кого навчають, а викладач діє як організатор самостійної пізнавальної діяльності студента; в) з нормативними приписаннями на міжнародному і національному рівнях.

Аналіз науково-педагогічної літератури з питань теорії і практики формування комунікативної компетентності дозволив виявити, що вчені по різному трактують поняття «комунікативна компетентність»:

- здатність встановлювати і підтримувати ефективні контакти з іншими людьми при наявності внутрішніх ресурсів (знань, умінь), що забезпечують ефективне протікання комунікативного процесу [1; 2];

- здатність людини виконувати різні соціальні ролі, а також її вміння адаптуватися в різних соціальних ситуаціях, вільно володіти вербальними і невербальними засобами спілкування [3];

- система внутрішніх ресурсів особистості, необхідних для здійснення людиною ефективних комунікативних дій під час міжособистісної взаємодії [4; 6];

- знання необхідних мов, способів взаємодії з іншими людьми та подіями, навички роботи у

групі, розігрування різних соціальних ролей у колективі [5];

- комунікативні здібності, комунікативні вміння і комунікативні знання, які є адекватними комунікативним завданням і достатніми для їх вирішення [7];

- здатність особистості встановлювати й підтримувати контакти з іншими людьми; сукупність знань, умінь і навичок [8].

У межах нашого дослідження прийнятним є підхід відомих учених І. Зимньої, Н. Кузьміної, А. Маркової, Л. Мітіної, Ю. Татур, які комунікативну компетентність включають до складової професійної компетентності. Дослідники виділяють у структурі комунікативної компетентності наступні компоненти: мотиваційний (готовність до виявлення компетентності); когнітивний (знання); операційний (уміння); ціннісно-змістовий (освоєння системи теоретичних знань особистістю на рівні її внутрішнього сприйняття як особистісних цінностей), емоційно-вольовий (здатність відповідно до ситуацій соціальної і професійної взаємодії виявляти і регулювати прояви компетентності).

Отже, комунікативну компетентність складають знання, уміння, а їхнє використання має місце в різних ситуаціях у процесі спілкування. Аналіз педагогічної літератури дозволив виявити, що комунікативна компетентність людини як суб'єкта спілкування формується і розвивається протягом життя (на основі досвіду соціонормативного, знання мов спілкування, міжособистісних взаємин) і залежить від його особистісних якостей (товариськість, такт, емпатія, володіння етикою); а також розвитку комунікативних здібностей (прогнозувати розв'язання комунікативних ситуацій на партнерських засадах; програмувати процес спілкування, спираючись на діалог і співпрацю; здійснювати управління процесами спілкування в комунікативній ситуації).

На нашу думку, комунікативна компетентність є інтегративне особистісне новоутворення як поєднання знань, умінь, здібностей особистості, її значущих якостей і досвіду, які виявляються в спілкуванні та забезпечують якість професійної діяльності. На основі аналізу ОКХ, ОПП з галузі, власного досвіду роботи у ВНЗ з'ясуємо зміст комунікативних умінь, необхідних іноземним студентам – майбутнім розробникам ПЗ для здійснення професійної діяльності.

Діяльність фахівців у галузі програмної інженерії – особливий вид складної соціальної діяльності (колективна розробка та супровід програмних систем), яка має властивість змінюватися за певних обставин.

Діяльність розробника ПЗ характеризується двома типами відносин:

- суб'єкт-об'єктними, зумовленими ставленням фахівця до засобів, предмету його діяльності;

- суб'єкт-суб'єктними, які виникають у процесі професійної взаємодії всередині груп, між групами, із замовниками, користувачами.

Діяльність розробників програмного забезпечення належить до інженерної галузі та пов'язана з виконанням широкого спектру функцій:

- проектувальна, пов'язана з аналізом і розробкою вимог користувача, а також з проектуванням архітектури програмного продукту;

– конструкторська, що забезпечує конструювання ПЗ;

– технологічна, яка визначає відповідність програмного продукту вимогам певних стадій ЖЦ розробки і забезпечує фактичне тестування компонентів ПЗ;

– експлуатаційна функція, яка забезпечує підтримку експлуатації, адаптивний супровід та еволюцію програмних продуктів.

Специфіка діяльності IT-фахівця полягає у виявленні вмінь аналізувати вимоги замовника, моделювати, організовувати та надавати інформацію про управління змінами, реалізовувати проект розробки, а також надавати йому супровід.

Відповідно до рекомендацій з викладання програмної інженерії бакалавр повинен мати такі навички:

1. Володіти достатніми знаннями і навичками програмної інженерії, необхідними для виконання практичної роботи.

2. Працювати індивідуально або в групі над створенням якісних програм.

3. Знаходити компроміси за умов обмеженого часу, фінансових затрат, необхідних знань і вмінь.

4. Проектувати в одній чи декількох предметних галузях, використовуючи підходи програмної інженерії, що поєднують етичні, соціальні, юридичні й економічні інтереси.

5. Демонструвати розуміння і застосування існуючих теорій, моделей і методів з програмної інженерії, вивчати нові сучасні моделі, методи і технології.

6. Мати сформовані навички міжособистісного спілкування, знати про ефективні методи роботи в команді, бути лідером у професійній діяльності [9].

Таким чином, до перелічених умінь належать не тільки вузькоспеціальні інженерні знання та уміння, якості, але й навички володіння прийомами ефективної аргументації, уміння працювати в багатофункціональній команді, розуміння професійної та етичної відповідальності за прийняття інженерних рішень, здатність до аналізу і критики прийнятих рішень, навички управління людьми і розуміння значущості навчання впродовж життя.

Процес підготовки іноземних студентів починається з етапу передвузівської професійної підготовки на факультеті іноземних громадян. Основним завданням цього етапу є соціальна адаптація іноземних громадян до нової соціокультурної середовищі. Соціальна адаптація містить низку аспектів: психолого-педагогічний, пов'язаний з пристосуванням до нової дидактичної ситуації, яка відрізняється своїми формами і методами роботи від викладання на батьківщині студента; соціально-психологічний – допускає засвоєння нових соціальних норм, встановлення та підтримку студентами певного соціального статусу в новому соціальному середовищі, рольову поведінку в системі міжособистісних відносин; психофізіологічний – характеризується пристосуванням фізіологічних функцій організму до нових умов життя і навчання; соціокультурний – ґрунтується на взаємодії іноземного індивідуума з навколишнім суспільством [10].

Для ефективної адаптації іноземних студентів на етапі довузівської підготовки на факультеті іноземних громадян Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського

«ХАІ» використовують різні способи: залучення їх у позанавчальну діяльність (спорт, культурні заходи, день «ХАІ», гуртки, екскурсії містом, на виробництво); надання соціальної підтримки (безкоштовне медичне обслуговування, надання гуртожитку, пільговий проїзд у транспорті); мовна підготовка (вивчення української / російської мов, традицій і культури українського народу); залучення в соціальне життя університету; врахування інтересів, потреб і національних особливостей іноземних студентів.

Основною умовою якісної підготовки іноземних студентів є успішне оволодіння ними мови спеціальності (професійна українська/російська мова). Мова спеціальності (або професійна мова) – це практична реалізація наукового стилю мови в системі потреб певного профілю знань для конкретної спеціальності [11].

На етапі довузівської підготовки іноземні студенти засвоюють науковий стиль мовлення на основі базових дисциплін – математики, фізики, нарисної геометрії, на етапі бакалаврату вони знайомляться з новими професійними термінами, різними видами текстів технічної літератури (міжнародними стандартами, виробничими специфікаціями, патентними документами, діаграмами, технічними завданнями тощо); формують загальнонауковий термінологічний і понятійний апарат. На кінцевому етапі магістратури та аспірантури іноземні студенти вдосконалюють мову спеціальності, наближаючи її знання до рівня носіїв мови.

Успішне оволодіння іноземними студентами мовою спеціальності припускає наявність сформованих комунікативних *мовних умінь*:

– створювати та промовляти текст уголос (говоріння);

– слухати іншу людину, чути та розуміти її (слухання);

– сприймати написані тексти, аналізувати їх, робити висновки щодо того, про що в них говориться, як і навіщо (читання);

– самостійно створювати писемні тексти (письмо) [12].

– використовувати мовні засоби української/російської мови на усіх рівнях організації мови (фонетичному, орфографічному, лексичному, граматичному, стилістичному);

– аналізувати лексичне наповнення та граматичну структуру тексту;

– відстежувати логічну структуру тексту та виправляти логічні помилки;

– аналізувати різні види технічних текстів, складати анотацію к тексту, писати тезу доповідей, писати статтю в науковий журнал, створювати презентації, моделі, схеми, діаграми тощо;

– знаходити, оцінювати, добирати та використовувати різноманітні підручники, посібники, енциклопедії, схеми, моделі, коди програм тощо;

– виявляти знання лексики, граматики, стилістики, орфографії, фонетики української/російської мов; типів текстів науково-технічної літератури; основних напрямів теоретичних досліджень та практичні проблеми, що постають перед розробниками ПЗ; історії розвитку програмної інженерії, фактів життєдіяльності відомих учених.

Оволодіння українською/російською мовами сприяє не лише засвоєнню іноземними студентами

певних мовних знань, умінь та навичок, а й формуванню умінь і навичок практичного користування мовою в навчальній та професійній діяльності, розвитку умінь спілкування на міжкультурному рівні, адже спілкування як соціально-психологічний процес неможливе без встановлення певних контактів між учасниками комунікації.

Програмна інженерія – царина комп'ютерної науки і технології, котра займається побудовою програмних систем (ПС), настільки великих і складних, що для цього потрібна участь злагоджених команд розроблювачів різних спеціальностей і кваліфікацій. Відомий експерт у галузі методологій програмної інженерії, керування проектами Е. Йордан відзначає, що більшість успіхів і невдач програмних проектів обумовлені людськими, а не технічними проблемами [13]. Розуміння особливостей роботи в групах допомагає членам проектної групи справлятися з труднощами і розробляти якісне програмне забезпечення.

У галузі програмної інженерії існує диференціація ролей у групі і самих груп. Знання функціональних ролей у групі дозволить майбутнім фахівцям:

- сформулювати системне уявлення про розроблювальний програмний продукт і умови розробки загалом;
- зрозуміти поділ функцій між співробітниками, закріплений у посадових інструкціях;
- осмислити посадову ієрархію і підпорядкованість;
- усвідомити характер діяльності в робочих групах.

Під час створення групи необхідно враховувати індивідуальні та психологічні особливості фахівців. Добір членів групи розроблювачів програмного проекту відбувається на ранніх стадіях життєвого циклу розробки ПЗ. Селекція членів команди, формування колективу розроблювачів, а також спосіб організації технічної підтримки дуже впливають на всі інші прояви життєвого циклу розробки ПЗ.

Члени групи розроблювачів є представниками різних культур, що впливає на виявлення індивідуальних характеристик особистості. У випадку багатонаціональної групи розроблювачів ПЗ її члени повинні спілкуватися загальною діловою мовою, найчастіше англійською. З огляду на культуру і мову спілкування всередині команди можна краще зрозуміти мотиви і дії тих чи інших членів команд.

Однією з динамічних характеристик групи є система соціальних ролей. Дослідники групової поведінки відзначають, що прийняття кожним учасником ролі в групі є змінним: зміст ролі, яка виконується, значимість відносно інших ролей.

У групах розробки ПС виконуються ролі лідерів. Основними обов'язками лідера в групі розроблювачів ПЗ є: реалізація нововведень, створення нових культурних зразків, перевірка нових способів взаємодії між членами групи. Таким чином, лідер виступає як новатор, розвиваючи і змінюючи субкультуру групи. За такі цінні послуги, зроблені групі, він одержує кредит довіри.

У групі розроблювачів ПЗ у випадку управління недостатніми ресурсами, за зростаючих вимог, нестачі часу, що збільшується, виходу за рамки бюджету – неминучий конфлікт. За цих обста-

вин члени групи повинні знаходити гідний вихід з конфлікту для завершення цілей розробки.

Перераховані види взаємин і взаємодій всередині груп: керівництво, лідерство, формування групової думки, згуртованість групи, конфлікти, груповий тиск і ще багато чого складають динаміку групи.

Уточнимо знання й уміння, необхідні для ефективного розв'язання проблем керування в групі розроблювачів ПЗ. Майбутній фахівець повинен уміти: пояснювати важливість формування груп розроблювачів ПЗ, котрі мають різні риси характеру; описувати моделі індивідуальних типів особистості розроблювачів ПЗ; виявляти індивідуальні стилі роботи, а також їхній вплив на хід виконання розробки ПС; впливати на окремих членів групи і на групу в цілому з метою якісного виконання рольових функцій; оцінювати діяльність групи з метою підвищення її ефективності; працювати в мультикультурних середовищах; запобігати й усувати конфліктні ситуації.

Майбутній фахівець повинен знати: проблеми психологічної сумісності й групової згуртованості; види психологічної сумісності; індивідуальні типи особистостей; етапи формування групи розроблювачів ПЗ; основні компоненти ефективної роботи в групі; функціональні ролі в групі розроблювачів ПЗ; індивідуальні стилі роботи в групі; культурні шаблони членів групи; систему соціальних ролей; типи й стилі лідерства; типи конфлікту; причини конфлікту; стилі поведінки в конфліктних ситуаціях; управління конфліктами в процесі розробки програмного продукту; характеристику динамічних процесів у малій групі; поняття «групова динаміка» в психології. Вивчення групової динаміки дозволить майбутнім фахівцям у галузі програмної інженерії опанувати різні підходи в рішенні проблем управління процесами в групі.

У групі розробки ПЗ високо цінуються навички комунікації і ділової кореспонденції, що є основою для побудови успішної кар'єри. Обмін ідеями і спільна розробка ПЗ неможливі без постійного спілкування з колегами.

Чим більше проектна група, тим важче підтримувати в ній спілкування, адже паралельну розробку, комплексне проектування або велику спільну роботу неможливо виконати без постійного спілкування. Спілкування відбувається як усередині проектної групи, так і поза нею, зокрема, з керівництвом фірми, клієнтами та іншими проектними групами і замовниками.

Спілкування усередині групи засновано на її функціонуванні в межах окремого колективу, де відбувається обмін інформацією як у письмовій (у вигляді формальних звітів, графіків, діаграм, повідомлень по електронній пошті), так і в усній формі (під час особистих зустрічей, на віртуальних нарадах, за допомогою телефону і пейджера, під час розмов у кулуарах, спільних чаювань).

Спілкування всередині проекту може відбуватися у формі особистих зустрічей (регулярно плануються чи спеціально призначаються), електронної дошки оголошень і груп новин, Web-сторінок, папок у внутрішніх корпоративних мережах, систем управління вихідними даними, систем управління документами, формальних звітів, викликів по пейджеру, телефонних дзвінків, мовної пошти, електронної пошти, відеокон-

ференцій, документованих телеконференцій, а також програм для спільної роботи.

Спілкування може відбуватися в режимі примусового розсилання або діставання інформації. Примусове розсилання інформації означає, що член групи одержує інформацію (яка перериває його роботу) у вигляді викликів на особисті зустрічі, телефонних дзвінків, викликів по пейджеру, безпріоритетної електронної чи мовної пошти. А інформація, котра дістається, означає, що член групи активно шукає цю інформацію на електронних дошках оголошень, Web-сторінках, у внутрішніх корпоративних мережах, системах управління вихідними даними, а також у системах управління документами.

Успішній організації віртуальних груп може сприяти правильне уявлення про основні принципи спілкування, застосування цих принципів поряд з доступними інструментальними та інформаційними засобами, освоєння методів формування і керівництва віддаленими групами, на відміну від груп, які працюють в одному місці. Спілкування повинно відбуватися відповідно до конкретної ситуації: як у синхронному, так і в асинхронному режимі. Порядок організації спілкування, як правило, описується в документі «План організації спілкування» [14].

Невід'ємною частиною процесу розробки програмного продукту є розробка документації. Існує два види документації – зовнішня і внутрішня. Внутрішня документація включає коментарі до вихідних текстів, документи, що стосуються проектування, тестування. Зовнішня документація – це та документація, яка відправляється замовнику або публікується для зовнішнього світу, наприклад, порадинок для користувача.

Фахівця, відповідального за взаєморозуміння між людьми, що беруть участь у розробці ПС, у міжнародній практиці називають «технічним комунікатором» або технічним редактором. У сфері діяльності комунікаторів у програмних проєктах входять різноманітні обов'язки: технічного письменника, редактора-ілюстратора, архітектора інформаційних систем, експерта з «юзабіліті», дизайнера програмного інтерфейсу, а також підготовка презентацій, посібників, відстеження зворотного зв'язку, формування завдань для удосконалення програмних продуктів, вибір термінів і символічних позначень, метафор.

До основних проблем, з якими стикається технічний комунікатор, можна віднести величезний обсяг інформації, складність структурної організації, мінливість окремих частин документації, необхідність донесення до різних цільових аудиторій, відсутність гуманітарних знань у галузі психології, логіки, риторики, лінгвістики, культурології, права.

Конкретизуємо вміння і знання майбутніх розробників ПЗ, які необхідні для здійснення спілкування і розробки документації в процесі опрацювання ПЗ. Майбутній фахівець повинен *уміти*: підтримувати взаємодію і спілкування; знаходити загальні інтереси зі співрозмовником, розуміти іншу точку зору; швидко реагувати на висловлення співрозмовника; вибудовувати систему доказів; говорити, слухати, писати; ефективно проводити нараду, бесіди, переговори, дискусії, презентації, використовуючи комп'ютерні засоби комунікації; оформляти документацію; рецензувати письмову технічну документацію з метою виявлення різних проблем.

Майбутній фахівець повинен *знати*: сучасні аспекти ділової та міжкультурної комунікації; компоненти ділової комунікації; специфіку складання ділових листів; комунікації в Інтернеті; види і способи ділових бесід, переговорів, презентацій.

Висновки. У процесі дослідження встановлено, що з позиції компетентісного підходу комунікативна компетентність є складовою професійної компетентності розробників ПЗ, а її основу складають комунікативні знання, уміння. Їхнє використання має місце в різних ситуаціях у процесі професійного спілкування. Практична необхідність формування виділених комунікативних знань і умінь детермінована умовами спільної професійної діяльності та змістом професійних функцій розробників ПЗ. Таким чином, комунікативні знання і уміння є змістовою складовою професійної підготовки іноземних студентів у галузі програмної інженерії.

Діяльність з визначення комунікативних умінь і знань іноземних студентів розробників ПЗ незакінчена і вимагає додаткових зусиль. У подальшому слід звернути увагу на науково-методичне забезпечення формування комунікативних знань і умінь іноземних студентів ВТНЗ, що вимагає інтеграції гуманітарних, соціальних, вузькопрофесійних інженерних аспектів.

Список літератури:

1. Бодалев А. А. Психологическое общение [Текст] / А. А. Бодалев. – М.: Из-во «Институт практической психологии, Воронеж: Н.П.О. «Модек», 1996. – 256 с., 12 с.
2. Петровская Л. А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг [Текст] / Л. А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 216 с.
3. Емельянов Ю. Н., Кузьмин Е. С. Теоретические и методологические основы социально-психологического тренинга [Текст] / Ю. Н. Емельянов, Е. С. Кузьмин. – Л., 1983. – 103 с.
4. Руденский Е. В. Основы психологической технологии общения менеджера [Текст] / Е. В. Руденский. – Кемерово: Притомское Изд-во, 1995. – 181 с.
5. Хуторский А. В. Ключевые компетентности как результат личностно-ориентированной парадигмы образования [Текст] / А. В. Хуторский // Народное образование. – 2003. – № 2 – С. 58-64.
6. Жуков Ю. М. Диагностика и развитие компетентности в общении: спецпрактикум по социальной психологии [Текст] / Ю. М. Жуков, Л. А. Петровская, П. В. Растяжников. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 104 с.
7. Сидоренко Е. В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии [Текст] / Е. В. Сидоренко. – Спб.: Речь, 2008. – 208 с.
8. Введенский В. Н. Коммуникативная компетентность педагога: характеристика, способы совершенствования [Текст] / В. Н. Введенский. – Спб.: ИОВ РАО, 2003. – 52 с.
9. Рекомендации по преподаванию программной инженерии и информатики в университетах [Текст] = Software Engineering 2004: Curriculum Guidelines for Undergraduate Degree Programs in Software Engineering,

- Computing Curricula 2001: Computer Science / перевод с англ. Н. И. Бойко, М. Е. Зверенцев, В. Л. Павлов и др. – М.: ИНТУИТ.РУ «Интернет-Университет Информационных Технологий», 2007. – 462 с.
10. Иванова М. А., Титкова Н. А. Социально-психологическая адаптация иностранных студентов первого года обучения в вузе [Текст] / М. А. Иванова, Н. А. Титкова. – СПб., 1993. – 350 с.
 11. Буре Н. А. Основы научной речи [Текст] / Н. А. Буре, М. В. Быстрых, С. А. Вишнякова. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 272 с.
 12. Зимняя И. А. Лингвopsихология речевой деятельности [Текст] / И. А. Зимняя. – М.: Московский психолого-социальный институт. Воронеж.: НПО «МОДЭК», 2001. – 2001. – 432 с.
 13. Йордан Эд. Кадровые стратегии «смертельных проектов» [Текст] / Эд. Йордан // Открытые системы. – 2008. – № 7 – С. 49.
 14. Шафер Д. Управление программными проектами: достижение оптимального качества при минимуме затрат [Текст] / Д. Шафер, Р. Фатрелл, Л. Шафер; перевод с англ. А. Бойко, А. Мороза и др. – М.: Вильямс, 2003 – 1136 с.

Кириленко Е.Г.

Харьковский национальный авиационный университет имени М.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный университет»

КОММУНИКАТИВНЫЕ УМЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ В ОБЛАСТИ ПРОГРАММНОЙ ИНЖЕНЕРИИ С ПОЗИЦИИ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

Аннотация

В статье с позиции компетентностного подхода раскрыто, что коммуникативные знания и умения являются компонентами коммуникативной компетентности. Выявлены и обоснованы виды коммуникативных знаний и умений иностранных студентов будущих специалистов в области программной инженерии. Определены основные трудности формирования коммуникативных знаний и умений иностранных студентов в высшем техническом учебном заведении. Установлено, что содержание коммуникативных знаний и умений студентов высших технических учебных заведений имеет междисциплинарный характер. Выявлено, что практическая необходимость формирования коммуникативных знаний и умений иностранных студентов в области программной инженерии связана с коллективным характером профессиональной деятельности разработчиков ПЗ и содержанием их профессиональных функций.

Ключевые слова: компетентностный подход, подготовка иностранных студентов в области программной инженерии в высших технических учебных заведениях, содержание коммуникативных знаний и умений.

Kirilenko O.H.

National Aerospace N. E. Zhukovskiy University
«Kharkov Aviation Institute»

COMMUNICATION SKILLS OF FOREIGN STUDENTS IN THE SOFTWARE ENGINEERING FROM THE PERSPECTIVE OF COMPETENCY APPROACH

Summary

In the article the communicative skills are considered from the perspective of competency approach. The kinds of communicative skills of the foreign students who will be specialists in software engineering have been considered. The consist of communicative skills of foreign students of higher technical schools has interdisciplinary character. It was found that the practical necessity of communicative skills formation of foreign students of software engineering is connected with the collective development and the specified tasks of software development.

Keywords: competency approach, consist of communicative skills, formation communicative skills of foreign students of software engineering of higher technical schools.

ДІАГНОСТИКА СФОРМОВАНОСТІ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ У МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ

Косарева Г.М.

Рівненський державний гуманітарний університет

У статті висвітлено аналіз проблеми формування пріоритетних гуманістичних цінностей у майбутніх вихователів до дітей з особливими потребами. Проаналізовано рівень сформованості мотиваційно-ціннісного компонента толерантного ставлення майбутніх вихователів до дітей з особливими потребами.

Ключові слова: толерантність, толерантне ставлення, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, гуманність, інтеграція, загальнолюдські цінності.

Постановка та актуальність проблеми. Демократичні зміни, глобалізаційні процеси в українському суспільстві, інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів, докорінні зміни у духовному житті людей вимагають фундаментальних змін у різних сферах життя суспільства, радикально переорієнтовують суспільну свідомість від тоталітаризму до гуманізму, по-новому вирішують питання соціалізації та інтеграції дітей з особливими потребами як повноправних членів суспільства відповідно до їхніх можливостей, індивідуальних здібностей.

Втілення в життя гуманістичних ідей, моралі, прав людини, людської гідності, чесності, милосердя, доброти й громадянської відповідальності нерозривно пов'язано із розвитком та формуванням толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів в інклюзивному освітньому просторі.

Вища педагогічна школа покликана підготувати професійні педагогічні кадри, здатні забезпечити всебічний розвиток особистості, впровадити систему цінностей та толерантності в освіту. Цінності в житті майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу виступають соціально-значимими орієнтирами його діяльності, вони є більш значущим, ніж звичайна зацікавленість людини, тому що саме через цінності педагог задовольняє професійні та особистісні потреби. Цінності та толерантність майбутнього вихователя становлять фундамент професійної компетентності, а предметним полем формування цінностей та толерантності є культура. Вища освіта, зорієнтована на особистісний розвиток студентів як суб'єктів певної діяльності, відводить особливу роль толерантній позиції викладача ВНЗ, позиції в тому предметі, який він викладає [1; 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідне місце толерантності у системі ціннісно-цільових пріоритетів освіти відводять О. Асмолов, І. Бех, Б. Гершунський, О. Грива, І. Пчелінцева, В. Шалін. Дослідники всебічно обґрунтовують побудову толерантного середовища в освітньому просторі як соціальне замовлення системи освіти та необхідність розробки парадигми толерантності та соціальної довіри. Особливе значення при цьому надається виховному та моральному аспектам толерантності; конвергенції та інтеграції її філософсько-етичних, аксіологічних, куль-

туротворчих ідей надається при цьому особливо-го значення.

Проблемою діагностики сформованості різних аспектів толерантності особистості активно займаються В. Бойко, О. Кравцова, В. Магун, М. Магура, М. Рожков, А. Сиротенко, Г. Солдатова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова та ін.

Метою статті є дослідження рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування цінностей і толерантності у майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі дослідницької діяльності є процесом досить складним і тривалим, зумовленим багатьма чинниками, пов'язаними з різними сферами життєдіяльності майбутнього педагога, його потребами та інтересами.

Виходячи зі специфіки теми дослідження, поділяємо думку Б. Вульфова про те, що толерантність як особистісну якість потрібно розвивати у процесі навчання, виховання, взаємодії, коли відбувається взаємне збагачення досвіду толерантності, що створює емоційно-інтелектуальне та моральне поле, на ґрунті якого виростає позитивний досвід стосунків і спілкування. Наявність і створення такого поля – відповідальне завдання і досягнення педагога [3].

Як вважає В. Мерлін, спрямованість особистості на певні цінності і складає її ціннісні орієнтації [5]. Вони виступають у якості життєвих цілей і основних засобів їх досягнення і тому мають функцію важливих регуляторів соціальної поведінки, складають основу ставлення до інших людей, самого себе, основу світогляду. Для нас особливо важливо з'ясувати характер ціннісних орієнтацій у майбутніх вихователів, а саме їх спрямованість на взаємодію з дітьми з особливими потребами, що виявляється у необхідності вияву толерантності та налаштованості на позитивні стосунки з ними, тобто яке місце в системі цінностей майбутніх вихователів посідають важливі для роботи з дітьми з особливими потребами цінності: терпимість, чуйність, любов, щастя інших тощо.

Для визначення характеру ціннісних орієнтацій у майбутніх вихователів студентам було запропоновано методику М. Рокича «Ціннісні орієнтації» і пропонувалося проранжувати за-

пропонований перелік термінальних й інструментальних цінностей.

Термінальні цінності – це переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути, а інструментальні – переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації. Цей розподіл відповідає традиційному розподілу на цінності-мети і цінності-засоби.

Результати проведення методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча показали ієрархію цінностей серед майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

При аналізі результатів ми виокремили серед досліджуваних чотири типи ціннісних орієнтацій (за Н. Кіріловою) [4], що характеризують різну спрямованість соціальної активності майбутніх вихователів. З них два орієнтовані на цінності самореалізації в соціальній сфері (I тип – цінності соціальної взаємодії – (щастя інших, впевненість в собі, наявність вірних друзів) і II тип – цінності соціальної успішності (активне діяльне життя, суспільне визнання), і два – на цінності особистісного індивідуального існування (III тип – цінності індивідуальної самореалізації (цікава робота, пізнання, продуктивне життя, розвиток, свобода і творчість) і IV тип – цінності особистого щастя – (щасливе сімейне життя, любов, здоров'я, життєва мудрість, розваги, матеріальне забезпечення життя, краса природи)).

Серед інструментальних цінностей до I типу віднесені терпимість до поглядів та думок інших, широту поглядів, чесність, чуйність; до II – відповідальність, сміливість, раціоналізм, ретельність, самоконтроль; до III – високі вимоги і домагання, незалежність, сміливість, сильну волю, ефективність у справах; до IV – життєрадісність, освіченість, вихованість.

Для більшості майбутніх вихователів основними є цінності особистого щастя. Так, перше та друге рангове посідають такі цінності, як здоров'я та щасливе сімейне життя. На третьому місці – цінність соціальної взаємодії, а саме впевненість у собі. Безперечно, такі результати можна пояснити, що в першу чергу кожному людині більше турбує особисте благополуччя. Однак для нашого дослідження особливо важливо побачити наскільки визнаними є цінності соціальної взаємодії. Так, у загальній ієрархії цінностей майбутніх вихователів вони посідають такі місця: впевненість в собі – 3 рангове місце, щастя інших – 9 місце, наявність вірних друзів – 11 місце. Занепокоєння викликає не той факт, що серед пріоритетних цінностей майбутніх вихователів переважають особистісні цінності, а те, що цінності для інших не займають належного місця. Так, серед усіх респондентів жодний не поставив щастя для інших на перше місце; 6,6% – на друге місце і 13,4% – на третє.

Загальний результат вивчення термінальних цінностей майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів представлено на рис. 1.

Як видно з діаграми (рис. 1), 5 і 6 місце займають розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалення) і продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей), що також дуже важливо для вихователя, оскільки без постійної

роботи над собою не можливо досягти успіху в будь-якій діяльності.

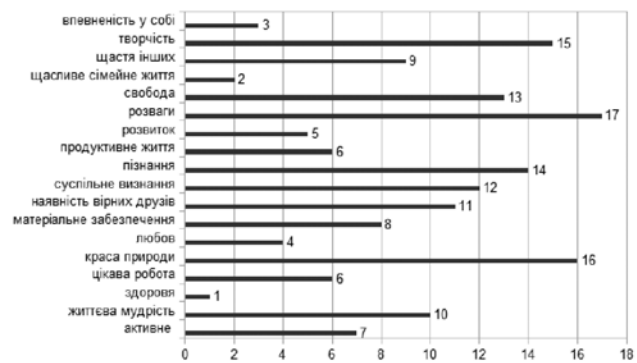

Рис. 1. Результати діагностики термінальних цінностей майбутніх вихователів (за методикою М. Рокіча)

У термінальних цінностях помічено більшу однаковість респондентів. Отримані результати свідчать, що майбутні вихователі в переважній більшості орієнтовані на сімейно-побутові цінності і найближче оточення і менш за все – на інтереси інших. Це пояснюється, на нашу думку, загальною ситуацією в суспільстві, коли кожен переймається лише своїми проблемами.

Аналіз інструментальних цінностей показав, що майбутні вихователі на початковому етапі професійної підготовки ще не достатньо визначилися і тому за аналізом термінальних цінностей важко віднести майбутніх вихователів до конкретного типу цінностей. Серед цінностей-засобів провідні місця займають: ефективність у справах – 1 місце, незалежність – 2 місце і відповідно 3 місце – освіченість. Серед важливих для нашого дослідження цінностей I типу, тобто цінностей соціальної взаємодії місця розподілилися таким чином: широта поглядів як уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички – 7 місце, терпимість до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим помилки – 16 місце, чуйність – 17 місце. Як, бачимо і серед інструментальних цінностей спрямовані на благо інших не займають авторитетних позицій в ієрархії цінностей майбутніх вихователів. Лише 9,9% усіх респондентів обох груп відзначили ці цінності як пріоритетні для себе. Безперечно, це досить низькі показники, що потребують переосмислення системи цінностей майбутніми вихователями загалом, і зокрема, якщо ми говоримо про толерантне ставлення до дітей з особливими потребами. На нашу думку, людині з пріоритетними особистісними цінностями набагато важче буде зрозуміти цих дітей і знайти з ними спільну мову.

Загальний результат вивчення інструментальних цінностей майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів представлено на рис. 2.

Як видно з діаграми, серед інструментальних цінностей переважають цінності індивідуальної самореалізації та цінності особистого щастя, цінності ж соціальної взаємодії займають одні з останніх в ієрархії цінностей майбутніх вихователів.

Підсумовуючи отримані результати та враховуючи специфіку нашого дослідження, ми виокремили три групи (рівні) розвитку ціннісних орієнтацій у майбутніх вихователів. Так, високий рівень розвитку ціннісних орієнтацій ма-

ють студенти, для яких пріоритетними є цінності соціальної взаємодії як серед термінальних, так і інструментальних цінностей. Середній рівень – мають студенти, для яких пріоритетними є цінності соціальної взаємодії хоча б за одним списком (або цінності-цілі або цінності-засоби). Низький рівень мають студенти, у яких цінності особистого щастя та саморозвитку переважають над іншими.

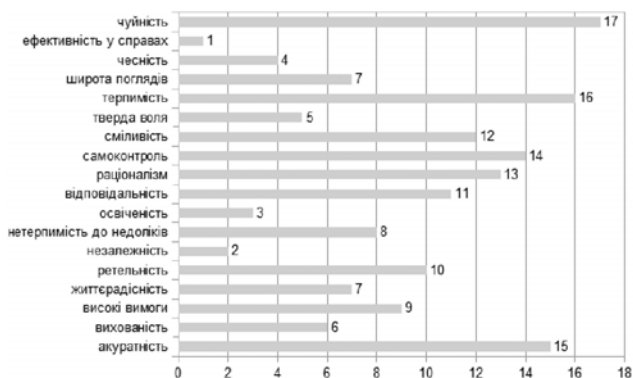

Рис. 2. Результати діагностики інструментальних цінностей майбутніх вихователів (за методикою М. Рокіча)

Виходячи з цих характеристик рівнів, ми отримали такі результати: до високого рівня віднесено 16,2% майбутніх вихователів експериментальної групи (17,6% – контрольної групи). Середній рівень розвитку ціннісних орієнтацій було виявлено у 41,9% респондентів експериментальної групи (42,6% – контрольної групи), відповідно до низького віднесено 41,9% студентів експериментальної і 39,8% – контрольної групи.

Як зазначалось вище, окрім характеру ціннісних орієнтацій майбутніх вихователів, толерантне ставлення до дітей з особливими потребами передбачає доброзичливість до дітей з особливими потребами (другий показник мотиваційно-ціннісного компонента).

Для визначення позитивного ставлення до дітей з особливими потребами як властивості людини, що виражається в інтересі до інших, у тому числі і дітей з особливими потребами, налаштованості на участь і спільне вирішення завдань, нами було проведено тест на доброзичливість (за шкалою Д. Кемпбелла).

Тест складався з 8 пар тверджень, з яких необхідно було обрати одне. На тестування відводилось від 5 до 10 хвилин.

Аналіз відповідей показав, що у більшості випадків студенти не впевнені і не довіряють іншим людям, вважаючи це небезпечним (у 59,1%). Однак, неможливо завоювати довіру інших, не довіряючи людям. У 20,2% випадках студенти не вважають за потрібне допомагати іншим.

Список літератури:

- Андрущенко В. П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 3–7.
- Башмакова Н. И. Мировые тенденции развития высшего образования в XXI веке: видение ЮНЕСКО и практика реформ / Н. И. Башмакова // Высшее образование сегодня. – 2007. – № 1. – С. 28–30.
- Вульф Б. З. Воспитание и толерантность: сущность и средства / Б. З. Вульф // Воспитание и дополнительное образование детей и молодежи. – 2002. – № 6. – С. 5–10.

За результатами діагностики було виявлено, що 17,1% майбутніх вихователів експериментальної групи (18,1% – контрольної групи) володіють високим рівнем доброзичливого ставлення до інших. Ці студенти за потреби зможуть підбадьорити і підтримати дитину, зрозуміти її. Своїм ставленням до інших вони вселяють віру в себе, сприймають людей такими як вони є, навіть з недоліками, фізичними вадами, що є важливим для роботи з дітьми з особливими потребами.

43,3% студентів у експериментальній групі і 42,6% у контрольній групі показали середній рівень доброзичливості. Цим студентам притаманна в цілому позитивна налаштованість на інших, однак з браком емоційного забарвлення взаємин, теплоти, душевності, що збіднює взаємодію з іншими.

39,6% респондентів експериментальної групи (39,3% – контрольної групи) володіють низьким рівнем доброзичливого ставлення до інших. Це може бути пов'язане з особистісними особливостями, зокрема з бажанням домінувати, недовірою до інших, що є основою недоброзичливого ставлення до людей. Безперечно, таким студентам в майбутньому важко буде працювати з дітьми загалом, і зокрема з дітьми з особливими потребами, які потребують доброзичливого ставлення до себе.

Результати розвитку доброзичливості у майбутніх вихователів засвідчують, що, як і за попереднім показником мотиваційно-ціннісного компонента (характеру ціннісних орієнтацій), в основному переважає середній рівень. Разом з тим, слід констатувати і досить низькі показники високого рівня, що викликає занепокоєння, оскільки, як зазначалося вище, позитивне ставлення є однією з важливих складових толерантного ставлення до дітей з особливими потребами.

Висновок. Визначення рівня розвитку мотиваційно-ціннісного компонента толерантного ставлення до дітей з особливими потребами за виокремленими показниками дозволило отримати наступні результати. До високого рівня розвитку мотиваційно-ціннісного компонента було віднесено 17,1% студентів експериментальної і 18,1% – контрольної групи. Середній рівень виявлено у 43,9% і 43,5% студентів експериментальної і контрольної групи відповідно. Низький рівень розвитку мотиваційно-ціннісного компонента показали 39,0% майбутніх вихователів експериментальної групи (38,4% – контрольної групи). Як видно з результатів (табл. 2.3), серед студентів обох груп переважає середній рівень розвитку мотиваційно-ціннісного компонента, разом з тим, слід відзначити досить високий відсоток низького рівня.

Подальшим напрямком нашого дослідження буде розробка науково-методичних рекомендацій щодо формування толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх вихователів під час практики.

4. Кирилова Н. А. Ценностные ориентации в структуре интегральной индивидуальности старших школьников / Н. А. Кирилова // Вопросы психологии. – 1999. – № 1. – С. 88–94.
5. Мерлин В. С. Психология индивидуальности: избр. психолог. труды / В. С. Мерлин. – Ин-т пр. Психологии; Воронеж: НПО МОДЭК, 1996. – 446 с.

Косарева Г.Н.

Ровенский государственный гуманитарный университет

ДИАГНОСТИКА СФОРМИРОВАННОСТИ МОТИВАЦИОННО-ЦЕННОСТНОГО КОМПОНЕНТА ТОЛЕРАНТНОГО ОТНОШЕНИЯ К ДЕТЯМ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ У БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье освещен анализ проблемы формирования приоритетных гуманистических ценностей в будущих воспитателей к детям с особыми образовательными потребностями. Проанализирован уровень сформированности мотивационно-ценностного компонента толерантного отношения будущих воспитателей к детям с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: толерантность, толерантное отношение, дети с особыми образовательными потребностями, инклюзивное образование, гуманность, интеграция, общечеловеческие ценности.

Kosareva G.N.

Rivne State Humanitarian University

DIAGNOSIS OF FORMATION OF MOTIVATIONAL-VALUE COMPONENT TOLERANCE TOWARDS CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS IN THE FUTURE EDUCATORS

Summary

In article the analysis of the humanistic values form the future teachers of children with special needs. It's analyzed the level in formation of motivational-value component tolerance towards future educators for children with special needs.

Keywords: tolerance, tolerance of children with special educational needs, inclusive education, humanity, integration, human values.

УДК 371.013.74(420)

ЗАСТОСУВАННЯ ІКТ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ УЧНІВ В СИСТЕМІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Лиценко І.О.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

У статті зроблено спробу розкрити основні технології застосування ІКТ технологій у процесі персоналізації навчання учнів в системі середньої освіти Великої Британії; проаналізовано сучасні дослідження з теорії персоналізованого навчання; визначено основні компоненти персоналізації навчання; наведено основні теоретико-педагогічні засади персоналізації навчання.

Ключові слова: персоналізація, персоналізація навчання, ІКТ технології, освіта, середня освіта, реформи.

Постановка проблеми. Система освіти Великої Британії є однією з найкращих у світі. Проведені реформи та доопрацювання навчальних планів дозволяють їй бути конкурентоспроможною на європейському ринку освіти. Характерно, що пріоритет, головним чином, робиться на наданні якісної освіти, котра може задовольнити вимоги британського суспільства і, в першу чергу, працедавців. Велика увага при-

діляється питанню особистості та її вихованню, при чому не останню роль в цьому процесі займають батьки, особливо в молодшій та середній школі. У сучасній освіті Великої Британії однією з переваг є реальна опора на здатність учнів до навчання і обов'язкове вивчення індивідуальних пізнавальних можливостей школярів. У результаті чого кожен учень вирішує в навчальному процесі свої завдання на основі особистісних мо-

тивів, цілей і можливостей, залишаючись у межах педагогічного спілкування. Їх основоположною складовою стала персоналізація освіти.

Нині у процесі персоналізації учнів використовуються інтерактивні методи навчання на базі інформаційно-комунікаційних технологій, які об'єднують колективні та індивідуальні форми навчання та створюють можливість для розвитку особистих якостей учнів. Також застосування сучасних ІКТ у процесі персоналізації дає змогу враховувати та розвивати особисті якості учнів, оскільки створюються умови для диференціації навчання шляхом підбору практичних завдань різної складності.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз сучасних вітчизняних досліджень засвідчив, що у системі загальної середньої освіти Великої Британії детермінує запровадження в освітню практику концептуальних засад теорії персоналізації навчання. Найбільш активно концепцію персоналізації навчання розвивають британські науковці, а саме Ч. Лідбітер, Е. Поллард, Д. Хопкінс, Т. Бінтлі, Р. Міллер.

На початку XXI ст. ідея персоналізації навчання стала у Британії важливою концептуальною засадою в реалізації реформаційних урядових програм, зокрема «П'ятирічної стратегії для дітей та учнів (2004). (Five Year Strategy for Children and Learners). Ця ідея набула достатньої популярності на загальноєвропейському й навіть світовому рівні. Зокрема найбільш впливовий міжнародний аналітичний центр – Організація економічного співробітництва та розвитку – ініціював здійснення міжнародного проекту з проблем вивчення концепції персоналізованого навчання.

Основна ідея концепції персоналізації навчання була викладена відомим британським освітнім діячем неоліберальної доби Д. Мілібеном [8]. Міжнародне визнання дістала концепція персоналізації, розроблена Д. Харгрівсом [6].

Мета статті – розкрити основні технології застосування ІКТ технологій у процесі персоналізації навчання в системі середньої освіти Великої Британії.

Виклад основного матеріалу. Ідея персоналізації освіти виникла ще в XIX ст., коли *Елен Паркхерст* розробила Дальтон план, характерними ознаками якого є створення навчальних лабораторій та спеціальних предметних класів, співпраця учня з іншими учнями та дорослими, самостійний розподіл учнем часу для виконання навчальних завдань, свобода від часових рамок та розкладів. З того часу ідея персоналізації дістала подальшого розвитку. У 70-х роках XX ст. термін «персоналізація» був уперше застосований у педагогічному контексті *іспанським учнем* Віктором Гарсія Хоз [7]. Під персоналізацією він розуміє процес спрямування суб'єкта до самовдосконалення, розвитку здатності керувати власним життям та особистісною свободою, формування активної громадянської позиції. Організація персоналізованої освіти, за словами автора, передбачає відбір методів навчання, які б максимально сприяли розкриттю внутрішнього потенціалу учня, та відбувається з опорою на інтереси та здібності учня для забезпечення відповідного навчально-виховного супроводу.

Теоретико-педагогічні засади персоналізації навчання, сформульовані Д. Харгрівсом [6], включають такі положення:

- урахування в курикулумі потреб та інтересів кожного учня (curriculum);
- розвиток системи консультування та психологічної допомоги учням у визначенні їх освітніх потреб (advice and guidance);
- запровадження оцінювання для розвитку (assessment for learning);
- приділення уваги розвитку пізнавальних умінь учнів (learning to learn);
- запровадження змін у дизайн шкільних приміщень та організацію діяльності школи (school organisation and design);
- неперервний професійний розвиток педагогічного персоналу (workforce development);
- використання інформаційних технологій (ICT);
- розвиток наставництва (mentoring);
- урахування точки зору учня у процесі здійснення реформ (student voice).

Основна ідея концепції персоналізації навчання була викладена відомим британським освітнім діячем неоліберальної доби Д. Мілібеном: «Персоналізоване навчання передбачає високий рівень очікувань від результатів кожної дитини. Такі результати досягаються шляхом ефективного викладання, що має основою глибоке знання і розуміння освітніх можливостей і потреб цієї дитини» [8]. Конкретизуючи наведену вище тезу, Д. Мілібенд визначає п'ять компонентів персоналізації навчання, що повинні бути реалізовані в освітній політиці держави:

1) навчальний процес повинен будуватися на детальному вивченні сильних і слабких сторін кожного учня. Реалізації цього завдання має слугувати така організація оцінювання навчальних досягнень учнів, що передбачає обговорення та використання отриманих даних для діагностування освітніх потреб учнів;

2) необхідним є розвиток навчальних компетентностей учнів, їх упевненості у своїх силах, що передбачає розробку й застосування навчальних стратегій, спрямованих на формування індивідуальної освітньої траєкторії та навчального стилю кожного учня;

3) обов'язкове надання можливості вибору курикулуму, тобто формування змісту освіти, що є особистісно значимим для кожного учня й задовольняє всі його освітні потреби;

4) персоналізація потребує запровадження радикальних змін в організацію навчального процесу, у центрі якого повинні перебувати інтереси учня та його навчальні досягнення. Такі зміни передбачають реформи у сфері професійної підготовки педагогічного персоналу, зокрема введення у штат школи широкого кола фахівців, які разом із учителем зможуть забезпечити розвиток різноманітних пізнавальних потреб учнів;

5) персоналізоване навчання означає розвиток партнерства школи з місцевою громадою, інституціями, що забезпечують соціальний супровід сім'ї та дитини і таким чином сприяють успіху в навчальній діяльності [8].

Процес персоналізації навчання учнів в середній школі містить три складові: індивідуалізовану, міжіндивідуалізовану, метаіндивідуалізовану. Індивідуалізована складова є частиною персоналізації навчання учнів, оскільки вона реалізовує сам процес навчання, що спрямований на

виявлення і розвиток у тих, хто навчається, індивідуальних здібностей особистості.

Міжіндивідуалізована складова реалізовує процес навчання, в якому особистість прагне розвивати і розширювати зв'язки з іншими особистостями, які перетворюються в індивідуальні, тому вона є частиною персоналізації.

Метаіндивідуалізована є частиною персоналізації, оскільки вона характеризує процес навчання, що спрямований на прагнення особистостей предстатися своїми особливостями один в одному, зробити свій внесок у розвиток індивідуальності іншого, у розвиток спільностей, що виникають у процесі навчальної діяльності.

Реалізація процесу персоналізації навчання виявляє, враховує й розвиває індивідуальні здібності учнів, створює та вдосконалює індивідуальний стиль мислення, самодіяльності; установлює, розвиває і вдосконалює зв'язки між тими, хто навчається, і тими, хто навчає, які виступають як індивідуальності. Тому під час навчання доцільно використовувати ідеї персоналізації, оскільки вони розвивають особистісно-творчі здібності в контексті майбутньої діяльності учня, його інформаційну культуру. Формування навчальної діяльності враховує всі три складових персоналізації не тільки як спосіб здобуття знань, а також є одним із напрямів розвитку особистості учнів [3].

Уся навчальна діяльність учнів є інформаційно-комунікаційною діяльністю, яка полягає в постійному придбанні й переробленні інформації, формуванні нових знань та їх оновленні. На думку вчених, такі технології надають великі можливості у виборі джерел і перероблення значної кількості інформації, сприяють спілкуванню між особистостями, дають змогу створювати та моделювати різні ситуації, які доведеться вирішувати у навчальній діяльності [3].

Засіб представлення знань впливає на ефективність їх засвоєння та забезпечення необхідної навчальної мотивації. Тому питання обирання сучасних засобів представлення знань є одним із найбільш важливих. Сучасний рівень розвитку науки й техніки дає змогу використовувати в навчальному процесі мультимедійні проектори, комп'ютери, інтерактивні дошки та системи контролю знань.

Мультимедіа надає можливість об'єднати різні засоби подання інформації, такі як: текст, звук, графіка, мультиплікація, відеозображення та моделювання [5]. Проведення занять у класах, оснащених інтерактивними дошками, дає змогу використовувати мультимедійні навчальні програми для візуалізації та озвучення демонстраційного матеріалу. У цьому разі, як показує практика, якість і ступінь засвоєння навчального матеріалу істотно зростають. Крім забезпечення освітнього середовища, тут позначається і те, що вчитель, скоротивши час на відтворення інформації, отримує істотно більше часу на його пояснення. Висока якість наочності дає змогу підсилити мотивацію навчання. Під час проведення занять з допомогою мультимедійних навчальних програм учні не тільки пасивно спостерігають, а й беруть активну участь у процесі навчання, це розвиває їх комунікативні навички, які сприяють розвитку міжіндивідуальної складової персоналізації навчання [3].

У процесі персоналізації навчання у школах Великої Британії використовуються системи дистанційного навчання, які є сукупністю взаємопов'язаних між собою навчально-методичних, інформаційних і технологічних компонентів і володіють важливою властивістю навчання – інтерактивністю, яка відтворює ефект спілкування вчителя й учнів. Системи дистанційного навчання надають можливість учню самостійно працювати з теоретичним матеріалом, що допомагає підтримувати належний рівень здобутих знань, спілкуватися через електронні повідомлення та чати.

Вчитель у системі дистанційного навчання має такі можливості: доступ до всіх навчальних планів і навчальних матеріалів, їх створення та модифікація; консультування; робота з групами: перегляд і оцінювання практичних робіт учнів. Такі системи розкривають і розвивають індивідуальні здібності особистості, що відображає індивідуальну складову персоналізації навчання. Вони також розвивають комунікативні навички й сприяють розвитку міжособистісних стосунків між учнями. Тим самим реалізовується міжіндивідуальна складова персоналізації навчання. Під час електронного спілкування між учнями та консультування вчителями реалізовується особистісна спрямованість на розвиток індивідуальностей інших особистостей, що реалізовує метаіндивідуальну складову персоналізації навчання.

Сучасне програмне і технічне забезпечення комп'ютерних класів надає можливість обміну та сумісного використання інформації через локальну мережу, а також здійснення контролю за учнями під час самостійної роботи.

Для контролю здобутих знань на заняттях застосовуються система оперативного контролю знань (голосування і тестування), а також програмні засоби контролю знань через мережу Internet. Апаратні та програмні засоби контролю знань призначені для проведення різних видів контролю (рубіжний, підсумковий, поточний) у різних формах тестування (закрита, відкрита, на відповідність, правильна послідовність) [1, с. 117–120].

Професійно-педагогічна громада все більше переконується в позитивному впливі нових ІКТ-технологій на ефективність навчального процесу. Такі технології дають учням незалежність у доступі до навчальних ресурсів, у виборі місця й часу їх засвоєння поза межами школи. Отже, вони забезпечують додаткову гнучкість механізмів персоналізації навчання.

Використання у процесі навчання таких програмних і апаратних засобів контролю сприяє розвитку всіх складових процесу персоналізації навчання, оскільки вони розвивають індивідуальні здібності особистості, сприяють розширенню зв'язків між вчителями й учнями.

У навчанні широко використовуються моделюючі програми для учнів, що актуальні для розвивального навчання під час пізнавальної діяльності, яка організована у віртуальному середовищі, що створюється самою програмою. Використання таких програм дає змогу адаптувати їх роботу до особливостей розвитку того, хто навчається (швидкість реакції, розвиток образного мислення та ін.).

Моделюючі програми дають змогу створювати в навчанні різноманітні життєві ситуації, які

в майбутньому доведеться вирішувати учню. Ці програми сприяють розвитку міжіндивідуальної складової персоналізації навчання, оскільки надають можливість змодельовати ситуації, які можливо вирішити тільки спільно. У процесі пошуку рішення учні дискутують, обмінюються думками – усе це сприяє розширенню зв'язків.

Для спілкування в мережі Інтернет використовують чати, форуми, електронні відео конференції, що засновані на використанні засобів телекомунікації по аудіо каналах, відео каналах і комп'ютерних мережах. Участь у спілкуванні учнів через мережу Інтернет сприяє розвитку метаіндивідуальної складової персоналізації навчання, оскільки кожен учасник такого спілкування виражає свою думку, яка впливає на розвиток індивідуальності інших особистостей.

Використання мережі Інтернет істотно підвищує ефективність роботи учня. Різні пошукові системи, нормативні бази даних, які існують в мережі Інтернет, учні використовують для підготовки до занять. Активність, яку вони виявляють у цьому разі, підвищує інтерес до занять, що вивчаються, і мотивацію навчання, розширюється діапазон пізнавальної діяльності.

Застосування Інтернет-технологій у процесі персоналізації навчання дає змогу організувати

самостійну роботу учнів, індивідуальну підтримку вчителями навчальної діяльності і групову роботу тих, хто навчається. Усе це сприяє розвитку всіх складових процесу персоналізації навчання учнів.

Висновки. Отже, персоналізація навчання учнів у школах Великої Британії спирається на принципи особистісно-орієнтованої освіти. Особливість такої освіти полягає тому, що особистість сама програмує, організовує, реалізує, опановує і привласнює, переводить у свою невідчужувану власність. Тому, особистісно-орієнтована освітня діяльність спрямована на самовизначення та самореалізацію особистості у процесі навчання.

Організація персоналізації навчання учнів розвиває творче мислення, активізує пізнавальну діяльність, дає змогу виконувати завдання евристичного і дослідницького характеру в середовищі моделюючих програм. Їх застосування забезпечує підвищення якості й результативності процесу персоналізації навчання учнів.

Використання ІКТ уможливило у будь-який час і у будь-якому місці поза межами школи, процес персоналізації набуває додаткової гнучкості.

На подальше вивчення заслуговують особливості запровадження та перспективи впровадження ІКТ технологій у процес персоналізації навчання учнів в системі середньої освіти України.

Список літератури:

1. Богомолова Е. В. Персонализированное обучение в системе профессиональной подготовки учителя информатики / Е. В. Богомолова // Вопросы современной науки и практики. – 2011. – № 1 (32). – С. 117–120.
2. Гаращук К. В. Структурні реформи в системі загальної середньої освіти сучасної Великої Британії: монографія / К. В. Гаращук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 158 с.
3. Грачев В. В. Теоретические основы персонализации образовательного процесса в высшей школе: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 «Общ. педагогика, история педагогики и образования» / В. В. Грачев; Московск. гуманитарн. ун-т. – Москва, 2007. – 36 с.
4. Сбруева А. А. Концептуальні засади персоналізації навчання в контексті британських освітніх реформ початку ХХІ ст. / А. А. Сбруева // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2009. – № 3. – С. 58–67.
5. Leadbeater Ch. The Shape of Things to Come: Personalised Learning through Collaboration [Електронний репорт] / Ch. Leadbeater; Department for Education and Skills, National College for School Leadership. – 2005. – Режим доступу: www.standards.dfes.gov.uk/innovation-unit
6. Hargreaves D. H. Personalising learning: Next steps in working laterally / D. H. Hargreaves – London: Specialist schools Trust, 2004. – 128 p.
7. Hoz V. G. La práctica de la educación personalizada / V. G. Hoz. Madrid: Ediciones Rialp, 1988. – 314 p.
8. Miliband D. Choice and Voice in Personalized Learning / D. Miliband // Personalizing Education. – UK: OECD, 2006. – P. 21–30.

Льценко И.А.

Сумской государственной педагогический университет имени А.С. Макаренко

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ПЕРСОНАЛИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ УЧЕНИКОВ В СИСТЕМЕ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Аннотация

В статье сделана попытка раскрыть основные технологии применения ИКТ технологий в процессе персонализации обучения учащихся в системе среднего образования Великобритании; проанализированы современные исследования по теории персонализированного обучения; определены основные компоненты персонализации обучения; приведены основные теоретико-педагогические основы персонализации обучения.

Ключевые слова: персонализация, персонализация обучения, ИКТ технологии, образование, среднее образование, реформы.

Lycenko I.O.

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

USING OF ICT TECHNOLOGIES IN PERSONALIZATION OF TEACHING IN THE SYSTEM OF SECONDARY EDUCATION IN GREAT BRITAIN

Summary

We live at the time of a fundamental social and economic shift from an era of mass-production to a new period characterized by the personalization and customization of products and services. The idea of personalization in education in general is very simple: to enable teachers to match what is taught and how it is taught with the needs of each individual schoolchild. The process of personalization includes three components: individualization, inter-individualization, object individualization. ICT can support many learning activities, such as research, presentation, creativity. According to theoretical teaching there are some components to personalized learning. They are outlined below.

Keywords: personalization, personalization of teaching, ICT technologies, education, secondary education, reforms.

УДК 81'1:378

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА БАГАТОПРОФІЛЬНОГО КОЛЕДЖУ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ

Микитенко В.О.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті висвітлено проблему психологічних особливостей формування мовної особистості студента багатопрофільного коледжу у процесі вивчення синтаксису. Ґрунтовно проаналізовано праці психологів і психолінгвістів щодо породження мовленнєвого висловлювання. Основну увагу приділено проблемі розуміння висловлювання в залежності від особливостей його синтаксичної структури. Досліджено фактори впливу на внутрішню мотивацію до навчально-пізнавальної діяльності.

Ключові слова: мовлення, мовленнєве висловлювання, синтаксичні конструкції, мотивація навчально-пізнавальної діяльності.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вільгельм фон Гумбольдт зауважував, що мовлення завжди намагається мати такі мовні елементи, які б забезпечили оптимальне вираження мисленнєвих форм. Тобто мовлення намагається спродувати численні комбінації думки, які не мають межі у своїй безкінечності. Вчений підкреслює, що в основі вираження всіх цих комбінацій лежить синтаксис, і вільний політ думки можливий тільки тоді, коли частини простого речення об'єднуються або відокремлюються одна від одної відповідно до синтаксичної необхідності, а не більш-менш некерованим чином [4, с. 127].

Процес засвоєння знань із синтаксису української мови дуже складний і багатогранний. Він включає різноманітні чинники, з-поміж яких особливе місце посідають психологічні (серед них можна виділити пам'ять, увагу, уяву, мислення, мотиви, мовлення тощо). Їх врахування зумовить комплексний і науково обґрунтований підхід до формування мовної особистості студентів багатопрофільних коледжів і забезпечить полівекторність аналізу міждисциплінарного феномену «мовної особистості» загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні особливості породження й протікання мовлення досліджували В.П. Глухов, І.М. Горелов, М.І. Жинкин, О.О. Зимня, І.О. Леонтьєв,

О.Р. Лурия, С.Л. Рубинштейн, К.Ф. Сєдов та ін. Питання методики вивчення синтаксису української мови висвітлено у працях Н.М. Дикої, О.В. Заболотного, О.В. Караман, С.О. Карамана, О.І. Мельничайко, С.А. Омельчука, М.І. Пентилюк, К.М. Плиско та ін. Окремі аспекти формування мовної особистості розглядали А.М. Богуш, О.М. Горошкіна, Ю.М. Караулов, О.Л. Лавриненко, В.М. Махінов та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема мовної особистості досліджується багатьма науками (лінгвістика – Ф.С. Бацевич та ін., психолінгвістика – В. Ригванова та ін., психологія – О.Л. Лавриненко та ін., соціолінгвістика – В.М. Махінов та ін., лінгводидактика – О.М. Горошкіна, Н.М. Дика, О.В. Караман, С.О. Караман, Ю.М. Караулов, Л.І. Мацько, М.І. Пентилюк та ін.), однак деякі аспекти цієї проблеми залишилися малодослідженими, крім того, додаткового вивчення потребують питання психологічних особливостей формування мовної особистості студента багатопрофільного коледжу у процесі вивчення синтаксису української мови, що і зумовило вибір теми статті.

Формулювання цілей статті. Мета статті – висвітлити психологічні особливості формування мовної особистості студента багатопрофільного коледжу у процесі вивчення синтаксису.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- дослідити проблему формування мовної особистості у науковій літературі;
- проаналізувати праці психологів та психолінгвістів щодо особливостей формування мовної особистості студентів багатoproфільних коледжів;
- виокремити і обґрунтувати психолінгвістичні проблеми формування мовної особистості студента під час вивчення синтаксису;
- окреслити перспективи подальших досліджень порушеної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження.

З позицій психолінгвістики, поняття «мовна особистість» трактується неоднозначно. Зокрема, І.О. Зимня переконана, що говорити про мовну особистість й досліджувати її можна лише крізь призму мовної свідомості, як форми існування індивідуальної, когнітивної свідомості людини, її особистості. Дослідниця підкреслює, що компоненти терміну «мовна особистість» вказують з одного боку на комунікативно-діяльну, а з іншого – на індивідуально-диференційну характеристики. Тобто, це словосполучення підкреслює, перш за все, саме спосіб формування й формулювання думки мовця, який являється, у свою чергу, реалізацією процесу функціонування мовної свідомості [7, с. 159-160]. Більш узагальнено, на основі проектування здобутків психологічних досліджень особистості на площину окресленої проблеми, трактує мовну свідомість О.М. Горошкіна, характеризуючи її як провідну ознаку мовної особистості [3, с. 182].

Значний внесок у розвиток вчення про мовну особистість з погляду психології зробив О.Л. Лавриненко. Науковець трактує мовну особистість як таку, яка є «важливою складовою цілісної особистості людини і виконує три головні функції: відображувальну (пізнання навколишньої дійсності), інструментальну (забезпечення мовленнєвої діяльності як основи для інших видів діяльності особистості), регулятивну (забезпечення мовленнєвого розвитку та ефективної соціальної взаємодії особистості)» [10, с. 7]. Відповідно, вчений вирізняє три компоненти мовної особистості: когнітивний, емоційний та мотиваційний, на основі яких розробляє профілі мовної особистості. Врахування цих профілів концептуально важливе для нашого дослідження, оскільки розкриває психологічні особливості формування мовної особистості загалом.

Під терміном «профіль мовної особистості» О.Л. Лавриненко розуміє «специфічний тип функціонального співвідношення між когнітивним, мотиваційним та емоційним компонентами мовної особистості, який зумовлюється ступенем розвитку кожного з цих компонентів і визначає низку психологічних якостей мовної особистості» [9, с. 2]. Учений розрізняє такі профілі мовної особистості: когнітивний, мотиваційний, емоційний та нейтральний.

Отже, врахування особливостей наведених профілів мовної особистості у процесі її формування дозволить вчасно виділити аспекти, які потребують педагогічно-психологічної корекції і відреагувати на них. До того ж, прагнення сформувати нейтральний профіль, який розуміємо як найбільш наближений до ідеального уявлення про мовну особистість загалом, підкреслює необхідність всебічного і гармонійного розвитку

особистості, що відповідає основній меті мовної освіти в Україні і світі.

Процес засвоєння знань із синтаксису пов'язаний із процесами породження і протікання мовлення, тому особливого значення у контексті нашого дослідження набуває проблема психологічних особливостей виникнення, формулювання та функціонування мовленнєвих висловлювань як найменших комунікативних одиниць, тотожних за своєю структурою і змістовим наповненням реченню як одній із основних синтаксичних одиниць.

Поділяємо думку Р. С. Дружененко про те, що «за кожним висловлюванням стоїть мовна особистість» [6, с. 17]. Проблема породження й функціонування висловлювань не нова й давно привертає увагу дослідників, адже відображає зв'язок мови та мислення, що втілюється в одній з основних функцій мовленнєвого висловлювання – передачі думки мовця. До операцій, що забезпечують механізм побудови й реалізації мовленнєвих висловлювань у психолінгвістиці відносять: операції звернення, відбору смислових та мовних елементів, складання цілого із частин, а також перебудова, заміна, побудова висловлювання за аналогією тощо [1, с. 47].

Мовленнєве висловлювання у лінгвістичному варіанті втілюється у формі речення, яке виконує одразу дві найважливіші функції: з одного боку, у мовленнєво-мисленнєвій діяльності воно є засобом відображення думки, а з іншого – основним засобом комунікації. С. О. Караман слушно зауважує, що «диференційні ознаки речення в їх сукупності – структура речення і його семантика, доповнена логічними й стилістичними ознаками, визначають комунікативну природу речення, тобто ту його якість, задля досягнення якої і формується та використовується будь-яке речення. Саме ця ознака речення – його комунікативність (спілкувальність) – виступає рушійною силою, основою основ буття будь-якого речення, його існування в мові і функціонування в індивідуальних мовленнях» [8, с. 332].

З погляду психолінгвістики, речення є лише поєднанням слів, що в завершеному вигляді передають певну думку [1, с. 65]. Однак, варто обов'язково враховувати, що у процесі мовлення слова входять до складу речень (а через них – текстів) і функціонують у контексті певної мовленнєвої ситуації. В.П. Глухов слушно зауважує, що семантика слів у тексті може різко відрізнятися від їх ізольованого значення, оскільки лише у мовленнєвому висловлюванні слово отримує своє реальне значення й осмислення [1, с. 80].

Отже, особливого значення у процесі формування висловлювання набуває встановлення міжпонятійних смислових зв'язків. І. О. Зимня підкреслює, що основним типом таких зв'язків, визначальним для динаміки думки, є предикативний зв'язок, адже саме він безпосередньо впливає на структуру висловлювання. Однак, дослідниця наголошує на важливості врахування й інших, загальнодоповнювальних смислових зв'язків, що встановлюються у висловлюванні, оскільки саме через них розкривається предикативний зв'язок під час конкретизації, уточнення, розширення або узагальнення відображених у висловлюванні предметних зв'язків, що існують в об'єктивній дійсності [7, с. 136-137].

Від правильного поєднання слів у речення, забезпечення їхньої граматичної узгодженості й стійкості їх взаємозв'язків, залежить рівень розуміння висловлювання реципієнтом. Однак, у контексті порушеної проблеми, надзвичайно імпонує думка І. О. Зимньої щодо необхідності формування у студентів їхньої власної мовленнєвої діяльності, а не навчання якоїсь розпливчато-неоднорідної мовленнєвої діяльності як мовного явища [7, с. 141]. Адже, як зазначають І. Н. Горелов і К. Ф. Седов, мовленнєва діяльність людини будується на використанні готових комунікативних одиниць, тобто у процесі формування певного висловлювання вона послуговується певними узагальненими схемами та шаблонами, які існують у пам'яті в готовому вигляді й використовуються в мовленнєвій діяльності як мовні одиниці, що дозволяє економити час породження висловлювання [2, с. 138].

І. О. Зимня зауважує, що і усна, і письмова форми мовлення підпорядковуються меті спілкування однієї людини з іншими, і здійснюються тільки з допомогою засобів соціально відпрацьованої мовної системи, відомої партнерам комунікації [7, с. 145]. Звідси – надзвичайна необхідність в опануванні людиною тією чи іншою мовною системою. Однак, на переконання В. П. Глухова, повноцінне засвоєння мови можливе лише на основі повного й міцного засвоєння мовних знань з усіх її структурних компонентів, на основі формування відповідних мовних операцій з основними одиницями мови [1, с. 66].

З огляду на специфіку нашого дослідження, вагоме значення має висвітлення проблеми психологічної побудови мовленнєвого висловлювання у роботах О. Р. Лурії. Зокрема, особливу цінність представляє висловлена вчений думка про доцільність виділення комунікації подій і комунікації відношень, у контексті якої науковець вдається до опису особливостей сприйняття й розуміння висловлювань у залежності від їхньої синтаксичної структури. Вчений слушно зауважує, що у процесі оволодіння кодами мови як засобами мислення, людина змушена опанувати й одиниці складних мовних кодів, тобто такі, розуміння яких потребує додаткових розумових операцій, зокрема трансформації цих одиниць у простіші [11, с. 175].

До засобів, за допомогою яких на граматичному рівні у мові кодуються складні парадигматичні відношення, О. Р. Лурія відносить флексії, службові слова, порядок слів у реченні, порівняльні конструкції тощо. Відтак, вчений підкреслює, що у простих синтаксичних конструкціях, у яких відношення виражене лише за допомогою закінчень компонентів, семантичною опорою, покликаною полегшити сприймання висловлювання, буде незворотність такої конструкції [11, с. 180]. У інших випадках, процес розуміння таких синтаксичних конструкцій потребуватиме цілої низки лінгвістичних трансформацій і додаткових абстрактних операцій. На думку науковця, полегшити декодування, у таких випадках, може застосування прийомів додаткового маркування (внесення у конструкцію допоміжного слова) або зміни порядку слів [11, с. 181].

У процесі розуміння складних висловлювань особливу роль відіграють службові слова. О. Р. Лурія наголошує, що складність декодування синтаксичних конструкцій зі службовими словами зумовлена полісемантичністю останніх, а тому процес сприйняття й розуміння потребує

додаткових інтелектуальних зусиль, спрямованих на вибір саме того значення, у якому вжите сполучне слово у конкретному випадку [11, с. 183]. Науковець виділяє дві умови, які покликані полегшити процес декодування таких конструкцій: 1) наявність граматичних чи семантичних маркерів; 2) зворотність чи незворотність конструкції. Таким чином, розумінню простих речень з прийменником, побудованих за схемою «підмет – присудок – обставина», сприятиме застосування прийому обміну слів місцями, адже, як зауважує вчений, смисл таких синтаксичних конструкцій змінюється так, що виникають протиріччя можливостей реальної взаємодії речей та явищ, тобто речення набуває безглузкого значення [11, с. 184].

На думку О. Р. Лурії, вагомі труднощі у процесі декодування синтаксичних конструкцій часто бувають пов'язані з явищем інверсії слів у реченні, особливо у конструкціях, де порядок слів зворотній послідовності подій, тобто процес розуміння передбачає мисленеву трансформацію конструкції. Відповідно, до умов, які визначають труднощі у сприйнятті й розумінні таких конструкцій, окрім граматичного маркування й зворотності/незворотності конструкцій, вчений відносить й наявність/відсутність конфліктів між порядком слів у реченні й послідовністю відображених цим реченням подій [11, с. 185-187].

Рівень опанування людиною мовними кодами безпосередньо залежить від рівня сприйняття й розуміння нею складних за своєю структурою висловлювань. О. Р. Лурія окремого значення у цьому контексті надає складнопідрядним реченням і реченням зі вставними конструкціями. Учений зауважує, що складність процесу декодування складнопідрядних речень пов'язана не тільки із визначенням семантичного маркування сполучних слів, а й з необхідністю визначити до якого саме члена головного речення (або до всього речення загалом) відноситься підрядне. Проте, більш важчими для сприйняття науковець вважає речення зі вставними конструкціями (особливо, якщо вставний компонент знаходиться всередині самого речення і складається з кількох предикативних частин), що аргументує необхідністю проаналізувати всю інформацію в цілому, встановити до яких саме частин конструкції відносяться сполучні слова і, утримуючи в оперативній пам'яті компоненти речення, що далеко розташовані один від одного, з'єднати їх в єдине ціле [11, с. 190-193].

Отже, врахування психологічних особливостей сприйняття й розуміння висловлювання у процесі навчання синтаксису української мови сприятиме вибору найбільш ефективних методів, прийомів і засобів навчання, а також оптимальних шляхів пояснення студентам складних синтаксичних явищ, зумовить формування мовної особистості студента у процесі навчання синтаксису на більш якісному рівні.

Важливе значення для здійснення і мовленнєвої, і навчальної діяльності, має мотивація особистості. Традиційно у психології розрізняють такі види мотивації: зовнішню, тобто таку, що визначається потребами суспільства, у якому знаходиться особистість; внутрішню, зумовлену факторами, що носять особистісний характер.

Однак, варто зазначити, що проблема мотивації особистості до навчально-пізнавальної ді-

яльності доволі складна і багатогранна, оскільки залежить від багатьох факторів. Зокрема, як слушно зауважує Н. М. Дика, на розвиток внутрішньої мотивації позитивно впливають такі фактори: усвідомлення студентами власної автономії; відчуття другокурсниками власної компетентності; ситуація вільного вибору; внутрішня мотивація учіння й приклад викладача [5, с. 115].

Висновки. Оптимальна робота зі студентами багатопрофільних коледжів з навчання синтакси-

су української мови передбачає врахування психологічних основ формування необхідних умінь і навичок, процесів породження, сприйняття і розуміння мовленнєвих висловлювань, їх співвіднесеність із реченням як найменшою комунікативною й основною синтаксичною одиницею, а також врахування вікових особливостей студентів, що зумовить уміле використання викладачем ефективних методів і прийомів навчання і сприятиме формуванню компетентнісної мовної особистості.

Список літератури:

1. Глухов В. П. Основы психолінгвістики: учеб. пособие для студентов педвузов: [Електронний ресурс] / В. П. Глухов. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 351 с. – (Высшая школа). – Режим доступу: http://danaos.narod.ru/psih/glyhov-osnovu_psiholingvistiki.doc
2. Горелов И. Н., Седов К. Ф. Основы психолінгвістики: учеб. пособие / И. Н. Горелов, К. Ф. Седов. – М.: Лабиринт, 2008. – 320 с.
3. Горошкіна О. М. Формування мовної особистості випускника профільної школи: лінгводидактичний аспект / О. М. Горошкіна // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство): зб. наукових праць. – Випуск 3. – С. 181-186.
4. Гумбольдт В. Ф. Избранные труды по языкознанию: пер. с нем. / В. Ф. Гумбольдт; ред. пер., предисл. Г. В. Рамишвили. – 2 изд. – М.: Прогресс, 2000. – 398 с. – (Филологи мира).
5. Дика Н. М. Якість засвоєння лінгвістичних понять учнями старшої школи – передумова формування сучасної мовної особистості / Н. М. Дика // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – 2015. – С. 112-119.
6. Дружененко Р. С. Перспективи актуалізації комунікативно-прагматичної основи навчання української мови / Р. С. Дружененко // Українська мова і література в школах України. – 2014. – № 1. – С. 15-18.
7. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности / И. А. Зимняя; Российская академия образования, Московский психолого-социальный ин-т. – М.: МПСИ, Воронеж: Издательство НПО «МОДЕК», 2001. – 432 с.
8. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ [та ін.]; за ред. С. О. Карамана. – К.: Літера ЛТД, 2011. – 560 с.
9. Лавриненко О. Л. Профіль мовної особистості [Електронний ресурс] / О. Л. Лавриненко // Психолінгвістика. – 2010. – Вип. 6. – С. 56-63. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/psling_2010_6_8.pdf
10. Лавриненко О. Л. Структурно-функціональні особливості мовної особистості студентів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Лавриненко О. Л.; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – 19 с.
11. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия; ред. Е. Д. Хомская. – 2 изд. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 336 с.

Микитенко В.А.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА МНОГОПРОФИЛЬНОГО КОЛЛЕДЖА В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ СИНТАКСИСА

Аннотация

В статье освещена проблема психологических особенностей формирования языковой личности студента многопрофильного колледжа в процессе изучения синтаксиса. Основательно проанализированы труды психологов и психолінгвістов про порождение речевого высказывания. Основное внимание уделено проблеме понимания высказывания в зависимости от особенностей его синтаксической структуры. Исследованы факторы влияния на внутреннюю мотивацию к учебно-познавательной деятельности. **Ключевые слова:** речь, речевое высказывание, синтаксические конструкции, мотивация учебно-познавательной деятельности.

Mykytenko V.A.

Boris Grinchenko Kyiv University

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FORMATION OF LANGUAGE PERSONALITY OF COLLEGE STUDENT IN LEARNING SYNTAX

Summary

This article is about the problem of psychological features of formation of linguistic personality multidisciplinary college student in learning syntax. Thoroughly it's analyzed the work of psychologists and speech generation psycho-linguists on expression. The focus understands the problem statement, depending on the characteristics of his syntactic structure. The influence factors on internal motivation for teaching and learning activities.

Keywords: speech, speech utterance, syntactic constructions, motivation of learning.

УДК 378:373.3

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ДІАГНОСТИЧНОГО СУПРОВОДУ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УЧНІВ

Новик І.М.

Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті подано результати експериментального дослідження щодо формування готовності майбутніх учителів початкової школи до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів. Охарактеризовано етапи педагогічного експерименту, а також обґрунтовано компоненти, рівні та педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів початкової школи до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів. Визначено шляхи реалізації педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів у освітній процес вищих навчальних закладів України та доведено їх ефективність.

Ключові слова: фахова підготовка, готовність майбутніх учителів початкової школи до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів, компоненти та рівні готовності майбутніх учителів початкової школи до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів.

Постановка проблеми. Перетворення, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя, в тому числі і в освіті, актуалізує проблему забезпечення високої якості підготовки випускників. Таким чином, вимагаючи від вищих навчальних закладів фахівців нової формації, а саме творчих, винахідливих педагогів, які в своїй професійній діяльності для організації освітнього процесу обов'язково звертатимуться до діагностичної діяльності. Оскільки, саме за допомогою педагогічної діагностики педагог може досконало вивчити особистість дитини та забезпечити оптимальні умови для її виховання.

Як стверджує С. Мартиненко, що «діагностична діяльність вчителя початкової школи є провідним видом педагогічної діяльності, спрямованим на розпізнавання якостей, характеристик і стану всіх складових конкретної педагогічної ситуації, шляхом використання діагностичних методів і прийомів, одержування інформації про стан розвитку об'єкта, що діагностується; вироблення основ для визначення педагогічного завдання, прийняття і виконання учителем практичних рішень» [1, с. 63].

Аналіз останніх джерел та публікацій. Теоретичні аспекти професійної підготовки вчителів різних спеціальностей до діагностичної діяльності, застосування педагогічної діагностики в навчально-виховному процесі висвітлено в науковому доробку Г. Андреевої, О. Андрієнко, В. Бербеца, Г. Бутенко, В. Галузинського, Г. Гаца, І. Гутник, В. Киричука, Г. Кловак, О. Коберника, Ю. Красильника, Н. Краснової, І. Сьомкіної, Л. Харченко, В. Царькова, Я. Юрків та інших. Особливості підготовки вчителів початкової школи до діагностування молодших школярів розкрито у наукових розвідках Л. Александрової, Л. Байкової, С. Мартиненко, О. Мельника, Л. Фалько, В. Янгірової.

Аналіз досліджень, проведених науковцями, психолого-педагогічних і методичних джерел дає змогу дійти висновку, що проблема підготовки педагогів до діагностичної діяльності хоча й знайшла відображення в низці робіт, але уявлень про цілісний процес підготовки майбутніх учителів початкових класів до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших

школярів, його структури, змісту, функцій, методів цього явища в процесі професійної підготовки у вищих навчальних закладах у розглянутих дослідженнях цілісно не виявлено [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Як засвідчив проведений аналіз наукових джерел, проблема формування готовності майбутніх учителів початкової школи до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів у вітчизняній науці не знайшла належного науково-теоретичного та практичного вивчення, відповідного методичного забезпечення. З огляду на зазначене, **метою** статті є розкриття педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до означеної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Експериментальне дослідження ефективності педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів проводилося у чотири взаємопов'язані етапи. На першому етапі розроблено компоненти готовності майбутніх учителів початкової школи до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів, до яких відносимо:

– *мотиваційний* (усвідомлення значущості діагностичного супроводу, прагнення оволодіти необхідними знаннями та вміннями з даного виду діяльності, професійно-педагогічна налаштованість на здійснення діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів);

– *змістовий* (володіння фактичними теоретичними знаннями про індивідуально-психологічні особливості молодших школярів, розвиток їх пізнавальних інтересів, сутність діагностичного супроводу, методи і технології його здійснення);

– *операційний* (здатність до реалізації діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів; проектувати та застосовувати діагностичні методики у роботі з учнями молодшого шкільного віку);

– *контрольно-коригувальний* (перевірка сформованості діагностичних знань і вмінь з метою визначення та підвищення рівня готовності до здійснення діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів);

– *рефлексивно-оцінювальний* (усвідомлення взаємозв'язку особистісної та суспільної значущості діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів у контексті професійно-педагогічної діяльності, розвитку рефлексивних умінь, застосування самоаналізу і самооцінки діагностичної діяльності).

Визначено рівні готовності майбутніх учителів початкової школи до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів, зокрема, *творчий рівень* характеризується стійкою особистісно-професійною мотивацією до здійснення означеної діяльності; володіє діагностичними знаннями та вміннями, використовує методи діагностичного супроводу на практиці, що свідчить про його діагностичну компетентність; дії відповідають меті, вирізняються достатньою точністю і визначаються найбільш раціональним їх поєднанням; самостійно створює діагностичні завдання; здатний до самоосвітньої, особистісно орієнтованої, професійно-педагогічної та діагностичної діяльності.

Продуктивний рівень – студент має достатній рівень теоретичних знань із педагогічної діагностики, сформовані відповідні вміння та навички, що дозволяють ефективно здійснювати діагностичний супровід розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів; прагне до саморозвитку і самовдосконалення, але має нестійку зовнішню й внутрішню мотивацію; виникають труднощі під час створення власних діагностичних методик; критично оцінює власні знання, вміння і навички, аналізує недоліки у своїй діагностичній діяльності; застосовує діагностичний супровід у змінених умовах.

Репродуктивний рівень визначається тим, що у студента спостерігається стійка орієнтація на оволодіння професійними знаннями; структура діагностичних умінь в основному склалася, але в діях недостатньо мірою застосовуються психолого-педагогічні знання; переважають стереотипні форми діагностичної діяльності, які виконуються не досить впевнено; проявляє ініціативу до здійснення діагностичного супроводу, виявляє

Таблиця 1

Загальний рівень готовності студентів I курсу напряму підготовки «Початкова освіта» до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів (констатувальний етап експерименту)

Рівні готовності	Контрольна група			Експериментальна група			Разом (КГ+ЕГ)		
	к-сть осіб	у %	\bar{X}	к-сть осіб	у %	\bar{X}	к-сть осіб	у %	\bar{X}
Творчий	2	1,1	0,01	2	1,1	0,01	4	1,1	0,01
Продуктивний	5	2,7	0,03	5	2,7	0,03	10	2,7	0,03
Репродуктивний	28	15,1	0,15	27	14,4	0,14	55	14,7	0,15
Елементарний	151	81,2	0,81	153	81,8	0,82	304	81,5	0,82
Всього	186	100	1,0	187	100	1,0	373	100	1,0

Розроблено автором

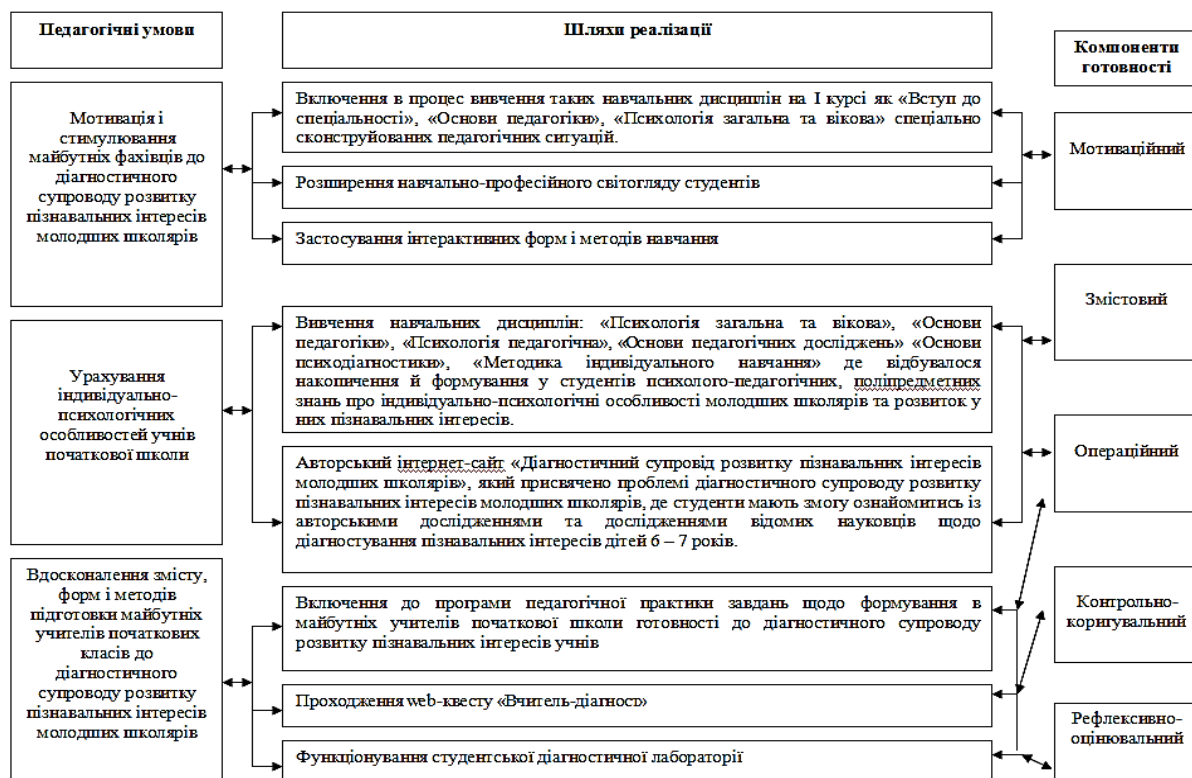

Рис. 1. Шляхи реалізації педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів у освітній процес вищих навчальних закладів України

Розроблено автором

інтерес до самоосвітньої діяльності, прагне вдосконалити діагностичні вміння і навички.

Елементарний рівень – студент має не великий обсяг знань з діагностування учнів; відсутня особистісно-професійна мотивація; діагностичні дії професійно неусвідомлені або усвідомлені обмежено, виконуються інтуїтивно шляхом проб і помилок, мають шаблонний характер; не бажає вдосконалювати власні діагностичні вміння і навички. Визначено, охарактеризовано педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів.

А також, спроектовано педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів, серед яких визначено: мотивація і стимулювання майбутніх фахівців до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів; урахування індивідуально-психологічних особливостей учнів початкової школи; вдосконалення змісту, форм і методів підготовки майбутніх учителів початкових класів до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів [2].

На **другому етапі** (констатувальному) експерименту нами було обрано постійну групу студентів I курсу напряму підготовки «Початкова освіта», вибіркова сукупність яких склала 373 особи (186 осіб – контрольна, 187 осіб – експериментальна групи). Для з'ясування стану готовності студентів I курсу було використано діагностичні завдання, що й для студентів IV курсів.

У результаті отриманих даних визначили загальний рівень готовності студентів I курсу до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів.

У таблиці 1 подаємо загальний рівень готовності студентів I курсу напряму підготовки «Початкова освіта» до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів.

Згідно з даними поданих у таблиці 1 творчий рівень мають 1,1% студентів першого курсу, 2,7% – продуктивний, 14,7% – репродуктивний та 81,5% – елементарний рівень. Результати дослідження спонукають формувати компоненти готовності майбутніх учителів початкових класів до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів через упровадження розроблених педагогічних умов у освітній процес вищих навчальних закладів.

Третій етап експерименту – формувальний передбачав упровадження педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкових класів до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів у освітній процес вищих навчальних закладів України з метою вдосконалення традиційної системи підготовки до даного виду діяльності.

Шляхи реалізації визначених педагогічних умов у освітній процес вищих навчальних закладів України подаємо на рис. 1.

Педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців початкової школи до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів вводилися поступово, вносилися корективи у процесі експерименту з метою вдосконалення

професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до означеної діяльності.

Четвертий етап експерименту (контрольний) припускав перевірку ефективності визначених педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкових класів до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів.

Таблиця 2

Загальний рівень готовності студентів до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів (контрольний етап експерименту)

Рівні готовності	Контрольна група			Експериментальна група		
	к-сть осіб	у %	\bar{X}	к-сть осіб	у %	\bar{X}
Елементарний	115	61,8	0,62	21	11,2	0,11
Репродуктивний	40	21,5	0,22	63	33,7	0,34
Продуктивний	17	9,1	0,09	61	32,6	0,33
Творчий	14	7,5	0,08	42	22,5	0,22
Всього	186	100	1,0	187	100	1,0

Розроблено автором

У таблиці 3 та на рисунку 2 подаємо динаміку змін рівнів готовності до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів у експериментальній та контрольній групах до та після експерименту.

Таблиця 3

Динаміка змін рівнів готовності до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів у експериментальній та контрольній групах до та після експерименту (у %)

Рівні готовності	КГ (до експерименту)	КГ (після експерименту)	ЕГ (до експерименту)	ЕГ (після експерименту)
Елементарний	81,1	61,8	81,8	11,2
Репродуктивний	15,1	21,5	14,4	33,7
Продуктивний	2,7	9,2	2,7	32,6
Творчий	1,1	7,5	1,1	22,5

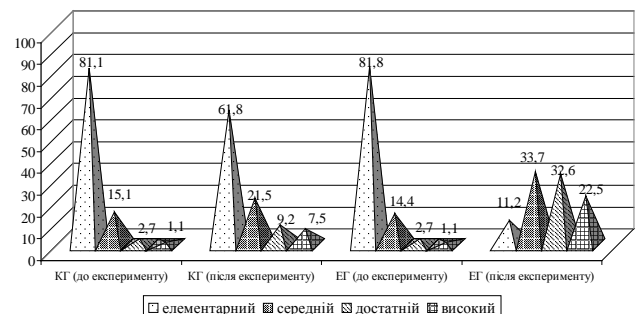

Рис. 2. Динаміка змін рівнів готовності до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів у експериментальній та контрольній групах до та після експерименту (у %)

Розроблено автором

Згідно з отриманими результатами загальний рівень готовності студентів до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молод-

ших школярів на контрольному етапі експерименту, що у КГ і ЕГ зріс. На елементарному рівні у контрольній групі знаходяться 61,8% студентів, що на 19,4% менше ніж на констатувальному етапі, у експериментальній групі – 11,2%, що на 70,6% менше ніж на констатувальному етапі; на репродуктивному рівні (КГ) – 21,5% на відміну від 15,1% на початку експерименту, у ЕГ – 33,7% на противагу 14,4% на початку експерименту; продуктивний рівень мають 9,1% студентів КГ та 32,6% ЕГ; творчий рівень (КГ) – 7,5%, ЕГ – 22,5% (табл. 2).

Висновки. Результати експериментального дослідження дають підстави констатувати

ефективність педагогічних умов відповідно до компонентів готовності студентів (мотиваційний, змістовий, операційний, контрольно-коригувальний, рефлексивно-оцінювальний). Процес професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів може відбуватися у змісті нормативних і варіативних дисциплін, що передбачає включення додаткових завдань спрямованих на поглиблення вивчення проблеми діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів учнів молодшого шкільного віку.

Список літератури:

1. Мартиненко С. М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: монографія / Світлана Миколаївна Мартиненко. – Київ: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2008. – 434 с.
2. Новик І. М. Особливості мотивації майбутніх учителів початкових класів до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів / І. М. Новик // «Теоретичний і науково-методичний часопис «Вища освіта України» (галузь – педагогічні та філософські науки). – 2013. – № 3 (додаток 2). – С. 221–224.
3. Новик І. М. Особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до діагностування пізнавального інтересу учнів першого класу / Грина Михайлівна Новик // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр. – Київ: Логос, 2012. – С. 193–199.

Новик І.М.

Педагогический институт
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ К ДИАГНОСТИЧЕСКОМУ СОПРОВОЖДЕНИЮ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧЕНИКОВ

Аннотация

В статье представлены результаты экспериментального исследования по формированию готовности будущих учителей начальной школы к диагностическому сопровождению развития познавательных интересов младших школьников. Охарактеризованы этапы педагогического эксперимента, а также обоснованно компоненты, уровни и педагогические условия формирования готовности будущих учителей начальной школы к диагностическому сопровождению развития познавательных интересов учеников. Определены пути реализации педагогических условий подготовки будущих учителей начальной школы к диагностическому сопровождению развития познавательных интересов учащихся в образовательный процесс высших учебных заведений Украины и доказана их эффективность.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, готовность будущих учителей начальной школы к диагностическому сопровождению развития познавательных интересов учащихся, компоненты и уровни готовности будущих учителей начальной школы к диагностическому сопровождению развития познавательных интересов учащихся.

Novyk I.M.

Pedagogical Institute
Borys Grinchenko Kyiv University

FORMATION OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS READINESS FOR DIAGNOSTIC SUPPORT OF COGNITIVE INTERESTS OF PUPILS

Summary

The article presents the results of experimental research on the formation of readiness of future primary school teachers for diagnostic support of cognitive interests of primary pupils. Were characterized stages of pedagogical experiment, and proved components, levels and pedagogical conditions of formation of future primary school teachers for diagnostic support of cognitive interests of primary pupils. Was identified ways of realization pedagogical conditions of training primary school teachers for diagnostic support of cognitive interests of primary pupils in the educational process of higher educational institutions of Ukraine, and was proved their effectiveness.

Keywords: professional training, readiness of primary school teachers for diagnostic support the development of cognitive interests of pupils, the components and levels of future primary school teachers readiness to the diagnostic support of cognitive interests of pupils.

УДК 37.015.31:[378.011.3-051:373.3

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ДО ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИКИ

Панченко В.О.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядаються питання оновлення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Акцентується увага на підготовці студентів до творчої педагогічної праці. Визначаються головні завдання навчання майбутніх учителів у виші з розвитку творчих можливостей дитини. Виділяються якості вчителя, які дозволяють виявити творчий потенціал учнів. Розкриваються головні шляхи підвищення якості математичної підготовки студентів.

Ключові слова: професійна підготовка, формування творчої особистості, творче мислення, продуктивна математична освіта.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку освіти ринок праці потребує педагогів, котрі у своїй роботі передовсім будуть орієнтуватися на розвиток особистості учня, тобто учителів, які навчатимуть дитину бути творчою та самостійною. Водночас виховання креативної особистості школяра неможливе без права педагога на власну творчість, який повинен мати відповідні умови для того, аби здійснювати пошуки своєї технології здійснення навчально-виховного процесу. Тож педагогічна творчість має дві складові: творчість учителя і творчість учнів, що є невід'ємними одна від одної та взаємодоповнюючими. Проте нинішня система освіти взагалі та система підготовки майбутніх учителів початкової школи зокрема недостатньо сприятливо впливають на розкриття потенціалу студентів. Потребує уваги питання професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, зокрема формування їхньої творчої особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню оновлення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи присвячені праці В.І. Бондара, Н.М. Бібік, Т.М. Байбари, Н.А. Глузмана, Я.П. Кодлюк, О.Я. Савченко, С.О. Скворцової, Л.О. Хомич, у яких розкриваються загально-педагогічні та методико-математичні аспекти вдосконалення цієї галузі. У роботах М.В. Богдановича, Н.Б. Істоміної, Л.П. Кочиної [1, 5, 6] та інших розглядаються питання методичної підготовки майбутніх педагогів.

На необхідність підвищення розвиваючої функції навчання звертає увагу З. І. Слєпкань: «завдання вчити навчатися передбачає розвиток у школярів самостійного мислення, активізацію їх пізнавальної діяльності, творчої ініціативи» [11]. Ґрунтовний аналіз педагогічної творчості вчителя дає С. О. Сисоєва [10].

Актуальними в галузі даної проблематики є дисертаційні дослідження Н.В. Воскресенської [2], Д.Г. Іванової [4], Л.А. Макрідіної [7], Н.Б. Максименко [8]. Автори висвітлюють проблеми підготовки майбутніх учителів, вивчають питання взаємодії дидактичної та методичної підготовки вчителів початкової школи, формування творчого ставлення до професійної діяльності.

Розглядаючи науково-методичні розвідки, які стосуються початкової математичної освіти

(М.О. Бантової, Г.В. Бельтюкової, М.В. Богдановича, Н.Б. Істоміної, Л.П. Кочиної, М.І. Моро, А.М. Пишкала, С.О. Скворцової), робимо висновок, що потрібно актуалізувати проблему творчої педагогічної діяльності майбутнього вчителя початкових класів.

Не дивлячись на те, що науковці в різні часи присвячували свої розвідки проблемі підготовки майбутнього вчителя до розвитку творчого мислення молодших школярів, науково обґрунтованої методики цілеспрямованого формування творчої особистості майбутнього вчителя початкової школи, доступної методичної літератури недостатньо.

Мета статті – розглянути шляхи підготовки майбутніх учителів початкових класів до творчої педагогічної діяльності у процесі навчання математики.

Виклад основного матеріалу. Процес реформування вищої освіти на основі впровадження компетентнісного підходу, що є ключовим у процесі модернізації вищої освіти в Україні, з підготовки майбутніх учителів початкової школи визначено вимогами Державного стандарту вищої педагогічної освіти та науково-методичними розробками.

Активна творча діяльність учителя має позитивний результат у тому випадку, коли базується на двох засадах: розвитку творчої активності студентів у вузі та подальшій організації творчого пошуку вчителя в школі. Саме тому одне з головних завдань навчання майбутніх учителів у виші є розвиток їхніх творчих здібностей, нестандартного мислення, формування вмінь та навичок здійснювати в майбутньому навчально-виховний процес на творчому рівні. Тільки за умови, що педагог передусім акцентуватиме увагу на розвитку потенційних творчих можливостей дитини, формуванні її творчої особистості, він зможе оволодіти тими формами, методами і засобами педагогічної діяльності, які забезпечують розвиток креативних ідей особистості, мотивів, особистісних якостей, здібностей, що сприяють успішній творчій діяльності. У своїх дослідженнях С. О. Сисоєва зазначає: «...ефективність розвитку творчої особистості учнів значною мірою визначається підготовкою вчителів до формування творчої особистості учня в навчально-виховному процесі» [10].

Проаналізувавши науково-педагогічну літературу, ми визначили найважливіші риси педагогічної творчості педагога. До них відносимо здатність до нестандартного рішення, пошуково-проблемний стиль мислення, уміння створювати проблемні, нестандартні навчальні і виховні ситуації, оригінальність у всіх сферах своєї діяльності, творча фантазія, розвинена уява, специфічні особистісні якості (сміливість, готовність до ризику, винахідливість, цілеспрямованість, оптимізм, ентузіазм, настирливість, упевненість, кмітливість, інтуїтивне відчуття нового, оригінального та ін.). М. М. Поташич [9] виділяє якості вчителя, які дозволяють виявити творчий потенціал учня: спрямованість на формування творчої особистості школяра, педагогічний такт, здібність до емпатії, вміння розвивати дитячу уяву, ставити цікаві, нестандартні питання, артистизм, уміння створювати проблемні ситуації, спонукати до питань, почуття гумору. Творчому розвитку майбутніх учителів сприяє створення соціально-педагогічних умов, що полягають у знаходженні оптимальних методів, організаційних форм та засобів, які б стимулювали їх творчу активність.

На нашу думку, підготовку педагога у викладанні математики молодшим школярам потрібно проводити в умовах формування інтересу до майбутньої професії та активної позиції, адже це позитивно впливатиме на розвиток критичного мислення щодо різноманітних методичних позицій творчості у проектуванні продуктивної математичної освіти, а також практико-орієнтованих умінь в організації різних видів навчально-пізнавальної діяльності.

Здобуваючи професію педагога, студенти повинні вміти: 1) визначати навчальну мету, формулювати цілі, планувати структуру уроку; 2) здійснювати ситуаційне моделювання, тобто встановлювати дидактичне навантаження завдань, застосовувати різноманітні методи і прийоми до конкретної навчально-дидактичної ситуації; 3) оптимально застосовувати теоретичні знання до вирішення практичних завдань, методично грамотно керувати процесом навчання математики молодших школярів, проводячи діагностичні процедури в системному моніторингу за розвитком математичного мислення молодших школярів.

Зазначимо, що сучасна педагогічна наука демонструє напрями освітніх змін у теоретичній площині відповідно до державних стандартів та через практичне впровадження особистісно орієнтованої моделі навчання. До процесів оновлення математичної освіти належать реформування та модернізація, що пов'язані з життєдіяльністю математичної освіти, фундаментальністю математичної підготовки, формуванням математичного стилю мислення, дієвістю застосування математичних знань на широкому колі математичних завдань з теоретичним та прикладним змістом.

Якщо порівнювати традиційну систему навчання з інноваційною, то перша має орієнтацію на передачу знань, друга – на гуманізацію, оновлення навчального процесу, що передбачає формування творчої особистості.

Розглянемо структуру математичної освіти та її компоненти: 1) змістовий (математичні знання, математичні поняття, властивості арифметичних дій, які відбиваються у програмі з математики);

2) операційний або математичні уміння і навички (обчислювальні, графічні, вимірювальні); 3) творчо-діяльнісний (формування в учнів досвіду навчально-творчої діяльності); 4) особистісний (цілеспрямоване формування у молодших школярів емоційно-оцінного ставлення до предмета) [12].

Аналіз науково-педагогічної літератури переконує в тому, що майбутнього вчителя потрібно знайомити з методичними принципами роботи з розвитку здібностей учнів, такими як принцип активної самостійної діяльності учнів, принцип урахування індивідуальних та вікових особливостей учнів, принцип постійної уваги до розвитку різних компонентів математичних здібностей, принцип змагання, принцип професіоналізму, принцип яскравості, принцип повного навантаження учнів.

У сучасних умовах розвитку освіти слід зосереджувати увагу на гуманістичній спрямованості педагога у стосунках з учнями, глибоких знаннях навчального матеріалу з предметів, що викладаються в початковій школі, зокрема математики.

Напрями вдосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до навчання математики повинні розроблятися з урахуванням принципів сучасної освітньої системи. Вважаємо, що один із шляхів підвищення рівня якості такої підготовки студентів – це опрацювання науково обґрунтованих методичних систем навчання із фахових дисциплін, що допомагатиме активізації навчально-пізнавальної, науково-дослідницької діяльності майбутніх фахівців, сприятиме розкриттю їхнього творчого потенціалу, збільшенню ролі самостійної та індивідуальної роботи і ґрунтуватиметься новітніми педагогічними та інформаційними технологіями навчально-виховного процесу. Саме у вищій студент повинен надбати, розвинути творчі вміння, якості, здібності, які в подальшому сприятимуть успішній професійній діяльності, зокрема у викладанні математики.

Вивчення курсу «Методика навчання освітньої галузі «Математика» організовуємо таким чином, щоб викликати у студентів потребу у творчому застосуванні знань, розвитку здібностей, нестандартного мислення і подальшого розвитку. У процесі викладання курсу знайомимо студентів з особливостями реалізації програми з математики для 1-4 класів, із новими досягненнями методичної науки, показуємо розвиток методики навчання математики відповідно інноваційних процесів, які відбуваються в початковій школі, розглядаємо шляхи подальшого вдосконалення початкового навчання математики, організовуємо обговорення студентами різних підходів до розв'язання одного і того ж теоретичного питання, особливо стосовно їх висвітлення в різних підручниках, але таких, що рекомендовані Міністерством освіти і науки України.

Розвитку творчого мислення і уяви сприяють лекції, на яких аргументується і мотивується тема, чітко визначаються мета і завдання, розкриваються сучасні підходи і концепції, використовуються діалогова лекція, лекція-бесіда, лекція-консультація. До таких лекцій студентам заздалегідь пропонуються завдання проблемного характеру, щоб потім інформацію обговорити, доповнити й узагальнити під керівництвом викладача.

Як показали наші дослідження, систематичні практичні заняття, на яких студенти вчаться виконувати різноманітні методичні завдання (аналіз програм, методичних посібників, підручників, типових помилок, що виникають під час опрацювання тієї чи іншої теми, складання завдань диференційованого характеру, добір дидактичних ігор та ін.), допомагають студентам вчитися моделювати уроки математики, обирати найбільш ефективні методи і прийоми навчання і виховання учнів на кожному етапі уроку, обґрунтовувати вибір методів і прийомів навчання і виховання. Студенти вчаться складати самостійні роботи відповідно до тем уроків, підбирати наочні посібники, складати індивідуальні картки, підбирати із підручників вправи, які сприяють засвоєнню даного поняття, моделювати ігрові ситуації, а також уроки математики за дидактичними системами діючих підручників М.В. Богдановича, Г.П. Лишенка та Ф.М. Рівкінд, Л.В. Оляницької.

На лабораторних заняттях студенти здобувають необхідні вміння, пов'язані з підготовкою й організацією процесу навчання для викладання освітньої галузі «Математика» в початковій школі (мікровикладання фрагментів уроків математики, спостереження й аналіз уроків та виховних заходів, оцінювання усних і письмових робіт тощо).

Важливу роль для розвитку творчої активності студентів відіграє педагогічна практика, оскільки вона безпосередньо сприяє формуванню практичних умінь і навичок для викладання освітньої галузі «Математика» в початковій школі. Організація самостійної роботи з курсу «Методика навчання освітньої галузі «Математика»

передбачає виконання системи завдань дослідницького характеру, які сприяють оволодінню загальними і частковими питаннями методики викладання математики.

Одною із форм науково-дослідної діяльності є написання курсової роботи. Її мета – формування в студентів рефлексивної позиції, яка орієнтує його на усвідомлення й аналіз власної діяльності під час викладання освітньої галузі «Математика», на педагогічну творчість, самостійну дослідницьку діяльність. Тематика курсових робіт може бути пов'язана з одним із розділів методики викладання математики або з проблемами розвитку сучасної початкової математичної освіти.

Висновки і пропозиції. Підбиваючи підсумки, можна сказати, що професійно-педагогічна готовність студентів до розвитку творчої активності молодших школярів на уроках математики є інтегративною якістю особистості. Вона є складною системою, адже складається з різних мотивів, психологічних якостей, установок, професійних знань, умінь і навичок, а також досвіду особистості, що сприяє успішному здійсненню професійної діяльності в аспекті збагачення творчого потенціалу учнів, який своєю чергою визначається ступенем сформованості творчої особистості. У його основі лежить спрямованість на творчість у професійній діяльності.

Виконана робота не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Окремі питання потребують подальшого дослідження, зокрема, визначення провідних психолого-педагогічних факторів, які впливають на ефективність підготовки майбутніх вчителів до розвитку творчої активності учнів.

Список літератури:

1. Богданович М. В. Методика викладання математики в початкових класах / М. В. Богданович, М. В. Козак, Я. А. Король. – Тернопіль: Богдан, 2001. – 345 с.
2. Воскресенська Н. Дидактико-методична підготовка студентів: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Воскресенська Н. В. – К., 1996. – С. 43-90.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-p>
4. Иванова Д. Формирование готовности будущих учителей к развитию творческой активности младших школьников: дисс. канд. пед. наук: 13.00.01 / Иванова Д. Г. – Одесса, 1997. – 208 с.
5. Истомина Н. Активизация учащихся на уроках математики в начальных классах: пособие для учителя / Истомина Н. Б. – М.: Просвещение, 1985. – 64 с.
6. Кочина Л. Навчання математики в першому класі: посібник для вчителя / Кочина Л. П. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 152 с.
7. Макридина Л. Формирование у студентов педагогических училищ творческого отношения к профессиональной деятельности: дисс. канд. пед. наук: 13.00.01 / Макридина Л. А. – К., 1996. – С. 51-104.
8. Максименко Н. Взаимосвязь дидактической и методической подготовки учителя начальной школы в педагогическом вузе: дисс. канд. пед. наук: 13.00.01 / Максименко Н. Б. – К., 1995. – С. 100-145.
9. Поташник М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: пособие для учителя / Поташник М. М. – К.: Рад. шк., 1988. – 187 с.
10. Сисоева С. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня / Сисоева С. О. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с.
11. Слепкань З. Психолого-педагогические основы обучения математике: метод. пособие / Слепкань З. І. – К.: Радшк., 1983. – 193 с.
12. Фадеева Т. Інноваційні технології навчання математики у початкових класах: навчально-методичний посібник для студентів психолого-педагогічного факультету педагогічного університету / Фадеева Т. О. – Кіровоград: Авангард, 2011. – 95 с.

Панченко В.А.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ К ПРЕПОДАВАНИЮ МАТЕМАТИКИ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы обновления профессиональной подготовки будущих учителей начальной школы. Акцентируется внимание на подготовке студентов к творческой педагогической работе. Определяются главные задачи обучения будущих учителей в вузе по развитию творческих возможностей ребенка. Выделяются качества учителя, которые позволят определить творческий потенциал учеников. Раскрываются главные пути повышения качества математической подготовки студентов.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, формирование творческой личности, творческое мышление, продуктивное математическое образование.

Panchenko V.O.

Pereiaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

THE FORMATION OF THE CREATIVE PERSONALITY OF THE FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL PREPARATION FOR TEACHING MATHEMATICS

Summary

The report deals with the issues of professional update training of future primary school teachers. The focus is on preparing students for creative pedagogical work. The main tasks of training future teachers in universities of developing creative abilities of the child are identified. The teacher quality that can detect creative potential of students is defined. The main ways to improve mathematical preparation of students are revealed.

Keywords: professional training, forming of a creative personality, creative thinking, productive mathematical education.

УДК 37.013.2

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІАЛОГОВОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ «ІНОЗЕМНИЙ АБІТУРІЄНТ – ВИКЛАДАЧ»

Проскуркіна Я.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті обґрунтовується доцільність організації педагогічної взаємодії на основі діалогу між викладачем і іноземним абітурієнтом. На основі узагальнення підходів у психолого-педагогічній літературі уточнено зміст поняття діалогова педагогічна взаємодія «іноземний абітурієнт-викладач». Зосереджено увагу на специфічних характеристиках діалогової педагогічної взаємодії «іноземний абітурієнт-викладач». Досліджено роль викладача мови в організації діалогової педагогічної взаємодії з іноземними абітурієнтами. Розглянуто організаційні форми діалогової педагогічної взаємодії у роботі з іноземними абітурієнтами.

Ключові слова: взаємодія, іноземний абітурієнт, куратор, педагогічна взаємодія, педагогічне спілкування.

Постановка проблеми. Розвиток української системи освіти відбувається в контексті реалізації «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», зміст якої орієнтує на формування особистості, яка «орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя в постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному світі» [1]. Це ставить нові вимоги до організації виховної роботи в університеті. Найскладнішим напрямком зазначеної роботи є іно-

земні абітурієнти. Виховна робота з іноземними абітурієнтами спрямована на формування культури міжособистісного спілкування, толерантності, прищеплення і розвиток загальної культури шляхом їх залучення до української національної культури, звичаїв і традицій. Реалізація цих завдань, на наш погляд, позитивно вирішується завдяки потенціалу діалогової форми педагогічної взаємодії викладача і іноземного студента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що в педагогічній літературі

постійно обговорювалися питання педагогічної взаємодії між суб'єктами навчального процесу (І. Андрощук, І. Зимня, І. Зязюн, М. Євтух). Аспекти взаємодії викладача з іноземними студентами досліджені у роботі Д. Арсенєва, М. Іванової, Н. Тіткової. Науковці підкреслюють, що якість підготовки майбутніх іноземних фахівців, успішність їхньої адаптації нерозривно пов'язані і багато в чому визначаються характером взаємодії педагогів з іноземними студентами. Саме тому всебічна теоретична розробка проблеми взаємодії суб'єктів освітнього процесу в університеті набуває особливої значущості.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим недостатньо висвітленим залишається питання діалогової педагогічної взаємодії викладачів у роботі з іноземними абітурієнтами і форми її реалізації.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкрити зміст і специфічні характеристики діалогової педагогічної взаємодії «іноземний абітурієнт-викладач», а також розглянути організаційні форми діалогової педагогічної взаємодії у роботі з іноземними абітурієнтами.

Виклад основного матеріалу. Навчально-виховний процес передбачає спільну діяльність викладачів і іноземних студентів. Ураховуючи положення особистісно орієнтованого підходу, за якого навчально-виховний процес спрямований на розвиток особистості учня, вважаємо, що педагогічна взаємодія має найбільший педагогічний ефект, якщо вибудовується через діалог. У ході діалогової педагогічної взаємодії відбувається взаємообмін інформацією, засвоєння соціокультурного досвіду, пізнання особистості учнів, здійснення виховних впливів тощо.

І. Зимня зазначає, що педагогічна взаємодія характеризується активністю, усвідомленістю, цілеспрямованістю взаємних дій обох сторін – учня і вчителя, які виступають у ролевих позиціях суб'єктів співробітництва і спілкування. При цьому одна позиція виявляє роль учителя, викладача, вихователя, наставника, а інша – роль учня, студента [2, с. 282; с. 313]. Викладач, який є організатором діалогової педагогічної взаємодії, визначає її зміст, організаційні форми та методи з урахуванням особистісних характеристик, суб'єктивного досвіду учнів. З позицій особистісно орієнтованого підходу викладач і іноземний студент є рівноправними учасниками співробітництва і діалогу культур. Співпрацю і діалогову педагогічну взаємодію можна організувати в атмосфері довіри і взаєморозуміння. І. Зязюн наголошує: «спілкування педагога з учнями ґрунтується на принципах взаємної доброзичливості, принциповості і відповідальності. У спілкуванні педагог мусить обов'язково збагачувати учнів інтелектуально, морально, естетично, діяльнісно. Звичайно, педагог цього не виконає або виконає недоброякісно, якщо не володітиме системою умінь, навичок, необхідних для правильного пізнання й оцінки інших людей» [3, с. 118].

Робота з іноземними абітурієнтами висуває до викладачів, які співпрацюють з таким контингентом, особливі вимоги, що обумовлені міжкультурним характером спілкування іноземних абітурієнтів з викладачами. Ідеться, зокрема, про високий рівень педагогічної майстерності, від яко-

го залежить уміння донести складний навчальний матеріал з урахуванням ментальності іноземних абітурієнтів, їхніх лінгвістичних і психологічних особливостей; про низку особистісних якостей, що визначають ефективність педагогічного спілкування: неупередженість, повагу, відкритість до культурної різноманітності учнів, здатність розуміти їхній психологічний стан і співпереживати.

Специфічність допрофесійної підготовки визначає особливу роль викладача мови в організації діалогової педагогічної взаємодії з іноземними абітурієнтами. Зазвичай викладачі мови, які беруть на себе основне навантаження у спілкуванні з іноземними абітурієнтами, є кураторами груп. Більш коректним у нашому випадку є поняття «наставник». Під наставництвом розуміють форму підготовки і цілеспрямованого виховання, здійснювану наставником, який уводить у сферу соціально-психологічних стосунків, через які відбувається реалізація професійної ролі [4, с. 227].

Наставництво іноземних абітурієнтів – це процес підтримки особистості іноземного абітурієнта на шляху його входження у нове академічне і соціокультурне середовище, професійного становлення і розвитку власного потенціалу. Наставник допомагає своїм вихованцям більш ефективно адаптуватися до вимог навчально-виховного процесу, спрямовує, консультує, радить, переконує, тобто забезпечує супровід їхньої навчальної діяльності, організує виховну роботу, ділиться досвідом, знаннями, підтримує іноземних абітурієнтів у нових академічних і соціокультурних умовах. Таким чином, викладач-наставник виконує роль провідника нової культури, «агента» соціалізації іноземних абітурієнтів.

Здійснення обов'язків у якості викладача-наставника потребує вдосконалення психолого-педагогічної підготовки. Викладач-наставник орієнтується на вже наявний соціокультурний досвід, моральні та психологічні якості, життєві цінності студентів. Викладач-наставник вибудовує свою стратегію взаємодії з іноземним абітурієнтом, виходячи з того, що перед ним особистість із певним соціокультурним досвідом, життєвими цінностями, психологічними якостями.

Педагогічна взаємодія між іноземним абітурієнтом і викладачем-наставником реалізується в різних формах аудиторної і позанавчальної діяльності, що забезпечує іноземним абітурієнтам оптимальні умови для вивчення мови, адаптації до нового академічного і соціокультурного простору. Використання різних форм навчання дає можливість застосування традиційних і інтерактивних методів, зокрема, ролевих ігор, дискусій, крос-культурних тренінгів, що сприяють організації діалогової педагогічної взаємодії викладача і іноземних абітурієнтів, і ґрунтуються на використанні слова, почуттєвого сприйняття, взаємоконтакту суб'єктів освітнього процесу.

Позанавчальна діяльність охоплює більш різноманітні і природні форми роботи, зокрема, залучення іноземних абітурієнтів до підготовки позааудиторних заходів, організацію концертів, свят, навчальні екскурсії, проведення індивідуальних та групових бесід з питань навчального процесу, міжнаціональних відносин, стану здоров'я і медичного обслуговування, актуальних життєвих проблем, складнощів, перспектив, мо-

рально-ціннісних орієнтирів майбутньої професії тощо. Такі форми роботи сприяють удосконаленню мовлення іноземних абітурієнтів у природному спілкуванні, активізують мотиви навчання, розкривають внутрішній потенціал іноземних абітурієнтів. Атмосфера причетності, турботи й захищеності прискорює процеси їхньої адаптації. Індивідуалізація роботи, урахування особистісних характеристик дозволяє досягти оптимального результату в навчально-виховному процесі.

Висновки і пропозиції. Таким чином, організація діалогової педагогічної взаємодії «іноземний абітурієнт-викладач» є важливим складни-

ком навчально-виховного процесу допрофесійної підготовки, взаємодією іноземного абітурієнта і викладача, які виступають суб'єктами співробітництва і спілкування. Організація такої взаємодії вимагає від викладача вдосконалення психолого-педагогічної підготовки і теоретичних знань з етнопсихології та етнопедagogіки. Реалізація педагогічної взаємодії між іноземним абітурієнтом відбувається у різних формах аудиторної і позанавчальної діяльності. Подальші наукові пошуки вбачаємо в дослідженні особливостей організації педагогічної взаємодії з різними етнічними групами іноземних абітурієнтів

Список літератури:

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
2. Зимняя И. А. Педагогическая психология / Ирина Алексеевна Зимняя. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 480 с.
3. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. / за ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища шк., 1997. – 349 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / [авт.-уклад. Гончаренко С. У.]. – К.: Либідь, 1997. – 375 с.

Проскуркина Я.И.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ОРГАНИЗАЦИЯ ДИАЛОГОВОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ «ИНОСТРАННЫЙ АБИТУРИЕНТ – ПРЕПОДАВАТЕЛЬ»

Аннотация

В статье обосновывается целесообразность организации педагогического взаимодействия на основе диалога между преподавателем и иностранным абитуриентом. На основе обобщения подходов в психолого-педагогической литературе уточнено содержание понятия диалоговое педагогическое взаимодействие «иностраный абитуриент-преподаватель». Раскрыты специфические характеристики диалогового педагогического взаимодействия «иностраный абитуриент-преподаватель». Исследована роль преподавателя языка в организации диалогового педагогического взаимодействия с иностранными абитуриентами. Рассмотрены организационные формы диалогового педагогического взаимодействия в работе с иностранными абитуриентами.

Ключевые слова: взаимодействие, иностранный абитуриент, педагогическое взаимодействие, педагогическое общение, куратор.

Proskurkina Y.I.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORGANIZATION OF INTERACTIVE PEDAGOGICAL COOPERATION «FOREIGN STUDENT – TEACHER»

Summary

The article proves the expediency of organizing pedagogical cooperation through dialogue between a teacher and a foreign student. The content of the notion of the interactive pedagogical cooperation «foreign student-teacher» is clarified on the basis of generalization approaches in psychological and pedagogical literature. The specific characteristics of interactive pedagogical cooperation «foreign student-teacher» are emphasized. The role of a language teacher in the organization of interactive pedagogical cooperation with foreign applicants is considered. The organizational forms of interactive pedagogical cooperation with foreign entrants are viewed.

Keywords: interaction, foreign student, pedagogical interaction, pedagogical communication, tutor.

УДК 378:37.011.31(489)

ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ДАНІЇ

Роляк А.О.

Подільський державний аграрно-технічний університет

У статті здійснено характеристику цілей, завдань і принципів формування змісту програм вищої педагогічної освіти Данії. Автором проаналізовано законодавчу базу зі сформульованими цілями педагогічної освіти. Окреслено завдання та охарактеризовано зміст програм підготовки данських вчителів з точки зору його відповідності цілям педагогічної освіти Данії. Зміст данської педагогічної освіти структуровано за п'ятьма основними блоками. Встановлено, що формування змісту кожного окремого блоку дисциплін базується на компетентнісному підході.

Ключові слова: формування змісту, цілі педагогічної освіти Данії, блоки дисциплін, компетентність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Професійна підготовка вчителя у вищих навчальних закладах характеризується головними стратегічними та специфічними цілями, змістом, методами, формами організації та сучасними технологіями. Підкреслимо, що саме сукупність всіх вищевказаних елементів з характерною внутрішньою і зовнішньою взаємодією, дозволяє розглядати підготовку вчителя в Данії, при всій його своєрідності та неповторності, як цілісність, що складається з взаємопов'язаних структурних компонентів та розвивається за загальними законами організації та функціонування будь-якої системи.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Як свідчать проаналізовані джерела, а саме роботи українських вчених: С.У. Гончаренка, О.А. Абдуліної, О.А. Дубасенюк, С.О. Сисоєвої, М.П. Лещенко, Н.Г. Ничкало, Л.П. Пуховської, О.В. Сухомлинської – функціонування тієї чи іншої педагогічної системи буде ефективним лише за умови чітко визначених цілей, до виконання яких повинні прагнути всі ланки зазначеної системи. Данські педевтологи Пер Фібек Лаурсен, Якоб Дітлеф Бойє, Стіг Брострем, Йенс Бйєрг та ін. стверджують, що ефективність освітнього процесу в педагогічному навчальному закладі, якість підготовки майбутніх учителів найбільшою мірою залежать від рівня усвідомленості педагогами та студентами цілей та основних завдань навчання, професійного та особистісного розвитку майбутніх учителів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі, в епоху потужної боротьби між національними та суто європейськими тенденціями, мало вивчались питання про відповідність цілей, завдань та змісту педагогічної освіти скандинавських країн, і, зокрема Данії, яка досягла в освітній сфері досить вагомих результатів саме завдяки впровадженню нової політичної логіки вищої освіти вчителя.

Формулювання цілей. Мета цієї статті – здійснити характеристику цілей завдань і принципів формування змісту програм вищої педагогічної освіти Данії. Відповідно нами визначено наступні завдання: проаналізувати законодавчу базу зі сформульованими цілями педагогічної освіти; описати завдання та охарактеризувати зміст програм підготовки данських вчителів з точки зору його відповідності цілям педагогічної освіти Данії.

Виклад основного матеріалу. Наші розвідки свідчать, що ціль педагогічної освіти Данії, сформульована у Законах «Про підготовку вчителів для данських народних шкіл» № 981 від 01 листопада 2000 р. та «Про підготовку бакалаврів професіоналів з кваліфікацією вчителів середніх шкіл Данії» № 579 від 09 червня 2006 р. полягає в тому, що: «для професійної діяльності в народній школі майбутній вчитель у системі педагогічної освіти повинен: 1) отримати глибокі предметні знання, здатність розуміння педагогічної суті та практичну підготовку; 2) використовуючи теоретичні та практичні знання, бути підготовленим до співпраці з учнями та колегами, а також до планування, проведення та оцінки результатів навчальної діяльності; 3) бути націленим на неперервний професійний та особистісний розвиток з метою підвищення власних предметних знань та створення незалежної професійної думки через постійне вдосконалення почуття відповідальності за результати власної діяльності; 4) формувати здатність відчувати заохоченість та задоволення від своєї роботи» [7, § 2].

Загальні цілі та принципи системи педагогічної освіти тісно пов'язані зі специфічними завданнями професійної підготовки вчителя, які в кожному педагогічному навчальному закладі можуть формулюватись у довільній формі, відповідаючи при цьому основним стратегічним вимогам, зазначеним у законодавчих актах Данії, які формуються наступним чином: «завданням навчального закладу педагогічного профілю є створення умов для самореалізації особистості майбутнього вчителя і подальшого розвитку його професійних компетентностей» [9].

У цьому випадку ми спостерігаємо ефективне поєднання процесів централізації та децентралізації. Хоч Міністерство освіти Данії повністю контролює процес складання навчальних планів у всіх 18-ти коледжах, які надають освіту вчителям, специфічний зміст предметних дисциплін, порядок викладання предметів та основні напрями втілення програми плануються кожним закладом окремо, що дає можливість педагогічним коледжам запропонувати свої власні програми. При цьому кожна програма має особливу, характерну тільки для даного навчального закладу структуру, що не суперечить загальним цілям, викладеним у постановах Міністерства освіти [4, с. 91]. Така система, на наш погляд, створює здорову конкуренцію серед коледжів освіти і, якщо студент захоче змінити вже обрану програму на іншу, єдина кре-

дитно-модульна система організації педагогічної освіти дозволяє це зробити.

Реалізуючи завдання дослідження зосередимось на характеристиці змісту професійної підготовки вчителя для данської середньої школи.

Ми поділяємо точку зору С.У. Гончаренка, який вважає змістом педагогічної підготовки спеціально відібрану та офіційно визнану суспільством сукупність знань, умінь та компетентностей, необхідних для ефективного виконання професійної діяльності педагога [1].

У контексті дослідження проблеми змісту професійної підготовки учителя Данії зазначимо, що його складові частини визначаються освітніми програмами, які відображають сучасні та перспективні майбутні потреби суспільства, обумовлені соціальними відносинами, ціннісними орієнтаціями, розвитком науки, техніки, виробництва так само, як і станом середньої освіти в країні і педагогічної науки в цілому. Саме таким чином зміст освіти виступає засобом досягнення поставлених цілей та завдань.

Вища педагогічна освіта Данії реалізується через освітні програми двох типів: середньострокові програми підготовки бакалаврів-професіоналів, які втілюються у данських коледжах освіти та довгострокові програми підготовки магістрів гуманітарних наук, які запроваджуються педагогічними відділеннями університетів. Саме тому зміст професійної педагогічної освіти ми будемо розглядати як сукупність змісту середньострокових та довгострокових програм підготовки вчителя.

На формування змісту середньострокових та довгострокових програм підготовки вчителя впливає цілий комплекс принципів, визначених стандартами вищої педагогічної освіти Данії. До таких принципів ми відносимо: 1) принцип відповідності змісту педагогічної освіти вимогам розвитку суспільства, науки, культури та особистості; 2) принцип єдності теорії та практики; 3) принцип гуманізації та гуманітаризації; 4) принцип фундаменталізації; 5) принцип міждисциплінарності [2; 3].

Слід зауважити, що вищевикладені принципи вимагають формування змісту сучасної педагогічної освіти вчителя за такими напрямками: 1) підсилення соціально- та особистісно-орієнтованого напрямку навчального процесу за рахунок можливостей створення індивідуальних освітніх траєкторій; 2) забезпечення дієвої системи взаємозв'язку між теоретичними знаннями та їх практичним застосуванням; 3) активне втілення діяльсного підходу, направлено на розвиток креативного мислення студентів-педагогів; 4) розширення науково-дослідної складової; 5) поглиблення інтегративних зв'язків як між різними циклами дисциплін, так і в середині циклів.

На нашу думку, лише за таких умов зміст професійної підготовки може стати підґрунтям для формування особистості сучасного вчителя як активного громадянина, автентичного професіонала, ефективного дослідника.

Розглянемо, як ці напрямки втілюються у змісті окремих блоків дисциплін, що входять до програм базового та академічного рівнів професійної підготовки вчителів у вищих навчальних закладах Данії.

Отже, середньострокові програми базової підготовки бакалаврів професіоналів (Professional Bachelor) для вчителів середніх шкіл з 2008 р.

забезпечуються 8-ма університетськими коледжами освіти (до їх складу входять всі 18 педагогічних коледжів). Програми націлені на підготовку для середньої данської школи вчителів з високим професійним рівнем, критичним ставленням до своєї діяльності та готовністю постійно розвивати свої професійні компетентності протягом всього життя [7].

Навчальний курс даних програм розрахований на чотири роки, побудований на модульній основі і відповідає 240 кредитам за європейською кредитно-трансферною системою (ECTS).

Зазначимо, що модульну систему в педагогічній освіті в Данії почали застосовувати з 90-х років так звані «відкриті університети». Саме в дистанційному навчанні розділення об'ємних курсів на невеликі фрагменти або модулі вперше дало максимально позитивний результат [6].

З того часу модулем прийнято називати відносно незалежну, найменшу частину кредиту, іншими словами, окремої дисципліни чи циклу дисциплін, що документується у куррікулумі вищого навчального закладу у вигляді розділу. На змістовному рівні навчальна інформація програмного модуля не просто містить теми для запам'ятовування та відтворення, а задає такі параметри діяльності, в рамках яких студент-педагог може поглибити свої знання та актуалізувати свої погляди щодо навчального розділу чи їх комплексу, самовизначитись, спроектувавши власну роботу над ним в прийнятному для себе режимі з метою одержання найкращих результатів.

Відповідно до європейських освітніх стандартів, повне навантаження на студента денної програми підготовки педагога складає від 36 до 40 тижнів на рік, і в такому випадку, одна кредитна одиниця охоплює від 24 до 30 робочих годин. За цією схемою один рік навчання майбутнього вчителя відповідає 60-ти кредитним одиницям з повним навантаженням у 1680 робочих годин на одного студента [8].

Навчальний рік в данському вищому навчальному закладі педагогічного профілю складається з двох семестрів, протягом яких студенти проходять конкретне число модулів (зазвичай від 6 до 9-ти). Причому весь обсяг навчального модуля студент повинен здати саме в той період, який зазначений у навчальному плані. У данських коледжах та університетах існують обов'язкові і додаткові модулі, на вибір студента. Вивчення модуля завершується заліком або екзаменом, кожний з яких оцінюється за семибальною шкалою: від -3 до 12 балів [8].

Аналіз навчальних програм підготовки данських учителів народних шкіл доводить, що сучасний навчальний план підготовки бакалаврів освіти у коледжі освіти складається з п'яти ключових блоків:

1. Блок загальнокультурних дисциплін: релігієзнавство/ громадянство/ «livsoplysning» (свобода життя, свобода нації), вивчення яких охоплює 17 кредитних одиниць (ECTS).

2. Блок психолого-педагогічних дисциплін, на які відводиться 33 кредитні одиниці.

3. Блок профільних предметів; їх вивчення включає 144 кредитні одиниці.

4. Блок дипломного проекту бакалавра освіти займає 10 кредитних одиниць.

5. Блок педагогічної практики, загальний обсяг якої становить 36 кредитних одиниць за повні чотири роки навчання [8].

У наукових колах Данії існує думка, що саме такий зміст навчальної програми для вчителів найефективніше відповідає вимогам до вищої педагогічної освіти європейського рівня [3; 4; 6]. Наш аналіз дозволив констатувати, що розділення програми на окремі компоненти є досить умовним. Характерна риса змісту подібної навчальної програми – тісний взаємозв'язок та інтеграція всіх її елементів, а розподіл на блоки є об'єктивною потребою, яка дає можливість систематизувати комплекс знань та компетентностей, необхідний для успішного виконання професійної діяльності вчителя у школі у цілісну, інтегровану та гнучку дієву систему.

При цьому кожний окремий блок дисциплін умовно націлений на розвиток чи формування певної групи компетентностей.

Блок загальнокультурних дисциплін відповідає за розвиток та формування окремих ключових компетентностей вчителя, у першу чергу: 1) ціннісну компетентність: моральні якості, духовні орієнтири особистості; усвідомлення ролі та призначення вчителя в суспільстві, європейському та світовому просторі; потребу та здатність до самореалізації; активну життєву позицію; пропагування цінностей демократичного суспільства та втілення їх у повсякденну діяльність; 2) соціально-трудова компетентність: активну громадянську позицію; здатність брати на себе відповідальність; здатність пов'язувати особисті інтереси з потребами суспільства; готовність до самостійного виконання професійної діяльності; 3) загальнокультурну компетентність: знання у сфері національної, європейської та загальносвітової культури; толерантність до різних етнокультур [5].

Блок психолого-педагогічних дисциплін націлений на розвиток передусім таких базових компетентностей учителя данської середньої школи, як: 1) організаційно-управлінську компетентність – здатність вчителя організувати учнівський колектив, управляти освітніми процесами і в свою чергу правильно спланувати та коректувати свою власну діяльність, а також пізнавально-розвиваючу діяльність кожного окремого учня; 2) дидактично-методичну компетентність – вміння вчителя в доступній формі передавати учням навчальний матеріал, окреслювати любі проблеми чітко і зрозуміло, викликати в учнів зацікавленість предметом, спонукати учнів до самостійної та активної пізнавальної діяльності; вчитель з дидактичними навичками має здатність відповідним чином адаптувати чи реконструювати навчальний матеріал, приймаючи до уваги розумові, соціальні, культурні, етнічні різноманітності своїх учнів, роблячи складне – простим, незрозуміле – чітким та зрозумілим для данського вчителя особливо важливою є свобода

вибору форм та методів особистісно-орієнтованого навчання; 3) педагогічне мислення – специфічну рефлексивну здатність вчителя усвідомлювати своє Я в педагогічній реальності, передбачати наслідки своєї діяльності та проектувати розвиток особистості учня у майбутньому; цю здатність данські педевтологи пов'язують з педагогічним оптимізмом та вірою в людину [5].

Наступний блок – блок профільних предметів розвиває у майбутнього данського вчителя систему спеціалізованих/предметних компетентностей. Не зважаючи на тенденції професіоналізації, притаманні середньостроковим програмам підготовки бакалаврів освіти, данське суспільство вимагає від сучасної педагогічної освіти формування у майбутнього вчителя сукупності академічних знань, зосереджених у площинах тих предметів, на вивченні яких спеціалізується майбутній учитель.

На розвиток дослідницьких компетентностей майбутнього данського вчителя, а саме пізнавально-креативну, оціночну, консультативну та компетентність особистісного розвитку, що передусім спонукають вчителя розвивати свої професійні знання протягом всього життя, націлений блок дипломного проекту.

А блок педагогічної практики є важливим елементом педагогічної освіти, який пов'язує в єдине ціле теоретичну та практичну підготовку майбутнього вчителя. Педагогічна практика є джерелом знань про навчальний процес. Вона націлена на перевірку, закріплення та поглиблення теоретичних знань майбутнього педагога і «відшліфування» його професійних компетентностей шляхом самостійного вирішення реальних практичних завдань у шкільному класі.

Висновки і пропозиції. Таким чином у статті здійснено характеристику цілей завдань і принципів формування змісту програм вищої педагогічної освіти Данії. Відповідно автором:

- проаналізовано законодавчу базу зі сформульованими цілями педагогічної освіти;
- описано завдання та охарактеризовано зміст програм підготовки данських вчителів з точки зору його відповідності цілям педагогічної освіти Данії.

У результаті аналізу прогресивного данського досвіду, виявлено, що всі компоненти змісту програм підготовки вчителя, зорієнтовані на єдину кінцеву мету – підготовку компетентного педагога, здатного забезпечити різнобічний розвиток особистості дитини як найвищої цінності данського суспільства.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. До подальших напрямів наукових пошуків ми відносимо: порівняльно-педагогічний аналіз систем підготовки вчителів у країнах Європейського Союзу та дидактичні засади навчального процесу в університетах зарубіжних країн.

Список літератури:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Краевский В. В. Содержание образования: вперед к прошлому / В. В. Краевский. – 2-е изд., испр. – М.: Пед. общество России, 2001. – 35 с.
3. Callewaert S. Education and educational theory in Denmark: [Monografi] / Staff Callewaert, Jens Bjerg, Birgitte Elle. – Roskilde: Roskilde Universitetscenter, 1993. – 31 p.

4. Elle B. Teacher education in Denmark – Updating the SIGMA Report of 1996 / Birgitte Elle // TNTEE Publications. – 1999. – Vol. 2. – № 2. – P. 89-93.
5. European Commission. Common European Principles for Teacher Competencies and Qualifications. – Brussel: European Commission, 2005. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://europa.eu.int/comm/education/policies/2010/doc/principles_en.pdf
6. Jacobsen B. Trends, Problems and Potentials in the Danish System of Adult Education: A Theoretical View / B. Jakobsen // International Journal of Lifelong Education. – 1994. – May-Jun. – Vol. 13. – № 3. – P. 217-225.
7. Undervisningsministeriet. Lov om uddannelsen til professionsbachelor som laerer i folkeskolen. № 579, 09-06-2006. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=25113>
8. Undervisningsministeriet. BEd programme for primary and lower secondary school teachers. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eng.uvm.dk/Uddannelse/Higher%20Education/B%20Ed%20programme%20for%20primary.aspx>
9. Wagner K.D. Universitetspædagogik: Perspektiv og indblik [bd. 2] / K. D. Wagner. – København: Akademisk Forlag, 1995. – 116 p.

Роляк А.А.

Подольский государственный аграрно-технический университет

ЦЕЛИ, ЗАДАЧИ И ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ДАНИИ

Аннотация

В статье описаны цели, задачи и принципы формирования содержания программ высшего педагогического образования Дании. Автор проанализировал законодательную базу и сформулировал цели педагогического образования. Изложены задачи и охарактеризовано основное содержание программ обучения датских учителей с точки зрения их соответствия целям педагогического образования Дании. Содержание датского педагогического образования структурировано на пять основных блоков. Установлено, что формирование содержания каждого блока дисциплин осуществляется на основе компетентностного подхода.

Ключевые слова: формирование содержания, цели педагогического образования Дании, блоки дисциплин, компетентность.

Roliak A.O.

State Agrarian and Engineering University in Podolia

GOALS, OBJECTIVES AND PRINCIPLES OF TEACHER EDUCATION CONTENT FORMING IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF DENMARK

Summary

The article deals with the description of goals, objectives and principles of higher teacher education programs contain forming in Denmark. On the basis of the legislation analyses the author formulates objectives of teacher education. The main tasks and contents of Danish teachers training programs are characterized in terms of their compliance with the goals of pedagogical education of Denmark. The content of the Danish teacher training is divided into five main blocks. It is established that the formation of each block of disciplines contents is based on a competence approach.

Keywords: content formation, Denmark teacher education goals, blocks of disciplines, competence.

УДК 372:004

ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ КУЛЬТУРИ СПОЖИВАННЯ МЕДІАПРОДУКЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Семеняко Ю.Б.

Бердянський державний педагогічний університет

У статті розкривається актуальна проблема сучасності – виховання медіаспоживання у дітей дошкільного віку. Автор указує на основні надбання в педагогічній теорії та зазначає практичні недоліки визначеної проблеми. Визначені наукові здобутки з проблеми культури медіаспоживання в різних галузях науки (економіка, соціологія, психологія, педагогіка). Відзначено необхідність виховання культури споживання медіапродукції у дітей дошкільного віку, як найбільш сензитивному періоді для зовнішніх впливів, що забезпечить збереження фізичного та психічного здоров'я, озброїть підростаюче покоління навичками безпечного використання медіа засобів.

Ключові слова: культура споживання, медіаосвіта, медіакультура, дошкільна медіаосвіта, медіапростір.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку медіапростору, який характеризується постійним збільшенням обсягу інформації, підростаюче покоління коли не в змозі адекватно реагувати на лавиноподібний ріст інформаційних потоків. Ринковий характер виробництва і розповсюдження медіа-продукту створює умови для формування нерозбірливого споживача інформації, піддатливого маніпулятивному впливові. Відтак, постає гостра потреба в розвитку медіаосвіти як складової освітнього процесу в цілому та медіакультури – як важливого компоненту загальної культури суспільства й окремої особистості.

Значної уваги набуває проблема інформаційної безпеки дітей дошкільного віку як найбільш сприйнятливої до медіавпливів вікової групи. На сьогодні назріла необхідність розробки методичних рекомендацій, що забезпечать ефективне формування компетенцій медіа-безпечної поведінки. Розвиток умінь і навичок в області усвідомленого медіаспоживання, знання елементарних правил критичного й ефективного відбору, використання медіаінформації сприятиме збереженню здоров'я і гармонійному особистісному розвитку дошкільника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Медіакультура визначається у двох аспектах: соціокультурному та психологічному. Насамперед, медіакультура – це суспільний феномен виробництва та споживання медіапродукції [6, с. 114]. Утім, медіакультура має й інший, психологічний вимір – як медіакультура особистості. Особистісна медіакультура становить набуті людиною психологічні способи споживання медіапродукції: мотиви споживання, уміння пошуку, сприймання, аналізу, оцінювання, опрацювання, зберігання інформації, отриманої з медіа, а також застосування корисної, дистанціювання від непотрібної, опановувати способи спілкування на основі невербальних форм комунікації за допомогою технічних засобів [1, с. 48].

Необхідність впровадження споживчих знань в освітній процес визначається соціологічною, психологічною та педагогічною науками. Цей процес обумовлений сьогоденними умовами життя та діяльності людини в суспільстві. Він повинен бути безперервним і проходити через усю систему освіти – від дошкільної до післядипломної. Споживачем людина стає від дня свого народження. Тому споживчі знання повинні стати однією з

умов набуття важливих життєвих компетентностей, формування яких починається з дитинства.

Теоретичні основи аналізу споживання були закладені передусім передставниками економічної науки, зокрема В. Джемсом, К. Менгером, І. Фішером, М. Фрідманом та ін. У дослідженнях А. Бандури, Дж. Роттера, Дж. Келлі визначено психологічні особливості поведінки споживачів, притаманні їм риси, мотиви та потреби. Серед сучасних соціологів, які займаються проблематикою споживання та споживчої поведінки, слід відзначити таких дослідників як Я. Рошину, В. Радаєва, В. Ільїна, А. Овсяннікова, К. Тимченко та ін. Комплексно вивчають процес споживання та його поведінкові особливості в сучасному українському суспільстві Ю. Пачковський, В. Пилипенко, Т. Петрушина, В. Резнік, Р. Савчинський, В. Тарасенко та інші. Так, особливості споживачької поведінки студентської молоді висвітлено в роботі Г. Сорокіної; типологію кіноспоживання досліджувала Д. Виставкіна; чинники споживання та соціальні детермінанти споживчої поведінки проаналізували у своїх працях О. Підлужна та М. Мастинець. Вивченню впливу реклами на поведінку споживачів присвячено дослідження Н. Лисиці та І. Чудовська-Кандиби. Очевидною є недостатність досліджень діяльнісно-поведінкових особливостей споживання дітей дошкільного віку. Виникає нагальна потреба у вивченні особливостей сприймання дошкільниками медіапродукції, визначенні педагогічних умов формування культури споживання медіапродукції, добір педагогічного інструментарію для формування у дітей навичок безпечної взаємодії з медіа.

Комплекс питань, пов'язаних із визначенням завдань, методів, прийомів ознайомлення дошкільників з основами споживачьких знань розглянуто в сучасних дослідженнях і свідчать про необхідність їх упровадження з дошкільного віку (Є. Курак, Л. Лохвицька, І. Сасова, А. Сазонова, А. Смоленцева, А. Шатова та інші). Як підкреслює Л. Лохвицька, надання дошкільникам споживчих знань є складовою повноцінного і всебічного їх виховання та успішного входження в соціальне середовище, яке необхідне реалізовувати як в умовах роботи дошкільних навчальних закладів, так і в родинному колі [3, с. 88].

В умовах сучасної медіа-реальності спостерігається широке запровадження медіаосвітньої практики у дошкільних навчальних закладах.

Але важливо вже з дошкільного віку не тільки стимулювати розвиток спеціальних знань, умінь, навичок у сфері медіа, а й, в першу чергу, виховувати свідомого, компетентного споживача медіапродукції, тобто закласти основи культури споживання мас-медіа. Проте вивчення практики роботи сучасних ДНЗ свідчить, що в цілому робота в даному напрямку проводиться епізодично й зводиться лише до розгляду окремих понять. Складність такого становища полягає в тому, що виховання основ культури споживання медіапродукції в дошкільних навчальних закладах майже методично не забезпечено.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стан заявленої проблеми є свідченням особливого інтересу до вивчення особливостей взаємодії дитини з мас-медіа, необхідності формування навичок критичного сприймання медіаінформації, створення безпечних умов в роботі з інформаційно-комунікаційними технологіями. Проте, на сьогоднішній день практично відсутня цілісна педагогічна система роботи з дітьми старшого дошкільного віку щодо виховання у них культури споживання медіапродукції.

Метою публікації є визначення теоретичних засад проблеми виховання культури споживання медіапродукції дітьми старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Потреба в дослідженнях з цієї теми пов'язана, насамперед, із незворотними процесами входження України в глобальну систему інформаційного суспільства з його жорсткими вимогами щодо медіакультури особистості.

Проблема ролі ЗМІ у навчанні і вихованні підростаючого покоління знаходить широку підтримку у світової громадськості (Грюнвальдська декларація з медіа-освіти (1982), резолюція ЮНЕСКО (1989) щодо розвитку критичної медіа-освіти, Віденська конференція «Освіта для медіа та цифрового століття» (1999), Севільська конференція «Медіа-освіта молоді» (2002). У зазначених документах наголошується, що медіа-грамотність є базовим елементом політики у сфері споживання аудіовізуальної інформації, необхідною умовою задля залучення громадян до участі у демократичному житті, дієвим фактором міжкультурного діалогу.

Теорія і практика медіа-освіти в сучасному педагогічному дискурсі є предметом наукового інтересу багатьох учених, активізує увагу до широкого кола проблем. Так, досліджено систему підготовки майбутніх учителів до виховання школярів на матеріалі екранних мистецтв (О. Федоров); формування медіа-культури старшокласників на матеріалі кінопреси (О. Мурюкіна); роль розважальних програм телебачення України як чинника морального виховання підлітків (О. Невмержицька); зміст медіа-освіти в контексті опанування курсу світової художньої культури в школі (М. Фомінова); розвиток критичного сприйняття реклами студентами педагогічного ВНЗ (О. Столбнікова); організацію медіа-освіти майбутніх учителів на матеріалі англійських екранних мистецтв (Н. Рижих); педагогічні умови підготовки студентів до реалізації медіа-освіти в загальноосвітніх закладах (Н. Леготіна).

Незважаючи на різноаспектність дослідження означеної проблеми, нині фактично не існує ці-

лісної концепції медіа-освіти підростаючого покоління. І, в першу чергу, не розкриваються питання культури споживання медіа-продукції. Так, підкреслюючи потенційні можливості впливу ресурсів інформаційного простору на мотиваційну, емоційно-вольову, практико-дієву сфери особистості, вчені І. Захарова, Н. Коновалова, О. Кутькіна, Г. Максимова, В. Мантуленко, М. Огольцова тільки розкривають принципи і організаційно-змістовні механізми формування медіа-виховного середовища і висвітлюють питання формування мотивів культури споживання інформації.

Окремі питання, які опосередковано торкаються обраної нами проблеми, знаходимо у наукових працях вітчизняних педагогів (О. Баранов, І. Вайсфельд, С. Пензин, Ю. Рабінович, Ю. Усов, О. Макаренко, С. Френе та інші); розроблено теоретичні та методичні основи формування виборчого підходу школяра до масової кінопродукції на основі виділених критеріїв оцінки її художньої цінності; висвітлено виховний потенціал сім'ї у формуванні культури сприйняття аудіовізуальних мистецтв дитиною; у загальній формі окреслено форми взаємодії педагога і батьків у вирішенні питання медіа-освіти [2, с. 116].

Слід зазначити, що сучасною наукою зроблено деякі спроби більш детально вивчити аспект виховання основ культури споживання медіапродукції. Зокрема, науковці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України Л. Найдьорова, О. Баришполець, Н. Череповська розробили Концепцію провадження медіаосвіти, що розглядається ними як важлива складова модернізації освіти, здатна сприяти розбудові інформаційного суспільства й підвищенню його медійної культури. Базовим елементом Концепції є формування в школярів критичного ставлення до медіа-насилства, яке слугує основою формування в них медіакультури [5, с. 79].

Змістовного аналізу способів розвитку споживачої культури старших школярів присвячені дослідження А. Аменда, Г. Беккер, Б. Берман, Ю. Васильєва, Л. Куракова, Ф. Котлер, К. Макконел, М. Малишева, В. Попова).

Між тим, проблема становлення особистісної культури споживання медіапродукції дошкільниками, як відносно цілісної підсистеми загальної культури людини, залишається мало дослідженою. І це незважаючи на те, що в сучасній практиці дошкільної освіти спостерігається стійкий інтерес до проблем формування медіакомпетентної особистості.

До теперішнього моменту в сучасній науці склалося декілька ососновних підходів до проблеми безпечного медіаспоживання. Представники першого підходу (Р. Грачов, А. Брушлинський, В. Лепський, С. Решетнікова, Г. Смолян та інші) під безпечним медіаспоживанням розуміють споживання, що забезпечує захищеність психіки від дії негативних інформаційних факторів. Представники даного підходу вважають особистість захищеною від негативних інформаційно-психологічних впливів, якщо вона знає про загрози для особистісного розвитку; володіє способами і прийомами захисту від негативного інформаційного контенту в різних комунікативних ситуаціях; володіє навичками інформаційно-аналітичної роботи. Деякі особистісні якості, наприклад, проникливість, та

психічні процеси (пам'ять, мислення та інші) авторами розглядаються як фактори забезпечення інформаційно-психологічної безпеки в медіа-просторі. Таким чином, розвиваючи визначені якості можна забезпечити успішне виховання культури медіаспоживання у дітей [6, с. 13-37].

Дослідники другого напрямку в якості основи та засоби для формування безпечного медіаспоживання розглядають медіаосвіту, в рамках якої розробляються різні теорії, концепції, моделі і методи медіаосвіти (Д. Бекінгем, Л. Мастерман, С. Пензін, А. Спичкин, Ю. Усов, А. Федоровта інші); проводяться диференціальні дослідження сприйняття медіаінформації різними соціальними віковими групами (А. Карон, В. Левшина, К. Тарасов, Е. Харт та інші); пропонуються конкретні методики медіаосвіти (Л. Баженова, О. Баранов, К. Ворноп, Л. Зазнобина, Р. Поличко, І. Челишева та інші). Проте, слід зазначити що значна увага до проблеми медіаспоживання залишається на сьогодні тільки в теоретичному аспекті, оскільки проведене нами анкетування вихователів дошкільних навчальних закладів Запорізької, Дніпропетровської областей підтвердило цей інтерес і, в той же час, дало змогу виявити необізнаність педагогів у змісті, формах, методах та прийомах впливу на дитину з метою

виховання культури споживання медіа-продукції. Утруднюються вони й в доборі форм роботи з батьками з цього питання. Тож, вбачаємо перспективами нашого дослідження розробку практичних рекомендацій щодо виховання у дошкільників культури споживання медіапродукції.

Висновок. Аналіз теоретичної літератури та практики роботи сучасних закладів освіти дозволив нам визначити низку суперечностей між:

– об'єктивною потребою суспільства в особистості, яка здатна вільно орієнтуватися в сучасному медійному просторі і реальним рівнем сформованості медіакультури у підростаючого покоління, починаючи з дошкільного віку;

– стрімким поширенням медіа-продукції та не сформованістю в дітей дошкільного віку основ культури її критичного сприйняття та споживання;

– необхідністю професійної підготовки педагогів дошкільних навчальних закладів до організації процесу виховання основ культури споживання медіа-продукції старшими дошкільниками та недостатньою розробленістю змісту, форм і методів впливу на цей процес.

Вирішення цих суперечностей можливе за умови проведення наукового дослідження, об'єктом якого буде виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури споживання медіапродукції.

Список літератури:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко; [голов. ред. С. Головки]. – К.: Либідь, 1997. – С. 274.
2. Жижина М. В. Медиакультура: культурно-психологические аспекты / М. В. Жижина. – М.: Вузовская книга, 2009. – С. 138-155.
3. Задорожна Н. Т., Кузнецова Т. В. Медиа-освіта: енциклопедія освіти / акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень / Н. Т. Задорожна, Т. В. Кузнецова. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 103-140.
4. Онкович Г. В. Медиаосвітні технології і компетентнісний підхід / Г. В. Онкович // Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій колі України: матеріали методологічного семінару. – К.: Педагогічна думка, 2009. – С. 206-217.
5. Смирнов В. М. Психология медиа-безопасности: учебное пособие / В. М. Смирнов, А. С. Коповой. – Саратов: Издательство «Саратовский источник», 2012. – 93 с.
6. Фатеева И. А. Медиаобразование: теоретические основы и практика реализации: монография / И. А. Фатеева. – Челябинск: Челяб. гос. ун-т, 2007. – С. 213-146.

Семеняко Ю.Б.

Бердянский государственный педагогический университет

ВОСПИТАНИЕ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА КУЛЬТУРЫ ПОТРЕБЛЕНИЯ МЕДИАПРОДУКЦИИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация

В статье раскрывается актуальная проблема современности – воспитание медиапотребления у детей дошкольного возраста. Автор указывает на основные достижения в педагогической теории и отмечает практические недостатки изучаемой проблемы. Раскрыты научные достижения по проблеме культуры медиапотребления в различных областях науки (экономика, социология, психология, педагогика). Отмечена необходимость воспитания культуры потребления медиапродукции у детей дошкольного возраста, как наиболее сензитивного периода для внешних воздействий, что обеспечит сохранение физического и психического здоровья, вооружит подрастающее поколение навыками безопасного использования медиа средств.

Ключевые слова: культура потребления, медиаобразование, медиакультура, дошкольное медиаобразование, медиaprостранство.

Semenyako Yu.B.

Berdyansk State Pedagogical University

THE EDUCATION OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE THE CULTURE OF CONSUMPTION OF MEDIA PRODUCTS: A THEORETICAL ASPECT

Summary

In the article the actual problem of the present – is education of media consumption among preschool children. The author highlights the main achievements in pedagogical theory and notes the practical shortcomings of the studied problem. It's disclosed scientific advances on the culture of media consumption in different scientific fields (Economics, sociology, psychology, pedagogy). Noted the need to cultivate the culture of consumption of media products for children of preschool age as the most sensitive period for external influences that will ensure the preservation of physical and mental health would equip the younger generation with skills for the safe use of media tools.

Keywords: culture of consumption, media education, media culture, media education pre-school, in the media space.

УДК [378.011.3-051:81'243]:005.963

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Скіба Н.Я.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто історію виникнення та поширення іноземної мови за професійним спрямуванням. Охарактеризовано основні етапи розвитку цієї галузі: 1) реєстровий аналіз (аналіз вживання граматичних структур на рівні речення); 2) риторичний та дискурсивний аналіз (виявлення текстових моделей і дискурсивних елементів різних типів); 3) аналіз навчальних потреб та цільової ситуації; 4) розвиток навичок та стратегій використання мови; 5) зосередженість на дослідженні процесів, які лежать в основі вивчення мови. З'ясовано передумови появи та розвитку іноземної мови за професійним спрямуванням.

Ключові слова: іноземна мова за професійним спрямуванням, англійська мова за професійним спрямуванням, реєстровий аналіз, риторичний та дискурсивний аналіз, аналіз навчальних потреб та цільової ситуації, навички та стратегії використання мови.

Постановка проблеми. У зв'язку із інтеграцією системи вищої освіти України у Європейський освітній простір, одним із найважливіших стратегічних завдань модернізації вітчизняної вищої освіти є забезпечення якості підготовки фахівців відповідно до міжнародних стандартів та вимог. У сучасному суспільстві існує потреба у висококваліфікованих фахівцях різних галузей, здатних успішно виконувати професійні завдання як в українському, так і в іншомовному середовищі. Тож, окрім якісної професійної підготовки, обов'язковим та невід'ємним пунктом конкурентоспроможності фахівця вважається належний рівень володіння ним іноземною мовою за професійним спрямуванням.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Аналіз джерел з проблеми дослідження засвідчує значний інтерес вітчизняних та зарубіжних науковців до питань розвитку та функціонування іноземної мови за професійним спрямуванням (ІМПС). Дослідження історичних засад появи та розвитку ІМПС здійснено Н. Микитенко, Р. Мільрудом, Л. Дудіковою, Т. Хатчінсоном, А. Вотерсом, М. Сейнт Джонс, Т. Дадлі-Евансом, Дж. Свейлзом, М. Х'юїнгсом та ін. Аналізу професійних дискурсів присвячено праці Г. Відовсо-

на, Дж. Алена, Л. Селінкера, Л. Трімбла, Дж. Лекстрома та ін. Підходи до аналізу навчальних потреб студентів висвітлено у працях М. Кокор, Р. Веста, Дж. Манбі, Ф. Чамберса, К. Вестерфілд та ін. Дослідження граматичних ознак фахових текстів здійснено С. Барбером, Дж. Евером, Е. Х'юз-Девіс, А. Гербертом та ін.

Формулювання мети статті. Мета статті – розглянути історію виникнення та поширення ІМПС та охарактеризувати основні етапи розвитку цієї галузі.

Відповідно до мети сформульовано наступні завдання дослідження: проаналізувати праці вітчизняних та зарубіжних науковців з проблеми дослідження; з'ясувати передумови появи та поширення ІМПС; виокремити основні етапи розвитку ІМПС та охарактеризувати їх.

Виклад основного матеріалу. Вперше поняття «іноземна мова за професійним спрямуванням» (ІМПС) з'явилося у 60-ті роки ХХ століття в англійських країнах і стосувалося вивчення англійської мови. В цей час вживався термін «ESP» – English for Specific Purposes («англійська мова для спеціальних цілей» – АСЦ або «англійська мова за професійним спрямуванням» – АМПС). Згодом його почали використовувати фахівці з

вивчення інших іноземних мов, оскільки немає істотних відмінностей між поняттями «англійська мова за професійним спрямуванням» або «німецька мова за професійним спрямуванням», адже методика навчання будь-якої іноземної мови включає 3 основні складові: соціально-психологічну, педагогічно-методичну та лінгвістичну. Відмінності існують лише у третій складовій, що пов'язана із специфікою структури та лексичного складу кожної іноземної мови [1, с. 59].

Праця британського науковця Дж. Свейлза «Епізоди в англійській мові за професійним спрямуванням» [11] може бути корисною в плані дослідження появи та розвитку ІМПС, оскільки вона містить вибірку науково – технічних статей та уривків із підручників, надрукованих на протязі 1960-1980-их рр. у різних країнах. Тож, на думку дослідника, історія становлення ІМПС почалася із публікації статті С. Барбера «Деякі вимірні характеристики сучасної наукової прози» у 1962 р. З того часу ІМПС зазнала впливу різноманітних факторів та пройшла різні етапи свого розвитку.

Британські фахівці з методики викладання АМПС Т. Хатчінсон та А. Вотерс виділяють три основні фактори, що зумовили появу та розвиток АМПС: 1) потреби нового суспільства; 2) переорот (перелом) у лінгвістиці; 3) зосередженість на потребах студентів [10, с. 6-8].

На думку російського фахівця з методики викладання іноземної мови Р. Мільруда [4] існував ряд економічних, політичних, соціальних та лінгводидактичних передумов розвитку АМПС, а саме:

- економічна глобалізація після завершення Другої світової війни і поширення англійської мови в Європі та в усьому світі;
- активна міграція населення в інші держави у зв'язку із економічною потребою в робочій силі мігрантів;
- циклічність періодів підйомів і спадів в економіці, що зумовила необхідність безперервної освіти з метою підвищення кваліфікації, професійної перепідготовки, здобуття нових спеціальностей, закріплення на ринку праці;
- створення європейського та глобального простору ринку праці з мінливою кон'юктурою і потребою в нових спеціальностях і професіях (напр., менеджер з продажу, інженер-програміст, тренер з фітнесу, адміністратор бази даних, аналітик програміст та ін.);
- розвиток лінгвістичної науки та інтерес лінгвістів до спеціальних сфер аналізу реестру мови, граматичних засобів у сферах комунікації, функціонуванню термінів, професійного жаргону та ідіоматики;
- педагогічна та психологічна диференціація процесів навчання та засвоєння мови в умовах здобуття професії;
- необхідність здійснення трудової діяльності в нерідному мовному середовищі з використанням англійської мови як посередника міжнародного та міжкультурного спілкування. [4].

Аналізуючи стадії розвитку АМПС, науковці виділяють 5 етапів: 1) реєстровий аналіз; 2) риторичний та дискурсивний аналіз; 3) аналіз навчальних потреб та цільової ситуації; 4) розвиток навичок та стратегій використання мови; 5) зосередженість на дослідженні процесів, які

лежать в основі вивчення іноземної мови [7; 10]. Розглянемо кожен із цих етапів більш детально.

1) **Реєстровий аналіз** (кінець 1960 – початок 1970 рр.) пов'язують із працями С. Барбера, Дж. Евера, Е. Х'юз-Девіс, Дж. Свейлса, А. Герберта та ін. Оперуючись принципом, що англійська, скажімо, для інженерів містить певний реєстр, відмінний від англійської для біологів, мета аналізу полягала у визначенні граматичних та лексичних особливостей цих реєстрів. Увага зосереджувалась на вивченні мовних форм на рівні речення, які найчастіше вживаються в даних реєстрах (напр., теперішній неозначений час, пасивний стан дієслова, складні іменники, технічна та суб-технічна лексика) [10, с. 9-10]. Як стверджував Дж. Свейлз, даний підхід базувався на «лексикостатистиці», оскільки передбачав встановлення частотності використання певних лексичних одиниць та граматичних структур у наукових та технічних текстах [11].

Праця С. Барбера «Деякі вимірні характеристики сучасної наукової прози» [6], присвячена виявленню граматичних ознак у жанрах (підручниках та журнальних статтях), була першою спробою визначити певні загальні особливості англійської для науки та технології на рівні речення.

Дж. Евер та Е. Х'юз-Девіс [8] здійснили порівняння мови текстів фахового спрямування та текстів із шкільних підручників. Вони виявили, що шкільні підручники не розглядають детально деякі мовні форми, притаманні науково-технічним текстам, наприклад складні іменники, пасивний стан дієслова, умовні речення, дієприкметники минулого часу, тощо. Тож, на їхню думку, курс ІМПС повинен надавати перевагу вивченню цих форм. Методисти також наголошували на важливості підготовки викладачів іноземної до викладання ІМПС, оскільки викладання ІМПС вимагає іншого підходу, аніж викладання загального курсу іноземної мови. Тож, для викладачів-практикантів, які навчалися на останньому курсі ВНЗ, було запропоновано спеціальну програму, за якою студенти обирали спеціалізацію в окремій галузі професійної англійської, наприклад науки чи технології та бізнесу. Ця програма передбачала відвідування наукових установ та промислових підприємств, лекції спеціалістів різних галузей, здійснення лабораторних експериментів, навчання використанню певних інструментів для наукових досліджень, читання літератури науково-технічного характеру, складання студентами портфоліо візуального та роз'яснювального матеріалу обраної професійної галузі, що допоможе не лише краще зрозуміти предмет, а й служитиме цінним наочним посібником для використання у подальшій професійній діяльності при викладанні ІМПС [8, с. 53-54].

Підручник А. Герберта «Структура технічної англійської» був першим підручником з АМПС, призначеним для студентів інженерних спеціальностей, які мали на меті навчитися використовувати знання англійської мови для читання та розуміння текстів за спеціальністю. Даний підручник, як і інші підручники того часу, містив довгі тексти науково-технічного характеру та вправи, спрямовані на практикування лише лексики чи граматики, притаманної науково-технічним текстам. Натомість, не включав вправ на перевірку

розуміння прочитаного чи розвиток інших навичок. Вивчення граматичних та лексичних явищ, з якими студенти навряд чи зіткнуться у своїй професійній діяльності, ігнорувалось [11, с. 17-27].

2) **Риторичний та дискурсивний аналіз** (1970-ті рр.) асоціюють із працями Г. Відовсона у Британії та Л. Селінкера, Л. Трімбла, Дж. Лекстрома та М. Тодд-Трібл у США («Вашингтонська школа»). На відміну від реєстрового аналізу, що зосереджувався на аналізі мови на рівні речення, основою риторичного та дискурсивного аналізу було розуміння того, як речення в усній та письмовій формах поєднувались у дискурс (параграфи, висловлювання, письмові тексти, тощо) з метою вираження певного значення. Праці дослідників того часу присвячені встановленню організаційних моделей у текстах та лінгвістичних засобів, властивих цим моделям. Існувало припущення, що риторичні моделі організації текстів відрізнялися відповідно до сфери застосування, наприклад риторична структура наукових текстів вважалась відмінною від, скажімо, текстів економічного характеру. Хоча, як вважав Дж. Свейлз, ця думка не була науково підтверджена [11, с. 70-71].

У своїй праці «Навчання комунікативного використання англійської мови» Г. Відовсон та Дж. Ален [5] наголошували на тому, що в процесі вивчення іноземної мови потрібно зосередитись не на граматичних, а на комунікативних властивостях мови. На їхню думку, труднощі, з якими стикається студент, виникають не через недостатні знання системи мови, але через необізнаність із особливостями використання мови. Тож, курс, що пропонує практикування складання речень не задовольнить потреби студентів. Їм потрібен курс, що розвиває розуміння того, як речення використовуються при здійсненні різних комунікативних актів, та розуміння риторичного функціонування мови. Цей курс повинен також розвинути здатність до розпізнавання і використання мовних засобів для поєднання речень у цілісний текст [5, с. 74]

Метою типових навчальних матеріалів на основі дискурсивного підходу було навчати студентів виявляти текстові моделі і дискурсивні елементи різних типів, в основному, за допомогою виконання «текстово-діаграмних вправ» [10, с. 12]. Як стверджували Т. Дадлі-Еванс та М. Сейнт Джон, такі підручники не приділяли уваги розвитку окремих навчальних навичок, оскільки зосереджувались лише на вивченні дискурсивних моделей, студент не мав змоги використовувати їх у реальній комунікації [7, с. 22-23]

3) Аналіз навчальних потреб та цільової ситуації (кінець 1970 – початок 1980 рр.), а також обґрунтування необхідності його проведення стає пріоритетним для багатьох науковців того часу (Дж. Манбі, Ф. Чамберса, Р. Маккея та ін.). Аналіз навчальних потреб розглядається, як вагомий фактор для підвищення мотивації до вивчення іноземної мови та безпосереднього впливу на ефективність процесу навчання [3, с. 99]. На думку Т. Хатчінсона, А. Вотерса, основна мета курсу ІМПС – створити студентові можливість адекватного функціонування у цільовій ситуації, тобто в конкретній професійній ситуації, в якій студент використовуватиме мову, яку вивчає. Тож, процес розробки курсу ІМПС повинен включати визна-

чення цільової ситуації та здійснення ретельного аналізу лінгвістичних особливостей цієї ситуації [10, с. 12]. Аналіз потреб спрямований на збір інформації, що в подальшому служимиме основою для укладення і вдосконалення навчального плану, який буде відповідати потребам студентів.

Джон Манбі у своїй праці «Розробка комунікативної програми» (1978) вперше надав найґрунтовніше пояснення системи здійснення аналізу цільової ситуації, яка включає комунікативну мету, комунікативне середовище, засоби комунікації, мовні уміння, функції, структури, тощо [10, с. 54].

Виділяють різноманітні підходи до здійснення аналізу потреб. Розглядаючи еволюцію його розвитку на протязі 1970-90-х років, Р. Вест [12] виокремлює 5 типів: аналіз цільової ситуації (target situation analysis), аналіз недоліків (deficiency analysis), аналіз стратегій навчання (strategy analysis), аналіз засобів навчання (means analysis), мовні аудити (language audits).

Аналіз цільової ситуації (аналіз об'єктивних потреб) може застосовуватися для встановлення пріоритетів щодо мови (вивчення англійської, німецької, французької, тощо); щодо фокусування на розвитку певних мовних навичок (читання, письма, слухання, говоріння); щодо мети та завдань ситуації ІМПС (написання ділових листів, читання літератури за фахом, слухання лекцій, тощо).

Аналіз недоліків (аналіз суб'єктивних потреб) має на меті оцінити прогалини між теперішніми потребами та цільовими потребами.

Аналіз стратегій навчання визначає підходи до навчання та викладання ІМПС, беручи до уваги побажання студентів щодо стилів, стратегій чи методів навчання.

Аналіз засобів навчання розглядає навчальне середовище, в якому відбуватиметься вивчення ІМПС, включаючи наступні фактори: особливості культури чи традицій студентів; професійний профіль викладачів; профіль навчального закладу; чинники, необхідні для впровадження ефективного курсу навчання ІМПС.

Мовні аудити охоплюють усі вищезгадані рівні аналізу потреб, а саме: пріоритетність стосовно мови та розвитку певних навичок; існуючі прогалини у знанні іноземної мови; оцінку сучасних методів навчання іноземної мови та альтернативних методик; оцінку можливостей ефективного застосування курсу ІМПС [12, с. 71-73].

На думку американського методиста К. Вестерфілда [13], аналіз потреб повинен охоплювати 3 аспекти: аналіз цільової ситуації (target situation analysis – TSA); аналіз реальної ситуації (present situation analysis – PSA); аналіз середовища (context analysis, learning situation analysis, means analysis).

Аналіз цільової ситуації включає наступні запитання: які завдання потрібно виконувати студентові наприкінці курсу ІМПС; чому важливо виконувати завдання саме іноземною мовою; чому студент бажає оволодіти певними навичками. Тож, потрібно визначити цілі студентів та їхні потреби, а також врахувати очікування результатів відповідно до програми навчання ІМПС.

Аналіз реальної ситуації має на меті встановити існуючий рівень володіння іноземною мовою; слабкі та сильні сторони студентів у різних видах мовленнєвої діяльності; досвід вживання

мови у різноманітних ситуаціях, включаючи ситуації професійного середовища; існуючі навички студентів у професійній сфері.

Аналіз середовища вивчає оточення, в якому відбуватиметься навчання ІМПС і процес оволодіння професійною лексикою. Це стосується ресурсів, необхідних для задоволення потреб студентів відповідно до очікуваних результатів. Потрібно враховувати й те, які будуть форми організації навчання (традиційна, заочна чи дистанційна на основі комп'ютерних завдань); де відбуватиметься навчання: у навчальній установі чи на підприємстві; розраховувати кількість навчальних годин на засвоєння курсу ІМПС, тощо [13].

Існують різноманітні методи збору даних та інформації, а саме: анкети та опитувальники, структурні інтерв'ю, співбесіди (віч на віч або у письмовій формі), спостереження (робочі та навчальні), кінцева оцінка, аналіз автентичних текстів, тощо [7; 10; 12; 13]. Щоб отримати об'єктивні дані, до процесу аналізу потреб потрібно залучати не лише студентів, а й викладачів фахових дисциплін та молодих спеціалістів.

Для більш ефективного здійснення аналізу потреб студентів, доцільно використовувати декілька методів, залежно від часу та наявних ресурсів. Наприклад, попереднє дослідження може виявити проблеми, які можуть з'явитись у курсі ІМПС, а використання опитувальників та структурних інтерв'ю допоможе встановити об'єктивні потреби та недоліки [2, с. 140]. Важливо пам'ятати, що аналіз навчальних потреб повинен здійснюватись на різних етапах: з самого початку, коли розробляється курс ІМПС, та під час викладання курсу, щоб можна було внести корективи і покращення, адже у процесі навчання потреби студента змінюються і вимагають постійної переоцінки.

Визначення навчальних потреб допомагає викладачу сформулювати цілі та завдання програми курсу ІМПС, спрогнозувати очікувані результати та вибрати ті методи, прийоми та засоби навчання, які сприятимуть успішній реалізації цілей та завдань. Ефективність та якість навчання ІМПС багато в чому залежатиме від ефективності здійснення комплексного аналізу початкових потреб.

4) Розвиток навичок і стратегій (1980-ті). Ця стадія розвитку ІМПС є спробою розглянути не саму мову, а мисленнєві процеси, які лежать в основі використання мови, і надають нам можливість вилучати зміст із письмового чи усного дискурсу. Праці Ф. Грелет, К. Нуталл, Ч. Алдерсона та ін. присвячені розвитку навичок читання. Основну увагу зосереджено на розвитку таких стратегій, як наприклад: здогадування значень слів із контексту, визначення типу тексту за його структурою, пошук споріднених слів у рідній та іноземній мовах, тощо [10, с. 13-14].

Як зазначають Т. Дадлі-Еванс та М. Сейнт Джон, підхід, орієнтований на розвиток навичок мовленнєвої діяльності (skills-centered approach) узгоджувався з ідеями комунікативного підходу до навчання [7, с. 24], що наголошував на важливості розвитку чотирьох видів мовленнєвої діяльності у певних ситуаціях. У деяких ситуаціях наголос ставився на розвиток навичок читання (напр., для студентів, у яких англійська не була мовою викладання усіх дисциплін), в інших ситуаціях – розвиток навичок слухання (напр., для

зарубіжних студентів, які здобували освіту у Великобританії), усних навичок (напр., для бізнесменів, що навчались мистецтву ведення міжнародних переговорів) або навичок письма (напр., для інженерів, що працювали в міжнародних компаніях, або зарубіжних студентів, що займались написанням наукової роботи). Припускалося, що навички, сформовані завдяки виконанню вправ, можуть бути застосовані студентами при виконанні реальних професійних завдань.

Було розроблено ряд курсів викладання ІМПС, спрямованих на розвиток певних навичок мовленнєвої діяльності. Так, Малайський університет запропонував курс викладання АМПС «Навички для навчання», що передбачав розвиток навичок читання. У підручнику даного курсу зустрічається ряд вправ на розуміння прочитаного тексту, узагальнення змісту прочитаного, виокремлення ключових слів та необхідної інформації, здогадування значень незнайомих слів із контексту, розв'язання проблемних ситуацій, тощо. Передбачені тут різні види роботи на занятті: індивідуальна, парна та групова [7, с. 24-25].

Як стверджують науковці [10, с. 14], даний підхід ґрунтується на когнітивній теорії навчання іноземної мови, згідно якої вивчення того чи іншого лінгвістичного явища повинно спиратись на розумові процеси і дії, які лежать в основі розуміння і використання цього явища у мовленні. Вивчаючи ІМПС, студенти повинні не просто пасивно сприймати інформацію чи механічно заучувати правила, лексичні та граматичні явища, а брати активну участь у процесі навчання, пізнаючи сутність явищ, що вивчаються. Тож, розвиток мислення є невід'ємним компонентом процесу вивчення ІМПС.

5) Становлення підходу, орієнтованого на процес навчання (learning-centered approach), а не на продукт навчання, на думку Хатчінсона і Вотерса, припадає на кінець 1980-их і складає п'ятий етап розвитку АМПС. На відміну від попередніх етапів, що фокусувалися на описі використання мови, він ставить наголос на дослідженні процесів, що лежать в основі вивчення іноземної мови. Процес навчання є не лише мисленнєвим, а й процесом спілкування між особами та суспільством, в якому суспільство задає ціль, а особи повинні зробити все можливе, щоб наблизитись до цієї цілі, тож, навчання здійснюється в процесі виконання дій (learning by doing). Врахування цих процесів та мотивації студентів, допоможе чітко розробити курс ІМПС, який насправді потрібен студентам для досягнення кінцевої цілі [10, с. 72].

Важливо пам'ятати, що ефективність вивчення іноземної мови полягає у комплексному використанні чотирьох аспектів: читання, письма, слухання та говоріння. Тож, навіть якщо студентам потрібно лише навчитися читати та розуміти професійно-орієнтовані тексти чи статті іноземною мовою, недостатньо зосереджуватись тільки на розвитку навичок читання. Усна практика допоможе студентам досягнути кінцевої цілі. Окрім цього, слухання тексту та процес слідування за текстом, який читається вголос носіями мови, часто допомагає студентам виділити основні та другорядні ідеї та встановити зв'язки між ними. Таким чином, той факт, що студент врешті отримує необхідні знання для читання та розуміння

фахових текстів іноземною мовою, є несуттєвим. Набагато важливішим є те, яким способом можна досягти максимальної ефективності отримання потрібних знань. Цей підхід до навчання є більш складним, адже базується на визнанні комплексності навчального процесу [7, с. 26-27].

Окрім того, даний підхід, повинен брати до уваги той факт, що різним студентам підходять різні форми та методи навчання. Тож, у навчальному процесі потрібно використовувати різні види роботи із студентами: напр., групова та парна робота, розв'язування проблемних ситуацій, тощо. Використання різноманітних видів роботи сприяє підвищенню мотивації до вивчення ІМПС, та залученні всіх студентів до особистої участі у вирішенні обговорюваних проблем.

На сучасному етапі розвитку ІМПС є визнання різноманітних підходів до вивчення іноземної мови, а також бажання поєднувати різноманітні типи навчальних матеріалів та методик. На відміну від ранніх стадій розвитку ІМПС, які зосереджувались на вивченні англійської для академічних цілей, а саме англійської для науки та технології, починаючи з 1990-их набуває особливої популярності вивчення англійської для цілей бізнесу або ділової англійської (Business English), що пов'язане із розширення міжнародних відносин у сфері бізнесу. Окрім того, зростає бажання вивчати академічну англійську для цілей бізнесу у неангломовних студентів, які за кордоном здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень магістра у сфері бізнесу, фінансів, бухгалтерського обліку, банківської справи [7, с. 30-31].

Британський дослідник М. Х'юїнс [9], вивчаючи еволюцію розвитку ІМПС, вказує на істотні зміни, яких зазнало поширення ІМПС у світі, починаючи з 1980-их рр. Якщо, спочатку вивчення ІМПС було зосереджене, в більшості, у США та Великобританії, то з кінця 1980-их рр. стрімке піднесення ІМПС спостерігається у інших країнах світу, особливо Китаї, Центральній та Південній Америці, країнах Азії та Європи.

На думку науковця, на подальший розвиток ІМПС впливатимуть наступні тенденції: 1) інтернаціоналізація (вивчення та дослідження ІМПС буде надалі продовжуватись у Китаї, Європі, зо-

крема у східній Європі та середземноморських країнах); 2) спеціалізація (курс вивчення ІМПС ставатиме все більш конкретизованим); 3) розвиток ділової іноземної мови (триватиме у зв'язку із зростаючим попитом у потребі вивчення бізнес комунікації); 4) подальший вплив жанрового аналізу, корпусного аналізу та системної функціональної лінгвістики; 5) вплив англійської, як міжнародної мови спілкування [9].

Висновки і перспективи. На підставі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних науковців з проблеми дослідження, встановлено, що поняття «іноземна мова за професійним спрямуванням» (ІМПС) з'явилося у 60-ті роки ХХ століття в англійських країнах і стосувалося вивчення англійської мови. З'ясовано передумови виникнення та поширення ІМПС, а саме: розвиток науки та технології; економічна глобалізація та поширення використання англійської як міжнародної мови науки, технології та бізнесу; створення європейського та глобального простору ринку праці; розвиток лінгвістичної науки та інтерес лінгвістів до спеціальних сфер аналізу реестру мови, граматичних засобів у сферах комунікації, функціонуванню термінів; педагогічна та психологічна диференціація процесів навчання, засвоєння мови в умовах здобуття професії. Виокремлено основні етапи розвитку ІМПС: 1) реестровий аналіз (аналіз вживання граматичних структур на рівні речення); 2) риторичний та дискурсивний аналіз (виявлення текстових моделей і дискурсивних елементів різних типів); 3) аналіз навчальних потреб та цільової ситуації; 4) розвиток навичок та стратегій використання мови; 5) зосередженість на дослідженні процесів, які лежать в основі вивчення іноземної мови. На сучасному етапі розвитку ІМПС є визнання різноманітних підходів до вивчення іноземної мови, а також бажання поєднувати різноманітні типи навчальних матеріалів та методик.

Дослідження етапів розвитку ІМПС не вичерпує усіх аспектів окресленої проблеми. Ефективність формування у студентів мовленнєвих умінь і навичок з ІМПС із застосуванням методів активного навчання стане предметом наших подальших наукових розвідок.

Список літератури:

1. Дудікова Л. В. Сучасні підходи викладання іноземних мов на нефілологічних спеціальностях вищих навчальних закладів / Л. В. Дудікова // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2012. – № 6. – С. 59-61.
2. Кокор М. М. Поняття «аналіз навчальних потреб» у зарубіжній науково-педагогічній літературі / М. М. Кокор // Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. – 2011. – № 5 (2). – С. 137-142.
3. Микитенко Н. О. Чинники формування змісту навчальної дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування» / Н. О. Микитенко // Вісник Львів. у-ту. Серія педагогічна. – Львів, 2010. – Вип. 26. – С. 93-103
4. Мильруд Р. П. Обучение языку в специальных целях: сущность, методика, рефлексия. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iyazyki.ru/2013/05/english-special/>
5. Allen J. P. B., Widdowson H. G. Teaching the Communicative Use of English / J. Allen, H. Widdowson // Episodes in ESP: A source and reference book on the development of English for Science and Technology / J. Swales. – Prentice Hal International (UK) Ltd, 1988. – P. 73-89.
6. Barber C. L. Some measurable characteristics of modern scientific prose / C. L. Barber // Episodes in ESP: A source and reference book on the development of English for Science and Technology / J. Swales. – Prentice Hal International (UK) Ltd, 1988. – P. 1-16.
7. Dudley-Evans T., St. John M. J. Developments in English for Specific Purposes / T. Dudley-Evans, M. J. St. John. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 301 p.
8. Ewer J. R., Hughes-Davies E. Further notes on developing an English Programme for students of Science and Technology / J. R. Ewer, E. Hughes-Davies // Episodes in ESP: A source and reference book on the development of English for Science and Technology / J. Swales. – Prentice Hal International (UK) Ltd, 1988. – P. 47-55.

9. Hewings M. A history of ESP through English for Specific Purposes. – [Electronic resource]. – Accessed mode: http://www.espworld.info/Articles_3/Hewings_paper.htm
10. Hutchinson T., Waters A. English for specific purposes: A Learning-centred Approach / T. Hutchinson, A. Waters. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 183 p.
11. Swales J. Episodes in ESP: A source and reference book on the development of English for Science and Technology / J. Swales. – Prentice Hal International (UK) Ltd, 1988. – 217 p.
12. West R. Needs Analysis: State of the Art / R. West // Teacher Education for LSP / [Eds. R. Howard, G. Brown]. – Frankfurt Lodge: Multilingual Matters Ltd., 1997. – P. 68-79.
13. Westerfield K. An Overview of Needs Assessment in English for Specific Purposes. Best Practices in ESP E-Teacher Course. [Electronic resource]. – Accessed mode: <http://forum.daffodilvarsity.edu.bd/index.php?topic=9211.0>

Скиба Н.Я.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ПО ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ НАПРАВЛЕНИЮ

Аннотация

В статье рассмотрена история возникновения и распространения иностранного языка по профессиональному направлению. Охарактеризованы основные этапы развития этой отрасли: 1) анализ регистра (анализ употребления грамматических структур на уровне предложения); 2) риторический и дискурсивный анализ (выявление текстовых моделей и дискурсивных элементов различных типов); 3) анализ учебных потребностей и целевой ситуации; 4) развитие навыков и стратегий использования языка; 5) сосредоточенность на исследовании процессов, которые лежат в основе изучения языка. Выявлены предпосылки появления и развития иностранного языка по профессиональному направлению.

Ключевые слова: иностранный язык по профессиональному направлению, английский язык по профессиональному направлению, анализ регистра, риторический и дискурсивный анализ, анализ учебных потребностей и целевой ситуации, навыки и стратегии использования языка.

Skiba N.Ya.

Ivan Franko National University of Lviv

THE BASIC STAGES OF FOREIGN LANGUAGE DEVELOPMENT FOR SPECIFIC PURPOSES

Summary

The article deals with the history of the emergence and spread of foreign language for specific purposes. The basic stages of its development are described: 1) register analysis (analysis of the use of grammar structures in sentences); 2) rhetoric and discourse analysis (identifying text patterns and discursive elements of different types); 3) learning needs and target situation analysis; 4) development of skills and strategies of language use; 5) focus on the study of the processes that underlie learning a language. The preconditions of emergence and spread of foreign language for specific purposes are clarified.

Keywords: foreign language for specific purposes, English for specific purposes, register analysis, rhetoric and discourse analysis, learning needs and target situation analysis, skills and strategies of language use.

МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИРОБНИЧОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ СТОЛЯРІВ БУДІВЕЛЬНИХ У ВПУ

Слободяник О.В.

Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти
Університету менеджменту освіти
Національної академії педагогічних наук України

У статті обґрунтовано модель організації виробничого навчання майбутніх столярів будівельних у ВПУ, що відображає загальну мету та завдання професійної підготовки у контексті впливів на процес їх реалізації інноваційних освітніх підходів та принципів; педагогічну взаємодію суб'єктів навчально-виробничого процесу; складові професійної компетентності майбутніх столярів будівельних, а також умови, етапи, методи та засоби їх формування; інструментарій оцінювання професійної компетентності майбутніх столярів будівельних, рівень сформованості якої залежить від повноти якісної реалізації структурно-функціональних зв'язків, визначених у моделі.

Ключові слова: педагогічна модель, професійна компетентність, ключові компетентності, виробниче навчання, проектно-технологічний підхід, загальнопрофесійні знання, спеціальні професійні уміння.

Постановка проблеми. Підвищення вимог працедавців до рівня професійної компетентності майбутніх кваліфікованих робітників усіх галузей виробництва посилює роль інноваційних освітніх підходів у реалізації нової концепції педагогічних систем. Трансформація основних принципів навчання, оновлення змісту, форм, методів та засобів професійної підготовки, впровадження педагогічних умов забезпечення оптимальної педагогічної взаємодії та інші нововведення, що видозмінюють окремі елементи педагогічної системи і процесів, зумовлюють відповідні зміни й у логіці здійснення професійно-практичної підготовки, зокрема виробничого навчання.

Метою статті є створення моделі організації виробничого навчання майбутніх столярів будівельних у ВПУ, що буде координаційним механізмом відтворення об'єкта й предмета дослідження й спрямована на оптимізацію навчально-виробничого процесу на засадах компетентнісного й проектно-технологічного підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчить аналіз педагогічних досліджень, вивчати складні системи, також її елементи доцільно за допомогою методу моделювання, який застосовується для досліджень майже в усіх галузях знань. Як стверджує А. Ашероу, моделювання – це метод дослідження, що базується на створенні моделі [2, с. 32]. Своєю чергою, Н. Нічкало розглядає модель «як схему для пояснення якогось явища або процесу» [5 с. 195]. Механізм моделювання доступно охарактеризовує С. Гончаренко, який у цьому процесі визначає такі етапи: перехід від природного об'єкта до моделі, побудова моделі, експериментальне дослідження моделі, перехід від моделі до природного об'єкта (перенесення результатів, отриманих в ході дослідження, на даний предмет) [3, с. 120].

У площині педагогічних процесів, на думку Л. Онищук, модель є специфічним об'єктом, що створений з метою отримання або збереження інформації, що відображає властивості та характеристики його зв'язку із суб'єктом. Структурні елементи моделі мають відображати зв'язок педагогічної науки з практикою [4, с. 37].

Як зазначає Д. Костюк, модель професійної підготовки сучасного фахівця, повинна містити

суб'єктний і професійний складники, які будуть сприяти підготовці кваліфікованого фахівця відповідного рівня і профілю, конкурентоздатного на ринку праці, такого, що вільно володіє обраним фахом й орієнтується в суміжних сферах діяльності, здатного до ефективної праці з обраної професії на рівні світових стандартів, готового до постійного професійного зростання, соціальної та професійної мобільності [7, с. 59].

Головними орієнтирами у розробленні будь-яких педагогічних моделей А. Ашероу визначає такі об'єкти: процес підготовки фахівця, навчальна діяльність студента, майбутня професійна діяльність фахівця [1, с. 152]. Для нашого дослідження суттєве значення має модель підготовки майбутніх столярів будівельних у процесі виробничого навчання.

Виклад основного матеріалу. На основі логічного аналізу структури, змісту, об'єктів педагогічних моделей, визначаємо, що модель організації виробничого навчання майбутніх столярів будівельних у ВПУ має відображати: загальну мету та завдання професійної підготовки у контексті впливів на процес їх реалізації інноваційних освітніх підходів та принципів (*цільовий блок*); педагогічну взаємодію суб'єктів навчально-виробничого процесу (*суб'єктний блок*); складові професійної компетентності майбутніх столярів будівельних, що розвиваються у площині збереження інтегральних взаємозв'язків між циклами професійної підготовки, а також умови, етапи, методи та засоби їх формування (*змістово-технологічний блок*); інструментарій оцінювання професійної компетентності майбутніх столярів будівельних, рівень сформованості якої залежить від повноти якісної реалізації структурно-функціональних зв'язків, визначених у моделі (*результативний блок*) (рис. 1).

Цільовий блок моделі визначається *метою*, що полягає у спрямуванні організації процесу виробничого навчання на цілісне формування професійної компетентності майбутніх столярів будівельних у ВПУ.

Для реалізації мети конкретизуємо такі завдання: виявлення компонентів виробничого навчання; виокремлення методичного апарату здійснення процесу виробничого навчання; визначення послідовності введення проектних технологій у

навчально-виробничий процес; формування професійної компетентності майбутніх столярів будівельних у процесі виробничого навчання.

Забезпеченню теоретико-методологічної цілісності досліджуваного процесу слугують підходи та

принципи, які є визнаними педагогічною наукою та відображають взаємозв'язок фундаментальних наукових підходів до вивчення проблеми, а саме: системний, особистісно-орієнтований, компетентнісний, діяльнісний. Загальнодидактичні принци-

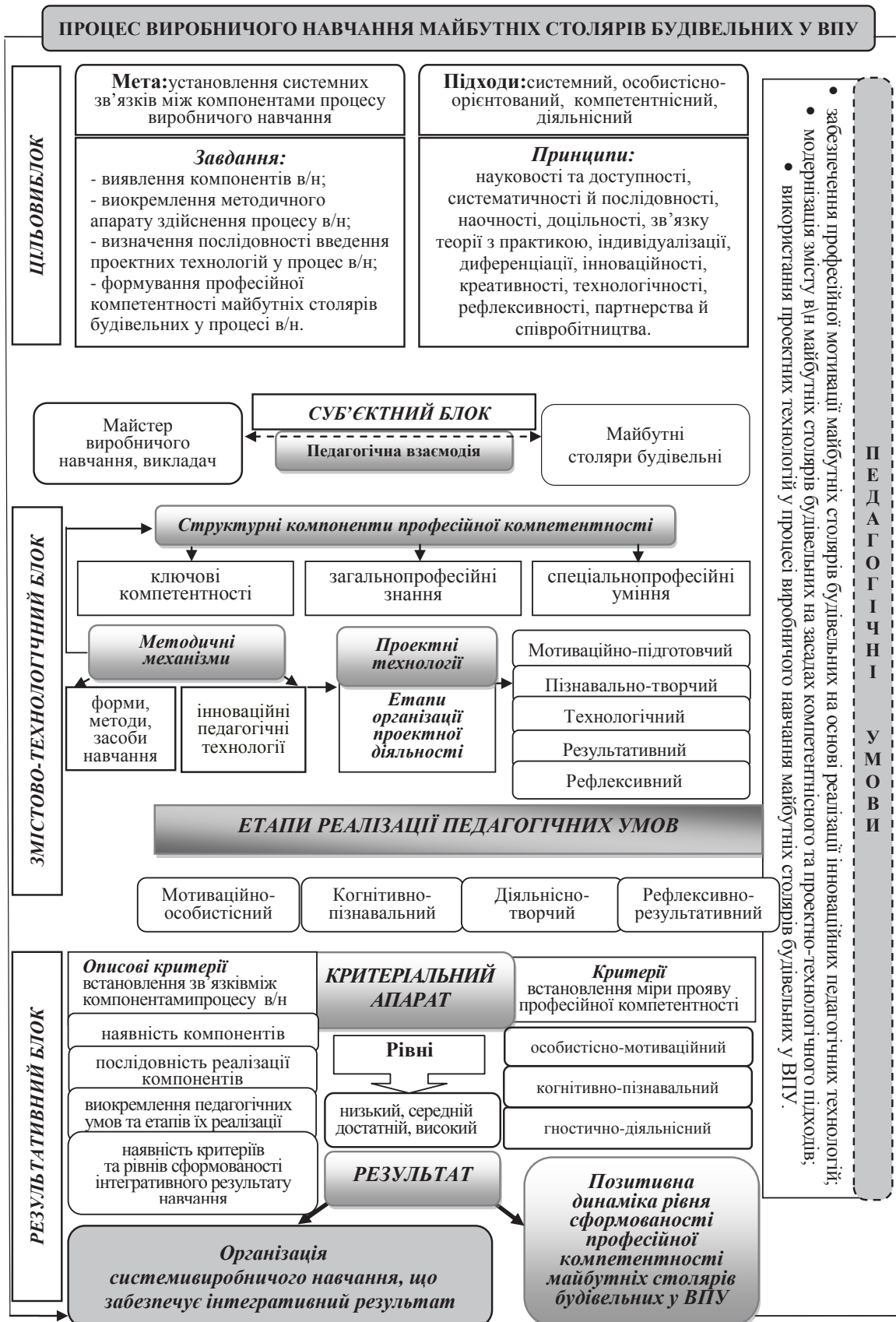

Рис. 1. Модель організації процесу виробничого навчання майбутніх столярів будівельних у ВПУ

пи (науковості та доступності, систематичності й послідовності, наочності, доцільності, зв'язку теорії з практикою, індивідуалізації, диференціації) та специфічні принципи (інноваційності, креативності, технологічності, рефлексивності, партнерства й співробітництва), які у сукупності й взаємодоповненні зі структурними компонентами моделі забезпечують її успішне функціонування.

Будь-яка педагогічна взаємодія характеризується суб'єктною орієнтацією й забезпечується суб'єктами навчального процесу. У моделі організації виробничого навчання майбутніх столярів будівельних у ВПУ суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини між майстром виробничого навчання (викладачем) та учнями визначають *суб'єктний блок*.

Вважаємо, що досягнення триєдиної мети уроку є рівнозначно важливим процесом як для педагога, так і для учня. І, якщо майстер виробничого навчання усвідомлює заплановану мету, то учень має її практично «відчути» в процесі бажаного, професійно-розвивального і виховального навчання, за умов безконфліктного середовища, конструктивного спілкування як з учнями, так і з педагогом. Саме такі відносини є найбільш сприятливими для всебічного розвитку особистості учня, його здібностей, соціальної активності тощо.

Суб'єктна взаємодія педагогів та учнів у процесі виробничого навчання покликана реалізувати *змістово-технологічний блок* моделі, структурні елементи якого функціонально уможливають досягнення мети – формування професійної компетентності майбутніх столярів будівельних у ВПУ – здатності особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості [6].

Обґрунтуванню *змістової частини блоку моделі* – вибору складових професійної компетентності майбутніх столярів будівельних у ВПУ передують уточнення сфери їх прояву. Йдеться про те, що основною «місією» професійної компетентності є її вираження у певному виді діяльності.

На основі дедуктивного аналізу понять уможливується встановлення взаємозв'язку між професійною діяльністю та професійною компетентністю, їхніми ознаками й структурними компонентами. Першочергово визначаємо їх взаємобумовленість, обов'язковість професійних знань, умінь й навичок, досвіду виробничої діяльності, єдність теоретичної та практичної готовності.

Окрім того, здійснення професійної діяльності характеризується психологічною підготовленістю фахівця, його особистісними, індивідуально-психічними якостями, сприйняттям цілей, цінностей, змісту й особливостей цієї діяльності. Йдеться про те, що мотиви діяльності, ставлення до себе, своєї професійної діяльності та її здійснення, стиль взаємостосунків з людьми, загальна культура, здібності до розвитку творчого потенціалу, професійно-значущі якості особистості – далеко не весь перелік рис особистості, які лежать в основі ключових компетентностей та є визначальними складовими професійної компетентності, що в сукупності детермінують, власне, й професійну діяльність.

Визначаючи *професійну компетентність майбутнього столяра будівельного* як інтегральну характеристику готовності до здійснення умотивованої професійної діяльності, що забезпечується динамічною комбінацією ключових

компетентностей, загальнопрофесійних та спеціальних знань, їх продуктивним перетворенням у трудових діях й дає змогу успішно реалізувати професійні функції: навчальну, гносеологічну, прогностичну, організаційну, виконавчу, контрольно-корекційну тощо, у структурі моделі визначаємо такі складові професійної компетентності: *ключові компетентності, загальнопрофесійні знання, спеціальні професійні уміння*.

Ключові компетентності формуються в діяльнісних процесах і виявляються в контексті професійної діяльності, соціальній поведінці, стосунках особистості з оточенням, відображають духовний світ особистості й зміст її діяльності.

Враховуючи те, що формування перелічених компетентностей є прерогативою загальної освіти, а у змісті професійної підготовки майбутніх столярів будівельних ключові компетентності не означені як результати навчання, ми не відхиляємо їх фактичний розвиток на усіх етапах навчально-виховного процесу, однак відповідно до специфіки майбутньої професійної діяльності передбачаємо їх розширення у напрямі опанування учнями психологічною, організаційною, комунікативною компетентностями, які функціонально уможливають майбутню професійну адаптацію, здатність до професійної мобільності, готовність до конструктивної взаємодії в трудовому колективі, комунікації, набуття організаторських, лідерських, підприємницьких навичок тощо.

Формування й розвиток ключових компетентностей майбутнього столяра будівельного у ВПУ у ході виробничого навчання уможливило набуття учнями здібностей та умінь, що дозволяють особі розуміти ситуацію, досягати результатів в особистому та професійному житті; організаційно-ефективної взаємодії при здійсненні професійної діяльності та міжособистісної взаємодії; забезпечення готовності випускників до вирішення задач професійної діяльності на основі використання нею зовнішніх і внутрішніх ресурсів тощо.

Загальнопрофесійні знання (компетенції) є спільними для фахівців, що опановують певну професію в освітніх закладах. Ці знання формуються під час вивчення навчальних предметів «Технологія столярних робіт», «Матеріалознавство», «Будівельне креслення», «Електротехніка».

Сучасний ринок столярно-будівельної галузі диктує дещо інший зміст загальнопрофесійних знань майбутнього столяра будівельного, що зорієнтований на освоєння властивостей нових матеріалів, новацій в технології, оволодіння сучасною технікою тощо.

Таким чином, у процесі формування означеного компоненту має місце випереджувальний, інноваційний характер навчання, варіативність змісту, оновлення навчального матеріалу з метою забезпечення інтеграції теорії з практикою, подолання анахронічності, дефіциту інноваційно-професійних знань досягненні відповідного рівня сформованості професійної компетентності майбутнього столяра будівельного у ВПУ.

Взаємозалежність та взаємобумовленість усіх компонентів професійної компетентності зумовлює обґрунтування змісту такого компонента як *спеціально професійні уміння*, який, на нашу думку, найбільш повно відображає способи професійної діяльності.

Практичні уміння формуються у процесі виробничого навчання в майстерні чи на виробництві, виробничій практиці. Безумовно, вони є важливими й необхідними для професійного становлення майбутнього столяра будівельного, однак недостатніми для забезпечення його конкурентоздатності у площині інноваційних змін будівельної галузі.

Вимогою часу постає набуття випускником умінь використовувати у роботі сучасні механізовані деревообробні інструменти, електрифіковані, акумуляторні, нові різальні знаряддя праці; обробляти деревину на деревообробних верстатах з програмним забезпеченням; застосовувати готові швидкоутужавні, екологічно чисті клеї, глазури для оброблення поверхонь, сучасні кріпильні елементи для монтажу столярно-будівельних виробів тощо.

Технологічна частина блоку моделі відображає педагогічні умови, етапи, методи та засоби формування компонентів професійної компетентності майбутніх столярів будівельних у ВПУ.

Успішному перебігу виробничого процесу, створенню педагогічно комфортного середовища для досягнення високого рівня професійної компетентності майбутніх столярів будівельних у ВПУ є забезпечення професійної мотивації майбутніх столярів будівельних на основі реалізації інноваційних педагогічних технологій, модернізація змісту виробничого навчання майбутніх столярів будівельних на засадах компетентнісного та проектно-технологічного підходів, використання проектних технологій у процесі виробничого навчання майбутніх столярів будівельних у ВПУ.

Поетапна реалізація педагогічних умов технологічно відображає функціонування блоків моделі, їх взаємозв'язок й поступове формування усіх компонентів професійної компетентності учнів згідно з навчальним планом.

Мотиваційно-особистісний етап характеризується ставленням майбутнього столяра будівельного до обраної професії, що знаходить своє відображення в його навчальній діяльності та її успішності, ступені прояву активності учня як суб'єкта навчально-виробничої діяльності, прагненні до опанування професійною компетентністю й спрямований на розвиток самостійності, ініціативності, потреби у пізнанні нового, відповідальності. Активне застосування інноваційних форм та методів навчання забезпечує формування мотивації успіху, самоствердження, лідерства.

Когнітивно-пізнавальний етап передбачає набуття учнями комплексу загальнопрофесійних та спеціальних знань, розвиток технічного мислення і формування системи технологічних знань; головною місією цього етапу є активізація творчих здібностей, дослідницьких, пізнавальних, пошукових навичок, які значно розширюють інтелектуальну сферу майбутнього столяра будівельного і дають змогу здійснювати виробничу, проектну діяльність з високою продуктивністю.

Діяльнісно-творчий етап спрямований на розвиток спеціальних професійних умінь, навичок, досвіду діяльності, формування практичної здатності успішно проявляти професійні компетенції в процесі реалізації професійних функцій (гносеологічної, прогностичної, організаційної, технологічної, виконавчої). Творчий підхід й креативне мислення дозволяють вирішувати різні нестандартні технологічні завдання, проблемні професійні ситуації,

що мають місце у будівельній галузі (вибір або заміна матеріалів, інструментів, технологій обробки поверхонь чи виготовлення виробів тощо).

Рефлексивно-результативний етап включає переосмислення особистісного досвіду й професійних результатів. Професійний результат визначається як і рівнем сформованості професійної компетентності (результат професійної підготовки), так і мірою досягнення мети у процесі здійснення процесів, виконання завдань окремих структурних елементів педагогічної системи (професійно-теоретична підготовка, виробниче навчання, урок, позаурочна робота, самоосвітня діяльність тощо), зокрема й у ході реалізації проектних технологій на уроках виробничого навчання.

Окрім того, у змістово-технологічному блоці представлено методичні механізми координації процесу виробничого навчання майбутніх столярів будівельних, а саме форми і методи, засоби, технології навчання. Результати теоретичного аналізу та практичний досвід засвідчують пріоритетність проектних технологій, функціональне призначення яких забезпечує якісні трансформації у потребнісно-мотиваційній, психологічній, емоційній, когнітивно-пізнавальній, операційно-діяльнісній сферах особистості, сприяє перетворенню знаннєвого компонента професійної компетентності у усвідомлену продуктивну виробничу діяльність.

Мотиваційно-підготовчий, пізнавально-творчий, технологічний, результативний та рефлексивний етапи здійснення проектно-діяльності природньо співвідносяться із етапами реалізації педагогічних умов, з однієї сторони, забезпечують їх успішне функціонування, а з іншої – детермінуються якістю їх реалізації.

Складові результативного блоку визначаємо з огляду на очікуваний подвійний результат від реалізації моделі, а саме: щодо процесу виробничого навчання – організація системи виробничого навчання, що забезпечує інтегративний (другий) результат, який відображається у позитивній динаміці рівня сформованості професійної компетентності майбутніх столярів будівельних.

Таким чином, описово критеріальними ознаками встановлення зв'язків між компонентами процесу виробничого навчання визначаємо: наявність компонентів досліджуваного процесу; послідовність їх реалізації; виокремлення педагогічних умов та етапів реалізації компонентів виробничого навчання; наявність критеріїв та рівнів сформованості інтегративного результату.

Однак, принагідно зазначимо, що у визначенні критеріїв та показників оцінювання рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх столярів будівельних у вищих професійних училищах ми передбачаємо врахування їх співвідношення із компонентами досліджуваного процесу, явища, а саме із етапами реалізації педагогічних умов та структурними компонентами професійної компетентності. Таким чином, у якості критеріїв виділено: особистісно-мотиваційний (показники: професійна мотивація, здатність до прояву ключових компетентностей у виробничій діяльності), когнітивно-пізнавальний (показники: володіння професійно-теоретичними знаннями; пізнавально-творча активність), діяльнісно-поведінковий (показники: здатність до здійснення проектно-діяльності; готовність до професійної діяльності).

Відповідно до визначених критеріїв і показників ранжовано низький, середній, достатній та високий рівні сформованості досліджуваного явища.

Висновки і пропозиції. Отже, модель організації виробничого навчання майбутніх столярів будівельних у ВПУ є координаційним механізмом відтворення об'єкта й предмета дослідження й спрямована на оптимізацію навчально-виробничого процесу на засадах компетентнісного підхо-

ду, активізацію навчальної діяльності учнів, розширення та збагачення його мотиваційної сфери на оволодіння здатністю до проектно-технологічної діяльності, удосконалення професіоналізму протягом усього активного трудового життя.

Наступним кроком дослідження є обґрунтування інструментарію оцінювання досліджуваного процесу та методики організації виробничого навчання майбутніх столярів будівельних у ВПУ на засадах проектно-технологічного підходу.

Список літератури:

1. Ашеро́в А. Т. Методы и модели обучения студентов компьютерных специальностей эргономической экспертизе трудовой среды / А. Т. Ашеро́в, В. В. Малёванная. – Харьков: НТМП, 2009. – 152 с.
2. Ашеро́в А. Т. Подготовка, экспертиза и защита диссертаций: Учебное пособие / А. Т. Ашеро́в. – Харьков: Изд. УИПА, 2002. – 135 с.
3. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. – Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
4. Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. праць / ред. кол.: В. О. Огнев'юк, І. Д. Бех, Л. Л. Хору́жа. – К.: Університет, 2008. – № 9. – С. 152–157.
5. Професійна освіта: словник: навч. посіб. / уклад. С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало, О. С. Дубинчук, та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. – К.: Вища школа, 2000. – 381 с., с. 195.
6. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій. Постанова Кабінету Міністрів України № 1341 від 23 листопада 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>
7. Костюк Д. А. Формування фахової компетентності майбутніх техніків-електриків сільського господарства у процесі вивчення спеціальних дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Дмитро Андрійович Костюк. – К., 2012. – 253 с.

Слободяник А.В.

Белоцерковский институт непрерывного профессионального образования
Университета менеджмента образования
Национальной академии педагогических наук Украины

МОДЕЛЬ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ СТОЛЯРОВ СТРОИТЕЛЬНЫХ У ВПУ

Аннотация

В статье обоснованно модель организации производственного обучения будущих столяров строительных в ВПУ, что отображает общую цель и задание профессиональной подготовки в контексте влияния на процесс их реализации инновационных образовательных подходов и принципов; педагогическое взаимодействие субъектов учебно-производственного процесса; составляющие профессиональной компетентности будущих столяров строительных, а также условия, этапы, методы и средства их формирования; инструментарий оценивания профессиональной компетентности будущих столяров строительных, уровень сформированности которой зависит от полноты качественной реализации структурно функциональных связей, определенных в модели.

Ключевые слова: педагогическая модель, профессиональная компетентность, ключевые компетентности, производственное обучение, проектно-технологический подход, общепрофессиональные знания, специальные профессиональные умения.

Slobodianyuk A.V.

Bilotserkivskiy Continuous Professional Education institute
of the University of Education Management
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

THE MODEL OF THE PROCESS OF INDUSTRIAL TRAINING CARPENTERS BUILDING THE FUTURE IN VPU

Summary

In the article grounded model of organization of the production teaching of future joiners build in VPU, that represents a general purpose and task of professional preparation in the context of influences on the process of their realization of innovative educational approaches and principles; pedagogical co-operation of subjects of educational-production to the process; constituents of professional competence of future joiners of build, and also terms, stages, methods and facilities of the informing; tool of evaluation of professional competence of future joiners build, the level of formed of which depends on plenitude of high-quality realizations structurally of functional connections, certain in a model.

Keywords: teaching model, professional competence, key competence, production studies, design and technological approach, general professional knowledge, special professional skills.

ЕЛЕКТРОННИЙ ПОСІБНИК ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Соломко З.К.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглядаються вимоги до електронного посібника для організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів під час вивчення іноземної мови, з метою розвитку процесу рефлексії та навчальної автономії як запоруки безперервної освіти протягом усього життя.

Ключові слова: електронний посібник, самостійна навчально-пізнавальна діяльність, навчальна автономія, рефлексія, методичні вимоги.

Постановка проблеми. Сучасний стан міжнародних зв'язків України, вихід у європейський та світовий простір, нові політичні, соціально-економічні реалії потребують певних інноваційних трансформацій у сфері освіти. **Актуальність** даної роботи зумовлена тим фактом, що відповідно до національної доктрини розвитку освіти, одним з основних напрямків оновлення змісту вищої освіти є забезпечення її якості на основі новітніх досягнень науки та соціальної практики. Сьогодні першочергова роль надається використанню саме інформаційних комунікативних технологій (ІКТ), що є запорукою успішного вивчення іноземної мови (ІМ) та ефективної організації самостійної роботи (СР) з метою розвитку навчальної автономії на більш високому її рівні.

Під ІКТ ми розуміємо комплекс сучасних програмно-технічних засобів, за допомогою яких здійснюється збір, збереження, пред'явлення, передача й обробка інформації, представлена у текстовій, графічній, звуковій, візуальній, відео чи іншій формі [5, с. 46]. Говорячи про ІКТ, необхідно розрізняти матеріально-технічні засоби (навчальне обладнання) і програмне забезпечення, вибір якого обумовлений цілями і методами навчання.

Метою даної статті є обґрунтування доцільності програмного забезпечення, а саме використання електронного посібника (ЕП) під час організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів для розвитку рефлексії та навчальної автономії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. ЕП за метою, структурою, змістом, методикою викладання навчальної інформації має відповідати чинним навчальним програмам, передбачати практичну реалізацію основних дидактичних і методичних принципів навчання, сприяти інтенсифікації підготовки майбутніх фахівців та підвищувати рівень їх автономії. І лише за умови широкого застосування інтерактивності та мультимедійності в ЕП, можна досягти зазначених вище цілей та реалізувати загальні дидактичні і методичні принципи в органічній єдності, які є наступною передумовою самостійного навчання. З метою детального висвітлення цієї проблеми слід розглянути такі аспекти:

- визначення поняття ЕП;
- переваги та недоліки використання ЕП під час СР;
- характеристика основних вимог до ЕП;

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки проведено серйозні дослідження завдань і функцій, які можуть виконувати ІКТ в

навчальному процесі (В. Биков, Б. Гершунський, В. Глушков, Р. Гуревич, О. Довгялло, О. Єршов, М. Жалдак, В. Монахов, І. Підласий, О. Полат та ін.); особливостей педагогічного спілкування з використанням ІКТ (А. Брушлинський, А. Матюшкін, Є. Машбиць, О. Тихомиров та ін.); теорій навчання з використанням сучасних технологій (О. Ващук, Ю. Горошко, М. Головань, О. Жильцов, Ю. Жук, В. Ключко, В. Лапінський, П. Маланюк, Н. Морзе, Л. Морська, А. Пеньков, Ю. Рамський та ін.), створення комп'ютерних програм для навчання ІМ (П.Г. Асоянц, Т.І. Коваль, Г.А. Чекаль, О.А. Палій, Є.О. Власов).

Аналіз наукової літератури з цієї тематики дає змогу зробити висновок, що питання практичної розробки ЕП і їх упровадження в навчальний процес досліджуються в основному у галузі дисциплін технічної і комп'ютерної спрямованості. Поза увагою залишаються питання оптимізації змісту та структури, а також механізму створення ЕП, з урахуванням їх функцій для організації та інтенсифікації СР під час вивчення дисциплін гуманітарного спрямування, зокрема, для навчання ІМ.

Концепція ЕП певною мірою перебуває у стадії формування. Пропонуються різноманітні спроби означення цього поняття та окреслюються межі його застосування. Далі ми проаналізуємо деякі трактування ЕП з точки зору педагогіки, психології та методики.

Визначення електронного посібника в наукових публікаціях дуже різноманітні. За думкою Н.В. Кононець ЕП – це універсальний інтерактивний гіпермедійний методичний і дидактичний підручник, який містить широке коло питань з тем однієї дисципліни (або різних навчальних дисциплін), викладених у компактній формі гіпертекстового середовища, і призначений для використання у навчальному процесі [4, с. 206]. Для такого типу програмних засобів характерною є гіпертекстова структура навчального матеріалу, наявність систем керування з елементами штучного інтелекту, модулів самоконтролю, розвинених мультимедійних складових [2, електронний ресурс].

Таке загальне визначення ЕП є досить повним та вичерпним з точки зору його універсальності як доповнення до основного підручника, за допомогою якого студенти матимуть можливість самостійно удосконалити мовні та мовленнєві компетенції, як в аудиторний так і позааудиторний час. Все вище сказане підтверджує думку, що можливості ЕП можуть бути досить широкими і саме це дозволяє використовувати його з різни-

ми цілями та завданнями, відповідно зазначених у ньому функцій.

Підсумовуючи викладений вище матеріал, ми можемо стверджувати, що в умовах інформатизації виробництва, швидкої зміни технологій і ресурсів, електронні навчальні видання як дидактичні засоби нового покоління, розраховані на самостійну позааудиторну навчально-пізнавальну діяльність студентів, мають сприяти підвищенню ефективності освітнього процесу та успішності самостійної навчально-пізнавальної діяльності, направленої на досягнення більш самостійного рівня автономії студентів, за умови включення в навчально-пізнавальну дію студентів таких механізмів як рефлексія та сенсифікація.

Таким чином, спираючись на сформульовані нами визначення та провівши їх аналіз, вважаємо доцільним навести власне робоче визначення терміну «*електронний посібник*». У нашому розумінні ЕП – це педагогічний програмний засіб, що доповнює традиційний друкований підручник щодо функцій та основних дидактичних завдань, головним завданням якого є розвиток процесу рефлексії та навчальної автономії шляхом створення відповідного навчально-інформаційного середовища завдяки функціональним мультимедійним складовим, гіпертекстовій структурі навчального матеріалу, наявності системи адаптивного управління навчальним процесом, передбаченим навчальним, інформативним та контрольним-коригуючим блокам для самоконтролю, самокорекції та самоаналізу.

ЕП повинен сприяти розвитку мотиваційної сфери до організації власного навчального процесу та розвитку навчальної автономії студентів на частково самостійному рівні, яка забезпечить перехід до неперервної освіти. [5, с. 168].

Сьогодні підтверджує, що традиційні друковані посібники можуть бути незабаром витіснені «віртуальними» навчальними матеріалами, серед яких ми виділяємо ЕП, які більше відповідають вимогам діяльній- і особистісно-орієнтованого навчання ІМ (W. Edmondson, R. Freudenstein, M.K. Legutke). ЕП в цілому має низку позитивних особливостей порівняно з такими, що створені на паперових носіях інформації. Йдеться про компактність зберігання навчальної інформації на магнітному носії чи в мережі Інтернет, використання навчально-методичної гіпертекстової інформації довідкового характеру нелінійної та багаторівневої структури, зручну систему навігації по електронному посібнику, великі можливості оформлення навчального матеріалу з використанням графічних, аудіовізуальних та анімаційних об'єктів (мультимедійних засобів). Вони надають можливість організації зворотного зв'язку в режимі offline та online, програмного керування навчально-пізнавальною діяльністю студента в процесі його навчання за індивідуальною траєкторією учіння та відрізняються зручністю пересилки електронною поштою результатів самостійного виконання завдань в процесі навчання і/або контролю, швидким одержанням навчально-довідкових матеріалів для самостійного опрацювання, розміщених в ЕП, організацією розгалуженого зворотного зв'язку під час виконання завдань, з оперативними змінами та доповненням, простим способом тиражування,

якісними оптичними характеристиками, оперативністю розміщення інформації.

Під час самостійної навчально-пізнавальної діяльності студент працює в індивідуальному темпі, швидкість виконання вправ та стратегія засвоєння навчального матеріалу має обиратися ним самим, залежно від його психологічних особливостей, особистісних якостей і потреб, незалежно від інших учасників навчального процесу, що робить процес навчання особистісно-орієнтованим. Використання ЕП забезпечує свободу і гнучкість щодо вільного планування часу, тривалості та темпу заняття, що підвищує його мотивацію і сприяє інтенсифікації навчання, але, з іншого боку, цей фактор обумовлює деяку «недисциплінованість» студента, особливо такого, який не вміє правильно спланувати свій час. Все це наводить нас на думку, що самостійне вивчення ІМ з використанням ЕП не може відбуватися у цілком автономному режимі, оскільки викладач має регулювати терміни та варіанти здачі опрацьованого матеріалу для звітності, отже режим роботи з ЕП як ми уже зазначили раніше, може бути реалізованим на частково-автономному рівні який ми співвідносимо з відносно-гнучким видом управління СР студентів.

Аналіз наукових розробок, доповнений власним позитивним педагогічним досвідом переконує в тому, що студенти різних типів темпераменту потребують різних режимів роботи, різного часу на засвоєння теоретичного матеріалу, виконання завдань, тобто кожен студент має індивідуальний стиль навчально-пізнавальної діяльності. Саме використання ЕП, на нашу думку, сприяє формуванню індивідуального стилю самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Ключовим поняттям навчально-пізнавального та виховного процесу є інтерактивність. Забезпечення в ЕП *інтерактивності та зворотнього зв'язку* є очевидною перевагою для досягнення більш ефективного оволодіння студентами ІМ в процесі позааудиторної СР студентів. *Інтерактивність*, на думку М.Г. Мур, є однією із важливих передумов під час проектування і створення навчально-методичних матеріалів [6, р. 1-6]. В.І. Гриценко, С.П. Кудрявцева розглядають *інтерактивність* як взаємодію між тим, хто навчається, і навчальними ресурсами, яка надає можливість роботи з навчальними матеріалами на основі ІКТ [3, с. 375]. Значущість інтерактивності, на думку В. Віна (W. Veen), та Р. Таконіса (R. Taconis), полягає у тому, що вона забезпечує навчальний діалог, гнучкість структури подання знань та *автономію навчальної діяльності*.

Охарактеризувавши загальні переваги використання ЕП в навчально-пізнавальному процесі, особливу увагу ми хотіли б приділити виокремленню саме *методичних переваг* роботи з ЕП з метою вивчення ІМ під час СР. Слідом за науковцями ми виділяємо наступні методичні переваги застосування ЕП під час СР:

- робота над вивченням ІМ відбувається на відповідних етапах в автономному режимі;
- економія навчального часу на аудиторних заняттях дозволяє більшу кількість часу відводити для розвитку мовленнєвих вмінь;
- стимулювання продуктивності навчально-пізнавальної діяльності в позааудиторний час та можливість підвищення рівня автономії студентів;

- можливість постійного оновлення інформаційного та навчального матеріалу в ЕП;
- забезпечення раціонального поєднання різних видів роботи з урахуванням дидактичних особливостей кожної з них в залежності від результатів засвоєння навчального матеріалу;
- реалізація міжпредметних зв'язків з теоретичними дисциплінами;
- організація віртуальних дискусій та дистанційного навчання за умови розміщення ЕП в мережі.

Однак поряд із значною кількістю переваг, робота з ЕП має деякі *недоліки*:

- а) для студента:
 - необхідність наявності комп'ютера вдома та мережних засобів зв'язку, в разі підключення до мережі Інтернет;
 - за відсутності комп'ютера передбаченою є робота в межах ВНЗ, що є не завжди комфортно для студента, через часові обмеження та умови праці;
- б) для фахівців комп'ютерного програмування:
 - відсутність єдиних стандартів розробки ЕП з ІМ професійно орієнтованого напрямлення;
 - несанкціоноване вторгнення до програмного елемента, що загрожує «піратським зломом», з подальшими некерованими змінами в програмі;
- с) для викладача:
 - відсутність людського контролю за процесом виконання завдань, відповідно студент може скористатися сторонньою допомогою, наприклад послугами Інтернет-ресурсів, що дає значну погіршеність в якості контролю відповідей;
 - швидка втрата актуальності навчального матеріалу спонукає до постійного оновлення програми, що вимагає додаткових затрат сил, часу та фінансів.

Враховуючи викладений матеріал щодо виокремлення та характеристики основних переваг та недоліків ЕП, ми переходимо до вирішення наступного завдання, а саме виокремлення вимог до ЕП, які ми умовно класифікували на:

- а) загальнометодичні вимоги до ЕП для навчання ІМ;
- б) спеціальні методичні вимоги до ЕП для СР з метою формування та розвитку навчальної автономії та процесу рефлексії.

За умови використання в процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів ЕП дозволить забезпечити можливість зворотного зв'язку для контролю (самоконтролю), корекції (самокорекції), створити атмосферу міжкультурного спілкування, зацікавити та підтримати мотивацію студентів. Слід зазначити, що успішність виконання поставлених *завдань* залежить від ряду загальнометодичних вимог.

ЕП з метою вивчення ІМ має:

- активізувати навчальний процес за рахунок діалогового характеру та інтерактивності, створювати умови для моніторингу (автоматична перевірка виконаних завдань, (не)обмежена кіль-

кість спроб виконання завдань, надання студенту можливості самостійно визначати, після якої спроби програма повідомить правильні відповіді);

- забезпечувати індивідуалізацію навчання завдяки можливості самостійно визначати послідовність опрацювання циклів ЕП та кількість вправ, послідовність / або необхідність використання підказок та опор для попередження або ліквідації типових помилок студента, наявність можливості для індивідуального планування, самоконтролю, самоаналізу і рефлексії власної навчальної діяльності;

- реалізовувати технологію управління та самоуправління процесом пізнання, своєчасне виправлення помилок студентів, оперативний зворотній зв'язок для вироблення викладачем відповідних рекомендацій, індивідуалізацію інтерфейсу як динамічного пристрою, що забезпечує діалог з програмою;

- стимулювати інтерес та мотивацію студентів в процесі вивчення ІМ завдяки «сценарному оформленню» програми, а саме використання звукових ключів, анімаційних фрагментів, підказок та коментарів, у вигляді «активних вікон» для підбадьорювання; тобто робота з програмою повинна бути доступною, цікавою, ефективною, за умови використання перелічених вище факторів.

Після виокремлення загальнометодичних вимог до будь-якого ЕП з ІМ, ми хотіли б звернути нашу увагу на *спеціальні методичні вимоги*, власне ті, що стосуються ЕП для СР з метою формування та розвитку навчальної автономії. Враховуючи наукові надбання, ми погоджуємося, що ЕП має:

- сприяти оволодінню майбутніми юристами стратегій для формування та розвитку навчальної автономії в процесі СР, до складу яких входять: навчальні та комунікативні стратегії, які в свою чергу поділяються на когнітивні, метакогнітивні та компенсаторні;

- мати блочну структуру організації навчального матеріалу, яка складається з вступного, інформаційно-довідкового та навчально-тренувального блоків, а також блоків контролю та самоконтролю, спрямованих на розвиток навчальної автономії.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи викладений вище матеріал, можемо стверджувати, що успішність використання ЕП в процесі навчання ІМ залежить від того, наскільки створений ЕП задовольняє цілий ряд як загальних дидактичних вимог так і безпосередньо методичних вимог, направлених на досягнення поставленої в статті мети.

В статті ми виділили загальні переваги використання ЕП в процесі СР та перерахували недоліки, з метою покращення такого важливого компонента навчально-пізнавальної діяльності як СР та навчальна автономія. Безперечно використання електронних навчальних видань сприяє розвитку особистісно орієнтованої моделі навчання, гуманізації навчального процесу, індивідуалізації та диференціації професійної підготовки.

Список літератури:

1. Бориско Н. Ф. Концепция учебно-методического комплекса для практической языковой подготовки учителей немецкого языка (на материале интенсивного обучения): Монография / Наталья Федоровна Бориско. – К.: Изд. центр КГЛУ, 1999. – 268 с.
2. Велиева А. Ш. Електронний підручник: можливості та перспективи [Електронний ресурс] / А. Ш. Велиева, Е. Р. Сулеманова // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Наука в інфор-

- мационном пространстве» (30-31 октября 2009 г.). – Режим доступа до журн.: <http://www.confcontact.com/2009ip/velieva.htm>
3. Гриценко В. И., Кудрявцева С. П. Дистанционное обучение: теория и практика / [В. И. Гриценко, С. П. Кудрявцева.]. – К.: Наукова думка. – 2004. – 375 с.
 4. Кононець Н. В. Аспекти педагогічної майстерності викладача: розробка електронних підручників / Н. В. Кононець // Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць. – 2009. – № 6. – С. 202–210.
 5. Полат Е. С. Педагогические технологии дистанционного обучения: учебн. пособие / Евгения Семеновна Полат. – М.: Владос, 2006. – 272 с.
 6. Moore M. G. Editorial: Three types of interaction // The American Journal of Distance Education. – 1989. – 3 (2). – 1-6 p.

Соломко З.К.

Киевский национальный лингвистический университет

ЭЛЕКТРОННОЕ ПОСОБИЕ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ СПОСОБ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье рассматриваются требования к электронному пособию для организации самостоятельной учебно-познавательной деятельности студентов во время изучения иностранного языка, в целях развития процесса рефлексии и учебной автономии как основы непрерывного образования на протяжении всей жизни. **Ключевые слова:** электронное пособие, самостоятельная учебно-познавательная деятельность, учебная автономия, рефлексия, методические требования.

Solomko Z.K.

Kyiv National Linguistic University

E-MANUAL FOR STUDENTS' SELF-STUDY OF FOREIGN LANGUAGE: EFFICIENCY OF USING

Summary

The article deals with the requirements and specifications the e-manual for the students' self-study of foreign language should meet. It is aimed at grounding the efficiency of the e-manual in the process of self-reflection skills development to encourage lifelong education. Recent studies on information and communication technologies, e-manuals in particular, functions and tasks in language learning process are reviewed. The definition of the e-manual is given; advantages and disadvantages of the e-manual using are defined; main requirements and specifications the e-manual should meet are outlined.

Keywords: e-manual, self-study, learner autonomy, self-reflection, requirements and specifications.

УДК 378.013.42(043.3)

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

Фурдуй С.Б.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

У статті проаналізовано педагогічні технології формування професійної компетентності майбутніх фахівців соціономічної сфери, і формулювання умов її реалізації. Висвітлено аспекти педагогічних технологій що практикуються в національній вищій школі. Проаналізована ідея контекстного навчання в освітньому середовищі студентської молоді. Вчасне створення і використання інноваційних технологій дає визначену гарантію оптимізації, раціоналізації, передбачуваності і змодельованості процесу діяльності, що гарантує одержання заданих всесвітом властивостей та якостей, заради яких сама інноваційна технологія в цьому випадку і застосовується. Так навчання фахівців соціономічної сфери має відбуватися на основі компетентнісного підходу в процесі їхньої первинної професіоналізації та з урахуванням інших науково-методологічних підходів, які лежать в основі педагогіки, психології, соціальної роботи та інших наук і доповнюють сутність педагогічних умов фахової підготовки студентів у вищій школі.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, фахівець соціономічної сфери, педагогічні технології, контекстне навчання.

Постановка проблеми. У процесі визначення моделі підготовки фахівців соціономічної сфери необхідно враховувати і опиратися на економічні та соціальні реформи; адже власне вони впливають і вирішальним чином впливатимуть на сутність соціально-педагогічної діяльності у майбутньому і на систему вимог, що пред'являтимуться до професійних працівників цієї сфери. У зв'язку з цим особливої ваги набуває питання: як готувати майбутніх фахівців соціономічної сфери – з врахуванням концептуальних змін і тенденцій, що відбуваються зараз і прогноуються в майбутньому, чи без них.

Загальні вимоги до якостей випускників вищого навчального закладу реалізуються на основі системи набутих загальних та професійних компетентностей майбутнього фахівця соціономічної сфери. Усе це конструє система організації навчання. У ній передбачається оптимальне розташування і взаємозв'язок компонентів навчання, їх дія і взаємодія, що забезпечують концептуальні знання, набуті в процесі навчання та професійній діяльності, включаючи певні знання сучасних досягнень, критичне осмислення основних теорій, принципів, методів і понять у навчанні; формування необхідних умінь: розв'язання складних непередбачуваних завдань і проблем у спеціалізованих сферах професійної діяльності та навчання, що передбачає збирання та інтерпретацію інформації, вибір методів та інструментальних засобів, застосування інноваційних підходів; розвиток комунікації: донесення інформації, ідей, проблем, рішень та власного досвіду в галузі професійної діяльності, здатність ефективно формувати комунікативну стратегію; автономність і відповідальність: управління комплексними діями або проектами, відповідальність за прийняття рішення у непередбачуваних умовах, відповідальність за професійний розвиток окремих осіб, здатність до подальшого навчання з високим рівнем автономності [2].

Сучасний науковець Біла О.О. [1], підкреслює, що саме спеціально підготовлені фахівці соціономічного професійного середовища (соціальні працівники, соціальні педагоги, практичні психологи, керівники освітніх установ, педагоги центрів

дитячої творчості та інші) покликані оптимізувати суспільну діяльність молодіжних об'єднань, втілювати набуті комунікативні, посередницькі, організаційні вміння та навички, пов'язані з соціальним партнерством із членами молодіжних організацій та представниками адміністрації. Такий аспект професійної підготовки в умовах вищої школи потребує своєчасної розробки та втілення інноваційних педагогічних технологій.

Аналіз педагогічної літератури, останніх досліджень з проблеми. У сучасній психолого-педагогічній літературі представлено чимало досліджень з теорії і методики вирішення проблеми підвищення професійної компетентності фахівців: розроблено теоретико-методичні основи формування професійної компетентності вітчизняними та російськими вченими (Л. Мітіна, В. Сластьонін, Л. Карпова, Т. Ковальова, А. Макарова, Є. Огарев, Г. Онкович, О. Полуніна, Н.Лобанова, М.Чошанов та ін.), а також європейськими педагогами (Г. Халаш, Дж. Куллахан, В. Долл, Ж. Перре, Ж. Деллор); розроблено низку концепцій, в яких подано характеристику професійної діяльності (Б. Ананьєв, Л. Виготський, З. Калмикова, Н. Менчинська, С. Рубінштейн); на розвиток соціальної компетентності як необхідної складової професійної діяльності майбутнього фахівця соціальної сфери вказували Н. Альохіна, Л. Кайдалова, В. Куніцина та ін. Розвиток соціальної компетентності – важливий і необхідний етап соціалізації особистості.

Так, дослідники Н. Альохіна, Л. Кайдалова [4] до професійних компетентностей майбутніх фахівців соціальної сфери відносять: вміння жити та діяти в певному соціумі, враховувати власну свободу і безпеку; навички соціально-культурної поведінки, взаєморозуміння; здатність до співпраці; відповідальність за свою діяльність тощо.

Дослідниця В. Куніцина під професійною компетентністю розуміє: «...систему знань про соціальну діяльність і про себе, систему складних соціальних умінь і навичок взаємодії, сценаріїв поведінки в типових соціальних ситуаціях, що дозволяють швидко й адекватно адаптуватися, приймати рішення, діяти за принципом «тут, зараз і найкращим способом» [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Будь-яка сучасна педагогічна або соціально-педагогічна технологія є синтезом досягнень педагогічної науки і практики, поєднання традиційних елементів минулого досвіду і того, що народжено суспільним прогресом, гуманізацією і демократизацією суспільства. Її джерело і складові досконало на розглянуті, а саме: соціальні перетворення і нове педагогічне мислення; педагогічна, психологічна і суспільні науки; передовий педагогічний досвід; український і зарубіжний досвід минулого у порівнянні. Жодна технологія не є універсальною, тому кожна з них вимагає вироблення власного технологічного підходу до її використання в конкретних ситуаціях, особливо у інноваційному педагогічному середовищі.

Метою статті є обґрунтування вибору технології, впровадження якої в навчальний процес вищого навчального закладу найдоцільніше, з точки зору формування професійної компетентності майбутніх фахівців соціономічної сфери, і формулювання умов її реалізації.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, діяльність науково-педагогічного складу вищого навчального закладу під час формування професійних компетентностей майбутніх фахівців соціономічної сфери складається з декілька головних компонентів, що тісно переплітаються, а саме: інформаційний (набуття студентами основ знань), розвивальний (розвиток розумових здібностей студентів), орієнтаційно-прогностичний (формування соціально значущих мотивів, проектування власної діяльності і діяльності студентів), організаційно-мобілізаційний (мобілізація уваги і волі студентів на виконання навчальних завдань), комунікативний (встановлення взаємин в ході роботи), дослідницький.

В умовах переходу до компетентнісної моделі підготовки особливої актуальності набуває визначення технологій навчання у вищій школі, що реалізують компетентнісний підхід. На відміну від традиційної освіти, орієнтованого на засвоєння знань, компетентнісне навчання направлено на придбання крім знань, умінь, навичок, ще й досвіду практичної діяльності з метою формування у студентів професійно і соціально значущих компетентностей.

Виходячи з цього, ми вважаємо, що педагогічні технології повинні бути спрямовані не тільки на засвоєння знань і умінь, які базуються на цих знаннях, а й, головне, на набуття майбутніми фахівцями досвіду професійної діяльності. Серед таких технологій слід виділити інтерактивне навчання.

Інтерактивна технологія (Д. Джонсон, Р. Джонсон, Е. Джонсон-Холубек, Е. Пометун, Л. Пироженко, О. Комар та ін.), Передбачає навчання в співробітництві, шляхом постійної, активної взаємодії всіх учасників навчального процесу. Це навчання, де студент, і викладач є рівноправними суб'єктами цього процесу, що реалізуються через застосування ролевих та імітаційних ігор, навчання в дискусії.

Для придбання студентами досвіду в майбутній професійній діяльності, вже в аудиторних умовах, можливо створювати ситуації, що вимагають аналізу діяльності фахівця на окремих етапах процесу, її імітації. Ситуаційне навчання (В. Біскуп, Х. Гусоку, С. Галалу, А. Хармс, Е. По-

метун, І. Данькіна, С. Джеломанова, І. Іванова, Г. Каніщенко, Л. Карпінська, І. Катерняк, С. Ковжого, І. Осадченко і ін.) розглядається як навчання, в якому стрижнем є педагогічна ситуація як найменша дидактична одиниця, і реалізується шляхом технології інтерактивного навчання [7].

Очевидно, що для придбання студентами професійних знань і умінь слід широко впроваджувати технологію проблемного навчання (А. Матюшкін, М. Махмутов, І. Лернер, М. Скаткін, І. Ільницька, В. Топузов та ін.). Функцією проблемного навчання є творче засвоєння змісту навчального матеріалу, набуття досвіду творчої діяльності. Логіка навчального процесу розгортається від створення проблемної ситуації через проблемне завдання, її аналіз і дослідницьку діяльність за рішенням проблемної задачі.

Метод проектів (В. Кілпатрік, Е. Коллінгс, Дж. Пітт, Е. Полат, М. Гуревич, В. Моторина, О. Онопрієнко, М. Павлова, І. Сасова і ін.) Можна вважати розвитком проблемного методу. У проблемному навчанні викладач чітко формулює навчальну проблему або підводить студентів до її формулювання, організовує дослідницьку діяльність по її вирішенню. У проектному навчанні навчальна проблема представлена неявно: тема хоча і задана викладачем, але формулювання проблемного завдання її аналіз і рішення здійснюються студентами самостійно, сумісними зусиллями, в результаті чого вони повинні отримати реальний продукт у вигляді проекту.

Сучасний навчальний процес не можна уявити без застосування інформаційних технологій, які надають можливість швидко знайти потрібну інформацію через мережу «Інтернет» або в електронній бібліотеці, оволодіти навчальним матеріалом з допомогою технології дистанційного навчання, і, нарешті, є засобами навчання (підготовлена викладачем презентація проектується через мультимедійний проектор на дошку Смарт-борд, тощо).

Обґрунтовуючи ефективність впровадження в практику підготовки фахівців кожної з розглянутих технологій, вчені не дають однозначної відповіді на питання про найбільш універсальною, яка впливала б на розвиток у студентів всіх складових професійної компетентності.

Контекстне навчання, проектує освітній процес у вищому навчальному закладі як максимально наближений до майбутньої професійної діяльності. Основною характеристикою навчально-виховного процесу контекстного типу, який реалізується за допомогою системи нових і традиційних форм і методів навчання, є моделювання на мові знакових засобів предметного і соціального змісту майбутньої професійної діяльності. Виходячи з цього, А. Вербицький пропонує створити педагогічні умови для динамічного просування діяльності студента від навчальної до професійної, трансформації першої в другу з відповідною зміною потреб і мотивів, цілей, дій (вчинків), засобів, предмета і результату [2]. Автором запропонована динамічна модель руху діяльності студентів: від власне навчальної діяльності (наприклад, у формі лекцій) через квазіпрофесійної (ігрові форми) і навчально-професійну (науково-дослідницька робота студентів: курсові та дипломні роботи, практика тощо) до власне професійної діяльності.

Основною характеристикою навчально-виховного процесу контекстного типу є моделювання предметної і соціального змісту майбутньої професійної діяльності через відтворення реальних професійних ситуацій (ситуаційне навчання). Причому, моделюється не тільки предметний зміст професійної діяльності, а й її контекст і соціальний зміст [7].

Система проблемних ситуацій дозволяє розгорнути зміст навчання в динаміці і тим самим забезпечити об'єктивні передумови формування теоретичного і практичного професійного мислення (проблемне навчання). Студент засвоює предметний зміст (знання, вміння, навички, досвід професійної діяльності) і, займаючи певну позицію в системі взаємодії учасників освітнього процесу, слід прийняти нормам соціальних відносин і дій в тій мірі, в якій він тут активний і виховується як особистість (інтерактивне навчання).

Таким чином, динаміка руху студента за обраною професійною траєкторією розгортається від власне навчальної діяльності до навчально-професійної, яка передбачає вже науково-дослідницьку діяльність студента, результатом якої є матеріальний продукт – проект – у формі навчального проекту, курсової, дипломної чи магістерської роботи (проектне навчання).

Вченим, Скварцова С.О. [7] доведено, що контекстне навчання, побудоване на основі діяльнісної моделі фахівця, забезпечує успішне формування професійних і особистісних якостей студентів. Тому вихідної є побудова саме такої моделі фахівця; виходячи з вимог компетентного підходу, вона повинна містити: ієрархічну систему компетентностей та компетенцій, які повинен придбати випускник вузу: загальнопрофесійні – базові, предметні та інші спеціальні; динаміку їх придбання студентами через оволодіння базовими і спеціальними навчальними дисциплінами; рівні професійної компетентності.

Тому, першою умовою формування професійної компетентності у майбутнього фахівця соціономічної сфери є створення компетентнісної моделі фахівця на основі державного освітнього стандарту спеціальності, і визначення цілей і завдань навчальних курсів на її базі.

Другою умовою є розробка компетентнісно-орієнтованих програм курсів дисциплін, в яких: передбачено спеціальне формування компетентностей через визначення дидактичної мети, сформульованої відповідно до функцій майбутньої професійної діяльності; передбачено, що кожен змістовий модуль буде забезпечувати приріст певної компетентності у студента; відібрано зміст навчальних модулів, які є основою для формування компетентностей; визначено перелік компетентностей і компетенцій, які набувають студенти через оволодіння кожним модулем; з'єднані традиційні та компетентнісно орієнтовані технології навчання; враховані ідеї контекстного навчання; стандартизовано оцінювання результатів навчання, що базується на однозначних критеріях оцінки досягнень студентів в контексті специфіки їх майбутньої професійної діяльності та заходи підготовленості до неї.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Розглядаючи питання про якість фахової педагогічної підготовки студентів, майбутніх фахівців соціономічної сфери, необхідно враховувати, що формування професійної компетентності у майбутніх фахівців соціономічної сфери можливо завдяки впровадженню технологій навчання за умов: створення компетентнісної моделі фахівця і визначення цілей і завдань навчальних курсів на її базі; розробки компетентнісно-орієнтованих програм курсів фахових дисциплін, де до кожного модуля представлений перелік компетентностей або компетенцій, що формуються за допомогою його вивчення; проектування викладачем навчального процесу, що передбачає розробку змісту лекцій, завдань для самостійної роботи студентів, завдань, що вирішуються на практичних заняттях, навчальних проектів тощо проблемного характеру; використання методів навчання, що моделюють зміст професійної діяльності: навчання в дискусії, рольові та імітаційні ігри тощо; проектування навчальної діяльності студентів як поетапної самостійної роботи, спрямованої на вирішення проблемних ситуацій в умовах групового діалогічного спілкування за участю викладача; особистісного включення студента в навчальну діяльність та тощо.

Список літератури:

1. Біла О. О. Деякі аспекти підготовки фахівців соціономічної сфери / О. О. Біла // Вісник Запорізького національного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bo0k.net/index.php/>.
2. Варій М. Й. Психологія особистості: [навч. носієвик для студ. психол. і педагог. Спеціальностей] / М. Й. Варій. – Львів: Край, 2005.
3. Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол. – понятійн. слов. / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. – К.: МАУП, 2005. – 560 с. – С. 368.
4. Кайдалова Л. Г. Психологічна та соціальна компетентність майбутніх фахівців / Л. Г. Кайдалова, Н. В. Альохіна // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2009. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/>.
5. Куницяна В. Н. Межличностное общение / В. Н. Куницяна, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.
6. Соціальна робота: підручник / [В. А. Поліщук, О. П. Бартош-Пічкач, Н. М. Горішна, Г. В. Лещук, О. Ю. Пришляк] / за ред. Н. Г. Ничкало. – Тернопіль: ВАТ «ТВПК «Збруч», 2010. – 330 с.
7. Скварцова С. О. Педагогические условия формирования компетентности будущих специалистов / С. О. Скварцова // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – Серия «Педагогика, психология». – № 1 (4). – 2011. – С. 155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nachalka.com.ua/publ/statti/ctudentam/>

Фурдуй С.Б.

Измайльський державний гуманітарний університет

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

Аннотация

В статье проанализированы педагогические технологии формирования профессиональной компетентности будущих специалистов социэкономической сферы и формулировки условий ее реализации. Освещены аспекты педагогических технологий практикуемых в национальной высшей школе. Проанализирована идея контекстного обучения в образовательной среде студенческой молодежи. Своевременное создание и использование инновационных технологий дает определенную гарантию оптимизации, рационализации, предсказуемости и смодельованности процесса деятельности, гарантирует получение заданных вселенной свойств и качеств, ради которых самая инновационная технология в этом случае и применяется. Так обучения специалистов социэкономической сферы должно происходить на основе компетентностного подхода в процессе их первичной профессионализации и с учетом других научно-методологических подходов, которые лежат в основе педагогики, психологии, социальной работы и других наук и дополняют сущность педагогических условий профессиональной подготовки студентов в высшей школе.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, специалист социэкономической сферы, педагогические технологии, контекстное обучение.

Furduy S.B.

Izmail State University of Humanities

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES FORMING PROFESSIONAL COMPETENCE FUTURE SPECIALISTS OF SOCIAL AND ECONOMIC AREAS

Summary

The article analyzes educational technology of formation of professional competence of future specialists' social and economic scope and wording of the conditions for its implementation. Deals with aspects of educational technology practiced in local high school. It's analyzed the idea of contextual learning in the educational environment of students. Timely creation and use of innovative technologies gives a certain guarantee optimization, rationalization and predictability of modelled process that guarantees the receipt of a given universe properties and qualities for which the most innovative technology in this case and apply. So teaching specialists social and economic areas should be based on competence approach in their primary professionalization and taking into account other scientific and methodological approaches underlying pedagogy, psychology, social work and other sciences and complementary nature of the pedagogical conditions of professional training of students in high school.

Keywords: competence, professional competence, specialist, social and economic areas, educational technology, contextual learning.

УДК 378.046.4

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ АУТОПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТА-ПСИХОЛОГА

Чаркіна О.А.

Криворізький педагогічний інститут
Криворізького національного університету

У статті проаналізовано дефініції поняття «аутопсихологічна компетентність» в контексті моделювання практичної діяльності майбутніх психологів. Емпірично обґрунтовано роль і значення соціально-психологічного тренінгу в структурі навчально-професійної діяльності як засобу розвитку аутопсихологічної компетентності та окремих її складових у студентів-психологів.

Ключові слова: аутопсихологічна компетентність, акмеологічний підхід, професійний саморозвиток, соціально-психологічний тренінг, саногенна рефлексія, стрес-менеджмент.

Постановка проблеми дослідження. Професійна діяльність психолога в умовах сучасного українського суспільства, яке на початку

21 століття переживає важкий кризовий стан, вимагає від фахівця напруження усіх внутрішніх потенціалів і адаптивних здібностей для збереження

власного психічного здоров'я і професійної придатності. Актуальним стає формування особистості нового – кризового – типу: гнучкої, лабільної, готової до роботи в умовах ситуаційної невизначеності і ризиконебезпечності, відповідальної, самостійної, конкурентоспроможної, орієнтованої на досягнення успіху у професійній діяльності, здатної пристосовуватися до соціально-економічної кон'юнктури і навчатися упродовж життя; резистентної до стресу, з високим рівнем емоційної саморегуляції і самовідновлення; аксіологічно спрямованої на розвиток і самовдосконалення.

Ретельно проаналізувавши структуру навчальних планів спеціальності «Практична психологія» КПП ДВНЗ «КНУ» за останні 5 років, ми дійшли висновку, що частка дисциплін циклу практичної підготовки (як нормативної, так і варіативної частини), спрямованих на навчання основам психологічної саморегуляції, механізмам подолання стресових ситуацій (копінг-поведінки), психотехнікам відновлення емоційної рівноваги, тобто на розвиток аутопсихологічної компетентності, дуже незначна.

Так, ці питання конспективно розглядаються в структурі окремих модулів фахових дисциплін (наприклад, таких, як «Основи клінічної психології», «Основи патопсихології», «Психологія травмуючих ситуацій та кризова психологічна допомога» у відповідності до затверджених КПП ДВНЗ «КНУ» навчальних планів бакалавріату і магістатури від 01 вересня 2012 і 2015 р.), але цього недостатньо.

Отже, виявляється принципова суперечність між наявною системою практичної підготовки майбутніх психологів у КПП ДВНЗ «КНУ» й необхідністю упровадження в структуру діючих програм з клініко-психологічних дисциплін активних форм і методів навчання, що забезпечать розвиток умінь і навичок студентів зі стрес-менеджменту, саморефлексії, психологічної амортизації та готовності до ухвалення рішень у ризиконебезпечних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аутопсихологічна компетентність досліджувалася низкою вітчизняних (І.В. Альошина, Б.Г. Ананьев, Г.Ф. Біаметова, О.О. Бодальов, А.С. Гусева, А.А. Деркач, Г.Е. Єгорова, В.Д. Зазикін, І.О. Зимня, І.В. Кулькова, Н.В. Кузьміна, Є.В. Кучеренко, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, О.В. Москаленко, В.Б. Нарушак, А.П. Ситніков, Л.А. Степнова, А.Н. Сухов, Т.Є. Єгорова) і зарубіжних (М. Хенсей, Х. Хекхаузен, А. Маслоу, К. Роджерс, У. Джеймс) учених у контексті вивчення особистості, детермінант успішності професійної діяльності, психології саморозвитку, самоактуалізації, самоконтролю. Водночас проблема розвитку аутопсихологічної компетентності студентів-психологів залишається недостатньо методологічно обґрунтованою.

Метою статті є уточнення поняття аутопсихологічної компетентності студента-психолога, визначення її детермінуючого впливу на успішність у майбутній професійній діяльності та розгляд методологічного потенціалу соціально-психологічного тренінгу як засобу її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Серед вітчизняних учених одним з перших аутопсихологічну діяльність як спосіб трансформації внутрішнього світу розглядав ще Б.Г. Ананьев [1]. Однак управ-

лене у науковий обіг і концептуально розкрите дане поняття було завдяки роботам Н.В. Кузьміної та її послідовників, які визначали аутопсихологічну компетентність як поінформованість фахівця про себе, знання сильних і слабких сторін власної особистості і діяльності, а також готовність і спроможність до цілеспрямованої роботи над собою, здатність до розвитку особистісних рис і поведінкових характеристик на основі знань про шляхи і способи самовдосконалення [4], визнаючи за нею важливу роль у становленні і розвитку педагогічного професіоналізму.

Л.А. Степнова у своїх роботах довела, що аутопсихологічна компетентність передбачає усвідомлення людиною власних індивідуальних особливостей, а також розуміння того, як треба діяти на основі саморефлексії в різних життєвих ситуаціях, у тому числі і в контексті професійної діяльності. В основі даної компетентності полягає уміння особистості розвивати і використовувати власні психічні ресурси, створювати сприятливу для діяльності ситуацію шляхом зміни свого внутрішнього стану; набувати, закріплювати, контролювати, коректувати знання, вміння, навички, перебудовуватися при виникненні непередбачених обставин, створювати вольову установку на досягнення значущих результатів [11; 12].

Згідно з авторкою, аутопсихологічна компетентність складається з умінь, спрямованих на: *самодіагностику* (комплекс навичок самоаналізу, самооцінки, самовизначення, самоусвідомлення, самоконтролю); *самокорекцію* (включає використання технік вирішення особистісних проблем: конфлікт-менеджменту, тайм-менеджменту, ресурс-менеджменту тощо; технік емоційної саморегуляції: стрес-менеджменту, самоаналізування, самопереконання, релаксаційно-медитативних практик тощо); *саморозвиток* (оволодіння техніками зміни особистісних рис: рефреймінгу, самопрограмування, НЛП); *самотивування* (формування і прийняття образів досягнення, ресурсне підкріплення власних дій, SMART-технологія постановки цілей тощо); *ефективну роботу з інформацією* (швидке читання, мнемотехніка, оволодіння методами раціональної переробки й аналізу інформації); *психолінгвістичну компетентність* (всі види робіт з текстом, формулювання контекстно-адекватних фраз, розуміння прихованого значення фраз тощо) [11].

В.Б. Нарушак стверджує, що аутопсихологічна компетентність є інтегральним показником здатності особистості до саморозвитку [9].

На думку Г.Ф. Біаметової, високий рівень самосвідомості і саморегуляції в структурі аутопсихологічної компетентності фахівців соціально-економічних професій сприяють розвитку механізмів стресозахисту (копінгу), виробленню стратегій індивідуальної психотерапевтичної допомоги в ситуаціях підвищеного ризику, кризової самоінтервенції. Аутопсихологічна компетентність виступає однією з головних передумов формування психологічної стійкості, що виявляється у високій мобілізації, готовності і здатності до максимальних вольових напружень, умінні активно долати негативні емоції, зберігати самовладання і витримку в будь-якій ситуації [2, с. 117].

Аутопсихологічна компетентність, в розумінні Т.Є. Єгорової, є одним з показників розвитку

особистості. Високий рівень аутопсихологічної компетентності спостерігається у осіб, які «досягли значних успіхів у розкритті своїх резервних можливостей, що забезпечило їм високий рівень саморегуляції фізіологічних та інтелектуальних процесів, емоційного стану; які мають високий рівень самосвідомості, що дозволяє гармонійно будувати відносини зі світом, дотримуючись етики загальнолюдських цінностей [6, с. 10].

Вивченню аутопсихологічної компетентності приділяє увагу й І.О. Зимня, яка виокремлює компетентність самоудосконалення, саморегулювання, саморозвитку, особистісної і предметної рефлексії, що полягає в основі ефективної поведінки в особистому, професійному і соціальному житті [7].

На наш погляд, аутопсихологічна компетентність студента-психолога посідає особливе місце у системі його професійних знань й інтегрує в самосвідомості майбутнього фахівця інші види компетентності: соціальну, комунікативну, прогностичну, акмеологічну, терапевтичну тощо. Виокремлення аутопсихологічної складової в структурі професійної компетентності надає можливість концептуалізувати дане поняття і вдосконалити організацію професійно-практичної підготовки студентів.

Ми визначаємо аутопсихологічну компетентність як органічне поєднання фахових знань, рефлексивних умінь і навичок самоспостереження і сапопізнання з професійно важливими якостями психолога (енергійністю, активністю, адаптивністю, емоційною зрілістю, стресостійкістю; високим рівнем розвитку соціального та вербального інтелекту; аналітичністю, системністю, критичністю, самостійністю, гнучкістю мислення; інтуїтивністю; самодостатністю, самостійністю, інтернальністю; комунікативністю, асертивністю, помірно вираженою емпатією, делікатністю, толерантністю; безпристрасністю; здатністю до безоціночного судження; доброзичливістю, відповідальністю, розвинутим почуттям обов'язку; чесністю; незалежністю поглядів; позитивністю Я-концепції, здатністю до особистісного розвитку та ін.), що надає можливість виконувати різні види практичної діяльності на високому професійному рівні.

Погоджуючись з думкою Т.Є. Єгорової, як основні компоненти аутопсихологічної компетентності ми також розглядаємо показники рівня розвитку самосвідомості і саморегуляції. Високий рівень самосвідомості виявляється у «розширенні сфери усвідомлюваного в галузі своїх можливостей, інтересів, ціннісних орієнтацій, потреб, звичок, психічних станів», а високий рівень саморегуляції репрезентує себе як «вольовий компонент самосвідомості, що дозволяє людині виявити толерантність до розузгодження і усвідомленої трансформації образу Я шляхом зміни способу життя... Звідси завдання самопізнання полягає, перш за все, в розумінні власної «Я-концепції» за допомогою самоспостереження, самооцінки, саморефлексії» [6, с. 14].

Саморегуляція виступає також у якості механізму самоактуалізації особистості студента. Поняття самоактуалізації включає всебічний і безперервний розвиток творчого і духовного потенціалу людини, максимальну реалізацію всіх її можливостей, адекватне сприйняття оточуючих, світу, свого місця в ньому, багатство емоційної

сфери, високий рівень психічного здоров'я і моральності поведінки.

Очевидно, що процес самоактуалізації характеризується певною стадійністю і тривалістю у часі. Ця обставина дозволяє констатувати, що на кожному етапі соціогенезу особистості рівень її самоактуалізації змінюватиметься під впливом тих або інших зовнішніх і внутрішніх чинників.

Як зазначає В.Б. Бондарева, критеріями «зрілості» (розвинутості, сформованості) аутопсихологічної компетентності можуть виступати три блоки показників: блок соціально-психологічних якостей (комунікативна, соціальна, психологічна компетентність тощо); блок особистісних якостей (самоповага, адекватна самооцінка, висока мотивація досягнень тощо); блок світоглядних установок (ціннісно-сміслові орієнтації, світоглядні установки, моральні переконання тощо) [3, с. 121].

Однією з функцій аутопсихологічної компетентності майбутнього психолога є регуляція його навчально-професійної діяльності. Важливу роль у цьому процесі виконує самооцінка студента. Вона опосередковує інтерпретацію власного досвіду і зовнішнього – навчального – впливу, визначаючи перспективи саморозвитку і конструювання типу ставлення до навколишнього світу (його природної і соціальної складових). Адекватна самооцінка дозволяє критично підходити до наявних внутрішніх ресурсів і розробляти ефективні стратегії професійного саморозвитку і самовдосконалення, що є однією з передумов успішної і продуктивної діяльності. Самооцінка регламентує встановлення конгруентності між рівнем домагань студента й оцінюванням його здібностей і досягнень референтними особами – викладачами [3, с. 90].

При аналізі професійної самооцінки С.А. Дружилов виокремлює самооцінку результату (задоволеність досягненнями) і самооцінку потенціалу (упевненість у собі). Низька самооцінка результату не корелює з професійною незрілістю або «комплексом професійної неповноцінності». У поєднанні з високою оцінкою індивідуального ресурсу (внутрішнього потенціалу) вона може стати чинником саморозвитку особистості [5].

Вагомим компонентом аутопсихологічної компетентності є локус суб'єктивного контролю. На думку Дж. Ротера, кожна людина займає певну позицію на континуумі від екстернального до інтернального типу. Локус контролю є універсальною характеристикою поведінки індивіда у будь-яких життєвих ситуаціях – і у разі невдач, і у разі досягнень [цит. по 6].

У системі професійної підготовки майбутнього психолога, на нашу думку, засновану на даних емпіричних спостережень, слід навести перевагу розвитку інтернальності, оскільки інтерналі менш навіювані, здатні чинити опір маніпуляціям у спілкуванні; більш неупереджені і самостійні в думках і переконаннях; більш активно шукають інформацію і зазвичай краще обізнані про те, що відбувається; частіше уникають ситуативних пояснень поведінки; у міжособистісних стосунках більш популярні, доброзичливі, упевнені в собі, толерантні; прослідковується зв'язок високої інтернальності з позитивною самооцінкою, з більшою узгодженістю образів реального й ідеального «Я».

У інтерналів краще розвинута саногенна рефлексія – виважене ставлення до свого здоров'я: вони краще поінформовані про свій об'єктивний стан здоров'я, тяжіють до раціонального способу життя і частіше звертаються за профілактичною допомогою, а тому, гіпотетично, своєчасно помітять і скоригують перші ознаки синдрому професійного виснаження, надаючи перевагу, як правило, недирективним методам психокорекції.

Емпіричний досвід показує, що знання про типологію суб'єктивного контролю дозволяє студенту сформувати компетентну стратегію навчально-професійної діяльності, залишаючись конгруентним по відношенню до самого себе, і визначити сприятливі власні аутентичні перспективи у професії і кар'єрному просуванні.

СПТ як засіб розвитку аутопсихологічної компетентності – це цілеспрямована система професійних акмеологічних дій, орієнтована на комплексне подолання проблем студентів, відновлення резервів їх особистості і включення їх в повноцінний процес розвитку з подальшою успішною адаптацією в професійному середовищі.

Необхідність розробки модуля розвитку аутопсихологічної компетентності заснована на наступних положеннях [12]:

- аутопсихологічна компетентність є метакомпетентністю, яка бере участь у розвитку інших видів психологічної компетентності (комунікативної, соціально-перцептивної, соціально-психологічної);

- формування загальної аутопсихологічної здатності особистості відбувається внаслідок розвитку та акумулювання специфічних аутопсихологічних здібностей (умінь і навичок у сфері емоційної саморегуляції, самоменеджменту, самомотивації тощо);

- аутопсихологічна компетентність розвивається в процесі формування акмеологічної самоперетворюючої діяльності, усвідомлене формування цієї діяльності дозволяє керувати процесом саморозвитку;

- існує алгоритм формування самоперетворюючої діяльності.

Алгоритм формування АК включає послідовну реалізацію наступних стадій [10]: актуалізації особистісно-професійних проблем; формування суб'єкта самоперетворюючої діяльності; створення орієнтовної основи самоперетворюючих дій; формування операціонально-технічної складової самоперетворюючої діяльності; переходу від зовнішніх матеріалізованих до внутрішніх психологічних дій.

На підставі даного алгоритму було розроблено типову структуру тренінгового модуля, згідно якої зміст навчання в ході занять слід групувати за такими основними напрямками [11]:

I. Формування суб'єкта саморозвитку: налагодження процесу мотивації і цілепокладання; опрацювання цілей саморозвитку (уточнення, прояснення, опис ознак досягнення); конкретизація завдань; смислове обґрунтування мети; планування; актуалізація процесів самоідентифікації; досягнення позитивного самосприйняття.

II. Підвищення аутосензитивності: зниження порогів чутливості (абсолютних і диференціальних) до власних психічних процесів та емоційних станів, ціннісно-смислових відтінків, характерологічних проявів, смисложиттєвих орієнтацій.

III. Підвищення інструментальної гнучкості: збагачення рольового репертуару і стереотипних сценаріїв поведінки; розширення арсеналу активних використовуваних засобів саморозвитку.

IV. Навчання засобам управління психічними станами (стрес-менеджмент): фіксація станів довільності-мимовільності поведінки; формування навичок довільного керування за рахунок первісної екстеріорізації дії та подальшої інтеріоризації її у внутрішній план.

V. Потенціювання загального особистісного потенціалу на основі розвитку навичок: самопереконавання, самонавіювання, самозаохочення; центрування Я як стрижня управління саморозвитком; визначення перспектив подальшого особистісного і професійного зростання, кар'єрного самоменеджменту.

Реалізація тренінгу включає три основні етапи: 1) підготовки; 2) проведення циклу занять; 3) аналізу та оцінки досвіду тренінгу та його ефективності.

На підготовчому етапі розробляється програма тренінгу з урахуванням замовлення і специфіки навчально-професійної діяльності передбачуваних учасників тренінгу.

За метою програми СПТ з розвитку аутопсихологічної компетентності можна розподілити на два типи: спеціалізований тренінг та універсальний тренінг [3].

Спеціалізований тренінг спрямований на відпрацювання умінь у певній галузі саморозвитку (наприклад, підвищення стресостійкості, толерантності до невизначеності й екстремальності, оволодіння навичками тайм-менеджменту – управління часом, мистецтвом самопрезентації, раціональним розподілом інтелектуальних ресурсів і т.п.).

Універсальний тренінг передбачає формування базових навичок самоврядування: *в емоційній сфері:* зняття м'язової і психічної напруженості, навчання навичкам позитивного самоприйняття та ін.; *в когнітивній сфері:* навчання прийомам мнемотехніки, концентрації уваги, гнучкості мислення, креативності, мовленнєвій експресії тощо; *в мотиваційно-смисловій сфері:* навчання прийомам усвідомлення і формулювання цілей, визначення пріоритетів, особистісної адаптивності та ін.

Групи (у нашому випадку – 4) були гетерогенними за віком (21-54 роки) і за статтю (48 жінок і 12 чоловіків). Відбір учасників проводився на основі попереднього тестування та індивідуальної співбесіди, під час якої верифікувалася наявність конкретної особистісно-професійної проблеми і бажання її скорегувати (незнання технологій кар'єрного росту, занижена самооцінка, невміння працювати в умовах дефіциту часу і браку ресурсів та ін.).

Загальна кількість учасників окремої групи становила 15 осіб. Усі учасники надали письмову згоду на участь у СПТ з розвитку аутопсихологічної компетентності. Цикл занять був розрахований на 10 академічних годин тривалістю 1,5-2 години кожне.

Висновки. Після поетапної реалізації програми СПТ з чотирма групами студентів-психологів, з'ясувалося, що провідною метою даного тренінгу було стимулювання розвитку властивостей суб'єктності майбутнього фахівця, коли студент поступово розвивав активність, відповідальність,

амбітність, психологічну проникливість, саногенне мислення, стресостійкість, самомотивацію, самонавіювання і саморефлексію.

Студенти навчилися не тільки розробляти індивідуальну самоосвітню траєкторію і планувати майбутню практичну діяльність й етапи професійної кар'єри, а й рефлексувати сьогоднішній день – актуальний стан самопочуття, рівень успішності у навчанні, соціальної активності і наявних професійних досягнень у зіставленні з початковим рівнем самоефективності. Тобто кожен свій вибір або рішення вони переглядали крізь призму найближчих та віддалених наслідків не тільки для себе особисто, а й для інших осіб з навчально-професійного середовища, кола

друзів, родичів та близьких, суспільства вцілому. Часто виникали труднощі з прогнозуванням професійного майбутнього, зумовлені інертністю мислення значної частини сучасного студентства і звичкою переадресувати відповідальність.

Апробація СПТ розвитку аутопсихологічної компетентності на чотирьох академічних групах студентів-психологів показала, що послідовно здійснювана акмеологічна діагностика, з метою формування психологічного запиту, на основі якого моделюється зміст розвивального модулю, дозволяє суб'єкту освіти реалізовувати самопроекування і самопрогнозування, що забезпечує максимальну включеність студентів у процес професійного саморозвитку і кар'єрного самоменеджменту.

Список літератури:

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
2. Биаметова Г. Ф. Аутопсихологическая компетентность специалистов морских профессий // Психологические технологии в экстремальных видах деятельности. – Донецк, 2008.
3. Бондарева В. Б. Аутопсихологическая компетентность как психологическая детерминанта карьерной успешности государственных служащих: Дис. ... канд. психол. наук. – Москва, 2007.
4. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала. – Москва-Воронеж, НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
5. Дружилов С. А. Становление профессионализма человека как реализация индивидуального ресурса профессионального развития. – Новокузнецк, Изд-во СибГИУ, 2000. – 157 с.
6. Егорова Т. Е. Аутопсихологическая компетентность личности. – Нижний Новгород, 1997. – 35 с.
7. Зимняя И. Л. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34-42.
8. Кулькова И. В. Социально-психологический тренинг развития психологической наблюдательности у госслужащих / Сборник трудов аспирантов. – М.: РАГС, 1996.
9. Нарушак В. Б. Оптимизация развития аутопсихологической компетентности государственных служащих: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 2001.
10. Огнев А. С. Субъектогенез и психотренинг саморегуляции. – Воронеж: ВДУ, 1997. – 336 с.
11. Степнова Л. А. Развитие аутопсихологической компетентности специалиста. – М.: РАГС, 2009. – 140 с.
12. Степнова Л. А. Суцностные характеристики аутопсихологической компетентности личности. – М.: Эдельвейс, 2000. – 100 с.

Чаркина Е.А.

Криворожский педагогический институт
Криворожского национального университета

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ТРЕНИНГ КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ АУТОПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТА-ПСИХОЛОГА

Аннотация

В статье проанализированы дефиниции понятия «аутопсихологическая компетентность» в контексте моделирования практической деятельности будущих психологов. Эмпирически обоснована роль и значение социально-психологического тренинга в структуре учебно-профессиональной деятельности как средства развития аутопсихологической компетентности и отдельных ее составляющих у студентов-психологов.

Ключевые слова: аутопсихологическая компетентность, акмеологический подход, профессиональное саморазвитие, социально-психологический тренинг, саногенная рефлексия, стресс-менеджмент.

Charkina E.A.

Kryvyi Rih Pedagogical Institute
of the Kryvyi Rih National University

SOCIO-PSYCHOLOGICAL TRAINING AS A METHOD OF DEVELOPMENT OF AUTOPSYCHOLOGICAL COMPETENCE PSYCHOLOGY STUDENTS

Summary

The article analyzes the definition of the concept of «Autopsychological competence» in the context of modelling practice of future psychologists. It's empirically grounded role and importance of social and psychological training in the structure of educational and professional activities as a means of autopsychological competence and its individual components in psychology students.

Keywords: autopsychological competence, akmeological approach, professional self-development, socio-psychological training, sanogenykh reflection, stress management.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМЕРЦІЙНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Шайнер А.І.

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті подано загальну характеристику комерційної освіти як суспільного та педагогічного феномена; висвітлено діяльність закладів професійної підготовки торгово-економічного напрямку та визначено їх роль і місце в системі фахового шкільництва Підкарпатської Русі у 1919-1939 рр.; відтворено модель торгівельного шкільництва як рівноправної складової загальної системи освіти регіону; проаналізовано зміст, методичне забезпечення й особливості організації навчального процесу в комерційних навчальних закладах; доведено, що досліджувані процеси розвивалися у контексті європейської теорії та практики, а їх еволюційний поступ визначався багатотисячними традиціями та впровадженням передових педагогічних ідей вітчизняної і зарубіжної професійної педагогіки; здійснено проєкцію прогресивного історико-педагогічного досвіду в умовах трансформації сучасної національної системи професійної освіти.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, комерційна освіта, торговельне шкільництво, торговельна школа, торговельна академія.

Постановка проблеми. В Україні, як державі перехідного, трансформаційного типу, відбувається процес становлення економічної освіти і виховання, що є необхідною умовою формування особистісних та професійних компетенцій людини. Проведення трансформаційних перетворень вітчизняного народного господарства тісно пов'язане із вихованням нової економічної еліти, здатної до активно-творчої, креативно-інноваційної самореалізації в економіко-підприємницькій та управлінській сфері. Високий рівень професійної освіченості, культури та свідомості забезпечується розвинутою багатопрофільною економічною освітою, яка носить не тільки вузькоспеціалізований, але й загально-світоглядний, особистісно-формульвальний характер.

З позицій європейського вибору нині важливо перенести акцент формування трудового потенціалу на рівень регіону, використати прогностичні можливості місцевих традицій забезпечення кваліфікованими кадрами різних галузей локальної економіки. Тому доцільність вивчення історико-педагогічних особливостей становлення і розвитку комерційної освіти Закарпаття крізь призму демократичних змін у минулому з урахуванням сучасних соціально-економічних умов набуває особливої значущості. Адже відомо, що Закарпаття у міжвоєнний період входило до складу демократичної Чехословацької Республіки, яка забезпечила автономні права корінному населенню з високим ступенем самоорганізації, самоуправління і національної самоідентифікації в культурі та освіті.

Звернення до історико-педагогічної спадщини є актуальним з огляду на пріоритети сучасної соціально-економічної освітньої політики України, а її ґрунтовне вивчення, об'єктивна оцінка та впровадження найкращих надбань дозволять імплементувати нагромаджений досвід у новій парадигмі професійної освіти XXI ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз наукових напрацювань засвідчує відсутність фундаментальних системних досліджень комерційної освіти Закарпаття впродовж окресленого періоду. Вітчизняні науковці С. Віднянський та В. Гомонай висвітлили окремі аспекти функціонування навчальних закладів торговельно-економічного профілю на Закарпатті [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас не виявлено праць, присвячених типології комерційних навчальних закладів регіону та не визначено тенденцій європейського впливу на становлення національної комерційної освіти.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей розвитку комерційної освіти Закарпаття у міжвоєнний період та окресленні перспектив творчого використання її позитивних ідей у сучасному економічному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Закарпаття у міжвоєнний період проходило фазу становлення на прогресивних і демократичних засадах у складі Чехо-Словацьчини як окремих адміністративних країв під назвою Підкарпатська Русь (1919 р.). Там, порівняно зі Східною Галичиною та Північною Буковиною, склались найсприятливіші умови для економічного, політичного й культурно-освітнього поступу українського народу.

Комерційна освіта Підкарпатської Русі у міжвоєнний період розвивалася у контексті суспільно-політичних і соціально-економічних чинників й умов, які визначалися запровадженням нового політичного устрою, багатонаціональною структурою населення, слабкою розвиненістю промислового виробництва та переважанням у структурі народного господарства аграрної складової, низьким рівнем грамотності корінних жителів, постійним перепрофілюванням і підпорядкуванням усіх навчальних закладів.

У наукових освітянських колах розгорталася дискусія щодо концептуальних засад нової національної школи у Підкарпатській Русі, яка, поперше, повинна була бути загальнодоступною та демократичною, по-друге, рідномовною, по-третє, опиратися на здобутки педагогіки і психології, застосовуючи принципи інтелектуального і фізичного, релігійно-морального й естетичного розвитку школярів [6]. Такі ідеї пропагувалися на вакаційних курсах для учителів народних і горожанських шкіл, зокрема в учительських семінаріях Ужгорода і Мукачевого у травні 1920 р. Цей курс здійснював підготовку педагогічних сил у напрямі економічної та агрономічної просвіти з метою отримання свідоцтва про можливість проводити господарські курси у народних школах [7; 8].

Професійну освіту в Чехо-Словаччині пропонували державні торгівельні навчальні заклади, проте українських шкіл такого типу було недостатньо. Серед освітніх установ виділяються торгівельні академії (27, з них – 1 українська), торгівельні школи (43, з них – 2 українські), однорічні торгівельні курси (3), державні промислові школи (23), державні спеціальні школи (20, з них – 3 українські), міські і приватні промислові школи (7), ремісничі учнівські школи (1459, з них – 20 українських), жіночі школи домашнього господарства (100) [9]. У 1920 р. зросла мережа промислово-торгівельних шкіл (Ужгород, Мукачеве, Берегове, Севлюш, Хуст, Тячів, Свалява, Березнь, Пальянц), яких налічувалося 16 (54 класи), 1930 р. – 37 (142 класи) [10], з них – 11 українських, 4 чехословацьких, 1 німецька і 18 мішаних, де навчалось 2222 дітей, зокрема 528 українців [11].

Торгівельне шкільництво функціонувало як окремий тип професійної освіти та передбачало різноступеневу структуру, яка охоплювала широкий спектр навчальних закладів початкового, середнього та вищого рівнів. Навчально-пізнавальна і виховна діяльність у закладах освіти торгівельно-економічного профілю піддавалася постійним трансформаціям, а зміст навчальних дисциплін не був стабільним й уніфікованим, а змінювався залежно від типу освітнього закладу та його статусу.

Початкову освіту з елементами торгівельних знань надавали горожанські школи, де навчалися українські та чеські дрібні хлібороби й торговці. У 1919 р. вони функціонували в Ужгороді, Мукачевому, Береговому та Хусті [2, с. 11].

Згідно Малоого шкільного закону для Чехії, Моравії і Словенська (1922) було розширено спектр навчальних предметів для горожанських шкіл, шляхом введення до навчальних програм горожанської науки, промислу й домашнього господарства [3]. Такі заклади, враховуючи практичне спрямування навчально-виховного процесу, користувалися значною популярністю серед населення, що привело до збільшення їх кількості: у 1932 р. таких шкіл нараховувалося 18, де навчалось 5811 учнів (з них – 2120 українців) і працювало 220 учителів [4; 5, арк. 9–11].

Позитивну динаміку роботи продемонструвала руська чотирикласна державна горожанська школа в Севлюші, яку відкрито у 1920 році. Легкий доступ, можливість навчатися рідною мовою та вузькоспеціалізований напрям сприяли збільшенню чисельності абітурієнтів із 197 учнів у 1921/1922 н.р. до 389 учнів у 1925/1926 н.р. [2, с. 3–4].

Структура середніх шкіл була двоступеневою, нижчий рівень якої передбачав підготовку до вступу у фахові школи, а вищий, в окремих випадках, становив завершальний етап у здобутті певної професії. Місцеві органи влади, з метою задоволення потреб регіонального ринку праці у вузькоспеціалізованих торгівельних кадрах, відкривали спеціалізовані навчальні заклади.

Одним із них стала двокласна торгівельна школа в Мукачевому, випускники якої поповнювали лави економічно освіченої еліти. Для реалізації поставлених завдань до навчального закладу приєднано доповнюючу купецьку школу з руською мовою викладання. Завоювавши авторитет серед місцевого населення, у навчально-

му закладі відкрито угорські паралельні класи у 1924/1925 н.р., що надало можливість іншим національним меншинам навчатися рідною мовою [12, арк. 1–3]. В усіх структурних відділеннях школи фахові дисципліни викладали широкопрофільні спеціалісти-педагоги, які читали лекції з товарознавства, купецьких рахунків, торгівельної науки і кореспонденції, конторських вправ, горожанської науки, стенографії, каліграфії, машинопису та книговедення [13, арк. 1–7].

Основні види навчання доповнювалися обов'язковою навчальною практикою, яку проводили переважно у формі наукових екскурсій учнів під керівництвом учителів. Об'єктами їх зацікавленень була робота парових млинів, пивоварень, цукерень, банків, цегельень, державної фахової господарської школи, спиртних та горілчаних фабрик регіону. Науково-дослідницький інтерес сягав за межі рідних земель аж до Братислави, Брно і Праги, куди 18–25 травня 1925 р. відправились учні 2-го року торгівельної школи під керівництвом тимчасового професора І. Бронзея. Вони відвідали господарську виставу, а також ознайомилися з роботою різноманітних торгівельних і промислових підприємств [14, с. 9–10].

Адміністрація школи звертала особливу увагу на комплектацію навчально-методичної бази, яку представляли різноманітні кабінети з науковими збірками. Зокрема, професор В. Горбачевський в 1924/1925 н.р. впорядкував збірку торгівельних наук за тематичним розподілом на математику, кореспонденцію, торгівельну науку, книговедення та конторське приладдя. Я. Гошек завідував товарознавчою збіркою, яка вміщувала зразки товарів, прилади для перевірки якості товару, проєкційні і фотографічні засоби, лабораторний інвентар, а Б. Тобрман очолив збірку друкарських машин. До інфраструктури школи увійшло також окреме приміщення для інтернату, у якому в 1924/1925 н.р. проживало 29 вихованців і вихованок [15, с. 27]. За допомогою допоміжного інвентарю учні, під пильним наглядом педагогів, виконували науково-дослідні роботи у відповідних кабінетах-лабораторіях, що сприяло повноцінному засвоєнню нового матеріалу.

У 1925 р. при Мукачівській торгівельній школі відкрито перший клас торгівельної академії, куди без вступних випробувань зараховували випускників середніх шкіл, а право вступу на конкурсній основі надавалось вихованцям горожанських шкіл. Вступна кампанія передбачала складання письмових іспитів з математики та руської мови з етимологічним правописом, які визнавалися ключовими предметами в опануванні економічних знань [15, с. 29].

Професорсько-викладацький склад торгівельної академії в Мукачевому на кінець 1926/1927 н.р. нараховував 17 педагогів, професійний рівень викладання яких став запорукою невпинного зростання чисельності учнів – на 25% щорічно, що вивело школу в ранг найпопулярніших навчальних закладів краю. Віковий діапазон учнівської молоді коливався в межах від 14 до 23 років, проте спостерігалась перевага осіб 18–19-річних, що свідчило про їх свідомий вибір майбутньої професії. Не менш важливим критерієм у здобутті комерційної освіти стали сімейні традиції продовжувати батьківську справу, оскільки учні походили з родин

торгівців, ремісників, приватних власників, однак найбільша частка припадала на дітей урядовців, які формували крайовий адміністративний апарат [16, с. 11].

Позааудиторна робота студентів академії не обмежувалась фаховими екскурсіями по регіону, а передбачала ознайомлення молоді з досягненнями промислового виробництва у провідних країнах Європи. Упродовж 21 червня – 4 липня 1927 р. тривала закордонна екскурсія Німеччиною через Прагу, Ляйпциг, Магдебург, Гамбург, Берлін, Дечин, в ході якої оглянуто торгівельні дома, взірцеву виставку, цукрову, товарну та грошову біржі. Під час таких навчально-виховних заходів пильну увагу приділяли духовному й естетичному вихованню молодого покоління через ознайомлення з визначними пам'ятками культури та надбаннями світової цивілізації [16, с. 39–40]. Фахові екскурсії організовували на постійній основі завдяки систематичній фінансовій підтримці держави та приватних підприємств як меценатів.

У стінах академії для фізичного та високоморального виховання учнів діяли самодіяльні гуртки «Рідна нива», «Пласт» та спортивні секції, робота яких ґрунтувалась на врахуванні особистих вподобань, фізіологічного розвитку та стану здоров'я вихованців. Це, своєю чергою, сприяло утвердженню елементів фізичної культури в повсякденному житті народу [16, с. 44–45].

У 1926/1927 н.р. професори І. Трухлий та А. Шош каталогізували професорську й учнівську бібліотеку за фаховими відділами. Фундаментальними посібниками з торгівельних наук були підручники І. Цюкана «Наука о торгівлі», Фрид-Пижл-Трухлого «Купецька арифметика», М. Велигорського «Переглядна мінералогія» та «Наука книговодства» [16, с. 85–89]. Додатковим джерелом для пізнавально-навчальної діяльності учнів слугували фахові часописи «Кооперативна республіка», «Кооперативне молочарство», «Дружественний вісник» [16, с. 77–78].

До профільних навчальних предметів Мукачівської академії належали торгівельна наука, книговедення, стенографія, правознавство, народне господарство, руська, чеська, словацька, угорська, німецька та англійська мови, стенографічні вправи, лабораторні вправи, машинопис, наука про продаж, які викладали 16 штатних та 7 позаштатних педагогів [17, с. 23].

Вагомий внесок у становлення комерційної освіти регіону зробила державна двокласна торгівельна школа в Севлюші (1921 р.), до якої 1923 р. приєднано купецьку доповнюючу школу [18, с. 2; 19 арк. 1–2]. Освітня установа підпорядковувалась шкільному відділу крайового уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді, а фінансування забезпечувала «Кураторія торгівельної школи» (1925 р.). Аудиторний фонд закладу складався з машинописного, фізичного, товарознавчого та географічно-історичного кабінетів [20, с. 10]. Науковці-педагоги читали курси з математики, фізики, алгебри, геометрії, книговедення, товарознавства, купецьких рахунків, торгівельної науки, кореспонденції та стенографії. Однак це не підвищило якості навчально-виховного процесу, оскільки відчутною була гостра потреба у викладацьких кадрах та наочно виявилися недоліки навчальної програми [20, с. 13].

Педагогічну цінність становили підручники «Торгівельна кореспонденція» І. Цюкана, «Стенографія» Л. Гандяка, «Купецькі рахунки» М. Цегельського, «Литовські стремлення Підкарпатської Русі» В. Бирчака та ін. Окрім них, педколектив школи видавав власні науково-методичні матеріали, написані на основі опрацьованих чеських та німецьких практичних посібників [21; 22, с. 11]. Навчально-методична і художньо-публіцистична література, а також вітчизняна й зарубіжна періодика вміщувалися у бібліотеці торгівельної школи, у якій 1937/1938 н.р. нараховувалось уже 4935 книг [24, арк. 1–12].

Учнівська молодь займала активну громадську позицію, беручи участь в позашкільній роботі самодіяльних гуртків, шкільних крамниць, Пласту, доросту чехословацького Червоного Хреста, що сприяло формуванню цілісної, соціально активної та духовно багатой особистості [25, с. 9].

Окрім відродження українського шкільництва в самому регіоні, з 20-х років ХХ ст. для української еміграції в Чехо-Словаччині виникли сприятливі умови розвитку громадської та політичної думки, продуктивної діяльності національних наукових і культурно-освітніх установ.

16 травня 1922 р. розпочала свою роботу українська національна політехніка – УГА у Подєбрадах, організована громадськими і науковими силами української еміграції в Чехо-Словаччині за сприяння офіційної влади [26]. Навчальний план на економічно-кооперативному факультеті УГА упродовж 1925/1932 н.р. розширився до 36 предметів, серед яких найбільше уваги приділяли методиці викладання бухгалтерії, кооперативного кредиту, хлібно торгівлі, ревізії, кооперативних дисциплін тощо [27].

На початку 1930-х років, внаслідок господарсько-економічної кризи, зменшення субсидій від уряду, низького матеріального забезпечення студентської молоді, українська еміграція змушена була шукати нові форми для пролонгування діяльності вишу, що завершилось відкриттям УТГІ позаочного навчання при Академії [28; 29]. Хоча навчальний заклад знаходився у Подєбрадах, він не став емігрантською школою, а фактично перетворився на територіальний центр технічно-господарської освіти для жителів різних регіонів України, спричинившись до збільшення національних фахово-кваліфікованих кадрів, потрібних для покращення матеріального добробуту українців. Новостворений інститут був першою національною технічно-господарською школою заочних високошкільних студій на зразок американських і деяких європейських заочних шкіл, однак пристосованою до українських умов і потреб [29].

Висновки і пропозиції. Отже, зміна геополітичної ситуації в Європі вплинула на формування освітніх моделей та визначила основні напрямки розвитку комерційної освіти Підкарпатської Русі впродовж міжвоєнного періоду. Система державного торгівельного шкільництва розвивалася на основі принципу взаємопов'язаності усіх освітніх ланок, кожна з яких забезпечувала достатній рівень економічних знань. Провідною тенденцією у формуванні типології торгівельних шкіл було врахування потреб ринку праці, що сприяло створенню розгалуженої мережі вузькоспеціалізованих навчальних закладів цього профілю.

У досліджуваний період комерційну освіту в Підкарпатській Русі пропонували державні торговельні навчальні заклади, рейтинг яких очолювали торговельні академії як вищі навчальні заклади; середню ланку представляли торговельні школи, однорічні торговельні курси та державні промислові школи. Завдяки різноманітним формам навчання здійснювалася професійна самоактуалізація студентів, яка приводила до позитивного сприйняття і розуміння ними професійних завдань, пошуку шляхів їх розв'язання, оцінки особистісних ресурсів і формування готовності до майбутньої професійної діяльності у торговельній, банківській, страховій та іншій галузях або на посадах державних службовців. Про високий рівень науково-методичної роботи професорсько-викладацького складу торговельних акаде-

мій свідчить систематичне проведення наукових конференцій, педагогічних нарад на актуальні дидактичні теми і методичних дискусій.

Дана стаття не претендує на вичерпний аналіз проблем становлення та функціонування закладів комерційної освіти Підкарпатської Русі в означений період. Її особливості вимагають теоретичного і практичного вирішення таких аспектів, як використання нових інноваційних педагогічних технологій навчання фахових дисциплін комерційного спрямування, співіснування та співдіяльності торговельних навчальних закладів різного ступеня та форм власності, науково-педагогічна діяльність Української Господарської Академії в Подєбрадах, а також ефективність поєднання різноманітних підходів до організації навчально-виховного процесу.

Список літератури:

1. Віднянський С. В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.) / С. В. Віднянський. – Київ, 1994. – 79 с.
2. Годовой отчет (звѣт) русской держ. гражд. (горож.) школы в Севлюшѣ за школьный год 1927–28. – Ужгород, 1928. – 43 с.
3. Предложено на организацию горожанської и середної школы // Учитель. – Ужгородъ, 1923. – Чис. 4. – С. 107.
4. Ворон А. Народне шкільництво на Підкарпатті / А. Ворон // Рідна школа. – Львів, 1932. – Чис. 1. – С. 5.
5. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). – Ф. 28 Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1938 рр. – Оп. 1. – Спр. 3268. – 11 арк.
6. Типы школъ. Якоѣ школы намъ треба // Учитель. – Ужгородъ, 1920. – Чис. 7. – С. 1–4; Чис. 8. – С. 3.
7. Кооперативнѣ курсы для учителей // Кооператива. – Ужгородъ, 1924. – Чис. 4–6. – С. 5–6.
8. Научнѣ ваканцінѣ курсы для учительвъ // Учитель. – Ужгородъ, 1920. – Чис. 4. – С. 7.
9. Звѣдомлення з діяльності Ревізіійного союзу українських кооператив за час від 1 липня 1928 р. до 30 червня 1929 р. – Львів, 1929. – 10 с.
10. Изъ статистики школьництва на Подкарпатской Руси въ р. 1920/21 // Учитель. – Ужгородъ, 1921. – Чис. 6. – С. 94–95.
11. Українське шкільництво в цифрах // Рідна школа. – Львів, 1934. – Чис. 2. – С. 12.
12. ДАЗО. – Ф. 1513 Мукачівська державна торговельна академія, м. Мукачево. 1925–1944 рр. – Оп. 1. – Спр. 1. – 3 арк.
13. ДАЗО. – Ф. 1513 Мукачівська державна торговельна академія, м. Мукачево. 1925–1944 рр. – Оп. 1. – Спр. 2. – 7 арк.
14. Звѣт державної двоклясової торговельної школи в Мукачевѣ за школьный рѣк 1924–1925. – Мукачево: Тип. «Паннонія», 1925. – 31 с.
15. Звѣт державної двоклясової торговельної школи в Мукачевѣ за школьный рѣк 1924–1925. – Мукачево: Тип. «Паннонія», 1925. – 31 с.
16. V Звѣт дирекціѣ державної торговельної академіѣ в Мукачевѣ за шкѣльный рѣк 1926–1927. – Мукачево: Книгопечатня Гринштейн, 1927. – 97 с.
17. XV Звѣт державної торговельної академіѣ в Мукачевѣ за шкѣльный рѣк 1936–1937. – Мукачево: Друкарня Гринштайн, 1937. – 103 с.
18. VIII Звѣт держ. 2 кл. торговельної школи в Севлюши за шкѣльный рѣк 1928–29. – Ужгород, 1929. – 26 с.
19. ДАЗО. – Ф. 495 Севлюшська торговельна школа, м. Севлюш 1921–1944 рр. – Оп. 1. – Спр. 3. – 27 арк.
20. Справозданя державної торговельної школи в Севлюшѣ за школьный рок 1922/1923. – Ужгородъ, 1923. – 14 с.
21. VIII Звѣт держ. 2 кл. торговельної школи в Севлюши за шкѣльный рѣк 1928–29. – Ужгород, 1929. – 26 с.
22. Сірополко С. Професійна освіта в Чехословаччині / С. Сірополко // Рідна школа. – Львів, 1938. – Чис. 6. – С. 113–114.
23. XII Звѣт держ. 2 кл. торговельної школи в Севлюши за шкѣльный рѣк 1932–33. – Sevlus, 1933. – 30 с.
24. ДАЗО. – Ф. 800 Севлюшська державна торговельна школа, м. Севлюш (Виноградів). 1923–1944 рр. – Оп. 1. – Спр. 6. – 12 арк.
25. XVII Звѣт держ. 2 кл. торговельної школи в Севлюши за шкѣльный рѣк 1937–38. – Sevlus, 1938. – 21 с.
26. Шевченів І. Українська господарська академія в Чехословацькій Республіці / І. Шевченів // Сільський Господар. – Львів, 1926. – Чис. 8. – С. 138.
27. Десятиліття укр. госп. академії в Ч. С. Р. // Кооперативна Республіка – Львів, 1932. – Чис. 9. – С. 230.
28. Дванадцятиліття української господарської академії в Подєбрадах // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1934. – Чис. 22. – С. 7.
29. Український Техн. Господ. Інститут заочного навчання // Рідна школа. – Львів, 1932. – Чис. 13–14. – С. 260.

Шайнер А.И.

Национальный университет «Львовская политехника»

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КОММЕРЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ В МЕЖДУВОЕННЫЙ ПЕРИОД

Аннотация

В статье подана общая характеристика коммерческого образования как общественного и педагогического феномена; отражена деятельность заведений профессиональной подготовки торгово-экономического направления и определено их роль и место в системе профессионального образования Подкарпатской Руси в 1919-1939 гг.; воспроизведена модель торгового образования как равноправной составляющей общей системы образования региона; проанализировано содержание, методическое обеспечение и особенности организации учебного процесса в коммерческих учебных заведениях; доказано, что исследуемые процессы развивались в контексте европейской теории и практики, а их эволюционное продвижение определялось многовековыми традициями и внедрением передовых педагогических идей отечественной и зарубежной профессиональной педагогики; осуществлена проекция прогрессивного историко-педагогического опыта в условиях трансформации современной национальной системы профессионального образования.

Ключевые слова: Подкарпатская Русь, коммерческое образование, торговое образование, торговая школа, торговая академия.

Shayner A.I.

Lviv Polytechnic National University

PECULIARITIES OF COMMERCIAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS IN SUB-CARPATHIAN RUSS IN INTERWAR PERIOD

Summary

General characteristic of commercial education as a social and pedagogical phenomenon is outlined in the article. The activity of trade professional training establishments as well as the role and the place in the system of vocational schooling in Sub-Carpathian Russ (Pidkarpatska Russ) during 1919-1939 are highlighted; the model of commercial schooling as an equitable constituent of general educational system is reproduced; the content, methodological documents together with peculiarities of educational process in commercial educational establishments are analyzed; the processes under the study are proved to have been developing in the context of European theory and practice and their evolutionary progress was determined by centuries-old traditions and implementation of advanced pedagogical ideas of domestic and foreign pedagogic; the projection of progressive historical and pedagogical experience under conditions of vocational education modern national system transformation has been brought about.

Keywords: Sub-Carpathian Russ (Pidkarpatska Russ), commercial education, commercial schooling, commercial school, commercial academy.

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОРСЬКОЇ ПРАЦІ НА ТОЛЕРАНТНІСТЬ МОРЯКІВ МІЖНАРОДНИХ ЕКІПАЖІВ

Шерман М.І.

Херсонський державний університет

На підставі аналізу відомостей фахово-орієнтованих джерел та матеріалів власних досліджень проаналізовано особливості професійної діяльності та життєдіяльності моряків сучасного торговельного флоту у складі міжнародного екіпажу. З'ясовано, що основними особливостями у контексті дослідження є відносна соціальна ізоляція, інформаційний дефіцит, вимушена обмеженість безпосереднього соціального оточення, відсутність чіткого розділення виробничої та побутової сфер, неможливість організації «приватного» простору. Окреслені особливості підсилюють чинники, потенційно здатні спровокувати міжособистісні та міжгрупові конфлікти, а саме етнічні стереотипи, етноцентризм, істотну відмінність національних менталітетів, груповий фаворитизм. Запропонована дефініція толерантності моряка як складного особистісного утворення, невід'ємної складової його професійної культури, що надає можливість особі активно взаємодіяти із зовнішнім світом та професійним оточенням з метою відновлення своєї нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації до умов буття та праці, розвитку позитивних взаємин з собою та оточенням у проблемних і стресових ситуаціях на основі взаєморозуміння, взаємоповаги, знанні етнокультурних та релігійних особливостей інших членів екіпажу, вираженості та стриманості, критичного ставлення до культурних стереотипів.

Ключові слова: морська праця, міжнародний екіпаж, толерантність, професійна культура моряка.

Постановка проблеми. Останні десятиліття розвитку людства характеризуються лавиноподібним зростанням наукових відкриттів та винаходів, небувалим сплеском розвитку технологій, що супроводжувалося гуманітарною кризою, спровокованою прозорістю кордонів та виникненням кіберпростору. Ці нові чинники середовища буття людини загострили етнічні, релігійні, економічні, культурологічні, ідеологічні проблеми між народами, окремими релігійними групами, територіальними громадами та проблемами взаємодії та спілкування між окремими особами та групами осіб, об'єднаних за певною ознакою. Як наслідок, світ стає менш стабільним та більш конфліктним, що змушує урядовців, політичних діячів, науковців, громадських, культурних та духовних лідерів шукати реальні засоби забезпечення співіснування різних людей та соціальних груп в єдиному світі.

Сучасний ринок морських перевезень має чітко окреслений міжнародний характер, він є інтернаціональним, мультикультурним та поліетнічним за своєю сутністю. Разом з тим, у суспільстві та науковій спільноті формується думка про те, що значна кількість фахівців у сучасному відкритому світі здійснюють свою професійну діяльність в умовах різних ментальностей, етичних, релігійних, традиційних, побутових звичок, уподобань, способів буття та самореалізації і професійної реалізації окремих осіб у складі професійних спільнот, колективів, етнічних утворень.

У цьому зв'язку фундаментальною умовою здійснення успішної професійної діяльності у поліетнічному, мультикультурному та багатокофесійному колективі є наявність у ньому морально-психологічного клімату, що характеризується взаєморозумінням, терпимістю, здатністю до компромісу, повагою до думок, переконань, морально-етичних установок та релігійних обмежень кожного члена колективу, превалюванням розуміння того, що функціональні обов'язки, статутні вимоги, умови контракту та інші документи, що регламентують взаємовідносини у вироб-

ничому колективі та між окремими його членами та працедавцем є єдиними для всіх незалежно від національності, кольору шкіри або релігійних переконань. Таким чином, запорукою успішного функціонування виробничих поліетнічних структур, колективів, професійних спільнот є розуміння того, що «інше» не означає «гірше», а особистісна відмінність не звужує, а розширює та доповнює міжособистісний простір життєдіяльності, професійної діяльності та особистісного розвитку.

Відсутність такого розуміння провокує міжособистісні та міжгрупові конфлікти, неприйняття колективом окремих осіб або груп, ігнорування їхніх ініціатив, нехтування вимогами та загальними правилами, що озвучуються або в інший спосіб доносяться до інших членів професійної спільноти. Подібні конфлікти можуть відбуватися у відкритій або латентній формі, вони є джерелом нехтування виробничими вимогами, професійними обов'язками, систематичних порушень дисципліни та законності, нестатутних відносин у колективі, у крайніх випадках – кримінальних злочинів, спрямованих проти осіб, які чимось відрізняються від інших членів професійної спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У фаховій літературі, сучасних монографічних та дисертаційних дослідженнях достатньо уваги приділяється феномену толерантності. Дослідники цього явища вкладають різний зміст у розуміння дефініції «толерантність». Так, точка зору експертів ЮНЕСКО, зафіксована у «Декларації принципів толерантності», свідчить про те, що толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (у тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Інакше кажучи, толерантність забезпечує відмову від догматизму і абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини [6, с. 177].

Російська дослідниця А.А. Погодіна [16, с. 5] вважає, що толерантність є активною позицією, сформованою на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини, і толерантність не є

виправданням утискам або посяганню на ці основні цінності. Толерантність розуміється як спосіб співіснування людей, груп людей та держав.

Досліджуючи толерантність як філософсько-соціологічна проблему, Ю.І. Іщенко наводить тлумачення цього терміну у мовах різних народів [12, с. 45]. Автор зазначає, що загальний зміст поняття толерантності для різних етносів та мов є похідним від від їхнього історичного досвіду. Так, в англійській мові толерантність – «готовність і здатність без протесту сприймати особистість чи річ», у французькій – «повагу свободи іншого, його спосіб мислення, поведінки, політичних і релігійних поглядів». У китайській мові бути толерантним значить «дозволяти, виявляти великодушність по відношенню до інших». В арабській толерантність – «прощення, полегкість, м'якість, поблажливість, жаль, прихильність, терпіння... налаштованість по відношенню до інших», у перській – «терпіння, терпимість, витривалість, готовність до примирення». В українській мові існують два слова з подібним значенням – толерантність і терпимість. Термін «толорантність» звичайно використовується в медицині й у гуманітарних науках, означаючи «відсутність чи ослаблення реагування на певний несприятливий чинник у результаті зниження чутливості до його впливу» [12, с. 45].

Науковці, що досліджували феномен толорантності, не могли залишити осторонь суспільно-політичні та психолого-педагогічні аспекти цього явища. Дослідники Г.У. Солдатова [20; 19] та М.Б. Хомяков [24; 25; 26], Е. Фромм та Р. Хірау [23, с. 159] досліджували соціально-політичний контекст толорантності. Загальним висновком, відображеним у наведених вище працях, є розуміння толорантності як поваги до свободи іншої людини, її поглядів, думок, поведінки, у поведінковому аспекті толорантність трактується як милостивість, делікатність, прихильність до іншого.

У психолого-педагогічному аспекті толорантність декларується як готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди і порозуміння [2; 8; 9; 17; 19; 22] завдяки зниженню в особі сенситивності до фактів взаємодії, що пов'язане з особливостями комунікації, темпераменту, умов праці та мешкання, із захистом від фрустрації, з комплексом імперативних настанов щодо прояву великодушності стосовно іншого.

На нашу думку, найбільш придатним для використання у нашому дослідженні є схожі означення толорантності, наведені у працях Т. Бакка [19, с. 30] та Г. Кустової [14]. Автори розуміють толорантність як інтегральну характеристику індивіда, що визначають його здатність в проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації, недопущення конфронтації і розвитку позитивних взаємин з собою і з навколишнім світом.

Як наслідок, формування толорантності повинно забезпечити психологічну стійкість, емоційну та етичну зрілість особи, яка перебуває у поліетнічному та мультикультурному середовищі. Таким чином, толорантність є особистісним утворенням, що надає можливість особі активно взаємодіяти із зовнішнім світом з метою віднов-

лення своєї нервово-психічної рівноваги, успішно адаптуватися до умов буття та праці, розвивати позитивні взаємини з собою та оточенням у проблемних і стресових ситуаціях.

У цьому зв'язку виникає зацікавленість фахівців у галузі професійної підготовки моряків до проблеми забезпечення толорантності у процесі функціонування багатонаціональних екіпажів торговельного флоту. З метою обґрунтування дефініції «толорантність моряка торговельного флоту» доцільно проаналізувати умови праці моряка та чинники впливу умов праці на особистість.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Специфіці професійної підготовки та професійної діяльності моряків у сучасних умовах стосовно тематики нашого дослідження присвячена низка наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених. Питання формування професійної компетентності, алгоритмічної культури майбутніх судноводіїв висвітлювались у працях І.В. Сокола [18], С.А. Волошинова [4, с. 105], комунікативні аспекти професійної іншомовної підготовки частково відображені у працях Чернікової та Шермана [29, с. 484], проблематика формування інформаційної культури та проблеми визначення професійної ідентичності майбутніх судноводіїв представлені у працях Безбах та Шермана [27; 28]. Жиртуева Н. С. розглядала етико-релігійну толорантність у контексті забезпечення життєдіяльності судна [7]. Разом з тим, нами не виявлено у психолого-педагогічних фахових джерелах системних досліджень, присвячених дефінітивному аналізу толорантності як особистісного утворення та елемента професійної культури майбутніх моряків.

Саме наявність проблем міжособистісної та міжгрупової комунікації в поліетнічних екіпажах морських суден торговельного флоту, у складі яких перебувають громадяни України, та відсутність достатнього наукового обґрунтування шляхів подолання цих суперечностей у процесі професійної підготовки майбутніх моряків в українських морських ВНЗ актуалізують тематику нашого дослідження.

Метою нашої статті є аналіз підходів до визначення толорантності майбутнього моряка як особистісного утворення та складової його професійної культури. Для досягнення сформульованої мети нами повинні бути вирішені наступні завдання:

- проаналізувати змістове наповнення терміну «толорантність» у фахових наукових джерелах;
- дослідити умови здійснення професійної діяльності моряків у складі поліетнічного та мультиконфесіонального екіпажу;
- з'ясувати місце толорантності як особистісного утворення моряка у структурі його професійної культури.

Виклад основного матеріалу. У низці психолого-педагогічних джерел наведені різні аспекти умов професійної діяльності моряків та характеристики перебігу професійної діяльності протягом рейсу.

У працях фахівців соціально-психологічного напрямку [3; 10; 13] сформувалося бачення морської праці як неперервного процесу, що поєднує не тільки професійну діяльність, але й життєдіяльність людини в рамках автономної техніч-

ної системи – судна, та у постійному протягом рейсу колективі – екіпажі судна. Істотною відмінністю від здійснення професійної діяльності на будь-якому іншому виробничому об'єкті, крім космічних кораблів, є те, що людина перебуває на ньому цілодобово, залишаючись там і після закінчення робочого дня (зміни).

Отже, адаптація морських фахівців до умов здійснення професійної діяльності у складі екіпажу виявляється істотно складнішою у порівнянні з представниками інших професій, що зумовлено як впливом технологічної системи судна та зовнішнього середовища, так і суміщенням професійної діяльності та життєдіяльності в єдиних просторово-часових умовах [21, с. 211].

Особливості умов морської праці в основному визначають наступні чинники:

- авторитарний, заснований на статутних вимогах стиль керівництва екіпажем з метою забезпечення безумовного та ефективного виконання функціональних обов'язків всіма його членами, формування згуртованості та спрацьованості, особливо в екстремальних технологічних, кліматичних, військових та інших обставинах;

- відносна соціальна ізоляція, що є результатом відриву від звичного берегового середовища та тривалого перебування в обмеженому просторі судна у складі постійного колективу і наслідком якої є втрата емоційних зв'язків родинного характеру та притаманних найближчому оточенню, звуження соціальних ролей особи та витіснення їх статутною необхідністю;

- інформаційний дефіцит, незадоволена потреба у нових враженнях, відсутність яскравих значимих подій, як наслідок – стан нудьги, постійної невдоволеності, дратівливості, монотонії;

- вимушена обмеженість безпосереднього соціального оточення, виникнення відчуття надмірної комунікації, як наслідок – небажання спілкуватися, або деформоване спілкування через необхідність дотримання статутних вимог, що провокує напруженість в екіпажі та підвищує імовірність конфліктів;

- відсутність чіткого розділення виробничої та побутової сфер, безпосередня просторова близькість місць здійснення професійної діяльності, відпочинку та проведення вільного часу у практично фіксованому колі одних і тих же осіб, як наслідок – неможливість організації «приватного» простору, занурення моряка у стан стійкого психологічного дискомфарту.

Таким чином, на підставі розгляду основних особливостей умов морської праці та дії похідних від них чинників на особистість моряка, обґрунтованим є припущення щодо зростання протягом рейсу нервово-психічної напруги, емоційної втоми, дратівливості, зниження особистісного контролю стану морських фахівців.

Отже, умови морської праці об'єктивно сприяють погіршенню морально-психологічного клімату у колективі, провокують загострення міжособистісних відносин між членами екіпажу та підвищують імовірність виникнення міжособистісних та міжгрупових конфліктів. Подібна точка зору на ситуацію у екіпажах морських суден під час рейсів знайшла своє відображення у працях дослідників психології конфліктів Н.В. Гришиної [5, с. 319] та В.Н. Мясичева [15, с. 44].

Особливе місце у процесі дослідження толерантності як складової професійної культури моряка займають визначення та характеристика джерел потенційних конфліктів між членами екіпажу, що належать до різних культур, етносів, конфесій. Доповнюючи відомості, наведені у праці російської дослідниці О.А. Істоміної [11, с. 26] на підставі узагальнення нею матеріалів плавальної практики та результатів професійної діяльності випускників морських ВНЗ у складі багатонаціональних екіпажів власними результатами, одержаними у процесі дослідження становлення професійної ідентичності майбутніх судноводіїв [28, с. 202], з'ясовано, що основними джерелами конфліктів у міжнародних екіпажах є:

- етнічні стереотипи, тобто, упереджене негативне ставлення щодо людей певної національності, і етноцентризми;

- істотна відмінність національних менталітетів, зумовлена релігійними або культурними відмінностями, що вивляються у недбалому ставленні до національної кухні, зокрема – «священним» тваринам, способам готування їжі, етикету, до роботи, у тому числі – до оцінювання й оплати праці, до обов'язків конкретних фахівців, до посадових повноважень командного складу, до традицій, звичаїв, ритуалів, особистої гігієни, «морських» прикмет, прислів'їв та приказок;

- груповий фаворитизм, коли неформальні групи будуються з людей однієї національності, потім ці відносини переносяться на сферу професійної діяльності, руйнуючи ієрархію та статутний порядок взаємовідношень в екіпажі, що призводить до порушень в роботі та сприяє виникненню нестатутних відношень та відвертих конфліктів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, узагальнюючи наведене вище науковою спільнотою бачення проблеми формування толерантності як філософської, морально-етичної і соціальної проблеми та враховуючи специфічні особливості морської праці і характеристику джерел потенціальних конфліктів у міжнародних екіпажах торговельних суден морського флоту, ми можемо сформулювати наступні **висновки**:

- толерантність є однією з умов забезпечення безпеки життєдіяльності судна, багатонаціонального екіпажу та вантажу;

- відсутність толерантності у професійній спільноті, якою є міжнародний екіпаж, провокує конфлікти на національному, релігійному, політичному ґрунті, тобто, формується її зворотний бік – інтолерантність, що є джерелом нестатутних стосунків, адміністративних правопорушень, порушень дисципліни, режиму несення вахти тощо, що є безпосередньою загрозою для безпеки судна, екіпажу, вантажу, портових споруд та персоналу портів;

- толерантність моряка є складним особистісним утворенням, невід'ємною складовою його професійної культури, що надає можливість особі активно взаємодіяти із зовнішнім світом та професійним оточенням з метою відновлення своєї нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації до умов буття та праці, розвитку позитивних взаємин з собою та оточенням у проблемних і стресових ситуаціях на основі взаєморозуміння, взаємоповаги, знанні етно-культурних та релігійних особливостей інших членів екіпажу, ви-

важеності та стриманості, критичного ставлення до культурних стереотипів.

На нашу думку, окремого дослідження вимагають питання уточнення структури толерантності моряка, методики та технології її форму-

вання в умовах морського ВНЗ, співвідношення толерантності та інших складових професійної культури моряка, визначення меж толерантності у контексті збереження національної та професійної ідентичності українських моряків.

Список літератури:

1. Бакка Т. Подолання негативних проявів стереотипного мислення та формування толерантності як основи співжиття в полікультурному суспільстві / Т. Бакка // Історія в школах України. – 2010. – № 4. – С. 29–33.
2. Братченко С. Л. Межличностный диалог и его основные атрибуты / С. Л. Братченко // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. – М., 1997. – С. 201–222.
3. Вересоцкий Э. С., Парохин В. Н. Труд и отдых плавостова: человеческий фактор в экипаже // Э. С. Вересоцкий, В. Н. Парохин. – М.: Транспорт, 1986. – 215 с.
4. Волошинов С. А. Алгоритмічна підготовка судноводіїв в умовах інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища / С. А. Волошинов // Інформаційні технології в освіті. – 2010. – № 8. – С. 103–108.
5. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 544 с.
6. Декларація принципів толерантності // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3–4. – С. 177.
7. Жиртуева Н. С. Этико-религиозная толерантность как условие безопасности жизнедеятельности судна / Н. С. Жиртуева // Водный транспорт. – 2012. – Вып. 1. – С. 49–53. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vodt_2012_1_12
8. Знобей О. В. Визначення компонентів, критеріїв та рівнів сформованості толерантності майбутніх соціальних педагогів [Текст] / О. В. Знобей // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Сумський пед. ун-т ім. А. С. Макаренка; [ред. кол.: А. А. Сбруєва, Б. В. Год, О. В. Єременко та ін.]. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – № 6/7 (16/17). – С. 330–339.
9. Знобей О. В. Формування толерантності майбутніх соціальних педагогів у процесі практичної підготовки [Текст] / О. В. Знобей // Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів, 20–21 квітня 2011 р., м. Суми / М-во освіти, науки, молоді та спорту України, Ін-т інновац. технологій і змісту освіти МОНМС України; [ред. кол.: А. А. Сбруєва, О. Ю. Щербина-Яковлева, В. А. Косяк та ін.]. – Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – С. 209–210.
10. Истомина О. А., Орлова М. Ю. Морские экипажи: опыт социально-психологического изучения / Морской Государственный университет им. адм. Г. И. Невельского / кафедра «Психофизиологии и психологии труда в особых условиях» / О. А. Истомина, М. Ю. Орлова. – Владивосток, 2005. – 142 с.
11. Истомина О. А. Методические указания к разделу «Психология группы» курса «Профессиональная психология моряка» / Федеральное агентство морского и речного транспорта / Морской Государственный университет им. адм. Г. И. Невельского / кафедра «Психофизиологии и психологии труда в особых условиях» / О. А. Истомина. – Владивосток, 2006. – 83 с.
12. Іщенко Ю. І. Толерантність як філософсько-соціологічна проблема // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 4. – С. 45.
13. Криворучко П. П. Психологічне забезпечення професійної діяльності корабельних спеціалістів у тривалому плаванні. Дис. канд. психол. наук.: 20.02.02. – Київ: КВГУ, 2006. – 263 с.
14. Кустова Г. Феномен толерантності і механізми формування толерантності в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Г. Кустова // Сайт «Исток души». – Режим доступа: http://istok.ucoz.ua/publ/fenomen_tolerantnosti_i_mekhanizmi_formuvannja_to_lerantnosti_v_umovakh_globalizacii_kustova_ganna/1-1-0-3
15. Мясичев В. Н. Психология отношений. – М.: Московский психолого-социальный институт // В. Н. Мясичев. – Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1995. – 356 с.
16. Погодина А. А. Толерантность: термин, смысл, позиция, программа // История: прил. к газ. «Первое сентября». 2002. Март (№ 11). – С. 4–7.
17. Рожков М. И. Воспитание толерантности у школьников: [Учебно-методическое пособие] / М. И. Рожков, Л. В. Байбородова, М. А. Ковальчук. – Ярославль: Академия развития, 2003. – 192 с.
18. Сокол І. В. Формування професійної компетентності майбутніх судноводіїв у процесі вивчення фахових дисциплін [Текст]: автореферат. ... канд. пед. наук, спец.: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / І. В. Сокол. – Херсон: МОН, молоді та спорту Укр. Херсонський держ. ун-т, 2011. – 20 с.
19. Солдатова Г. У. Жить в мире с собой и другими: Тренинг толерантности для подростков / Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова, О. Д. Шарова. – М.: Генезис, 2000. – 112 с.
20. Солдатова Г. У. Практическая психология толерантности (электронный ресурс). – <http://www.tolz.ru/library/?de=0&id=425>
21. Страхов А. П. Адаптация моряков в длительных океанических плаваниях / А. П. Страхов. – М.: Медицина, 2006. – 380 с.
22. Тодорцева Ю. В. Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Юлія Вікторівна Тодорцева. – Одеса, 2004. – 276 с.
23. Фромм Э., Хирау Р. Предисловие к антологии «Природа и человек» // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М.: Прогресс, 1990. – С. 146–168.
24. Хомяков М. Б. Мультикультурализм и толерантность: «за» или «против» разнообразия // Толерантность как фактор противодействия ксенофобии: управление рисками ксенофобии в обществе риска. Коллективная монография. – М., 2011. – С. 52–73.
25. Хомяков М. Б. Толерантность и ее границы: размышления по поводу современной англо-американской теории // Философские и лингво-культурологические проблемы толерантности. Коллективная монография. – М.: Олма-Пресс, 2005. – С. 15–28.
26. Хомяков М. Б. Толерантность: парадоксальная ценность // Журнал социологии и социальной антропологии. 2003. – Т. VI. № 4. – С. 98–112.
27. Шерман М. І., Безбах О. М. Інформаційна культура майбутніх інженерів-судноводіїв як психолого-педагогічний феномен / Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології / Збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. – Вип. 1 (10). – Херсон, 2014. – С. 190–193

28. Шерман М. І., Безбах О. М. Професійна ідентичність як чинник формування інформаційної культури майбутніх судноводіїв / Науковий журнал «Молодий вчений»: № 12 (15) грудень, 2014. – Частина II. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 199-203.
29. Шерман М. І., Чернікова В. О. Формування іншомовної професійної компетентності майбутніх судноводіїв засобами інформаційно-комунікаційних технологій / Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології / Збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. – Вип. 1 (9). – Херсон, 2013. – С. 482-487.

Шерман М.І.

Херсонський державний університет

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ОСОБЕННОСТЕЙ МОРСКОГО ТРУДА НА ТОЛЕРАНТНОСТЬ МОРЯКОВ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭКИПАЖЕЙ

Аннотация

На основании анализа сведений профессионально ориентированных источников и материалов собственных исследований проанализированы особенности профессиональной деятельности и жизнедеятельности моряков современного торгового флота в составе международного экипажа. Установлено, что основными особенностями в контексте исследования являются относительная социальная изоляция, информационный дефицит, вынужденная ограниченность непосредственного социального окружения, отсутствие четкого разделения производственной и бытовой сфер, невозможность организации «личного» пространства. Очерченные особенности усиливают факторы, потенциально способные спровоцировать межличностные и межгрупповые конфликты, а именно этнические стереотипы, этноцентризм, существенное отличие национального менталитета, групповой фаворитизм. Предложена дефиниция толерантности моряка как сложного личностного образования, неотъемлемой составляющей его профессиональной культуры, которая предоставляет личности активно взаимодействовать с внешним миром и профессиональным окружением с целью возобновления своего нервно-психического равновесия, успешной адаптации, к условиям бытия и труда, развития позитивных взаимоотношений с собой и окружением в проблемных и стрессовых ситуациях на основе взаимопонимания, взаимоуважения, знания этно-культурных и религиозных особенностей других членов экипажа, взвешенности и сдержанности, критического отношения к культурным стереотипам.

Ключевые слова: морской труд, международный экипаж, толерантность, профессиональная культура моряка.

Sherman M.I.

Kherson State University

STUDY OF MARITIME SAFETY FEATURES FOR TOLERANCE INTERNATIONAL CREW SAILORS

Summary

Based on the analysis of professionally oriented information sources and materials of own research analyzes the features of professional activity and life of the modern sailor of the merchant Navy as part of an international crew. It is established that the main features in the context of the study are the relative social isolation, information deficit, forced the limitations of the immediate social environment, absence of clear division of industrial and domestic spheres, the inability of the organization «personal» space. Outlined features increase the factors that have the potential to provoke interpersonal and intergroup conflict, namely ethnic stereotypes, ethnocentrism, the significant difference of national mentality, group favoritism. The proposed definition of tolerance of a sailor as a complex personal education, an integral component of his professional culture that allows the individual to interact with the outside world and professional environment with the purpose to restore his mental equilibrium, successful adaptation to the conditions of existence and labour, the development of positive relationships with themselves and the environment in problematic and stressful situations on the basis of mutual understanding, respect, knowledge of ethno-cultural and religious characteristics of other members of the crew, balance and restraint, a critical attitude to cultural stereotypes.

Keywords: marine work, an international crew, tolerance, professional culture of a sailor.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 343.157

РЕФОРМУВАННЯ ПРОВАДЖЕНЬ З ФОРМАЛЬНО-ЮРИДИЧНОЇ ПЕРЕВІРКИ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Бобечко Н.Р.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті аналізуються форми проваджень, покликаних здійснити формально-юридичну перевірку судових рішень, – касаційне провадження та провадження у Верховному Суді України. Розглядаються моделі касаційного провадження. Вказується на те, що провадження у Верховному Суді України не узгоджується з вимогами принципу правової визначеності. Звертається увага на правові позиції Європейського суду з прав людини з приводу функціонування даного провадження. Коротко характеризуються підстави для перегляду судових рішень Верховним Судом України. Сформульовано пропозицію щодо запровадження у кримінальному судочинстві України касації в інтересах закону.

Ключові слова: касаційне провадження, провадження у Верховному Суді України, принцип правової визначеності, касація в інтересах сторін, касація в інтересах закону, єдність та стабільність судової практики.

Постановка проблеми. Останніми роками відбулось чимало позитивних змін у регламентації проваджень з оскарження й перевірки судових рішень у кримінальному судочинстві. Поступово науковцям вдається викоренити зі свідомості законодавця та практичних працівників стереотип, що розширення прав учасників судового провадження на оскарження судових рішень ускладнюватиме, перешкоджатиме діяльності державних органів та службових осіб, які ведуть кримінальний процес.

Водночас, залишається безспірним той факт, що запроваджені кримінальні контрольні провадження, зокрема ті, що покликані здійснити формально-юридичну перевірку судових рішень, не достатньо ефективні для виконання покладених на них завдань, що вимагає пошуку оптимальних шляхів їх реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми касаційного провадження та провадження у Верховному Суді України стали предметом робіт Р.Ш. Бабаєли, В.М. Беднарської, С.В. Глущенко, О.М. Дроздова, Д.С. Дударева, Є.В. Літвінова, А.І. Редьки, М.І. Сірого, С.А. Солоткого, О.Л. Стасюк, Н.О. Турмана, Є.М. Чупринської, Л.В. Юрченко та інших дослідників. Праці вказаних та інших авторів заклали теоретичне підґрунтя у вивченні суті, завдань, значення та процесуальних особливостей даних форм проваджень з оскарження й перевірки судових рішень у кримінальному судочинстві України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Утім питання ефективності та подальшого реформування касаційного провадження і провадження у Верховному Суді України в цілому, а не окремих їх інститутів, у сучасних умовах одержали поверхневе висвітлення. Ефективність процесуальної діяльності вищих органів у системі судів загальної юрисдикції позначається на авторитеті судової влади, довірі до неї як окремих учасників судового провадження, так і громадськості загалом.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення напрямків реформування прова-

джень з формально-юридичної перевірки судових рішень у кримінальному процесі України – касаційного провадження та провадження у Верховному Суді України.

Виклад основного матеріалу. Залежно від завдань, що покладаються на суд касаційної інстанції, доктрині кримінального процесуального права відомі дві моделі касаційного провадження: касація в інтересах сторін та касація в інтересах закону.

Вітчизняне касаційне провадження ґрунтується на ідеї **касації в інтересах сторін**, відповідно до якої на суд касаційної інстанції покладається виправлення та попередження судових помилок з визначенням наступної долі як оскарженого судового рішення, так і самого кримінального провадження, що має безпосереднє практичне значення для учасників судового провадження. Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 438 КПК України суд касаційної інстанції не вправі скасувати виправдальний вирок, ухвалу про відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру, ухвалу про закриття кримінального провадження лише з мотивів істотного порушення прав обвинуваченого або особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Натомість суть **касації в інтересах закону** («платонічної касації») полягає в тому, що представник держави (для прикладу, Генеральний прокурор, Міністр юстиції, омбудсмен), виявивши порушення якого-небудь закону в справі, вправі у будь-який момент після спливу строку на звичайне касаційне оскарження подати скаргу. Скарга розглядатиметься касаційним судом, але, навіть, якщо він і скасує дане рішення, то сторони не зможуть використати таку обставину в своїх інтересах та заперечувати проти виконання скасованого рішення, оскільки вони не ініціювали питання про його перевірку. Скасоване судове рішення втрачає значення для судової практики, але продовжує зберігати силу щодо учасників процесу, які його не оскаржили.

Інакше кажучи, дана модель касаційного провадження впливає тільки на правозастосування та не має правових наслідків для сторін, зокрема становище засудженого не може бути погіршене.

Як стверджують французькі процесуалісти, означена модель касаційного провадження запроваджена винятково для форми «краси» права [1, с. 345], є суто теоретичною [2, с. 715; 3, с. 898].

Касація в інтересах закону також покликана здійснити юридичну перевірку правосудності оскарженого судового рішення, але винятково з метою забезпечення єдності та стабільності судової практики, удосконалення законодавства, тобто спрямована винятково на захист публічно-правового інтересу.

В Україні окремі ознаки касації в інтересах закону містить провадження у Верховному Суді України.

З точки зору позиції Європейського суду з прав людини дане провадження належить до надзвичайного оскарження й перегляду остаточних судових рішень. Так, у п. 61 рішення «Брумареску проти Румунії» (*Brumărescu v. Romania*) від 28 листопада 1999 р. Європейський суд з прав людини підкреслив: «Одним з основних аспектів верховенства права є принцип правової певності, який вимагає, крім іншого, щоб у випадках, коли суди винесли остаточне рішення з якогось питання, їхнє рішення не підлягало сумніву» [4]. У вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві провадження у Верховному Суді України забезпечує можливість втретє (!) після апеляційного та касаційного провадження здійснити перевірку судового рішення з точки зору правильності застосування кримінально-правових та кримінальних процесуальних норм. Даний механізм породжує тяганину, робить вітчизняне кримінальне провадження невинувато тривалим у часі, затратним. З огляду на це, про дотримання принципу правової визначеності й мови бути не може.

Верховний Суд України, будучи найвищим органом у системі судів загальної юрисдикції, водночас, не є судом касаційної інстанції і не може переглядати у касаційному порядку рішення судів першої та апеляційної інстанції, крім випадку, передбаченого п. 4 ст. 445 КПК України. Звідси він, у рамках глави 33 КПК України, фактично обмежений у забезпеченні єдності судової практики, оскільки практика судів першої та апеляційної інстанції залишається поза його контролем.

Не сприяє реалізації даної функції й законодавча регламентація підстав для провадження у Верховному Суді України.

Так, із змісту п. 1 ст. 445 КПК України випливає, що у ньому йдеться про один з випадків неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність (ст. 413 КПК України), причому специфічний, який констатує порушення лише у правозастосовній діяльності Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Тобто ні суд першої, ні суд апеляційної інстанції, виходячи з аналізованого положення, за логікою законодавця, такого роду порушення допустити не можуть [5].

Однак запровадження даної підстави для перевірки судових рішень викликає заперечення.

Насамперед, законодавче формулювання «неоднакове застосування норми права» супере-

чить терміну «правильне застосування правових норм», яке вживається у теорії права [6, с. 145; 7, с. 20; 8, с. 425-426]. Такий термін використовується не випадково, адже саме правильне застосування норм права дозволяє уникнути помилок у правозастосуванні, вирішувати правові колізії, долати прогалини в праві. Тому у теорії права загально визнано, що юридична норма застосовується або правильно (з додержанням усіх, викладених у ній вимог), або неправильно (помилково, з порушенням відповідних приписів).

По-друге, термін «подібні правовідносини» не визначений законодавцем, має оцінний характер.

На думку О.М. Дроздова, редакція п. 1 ст. 445 КПК України охоплює широке коло обставин (у тому числі й суспільно небезпечні діяння), які можуть бути предметом дослідження Верховного Суду України. Під подібними суспільно небезпечними діяннями, – продовжує науковець, – належить розуміти два і більше (не менше двох) різних, але схожих між собою суспільно небезпечних діяння, тобто такі, що мають спільні риси, ознаки (схожі за суб'єктивним складом, за об'єктивною стороною, формою вини, наслідками тощо) [9, с. 117, 118].

Однак для встановлення характеру допущеного судом касаційної інстанції порушення доводиться вдаватися до аналізу ст. 413 КПК України, із змісту якої більш менш можна зрозуміти суть вимог до правозастосувача. Такий висновок підтверджується й позицією дослідників даної проблематики.

Так, неоднакове застосування одних і тих самих норм права, передбачених КК, на погляд, деяких вчених полягає, зокрема:

– у **різному тлумаченні судом (судами) касаційної інстанції змісту і сутності норми права, передбаченої КК**, що призвело до різних висновків про кваліфікацію суспільно небезпечного діяння, про наявність чи відсутність складу злочину;

– у **різному застосуванні правил конкуренції норм права, передбачених КК, при вирішенні колізій між ними з урахуванням юридичної сили цих правових норм, а також їх дії у часі, просторі та за колом осіб, тобто різне незастосування норм права, передбачених КК, які підлягали застосуванню;**

– у **різному визначенні предмета регулювання норм права, передбачених КК, зокрема, застосуванні різних норм права для регулювання одних і тих самих правовідносин або поширенні дії норми на певні правовідносини в одних випадках і незастосуванні цієї самої норми до аналогічних відносин в інших випадках, тобто різне застосування норм права, передбачених КК, які не підлягали застосуванню** [9, с. 119; 10, с. 123].

Є.М. Чупринська вважає, що неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у кримінальному провадженні може полягати як у неправильному застосуванні та незастосуванні належної норми права загалом, так і у помилковому тлумаченні, розумінні судом касаційної інстанції окремих її положень [11, с. 90-91].

Неправильне (помилкове) застосування судом касаційної інстанції певної норми закону України про кримінальну відповідальність, на погляд П.П. Андрушка та К.П. Задой, може виражатися у:

1) неправильному тлумаченні судом касаційної інстанції норми закону, застосованої ним, яке суперечить її точному змісту; 2) незастосуванні ним закону, який підлягає застосуванню; 3) застосуванні закону, який не підлягає застосуванню [12, с. 33].

Заради справедливості варто зазначити, що вищенаведені позиції опираються на роз'яснення, які дав Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у ч. 2 п. 5 постанови від 23 грудня 2011 р. № 15 «Про судову практику застосування статей 400¹¹-400¹⁸ Кримінально-процесуального кодексу України» [13].

Таким чином, дослідники, які займаються аналізованою проблематикою, розкривають зміст однієї підстави (п. 1 ст. 445 КПК України), використовуючи положення, встановлені для іншої підстави (ст. 413 КПК України). Це свідчить про відсутність у підстави, передбаченої п. 1 ст. 445 КПК України, самостійного характеру, невизначеність її місця у системі критеріїв для оскарження й перевірки судових рішень, абстрактність судових помилок, що нею охоплюються, у зв'язку з недотриманням законодавчих умов виокремлення та викладу даної підстави для зміни або скасування судових рішень.

По-третє, формулювання «ухвалення різних за змістом судових рішень» не може вважатися наслідком недотримання, порушення вимог закону України про кримінальну відповідальність, оскільки обставини, що охоплюються підставами для зміни або скасування судових рішень, спричиняють зовсім інші наслідки – тягнуть або можуть потягти ухвалення незаконних, необґрунтованих та несправедливих судових рішень.

У доктрині кримінального процесу під ухваленням різних за змістом судових рішень пропонується розуміти «неоднакові за правовими висновками рішення суду касаційної інстанції у двох або більше кримінальних справах, предметом розгляду яких були подібні правовідносини за конкретно визначеними нормами права, передбаченими КК» [9, с. 120].

Утім до різних обставин справи і закон застосовується по-різному. Не випадково у науці кримінального права виділяють принципи точності та індивідуальності кримінально-правової кваліфікації [14, с. 392-415]. Тому неоднакове застосування закону України про кримінальну відповідальність у подібних правовідносинах зовсім не означає, що у декількох схожих кримінальних справах закон застосовано неправильно. Більше того, аналізоване законодавче формулювання опосередковано підштовхує до застосування закону України про кримінальну відповідальність за аналогією, що згідно ч. 4 ст. 3 КК України заборонено.

Про внутрішню суперечність аналізованої підстави ведуть мову й представники Верховного Суду України. Вони вважають, що п. 1 ст. 445 КПК України виписаний без належного логіко-граматичного аналізу. Це свідчить або про законодавчу помилку (концептуальну невиваженість), або про те, що визначальною була ідея мінімізувати судову діяльність Верховного Суду України шляхом запровадження суперечливих логіко-граматичних конструкцій [15, с. 42].

Друга підстава для перегляду судових рішень Верховним Судом України – неоднакове

застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої КПК, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень (п. 2 ст. 445 КПК України) є нічим іншим як істотним порушенням кримінального процесуального закону судом касаційної інстанції.

Із змісту пп. 1, 2 ст. 445 КПК України випливає, що суд касаційної інстанції не може ні неправильно застосувати закон України про кримінальну відповідальність, ні допустити істотне порушення кримінального процесуального закону, – він може лише неоднаково застосовувати. Це породжує ситуації, за яких одне й те ж рішення в апеляційному та касаційному порядку підлягатиме зміні чи скасуванню, а у Верховному Суді України не підлягатиме, або навпаки. Очевидно, що така правова регламентація є неприйнятною. За такого підходу при бажанні можна змінити або скасувати будь-яке судове рішення.

До речі, на проблеми у застосуванні п. 2 ст. 445 КПК України звертають увагу й практики [16, с. 33-34].

Тому підстави для провадження у Верховному Суді України, передбачені пп. 1, 2 ст. 445 КПК України, не можуть вважатися критеріями для перевірки судових рішень, оскільки не відповідають усім вимогам, що ставляться до підстав для зміни або скасування судових рішень (зокрема, бути чіткими, зрозумілими, без внутрішніх суперечностей, мати самостійний характер, відповідати місцю та призначенню у системі підстав). На відміну від інших підстав для зміни чи скасування судових рішень, закріплені у пп. 1, 2 ст. 445 КПК України підстави, не одержали конкретизації у кримінальному процесуальному законі. Для встановлення характеру судової помилки доводиться вдаватися до аналізу ст.ст. 412, 413 КПК України.

Доволі сумнівною з точки зору практики Європейського суду з прав людини є й третя підстава для провадження у Верховному Суді України – невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції висновку щодо застосування норм права, викладеному в постанові Верховного Суду України (п. 3 ст. 445 КПК України).

Так, у справі «Бочан проти України» Європейський суд з прав людини зазначив: «Той факт, що позиція ВСУ по суті у справі заявниці відрізняється від позиції судів нижчих інстанцій, не може бути єдиною підставою для повторних переглядів справи. Повноваження ВСУ щодо перегляду справи повинно здійснюватись для виправлення юридичних та судових помилок, а не змінювати оцінку фактів судів нижчих інстанцій» [17].

У іншій справі Європейський суд з прав людини підтвердив та розширив свою правову позицію: «Повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватись для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, але не для здійснення нового судового розгляду».

Перегляд не повинен фактично піднімати собою апеляцію, а сама можливість існування двох точок зору на один предмет не є підставою для нового розгляду. Винятки із цього принципу можуть мати місце лише за наявності підстав, обумовлених обставинами важливого та вимушеного характеру» [18].

Перелік таких обставин викладений у п. «с» ст. 7 Рекомендації Комітету Ради Європи № R(95) 5

від 7 лютого 1995 р.: «Апеляції до суду третьої інстанції мають передусім подаватися відносно тих справ, які заслуговують на третій судовий розгляд, наприклад справ, які розвиватимуть право або сприятимуть однаковому тлумаченню закону. Вони також можуть бути обмежені апеляціями по тих справах, де питання права мають значення для широкого загалу» [19].

Четверта підстава для провадження у Верховному Суді України – встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом (п. 4 ст. 445 КПК України) по суті означає встановлення Європейським судом з прав людини або Комітетом з прав людини ООН порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод чи Міжнародного пакту про громадянські та політичні права під час судового розгляду кримінальних проваджень. За своєю природою дана підстава є нововиявленою обставиною, а точніше – новоз'явленою, оскільки застосувавши під час судового розгляду норму права, суд не знав про її часткову або повну невідповідність приписам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод або Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

Така форма провадження з оскарження й перевірки судових рішень, як провадження у Верховному Суді України, континентальному праву не відома. Вона не вписується ні у модель змагального, ні у модель змішаного кримінального процесу. За порядком розгляду справи, за рішеннями, що можуть ухвалюватися, провадження у Верховному Суді України значною мірою дублює касаційне провадження. Що виправдує витрати держави на існування такого контрольного провадження у вітчизняному процесуальному законодавстві?

Крім того, провадження у Верховному Суді України не відповідає повною мірою критеріям ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, як ефективного засобу захисту прав і свобод людини. Воно становить істотну загрозу засаді правової визначеності. Тому від нього варто відмовитися.

Функція забезпечення єдності судової практики, на наше переконання, повинна реалізовуватися у межах касаційного провадження. Це вимагає його реформування. З одного боку, касаційне провадження має продовжувати виконувати роль останнього ефективного засобу правового захисту перед зверненням до міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій (залишаючись звичайною формою оскарження й перевірки судових рішень), а з іншого – забезпечувати єдність та стабільність судової практики, сприяти удосконаленню кримінального та кримінального процесуального законодавства (стати надзвичайною формою поряд з провадженням за нововиявленими обставинами).

По суті, нами пропонується відновити *status quo* вітчизняного касаційного провадження, повернути його до тих ідей, на яких воно ґрунтувалося наприкінці XIX – на початку XX століть.

Характеризуючи касаційне провадження, І.Я. Фойніцкий писав, що даний інститут виконує два завдання – судово-політичне і судово-практичне. Перше полягає у контролі за діяльністю

судових органів і забезпеченні однакового розуміння та правильного застосування ними законів, а друга – у правильному вирішенні кожної справи [20, с. 547]. На першому з наведених завдань акцентував увагу й інший дореволюційний юрист – С.В. Познишев [21].

На наш погляд, касаційне провадження в інтересах закону у кримінальному судочинстві має ґрунтуватися на таких положеннях: 1) касаційна скарга може бути подана винятково на підсумкові рішення суду першої інстанції, незалежно від їх перевірки в апеляційному порядку, та на рішення апеляційної інстанції щодо них, які не підлягали перевірці в касаційному порядку; 2) підставами для касаційного оскарження й перевірки судового рішення можуть бути лише істотне порушення кримінального процесуального закону та неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність; 3) строк подання скарги необмежений; 4) суб'єктами права подання скарги касаційної скарги є Генеральний прокурор України та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; 5) відсутність вимоги про виготовлення копій касаційної скарги відповідно до кількості заінтересованих осіб; 6) при підготовці до касаційного розгляду рішення про зупинення виконання оскарженого вироку чи ухвали не приймається; 7) інститут заперечень на касаційну скаргу не діє; 8) копії ухвал про відкриття касаційного провадження, а також про закінчення підготовки та призначення касаційного розгляду учасникам судового провадження не надсилаються; 9) касаційний розгляд відбувається без повідомлення та виклику учасників судового провадження. Водночас, участь Генерального прокурора або Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у засіданні касаційної інстанції є обов'язковою; 10) касаційна скарга розглядається у розширеному складі суду касаційної інстанції; 11) за наслідками касаційного розгляду суд касаційної інстанції уповноважений: залишити оскаржене судові рішення без змін, а касаційну скаргу без задоволення або визнати судові рішення недійсним; 12) становище засудженого (виправданого, особи, щодо якої застосовано примусові заходи виховного або медичного характеру, особи, кримінальне провадження стосовно якої закрито) не може бути ні погіршено, ні покращено; 13) для учасників судового провадження ухвала касаційної інстанції жодних наслідків не тягне – судові рішення продовжує виконуватися; 14) правові висновки, що містяться в ухвалі касаційної інстанції є обов'язковою для усіх судів нижчого рівня.

Висновки і пропозиції. Вищевикладене дозволяє дійти висновку про необхідність реформування системи проваджень з оскарження й перевірки судових рішень у кримінальному судочинстві України. На наш погляд, дана система має включати дві звичайні (ординарні) форми проваджень з оскарження й перевірки судових рішень – апеляційне провадження та касаційне провадження в інтересах сторін, а також дві надзвичайні (екстраординарні) форми – касаційне провадження в інтересах закону і провадження за нововиявленими обставинами. Така пропозиція, безперечно, вимагає й відповідних корекцій у системі судів загальної юрисдикції – ліквідацію

вищих спеціалізованих судів та зосередження інстанції (перша, апеляційна та касаційна). Саме функції касаційної інстанції у Верховному Суді України. Інакше кажучи, три ланки – три судові у простоті та зрозумілості таких систем криється їхня ефективність і доступність для населення.

Список літератури:

1. François Fourment. Procédure pénale. 14-e édition / Fourment François. – Bruxelles: Larcier, 2013. – 366 s.
2. Michèle-Laure Rassat. Procédure pénale. 2-e édition / Rassat Michèle-Laure. – Paris: Ellipses, 2013. – 800 s.
3. Jean Pradel. Procédure pénale. 17-e édition / Pradel Jean. – Paris: Éditions Cujas, 2013. – 975 s.
4. Справа «Брумареску проти Румунії». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=307>
5. Бобечко Н. Р. Неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність у системі підстав для перегляду судових рішень / Н. Р. Бобечко // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-2/12bnrpsr.pdf>
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник / П. М. Рабінович. – Вид. 9-е, зі змінами. – Львів: Край, 2007. – 192 с.
7. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика): Навч. посіб. / Б. В. Малишев, О. В. Москалюк; за заг. ред. Б. В. Малишева. – К.: Реферат, 2010. – 260 с.
8. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник / О. Ф. Скакун. – 3-тє видання. – К.: Алерта, 2012. – 524 с.
9. Дроздов О. Наукові підходи до формування окремих підстав для перегляду судових рішень Верховним Судом України у кримінальному провадженні / О. Дроздов // Вісник Національної академії правових наук України. – 2015. – № 1. – С. 113-129.
10. Турман Н. О. Особливості процесуально-правових підстав здійснення кримінального провадження у Верховному суді України / Н. О. Турман // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Випуск 4, Т. 3. – С. 122-125.
11. Чупринська Е. М. Правова природа перегляду Верховним Судом України судових рішень у кримінальних справах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Євгенія Михайлівна Чупринська. – К., 2015. – 235 с.
12. Андрушко П. П. Задоя К. П. Перегляд судових рішень з підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 445 Кримінального процесуального кодексу України: проблеми тлумачення змісту повноваження Верховного Суду України / П. П. Андрушко, К. П. Задоя // Вісник Верховного Суду України. – 2015. – № 8. – С. 27-35.
13. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 грудня 2011 р. № 15 «Про судову практику застосування статей 40011-40018 Кримінально-процесуального кодексу України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2012/23.12.2011_15.htm
14. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. – К.: Атіка, 1999. – 464 с.
15. Редька А. І., Солоткий С. А. Судові функції Верховного Суду України: дискусійні питання / А. І. Редька, С. А. Солоткий // Вісник Верховного Суду України. – 2015. – № 11. – С. 35-43.
16. Редька А. І., Солоткий С. А. Судові функції Верховного Суду України: дискусійні питання / А. І. Редька, С. А. Солоткий // Вісник Верховного Суду України. – 2015. – № 12. – С. 30-38.
17. Пункт 75 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бочан проти України» від 3 травня 2007 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_209
18. Пункт 40 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пономарьов проти України» від 3 квітня 2008 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_434
19. Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах від 7 лютого 1995 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_153
20. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. Том II / И. Я. Фойницький. – СПб: Альфа, 1996. – 607 с.
21. Познышев С. В. Элементарный учебник русского уголовного процесса / С.В. Познышев. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc1897p0/instrum3553/item4071.html>

Бобечко Н.Р.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

РЕФОРМИРОВАНИЕ ПРОИЗВОДСТВ С ФОРМАЛЬНО-ЮРИДИЧЕСКОЙ ПРОВЕРКИ СУДЕБНЫХ РЕШЕНИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье анализируются формы производств, призванных осуществить формально-юридическую проверку судебных решений, – кассационное производство и производство в Верховном Суде Украины. Рассматриваются модели кассационного производства. Указывается на то, что производство в Верховном Суде Украины не согласуется с требованиями принципа правовой определенности. Обращается внимание на правовые позиции Европейского суда с прав человека в связи с функционированием данного производства. Дается короткая характеристика оснований для пересмотра судебных решений Верховным Судом Украины. Сформулировано предложение по введению в уголовном процессе Украины кассации в интересах закона.

Ключевые слова: кассационное производство, производство в Верховном Суде Украины, принцип правовой определенности, кассация в интересах сторон, кассация в интересах закона, единство и стабильность судебной практики.

Bobechko N.R.

Ivan Franko National University of Lviv

REFORMING OF PROCEEDINGS CALLED TO PERFORM THE FORMALLY LEGAL CHECK OF JUDGMENTS IN CRIMINAL PROCEDURE OF UKRAINE**Summary**

In the article the forms of the proceedings, called to perform the formally legal check of judgments, – cassation proceeding and proceeding in the Supreme Court of Ukraine are analyzed. Models of cassation proceeding are considered. It's underlined that proceeding in the Supreme Court of Ukraine not coordinates with the requirements of a principle of legal definiteness. The attention to legal positions of European Court of Human Rights in connection with functioning of the present proceeding is paid. The short characteristic of the grounds for revision of judgments by the Supreme Court of Ukraine is given. The suggestion on entering in criminal procedure of Ukraine cassation in interests of the law is formulated.

Keywords: cassation proceeding, proceeding in the Supreme Court of Ukraine, a principle of legal definiteness, the cassation in interests of the parties, the cassation in interests of the law, unity and stability of court practice.

УДК 343.137:(477)

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ, ЯК ОБ'ЄКТУ ОБМЕЖЕННЯ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Бобік В.П.

Національний університет державної податкової служби України

Визначено поняття, сутність та зміст конституційних прав. Проведено аналіз положень теоретичного характеру щодо правомірного обмеження конституційних прав людини під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. За результатами проведеного дослідження запропоновані рекомендації щодо вдосконалення механізму забезпечення прав. Досліджуються також причини порушення конституційних прав під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Ключові слова: права людини, заходи забезпечення кримінального провадження, обмеження конституційних прав, кримінальне провадження, механізм забезпечення прав.

Постановка проблеми. Проголосивши нашу країну демократичною, соціальною, правовою державою, Конституція України визначила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави.

На сьогоднішній день в чинному законодавстві України не має чіткої регламентації дозволених випадків обмеження прав на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; повагу особистого і сімейного життя, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, що спричиняє порушення даного права на практиці.

При цьому слід звернути увагу на те, що у КПК України стосовно заходів забезпечення кримінального провадження існує чимало теоретичних питань та практичних проблем, що охоплюють трактування понять, визначення класифікації, та проблем застосування норм кримінального процесуального права та врахування міжнародних стандартів, що відповідають основоположним ідеям права стосовно дотримання конституційних прав та свобод громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі науковці не вважають за необхідне обмеження прав і свобод людини в кримінальному провадженні. Р.А. Мюллерсон стверджує, якщо дотримання і забезпечення державних інтересів вимагає обмеження прав і свобод конкретних людей, то така держава – не держава цих людей. Така держава протиставляє себе народу, і шлях до масового порушення прав і свобод людини під гаслом необхідності забезпечення інтересів держави відкритий. Крім того, обмеження прав і свобод особи має місце не в ім'я справжніх інтересів суспільства, а заради абстрактних теорій, за якими стоять інтереси певного класу або групи людей.

Дослідженню проблем удосконалення кримінально-процесуального законодавства щодо обмеження конституційних прав людини присвячено праці українських вчених М.М. Губенко, Ю.О. Гурджі, В.С. Гусласький, В.О. Демиденко, А.В. Іщенко, О.В. Капліна, Н.С. Карпов, А.М. Колодій, М.В. Корнієнко, Л.М. Лобойко, В.Т. Малайренко, В.В. Назаров, О.В. Негодченко, В.Т. Нор, П.М. Рабінович, О.Г. Шило та ін. Однак, попри безумовну наукову цінність цих робіт, вони не дають відповідей на цілу низку питань, обумов-

лених кардинальним оновленням кримінально-процесуального законодавства.

Обмеження прав і свобод людини та громадянина можливі тільки на підставі Конституції України, Законів України та міжнародно-правових актів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. До сьогоднішнього дня в чинному законодавстві доволі нечітко формулювання та регламентування дозволених випадків обмеження прав на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; таємницею листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; повагу особистого і сімейного життя, що породжує численні порушення цього права на практиці.

В кримінальному провадженні дослідження допустимість обмеження конституційних прав людини створює передумови для реформування чинного кримінально-процесуального законодавства, яке покликане забезпечувати надійні умови для захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, що охороняються законом.

Мета статті полягає в розкритті змісту конституційних прав, як об'єкту обмеження під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Визначення теоретико-правових засад вирішення проблеми обмеження конституційних прав людини під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Права людини – це комплекс природних та непорушних свобод та можливостей, які обумовлені фактом існування людини в соціумі, що мають юридичне закріплення.

Право виступає мірою свободи і зміст його в тому, щоб узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства, дотримуючись принципу рівності. Право виступає як засобом забезпечення свободи, так і істотним засобом обмеження не узгоджуваних з суспільними потребами і уявленнями людей про добро і справедливість рівня свободи й обсягу влади. Встановлювальні заборони й обмеження повинні бути доцільними з погляду гарантій свободи, а отже, і справедливими.

Основні права і свободи людини закріплені в Конституції України та в міжнародних правових актах, які, будучи ратифікованими законодавчою владою України, набувають сили законів. Зміст і обсяг конституційних прав і свобод однаковий для всіх громадян України [1, с. 320].

Що ж собою являє обмеження прав особи? В правовій літературі єдиного визначення даного терміну не існує. Більшість науковців трактували обмеження конституційних прав – це зменшення на підставі кримінального процесуального законодавства обсягу прав суб'єкта кримінального провадження.

Не можна не погодитись з визначенням В.В. Назарова, про те, що обмеження конституційних прав людини у кримінальному провадженні слід розуміти як передбачене кримінально-процесуальним законодавством звуження обсягу гарантованих Основним законом держави прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, потерпілого, свідка з боку суб'єктів, які провадять досудове розслідування та здійснюють правосуддя [2, с. 117].

Заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються обов'язково на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження, у чітко визначеному законом порядку, стосовно осіб, котрі залучаються до кримінально-процесуальної діяльності для запобігання та припинення їх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів з метою досягнення дієвості кримінального провадження [3, с. 331].

Відповідно до ст. 131 КПК заходами забезпечення кримінального провадження є: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладання грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 6) тимчасове вилучення майна; 7) арешт майна; 8) затримання особи; 9) запобіжні заходи.

Сенс правової держави виявляється в її гуманності, а саме в розвиненості її механізму правового захисту людської свободи і в сприянні законодавству, здатному забезпечити рівність усіх громадян у можливостях їх соціального самовираження, тобто однакову правову захищеність й індивідуальну відповідальність [4, с. 13–14].

Отже, як бачимо, вже саме по собі обмеження конституційних прав в кримінальному провадженні не можливо назвати порушенням прав і свобод людини і громадянина та дискримінацією, це лише зменшений обсяг їх прав та свобод. Основною метою обмеження конституційних прав людини є забезпечення суспільних прав, свобод та законних інтересів громадян, збереження правопорядку та законності в державі, швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних, припинення і попередження злочинів.

Проаналізувавши Конституцію та КПК України можна визначити, що вирішення проблеми обмежень конституційних прав людини можливе за умови існування в Україні постійного громадського контролю за діяльністю міліції та безумовним дотриманням міжнародних стандартів з прав людини та вітчизняного законодавства.

Актуальність дослідження підтверджується тим, що новизна та відсутність достатньої правової бази та безпосередньо практики застосування деяких заходів забезпечення кримінального провадження потребує доопрацювання.

Висока цінність прав і свобод людини обумовлює необхідність особливої процедури, яка містить гарантії, що унеможливають їх безпідставне обмеження на досудових стадіях кримінального процесу при провадженні слідчих дій та застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу [5, с. 351].

Таким чином, щодо гарантування прав людини Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року є однією з найкращих у світі, проте реальне здійснення прав особи під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження потребує створення надійних механізмів їх захисту. Згідно Конституції України ч. 2 ст. 3 «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави», а «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

На думку А.Ю. Олійника, забезпечення конституційних свобод та недоторканності людини та громадянина в Україні – це створення сприятливих умов для їх здійснення, охорону, захист суб'єктивних свобод від порушень, відновлення порушеного права компетентними державними органами їх посадовими чи службовими особами шляхом здійснення матеріальних і процесуальних засобів [6, с. 153].

Таким чином, механізм забезпечення прав і свобод особи містить у собі всю систему правових явищ та юридичних засобів, що спрямовані на реалізацію, охорону і захист прав і свобод людини у всіх сферах суспільного життя. Саме тому в загальній теорії права в якості основних підсистем механізму забезпечення прав і свобод людини виділяють: 1) механізм реалізації – засоби, що здатні створити умови для реалізації прав і свобод людини; 2) механізм охорони – засоби для профілактики правопорушень та утвердження правомірної поведінки особистості; 3) механізм захисту – засоби, що сприяють відновленню прав, порушених неправомірними діями, а також настанню відповідальності особи, що вчинила правопорушення. [7, с. 159].

Тенденції розвитку кримінально-процесуального законодавства свідчать про посилення гарантій прав осіб, які приймають участь в кримінальному процесі. В ідеалі усі норми кримінального процесуального закону повинні сумлінно й неухильно виконуватися усіма учасниками кримінального провадження.

Слід відмітити, що відчувається прагнення держав європейської та світової співдружності відшукати єдиний підхід до розуміння та захисту

основних прав і свобод людини та громадянина, про це свідчать міжнародні акти, ратифіковані багатьма країнами, а також створення правових інститутів по захисту таких прав.

Висновок. Таким чином, обмеження приватного життя учасників кримінального провадження не повинно суперечити ідеям пріоритету прав і свобод людини і громадянина, не повинно застосовуватися безконтрольно та безмежно, а повинно бути обґрунтованим та відповідати кримінальному процесуальному законодавству України. Проаналізувавши основні міжнародні документи, що встановлюють критерії обмеження прав і свобод можна зробити висновок, що процес гармонізації норм національного законодавства з нормами міжнародного права ще далекий від завершення. На цьому шляху необхідним бачиться адаптація національного законодавства не тільки до законодавства Євросоюзу, а й інших провідних держав світу з різними підходами до імплементації міжнародно-правових актів.

Проведений аналіз особливостей обмеження конституційних прав людини під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження наочно продемонстрував недосконалість чинного законодавства в цій частині та необхідність його суттєвого оновлення, що, перш за все, передбачає комплексне нормативне врегулювання механізму контролю та нагляду за законністю й обґрунтованістю обмеження конституційних прав людини, а саме: захисту конституційних прав людини захисником, прокурорського нагляду та судового контролю.

Список літератури:

1. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монографія. – Д.: Юрид. Акад. МВС України, Арт-Прес, 2002.
2. Назаров В. В. Конституційні права людини та їх обмеження у кримінальному процесі України: [монографія] / В. В. Назаров. – Х.: ТД «Золота миля», 2009. – 400 с.
3. Рожнова В. В., Савицький Д. О., Конощенко Я. Ю. та ін. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина). Національна Академія Внутрішніх Справ, 2012. – 398 с.
4. Пепеляев С. Г. Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінально-процесуального права України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.12 / С. Г. Пепеляев. – К., 2005. – 16 с.
5. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України / О. Г. Шило. – Х.: Право, 2011. – С. 351.
6. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні / А. Ю. Олійник. – К.: КНТ, 2008. – С. 153.
7. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія / О. П. Кучинська. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – С. 159.

Бобик В.П.

Національний університет державної податкової служби України

ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ, КАК ОБЪЕКТА ОГРАНИЧЕНИЯ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ МЕР ОБЕСПЕЧЕНИЯ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация

Определено понятие, сущность и содержание конституционных прав. Проведен анализ положений теоретического характера относительно правомерного ограничения конституционных прав человека при применении мер обеспечения уголовного производства. По результатам проведенного исследования предложены рекомендации по совершенствованию механизма обеспечения прав. Исследуются также причины нарушения конституционных прав при применении мер обеспечения уголовного производства. **Ключевые слова:** права человека, меры обеспечения уголовного производства, ограничения конституционных прав, уголовное производство, механизма обеспечения прав.

Bobik V.P.

National University of State Tax Service of Ukraine

THE CONCEPT AND CONTENT OF CONSTITUTIONAL RIGHTS, AS THE OBJECT OF RESTRICTION IN APPLYING MEASURES TO ENSURE CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary

Define the concept, essence and content of constitutional rights. The analysis of theoretical provisions regarding the lawful restriction of constitutional rights in applying measures to ensure criminal proceedings. According to the results of the study suggested recommendations for improving the mechanism of ensuring the rights. Article examines the causes of violations of constitutional rights in applying measures to ensure criminal proceedings and gives the proposals for further improvement of criminal-procedural legislation of Ukraine in this sphere. The article is devoted to the limitations of the constitutional human rights at application of measures of providing of criminal proceedings. The article highlights the main directions of influence of European standards on human rights in criminal proceedings, approaches to the application of the Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms and practice of the European court of human rights. The article studies the correlation between certain norms of the Criminal procedural code of Ukraine and European standards of human rights. It's carried out a comprehensive analysis of theoretical provisions and practical complexities associated with defining the role of the constitutional restrictions of human rights in the application of measures of providing of criminal proceedings.

Keywords: human rights, measures to ensure criminal proceedings, restrictions of constitutional rights, criminal proceedings, means of protecting their rights.

УДК 349.41

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ

Григор'єва Х.А.

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті досліджено нову редакцію спеціального Закону України щодо державної реєстрації речових прав на землю. У результаті дослідження було виявлено деякі характерні тенденції розвитку сучасного законодавства у цій сфері. Зокрема, було окреслено та проаналізовано наступні тенденції: електронізація документообороту, полісуб'єктність, поступове впровадження принципу екстериторіальності, диференціація строків реєстрації прав та розміру адміністративного збору, відсутність суттєвого поглиблення спеціалізації реєстрації прав на землю. Сформульовано висновки щодо загальної спрямованості законодавства на спрощення процедури реєстрації прав на землю. Вказано на активну динаміку формування оновленого інституту законодавства щодо державної реєстрації прав на землю.

Ключові слова: державна реєстрація прав на землю, електронізація документообороту, суб'єкти реєстрації прав на землю, речові права на землю, право власності на землю, похідні права на землю.

Постановка проблеми. Державна реєстрація прав на землю стала одним з найбільш динамічних інститутів вітчизняного законодавства. З прийняттям нової редакції Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01 січня 2016 року було змінено систему суб'єктів реєстрації та окремі питання порядку проведення реєстрації, передбачено деяку специфіку регулювання проведення реєстрації прав саме на земельні ділянки як особливе нерухоме майно. На виконання положень нової редакції Закону було оперативним прийнято низку підзаконних актів, при цьому очікується розробка та прийняття ще ряду документів. Нормотворча активність, що спостерігається у сфері реєстрації прав на земельні ділянки, актуалізує необхідність наукового дослідження,

спрямованого на виявлення характерних ознак і тенденцій оновленого законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові проблеми, пов'язані з державною реєстрацією прав на землю, вивчалися такими науковцями як: С.В. Гринько, В.К. Гуревський, І.І. Каракаш, Т.О. Коваленко, Д.В. Ковальський, П.Ф. Кулинич, Р.І. Марусенко, А.М. Мірошниченко, В.В. Носік, О.О. Піфко, Є.О. Платонова, О.В. Степська, А.М. Третяк, Т.Є. Харитонова, Т.М. Чурилова, М.В. Шульга та інші. Правовими питаннями державної реєстрації прав на нерухоме майно займалися також вчені-цивілісти, зокрема, О.В. Дзера, Ю.Г. Орзіх, Р.О. Стефанчук, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Є.О. Харитонов та інші. Однак швидка та суттєва зміна законодавчих засад проведення державної реєстрації прав на землю вимагає проведення сучасного досліджен-

ня основних тенденцій реформування законодавства щодо реєстрації прав на землю з урахуванням нормативних нововведень.

Мета статті. Отже, метою даної статті є виявлення та аналіз тенденцій розвитку законодавства щодо державної реєстрації прав на землю у світлі прийняття нової редакції Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01 січня 2016 року.

Виклад основного матеріалу. Державна реєстрація прав на землю виконує ряд важливих функцій, серед яких слід особливо виділити наступні: визнання державою прав на землю [1, с. 34; 2, с. 10]; підтримка земельного правопорядку, стабільності земельних правовідносин, здійснення публічного контролю у цій сфері [3, с. 225]; гарантування та охорона прав законних правоволодільців [4, с. 508; 5, с. 47], забезпечення зацікавлених осіб у достовірній інформації щодо прав на землю [6, с. 138]. Речові права на землю, що підлягають державній реєстрації, виникають саме з моменту такої реєстрації. Тобто, як пише Г. В. Мороз, державна реєстрація права є остаточним юридичним фактом, з яким пов'язується виникнення відповідного права [7, с. 165]. Усе перераховане вказує на особливе місце інституту державної реєстрації прав на землю у системі земельного законодавства України. Саме тому вступ у дію нової редакції Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01 січня 2016 року (далі – Закон) став значною подією, що здійснює масштабний вплив на різноманітні суспільні відносини. Аналіз положень нової редакції через призму еволюції даного Закону надає змогу виділити кілька тенденцій розвитку законодавства у сфері державної реєстрації прав на землю.

Електронізація документообороту. Наразі надзвичайно актуальним питанням стало вивчення поняття та правових особливостей електронної держави. Як пише С. С. Єсімов, однією з причин підвищення значущості електронної держави є те, що вона є парадигмою державного управління, викликаною до життя етапом розвитку суспільства, який обумовлений виникненням і розвитком інформаційно-комунікативних технологій, що сприяє змінам у всіх галузях життєдіяльності суспільства і людини, трансформаціям способу життя [8, с. 226].

Тенденція електронізації документообороту проявляється на усіх основних етапах здійснення державної реєстрації прав на землю:

а) *подання заяви* може бути безпосереднім (шляхом особистого звернення до певного суб'єкта реєстрації прав) або опосередкованим (шляхом подання електронної заяви суб'єкту реєстрації прав або нотаріусу) через веб-портал Мін'юсту. До електронної заяви долучаються відскановані електронні копії необхідних документів. Електронна заява приймається до розгляду за умови накладення особою власного електронного цифрового підпису [9]. Безпосереднє подання заяви особою теж відбувається шляхом формування та реєстрації заяви у Державному реєстрі прав, сканування документів та розміщення їх у реєстрі. З прийняттям заяви відбувається відкриття реєстраційної справи, що ведеться у паперовій та електронній формах;

б) *прийняття рішення державним реєстратором* теж оформлюється за допомогою програмного забезпечення Державного реєстру прав, а електронний варіант такого рішення розміщується на веб-порталі Мін'юсту;

в) *отримання документів за результатом реєстрації прав* відбувається відповідно до ст. 21 Закону. Так, за результатом розгляду заяв про державну реєстрацію прав формуються рішення державного реєстратора та відповідна інформація з Державного реєстру прав. Вказані документи – рішення та інформація з реєстру – надаються в електронній та (за бажанням заявника) в паперовій формі. Рішення державного реєстратора, інформація з Державного реєстру прав, отримані в електронній чи паперовій формі за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав, мають однакову юридичну силу та використовуються відповідно до законодавства. Слід наголосити на тому, що такого звичного правовстановлюючого документу як свідоцтво про право власності на нерухоме майно (у тому числі на земельну ділянку) нова редакція Закону не містить. Електронізація процесу державної реєстрації прав на землю є, безумовно, позитивним явищем. Завдяки електронізації правоволоділець отримує додаткові гарантії та переваги, наприклад, така особа може одержати підтвердження свого права практично у будь-який час та у будь-якому місці, при чому відсутня необхідність пред'явлення правовстановлюючого документу. Крім того немає потреби відновлювати втрачений чи пошкоджений правовстановлюючий документ тощо. Це можливо у зв'язку з тим, що уся необхідна інформація щодо зареєстрованих речових прав на землю міститься у Державному реєстрі прав та може бути одержана у електронному чи паперовому вигляді. Однак, на наш погляд, подвійна система гарантування права власності як основного права не буде зайвою, тобто було би доречним збереження свідоцтва про право власності на нерухоме майно. У такому випадку інформація в реєстрі та свідоцтво у своїй сукупності підвищили би ступінь захисту зареєстрованих прав на землю.

Прискорений рух до максимально можливого переходу до електронної форми ведення державної реєстрації прав на землю тісно пов'язаний з організаційною системою державної реєстрації прав на землю, а значить із наступною тенденцією.

Полісуб'єктність. Реформування потягло за собою зміну складу та повноважень суб'єктів реєстрації прав на земельні ділянки. Наразі організаційну систему державної реєстрації прав становлять: Міністерство юстиції України та його територіальні органи; суб'єкти реєстрації прав (виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київська, Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації; акредитовані суб'єкти); державні реєстратори (громадяни України, які мають вищу освіту за спеціальністю правознавство, відповідають кваліфікаційним вимогам, встановленим Міністерством юстиції України, та перебувають у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації прав; нотаріуси; державні виконавці) [10]. Отже, характерною рисою чинного законодавства слід назвати полісуб'єктність у сфері реєстрації

прав на землю, що вказує на нову віху в розвитку відповідних суспільних відносин. Варто особливо підкреслити, що такий поворот став реальним у зв'язку з появою широких технічних можливостей, тобто електронізації. Дані ознаки – полісуб'єктність та електронний документооборот – тісно взаємопов'язані та взаємозалежні. Розширення кола суб'єктів реєстрації прав на землю прогнозовано спростить проходження процедури реєстрації, усуне зайві бюрократичні бар'єри, пришвидшить цивільний обіг. Так, безсумнівно позитивним моментом є значне спрощення доступу громадян та юридичних осіб до здійснення державної реєстрації прав на землю. Нині зацікавлені особи матимуть змогу самостійно обрати зручного для них суб'єкта реєстрації та здійснити таку процедуру швидко та оперативно. Однак розширення суб'єктів реєстрації прав має і зворотній бік – розмивання спеціалізації органів. Як правило, єдиний реєстраційний орган, глибоко спеціалізований на здійсненні відповідних функцій, має підготовлених спеціалістів, єдину організаційну структуру тощо. Протягом впровадження нової організаційної системи, що передбачає велику кількість суб'єктів реєстрації, можуть виникнути помилки, технічні збої тощо. Проте, на наш погляд, переваг нової системи суб'єктів реєстрації прав на земельні ділянки все ж таки більше, ніж потенційних загроз.

До того ж Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [11] передбачається необхідність поступового переходу до нової організаційної системи реєстрації прав. Повноваження попередніх органів реєстрації будуть фактично продовжені до повноцінного утворення нових суб'єктів реєстрації, здатних забезпечити нормальне здійснення державної реєстрації прав на земельні ділянки.

Поступове впровадження принципу екстериторіальності. Відповідно до первинної редакції Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 01 липня 2004 року реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень проводилася місцевим органом державної реєстрації прав того реєстраційного (кадастрового) округу, в якому розміщена нерухомість або більша за площею її частина. У редакції Закону від 01 січня 2013 року державна реєстрація права власності та інших речових прав проводилася за місцем розташування об'єкта нерухомого майна в межах території, на якій діє відповідний орган державної реєстрації прав, окрім випадків, встановлених законом. Відповідно до чинної редакції Закону від 01 січня 2016 року державна реєстрація права власності та інших речових прав проводиться незалежно від місцезнаходження нерухомого майна в межах АРК, області, міст Києва та Севастополя, крім державної реєстрації права власності та інших речових прав, що проводиться нотаріусами незалежно від місцезнаходження нерухомого майна. Державна реєстрація прав у результаті вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном прово-

диться нотаріусом, яким вчинено таку дію. На підставі рішення Міністерства юстиції України державна реєстрація права власності та інших речових прав може проводитися в межах декількох адміністративно-територіальних одиниць [10]. Отже, на основі аналізу ключових редакцій Закону можна вказати на просування вітчизняного законодавства щодо державної реєстрації прав на земельні ділянки у напрямі поступового впровадження принципу екстериторіальності. Це є позитивною тенденцією, яка значно спрощує порядок реєстрації прав на землю, та має тісний взаємозв'язок із попередніми тенденціями (електронізацією та полісуб'єктністю).

Диференціація строків реєстрації прав та розміру адміністративного збору. Так, за загальним правилом, державна реєстрація права власності та інших речових прав проводиться у строк, що не перевищує п'яти робочих днів. У залежності від бажання заявника державна реєстрація може бути пришвидшена, але за чітко встановлену плату, що вноситься на відповідні рахунки та підтверджується документом, який обов'язково подається разом із заявою про реєстрацію. При цьому забороняється видавати заявнику документи за результатом розгляду заяв у сфері державної реєстрації прав у строки, менші ніж ті, з урахуванням яких ним сплачено адміністративний збір за державну реєстрацію прав. Такий механізм покликаний зменшити корупційні ризики та максимально врахувати потреби заявників, їх життєві обставини та фінансові можливості. Важливо підкреслити, що Законом звільняються від сплати адміністративного збору кілька категорій осіб за соціальними та службовими ознаками. Серед них слід окремо виділити фізичних та юридичних осіб, що звільняються від сплати адміністративного збору під час проведення державної реєстрації прав, які виникли і оформлені до проведення державної реєстрації прав у порядку, визначеному цим Законом.

Закріплення таких досить коротких строків для здійснення реєстрації прав на землю обумовлене попередніми розглянутими тенденціями. Так, збільшення кола суб'єктів проведення реєстрації прав впливає на зниження ступеня їх завантаженості (а значить – швидкості роботи), а електронізація процедури – на швидкість здійснення самої операції.

Відсутність суттєвого поглиблення спеціалізації реєстрації прав на землю. Нова редакція Закону, незважаючи на значне оновлення, не містить суттєвих новел щодо державної реєстрації прав на земельні ділянки. Серед нововведень слід вказати на закріплення особливостей державної реєстрації прав оренди на нерозподілені (невитребувані) земельні ділянки. Відповідно до ст. 30 Закону право оренди на нерозподілені (невитребувані) земельні ділянки, надані в оренду органами державної влади, органами місцевого самоврядування в порядку, визначеному ст. 13 Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», здійснюється без державної реєстрації права власності на такі земельні ділянки в Державному реєстрі прав. Також у новій редакції спрощено процедуру реєстрації прав на земельні ділянки державної та комунальної власності і полегшено взаємодію між Державним реєстром

прав і Державним земельним кадастром. Однак дані зміни не носять кардинально нового характеру, вони спрямовані на деяке спрощення процедури, яка вже існувала.

Висновки і пропозиції. У результаті проведеного дослідження було виділено кілька основних тенденцій розвитку, які демонструє оновлене законодавство щодо державної реєстрації прав на землю: електронізація документообороту, полісуб'єктність, поступове впровадження принципу екстериторіальності, диференціація строків реєстрації прав та розміру адміністративного збору, відсутність суттєвого поглиблення спеціалізації реєстрації прав на землю. Нові механізми, нова система суб'єктів реєстрації прав, оновлений поря-

док – усі нововведення спрямовані на спрощення процедури реєстрації прав на землю та усунення зайвих бар'єрів. Варто наголосити на тому, що аналіз вказаних тенденцій дозволяє зробити висновок, що Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» перетерпів зміни переважно у своїй загально-процедурній складовій, без поглиблення спеціалізації щодо реєстрації прав на земельні ділянки.

При комплексному аналізі законодавчих новел спостерігається взаємообумовленість та взаємозв'язок окреслених тенденцій. Однак дієвість та ефективність оновленого законодавства щодо державної реєстрації прав на землю, так само як і його недоліки, покаже практика.

Список літератури:

1. Кравець В. Р. Порівняльний аналіз органів реєстрації прав на нерухоме майно в Німеччині, Японії та Україні / В. Р. Кравець // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: матер. конф. (Одеса, 30 лист. 2012 р.). – О., 2012. – С. 34-36.
2. Яворська О. С. Державна реєстрація прав на нерухоме майно або з чого починається власність / О. С. Яворська // Правове життя сучасної України: матер. міжнар. конф. (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). – О., 2012. – С. 9-10.
3. Скловский К. И. Собственность в гражданском праве / К. И. Скловский. – М., 1999. – 512 с.
4. Рипенко А. И. «Земельный участок» как правовая абстракция / А. И. Рипенко // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: матер. конф. (Одеса, 30 лист. 2012 р.). – О., 2012. – С. 506-508.
5. Орзіх Ю. Г. Виникнення речових прав на нерухоме майно та їх державна реєстрація в Україні / Ю. Г. Орзіх // Правове життя сучасної України: матер. міжнар. конф. (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). – О., 2012. – С. 45-47.
6. Піфко О. О. Поняття та завдання інституту державної реєстрації прав на землю / О. О. Піфко // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 3. – С. 136-139.
7. Мороз Г. В. Реєстрація прав на земельну ділянку: основні законодавчі нововведення / Г. В. Мороз // Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права: зб. тез доп. (Харків, 6 груд. 2013 р.). – Х., 2013. – С. 165-167.
8. Єсімов С. С. Електронна держава як форма реалізації інформаційної функції держави / С. С. Єсімов // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 4. – С. 225-228.
9. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2015 року // Офіційний вісник України. – 2012. – № 8. – Ст. 348.
10. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01 липня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 51. – Ст. 553.
11. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 26 листопада 2015 року // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 1. – Ст. 9.

Григорьева К.А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ РЕГИСТРАЦИИ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ

Аннотация

В статье исследована новая редакция специального Закона Украины о государственной регистрации прав на землю. В результате исследования были выявлены некоторые характерные тенденции развития законодательства в этой сфере: электронизация документооборота, полисубъектность, постепенное введение принципа экстерриториальности, дифференциация сроков регистрации прав и размера административного сбора, отсутствие существенного углубления специализации регистрации прав на землю. Сформулированы выводы относительно общей направленности законодательства на упрощение процедуры регистрации прав на землю. Указано на активную динамику формирования обновленного института законодательства относительно государственной регистрации прав на землю.

Ключевые слова: государственная регистрация прав на землю, электронизация документооборота, субъекты регистрации прав на землю, вещные права на землю, право собственности на землю, производные права на землю.

Hryhoryeva K.A.

National University «Odessa Law Academy»

CONTEMPORARY LEGISLATION TRENDS IN THE FIELD OF STATE REGISTRATION FOR LAND

Summary

In the article, the author analyzes the new edition of the Special Law of Ukraine on state registration of rights to land. The author found some characteristic trends of modern legislation in this area. In particular, it outlines and analyzes the following trends: electronization of document circulation, many of subjects, gradual implementation of the principle of extraterritoriality, differentiation of the registration rights and the size of the administrative fee, no significant deepening specialization of registration of land rights. The author makes the conclusions about the general thrust of the legislation to simplify the procedure of registration of land rights. The active dynamics of the formation of the Institute updated legislation on state registration of rights to land indicates.

Keywords: state registration of rights to land, computers document circulation, subjects of registration of land property rights, land ownership, derivatives of land rights.

УДК 341.174

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ, УДОСКОНАЛЕННЯ ТА РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НОТАРІАТУ

Діденко Л.В., Денисяк Н.М.

Міжнародний гуманітарний університет

Стаття присвячена короткому аналізу особливостей розвитку українського нотаріату в сучасних умовах. Потрібно дослідити та вивчити стадії його розвитку, а також окремі аспекти історії нотаріату в Україні. Вносяться пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства, щодо регулювання діяльності інституту нотаріату в Україні.

Ключові слова: нотаріат, відносини, правопорушення, розвиток, суспільство, реформування нотаріату, нотаріальна діяльність, законні інтереси, нотаріальний процес, правова система, функції нотаріату, нотаріальна процедура, повноваження нотаріальних органів, зміцнення законності та правопорядку, нормативний акт, модель нотаріату.

Постановка проблеми. Дослідження має на меті створення теоретичних основ нотаріату в Україні, що надалі має позитивно вплинути на його організаційну структуру та процедуру вчинення нотаріальних дій, забезпечить вплив нотаріальної науки на правосвідомість та правову культуру населення, надасть нотаріальним правовідносинам чіткості і послідовності у сприйнятті та однозначності в регламентації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням проблематики розвитку та реформування нотаріату займалися такі видатні науковці та вчені, як Полтавська Н., Радзівська Л., Пасічник С., Черниш В., Кузнецов В., Ромоновська О., Фурса Є.І., Фурса С.Я., Аргунов В. та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Головний напрямок дослідження це – обґрунтування теоретичних основ нотаріату, теорії нотаріального процесу та властивих йому нотаріальних процесуальних правовідносин. Зрозуміло, що юрисдикційна діяльність повноважних осіб не може здійснюватись одноособово без тісних взаємозв'язків з іншими юрисдикційними органами, а тому невипадково у магістерській роботі розглядаються положення стосовно нотаріально-адміністративних право-

відносин. Останнє на сучасному етапі правотворчої і наукової діяльності є найбільш актуальним.

Мета статті – формування основних аспектів, які впливатимуть на подальший розвиток, удосконалення та реформування українського нотаріату.

Викладення основного матеріалу. Вагомість нотаріальної діяльності для забезпечення надійної охорони прав суб'єктів цивільних правовідносин до останнього часу в Україні не перетворилась у якісні нотаріальні послуги населенню. В сучасній юридичній теорії та практиці відсутні наукові прогнози розвитку нотаріату на майбутні періоди, що не узгоджується з глобальними процесами перебудови правової системи України. До останнього часу діяльність залишалась під впливом лише нормативного регламентування, а теоретичні пошуки науковців стосувались окремих її аспектів та проблем.

Обрання теми статті зумовлене такими аспектами: відсутністю монографічних досліджень на комплексному рівні; необхідністю конкретизації функцій нотаріату, його місця в правовій системі України та принципів його діяльності і організації; потребою в систематизації наукових думок та гіпотез, аналізі норм законодавства про нотаріат, тобто в створенні однієї із галузей науки про пра-

во, а саме науки про нотаріат; необхідністю визначення предмета науки про нотаріат, її термінології, методів, системи та джерел; невідповідністю регламентації важливих та юридичне значущих питань лише підзаконними актами без широкого наукового обґрунтування та законодавчого закріплення; недосконалістю нотаріальної процедури та практики, які до останнього часу залишалися без узагальнення та теоретичного аналізу.

Будь-яка діяльність повинна мати певну мету, яка зумовлює організаційні засади і процедуру її здійснення. Стосовно нотаріальної діяльності виокремлено таке поняття як нотаріальна функція, під якою пропонується розуміти те суспільне благо, на досягнення якого спрямована нотаріальна діяльність. Але нотаріальну діяльність неможливо розглядати відірвано від функцій держави. Так, більшість вчених поділяють функції держави на основні та неосновні. Під основними функціями розуміють найзагальніші, найважливіші напрямки діяльності держави щодо здійснення стратегічних завдань і цілей. Основні функції держави за своїм змістом є безперервним процесом реалізації повноважень держави через функції окремих державних органів. Серед основних функцій держави деякі вчені виділяють функцію захисту правопорядку, охорони прав і свобод громадян [1, с. 195].

Тож варто абстрагуватись від традиційного, загальноприйнятого порядку розгляду відповідної діяльності крізь призму минулого, досягнення останніх років або через запозичення найавторитетніших думок іноземних теоретиків права. Давайте поставимо за мету на рівні макрофункції досягти правильного сприйняття діяльності нотаріусів у загальній системі права на сучасному етапі та зробити прогнози стосовно доцільності її існування в майбутньому. При цьому головним визначальним фактором пошуку є задоволення потреб суспільства, окремих його суб'єктів, а не загальноприйнята обов'язковість вчинення нотаріальних проваджень. Такий погляд зумовлюється ч. 2 ст. 3 Конституції України, а саме – права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Отже, загальним принципом побудови правової системи держави на сучасному етапі її розвитку має стати прерогатива прав та інтересів окремих суб'єктів, що охороняються законом, над державними або корпоративними інтересами.

Такий ліберальний принцип має викликати суттєву корективу не тільки в подальшій нормотворчій діяльності з втілення конституційних принципів у галузеве законодавство, а, безперечно, вплинути на практику, організаційну структуру та функціональні повноваження органів держави. Говорячи про функції державних органів на рівні наукового дослідження, неможливо їх трактувати лише за тими повноваженнями, які в них існують на сьогодні, або потрібно запозичувати досвід іноземних країн. Практика запозичення окремих блоків нормативних актів інших країн, що стосуються окремих інститутів, призводить до розбіжностей у термінології та неузгодженості при регламентації правовідносин у різних галузях права. Неможливо пересаджувати рослини без узгодження кліматичних особливостей регіонів, аналогічно не слід вважати реальним запозичення

окремих інститутів права різних країн до нашої правової системи без узгодження цих питань з менталітетом народу, його правосвідомістю і, безумовно, життєвим рівнем тощо. Тому саме науковому підходу до нотаріальної функції надається перевага перед прагматичним запозиченням міжнародної провідної практики або історичним методом запозичення досвіду минулих століть. Суспільні відносини розвиваються, як і сама система їх регламентації та впорядкування, що зумовлює невідпинний розвиток державного устрою та визначення повноважень державних органів на кожному етапі цього розвитку [2, с. 6].

Теоретичне обґрунтування нотаріальної функції дозволить перейти від загальних теоретичних положень до правильної регламентації та регулювання конкретних правовідносин, що виникають в нотаріальній практиці.

Однак для правильного сприйняття місця нотаріальної функції у правовій системі держави необхідно враховувати існуючі функціональні повноваження інших органів і визначити головні, властиві лише нотаріальному процесуальному порядку, функції.

Будь-яка правова держава, законодавче закріплюючи права і свободи за тими або іншими суб'єктами права, має забезпечити відповідні юридичні гарантії належного їх здійснення, охорони і захисту – це аксіома, яка не потребує доведення. Але, як свідчить судова практика, на шляху до здійснення прав виникають певні перепони, які за своєю суттю можуть і не мати ні ознак злочину, ні «прямого» правопорушення. Тому в системі юридичних гарантій прав, і законних інтересів громадян та юридичних осіб, важлива роль має належати цивільно-правовому захисту, за допомогою якого повинні досягатися відновлення порушених майнових прав або особистих інтересів, запобігання і припинення дій, що порушують або здатні порушити права та інтереси зацікавлених осіб, усунення спірності права тощо. При цьому поняття «захист» у сучасному законодавстві України вживається в багатьох нормах, і слід звернути увагу, що в різних нормах це поняття має суттєві відмінності у змісті.

Необхідно звернути увагу, що у вищенаведеному переліку нотаріат, органи прокуратури, МВС не згадуються, однак, враховуючи, що прокуратура, міліція належать до правоохоронних органів, нотаріат також можна віднести до таких органів.

Предметом нотаріальної діяльності є безспірні справи, що зумовило специфічний метод вирішення нотаріальними органами віднесених до їх компетенції питань. Органи нотаріату не застосовують змагальну форму процесу, а встановлюють юридичні факти, як правило, на підставі наданих їм письмових документів.

Тому не можна однозначно погодитись з думкою І. Решетнікової та В. Яркова, які вважають, що нотаріальна діяльність має публічно-правовий характер. При тому, що посада нотаріуса дійсно є публічною, що визначається доступністю нотаріальної діяльності, слід зауважити, що сам зміст нотаріальної діяльності позбавлений характеру публічності. Це забезпечується таємницею вчинюваних нотаріальних дій.

Нотаріуси та інші посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, несуть особисту відповідаль-

ність за розголошення таємниці вчинюваних нотаріальних дій.

Специфічність нотаріату в правовій системі України, вчинення проваджень за правилами, передбаченими законом, забезпечують чітке виконання нотаріальних функцій та гарантують права клієнтів, обумовлені завданнями та принципами діяльності нотаріату. Суть нотаріальної діяльності полягає в тому, що вона має посвідчувальний, підтверджуючий характер, юридичне закріплює (фіксує) цивільні права з метою запобігання їх можливим порушенням у подальшому. За своєю функціональною природою діяльність нотаріату найближча до діяльності суду, оскільки здійснюється в інтересах громадян та юридичних осіб і має за мету контроль і врегулювання цивільних правовідносин. Нотаріальний контроль на відміну від судового має упереджувачий характер і здійснюється при вчиненні нотаріальних дій, коли немає спору про право та немає правопорушення. Судовий контроль передбачає вирішення спору і визначення правопорушника, до якого й застосовуються заходи цивільно-правового впливу [3, с. 58].

Тому цікавою є позиція Л. Бардіна, який вважає, що діяльність нотаріусів є подібною до діяльності судів з розгляду справ. Зокрема автор посилається на роз'яснення Пленуму Верховного Суду Української РСР від 5 січня 1925 року, в якому нотаріальна діяльність порівнюється з діяльністю суду першої інстанції. Л. Бардін також пропонує надати нотаріусу право самому виправляти власні помилки.

Л. Радзівська вважає: «...Крім того, нотаріальні органи є органами державного управління, і їх діяльність має адміністративний характер. Тому є всі підстави вважати, що нотаріальне процесуальне право входить до предмета регулювання адміністративного процесуального права». Що ж до нотаріального процесу, то Л. Радзівська не визначає його місця в правовій системі.

Прямо протилежну думку щодо місця нотаріату в правовій системі України висловлює В. Баранкова, яка зазначає, що вважається неправиль-

ним віднесення нотаріату до адміністративних органів, а законодавства, яке регулює його діяльність, – до адміністративного. Адміністративні органи, будучи складовою частиною механізму виконавчої влади покликані здійснювати особливий вид державної діяльності – виконавчо-розпорядчу. Специфіка якої полягає в практичному виконанні вимог закону та інших нормативних актів. Очевидно, що органи юстиції, зокрема нотаріат, подібних завдань не виконують, оскільки є не виконавчо-розпорядчими, а правоохоронними органами і здійснюють діяльність щодо охорони права від порушень, щодо захисту прав, а також щодо запобігання правопорушенням. Ця позиція, як на мене, більш прийнятна, але завдяки особливостям організаційної структури нотаріату України, до якого входять державні та приватні нотаріуси, а також аналізу компетенції нотаріусів та методу правового регулювання можна дійти висновку про особливе місце нотаріального процесу в правовій системі України [4, с. 134].

Основною ознакою правоохоронної функції є регулювання нотаріусом прав суб'єктів на стадії їх реалізації, що зумовлюється впливом на цивільні правовідносини, який нотаріус зобов'язаний здійснювати відповідно до законодавства. Так, нотаріус не вправі вчиняти заборонені законодавством дії, а має спонукати осіб щодо вільного їх волевиявлення, але в межах закону. Відмова у вчиненні нотаріального провадження може бути зумовлена лише суперечністю інтересів клієнта із нормами законодавства.

Висновки. На підставі порівняльного аналізу нотаріальної діяльності та функцій інших державних органів, віднесених законодавством до правоохоронних, необхідно визнати нотаріат у якості правоохоронного органу і гарантувати особам, що займаються цією діяльністю, державний захист від протиправних посягань на них та належне їм майно.

Пропонується під поняттям «нотаріат» розуміти не лише систему існуючих органів та посадових осіб, а й нерозривно пов'язану з ними нотаріальну процедуру та відповідні правовідносини.

Список літератури:

1. Черниш В. М., Штефан М. Й. Нотаріат // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2002. – Т. 4: Н-П. – С. 195-196.
2. Предмет і методи науки про нотаріат // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 5. – С. 6.
3. Павлик П. М., Кілічова Т. М. Нотаріат України. – К.: Університет «Україна», 2007. – 201 с.
4. Білоус В. Т. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 375 с.
5. Радзівська Л. К., Пасічник С. Г. Нотаріат в Україні: Навч. пос. – К.: Хрінком Інтер. – 2001. – С. 9-10.
6. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Нотаріат в Україні. Загальна частина. – К.: Вентурі, 1999. – С. 54.
7. Трофименко Є. В. Минуле та сучасність нотаріату в Україні. – С. 231.
8. Мандельштам Л. Б. Учреждение нотариата и его организация // Журнал Министерства юстиции. – 1899. – № 4.
9. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотариат и нотариальный процесс. – Харьков: Консум, 1999. – 239 с.
10. Ясинська Л., Нотаріат латинського типу: основні риси та особливості // Вісник Львів: Серія юридична. 2004. – Вип. 40. – С. 76.
11. Слесарев В. Л. Экономические санкции в советском гражданском праве // Красноярск: Изд-во КГУ, 1989. – 192 с.
12. Спасибо-Фатєєва І. І. Мала енциклопедія нотаріуса, 2008, № 6. – С. 8-14.

Диденко Л.В., Денисяк Н.Н.
Международный гуманитарный университет

ОСОБЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ, УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ И РЕФОРМИРОВАНИЯ УКРАИНСКОГО НОТАРИАТА

Аннотация

Статья посвящается краткому анализу особенностей развития украинского нотариата в современных условиях. Необходимо исследовать и изучить стадии его развития, а также отдельные аспекты истории нотариата в Украине. Вносятся предложения по совершенствованию отечественного законодательства, относительно регулирования деятельности института нотариата в Украине.

Ключевые слова: нотариат, отношения, правонарушение, развитие, общество, реформирование нотариата, нотариальная деятельность, законные интересы, нотариальный процесс, правовая система, функции нотариата, нотариальная процедура, полномочия нотариальных органов, укрепление законности и правопорядка, нормативный акт, модель нотариата.

Didenko L.V., Denisyak N.N.
International Humanitarian University

SOME ASPECTS OF THE DEVELOPMENT, IMPROVEMENT AND REFORM OF UKRAINIAN NOTARY

Summary

This article is devoted to a brief analysis of the features of Ukrainian Notaries in modern conditions. Stages of its development, as well as aspects of separate notary history in Ukraine must be researched. Proposals are being made to improve domestic legislation regarding the regulation of activities of the Institute of Notaries in Ukraine.

Keywords: notary, relations, offense, development, society, reforming of a notariate, notarial activity, legitimate interests, notarial process, legal system, functions of a notariate, notarial procedure, powers of notarial bodies, strengthening of legality and law and order, statutory act, notariate model.

УДК 343.9:343.352(477)

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Марчук М.П.

Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

У статті досліджено стан боротьби з корупцією в Україні. Визначено чинники, які впливають на її рівень. Також здійснено аналіз ефективності вже реалізованих кроків у напрямі модернізації державної антикорупційної політики. З'ясовано проблемні аспекти розпочатих заходів. Виділено пріоритетні напрями (разом із необхідними заходами), направлені на підвищення ефективності боротьби з корупційними проявами на державному рівні.

Ключові слова: корупція, економіка, протидія корупції, державна антикорупційна політика, антикорупційне законодавство.

Постановка проблеми. Проблема боротьби з корупцією неодноразово піднімалася в юридичному науковому товаристві. Сьогодні це питання також намагаються вирішити політики та економісти, адже корумпована на всіх щаблях влади держава не представляє інтерес для міжнародної спільноти та не буде сприйматися як надійний стратегічний партнер. Це все тому, що корупційні прояви знижують інвестиційну привабливість України, заважають розвитку бізнесу, руйнують довіру до судової системи та правоохоронної системи [1, с. 36].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пов'язані з корупцією досліджувалися у працях: Л.І. Аркуші, В.М. Вересова, А.Є. Жалинського, В.С. Журавського, М.Ю. Бездольного, П.Т. Геги, Ю.Я. Касараби, М.І. Камлика, Р.П. Марчука, М. І. Мельника та багатьох інших вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, попри велику чисельність наукових досліджень ефективна державна антикорупційна політика ще не вироблена, що зумовлено низкою чинників:

- 1) останніми суспільно-політичними процесами;
- 2) економічною кризою;
- 3) розпочатим процесом модернізації законодавства, у тому числі й антикорупційного.

Тому, проблема аналізу та вдосконалення напрямів державної антикорупційної політики залишається актуальною.

Метою статті є виявити реальний стан корупції в Україні, недоліки у боротьбі з цим антисоціальним явищем і запропонувати першочергові заходи щодо удосконалення державної антикорупційної політики.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні визначити реальні масштаби корупції та ефективність заходів, спрямованих на боротьбу з нею досить важко, а тому, оцінку доцільно проводити не за окремими критеріями, а за сукупністю факторів, зокрема, на основі:

1) статистичних даних (вони мають значення для державних органів, зокрема й правоохоронних),

2) рейтингового рівня визначеного міжнародними організаціями (наприклад, Transparency International);

3) ставлення до цього процесу населенням (є найбільш оптимальним критерієм ефективності роботи влади в цьому напрямі).

Відповідно до статистичних даних МВС України лише за 2015 рік до суду було направлено 2141 протокол про адміністративні корупційні правопорушення (без повторно направлених). 1720 разів накладено штраф, 346 адміністративних справи – закрито, 13 протоколів про адміністративні корупційні правопорушення були повернуті у зв'язку з неналежним оформленням або за інших підстав. До відповідальності (штраф) притягнуто 1720 осіб (129 державних службовців, 649 депутатів сільських, селищних, міських, районних рад, 318 посадових осіб місцевого самоврядування, 2 службових особи судової гілки влади (не суддів)) [2]. За 2014 рік до суду було направлено 2424 протоколів (без повторно направлених). Штраф накладено у 1914 випадках, 390 адміністративних справ було закрито, 13 протоколів про корупційні правопорушення повернуті судом у зв'язку з неналежним оформленням або за інших підстав. До відповідальності (штраф) притягнуто 1914 осіб (195 державних службовців, 715 депутатів сільських, селищних, міських, районних рад, 322 посадових особи місцевого самоврядування) [3].

Загалом можна констатувати, що в Україні корупція, в першу чергу створює загрозу фінансовій стабільності, адже вона не протистоїть формальній економіці, а існує в ній, виступаючи природним і закономірним наслідком легальних статусів господарюючих та керуючих суб'єктів. Це підтверджують статистичні дані за 12 місяців 2015 року, які показують, що установлена сума матеріальних збитків за корупційні правопорушення перевищує 3,6 млрд грн. [2]. Із зазначеного випливає, що посадовці окремих державних структур не просто обслуговують економіку, вони беруть у ній участь, маючи «свою долю» в економіці. Саме функціонування державно-політичної машини економізоване, тобто підкорене по суті економічній свідомості [4, с. 70].

Transparency International вже в котрий рік відносить Україну до аутсайдерів боротьби з ко-

рупцією, розміщуючи її за індексом сприйняття корупції на рівні з Угандою та Коморськими островами [5].

Таким чином, не зважаючи на загальне зниження кількості зареєстрованих корупційних правопорушень і збільшення показників притягнення осіб до відповідальності, загальна кількість корупційних діянь та отриманих від цього матеріальних збитків залишається досить великою, як і рівень сприйняття корупційних явищ населенням.

Враховуючи, що виключний деструктивний характер корупції зумовлений високим рівнем її латентності [6, с. 1] антикорупційна політика повинна стати ключовим елементом у загальнодержавній політиці та бути направленою на зміну ставлення населення до цього явища та на можливість безпосередньо впливати на результати боротьби з ним.

Зважаючи на викладене, сьогодні активно відбувається процес удосконалення механізму запобігання та протидії корупції.

Для цього на законодавчому рівні приймаються відповідні нормативно-правові акти. Зокрема, початком реформи спрямованої на зниження рівня корупції можна вважати жовтень 2014 року, коли були схвалені основні антикорупційні закони. Однак, відповідна реформа продовжується і сьогодні, адже на основі вже діючої Антикорупційної стратегії (Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII) мають бути повністю врегульовані ключові сектори антикорупційної діяльності в нашій державі, зокрема:

– остаточне оформлення системи спеціалізованих антикорупційних органів, відповідальних за антикорупційну політику та запобігання корупції;

– початок активної антикорупційної діяльності відповідних державних органів і реалізація ними превентивних заходів;

– моніторинг реалізації державної антикорупційної політики [7, с. 5].

Важливими вже здійсненими кроками стали:

– прийняття низки антикорупційних нормативно-правових актів та внесення до них змін щодо запобігання виникненню корупційних ризиків (законів України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [8], «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII [9], Указу Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020»» від 12 січня 2015 року № 5/2015 [10] та ін.);

– урізання повноважень окремих органів (зокрема, органи прокуратури в Україні вже позбавлені функції загального нагляду);

– зміна вектору діяльності правоохоронних органів (основним нормативним актом, яким це здійснено є Закон України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII, що визначає правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України; у зв'язку з набранням чинності цього нормативно-правового акту відбувається переатестація колишніх працівників міліції, які виявили бажання служити в

Національній поліції України, зокрема, здійснюється перевірка їх матеріального стану та його відповідності легально отриманим доходам» [11];

– призначення директора та відбір 140-ка детективів Антикорупційного бюро України;

– створення системи електронних закупівель та електронного урядування (наприклад, система PROZORRO дає можливість на основі використання електронних засобів на кожному етапі закупівельного процесу (визначення вимог до претендентів, подання пропозицій, проведення тендерів, здійснення платежів) здійснювати контроль з боку кожного громадянина за державними закупівлями та значно ускладнює можливість виникнення корупційної складової. За оцінками експертів ця система не тільки завоювала значну довіру серед замовників (вже понад 1,5 тис.) та постачальників (близько 5 тис.), а й допомогла зеконотомити державі за 10 місяців свого функціонування приблизно 400 млн. грн.) [12].

Серед проблем, вирішення яких вже розпочато:

– скасування недоторканості народних депутатів та суддів, натомість закріплення інституту функціонального імунітету судді, за яким судді не можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності за діяння, вчинені у зв'язку зі здійснення правосуддя, крім випадків ухвалення завідомо неправосудного судового рішення, порушення присяги судді або вчинення дисциплінарного правопорушення (у зв'язку з тим, що дане рішення вимагає внесення змін до основного Закону, Верховною Радою України було направлено до Конституційного Суду України проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України та суддів)» від 16 січня 2015 року № 1776. Відповідно до висновку Конституційного Суду України від 16 червня 2015 року даний проект Закону визнаний таким, що не суперечить Конституції України, однак зроблені застереження, не врахування яких може призвести до необґрунтованого обмеження свободи та права вільного пересування судді у разі необхідності застосування до нього домашнього або адміністративного арешту) [13].

Останніми прийнятими Верховною Радою України антикорупційними законами було зроблено спробу привести у відповідність до європейських стандартів механізми та процедуру накладення арешту на майно (закони України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 жовтня 2015 року № 772-VIII, «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року № 794-VIII, «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні» від 10 листопада 2015 року № 769-VIII та ін., прийняття яких відбулось під впливом міжнародних організацій, зокрема в частині: відкриття для України безвізового режиму; надання кредитів; надання гуманітарної допомоги; військової підтримки та інших факторів) [1, с. 36]. Однак, вони вже піддані критиці експертів, адже уможливають корупційні прояви при управлінні активами та накладенні арешту на майно.

Основними неподоланими проблемами у цій сфері, які також зазначені у Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» залишаються:

– пасивне співробітництво України в напрямі налагодження ефективної скоординованої політики щодо протидії корупції серед держав-учасниць Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року (про це неодноразово зазначали експерти Transparency International-Україна);

– не належне виконання Україною вимог міжнародно-правових інструментів щодо партнерства влади та громадянського суспільства у сфері антикорупційної політики (попри прийняття цілої низки нормативно-правових актів, у жодному з них не прописаний чіткий механізм взаємодії держави та громадських організацій у напрямі протидії корупції; не виконується, або ж затягується виконання рекомендацій антикорупційних громадських організацій; відсутній акт Кабінету Міністрів України щодо схвалення загальнонаціональної методики оцінки рівня корупції відповідно до стандартів ООН, розробка якого чітко передбачена Законом України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки»);

– корупціогенність виборчого законодавства, зокрема: недосконалість законодавства щодо фінансування виборчих кампаній та політичних партій, відсутність належного правового регулювання щодо запобігання конфлікту інтересів у діяльності виборчих осіб та прозорих засад лобіювання [14].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Першочерговими реальними заходами спрямованими на вдосконалення державної антикорупційної політики сьогодні можуть стати:

– доопрацювання законів України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні», «Про Державне бюро розслідувань»;

– Верховній Раді України доцільно розглянути проекти концепцій змін до чинного законодавства щодо приведення регулювання фінансування партій і виборчих кампаній у відповідність до міжнародних стандартів (наприклад, підготовлений сумісно IFES-Україна та Transparency International-Україна документ, у якому викладено пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства України (Закону «Про політичні партії в Україні» та законів, які встановлюють порядок проведення загальнодержавних та місцевих виборів, а також суміжного законодавства).

– прийняття Верховною Радою України проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України та суддів)» від 16 січня 2015 року № 1776;

– розроблення та схвалення Кабінетом Міністрів України загальнонаціональної методики оцінки рівня корупції відповідно до стандартів ООН.

Щодо подальших досліджень у цій сфері, то враховуючи те, що процес законодавчого реформування окремих інституцій, які є причетними до боротьби з корупцією продовжується, – вони

будуть актуальними й надалі. Також затребуваними будуть наукові пошуки стосовно зміцнення міжнародного співробітництва у боротьбі з корупцією та участі у цьому процесі України.

Список літератури:

1. Лавренюк Ю. Ф. Пріоритетні напрями антикорупційної політики України / Ю. Ф. Лавренюк // Державне управління. – 2014. – № 1 (1). – С. 35–37.
2. Звіт про стан протидії корупції за 12 місяців 2015 року, форма звітності затверджена Наказом Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Державної судової адміністрації України від 22 квіт. 2013 р. № 52/394/172/71/268/60 / Відомчий документ.
3. Звіт про стан протидії корупції за 12 місяців 2014 року, форма звітності затверджена Наказом Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Державної судової адміністрації України від 22 квіт. 2013 р. № 52/394/172/71/268/60 / Відомчий документ.
4. Запобігання та протидія корупції: навч. посібн. [Текст] / [А. М. Михненко, Р. П. Марчук, А. М. Мудров та ін.]; за ред. проф. А. М. Михненка. – К.: НАДУ, 2010. – 360 с.
5. Візуалізація даних індексу 2014 [Електронний ресурс] / офіц. веб-сайт TRANSPARENCY INTERNATIONAL Ukraine. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/corruption-perceptions-index-2014/scheme.html>
6. Кушнар'єв І. В. Антикорупційна політика сучасної держави: загально-теоретична і порівняльно-правова характеристика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук.: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І. В. Кушнар'єв. – Харків, 2013. – 18 с.
7. Альтернативний звіт з оцінки ефективності державної антикорупційної політики / [Р. Г. Рябошапка, О. С. Хмара, А. В. Кухарук та ін.; за заг. ред. А. В. Волошиної]. – К., 2015. – 268 с.
8. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
9. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 87. – Ст. 2472.
10. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015 // Офіц. вісник України. – 2015. – № 4. – Ст. 67.
11. Про національну поліцію України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 63. – Ст. 2075.
12. За 10 місяців торгів PROZORRO зекономила державі понад 400 млн. грн [Електронний ресурс] / офіц. веб-сайт TRANSPARENCY INTERNATIONAL Ukraine. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/news/oficial/5580.html>
13. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя щодо відповідності проекту Закону про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України та суддів) від 16 січ. 2015 р. № 1776 вимогам антикорупційного законодавства [Електронний ресурс] // офіц. веб-портал Верховної Ради України. – 2015. – 4 лют. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53602
14. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1699-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 87. – Ст. 2473.

Марчук М.П.

Межведомственный научно-исследовательский центр по проблемам борьбы с организованной преступностью при Совете национальной безопасности и обороны Украины

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ КОРРУПЦИИ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье исследовано состояние борьбы с коррупцией в Украине. Определены факторы, которые влияют на её уровень. Также проведен анализ эффективности уже реализованных шагов в направлении модернизации государственной антикоррупционной политики. Выявлено проблемные аспекты принятых мер. Выделены приоритетные направления (вместе с необходимыми мерами), направленные на повышение эффективности борьбы с коррупционными проявлениями на государственном уровне.

Ключевые слова: коррупция, экономика, противодействие коррупции, государственная антикоррупционная политика, антикоррупционное законодательство.

Marchuk M.P.

Interdepartmental Research Center for Combating Organized Crime
under the National Security and Defense Council of Ukraine

THE MAIN DIRECTIONS OF THE STATE POLICY OF COMBATING CORRUPTION IN UKRAINE

Summary

The article explored the fight against corruption in Ukraine. It's identified the factors that influence her level. Also, it's carried out the analysis of the realized steps efficiency toward modernizing the state anticorruption policy. Found problematic aspects of initiated measures. It is highlighted priority areas (together with necessary measures), aimed at improving the fight against corruption at the national level.

Keywords: corruption, economy, combating corruption, the state anti-corruption policy, anti-corruption legislation.

УДК 342

FORMS OF PROVISION OF SOCIAL SERVICES TO HOMELESS INDIVIDUALS AND GUTTER CHILDREN

Medvid A.A.

National University «Odessa Law Academy»

In the article the following forms of social services to homeless individuals and gutter children, as providing them within the institutions of social protection of this category of population and social patrolling are considered. The system of social protection institutions for different categories of homeless people and street children is described. Their classification is proposed. Also, it is studied social patrolling as a mobile form of social services. The attention is focused to the need of its future development.

Keywords: homeless individuals, gutter children, social services, social patrolling, social security institution.

Formulation of the problem. Homeless people and gutter children as citizens of Ukraine enjoy the same range of rights as the other categories of people. They have the right to an adequate standard of living, to participate actively in society, health care, education, work, etc. [1]. The reintegration, that is, returning or initial enter into society as full members of it, which is achieved by means of providing them with a wide range of different social services, is necessary for effective implementation of the constitutional rights of them.

In the art. 2 of the Law of Ukraine «On the Fundamentals of Social Protection of the Homeless Citizens and Gutter Children», the term «form of social services» is used in the meaning different from the one used in art. 5 of the Law of Ukraine «On Social Services». From the contents of the Law of Ukraine «On the Fundamentals of Social Protection of the Homeless Citizens and Gutter Children», it follows that the forms of social services for that category of persons are: social patrolling and providing of social services within the institutions for this category of population. Therefore, it makes sense, in our opinion, to discover these concepts for unified understanding and using.

Analysis of recent research and the isolation of unresolved problems. Social services to all population and to some its categories have been the subject of study of N.B. Bolotina, J.V. Goremkina, D.M. Gorelov, V.V. Kurushin, T.N. Semigina, B.I. Stashkiv, E.A. Shkolyarenko and others. But

the forms of provision of social services to homeless people and gutter children have not been specifically investigated yet.

The aim of the article is to study such ways of providing of social services to homeless individuals and gutter children as social patrolling and providing social services within the social protection institutions for this category of population.

Presenting of the main material. Homeless persons according to the Law of Ukraine «On the Fundamentals of Social Protection of the Homeless Citizens and Gutter Children» from can receive necessary services both within special institutes (night-stay house, reintegration center, social hotel, accounting (record) center, etc.), and beyond with the use of such method of receiving services as a social patrolling.

Implementation of the first form of delivery of social services to this category of the population in Ukraine is carried out through the creation and operation of social care institutions for homeless people and gutter children. This infrastructure provides for the possibility of temporary asylum, in the future – the hostel, and finally for independent living – place in the social hotel, where homeless lifestyle will be the most close to the life of an ordinary person. The legal basis for its foundation was laid with the adoption of the Law of Ukraine «On the Fundamentals of Social Protection of the Homeless Citizens and Gutter Children» from 02.06.2005.

The decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of Guidelines of preventing of homelessness by 2017» focuses on the fact that the greatest obstacle to achieving the full reintegration of homeless people and gutter children in society is an insufficient number of institutions of social protection for these people which there are only 91, thirty percent of them created by NGOs, others – by local governments or local authorities. To take in a count the extent of the problem in the state, a number of institutions is very small, so significant expansion of this network is extremely necessary.

Today in Ukraine, according to art. 19 of Law of Ukraine «On the Fundamentals of Social Protection of the Homeless Citizens and Gutter Children», the system of institutions for the homeless and gutter children includes the following types of institutions: night-stay house; reintegration center; social hotel; other institutions whose activities are aimed at providing services to these people. That is, the list of institutions is not limited, which makes possible the providing of the further development and expansion of the existing network, new types of institutions of different ownership, especially private.

Night-stay house provides, above all, a place for sleeping, in addition, depending on the individual needs of the client, a number of other social services for a fee or free of charge, including: welfare, psychological, legal, employment services, etc. may be granted by it [2].

The purpose of working of the reintegration center for homeless client is gradual approach to full life in society by the necessary means to ensure such social services as: domestic, psychological, pedagogical, medical, legal, informational, economic, employment services, temporary shelter and so on. Clients need the medical opinion on the health for staying in this institution.

In social hotels there are available separate rooms for accommodation of homeless persons, but they should pay for them. This institute, in accordance with the Typical provision on social hotel, approved by the Ministry of Labour and Social Policy of Ukraine from 03.04.2006 № 98, can provide such social services, as temporary accommodation, information and domestic services.

The institutions of social protection of homeless people and street children in the proses of their working collaborate with record (account) centers for homeless people, employment centers, hospitals, with each other, etc.

On the basis of the Law of Ukraine «On the Fundamentals of Social Protection of the Homeless Citizens and Gutter Children» we should affirm about the existence of separate parts of the system, due to the special needs of its clients (psychological and age characteristics) – institutes for gutter children: asylum for minors of the service on affairs of minors, center of children's social psychological rehabilitation of the service on affairs of minors, social and rehabilitation center.

Asylum for minors of the service on affairs of minors creates and operates services to provide temporary staying of children from 3 year-old ones until their adulthood. In addition, children who temporarily live in it receive food, clothing, education, psychological support, legal, medical and other assistance.

In the center of children's social psychological rehabilitation, children can live for a long time or can internally receive comprehensive social, medical, legal, educational, psychological and other support. The activities of this institution, primarily aimed at adapting the child to the family environment, rehabilitation of anti-social behavior to socially acceptable one and more.

Activities of such institution of social protection of homeless children as social rehabilitation center (children's playground) include provision for children, from 3 to 18 years of accommodation services, consistent social, medical, educational, legal and other assistance and support and further placement of its customers. Objectives of children's playground is mainly aimed at promoting child in education, obtain employment skills, further employment, in addition – psychological, educational, medical, rehabilitation, legal and other social services.

Gutter children who belong to orphans or children deprived of parental care can also get services in the family-type orphanage.

Homeless children with mental illness, mental disorders, disorders of physical development, have the right to settle in a special social and medical social security institution, called orphanage. In addition, it is possible to create in the structure of the institution youth divisions for persons aged 18 to 35 years. The institution provides to customers, in addition to temporary accommodation services, such social services as rehabilitation, medical, household, educational and so on.

Nursing homes (orphanage), depending on the specific needs of customers due to the level of mental development, mental disorders, physical disabilities, divided into different separation profiles.

Separate subsystem of institutions create those in which can live and receive other social services homeless elderly and disabled, for example, stationary social and medical institutions, other institutions of social support (care).

Despite the fact that the Law of Ukraine «On the Fundamentals of Social Protection of the Homeless Citizens and Gutter Children» does not contain the articles that would be reinforcing the social care institutions for homeless persons released from prisons, such institutions, in our opinion, are also a separate part of the system of facilities for homeless people and gutter children.

To provide temporary accommodation services and other social services, according to the Law of Ukraine «On Social Adaptation of the Persons who Served Punishment in the Form of Restriction of Liberty or Deprivation of Liberty for a Definite Term» to such persons by the same actors who have the right to establish institutions for homeless people and gutter children, except individuals, can be formed social adaptation center and specialized hostel.

The activity of social adaptation center, caused by the specifics of its customers, mainly aimed at instilling in clients the social values, acceptable behavior, the formation of discipline, personal qualities, mastery of useful skills, involvement in work, but, in addition, assist in resolving domestic problems restoring documents, etc. Such social services as shelter, social adaptation and social support for employment in the workplace may also be provided by the center.

A positive moment for the reintegration process is the presenting in the social adaptation center of its own production, which makes it possible not only to educate the client needs to permanent employment, discipline, but also allows the institution to obtain additional funds for its own functioning.

Specialized hostel is an institution of social and medical nature that provides habitat for the service for released from prison persons who for health need in need of outside care, household, medical care and rehabilitation services – the elderly, the disabled of I and II groups. Accept the basic social services – accommodation, homeless in this institution receive rehabilitation, medical services, kind benefits: the necessary medicines, clothes, shoes, food, hygiene products, household items and more. Persons who have no able-bodied children or relatives who should provide them and hold receive social services free, others – for a fee.

Thus, institutions for the homeless are profiled to provide services to different groups of homeless, based on psychological and physiological characteristics of various customers, that is on a number of such criteria as: age, sex, health, status, presence of negative experiences in places of confinement, etc. Also, we can divide them by criteria of form of property, of need to pay for services, of need to give a medical conclusion to get services, of possible term of staying in definite institution, etc.

A special place in the system of institutions whose activities are aimed at the integration of homeless people and street children, takes a record (accounting) center for homeless people, because it begins the process of record work with homeless by the relevant services, respectively – its reintegration. Wide range of agencies, institutions and organizations cooperates with the center that confirming its special value in social protection and reintegration of homeless people and gutter children.

According to the Directory of subjects (institutions, agencies and non-governmental organizations) that provide social services to homeless persons and persons who have served punishment in the form of restriction of liberty or deprivation of liberty for a definite term, approved by the Ministry of Social Policy of Ukraine, today there are 85 record centers, 21 night-stay houses, 13 reintegration centers, 14 centers for social adaptation of retired people, 12 homes for the elderly and disabled people released from prison and only 2 social hotels in Ukraine [3].

Thus, the most attention should be paid to expanding the network of social hotels because their existing number is not able to provide services effectively.

Staying in the social hotel – the last (transition) step towards to returning to normal life in society for homeless people, so if the possibility of getting this service is absent it will bring all previous results of work to naught.

It makes sense, in our opinion, to learn from the Russian Federation and to create and secure in art. 19 of the Law of Ukraine «On the Fundamentals of Social Protection of the Homeless Citizens and Gutter Children» such kind of facilities for the homeless as center of medical and social care, which is the institution established for temporary accommodation of persons from the homeless, who has the disease, which treatment does not require hospi-

talization, but it is better for such people according to the sanitary-epidemiological security not to stay with people who do not suffer from this disease. This innovation will affect the prevention of disease among customers of institutions that greatly reduce the cost of providing medical care to homeless people and gutter children in the future.

Due to lack of operating institutions of social protection for homeless people and gutter children at this time it is the most logically to pay attention to developing of social patrolling as a second form of providing the social services for this group of population.

According to art.2 of the Law of Ukraine «On the Fundamentals of Social Protection of the Homeless Citizens and Gutter Children» social patrolling is a mobile form of providing the social services, carried out outside the institutions for the homeless by relevant experts.

By the means of social patrolling is carried identify of homeless on the streets; found out the number of people that is needed for providing them the wide range of assistance and social services and further work with them.

The Law of Ukraine «On the Fundamentals of Social Protection of the Homeless Citizens and Gutter Children» does not fix a range of subjects which carry out the social patrolling, this issue is regulated by subordinate legal act – The Procedure of social patrolling, approved by the Ministry of Social Policy of Ukraine of 19.07.2011 № 283.

This form of social services to homeless individuals and homeless children is implemented by the employees of institutions of social protection for this category of the population, but not within these institutions, also by representatives of public and charitable organizations. Such a narrow range of subjects, fixed in the p. 1.2 of the Act, in our view, limits the realization of this form of providing the social services, so we consider it appropriate, to extend it by adding the phrase «and other individuals» to allow participation, for example, of volunteers.

Point 1.3 of the Procedure fixed age limit for those who can receive social services through social patrolling – 18 years, in our view, it indicates that this form of social services does not apply to homeless or gutter children, which is not correct.

The experience of other countries shows, that this way of service delivery is very efficient, because the person who needs assistance, is not deprived of the opportunity to be included, even as «atypical» member in society. It impacts positively both on his/her relation to themselves and on strengthening relations with others.

There are 91 institutions for homeless people and gutter children in Ukraine today. Local executive bodies and local authorities in this number created among 62 institutions. Public, religious and charitable organizations founded only 29 institutions [4].

Usually, institutions for the homeless in Ukraine belong to state or municipal property. But the government is not always able to fulfill its duty, because of the constant lack of funds, personnel, attention from the authorities. To solve the shortage of funds in institutions that provide services to homeless people and homeless children we turn to the ideas of Y. Krivobok [5, c. 100].

According to the scientist's position, the drawback in the way of funding of social services is that the budget funds directed to maintenance of a certain social institution, as a whole, which subsequently decides where to spend it, but not to finance certain social services or package. The second method of allocations will allow the most efficient use of budget to social services, but not for other needs of institution that provides it, thus will be more resources for its improvement, modernization, etc.

In addition, in the system of institutions that provide social services should be developed the cooperation, for example to introduce the exchange of equipment, certain necessary tools and instruments used in economic activity, production, etc.; introduce the practice of staff working (lawyers, psychologists, medical staff etc.) not only within the same institution, but also throughout the network facilities within the city or village, because there is no daily need in the number of services by these specialists.

At a time when the state (represented by government) is not able to perform their functions fully, it is logical to search for ways to cooperate with non-governmental institutions and agencies.

The practice of provision of social services to clients not only homeless, but also to the whole population by charitable, civic and religious organizations has spread in the leading European countries. For the effective functioning of such a system the

rational distribution of costs between the state and public organizations is very necessary. For example, in the UK, the activity of private sector in social services funded by the state at 26%, in Finland – 57%, Germany – up 83%, due to the fact that the provision of social services is a function of non-state actors. In Ukraine, the State finances the providing on only 17% – level [6]. And only 30% of non-governmental organizations in the market of social services are funded by the state [7, c. 163].

The practice of state procurement of social services from institutions and non-governmental organizations is very common among developed countries, the mechanism of which was only recently developed in Ukraine, and is enshrined in the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Social Order at the Expense of Budget Funds» from 29.04.2013 [8].

In addition, for the raise of additional funds for the functioning of institutions of social protection for this population group is necessary to add to the art. 29 of the Law of Ukraine «On the Fundamentals of Social Protection of the Homeless Citizens and Gutter Children», paragraph 3, which reinforce the right of institutions to conduct business.

In the Typical provisions on institutions of social protection of homeless most of the rules on principles, guidance, financing, monitoring activities, etc., are duplicated so it seems appropriate adoption of a single Typical provision on institutions of social protection of homeless people.

References:

1. Курушин В. В. Система социальной адаптации лиц без определенного места жительства в условиях мегаполиса: социологический аспект: автореферат дисс. ... кандидата социологических наук: 22.00.04 / В. В. Курушин / Московский государственный ун-т сервиса. – Москва, 2004. – 26 с.
2. Типове положення про будинок нічного перебування: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 14.02.2006 р. № 31 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 17. – Ст. 1277.
3. Довідник суб'єктів (заклади, установи та недержавні організації), що надають соціальні послуги бездомним особам та особам, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, прийнятий Міністерством соціальної політики України // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://www.mfsp.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=34941
4. Основні напрями запобігання бездомності до 2017 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2013 р. № 162 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 22. – Ст. 743.
5. Кривобок Ю. В. Соціальні послуги у системі соціального захисту: проблеми та перспективи удосконалення в Україні / Ю. В. Кривобок // Політичний менеджмент. – 2012. – № 1-2. – С. 97-102.
6. Горелов Д. Роль громадянського суспільства у реформуванні системи надання соціальних послуг населенню / Д. Горелов // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember08/28.htm>
7. Горемікіна Ю. В. Проблеми розвитку недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг / Ю. В. Горемікіна // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1 (11). – С. 161-168.
8. Про затвердження Порядку здійснення соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2013 р. № 324 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 36. – Ст. 1265.

Медвідь А.О.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ФОРМИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ БЕЗДОМНИМ ОСОБАМ І БЕЗПРИТУЛЬНИМ ДІТЯМ

Анотація

У статті розглядаються такі форми надання соціальних послуг бездомним особам і безпритульним дітям, як надання їх у межах закладів соціального захисту даної категорії населення та соціальне патрулювання. Розкривається система закладів соціального захисту для різних категорій бездомних осіб і безпритульних дітей. Пропонується їх класифікація. Досліджується соціальне патрулювання як мобільна форма надання соціальних послуг. Акцентується увага на необхідності його розвитку.

Ключові слова: бездомні особи, безпритульні діти, соціальні послуги, соціальне патрулювання, заклад соціального захисту.

Медведь А.А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ФОРМЫ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ БЕЗДОМНЫМ ЛИЦАМ И БЕСПРИЗОРНЫМ ДЕТЯМ

Аннотация

В статье рассматриваются такие формы предоставления социальных услуг бездомным лицам и беспризорным детям, как предоставление их в пределах учреждений социальной защиты данной категории населения и социальное патрулирование. Раскрывается система учреждений социальной защиты для разных категорий бездомных лиц и беспризорных детей. Предлагается их классификация. Исследуется социальное патрулирование как мобильная форма предоставления социальных услуг. Акцентируется внимание на необходимости его развития.

Ключевые слова: бездомные лица, беспризорные дети, социальные услуги, социальное патрулирование, учреждение социальной защиты.

УДК 342:347.73:369.5.046

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРІОРИТЕТИ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНІ ДОСВІДУ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

Надієнко О.І.

Запорізький національний технічний університет

Досліджено досвід правового регулювання сфери пенсійного забезпечення постсоціалістичних країн. Проаналізовано процес пенсійного реформування Угорщини, Польщі, Латвії, Казахстану. Визначено особливості їх пенсійних систем. Доведено, що вивчення здобутків і прорахунків пенсійної сфери зазначених країн є необхідною умовою успішного реформування в Україні. Сформульовано пропозиції щодо пріоритетних напрямків подальшого розвитку сфери пенсійного забезпечення України.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, страхування, пенсія, реформа, пенсійна система, пенсіонер, стандарти, гарантії, регулювання.

Постановка проблеми. Створення в Україні нефективної системи пенсійного забезпечення (далі – ПЗ), здатної впливати на рівень добробуту мільйонів найбільш незахищених людей, обумовлене багатьма чинниками. Серед них – запровадження позитивного досвіду постсоціалістичних країн, де багаторівнева пенсійна система вже працює і дає позитивні результати. Врахування здобутків зазначених країн є важливим, адже власний досвід України у правовому регулюванні пенсійної сфери є поки що обмеженим. Недостатність уваги до міжнародного досвіду, суперечливість представлених міркувань і полярність запропонованих заходів зумовлюють актуальність досліджень, спрямованих на систематизацію й узагальнення відповідних наявних наробітків і складання рекомендацій щодо вдосконалення механізму правового регулювання ПЗ в Україні. Аналіз зарубіжного досвіду та визначення пріоритетів його запозичення у сучасних трансформаційних умовах набуває особливого значення. Разом з тим запровадження в наших реаліях такого досвіду вважається можливим лише після здійснення ґрунтовних наукових досліджень, проведення експериментів та громадських обговорень. Без цього не варто сподіватися на успіх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позитивний досвід пенсійного реформування у постсоціалістичних країнах досліджено у працях

Н. Болотіної, С. Прилипка, С. Сивак, І. Сироти, Б. Сташківа, Б. Стичинського, В. Яценка тощо. Вивчення зазначеного досвіду отримало новий імпульс з початком радикальних соціально-економічних реформ в Україні у роботах О. Зайчук, В. Собченко, Н. Тополенко, І. Ярошенко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, вивченню досвіду постсоціалістичних країн у сфері ПЗ приділяють увагу в основному економісти або фахівці з державного управління. Юристами ж досвід зазначених держав з утворення багаторівневої результативної пенсійної системи узагальнювався лише у зв'язку з дослідженнями інших, зазвичай суміжних проблем. Вищезазначене й обумовлює необхідність дослідження на сучасному науковому підґрунті.

Мета статті. Метою роботи є узагальнення позитивного досвіду постсоціалістичних країн з утворення багаторівневої результативної пенсійної системи з метою його перспективного використання в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці минулого – початку нинішнього сторіччя більшість постсоціалістичних країн створила надійні пенсійні системи, визначивши ПЗ як одну з основних своїх функцій. Особливості географічного розташування, економіки, традицій, складу населення обумовлюють особливості національних пенсійних систем. Разом з тим усі країни колишнього соці-

алістичного табору намагаються дотримуватися міжнародно-правових стандартів у сфері ПЗ, наближати рівень соціального захисту до світових стандартів та забезпечувати верховенство соціального законодавства. Останнім часом внаслідок реформування ПЗ зазначених країн набуває все більше спільних рис. У більшості з них формується трирівнева модель ПЗ з поєднанням солідарного та накопичувального компонентів, здійсненням ПЗ державними та приватними органами у загальнообов'язковому та добровільному порядку. Перший рівень оновлених пенсійних систем, як правило, складає солідарна система, де виплачуються пенсії за рахунок обов'язкового державного пенсійного страхування; другий рівень – система накопичувального, часто – професійного страхування; у межах третього рівня населення отримує пенсійні виплати за рахунок добровільних приватних пенсійних накопичень. Важливу роль у додатковому ПЗ відіграють приватні пенсійні програми. При цьому держава завжди відігравала визначальну регуляторно-контрольну роль у перебігу процесу [1, с. 30].

Трирівневі моделі ПЗ, незважаючи на схожі засади їх створення і функціонування, у кожній країні мають принципові відмінності у системах, їх структурі та співвідношенні організаційно-правових форм. При цьому частка добровільного приватного ПЗ є меншою за інші, оскільки використовується найбільш платоспроможним населенням. Стосовно часток обов'язкового пенсійного страхування й додаткового професійного ПЗ, то їх співвідношення визначається відмінностями в концептуальних підходах, що використовувалися при післявоєнному реформуванні пенсійних систем в окремих країнах.

Не зважаючи на всю різноманітність сучасних схем ПЗ, вони так чи інакше виступають різновидами розподільчої (солідарної) або накопичувальної систем. Більш захищеними від ризиків вважаються солідарні системи, які доповнюються накопичувальним сектором. Між цими моделями пенсійних систем є значна кількість проміжних варіантів, більшість з яких націлені на те, щоб послабити вади кожної із систем і посилити їх переваги. Ось чому в багатьох країнах утворилися пенсійні системи, які складаються з трьох рівнів. В. Собченко вважає, що система соціального захисту кожної країни будується відповідно до одного з трьох критеріїв надання допомог, які можна підсумувати у вигляді принципів: «що ти маєш», «що ти зробив», «хто ти є» [2, с. 72].

Пенсійні системи таких постсоціалістичних країн, як Казахстан, Угорщина та Польща збудовані на засадах обов'язкового накопичення і солідарність у них повністю відсутня. Відрізняються й системи державного регулювання у пенсійній сфері. У деяких країнах воно відбувається через загальнодержавні збори, в інших до фінансування залучаються кошти фізичних, юридичних осіб тощо. Причому, як вважають фахівці, «участь держави у фінансуванні не є гарантією успішного соціального захисту» [2, с. 82].

Пенсійний вік у країнах світу також різний, але вищий, аніж в Україні. Погіршення демографічної ситуації призвело до зростання навантаження на працююче населення та, як наслідок, необхідності збільшення пенсійного віку і зростання необхідно-

го для призначення пенсії страхового стажу. Як вважають експерти ООН, найбільш гостро демографічні проблеми постали перед урядом Німеччини, де на одного пенсіонера до 2050 р. припадатиме дві працездатні особи. Україна ж за цим показником перебуває за межею критичного рівня [1, с. 44]. Поетапне підвищення пенсійного віку в Україні розглядаємо як об'єктивно обумовлену найближчу перспективу реформування. Пенсійний вік чоловіків у більшості постсоціалістичних країн дорівнює 62–65 років, у жінок за загальним правилом є меншим від чоловіків на 2–5 років, складає 57–63 роки та в окремих країнах (Словаччина, Чехія) залежить від кількості дітей.

Система державного регулювання соціального захисту країн орієнтована на забезпечення соціальних гарантій. При цьому країнам доводиться вирішувати такі проблеми, як значне збільшення витратків пенсійного страхування (у зв'язку з несприятливою демографічною ситуацією); складність забезпечення своєчасного та повного внесення страхових внесків; неефективність контролю при управлінні фондами соціального страхування через механізм соціального партнерства. Фахівці називають такі типи моделей ПЗ, що їх створено у постсоціалістичних країнах: 1) чилійська, яка характеризується сплатою внесків лише працівниками; 2) угорська, за якою сплата внесків як на обов'язкове солідарне пенсійне страхування, так і на недержавне накопичувальне ПЗ здійснюється за пенсійними схемами з визначеними внесками; 3) латвійська – з умовно-накопичувальними рахунками; 4) польська, що доповнює попередню модель. Внески сплачуються до приватних фондів, з яких платники отримують реальний інвестиційний дохід; 5) російська, що складається з базової пенсії для всіх громадян, та додаткових пенсійних виплат за рахунок інвестування пенсійних активів [2, с. 62].

При побудові української пенсійної системи може стати у нагоді досвід реформування пенсійних систем країн Центральної та Східної Європи, де у 90-х роках ХХ ст. було суттєво оновлене пенсійне законодавство. Адже наші країни мають географічну спорідненість, до того ж із більшістю з них Україна довгий час належала до спільної економічної та політичної системи. Звернемося до найбільш цікавого досвіду ПЗ у постсоціалістичних країнах.

Однією з перших країн колишнього соціалістичного табору, яка розпочала перетворення розподільчої системи ПЗ в накопичувальну, була Угорщина. Нове пенсійне законодавство, зокрема Закони 1997 р. «Про пенсію за соціальним страхуванням», «Про приватну пенсію і приватні пенсійні каси» та «Про осіб, які мають право на соціальне забезпечення та приватну пенсію, а також про внески, які підлягають сплаті для покриття вартості послуг» передбачило підвищення пенсійного віку та відмову від пільгового ПЗ. Планується впровадження накопичувальної системи, протягом перехідного періоду зберігають силу норми раніше діючого пенсійного законодавства. Угорська пенсійна система має низку багатосторонніх, здебільшого побічних гарантій, які стосуються правового регулювання питань управління активами пенсійних кас, умов фінансових операцій та суворого державного нагляду.

Реалізація захисту прав учасників пенсійних програм здійснюється через механізми запровадження системи державного регулювання приватних пенсій. До створення пенсійних кас третього, добровільного рівня, у 1993 р. урядом було створено Державний орган нагляду за діяльністю пенсійних кас – адміністративний орган, підпорядкований Міністерству фінансів [4, с. 425]. Міністерство має резервні кошти для здійснення вчасних пенсійних виплат.

Дореформена пенсійна система Польщі була схожою на радянську, будувалась за тими ж принципами та мала подібний механізм функціонування. Починаючи реформу, польські фахівці вивчали досвід пенсійних реформ в країнах Латинської Америки та Швеції. Наслідком реформування стало запровадження трирівневої системи ПЗ. За Законами «Про систему соціального страхування» та «Про пенсії з Фонду соціального страхування» 1998 р. здійснено поступовий перехід до накопичувальної пенсійної системи, змінено порядок розрахунку пенсій та введено паритетність сплати страхових внесків роботодавцем і застрахованим. Зберігає чинність Закон 1975 р. «Про забезпечення у зв'язку з трудовим каліцтвом та професійним захворюванням». У 1999 р. запроваджено перехід на автоматизовану систему персоналізованого обліку внесків. Змінено формулу обчислення пенсій, створено умовні рахунки для розміщення сум, на які мав право кожен працівник до 1991 р. Завдяки новій системі обліку відпала потреба у трудових книжках. Певний рівень пенсії, яка сплачується у обов'язковій державній солідарній розподільній системі, залежить від страхового стажу пенсіонера. Другий рівень представлений обов'язковою накопичувальною системою, яка знаходиться у приватному управлінні та працює за принципом фондування. Третій рівень – недержавне ПЗ, що забезпечує вищий рівень доходу, – складають добровільні професійні пенсійні програми, засновниками яких є роботодавці. До них застосовується пільговий податковий режим для внесків на соціальне страхування [5, с. 174].

Латвія першою серед країн колишнього СРСР просунулась у напрямку пенсійного реформування. Досвід Латвії може бути корисним, бо має позитивні результати. Її пенсійна система трирівнева. Солідарну систему замінено на систему умовно накопичувальних визначених внесків [6, с. 35], що й вважається першим рівнем пенсійної системи. За першим рівнем надаються пенсії за віком, по інвалідності та у разі втрати годувальника. Для обрахування пенсій враховується розмір пенсійного капіталу застрахованої особи, який складається із зареєстрованої суми персоналізованих страхових внесків та щорічного приросту капіталу. Другий рівень пенсійної системи – накопичувальний. Юридичною базою функціонування третього рівня є Закон «Про приватні пенсійні фонди». На цьому рівні громадяни мають можливість створювати приватні накопичення у приватних фондах.

Найрадикальніші перетворення у галузі переходу до накопичувальної системи серед країн колишнього СРСР демонструє Казахстан. Закон про добровільне ПЗ у країні було прийнято у 1996 р. Нова пенсійна система викликала недовіру на-

селення, а добровільне забезпечення, всупереч очікуванням, не набуло популярності. Тому вже в наступному році було прийнято рішення про примусове утримання 10% із заробітку працюючих за умови гарантії повернення цих коштів у разі виходу на пенсію. Сьогодні в Казахстані успішно діють накопичувальні пенсійні фонди, компанії з управління активами, значна частина банків залучена до обслуговування фондів. Майже все працездатне населення бере участь у накопичувальній системі. Водночас фахівці відмічають існуючу недовіру населення до пенсійної системи, відсутність чіткого механізму виплат і високий рівень корупції, що штовхає вкладників шукати можливості, навіть незаконні, вилучення пенсійних накопичень до досягнення пенсійного віку [1, с. 42]. У цілому ж пенсійна система Казахстану має багато спільного з пенсійною системою України.

Таким чином, зміни соціально-економічних умов, що відбулися у багатьох країнах, обумовили реформування пенсійної сфери. Разом з тим було збережено низку норм і актів, що діяли ще за соціалістичних часів. Останнє дало змогу забезпечити поступовість у пенсійному реформуванні та наблизити до європейських стандартів. Україна ж, як стверджують фахівці, «опинившись перед необхідністю розбудови нової системи соціального захисту, з початку 90-х років до сьогоднішніх днів практично відмовилася від старої нормативно-правової бази, яка регулювала відносини у соціальній сфері» [2, с. 84]. Практично знову будувалась система державного регулювання пенсійної сфери.

Нинішній курс України на євроінтеграцію обумовлює застосування досвіду постсоціалістичних країн, зокрема щодо запровадження рівнів у пенсійній системі, конкуренції у приватному ПЗ, використання ресурсів підприємств у ПЗ працівників, забезпечення високих стандартів людині, яка чесно сплачувала податки та збори, наблизення національного законодавства до європейських стандартів. Погоджуємось із точкою зору І. Ярошенко, що в процесі інтеграції слід врахувати наступні обставини: а) соціально-економічне становище України ускладнює запровадження механізмів соціального захисту. Йдеться про відсутність специфічного досвіду управління, традицій і належного механізму суспільного контролю за діяльністю інститутів, що розпоряджаються пенсійними коштами; б) відсутність розвинених фінансових ринків та інфраструктури, інструментів довгострокового інвестування, високі ризики створюють ситуацію, коли встановлення численних обмежень може унеможливити ефективну діяльність фондів; в) запровадження апробованих у світі механізмів слід здійснювати за умови своєчасності та опрацьованості необхідних документів і заходів, зокрема проведення відповідних експериментів та аналізу їх результатів [5, с. 180]. Застосування досвіду постсоціалістичних країн при вирішенні проблем ПЗ України є, безумовно, цінним і важливим, адже Україна ще не має власного досвіду регулювання пенсійної сфери і дієвих механізмів контролю за діяльністю органів, що розпоряджаються пенсійними коштами. Однак запозичення іноземного досвіду потребує апробації, експериментування з ґрунтовним та неупередженим

аналізом результатів з урахуванням національних особливостей.

Висновки і пропозиції. Дослідження передумов та пріоритетів запозичення в Україні пенсійного досвіду постсоціалістичних країн дозволило сформулювати висновки.

1. З'ясовано, що зміни соціально-економічних умов, які відбулися у постсоціалістичних країнах, обумовили запровадження новацій у ПЗ, подальший розвиток його державного регулювання. Разом з тим було збережено низку норм і актів, що діяли ще за соціалістичних часів. Останнє дало змогу забезпечити поступовість у пенсійному реформуванні та наблизенні до європейських стандартів. Держави докладають значних зусиль, щоб зробити пенсійні системи максимально ефективними. При цьому жодний підхід до розв'язання пенсійних проблем не можна вважати ідеальним.

2. Встановлено, що показником дієвості систем ПЗ можна вважати відповідність міжнародно-правовим стандартам. Усі країни колишнього соціалістичного табору намагаються наблизити рівень соціального захисту до зазначених стандартів та забезпечувати верховенство соціального законодавства. Україна, обравши шлях євроінтеграції, має йти тим же шляхом, поступово наближуючи своє законодавство до міжнародних правових актів.

3. Доведено, що внаслідок реформ відбувається поступовий перехід до багаторівневих пенсійних систем: від солідарних систем з установленими виплатами до накопичувальних з установленими внесками. Проте, незважаючи на реформи, солідарні системи в постсоціалістичних країнах продовжують доминувати, забезпечуючи пенсіонерам недостатні, але гарантовані виплати. При цьому в солідарній системі збільшується тривалість трудового/страхового стажу, необхідного для призначення пенсії, а також кількість років, за які враховується заробіток. Пенсійний вік поступово зростає та зрівнюється для обох статей. Правове регулювання пенсійної сфери здійснюється через окремі правові акти, що регулюють виплати у всій системі або окремих її складових.

4. Підтверджено, що нинішній курс України на євроінтеграцію обумовлює застосування досвіду постсоціалістичних країн, зокрема щодо запровадження рівнів у пенсійній системі, конкуренції у приватному ПЗ, використання ресурсів підприємств у ПЗ працівників, забезпечення високих стандартів людині, яка сплачувала податки та збори, наблизення національного законодавства до європейських стандартів. Разом з тим вважається, що запозичення іноземного досвіду потребує експериментування, апробації, з ґрунтовним аналізом результатів з урахуванням національних особливостей.

Список літератури:

1. Тополенко Н. М. Державне регулювання розвитку системи пенсійного страхування в Україні: дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02 / Тополенко Надія Михайлівна. – Запоріжжя, 2007. – 185 с.
2. Собченко В. В. Трансформація системи державного управління соціальним захистом населення: дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.01 / Собченко Валентина Валентинівна. – Х., 2005. – 209 с.
3. МакТаггарт Г. Пенсійні системи країн світу: порівняльний аспект / Г. МакТаггарт // Людина і праця. – 2004. – № 7. – С. 61–67.
4. Карлін М. І. Фінанси країн Європейського Союзу: навч. посіб. Рекомендовано МОН / Карлін Микола Іванович. – К.: Знання, 2011. – 639 с.
5. Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ярошенко Ірина Станіславівна. – К., 2006. – 221 с.
6. Яценко В. В епіцентрі пенсійної реформи – Латвія, Угорщина, Польща / В. Яценко, М. Вінер // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 3. – С. 35–39.

Надиенко Е.М.

Запорожский национальный технический университет

ПРЕДПОСЫЛКИ И ПРИОРИТЕТЫ ЗАИМСТВОВАНИЯ В УКРАИНЕ ОПЫТА ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОСТСОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН

Аннотация

Исследован опыт правового регулирования сферы пенсионного обеспечения постсоциалистических стран. Проанализирован процесс пенсионного реформирования Венгрии, Польши, Латвии, Казахстана. Определены особенности их пенсионных систем. Доказано, что изучение достижений и просчетов пенсионной сферы указанных стран является необходимым условием успешного реформирования в Украине. Сформулированы предложения по приоритетным направлениям дальнейшего развития сферы пенсионного обеспечения Украины.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, страхование, пенсия, реформа, пенсионная система, пенсионер, стандарты, гарантии, регулирование.

Nadienko O.I.

Zaporizhzhia National Technical University

BACKGROUND AND PRIORITIES OF BORROWING THE PENSION SYSTEM EXPERIENCE OF POST-SOCIALIST COUNTRIES IN UKRAINE

Summary

The research deals with legal regulation experience in the field of pension system of post-socialist countries. The process of pension reforming in Hungary, Poland, Latvia, and Kazakhstan has been analyzed. The features of their pension systems have been defined. The author proves that a thorough study of achievements and failures in the pension system of these countries is the prerequisite for the successful reform in Ukraine. The suggestions on the priority directions of the further development in the field of pension system of Ukraine have been made.

Keywords: pension providing, insurance, pension, reform, pension system, pensioner, standards, guarantees, regulation.

УДК 34.343.36

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ПОСТАНОВЛЕННЯ СУДДЕЮ (СУДДЯМИ) ЗАВІДОМО НЕПРАВОСУДНОГО ВИРОКУ, РІШЕННЯ, УХВАЛИ АБО ПОСТАНОВИ

Парасюк Н.М.

Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті досліджуються дискусійні моменти щодо встановлення змісту суб'єктивної сторони постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Обґрунтовано доцільність конкретизації вини у цьому складі злочину лише у формі умислу. Визначається кримінально-правове значення терміну «завідомо» у законодавчій конструкції складу злочину. Аргументується необхідність виключення вказівки на «завідомо» із кримінально-правової норми. Досліджується значення мотиву та мети для кваліфікації злочину.

Ключові слова: суб'єктивна сторона, вина, умисел, необережність, завідомо, вирок, рішення, ухвала, постанова.

Постановка проблеми. Справедливе здійснення правосуддя є важливою гарантією захисту прав і свобод людини. Однак, виконуючи таку важливу функцію, відносини у сфері правосуддя самі потребують захисту від злочинних посягань. Реалії сьогодення є складними, непередбачуваними і в контексті здійснення правосуддя частими є випадки порушення встановленого порядку безпосередньо учасниками цих відносин.

Судовий захист першочергово спрямований для вирішення соціальних конфліктів у правовій сфері суспільних відносин. Кожен суб'єкт, права якого порушено, вправі претендувати на постановлення справедливого, законного та обґрунтованого судового рішення. В одному із рішень Європейського суду з прав людини «Делькур проти Бельгії» зазначається, що «хоча зростання рівня злочинності й потребує адекватного реагування, право на справедливий судовий розгляд справи, зокрема на належне здійснення правосуддя, поширюється на всіх осіб незалежно від тяжкості вчинених ними злочинів. Гарантування права на справедливе здійснення правосуддя є однією з правових основ демократичного суспільства, ігнорування цього права не може виправдати поставлену мету» [1, с. 70]. Відтак суддівське невігластво, яке виражається у формі постановлення неза-

конного вироку, рішення чи постанови суду руйнує існуючу довіру до належного функціонування конституційного механізму захисту основних прав людини. Баланс у порушених відносинах видається за можливе забезпечити однозначними підходами до застосування кримінально-правової норми, в якій сформульовано ознаки складу злочину щодо фіксації недійсних результатів процесуальної діяльності суду. Серед ознак складу злочину саме суб'єктивна сторона охоплює свідомо-вольову сферу злочинної діяльності і тому потребує підвищеної уваги правозастосувача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови є мало дослідженим аспектом науки кримінального права. Однак слід зауважити, що розвідки у цій сфері уже проводять П.П. Андрушко, С.Є. Дідик, В.М. Єднак, Н.Д. Квасневська, О.В. Капліна, О.О. Кваша, О.М. Овчаренко, В.І. Тютюгін, А.В. Щасний.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні доводиться констатувати зростання недовіри до суддівської гілки влади. Своєю чергою це має компенсуватися неухильним реагуванням на прояви постановлення неправосудних рішень. Законодавче реда-

гуювання ст. 375 КК України з часу набрання чинності КК України 2001 року відбулося лише один раз. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» від 14 травня 2015 року № 421-VIII частину 2 цієї статті було доповнено кваліфікуючою ознакою «з метою перешкоджання законній професійній діяльності журналістів». Таким чином було лише доповнено перелік кваліфікуючих ознак розглядуваного складу злочину, але основний склад злочину залишається без змін. Узагальнення судової практики у цій категорії справ фіксує незначну їх кількість з року в рік. Тому завданням кримінально-правової доктрини є надання об'єктивної оцінки ефективності кримінально-правової норми про постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.

Метою статті є теоретичне дослідження змісту обов'язкових ознак суб'єктивної сторони постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови як складу злочину проти правосуддя, а також формулювання рекомендацій, які можуть одержати практичне закріплення у законодавчій конструкції кримінально-правової норми.

Виклад основного матеріалу. Вина є ключовою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину. У контексті постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови вина визначається психічним ставленням суб'єкта злочину до об'єктивних ознак цього складу злочину. Зміст диспозиції ст. 375 КК України не дає прямого уявлення про форму вини, оскільки не зроблено безпосередньої вказівки на умисел чи необережність. Однак аналіз наукових джерел дозволяє констатувати, що серед науковців загалом не виникають сумніви щодо віднесення постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови до умислих злочинів [2, с. 111; 3, с. 166; 4, с. 277]. Загалом схвально оцінюючи таку наукову позицію, слід також зауважити, що у літературі наголошується, що допоміжне значення у встановленні змісту умислу відіграє використана у законодавчій конструкції складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України вказівка на «завідомо» неправосудність постановленого вироку, рішення, ухвали або постанови [5, с. 37–38]. Практичність цього положення слід апробувати, вдаючись до законодавчої концепції ознак суб'єктивної сторони цього складу злочину.

Законодавець визначив постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови як злочин з формальним складом, момент закінчення якого залежить від виконання злочинної дії, описаної у диспозиції ст. 375 КК України. Відтак формула прямого умислу тут має дещо скорочений вираз і обмежується усвідомленням суспільно небезпечного характеру вчиненої дії та бажанням вчинити саме її.

Інтелектуальна ознака вини має пізнавальний характер. Вона включає усвідомлення усіх юридично значимих ознак вчинюваного діяння (особливості об'єкта та об'єктивної сторони). Пізнання цих особливостей відбувається через оцінювання обов'язкових ознак цих елементів.

Суб'єкт усвідомлює суспільно небезпечний характер злочину, ознаки, якого передбачені у ст. 375 КК України, через фіксацію результату суддівської діяльності у формі вироку, рішення, ухвали чи постанови, які є неправосудними. Предмет цього складу злочину характеризується негативними ознаками, які виключають можливість доведення їх змісту до відома невизначеного кола осіб через публічне повідомлення. При цьому суб'єкт злочину чітко усвідомлює, що таким діянням порушуються права чи законні інтереси інших осіб. Суддя розуміє, що неправосудне рішення не може створювати юридичних фактів, однак, незважаючи на це діє всупереч законним вимогам. Визначальним чинником тут виступає той факт, що знання закону є іманентною ознакою професійної діяльності суддівського корпусу. Тобто, іншими словами, їх безпосередній обов'язок творити правосуддя.

Класичним способом встановлення змісту вини у складі злочину, передбаченому ст. 375 КК України, є деталізація інтелектуальної ознаки вини за допомогою врахування змісту терміну «завідомо», яка безпосередньо вказана у диспозиції. На думку деяких науковців та практиків цей термін відображає цілеспрямований характер злочинних дій судді, його свідоме прагнення та бажання всупереч матеріальному чи процесуальному закону і (або) фактичним обставинам, встановленим у справі, постановити судові рішення, яке за своєю суттю не може бути і не є актом правосуддя [6, с. 45; 7]. Як видається така позиція є безсумнівною. Цілком правильно стверджувати, що вказівкою на «завідомо» законодавець намагається підкреслити прямо умисний характер злочину. У розглядуваному складі злочину зроблено наголос на обізнаності судді із негативними ознаками предмета. Тобто у момент вчинення злочину він усвідомлює зміст обставин, які викладені у вироку суду, що не відповідають дійсності або із постановленням вироку із грубим порушенням норм процесуального права. Своєю чергою це обумовлює необхідність у даній категорії справ додатково установлювати факт такої обізнаності, щоб виключити добросовісну суддівську помилку. Разом з тим виникає слушне запитання – чи не створює термін «завідомо» у диспозиції ч. 1 ст. 375 КК України чергової «ніші», яка в силу своєї оціночності дозволяла б назвати добросовісною будь-яку суддівську помилку?

Насамперед можна провести деяку паралель з іншими складами злочинів, ознаки яких також описані із допомогою терміну «завідомо». Систематизація таких випадків дозволила виявити, що законодавець достатньо часто послуговується таким терміном. Вживається «завідомо» у понад двох десятках статей кримінального закону. При цьому він використовується як у складах злочинів із загальним, так і спеціальним суб'єктом. У контексті цієї наукової розвідки більш доцільно звернути увагу саме на другий вид складів злочину. Якщо мова йде про спеціального суб'єкта, який наділений певними правомочностями, то уточнення завідомого характеру злочину відбувається щодо вчинюваних ним дій, а також що стосується обізнаності із злочинним характером результату діяльності інших суб'єктів. Для наочності розглянемо ознаки складу злочину, пе-

редбаченого ст. 358 КК України. У ч. 2 ст. 358 КК України передбачається кримінальна відповідальність за складання чи видачу спеціальним суб'єктом завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільнюють від обов'язків, а також за збут завідомо підроблених офіційних документів, у тому числі особистих документів особи. Суб'єктом цього складу злочину визнаються працівник юридичної особи, який не є службовою особою, приватний підприємець, аудитор, експерт, оцінювач, адвокат або інша особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданнями публічних послуг. Загалом це особи, які займаються індивідуальною діяльністю з одержання прибутку. Результатами такої діяльності надається публічний статус, тобто такий, який може бути спрямований на невизначене коло осіб. Однак для провадження такого роду діяльності суб'єкт має виконати ряд вимог, визначених регулятивним законодавством. Підставою для здійснення професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, є необхідність набуття певних знань та навиків і підтвердження їх рівня у процесі певної процедури одержання ліцензії (дозволу). Таким чином при складанні підробленого офіційного документа суб'єкт усвідомлює недійсність зафіксованих у ньому відомостей, проте бажає, щоб такий документ потрапив у сферу документообігу. Натомість додаткову вказівку на «завідомо» підроблений документ можна витлумачити як те, що суб'єкт не просто знає, що документ підроблений, а те, що він «добре» знає, що документ може неправомірно надати права чи звільнити від обов'язків невідомих суб'єктів. І, як видається, таке зазначення є зайвим термінологічним навантаженням для кримінально-правової норми. Щодо видачі «завідомо» підробленого офіційного документа. Видача документа є спеціальним видом використання офіційних документів. Видача завідомо підробленого документа не є виразом злочинної поведінки у сфері підроблення. Таке діяння вчиняється на іншому етапі документообігу і полягає у поширенні, пред'явленні чи поданні завідомо підробленого офіційного документа з метою набуття всупереч законодавства прав чи звільнення від обов'язків. Іншими словами видача завідомо підробленого офіційного документа – це його використання службовою особою, яке вона реалізує в силу наданих їй правомочностей, в результаті чого підроблений документ вводиться в офіційний документообіг [8, с. 179–180]. Видача офіційного документа не завжди здійснюється особою, яка його склала. Тому вказівка на «завідомий» характер діяння щодо цієї форми злочинної дії є обґрунтованим, оскільки у кожному випадку встановлення лише видачі треба довести обізнаність суб'єкта із недійсністю документального носія інформації. Залишається проаналізувати законодавчу необхідність вказівки на збут завідомо підробленого офіційного документа. Прийнятно до офіційного документообігу така стадія взагалі не виділяється, тому наголошувати на «завідомості» щодо предмета також не видається за доцільне.

Необхідно підсумувати короткий аналіз доцільності вказівки на «завідомість» у диспозиці-

ях окремих статей. «Завідомість» не є окремою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину на рівні з виною, мотивом, метою та емоціями. За допомогою цього терміну відбувається вказівка на те, що до моменту вчинення злочину суб'єкт був обізнаний із злочинним характером ознак складу злочину. Однак використання його доцільно обмежити випадками, коли для визначення змісту інтелектуальної ознаки умислу слід встановити обізнаність суб'єкта із ознаками, які попередньо не випливали із діянь самого суб'єкта злочину (наприклад, використання завідомо підробленого документа (ч. 4 ст. 358 КК України) поширюється на злочинне діяння особи, яка пред'являє чи подає документ підроблений іншими особами і знає про негативні ознаки предмета).

Чи потребує інтелектуальна ознака вини постановленням суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови додаткової деталізації терміном завідомо? Характеристика змісту прямого умислу у розгляданому складі злочину, зокрема, обумовлюється ознаками іншого елемента складу злочину, а саме суб'єкта. У літературі наголошується, що суб'єктом цього злочину можуть бути тільки судді, які одноособово чи колегіально розглядають справи у судах першої інстанції, апеляційних судах, вищих спеціалізованих судах, Верховному суду або Конституційному суді [9, с. 801]. Виділення цього виду спеціального суб'єкта здійснюється за відповідністю суб'єкта злочину певному правовому становищу. Повною мірою деталізація цього статусу проведена у спеціальному регулятивному законодавстві. Так уже у ст. 1 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI наголошується, що судову владу реалізують професійні судді шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур. Наголос на професійному критерію суддівського статусу зроблено черговий раз у ч. 1 ст. 52 цього Закону. У розвиток цих положень законодавець визначає обов'язок судді «систематично розвивати професійні навички (уміння), підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень в суді, де він обіймає посаду» (п. 7 ч. 5 ст. 55 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI) [10]. Зазначмо також, що у суддівській присязі акцентується увага на «кваліфікованому здійсненні правосуддя від імені України» (ч. 1 ст. 56 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI) [10]. Отож, здійснення правосуддя, як важливого прояву суддівської влади, держава віддає у руки особі, яка має відповідати цілій низці вимог, що в сукупності становлять особливий статус судді.

Постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови заподіює істотну шкоду охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам у сфері правосуддя безпосередньо самими учасниками таких відносин, тобто відбувається руйнація структури цих відносин зсередини. Підвищений ступінь суспільної небезпеки цих злочинів обумовлюється злочинним характером діяльності спеціального суб'єкта, на якого безпосередньо покладений обов'язок забезпечити справедливий, неупереджений,

об'єктивний та компетентний розгляд справ відповідно до установлених процедур. Таким чином при кваліфікації розглядуваного злочину слід установити усвідомлення винним фактичної сторони та соціальної значущості вчинених ним дій. Це, зокрема, охоплює процес усвідомлення негативних ознак предмета складу злочину. Суддя, виконуючи свої повноваження, розуміє, що вирок, рішення, ухвала або постанова є окремими видами офіційних документів, для яких передбачені підвищені вимоги не лише щодо форми, змісту та розміщення реквізитів, але й особливий порядок їх ухвалення, постановлення та проголошення. Дотримання цієї процедури є запорукою справедливого здійснення правосуддя. При вчиненні злочину вплив на об'єкт кримінально-правової охорони відбувається саме через складання і постановлення матеріального носія завідомо неправдивої інформації, відомості в якому не відповідають дійсності. Презюмуючи професійність суддівського корпусу слід вважати, що усвідомлення суспільно небезпечного характеру постановлення неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови відбувається через порушення норм матеріального або процесуального права у частині належного закріплення результатів судових справ.

Вольова ознака прямого умислу якраз і полягає у бажанні вчинити діяння саме у певній формі. Ця ознака прямого умислу відображає ставлення волі суб'єкта до негативних змін в об'єкті злочину, які є результатом його діяння. Вплив на охоронювані кримінальним законом суспільні відносини у сфері правосуддя відбувається у спосіб порушення носіями суддівської влади професійних обов'язків у сфері справедливого застосування норм законодавства. У даному випадку не може виникати питання про суддівську некомпетентність. Іншими словами у вирокі суду не слід установлювати рівень компетентності винного для постановлення неправосудного рішення. Натомість в окремих вироках судів по даній категорії справ, деталізація змісту терміну «завідомо» відбувається саме у такий спосіб. При формулюванні обвинувачення за ст. 375 КК України, констатується, що винний свідомо постановив завідомо неправосудне рішення, оскільки мав достатню теоретичну та професійну підготовку, володів необхідним об'ємом знань [11; 12]. З огляду на такі позиції слід припустити, якщо у судді не достатньо знань у сфері юридичної освіти, то в таких випадках кваліфікація за ст. 375 КК України виключається. Не слід опускати і того моменту, що суддя може помилятися, оскільки за установленими обставинами справи загалом складалася картина, наприклад саме певного злочину або навпаки відсутність ознак злочинного діяння. Але низький рівень професіоналізму судді не може служити підставою для констатації відсутності на момент вчинення зло-

чину усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння у тому числі і його протиправності.

Інтелектуальна та вольова ознака прямого умислу постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови перебувають у взаємозв'язку і не можуть протиставлятися один одному. Їх взаємозумовленість характеризується цілеспрямованим поєднанням свідомості та волі. Своєю чергою ця позиція не означає ототожнення вини та мети злочину. Основний склад злочину законодавець не обмежує конкретним бажаним злочинним результатом, або ж домінуючим на момент вчинення злочину спонуканням, яке керує суб'єктом у процесі вчинення злочину. П.П. Андрушко слушно зазначає, що «суддя повинен усвідомлювати, що ухвалене ним рішення є незаконним, необґрунтованим або невмотивованим, незалежно від того, якими мотивами він при цьому керувався і якою була мета ухвалення неправосудного рішення» [2, с. 112]. Мотив та мета мають кваліфікуюче значення у ч. 2 ст. 375 КК України. Їх зміст та доцільність законодавчого декларування потребує самостійної наукової розвідки.

Висновки і пропозиції. Проблемність застосування кримінально-правової норми про постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови не обмежується лише неоднозначним тлумаченням змісту ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Як вбачається існує певна необхідність у термінологічному оформленні ознак розглядуваного складу злочину. Їх кількість має бути достатньою для обґрунтування суспільної небезпечності діяння, визначення його караності, винності та протиправності. Надлишковий термінологічний матеріал призводить до можливості уникнути справедливого суду. Отож, зроблено висновок про доцільність виключення терміну «завідомо» із диспозиції ч. 1 ст. 375 КК України. Змістовне наповнення інтелектуальної та вольової ознаки прямого умислу розглядуваного складу злочину повною мірою відповідає особливостям вини у формальних складах злочинів, які вчиняються спеціальним суб'єктом. У питанні постановлення законного вироку, рішення, ухвали або постанови держава має забезпечити належний контроль за добром суддівського корпусу, замість того, щоб виправдовувати недобросовісні помилки непрофесіоналів. Поряд із тим, що порушена тема має багато перспективних моментів для подальших наукових досліджень, все ж хочеться наголосити на нагальній необхідності у роз'ясненнях Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо застосування кримінально-правової норми про постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.

Список літератури:

1. Бущенко А. «Precedent UA – 2015» / А. Бущенко, О. Сапожнікова, О. Шинкаренко. – К.: КВІЦ, 2015. – 412 с.
2. Андрушко П. П. Проблемні питання кримінально-правової відповідальності судді (суддів) за постановлення завідомо неправосудного рішення та підстав і порядку повідомлення судді про підозру у вчиненні злочину, склад якого передбачений ст. 375 КК / П. П. Андрушко // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2015. – № 4 (25). – С. 73-115.
3. Квасневська Н. Д. Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні: монографія / Н. Д. Квасневська. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 192 с.

4. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження: монографія / О. М. Овчаренко. – Х.: Право, 2014. – 576 с.
5. Лемешко О. М. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності: окремі проблеми / О. М. Лемешко, О. М. Овчаренко // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 7. – С. 33-38.
6. Тютюгін В. І. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України / В. І. Тютюгін, О. В. Капліна, І. А. Тітко // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 2 (138). – С. 42-48.
7. Ухвала Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 20 листопада 2014 року // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>
8. Парасюк Н. М. Підроблення як форма злочинного діяння (проблеми кримінально-правового регулювання) / Н. М. Парасюк // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 6. – С. 176-180. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/6_2015/52.pdf
9. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. – К.: Ваіте, 2014. – 944 с.
10. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1188-18>
11. Вирок Апеляційного суду міста Севастополя від 31 серпня 2012 року / Справа № 1/2790/2/12 // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28123568>
12. Вирок Летичівського районного суду від 22 січня 2013 року / Справа № 1-2/13 // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36788997>

Парасюк Н.М.

Львовский государственный университет внутренних дел

УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ СОДЕРЖАНИЕ СУБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ ВЫНЕСЕНИЕ СУДЬЕЙ (СУДЬЯМИ) ЗАВЕДОМО НЕПРАВОСУДНОГО ПРИГОВОРА, РЕШЕНИЯ, ОПРЕДЕЛЕНИЯ ИЛИ ПОСТАНОВЛЕНИЯ

Аннотация

В статье исследуются дискуссионные моменты по установлению содержания субъективной стороны вынесения судьей (судьями) заведомо неправосудного приговора, решения, определения или постановления. Обоснована целесообразность конкретизации вины в этом составе преступления только в форме умысла. Определяется уголовно-правовое значение термина «заведомо» в законодательной конструкции состава преступления. Аргументируется необходимость исключения указания на «заведомо» с уголовно-правовой нормы. Исследуется значение мотива и цели для квалификации преступления

Ключевые слова: субъективная сторона, вина, умысел, неосторожность, заведомо, приговор, решение, определение, постановление.

Parasyuk N.M.

Lviv State University of Internal Affairs

CRIMINAL LAW CONTENTS SUBJECTIVE SIDE BY A JUDGE (JUDGES) KNOWINGLY UNFAIR SENTENCE, JUDGMENT, RULING OR STATEMENT

Summary

This paper investigates the debatable points to establish the content subjectively by a judge (judges) knowingly unfair sentence, judgment, order or decree. It's proved the expediency of this specification guilt of a crime only in the form of intent. It's determined criminal legal meaning of the term «knowingly» in the legal construction of a crime. It's argued the need to exclude indications «knowingly» with the criminal law. We investigate the importance of the motive and purpose to qualify the crime.

Keywords: subjective side, wine, intent, negligence, obviously, judgment, decision, order or decision.

МЕХАНИЗМ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В СФЕРЕ ПРОИЗВОДСТВА В ПРАВЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Пасечник Е.В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Качуринер В.Л.

Международный гуманитарный университет

В статье рассматривается механизм охраны окружающей среды в сфере производства. Производство определенным образом вызывает деградацию окружающей среды, начиная от добычи полезных ископаемых, их переработки, проектирования, рекламы, реализации конечным потребителям, использование и последующей утилизации в качестве отходов. В то же время в этот процесс вовлечено множество участников: проектировщики, производители, маркетингологи, продавцы и покупатели. Анализируются элементы механизма и существующие подходы к их пониманию. Сделан вывод, что формирование единого подхода к пониманию механизма охраны окружающей среды и его элементов в сфере производства является актуальным вопросом права Европейского Союза.

Ключевые слова: механизм охраны окружающей среды, производство, инструменты, организационные и экономические приёмы, экологическая политика.

Постановка проблемы. Экологическая политика является одним из наиболее важных направлений деятельности Европейского Союза. В этой области существует большая система экологического законодательства, нормы которого успешно применяются для решения существующих экологических проблем.

Однако существует целый ряд нерешенных вопросов охраны окружающей среды в сфере промышленного производства. В этих условиях формирование единого подхода к механизму охраны окружающей среды в сфере производства в праве Европейского Союза и его составляющим является необходимым.

Анализ последних исследований и публикаций. Общенаучной основой при исследовании данного вопроса стали труды специалистов в области международного права и права Европейского Союза, среди которых: Г. Винтер, А.К. Вишняков, О.Л. Дубовик, А.В. Задорожный, Л. Кремер, Т.В. Редникова, Н. Де Седелир, Ф. Сэндс и другие.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Вместе с тем, научные исследования механизма охраны окружающей среды в сфере производства в праве Европейского Союза, несмотря на полученные результаты и накопленный опыт, требуют дальнейшего совершенствования. Это поможет обеспечить некоторую степень согласованности и стабильности в новом правовом мире, что требует от законодателя качества приспособляемости, а от юридических и нормативных документов – быстро изменяться.

Цель статьи – формирование единого подхода к пониманию механизма охраны окружающей среды в сфере производства в праве Европейского Союза.

Изложение основного материала. Процесс производства представляет собой различные способы воздействия на окружающую среду. Результатами таких действий является, прежде всего загрязнение воздуха, воды и почв вредными веществами, которые содержатся в продуктах или из которых эти продукты были изготовлены, потребление природных материалов, следствием чего является деградация почв и

нанесения вреда биоразнообразию, электромагнитное воздействие. Таким образом, необходимо принимать меры для дальнейшего улучшения экологических характеристик товаров и услуг, которые поступают на союзный рынок, в течение всего их жизненного цикла, в том числе меры по увеличению поставок экологически «чистых» продуктов. Это будет достигнуто с помощью сбалансированного сочетания стимулов для потребителей и предприятий, рыночных инструментов и правил для снижения экологических последствий промышленной деятельности. Кроме того, необходимо заполнить пробелы в политике Европейского Союза относительно механизма охраны окружающей среды в сфере производства, стимулировать законодательство для обеспечения минимальных требований по экологическим характеристикам продуктов и услуг.

Как отмечает Л. Кремер право Европейского Союза направлено, прежде всего, на решение проблемы влияния вредных веществ на окружающую среду. Сначала мотивом было приведение в соответствие различий между государствами-членами относительно внутреннего рынка. Постепенно к этому присоединились и истинные цели охраны окружающей среды. И только в 90-х годах стали обращать внимание на размеры загрязнения окружающей среды продуктами производства [1, с. 26-27].

Юридически необходимо установить меры в сфере производства, которые должны охватить использование сырья и материалов, потребление энергии при производстве и применении, а также выбросы, и соединить необходимые действия с экономическими механизмами. И, наконец, требуется ввести в действие плановые инструменты по управлению применяемых средств. Европейская Комиссия исследовала эти возможности и была призвана Европейским парламентом к широкому пределу регулирования – фактически применяя те меры, которые являются наиболее эффективными для охраны окружающей среды [1, с. 67-68].

Сформированные в международном, национальном праве и на региональном уровне экологические принципы используют набор крайне разнообразных правовых инструментов, которые

заимствованы из «мягкого права» в национальные нормативно-правовые акты. Так, Н. де Седер отмечает, что термин «мягкое право» также часто используется для описания различных видов квази-юридических инструментов Евросоюза «кодекс поведения», «руководства», «коммуникации» и некоторые другие [2, р. 2]. В области экологического права Европейского Союза, инструменты мягкого права часто используются для указания на то, как Европейская комиссия намерена использовать свою власть, полномочия, осуществляя при этом свои задачи в своей сфере компетенции. Например, понятие «расширенной ответственности производителя» предусматривает обязательства производителя по приему его продукции после окончания срока ее службы и обеспечения ее переработки, что будет способствовать достижению целей Европейского Союза в сфере охраны окружающей среды.

Европейский Союз пытается систематически стимулировать каждый этап производства с целью снижения влияния его процессов в различных сферах на окружающую среду. Учитывая тот факт, что в этот процесс вовлечено большое количество участников и разнообразной продукции, ясно, что не может существовать одной конкретной меры, подходящей для каждой ситуации. Для этого в праве Европейского Союза необходимо ввести различные средства и инструменты, как обязательные, так и добровольные, которые должны использоваться для достижения поставленной цели, включая использование экономических инструментов, добровольных соглашений и экомаркировки. Современная политика Европейского Союза в области производства должна включать в себя руководство не только в отношении действий со стороны государственных органов, но и других заинтересованных сторон и должна перейти от механизмов руководства и контроля к стимулирующим механизмам.

Совокупность приёмов и способов, которые влияют на производство и участников промышленной деятельности, составляют неотъемлемую часть механизма охраны окружающей среды в сфере производства. Составной частью механизма, как правило, являются инструменты – ресурсы, которые поддерживают его и находят свое отражение в его структуре.

К организационным приёмам в сфере производства относится такой инструмент как экологическая стандартизация, которая является наиболее разработанным инструментом защиты окружающей среды в рамках Европейского Союза. Экологической стандартизации посвящено много актов вторичного права ЕС. Так, Т.В. Редникова отмечает, что стандарты влияют на экологическую составляющую как минимум с двух сторон: во-первых, в большинстве случаев, в процессе создания стандартов, экологическим аспектам уделяется крайне мало внимания, а это приводит к тому, что инновации могут не соответствовать действующим стандартам; во-вторых, стандарты считаются средством обеспечения соответствия требованиям законодательства ЕС, что в ряде случаев становится весьма проблематичным, когда дело касается экологического законодательства [3, с. 106].

Рекомендация Совета от 3 марта 1975 года [4] предлагает официальную правовую классифи-

кацию экологических стандартов Европейского Союза. Кроме того, документ отмечает, что в соответствии с принципом «загрязнитель платит» стандарты являются основным инструментом деятельности органов власти по предотвращению загрязнения. Соглашаясь с этим тезисом, констатируем, что этот инструмент имеет большое значение и для экологического регулирования в сфере производства.

Это положение нашло дальнейшее подтверждение в деятельности Европейского Союза, который применяет следующие виды экологических стандартов: стандарты качества окружающей среды и ее компонентов (вода, воздух, почва, флора и фауна); экологические стандарты продукции; экологические стандарты производственных процессов. Так, значение экологической стандартизации со временем усиливается в праве Европейского Союза и этому способствует процесс кодификации норм права ЕС в этой области. Важным шагом в этом направлении стало принятие Директивы 96/61/ЕС, которая интегрировала положения о предупреждении загрязнения и контроле над ним (новая редакция Директивы была принята 15 января 2008 – Директива 2008/1/ЕС [5]). Она содержит общие положения об экологической стандартизации производственных процессов, выступает как основа законодательства в этом вопросе.

Следующим инструментом, который можно отнести к организационным приёмам охраны окружающей среды в сфере производства является оценка воздействия на окружающую среду. Правовое регулирование проведения оценки воздействия на окружающую среду осуществляется на основе Директивы 85/337/ЕЭС по оценке воздействия некоторых государственных и частных проектов на окружающую среду (ЕТА) от 27 июня 1985 года [6], измененной Директивой 97/11/ЕС от 3 марта 1997 года [7]. Положения последней Директивы дополняются нормами Директивы 2001/42/ЕС об оценке воздействия некоторых планов и программ на окружающую среду от 27 июня 2001 [8]. Существенное значение для проведения такой оценки в государствах-членах имеют также положения Конвенции об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте, принятой в 1991 году в Финляндии под эгидой Европейской экономической комиссии ООН. ЕС активно участвовало в разработке этой конвенции и является ее участником.

Процедура ЕТА разрабатывается государственными органами, а в ряде случаев находит закрепление в законодательстве государств-членов ЕС. Директивы ЕС предоставляют инструментарий для оценки и контроля возможных проявлений загрязнения окружающей среды в промышленности и при осуществлении других видов деятельности на интегрированной основе [9, с. 45]. Оценка воздействия на окружающую среду в сфере промышленности должна быть проведена до выдачи разрешения на реализацию конкретного проекта. Таким образом, влияние от проекта просчитывается в процессе разработки решений о его реализации. Европейский Союз подчеркивает важность мониторинга, снижение количества нестандартных ситуаций на промышленных предприятиях и использования ин-

тегрированного подхода к поиску решений различных природоохранных проблем.

Еще одним важным организационным приёмом в механизме охраны окружающей среды в сфере производства является система экологической сертификации продукции – система «эколейбл». Сертификация – это процедура, посредством которой независимая от изготовителя (продавца, исполнителя) и потребителя (покупателя) организация удостоверяет в письменной форме, что продукция, процесс или услуга соответствуют установленным требованиям. В мировой практике экологическую сертификацию начали внедрять с 1992 года на основе положения Регламента 880/92 от 23 марта 1992 года о системе присуждения эколейбла [10], измененного Регламентом 1980/2000 от 17 июля 2000 года [11], британского стандарта BS 7750 «Система экологического управления», международных стандартов ISO/TC207 «Управление окружающей средой» и другие. Полностью новым и пока развивающимся регулятивным механизмом для Украины является экологическая сертификация, которая со временем должна стать полноправной составляющей системы управления и регулирования экономики. Продвижение Украины к единому рынку становится дополнительным фактором в формировании тенденций относительно требований по качеству, конкурентоспособности и безопасности предлагаемых продуктов, услуг и деятельности объектов управления.

При создании системы экологической сертификации следует учитывать ее особенность, которая заключается в том, что эта система ставит целью обеспечить защиту не только потребителей от недоброкачественной и опасной продукции, но и самой окружающей среды от вредного воздействия как этой продукции, так и деструктивной деятельности человека. Отметим, что в Европейском Союзе преобладает добровольная сертификация. Для Украины, учитывая ее общее экологическое состояние, существует потребность в усиленном государственном управлении в области экологической безопасности и контроля над соблюдением экологических требований. Именно этот фактор подчеркивает значение для нашего государства обязательной экологической сертификации.

Функционирование экономических приёмов и способов механизма охраны окружающей среды в сфере производства ЕС берет основу в положениях § 4 и 5 ст. 192 Договора о функционировании Европейского Союза [12, р. 134]. В Европейском Союзе полноценно используется бюджетное финансирование и финансирование из структурных фондов по защите окружающей среды. Соответствующие расходы на охрану окружающей среды стали предусматриваться в общем бюджете ЕС еще с начала 1980-х гг. Среди структурных фондов наиболее значимая деятельность Фонда сплочения, который выделяет соответствующие средства поддержки экологических мероприятий в менее развитых государствах-членах ЕС Греции, Ирландии, Испании, Польши [13, р. 25]. Финансирование мероприятий по охране окружающей среды в соответствии с возложенными на них функциями осуществляется также другими фондами – Европейским фондом региональ-

ного развития и Европейским фондом ориентации и гарантий в области сельского хозяйства. Таким образом, Европейский Союз осуществляет финансирование экологических мероприятий по различным направлениям деятельности, предусмотренным вторичным правом ЕС. Существенное значение имеет и финансирование экологических проектов Европейским инвестиционным банком. Банк осуществляет инвестиции проектов в сферах экологии городов, охраны вод, воздуха, почв от загрязнения.

Составляющим компонентом экономико-правового механизма охраны окружающей среды являются также «зеленые» налоги. Статья 192 Договора о функционировании Европейского Союза [12, р. 133-134] предусматривает возможность введения таких налогов. В планы ЕС входит введение в будущем общего налога на выбросы углекислого газа, как это было предусмотрено еще Пятой программой действий Европейского Союза [14, р. 10].

Общей чертой всех средств механизма охраны окружающей среды в сфере производства является регулирование жизненного цикла товаров и продукции, а также добровольном участии всех заинтересованных сторон в этом процессе. Однако до настоящего времени не было предложено принятия соответствующих законодательных актов. С другой стороны, как отмечает Т.В. Редникова, пропагандируются изменения со стороны технологий и рыночных механизмов, особенно в тех случаях, когда может быть достигнуто значительное улучшение без необходимости привлечения значительных материальных ресурсов [3, с. 107].

Выводы и предложения. Понятие механизма охраны окружающей среды в сфере производства в праве Европейского Союза, можно определить как совокупность определенных организационных и экономических приёмов и способов, с помощью которых реализуются принципы экологической политики Европейского Союза в сфере производства. Механизм состоит из определенных специальных правовых инструментов, комплекса средств и процедур, направленных на защиту окружающей среды. Правовые инструменты регулирования экологических вопросов в сфере производства в праве Европейского Союза – это совокупность средств, которые направлены на достижение высокой степени защиты в сфере охраны окружающей среды и, которые могут использоваться в процессе производства, например: добровольные соглашения, экологическая стандартизация, сертификация, оценка воздействия на окружающую среду, налогообложение и др.

Преимуществом всех исследованных выше мер является постоянное сосредоточение общественного внимания на вопросе взаимодействия производства и окружающей среды. Ряд инструментов экологической политики намерены добиваться того, чтобы европейская промышленность работала в направлении высокого уровня охраны окружающей среды, уменьшая экологическую нагрузку и повышая ее устойчивость. Также, ресурс повышения энергоэффективности и переход к безотходной экономике являются важными факторами конкурентоспособности и экономического роста для европейской промышленности.

Список литературы:

1. Кремер Л. Экологическое право и политика Европейского Союза: законодательные основы, реализация, судебная практика / Л. Кремер, Г. Винтер // Политика и общество: Научный гуманитарный журнал. – 2006. – № 6. – С. 26-83.
2. Sadeleer N. de. Environmental Principles: From Political Slogans to Legal Rules / Nicolas de Sadeleer. – Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 482.
3. Редникова Т. В. Современные тенденции развития экологической политики в области производства продукции в Европейском Союзе / Т. В. Редникова // Политика и общество: Научный гуманитарный журнал. – 2006. – № 6. – С. 102-107.
4. Council Recommendation of 3 March 1975 regarding cost allocation and action by public authorities on environmental matters // Official Journal, 1975, L 194, p. 1-4.
5. Directive 2008/1/EC of the European Parliament and of the Council of 15 January 2008 concerning integrated pollution prevention and control (Codified version) (Text with EEA relevance) // Official Journal, 2008, L 24, p. 8-29.
6. Council Directive 85/337/EEC of 27 June 1985 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment // Official Journal, 1985, L 175, p. 40-48.
7. Council Directive 97/11/EC of 3 March 1997 amending Directive 85/337/EEC on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment // Official Journal, 1997, L 073, p. 5-15.
8. Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment // Official Journal, 2001, L 197, p. 30-37.
9. Круглов В. В. Законодательство Европейского Сообщества в сфере охраны окружающей среды в промышленности / В. В. Круглов // Экологическое право. – 2005. – № 2. – С. 42-46.
10. Council Regulation (EEC) № 880/92 of 23 March 1992 on a Community eco-label award scheme // Official Journal, 1992, L 099, p. 1-7.
11. Regulation (EC) № 1980/2000 of the European Parliament and of the Council of 17 July 2000 on a revised Community eco-label award scheme // Official Journal, 2000, L 237, p. 1-12.
12. Consolidated version of the Treaty on and the Treaty on the Functioning of the European Union // Official Journal of the European Communities, C 326, 2012, p. 181.
13. EU Cohesion Policy 1988-2008: Investing in Europe's future [Электронный ресурс] // Inforegio Panorama Magazine. – June 2008. – № 26. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/panorama/pdf/mag26/mag26_en.pdf
14. Gillies D. A Guide to Ec Environmental Law / D. Gillies. – Earthscan, 1999, p. 185.

Пасечник О.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Качурінер В.Л.

Міжнародний гуманітарний університет

МЕХАНІЗМ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА В ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація

У статті розглядається механізм охорони навколишнього природного середовища у сфері виробництва. Виробництво певним чином викликає деградацію навколишнього середовища, починаючи від видобутку корисних копалин, їх переробки, проектування, реклами, реалізації кінцевим споживачам, використання і подальшої утилізації в якості відходів. У той же час в цей процес залучено безліч учасників: проектувальники, виробники, маркетологи, продавці і покупці. Аналізуються елементи механізму та існуючі підходи до їх розуміння. Зроблено висновок, що формування єдиного підходу до розуміння механізму охорони навколишнього середовища та його елементів у сфері виробництва є актуальним питанням права Європейського Союзу.

Ключові слова: механізм охорони навколишнього середовища, виробництво, інструменти, організаційні та економічні прийоми, екологічна політика.

Pasechnyk O.V.

National University of «Odessa Law Academy»

Kachuriner V.L.

International Humanitarian University

THE MECHANISM OF ENVIRONMENTAL PROTECTION IN THE SPHERE OF PRODUCTION IN THE EUROPEAN UNION

Summary

This article describes the mechanism of environmental protection in the sphere of production. Production in certain way causes degradation of the environment, ranging from mining, recycling, design, advertising, and selling to end consumers, the use and subsequent disposal as waste. At the same time in this process involved many participants: designers, manufacturers, marketers, sellers and buyers. It analyzes the elements of the mechanism and existing approaches to their understanding. The article offers that the formation of a unified approach to understanding the mechanism of protection of the environment and its elements in the production is a topical issue of European Union law.

Keywords: mechanism of environmental protection, production, instruments, organizational and economic methods, environmental policy.

УДК 34 343.9

УКРАЇНЦІ ЯК ПОТЕНЦІЙНІ ЖЕРТВИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА**Раковська Ю.В.**

Черкаський факультет

Національного університету «Одеська юридична академія»

Досліджено окремі особливості експлуатації українців у Республіці Польща у рамках торгівлі людьми. Зосереджено увагу на показниках торгівлі людьми у цій країні, на ймовірних групах ризику серед українців. Встановлені національні та міжнародні механізми протидії торгівлі людьми, допомоги постраждалим та подальшої їхньої реінтеграції в Республіці Польща. Рекомендовано більш активне проведення превентивних заходів щодо попередження торгівлі людьми, серед вимушених переселенців, біженців, потенційних нелегальних мігрантів, зокрема, осіб, які можуть ухилятися від військового обов'язку та мігрувати за кордон. **Ключові слова:** торгівля людьми, нелегальна міграція до Польщі, вимушені переселенці, постраждалі від торгівлі людьми, нелегальне працевлаштування.

Постановка проблеми. Збройний конфлікт на Сході України породив значну кількість проблем, раніше невідомих українському суспільству: спровокував сплеск зубожіння населення та, як наслідок, збільшив кількість потенційних жертв торгівлі людьми серед українців; зумовив необхідність подальшої міграції із метою працевлаштування за кордоном; змінив пріоритети українців у виборі країни-призначення для міграції та інші.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. В українській правовій науці дослідженню торгівлі людьми з точки зору кримінального права та кримінології присвячені праці В.О. Іващенко, В.А. Козака, К.Б. Левченко, Я.Г. Лизогуба, А.М. Орлеана, В.В. Турова, Н.С. Юзікової та інших. В наявних дослідженнях залишається невисвітленими особливості торгівлі людьми у Республіці Польща як однієї із країн-призначення для українців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Торгівля людьми є традиційним злочином та займає вагоме місце у структурі злочинності протягом не одного століття. Однак, суспільно-політичні зміни впливають та визначають особливості, тенденції торгівлі людьми у сучасних умовах. Однією із сучасних тенденцій є зміна основних країн призначення для експлуатації українців.

Мета статті полягає у визначенні особливостей, тенденцій експлуатації українців, як жертв торгівлі людьми, у Республіці Польща та визначенні національних та міжнародних механізмів протидії торгівлі людьми у даній країні.

Головною метою цієї роботи є зосередження уваги на нових тенденціях, особливостях торгівлі українцями в Республіці Польща.

Виклад основного матеріалу. Суспільно-політичні трансформації сьогодення диктують зміни і у злочинній діяльності, та, зокрема, у такому традиційно-злочинному явищі, як експлуатація людини людиною. Донедавна основним «споживачем» українців з метою трудової експлуатації була Російська Федерація, а з сексуальною метою – Турецька Республіка. Однак, сьогодні ці країни втрачають лідируючі позиції, поступаючись іншим.

Так, привабливість Польщі зросла з 7% 2006 року (коли було проведено перше аналогічне соціологічне дослідження Міністерства соціальної політики в Україні спільно з Представництвом Міжнародної організації з міграції в Україні

щодо загроз неврегульованої міграції та торгівлі людьми в Україні), до 30% сьогодні. Лідерство у рейтингу привабливості з Польщею поділяє Німеччина, на третьому місці – Італія, де бажають працювати 19% потенційних трудових мігрантів із України; за ними йдуть США (15%), Велика Британія та Росія (12%), Канада і Чехія (11%) [3].

Згідно із даними МОМ, у Польщі було виявлено 14% з усіх постраждалих від трудового рабства, а в Туреччині – 13% [5].

Експерти звертають увагу на те, що відсоток українців, які постраждали від торгівлі людьми в країнах ЄС, зріс від 15 до 18%. При цьому 86% із цих випадків зафіксовані у Польщі. У Російській Федерації ця цифра навпаки знизилася з 77% до 66% [1].

За даними соціологічного опитування, проведеного компанією GfK Ukraine з нагоди Всесвітнього дня боротьби з торгівлею людьми, у 2012-2014 роках близько 40 тисяч українців потерпіли від торгівлі людьми, у той час як у 2009-2011 роках аналогічний показник становив близько 17 тисяч.

З кожним роком зростає частка трудових мігрантів, що працюють за кордоном неофіційно – з 28% у 2011 році до 41% в 2015 р. Тобто, близько 200 млн. українців працюють за кордоном нелегально.

Спостерігається негативна тенденція щодо погодження українців на ризиковані пропозиції в працевлаштуванні. Так, якщо у 2011 році 14% населення готові були прийняти ризиковану пропозицію щодо працевлаштування, то в 2015 році даний показник зріс до 21%.

Згода на ризиковані пропозиції примножує в геометричній прогресії кількість можливих випадків торгівлі людьми. Легальне працевлаштування зменшує цей показник.

Збільшення кількості українських потенційних жертв торгівлі людьми в Польщі обумовлюється, у більшості випадків, абсолютним домінуванням неофіційних каналів і неформальних зв'язків на всіх етапах міграції, включаючи шляхи отримання інформації та канали працевлаштування. Тільки 3-5% мігрантів користуються офіційними каналами отримання інформації та працевлаштування. Відносини із владою також будуються на неофіційній основі: як мінімум 70% штрафів сплачуються неофіційно. Тіньові відносини допомагають роботодавцям і посередникам утримувати контроль над робітниками. Роботодавець «обростає» цілою інфраструктурою, яка не стосується

безпосередньо трудових відносин (забезпечує працівників притулком, їжею, організовує їхнє правове становище, залагоджує відносини із поліцією тощо), що допомагає йому контролювати та експлуатувати мігрантів [6, с. 58].

Офіційний та неофіційний польський ринок праці усе більше спирається на можливості мігрантів із третіх країн. Громадяни України є найчисельнішою етнічною групою серед іноземців на ринку праці, до того ж польські роботодавці значно охочіше їх працевлаштовують.

Так, польські районні біржі праці в 2014 році зареєстрували на 64% більше, порівняно із попереднім роком, заяв про намір брати на роботу іноземців, що становить близько 387 тисяч заяв. Польські роботодавці надають перевагу громадянам України, хоча можуть без необхідних дозволів працевлаштовувати громадян із 6 країн. Серед усіх виданих у 2014 році дозволів майже 373 тисячі стосувалися українців.

Особливими категоріями потенційних жертв торгівлі людьми у Польщі є переселенці, яких в Україні нараховується близько 2 млн., осіб та особи, які вбачають у міграції можливість втекти від мобілізації до армії. Вищезазначені особи є цільовою групою для недобросовісних посередників, які пропонують послуги з еміграції та отримання статусу біженця за кордоном.

Збільшення пропозиції потенційних працівників з України призводить до того, що потенційні мігранти самі не звертають особливої уваги на умови зайнятості, бо значення має передусім наявність роботи, а роботодавці також, розуміючи становище мігрантів з України, не поспішають дотримуватись усіх правил прийому на роботу.

Згідно з даними Державної інспекції праці Польщі в 2014 році було перевірено близько 15,5 тисяч іноземців, прийнятих на роботу в Польщі, серед яких 9,5 тисяч були громадянами України. В 2014 році Державна інспекція праці Польщі зафіксувала 870 незаконного працевлаштування іноземців, серед яких 777 були пов'язані із незаконним працевлаштуванням громадян України [2].

У 2014 році центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, службами у справах дітей, дипломатичними установами України за кордоном у співпраці з громадськими організаціями надано допомогу 55 особам, які постраждали від торгівлі людьми (та не виявили бажання отримати статус).

У 2014 році Національний інтервенційно-консультативний центр для жертв торгівлі людьми допоміг 200 особам, які зазнали експлуатації у Польщі: 72 людей «роботодавці» змушували займатися проституцією, 71 особу примушували до невіленьної праці, а 27 – до жебрацтва [4].

Зазвичай експлуатація триває недовго (від 1 до 6 місяців), що обумовлюється значною «пропозицією» потенційних українських жертв торгівлі людьми та особливістю самої експлуатації і засобів впливу на особу, які використовують злочинці.

Деякі потенційні жертви торгівлі людьми унаслідок певних обставин, свого уразливого стану або ж власної необачності навіть не у повній мірі усвідомлюють, у яких умовах вони можуть опинитися та опиняються.

Жертви торгівлі людьми зазнають обману і щодо термінів виплати заробітної плати, що дозволяє ефективно, без підозри використовувати

їхню працю; їх можуть шантажувати боргом, надуманими штрафами, погрожують фізичною розправою їм або ж їхнім рідним.

Потенційні жертви торгівлі людьми ідуть збирати полуниці, огірки, помідори, а після приїзду під час вечері-знайомства їм підливають седативні, психотропні препарати. З'являються «друзі» господарів, гвалтують жінок, все фіксуючи на фото- та відео. Як результат, жінок шантажують компрометуючими матеріалами й примушують надавати сексуальні послуги.

Відомі й інші випадки торгівлі людьми у Польщі. Так, прикриваючись необхідністю допомоги у веденні домашнього господарства громадянка Республіки Польща працевлаштувала громадянку України. Невдовзі, посилаючись на необхідність медичного обстеження останньої, з метою встановлення реального стану здоров'я відвезла її до лікарні. У лікарні жінці дали ліки, що викликали болі у нирках та повідомили про необхідність оперативного медичного втручання. Після повернення додому в Україну у неї виявили відсутньою одну нирку. Згідно із різними оцінками, ціна органа становить від 10 до 20 тисяч доларів.

Польща відноситься до країн, які намагаються тримати проблему торгівлі людьми під контролем за допомогою національних та міжнародних механізмів.

Міжнародні засади у сфері протидії торгівлі людьми на території Республіки Польща закріплені у:

- Протоколі про попередження, боротьбу і покарання за торгівлю людьми, зокрема, жінками і дітьми, що доповнює Конвенцію Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності,

- Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо протидії торгівлі дітьми, дитячій проституції і дитячій порнографії,

- Директиві Європейського Парламенту та Ради 2011/36 / ЄС про попередження й боротьбу з торгівлею людьми та захист жертв, що замінює Рамкове Рішення Ради 2002/629/ЮВС,

- Директиві Ради 2004/81 / ЄС від 29 квітня 2004 року про надання короткотривалого дозволу на проживання жертвам дій, що полегшує нелегальну імміграцію або торгівлю людьми, які співпрацюють з компетентними органами,

- Плані ЄС щодо кращих практик, стандартів і процедур боротьби з торгівлею людьми та її попередження,

- Рішенні комісії від 17 жовтня 2007 р. про створення Групи експертів із проблем протидії торгівлі людьми,

- Робочому документі Комісії, що стосується оцінки та моніторингу реалізації плану ЄС щодо кращих практик, стандартів і процедур боротьби з торгівлею людьми і її попередження,

- Рішенні № 557 Програми дій ОБСЄ в області боротьби з торгівлею людьми,

- Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми.

8 вересня 2010 року набули чинності нові правила, які регламентують проблему торгівлі людьми у Республіці Польща.

Відповідно до Кримінального кодексу Польщі, ст. 115 «Торгівлею людьми є вербування, транспортування, доставка, передача, утримання в себе або прийом особи із застосуванням:

1. насильства або неправомірної погрози,
2. викрадення,
3. обману,
4. введення в оману або використання омани або нездатності належного розуміння вчиненої дії,
5. зловживання залежним становищем, використання критичного становища або безпорадного стану,
6. надання або отримання майнової чи особистої вигоди або обіцянки її особі, яка здійснює догляд або нагляд за іншою особою.

– Мета її використання, навіть з її згоди, зокрема, для проституції, порнографії або інших форм сексуального використання, для роботи або послуг примусового характеру, для жебрацтва, для рабства або інших форм використання, що принижують людську гідність, або з метою отримання клітин, тканин або органів всупереч положенням закону. Якщо поведінка винуватця стосується неповнолітнього, вона являє собою торгівлю людьми, навіть якщо не були використані методи або засоби, перераховані в пп. 1-6.

Вищезазначене розуміння торгівлі людьми є майже ідентичним міжнародному визначенню, яке закріплене у Протоколі про попередження, боротьбу і покарання за торгівлю людьми, зокрема, жінками і дітьми, що доповнює Конвенцію Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності.

Рабство розглядається як залежний стан при якому людина є предметом власності.

Торгівля людьми в Республіці Польща карається позбавленням волі на строк від 3 років, за готування до вчинення злочину особа підлягає покаранню позбавленням волі на строк від 3 місяців до 5 років.

За організацію усиновлення дітей всупереч положенням закону з метою отримання матері-

альної вигоди особа карається позбавленням волі на строк від 3 місяців до 5 років.

Законодавством Республіки Польща передбачена можливість набуття легального статусу в країні за умови визнання такої особи жертвою торгівлі людьми органами прокуратури, що дає підстави легально перебувати на території країни та користуватися встановленим колом прав.

З метою безпечного повернення додому та реінтеграції осіб, які постраждали від торгівлі людьми, в 2015 році було запущено проект «Зміцнення транснаціонального співробітництва між Францією, Грецією, Італією, Іспанією, Польщею та Україною щодо безпечного повернення та реінтеграції осіб, які постраждали від торгівлі людьми» (ТАСТ), який реалізується представництвом Міжнародної організації з міграції в Україні за підтримки директорату Європейської Комісії. Існують й інші механізми надання допомоги жертвам торгівлі людьми та подальшої їхньої реінтеграції.

Висновки і пропозиції. Особливості ментальності українців, що обумовлює погодження на ризиковані пропозиції, розраховуючи на фортуна; збройний конфлікт на Сході України; постійне нігілістичне ставлення до законодавства не тільки своєї країни, а і до норм інших країн, світового правопорядку, в цілому, зумовлюють збільшення кількості потенційних жертв торгівлі людьми серед українців.

Законодавство Польської Республіки відповідає всім існуючим міжнародним стандартам щодо попередження, допомоги та реінтеграції жертв торгівлі людьми. А тому, одним із ефективних способів протидії сучасній формі рабства серед українців є проведення просвітницької, роз'яснювальної роботи серед потенційних жертв щодо можливих ризиків.

Список літератури:

1. Для українців збільшилася загроза стати жертвами торгівлі людьми. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27161654.html>
2. Люта Г. Ризики для українців на польському ринку праці / Г. Люта. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/ryzyku_dlya_ukraintsiv_na_polskomu_rynku_pratsi_174686.html?print
3. Мінсоцполітики: Українці стають дедалі вразливішими до загроз торгівлі людьми. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=179933&cat_id=107177
4. Національний інтервенційно-консультативний центр для жертв торгівлі людьми. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kcik.pl/ru/prawo.html>
5. Торговля людьми в Польше и противодействие этому. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://alfavilles.blogspot.com/2013/04/blog-post_18.html
6. Турок В. В. Взаємозв'язок торгівлі людьми із соціальними хворобами та захворюваністю населення / В. В. Турок // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. 2015. – Вип. 1 (1). – С. 57-60.

Раковская Ю.В.

Черкаський факультет
Національного університета «Одеська юридическа академия»

УКРАЙНЦЫ КАК ПОТЕНЦИАЛЬНЫЕ ЖЕРТВЫ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ В РЕСПУБЛИКЕ ПОЛЬША

Аннотация

Исследованы отдельные особенности эксплуатации украинцев в Республике Польша в рамках торговли людьми. Сосредоточено внимание на показателях торговли людьми в данной стране, на вероятных группах риска среди украинцев. Установлены национальные и международные механизмы противодействия торговли людьми, помощи пострадавшим и дальнейшей их реинтеграции в Республике Польша. Рекомендовано более активное проведение превентивных мероприятий по предупреждению торговли людьми среди вынужденных переселенцев, беженцев, потенциальных нелегальных мигрантов, в частности, лиц, которые могут уклоняться от воинской обязанности и мигрировать за границу.

Ключевые слова: торговля людьми, нелегальная миграция в Польшу, вынужденные переселенцы, пострадавшие от торговли людьми, нелегальное трудоустройство.

Rakovska Y.V.

Cherkasy Faculty
of the National University «Odesa Academy of Law»

UKRAINIANS AS POTENTIAL VICTIMS OF HUMAN TRAFFICKING IN POLAND

Summary

The specific features of exploiting Ukrainians within Poland in terms of human trafficking have been examined. The emphasis is on indicators of human trafficking in the country, as well as on the possible risk groups among Ukrainians. National and international mechanisms for combating human trafficking, assisting victims and their subsequent reintegration into Poland have been determined. More active preventive measures to prevent trafficking in persons, including forced settlers, refugees, potential illegal migrants, including those ones who migrate abroad evading military duty have been recommended.

Keywords: human trafficking, illegal migration to Poland, forced settlers, victims of human trafficking, illegal employment.

УДК 341

ВПЛИВ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ НА ПРОЦЕС ДОТРИМАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Репецька О.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено проблемне питання впливу політики держав на дотримання норм міжнародного права. Висвітлено та проаналізовано підходи, концепції, погляди науковців щодо місця та значення політики держав в процесі дотримання міжнародного права. Наведено приклади впливу політичних інтересів на рішення, дії держави стосовно дотримання/недотримання норм міжнародного права.

Ключові слова: верховенство права, політика держав, дотримання норм міжнародного права, порушення міжнародно-правових норм.

Постановка проблеми. Ключовим питанням взаємодії міжнародного права та політики у міжнародних відносинах є вплив політичних інтересів, мотивів на дотримання державами норм міжнародного права. В міжнародних відносинах виокремлюється проблема дотримання державами міжнародного права, яка полягає у відповідності актів, діяльності держави нормам та принципам міжнародного права. Держави дотримуються норм міжнародного права лише в тій мірі, в якій це відповідає їх політичним цілям, та національним інтересам.

В сучасних умовах кожна держава має бути зацікавлена в тому, щоб інші дотримувались міжнародного права. Проте, ставиться під сумнів ефективність дотримання міжнародного права, оскільки припускається, що глава держави та уряд не зобов'язані дотримуватись зобов'язань за міжнародним правом, коли певна ситуація стосується важливих політичних питань, в такому випадку міжнародне право – ігнорується.

Актуальність теми дослідження. Дослідження дотримання державами норм міжнародного права

є одним із головних напрямів в сучасній доктрині. Така зацікавленість пов'язана із збільшенням ролі міжнародного права у регулюванні міжнародних відносин, взаємозалежності між державами в результаті динамічних процесів інтернаціоналізації. Якщо держави не будуть дотримуватись норм міжнародного права загалом, то міжнародне право втратить своє головне призначення, – правове регулювання міждержавних відносин та забезпечення міжнародної стабільності.

Аналіз останніх досліджень. Щодо стану вивчення вказаної проблеми, варто зазначити, що деякі дослідження питання про місце та значення політики держав в дотриманні державами міжнародного права були проведені такими авторами як Л. Генкін, Т. Франк, Г. Кох, М. Баєр, Е. Вейсс, Я. Онума, Р. Візена.

Метою статті є вивчення проблеми впливу політичних державних інтересів, мотивів на дотримання/недотримання державами норм міжнародного права, та аналіз доктринальних підходів, концепцій, наукових позицій щодо питання про місце та значення політики держав в процесі дотримання міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Основні теоретичні дослідження відомих юристів-міжнародників стосуються розроблення шляхів досягнення миру, справедливості, демократії, прав людини за допомогою міжнародного права. Такі дослідження ґрунтуються на «ідеалізмі щодо здатності робити добро за допомогою міжнародного права, та на припущенні, що міжнародне право, є набором об'єктивних, політично нейтральних норм, що виникають між державами, і які, якщо зазвичай дотримуються, забезпечуть кращий світовий порядок» [18, с. 24]. Міжнародне право, за умови його дотримання, є засобом досягнення міжнародного миру та співробітництва. Верховенство права в зовнішньополітичних відносинах означає сумлінне виконання зобов'язань за міжнародними договорами. Дотримання основних норм міжнародного права сприяє досягненню одного з головних завдань міжнародного права – підтримання міжнародного миру та безпеки.

Дотримання норм міжнародного права являється основою задоволення політичних інтересів як окремих держав, так і всіх суб'єктів міжнародного співтовариства. В сучасних умовах зовнішня політика повинна проводитись тільки в рамках і на основі норм міжнародного права з метою забезпечення виживання та розвитку суспільства.

Сучасна міжнародна система, міждержавні політичні зносини повинні розвиватись на основі міжнародного права. Держави повинні дотримуватись загальновизнаних норм міжнародного права у зовнішньополітичній діяльності. Основні принципи міжнародного права не просто відображають співпадаючі інтереси усіх держав, в їх основі лежать основні загальнолюдські цінності, потреби міжнародного співтовариства, адже норми міжнародного права відображають політичні цілі держав, їх необхідності.

В рішенні Постійної Палати Міжнародного правосуддя 1927 р. в справі «Лотус» (Франція проти Туреччини) зазначається, що «міжнародне право регулює відносини між незалежними державами. Обов'язкова юридична сила норм походить від волі самих держав, закріпленої в дого-

ворах чи звичаях, які створюють певний порядок регулювання відносин між ними для досягнення поставлених цілей» [1].

Сумлінне дотримання норм міжнародного права всіма суб'єктами міжнародного права є одним з чинників задоволення інтересів як окремих держав, так і забезпечення інтересів всіх учасників міжнародних відносин. Американський професор Б. Вестон наголошує, що «зневажливе ставлення до норм міжнародного права, несе шкоду не лише міжнародному престижу держави, яка здійснила порушення норм міжнародного права, а й міжнародному правопорядку в цілому» [17, с. 297].

В міжнародно-правовій теорії існує думка про те, що держави дотримуються норм міжнародного права лише в трьох випадках: «1. коли порушення взятих зобов'язань може суттєво вплинути на відносини з іншими державами; 2. коли інші держави дотримуються обов'язків за міжнародним правом (принцип взаємності); 3. порушення міжнародно-правових норм може суттєво вплинути на їхню репутацію» [13, с. 467]. Проте, така думка не є загальновизнаною.

Т. Френк вважає, що з огляду на децентралізований характер міжнародної системи, «держави дотримуються зобов'язань за міжнародним правом, якщо вважають, що норма спрямована на досягнення відповідних цілей та відповідає їх очікуванням, та що норми створенні відповідно до встановлених правил та процедур» [11, с. 7].

Е. Познер та Дж. Голдсміт стверджують, що «підпорядкування нормам міжнародного права існує лише в випадку співпадіння інтересів держав чи наявності домовленостей стосовно утримання від певних дій чи поведінки для досягнення короткострокових політичних цілей. Коли міжнародне право суперечить інтересам держав, то тоді держави мають право порушити приписи міжнародного права» [12, с. 205-220]. Такий підхід визнає політичні чинники, які впливають на дотримання державами норм та принципів міжнародного права, та вказує, що дотримання міжнародного права є не обов'язком держав, а правом, тобто виправдується порушення державами міжнародного права задля забезпечення та захисту державою власних державних політичних інтересів, потреб.

Деякі представники західної доктрини, зазвичай прихильники реалістичної доктрини міжнародного права, (і не лише) ігнорують міжнародне право, так як вважають, що глава держави чи глави урядів країн не зобов'язані дотримуватись зобов'язань за міжнародним правом, коли певна ситуація стосується важливих питань, які належать до так званої «вищої політики» (high politics), наприклад, питання застосування сили. Це обґрунтовується тим, що вплив міжнародного права стосується лише «нижчої політики», наприклад, економічного співробітництва, соціального розвитку [16, с. 108]. Проте не можна розділяти політику на такі види, навіть умовно, і не можна сказати, що економічні чи соціальні питання є другорядними.

Виділяється концепція «виправдання» порушень міжнародно-правових норм, яка полягає в недотриманні норм міжнародного права в цілях досягнення, забезпечення державою власних національних політичних інтересів, потреб. До прикладу, анексія Ізраїлем сирійської території.

Так, 10 червня 1967 року під час Шестиденної війни ізраїльські війська в результаті важких боїв зайняли Голанські висоти. В 1981 році Кнессет Ізраїля прийняв «Закон про Голанські висоти», в якому в односторонньому порядку було проголошено суверенітет Ізраїля над територією. Анексія була визнана недійсною Резолюцією № 497 Ради Безпеки ООН, в якій «Рада Безпеки постановила, що рішення Ізраїля встановити свої закони, юрисдикцію та управління на окупаційних сирійських Голанських висотах являється недійсним і не має міжнародної юридичної сили; вимагає, щоб Ізраїль, окупаційна держава, негайно відміннила своє рішення» [3]. Щодо цього питання було прийнято ряд подальших резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, які також не були дотримані.

Так, Резолюція ГА ООН № 63/99 (2008) вкотре «підтверджуючи незаконність прийнятого Ізраїлем 14 грудня 1981 року рішення встановити свої закони, юрисдикцію та управління на окупаційних сирійських Голанах, що привело до фактичної анексії цієї території; підтверджуючи, що придбання території силою недопустимо за міжнародним правом; вимагає, щоб Ізраїль, окупаційна держава, виконала відповідні резолюції щодо окупаційних сирійських Голан, та негайно відмінила своє рішення» [2].

Ізраїлем було здійснено порушення норм міжнародного права (незаконна анексія), та недотримання вимог Генеральної Асамблеї ООН та Ради Безпеки, закріпленні в відповідних Резолюціях. Недотримання норм міжнародного права, вимог ГА та РБ ООН здійснено задля досягнення політичних цілей, забезпечення та захисту власних державних політичних інтересів та потреб. В даному випадку дотримання норм та виконання вимог суперечить внутрішнім державним політичним інтересам та потребам, тому, спираючись на концепцію «виправдання» порушень міжнародно-правових норм та зобов'язань, для Ізраїлю такі порушення являються «виправданими», оскільки: – рельєф Голан ідеальний для забезпечення безпеки країни на східних кордонах; – окрім цього більшу частину питової води Ізраїль отримує із джерел, які протікають по території Голанських висот; – втрата Голан, знизилася обороноздатність країни; – Голанські висоти є одним із найбільш економічно благополучних районів Ізраїля (сприятливий клімат і наявність історичних і природних пам'яток забезпечують потік туристів).

Слід сказати, що будь-яка анексія території однієї держави іншою має обґрунтування та виправдання з боку країни-окупанта. Проте, такі дії завжди є порушенням норм міжнародного права, та не можуть виправдовуватись чи будь-яким чином впливати на встановлення факту здійснення порушення та необхідність застосування відповідальності до держави-порушника відповідно до міжнародного права.

Вказана концепція «виправдання» порушень міжнародно-правових зобов'язань найбільш поширена серед дослідників США. Зокрема, Дж. Лобел дотримується думки, що «Президент та Конгрес можуть недотримуватись міжнародних звичаєвих норм чи зобов'язань за міжнародними договорами, оскільки в Конституції цього прямо не заборонено, в той час, як виконавча влада та суди повинні дотримуватись приписів міжнародного права» [15, с. 1071-1080].

З огляду на практику держав, в процесі прийняття рішень стосовно зовнішньополітичної діяльності значення міжнародного права применшується або нівелюється повністю. Держави, враховуючи свої політичні інтереси, можуть здійснювати політику з порушенням норм міжнародного права. Американський професор Ф. Бойл пов'язує таку ситуацію «із неграмотністю та неосвіченістю щодо міжнародного права керівництва держави» [9, с. 290]. Тобто, проблема пов'язана саме з низьким рівнем правової культури та міжнародної правосвідомості. Однак, існує інша основна та важливіша проблема, часто держави намагаються замаскувати свою політику за допомогою права, використовуючи псевдо-юридичні аргументації, тлумачення права.

В сучасних умовах кожна держава зацікавлена в тому, щоб інші суб'єкти міжнародного права дотримувались норм міжнародного права. Проте часто ставиться під сумнів вплив та ефективність міжнародного права, головним чином через відсутність певного наддержавного органу, який би контролював та забезпечував дотримання норм міжнародного права (використовував засоби примусу), а без такого наднаціонального органу не варто говорити про ефективність міжнародного права взагалі, оскільки ніщо не впливає на поведінку держав.

Представники західної доктрини наголошують на слабкості міжнародного права, аргументуючи це відсутністю наддержавного механізму тиску та контролю за дотриманням міжнародного права. Зокрема, Л. Генкін вказує, що «умовою належного дотримання міжнародного права є механізми контролю та примусу, а виконання зобов'язань – це питання політики та примусу» [14, с. 48-53].

Існують два способи дотримання норм міжнародного права – добровільний та примусовий. Примус не може виступати в якості головної мотивації дотримання норм міжнародного права. Дотримання міжнародного права має забезпечуватись не засобами примусу, а міжнародною правосвідомістю, оскільки його зміст відповідає не лише цінностям держав, але й відображає їх інтереси, вони самі створили такі норми на основі добровільної згоди.

Враховуючи, що міжнародне право формується незалежними державами, на основі їх взаємної та добровільної згоди, з метою досягнення певних політичних результатів в різних сферах, регульованих міжнародним правом міждержавних відносин, то відповідно проблема дотримання/недотримання норм міжнародного права державами – питання, першочергово політики держав. Оскільки примус в міжнародному праві, є децю іншим ніж на національному рівні, примус в міжнародному праві – політичний тиск, здійснений на державу-порушника іншими державами, з метою захисту власних інтересів, та міжнародного правопорядку.

Так, міжнародне право регулює відносини між державами з різними політичними, економічними, соціальними, правовими системами, що відображається в процесі дотримання міжнародно-правових зобов'язань. Норми міжнародного права закріплюють взаємні права та обов'язки суб'єктів міжнародного права, а його реалізація – відображає реальний стан взаємовідносин та співвідношення сил на міжнародній арені. Питання дотримання міжнародних зобов'язань пов'язане з

політикою держави, її політичним режимом. Держави дотримуються своїх міжнародно-правових зобов'язань здебільшого через політичні чинники, що впливають на їхню мотивацію. Мотивація включає небажання нести відповідальність за порушення зобов'язань за міжнародним правом.

Адже, поряд з перевагами для держав від дотримання норм міжнародного права, стоїть ще один фактор – втрата прав та привілеїв, та застосування санкцій проти порушників норм міжнародного права. Проте, це не обов'язково означає, що держави дотримуються міжнародного права лише через те, що у разі здійснення порушення на них накладаються санкції. Більше того, більш могутні держави частіше недотримуються норм міжнародного права, ніж менш могутні чи слабкі держави, оскільки, вони наділені привілеєм, який полягає в тому, що вони можуть собі дозволити ігнорувати контрзаходи та санкції інших держав чи міжнародних організацій. Залежно від обставин, трапляються ситуації, що незважаючи на те, що держава, чи держави, порушила міжнародне право, – до такої держави-правопорушника не застосовуються санкції, чи інші види відповідальності.

Негативне реагування проти порушень норм міжнародного права в основному залежить від дискредитаційних політичних рішень інших держав, урядів, які вважають, що порушення несуть шкоду їхнім власним державним інтересам. Ефективність протидії інших держав, урядів держав проти недотримання державою-порушником її зобов'язань залежить від того, наскільки порушення або шкодять їх політиці та суттєвим інтересам, чи взагалі загрожують міжнародному правопорядку. За таких обставин держава-правопорушник блокується, а інші суб'єкти міжнародного права намагаються не допустити здійснення правопорушень.

Порушення міжнародного права є більш серйозним ніж недружній акт, здійснений державою в рамках міжнародного права. Якщо держави порушують важливі норми міжнародного права, які містять та захищають інтереси інших, особливо могутніх держав, і тим самим порушують інтереси таких держав, то – завжди шукаються способи позбавлення переваг, привілеїв таких держав-порушників. Таким чином, дотримання чи недотримання державою норм та принципів міжнародного права головним чином залежить від того, які наслідки, результати від порушень міжнародного права для держав.

Питання дотримання норм міжнародного права пов'язане з проблемою міжнародної правосвідомості, адже поки держави не усвідомлять необхідність правового підґрунтя політичних рішень, позицій та діяльності, до тих пір не варто говорити, що право виступає основою політики держав.

Державам більш вигідно сумлінно дотримуватись норм міжнародного права. Л. Хенкін наголошував, що «дотримання міжнародного права є контингентом переваг для національних інтересів. Право є відображенням політичних інтересів, які впливають на нього» [14, с. 28-35]. Інколи керівники, уряди, особливо могутніх держав, здійснюють дії, знаючи, що такі дії порушують норми міжнародного права. У таких випадках факт, що такі держави діяли з порушенням міжнародного права залишається, і такі держави повинні зазнати

негативних наслідків. Вони включають негативну міжнародну репутацію, санкції та контрзаходи відповідно до міжнародного права, інші негативні відповіді на порушення, такі як тимчасове припинення економічної допомоги, торгівлі, різні види фінансової, соціальної та культурної діяльності від якої держава-порушник отримує вигоду.

Більшість дослідників дотримуються думки, що могутніші держави частіше порушують норми міжнародного права, адже можуть мінімізувати негативні наслідки в результаті недотримання зобов'язань. Вони часто використовують засоби тиску, для того, аби забезпечити свої інтереси.

Забезпечення дотримання міжнародно-правових норм пов'язане з проблемою ефективності міжнародного права. Факторами ефективності дотримання міжнародного права виступають: «1. ступінь відображення інтересів держав в нормах міжнародного права; 2. закладення цінностей в норми, які визнають держави; 3. визнання, що процедура створення норм та їх дотримання є законними; 4. усвідомлення державами необхідності таких норм та їх ролі в регулюванні відносин» [16, с. 115].

Досягнення належного, ефективного дотримання міжнародного права в міжнародних відносинах – це одне з найважливіших проблемних питань реалізації міжнародного права. Однак на практиці спостерігаються певні суперечності між змістом міжнародно-правових норм та поведінкою держав. Досить низький рівень належного виконання, дотримання норм міжнародного права пов'язаний із заборонаю застосування сили чи погрози силою, втручанням у внутрішні справи, боротьбою з міжнародною злочинністю [8, с. 41]. Це питання актуальне і щодо заборони випробувань, розповсюдження, використання ядерної, хімічної та біологічної зброї.

Наприклад, в стратегії національної політики США не передбачено положень щодо роззброєння, а навпаки, з питань ядерного становища розроблено план щодо модернізації та підтримання ядерних програм на невизначене майбутнє. Проте, незважаючи на невиконання своїх зобов'язань, США виступають проти порушень договору іншими державами-учасниками [10, с. 41-45]. Наявність такої зброї у держав не лише впливає на небажання належно виконувати ними своїх зобов'язань, а й на політику та стан відносин загалом. Ряд країн, які володіють ядерною зброєю закріпили в своєму законодавстві право використовувати її у відповідь на напад.

До прикладу, держави не виконують належним чином свої зобов'язання, закріплені в Конвенціях про заборону випробувань ядерної зброї та нерозповсюдження ядерної зброї, вони можуть таємно розробляти програми по випробуванню ядерної зброї. Так, щодо офіційної заяви КНДР, 9 жовтня 2006 року, про успішне проведення ядерного випробування, в результаті порушення було прийнято Резолюцію 1718 Ради Безпеки ООН. Рада Безпеки висловила серйозну стурбованість стосовно ствердження КНДР про проведення випробування ядерної зброї, сприймаючи це як виклик миру та стабільності, та засуджено ядерне випробування, оскільки воно представляє явну загрозу міжнародному миру

та безпеці. Була пред'явлена вимога, щоб КНДР не проводили будь-яких нових ядерних випробувань чи запусків балістичних ракет, щоб держава продовжувала виконувати свої зобов'язання щодо заборони випробування та нерозповсюдження ядерної зброї. Рада Безпеки постановила, щоб КНДР призупинили всі види діяльності, пов'язаної з її програмами стосовно балістичних ракет та повністю відмовилась від всіх інших видів зброї масового знищення [4].

Та незважаючи на це, КНДР проігнорували Резолюції РБ та прийнятті в них санкції щодо держави, та продовжила порушення міжнародного права (своїх зобов'язань), надаючи перевагу власним політичним інтересам та цілям, в даному випадку володіння ядерним озброєнням задля утвердження могутності своєї країни. Надалі були продовжені ядерні випробування та запуски балістичних ракет, в результаті чого були прийняті такі резолюції: 1874 (2009), 2087 (2013) і 2094 (2013).

Так наприклад, Резолюція 2087, Ради Безпеки ООН засудила запуск, здійснений КНДР 12 грудня 2012 року, який був виконаний з використанням технології балістичних ракет і які являються порушенням резолюцій 1718 (2006) та 1874 (2009), та вимагали, щоб вона дотримувалась резолюцій [6].

Далі Резолюція 2094 2013 року, Рада Безпеки ООН виразила занепокоєність та засудила ядерне випробування, проведене КНДР 12 лютого 2013 року, тим самим порушивши відповідні резолюції Ради Безпеки 1718 (2006), 1874 (2009) і 2087 (2013), і проігнорувавши їх. Знову було наголошено на вимозі про те, щоб КНДР повністю відмовилась від всієї ядерної зброї і існуючих ядерних програм [7].

В своїх резолюціях 1718 (2006), 1874 (2009), 2087 (2013) і 2094 (2013) РБ ООН ввела ряд заходів, стосовно КНДР. Ці санкції передбачають:

- ембарго на поставки зброї;
- ембарго стосовно програм щодо ядерної зброї, балістичних ракет і інших видів зброї масового знищення;
- заборона на експорт в КНДР предметів розкоші;
- індивідуальні адресні санкції, а саме заборона на поїздки і заморожування активів визначених осіб і організацій;
- заборона на надання фінансових послуг чи передачу фінансових чи інших активів [4, 5, 6, 7].

Проте, вказані санкції, як і норми міжнародного права, ігноруються КНДР, оскільки це суперечить їхнім політичним державним інтересам та досягненню політичних цілей держави. Для захисту власних політичних інтересів та потреб КНДР, як і більшість інших країн, а особливо могутніх, готова порушити міжнародне право, ігнорувати рішення та санкції інших держав та міжнародних організацій, а також зазнати негативної реакції та наслідків, – санкцій, поганої репутації, позбавлення вигод, прибутків та привілеїв, ізоляції країни міжнародним співтовариством.

Дотримання/недотримання державами норм міжнародного права, головним чином, залежить

від врахування переваг та недоліків від порушення міжнародного права державами. Рішення держав щодо дотримання норм міжнародного права чи порушення, є політичними рішеннями. Політика держави займає визначальну роль як при прийнятті рішення стосовно дотримання/недотримання норм міжнародного права, так і при прийнятті рішення щодо відповідальності держави-порушника, які санкції необхідно застосувати і чи необхідно їх застосовувати взагалі.

Негативна реакція держав на порушення норм міжнародного права, та застосування санкцій до держави-порушника, позбавлення такої держави-порушника прибутків, привілеїв, репутації, – є впливовими способами забезпечення дотримання норм та принципів міжнародного права. Будь-яка держава перш ніж сформулювати реакцію на порушення міжнародного права, аналізує вплив здійсненого порушення на подальше провадження власної зовнішньополітичної діяльності, визначає межі та обсяг можливої чи вже завданої шкоди власним політичним інтересам, потребам. Реагування на порушення норм міжнародного права та застосування заходів відповідальності іншими суб'єктами міжнародного права залежні від того, які наслідки порушення міжнародного права несе реалізації політичних цілей держави, та наскільки зачіпає і шкодить інтересам держави, міжнародній спільноті та міжнародному правопорядку загалом.

Висновок. На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

В результаті визначальної ролі політики держав в питаннях дотримання/недотримання норм міжнародного права можуть спостерігатись такі негативні явища: порушення міжнародного права залишаються без відповідного реагування; могутні держави ігнорують санкції за порушення міжнародного права, що в результаті негативно впливає на подальше дотримання норм міжнародного права.

Міжнародне право відображає інтереси міжнародного співтовариства, проте держави дотримуються норм міжнародного права лише в тій мірі, в якій вони забезпечують їх національні інтереси, та здійснюють свою зовнішньополітичну діяльність на основі власних інтересів. Внаслідок, будь-яка держава робитиме вибір на користь недотримання/ігнорування норм міжнародного права та обов'язків, якщо переваги від порушення переважатимуть вигоди від дотримання міжнародного права.

Значний вплив міжнародної політики на міжнародне право, який можна спостерігати в процесі створення та реалізації його норм, виражається в свідомості представників міжнародного співтовариства, та відображається на ефективності дотримання норм міжнародного права. У зв'язку з цим постає необхідність пошуку шляхів правового впливу на внутрішні та зовнішні державні політичні мотивації щодо їх рішень, дій стосовно дотримання норм міжнародного права; та необхідність розробки більш ефективної системи міжнародно-правової відповідальності.

Список літератури:

1. The «Lotus» case (France v. Turkey), PCIJ, Series A, № 10 (1927) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1927.09.07_lotus.htm
2. The Resolution Adopted by the General Assembly on 18 December 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/476/73/PDF/N0847673.pdf?OpenElement>
3. The Resolution 497 (1981) Adopted by the Security Council on 17 December 1981 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/418/84/IMG/NR041884.pdf?OpenElement>
4. The Resolution 1718 (2006) Adopted by the Security Council on 14 October 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/572/07/PDF/N0657207.pdf?OpenElement>
5. The Resolution 1874 (2009) Adopted by the Security Council on 12 June 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/368/49/PDF/N0936849.pdf?OpenElement>
6. The Resolution 2087 (2013) Adopted by the Security Council on 22 January 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/213/96/PDF/N1321396.pdf?OpenElement>
7. The Resolution 2094 (2013) Adopted by the Security Council on 7 March 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/253/06/PDF/N1325306.pdf?OpenElement>
8. Мингазов Л. Х. Эффективность норм международного права: теоретические проблемы. автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. – Казань, 2000. – 41 с.
9. Boyle F. Politics and International Law. – Duke University Press: Durham, 1985. – 359 p.
10. Deller N., Makhijani A. Rule of Power or Rule of Law? An Assessment of U.S. Policies and Actions regarding security-related treaties. – The Apex Press: New York, 2003. – 227 p.
11. Franck T. Fairness in International Law and Institutions. – Clarendon Press, 1995. – 500 p.
12. Goldsmith J., Posner E. The Limits of International Law. – Oxford University Press, 2005. – 272 p.
13. Goldsmith J., Posner E. The New International Law Scholarship. – Georgia Journal of International and Comparative Law: Chicago, № 126 (2006). – 463-487 pp.
14. Henkin L. International Law: politics and value. – Martinus Nijhoff Publishers: London, 1995. – 376 p.
15. Lobel J. The Limits of Constitutional Power: conflicts between foreign police and international law. – VAL.REW 71, 1985. – 1071-1080 pp.
16. Onuma Y. International Law in and with International Politics: The function of International Law on International Society. – European Journal of International Law vol. 14, № 1, 2003. – 105-139 pp.
17. Weston B. H. The Reagan administration versus international law. – Journal of International Law, vol. 19, № 3, 1987. – 295-303 pp.
18. Withana R. Power, politics, law: international law and state behavior during international crises. – BRILL, 2008. – 287 p.

Репецкая О.И.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

**ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВ
НА ПРОЦЕСС СОБЛЮДЕНИЯ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА****Аннотация**

В статье исследуется проблемный вопрос влияния политики государств на соблюдение норм международного права. Освещены и проанализированы подходы, концепции, взгляды ученых относительно места и значения политики государств в процессе соблюдения международного права. Приведены примеры влияния политических интересов на решения, действия государства относительно соблюдения/несоблюдения норм международного права.

Ключевые слова: верховенство права, политика государств, соблюдения норм международного права, нарушение международно-правовых норм.

Repetska O.I.

Ivan Franko National University of Lviv

**THE IMPACT OF STATE'S POLICY
TO THE PROCESS OF OBEYS INTERNATIONAL LAW****Summary**

This article explores the actual problems of the impact of the policy of states on the compliance with international law, describes and analysis approaches, concepts, scientific views on the place and importance of the policy of states in the process of obey international law. Author shows the examples of the influence of political interests on the state's decisions, actions regarding compliance / non-compliance with international law.

Keywords: rule of law, policy of states, obey international law, violation of international law.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Сердюк Л.Р.

Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая

Досліджено особливості нормативно-правового забезпечення впровадження електронного судочинства у судовій системі України. Аргументовано, що головною метою запровадження електронного судочинства є підвищення ефективності судової системи та якості здійснення правосуддя, що вимагає цілісного підходу до вирішення як загальних проблем правового забезпечення цього інституту, так і суміжних проблем.

Ключові слова: судова система, судочинство, нормативно-правове забезпечення, електронний документообіг, електронне судочинство.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційних технологій у сучасному суспільстві продукує застосування тих із них, які дозволяють автоматизувати певні судові процедури та максимально спростити процес інформування заінтересованих осіб засобами мережі Інтернет про час, місце і результати розгляду будь-якої справи у будь-якому суді. Водночас такий підхід повинен ґрунтуватися на відповідному правозабезпечувальному фундаменті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням впровадження інформаційних технологій у діяльність державних органів у науковій літературі приділено належну увагу. Необхідно відмітити роботи О. Р. Арсірія, О. О. Вдовіної, Д. А. Кльбашенко, В. І. Корбутяка, А. В. Огілько, О. В. Лаби, Н. І. Логінової, В. М. Сурника та інших авторів. Водночас дослідження використання передових досягнень зазначених технологій в аспекті електронного судочинства є фрагментарними, що обумовлює **неповноту вирішення проблеми його впровадження** в судову діяльність за відсутності комплексного підходу до її розробки. Тому завданням даної роботи є дослідження сучасного стану нормативно-правового забезпечення впровадження електронного судочинства в Україні з метою підвищення ефективності судової системи та якості здійснення правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження. На європейському континенті після Другої світової війни гостро постало питання про необхідність покращення культурного, соціального, політичного життя. З метою реалізації зазначених питань було створено Раду Європи, діяльність якої спрямована на усунення порушень і захист прав людини та вироблення державами-учасницями єдиної правозастосовної практики з цих питань. Структурною складовою Ради Європи як міжнародної міжурядової організації є Комітет Міністрів, який вправі приймати рішення рекомендаційного характеру.

Початком правового забезпечення електронного судочинства на теренах європейського континенту слід визнати Рекомендацію Rec (2001) 2 щодо побудови та перебутову судових систем і правової інформації в економічний спосіб та Рекомендацію Rec (2001) 3 щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх інформаційних технологій, які були ухвалені Комітетом Міністрів Ради Європи 28 лютого 2001 року [1], [2]. Перша Рекомендація Rec (2001) 2 має на меті визначити

сприяння інформаційно-комунікаційних технологій на функціонування судових і юридичних інформаційних систем. Її основою є Доповідь щодо рентабельності розробки й зміни судових і юридичних інформаційних систем. Рекомендація складається з двох основних частин – проблеми стратегії розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та керування проектами. Так, стратегія розвитку таких технологій у судах має ґрунтовно враховувати особливі вимоги й очікування судової системи, а порядок прийняття рішень слід також фундаментувати на чітких принципах-цілях, які наведені в Рекомендації, зокрема щодо судових систем: контекстуалізація, рентабельність, швидкість правосуддя, якість здійснення правосуддя та якість надання судових послуг, уніфікованість судових послуг, прозорість процедур, перевірка рішень, розстановка кадрів, керування робочим навантаженням персоналу – більш ефективний розподіл і контроль робочого навантаження серед працівників та відповідне кадрове забезпечення на виконання конкретних завдань, простота і стандартизованість систем, відповідність стандартам та добросовісність.

Рекомендація № R (2001) 3 державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій ґрунтується на необхідності доведення до держав-членів настанов і керівних принципів до відома осіб і служб, які відповідають за здійснення правосуддя, з урахуванням Рекомендації № R(95) 11 щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах, прийнятої Комітетом Міністрів Ради Європи 11 вересня 1995 року.

У цій Рекомендації акцентовано увагу на взаємодії судових установ із громадськістю та зауважено про спрощення із використанням новітніх технологій засобів зв'язку із судами й іншими юридичними установами. Наведене передбачає такі можливості: 1) відкриття провадження за допомогою електронних засобів; 2) здійснення подальших процесуальних дій у рамках провадження у середовищі електронного документообігу; 3) одержання відомостей про хід розгляду справи шляхом одержання доступу до судової інформаційної системи; 4) одержання інформації про результати провадження в електронній формі; 5) одержання доступу до будь-якої інформації, що має відношення до ефективного провадження (статутне право, судові прецеденти, судові процедури). На наш погляд, цей документ

визначає основні елементи електронного судочинства, які підлягають імплементації у судовий процес України.

Україна як держава-член Ради Європи не може залишатися осторонь процесів інформатизації загалом та судової діяльності зокрема, які проходять на європейському континенті. Тому 22 травня 2003 року було прийнято Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг», який фактично започаткував створення електронного судочинства. Дія цього Закону поширюється на відносини, що виникають у процесі створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення електронних документів [3]. Законодавство про електронні документи та електронний документообіг пов'язано з низкою законодавчих актів, зокрема з ЦК України, але не пов'язано з процесуальним законодавством. Це призвело до того, що чинні процесуальні закони не містять будь-яких посилянь на застосування електронного документообігу в судах.

Наступним кроком у правовому забезпеченні електронного судочинства необхідно визнати Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 22 травня 2003 року [4]. Зокрема, цим Законом визначено, що електронний цифровий підпис за правовим статусом прівнюється до власноручного підпису (печатки) у тому разі, якщо: 1) такий підпис підтверджено з використанням посиленого сертифіката ключа за допомогою надійних засобів цифрового підпису, оскільки згідно із статтею 5 зазначеного Закону органи державної влади (в тому числі і судові), органи місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації державної форми власності для засвідчення чинності відкритого ключа використовують лише посилений сертифікат ключа; 2) під час перевірки використовувався посилений сертифікат ключа, чинний на момент накладення такого підпису; 3) особистий ключ підписувача відповідає відкритому ключу, зазначеному в сертифікаті. Суттєво, що електронний цифровий підпис не може бути визнано недійсним лише через те, що він має електронну форму або не ґрунтується на посиленому сертифікаті ключа [5, с. 229-237].

Звертаємо увагу на те, що електронний документ без електронного цифрового підпису проблематично визнати доказом у судовій справі. І питання не в тому, що це напряму не визначено процесуальним законодавством. Проблема виникає тоді, коли такі документи, які сторона називає електронними, не відповідають вимогам, що висуваються до такого виду документів. Наприклад, в адміністративному судочинстві основну роль відіграють письмові докази, оскільки це, як правило, пов'язано із специфікою оскарження актів суб'єктів владних повноважень. До таких доказів можливо віднести управлінські акти, адміністративні договори, письмові записи тощо, тобто всі документи, в тому числі й електронні, які можуть містити інформацію про ті чи інші обставини справи. Водночас головною вимогою, яка висувається до доказу, є його допустимість [6, с. 152-155].

Як зазначалося вище, однією з вимог до електронного документа є електронний цифровий підпис, який, по-перше, необхідний для ідентифікації автора та/або підписувача такого документа,

а по-друге – для визначення цілісності отриманого акта. Разом із тим, як зауважує вітчизняний дослідник Р. О. Арсірій, за відсутності статусу електронного документа акт не може бути доказом в адміністративному процесі, а отже, суд не зобов'язаний його розглядати [7]. Крім того, ще однією проблемою є недостатність правового регулювання у процесуальних законах та нормативно-правових актах інструктивного характеру використання електронних документів. Хоча з прийняттям Закону України «Про електронну комерцію» ситуація почала змінюватися.

Важливим нормативно-правовим актом в аспекті запровадження електронного судочинства є Закон України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 року, який регулює відносини щодо забезпечення доступу до судових рішень (рішень, судових наказів, постанов, вироків, ухвал), ухвалених судами загальної юрисдикції, та ведення Єдиного державного реєстру судових рішень [8]. Зазначений Закон сконструйовано таким чином, що можливо виокремити принципи доступу до судових рішень – універсальність, всеохоплюваність, конфіденційність, відкритість, відповідальність, бюджетне фінансування, державне регулювання, та взаємодія [9].

За допомогою Єдиного державного реєстру судових рішень можливо забезпечити вільний доступ всіх зацікавлених осіб до судових рішень з метою реалізації права учасників процесу на оскарження судового рішення. Як самостійний здобуток функціонування Реєстру вбачається і можливість забезпечення однакового застосування норм законодавства судами вищих інстанцій, підвищення якості судових рішень загалом, зменшення навантаження на суди касаційної інстанції, спрощення збору даних для аналізу й узагальнення судової практики та оцінки професійних якостей кожного судді [10, с. 95-99]. Зауважимо, що у ст. 92 Закону України «Про судустрій і статус суддів» як самостійна підстава для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності передбачено несвочасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень. Констатуємо, що функціонування Єдиного державного реєстру судових рішень стало безсумнівно амбітним кроком в аспекті розвитку електронного судочинства. Разом із тим, за час роботи цього Реєстру виникло багато різнопланових проблем, головною з яких є наповнення Реєстру і включення до нього всіх без винятку судових рішень. Крім того, так і не вирішеним залишається питання його наповнення рішеннями, які були ухвалені судами Автономної Республіки Крим у період після 16 березня 2014 року та судами Донецької і Луганської областей, що перебувають у зоні проведення антитерористичної операції на тимчасово непідконтрольних Україні територіях.

Правовим фундаментом подальшого вдосконалення концепції національної політики щодо впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери суспільних відносин є Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», прийнятий 9 січня 2007 року з метою вдосконалення державного управління, відносин між державою і громадянами, становлення елек-

тронних форм взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами [11]. В цьому Законі передбачено, зокрема: 1) впровадити механізми надання органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним та фізичним особам інформаційних послуг з використанням мережі Інтернет, передбачивши відповідні зміни в законодавстві; 2) визначити статус і перелік обов'язкових електронних послуг, які повинні надавати органи державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним і фізичним особам, забезпечити реалізацію принципу «єдиного вікна»; 3) вжити додаткові заходи, спрямовані на створення сприятливих умов для надання послуг із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема особам, які потребують соціальної допомоги та реабілітації. На виконання завдання щодо імплементації основних засад розвитку інформаційного суспільства Урядом України було схвалено розпорядження «Питання реалізації пілотного проекту впровадження технологій електронного урядування» від 1 березня 2010 року № 360-р [12].

Щодо нормативно-правового забезпечення впровадження електронного судочинства, то потрібно звернути увагу на Рекомендацію Рес (2009) 1 Комітету міністрів державам-учасницям Ради Європи з електронної демократії від 18 лютого 2009 року. У цій Рекомендації під електронним судочинством розуміється використання інформаційно-комунікаційних технологій у реалізації права на правосуддя усіма заінтересованими сторонами в юридичній сфері з метою підвищення ефективності та якості державних служб, зокрема для приватних осіб і підприємств. Електронне судочинство включає в себе електронне спілкування та обмін даними, а також доступ до інформації судового характеру. Судова влада є ключовим компонентом демократії, електронне судочинство є найважливішою гранню електронної демократії, а його головна мета полягає в підвищенні ефективності судової системи та якості здійснення правосуддя [13, с. 53].

У 2011 році розпочато функціонування Єдиної бази даних електронних адрес, номерів факсів (телефаксів) суб'єктів владних повноважень (Єдина база даних). Функції держателя Єдиної бази даних відповідно до Положення про Єдину базу даних, затвердженого постановою Кабінетом Міністрів України від 5 січня 2011 року № 5, виконує Державна судова адміністрація України, яка забезпечує ведення цієї бази [14]. Ефективне функціонування Єдиної бази даних сприятиме економії коштів державного бюджету, що витрачаються судами на поштові відправлення.

У 2012 року Державною судовою адміністрацією України запроваджено пілотний проект з обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу («Електронний суд»). Електронний суд – це інформаційно-телекомунікаційна система судів, яка спрямована на забезпечення прозорості та відкритості системи правосуддя в Україні, підвищення інформованості суспільства про діяльність судів. Стратегічною ціллю розвитку інформаційно-телекомунікаційної системи судів визначено забезпечення безперервності судового процесу з використан-

ням новітніх інформаційних технологій, організація повного циклу електронного документообігу в судовій системі (від підготовки до підписання та відправлення документів сторонам судового процесу, іншим судам та державним органам і установам). Крім того, розвиток Єдиної судової інформаційної системи в Україні полегшить та прискорить процес документообігу між судами і учасниками судового процесу, зменшить ризики втрати документів, зведе до мінімуму можливість пропуску строків учинення процесуальних дій і судових засідань.

Перехід до електронного судочинства вимагає комплексного підходу до вирішення супутніх цьому процесу проблем і значних фінансових витрат, які у майбутньому мають дати результат у вигляді економії коштів. Тому Україна як держава, яка поставила за мету відповідати світовим та європейським стандартам здійснення судочинства та забезпечення права громадян на доступне правосуддя, не може стояти осторонь процесів інформатизації, які поступово проникають у кожную сферу діяльності людини та суспільства. Так, згідно з наказом Державної судової адміністрації України «Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу» від 31 травня 2013 року № 72, проект «Електронний суд» впроваджено у всіх місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції з 17 червня 2013 року [15]. Також зауважимо, що Вищим адміністративним судом України видано окремий наказ, яким врегульовано питання реалізації проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу [16].

Крім проекту «Електронний суд» із метою запровадження електронного судочинства також погоджено Концепцію галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи. Реалізацією комплексного підходу щодо вирішення питання запровадження електронного судочинства у судовій системі необхідно вважати прийняття Концепції галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи (Концепція галузевої програми інформатизації) з метою створення необхідних умов для забезпечення громадян та суспільства своєчасною, достовірною та повною інформацією про діяльність судів шляхом широкого використання інформаційних технологій та на виконання законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про доступ до судових рішень», «Про Національну програму інформатизації», Положення про Єдину судову інформаційну систему України, погодженого рішенням Ради суддів України від 25 грудня 2009 року № 106, Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України від 26 листопада 2010 року № 30, забезпечення відкритості, організаційного забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи одним із пріоритетних напрямів завдань Державної судової адміністрації України визначено здійснення заходів з реалізації державної політики в сфері інформатизації. На нашу думку, Концепцію галузевої інформатизації на 2013-2015 роки необхідно оцінити як позитив, оскільки реалізація

відповідних заходів є такою, що відповідає пріоритетним напрямкам державної політики у сфері інформатизації, сучасному стану, тенденціям розвитку інформатизації та Концепції Національної програми інформатизації.

Головною метою Концепції галузевої програми інформатизації завдяки вдосконаленню інформаційно-телекомунікаційної системи судів визначено: якісне поліпшення рівня судового захисту прав і свобод громадян та юридичних осіб; підвищення доступності, зростання довіри до органів правосуддя, поліпшення думки населення про суди, їх ролі та соціальної значимості; формування позитивного іміджу судової системи в цілому; підвищення правового рівня інформованості населення, їх ділової активності щодо забезпечення захисту своїх прав, свобод і законних інтересів в судовому порядку. Наведене спонукає до вирішення таких завдань: 1) скорочення строків розгляду судових справ та підвищення доступу до правосуддя на основі використання новітніх інформаційних технологій; 2) повний перехід до електронного документообігу в судах, підвищення ефективності процесів судового діловодства, обробки даних судової статистики; 3) швидкість та точність прийняття судових рішень; 4) підвищення оперативності інформаційної взаємодії судів та державних органів і установ; 5) комплексне забезпечення інформаційної безпеки та захисту інформації в єдиній судовій інформаційній системі; 6) модернізація та розвиток інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури судів; 7) підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату із застосуванням новітніх інформаційних технологій. Для вирішення поставлених завдань у Концепції галузевої програми інформатизації викладено структуру Єдиної судової інформаційної системи України. Загалом реалізація Концепції галузевої інформатизації передбачає три етапи.

Одним із новітніх фундаментальних нормативно-правових актів концептуального спрямування є Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, затверджена Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 (Стратегія) [17]. Відповідно до Стратегії встановлено пріоритети реформування судової влади – системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів як на рівні конституційних змін, так і на рівні впровадження першочергових невідкладних заходів, які забезпечать необхідні позитивні зрушення у функціонуванні відповідних правових інститутів та впровадження електронного судочинства.

Необхідно звернути увагу і на затвердження Радою суддів України Стратегічного плану розвитку судової влади України на 2013-2015 роки. У цьому документі одним із стратегічних завдань визначено інноваційне використання технологій та вдосконалення судових процедур [18]. Для вирішення цього завдання запропоновано суддям підвищувати свій професійний рівень та покращувати якість здійснення правосуддя шляхом впровадження сучасних технологій, розробки та застосування систем уніфікованого автоматизованого діловодства. Першочерговими завданнями, що стоять перед судовою владою щодо підвищення

продуктивності роботи судів та якості здійснення правосуддя, зокрема, через розробку та уніфіковане використання сучасних технологій, визначені такі: 1) визначити показники ефективності роботи суду, відобразити їх у статистичній звітності, проаналізувати процедури діловодства, описавши процеси та порядок роботи з документами, в разі необхідності удосконалити їх; 2) забезпечити відповідність програмного забезпечення удосконаленим процедурам роботи з документами та забезпечити інтеграцію програмних продуктів, які використовуються в судовій системі; 3) розробити План інформатизації судів, який визначив би, зокрема, принципи, стандарти, часові рамки та бюджетні розрахунки, необхідні для функціонування єдиної судової інформаційної системи; 4) удосконалити програмне забезпечення автоматизованої системи діловодства в судах та забезпечити системний контроль за її функціонуванням.

Також суттєвим кроком до запровадження електронного судочинства стало затвердження XII (позачерговим) з'їздом суддів України Стратегії розвитку судової влади України на 2015-2019 роки [19]. У зазначеній Стратегії окремим напрямом передбачено вирішення двох стратегічних питань – доступ до правосуддя та використання інноваційних технологій і поліпшення судового процесу. Зусилля щодо впровадження можливостей електронного судочинства необхідно спрямувати на вдосконалення внутрішніх (системи управління судовими справами) і зовнішніх (сайтах) інформаційних систем судів. Також ці зусилля мають бути націлені на підвищення взаємодії між цими інформаційними системами та інформаційними системами інших органів у сфері юстиції. Прогнозовано, що судді отримають можливість ефективно розпоряджатися ресурсами та підвищувати свою продуктивність, одночасно вирівнюючи баланс між роботою та особистим життям.

Крім зазначених нормативно-правових актів Державною судовою адміністрацією України прийнято ряд документів інструктивного характеру, зокрема Інструкція про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання) [20], Інструкція про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження) [21] та розроблено Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затверджене рішенням Ради суддів України від 26 листопада 2010 року № 30 [22], а також низку технічних вимог до комп'ютерної техніки, оргобладнання і програмного забезпечення електронного судочинства.

Висновки з даного дослідження. Отже, впровадження на рівні низки досліджених концептуальних документів та підзаконних нормативно-правових актів електронного судочинства передбачає реалізацію комплексного та індивідуалізованого підходу до надання державних судових послуг користувачам. У такому розумінні електронне судочинство як складова загальнодержавного електронного урядування є шляхом до покращення доступу до правосуддя, підвищення його оперативності, дотримання розумних строків розгляду справ.

Список літератури:

1. Рекомендація Res (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб: від 28 лютого 2001 року / Комітет Міністрів Ради Європи. – Окреме видання. – 16 с.
2. Рекомендація № R (2000) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій: від 28 лютого 2001 року / Комітет Міністрів Ради Європи. – Окреме видання. – 2 с.
3. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275.
4. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22 травня 2003 року / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 276.
5. Кольбашенко Д. А. Електронний цифровий підпис / Д. А. Кольбашенко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2014. – № 2 (285). – С. 229-237.
6. Калмикова Я. С. Належність та допустимість доказів в адміністративному судочинстві [Текст] / Я. С. Калмикова // Юридична осінь 2012 року: зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (13 листоп. 2012 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 152-155.
7. Арсірій Р. О. Електронний документообіг у суді / Р. О. Арсірій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/119060-lektronniy_dokument_bez_cifrovogo_pidpisu_ne_mozhe_buti_dok.html
8. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22 грудня 2005 року / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 15. – Ст. 128.
9. Соляник А. Без внесення не исполняют. Об изменениях, касающихся Единого госреестра судебных решений / А. Соляник // Юридическая практика. – 21 жовтня 2008 року. – № 43 (565).
10. Сопільник Р. Л. Єдиний державний реєстр судових рішень / Р. Л. Сопільник // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2011. – Вип. 7. – С. 95-99.
11. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 року / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.
12. Питання реалізації пілотного проекту впровадження технологій електронного урядування: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 року № 360-р / Кабінет Міністрів України. – Офіц. вид. – Урядовий кур'єр від 31 березня 2010 року. – № 59.
13. Riley T. V. Electronic Governance & Electronic Democracy / T. V. Riley. – SI 1 Publishing, 2010. – P. 47-55.
14. Про затвердження Єдиної бази даних електронних адрес, номерів факсів (телефаксів) суб'єктів владних повноважень: постанова Кабінету Міністрів України від 5 січня 2011 року № 5 / Кабінет Міністрів України. – Офіц. вид. – Урядовий кур'єр. – 18.01.2011. – № 8.
15. Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу: наказ Державної судової адміністрації України від 31 травня 2013 року № 72 / Державна судова адміністрація України. – Офіц. вид. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kt.dn.court.gov.ua/sud0528/n_akt/n_72/
16. Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу: наказ Голови Вищого адміністративного суду України від 20 січня 2015 року № 3 / Вищий адміністративний суд України. – Окреме вид. – 4 с.
17. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 / Президент України. – Офіц. вид. – Офіційний вісник Президента України. – 2015. – № 13. – Стор. 33. – Стаття 864.
18. Стратегічний план розвитку судової влади на 2013-2015 роки: затверджений рішенням Ради суддів України від 21 грудня 2012 року № 43 / Рада суддів України. – Окреме вид. – 16 с.
19. Про Стратегію розвитку судової влади України на 2015-2019 роки: Рішення XII (позачергового) з'їзду суддів України від 24 вересня 2014 року / З'їзд суддів України. – Окреме вид. – 25 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://court.gov.ua/userfiles/strategij%282%29.pdf>
20. Про затвердження Інструкції про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання): наказ Державної судової адміністрації України від 20 вересня 2012 року № 108 / Державна судова адміністрація України. – Окреме вид. – 11 с.
21. Про затвердження Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження): наказ Державної судової адміністрації України від 15 листопада 2012 року № 155 / Державна судова адміністрація України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/N1552012/>
22. Про затвердження Положення про автоматизовану систему документообігу суду: рішення Ради суддів України від 26 листопада 2010 року № 30 / Рада суддів України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/969076/polozhenniapsds/>

Сердюк Л.Р.

Международный научно-технический университет имени академика Юрия Бугая

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВНЕДРЕНИЯ
ЭЛЕКТРОННОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА В УКРАИНЕ****Аннотация**

Исследованы особенности нормативно-правового обеспечения внедрения электронного судопроизводства в судебной системе Украины. Аргументировано, что главной целью внедрения электронного судопроизводства является повышение эффективности судебной системы и качества осуществления правосудия, требует целостного подхода к решению как общих проблем правового обеспечения этого института, так и смежных проблем.

Ключевые слова: судебная система, судопроизводство, нормативно-правовое обеспечение, электронный документооборот, электронное судопроизводство.

Serdiuk L.R.

Science and Technical University named after Yuri Bugay

REGULATORY FRAMEWORK INTRODUCTION OF ELECTRONIC PROCEEDINGS IN UKRAINE

Summary

The features of the regulatory framework of the introduction of electronic proceedings in the judicial system of Ukraine are researched. It argued that the main purpose of the introduction of electronic proceedings is to increase the efficiency of the judicial system and the quality of the administration of justice requires a holistic approach to solving common problems like legal support of this institution, and related problems.

Keywords: judicial system, court proceedings, regulatory support, electronic document management, electronic proceedings.

УДК 347.1:349.22

СУБСИДАРНЕ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НЕДІЙСНІСТЬ ДОГОВОРУ ДО ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Фасій Б.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Наукова стаття присвячена дослідженню питань, що стосуються субсидарного застосування норм цивільного законодавства до трудових відносин. Проаналізовано субсидарне застосування норм цивільного законодавства про недійсність договору до трудових відносин. Розглядаються проблеми такого застосування в теорії та на практиці.

Ключові слова: субсидарне застосування норм, цивільне законодавство, трудові відносини, судова практика, недійсність договору.

Постановка проблеми. Трудове законодавство не містить загального положення про недійсність умов договорів про працю. Згідно ст. 9 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) умови договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно з законодавством України про працю є недійсними. Якщо такі умови включені в трудовий договір, то даний договір не може застосовуватися в трудових відносинах. Також про недійсність в КЗпП України зазначається відносно недійсності умов колективного договору (ст. 16 КЗпП України). Однак дане врегулювання не зняло проблему недійсності в трудовому праві. Особливо дана проблема проявляється у відносинах трудового договору, однак питання про недійсність може встати і стосовно окремих дій в його рамках (наприклад, згода на переведення на іншу роботу була зроблена під впливом насильства чи погрози або обману тощо).

Логіка законодавця, який при розробці КЗпП в 1971 р. та не вносить зміни в наш час, обійшов детальну правову регламентацію питання про недійсність трудового договору, доволі зрозуміла, трудове право як об'єктивно відокремлена система взаємопов'язаних правових норм, направлена на забезпечення тривалості відносин працівника і роботодавця, особливої уваги до інтересів працівника. А недійсність, сполучена з відсутністю юридичних наслідків, цим цілям, здавалося б, не відповідає. Крім того, в науці та законодавстві традиційним є питання недійсності цивільно-правових правочи-

нів. Але, незважаючи на те чи будемо ми розуміти трудове право як самостійна галузь права, чи як підгалузь права все одно трудовий договір не тотожний з цивільно-правовим договором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Навколо даного питання на сьогодні триває жвава дискусія серед наукової та суддівської спільноти, оскільки субсидарне застосування норм цивільного законодавства до трудових відносин є важливим інструментом для подолання прогалин в цивільних та трудових правовідносинах. Дослідженню як теоретичних, так і практичних аспектів проблеми субсидарного застосування норм законодавства присвячено чимало публікацій вітчизняних і російських правознавців, зокрема: М.І. Бару, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова, Ю.Х. Калмиков, В.І. Леушин, Р.А. Майданник, О.В. Некрасова, С.І. Поленіна, О.Ф. Скакун, Л.В. Фархтдінов, Є.О. Харитонов.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні не сформована одноманітна судова практика коли, трудові правовідносини підміняються цивільно-правовими нормами або використовується конструкції змішаних відносин з елементами застосування цивільних і трудових норм. В нашому дослідженні постають два питання:

1. Чи можливо відносити трудовий договір до правочинів?

2. Чи можливо субсидарно застосовувати при відсутності даних норм в КЗпП України до тру-

дових відносин положення ЦК України про не-дійсність правочинів?

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження можливості субсидіарного застосування норм цивільного законодавства про недійсність договору до трудових відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як показує судова практика, суди часто відмовляють у визнанні трудового договору недейсним, посилаючись, що у трудовому законодавстві поняття недейсності трудового договору, що також є правочинном, відсутнє. Але в деяких випадках, визнання трудових договорів недейсними окремими судами все-таки має місце, шляхом субсидіарного застосування норм законодавства. Суди визнають трудові договори недейсними на підставі положень Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Як приклад, можна навести рішення Апеляційного суду Чернігівської області від 12 листопада 2008 року у справі № 22ц-1701/2008. По суті справи позивач просив визнати трудовий договір недейсним з посиленням на ст. ст. 203, 215 ЦК України. Деснянським районним судом м. Чернігова було визнано трудовий договір фіктивним, а отже, відповідно до ст.ст. 203 та 234 ЦК України – недейсним. Проте, при розгляді справи в Апеляційному суді було спростовано фіктивність цього трудового договору. Крім того, у рішенні по цій справі зазначалося, що відповідно до ст. 1 ЦК України, цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. До майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванню однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом. Тобто, на думку Апеляційного суду Чернігівської області, субсидіарне застосування норм цивільного законодавства у даному випадку було помилковим [1].

У свою чергу Верховний Суд України в судовому засіданні Судової палати у цивільних справах від 24 червня 2015 року у справі № 6-530цс15 прийняв постанову та сформулював правову позицію щодо визнання трудового договору недейсним. Так, у постанові зазначено, що установивши наявність між сторонами оскарженого договору трудових правовідносин, які регулюються нормами трудового й спеціального законодавства, та факт укладення цього договору саме у зв'язку з існуванням трудових правовідносин, апеляційний суд дійшов правильного висновку про те, що укладений договір не є правочинном у розумінні ст. 202 ЦК України, на який поширюються передбачені нормами ст.ст. 203, 215 ЦК України загальні вимоги щодо чинності правочину та який може бути визнаний недейсним із передбачених ЦК України підстав. Враховуючи, що відповідно до ст. 21 КЗпП України предметом трудового договору (контракту) є праця (трудова функція) особи, яка є об'єктом саме трудових правовідносин, які повною мірою врегульовані трудовим законодавством (зокрема ст.ст. 3, 7, 9, 91, 44 КЗпП України) положення ЦК України щодо умов дійсності правочину та правових наслідків недейсності правочину не підлягають застосуванню для регулювання суспільних

відносин, які виникають у зв'язку з укладенням трудового договору (контракту)... [2].

Якщо брати до уваги правову позицію Верховного Суду України, то можна сказати, що субсидіарно застосовувати поняття недейсності трудового договору, посилаючись на цивільне законодавство не можливо. Хоча деякі науковці схильні до того, щоб посылатися на цивільне законодавство при вирішенні справ про фіктивність трудового договору. Якщо переглянути судову практику, то ми побачимо, що на сьогоднішній день існує потреба у введінні поняття недейсності трудового договору безпосередньо у трудовому законодавстві. Трудове законодавство містить лише положення про те, що умови договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно з законодавством України про працю, є недейсними. Але про недейсність самого трудового договору у повному обсязі нічого не вказано.

Одні науковці відносять трудовий договір до правочинів при цьому пропонують називати різні види договорів в трудовому праві трудовими правочинами та вважають, що забезпечення процесу праці являє собою ланцюг (систему) правочинів [3, с. 102-106]. Інші, навпаки, не допускають існування правочинів у трудовому праві, вважаючи, що тут мають значення тільки договори, крім того, сам термін «правочин» автори вважають непридатним в трудовому праві і пропонують використовувати термін «договори про працю» використовувати та для їх аналізу загальноцивільні вчення про правочини з урахуванням специфіки трудових відносин [4, с. 190, 194-195].

В.І. Мамай провів аналогію трудового законодавства з цивільним і запропонував субсидіарно застосовувати його положення до трудових відносин про недейсність договорів. При цьому автор виключив з цього списку положення про вчинення правочину батьками, якщо це суперечить правам та інтересам дітей, адже працівник укладає трудовий договір особисто, і якщо це навіть дитина, то необхідна тільки згода батьків [5, с. 41]. В.І. Мамай навіть запропонував свою класифікацію підстав визнання трудового договору недейсним: укладення трудового договору з неналежною (уповноваженою) стороною; недотримання істотних умов трудового договору; недотримання вимог щодо форми трудового договору; укладення трудового договору без наміру виконувати обумовлені в ньому обов'язки; порушення принципу вільного волевиявлення сторін у договорі [5, с. 39].

Для оцінки правильності викладених позицій необхідно зазначити наступне. Дослідження поняття правочину, його видів, умов дійсності є прерогативою цивільного права. Відповідно до ст. 202 ЦК України правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Таким чином, правочин – це юридичний факт, з яким законодавець або самі сторони пов'язують певні юридичні наслідки.

Не підлягає сумнівам та обставина, що трудовий договір є підставою виникнення трудових відносин. Аналізуючи ст. 21 КЗпП України вбачається, що трудові відносини виникають між працівником, власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник

зобов'язується виконувати роботу на підставі трудового договору.

В ст. 154 ЦК України передбачає, що правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори). Трудовий договір, безумовно, має певну схожість з двостороннім правочином, оскільки за відсутності зобов'язання виконувати роботу він є правочином між працівником і роботодавцем (ст. 21 КЗпП України). У свою чергу односторонні правочини можна поділити на основні та допоміжні. Ця класифікація дозволяє розмежувати односторонні правочини на такі, що автономно викликають юридичні наслідки, і такі, що носять допоміжний характер і входять як елемент до юридичного складу [6, с. 261]. Тобто основними визнаються односторонні правочини, в силу яких правовідносини встановлюються, а допоміжними називаються правочини, що викликають зміну або припинення існуючих правовідносин. Звертаючись до трудового права, можна сказати, що для нього не характерні дії, які умовно можна назвати односторонніми основними «трудовими» правочинами. Що стосується допоміжних односторонніх «трудових» правочинів, то можна помітити, що в процесі існуючих трудових правовідносин сторони наділені можливістю здійснювати односторонні ініціативні дії, що впливають на трудові правовідносини, наприклад:

- за певних умов допускається переведення на іншу роботу або зміну істотних умов праці з ініціативи роботодавця (ст. 32 КЗпП України);
- розірвання строкового трудового договору (ст. 33 КЗпП України) або укладеного на невизначений строк (ст. 32 КЗпП України) можливе з ініціативи працівника;
- деяким категоріям працівників роботодавець зобов'язаний встановити неповний робочий час (ст. 51 КЗпП України).

Можна наводити й інші приклади. Зазначені дії відносяться до юридичних фактів, що визначають зміну або припинення трудових правовідносин.

Все вищевикладене дає нам зрозуміти, що цивільно-правове трактування правочину, як дії особи, спрямованої на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, не суперечить сутності юридичних фактів у трудовому праві.

При цьому сказане, не означає, що в трудових відносинах необхідно використовувати поєднання правочину і зобов'язання на законодавчому рівні. Це означає те, що виникає можливість субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до трудових відносин. Як показує практика, застосування цивільно-правових конструкцій до трудових відносин – явище нерідке, навіть досить поширене. Це пояснюється історичним взаємозв'язком цивільного та трудового права, і тим, що між сучасним цивільним і трудовим правом немає «непроникного кордону». І якщо у суміжних галузях права виникають аналогічні потреби в правовому регулюванні, так як ми бачимо це в даному випадку, то можливо використовувати за допомогою субсидіарного застосування аналогічні конструкції норм цивільного законодавства в трудових відносинах.

Думки з питання про можливість субсидіарного застосування норм цивільного законодавства про недійсність правочинів до трудових відносин в

науці були різноманітними. Наприклад, М.І. Бару виступав за субсидіарне застосування норм цивільного законодавства, а Ю.Ф. Ільїн вважав неприпустимим таке застосування [7, с. 7-8]. Необхідно погодитися з М.І. Бару, що не слід пов'язувати питання про субсидіарне застосування до трудових відносин норм цивільного законодавства про недійсність правочинів з питанням про їх наслідки.

Цивільне законодавство передбачає також правові наслідки удаваного правочину (ст. 235 ЦК України). Не виключена ситуація, коли трудовими прикриваються цивільні правовідносини з метою отримання, наприклад, соціальних пільг. В даному випадку визнання трудового договору удаваним є можливим, а до відносин даних сторін будуть субсидіарно застосовуватися правила про правочин, про який вони дійсно мали на увазі.

На нашу думку, допустимим є субсидіарне застосування до трудових відносин норм ЦК України про недійсність правочинів вчинених: малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності (ст. 221 ЦК України); неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності (ст. 222 ЦК України); фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності (ст. 223 ЦК України); без дозволу органу опіки та піклування (ст. 224 ЦК України); дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (ст. 225 ЦК України); недієздатною фізичною особою (ст. 226 ЦК України); юридичною особою правочину, якого вона не мала права вчиняти (ст. 227 ЦК України); з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства (ст. 228 ЦК України); під впливом помилки (ст. 229 ЦК України); під впливом обману (ст. 230 ЦК України); під впливом насильства (ст. 231 ЦК України).

Дані положення цивільного законодавства можуть використовуватися і стосовно окремих дій суб'єктів трудового права, породжують негативні юридичні наслідки. Так, працівник, діючи під впливом обману або помилки, може дати згоду на переведення на іншу роботу, хоча йому невідомо або працівник може бути змушений подати «Заяву про звільнення» за власним бажанням під впливом погрози чи насильства і т.д. Такі ж причини можуть змусити працівника написати заяву про добровільне відшкодування заподіяної роботодавцю шкоди. У кожному аналогічному випадку права суб'єкта трудового права мають бути захищені і за відсутності відповідних норм у КЗпП України.

Для вирішення вказаних випадків є можливим субсидіарне застосування ст. 215 ЦК України до трудових відносин про те, що недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом. А при невідповідності закону окремих умов договору або правочину можлива посилання на ст. 217 ЦК України про недійсність окремих частин правочин, яка не тягне недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений без включення до нього недійсної частини.

Що стосується осіб, які вправі звернутися до суду з вимогами про визнання юридичних дій недійсними і застосування наслідків подібної недійсності, то це можуть бути суб'єкти трудового права.

Висновки і пропозиції. Запропонована можливість субсидіарного застосування норм цивільного

законодавства до трудових відносин показує, що за відсутності власного правового регулювання трудове право ніби звертається за допомогою до цивільного законодавства для захисту прав суб'єктів трудових відносин. Крім того, це має теоретичне значення. Як писав М.М. Агарков, «в таких випадках, коли положення про правочини (цивільних юридичних актах) за аналогією застосовані до інших сфер, чим сфера майнових відносин, перед нами пролягає шлях до побудови загальної теорії юридичних актів. Розробка подібної теорії дала б значні досягнення в науці загальної теорії права» [8, с. 357]. На нашу думку, автор під аналогією розумів субсидіарне застосування норм законодавства.

Що стосується можливості субсидіарного застосування до трудових відносин норм цивільного законодавства про наслідки недійсності правочинів, то постановою Верховного Суду України [9] вона заперечується, хоча на нашу думку, це не відповідає дійсності, на підставі вище викладеного. При цьому звичайно, потрібно пам'ятати, що використання даного засобу подолання прогалин як субсидіарне застосування норм законодавства щоразу повинно бути обґрунтовано. Суд (або інші суб'єкти даного застосування) [10, с. 114] повинен оцінити схожість спірних відносин і норм, що регулює подібні відносини, з дотриманням умов субсидіарного застосування норм законодавства.

Список літератури:

1. Рішення Апеляційного суду Чернігівської області від 12.11.2008 р. № 22ц-1701/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2694510>
2. Постанова Верховного суду України від 24.06.2015 р. № 6-530цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/82F941E4244FFDA9C2257E760026ADED](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/82F941E4244FFDA9C2257E760026ADED)
3. Лебедев М. В. Трудовое право: проблемы общей части / М. В. Лебедев. – Томск, 1998. – 184 с.
4. Лушников А. М. Курс трудового права: учебник: в 2-х т. / А. М. Лушников, М. В. Лушникова. – М.: Проспект, 2003. – Т. II. – 608 с.
5. Мамай В. І. Недійсність трудового договору: теоретичний та практичний аспекти / В. І. Мамай // Юриспруденція: теорія і практика. – 2010. – № 12. – С. 38-44.
6. Таш'ян Р. І. Класифікація односторонніх правочинів / Р. І. Таш'ян // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4. – С. 218-222.
7. Ильин Ю. Ф. Недействительность трудового договора по советскому праву: автореф ... дис. канд. юрид. наук / Ю. Ф. Ильин. – Воронеж, 1971. – 21 с.
8. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву; в 2-х т. / М. М. Агарков. – М.: Центр ЮрИнфоР, 2002. – 452 с.
9. Постанова Верховного суду України від 24.06.2015 р. № 6-530цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/82F941E4244FFDA9C2257E760026ADED](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/82F941E4244FFDA9C2257E760026ADED)
10. Фасій Б. В. Види субсидіарного застосування норм законодавства до цивільних та суміжних з ним відносин / Б. В. Фасій // Право і суспільство. – 2015. – № 4. – С. 113-118.

Фасій Б.В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

СУБСИДАРИЙНОЕ ПРИМЕНЕНИЕ НОРМ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ ДОГОВОРА К ТРУДОВЫМ ОТНОШЕНИЯМ

Аннотация

Научная статья посвящена исследованию вопросов, касающихся субсидиарного применения норм гражданского законодательства к трудовым отношениям. Проанализировано субсидиарное применение норм гражданского законодательства о недействительности договора к трудовым отношениям. Рассматриваются проблемы такого применения в теории и на практике.

Ключевые слова: субсидиарное применение норм, гражданское законодательство, трудовые отношения, судебная практика, недействительность договора.

Fasiy B.V.

National University «Odessa Law Academy»

SUBSIDIARY APPLICATION NORMS OF CIVIL LEGISLATION ON THE INVALIDITY CONTRACT TO LABOUR RELATIONS

Summary

The scientific article is devoted to research issues related subsidiary application of civil law to labour relations. It's analyzes subsidiary application of civil law to the invalidity of the contract of employment. There are considered the problems such application in theory and in practice.

Keywords: subsidiary application norms, civil law, labour and employment, litigation, invalidity of the contract.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.111-26

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ СТАЛИХ ВИРАЗІВ У ДІЛОВІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Антонівська М.О.

Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена зіставленню, порівнянню, узагальненню наукової ін-формації щодо мовних феноменів сталих виразів («фразеологізм», «термін», «запозичення»), уточненню сутності та особливостей використання дефініцій в аспекті компетентнісного підходу перекладу ділової англійської мови. В дослідженні конкретизується визначення сталих виразів, систематизується частотність їх вживання в сфері перекладу англійської мови ділового спілкування. Розглядаються основні методи перекладу сталих виразів ділової англійської мови.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, ділова мова, переклад, сталі вирази (фразеологічні одиниці, терміни, латинські запозичення).

Постановка проблеми. Новітній світ швидко глобалізується та вдосконалюється, що знаходить своє актуальне відображення і в змінах мовної системи. Економічні та культурні відносини міцно пов'язують всі країни світу. Бізнес здійснює необмежений вплив на розвиток міжнародних відносин, який, природно, виходить за рамки керування однієї країни і призводить до необхідності міжнаціональних контактів у цій галузі. Тому перекладознавчий аспект у сфері сучасного бізнесу є невід'ємним компонентом функціонування ділової сфери. Англійська мова сфери ділового спілкування має характерні риси функціонування та використання. На її формування та розвиток як галузевої мови, що домінує в сфері комунікації, обмеженої рамками професійної діяльності бізнесменів, великий вплив мають екстралінгвістичні аспекти мовленнєвої ситуації. На склад і загальну характеристику тексту, написаного діловою англійською мовою, впливають не тільки правила і обмеження, які властиві англійській мові як цілісній скомпонованій системі, а й норми і правила специфічні для даної галузевої мови, котрі обов'язково враховуються користувачем. Проблеми сталих виразів (фразеологічних одиниць, термінів, латинських запозичень) знаходяться сьогодні в аспекті найактуальніших та найнагальніших питань перекладознавства та лінгвістики. Адже термінологічні, фразеологічні одиниці належать до того шару лексики, який, з одного боку, посідає значне місце в загальнонаціональному словнику будь-якої мови, розвивається стрімкими темпами, користується підвищеним попитом серед фахівців будь-якої галузі суспільного життя й через це зосереджує на собі увагу багатьох філологів, а з іншого, здатен створювати певні труднощі для перекладача спеціальної літератури. Без знань, пов'язаних з походженням, способами утворення, класифікацією, функціонуванням, особливостями перекладу сталих виразів, важко здійснити адекватний переклад.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Методологічну основу роботи складають фундаментальні дослідження та теоретичні роботи таких відомих вчених в галузі мовознавства (Р.А. Будагов, Е.Д. Поліванов, Ф. де Соссюр та ін.); фундамен-

тальні праці в області фразеології, термінології (Т.Р. Қияк, Ш. Баллі, В.В. Виноградов, А.В. Кунін, М.М. Амосова) та теоретичні роботи в галузі аналізу ділового дискурсу (Н.Д. Арутюнова, В.В. Червоних, М.Л. Макаров, М.А. Шанаєва).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні, коли в світі відбувається стрімкий економічний розвиток і міжнародні відносини посідають важливе місце у сфері міжкультурної та міжособистісної комунікації, перекладацький аспект у сфері ділового спілкування набуває надзвичайної актуальності та привертає увагу сучасних дослідників. Тому сьогодні в міжнародній комунікації на перший план ставиться проблема взаєморозуміння. Сталі вирази, які використовуються в діловій комунікації та аспекти їх перекладу, до теперішнього часу не були предметом спеціального дослідження як мовні засоби вираження статусно-орієнтованого плану вираження.

Відтак, **метою** цієї статті є висвітлення особливостей формування, функціонування та вживання англійських сталих виразів в діловому мовленні, аналіз основних методів перекладу та перекладацьких трансформацій сталих виразів при перекладі з англійської мови на українську.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) проаналізувати теоретичні позиції вітчизняних та зарубіжних мовознавців щодо дефініцій «ділова англійська мова» та «сталі одиниці мови»;
- 2) дослідити лексичні, граматичні, синтаксичні, стилістичні особливості перекладу сталих виразів в діловій англійській мові;
- 3) довести важливість дослідження сталих виразів у контексті ділової англійської мови та способів їх перекладу.

Об'єктом дослідження виступають сталі вирази (фразеологізми, термінологізми, латинські запозичення) сучасного англомовного ділового дискурсу.

Предметом дослідження є структурно-семантичні, когнітивно-прагматичні, лінгвокультурологічні, а також дискурсивні особливості сталих одиниць ділового спілкування.

Виклад основного матеріалу. В умовах невпинного науково-технічного прогресу ХХІ століття, розвиток будь-якої ланки науки залежить

від створення та всебічного вдосконалення її лексикологічної системи, у процесі чого відшліфовуються наукові поняття, визначаються їх взаємозв'язки і взаємини, подаються їх видові класифікації. У діловій мові терміни, фразеологізми, запозичення несуть основне смислове навантаження, займаючи головне місце серед інших загальнолітературних та службових слів.

В утворенні сталих мовних виразів величезну роль відіграє фактор присутності людини, так як переважна більшість цих виразів пов'язано з людиною, з різноманітними сферами її діяльності. Ще Ш. Баллі стверджував: «Споконвічна недосконалість людського розуму проявляється також і в тому, що людина завжди прагне одухотворити все, що її оточує. Вона не може уявити собі, що природа мертва і бездушна; її уява постійно наділяє життям неживі предмети» [4, с. 221].

В.Г. Гак вносить істотний коректив у вислів Ш. Баллі: «Оскільки в центрі уваги людини знаходиться вона сама, то звідси її постійне прагнення описувати навколишній світ за образом і подобою своєю. Мовний антропоморфізм є не пережитком первісного мислення, як це стверджують деякі філософи, але загальним законом розвитку засобів номінації в мові» [7, с. 274].

Мова ділової комунікації не передбачає наявності емоційної лексики. Прийнято вважати, що мова ділового спілкування буквальна, що ділові люди, спілкуючись між собою не використовують ідіоматику, фразеологічні звороти та інші засоби виразності, вони оперують лише окремими ustalеними термінами, характерними для певного напрямку бізнесу. І тим не менш, в мові не існує без емоційності. Насамперед в офіційно-діловому стилі також, як і в стилі наукової прози виробляється специфічна термінологія та фразеологія, використовується велика кількість мовних запозичень.

За допомогою фразеологічних висловів, які не перекладаються дослівно, а сприймаються перекладом, посилюється естетичний аспект мови. «За допомогою ідіом, як за допомогою різних відтінків кольорів, інформаційний аспект мови доповнюється чуттєво-інтуїтивним описом нашого світу, нашого життя» [1, с. 15]. За допомогою термінів, запозичень ділова мова стає більш ефективною і здатна конкретніше виражати певні аспекти офіційно-ділового стилю.

У характеристиці стійких словосполучень англійської мови академік В.В. Виноградов виходить із того, що «більшість людей говорить і пише за допомогою готових формул, кліше. У системі сучасної літературної мови, слова, більшою мірою, функціонують не як вільні, раптово зіткнуті і зчеплені окремі компоненти, а займають постійні місця в традиційних формулах» [6, с. 65]. З цієї думкою збігаються і висловлювання М.М. Шанського про те, що основною ознакою фразеологічних одиниць є відтвореність [19, с. 97]. Такі міркування дають можливість усі загальноживані сполучення слів поділити на два типи: не відтворювані та відтворювані.

Перший тип – це сполучення слів (словосполучення і речення), які ми легко складаємо в процесі мовлення на основі особливого сприйняття і уявлення. Такі сполучення не зберігаються у готовому вигляді. Другий тип становлять вирази (словосполучення і речення), які засвоюються у нашій пам'яті як готові одиниці мови. Такі словосполучення не доводиться щоразу будувати заново. Їх ми лише відтворюємо у тому вигляді,

в якому вони закріпилися в мові. Оскільки відтвореність властива не лише стійким словосполученням, але й цілим реченням (прислів'ям, приказкам, афоризмам), то виникла розбіжність у поглядах мовознавців як на предмет фразеології, так і на її обсяг [1, с. 5].

У лінгвістиці відомі понад 20 визначень фразеологічної одиниці, але жодне з них не знайшло загального визнання. Деякі мовознавці справедливо вважають, що визначення фразеологічної одиниці таке ж складне, як і визначення слова. Ця складність полягає насамперед у тому, що і для слова, і для фразеологізму важко встановити спільні риси, які можна було б віднести до кожного з них без винятку.

Фразеологізм – це самостійна мовна одиниця, яка характеризується від-повідними диференційними ознаками. Такими ознаками для фразеологічних одиниць є: 1) фразеологічне значення; 2) компонентний склад; 3) граматичні категорії [14, с. 80].

Фразеологічні одиниці слід вивчати не самі по собі, не ізольовано, а в тісному зв'язку з іншими одиницями мови. Сполучаючись у процесі мовлення зі словами, словосполученнями, вони виступають органічними елементами цілісної комунікативної одиниці, беруть активну участь у формуванні її змісту, надають йому особливої виразності, яскравого стилістичного забарвлення.

Розглядаючи терміни як певний елемент сталих мовних виразів, як фахову терміносистему ділового мовлення, стикаємось із рядом труднощів у розумінні того, що таке термін.

О.С. Ахманова визначає **термін** як «слово чи словосполучення спеціальної (наукової, технічної і т.ін.) мови, яке створене, отримане чи запозичене для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів» [3, с. 95].

Лінгвісти, котрі досліджують термін у складі його терміносистеми, приймають слово у такому термінологічному значенні за самостійну одиницю терміносистеми [8, с. 124]. Наприклад, слово *loan* має як другорядне значення так і термінологічне значення банківської сфери *кредит, позика*. Саме у цьому значенні спеціальні словники містять це слово як термін.

Розмежування терміна і загальноживаного слова у таких випадках орієнтовано на вирішення практичних цілей, якщо розглядати лексичні одиниці з точки зору їх основних і другорядних значень [11, с. 67]. Так, загальноживані слова, будучи, як правило, багатозначними, мають у ролі своїх основних значень загальномовні, тоді як термінологічні значення виступають у їхній структурі як другорядні. Загальноживане слово *lot* може вживатися у своєму другорядному значенні у ролі банківського терміна *партія цінних паперів*, що є одиницею угод на фондовій біржі. Терміни ж вже своїми основними значеннями виражають відповідні спеціальні поняття і, як правило, мають загальномовні значення у ролі значень другорядних.

Терміни існують не просто у мові, а у складі певної термінології. Термінологія, як система наукових термінів, є підсистемою усередині загальної лексичної системи мови [8, с. 75]. Згідно з О.О. Реформатським, термінологія – це система понять даної науки, що закріплені у відповідному словесному вираженні. Якщо у загальній мові (поза даною термінологією) слово може бути ба-

гатованими, то, потрапляючи в певну термінологію, воно набуває однозначності [16, с. 35].

Для ділової мови також є характерним використання деякої кількості запозичень.

Запозичення – елемент чужої мови (слово, морфема, синтаксична конструкція), яку було перенесено з однієї мови до іншої в результаті мовних контактів. Зазвичай запозичуються слова, а рідше – синтаксичні та фразеологічні вирази [20].

В даній роботі ми використовуємо за основу латиномовні запозичення, які отримали свого роду термінологічне забарвлення в мові офіційних документів. Найчастіше зустрічаються такі слова і вирази: *persona grata* – *персона гра-та* (*бажана особа, яка користується довірою*); *persona non grata* – *персона нон-грата* (*не бажана особа, особа під заборону*); *pro tempore* – *тимчасовий*; *the quorum* – *кворум*; *conditio sine qua non* – *обов'язкова умова*; *status quo* – *статус-кво*.

Кожна з груп сталих виразів має свої характеристики, структурні властивості притаманні лише тій чи іншій групі сталих виразів. Що ж стосується кількісної характеристики, то ми дійшли висновку, що в діловій англійській мові найбільше використовуються фразеологічні одиниці – 65%, терміни – 30% та 5% складають латинські запозичення.

Ділове спілкування – це міжособистісна, міжкультурна зона професійної комунікації, яка передбачає перспективний, комунікативний та інтерактивний рівні поведінки, обумовлена прагматичними і прагматичними (зацікавленість, конфліктність, взаєморозуміння і розуміння) характеристиками спілкування. Ділове спілкування, здійснюване з метою ефективної співпраці людей, що вступають в мовне спілкування, і спрямоване на оптимізацію того чи іншого виду діяльності, представленої у двох формах: усній і письмовій, остання включає в себе договори, накази, положення, інструкції, акти, угоди, заяви, контракти, резюме, приписи до законів, резолюції і ділову переписку.

Англійська мова ділового спілкування володіє певними особливостями, які необхідно враховувати і обов'язково дотримуватися при перекладі.

«Суть ділового стилю – це терміни + прецизійна інформація + кліше + фразеологічні та ідіоматичні одиниці. Володіння всіма чотирма компонентами – основа і гарантія успіху» [13, с. 23]. Ця формула користується заслуженою популярністю в силу своєї афористичності. Але до неї треба ставитися, як і до інших наукових узагальнень: з урахуванням того, що дійсний стан речей спрощується.

Абсолютною ознакою ділової англійської є специфічне поєднання кооперативної і контрверсійної модальності в межах рольових відносин «ведучий – ведений», коли ситуація дискурсу впорядковує комунікативний обмін за формулою «якщо... то...» і вимагає від учасників певних мовних обмежень (найчастіше з орієнтацією на формальні реєстри) [12, с. 45].

Крім ознак, які були описані вище, необхідно звернути увагу на бізнес-ідіоми універсального призначення, які є найважливішими фактором стилютворення ділової англійської.

Більшість англійських сталих виразів є препозитивно-атрибутивними словосполученнями, тобто, такими, де є означення та означуваний компонент, причому означення займає в словосполученні початкову позицію.

Переклад таких виразів складається з двох основних етапів – аналітичного та синтетичного. Велику роль при перекладі відіграє саме аналітичний етап – переклад окремих компонентів сталого виразу. А для цього потрібно вміти правильно їх визначити, оскільки ними можуть бути не тільки слова, а й словосполучення, що входять до складу виразу. Важливо також встановити, в яких семантичних відношеннях перебувають компоненти між собою та головним компонентом виразу. Синтетичний етап перекладу передбачає вибудовування компонентів в залежності від вищезазначених семантичних відношень і отримання остаточного варіанту перекладу складного виразу [7, с. 43]. Сталі вирази офіційно-ділового стилю, що являють собою препозитивно-атрибутивні словосполучення, можуть становити певні труднощі при перекладі внаслідок різноманітності семантичних зв'язків між їх членами та відмінності структур англійської та української мов, а також внаслідок багатозначності їх компонентів (особливо якщо означення виражене іменником) [7, с. 117]. Препозитивні атрибутивні словосполучення можуть бути як двокомпонентними, так і багатоконпонентними. Таким чином, аналіз лінгвістичних праць Т.А. Казакової, В.І. Карабана щодо досліджуваного питання дає змогу зробити висновок, що у будь-якому випадку, щоб правильно перекласти дані словосполучення, необхідно проаналізувати внутрішні смислові зв'язки між їх компонентами, беручи також до уваги широкий контекст [9, с. 119]. Вибір способу перекладу залежить також і від лексичного наповнення атрибутивної групи.

Необхідно зазначити, що не існує єдиного універсального способу перекладу препозитивно-атрибутивних словосполучень. У більшості мовознавчих праць виділяють наступні основні способи їх перекладу:

1) Калька

Як зазначає В.І. Карабан, калькування (дослівний або буквальный переклад) – це такий спосіб перекладу, при якому відповідником слова вихідної мови в цільовій мові вибирається, як правило, перший за порядком відповідник у словнику [10, с. 43]. Цей прийом перекладу сталих виразів застосовується тоді, коли перекладений таким чином вираз цілком зрозумілий носіям мови перекладу, наприклад: *сидіти, склавши руки* – *to sit with one's arms folded*; *надрати чуба* – *to pull smb. by the hair*; *price risk* – *ціновий ризик*; *share capital* – *акціонерний капітал*.

2) Морфологічна трансформація

Цей спосіб перекладу широко використовується особливо тоді, коли атрибутивне словосполучення виражає різноманітні адвербіальні відношення. Наприклад: *the bearer depositary receipt* – *депозитне свідоцтво на пред'явника*; *retail price inflation* – *намічений рівень інфляції*.

3) Конкретизація

Конкретизація – це лексична трансформація, внаслідок якої слово ширшої семантики в оригіналі замінюється словом вузької семантики. Ця трансформація зумовлена розбіжностями у функціональних характеристиках словникових відповідників лексичних елементів оригіналу та частіше застосовується тоді, коли перекладаються слова із широким, навіть можна сказати, розмитим значенням.

Anyone sentenced to death shall have the right to seek pardon [23]. – *Кожний, кого засуджено*

до смертної кари, має право просити про помилування.

В результаті процесу конкретизації значення слова *seek*, загальне словникове значення якого «шукати, розшукувати» передається з узгодженням контексту даного речення і уточнюється до значення «просити».

4) Генералізація

Генералізація – лексична трансформація, протилежна конкретизації, внаслідок якої слово із вузьким значенням замінюється у перекладі на слово із ширшим значенням. Оскільки застосування такої трансформації може призводити до певної втрати точності інформації, використовувати її слід тільки у тих випадках, коли вживання у перекладі словникового відповідника слова, що перекладається, може призвести до порушення граматичних або стилістичних норм мови перекладу.

No State Party shall expel, return or extradite a person to another State where there are substantial grounds for believing that he would be in danger of being subjected to torture [23].

Жодна держава-учасниця не повинна висилати, повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є серйозні підстави вважати, що їй там може загрожувати застосування катувань.

5) Транслітерація

Транслітерація – це спосіб запозичення, при якому запозичується написання іноземного слова: літери запозиченого слова замінюються літерами рідної мови. При транслітерації слово читається за правилами читання рідної мови.

6) Переклад за допомогою еквівалента чи аналогу

Еквівалент – постійний лексичний відповідник, який точно співпадає із значенням слова [15, с. 257].

The Resolution «On the Course of Economic Reforms» taken by the Verkhovna Rada (Ukraine's Parliament) is a Pyrrhic victory over common sense rather than over the government, President and executive branch as whole [23]. – Постанова «Про хід економічних реформ», прийнята Верховною Радою, є пірровою перемогою над здоровим глуздом, а не перемогою над урядом. Президентом чи виконавчою владою в цілому.

Як бачимо, при перекладі речення був використаний абсолютний еквівалент англійського фразеологічного виразу, його значення та структура є повністю збереженими при перекладі.

7) Описовий переклад

Переклад шляхом передачі змісту англійського звороту вільним словосполученням. Описовий переклад застосовується тоді, коли в мові відсутні еквіваленти та аналоги, наприклад: *to rob Peter to pay Paul* – віддати одні борги зробивши нові (взяти в одного, щоб віддати іншому), *to burn*

the candle on both ends – працювати з раннього ранку і до пізнього вечора, не горить – *there is no need to hurry up*.

Таким чином, під час перекладу текстів офіційно-ділового стилю ми зустрічаємося з багатьма лексичними труднощами, причинами існування яких перш за все є розбіжності в картині світу англійської і української мов. Основними причинами існування лексичних труднощів в текстах офіційно-ділового стилю є відсутність в мові перекладу відповідників нових термінів, особливості багатозначності англійських і українських слів, особливості словотвору і термінотворення в англійській та українській мовах та ін. Стійкість і чіткість побудови речень допомагає легко розпізнати трансформації та конструкції, що мають місце у текстах оригіналах і їх відповідниках. Саме тому, досліджуючи переклад текстів офіційно-ділового стилю, дуже важливо відмітити, які конструкції вживаються найчастіше, і який спосіб передачі матеріалу слід застосовувати в тій чи іншій ситуації.

Саме тому хотілося б зазначити, що при перекладі сталих виразів англійської мови домінує описовий переклад та метод перекладацької кальки 65%, аналоговий метод та метод еквіваленту – 25% та всі інші види перекладу сталих одиниць ділової англійської мови складають 10%.

Яскраво виражений емоційний, оціночний і експресивний характер в англійській мові має особливий, генетично досить неоднорідний шар лексики – сталі вирази, що водночас широко використовуються в діловій мові. Необхідно відзначити, що власне особливість явища сталих одиниць мови полягає в тому, що, будучи невід'ємною частиною мови, вони розвиваються і еволюціонують разом з людством, а, отже, будуть залишатися актуальною проблемою лексикології та перекладознавства так довго як існує сама мова та її носії.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у ході нашого дослідження було окреслено коло питань, пов'язаних з перекладом сталих виразів в текстах ділової англійської мови. Ми намагалися дати свою власну оцінку дискусійним питанням в галузі перекладознавства, зокрема проблемі необхідності збереження формальної складової офіційно-ділового тексту при перекладі та перекладацьких стратегій щодо перекладу сталих виразів. У процесі дослідження поставленого питання було розглянуто основні проблеми та способи перекладу сталих одиниць. Слід підкреслити, що при перекладі такого прощарку лексики як сталі вирази (фразеологізми, терміни, латинські запозичення) простіше за все керуватись спеціальними словниками, яких в наш час існує чимало, проте вони не завжди надають доцільну та повну інформацію.

Список літератури:

1. Авксентьев Л. Г. Семантична структура фразеологічних одиниць сучасної української мови та особливості її формування / Л. Г. Авксентьев. – Мовознавство, 1988. – № 3. – 150 с.
2. Андренко Л. М. Терминологическое значение общепотребительных слов: (англ. яз.): Автореферат дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Моск. гос. пед. ин-т ин. яз. / Л. М. Андренко. – М., 1980. – 27 с.
3. Ахманова О. С. О разграничении слова и словосочетания / О. С. Ахманова. – М., 1954. – 251 с.
4. Балли Ш. Французская стилистика / Пер. с фр. К. А. Долинина. М.: Изд. иностр. лит., 1961. – 394 с.
5. Будагов Р. А. Очерки по языкознанию / Р. А. Будагов. – М.: Изд-во Академии Наук СССР, 1953. – 280 с.
6. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов. – М., 1953. – № 5. – 120 с.

7. Гак В. Г. Ассиметрия лингвистического знака и некоторые общие проблемы терминологии // Семиотические проблемы языка науки, терминологии и информатики / В. Г. Гак. – М.: Изд-во Москов. ун-та. – 1971. – С. 68-71.
8. Д'яков А. С. Основи термінотворення / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 2000. – 218 с.
9. Казакова Т. А. Практические основы перевода. English-Russian / Т. А. Казакова. – СПб.: «Издательство Союз», 2001. – 320 с.
10. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В'ячеслав Іванович Карабан. – Київ: Наукова книга, 2002. – 564 с.
11. Кияк Т. Р. Лінгвістичні аспекти термінознавства: Учбовий посібник / Т. Р. Кияк. – К.: УМК ВО, 1989. – 104 с.
12. Комісаров В. Н., Рецкер Я. І., Тархов В. І. Посібник по перекладу з англійської мови на російську / В. Н. Комісаров. – М.: Вища школа, 1985. – 268 с.
13. Константінова О. В. Структурно-семантичні особливості термінів оподаткування в американському і британському варіантах сучасної англійської мови: Дис. канд. філол. наук. – Рівне, 2004. – 300 с.
14. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка. Опыт систематизированного описания / А. В. Кунин / – М.: Международные отношения, 1972. – 288 с.
15. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминоподобных элементов / Дмитрий Семенович Лотте. – М.: Наука, 1982. – 149 с.
16. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. – М.: Просвещение, 1967. – 544 с.
17. Шанаєва Н. В. Основні граматичні труднощі в англійській мові / Н. В. Шанаєва. – Новосибірськ: Наука. Сиб. в., 1989. – 51 с.
18. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М., 1964. – 247 с.
19. Южченко В. Д. Народження і життя фразеологізму / В. Д. Южченко. – К.: Рад. школа, 1988. – 144 с.

Джерела довідкової літератури та електронні ресурси:

20. Герасимчук Л. Новий практичний економічний словник, англоукраїнський, українсько-англійський / dictionary of everyday economy / Герасимчук Л. – К.: Видавництво «Криниця». 2003. – 352 с.
21. Мовне запозичення. [Електронний ресурс]. – «Вікіпедія». – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Мовне_запозичення.html
22. Словник-посібник економічних термінів: російсько-українсько-англійський. – К.: KM Academia, 1997. – 264 с. (спільно з Дрозд О. М., Дубічинським В. В., Д'яковим А. С.).
23. Unpublished documents from the archives of Secret Services. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sbu.gov.ua/sbu/doccatalog/document?id=136349>

Антонивская М.А.

Киевский национальный университет культуры и искусств

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И ПЕРЕВОДА УСТОЙЧИВЫХ ВЫРАЖЕНИЙ В ДЕЛОВОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Статья посвящена сопоставлению, сравнению, обобщению научной информации относительно языковых феноменов устойчивых выражений («фразеологизм», «термин», «заимствования»), уточнению сущности и особенностей использования дефиниций в аспекте компетентностного подхода перевода делового английского языка. В исследовании конкретизируется определение устойчивых выражений, систематизируется частотность их употребления в сфере перевода английского языка делового общения. Рассматриваются основные методы перевода устоявшихся выражений делового английского языка.

Ключевые слова: официально-деловой стиль, деловой язык, перевод, усталенные выражения (фразеологические единицы, термины, профессионализмы, латинские заимствования).

Antonivska M.O.

Kyiv National University of Culture and Arts

FEATURES OF FUNCTIONING AND TRANSLATION OF SET EXPRESSIONS IN BUSINESS ENGLISH LANGUAGE

Summary

The article is devoted to the contrast, comparison, generalization of scientific information on language phenomena of set expressions («phraseologism», «term», «borrowing»), specifying the nature and usage of definitions in the aspect of competence-based approach of translation in business English. The study further specifies set expressions definition, systematizes the frequency of their usage in the field of translation of English business communication. The article also discusses the basic techniques of set expressions translation in business English language.

Keywords: official-business style, business language, translation, set expressions (phraseological units, terms, professionalism, Latin borrowings).

БІБЛІЙНИЙ ТА БІЛЬШОВИЦЬКИЙ ДИСКУРСИ У ПОЕМІ ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ «ХРИСТОС»

Багрій М.Г.

Таврійська академія (структурний підрозділ)
Кримського федерального університету імені В.І. Вернадського

У статті розглянуто поему «Христос», написану зразу ж після Другої світової війни. Поема «Христос» у циклі Сосюриних релігійних поем єдина є «новозаповітним текстом», побудованим з використанням євангельських подій і образів. У цій поемі виразним є намагання поєднати ритуально-міфологічні, релігійні, християнські уявлення з ідеологічними доктринами та ідеями соціалістичного реалізму, з певними ідеологічними стереотипами совєтської системи.

Ключові слова: Володимир Сосюра, соціалістичний реалізм, священний, сакральний простір і час, ідеологія.

Постановка проблеми. Релігійні мотиви, які з'являються у ліро-епічних творах Володимира Сосюри у кінці 1940-х років, є надзвичайно цікавим матеріалом повернення автора до метафізичних ідей, до релігійного світовідчуження, мистця, який, здавалося б, уже цілком «вріс» у ідеологічну структуру совєтського суспільства, який був одним із апологетів соціалістичного реалізму як художньої доктрини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поеми Володимира Сосюри «Ваал», «Каїн», «Мойсей», «Христос» майже не досліджені в українському літературознавстві. Окремі проблеми у цих творах розглянуто в публікаціях В. Антофійчука [1], [2], В. Грищенка [4], А. Негоди [6], С. Неміш (С. Вардеванян) [7], В. Краснікової [10], [11].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Цілісного розгляду цих поем у контексті епохи після Другої світової війни до цього часу не було. Важливим аспектом у дослідженні поетикальних та ідіостильових особливостей трансформації біблійного матеріалу в поемах Володимира Сосюри є те, що вони виявляють повернення до біблійно-образного джерела навіть у часи домінування атеїстичного дискурсу влади, що в свою чергу зумовлює намагання мистця пристосуватися до вимог офіціозу та ідеологічних табу.

Одночасно звернення Сосюри-поета до євангельських мотивів, сюжетів, образів є підтвердженням того, що художня трансформація та функціонування цього культурно-історичного, релігійного, аксіологічного надбання юдеохристиянської цивілізації «винятково різноманітне за формами і способами його трансформації, зумовленими соціально-ідеологічними та філософсько-психологічними установками культурно-історичної епохи, яка їх сприймає, своєрідністю авторського задуму, ерудицією письменника та ін. Це дописування, доповнення, художні перекази канонічних текстів, наукові тлумачення і т. п.» [3, с. 7-8].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд проблематики релігійних ідей та мотивів у поемі «Христос» Володимира Сосюри в контексті біблійного та більшовицького дискурсів.

Виклад основного матеріалу. Соцреалізм як неодмінна складова ідеологічного дискурсу певним чином виявляється як засіб структуризації тоталітарної картини світу. Особливим елементом цього ідеологічного дискурсу виступає квазірелігійна природа ідеологічного наповнення більшовицької доктрини, яка набуває своїх до-

вершених форм у 1920-1940-их роках. «Відверта опозиційність Маркса щодо релігії і водночас перебування в контексті релігійних моделей мислення, – логічно підсумовує Валентина Хархун, – запрограмували двовекторність інтерпретації марксизму, засвідчену в теорії богобудівництва та ідеях ленінізму. Марксизм уможливив прочитування ідеології як релігії (курсив наш – М. Б.) [...]» [17, с. 159]. Загалом же, «переорієнтування релігійної енергії на реалізацію совєтської ідеології зумовило релігієморфну ознаку совєтської тоталітарної цивілізації» [17, с. 161-162].

Поема «Христос» у циклі Сосюриних релігійних поем єдина є «новозаповітним текстом», побудованим з використанням євангельських подій і образів. Вона ж, одночасно (як і поеми «старозаповітного» циклу), стає особливим художнім свідченням можливості «прочитування ідеології як релігії», й, власне, також є й яскравим вираженням «релігієморфної ознаки» українського письменства в умовах совєтської тоталітарної цивілізації.

У заспіві поеми з'являється образ зорі, поява якої, згідно з євангельською традицією провістила народження Месії. У поемі Володимира Сосюри – це один із образів, який можна трактувати як образ, який одночасно має семіотико-семантичне закорінення у євангельському епосі, але й у авторському епосі (Вифлеємська зоря / зоря комунізму): «...Зоре з небозводу, усіх віків омріяна зоря, / його прихід ти світу возвістила...» [14, с. 51].

У зображенні життєвого шляху Ісуса, який залишається поза увагою євангельських текстів (від 12 років до часу його появи як проповідника через два десятиліття), автор використовує апокрифічні оповіді, зокрема й буддійські: «Христос – юнак. Вершина Евересту. / І храм на ній. Він в храмі тім чернець, / наук проходить зоряні семестри / в сімох мужів...» [14, с. 51].

Сакральність образу Христа проявляється в багатьох аспектах, зокрема у видінні його матері Марії, в якому його постать набуває співмірних розмірів із галактичними: «Стоїть Христос, мов весь з зірок, / в світів шаленім русі» [14, с. 54]. Така поява Христа Марії виражає вражаючу сакральність миті його появи: «Земля хитнулась... Це рука / лягла їй на волосся» [14, с. 54]. Цей жест покладання руки на голову у поемі несе у собі надзвичайно глибоке семантичне навантаження, адже у християнській культурі вкрай важливою є «значущість жестів руки по відношенню до всіх інших жестів» [18, с. 155], яка за-

позичена з античного світу. В цьому випадку це не просто рука сина, який кладе руку на голову матері, це – рука Господа (Dextera Domini – Долоня Божа). З одного боку, вона «неначе промінь той, легка», але, одночасно, й настільки важка, що від цього жесту «Земля хитнулась». Йдеться очевидно про відчуття кайросу – сакрального часу, в який, на фоні космічних подій, відбувається діалог матері Божої та її сина.

Стилістична індивідуальність автора народжує неповторний художній світ поеми, утворює «той специфічний міто-поетичний контекст, який тісно пов'язаний з народною психологією і зорієнтований на авторську реальність» [3, с. 145]. Володимир Антофійчук справедливо підмічає, що у поемі активно використовуються «елементи поезики українського фольклору, ритміка та образний стрій народної пісні з її акцентовано швидкою зміною змістових інтонацій». Одночасно «певна ретардаційність розповіді і сприйняття досліджуваних проблем зумовлена зміною розповідних ракурсів, яка характеризується багаторазовою зміною метра й ритму, частими поверненнями до раніше заданої тональності емоційно-психологічного звучання окремих фрагментів поеми» [3, с. 145].

В ідеологічній доктрині поеми «Христос» релігійне світоуявлення тісно переплітається з соціальними доктринами сучасності мистця. Христос виступає у ній як реалізатор ідей, що цілком співзвучні з комуністичними пропагандивними кліше. Головний герой твору – Той, хто зміг «так уплинути на душі, / світлі душі злидарів, / хто, як вітер голу грушу, / розхитав багатіїв...» [14, с. 56]. Христос проголошує: «Не мир на землю я приніс, / Де пан раба, як вовк той, гриз, / гризе і гризти буде...». Ці ідеї доповнюються картинками майбутнього раю, зображення яких майже дослівно наслідують соцреалістичну поезику зображення «світлого майбутнього» – комунізму: «...Тільки в вільному труді / ми зможем світ прекрасний / здобуть! А труд од ланцюгів / ми звільнимо у битві» [14, с. 57]. У цьому комуністичному майбутньому, яке зоріє у візіях розп'ятого Месії, «все розквітле, там сад, де пусто все було...» [14, с. 77]. Цьому «звільненому труду» (тобто тому, що в'яжеться із пролетаріатом) Христос закликає молитися, бо «другої молитви не знаю я» [14, с. 57], й тоді ідея «пролетаріату» запаує над світом: «І стане світ, як знамено, / без сліз, і крові, й муки, / без злих кайданів, без нужди...» [14, с. 57]. Пропагандивне кліше «братерства всіх народів» теж знаходить у творі своє відображення: «Самаритянину – єврей / подай братерську руку!» [14, с. 58].

Володимир Антофійчук, наголошуючи на тому, що у творчості Володимира Сосюри «досить своєрідно інтерпретуються біблійні структури», вказує, що у поемі на рівні подій та асоціативно-символічному підтексті простежуються акцентовані автором зв'язки між євангельським текстом та епохою «будівництва комунізму»: це й ««революціонізація» образу Месії», яка характерна для літератури першої половини ХХ віку, й «змістові та лексичні анахронізми, які до певної міри руйнують етичну відстань між євангельським універсумом і епохою-реципієнтом (поліцай, комунізм, мотори, стяги пурпурові, жандарми, куранти) [...]» [3, с. 144].

Поєднання постаті Христа й революційної героїки могло бути своєрідним відлунням символіки поеми Олександра Блока «Дванадцять». У Блока подібне, як у Сосюри, накладання образів червоних прапорів і Христа попереду революційних колон – як символів змін, які ураганом ідуть у паралельних світах, між якими часова віддаль у два тисячоліття: «... Ветер с красным флагом / Разыгрался впереди... // Старый мир, как пес паршивый, / Провались – поколочу! / Впереди – с кровавым флагом... / В белом венчике из роз – / Впереди – Исус Христос». Метафора Блока – Христос, який крокує попереду революційних колон, несучи червоний прапор, – отримує особливе розгортання й ідеологічне вивершення в метафоризації Сосюриного образу Бога. В діалозі Анни та Іуди, на питання останнього «Хто ж Бог?», Анна відповідає: «Народ. Коммуна йому ім'я» [14, с. 70]. Підтвердженням такої паралелі є алюзія до Блокового образу Месії «в белом венчике из роз»: у Сосюри зображено візію Маріям розп'ятого Христа на Голгофії, де вона його бачить / уявляє «лиш не в вінку з кривавих роз» [14, с. 77]. У контексті тієї ж Блокової метафори можна зрозуміти, чому Юда проголошує Христа ледь не комуністом (додаючи, що він зраджує Месію з любові до нього, за його ж наказом: «Він хоче так. / На жертву він / іде в ім'я любові»): він – «Комуни син, народу син. / З його святої крові, / Що зрсить поколінням путь, / Як стяги пурпурові, / мільйони янголів зростуть / з його святої крові...» [14, с. 73].

Роже Каюа вважає, що в подібному поєднанні, здавалося б, непеєднаних наративних стратегій зображення сакрального, проявляється діалектика категорії *sacrum* [про цю категорію у письменстві див. детально: 8], динаміка якої спрямована на дихотомію притягування й відштовхування. Будь-яка сила, що втілює цей рух «прагне до розкладу: її первісна двозначність розкладається на антагоністичні і взаємодоповняльні елементи, в яких взаємно пов'язуються почуття поваги і відрази, бажання й остраху, які інспіровані її визначальною двозначною природою. Але як тільки ці полюси народилися від послаблення (*distension*) останньої, яке вони викликають кожен із свого боку, оскільки якраз вони містять властивість священного, ці ж самі амбівалентні реакції змушують їх ізолюватися один від одного» [9, с. 56].

Соціальний ідеологічний пласт художнього світу поеми тісно переплітається із деклараціями сакральності часу, постатей, зображених у творі. Виявами цієї сакральності є зображення Бога: «Хмари – Бога вії, / а із них все блись!» [14, с. 61]; «І плаче з горя Бог, / дощем холодним плаче, / скупим, дрібним і злим...» [14, с. 64]; «Гроза вирує [...] А вгорі лютує / молніями Бог» [14, с. 61]. Христос, «грізний, огнеокий», зі «словом огненным пророка» під час Таємної вечері п'є з чаші (йдеться про встановлення Тайни Пресвятої Євхаристії), яка несе на собі печать неземного походження: «Він п'є, а чаша вся сія, / мов з зоряних заграва...» [14, с. 66]. Сакральним є і кохання, яке палає в душі Магдалини – це «святий вогонь» [14, с. 60].

Ще один твір, який, можливо, вплинув на формування образу Іуди у поемі Володимира Сосюри «Христос» – це драма Спиридона Чер-

касенка «Ціна крові». У Сосюри – подібний до Черкасенкового драматичний конфлікт: у Юди від ревнощів «пекельного страждання / Загула кров з-під вій» [14, с. 63].

Однак уже Володимир Антофійчук помітив, що причиною Юдиної зради є не тільки ревнощі. Вона зумовлена «принциповими світоглядними розбіжностями між євангельськими персонажами, які заглиблюються й екзистенційно драматизуються в процесі розвитку плану подій» [1, с. 149].

Первосвященик Анна також декларує комуністичні ідеї: «Та що є верх і низ? / Я знаю: верх є комунізм, / який гряде...» [14, с. 69]. Пуантом поєднання комуністичної ідеології та євангельського сакрального світу є, назвати б це, «фаворське світло комунізму», яке осяває Маріям після слів Христа про те, що «де пусто все було» розквітне сад «світлого майбутнього»: «І неземне чудесне світло / Маріям душі залило» [14, с. 77].

Можна погодитись із думкою про те, що «процес формування homo totalitaricus як квазі-homo religiousus передбачає вироблення взірцевих моделей поведінки та ідей, що забезпечують вписуваність людини у сакральний світ» [16, с. 326]. Тому червоні ангели можуть цілком стати прикладом для поколінь їх наступників і нащадків – «будівників комуністичного завтра».

І наступні дві строфи поеми, які, можливо, були скорочені рукою автора, відкрито вказують, що для В. Сосюри можливим було синкретичне бачення сакрально-комуністичного світу: «Шумують юрби, як прибої, / Курантів в небі лине спів... / Вони ідуть, ідуть Москвою / В багрянім морі прапорів. / Їм стелять путь жоржини й рожі, / Що тихо падають з висот, / І Сталін, на Христа похожий, / Вітає радісний народ». Ці строфи є своєрідним ідейним та ідеологічним продовженням заключних строф поеми О. Блока «Дванадцять», але в нових реаліях – культу особи Сталіна, яка в цей період дуже часто в художніх творах різних літератур поневолених народів СРСР набує сакрального забарвлення.

Поетика образу вождя (в останньому випадку – Сталіна) набуває в поезії Володимира Сосюри канонічних форм. У наведеному уривку присутні усі семантико-семантичні маркери представлення свята в соцреалістичному візуальному дискурсі: «багряне море прапорів», устелений квітами шлях, і вождь, який з трибуни вітає радісний і щасливий народ. Володимир Моринець називає це явище «одописним каноном», наголошуючи, що «світлі настрої, мажорні інтонації, апологія простих земних радостей, що і мають найвищий смисл – цим відзначається лірика перших повоєнних років» [12, с. 327].

Євген Добренко демонструє, як поетапно формується цей візуальний соцреалістичний канон образу вождя (у тому числі й у письменстві): «Оскільки советська література завжди була за собою безпосередньої репрезентації влади, ця репрезентативна функція ніде настільки повно не виявлялася, як в демонстрації вождя. Канонізація і мітологізація вождів, їх героїзація входять у генетичний код советської літератури» [5, с. 74]. Така контамінація образу Сталіна та Христа стає у період апофеозу культу особи Сталіна закономірним явищем, що яскраво проявляється у художній літературі того періоду,

зокрема – українській. У советській ідеологічній доктрині Сталін-син успадковує владу від Леніна-батька, а потім й сам стає батьком, а Леніну відводиться роль учителя. Якщо розглядати образ Мойсея з однойменної поеми Сосюри як ще одну своєрідну алюзію до образу Леніна, то цей алюзічний ряд можна продовжити й на грізний образ вождя – його сина Гедеона. Доктрина: «Сталін – це Ленін сьогодні» через три роки після закінчення Другої світової війни (йдеться про 1948 рік – час написання поеми) набуває своєї міфологічної вивершеності. Збройна перемога над нацизмом мала б тут асоціюватися з перемогою над філістимянами: «Ідуть легіони... Їх зброя горить / Од сяйва вечірньої пері, / І пісня лунає і лине в блакить...». І далі – буквально переспів ідеологічних славнів на честь «вождя всіх часів і народів», під «мудрим керівництвом» якого відбулася перемога: «...Осанна тому, / хто вів нас мечами між димів, / хто кинув мечами, як порох, у тьму / криваві полки філістимців!» [13, с. 50].

Одним із додаткових алюзічно ідеологічних маркерів, який вказує на отождоження / перенесення в Мойсеї коду Мойсея на образ Леніна, а коду войовничого Гедеона на образ Сталіна, є й проголошення в поемі вождівського наступництва: «Не вмер Моїсей!» / Їх веде Гедеон, / Що рід свій веде від Мойсея...», та проголошення того, що «Стоїть Моїсей / як весна молода...» [13, с. 50]. Тут доречно згадати, що «в ленініані всіляко педалюється факт народження Леніна саме навесні. Залучався потужний народно-пісенний код весни як пробудження, початку нового [...]. Звідси й поширена номінація «Ленін – свободи весна» (В. Сосюра)» [17, с. 248]. Загалом же, важливо зауважити, що міфологізація образів вождів, їх діянь у квазісакральних вимірах пов'язана з тим, що «міт, реалізуючи соціальне замовлення тоталітарної культури, онтологізує священну дійсність, яка й виявляє специфіку сакрального у контексті тоталітаризму» [16, 327]. Вже Павло Филипович у 1925 році, аналізуючи вірші Володимира Сосюри «Траурний марш» та «Сон» (в якому постає Леніна набирає ознак воскреслого Христа, бо «Встають над Москвою тумани / І Ленін із гробу встає») писав, що «властивий Сосюрі ліризм і окремі яскраві місця надають цій поезії певної цінності» [15, с. 71].

Відмітимо, що у середині 1920-их років літературний критик ще міг так поблажливо оцінити поезію, в якій виведено образ вождя. Усього через десятиліття, коли соцреалістичний канон досягає своєї повноти, така оцінка могла б бути (а для П. Филиповича й стала) підставою для вироку. У цій же статті П. Филипович наводить і характерні для епохи строфи з поезії Марка Йогансена про смерть «вождя» та ідею його сакралізації: «Дві тисячі [років] тому були б ви богом, / У храмі стояв би ваш мідний геній...». Пізніше вилучення двох наведених строф у поемі Христос, які пов'язують його із іконографією Сталіна, є зрозумілим і закономірним, оскільки, як зауважує Валентина Хархун, «Імітаційна сутність сталініани зумовила швидке згорання цього культового проекту в період хрущовської відлиги. Тоталітарне блазнювання Сталіна засуджується і, як наслідок, його виведено за межі тоталітарної картини світу [...]. Це ще раз засвід-

чує вторинність, імітаторську сутність кодифікації Сталіна, який лише привласнив семіотичну структуру ленінського культу. Насправді ж ідеологічний простір тоталітарної цивілізації, уражений симптомами квазірелігійного мислення, творився довкола постаті Леніна – зразок тоталітарного абсолюту» [17, с. 232].

Спроби в художніх поемах, окрім художнього перепрочитання біблійних сюжетів і мотивів, сумістити релігійні доктрини, євангельські історії та біблійну образну систему з сучасним йому комуністичним режимом (наприклад, співставити, а навіть і ототожнити Сталіна та Христа, можливо алюзійно пов'язати Леніна й Мойсея в Мойсеї чи образ червоних ангелів з комуністами), можна пов'язувати із ще однією особливістю поетики соціалістичного реалізму, яка ґрунтується на маніпулюванні масовою свідомістю та особливостях культурної пам'яті великих мас людей: «Культ вождя в советській літературі пов'язаний з фундаментальними особливостями масової свідомості і має своїм джерелом стереотип (звідси – опора на історично напрацьовані культурні архетипи). Саме стереотипна свідомість культивується владою, оскільки такий тип світобачення найкраще піддається контролю, нормалізації й уніфікації з боку влади». Одночасно ж, «стереотипна свідомість дозволяє «нормалізувати» світ розгубленого індивіда, який опинився під владою соціальних стихій» [5, с. 94]. Можна погодитися із висновком Валентини Хархун про сакралізацію образу Леніна (розширюючи цю ідею й на образ Сталіна): «Для тоталітарної свідомості, зараженої релігійним мисленням, Ленін (і Сталін – М. Б.) був утіленням абсолюту, що корелювався з поняттям божественного як такого. Для кодифікації Леніна використано релігійний і соціокультурний код Христа. Літературна ленініана оприявнюється як євангеліє та постає як зразок тоталітарної іконографії». Разом з тим, «моделювання образу Леніна (й Сталіна теж – М. Б.) як «тоталітарного Христа», що ґрунтувалось на квазі-релігійній основі тоталітарного мислення, забезпечувало монолітність радянської тоталітарної цивілізації, позаяк код Леніна виступав основним стимулом комунікації між владою і масами» [17, с. 265].

Загалом творчість В. Сосюри 1940-их років стає, зокрема, проявом того, як «тоталітарна цивілізація замикається на репродукуванні сакрального, що мало виразний християнський характер. Саме апеляція до християнських кодів як активізація традиції уможливлювала продуктивність і живучість тоталітарної цивілізації» [17, с. 171].

Висновки і пропозиції. Цикл «релігійних» поем В. Сосюри є цілим художнім світом, у якому використано образи, мотиви, сюжети та нарративні стратегії як Старого, так і Нового Заповітів, космогонічних легенд та апокрифів. Звернення до такого релігійно-міфологічного матеріалу є одним із важливих свідчень спроб повернення митця до метафізичних першооснов буття, вираженням непоборності стійких архетипних структур, які стимулюють процес художньої творчості. Їх першоосною були (за особистим свідченням поета) метафізичні переживання його дитинства та юності, сформовані на основі релігійно-християнських засад, на яких ґрунтувалося його виховання і становлення як особистості. Поруч із цим у Сосюриних творах виразним є намагання поєднати ритуально-міфологічні, релігійні, християнські уявлення з ідеологічними доктринами та ідеями більшовизму, з певними стереотипами советської системи. Такий підхід призводить до балансування цього циклу поем (створеного у розпал культу особи Сталіна) на межі квазі-релігійного дискурсу та найважливіших засад доктрини соціалістичного реалізму. На формування поетики цих творів, їх ідейно-естетичну наповненість безсумнівний вплив мала й доктрина соціалістичного реалізму, яка ґрунтувалася на використанні впливу потужного пласта історичної та культурної пам'яті (безпосередньо пов'язаного із релігійною свідомістю) на маніпулювання масовою свідомістю й ідеологічним впливом на великі маси людей. Таким чином творчість Володимира Сосюри у цьому циклі проявляє тенденції герменевтичної замкненості тоталітарної системи на ретрансляції сакрального – як основної ознаки тоталітарної влади, її ідеології, практики повсякденного життя.

Список літератури:

1. Антофійчук В. Євангельський сюжетно-образний матеріал у поемі Володимира Сосюри «Христос» / Володимир Антофійчук // Буковинський журнал. – 1997. – Ч. 2. – С. 158–165.
2. Антофійчук В. Поема Володимира Сосюри «Мойсей»: два варіанти твору / Володимир Антофійчук // Буковинський журнал. – 1998. – Ч. 1. – С. 90–95.
3. Антофійчук В., Нямцу А. Євангельські мотиви в українській літературі кінця XIX–XX ст. / Володимир Антофійчук, Анатолій Нямцу. – Чернівці: Рута. – 1996. – 208 с.
4. Гриценко В. Одкровення предтечі чи сповідь пророка? (Фантастика і реальність у поемах В. Сосюри «Ваал», «Каїн» та «Христос») / Віктор Гриценко // Українська мова і література в школі. – 2001. – № 5. – С. 56–58.
5. Добренко Е. Метафора влади. Література сталинської епохи в историческом освещении / Евгений Добренко. – München: Verlag Otto Sagner. – 1993. – 405 s.
6. Негода А. «Мої дні – мої хрести...» (Символіка образу Марії у творчості В. Сосюри 30–40-х рр.) / А. Негода / Українська мова і література в школі. – 2001. – № 4. – С. 44–48.
7. Неміш С. Штрих до портрета В. Сосюри: поема «Каїн» / Світлана Неміш // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту: збірник наукових праць. – Вип. 1. – Чернівці: Зелена Буковина. – 2004. – С. 69–77.
8. Набитович І. Універсум *sacrum* у художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму) / Ігор Набитович. – Дрогобич-Люблін: Посвіт. – 2008. – 600 с.
9. Каюа Роже. Людина та сакральне / Пер. з фр. А. Усика / Роже Каюа. – К.: Ваклер. – 2003. – 256 с.
10. Краснікова В. Утвердження ідей Правди і Добра у поемі «Христос» В. Сосюри / Валентина Краснікова // Вісник Донецького університету. – Серія Б: Гуманітарні науки. – Вип. 2. – Донецьк. – 1999. – С. 90–92.
11. Краснікова В. Боротьба світла і темряви у творах В. Сосюри на біблійну тематику / Валентина Краснікова // Лінгвістичні студії: збірник наукових праць. – Вип. 6. – Донецьк: ДонДУ. – 2000. – С. 141–142.

12. Моренець В. Сильові напрями української поезії (друга половина ХХ ст.: спроба типізації) / Володимир Моренець // *Idem, Оксиморон: Літературознавчі статті, дослідження, есеї.* – К.: Аграр Медіа Груп. – 2010. – 528 с.
13. Сосюра В. Мойсей / Володимир Сосюра // *Вибрані твори: в 2-х томах.* – К.: Наукова думка. – 2000. – Т. 2. – С. 45–51.
14. Сосюра В. Христос (Легенда) / Володимир Сосюра // *Вибрані твори: в 2-х томах.* – К.: Наукова думка. – 2000. – Т. 2. – С. 51–77.
15. Филипович П. Ленін в українській поезії / Павло Филипович // *Життя й революція.* – 1925. – № 1–2. – С. 68–71.
16. Хархун В. Освячення профанного: *sacrum* в українській літературі тоталітарного періоду / Валентина Хархун // *Sacrum і Біблія в українській літературі / За ред. І. Набитовича.* – Lublin: Ingvart. – 2008. – С. 319–327.
17. Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації / Валентина Хархун. – Ніжин: Гідромакс. – 2009. – 508 с.
18. Шмітт Ж.-К. Сенс жесту на середньовічному Заході / Жан-Клод Шмітт. – Харків: Око. – 2002. – С. 640.

Багрий М.Г.

Таврическая академия (структурное подразделение)
Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского

БИБЛЕЙСКИЙ И БОЛЬШЕВИСТСКИЙ ДИСКУРС В ПОЭМЕ ВЛАДИМИРА СОСЮРЫ «ХРИСТОС»

Аннотация

В статье рассмотрено поэму «Христос», написанную сразу же после Второй мировой войны. Поэма «Христос» в цикле Сосюриных религиозных поэм единственная является «новозаветным текстом», построенным с использованием евангельских событий и образов. В этой поэме выразительным является попытка совместить ритуально-мифологические, религиозные, христианские представления с идеологическим доктринами и идеями социалистического реализма, с определенными идеологическими стереотипами советской системы.

Ключевые слова: Владимир Сосюра, социалистический реализм, священное, сакральное пространство и время, идеология.

Bagriy M.G.

Taurian Academy (a structural unit)
Crimean Federal University named after Vladimir Vernadsky

THE BIBLE AND THE BOLSHEVIK DISCOURSE IN THE POEM VLADIMIR SOSIURA «CHRIST»

Summary

The article is devoted to poem «Christ» which was written right after the WWII. Poem «Christ» in Sosiura's collection of religious poems is the only connected with the New Testament. It's created on the basis of Gospel events and images. In this poem there is a noticeable attempt to combine ritual, mythological, religious Christian ideas with ideological doctrines and ideas of socialist realism, using some ideological stereotypes of Soviet system.

Keywords: V. Sosiura, socialistic realism, the sacred, sacred space and time, ideology.

ЗАГАДКА КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

Берегова О.А.

Запорізький національний університет

Статтю присвячено дослідженню поняття загадки кризь призму сучасного мовознавства. Проаналізовано та схарактеризовано її лінгвістичний статус, а саме її історію, форми (віршування, стилістична організація, структуру), функціонування в мові; узагальнено її визначення та діалогічність. Досліджено двочленність загадки в різних аспектах – семіотичному (текст загадки та відгадка), структурному (образна частина та відгадка) та прагматичному (рема та тема). Виявлено, що загадка постає як предмет багатоаспектний і полімодальний. Загадка є відображенням етнічної картини світу.

Ключові слова: загадка; етнос; поетична природа загадки; образна частина та відгадка; рема та тема; іманентна будова.

Постановка проблеми. Науковий інтерес становить дослідження іспанської народної загадки як мовленнєвого твору, в якому відтворено реальну дійсність і менталітет іспанського етносу, що надає змогу наблизитися до розуміння синкретичної природи жанру загадки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загадки досліджуються українськими й зарубіжними лінгвістами переважно в семантико-синтаксичному плані (О.А. Берегова [2], З.М. Волоцька [3], Т.Я. Єлізаренкова [6], А.Н. Журинський [7], Л.В. Капоруліна [10], Е. Кенгс-Маранда [11], Т.Н. Кондратьєва [12], С.Л. Кулинич [14], Ю.П. Левін [15], М.І. Лекомцева [16], А.І. Мамедова [17], А.К. Оглоблін [19], Г.М. Пасько [20], Г.Л. Пермяков [21], Н.В. Салтовська [23], Л.В. Свистун [24], О.О. Селіванова [25], В.Н. Топоров [28]). Створюються логічні класифікації загадок (Е. Кенгс-Маранда [11], М.Т. М'яха [34], Г.Л. Пермяков [21], П. Серрільйо [31]), виділяються їхні тематичні групи (З.М. Волоцька [3], М.Т. М'яха [34], П. Серрільйо [31]).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на певні здобутки, поки що загадки залишаються однією з найменш вивчених груп паремій. На відміну від прислів'їв і приказок вони не тільки мало досліджені з лінгвістичної точки зору, але й практично лексикографічно не розроблені. Особливо рідко потрапляє в поле зору лінгвістів сучасний матеріал сфери загадок. Більшість досліджень із цієї теми виконано на матеріалі російських та українських загадок.

Мета статті полягає у виявленні лінгвістичних характеристик іспанської народної загадки у світлі дискусійних проблем енігматичної семасіології. Відповідно до зазначеної мети поставлено такі завдання: з'ясувати онтологічний статус загадки; схарактеризувати її лінгвістичний статус.

Виклад основного матеріалу. Загадка є культурно маркованим текстом; являє собою багатогранний спосіб відображення етнічної картини світу, розкриває логіку, мислення, світосприймання. Кризь призму загадки можна проникнути в спосіб мислення нації.

Багато лінгвістів вважають, що загадка загадується з розрахунком на розгадку, визначають її як текст у формі запитання й відповіді. За визначенням Ю.М. Ілларіонової, загадка може набувати три форми: простого питального речення, простого оповідального, а також складного оповідального речення, у яких запитання наявне у

прихованій формі [9, с. 15]. М.А. Рибнікова, підтримуючи Ю.М. Ілларіонову в тому, що «свіжа загадка, що збереглася, звучить як розповідь» [22, с. 22], поряд із цим виявляє форму діалогу.

П.М. Богатирьов, Н.І. Кравцов, С.Г. Лазутін, А.П. Квятковський, В.В. Мітрофанова визначають загадку як «побудований у вигляді іншомовлення невеликий фольклорний твір, що містить мудре запитання, на яке необхідно дати вичерпну відповідь» [13, с. 83].

В.П. Анікін, А.П. Квятковський, В.В. Мітрофанова, Д.Н. Садовніков звертають увагу на поетичну природу народної загадки. І, незважаючи на те, що більша частина народних загадок присвячена найпростішим і звичним предметам домашнього побуту, а також свійським тваринам й природним явищам, вони (загадки) розкривають поетичний бік в цих предметах і явищах, відкриваючи «повний простір для творчої фантазії народу» [8, с. 258].

Щодо лексичної складової народних загадок, то більшість дослідників, як і Н.А. Добролюбов, відзначають, що «мова відрізняється своєю простотою й невимушеністю, на противагу книжкової штучності. У словосполученні й особливо в словорозташуванні тут набагато більше свободи, немає того намагання стиснути мову в довгий, зв'язний період, як у книжковій літературі» [5, с. 81].

Інтерес до вивчення лексичної складової народної загадки був викликаний особливостями мовних форм, якими користується загадка, а також рідкими діалектними особливостями, що відхиляються від стандартної логіки граматичною структурою [22, с. 16].

Семантичну структуру народної загадки можна розглянути з позиції взаємозв'язку трьох її компонентів: об'єкта, що загадується, або денотата, що заміщає, або, що кодує, об'єкта й так званого «образу», опису. Опис будується на основі різних видів асоціативних зв'язків, викликаних уживанням тих чи інших різновидів тропів.

А. Тейлор надає таке визначення загадці: «Дійсна загадка складається із двох описів об'єкта, метафоричного (фігурального) і буквального, і спантеличує слухача, який робить спроби окреслити об'єкт, засоби опису якого суперечливі» [35, с. 1].

Д. Нойс, досліджуючи описову частину загадки, установила, що процес загадування здійснюється за допомогою введення в описову частину так званого «блок-елемента», тобто двозначного

виразу, який позбавляє опис ясності. Двозначність може виникнути на будь-якому рівні лінгвістичного коду – як фонологічного, так і семантичного, що часто представлено суперечливістю або парадоксом усередині опису [33, с. 138].

Дж.Дж. Фрейзер, досліджуючи функціональні особливості загадок, так само, як і В.П. Анікін, уважає, що спочатку загадки були іншомовленнями, прийнятими в ті часи, коли з деяких причин мовцям було заборонено вживати прямі терміни. Таким чином, він увів гіпотезу щодо причетності загадки до табу. Вчений виділив три ситуації, у яких вдавалися до табу: 1) ритуали, пов'язані зі смертю; 2) обряди родючості в сільськогосподарських циклах; 3) згадування статевих життів [27].

На думку В.П. Анікіна й Дж.Дж. Фрейзера, загадка являла собою нетрадиційний спосіб спілкування, а саме, таємну умовну мову, що включає процес нагромадження досвіду попередніх поколінь, умови життя народу, його культуру, історію й географію країни [26, с. 104–105].

А. Тейлор разом із Р. Петшем основною функціональною особливістю загадки вважали навмисне введення адресата в оману. «Справжні загадки спрямовані на завуальовування, що спонукає до міркувань» [32, с. 15]. Цієї ж позиції дотримувалися німецький пареміолог К.Ф. Флегель і американські мовознавці Р. Абрахамс та А. Дандес, які розглядають загадку як те, що вводить в оману зображення невідомого об'єкта з метою перевірки спритності адресата [33, с. 130–131].

Іспанський учений П. Серрільйо, а також М.Т. М'яха, відома мексиканська дослідниця, вивчають народну загадку крізь її історію, форми (віршування, стилістичної організації), функціонування в мові. Інший відомий науковець М.Г. Гутьєрез аналізує загадку зважаючи на її структуру та функціонування в мові. Х.Л. Гарфер і К. Фернандез досліджували поняття *adivinanza* та *asertijo* з огляду на історію, культуру та лінгвістику (фонетику, стилістику та лексикологію) тощо.

Отже, можна відзначити, що із часом функціональні особливості загадок зазнали змін, перетворюючись зі способу спілкування й обміну інформацією на розвагу на дозвіллі, спрямовану на випробування розумів і перевірку кмітливості.

Проаналізувавши все зазначене вище, «народну загадку» визначаємо як мовну одиницю, яку використовують в акті комунікації з метою спілкування, обміну інформацією, перевірки кмітливості, кодування табуваної лексики, а також дозвілля адресата.

Також специфіка загадки полягає в тому, що вона поєднує дві частини: описову (вимовляється адресантом) і відповідь (адресата) – розгадку. З огляду на теорію комунікації сам феномен загадування передбачає обмін інформацією за участю двох і більше активних комунікантів. Один учасник загадує текст загадки, а інший – відгадує. Завдяки метафоричності загадки перша її частина описує предмет чи явище, що міститься в другій частині загадки і представлений у термінах з іншої семантичної сфери. Така двочленність загадки визначає для дослідження необхідність розгляду двоскладовості цього феномену в різних аспектах – семіотичному, структурному та прагматичному.

Із семіотичного огляду загадка – мовлення, користуючись яким певна група може говорити про різні соціальні дії. Наприклад, у давнину під час весілля загадували загадки. За допомогою спеціального коду учасникам вдавалося говорити про найважливіші соціальні явища (про союз чоловіка і жінки). Як об'єкт семіотики загадка – це свідомо зашифрованість (сам текст загадки) у його відношенні до референта (відгадка). Текст загадки розглядається як знак у його відношенні до денотата – розгадки.

Структурний підхід також апелює до двоскладовості загадки. За структурою загадка являє собою об'єднання двох компонентів – образної частини і відгадки.

У прагматичному аспекті загадку порівнюють із загальним висловлюванням, що, на думку А.В. Головачової [4, с. 195], містить рему, а тема загадки – її відгадка. І все ж таки відзначимо, що загадка відрізняється від простого висловлювання тим, що вона може функціонувати як стандартний завершений текст, що передбачає діалогічність, а отже, і наявність контртексту (відгадки).

Двоскладовість загадки та її діалогічність є значущими і для діахронічного ракурсу дослідження, оскільки обмін питаннями і відповідями відсилає нас до архаїчних ритуалів, в основі яких лежать бінарні протиставлення – небесне, божественне і земне; чоловіче й жіноче; темне і світле; своє і чуже; живе і мертве. Більш докладний розгляд загадки надає нам змогу віднайти в ній кілька видів дуальної організації: а) обмін питаннями і відповідями; б) обмін словами (словесний двобій); в) обмін денотатами, суттю, поняттями, у чому, власне, і виявляється метафоричність тексту загадки.

В.К. Харченко стверджує, що кожна загадка підпорядковується формулі: «інформація – ентропія – образ». «Щоб створити невідоме, ентропію, смисловий дисонанс, треба використовувати ілюзорну парадоксальність. Загадка, у складі якої немає метафори, на виході дає образ» [30, с. 78].

Г.Л. Пермяков виділяє сім основних прагматичних функцій, властивих усім пареміям, у тому числі й загадкам: моделювальну (словесна або розумова модель життєвої або логічної ситуації), повчальну, прогностичну (основна суть пророкування й прогнозування майбутнього), магичну (бажання своїми словами нав'язати природі свою волю), негативно комунікативну (відбувається акт комунікації, який не несе в собі жодного інформативного навантаження), розважальну, орнаментну. Домінантною серед загадок є повчальна функція [21, с. 87–89].

Н. Сивачук відзначає, у свою чергу, активізацію пізнавальної діяльності, розвиток уваги й спостережливості, функцію естетичної насолоди, формування навичок логічного й абстрактного мислення, а також ігрову й розважальну функції [27, с. 25].

Про функції загадок писала Н.Б. Мечковська. У зв'язку з тим, що загадки допомагали в усвідомленні переносних значень і алегоричних виражень, вчили й направляли в розумінні перифраз, натяків і непрямих описів, вони виконували пізнавальні, ігрові, розважальні та естетичні функції, що зумовило різноманітність їхніх форм [18, с. 107].

Ми вбачаємо за доцільне згадати думку Я.А. Барана щодо функцій фразеологізмів, які можна застосувати і щодо загадок, серед яких: репрезентативна (кожна загадка є репрезентантом якого-небудь предмета або явища, суспільства або етносу); функція загального відображення (загадка відбиває, але в деталізованому вигляді); комунікативна (загадка є способом спілкування, тобто надає можливість передавати повідомлення про щось або про кого-небудь); функція завершеності незавершеності (вона тільки називає предмет або явище, але не передає закінчену думку про нього); функція співвідношення з актом мовленнєвої діяльності (загадка функціонує й актуалізується тільки в певних дискурсивних одиницях) [1]. Як свідчить аналіз, репрезентативна, комунікативна, функція співвідношення з актом мовленнєвої діяльності – це функції, властиві загадкам.

Усі труднощі і сутність загадки полягають саме в тому, що один предмет зображується за допомогою іншого, певним планом аналогічним з першим. Природа загадки пов'язана з однією із фундаментальних властивостей людського мис-

лення та здатністю чи вмінням людини осягати подібність і відмінність різних предметів.

Висновки і перспективи. Загадка, таким чином, постає як предмет багатоаспектний і поліомодальний. Тобто різні її аспекти підпорядковуються закономірностям відповідної природи, і її варто розглядати в різних концептуальних системах координат. У зв'язку з цим, для свого розуміння вона вимагає розроблення особливого шляху осягнення, або герменевтичної стратегії, яка б забезпечила переходи від одного аспекту до іншого не у вигляді еkleктичної склейки, а так, щоб процес осягнення відображав порядок дослідної необхідності, розгортав би внутрішню, іманентну будову нашого предмета. Цікавим видається зіставний аналіз в межах різних мовних культур, наприклад, іспанської, італійської, аргентинської, мексиканської й української. Таке дослідження надало б змогу зробити певний внесок у розуміння процесів існування національного образу світу, розширити знання про мову як про специфічний простір національної своєрідності, та, у свою чергу, глибше проникнути в сутність окремої мови.

Список літератури:

1. Баран Я. А. Фразеологія в системі мови: [монографія] / Ярослав Андрійович Баран. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 1997. – 176 с.
2. Берегова О. А. Аранжування загадки питальним реченням / Ольга Андріївна Берегова / Матеріали Міжнародн. наук.-практ. конф. наук. робіт молодих учених «Романська філологія та сучасний освітній простір», (Горлівка, 8–9 грудня 2011 р.) / відп. ред. О. В. Семенова. – Горлівка: Вид-во ГПДІМ, 2011. – С. 23.
3. Волоцкая З. М. Опыт описания структуры и семантики загадок одного тематического поля / З. М. Волоцкая // Советское славяноведение, 1986. – С. 122–129.
4. Головачева А. В. К вопросу о прагматике / А. В. Головачева // Исследования в области балто-славянской культуры. Загадка как текст. – М.: Индрик. 1994. – С. 195–213.
5. Добролюбов Н. А. О поэтических особенностях великорусской народной поэзии в выражениях и оборотах / Н. А. Добролюбов. – Собрание сочинений: в 9 т. – М., 1961. – Т. 1. – С. 81–84.
6. Елизаренкова Т. Я. О ведийской загадке типа brahmodya / Т. Я. Елизаренкова, В. Н. Топоров // Паремно-логические исследования. – М.: Глав. изд. Вост. лит.-ры, 1984. – С. 14–16.
7. Журицкий А. Н. Семантическая структура загадки: Неметафорические преобразования смысла / А. Н. Журицкий; отв ред. Н. В. Охотина. – М.: Наука, 1989. – 128 с.
8. Загадки русского народа: сб. загадок, вопросов, притч и задач / сост. Д. Садовников; вступ. ст. и примеч. В. П. Аникина. – М.: ТЕРРА, 1996. – 335 с.
9. Илларионова Ю. Г. Учите детей отгадывать загадки / Ю. Г. Илларионова. – М.: Просвещение, 1985. – 160 с.
10. Капорулина Л. В. К вопросу о дистрибуции имени существительного в языке русской загадки / Л. В. Капорулина // Язык жанров русского фольклора. – Петрозаводск, 1979. – С. 86–99.
11. Кенгс-Маранда Э. Логика загадки / Э. Кенгс-Маранда // Пословица. Загадка (структура, смысл, тип). – 1978. – С. 249–284.
12. Кондратьева Т. Н. Собственные имена в пословицах, поговорках и загадках русского народа / Т. Н. Кондратьева // Вопросы грамматики и лексикологии русского языка. – 1964. – С. 98–188.
13. Кравцов Н. И. Русское устное народное творчество: [учеб. для филол. спец. ун-тов.] / Н. И. Кравцов, С. Г. Лазутин. – [2-е изд.]. – М.: Высш. шк., 1983. – 448 с.
14. Кулинич С. П. Сучасний дитячий фольклор: семантичний, структурний, функціональний аспекти: автореф. на здобуття наук. ступ. канд. філ. наук: спец. 10.01.07 «Фольклористика» / Сергій Петрович Кулинич; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2005. – 17 с.
15. Левин Ю. И. Семантическая структура загадки / Юрий Иосифович Левин // Паремно-логический сборник. Пословица. Загадка. (Структура, смысл, текст). – 1978. – С. 283–314.
16. Лекомцева М. И. Семантические аспекты «индексальной» загадки / М. И. Лекомцева // Исследования в области балто-славянской народной культуры: загадка как текст. – М.: Изд-во Индрик, 1994. – Вып. 1. – С. 214–223.
17. Мамедова А. И. Когнітивно-семантична і комунікативно-функціональна організація німецької народної загадки: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Алла Іванівна Мамедова; Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – 22 с.
18. Мечковская Н. Б. Язык и религия. Лекции по филологии и истории религии / Нина Борисовна Мечковская. – М.: Фаир, 1998. – 350 с.
19. Оглобин А. К. Типы яванских загадок (К вопросу о соотношении формы и значения) / А. К. Оглобин // Паремно-логические исследования. – 1984. – С. 81–95.
20. Пасько Г. М. Особливості вияву комунікативної мети мовленнєвого жанру загадки в аспекті класичної теорії мовленнєвих актів (на матеріалі української мови) / Ганна Михайлівна Пасько // Донецький вісник Наук. тов. ім. Шевченка / гол. ред. В. Білецький. – 2010. – Т. 28. – С. 273–282.
21. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремии / Григорий Львович Пермяков. – М.: Наука, 1988. – 235 с.

22. Рыбникова М. А. Загадки / Мария Александровна Рыбникова. – М.–Л.: Academia, 1932. – 488 с.
23. Салтовська Н. В. Поетика українських народних загадок: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 «Фольклористика» / Наталія Василівна Салтовська, Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2004. – 17 с.
24. Свистун Л. В. Фонетические экспрессивные средства как формо- и смыслообразующий фактор текста поэтической загадки / Л. В. Свистун. – Горловка, 1991. – 23 с.
25. Селіванова О. О. Комунікативні стратегії і тактики в українських загадках / Олена Олександрівна Селіванова / Вісник Черкаського ун-ту. – Серія «Філологічні науки». – 2004. – Вип. 60. – С. 10–23.
26. Сендерович С. Я. Морфология загадки / С. Я. Сендерович. – М.: Школа «Языки славянской культуры», 2008. – 208 с.
27. Сивачук Н. Загадка як фольклорний жанр / Н. Сивачук // Рідна мова. – 2003. – № 4. – С. 25–28.
28. Топоров В. Н. К реконструкции загадочного «прототекста» (О языке загадки) / Владимир Николаевич Топоров // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. – М.: Изд-во Индрик, 1999. – Ч. 2. – С. 54–68.
29. Фрезер Дж. Дж. Золотая ветвь: Исследования магии и религии / Джеймс Джордж Фрезер. – М.: Полит. лит-ра, 1980. – 832 с.
30. Харченко В. К. Метафорический строй загадки / В. К. Харченко // Радянська школа, 1987. – № 4. – С. 76–81.
31. Cerillo P. C. Adivinanzas populares espacolas (estudios y antología) / Pedro C. Cerillo. – La Mancha: Cuenca & Ediciones de la Unersidad de Castilla, 2000. – 226 p.
32. Cook E. Enigmas and Riddles in Literature / E. Cook. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 291 p.
33. Dorson R. M. Folklore and Folklife: An Introduction / R. M. Dorson. – Chicago: The University of Chicago Press, 1972. – 572 p.
34. Miaja de la Peca M. T. La adivinanza. Sentido y pervivencia / Марна Тереса Miaja de la Peca // Acta Poética, 2005. – 26 (1–2). – P. 443–463.
35. Taylor A. English Riddles from Oral Tradition / Arcer Taylor. – Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1951. – 215 p.

Береговая О.А.

Запорожский национальный университет

ЗАГАДКА СКВОЗЬ ПРИЗМУ СОВРЕМЕННОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

Аннотация

Статья посвящена исследованию понятия загадки сквозь призму современного языкознания. Проанализировано и охарактеризовано ее лингвистический статус, а именно ее историю, формы (стихосложение, стилистическая организация, структуру), функционирования в языке; обобщенно ее определение и диалогичность. Исследовано двочленность загадки в разных аспектах – семиотическом (текст загадки и отгадка), структурном (образная часть и отгадка) и прагматичном (рема и тема). Обнаружено, что загадка появляется как предмет многоаспектный и полимодальный. Загадка является отображением этнической картины мира.

Ключевые слова: загадка; этнос; поэтическая природа загадки; образная часть и отгадка; рема и тема; имманентное строение.

Beregova O.A.

Zaporizhzhya National University

RIDDLE THROUGH THE PRISM OF MODERN LINGUISTICS

Summary

The article dwells on researching of concept of riddle through the prism of modern linguistics. It is analysed and characterized it linguistic status, namely its history, forms (versification, stylistic organization, structure), functioning in a language; generalized its determination and dialogueness. Its ambivalence was investigated in different aspects – semiotical (text of riddle and solution to a riddle), structural (vivid part and solution to a riddle) and pragmatic (rhema and theme). It is discovered that a riddle appears as a multidimensional and polymodal object. So exactly, a riddle is the reflection of ethnic picture of the world.

Keywords: riddle; ethnos; poetic nature of riddle; vivid part and solution to a riddle; rhema and theme; immanent structure.

CONVERSATION ANALYSIS IN TRUMAN CAPOTE'S NOVELLA «BREAKFAST AT TIFFANY'S»

Bobak H.R.

I. Franko National University of Lviv

Bobak M.I.

I. Horbachevsky State Medical University of Ternopil

The article deals with the conversation analysis (CA) in Truman Capote's «Breakfast at Tiffany's.» Structural elements and principles of CA have been investigated in the novella. The analysis has been done on the principles of Paul Grice and Jeffrey Leach. Conversation significance and its location has been regarded. The attention is paid to characters' interaction and their turn-taking in the communication process. The role of conversation as a form of speech, according to which each phrase is directly addressed to the interlocutor and is confined by the topic of conversation has been studied.

Keywords: conversation analysis (CA), principles, maxims, politeness phenomena, interaction, to respond, conduct, turn-taking.

Problem Formulation. Modern linguists have expressed a great interest in the process of verbal communication and particularly in the study of dialogues as communicative units. It becomes necessary to provide further studying of the speech patterns that create social, communicative and interpersonal situations.

Conversation analysis (commonly abbreviated as CA) is an approach to the study of social interaction. Language figures centrally in the way humans interact, that is why CA involves the analysis of talk. For all practical purposes, CA can be thought of as the study of talk in interaction and other forms of human conduct in interaction other than talk, for example, gaze, gesture, body orientations, and their combinations. Truman Capote's novella 'Breakfast at Tiffany's' is reach in the variety of conversations.

Research Analysis. It has been studied by many scholars, among whom are Harvey Sacks, Emanuel A. Schegloff, Gail Jefferson, Paul Grice, Geoffrey Leech, Bronislaw Malinowski. The field of CA was researched mainly by Emanuel Schegloff, Harvey Sacks and Gail Jefferson. Schegloff was one of the principal creators of the field of conversation analysis. He identified talk-in-interaction as CA's topic. According to him, conversation analysis is a systematic analysis of talk that is produced as a result of normal everyday interactions. It refers to the study of orders of talk-in-interaction that takes place with any individual and in any setting. These settings can be the most ordinary and the most routine everyday situations. Consequently, CA tries to understand the hidden rules, meanings or structures that create such an order in a conversation [8].

The basic idea advanced by Harvey Sacks was that conversation is orderly in its details and that those details manifest themselves in the form of turn types, turn transitions, membership categorization devices, and many forms of indexicality (words and sentence fragments with multiple possible meanings) designed to guarantee that participants fulfill hearing and listening requirements. According to Sacks, these requirements must be displayed by all participants at most points in any interaction if conversation and interaction are to succeed. This solves the problem posed by ordi-

nary language philosophers as to how persons can know whether or not the other has understood what was said and also introduces an inevitable moral dimension to interaction [7].

Jefferson also contributed essential work, especially on side-sequences and laughter. Gail Jefferson claimed that in the course of some on-going activity, like human interaction, for example, there are occurrences one might feel are not part of that activity but which appear to be in some sense relevant. Such an occurrence constitutes a break in activity. This could be described as a side sequence within an ongoing sequence.

The aim of this paper is to analyze conversations in Truman Capote's novella 'Breakfast at Tiffany's' and to discover how participants understand and respond to one another in their turns at talk, with a central focus on how sequences of action are generated. To put it another way, the objective of the article is to uncover the often tacit reasoning procedures and sociolinguistic competencies underlying the production and interpretation of talk in organized sequences of interaction.

The Main Part. In daily life a person unconsciously communicates with others in many ways such as language, gestures and expressions. In communication he/she is expected to give or share information with others. In order to make a conversation understood by the speaker and the hearer, there must be the general principle of language use, which is called the cooperative principle. The principle states that the speaker gives contribution in conversation in which he is engaged. This cooperative principle contains four categories, which are formulated as basic rules or maxims. Maxim is a set of norms which language users adhere to in order to uphold the effectiveness and efficiency of communication.

Paul Grice explicates what he takes to be necessary elements of successful conversation. For him, successful conversation comprises «Cooperative Principle» (or, 'CP': communicate that which is required of the conversation such that the purpose of the conversation is achievable) and maxims which fall under the following categories: *Quantity* (that which pertains to the amount of information communicated); *Quality* (that which pertains to the veracity of the information communicated); *Relation* (that which

pertains to the relevance of the information communicated); and *Manner* (that which pertains to the way information is communicated) [2].

Grice gives the list of the maxims associated with CP:

1. Maxims associated with quantity: where one tries to be as informative as one possibly can, and gives as much information as is needed, and no more. 'Communicate information that is as informative as required'. 'Do not communicate more information than is necessary'.

2. Maxims associated with quality: where one tries to be truthful, and does not give information that is false or that is not supported by evidence. 'Do not communicate things you know to be false'. 'Do not assert that which you have insufficient evidence for'.

3. The maxim associated with relation: where one tries to be relevant, and says things that are pertinent to the discussion. 'Be relevant'.

4. Maxims associated with manner: when one tries to be as clear, as brief, and as orderly as one can in what one says, and where one avoids obscurity and ambiguity. 'Avoid obscurity'. 'Avoid ambiguity'. 'Be brief'; 'Be orderly'.

Maxim is a set of norms which language users stick to in order to ensure the effectiveness and efficiency of communication. As the maxims stand, there may be an overlap, as regards the length of what one says, between the maxims of quantity and manner; this overlap can be explained by thinking of the maxim of quantity in terms of units of information. In other words, if the listener needs, let us say, five units of information from the speaker, but gets less, or more than the expected number, then the speaker is breaking the maxim of quantity. The proof of it can be the following extract from the narrator's conversation with O.J. Berman:

O.J. Berman: What do you think: is she or ain't she?

Unnamed narrator: Ain't she what?

O.J. Berman: A phony.

Unnamed narrator: I wouldn't have thought so.

O.J. Berman: You're wrong. She is a phony. But on the other hand you're right. She isn't a phony because she's a real phony. She believes all this crap she believes. You can't talk her out of it. I've tried with tears running down my cheeks. Benny Polan, respected everywhere, Benny Polan tried. Benny had it on his mind to marry her, she don't go for it, Benny spent maybe thousands sending her to head-shrinkers. Even the famous one, the one can only speak German, boy, did he throw in the towel. You can't talk her out of these ideas. Try it sometime. Get her to tell you some of the stuff she believes. Mind you, I like the kid. Everybody does, but there's lots that don't. I do. I sincerely like the kid. I'm sensitive, that's why. You've got to be sensitive to appreciate her: a streak of the poet. But I'll tell you the truth. You can beat your brains out for her, and she'll hand you horseshit on a platter. To give an example – who is she like you see her today? She's strictly a girl you'll read where she ends up at the bottom of a bottle of Seconals. I've seen it happen more times than you've got toes: and those kids, they weren't even nuts. She's nuts [1, p. 9].

Analysing this extract, we can see that O.J. Berman violates the maxim of quantity by giving much

more information than the narrator expected from him. However, if the speaker gives the five required units of information, but is either too curt or long-winded in conveying them to the listener, then the maxim of manner is broken. The dividing line is rather thin and unclear, that is why, we may say that both the maxims of quantity and manner are broken here.

The maxim associated with relation was mainly broken by Holly, who was 'jumping' from one theme to another. This can be observed when she started talking about Rusty Trawler, continued about mean reds and angst feeling, finished with her intention to set off to Mexico:

Holly: Poor slob, poor slob without a name. It's a little inconvenient, his not having a name. But I haven't any right to give him one: he'll have to wait until he belongs to somebody. We just sort of took up by the river one day, we don't belong to each other: he's an independent, and so am I. I don't want to own anything until I know I've found the place where me and things belong together. I'm not quite sure where that is just yet. But I know what it's like. It's like Tiffany's. Not that I give a hoot about jewelry. Diamonds, yes. But it's tacky to wear diamonds before you're forty; and even that's risky. They only look right on the really old girls. Maria Ouspenskaya. Wrinkles and bones, white hair and diamonds: I can't wait. But that's not why I'm mad about Tiffany's. Listen. You know those days when you've got the mean reds? [1, p. 12].

Unnamed narrator: Same as the blues?

Holly: No, the blues are because you're getting fat or maybe it's been raining too long. You're sad, that's all. But the mean reds are horrible. You're afraid and you sweat like hell, but you don't know what you're afraid of. Except something bad is going to happen, only you don't know what it is. You've had that feeling?

Unnamed narrator: Quite often. Some people call it angst.

Holly: All right. Angst. But what do you do about it?

Unnamed narrator: Well, a drink helps.

Holly: I've tried that. I've tried aspirin, too. Rusty thinks I should smoke marijuana, and I did for a while, but it only makes me giggle. What I've found does the most good is just to get into a taxi and go to Tiffany's. It calms me down right away, the quietness and the proud look of it; nothing very bad could happen to you there, not with those kind men in their nice suits, and that lovely smell of silver and alligator wallets. If I could find a real-life place that made me feel like Tiffany's, then I'd buy some furniture and give the cat a name. I've thought maybe after the war, Fred and I went to Mexico once. It's wonderful country for raising horses. I saw one place near the sea. Fred's good with horses [1, p. 13].

Talking about quality maxim that was madame Sapphia Spanella who violated it. Let us observe the example:

Madame Spanella: Run. Bring the police. She is killing somebody! Somebody is killing her! Run! Tell the police murder! [1, p. 24].

She did not have the insufficient evidence for what she was shouting about. She should only speak the truth – not knowingly giving false information.

Phatic communication is known as small talk: the nonreferential use of language to share feelings or establish a mood of sociability rather than to communicate information or ideas. The formulas of phatic communication (such as «Uh-huh» and «Have a nice day») are generally intended to attract the attention of the listener or prolong communication. Amongst other things, this 'small talk' helps avoid uncomfortable silences at the beginnings and endings of conversations. The term 'phatic communion' was coined by Bronislaw Malinowski. He stressed that in a phatic exchange the actual words used to fulfil a social function and that is their principal aim, but they are neither the result of intellectual reflection, nor do they necessarily arouse interest in the listener [6]. The kinds of comments-or 'tokens'-that speakers use in phatic exchanges can be classified under three headings:

(1) neutral tokens-comments relating to the immediate context of interaction which are not personal to either the speaker or the hearer;

(2) self-oriented tokens-comments on factors that are personal to the speaker;

(3) other-oriented tokens-comments on factors that are personal to the hearer.

Phatic communication refers also to trivial and obvious exchanges about the weather and time, made up of ready-made sentences or foreseeable statements. Therefore this is a type of communication that establishes a contact without transmitting a precise content, where the container is more important than the content [4].

The universality of politeness has been widely discussed among scholars and a great deal of effort has been made to work out a comprehensive theory of politeness. The issue of politeness has attracted much more attention since Geoffrey Leech published his politeness theory in 1983. As a complement to Grice's CP, Leech proposes the Politeness Principle (PP) to explain why people sometimes fail to observe the CP. According to Leech, if the CP is adopted to facilitate communication, the PP is aimed to «maintain the social equilibrium and the friendly relations which enable us to assume that our interlocutors are being cooperative in the first place.» Therefore, the PP overtakes the CP in situations where politeness toward the hearer or the referent is necessary. Leech summarizes five pragmatic parameters by which we can decide the degree of politeness:

1. The greater the cost of action to the hearer is, the more polite the speaker should be;

2. The greater the social distance between the hearer and speaker is, the more polite the speaker should be;

3. The more authoritative the hearer is, the more polite the speaker should be;

4. The more options available to a hearer, the more polite an utterance is;

5. The more indirect an utterance is, the more polite it is.

With these five parameters as premise, Leech's PP consists of six maxims as follows:

I. TACT MAXIM: (a) Minimize cost to other (b) Maximize benefit to other

II. GENEROSITY MAXIM: (a) Minimize benefit to self (b) Maximize cost to self

III. APPROBATION MAXIM (a) Minimize dispraise of other (b) Maximize praise of other

IV. MODESTY MAXIM (a) Minimize praise of self (b) Maximize dispraise of self

V. AGREEMENT MAXIM (a) Minimize disagreement between self and other (b) Maximize agreement between self and other

VI. SYMPATHY MAXIM (a) Minimize antipathy between self and other (b) Maximize sympathy between self and other [5].

Among the above maxims, I and III are more powerful than the others, because «politeness is focused more strongly on other than on self». In addition, the sub-maxim (a) is more influential than (b) under each category, because «negative politeness is a more weighty consideration than positive politeness».

Phatic communication, which is known as small talk, is the nonreferential use of language to share feelings or establish a mood of sociability rather than to communicate information or ideas. This can be proved on the example of exchange, which took place between the unnamed narrator and Holly Golightly:

Holly: What is today?

Unnamed narrator: Thursday.

Holly: Thursday. My God. It's too gruesome.

Unnamed narrator: What's gruesome about Thursday?

Holly: Nothing [1, p. 7].

According to the three-way typology of phatic tokens, they are divided into neutral, self-oriented and other-oriented. Neutral tokens in the novella are frequently comments on the weather:

Holly: It must be winter sometime.

Unnamed narrator: It rains, that I know. Heat. Rain. J-j-jungles.

Holly: Heat. Jungles. Actually, I'd like that [1, p. 16].

The remaining two categories are self-oriented tokens and other-oriented tokens. Self-oriented tokens refer to factors personal to the speaker, whilst other-oriented tokens refer to factors personal to the listener. Examples of the former category would be:

Holly: Whiskey and apples go together. Fix me a drink, darling. Then you can read me a story yourself [1, p. 6].

Whilst examples of the latter category would be:

Holly: Well, darling, does anyone buy what you write?

Unnamed narrator: Not yet [1, p. 6].

According to Geoffrey Leech, there is a politeness principle with conversational maxims similar to those formulated by Paul Grice. The examples of maxims used in the novella are given below:

I. TACT MAXIM:

Holly: Oh, darling, I am sorry. I lost the key.

Mr. Yunioshi: You cannot go on ringing my bell. You must please, please have yourself a key made [1, p. 3].

II. GENEROSITY MAXIM:

Joe Bell: Let me build you a drink. Something new. They call it a White Angel [1, p. 1].

III. APPROBATION MAXIM

Holly: It's not a joke, darling. I want you to call him up and tell him what a genius Fred is. He's written barrels of the most marvelous stories. Well, don't blush, Fred: you didn't say you were a genius, I did [1, p. 11].

IV. MODESTY MAXIM

Holly: *Well, don't laugh. I'm so disorganized...* [1, p. 7].

V. AGREEMENT MAXIM

Holly: *O.J. Berman's in town, and listen, I gave him your story in the magazine. He was quite impressed. He thinks maybe you're worth helping. But he says you're on the wrong track. Negroes and children: who cares?*

Unnamed narrator: *Not Mr. Berman, I gather.*

Holly: *Well, I agree with him. I read that story twice. Brats and niggers. Trembling leaves. Description. It doesn't mean anything* [1, p. 19].

VI. SYMPATHY MAXIM

Unnamed narrator: *Thank you. For saving my life. You're wonderful. Unique. I love you* [1, p. 28].

Among the above examples, tact and approbation maxims are more powerful than the others, because politeness is focused more strongly on other than on self.

Conclusion. Conversation analysis is the dominant approach to the study of human social interaction across the discipline of linguistics, com-

munication and sociology. CA provides practical tools for analysing patterns in talk, for instance, turn-taking and sequence organization. These practical aspects and the fact that they can be used for a large number of purposes according to the researcher's interests and theoretical stance make conversation analysis a rather interesting and popular research technique.

The notion of phatic communion is presented in 'Breakfast at Tiffany's' with the help of tokens. They are used to share feelings or establish a mood. Tokens also serve to break any uncomfortable silence as well as laying the foundation for further interaction. Conversation analysis of the novella according to Leech's politeness maxims revealed that approbation and agreement maxims dominate.

Having done the conversation analysis of Truman Capote's novella 'Breakfast at Tiffany's', we can state that the author uses a wide range of dialogues in order to present the way characters interact. The novella contains a wide variety of dialogues in which characters violate Grice's maxims, mainly quantity and manner ones.

References:

1. Capote T. Breakfast at Tiffany's [Електронний ресурс] / Truman Capote // Режим доступу: http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/aj/doc/sukdolova/Truman_Capote_-_Breakfast_At_Tiffanys.pdf
2. Grice P. Logic and Conversation in P.I. Cole and J. Morgan. *Syntax and Semantics* / Grice. – Vol. 3, New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.
3. Hymes D. Models of the Interaction of Language and Social Life in J. J. Gumperz and D. Hymes. *Directions in Sociolinguistics* / Hymes. – New York: Holt, Rinehart & Winston, 1972. – P. 35–72.
4. Laver J. Communicative Functions of Phatic Communion in A. Kendon, R. M. Harris and M. R. Key. *Organisation of Behaviour in Face to Face Interaction* / Laver. – The Hague: Mouton, 1975. – P. 215–240.
5. Leech G. *Principles of Pragmatics* / Leech. – London: Longman, 1983. – 250 p.
6. Malinowski B. Phatic Communion in Laver and Hutcheson / B. Malinowski. – Warsaw, 1972. – P. 146–52.
7. Sacks H. *Lectures on Conversation* / Sacks. – Oxford: Oxford University Press, 1992. – P. 211–393.
8. Schegloff Emanuel A. Overlapping Talk and the Organization of Turn-taking for Conversation / Schegloff. – *Language in Society*, 2000. – P. 1–63.

Бобак Г.Р.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Бобак М.І.

Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського

АНАЛІЗ ДІАЛОГІВ У НОВЕЛІ ТРУМЕНА КАПОТЕ «СНІДАНОК У ТІФФАНІ»

Анотація

Досліджено структурні елементи та принципи аналізу діалогів у новелі Трумена Капоте «Сніданок у Тіффані». Аналіз діалогів здійснено за принципами Пола Грайса та Джефрі Ліча. Прослідковано значення та місце діалогів у новелі. Звернено увагу на способи взаємодії героїв та зміну черговості в процесі спілкування. Сконцентровано увагу на ролі діалогів як однієї з форм мовлення, при якій кожен вислів прямо адресується співрозмовнику й виявляється обмеженим безпосередньо тематикою розмови.

Ключові слова: аналіз діалогів, принципи, феномен ввічливості, взаємодія, відповідати, поведінка, почерговість.

Бобак Г.Р.

Львовський національний університет імени Івана Франко

Бобак М.И.

Тернопольський державний медичний університет імени І.Я. Горбачевського

АНАЛИЗ ДИАЛОГОВ В НОВЕЛЛЕ ТРУМЕНА КАПОТЕ «ЗАВТРАК У ТИФФАНИ»**Аннотация**

Исследованы структурные элементы и принципы анализа диалогов в новелле Трумена Капоте Завтрак у Тиффани. Анализ диалогов осуществлен по принципам Пола Грайса и Джеффри Лича. Отслежено значение диалогов в новелле. Сконцентрировано внимание на роли диалогов как одной из форм речи, при которой каждое высказывание прямо адресуется собеседнику и оказывается ограниченным непосредственно тематикой разговора.

Ключевые слова: анализ диалогов, принципы, феномен вежливости, взаимодействие, отвечать, поведение, очередность.

UDC 81'276.6:81'373

**LEXICAL STRATIFICATION OF VERBS IN THE TEXTS OF SCIENTIFIC STYLE
(ON THE BASIS OF THE ENGLISH SUBLANGUAGE
«ACOUSTICS AND ULTRASONIC ENGINEERING»)**

Diachenko H.F., Sirotenko T.V., Ershova Yu.A.

Odessa National Polytechnic University

The article is devoted to the description of the lexical features of verbal units functioning in the text corpora of scientific style. The texts, which are referred to «Acoustics and Ultrasonic Engineering» were taken as a material. All the verb list was divided into three lexical layers of vocabularies: common, general and terminological ones. Their (verbs) lexical and statistical characteristics were indicated. The statistical data allowed coming to the generalized conclusions about the dissimilarity, which can be observed in using the units of different lexical layers.

Keywords: frequency dictionary, lexeme, lexical stratification, probabilistic and statistical model, verb.

In modern linguistics one of the most attractive directions for researchers is corpus linguistics. Except for forming the corpora of national languages [11; 18], the corpus linguistics analyses the features of texts of various functional styles [9], including scientific functional style [3; 4; 24; 25].

The vocabulary of scientific texts was investigated at various levels: syntactic [20], morphological [13; 15], lexical [24], aspectual-temporal forms of the verb [23], etc. The works devoted to the description of statistical characteristics of scientific text corpora and their units are of special value. In recent years publishing of a number of branch frequency dictionaries has been the result of considerable achievements in this direction [8; 10; 12; 14; 16; 17; 19]. Formation of probabilistic and statistical models (frequency dictionaries) provides the way to create some preliminary concept about the functioning of various fragments of scientific and technical texts. Therefore compilation of new models, which was not analyzed earlier, promotes confirming the hypotheses about the peculiarities of units of the scientific functional style.

So in the present article the probabilistic and statistical model of technical area of knowledge «Acoustics and ultrasonic Engineering» (AUSE), which has not been created by linguists, who study linguostatistics, is used for the first time. It

is founded on the basis of scientific and technical journals of Great Britain and the USA: IEEE International Conference on Acoustics, Speech, and Signal Processing; The Journal of the

Acoustical Society of America; Acoustics Letters; Journal of the Audio Engineering Society; Acustica.

As the *object* of the research, one of the basic parts of speech functioning in AUSE text corpus – the verb has been chosen, and the list of these units has been taken from AUSE frequency dictionaries. The *goal* of the article is to present the description of lexical layers of verbal units. The basic *methods* which were used in the paper are as follows: the method of expert assessment, one of statistical methods of rank correlation, a number of methods of text corpora comparison.

In spite of the fact that all researchers admit that the vocabulary of the language of science is heterogeneous [5; 7], among linguists there is no consensus concerning classification of vocabulary of scientific and technical texts, and especially the quantity of stratification layers into which it is possible to divide all probabilistic statistical models. In this research we adhered to the point of view, according to which in the structure of a text corpus of any area of science one can distinguish more or less clearly three relatively independent

groups of vocabulary: common, general scientific and terminological vocabulary [2; 5].

A lot of researchers suppose that it is possible to select units of common and terminological layers of vocabulary practically accurately [19; 21; 24]. So, the lexemes of the common layer differ by their common meanings which are used in daily usage. As to the terms, they are included usually into the system of scientific concepts of this or that area of knowledge (in our case – AUSE), and can be easily detected by means of an expert assessment, i.e. interrogation of experts in «Acoustics and Ultrasonic Engineering». The units of the general scientific layer are very complex for detection because it is necessary to prove the degree of their termhood. It usually occurs as follows. Firstly, as these lexemes are usually common for many sublanguages of engineering, one should compare their usage in other areas of knowledge, which are not closely connected with its (AUSE) systems of scientific concepts, and to indicate the common units [17, c. 213]. That is why the list of the lexemes of general scientific AUSE layer was compared to the appropriating lists taken from the text corpora of «Motor Industry» [19], «Chemical Mechanical Engineering» [14] and «Electrical Engineering». Secondly, we can carry out the creation of the general scientific layer of the vocabulary by a statistical method formally, i.e. comparing ranked lists of the verbal units taken from the above mentioned frequency dictionaries and «The Teacher's Word book» by Thorndike E. and Lorge I. [22]. In this case the measure of termhood of verbs in AUSE sublanguage is the value of difference of numbers (ranks), between the verbal units of AUST frequency dictionary and ones of Thorndike E. and Lorge I. dictionary, in other words – the difference in the positions of verbs in these two compared dictionaries. The rank correlation was calculated by the formula $r_s = 1 - 6 \sum d^2 / N(N^2 - 1)$. We also would like to add, that if to consider stratification layers from the point of view of the arrangement of their units in lexical-statistical model, common lexemes are concentrated mainly in the high-frequency area of the model, the lexemes of the general scientific layer – in the next to the high-frequency area of the frequency dictionary, i.e. lower in the frequency list than common lexemes, and finally the units of the terminological layer are situated practically everywhere in the model (the frequency dictionary).

Verbal lexeme corpus is presented by 465 units. The common layer includes 202 words. As an example we give the most frequent verbs of this lexical layer: they are presented in the order of decreasing frequencies: be (F=9956), can (F=1115), have (F=1040), use (F=905), show (F=620), give (F=536), receive (F=405), obtain (F=365), will (F=345), may (F=292), make (F=261), follow (F=254), require (F=223), would (F=199), do (F=192), consider (F=191), find (F=186), see (F=183), correspond (F=178), study (F=159), describe (F=152), represent (F=152), must (F=151), present (F=138), support (F=137), note (F=131), take (F=131), become (F=130), express (F=116), know (F=102), shall (F=99), develop (F=95), write (F=90), apply (F=88), desire (F=87), include (F=85), result (F=84), achieve (F=82), say (F=73), associate (F=71), ap-

pear (F=70), observe (F=70), occur (F=70), should (F=69), form (F=68), choose (F=67), employ (F=67), satisfy (F=67), illustrate (F=65), vary (F=64), need (F=62), depend (F=59), lot (F=58), discuss (F=56), display (F=55), perform (F=54), consist (F=53), predict (F=53), allow (F=52), utilize (F=52), resolve (F=49), place (F=47), cause (F=46), concern (F=46), report (F=46), exist (F=44), improve (F=44), refer (F=44), remain (F=44), demonstrate (F=43), avoid (F=42), expect (F=42), involve (F=42), arise (F=41), generalize (F=39), introduce (F=39), arrive (F=36), differ (F=36), position (F=35), examine (F=34), lie (F=34), accomplish (F=33), effect (F=32), change (F=32), state (F=32), approach (F=31), regard (F=31), reach (F=30).

The group of general scientific verbs is presented by the units taking up an intermediate position between the common and terminological verbal lexemes. While investigating the lexical meaning of the units of this vocabulary layer it was revealed that the considerable part is made with the verbs which passed from the common layer and received other lexical status in the AUSE text corpus. General scientific verbs form the basis of the scientific text, since with their help the various phenomena, actions, processes in sublanguages of science and engineering are described and characterized. As a result of comparison of verbal unit lists of the mentioned-above text corpora in the aspect of definition of their (verbal units) belonging to various lexical layers, we have revealed that under interaction of sciences and penetration of separate areas of one sciences into others, the layer of general scientific verbs tends to widening. In the AUSE frequency dictionary 167 units have been selected in the group of general scientific verbs. The verbs are presented below in the order of decreasing their absolute frequencies. For example: provide (F=253), measure (F=227), determine (F=222), increase (F=208), assume (F=190), transform (F=175), define (F=169), set (F=159), compare (F=157), evaluate (F=127), operate (F=124), space (F=117), denote (F=113), reduce (F=107), F=92), delay (F=89), estimate (F=81), normalize (F=73), coordinate (F=72), match (F=69), specify (F=66), contain (F=65), design (F=65), substitute (F=65), yield (F=63), record (F=62), generate (F=61), lead (F=59), relate (F=58), decrease (F=57), couple (F=55), separate (F=54), connect (F=53), toot (F=53), limit (F=51), locate (F=51), drive (F=50), fix (F=50), approximate (F=49), odd (F=48), investigate (F=48), average (F=47), mini-mize (F=47), move (F=47), multiply (F=47), solve (F=47), combine (F=46), construct (F=46), simplify (F=42), adjust (F=40), comprise (F=40), replace (F=38), sum (F=38), carry (F=37), complicate (F=37), extend (F=37), integrate (F=37), depict (F=36), hold (F=36), select (F=36), mismatch (F=35), modify (F=35), mount (F=35), switch (F=34), bound (F=33), divide (F=33), maximize (F=33), distribute (F=31), equal (F=31), implement (F=31), adapt (F=30), expend (F=30). The terminological layer contains the fewest number of units – just 56 words. Verbs-terms, as well as nouns-terms, express scientific concepts about subjects and phenomena of the environmental reality, but on the other level – the one of move-

ment, dynamics, process which follows from the verb function to denote the process. Especially, it can be noticed when terminological verbs function in concrete implementation. There are the following verbal terminological units in AUSE sublanguage (in the order of decreasing their absolute frequencies): process (F=224), compute (F=119), plot (F=119), damp (F=114), calculate (F=103), indicate (F=99), radiate (F=98), transmit (F=97), sample (F=73), steer (F=72), weight (F=71), derive (F=70), shade (F=65), control (F=64), close (F=62), focus (F=60), cancel (F=57), back (F=53), range (F=53), water (F=52), scan (F=48), echo-send (F=46), reflect (F=41), transfer (F=41), suppress (F=37), scatter (F=36), filter (F=35), illuminate (F=35), simulate (F=34), excite (F=33), start (F=33), maintain (F=32), constrain (F=30), load (F=30), shield (F=29), spread (F=29), analyze (F=28), detect (F=28), phase (F=28), rear (F=28), vibrato (F=28), absorb (F=27), align (F=27), center (F=26), propagate (F=26), truncate (F=26), cuff (F=25), stagger (F=24), vanish (F=24), bear (F=23), correlate (F=22), sense (F=22), aim (F=21), dash (F=21), decorrelate (F=21), restrict (F=20), segment (F=20), jam (F=19), read (F=19), taper (F=19), degenerate (F=18), monitor (F=18), overlap (F=18), perfect-focus (F=18), refract (F=18), corrupt (F=17), pulse (F=17), rank (F=17), screw (F=17), synthesize (F=17), tune (F=17), beam steer (F=16), cut (F=16), entail (F=16), aerate (F=15), decay (F=15), encode (F=15), extract (F=14), modulate (F=14), slot (F=13), fasten (F=12), program (F=12), seal (F=12), attenuate (F=11), sandwich (F=11), assemble (F=10), converge (F=10), deviate (F=10), emit (F=10), fade (F=10), fold (F=10), insonify (F=10), isolate (F=10), photograph (F=10), plane (F=10), strike (F=10).

The data on verb stratification layers of the scientific field «Acoustics and Ultrasonic Engineering» are tabulated. The information on the number of word usage, which belongs to this or that lexical

layer, giving the chance to calculate their percentage, is presented in the table.

№	Lexical layers	Verb number	Word usage number	Verb percentage, %
1	Common verbs	202	24324	43,44
2	General science verbs	167	7003	35,91
3	Terminological verbs	96	3360	20,64
	Total	465	34687	99,99~100

As indicated in the table, the basic quantity of the verbs in the simulated AUSE sublanguage is not presented by only terminological vocabulary, which is characteristic for the given area and serves a medium for only professional communication, but by common and general scientific units which provide the means for description of phenomena of communicative orientation. This can be explained by the fact that the distinctive feature of the texts on Acoustics and Ultrasonic Engineering, as well as the majority of scientific and technical texts of other fields of knowledge, is the orientation to accomplish special tasks with the help of summarizing description of generalizing character.

On the basis of the foregoing we can draw the following conclusions. The verbal units of AUSE probabilistic and statistical model (frequency dictionary) can be divided into three lexical layers: common, general scientific and terminological. They are presented by various numerical values. The largest group makes common vocabulary verbs, the second place occupies the general scientific vocabulary, the least group are the terms. The quantitative data confirm the results of lexical descriptions received by other researchers during statistical calculations considering lexical features of scientific text corpus units [21; 23-25].

References:

1. Алексеев П. М. Частотный англо-русский словарь-минимум / П. М. Алексеев, М. Е. Каширина, Е. М. Тарасова. – М.: Воениздат, 1980. – 299 с.
2. Андреев Н. Д. Статистико-комбинаторные методы в теоретическом и прикладном языковедении / Н. Д. Андреев. – Л.: Наука, 1967. – 404 с.
3. Аннотированная справка по научным результатам НИР, полученным на I и II этапах «Речевой стандарт современной научной коммуникации: пути формирования и технологии описания». – М., 2012. – 20 с.
4. Антошинцева М. А. Учебно-научная речь как область взаимодействия научного и образовательного дискурса в условиях смены речевого стандарта / М. А. Антошинцева – 2011. – С. 106-111. – (Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение; № 3).
5. Береснев С. Д. Что такое научный функционально-речевой стиль / С. Д. Береснев // Иностранные языки в школе: 1961 – № 6. – С. 89-101.
6. Глушко М. М. Стратификация лексики языка научной литературы / М. М. Глушко // Функциональный стиль общенаучного языка и методы его исследования. – М.: Изд-во МГУ, 1974. – С. 77-93.
7. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
8. Дьяченко Г. Ф. Методические указания по работе с английской специальной лексикой для студентов специальности «Акустика и ультразвуковая техника» (частотный словарь-минимум) / Г. Ф. Дьяченко, В. Ю. Фалькова. – Одесса: Изд-во ОПИ, 1985. – 60 с.
9. Захаров В. П. Корпусная лингвистика: уч.-метод. пособие / В. П. Захаров. – С-Петербург: СПбГУ, 2005. – 48 с.
10. Кочеткова В. К. Частотный французско-русский словарь-минимум по электронике / В. К. Кочеткова. – М.: Воениздат, 1975. – 158 с.
11. Лесная М. И. Обзор основных лингвистических корпусов английского языка / М. И. Лесная // II Всеукраїнська науково-практична конференція «Інтелектуальні системи та прикладна лінгвістика». – ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – С. 51-53.
12. Манасян Н. С. Частотный англо-русский словарь-минимум по квантовым генераторам / Н. С. Манасян. – М.: Воениздат, 1983. – 272 с.
13. Милыева Л. И. Структурно-семантическое исследование словообразовательных вариантов существительных в современном английском языке (парадигматический аспект): автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. И. Милыева. – Пятигорск, 1984. – 25 с.

14. Неврева М. Н. Методические указания по работе с английской специальной лексикой для студентов специальности «Химическое машиностроение» (частотный словарь-минимум) / М. Н. Неврева. – Одесса: Изд-во ОПИ, 1984. – 80 с.
15. Неврева М. Н., Дьяченко Г. Ф., Шапа Л. Н. Генезис именных префиксальных морфем в английских текстах научного функционального стиля / М. Н. Неврева, Г. Ф. Дьяченко, Л. Н. Шапа // Вісник харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – 2014. – № 1103 – С. 155-159.
16. Нелюбин Л. Л. Частотный англо-русский военный словарь-минимум (подъязык штабных документов Армии США) / Л. Л. Нелюбин. – М.: Воениздат, 1974. – 224 с.
17. Пиотровский Р. Г. Выступление на совещании по лингвистическим проблемам, научно-технической терминологии / Р. Г. Пиотровский, С. В. Ястребова // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М.: Наука, 1970. – С. 212-217.
18. Программа фундаментальных исследований Президиума РАН «Корпусная лингвистика». – М.: РАН, 2012.
19. Томасевич Н. П. Методические указания по работе с английской специальной лексикой для студентов специальности «Автомобилестроение» (частотный словарь-минимум) / Н. П. Томасевич. – Одесса: изд-во ОПИ, 1983. – 80 с.
20. Трофимова А. С., Данцевич Л. Г., Шапа Л. Н. Анализ интегрирующих и дифференцирующих особенностей жанров технических инструкций и формул изобретений для формирования единого подстиля / А. С. Трофимова, Л. Г. Данцевич, Л. Н. Шапа // Вісник харківського національного університету імені в.н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – 2014. – № 1102. – С. 155-159.
21. Шапа Л. Н. Формы и функции имен прилагательных в научно-техническом тексте (на материале английского подъязыка электроснабжения): Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Л. Н. Шапа. – Од., 1991. – 205 с.
22. Thorndike E., Lorge I. The Teacher's Word book of 30 000 words. – New York: Columbia University Teacher's college press, 1968. – 274 p.
23. Tsapenko L. E., Dyachenko G. F., Shapa L. N. Comparative analysis of the verbal word forms in the texts of scientific communication / L. E. Tsapenko, G. F. Diachenko, L. N. Shapa // Nauka i studia. Filologiczne nauki. – Przemysł (Polska), Publishing house Education and Science s.r.o. – 2015. – № 13 (144). – С. 53-62.
24. Tsinovaya M. V. The interaction between grammatical and lexical features of the constituents of modal constructions with the verb *с а n* (on the material of sublanguages of scientific-technical discourse) / M. V. Tsinovaya // Молодий вчений. – 2015. – № 2 (17). – Ч. V. – С. 132-136. [ISSN 2304-5809]. (м. Херсон).
25. Tsinova M. V. Lexical component of the second constituent of modal verb constructions in the texts of scientific-technical communication / M. V. Tsinova. – Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – 2014. – № 1125 (2014). – С. 48-54.

Дьяченко Г.Ф., Сиротенко Т.В., Ершова Ю.А.

Одеський національний політехнічний університет

ЛЕКСИЧНА СТРАТИФІКАЦІЯ ДІЕСЛІВ В ТЕКСТАХ НАУКОВОГО СТИЛЮ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ПІДМОВИ «АКУСТИКА ТА УЛЬТРАЗВУКОВА ТЕХНІКА»)

Анотація

Стаття присвячена опису лексичних особливостей дієслівних одиниць, які функціонують у текстових корпусах наукового стилю. В якості матеріалу були використані тексти, які відносяться до акустики і ультразвукової техніки. Весь список дієслів був розділений на три лексичних шару: загальнонавчаний, загальнонауковий та термінологічний. Визначені їхні (дієслів) лексичні та статистичні характеристики. Статистичні дані дозволили зробити узагальнюючі висновки про відмінності, які спостерігаються при використанні одиниць різних лексичних шарів.

Ключові слова: дієслово, ймовірно-статистична модель, лексична стратифікація, лексема, частотний словник.

Дьяченко Г.Ф., Сиротенко Т.В., Ершова Ю.А.

Одесский национальный политехнический университет

ЛЕКСИЧЕСКАЯ СТРАТИФИКАЦИЯ ГЛАГОЛОВ В ТЕКСТАХ НАУЧНОГО СТИЛЯ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ПОДЪЯЗЫКА «АКУСТИКА И УЛЬТРАЗВУКОВАЯ ТЕХНИКА»)

Аннотация

Статья посвящена описанию лексических особенностей глагольных единиц, функционирующих в текстовых корпусах научного стиля. В качестве материала были использованы тексты, которые относятся к акустике и ультразвуковой технике. Весь список глаголов разделен на три лексических слоя: общеупотребительный, общенаучный и терминологический. Определены их (глаголов) лексические и статистические характеристики. Статистические данные позволили сделать обобщающие выводы об отличиях, которые наблюдаются при использовании единиц различных лексических слоев.

Ключевые слова: глагол, вероятно-статистическая модель, лексическая стратификация, лексема, частотный словарь.

СУТНІСТЬ АБСУРДУ В ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Коляса О.В.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті поняття абсурду розглянуто крізь призму постмодерністської парадигми. Висвітлено зміст цього поняття залучаючи притаманні постмодерністському світогляду такі характерні риси як відмову від раціонального структурування світу, який постає як хаотичний, світу, де панує ентропія, аструктурність, відсутність причинно-наслідкових зв'язків. Акцентовано увагу на тому, що явище абсурду в рамках сучасної постмодерністської лінгвопоетики трактується як ненормативне використання семантичних, прагматичних чи синтаксичних ресурсів мови.

Ключові слова: абсурд, постмодерністський світогляд, відмова від раціональності, постмодерністська лінгвопоетика.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. У кожному епоху художнього світу відображена у художньому тексті виникає як «складний результат численних нашарувань варіантів нестереотипного бачення дійсності, її розуміння та оцінки» [1, 36].

Тема абсурдності сучасного життя та марності змінити щось у світі, відтак іронічного ставлення до соціальних і моральних цінностей, віддзеркалена у постмодерністському художньому тексті (далі – ПХТ), і в ХХІ ст. є об'єктом багатьох досліджень [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9 та ін]. Постмодерністські тенденції і настрої епохи відводять абсурду центральне місце в пошуках відповідей на значеннєві питання людства, в осмисленні соціальних ролей і соціальної ідентифікації особистості, реалізації її творчих потенцій в літературі і мистецтві. Тому в контексті нашого дослідження абсурд вважаємо одним з найважливіших понять, які характеризують сучасний соціокультурний простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зростання інтересу до явища абсурду завжди відбувалося у періоди культурних та історичних зламів [2, с. 519], під час протидії принципово різних життєвих домінант та опозиційних систем цінностей. Один з таких періодів людство переживає і сьогодні, коли, з одного боку, набуває оберті всієї глобалізація, а з іншого – відбувається процес переходу сучасних суспільних формацій до інноваційного розвитку. У цьому контексті абсурд починає розумітися як особлива модель поведінки і мислення (Л. Андрєєв, Г. Бояджієв, Г. Зверев, Б. Зінгерман, О. Свободін, Т. Якимович, Р. Корліс, Юд. Вебер, Дж. Гамільтон-Патерсон, Д. Секстон та ін.), яка набуває суттєвого значення під час трансформації культурних форм існування людини та реорганізації її життєвого простору.

Цікаво, що окремі наукові розвідки, присвячені розгляду мовного абсурду крізь призму опозиції понять «семантика», «сєнс», «значення», почали з'являтися ще починаючи з 60-70 років ХХ ст. (Ж. Делєз, В. Звєгінцев, М. Фуко). Основою «абсурду» як літературного напрямку цього періоду англійський дослідник М. Есслін називає абсурдистське світовідчуття – ідею тотальної абсурдності буття, що охопила світ після другої світової війни [10, 240]. Таким чином, серед більшості науковців не викликає сумнівів твердження, що абсурд – це констатація смислового, логічного, буттєвого і відповідно мовного безсил-

ля у виявленні організуючого начала в навколишньому світі.

В царині текстової семантики лінгвістів все частіше цікавили саме мовні способи і форми об'єктивації абсурду в художньому тексті (В. Карасик, І. Кобозєва, В. Новикова), а також розмежування явищ нєнсенсу та абсурду (О. Бабєлюк, О. Падучєва), абсурдних висловів і текстових (Т. Булигіна, Л. Короткова, О. Шмельов) чи комунікативних (С. Бабаєва, Ф. Бацевич) аномалій або мова абсурду загалом (І. Бражнікова).

Явище мовного абсурду переважно розглядали в комунікативно-прагматичному ракурсі: як види порушень текстових конвенцій (О. Кравець), комунікативних невдач (О. Падучєва, А. Смоліна), прагматичних аномалій (Н. Арутюнова, Т. Булигіна, О. Шмельов); аналізували різні рівні організації абсурдного тексту (В. Новикова), особливості аномального тексту (Н. Шаніна), патогенних текстів (Н. Слухай), категорії комічного (Д. Вайс, С. Івлева), зразки парадоксальної комунікації (Г. Сучкова), прагматичні колізії (Т. Радзівєвська) та ін.

Суттєвим внеском у дослідження мовного абсурду стало його трактування на рівні психолінгвістики – крізь призму дихотомій «осмислене – безглузде» (Н. Гамалєй), «значення – смисл», відображених у свідомості індивіда (О. Леонтєв). Остання дихотомія послугувала предметом спостереження у лінгвокультурологічних працях, де семантика абсурду та взаємодія структур значення і смислу були схарактеризовані на матеріалі лінгвокультурних концептів (В. Карасик, Н. Лук'янова).

У лінгвокультурологічному аспекті аналізувалася семантика абсурду та взаємодія структур значення і смислу в рамках лінгвокультурних концептів (В. Карасик, Ф. Успенський).

У лінгвопоетиці абсурд в художньому тексті інтерпретують як образ, що віддзеркалює реальність, яка виходить поза межі здорового глузду, *reductio ad absurdum* якоїсь ідеї (В. Задорнова, Г. Климовська). Найчастіше його появу зумовлює ототожнення елементів метафори або її різновидів (оксиморона, гротеску, парадоксу тощо). Аналогічно до цього детально було висвітлено поняття нєнсенсу (Н. Малащук-Вишневська), що є близьким до абсурду, проте не тотожним з ним, а також розкрито лінгвокогнітивні операції і процедури формування нових та прихованих смислів на матеріалі американської поезії модернізму та постмодернізму. У результаті утворюється екві-

валент істини, здатний за певних художніх або історичних умов зарекомендувати себе як абсурд.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Актуальність статті зумовлена орієнтованістю антропологічної лінгвістики на вивчення зв'язку між мовою, мисленням і культурою, на виявлення способів та механізмів утворення, зберігання та актуалізації алогічної інформації акумульованої в мовних засобах вираження абсурду постмодерністського художнього тексту.

Мета статті – визначити основні ключові характеристики поняття абсурду як лінгвопоетичного феномену шляхом систематизації та узагальнення теоретичного матеріалу з цієї проблематики у постмодерністській лінгвопоетиці.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши й осмисливши визначення поняття абсурду в теоретичних джерелах постструктуралізму загалом та постмодерністській поетиці зокрема, пропонуємо наше бачення цієї філософсько-культурологічної категорії.

Відомо, що постмодернізм відображає загальний абсурд життя, розрив соціальних і духовних зв'язків, втрату моральних орієнтирів у світі. А отже, абсурд стає головним естетичним принципом постмодернізму. Він суперечить будь-якій логіці та знанням людини про навколишній світ, а тому не підлягає розумінню й смислово поясненню.

«Суть цієї оцінної категорії полягає в протиставленні світу звичайного, нормального і світу перевернутого» [12, 44]. Звідси цілком слушним видається визнання того, що, поряд із нормальним світом, існує світ, закони якого для нас незбагненні й існування в якому позбавлене сенсу. Погоджуючись із В. Карасиком, вважаємо абсурд такою ситуацією, потрапляючи в яку людина усвідомлює інтелектуальну перешкоду. Якщо цю перешкоду вона здатна подолати, то з'являється нове розуміння й пояснення певних звичних її уявлень, якщо ж ні, то побутове спілкування в рамках звичних орієнтирів повсякденного буття перетворюється на гру співрозмовників, завершення якої гумористичне. Глибше розуміння абсурду передбачає онтологічну смисложиттєву катастрофу, утрату смислу або ж цілковиту відмову від раціонального сприйняття певної ситуації, від пошуку її об'єктивних причинно-наслідкових зв'язків.

Принагідно зауважимо, що абсурд епохи модернізму був передусім емоційним протестом проти відчуження від світу. У філософії екзистенціалізму та художній літературі він представлений розмаїттям форм вираження переживань втрати сенсу життя. У цьому випадку абсурд якраз і виступає інтелектуальною перешкодою, що чинить опір пізнанню навколишнього світу. Модерністи намагаються здолати її за допомогою сміху, карнавалізованих ситуацій, коли все стає навпаки. Це допомагає їм прийти до раціонального, знайти логіку у здійсненні вчинків.

В епоху постмодернізму поняття абсурду розширюється, воно уже не вміщується у традиційне словникове значення «недоладний», «безглуздий», а набуває глибокого морально-філософського сенсу. Абсурд слугує відображенням «найбільш суттєвих тенденцій нашого часу, відтворенням стану сучасної людини, що дисгармонізує з природою, світом, іншими людьми, самим собою» [10, 23]. Су-

голосним наведений дефініції є розуміння абсурду французьким автором-абсурдистом Е. Йонеско, який стверджував, що «абсурд – це те, що позбавлене мети... Відрізана від своїх релігійних, метафізичних і трансцендентальних коренів, людина є загубленою, а всі її дії стають безглуздими, марними, абсурдними» [там само].

Суттєвий вплив на творчість письменників-постмодерністів здійснили представники екзистенціалізму, зокрема їхні філософсько-естетичні ідеї абсурду, абсурдності існування, вибору, відчуження, самотності і смерті Ж. П. Сартр і К. Камю. Це виражено в алогізмі слів і вчинків персонажів, просторово-часовими зсувами, відсутністю причинно-наслідкових зв'язків. Іншим вагомим джерелом абсурдистських ПХТ стала естетика сюрреалізму. Вона реалізовується у знятті опозиції між реальним, буденним і сюрреальним – містичним, уявним, надприродним і галюцинаційним; натуралістичні деталі співіснують з нереальним контекстом.

У постмодерністській поетиці абсурд має зовсім іншу природу. Він передбачає загальну відмову від раціонального структурування світу, який постає як хаотичний, світу, де панує ентропія, аструктурність, відсутність причинно-наслідкових зв'язків. Цей світ жахливий і химерний. Він відлякує своєю запутаністю й невизначеністю, глибиною кризи й безвиході. Тому не випадково у ПХТ превалюють такі просторові координати, як лабіринт, яма, прірва, глухий кут, стіна тощо (І. Бехта).

Художній світ у постмодерністських творах не має завтрашнього, не має розвитку, він замкнений лише сам у собі. Цілковито погоджуємося з дослідниками ПХТ у тому, що художній світ в цих творах зображується з позиції «ідеологічного поліфонізму» (термін М. Бахтіна), який реалізується в поєднанні різноманітних елементів, стилів, цитат, ремінісценцій. Неоднозначність і суперечливість постмодерністської світобудови приводить до того, що правом на кінцеву істину про світ не володіє ніхто. Д. Затонський зазначає: «Немає у цьому світі нічого певного, остаточно завершеного: ні морального витоку, який не може бути переглянутий, ні морального заохочення, яке ніколи й нікому не здається незаслуженим».

Постмодерністський твір – це так званий умовний текст і умовний світ. Все у ньому підпорядковується правилам естетичної гри. Ігрове начало є необхідною умовою написання творів постмодернізму. У читачів виникає враження, що герої не живуть, а граються в життя. І автор начебто не пише, а грається в літературу, грається з читачем. За законами гри, в постмодерністських творах можуть відбуватися різноманітні події на грані реального та нереального, оскільки саме гра дає можливість вільного переходу з одного часу в інший, з дійсності – у світ підсвідомості.

Спіраючись на розуміння поняття абсурду в площині постмодерністської поетики, вважаємо коректним розглядати абсурд як інтелектуальну перешкоду сприйняття дійсності, що зумовлює когнітивний дискомфорт. У цьому разі абсурд співвідноситься з нерозумінням, але це особливе нерозуміння, передусім усвідомлення відсутності смислу там, де він має бути. Наприклад, читаючи текст, у якому значення слів зрозумі-

лі, але позбавлені взаємозв'язку, постаємо перед неможливістю раціональної його інтерпретації. У зв'язку з цим читач відчуває сильний інтелектуальний дискомфорт і сприймає такий текст (комунікативну ситуацію) як абсурдний.

Висновки і пропозиції. У постмодерністській поетиці абсурд віддзеркалює безглуздість світу, хаотичного, алогічного, у якому панує ентропія, аструктурність, відсутність причинно-наслідкових зв'язків. З огляду на це «гнів, відчай, зростаюча безвихідь, параліч теперішнього і май-

бутнього, невлаштованість буття, брехня, обман, фанатизм, злість, ненависть, насилля, варварство, постійне відчуття тривоги, страх відповідальності, втеча від свободи, відсутність вибору, спустошення, душевна втома, беззахисність, безглуздість боротьби, приреченість, безплідність зусиль, відсутність святого в житті, тотальна вина, байдужість, самотність, взаємна ненависть, жажливе блюзнірство прекрасного нового світу» (В. Андрієвська) стають основними темами постмодерністських абсурдистських творів.

Список літератури:

1. Андрієвська В. В. Аномальний художній світ французької драматургії абсурдизму: семантико-когнітивний та лінгвопрагматичний аспекти / В. В. Андрієвська. – Луцьк, 2013. – 200 с.
2. Барт Р. Избранные работы: семиотика и поэтика / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
3. Бабелюк О. А. Поетика постмодерністського художнього дискурсу: принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми): автореф. дис. ... д-ра філол. наук / О. А. Бабелюк. – Київ, 2010. – 32 с.
4. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: от психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. – М.: КомКнига, 2006. – 288 с.
5. Кравченко О. В. Семиотика абсурда / О. В. Кравченко // Вопросы теории языка и методики преподавания иностранных языков. Сб. трудов Международной научной конференции. – Таганрог: ТГПИ, 2007. – С. 107-114.
6. Хомский Н. Язык и мышление. – М., 1972. – 126 с.
7. Эпштейн М. Н. Игра в жизни и в искусстве / М. Н. Эпштейн // Парадоксы новизны. – М.: Сов. писатель, 1988. – С. 276-303.
8. Freeman M. G. Making Sense of (Non)Sense: Why Literature Counts / Margaret G. Freeman // In Search of (Non)Sense. Literary Semantics and the Related Fields and Disciplines (12-14 October): fourth International Conference of the International Association of Literary Semantics (IALS). – Krakow: 2006. – P. 33.
9. Gardner M. Oddities and Curiosities of Words and Literature (Gleanings for the Curious) by C. C. Bombaugh / M. Gardner. – N.Y.: Dover Publications Inc., 1961. – 375 p.
10. Hassan I. The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture / I. Hassan. – Ohio: Ohio State University Press, 1987. – 268 p.
11. Holquist M. What is a Boojum? Nonsense and Modernism / M. Holquist // Yale French Studies. – № 43. – 1969. – P. 145-164.
12. Stewart S. Nonsense. Aspects of Intertextuality in Folklore and Literature / S. Stewart. – London: The Johns Hopkins University Press, 1978. – 228 p.
13. Tigges W. The Anatomy of Nonsense / W. Tigges // Explorations in the Field of Nonsense. – Publisher Amsterdam: Rodopi, 1987. – P. 23-47.
14. Tsur R. Playing By Ear and the Tip of the Tongue: Precategorical Information in Poetry / R. Tsur. – John Benjamins B. V. – 2012. – 309 p.

Коляса Е.В.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

СУЩНОСТЬ АБСУРДА В ПОСТМОДЕРНИСТСКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Аннотация

В статье понятие абсурда рассмотрено сквозь призму постмодернистской парадигмы. Освещены содержание этого понятия, привлекая присущи постмодернистскому мировоззрению такие характерные черты как отказ от рационального структурирования мира, который предстает как хаотический, мир, где царит энтропия, аструктурность, отсутствие причинно-следственных связей. Акцентируется внимание на том, что явление абсурда в рамках современной постмодернистской лингвопоетики трактуется как ненормативное использование семантических, прагматических или синтаксических ресурсов языка.

Ключевые слова: абсурд, постмодернистское мировоззрение, отказ от рациональности, постмодернистская лингвопоетика.

Kolyasa O.V.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

THE ABSURD ESSENCE IN POSTMODERN LITERARY TEXT

Summary

The article deals with the notion of the absurd in the light of postmodern paradigm. The content of this concept is researched using inherent to postmodern outlook such characteristic features as a rejection from the rational structuring of the world, which is viewed as a chaotic, the world with entropy, loss of structure. The phenomenon of absurdity in modern postmodern lingua-poetics is treated as non-normative use of semantic, pragmatic and syntactic resources of language.

Keywords: absurd, interdisciplinary paradigm, the humanities, key approaches.

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДІЄСЛОВА ПСИХІЧНОГО СТАНУ» В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Коренькова О.А.

Міжнародний гуманітарний університет

Стаття присвячена дослідженню дієслів психічного стану у сучасній українській мові. Дослідження проведено на основі словникової вибірки із тлумачного словника української мови та роману Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу». Головну увагу приділено розгляду дієслів психічного стану, як окремої лексико-семантичної групи дієслів, а також їх семантичної класифікації. У статті розглядаються основні підгрупи дієслів, що у роботі ми відносимо до поняття дієслів психічного стану. Окрім того, досліджується частотність дієслів, що відносяться до даної групи.

Ключові слова: дієслова психічного стану, семантична класифікація, лексико-семантичні групи, емотивні дієслова, когнітивні дієслова.

Постановка проблеми. Дієслово називає процес, дію або процесуальний стан і таким чином є основною одиницею мови, що представляє дійсність як рух і за допомогою своїх граматичних категорій відносить цю дійсність до часу – реального або гіпотетичного, а також до суб'єкта або об'єкта дії [15, с. 21]. Проаналізувавши семантичні класифікації дієслів української мови [3, 5] бачимо, що серед них є багато спільних лексико-семантичних груп, проте є й такі, що не пересікаються між собою. До спільних можна віднести дієслова: дії, руху, стану, процесуальні, соціальних та ментальних дій, релятивні (відношення), місцеперебування, буття, характеристичні. До відмінних належать дієслова: екзистенційні, володіння [5, с. 9], звучання та звуконаслідування, дієслова на позначення виникнення, появи, настання, модальні дієслова, фазові дієслова [3, с. 8].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дієслова психічного стану (далі ДПС) українські лінгвісти зазвичай виокремлюють, як підгрупу дієслів стану і процесу, до якої також відносять дієслова фізіологічного стану, дієслова на позначення переходу із одного стану в інший, дієслова на позначення фізіологічних процесів [3, 5, 6, 8, 9, 10]. Огляд теоретичної літератури виявив, що ДПС розглядаються, як підгрупа дієслів стану.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Актуальність даного дослідження зумовлена тим фактом, що дієслова психічного стану не вивчалися на семантичному рівні, як окрема лексико-семантична група (далі ЛСГ).

Мета статті полягає у визначенні поняття ДПС та їх семантичної класифікації. Об'єктом дослідження виступають дієслова психічного стану в сучасній українській мові. Предметом дослідження є семантичні особливості ДПС у сучасній українській мові. Матеріал дослідження становлять 883 ДПС відібрані методом суцільної вибірки із тлумачного словника української мови та роману Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу».

Викладення основного матеріалу. Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки відзначається підвищеним інтересом до семантичних аспектів дослідження мови на всіх рівнях. Особливого поширення набуло вивчення смислової структури слова, яка тлумачиться як складна динамічна єдність системно зв'язаних і взаємодіючих ком-

понентів, що функціонує у мові на основі різних кількісних та якісних співвідношень таких компонентів. Зважаючи на дуалістичний характер, особливу увагу дослідників нині привертає семантика дієслова як лексико-семантичного та граматичного класу слів.

Семантична структура дієслів найбільш неоднозначна із усіх категорій. Семантичні якості морфологічних одиниць визначаються не тільки їх стилістичними ознаками, а й різного роду відтінками та якостями, пов'язаними із такими категоріями як стиль. Початок вивчення семантики дієслів емоцій було засновано роботою Л. Йорданською, де дієслова психічного стану поділено на два класи – емоційного стану й емоційного ставлення. До дієслів стану відносяться дієслова, утворені від різних за частиномовною належністю мотиваційну основу, що поєднують у своєму значенні сему каузації зі значенням зміни стану суб'єкта, яку він набуває під впливом каузатора. Дієслова психічного стану – це дієслова, семантика яких відбиває значення каузації з вказівкою на психічний стан.

Опис семантики характеризується двома підходами: 1) семасіологічним, тобто семантика певного словотворчого афікса описується на основі виділення типів похідного дієслова, які утворюються за допомогою цього афікса та 2) ономасіологічним, за яким дієслова з різними афіксами або безафіксні об'єднуються в групи на основі тотожності семантичного відношення з морфологічною основою [9, с. 82]. Для класифікації семантичних типів ДПС у роботі застосовано ономасіологічний принцип, при якому дієслова з різними афіксами об'єднуються на основі тотожності семантичних ознак. Реалізація семантичних ознак у значенні ДПС дозволяє поділити їх на чотири підгрупи: 1) дієслова почуття, 2) дієслова психічного впливу, 3) емотивні дієслова, 4) когнітивні дієслова.

Дієслова психічного стану використовуються у мові для передачі емоційного, почуттєвого, розумового, інтелектуального стану істоти, спричиненого певним впливом оточуючого світу. Виходячи з семантичного значення дієслів за тлумачним словником української мови, до ДПС відносимо:

1) Дієслова почуття. У психології поняття «почуття» та «відчуття» мають різне значення, відчуття трактується як психічний процес, що полягає у відображенні мозком властивостей предметів і явищ об'єктивного світу, а також

станів організму при безпосередньому впливові подразників на відповідні органи чуття [13, с. 29], тобто відображає властивості речей і явищ, які існують незалежно від людини. У свою чергу, почуття – «психічні стани і процеси, в яких відображено емоційний бік духовного світу людини, її суб'єктивне переживання подій і емоційне ставлення до навколишньої дійсності» [13, с. 129], тобто у почуттях ми переживаємо своє ставлення до навколишніх речей і явищ. Відчуття говорять про самі речі, а почуття – про те, як людина ставиться до цих речей, який стан вони викликають у ній. Таким чином, дієслова почуття – це дієслова, що виражають складне поєднання різного роду відчуттів, а також специфічні людські, узагальнені переживання ставлення до людських потреб, задоволення або незадоволення яких викликає позитивні або негативні емоції – радість, любов, гордість або сум, гнів, сором тощо.

Тлумачний словник української мови, окрім приведених значень, вказує, що дієслово *відчувати* означає переживати якое почуття [14а, с. 337], а дієслово *почувати* зображає психічні відчуття людини [14б, с. 853]. Тому дієслова, що позначають почуття та відчуття у роботі ми відносимо до однієї лексико-семантичної підгрупи дієслів почуття (далі ДП), наприклад: (1) ... *Світ любить закоханих, бо лиш вони в туній монотонності буднів ще дають йому надогод, що насправді він інакший, ліпший, ніж звик про себе думати...* [17, с. 114]. У реченні (1) ДПС *любити* має значення «відчувати глибоку відданість, прив'язаність до кого-небудь» [14б, с. 113].

2) Дієслова психологічного впливу – дієслова, що називають дії, які агенс (далі Аг) виявляє стосовно пацієнсу (далі Рат), наприклад: (2) ... *Стояв, розпромінений своїм звершенням, і чекав на похвалу, аж шкода було його розчаровувати* [17, с. 107]. У реченні (2) дієслово психічного впливу (далі ДПВ) у складі ДПС *розчаровувати* має значення «вселяти в кого-небудь розчарування ким-, чим-небудь» [14в, с. 206], тобто Аг справляє вплив на Рат, змінюючи його ставлення до бенефактиву на негативне. Результатом таких дій є цілеспрямована зміна психічного стану об'єкта, тобто до значення дієслів психічного впливу входить сема цілі. Ціллю впливу може виступати:

- приведення об'єкта до того чи іншого психічного стану, наприклад: (3) ... *Вона вразила тебе своїм стеряно плаваючим, питальним водянистим зором, котрий ніби шукав, за що зачепитися...* [17, с. 88]. У реченні (3) ДПВ *вразити* набуває значення «викликати почуття подиву, захоплення» [14а, с. 384], на відміну від речення (2), Аг впливає на Рат із ціллю викликати позитивне ставлення до бенефактиву;

- зміна психіки об'єкта, наприклад: (4) ... *Поки ти, сама себе накручуючи, тлумачиш їм, що не було в Гоголя, такого, який він був, натоді іншого вибору, окрім як писати по-російськи!...* [17, с. 36]. У реченні (4) ДПВ *накручувати* «поширено прищеплювати певні думки» позначає, що Аг справляє вплив на ментальні властивості Рат, тим самим викликаючи зміну його психічного стану [14б; 280];

- навчання та виховання об'єкта, наприклад: (5) ... *Говорила крізь зуби в хвилини роздратування, трусячи головою й сама себе гамуючи їдкою посмішкою або ж, травлячи післясьмак*

чергової обиди... [17, с. 10]. У реченні (5) ДПВ *гамувати* «утихомирювати» [14а, с. 411] зображає, що Аг цілеспрямованим впливом прищеплює Рат певний спосіб поведінки та вираження емоцій.

3) Емотивні дієслова – дієслова, що виражають переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя; душевне переживання, почуття людини, чуття, почування, пристрасті, пасії, переживання [14а, с. 645]. У трактуванні В. Шаховського, емоційність є чутливістю людини до емоціогенних ситуацій та її емоційною (чуттєвою) реакцією на них, тоді як емотивність є іманентно притаманною мові властивістю виражати засобами мови емоційність як психічний стан, відобразити в семантиці мовних одиниць емоційні відношення мовців через план змісту і план вираження. При цьому підкреслюється, що емотивність як важливий елемент прагматики мови втілює в собі функцію впливу й виступає стимулом для емоційності мовця [10, с. 23-26].

У роботі до емотивних дієслів (далі ЕД) ми відносимо:

- дієслова, які позначають зовнішній прояв емоцій, тобто складний стан організму, що припускає тілесні зміни поширеного характеру (мімічні прояви, жести та ін.), наприклад: (6) ... *В п'ятнадцять років вона звалилася з депресією...цільми днями валялася в постелі й істерично плакала...* [17, с. 127]. У словниковому значенні ДПС *плакати* «тужити за ким-небудь, чим-небудь, проливаючи сльози» [14, с. 685] вказується переживання людини, що спричинює зовнішній прояв емоції;

- дієслова, які позначають емотивне ставлення людини, тобто той або інший характер поведінки з ким-небудь, наприклад: (7) ... *Наплювати, дарма, аби тільки вилапатися, вирачкуватися з колії...* [17, с. 97]. У переносному значенні ДПС *наплювати* «виявити до кого-небудь зневагу, презирство, байдужість» [14, с. 292] позначає негативне ставлення Ехр до Рат;

- дієслова, які позначають емотивний стан, тобто зображають психічне самопочуття об'єкта (істоти). У роботі емоційні стани розглядаються як емоційна складова психічних станів, наприклад: (8) ... *Од чого мужики, не в'їхавши, до чого воно, розуміється, шаліють, а потім ти їх кидаєш...* [17, с. 128]. ДПС *шаліти* «ставати надмірно збудженим від якогось сильного почуття» [14, с. 789] позначає, що Ехр знаходиться у стані надмірного хвилювання, несамовитості;

- дієслова, які позначають психічне зусилля, тобто дієслова, що виражають психічні стани, що вимагають певного роду зусиль, наприклад: (9) *Старалася щиро, на совість...* [17, 9]. У реченні (9) ДПС *старатися* «докладати зусиль, щоб зробити що-небудь» [14, с. 415] виражає докладання Ехр певних духовних сил для отримання бажаного результату;

- дієслова, які позначають поведінку, тобто такі ДПС, що виражають перебування Ехр у психічному стані, що супроводжується певною сукупністю дій і вчинків, манерою поведінки, реакцією на вплив Аг, наприклад ЕД у складі ДПС *споважнити* має лексичне значення «стати внутрішньо серйозним, поважнішим, зрілим» [14в, с. 383], тобто позначає, що Ехр виражає серйозність, поважність у поведінці.

4) Когнітивні дієслова. Цю групу розглядають в мовознавстві під різними термінами: «ментальні дієслова», «дієслова розумової/інтелектуальної діяльності», «інформаційні дієслова», «епістемічні дієслова», «метареферентивні дієслова» та «когнітивні дієслова». Під ментальними дієсловами розуміють або дієслова мислення, або дієслова, які описують ментальність [6, 11]. В. Крофт зараховує до ментальних дієслів, або «психічних» дієслів (psych verbs), перцептивні, когнітивні та емотивні дієслова [12, с. 55]. Термін «розумова/інтелектуальна діяльність» не завжди вдалий, оскільки зосереджує увагу на акціональному характері дієслів, і водночас є група стативних когнітивних дієслів. Хоч, звісно, його можна сприймати як синонім до терміна «когнітивний». Для інформаційних дієслів, за визначенням Г. Сильницького, обов'язковим компонентом значення є різні види оброблення інформації у психіці людини або тварини. До «тематичного комплексу» інформаційних дієслів належать дієслова зі значеннями сенсорного або інтелектуального сприйняття, емоційного та волітивного стану, мовлення. У класифікації Г. Сильницького інформаційним дієсловам протиславлені енергетичні та онтологічні дієслова. Епістемічні дієслова – обмежене коло дієслів на позначення епістемічної модальності, які до того ж вимагають чітко визначеного контекстуального вживання, тож термін «епістемічні дієслова» є вдалішим для досліджень з функціональної граматики. Термін «метареферентивні дієслова» наголошує на номінативній сутності лексем та має екстралінгвальне забарвлення, нерідко використовується у філософії та психології. Ми віддаємо перевагу терміну «когнітивні дієслова» (далі КД), який не викликає застережень у західних дослідників і зустрічається на слов'янських просторах: у білоруської дослідниці О. Руденко, російської дослідниці О. Льчук та ін. [2, с. 29].

У роботі до КД відносимо ті, що позначають:

- сприйняття інформації, наприклад: КД *сприймати* у семантичному значенні «ставитися до чого-небудь, реагувати на щось певним чином, відображаючи у своїй свідомості предмети та явища об'єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття [11в, с. 397];

- осягання розумом, наприклад: КД *осягати* у семантичному значенні «вивчати, твердо засвоювати що-небудь» [14б, с. 500];

- оцінювання, наприклад: КД *оцінювати* у семантичному значенні «визначати якість цінності, достоїнства і т.ін. кого-, чого-небудь, характеризувати; складати уявлення, робити висновки, визначати суть, характер, значення, роль чогось» [14б, с. 508];

- визначення, наприклад: КД *визначати* у семантичному значенні «встановлювати, розпізнати

навати що-небудь за певними ознаками, розкрити суть чого-небудь, характеризувати, формулювати, робити визначення» [14а, с. 209];

- кваліфікування чого-небудь, наприклад: дієслово *кваліфікувати* у семантичному значенні «оцінювати, визначати якість чого-небудь» [14б, с. 823];

- правильне сприйняття думок та почуттів інших [14в, с. 202], наприклад: (10) ...*Ну як мислимо, що двоє недурних людей, які здолали стільки перепон, щоб бути разом, негодні були елементарно порозумітися* [17, с. 86]. У реченні (10) КД *порозумітися* «досягати взаємопорозуміння, згоди з ким-небудь» [14б, с. 811] позначає когнітивний процес, в якому Ехр знаходить спільну мову із Раі, тобто вносить ясність у їх взаємини.

Висновки даного дослідження та перспективи. Найчисленнішою за своїм лексичним значенням в українській мові виявилася підгрупа дієслів почуття (35%), дієслів психічного впливу (28%) та емотивних дієслів (27%). Крім того, було виявлено невелику кількість дієслів, що відносяться до підгрупи когнітивних дієслів (10%) (див. рис. 1).

Лексико-семантична група дієслів психічного стану має складну сутність, особливо на семантичному рівні, та потребує подальшого дослідження. Значення однієї лексеми визначається її системним зв'язком у структурі певних лексико-семантичних об'єднань, але семантичне значення має у різних лексем неоднакову ступінь виявлення. Здебільшого така якість властива лексемам, що займають центральне положення у складі лексико-семантичної групи.

Частотність підгрупи дієслів почуття може пояснюватись тим фактором, що сфера почуттів в психологічному стані людини зазвичай домінує над іншими, тобто має найбільшу потребу у виявленні до зовнішнього світу.

Рис. 1. Дієслова психічного стану в українській мові
Джерело: Розробка автора

Список літератури:

1. Горохова І. В. Лексико-семантичне поле дієслів зі значенням розумової діяльності / І. В. Горохова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – Випуск 3: збірник наукових праць / За ред. А. В. Корольової. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 196 с.
2. Ділай І. Когнітивні дієслова в лексико-семантичній системі англійської мови: історія та перспективи дослідження / І. Ділай // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – Вип. 22. – Львівський університет, 2014. – 37 с.

3. Дишлева С. М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / С. М. Дишлева // НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2008. – 18 с.
4. Кумейко Т. А. Субстанціальні характеристики дієслів інформаційної діяльності / Т. А. Кумейко // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки. – 2013. – Кн. 2. – 224 с.
5. Леута О. І. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі: автореф. дис. ... д-ра філол. наук / О. І. Леута // Київ, 2009. – 35 с.
6. Пименова М. В. Семантико-синтаксический аспект ментальних глаголів (на матеріалі російського і англійського мов): автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. філол. наук: спец. спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / М. В. Пименова // СПб., 1995. – 16 с.
7. Скибицька Н. В. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Н. В. Скибицька // Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 21 с.
8. Станкевич В. Л. Ментальные глаголы в русском языке: состав, структура, семантический объем (в сопоставлении с белорусским): автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. Л. Станкевич // Минск, 1991. – 28 с.
9. Ступак І. В. Структурно-семантичні та функціональні характеристики похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. – Т. 6) / І. В. Ступак // Донецьк: ДонНУ, 2011. – 470 с.
10. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский // Воронеж: Воронежский ун-т, 1987. – 188 с.
11. Biber D. University Language: a Corpus-based Study of Spoken and Written Registers / Douglas Biber // John Benjamins Publishing Co, 2006. – 261 p.
12. Croft W. Case Marking and the Semantics of the Mental Verbs / William Croft // Semantics and Lexicon: ed. by J. Pustejovsky. – Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 1993. – 72 p.

Список використаних словників:

13. Войтко В. І. Психологічний словник / В. І. Войтко // Київ: Вища школа, 1982. – 218 с.
14. Новий тлумачний словник української мови (3 томи). Укладання В. Яременко, О. Сліпущко. «Аконіт», 2008. – I т. – 926 с., II т. – 926 с., III т. – 862 с.
15. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений. РАН Ин-т рус. яз.; Под общей ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: РАН Ин-т рус. яз., 2007. – 952 с.
16. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – 765 с.

Список творів художньої літератури:

17. Забужко О. Тут могла б бути ваша реклама: збірка / Оксана Забужко // Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 320 с.

Коренькова А.А.

Международный гуманитарный университет

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ «ГЛАГОЛ ПСИХИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ» В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Статья посвящена исследованию глаголов психического состояния в современном украинском языке. Исследование проведено на основе словарной выборки из толкового словаря украинского языка, а также романа Оксаны Забужко «Полевые исследования из украинского секса». Основное внимание уделено рассмотрению глаголов психического состояния, как отдельной лексико-семантической группы глаголов, а также их семантической классификации. В статье рассматриваются основные подгруппы глаголов, которые в работе относим к глаголам психического состояния. Кроме того, исследуется частотность глаголов, относящихся к данной группе.

Ключевые слова: глаголы психического состояния, семантическая классификация, лексико-семантические группы, глаголы эмоций, когнитивные глаголы.

Korenkova O.A.

International Humanitarian University

DEFINITION OF THE PSYCH-VERB CONCEPT IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Summary

The article deals with the psych verbs in the contemporary Ukrainian language. The research is based on word selection in the Ukrainian explanatory dictionary and the novel 'Field study of Ukrainian sex' by Oksana Zabuzhko. It focuses mostly on the analysis of the lexical-semantic group of the psych verbs and its semantic classification. In the article are described the basic subgroups of the psych-verb group. Moreover, we analyze the frequency of the above mentioned subgroups.

Keywords: psych verbs, semantic classification, lexical-semantic group, emotive verbs, cognitive verbs.

ТОПОНІМНІ КООРДИНАТИ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ А.П. ЧЕХОВА

Котух Н.В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Незважаючи на стрімкий розвиток мовознавства в цілому, ономастика як самостійна лінгвістична дисципліна залишається в основному в рамках традиційно-описової лінгвістики. Цим і пояснюється її екстенсивне вивчення: вражаюче накопичення емпіричного матеріалу без системного з'ясування його місця в мові та мовленні, без визначення онтологічної сутності ономастичної підсистеми з точки зору етно-, психо-, соціо-, прагмалінгвістики та інших аспектів теорії мовного спілкування. У статті охарактеризовані дискусійні питання сучасної ономастики, зокрема топоніміки, систематизовані топоніми, використовувані в епістолярній і творчій спадщині А.П. Чехова, проілюстровані приклади використання топонімів у контексті перекладів творів письменника українською мовою.

Ключові слова: ономастика, топонім, географічні назви, класифікація топонімічних одиниць, топоніми в спадщині А.П. Чехова.

Постановка проблеми. Топонімам належить особливе місце в лексичній системі мови. Як певна група слів, вони наділені парадигматичними і синтагматичними характеристиками, властивими слову взагалі. Разом з тим очевидно, що топоніми не просто різновид власних імен, а власні імена особливого роду. Предмет топоніміки – географічні назви – стабільний. Проте її зміст надзвичайно динамічний, оскільки він відображає зміни в предметі, виявлені в процесі його пізнання. Топоніміка, синтезуючи результати різних досліджень географічних номінацій, організовує ці дані, виявляє специфіку назв. Розвиток топоніміки на перетині лінгвістики, географії та історії визначає її міждисциплінарний характер. Можна стверджувати, що вивчення топонімів як частини словникового складу мови, їхньої семантики, структури, функцій, тобто всього того, що їм властиво як лінгвістичним одиницям, має бути безпосередньо пов'язане з вивченням історії народу та географії території. «Топонімію слід розглядати не як монолітне нерухоме ціле, а як багатопланове, хронологічно різне утворення, що дає уявлення про мови, давні народи взагалі й розкриває умови формування української нації зокрема» [1, с. 690]. Топоніми належать до мовних універсалій, входять до складу лексики мови і повинні розглядатися як невід'ємна частина її словникового складу. Тому в центрі уваги топоніміки повинен залишатися лінгвістичний підхід до топонімів як особливих слів та їхніх комплексних еквівалентів. Вказівка на об'єкт – природна функція будь-якого топоніма, але крім вказівки на об'єкт у багатьох найменуваннях простежуються додаткові значення, пов'язані з характеристикою об'єкта, ідеологією та емоційною забарвленістю назви. Таким чином, топонім, залишаючись назвою, тобто ім'ям одиничного предмета, виявляється навантаженим різними конотаціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими для визначення параметрів топонімічних систем є дослідження Є. Бевзенка, Є. Березович, І. Воробйової, Ю. Карпенка, М. Кордуби, О. Купчинського, М. Мамонтової, Н. Подольської, О. Суперанської, І. Франка, Т. Чубенко, М. Янка та ін. Основними поняттями теоретичної топоніміки є соціально-історична сутність назви й антропологічна спрямованість, які уможливають системний аналіз топонімів. Указуючи на окремі

одиничні предмети, топоніми не називають класи однорідних предметів, а є гранично локалізованими словами і найтіснішим чином пов'язані з одиничними географічними поняттями. Ці особливості топонімів дозволяють їм мати значну автономію всередині лексичного складу мови. У пропонуваній статті під топонімом розуміємо узагальнену назву будь-якого топонімічного об'єкта: від великих географічних і адміністративно-територіальних районів до дрібних внутрішньоміських об'єктів, власні назви як природних об'єктів на Землі, так і об'єктів, створених людиною і зафіксованих в даному регіоні.

Проблема класифікації топонімічних одиниць залишається однією з найбільш актуальних дотепер. Про складність питання свідчить відсутність на сьогодні однакового підходу до його вирішення. Виявлення системних зв'язків і закономірностей, які організують топоніміку, не перестають привертати увагу сучасних дослідників. Хоча в центр уваги топоніміки ставляться масово повторювані явища, на думку більшості науковців, створення єдиної універсальної класифікації багатопланового топонімічного матеріалу є малоюмовірним.

Формулювання цілей статті. Поділяючи думку про те, що створення єдиної класифікації для всіх географічних назв будь-якої території напевно чи можливо, ми вважаємо за доцільне провести дослідження топонімів за двома напрямками: взявши за основу класифікації топонімів принцип номінації залежно від специфіки різних типів географічних об'єктів, систематизувати топоніми, використовувані у творах А.П. Чехова; зробити вибірку лінгвістичного матеріалу топонімічних назв, пов'язаних з Україною, а також схарактеризувати в контексті українськомовних перекладів письменника деякі з цих топонімів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Географічні об'єкти на нашій планеті виключно різноманітні. Тут і природні, і ті, що виникли як результат діяльності людей. У топоніміці їх визначають як об'єкти номінації. Відповідно всі топоніми можна поділити на класи в залежності від специфіки об'єкта номінації. Таким чином, топонімічний клас – це сукупність назв однотипних географічних об'єктів. Очевидно, що виділяється кілька основних класів топонімів. Вони співвідносяться з основними видами географічних об'єктів.

Кількість класів досить значна, оскільки такими ж різноманітними є типи географічних об'єктів. Кожен клас ділиться на підкласи топонімів. Розглянемо основні класи топонімів, узвичаєні в різних класифікаціях. Аналіз мовного матеріалу здійснено на основі частотного граматики-семантичного словника мови художніх творів А.П. Чехова [2].

Ороніми – клас топонімів, що включає назви форм рельєфу. До складу цієї групи входять найменування гір, вершин, рівнин, низовин, западин, печер, ярів та інших геоморфологічних об'єктів. У словнику зафіксовані такі назви: *Анды, Ай-Петри, Арарат-гора, Афонская гора, Афон, Валдай, Везувий, Каменная Могила, Карпатские горы, Кордильеры, Красная Горка, Монблан, Новый Афон, Парнас, Саур-Могила, Святые Горы, Сион, Уральский хребет, Эльбрус*. Гідроніми – клас топонімів, до якого належать назви всіх водних об'єктів – річок, струмків, джерел, ставків, озер, океанів і їхніх частин: *Азовское море, Амур, Аракс, Байкал, Бенгальский залив, Берингов пролив, Быстрианка, Волга, Гаврский залив, Ганг, Голтва, Дон, Донец, Енисей, Жижга, Иордань, Каспийское море, Ледовитый океан, Мёртвое озеро, Москва-река, Нева, Немецкое море [Северное море], Нил, Татарский пролив, Чёрное море, Чёрная речка, Яуза*.

Ойконіми включають назви будь-яких населених пунктів. Виділяють кілька підкласів ойконімів: астіоніми – назви міст: *Алапаевск, Амстердам, Архангельск, Аустерлиц, Балта, Барселона, Бахмут, Белая Церковь, Белгород, Бендеры, Бердичев, Бердянск, Берлин, Бологое, Болонья, Брянск, Будапешт, Бухара, Варшава, Ватерлоо, Вена, Венеция, Верхнеудинск, Вифлеем, Виши, Владивосток, Вологда, Волоколамск, Волочиск, Воронеж, Вязьма, Гамбург, Гейдельберг, Гельсингфорс, Генуя, Гомель, Гоморра, Городище, Еланчик, Елец, Елисаветград, Ерусалим, Житомир, Звенигород, Зелёная Коса, Иерусалим, Изюм, Казань, Каир, Калуга, Карфаген, Кенигсберг, Киев, Клин, Конотоп, Кострома, Красноярск, Кременчуг, Кронштадт, Курск, Лион, Липецк, Лиссабон, Лондон, Мадрид, Макарёв, Милан, Могилёв, Монако, Монте-Карло, Моршанск, Москва, Мценск, Нахичевань, Неаполь, Нежин, Нижний [Нижний Новгород], Ница, Новороссийск, Новочеркасск, Нью-Йорк, Одесса, Орёл, Оренбург, Париж, Пенза, Пермь, Петербург, Полтава, Прага, Пятигорск, Райбуж, Ревель, Рейн, Ржев, Рим, Ростов, Ростов-на-Дону, Рыбинск, Рязань, Самара, Саратов, Севастополь, Серпухов, Симферополь, Скопин, Славяносербск, Славянск, Смоленск, Стокгольм, Сызрань, Таганрог, Тамбов, Тверь, Тирасполь, Томск, Тула, Тюмень, Умань, Уфа, Феодосия, Филадельфия, Франкфурт-на-Майне, Франкфурт-на-Одере, Харьков, Херсон, Чернигов, Чита, Шанхай, Шуя, Ялта, Ярославль*; комоніми – назви сільських поселень: *Бараново, Бахчи-Салах, Богалёвка, Богатая Балочка, Болотово, Борисовка, Борисово, Бородино, Борцовка, Бутово, Варварино, Варсонофьево, Веденяпино, Вержболово, Верхние Запруды, Вознесенское, Войнищевка, Воловьки Лужки, Вуколовка, Вязовка, Вязовье, Глиново, Гольшино, Горбики, Грачёвка, Гурьино, Гирино, Девкино, Дементьев Хутор, Демидово, Дубовки, Дунькино, Дурыкино, Дю-*

евка, Дюковка, Дядьково, Есауловка, Ефремово, Жарово, Жёлтая речка, Желтухино, Женино, Жилково, Жуково, Завидово, Займище, Золотово, Ивановка, Ипатьево, Казанское, Каряжино, Качаброво, Кирьяково, Клушино, Коньково, Косогорова, Костюково, Кочуевка, Кряково, Кукуевка, Кургасово, Куриково, Куриловка, Курново, Курносорова, Лебединское, Лесное, Лесополье, Лефортово, Лиговка, Лимарово, Луково, Лучково, Коньково, Малиновцы, Малицкое, Малое, Малозёмово, Манькино, Марковка, Местечки, Миронисицкое, Михалково, Михальцево, Молчановка, Мухортинское, Мушкино, Никитовка, Новопавловка, Ново-Покровское, Новостроевка Новохатное, Обнино, Обручаново, Пахомово, Петровка, Петровское, Печенегов Хутор, Платоновка, Плахтово, Плевна, Плесники, Репино, Реплово, Ровное, Рогачи, Рождественное, Рожново, Самойловка, Семениха, Сергеево, Синьково, Сияново, Соловки, Софьино, Спасовка, Старая Балка, Сухоруково, Сырня, Телибеєво, Трофимово, Фирсаново, Хацетовка, Хилово, Химки, Шальново, Шатиловка, Шевелки, Шестово, Шутейкино, Щепово, Якиманка, Яшнево. Дромоніми також належать до класу топонімів. Це назви транспортних шляхів, зокрема залізниць: *Донецкая, Донецкая каменноугольная, Донецко-Зайцевская, Московско-Брестская, Московско-Курская, Николаевская, Потти-Тифлисская, Рязанско-Козловская, Шуйско-Ивановская*.

Одним із найбільших за кількістю є клас урбанонімів, назв будь-яких внутрішньоміських об'єктів – вулиць, проспектів, площ: *Арбат, Базарная, Басманная, Большая Дворянская, Большая Морская, Большая Никитская, Большая Ордынка, Большая, Выборская, Гостинный двор [Торговые ряды (Петербург)], Дворянская, Егорьевская, Крещатик, Малая Бронная, Малая Дмитровка, Московская, Невский проспект, Неглинная, Ново-Московская, Остоженка, Офицерская, Охотный ряд, Плющиха, Поварская, Полянка, Пятницкая, Садовая, Свирибеевская, Сергеевская, Старая Басманная, Старо-Гончарная, Старо-Киевская улица, Страстной бульвар, Тверская, Тверской бульвар, Трубная площадь, Цветной Бульвар, Ямская*; провулків: *Гавриков, Замоскворецкий, Златоустенский, Кирсановский, Колокольный, Савёловский*.

Серед решти топонімічних класів слід згадати ще хороніми – назви будь-яких значних територій, регіонів, областей. З-поміж них виокремлюють: географічні (природні): *Аравийская пустыня, Дальний Восток, Кавказ, Крым, Сибирь*; та адміністративні: *Австралия, Австрия, Азия, Алжир, Алтай, Америка, Англия, Архангельская губерния, Африка, Бельгия, Болгария, Босния, Бразилия, Венгрия, Витебская губерния, Владимирская губерния, Вологодская губерния, Гадячский уезд, Германия, Гренада, Греция, Грузия, Дагестан, Европа, Египет, Егорьевский уезд, Екатеринославская губерния, Индия, Иран, Ирландия, Исландия, Испания, Италия, Калужская губерния, Китай, Костромская губерния, Кубань, Курская губерния, Мадагаскар, Мадейра, Могилёвская губерния, Московская губерния, Новая Зеландия, Орловская губерния, Палестина, Пензенская губерния, Пермская губерния, Польша, Португалия, Прус-*

сия, Россия, Рязанская губерния, Самарская губерния, Саратовская губерния, Сахалин, Сахара, Сербия, Симбирская губерния, Сирия, Ставропольская губерния, Таврическая губерния, Тамбовская губерния, Тверская губерния, Тифлис, Тобольская губерния, Томская губерния, Турция, Украина, Уфимская губерния, Финляндия, Франція, Черниговская губерния, Швейцарія.

У біографії Чехова є немало сторінок, які говорять про близькість великого діяча російської культури до України і її народу. А.П. Чехов був у багатьох місцевостях України. Дитячі та юнацькі роки його минули в Таганрозі, він добре знав Донбас, Харків, певний час жив з усією родиною на хуторі Лука, на березі Псла, під Сумами, мріяв придбати маєток під Полтавою, мав будинок у Ялті. Топоніми України в художній та епістолярній спадщині А.П. Чехова також представлені, оскільки в них відображені різноманітні біографічні та творчі зв'язки письменника. Наприклад, ороніми: *Ай-Петри, Каменная Могила, Карпатські гори, Саур-Могила, Святыя гори*; гідроніми: *Азовское море, Донець, Чорное море, Яуза, Мёртвое озеро*; астіоніми: *Бахмут, Белая Церковь, Бендеры, Бердичев, Бердянск, Житомир, Изюм, Киев, Конотоп, Кременчуг, Нежин, Полтава, Севастополь, Симферополь, Славянск, Умань, Феодосия, Харьков, Херсон, Чернигов, Ялта*; урбанонім: *Крещатик*; хороніми: *Гадяцький уезд, Полтавская губерния, Таврическая губерния, Украина, Черниговская губерния, Крым*.

Природу, людей, мову, побут України відображено в оповіданні «Людина в футлярі», топонімічним орієнтиром є Гадяцький повіт. «Призначили до нас нового вчителя історії та географії, якогось Коваленка, Михайла Савича, з хохлів. Приїхав він не один, а з сестрою Варенькою. Він молодий, високий, смаглявий, з величезними руками, і з обличчя видно, що розмовляє басом, та й насправді, голос, як з бочки: бу-бу-бу... А вона вже не молода, років тридцяти, але теж висока, струнка, чорноброва, червонощока, – одне слово, не дівчина, а мармелад, і така спритна, гамірлива, все співає малоросійські романси і регоче. Ледь що, так і залетється голосистим сміхом: ха-ха-ха! Перше, ґрунтовне знайомство з Коваленками у нас, пам'ятаю, відбулося на іменинах у директора. Серед суворих, напружено нудних педагогів, які й на іменини ходять з обов'язку, раптом бачимо, нова Афродіта відродилася з піни: ходить, взявшись у боки, регоче, співає, танцює... Вона проспівала з почуттям «Віють вітри», потім ще романс, і ще, і всіх нас зачарувала, – всіх, навіть Белікова. Він підсів до неї і сказав, солодко посміхаючись:

– Малоросійська мова своєю ніжністю і приємною звучністю нагадує старогрецьку.

Це сподобалося їй, і вона почала розповідати йому з почуттям і переконливо, що в **Гадяцькому повіті** у неї є хутір, а на хуторі живе матуся, і там такі ґруші, такі дини, такі кабаки! У хохлів гарбузи зветься кабаками, а кабаки шинками, і варять у них борщ з червоненькими і з синенькими «такий смачний, такий смачний, що просто – страх!» [4, с. 57]

Донецький степ з його широчінністю й запашним духом долину і чебрецю чудово відтворений у його повісті «Степ». Менш відомим, але

не менш точним є колоритний опис з оповідання «В рідному кутку»: «**Донецька залізниця**. Невесела станція, що одиноко біліє в степу, тиха, зі стінами, гарячими від спеки, без жодної тіні і ніби без людей. Ви сідаєте в коляску, – це так приємно після вагона, – і котите степовою дорогою, і перед вами поступово відкриваються картини, яких немає під Москвою, величні, безмежні і чарівні своєю одноманітністю. Степ, степ – і більш нічого; вдалині стара могила або вітряк; везуть волами кам'яне вугілля... Поодинокі птахи низько пролітають над рівниною, і розмірені рухи їхніх крил навівають дрімлоти. Жарко. Минула година, друга, а все степ, степ і все могила вдалині» [4, с. 35]. Типовий донецький пейзаж змальовано в такому фрагменті з оповідання «Щастя»: «Сонце ще не зійшло, але було вже видно всі кургани і далеку, схожу на хмару **Савур-Могилу** з гострим верхом. Коли забратися на цю Могилу, то з неї видно рівнину, таку ж рівну й безмежну, як небо, видно панські садиби, хутори німців та молочанів, села, а далекорий калмик побачить навіть місто і поїзди. Тільки звідси й видно, що на цьому світі, крім мовчазного степу і вікових курганів, є інше життя, якому немає ніякого діла до закопаного щастя і овечих думок» [3, с. 287]

За творами А.П. Чехова можна без перебільшення вивчати географію, яку в оповіданні «Екзамен на чин» визначено «наукою для листонош»: «Фендриков був не згодний з тим, що географія є наука листонош (про це ніде не було написано: ні в поштових правилах, ні в наказах по округу), але із шанобливості сказав: – «Точно так». Він нервово кашлянув і з жахом почав чекати запитань. Його ворог Галкін відкинувся на спинку стільця і, не дивлячись на нього, спитав протяжно:

– Е... скажіть мені, яке правління в **Туреччині**?

– Відомо яке... Турецьке...

– Гм!.. турецьке... Це поняття розтягне. Там правління конституційне. А які ви знаєте притоки **Гангу**?

– Я географію Смирнова вчив, і, пробачте, не чітко вивчив... **Ганг**, це річка в Індії тече... річка ця тече в океан.

– Я вас не про це питаю. Які притоки має **Ганг**? Не знаєте? А де тече річка **Аракс**? І цього не знаєте? Дивно... Якої губернії **Житомир**?

– Тракт вісімнадцять, місце сто двадцять один» [3, с. 70].

Репрезентовано у творах Чехова й тодішні погляди пересічної людини на Америку та Європу. Дитячі думки про те, «в **Каліфорнії** замість чаю п'ють джин» [3, с. 318], мрії про подорож маршрутом: «**Перм – Тюмень – Томськ – Камчатку** – човнами через **Берингову протоку** – а ось і **Америка**» [3, с. 318], повинні були здійснитися, бо були підкріплені серйозними намірами добувати золото і слоновою кісткою, обробляти плантації. Питання якості освіти вирішується на «європейському рівні»: «Адже це **європейський дурень!** Даруйте, другого такого по всій **Європі** вдень із свічкою не знайдеш!» [3, с. 520]

Висновки. Отже, топонімічні координати, визначені у творчості А.П. Чехова, свідчать про неабияке знання письменником географії країни і світу, особливостей природних та адміністратив-

тивних одиниць, зумовлених лінгвокультурною специфікою території. У контексті чеховської розповіді трапляються авторські метафоричні назви об'єктів, створених природою чи людиною. Це увиразнює зміст без додаткового обтяження

форми твору. Прямі та образні топонімічні номінації є перспективними для подальшого дослідження літературознавців та мовознавців, бо не випадково літературний топонім Таганрог ми асоціативно пов'язуємо з А.П. Чеховим.

Список літератури:

1. Українська мова: Енциклопедія / За ред. В. М. Русанівського. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
2. Частотный грамматико-семантический словарь языка художественных произведений А. П. Чехова с электронным приложением / О. В. Кукушкина, Е. В. Суровцева. – М.: МАКС Пресс, 2012. – 571 с.
3. Чехов А. П. / Вибрані твори в трьох томах / А. П. Чехов. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1954. – Т. I. – 556 с.
4. Чехов А. П. / Вибрані твори в трьох томах / А. П. Чехов. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1954. – Т. III. – 535 с.

Котух Н.В.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ТОПОНИМИЧЕСКИЕ КООРДИНАТЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА А.П. ЧЕХОВА

Аннотация

Несмотря на стремительное развитие языкознания в целом, ономастика как самостоятельная лингвистическая дисциплина остается в основном в рамках традиционно-описательной лингвистики. Видимо, этим и объясняется ее экстенсивное изучение: впечатляющее накопление эмпирического материала вне системного уяснения его места в языке и речи, без определения онтологической сущности ономастической подсистемы с точки зрения этно-, психо-, социо-, прагмалингвистики и других аспектов теории речевого общения. В статье охарактеризованы дискуссионные вопросы современной топонимики, систематизированы топонимы, использованные в наследии А.П. Чехова, проиллюстрированы примеры топонимов в контексте переводов произведений писателя на украинский язык.

Ключевые слова: ономастика, топоним, географические названия, классификация топонимических единиц, топонимы в наследии А.П. Чехова.

Kotukh N.V.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

TOPONYMICAL COORDINATES OF A.P. CHEKHOV'S LITERARY DISCOURSE

Summary

Despite the rapid development of linguistics in general, onomastics as an independent linguistic discipline, remains largely within the traditional descriptive linguistics. Apparently, this explains its extensive study: an impressive accumulation of empirical data not in a system clarifying its place in language and speech, without defining the ontological essence of onomastic subsystem in its anthropocentric understanding in terms of ethno, psychological, sociological, and other aspects of pragmalinguistics theory of verbal communication. The article describes the controversial issues of modern toponymy, toponyms are systematized, used in the artistic and epistolary heritage of Chekhov, illustrated by examples of names in the context of the transfer of the writer in Ukrainian language.

Keywords: onomastics, a toponym, geographical names, toponymic classification units, toponyms in Chekhov's heritage.

ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОГО БІЛІНГВІЗМУ

Мацнева Є.А.

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Висвітлюються розбіжності у підходах до типології білінгвізму, пов'язані насамперед із різними вихідними позиціями і критеріями типологізації. З метою уточнення і доповнення типології соціального білінгвізму пропонується систематизована сукупність його основних типологічних ознак, що послужить термінологічною базою для досліджень своєрідності форм вияву масового білінгвізму в умовах певного суспільства.

Ключові слова: типологія, критерії типологізації, типологія білінгвізму, соціальний білінгвізм, види соціального білінгвізму.

Постановка проблеми. Природно, що білінгвізм викликає інтерес дослідників перш за все з позицій своєї співвіднесеності до соціуму, тобто з погляду функціонування у суспільстві, проте, з яких би наукових позицій не розглядали учені білінгвізм, не можна не враховувати того, що в основі його лежить саме мовний факт, хоч і викликаний екстралінгвістичними чинниками. Соціальний білінгвізм привертає підвищену увагу лінгвістів ще і з тієї причини, що саме цей тип білінгвізму найбільш помітно впливає на домінуючу в суспільстві мову, ніж білінгвізм індивідуальний, вплив якого на розвиток первинної мови мізерний [1, с. 85]. Загальновідомо, що класифікація типів білінгвізму залишається одним із суперечливих питань теорії білінгвізму, пов'язаних із відмінностями в підходах до досліджуваного явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Величезний внесок у дослідження явища білінгвізму, зокрема питань узагальненої типології, зробили такі вчені, як: У. Вайнрайх, Е. Хауген, Л. Щерба, О. Швейцер, В. Аврорін, Ю. Дешерієв, Т. Бертагаєв, В. Виноградов, Є. Верещагін, О. Супрун, А. Карлінський, М. Михайлов, К. Ханазаров, Н. Імеладзе, С. Семчинський та ін. Безпосередньо проблемою типології соціального білінгвізму займалися Т. Бертагаєв, Х. Багіроков. Різним аспектам цієї проблеми присвячена низка публікацій (А. Залевська, О. Істоміна, Г. Вусик, О. Валігура та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У полі уваги дослідників білінгвізму постійно перебувають умови його формування, характер зв'язку двох мов із мисленням, ступінь володіння другою мовою, кількість засвоєних дій, спосіб співвіднесеності мовленнєвих механізмів один із одним та ступінь їх стійкості, тип міжмовного зв'язку (тривалість, стійкість мовного контакту), ступінь відмінностей між контактуючими мовами, характер ситуації спілкування, ставлення до них з боку комунікантів тощо. Загально визнано, що в залежності від усіх цих факторів білінгвізм набуває різноманітних форм, які складаються у типи. Теоретичним підґрунтям дослідження проблематики білінгвізму в межах різних аспектів його вивчення (найбільш розроблені – лінгвістичний, психологічний, соціолінгвістичний) є типологія, тобто сукупність типів білінгвізму. У результаті перехрещення різних підходів до вирішення проблеми типології білінгвізму спостерігається термінологічна невпорядкованість у визначенні типів і проміжних форм білінгвізму. Крім того, існуючі

варіації типології білінгвізму відзначаються певною суперечністю у питаннях добору критеріїв типологізації та термінологічно невпорядкованістю у визначенні його типів та підтипів. Одним і тим же терміном деякі автори називають різні типи двомовності. Тому завдання уточнення узагальненої типології білінгвізму і, зокрема, соціального білінгвізму залишається не вирішеним. Автор реалізовує спробу узагальнити типологію соціального білінгвізму як термінологічного підґрунтя для дослідження своєрідності його вияву в умовах певного суспільства.

Мета статті: систематизувати критерії типологізації соціального білінгвізму, упорядкувати визначення його основних типологічних ознак у вигляді узагальненої типології, що послужить теоретичним підґрунтям для дослідження своєрідності вияву й функціонування масової двомовності в соціальних умовах сучасного українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Білінгвізм, будучи соціальним породженням, залежить від цілої низки соціально-побутових, етнокультурних, геополітичних, демографічних, соціально-територіальних, соціально-економічних, професійно-правових, соціально-статусних, дидактичних та інших проявів соціального буття суспільства. Вплив різних соціальних екстралінгвістичних чинників і широке коло потреб спілкування в етнічному колективі визначають характер і умови взаємодії мов та різноманітність форм білінгвізму.

Розбіжності, які існують у поглядах учених (Л. Щерба, В. Виноградов, Є. Верещагін, С. Семчинський та ін.) на питання узагальненої типології білінгвізму, пов'язані насамперед із різними вихідними позиціями і критеріями типологізації. Так, наприклад, тип білінгвізму, що характеризується автономністю співіснування двох мовних систем, позначається різними термінами, а саме: «безпосередній», «чистий/ідеальний», «координативний». Тип білінгвізму, що характеризується підпорядкуванням однієї мовної системи іншій – термінами «опосередкований», «корелятивний», «субординативний». Це є наслідком того, що в межах різних підходів (зокрема в лінгвістичному та психолінгвістичному) характеристики ознак білінгвізму за особливістю взаємозв'язку двох мов у свідомості й практиці мовного спілкування індивіда відзначаються, з одного боку, певними протиставленнями, з іншого – вони не підлягають жорсткому структуруванню. Це підтверджує думку Л. Щерби про існування пере-

хрещення різних підходів і процесів у класифікації типів білінгвізму та його проміжних форм [2, с. 215-216], що можна пояснити тим, що у вирішенні цієї проблеми беруть участь дослідники багатьох суміжних із лінгвістикою галузей наукового знання.

Найбільш ґрунтовна узагальнена типологія білінгвізму була запропонована М. Михайловим. В основу її покладені такі основні критерії: характер компонентів білінгвізму; ступінь оволодіння мовами (у класифікації Є. Верещагіна це критерій «кількість дій, що виконуються на основі даного вміння»); характер зв'язку білінгвізму з мисленням; ступінь поширеності; метод поширювання; час оволодіння; спосіб оволодіння; форма функціонування білінгвізму [3].

Білінгвізм у соціолінгвістичному (соціальному) аспекті передбачає використання колективом людей двох мов як засобу спілкування для досягнення взаєморозуміння у двомовному середовищі, тобто члени певного колективу володіють уміннями і навичками використовувати дві мови в основній функції – комунікативній. Мова йде про масовий або соціальний білінгвізм. Для створення типології соціального білінгвізму необхідно чітко визначити критерії, які мали б свій власний соціолінгвістичний статус.

До соціолінгвістичних чинників, що визначають співвідношення між мовами та їх різновидами, що взаємодіють в умовах білінгвізму, відносять: офіційний статус мов, їх генетичну близькість, поширеність кожної з них, їх соціальні функції і сфери застосування, культурну вагу кожної з мов, особливості процесу акультурації, втручання політичних сил, економічну та політичну залежність місцевого населення від зовнішнього світу [4, с. 16] тощо.

Дослідник соціального білінгвізму Х.Багіроков визначає такі фактори, які зумовлюють виникнення і розрізнення його типологічних ознак: 1) наявність двох і більше націй, народностей і їх представників на даній території або в даному колективі; 2) наявність двох мов, що служать засобом спілкування людей; 3) наявність різних демографічних і соціальних груп; 4) спосіб опанування другою мовою індивідом, колективом, групою людей, народом; 5) напрям дії контактуючих мов у певній двомовній спільності людей; 6) ступінь охоплення носіїв одного народу тим чи іншим типом двомовності; 7) ареал поширення двомовності [5].

Деякі дослідники при визначенні типів соціального білінгвізму враховують критерій «активність-пасивність володіння другою мовою» («нормативність-ненормативність білінгвізму» у Т. Бертагаєва; «ступінь засвоєння другої мови» у О. Потєбні). На переконання Х. Багірокова, ці критерії дозволяють розглядати білінгвізм як суто лінгвістичний феномен, а не соціолінгвістичний [5]. Дійсно, розглядаючи своєрідність вияву масового білінгвізму, іноді важливо враховувати і ступінь оволодіння мовами, але, ми підтримуємо точку зору Х. Багірокова, що включати цей критерій до типології соціального білінгвізму не правомірно.

Отже, для типологізації соціального білінгвізму потрібно визначити критерії, які дають можливість визначити його типи і підтипи з погляду виникнення, розвитку і особливостей вияву в певному су-

спільстві. Для цього ми відбрали такі основні критерії (результати представлено у таблиці 1):

1) За ступенем поширеності (охоплення носіїв) білінгвізм розподіляють на індивідуальний, груповий, масовий (за класифікацією Т. Бертагаєва), загальнонародний, територіальний та білінгвізм певного прошарку суспільства (за класифікацією Ю. Дешерієва). Оскільки сім'я являє собою соціально-демографічну одиницю у структурі суспільства, Х. Багіроков запропонував доповнити цю низку різновидів ще одним – сімейним [5, с. 83].

2) За характером спрямованості контактуючих мов білінгвізм розподіляється на односторонній і двосторонній типи. Односторонньої спрямованості набуває мовна ситуація, у якій один комунікант володіє двома мовами, а другий – тільки однією із цих мов. При двосторонньому типі обидва учасники міжкультурного діалогу володіють двома мовами. Залежно від ситуації та бажання співрозмовників як інструмент комунікації може бути обрана будь-яка із двох мов.

3) У залежності від способу опанування другою мовою у більшості існуючих типологій розрізняють контактний, неконтактний і комбінований типи білінгвізму. Контактний білінгвізм є результатом спільного проживання двох народів або їхніх частин (даний тип притаманний країнам, розташованим на пострадянській території). Неконтактний білінгвізм виникає, коли між двома народами контакт відсутній. У цьому випадку оволодіння мовою відбувається завдяки спілкуванню з представниками народу, що мешкає на території іншої країни, або шляхом вивчення чужої мови у навчальних закладах. Комбінований тип передбачає, що процес оволодіння двомовністю здійснюватиметься паралельно, тобто вивчення другої мови одночасно поєднується із безпосереднім спілкуванням із носіями цієї мови. Таке вивчення мови є найбільш продуктивним і глибоким.

4) За ступенем екстенсивності розрізняють обмежений або частковий і поширений або повний типи білінгвізму. Обмежений/частковий такий різновид білінгвізму, коли двома мовами володіють певні прошарки суспільства чи окремі носії мови. У свою чергу обмежений білінгвізм можна розподілити на такі підтипи: культовий, професійний, віковий, індивідуальний. Поширений/повний – різновид білінгвізму, коли за певних історичних, соціально-економічних, політичних умов двома мовами володіє вся або більша частина населення певної країни (наприклад, пострадянській країни, де російська мова залишається постійною складовою мовної ситуації).

5) За місцем (територією) поширення прийнято розрізняти регіональний (дві і більше мов співіснують на обмеженій за адміністративно-державним або географічним принципом території, населеній двома і більше народами, кожен із яких має свою мову і користується у повсякденному спілкуванні тільки або переважно нею) і державний білінгвізм (населення певної країни володіє двома мовами, які визнані в цій країні офіційними, наприклад, в Канаді – англійська, французька; в Фінляндія – фінська, шведська). Х. Багіроков запропонував ще розрізняти білінгвізм міста та білінгвізм сільської місцевості [5].

6) За характером компонентів білінгвізму розрізняють однорідний і неоднорідний типи. Цей

Узагальнена типологія соціального білінгвізму

№	Критерії	Типи	Підтипи
1.	За ступенем поширеності (охоплення носіїв)	індивідуальний	професійний
		сімейний	
		груповий	
2.	За характером спрямованості контактуючих мов	масовий/соціальний:	загальнона-родний територіальний
		односторонній	
3.	За способом опанування другої мови	двосторонній	
		контактний	
4.	За ступенем екстенсивності	безконтактний	
		комбінований	
		поширений/повний	
5.	За місцем (територією) поширення	обмежений/частковий:	культовий професійний віковий індивідуальний
		білінгвізм державний	
6.	За характером компонентів	білінгвізм регіональний	
		білінгвізм міста	
		білінгвізм села	
7.	За характером компонентів	однорідний	
		неоднорідний	
8.	За статусом компонентів	горизонтальний	
		вертикальний	
		діагональний	
9.	За методом поширювання	добровільно вивчений	
		нав'язаний/примусовий	
10.	За умовами формування	природний/стихійно засвоєний	
		штучний/спеціально вивчений	
		синтезований	
11.	За ступенем активності вияву	високий	
		середній	
		низький	
12.	За характером використання у різних сферах життєдіяльності	чистий	
		змішаний	
13.	За віком оволодіння другою мовою	ранній/дитячий	
		пізній/дорослий	
14.	За формою функціонування	усний	
		письмовий	
15.	За часовим чинником	двоєдиний	
		тривалий	
16.	За часовим чинником	тимчасовий	

Критерії типологізації соціально співвіднесеного білінгвізму можуть доповнюватися в залежності від потреб вирішення конкретних завдань дослідження

12) Залежно від вікової стадії оволодіння другою мовою розрізняють ранній та пізній типи білінгвізму. У педагогічному аспекті вивчення білінгвізму

критерій передбачає генетичну спорідненість чи неспорідненість мов, що вступають у взаємодію. До однорідного типу відносять взаємодію генетично споріднених мов (наприклад, тільки слов'янські або тільки тюркські), до неоднорідного типу – генетично неспоріднених мов (наприклад, білінгвізм українсько-татарський, українсько-англійський).

7) За статусом компонентів білінгвізму розрізняють такі типи: горизонтальний (рівноцінне використання двох різних мов, які мають однаковий статус в офіційному і культурному житті суспільства, так само як і в сім'ї), вертикальний (передбачає використання літературної мови поряд із спорідненим їй діалектом, це те ж, що і диглосія) і діагональний (використання стандартної літературної мови поряд із неспорідненим їй діалектом).

8) За методом поширювання розрізняють добровільно вивчений і насильно нав'язаний або примусовий типи білінгвізму. Добровільно вивчений і примусовий типи білінгвізму виникають переважно в одномовному суспільстві для встановлення мовних посередницьких контактів між власною й чужою культурою. Примусовий, нав'язаний насильницьким шляхом – цей тип має місце при захопленні чужих територій, при насильницькому насажденні релігії серед підкорених народностей, а також у деяких сучасних багатонаціональних державах, де спостерігається витіснення місцевих мов із багатьох сфер суспільного життя (наприклад, США, Пакистан, Іран).

9) За умовами формування білінгвізму розрізняють такі типи – стихійно засвоєний і спеціально вивчений. Є. Верещагін стихійно засвоєний білінгвізм позначає терміном «природний», спеціально вивчений – терміном «штучний» і пропонує вирізняти ще третій тип – «синтезований», становлення якого відбувається одночасно в природних і штучних умовах [6]. Саме ці терміни набули традиційного вжитку.

10) За ступенем активності вияву можна виокремити високий, середній і низький типи білінгвізму. Наприклад, ступінь активності вияву російсько-української двомовності мешканців російськомовного регіону Донбасу: високий ступінь властивий перш за все інтелігенції, діячам культури, науки, мистецтва й літератури, журналістам, студентам. Середній ступінь властивий основній частині жителів міст і селищ міського типу. Низький ступінь вияву властивий, у першу чергу, сільському населенню, дітям дошкільного віку й учням початкових класів україномовних сіл. Низький ступінь вияву має також неконтактний тип білінгвізму з другою іноземною мовою (англійською, французькою, німецькою та ін.), властивий невеликій кількості білінгвів цього регіону, переважно фахівцям, інтелігенції, студентству.

11) За характером використання у певних соціально-побутових сферах життєдіяльності А. Карлінський запропонував визначати термінами «чистий» і «змішаний» типи білінгвізму. Чистий – передбачає використання у кожній сфері суворо по одній мові, наприклад, одна мова на роботі, друга – вдома. Змішаний – передбачає використання мов по черзі, незалежно від місця й умов продукування мовлення, іншими словами, впереміж [7].

(в межах якого займаються виявом вікових особливостей для найкращого досягнення педагогічної мети) за цим критерієм відповідні типи позначають термінами «дитячий» і «дорослий».

13) За формою функціонування білінгвізм може бути: усним, що передбачає використання розмовної мови; письмовим, що включає знання азбуки, навичок письма, володіння граматичними правилами; двоєдиним, що поєднує обидві форми функціонування мови.

14) За часовим чинником розрізняють такі типи: тривалий (дві мови паралельно виконують комунікативні функції у межах одного суспільства протягом декількох століть) і тимчасовий (термін володіння двома мовами скорочується до одного покоління, потім одна з паралельно наявних мов перестає використовуватися в жодній комунікативній сфері, і мовець, через брак спілкування, втрачає навички володіння цією мовою).

Існують ще й додаткові критерії типологізації соціального білінгвізму, які використовуються дослідниками для вирішення конкретних завдань дослідження, як наприклад, розрізнення контактного (завичай передається із покоління в покоління) і дистантного (переважно властивий мовленню емігрантів) [8] типів білінгвізму тощо. Використовуючи одночасно декілька критеріїв і параметрів (ком-

біаторну методик) для класифікації соціального білінгвізму, можна визначати своєрідні форми його вияву, наприклад: сімейний двосторонній контактний білінгвізм; груповий односторонній комбінований білінгвізм; загальнонародний двосторонній комбінований білінгвізм та ін.

Висновки. Білінгвальні комунікації – явище соціальне, тому трансформації соціального простору на індивідуальному, масовому чи глобальному рівнях створюють нові форми і типи білінгвізму. Відповідно, зміст, ємкість, масштабність, варіативність соціальної типології білінгвізму є прямим наслідком соціальних змін територіальної спільності. Спостережувана термінологічна невпорядкованість у визначенні типів білінгвізму та його проміжних форм пояснюється перехрещенням різних процесів і підходів до вирішенні цієї проблеми.

Спираючись на існуючі в науковій літературі розробки типології білінгвізму, ми спробували узагальнити, уточнити і доповнити типологічні ознаки соціального білінгвізму у вигляді типології, яка не претендує на вичерпну повноту класифікації.

Уточнена типологія основних типів соціального білінгвізму дозволить у подальшому більш повно визначати своєрідні форми вияву масової двомовності в соціальних умовах сучасного українського суспільства.

Список літератури:

1. Бертагаев Т. А. Билингвизм и его разновидности в системе употребления [Текст] / Т. А. Бертагаев // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М.: Наука, 1972. – С. 82-88.
2. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 432 с.
3. Михайлов М. Двуязычие в современном мире: учеб. пособие / М. Михайлов.– Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 1988. – 72 с.
4. Швейцер А. Современная социоллингвистика. Теория, проблемы, методы / А. Швейцер. – М.: Книжный дом «ЛАНРИКОМ», 2012. – 176 с.
5. Багировов Х. З. Билингвизм: теоретические и прикладные аспекты (на материале адыгейского и русского языков): Монография. Майкоп: Изд-во АГУ, 2004. – 316 с.
6. Верещагин Е. М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (Билингвизма) / Е. М. Верещагин. – М.-Берлин: Директ-Медиа, 2014. – 162 с.
7. Карлинский А. Е. Основы теории взаимодействия языков / А. Е. Карлинский. – Алма-Ата: Гылым, 1990. – 181 с.
8. Вусик Г. Типологія станів мовної ситуації в Центрально-Східній Україні в першій половині ХХ століття: [монографія] / Г. Л. Вусик. – Донецьк: Юго-Восток, 2007. – 203 с.

Мацнева Е.А.

Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского

ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГИИ СОЦИАЛЬНОГО БИЛИНГВИЗМА

Аннотация

Освещаются различия в подходах к типологии билингвизма, связанные прежде всего с различными исходными позициями и критериями типологизации. С целью уточнения и дополнения типологии социального билингвизма предлагается систематизированная совокупность его основных типологических признаков, что послужит терминологической базой для исследований своеобразия форм проявления массового билингвизма в условиях определённого общества.

Ключевые слова: типология, критерии типологизации, типология билингвизма, социальный билингвизм, виды социального билингвизма.

Matsneva Ye.A.

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhaylo Tugan-Baranovsky

SOCIAL BILINGUALISM TYPOLOGY PROBLEM

Summary

Differences in the approaches to typology of bilingualism related to different primary positions and criteria of classification are highlighted. In order to clarify and amplify the social bilingualism typology, the author supplies the systematized body of its essential typological features, which will constitute a term base for diversity of mass bilingualism appearance forms in a certain society research.

Keywords: typology, classification criteria, typology of bilingualism, social bilingualism, types of social bilingualism.

УДК 808.545:82-343

ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ (НА ПРИКЛАДІ КАЗОК)

Панченко Т.С.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті досліджене питання виразного читання прозових творів на прикладі казок у процесі навчання студентів філологічних спеціальностей. Проаналізовано розвідки українських науковців та методистів щодо особливостей виразного читання і важливості цього процесу під час вивчення художніх творів. Визначено, що перш ніж майстерно прочитати казку, потрібно оволодіти засобами логіко-емоційної виразності. Крім того, необхідно уважно проаналізувати твір: визначити тему, ідею, обговорити героїв, їхні вчинки. З'ясовано, що під час виразного читання казок важливим є індивідуальне прочитання твору студентами.

Ключові слова: виразне читання, казка, динамічний сюжет, діалогічність, манера виконання, інтонація.

Постановка проблеми. Виразним читанням називають мистецтво відтворення в живому слові думок і почуттів, якими наповнений твір. Крім того, це цінне уміння, котре розглядається як комплексне інтелектуально-емоційне утворення, що охоплює немало інших умінь; це важливий засіб виховання і розвитку естетичної культури; це вид мовленнєвої діяльності, що виконує виховну, комунікативну, пізнавальну й естетичну функції. Процес оволодіння ним є складним і поступовим.

Виразне читання складається із таких частин, як розвиток техніки мовлення, підвищення культури мовлення та оволодіння емоційно-логічними засобами виразності. Вироблення навички виразного читання ґрунтується на знаннях теорії виразного читання: техніки мовлення, засобів логіко-емоційної виразності читання, позамовних засобів виразності в процесі читання; на вміннях підготувати твір для читання та аналізу.

Важливою вимогою сьогодення є досягнення високої професійної майстерності педагога, а одна зі складових цього полягає в оволодінні основами теорії і практики мистецтва слова та виразного читання. Тому на заняттях із виразного читання студент повинен не лише оволодіти теоретичним матеріалом, а й навчитися практично застосовувати його. Майбутній учитель-філолог повинен уміти проникати в ідейний і художній зміст прочитаного; при підготовці до декламування твору не лише уважно прочитати його, а й вивчити

зміст, з'ясувати для себе, яка ідея твору і в чому його пафос, про які життєві явища йтиме мова, у якому порядку викладаються події, що за люди діють у творі. Студент повинен знати особливості читання творів різних жанрів: оповідання, поезії, байки, драматичного твору, казки та ін. До прикладу, казка є близьким до оповідання жанром, але має свої специфічні особливості, які потрібно враховувати під час виразного читання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання виразного читання і техніки мовлення студентів, шляхів практичного використання та особливостей читання творів різних жанрів висвітлено в працях А. Капської [5], Т. Маліновської [10], Г. Олійник [11], І. Терешко [16].

Розвитку читацьких інтересів присвячені роботи Т. Бугайко та Ф. Бугайка [1], виразне читання як обов'язкову складову уроку досліджують Г. Вінничук [6], Г. Кондратик [6], С. Котляренко [8], Н. Савчук [12], Л. Сипко [14, 15] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Під час вивчення казок важливим аспектом є читання, адже після правильного виконання твору, слухачі зацікавляться почутим і краще усвідомлять матеріал. Тому навчаючи студентів, майбутніх учителів-філологів тому, як потрібно виразно читати твір, важливо враховувати різні вимоги щодо виконання твору та знати особливості його жанру. На сучасному етапі питання виразного читання на заняттях зі студентами-філологами є недостатньо дослідже-

ним, зокрема зовсім небагато розвідок щодо виразного виконання казок.

Мета дослідження – розглянути головні ознаки казок та окреслити вимоги щодо їх читання на заняттях з майбутніми учителями-філологами із предмету «Практикум з виразного читання».

Виклад основного матеріалу. У літературознавчому словнику-довіднику подається таке визначення казки – «жанр народної творчості, епічний, повістувальний, сюжетний художній твір усного походження. В основі казки – захоплююча розповідь про вигадані події і явища, які сприймаються і переживаються як реальні». Для цього жанру характерні традиційність структури і композиційних елементів (зачини, кінцівки та ін.), контрастне групування дійових осіб, відсутність розгорнутих описів природи і побуту. Сюжет є багатоепізодним, з драматичним розвитком подій, зосередженням дії на героєві і щасливим закінченням [9, с. 321].

У підручнику «Теорія літератури» за редакцією О. Галича зазначається, що казки поділяються на три великі групи: 1) казки про тварин («Лисичка та журавель», «Вовк та козеня», «Рукавичка»); 2) фантастично-чародійні казки («Кирило Кожум'яка», «Івашко», «Дивна сопілка»); 3) соціально-побутові казки («Як брати батьківський скарб знайшли», «Багатий брат і бідний брат», «Золотий кавун») [2, с. 283].

Вважається, що казка, як епічне оповідання, відрізняється специфічними жанровими особливостями. «По-перше, в живому фольклорному процесі вона сформувалася як твір усний. По-друге, як епічний жанр вона характеризується розповідним стилем і сюжетністю» [4, с. 205]. Тому в казках багато діалогів, що своєю чергою вимагає від виконавця урізноманітнювати інтонацію, використовувати звукову характеристику образів, а також уникати описовості дії та спонукає до напруженості уваги почуттів.

Виразне читання казки відповідає тим ж вимогами, що й оповідання, зокрема ґрунтовний аналіз змісту, розкриття ідейного спрямування, та водночас вимагає глибокого осмислення манер розповіді, що характеризує відповідний твір та його експресивність. «Казка, на відміну від оповідання, твір більш динамічний і мальовничий... Казка здавна є важливим дидактичним матеріалом в народній педагогіці. Вона розширює кругозір людини, сприяє розвитку уяви й уявлення, змушує мислити, аналізувати, зіставляти й абстрагувати: сприяє набуттю певних життєвих навичок» [11, с. 188-189]. Тобто казка виконує виховну та естетичну функції.

Роботу над казкою, яка готується для виразного читання, слід починати з літературознавчого аналізу. Головною метою читця є донесення до слухачів думки і почуття автора, тож викладачеві зі студентами потрібно зробити логічний розбір тексту, аналіз його емоційної наповненості, пояснення фраз, значення особливостей їх побудови. «Щоб донести до слухачів втілені в тексті почуття, потрібно побачити те, про що читає студент, виразити власне ставлення до подій або героїв твору. Отже, від уявлень, що приходять до читця, до – почуттів пролягає шлях емоційно-образної виразності читання, без чого сама лише логіко-сміслово правильність не може зворуши-

ти слухачів, донести думки і почуття автора у їх єдності» [10, с. 110].

Важливим для того, хто читає казку вголос, є визначення компонентів казки, її кульмінації, яка може повторюватися кілька разів і давати найбільше напруження наприкінці розповіді. Під час виразного читання потрібно стежити за характеристиками героїв, як вони розкриваються у їхніх вчинках, діях, через діалоги з іншими персонажами. «Необхідно враховувати і таку особливість, як відсутність великих описів, коментарів, розмежування позитивного і негативного начала в діях персонажів» [5, с. 131-132].

А. Капська наголошує на тому, що «найголовніше і найскладніше – це знайти потрібний для казки тон: простоти, щирості, безпосередності довір'я і захоплення тими «чудесами», про що розказуєш слухачам. Термін «розказати», а не читати поступово стає звичним у практичній роботі студентів. А коли вже всі звикають до цього терміна, то природно, відпадає мова про те, чи можна перевтілюватися, коли розказуєш казку. Адже казка розповідається про те, що відбувалося «давним-давно, десь, колись...» [5, с. 132].

Г. Олійник звертає увагу на своєрідність зачинів казок, мета яких, на її думку, – «заінтригувати слухачів, викликати в них інтерес до слухання», а завдання читця полягає в тому, щоб «знайти для цього відповідні інтонації» [11, с. 189]. Наприклад, в українських народних казках «Як півник до моря по воду ходив» початок такий: «*Був собі дід та баба, а в них курочка ряба та півничок...*» [13, с. 45]; «Іван Богданець»: «*В одному царстві, в одному государстві жив собі багатий мужик і не мав він од роду дітей*» [13, с. 94]; «Правда і Неправда»: «*Раз Правда зустрілась із Неправдою*» [13, с. 246] – потрібно підібрати таку інтонацію, щоб заінтригувати слухача, такий підібрати оповідний тон, щоб іншим було цікаво, як розгортаються події далі.

Навички виразного читання потрібно відпрацьовувати постійно та системно, вважає Л. Сипко. На її думку, майже у кожному творі можна знайти такий уривок, що є цікавим з погляду виразного читання. А вибір його залежатиме від навчальної мети, що полягає у відпрацюванні правильного дихання, постановці голосу, очищенні дикції, а також залежить від роботи над мовленнєвою партитурою. Важливим у цьому процесі є розвиток емоційності читання в діалогічній мові, в монологах, описах тощо [14, с. 36].

Зміст казок зазвичай оптимістичний, а проявляється він через позитивних героїв, їхні вчинки, слова і, звичайно, через те, що у казках завжди добро перемагає зло. Тому тон читання повинен бути життєрадісним. Слід звертати увагу й на те, що у казках події завжди розгортаються динамічно. Тому важливим є те, щоб читати не швидко, але й не повільно, адже при швидкому темпі слухач не все зможе почути та насолодитися розповіддю, а при повільному – втратиться динамічність розгортання подій.

Кожен вчинок та дія героя твору (позитивного або негативного) повинен виражатися певною інтонацією з різними відтінками, тональними, динамічними і темпоральними змінами. Так, під час читання казки «Покотигорошко» слід з гордістю і пошаною передавати таку особливість головно-

го героя, як чарівна сила: «От Покотигорошко як дав змію булавою, так змій став по коліна в землі; ударив другий раз – і убив змія. Тоді взяв змія, посік-порував, на попіл перевів, братів з-під каменя ізвернув, забрав їх і сестру та й пішов додому» [13, с. 88]. А в казці «Три бажання», коли баба сварить діда, потрібно читати так, щоб передати негативні емоції баби: «– А бодай же тобі, холопе, тая ковбаса та до носа приросла! – вибухнула вона, запалившись гнівом до дідової необачності» [13, с. 229]. «Правильне відтворення характерних особливостей дійових осіб казки підсилює зорове сприйняття слухачів, зосереджує їх увагу на головному» [11, с. 189-190].

Важливе місце в казці займає діалог, тому що є одним із важливих засобів типізації дійових осіб. Слухаючи те, що кажуть персонажі твору, потрібно «давати їм свою характеристику, визначати своє ставлення до них: схвалювати чи засуджувати» [11, с. 190]. Наприклад, у казці «Змій» головний герой Іван зображується добрим і сміливим юнаком, який готовий піти на ризик, аби допомогти сестрі, котра навпаки – зла і підступна, свого брата не любить і бажає йому смерті. Наприклад, «Тоді Іван узяв сестру, скував її ланцюгом, посадив у погріб, поставив цебро коло неї да й каже: Ну, сестро, радів я тобі, да ти зненавиділа мене, поплач же тепер оцей цебер сліз, дак тоді я визволю тебе!» [13, с. 186].

Науковці пропонують не нав'язувати студентам, так званої, «етнографічної» манери виконання. «Кожен з них є особистістю зі своєю манерою говорити, триматися, внутрішньо «перероджуватись». Тому ми прагнемо підвести студентів до пошуків свого особистого стилю виконання, своїх прийомів в інтонуванні, в поведінці, в подачі тексту» [5, с. 132].

На заняттях виразного читання можна застосовувати фонозаписи майстрів художнього слова, але слід це робити по завершенню роботи над твором. «Студенти повинні самостійно розібрати текст і здати його. Попереднє прослуховування може пригнічувати студентів, вони відчуватимуть свою недосконалість, перейматимуться нерішучістю, намагатимуться наслідувати. А заключне прослуховування буде корисним для

розвитку самостійності, спонукатиме на бесіду про манеру і стилі читання, про причини різної подачі тексту, про вибір найбільш правильної інтонації» [16, с. 78].

Студенти мають виробити власну манеру читання, їм потрібно навчитися діяти словом, передавати ним різноманітні емоції, адже без цих умінь казка буде звучати як суха доповідь. «У словесні, дії студент може виявляти свою ініціативу, безпосередність, індивідуальну особистість. Він вчиться впливати на слухача за допомогою особливого дидактичного матеріалу – казки», вважає А. Капська [5, с. 132].

Звичайно, що без оволодіння мистецтвом виразного читання декламатор не спроможний підпорядковувати своїй волі слухачів, впливати на них. «Якщо вчитель володіє вмінням інтонаційно передавати думки, ненависть, захоплення, протест, то лише тоді вони будуть прийнятні, зрозумілі, розділені слухачами» [16, с. 76].

Висновки і пропозиції. Отже, під час виразного читання казок потрібно враховувати низку специфічних особливостей цього жанру: динамічність сюжету, експресивність та емоційність діалогів, поділ героїв твору на добрих і злих тощо. Тому важливим етапом у процесі виразного читання є літературознавчий аналіз твору. Розібравши твір, виконавець зможе розробити таку оповідну манеру, яка потім допоможе уникнути смислових похибок та зреалізувати художньо-естетичний вплив казки.

Одна з головних рис казок – це та, що в них багато художніх прийомів, що створюють казковий колорит, тож при читанні потрібно звертати увагу на них, до прикладу, читати більш емоційно.

Мистецтво виразного читання – це один із найважливіших засобів, що сприяють розвитку духовної зрілості людини, тому його навчання потрібно приділяти більше уваги. На нашу думку, над ним студентам потрібно працювати постійно, зокрема можна поєднувати аналіз твору і виразне читання одночасно. Подальша перспектива дослідження полягає у глибшому вивченні специфічних особливостей виразного читання різних жанрів творів зі студентами філологічних спеціальностей.

Список літератури:

1. Бугайко Т. Ф. Навчання і виховання засобами літератури / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К.: Вид. «Рад. школа», 1973. – 176 с.
2. Галич О. А. Теорія літератури: Підручник / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв. – Київ: Либідь, 2001. – 488 с.
3. Герасимов Ю. О. Деякі зауваги щодо виразного читання громадянської лірики Т. Г. Шевченка (на прикладі поезії «Сон») / Ю. О. Герасимов // Волинь-Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир. 2010. – № 21. – С. 273-281.
4. Грицай М. С. Українська народнопоетична творчість: підручник для студентів філолог. фак. ун-тів / М. С. Грицай, В. Г. Бойко, Л. Ф. Дунаєвська. – К.: Вища школа, 1983. – 354 с.
5. Капська А. Й. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навч. посібник / А. Й. Капська. – К.: Вища шк., 1990. – 175 с.
6. Кондратик Г. Виразне читання – обов'язкова складова уроку літератури / Г. Кондратик, Г. Вінничук // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2010. – № 11-12. – С. 21-22.
7. Копчук А. М. Виховання читацьких інтересів учнів / А. М. Копчук. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1985. – 47 с.
8. Котляренко С. В. Виразне читання як необхідна умова майстерності майбутнього вчителя-словесника / С. В. Котляренко // Гуманітарні науки. 2010. – № 1. – С. 61-65.
9. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
10. Маліновська Т. В. Виразне читання у підготовці студентів-філологів / Т. В. Маліновська // Взаємозв'язки української і зарубіжної літератури в шкільному курсі: Метод. посібник для студ. вищих навч. закл. філолог. спец. – Житомир: ЖДПУ, 2002. – С. 108-111.

11. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії: Навч. посібник / Г. А. Олійник. – К.: Вища шк., 1995. – 207 с.
12. Савчук Н. Г. Виразне читання оповідного тексту / Н. Г. Савчук // Українська мова та література. 2010. – № 9-12. – С. 89-95.
13. Семиліточка: Українські народні казки у записах та публікаціях письменників XIX-XX століття / [Упоряд., передм. і приміт. Л. Ф. Дунаєвської]. – К.: Веселка, 1990. – 319 с.
14. Сипко Л. М. Відпрацювати навички виразного читання постійно і системно / Л. М. Сипко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2010. – № 4. – С. 36.
15. Сипко Л. М. Уроки виразного читання. Методичні рекомендації до їх проведення / Л. М. Сипко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2005. – № 10. – С. 7-12.
16. Терешко І. Г. Розвиток самостійного мислення студентів-філологів на заняттях з виразного читання / І. Г. Терешко // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2012. – № 6 (Ч. 1). – С. 74–79.

Панченко Т.С.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

**ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЗИТЕЛЬНОГО ЧТЕНИЯ
ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ (НА ПРИМЕРЕ СКАЗОК)****Анотація**

В статье исследованы вопросы выразительного чтения прозаических произведений на примере сказок в процессе обучения студентов филологических специальностей. Проанализированы научные работы украинских ученых и методистов относительно особенностей выразительного чтения и важности этого процесса во время изучения художественных произведений. Определено, что прежде чем мастерски прочитать сказку, нужно овладеть средствами логико-эмоциональной выразительности. Кроме того, необходимо внимательно проанализировать сочинение: определить тему, идею, обсудить героев, их поступки. Выяснено, что во время выразительного чтения сказок важным является индивидуальное прочтение произведения студентами.

Ключевые слова: выразительное чтение, сказка, динамичный сюжет, диалогичность, способ исполнения, интонация.

Panchenko T.S.

Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda

**FEATURES OF EXPRESSIVE READING OF PROSE
(ON THE EXAMPLE OF FAIRY TALES)****Summary**

In the article the question of expressive reading of prose on the example of tales in teaching of students of philology is investigated. There is analyzed the work of Ukrainian scientists and educators about the features of expressive reading and the importance of this process in the study of works of art. It was determined that before expertly read the tale, one need to master the tools of logical and emotional expressiveness. One also needs to carefully analyze the work: to determine the theme, idea, discuss the characters, their actions. It was found that during a clear reading of tales the individual reading of work by students is important.

Keywords: expressive reading, fairy tale, dynamic plot, dialogic, manner of execution, intonation.

БАГАТОКРИТЕРІАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ЯК ІНТЕГРАТИВНОГО ПОКАЗНИКА МОВЛЕННЯ РЕСПОНДЕНТІВ УКРАЇНОМОВНИХ ТА АНГЛОМОВНИХ ДЕЙТИНГ-ШОУ

Романюк О.С.

Міжнародний гуманітарний університет

У статті проаналізовано багатокритеріальний підхід до визначення соціального статусу. Розглянуто соціальний статус у різних площинах, а саме: політичній, економічній, професійно-освітній, релігійній, сімейно-родинній, демографічній. Приділено увагу соціальним ознакам й демографічним особливостям соціального статусу, які є генеральними у процесі інтеракції україномовних і англомовних співрозмовників, зокрема у дейтинг-шоу. Визначено статусний набір учасників україномовних і англомовних дейтинг-шоу. Наголошено, що гендер – є первинною складовою статусного набору респондентів дейтинг-шоу.

Ключові слова: соціальний статус, гендер, україномовні й англомовні дейтинг-шоу, статусний набір, процес інтеракції.

Постановка проблеми. З давніх часів стратифікація суспільства спричинила появу соціальної нерівності. Так, неоднакове місце індивідів у соціальній ієрархії обумовлено низкою соціальних ознак (рівнем освіченості й престижністю професії, рівнем матеріального забезпечення, політичними можливостями) та демографічних особливостей (соціальним походженням, етнічною приналежністю, статтю, віком). Отже, позиція індивідів чи групи в суспільстві, яка визначається соціальними ознаками й демографічними особливостями визначає її соціальний статус. Багато соціолінгвістів неодноразово доводили той факт, що соціальний статус впливає на мовленнєву поведінку індивіда, а також на мовленнєву поведінку співрозмовників у процесі інтеракції. Однак, досі не є зрозумілим, які саме з вищезазначених ознак і особливостей соціального статусу є генеральними у процесі спілкування україномовних і англомовних співрозмовників, зокрема у дейтинг-шоу, в яких відбувається реальне, невимушене спілкування учасників, і як саме визначаються складові соціального статусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За науковою позицією переважної більшості соціолінгвістів, мовлення знаходиться у прямій залежності від статусних характеристик. Проблеми впливу соціальних особливостей мовця на процес інтеракції, а також мовні й мовленнєві засоби вираження категорії соціального статусу було присвячено ряд наукових робіт та досліджень відомих українських і зарубіжних вчених, а саме: М.О. Олікова, Л.Т. Масенко, Р.П. Зорівчак, В.Ю. Михальченко, С.О. Швачко, А.Д. Швейцер, Л.Б. Нікольський, В.І. Карасик, О.А. Биганова, Л.П. Крисін, W. Labov, P. Trudgill.

Щодо визначення складових соціального статусу, то вони розглядаються науковцями у різних площинах. В статті представлено аналіз найбільш вагомих досліджень в сфері співвідношення соціального статусу з соціальними ознаками і демографічними особливостями наступних авторів: В.І. Гараджа, О. Дугін, О. Радугін, Л.М. Черенько, М. Вебер, F. Parkin, J. Goldthorpe, C. Llewellyn, C. Payne, J.B. Elstain, K. Gerson.

Мета цієї статті полягає у висвітленні багатокритеріального підходу до визначення соціального статусу як інтегративного показника мовлен-

ня респондентів україномовних та англомовних дейтинг-шоу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом, термін «статус» означає високе або низьке положення (позицію) індивіда на шкалі тієї чи іншої об'єктивної або суб'єктивної ознаки; певний ранг, приписуваний індивідами, організаціями, громадською думкою. В Стародавньому Римі даний термін означав правове положення юридичної особи, а вперше термін «соціальний статус» у соціальному сенсі було запроваджено в ХІХ столітті відомим англійським юристом, істориком Генрі Джеймсом Мейном.

Деякі вчені співвідносять соціальний статус із соціальним престижем. Так, один із засновників соціології як науки, німецький вчений М. Вебер, соціальний статус визначає як реальні наміри отримати позитивні і негативні привілеї відносно соціального престижу, який ґрунтується на одному або більше критеріях: а) спосіб життя; б) формальна освіта, яка полягає в практичному або теоретичному навчанні і засвоєнні відповідного способу життя; в) престиж народження і професії [1].

Соціологи Джон Голдторп, Карл Ллевелін та К. Пейн пропонують визначати соціальний статус спираючись на заняття. На думку вчених найістотнішими характеристиками заняття є статус за наймом (роботодавець чи найманий робітник), рівень доходу, ступінь економічної безпеки (ризик втратити роботу або капітал), шанси на економічний успіх, місце в системі влади та контролю за процесом виробництва, міра автономії в роботі, а частково й престиж заняття в суспільстві. Автори ідеї створюють професійну шкалу – шкалу Голдторпа-Ллевеліна, яка складається із 36-ти груп професій, які в свою чергу об'єднані в 11 класів: керівники найвищого рівня в державі та різних галузях економіки; керівники середнього рівня; спеціалісти з вищою освітою; працівники сфери послуг; дрібні власники, що наймають робітників; дрібні власники, які не наймають робітників; фермери; техніки та майстри; кваліфіковані робітники; напівкваліфіковані й некваліфіковані робітники; працівники сільського господарства [9, с. 41].

Європейська асоціація маркетингових та соціальних досліджень ESOMAR пропонує класифікацію змінних у визначенні соціального статусу-

су на основі професійно-освітніх характеристик члена домогосподарства, що приносить основний дохід у сім'ї, а також деяких майнових характеристик сім'ї. Дана класифікація припускає побудову 8 непересічних класів (А, В, С1, С2, D, E1, E2, E3) за допомогою трьох основних (вік, у якому годувальник родини закінчив свою освіту; рід занять годувальника родини за останнім місцем роботи; кількість підлеглих у годувальника родини за останнім місцем роботи) і однієї додаткової змінної (майно домогосподарств (використовуються для домогосподарств з економічно неактивними годувальниками – пенсіонерами, домогосподарками, студентами).

Однак, враховуючи, що не тільки професійно-освітні характеристики впливають на визначення соціального статусу індивідів або групи людей, а й матеріальний рівень і майнове забезпечення, Європейська асоціація маркетингових та соціальних досліджень ESOMAR пропонує шкалу змінних у визначенні економічного соціального статусу. В 1992-1995 рр. в ході різноманітних, багатопланових досліджень було розроблено список 10 предметів, які обрані не випадково, а ґрунтовано на ієрархії закупівель, а також на основі стилю життя різних соціальних груп. Метою розробленого списку було максимально корелювати не з номінальним, а з розпоряджуваним прибутком (disposable income), тобто прибутком, який залишається після сплати податків, внесків до системи страхування та інших обов'язкових відрахувань. До основних 10 предметів довготривалого користування, які б визначали матеріальних статус учасників опитування належать: 1) кольоровий телевізор; 2) відеомаянітофон; 3) відеокамера; 4) два або більше автомобілів; 5) фотоапарат; 6) персональний комп'ютер; 7) електричний дріль; 8) фритюрниця; 9) радіогодинник; 10) другий дім, квартира або замський будинок [6, с. 10]. Володіння певною кількістю предметів із вищезазначеного списку у будь-якій комбінації дозволяють визначити матеріальний статус респондентів. Дослідження за цим списком мають значні переваги, вони дозволяють уникати питань про прибуток, на які значна частина людей або не відповідає, або суттєво змінюють дані.

Однак, незважаючи на світову тенденцію при визначенні соціального статусу індивідів або групи людей поєднувати професійно-освітні характеристики з матеріальним рівнем, які є взаємозалежними у високорозвинених країнах світу, існує велика кількість держав з нестійкою економікою. Одним із прикладів таких держав є Україна. Так, у колективній монографії, представленої Інститутом демографії та соціальних досліджень, українські вчені вважають, що визначальним чинником соціальної стратифікації в Україні сьогодні є лише економічний статус, що цілком характерно для суспільств з перехідною економікою. Розподіл населення за рівнем поточних доходів (витрат) демонструє наявність у сучасній Україні проблеми бідності значної маси населення. Високий рівень освіти та статус на ринку праці, звичайно, сприяють потраплянню до вищих соціальних верств, але низькі у більшості випадків стандарти оплати праці нівелюють ці переваги, що не може сприяти розвитку ринкових відносин. Надзвичайно низькі показ-

ники самооцінки населення свого матеріального становища у всіх дохідних групах свідчать про наявність конфлікту між високими стандартами життя, що рекламує сьогодні ринок, і реальними можливостями більшості населення країни. Навіть незважаючи на загальне підвищення рівня життя населення, абсолютна його більшість за своїм самопочуттям визначає себе як бідних [5, с. 276]. Ми, безумовно, повністю розподіляємо думку українських колег щодо економічного статусу як визначального чинника соціальної стратифікації, однак респондентами нашого лінгвістичного дослідження є українська й англійська молодь, і враховуючи досить неоднакове економічне положення України й Англії, і через це невідповідність у посадових окладах і майнового статусу, який визначається наявністю предметів довготривалого користування із вищезазначеного переліку, вважаємо недоречним порівнювати ці характеристики, з метою урівняти соціальний статус респондентів.

Деякі науковці вважають, що визначальним чинником у визначенні соціального статусу є релігія. Так, вчений В.І. Гараджа вважає, що релігія – один із вимірів стратифікацій серед таких, як ранжирування за родинними та етнічними групами, престижністю професій, ступенем влади і могутності, доходами й багатством, освітою та знаннями, при цьому наводить єдиний приклад системи соціальної стратифікації за релігійною основою – поділ на касты в Індії. Касты займають різне положення в суспільстві за ступенем «ритуальної чистоти», яка визначає дозволений тільки їх членам спосіб життя і рід занять. Саме приналежність до касты фіксує, що кожен повинен і може робити; виникає конфлікт, якщо хтось робить те, що належить робити іншій касті, при цьому вважається, що краще посередньо робити те, що належить, чим відмінно виконувати обов'язки іншої касты [2, с. 260-261]. Однак, ми вважаємо, що в сучасному суспільстві релігія може виступати як один із індикаторів соціального статусу, тобто в сукупності з іншими показниками, які формують стиль життя.

Отже, соціальний статус розглядається науковцями у різних площинах: **політичний соціальний статус** – місце людини у політичній партії, суспільній організації, доступ до влади (ліберал, демократ, комуніст); **економічний соціальний статус** – кількість майна у людини, розмір заробітної плати (робітник, підприємець, бізнесмен, власник); **професійно-освітній соціальний статус** – посада людини на підприємстві, престиж обраної роботи, професіоналізм, доступ до керівних ланок підприємства (учитель, лікар, інженер); **релігійний соціальний статус** – місце людини у релігійній свідомості суспільства (священик, прихожанин, віруючий); **сімейно-родинний соціальний статус** – родинні відносини членів сім'ї (донька, чоловік, холостяк, подружжя); **демографічний статус** (стать, вік, національність, соціальне походження).

Таким чином, при дослідженні стратифікації у сучасній світовій практиці використовується багатокритеріальний підхід, що дає можливість оцінити забезпеченість матеріальними ресурсами та рівень особистісної значимості індивіда у суспільстві.

Враховуючи вищезазначене, кожна людина має багато різних соціальних статусів, тому в соціології для вираження всієї сукупності статусів окремого індивіда існує поняття «статусний набір», який ввів американський соціолог Роберт Мертон. У статусному наборі виділяють найбільш характерний для конкретного індивіда статус – головний статус, який визначає манеру поведінки, коло знайомих, стиль життя тощо. Саме за цим статусом індивіда виділяють оточуючі і ото-тожують з ним індивіди. Найчастіше головний статус індивіда обумовлений посадою або професією (директор, вчитель), однак трапляються випадки, коли головним статусом виступає расова приналежність (європеець, китаєць) або соціальне походження (селянин, робітник, службовець) тощо. На думку професора О. Радугіна головним для життєдіяльності людини виступає той статус, який визначає цінності й установки, спосіб життя, коло знайомих, манеру поведінки особистості [4, с. 112-113].

Перш ніж визначити головний соціальний статус статусного набору учасників англійських та україномовних дейтинг-шоу, звернемося ще до одного протиріччя з боку демографічних особливостей соціального статусу. Як вже було зазначено раніше, соціальний статус індивідів чи групи в суспільстві визначається не тільки соціальними ознаками, а й демографічними особливостями, причому однією зі складових прийнято вважати стать, однак відомо, що існує чітке розмежування між статтю і гендером. Так, стать зумовлює анатомічні й фізичні відмінності між чоловіком і жінкою, а гендер виявляє їх культурні, психологічні й соціальні відмінності. Поняття «гендер» визначається як сукупність стандартів і сценаріїв поведінки жінок і чоловіків, виражених двома основними категоріями гендерних досліджень – фемінність і маскуліність, які в свою чергу характеризують низку відмінностей у стилі одягу, способах життя, манерах, захопленнях, мовній поведінці, прагненнях тощо. Також, гендер вважають продуктом культури, який відображає уяви народу про жіночність та мужність, які в свою чергу зафіксовані у традиціях, фольклорі, казках і звичайно у мові.

Нажаль, упродовж багатьох років стратифікаційні дослідження суспільства нехтували роллю гендерних відмінностей. Вчені одноставно дотримувались думки, що під час аналізу соціальної нерівності у володінні владою, багатством й престижем жінки не грали ніякої ролі і не представляли ніякого інтересу. Однак власне гендер є одним з найкращих прикладів стратифікації суспільства. Немає таких суспільств, в яких чоловіки б володіли більшим багатством, впливом і статусом ніж жінки.

Переважає більшість вчених співвідносить розподіл соціальних і економічних благ жінок з соціальним статусом їх сімей, особливо чоловіків. На думку Ф. Паркіна, для соціального статусу жінок характерні загальні риси, обумовлені їх статевою приналежністю, а їхнє ставлення до соціально-економічних ресурсів визначається, як правило, не їх власним статусом або родом занять, а статусом й професією їх батьків і чоловіків [11]. Така точка зору зумовлена розповсюдженням

й хибним уявленням деяких вчених про розподіл приватних і суспільних сфер життя між жінками і чоловіками відповідно. Так, Дж. Ельштейн співвідносить з жінками такі приватні сфери життя, як сім'я, діти, домогосподарство, а чоловіків із суспільними сферами життя, а саме влада, майно, посада, політика тощо [7]. Вчений Джон Голдторп вважає, що більшість жінок знаходяться в прямій економічній залежності до чоловіків, і тому їх класова приналежність визначається класовою приналежністю чоловіків. Так, автор пояснює, що більшість жінок займають посади підлеглих, а не керівників, і зумовлено це тим, що вони мають неповний робочий день, і їх кар'єра може перериватися і вони змушені надовго покинути роботу через догляд за дітьми [10]. Але така точка зору повністю суперечить сучасному статусу більшості жінок у соціальній сфері. Так, наприклад, в сучасному суспільстві розповсюдженим є явище – жінка-керівник, яка робить значний внесок в економічне положення своєї сім'ї. Також, існує багато випадків, коли на користь прибутку жінок, чоловіки йдуть у відпустку для догляду за дітьми і переривають кар'єрний зріст. Цей факт підтверджує дослідниця Кетлін Герсон, яка вважає, що за останню чверть століття образ домогосподарки, пов'язаний з жінкою, почав змінюватися і з'явилася «не домашня жінка», яка кинула виклик звичайній «домогосподарці». Традиційне уявлення про сім'ю, в якій дружина-домогосподарка, а чоловік-годувальник, стає переважно меншістю сучасних сімей [8]. Професор Олександр Дугін у своєму виступі «Структурна соціологія» визначає гендер як первинний соціальний статус. Він зазначає, що у структурі суспільства чоловікам і жінкам відводяться принципово різні статуси: «вони настільки різні, що можуть бути розглянуті у відриві від їх носіїв і їх анатомічних властивостей. Поділ на чоловіче і жіноче в соціумі прямо пов'язане з фундаментальними основами суспільства і зумовлює його будову. Можна сказати, що поділ соціальних статусів на чоловічі і жіночі первинніше, ніж самі чоловіки і жінки. Ці ролі можна осмислити самі по собі, і формування чоловічих і жіночих стереотипів поведінки, психології, реакцій, ставлення до життя та світу, надалі будуть наслідками цих ролей. Статус чоловіки і статус жінки в суспільстві є найфундаментальнішими із соціальних статусів...» [3].

Висновки. Ми повністю розподіляємо думку вченого щодо гендеру, як первинного чинника соціального статусу і визначаємо його головною складовою статусного набору респондентів україномовних й англійських дейтинг-шоу. Іншими складовими статусного набору можуть бути відомі дані про учасників експерименту, а саме: вік, національність, освіта й посада, причому дані про посаду учасників експерименту допоможуть визначити соціальний клас індивідів, спираючись на запропоновану Європейською асоціацією маркетингових та соціальних досліджень ESOMAR стратифікацію на основі професійно-освітніх характеристик учасників експерименту. У подальшому планується визначити мовні й мовленнєві засоби вираження категорії соціального статусу респондентів україномовних й англійських дейтинг-шоу.

Список літератури:

1. Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер // СОЦИС. – 1994. – № 5. – С. 147-156.
2. Гараджа В. И. Социология религии / В. И. Гараджа. – М.: 2005. – 348 с.
3. Дугін О. Структурна соціологія. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://konservatizm.org/konservatizm/sociology/140509120251.xhtml>
4. Радугин А. А. Социология: курс лекций / А. А. Радугин, К. А. Радугин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Центр, 2000. – 223 с.
5. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с.
6. A System of International Socio-Economic Classification of Respondents to Survey Research. ESOMAR. – 1997. – 27 p.
7. Elshatn J. B. Public Man, Private Woman / J. B. Elshatn. Princeton, 1981. – 378 p.
8. Gerson K. Hard Choices: How Women Decide about Work, Career and Motherhood / K. Gerson. Berkeley. 1985. – 378 p.
9. Goldthorpe J. Social mobility and class structure in modern Britain / J. Goldthorpe, C. Llewellyn, C. Payne. – New York: Oxford university press, 1987. – 377 p.
10. Goldthorpe J. Women and Class Analysis: in Defence of the Conventional View / J. Goldthorpe // Sociology. – 1983 / – Vol. 17. № 4. – Pp. 465-488.
11. Parkin F. Class Inequality and Political Order. London, 1971. – 205 p.

Романюк А.С.

Международный гуманитарный университет

МНОГОКРИТЕРИАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА КАК ИНТЕГРАТИВНОГО ПОКАЗАТЕЛЯ РЕЧИ РЕСПОНДЕНТОВ УКРАИНОЯЗЫЧНЫХ И АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ДЕЙТИНГ-ШОУ

Аннотация

В статье проанализирован многокритериальный подход к определению социального статуса. Рассмотрен социальный статус в разных плоскостях, а именно: политической, экономической, профессионально-образовательной, религиозной, семейно-родственной, демографической. Уделяется внимание социальным признакам и демографическим особенностям социального статуса, которые являются генеральными в процессе интеракции украиноязычных и англоязычных собеседников, в частности в дейтинг-шоу. Определен статусный набор участников украиноязычных и англоязычных дейтинг-шоу. Отмечено, что гендер – первичная составляющая статусного набора респондентов дейтинг-шоу.

Ключевые слова: социальный статус, гендер, украиноязычные и англоязычные дейтинг-шоу, статусный набор, процесс интеракции.

Romaniuk A.S.

International Humanitarian University

MULTICRITERION APPROACH TO DEFINING THE SOCIAL STATUS AS AN INTEGRATED INDICATOR OF UKRAINIAN AND ENGLISH DATING SHOW RESPONDENTS' SPEECH

Summary

Multicriterion approach to defining the social status is substantiated in this article. Social status is considered in different dimensions such as political, economic, professional and educational, religious, family-related, demographic. Attention is paid to the social features and demographic characteristics of the social status which are general in the interaction process of Ukrainian and English-speaking interlocutors, in particular in the dating show. Status set of the Ukrainian and English dating show participants is defined. It is noted that gender is the primary component of the dating show respondents' status set.

Keywords: social status, gender, Ukrainian and English-speaking dating show, status set, interaction process.

ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА ВНУТРІШНЄ СЕМАНТИЧНЕ РОЗГАЛУЖЕННЯ НЕОЗНАЧЕНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Л. ДЕРЕША)

Хохрякова І.П.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті досліджено структурні особливості функційно-семантичної категорії неозначеності. Вирізняє графему власне-неозначеності та вторинної неозначеності. Проаналізовано морфологічні засоби їхньої експлікації. Подано докладну семантичну класифікацію мовних одиниць, що маркують функційно-семантичну категорію неозначеності.

Ключові слова: функційно-семантичне поле, функційно-семантична категорія, власне-неозначеність, вторинна неозначеність, неозначеність.

Постановка проблеми. Теоретичні аспекти студіювання різноманітних мовних одиниць, дослідження їхнього функційного потенціалу, категорійних параметрів, вияву в мовленні репрезентовані в концепціях багатьох зарубіжних науковців, зокрема Ф. Данеша, Л. Теньєра, А. Мартіне, Т. Гівона, С. Діка, В.Г. Адмоні, Ш. Баллі, Г. Гельбіга, О.В. Бондарка, С. Куриловича, Г.О. Золотової та ін. В українському мовознавстві вивчення будови мови, опис її одиниць на засадах функціоналізму обґрунтовують І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, К.Г. Городенська, М.Я. Плющ, М.В. Мірченко, О.Г. Межов, Р.О. Християнінова та ін.

Зазначений новітній лінгвістичний напрям дає змогу зацентрувати на низці найважливіших мовних одиниць, що, з одного боку, структурують функційно-семантичні поля, а з іншого – виступають репрезентантами функційно-семантичних категорій. Теорію функційно-семантичного поля вибудував О.В. Бондарко [1], який указував, що розглядане поняття слугує засобом маркування угруповання різнорівневих засобів певної мови, об'єднаних їхньою спільною семантичною функцією. У вітчизняній лінгвістиці концепцію функційно-семантичного поля деякі дослідники трансформували в поняття функційно-семантичної категорії. На III Міжнародному конгресі українців І. Р. Вихованець визначив термін *функційно-семантична категорія* як основний для категорійної граматики української мови [3]. Функційно-семантична категорія – це система різнорідних мовних явищ, які взаємодіють для виконання певних семантичних функцій. Функційно-семантична категорія має план змісту (семантику) і план вираження (формальні показники семантики). Такий аспект студіювання останнім часом застосовують до багатьох мовних категорій, зокрема валентності, відмінка, модальності (Н. М. Костусяк), локативності (Т. В. Булигіна, О. В. Виноградова), темпоральності (І. О. Талаш, Г. О. Золотова), потенційності (О. О. Сікорська), сукупності (І. Р. Домрачева), заперечення (М. П. Баган), умови (А. О. Малявін), градації (Л. М. Марчук), інтенсивності (О. М. Попенко), наслідку (Н. В. Кринська), компаративності (О. А. Щепка), параметричності (О. М. Хавкіна), допустовості (Т. П. Ткачук) та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед усього переліку функційно-семантичних категорійних одиниць найменш простудійована категорія неозначеності. У вітчизняній науці

були зроблені спроби описати деякі фрагменти її вираження (К. Г. Городенська [4], Н. В. Кавера [11], Н. М. Попович [16], І. В. Дудко [10], О. Ю. Семенко [17], О. В. Литвиненко [14]), проте комплексного монографічного дослідження з порушеної проблеми досі немає, що вказує на актуальність порушеної проблеми.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Виникає потреба ґрунтовного вивчення неозначеності як особливої мисленнєвої, функційно-семантичної категорійної величини, що дає змогу фіксувати різні ступені знання про об'єкт і має свої лексичні, морфологічні та синтаксичні засоби реалізації. Значну роль у репрезентації неозначеності відіграє контекстуальна вмотивованість, ґрунтовність опису якої забезпечує зорієнтованість на комунікативно-прагматичний аспект.

Метою статті є аналіз категорії неозначеності, зокрема її семантичного розгалуження, що має опертям насамперед класифікацію компонентів власне-неозначеної кількості та вторинної неозначеності (на прикладах із творів Любка Дереша).

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій парадигмі неозначеність зазвичай є об'єктом наукового вивчення як опозитивний компонент означеності. У такому разі основним класифікаційним принципом вирішення вказаних протиставлених складників дослідники вважають лексико-семантичний чи граматичний чинники. Водночас наявність специфічного плану змісту й складного механізму вираження уможливує виокремлення неозначеності як самостійної функційно-семантичної категорійної величини. У сучасному українському мовознавстві низка питань, пов'язаних із визначенням її диференційних ознак, ще не отримала свого аргументованого розв'язання й потребує уточнення та подальшого опрацювання. Цілком умотивованим вважаємо таку дефініцію поняття неозначеності. *Неозначеність* – це функційно-семантична категорія, яка вказує на невизначеність, неконкретизований чи приблизний вияв кого- або чого-небудь.

В українській мові маркування неозначеності пов'язане з:

1) неозначеними займенниковими іменниками на зразок *хтось, дехто, що-небудь*, наприклад: *Під стіну школи хтось насипав велику купу скляних ампулок...* [7, с. 19]; *Запрошується хтось із глядачів...* [8, с. 15];

2) займенниковими прикметниками *якийсь, який-небудь, будь-чий* тощо: *Була якась причина, якийсь сторонній чинник...* [7, с. 36];

3) займенниковими прислівниками *якось, як-небудь, будь-де, колись, кудись*: *Вона дивилась кудись у ліс...* [7, с. 44]; *...якось він задумав побачити сон* [7, с. 61];

4) прикметниками *невідомий, незнайомий* тощо та їхніми субстантивованими дериватами: *...засаджену смерекою... та це невідомими мені листяними деревами* [9, с. 16]; *...незнайомий піднявся і заплудовав...* [6, с. 92]; *...була необережно затулена невідомої породи квіткою...* [7, с. 66];

5) числівниками: *...за що й поплатилася ще багато років до мене призвиськом* [8, с. 7]; *Працівники студії у цю байду вірили мало* [6, с. 15]. Важливу роль у вираженні неозначеності відіграють неозначено-кількісні числівники на зразок *багато, мало* та означено-кількісні мовні одиниці, розміщені після іменника, наприклад: *Після уроку до нього підійшло кілька дівчаток...* [7, с. 18]; *я щойно прочитав книжку, яку бачило чоловік п'ятсот, не більше* [7, с. 64].

Комунікативно-прагматичний аспект дослідження функційно-семантичної категорії дає змогу простежити зв'язок неозначеності із синтаксичним рівнем мови. У такому разі потрібно закцентувати передусім на простих односкладних неозначено-особових реченнях: *Кажуть, в Аїді душі блукають...* [6, с. 20]; *Як одного з крапців студентів, його скерували на практику в один коледж* [7, с. 7]. Синтаксичний вияв категорії неозначеності реалізують також складені підмети з неозначеним числівниковим компонентом, детермінантами та атрибутивні синтаксеми з неозначеною семантикою: *...в глибині душі тішився, що так багато круасанів залишилося йому* [7, с. 55]; *Колись іще був непоганий костел...* [7, с. 152]; *Мусів би в якийсь інститут поступати...* [8, с. 15].

В українстиці відомі різні класифікації компонентів кількості, де виділяють як означено-кількісні, так і неозначено-кількісні сегменти з різними семантичними варіантами, зокрема І. Р. Вихованця [2], О. Г. Межова [15], Н. М. Попович [16], Н. В. Кавери [11]. Проте на сьогодні немає повноцінної класифікаційної схеми всіх мовних одиниць, які моделюють неозначену кількість. Докладний аналіз джерельної бази, що лежить в основі нашої студії, уможливив розмежування двох груп розглянутих маркерів: першу структурують компоненти, які експлікують *власне-неозначеність*, другу – одиниці, що моделюють *вторинну неозначеність*. Розглянемо докладніше кожен із типів.

І. Власне-неозначеність – центральна грама функційно-семантичної категорії неозначеності, що позначає невизначеність, неконкретизованість когось-або чогось-небудь. Її репрезентують мовні одиниці, які з огляду на семантичну спеціалізацію об'єднують в шістьнадцять значеннєвих підгруп, зокрема за указівкою на:

1) відносно малу неозначену кількість предметів чи людей: *У ній у кількох словах мовилось...* [7, с. 37]; *...графік вимкнення останнього існує лише у хворобливій фантазії кількох душевнохворих* [7, с. 102]; *...дітей у місті залишалось небагато* [8, с. 5];

2) дуже малу неозначену кількість предметів із додатковим нашаруванням суб'єктивної оцін-

ки: *Ще там був мацьопкий письмовий стіл з лакованої вагонки...* [7, с. 12]; *...якого востанне бачила отакеньким (показує кінчик брудного нігтя)* [9, с. 46];

3) велику неозначену кількість предметів, об'єктів, людей, тварин: *...лазили по стройках. Їх за школою було чимало* [8, с. 16]; *...зможє ганяти тут із тутешніми собаками. Їх тут багато бігає...* [6, с. 175];

4) надто велику неозначену кількість предметів, яку важко собі уявити: *І повно-повнісінько жовтого листя* [7, с. 31]; *По всьому одягу Семпльованого було безліч глибокених кишень* [7, с. 46];

5) точно не визначених, невідомих осіб: *У класі хтось тяжко зітхнув, а хтось пробурмотів...* [7, с. 17]; *До мене підійшов якийсь чоловік у простому непримітному одязі...* [7, с. 58]; *Невідомо хто і невідомо якими методами випросив у пана Андрія дозвіл аж на 3 (три) вечірки* [7, с. 66]; *А раптом тебе хтось бачив... А якщо хтось додумається...* [9, с. 186];

6) точно не визначених предметів, об'єктів: *...вийшли на якусь замерзлу дорогу коло гори і пішли у напрямку коледжу* [7, с. 44]; *Здавалося, він повільно наближався до чогось* [7, с. 61]; *Під п'яткою щось хруснуло* [9, с. 161];

7) чітко не визначеного близького місця: *Ідесь тутечки він знайшов бистрий потік* [9, с. 57]; *...поповнюючи власну нехитру бакаліюдесь у шафі...* [9, с. 136];

9) точно не окресленого далекого місця чи відстані: *Вона дивиласядесь у ліс* [7, с. 44]; *Той відскочивдесь далеко за наші спини* [9, с. 18]; *десьглибоко внизу, у білій димці, розпітерлись... наші Мідні Буки* [9, с. 66]; *десьнаразі дужедалеко гуркотів грім* [9, с. 72]; *...з кожним кроком здійсмаючись усе вище і вище* [5, с. 11];

10) невідомого, відносно короткого відрізка часу протікання дій, руху, перебування в певному стані: *Хімічні реакції протікали надто швидко...* [6, с. 49]; *На найкоротшумитьудалось утекти, прорватись на іншу сторону* [9, с. 83]; *За кілька хвилин ми зібрали пожитки...* [9, с. 84]; *За якусь крихту секунди в голові пронісся вижор думок...* [9, с. 146]; *Вони мовчки спозлядали вогонь ще якийсь час* [5, с. 89]; *Сподіваюся, через кілька днів я зможу вертїти й головою* [9, с. 178]; *За кілька днів він перевірить, чи справді офіціантку Машу було звільнено* [6, с. 28];

11) невідомого, неозначено тривалого проміжку часу, протягом якого відбуваються дії, процеси чи тривають стани: *Подібне безцільне валандання тривало досить довго...* [8, с. 17]; *Багато часу в те рясне на грози літо я присвятив забавам із пам'яттю* [8, с. 25]; *...сотні тисяч років слугував письменами для неймовірних рас і цивілізацій* [7, с. 178]; *Вона може пробути у сновидінні... десятки вічностей* [7, с. 190]; *Він прогнав їх і першим пішов вниз по масних, забруднених порохом десятиліть сходах* [7, с. 178]; *Їхня дискусія, а радше, сповідь Марка Поло тривала б ще хтозна скільки...* [7, с. 41];

12) чітко не окресленого факту, етапу в суспільному чи особистому житті: *Але в тисяча якомусь там році в село прийшов один панок...* [9, с. 57]; *Бо вже так давно не пила чогось тепленького...* [9, с. 77]; *Він колись точно зайде задалеко і прибіє мене* [9, с. 37];

13) неозначено великого обсягу чогось: *Це ЩОСЬ мало справді титанічні розміри* [7, с. 187];

14) невизначеності певних обставин, способу дії: *Туману якимось чином вдалося згущуватись синхронно з Банзавевою меланхолією* [7, с. 72]; *Якось він зумів відрізнятись від інших, але як?* [7, с. 176];

15) чітко не окресленої відносно малої міри вияву чогось...*треба трішки спуститися, трішки знову піднятися і ще трохи проволочитися непролазними хащами ожини* [9, с. 68];...*рентабельність студії була значно нижчою за гроші...* [6, с. 15];

16) неозначено великої кількості вияву чогось: *...концертним виконанням партії на фортепіано він заробляє більше, ніж як автор цього ж концерту* [6, с. 16].

II. Вторинна неозначеність – периферійна грамема функційно-семантичної категорії неозначеності, що позначає шось чи кого-небудь, певні дії, процеси, стани, якості, у яких мовець сумнівається, виражає невпевненість щодо їхнього кількісного, часового, локативного та ін. вияву. З огляду на значеннєвий діапазон одиниці розгляданого зразка перебувають на межі між означеністю та неозначеністю. Зокрема вони експлікують:

1) невпевненість, припущення, імовірність із погляду мовця. Роль допоміжного засобу вираження такої семантики виконують службові одиниці *наче, неначе, ніби, нібито* та модальні слова, що, за спостереженнями Н. М. Костусяк, пов'язані з ірреальним значенням передбачуваності й виступають еквівалентом модальних дієслівних предикатів *здаватися, припускати, сумніватися*, які структурували головну частину складнопідрядного речення [12, с. 341]. На думку

дослідниці, конструкції розгляданого зразка є засобом вираження категорії лексико-граматичної модальності, зокрема грамеми вірогідної модальності [13, с. 131]. Наприклад: *...про трансцендентальну медитацію та про чудесний катарсис, який вона нібито дарує* [7, с. 86]; *...поклонялися крижаній горі Кадаф, у якій нібито був ув'язнений бог...* [7, с. 59]; *Про дуже древніх монстрів, які нібито прийшли з далеких зірок* [7, с. 99]; *Каже, жи може шось і вдаєся прояснити з тими мавками-нявками* [9, с. 58];

2) наближеність за певними ознаками, мірою вияву, показниками до кого-, чого-небудь, якогось еталону: *Коло вікна, при спортзалі стовбичила група його майже ровесників* [7, с. 67]; *Корій приїхав сюди ще більш-менш нормальним* [9, с. 111].

3) не зовсім точний, орієнтовний час: *Їхні діалоги велися приблизно півтора місяця у восьмому класі* [7, с. 87]; *Він кричав, не перестаючи, приблизно сім секунд* [7, с. 132]; *Я просиділа близько двох годин...* [9, с. 140]; *Сказав, що здибаємося близько п'ятої* [9, с. 148];

4) приблизне визначення параметрів розміру, обсягу, протяжності та ін. чогось: *...ми обидвоє провалилися під воду приблизно по пояс* [9, с. 182].

Висновки і пропозиції. Неозначеність – це функційно-семантична категорія, яка вказує не визначеність, неконкретизований чи приблизний вияв кого- або чого-небудь. Спроба виділення класифікаційної схеми всіх мовних компонентів, які моделюють неозначеність, є першим кроком до комплексного аналізу зазначеної категорійної величини та її граемного вияву.

У перспективі розв'язання порушеної проблеми вбачаємо зорієнтованість на динамічні процеси у вираженні неозначеності.

Список літератури:

1. Бондарко А. В. Функціональна граматики / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1984. – 136 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1992. – 224 с.
3. Вихованець І. Р. Принципи категорійної граматики української мови / І. Р. Вихованець // III Міжнародний конгрес українців. Мовознавство (26-29 серпня 1996 р.). – Х., 1996. – С. 177-181.
4. Городенська К. Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості / К. Г. Городенська // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк: Вежа, 2002. – № 5. – С. 23-26.
5. Дереш Л. Архее. Монолог, який усе ще триває: [роман] / Любо Дереш. – Харків: Фоліо, 2008. – 319 с.
6. Дереш Л. Голова Якова: алхімічна комедія: [роман] / Любо Дереш. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2012. – 240 с.
7. Дереш Л. Культ: [роман] / Любо Дереш. – Львів: Кальварія, 2006. – 208 с.
8. Дереш Л. Намір: [роман] / Любо Дереш. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2014. – 333 с.
9. Дереш Л. Поклоніння ящірці: Як нищити ангелів [роман] / Любо Дереш. – Харків: Фоліо, 2007. – 189 с.
10. Дудко І. В. Семантика і функціонування неозначених займенників у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Дудко. – К., 2002. – 24 с.
11. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Кавера. – К., 2008. – 24 с.
12. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови: [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
13. Костусяк Н. М. Грамема структура категорії лексико-граматичної модальності / Н. М. Костусяк // Типологія та функції мовних одиниць: наук. журн. / [редкол.: Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 1. – С. 127-139.
14. Литвиненко О. В. Лексико-семантична група «велика кількість грошей» як складова концепту неозначено великої кількості / О. В. Литвиненко // Дослідження з лексикології і граматики української мови: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ. – 2010. – Вип. 9. – С. 182-189: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrmova.com.ua/2009/Artel_23.pdf
15. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: монографія / О. Г. Межов. – Луцьк: Ред-вид. відд. «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. – 184 с.
16. Попович Н. М. Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Попович. – К., 2002. – 19 с.

17. Семененко О. Ю. Семантична валентність мезуративів як операторів функції неозначено великої кількості (мультипліцитності) в сучасному поетичному дискурсі / О. Ю. Семененко // Лінгвістичні дослідження. – 2012. – Вип. 33: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphnpu_lingv_2012_33_37

Хохрякова И.П.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

СРЕДСТВА ПРЕДСТАВЛЕНИЯ И ВНУТРЕННЕЕ СЕМАНТИЧЕСКОЕ РАЗВЕТВЛЕНИЯ НЕОПРЕДЕЛЁННОСТИ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Л. ДЕРЕША)

Аннотация

В статье исследованы структурные особенности функционально-семантической категории неопределённости. Выделено графему собственно-неопределённости и вторичной неопределённости. Проанализированы морфологические средства их экспликации. Подано подробную семантическую классификацию языковых единиц, что маркируют функционально-семантическую категорию неопределённости.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, функционально-семантическая категория, собственно-неопределённость, вторичная неопределённость, неопределённость.

Khokhriakova I.P.

Lesya Ukrainka Eastern European National University

THE MEANS OF REPRESENTATION OF INDETERMINACY AND ITS INTERNAL SEMANTIC BRANCHING IN MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE (ON THE BASIS OF WORKS BY L. DERESH)

Summary

The focus of this article is in the exploring the structural features of the functional-semantic category of indeterminacy. The author has sorted out the grammemes of proper indeterminacy and secondary indeterminacy, as well as analyzed the morphological means of their representation. The detailed semantic classification of verbal means demonstrating the functional-semantic category of indeterminacy has been presented in the article.

Keywords: functional-semantic field, functional-semantic category, proper indeterminacy, secondary indeterminacy, indeterminacy.

УДК 81'37[811.111+811.133.1+811.161.2]

ІХТІОНІМИ ЯК ДЖЕРЕЛО УТВОРЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ В АНГЛІЙСЬКІЙ, ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Швець Н.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У статті охарактеризовано особливості перенесення назв риб (іхтіонімів) на власні назви (оніми) в англійській, французькій та українській мовах. З'ясовано, що іхтіоніми є джерелом утворення двох видів онімів у зазначених мовах – антропонімів (власних назв людей) та топонімів (найменувань географічних об'єктів). Проаналізовані власні назви скласифіковано за структурними типами. Виявлено спільне та відмінне при утворенні онімів з найменувань риб в англійській, французькій та українській мовах.

Ключові слова: власна назва, іхтіонім, антропонім, топонім, мотивація.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістична наука все частіше звертається до вивчення номінативних механізмів мови, тобто до пояснення особливостей утворення лексичних одиниць, їх мотиваційних моделей та внутрішньої форми [2; 9; 13; 17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не залишилося поза увагою науковців і питання мотивації іхтіонімів (назв риб), що досліджували у різних аспектах: етимологічному (В. Усачова [17]), діалектологічному (В. Коваленко [66]), лінгвокультурологічному

(Р. Дайнюс [3]), когнітивно-ономасіологічному (С. Стройкова [11]) та ін.

Виділення невіршених частин загальної проблеми. Як справедливо зауважує С. Толстай, «кожне слово по відношенню до мотивації має два виміри – внутрішній і зовнішній: воно може бути мотивованим, у ньому може бути репрезентована певна мотиваційна модель, і воно може бути мотивуючим, тобто саме мотивувати інші найменування» [13, с. 116]. Вивчення внутрішніх мотиваційних моделей іхтіонімів не дає повного уявлення про організацію іхтіологічних знань в етносвідомості, тому важливим є також дослідження особливостей перенесення назв риб на предмети інших лексичних сфер.

Мета статті – охарактеризувати особливості перенесення іхтіонімів на власні назви (оніми) в англійській, французькій та українській мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. В енциклопедії «Українська мова» знаходимо визначення онімів як «індивідуальних найменувань окремих одиничних об'єктів» [16, с. 83]. За словами авторів енциклопедії, ознакою, яка розрізняє оніми та апеллятиви, є відношення до поняття: загальні назви – носії понять, а власні включають усю відому мовцєві інформацію про свої денотати, без певних узагальнень, і тому пов'язуються з поняттями лише тією мірою, якою вказують на різновид об'єктів, до яких належать їх денотати [16, с. 83].

Загальнонауковим вважається підхід, який спирається на розмежування власних назв живих істот і неживих предметів [16, с. 83], тому оніми, мотивовані іхтіонімами, поділимо на 2 групи: антропоніми (власні назви людей) та топоніми (назви географічних об'єктів).

Серед аналізованих антропонімів та топонімів, за М. Торчинським [15, с. 95–98], розрізняємо: прості оніми (однослівні однокореневі власні назви, як безафіксні (англ. *Mackerel*, франц. *Brochet*, укр. *Карась*), так і афіксальні (франц. *Brocheteau*, укр. *Карасенко*), складні оніми (двокореневі власні назви: англ. *Bucktrout*), складені оніми (дво- і багатослівні власні назви: укр. *Мала Карасівка*, франц. *la Rivière aux Brochets*, англ. *Salmon Arm*).

Англійські, французькі та українські іхтіоніми є джерелом утворення одного з видів антропонімів – прізвищ. В українській мові, за спостереженнями М. Демчук, прізвища, запозичені з номенклатури тваринного світу, зокрема риб «можна розцінювати як захисні, відстрашуючі нечисту силу, оберігаючи від наврочень чи вживанні як своєрідні обереги від хворіб» [4, с. 121]. Даючи дитині таке ім'я (що потім стало основою прізвища), батьки хотіли, щоб до неї перейшли ті якості, якими наділені представники тваринного світу. Серед таких прізвищ в українській мові знаходимо лише прості оніми:

– афіксальні: *Рибченко*, *Рибець*, *Рибка* [8, с. 98] (від *риба*), *Карасенко* [8, с. 98], *Карасько* [4, с. 127] (від *карась*), *Линюк* [8, с. 98] (від *лин*), *Лященко* [8, с. 98] (від *лящ*), *Меньок* [8, с. 98] (зменш.-пестл. до *минь*), *Оселедченко* [8, с. 98] (від *оселедець*), *Карпець* [8, с. 98] (зменш.-пестл. до *короп*), *Коропченко* [8, с. 98], *Соменко* [8, с. 98], *Соменя*, *Сомко* [4, с. 127] (від *сом*), *Щученко*, *Щучка* [4, с. 127] (від *щука*), *Окуненко* [4, с. 127] (від *окунь*);

– безафіксні: *Щука* [8, с. 98], *В'юн* [8, с. 98] (від *в'юн*), *Карась* [8, с. 98], *Коблик* [8, с. 98] (від *коблик* – дрібна річкова риба родини коропових [10]), *Лин* [8, с. 98], *Лящ* [8, с. 98], *Окунь* [4, с. 127], *Сом* [4, с. 127], *Оселедець* [8, с. 98], *Піскар* [8, с. 98] (від *піскар*), *Щупак* [8, с. 98] (від *щупак* – самець щуки [10]).

Д. Єрмолович стверджує, що в межах однієї країни можуть існувати різні варіанти тих самих назв [5, с. 29]. Це, зокрема, стосується французьких прізвищ, серед яких виділяємо прості безафіксні оніми (*Poisson* [20] (від *poisson* – риба), *Harang*, *Hareng* [20] (від *hareng* – оселедець), *Languille* (від *anguille* – вугор), *Brochet* [20] (від *brochet* – щука), *Requin* [20] (від *requin* – акула), та їх варіанти – прості афіксальні оніми (*Poissonneau*, *Poissonnet*, *Poissonet* [20] (зменшувальне від *poisson*), *Haranger*, *Harenger* [20] (від *hareng* – оселедець), *Languillet*, *Languillet*, *Languillier* [20] (від *anguille* – вугор), *Brocheteau* [20] (зменшувальне від *brochet*).

На відміну від української та французької мов, де іхтіоніми досить часто стають основою утворення прізвищ, в англійській мові такі лексеми представлені незначною кількістю. Частково це можна пояснити тим, що, хоча деякі прізвища (до прикладу *Spratt*, *Salmon*, *Haddock*, *Plaice*, *Gudgeon*, *Herring*) графічно і фонетично повністю чи частково збігаються з назвами риб, після опрацювання етимологічних словників, виявилось, що походять вони не від іхтіонімів, а від інших слів, і лише в результаті певних змін набули форми, співзвучної з іхтіонімами [19].

З-поміж англійських прізвищ, мотивованих іхтіонімами, виділяємо прості безафіксні оніми: *Mackerel* (*l*) [19, р. 505] (від *mackerel* – скумбрія), *Fish* [19, р. 289] (від *fish* – риба), *Trout* [22] (від *trout* – форель), *Pike* [22] (від *pike* – щука), *Chubb* [22] (від *chub* – головень) та складний онім: *Bucktrout* [19, р. 144] (буквально – самець форелі). Варто зазначити, що в основному англійські прізвища іхтіологічного походження виникають у результаті асоціації з родом заняття людини (продавцем відповідного виду риб), проте прізвище *Bucktrout* утворилося на основі клички [19, р. 144], а *Chubb* – у результаті зовнішньої схожості риби та людини, зокрема наявності поводи [20].

Досить чисельною групою онімів, утворених від назв риб, є топоніми. Як стверджує О. Березович, топоніми відбивають знання про фрагмент географічного простору. Ці знання опредмечуються у внутрішній формі назв, відповідно, для їх пояснення необхідно виявити вихідний апеллятив [2, с. 39], у нашому випадку – назву риби.

Опис і аналіз власних назв, у тому числі топонімів, неможливі без певної класифікації, яка або невидимо присутня в ономастичній роботі як своєрідна платформа автора, або спеціально ним вводиться для більш чіткого розмежування явищ, – стверджує О. Суперанська [12, с. 148]. Топоніми, мотивовані назвами риб, ми систематизуємо, користуючись класифікацією М. Торчинського, яка була запропонована автором у монографії «Структура онімного простору української мови» [14].

Серед 19 англійських топонімів, утворених від назв риб, виділяємо:

– **астіоніми** (назви міст), в тому числі **складні оніми**: *Fishkill* [21, р. 384], *Spearfish* [21, р. 1119] (від *spearfish* – риба-меч), *Whitefish* [21, р. 1303] (від *white* – білий та *fish* – риба), **прості безафіксні оніми**: *Salmon* [21, р. 1030], *Grayling* [18] (від *grayling* – хариус) та **складений онім**: *Salmon Arm* [18];

– **потамоніми** (назви річок), в тому числі **прості безафіксні оніми**: *Fish* [21, р. 384] (від *fish* – риба), *Salmon* [21, р. 1030] (від *salmon* – лосось), *Eel* [21, р. 346] (від *eel* – вугор); та **складені оніми**: *Great Fish* [21, р. 443], *Sturgeon River* [18] (від *sturgeon* – осетер);

– **лімноніми** (назви озер), серед яких лише **складені оніми**: *Redfish Lake* [21, р. 981] (від *redfish* – морський окунь), *Whitefish Lake* [21, р. 1303], *Trout Lake* [18] (від *trout* – форель);

– **портонім** (назва порту), що є **складним онімом**: *Fishguard* [21, р. 384] (від *fish* – риба, та *guard* – охорона);

– **фіордонім** (назва затоки), що є **складеним онімом**: *Shark Bay* [18] (від *shark* – акула);

– **океанонім** (назва океану), що є **складеним онімом**: *Herring Pond* (дослівно – оселедцевий ставок), так англійці жартівливо називають Атлантичний океан [18];

– **інсулонім** (назва острова), що є **складеним онімом**: *Spratly Islands* [21, р. 1121] (від *sprat* – шпрот), поява назви зумовлена невеликими розмірами островів;

– **оронім** (назва гори), що є **складеним онімом**: *Whitefish Mountain* [21, р. 1030];

У топонімічних словниках та топографічних мапах України було знайдено 18 топонімів, які утворені від іхтіонімів. З-поміж них розрізняємо:

– **потамоніми** (назви річок), в тому числі **прості афіксальні оніми**: *Коропець* [7, с. 280] (річка на Закарпатті, Тернопільщині і Чернігівщині), *Рибниця* (притока Дністра) [7, с. 401], *Бершадь* (притока Дунаю, назва виникла за допомогою додавання суфіксу *-адь* у збірній функції до назви риби *берш* «вид судака, окуня» [7, с. 43]), *Бершадка* (назва утворилася аналогічно попередній) [7, с. 42], *Карасівка* – (річка в басейні затоки Сиваш) [7, с. 251]; **складені оніми**: *Мала Карасівка* [7, с. 251], *Карасівка-Велика* [7, с. 251]. Зазначені річки отримують свою назву у результаті запозичення найменування найбільш поширених у їх водоймах риб;

– **комоніми** (назви сіл), в тому числі **прості афіксальні оніми**: *Рибник* (Львівська область) [1, с. 16], *Лящівка* (Черкаська область) [1, с. 21] *Рибинське* (Донецька область) [1, с. 34], *Карасин* (Волинська область) [7, с. 250]; **прості безафіксні оніми**: *Корон* (Чернігівська область) [7, с. 280]; та **складені оніми**: *Велика Рибниця* (Сумська область) [1, с. 15], *Мала Рибниця* (Сумська область) [1, с. 15];

– **лімноніми** (назви озер), в тому числі **прості афіксальні оніми**: *Карасинець* (Волинська область) [7, с. 250] та **складені оніми**: *Коропська Стариця* (Чернігівська область, поблизу села *Корон*) [7, с. 280];

– **катарактонім** (назва водоспаду), що є **простим афіксальним онімом**: *Форель* [7, с. 490];

– **зодіонім** (назва сузір'я), що є **простим безафіксним онімом**: *Риби* (зодіакальне сузір'я).

Французькі топоніми, що отримали свої найменування від іхтіонімів (9 одиниць), поділяємо на:

– **потамоніми** (назви річок), у тому числі **складені оніми**: *la Rivière aux Brochets* (річка у провінції Квебек, від *brochet* – щука) [23], *la Rivière au Saumon* (річка у провінції Квебек, від *saumon* – лосось) [23] та **простий безафіксний онім**: *le Thon* (притока річки Уаза, від *thon* – тунець) [23];

– **райононіми** (назви адміністративних частин країни), в тому числі **простий безафіксний онім**: *Poissons* (муніципалітет у Франції, від *poisson* – риба) [23] та **складений онім**: *Beaumont-le-Hareng* (муніципалітет у Франції, від *hareng* – оселедець) [23];

– **лімноніми** (назви озер), які є **складеними онімами**: *Lac-au-Saumon* (озеро у провінції Квебек) [23], *Lac Brochet* (озеро у франкомовній частині Канади, від *brochet* – щука) [23];

– **океанонім** (назва океану), що є **складеним онімом**: *la Mare aux Harengs* (дослівно – калюжа з оселедцями, жартівлива назва Атлантичного океану) [18];

– **зодіонім** (назва сузір'я), що є **простим безафіксним онімом**: *Poissons* (сузір'я Риби) [18].

Висновки і перспективи. Ономастичний аспект назв риб реалізується через перенесення іхтіонімів на антропоніми (власні назви людей) та топоніми (назви географічних об'єктів) у всіх аналізованих мовах. Було визначено структурні типи онімів англійської, французької та української мов: прості безафіксні оніми, прості афіксальні оніми, складні оніми та складені оніми. Щодо змістовної сторони, то спільним для аналізованих мов є перенесення іхтіонімів на призвища, найменування річок та озер. Лише для англійської мови характерне найменування міст (астіоніми), портів (портоніми), островів (інсулоніми), заток (фіордоніми) та гір (ороніми) за назвами риб. Тільки в українській мові зафіксовано найменування сіл (комоніми) та водоспаду (катарактонім), тоді як у французькій мові знайдено назви адміністративних одиниць (райононіми). Перспективи подальших досліджень полягають у можливості аналізу особливостей перенесення назв риб на загальні назви (апелятиви).

Список літератури:

1. Атлас автомобильных шляхов Украины / [укл. Кучеренко Г. М.]. – К.: Картографія, 2003. – 200 с.
2. Березович Е. Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек / Елена Львовна Березович; [под ред. А. К. Матвеева]. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 328 с.
3. Дайнюс Р. Лексико-семантический анализ мифологических концептов: символика «рыбы» в балто-славянской традиции: с привлечением индоиранских данных: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.03 / Разаускас. Дайнюс. – Москва, 2004. – 250 с.
4. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / Марія Олексіївна Демчук. – К.: Наукова думка, 1988. – 172 с.
5. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур / Дмитрий Иванович Ермолович. – М.: Р. Валент, 2001. – 133 с.

6. Коваленко В. А. Особенности номинаций и варьирования в австралийском варианте английского языка (на материале объектов ихтиофауны): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / В. А. Коваленко – К., 1992. – 21 с.
7. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / Василь Вікторович Лучик. – К.: ВЦ «Академія», 2014. – 544 с.
8. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Юліан Костянтинівич Редько. – К.: Наукова думка, 1966. – 216 с.
9. Селіванова О. О. Когнітивна концепція словотвірної мотивації / О. О. Селіванова // Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя проф. В. В. Левицького: [зб. наук. праць]. – Чернівці: Книга XXI, 2008. – С. 379–389.
10. Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>
11. Стройкова С. А. Номенклатура іхтиофауни в сучасній німецькій мові: когнітивно-ономасіологічний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. А. Стройкова. – Одеса, 2012. – 19 с.
12. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / Александра Васильевна Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
13. Толстая С. М. Мотивационные семантические модели и картина мира / С. М. Толстая // Русский язык в научном освещении. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – С. 112–127.
14. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: [монографія] / Михайло Миколайович Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 550 с.
15. Торчинський М. М. Структурна класифікація власних назв / М. М. Торчинський // Мовні і концептуальні картини світу: [зб. наук. пр.]. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2007. – Вип. 23, ч. 3. – С. 95–98.
16. Українська мова: енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.] – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
17. Усачева В. В. Славянская ихтиологическая терминология: Принципы и способы номинации: обратный словарь / Валерия Васильевна Усачева. – М.: Индрик, 2003. – 352 с.
18. АBBYU Lingvo x6 [Електронний ресурс]: електронний словарь. – 4,7 Gb. – АBBYU Software, 2014. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Систем. вимоги: Pentium; 512 Mb Ram; Windows 8/8.1, 7, Vista, XP (SP2, 3). – Назва з контейнера.
19. Bardsley C. W. A Dictionary of English and Welsh Surnames / Charles Wareing Bardsley. – London: Oxford University press, 1901. – 837 p.
20. Le dictionnaire des noms [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jeantosti.com/noms/a.htm>
21. Merriam-Webster's Geographical Dictionary / [edited by D. J. Hopkins]. – Springfield: Merriam-Webster, 2001. – 1387 p.
22. The Internet Surname Database [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.surnamedb.com/>
23. Wikipédia: l'encyclopédie libre [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fr.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia:Accueil_principal

Швец Н.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ИХТИОНИМЫ КАК ИСТОЧНИК ОБРАЗОВАНИЯ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ В АНГЛИЙСКОМ, ФРАНЦУЗСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В статье характеризованы особенности переноса названий рыб (ихтионимов) на имена собственные (онимы) в английском, французском и украинском языках. Выяснено, что ихтионимы являются источником образования двух видов онимов в указанных языках – антропонимов (имен людей) и топонимов (наименований географических объектов). Проанализированные имена собственные классифицированы по структурным типам. Выявлено общее и отличное при образовании онимов из наименований рыб в английском, французском и украинском языках.

Ключевые слова: имя собственное, ихтионим, антропоним, топоним, мотивация.

Shvets N.V.

Pereyaslav-Khmelnytskyi Hrygoriy Skovoroda State Pedagogical University

ИХТИОНИМЫ КАК ИСТОЧНИК ОБРАЗОВАНИЯ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ В АНГЛИЙСКОМ, ФРАНЦУЗСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Summary

This article describes the peculiarities of the transfer of fish names (ichthyonyms) onto the proper names in the English, French and Ukrainian languages. It was found out that ichthyonyms are the source of the formation of two kinds of proper names in these languages, these are anthroponyms (proper names of people) and place names (names of geographic objects). The proper names under analysis were classified according to the structural types. The similarities and differences in the formation of proper names from the fish names in the English, French and Ukrainian languages were revealed.

Keywords: proper name, ichthyonym, anthroponym, place name, motivation.

УДК 811.111'36

СЕМАНТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА КОМПОЗИЦИОННО-РЕЧЕВЫХ ФОРМ ЭПОХИ АНГЛИЙСКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ НА МАТЕРИАЛЕ ФИЛОСОФСКИХ ТРАКТАТОВ

Шевченко М.Ю., Смоляр А.А.

Донбасский государственный педагогический университет

В статье рассматриваются вопросы, связанные с проблемой каузальности философских трудов, которая эксплицируется посредством лексических единиц, с помощью которых автор стремится показать взаимообусловленность объясняющего понятия с другими понятиями состава суждений. Представляется, что композиционно-речевая форма «рассуждение», дедуктивно-логическая по форме, отражает динамический характер процесса мышления в эпоху Английского Возрождения. Исторически концептуально понятийный аппарат английской философии формировался и развивался под влиянием событий, происходивших в английском обществе того времени и творчества великих английских авторов периода Возрождения и Нового времени. Расширение состава английской философской лексики по своему содержанию отражало возникновение качественно новых явлений в жизни общества периода формирования и становления английской нации. Лексический состав английского языка требовал расширения для того, чтобы стать орудием выражения научных понятийно-логических систем. Характерная черта данного периода в развитии философских понятий – появление новых слов для выражения уже известных понятий. Отметим обилие использования французских заимствований, чтобы стать орудием выражения научных понятийно-логических систем.

Ключевые слова: систематизация, понятие, эпоха, культура, семантика, терминологика, композиция.

Человеку бесконечно важно было знать самое существенное не только в отношении природных или социальных явлений со всем их многообразием, но также, а, может быть, и прежде всего – в отношении самого себя, своего внутреннего мира, духовных миров других людей. И это не являлось праздным интересом, а глубокой, постоянной, жизненной практической потребностью. Без ее перманентного удовлетворения, хотя бы в определенной степени, невозможно было оценить существование человека. Не кто-то со стороны, а сам мыслитель по своей природе, по своим внутренним потребностям, всегда философствует, так как он не может не размышлять о самом себе по отношению к «другому» [4, с. 26].

Постановка проблемы. Расширение состава английской философской лексики по своему содержанию отражало возникновение качественно новых явлений в жизни общества периода формирования и становления английской нации. Характерная черта данного периода в развитии философских понятий – появление новых слов для выражения уже известных понятий. В значительной мере это объясняется обилием французских заимствований, но есть и другая причина – не отработанность английского словаря в ранний новоанглийский период, что вело к многообразию и неустойчивости выражения некоторых понятий. Эта особенность английского национального языка характерна и для философской лексики периода исследования.

Анализ последних исследований и публикаций. Лексический состав английского языка требовал расширения для того, чтобы стать орудием выражения научных понятийно-логических систем. Понятие композиционно-речевых форм было введено в двадцатые годы В.В. Виноградовым. Несколько позже композиционно-языковые формы исследовали ряд немецких ученых Г. Ипсен, Р. Петч, В. Кайзер, Е. Лэммерт и др. В современной лингвистической теории текста композиционно-речевые формы определены как «текстовые единства, основу которых составляет способ отражения дей-

ствительности» [6, с. 14], а также как «некие схемы повторяющихся формально-структурных признаков...они выработаны в практике языкового общения и используются в текстах различных функциональных стилей» [7, с. 34].

Актуальность предлагаемого подхода определяется и тем, что возникает необходимость в рамках теории языка изучить философскую мысль эпохи эмпиризма и рационализма, которые характеризуются многофункциональностью культурного развития и изменением ценностных ориентаций. **Объектом** исследования выступают композиционно-речевые формы повествования, описания и рассуждения, которые интерпретируются как части текста в философском дискурсе, как мыслительные шаблоны познания реальной картины мира, реализация которых происходит посредством языка. **Предметом** исследования являются взаимосвязь композиционно-речевых форм, выступающих цепочкой между авторами философских трактатов и читателем, которого первый видит мыслителем. Практическим языковым **материалом** для исследования послужили тексты философских трактатов Английского Возрождения.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Личностное существование человека неразрывно связано с идеями и понятиями максимально возможной широты, то есть с философствованием [2, с. 25; 3, с. 42-43]. Основной композиционно-речевой формой мыслителя, при создании им научных трудов является «рассуждение и размышление» в широком смысле слова. Использование этой речевой формы для выражения содержания философского труда детерминировано характером мыслительного процесса, где основную роль играет суждение. Мыслить – это значит судить. В связи с этим возникает необходимость изучить, как отражается в суждении степень человеческого познания объективной действительности.

Изложение основного материала. «Рассуждение» включает неотъемлемым компонентом основание, в силу которого цепь суждений признается

истинным. Как речевая форма «суждение» выражается в логической последовательности предложений, составляющих тематически организованные целостности. Авторы целенаправленно используют разновидности речевой формы «рассуждение» в ее двух проявлениях – объяснения и доказательства – или бинарной цепи «доказательство-объяснение», «валидность/обоснование/ объяснение», соотношение логических связей которых подобно геометрическому треугольнику, где каждая форма «рассуждения», взятая в отдельности, выводима из другой или является следствием их. В ее свойствах, связях, отношениях [1, с. 147].

Соответственно этому и определяются типы философских трудов, которые в своем большинстве содержат следующие компоненты в их строгой последовательности: 1. introduction – общее суждение тезисного порядка; 2. ratiocination – логическую последовательность высказываемых мыслей; 3. essence – смысловая целостность; 4. cause – причинность; 5. conclusion – вывод, заключение. «Дешифруем» ход мыслей философа на предмет построения им своей точки зрения по рассматриваемой научной проблеме. В логической последовательности хода своих мыслей философ выглядит как «убеждающий», он стремится к рациональности в высказывании суждения, где истинность для него *de facto*, на что указывают наречия в предложении (*hardly, surely, certainly*). Вводное *believe (as far as I know, to my knowledge)* поддерживает категоричность тезисного предложения. В процессе объяснения автор строит текст таким образом, чтобы не ломать логическую последовательность хода мыслей и чтобы, при этом, не нарушалась диалогичность композиции материала. Смысловая целостность текста проявляется в наличии понятия, вокруг которого разворачивается весь процесс рассуждения. Использование синонимов свидетельствует о стремлении автора избежать однообразия изложения. Логическая последовательность обеспечивается средствами структурной связи.

Доминантой всех суждений, составляющих любой философский труд, является каузальность, которая эксплицируется посредством лексических единиц, с помощью которых автор стремится показать взаимообусловленность объясняющего понятия с другими понятиями состава суждения. Речевые формы (их комбинации) наглядно демонстрируют, какими средствами языковые системы в речевом произведении философского характера эксплицируются в разные типы содержания и как они – целенаправленно-семантически и синтаксически усложняют форму авторского текста: 1) попутные замечания, передающие дополнительные сведения, оценки изложенного ранее, замечание комментирующего характера (*I think, I feel, I believe, I am afraid, as far as I know, to my knowledge, it seems to me*), сочетания которых отражают субъективное отношение автора к высказыванию, предмету. Вставки же подчеркивают гипотетичность, сомнительность. 2) употребление наречия *hardly* как элемент сомнения, *surely, really, certainly* в целях усиления возражения; 3) употребление отрицания «no» и «yes» как возражения высказыванию с отрицанием и др. Частое употребление лексических единиц сферы языка филосо-

фии, как *knowledge, sense, idea, judgment, reason* и т.д., говорит в пользу диалогического способа организации мысли автора в динамике речевой деятельности. Представляется, что композиционно-речевая форма «рассуждение», дедуктивно-логическая по форме, отражает динамический характер процесса мышления в рассматриваемую эпоху. Внутренние, мысленные вопросы, направленные на диалог по мере раскручивания рассуждения, эксплицируются в тексте в форме вопросительных предложений, придаточных предложениях с союзами, с вопросительными местоимениями (*why, if*), субстантивных блоков.

Вопрос служит скорее для формулировки собственной позиции автора, чем, является запросом недостающей информации. Часто встречающийся, вводящий реплику возражения противительный союз *but*, который сопоставляет или противопоставляет две части высказывания, объединяет высказывания двух говорящих в единый смысловой комплекс. Вопрос помогает вскрыть внутреннюю противоречивость изложения, что не всегда видно за логической обоснованностью речи автора. Такой вопрос имеет вполне определенную стилистическую функцию и может считаться одним из первых стилистических приемов научной речи. Часто вопрос начинается с *why* и, фактически, он не требует ответа.

Расширение состава английской философской лексики по своему содержанию отражало возникновение качественно новых явлений в жизни общества периода формирования и становления английской нации. Характерная черта данного периода в развитии философских понятий – появление новых слов для выражения уже известных понятий. В значительной мере это объясняется обилием французских заимствований, но есть и другая причина – не обработанность английского словаря в ранний новоанглийский период, что вело к многообразию и неустойчивости выражения некоторых понятий [5, с. 129-139].

Лексический состав английского языка требовал расширения для того, чтобы стать орудием выражения научных понятийно-логических систем. Анализ выявил, что введению, в определенной степени ассимиляции и толкованию новых слов, способствовали в основном целевые установки авторов через экспликацию сущности самого явления или же посредством логического определения понятия или путем трактовки семантики слова путем соединения значения двух других, уже известных и бытующих в языке слов. Объяснение имеет целью конкретизацию параметров понятия, установления его границ.

Можно констатировать, что *введение* (introduction) как композиционная часть целого произведения научного стиля почти оформлено как норма. *Заключение* (conclusion) вырисовывается более четко уже в самом начале периода исследования. Удалось также выявить следующие закономерности организации текста философского порядка: 1) тексты, раскрывающие различные аспекты научного знания; 2) основной композиционно-речевой формой автора при создании им научных трудов является «рассуждение и размышление»; 3) основная линия трудов философского характера периода – это либо объяснение или обоснование,

либо доказательство или опровержение – чаще всего это их комбинация.

В контексте каждой культуры на разных ее этапах можно множество стиливых образований в пределах культуры одной эпохи. Наиболее полный охват всех сторон жизни осуществляется в научной и художественной литературе эпохи. Возрастающий уровень философского анализа и мирочленения находит свое отражение в постепенном увеличении числа терминологической лексики, а также в развитии отношений между значениями терминов в рамках терминотворчества отдельных мыслителей. В содержательной структуре тек-

стов философского порядка меняются позиции терминов, прослеживаются их адекватность.

Исследование словарного запаса языка вызывает интерес и к его составным частям. Одну из них представляет иноязычная лексика, заимствование которой было целесообразно и жизненно важно, а потому они надолго сохранили общественную ценность и легко слились со структурой языка, в который вошли. Не удивительно, что яркие революционные идеи, связанные с эпохой социальных преобразований и революционных бурь, также ведут к появлению в свет новых лексических единиц.

Список литературы:

1. Асмус Р. Ф. Избранные философские труды / Р. Ф. Асмус. – М., 1971.
2. Богомолов Ф. С. Основы теории историко-философского процесса / Ф. С. Богомолов, Т. И. Ойзерман. – М.: Наука, 1983.
3. Домашнев А. И., Шишкина И. П., Гончарова Е. А. Интерпретация художественного текста / А. И. Домашнев, И. П. Шишкина, Е. А. Гончарова. – Л., 1989.
4. Стрижко В. А. Краткое слово о философии для лидера / В. А. Стрижко. – Харьков: Экограф, 2002. – 188 с.
5. Хайдеггер М. Время и бытие / М. Хайдеггер. – М., 1993.
6. Черемисина О. Н. Типы и функции композиционно-речевой формы «рассуждение»: Автореф. канд. дис., – Л., 1986.
7. Шадманов К. Английская духовность и язык / К. Шадманов. – Бухара, 2010.

Шевченко М.Ю., Смоляр А.О.

Донбасский державний педагогічний університет

СЕМАНТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ КОМПОЗИЦІЙНО-МОВНИХ ФОРМ ЕПОХИ АНГЛІЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ НА МАТЕРІАЛІ ФІЛОСОФСЬКИХ ТРАКТАТІВ

Анотація

У статті розглядаються питання, пов'язані з проблемою каузальності філософських праць, яка експліцирується допомогою лексичних одиниць, за допомогою яких автор прагне показати взаємообумовленість пояснює поняття з іншими поняттями складу суджень. Представляється, що композиційно-мовленнєва форма «міркування», дедуктивно-логічна за формою, відображає динамічний характер процесу мислення в епоху Англійського Відродження. Історично концептуально понятійний апарат англійської філософії формувалася і розвивалася під впливом подій, що відбувалися в англійському суспільстві того часу і творчості великих англійських авторів періоду Відродження та Нового часу. Розширення складу англійської філософської лексики за своїм змістом відображало виникнення якісно нових явищ у житті суспільства періоду формування та становлення англійської нації. Лексичний склад англійської мови вимагав розширення для того, щоб стати знаряддям вираження наукових понятійно-логічних систем. Характерна риса даного періоду в розвитку філософських понять – поява нових слів для вираження вже відомих понять. Зазначимо достаток використання французьких запозичень, щоб стати знаряддям вираження наукових понятійно-логічних систем.

Ключові слова: систематизація, поняття, епоха, культура, семантика, термінологіка, композиція.

Shevchenko M.Yu., Smolyar A.A.

Donbas State Teachers Training University

THE SEMANTIC PROPERTIES OF COMPOSITION AND SPEECH FORMS IN THE ERA OF ENGLISH RENAISSANCE IN PHILOSOPHICAL TREATISES

Summary

The article deals with the problem of causality in philosophical works, which is explicated by the lexical units with which the author demonstrates the interdependence of the concepts with other concepts. The composition form of «discourse» being deductive-logical in form reflects the dynamic nature of the process of thinking in the era of the English Renaissance. Historically, the conceptual apparatus of English philosophy was formed and developed under the influence of development in the English society and with works of the great English authors of the Renaissance period and modern times. The expansion of the English philosophical vocabulary in its content reflected the emergence of new phenomena in the social life of the period of formation and the establishment of the English nation. The lexical composition of the English language tended to become a tool for the expressing of scientific concepts and logical systems. The characteristic of this period in the development of philosophical concepts – is the emergence of new words to express the known concepts. The use of French words is found to become the tool for expressing of scientific concepts and logical systems.

Keywords: systematization, statement, epoch, culture, semantics, terms vocabulary, composition.

ГОЛОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІТИЧНОГО СЛЕНГУ

Штепуляк О.С.

Київський національний університет культури та мистецтв

Стаття присвячена аналізу особливостей та способів перекладу політичного сленгу з англійської на українську мову та навпаки. Розглянуті та систематизовані головні характеристики сленгу як одного з різновидів нелітературної лексики. На основі отриманих даних синтезовано власну дефініцію терміна сленг. Проаналізовані основні способи перекладу політичного сленгу, серед яких вагоме місце посідають методи експлікації, компенсації, генералізації, транскрипції та транслітерації

Ключові слова: нелітературне мовлення, лексична одиниця, сленг, політичний сленг, перекладацькі трансформації, способи перекладу.

Постановка проблеми. Проблема сленгової лексики не є новою для мовознавства. Адже сленг – це загальноживана лексична одиниця як в англійській, так і в українській мовах, що тісно пов'язана з іншими соціальними діалектами [1, с. 12]. Проте і у наш час сленг стає причиною багатьох суперечок та дискусій серед видатних дослідників мови. І цьому є абсолютно просте пояснення: інтерес до нелітературної лексики реалізувався досить локалізовано, висвітлюючи лише певні вузькі питання, без фундаментального утворення теоретичного підґрунтя, формування системної організації та встановлення взаємозв'язків діакронії з синхронією. Рухомість даного різновиду ненормативної лексики робить майже неможливою фіксацію сталих особливостей функціонування сленгізмів та законів їх розвитку. Саме тому у більшості випадків сьогодення можливо прослідкувати лише певні та здебільшого загальні характеристики, що притаманні сленгу англійської та української мови. А оскільки лексикографічна діяльність у даній сфері досліджень лише започаткована, будь-яка наукова активність в цій галузі має перспективи.

Аналіз останніх досліджень та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження сленгу проводяться вітчизняними та зарубіжними лінгвістами уже тривалий період часу, а в розробці даного пласта термінології бере участь майже кожен філолог, що займається проблемами некодифікованої мови. Вияви соціальної природи сленгу та різні аспекти сленгізмів, що розглядалися переважно в ракурсі лексико-стилістичних характеристик, вивчалися В.В. Балабінім, В.Г. Вілюманом, І.Р. Гальперіном, М.М. Маковським, Г.Л. Менкеном, Е. Партріджем, У.О. Потятинник, Л.О. Ставицькою, В.О. Хом'яковим, подружжям Юганових та багатьма іншими науковцями, що належать до різних лінгвістичних шкіл. Цей факт, безсумнівно, став головною причиною існування доволі різноманітних точок зору стосовно природи цього поняття.

Неоднозначність поглядів науковців щодо визначення терміну «сленг», специфіка передачі його експресивності, емоційного забарвлення та функціональної релевантності в політичній мові, відсутність багатостороннього висвітлення проблем та способів перекладу ненормативних одиниць мови політиків та політтехнологів робить подальше дослідження особливостей та способів перекладу політичного сленгу досить актуальним для сучасних мовознавців та перекладачів.

Метою даного дослідження є визначення специфіки поняття сленг, з'ясування особливостей перекладу та найбільш доцільних способів передачі політичного сленгу з англійської на українську мову та навпаки.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**: систематизувати теоретичні позиції вітчизняних та зарубіжних мовознавців щодо дефініції поняття сленг; визначити основні характеристики сленгу та уточнити дефініцію терміну сленг; проаналізувати проблеми відтворюваності та релевантності політичного сленгу при його перекладі; обґрунтувати закономірності частотності використання перекладацьких трансформацій при перекладі політичних сленгізмів.

Об'єктом дослідження виступають політичні сленгові одиниці та сленгові вирази англійської та української мови, а **предметом** – способи передачі особливостей одиниць політичного сленгу та їх контекстуального значення при перекладі.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ динамічно розвивається, а разом із постійними змінами у політичному та суспільному житті, демократизацією суспільства, закріпленням канонів свободи слова на світовій арені та поширенням новітніх інформаційних технологій ми можемо спостерігати значне проникнення та тісну взаємодію різноманітних видів ненормованої лексики з літературною мовою. Саме тому зростає й підвищене зацікавлення з боку сучасних дослідників до такого специфічного прошарку мови, як сленг. І цей інтерес є цілком зрозумілим, адже сленг є невід'ємною частиною сучасної лексики, що охоплює майже всі сфери людського життя, описує різноманітні ситуації та привертає до себе увагу своєю метафоричністю, виразністю та «нетрадиційністю» номінації.

У мовознавстві до цього часу існує певна невизначеність щодо термінів, які використовуються для позначення ненормативної лексики. Досліджуючи зазначений прошарок мови, вчені відзначають, що «терміни перетинаються, розкривають одне й те саме поняття з різних сторін, включають один одного, іноді метонімічно та метафорично переносячи один термін на інший» [2, с. 60].

Хоча саме значення терміну «**ненормована лексика**» не є чітко сформованим, проте, судячи з самого виразу можна зробити висновки, що це поняття нерозривно пов'язане з поняттям «мовної норми». Так, вітчизняний лінгвіст Н.Н. Семеник у своїх дослідженнях відзначає, що **мовна норма** – це сукупність найбільш стійких тради-

ційних в реалізації елементів мовної структури, відібраних і закріплених мовною практикою [7].

У свою чергу більшість відомих дослідників відносять до ненормативного мовлення специфічний шар лексики, що відрізняється саме розмовним, неофіційним характером та емоційною забарвленістю. Багато лінгвістів погоджуються з думкою, що до цього шару мовлення відносяться такі поняття як жаргон, аргі, сленг, вульгаризми та просторіччя. Проте етимологія терміну «сленг» – одне із найбільш суперечливих і заплутаних питань в лексикографії, адже важкість розкриття походження терміну посилюється його багатозначністю та наявністю різних трактувань. Саме тому проблематика сленгу була і залишається предметом постійного наукового пошуку.

Для кращого розуміння цього явища варто звернутися до міркувань найбільш відомих дослідників сленгової лексики та виділити основні характеристики даного поняття, аби краще зрозуміти природу його походження та особливості функціонування у мові.

Розглянувши визначення сленгу, подані у різних словниках (Oxford, Cambridge, Webster), можна констатувати, що сленгу притаманні наступні характеристики: приналежність до нелітературного пласта лексики; більш активне вживання подібних слів в усному мовленні; обмеженість використання контекстом та певними соціальними рамками. [10; 15; 18; 19]

Проаналізувавши думки таких відомих дослідників сленгу, як Г. Менкен, В.А. Хом'яков та Е. Партрідж, варто виділити наступні особливості, що притаманні сленговій лексиці:

1. сленг – це категорія загального поширення, що перебуває як поза межами загальноприйнятих мовних норм [11], так і за межами діалектів загальнонаціональної англійської мови [8];

2. «тривалість життя» сленгових одиниць може варіюватися в залежності від специфіки їх утворення та факторів існування;

3. сленг включає в себе, з одного боку, шар специфічної лексики і фразеології професійних говорів, соціальних жаргонів і аргі злочинного світу, та, з іншого боку, шар широко розповсюдженої і загальнозрозумілої емоційно-експресивної лексики та фразеології нелітературної мови [8];

4. сленг є свідомим та навмисним вживанням з боку мовця елементів загальнолітературного стандарту в розмовній мові для суто стилістичних цілей: створення ефекту новизни, незвичайності, відмінності від загальноновизнаних зразків, передачі певного настрою мовця, надання висловлюванню конкретності, жвавості, виразності, точності, стислості, образності, а також для уникнення штампів та кліше. [12]

5. за допомогою сленгових виразів у мовлення впроваджуються певні елементи мовної гри;

6. фамільярно-емоційне забарвлення багатьох слів і виразів сленгу відрізняється великою різноманітністю відтінків. В залежності від контексту та підбору сленгової лексики висловлювання мовця може стати більш жартівливим, іронічним, глузливым, презирливим, грубим і навіть вульгарним.

Тож, розглянувши різнопланові визначення поняття сленг у вітчизняній та закордонній лінгвістиці доцільно запропонувати певне узагальнене визначення цього явища. **Сленг** – історично

сформований, проте доволі неоднорідний та нестійкий пласт специфічної лексики та фразеології, що є властивою одній обмеженій професійній, соціальній чи іншій особливій групі населення, має чітку емоційно-експресивну забарвленість та використовується для створення ефекту новизни, передачі певного настрою мовця, надання висловлюванню конкретності, точності, виразності та жвавості, а також використовується для уникнення штампів та кліше літературної мови.

Поглянувши на сучасний світ політики, можна з впевненістю констатувати, що вагомою частиною своєрідної політичної мови є політичний сленг, який допомагає наситити мовлення політиків та політехнологів певними емоціями, завуальовано відобразити їх ставлення до тієї чи іншої події.

Політичний сленг є складним, неоднорідним та малодослідженим явищем, адже саме поняття з'явилося досить нещодавно. Проте варто пам'ятати, що політичний сленг знаходить своє відображення не лише в мові політиків, але і у радіо та телепередачах, в матеріалах газет та журналів, що описують головні події на світовій політичній арені. Беручи за основу усі характеристики сленгу, що були систематизовані нами вище, можна констатувати, що **політичний сленг** – це специфічний шар ненормативного мовлення, що використовується конкретною групою людей, пов'язаних зі сферою політики, та відзначається особливим співвідношенням матеріального значення та експресивно-емоційного забарвлення лексики та фразеології.

З огляду на це доцільним є детальний розгляд проблематики та способів передачі значення політичного сленгу, адже нині існує велика кількість думок з приводу того, як саме доцільно передавати відхилення від мовної норми і чи потрібно їх взагалі перекладати.

В одних текстах, що насичені сленговою лексикою, відхилення від мовної норми виконують суто експресивну функцію і виступають в якості стилістичного прийому для надання опису та оцінки образів і середовища. В інших – ці відхилення є частиною композиційної будови тексту, рушійною силою його «сюжету». Відповідно чим вагомішою є роль мовних відхилень у структурі тексту, тим складнішим буде його переклад. Слід підкреслити, що при перекладі такої зниженої лексики як сленг, будь-якому перекладачу простіше за все під час роботи керуватися матеріалами спеціальних тематичних словників, яких в наш час існує чимало, проте вони не завжди надають доцільну та повну інформацію.

Головною проблемою при перекладі політичних сленгізмів є саме складність підбору його еквівалентів, адже вибір засобів вираження в мові перекладу залежить безпосередньо від з'ясування значення слова у конкретному контексті. Остаточний варіант перекладу повинен не лише передавати саме значення сленгового слова, але й відображати його експресивно-стилістичне забарвлення. У зв'язку з відмінністю смислових відтінків українського та англійського сленгу не можна вимагати існування повних еквівалентів для відтворення усіх виразів даного прощарку мовлення, бо точний переклад у цьому випадку є майже неможливим, адже словник од-

нієї мови ніколи не покривається цілковито словником іншої мови.

Тим не менш, російський перекладознавець А.В. Федоров вважає пошуки повноцінних стилістичних відповідників одним з найактуальніших завдань сучасного перекладу, а проблему передачі ненормованої лексики – однією з гострих проблем теорії перекладу. На його думку, нехтування такими стилістичними особливостями оригіналу призводить до спотворення тексту, позбавлення індивідуальності мови автора чи доповідача. В побуванні вживання ненормованої лексики, вульгаризмів та сленгу, в прагненні «облагородити» стиль першотексту А.В. Федоров вбачає принципову хибу багатьох перекладачів [9].

З таким твердженням важко не погодитись. Але у наш час доволі часто трапляються випадки, коли контекст змушує відмовлятися від вибору не лише повного відповідника, але і від будь-якого з варіантних еквівалентів, що вже існують у мові перекладача, бо вони не спроможні передати потрібне значення, тоді доводиться шукати новий варіант перекладу – контекстуальну заміну, коли у зв'язку з особливостями конкретного контексту перекладач відмовляється від використання існуючого у мові перекладу лексичного відповідника та підбирає варіант перекладу, що підходить лише для даного випадку.

Детальний розгляд статей політичної спрямованості з інтернет-джерел, газетних видань, а також виступів різних політичних діячів на радіо та у телепередачах дозволяє зробити висновок про те, що велика кількість політичних сленгізмів можуть вперше вживатися у політичному мовленні та бути незафіксованими у відповідних тематичних словниках. Тож доцільним є всебічне вивчення найбільш актуальних способів передачі значення політичних сленгових виразів та аналіз доречності використання перекладацьких трансформацій в конкретних ситуаціях.

В.Н. Комісаров перекладацькою трансформацією називає перетворення, за допомогою яких можна здійснити перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу у вказаному сенсі. Оскільки перекладацькі трансформації здійснюються з мовними одиницями, що мають як план змісту, так і план виразу, вони носять формально-семантичний характер, перетворюючи як форму, так і значення початкових одиниць. [5]

В рамках опису процесу перекладу, на думку В.Н. Комісарова, перекладацькі трансформації розглядаються не в статичному плані, як засіб аналізу стосунків між одиницями початкової мови і їх словарними відповідностями, а в плані динамічному, як способи перекладу, які може використовувати перекладач при перекладі різних оригіналів в тих випадках, коли словарна відповідність відсутня або не може бути використана за умовами контексту [5].

Основними типами лексичних трансформацій по В.Н. Комісарову є перекладацьке транскрибування і транслітерація, калькування та лексико-семантичні заміни (конкретизацію, генералізацію тощо). Серед комплексних лексико-граматичних трансформацій науковець відзначає антонімічний переклад, експлікацію (описовий переклад) та метод компенсації [5].

Проаналізувавши значну кількість текстів політичної спрямованості, можна констатувати, що

приклади антонімічного перекладу політичного сленгу знайти майже неможливо. Це пояснюється тим, що про антонімічний переклад можна говорити лише у разі передачі невідповідностей заперечення у мові оригіналу та мові перекладу (приміром, за наявності конструкцій з wish в англомовних текстах чи подвійного заперечення в українській мові) [4].

У багатьох випадках доцільним при перекладі політичних сленгізмів виявився **прийом експлікації**, тобто описовий переклад, який, за словами Комісарова, загалом нечасто використовується під час перекладу зниженої лексики. Це лексико-граматична трансформація, при якій лексична одиниця мови оригіналу замінюється словосполученням, що експлікує її значення, тобто тим, що дає більш-менш повне пояснення або визначення цього значення у мові перекладу. За допомогою експлікації, вважає В.Н. Комісаров, можна передати значення будь-якого безеквівалентного слова в оригіналі, проте недоліком описового перекладу є його громіздкість і багатослівність. Тому найуспішніше цей спосіб перекладу застосовується в тих випадках, де можна обійтися порівняно коротким поясненням [4].

Яскравими прикладами можуть стати сленгізми, що доволі недавно з'явилися в політичному мовленні. Так, приміром, слово *Grexit*, що використовується у наступному контексті: «*Grexit: three reasons it should not be treated lightly*» [20].

Цей політичний сленгізм є телескопічним словом, тобто результатом словотворчого процесу, при якому нове слово виникає за допомогою злиття повної основи одного слова зі скороченою основою іншого [6]. *Grexit* походить від злиття основ слів «*Greek*» та «*exit*». З контексту розуміємо, що цей політичний сленгізм позначає раптовий вихід Греції з Єврозони.

«*The Obamacon phenomenon...should cause soul-searching at the Bush White House about who made the Republican Party so difficult a place for Republicans to stay*» [21].

В Оксфордському словнику політичного сленгу знаходимо, що *Obamacon* (Obama+conservative) – консервативний виборець, що підтримував кандидата від демократів Б. Обаму на президентських виборах у 2008 році [10]. Відповідно, переклад цього сленгізму матиме наступний вигляд: *Obamacon* – консервативні виборці-прибічники Обами.

В українській політиці доволі актуальними є сленгізми «кидала» та «кидалово». Слово «*кинути*» у тлумачному словнику сучасного сленгу має наступне значення – *навмисно не виплатити обіцяну винагороду* [13]. Можна, звичайно, перекласти дану лексичну одиницю як «*throw*» або «*fling*» але перекладач-професіонал не зможе цього зробити, бо для носія англійської мови цей переклад не матиме відповідного змістового навантаження, тож доцільний переклад повинен бути наступним: *purposely not paying reward*. Відповідно, наступні дві сленгові одиниці матимуть наступні значення в англійській мові: «*кидала*» – *person who purposely don't pay reward*, «*кидалово*» – *purposely not paying reward*.

Тож, із наведених прикладів видно, що описовий переклад допомагає повністю розкрити значення сленгових виразів, проте недоліком такого рішення при перекладі стає часткова або повна

втрата експресивно-емоційного забарвлення, що є досить вагомим у наведених контекстах.

Якщо функціональні аналоги або синонімічні відповідники відсутні в мові перекладу, перекладач може вдаватися також до прийому **компенсації** чи **генералізації**. Сутність компенсації полягає в тому, що елементи змісту, втрачені при перекладі одиниці в оригіналі, передаються в тексті перекладу іншим засобом, причому необов'язково в тій самій частині тексту чи речення, що і в оригіналі. Таким чином, в тексті перекладу створюється інший образ, що має ідентичну стилістичну спрямованість. Генералізацією В.Н. Комісаров називає заміну одиниці мови оригіналу, що має вужче значення, одиницею мови перекладу з ширшим значенням. Створювану відповідність виражає родове поняття, що включає початкове видове поняття [4].

«Дійшло до того, що й депутатські портфелі, й бюджет країни – все йде під дерибан». У словнику сучасного українського сленгу знаходимо: *Дерибан – незаконний розподіл влади або розкрадання майна, коштовностей, грошей тощо* [13]. У англомовних словниках нелітературної лексики можна віднайти одразу декілька сленгових виразів, що мають приблизно подібне значення: *carve up, cut up, piece up, whack up*.

У тих випадках, коли прийоми експлікації, компенсації або генералізації не є актуальними по ряду причин, єдиним варіантом залишається **упровадження нового слова**. Це одне з найскладніших завдань перекладача, бо у цьому випадку він стає творцем нової лексеми у рідній мові та несе велику відповідальність, адже, впроваджує слово, яке у майбутньому буде використовуватись при перекладі даного поняття. Відповідно, найбільш доцільним буде використання **прийому транскрипції та транслітерації**. Слід також зазначити, що у подібних ситуаціях перекладач обов'язково має надати пояснення до свого перекладу: подати роз'яснення в дужках після перекладу або ж зробити пояснення у вигляді примітки у тексті перекладу.

Досліджуючи наукові матеріали з теми транскрипції та транслітерації, можна побачити, що цей спосіб перекладу не може часто використовуватись при перекладі одиниць політичного сленгу українською мовою, оскільки дані прийоми використовуються в основному для передачі на українську мову власних назв, реалій і понять. За допомогою транскрипції та транслітерації передають політичну термінологію, що частіше за все є новим поняттям для мови перекладу (**прийом калькування**) [3].

«Democratic presidential hopeful Paul Tsongas told the nation's mayors on Monday that leaders of his own party are advocating 'Twinkie economics' by appealing to popular tastes without offering substance» [14].

Список літератури:

1. Балабін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу. – К.: ЛОГОС, 2002. – 313 с. – С. 145-162.
2. Ілік Т. Інтержаргон як елемент жаргонної системи української мови / Т. Ілік // Лінгвістичні студії. – Донецьк, 2004. – Вип. 12. – С. 196-199.
3. Казакова Т. А. Аспекти теорії письмового перекладу // Свердловськ, СГПИ, 1988.
4. Комісаров В.Н. Теорія перекладу. Англійська мова // М.: ВПІ, 1990. – 210 с.
5. Комісаров В. Н., Рецкер Я. І., Тархов В. І. Посібник по перекладу з англійської мови на російську // вид. «Вища школа» 1985 р.

У даному реченні слово «*Twinkie*» є політичним сленгом. У тлумачному словнику знаходимо наступне значення: *Twinkie – приваблива але відсутня, даремна субстанція (поєднання)* [19]. Для перекладу даного сленгу доцільним є використання прийомів транскрипції та транслітерації з додаванням невеликого пояснення: *Twinkie – Твінкі (приваблива але відсутня, даремна субстанція)*.

«*Johnny Congress has been busily engaged for some time past in raising the pay of Naval officers*» [16].

У словнику знаходимо: *Johnny Congress – The United States Congress* [19]. Тобто це назва конгресу сполучених штатів. У даному випадку також варто впровадити нове словосполучення при перекладі, надаючи до нього пояснення: *Johnny Congress – конгрес Джонні (конгрес сполучених штатів Америки)*.

«*Certainly the Greek bailout is back on track, and the immediate prospect of Eurogeddon has receded*» [20].

Сленгізм *Eurogeddon*, що використовується у наведеному вище висловлюванні, утворився за допомогою поєднання основ слів «*Europe*» та «*Armageddon*». Згідно з контексту впливає, що це слово позначає доволі небезпечні економічні, політичні чи воєнні кризи в Європі. Враховуючи специфіку метода калькування переклад матиме наступний вигляд: *Eurogeddon – Єврогедон*.

Висновки. У ході дослідження нам вдалося з'ясувати, що до сих пір існують проблеми дефініції та розмежування понять, що відносяться до прошарку ненормативної лексики. Розглянувши значну кількість наукових досліджень сленгової лексики, нами були виявлені її найбільш істотні характеристики та сформульоване узагальнене визначення поняття сленг, що надалі допоможуть упорядкувати усі знання про сленгові вирази. Головною проблемою при перекладі політичних сленгізмів виявилася складність підбору повних еквівалентів. У дослідженні розглянуті та проаналізовані одиниці політичного сленгу та перекладацькі трансформації, що найчастіше використовуються для перекладу політичного сленгу. Найбільш актуальними виявилися способи компенсації, генералізації, описовий переклад та методи транскрибування та транскрипції.

Перспективи. Розробка методів ефективного перекладу політичних сленгізмів, висвітлення проблем відтворюваності даного прошарку мовлення, виявлення прогалин у відповідній сфері лексикографічних досліджень є дуже важливим і необхідним моментом для більш успішної та менш проблемної міжнародної та міжкультурної комунікації, формулювання фундаментальних теоретичних засад та систематизації існуючих знань у сфері сленгової лексики.

6. Омельченко Л. Ф. Телескопійні слова сучасної англійської мови та їх структурно-семантична характеристика // Збірник Львівського університету. Іноземна філологія. – Л., 2003 – Вип. 15. – С. 54.
7. Семенюк Н. Н. Норма языковая // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
8. Хомяков В. А. Три лекции о слэнге: Пособие для студентов англ. отделения по спецкурсу «Нелитературная лексика и фразеология в современном англ. языке» / Владимир Александрович Хомяков – Вологда – 1970. – 64 с.
9. Федоров А. И. Роль внутренней формы в лексико-фразеологических синонимических отношениях в русском языке // Исследования по лексикологии и словообразованию. Красноярск, 1970. – С. 134-146.
10. Barrett G. The Oxford Dictionary of American Political Slang / G. Barrett. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 322 p.
11. Mencken H. L. The American Language. – N.Y.: A. A. Knopf, 1992. – 333 p.
12. Partridge E. Usage and Abusage. – London, 1963. – P. 129.

Джерела ілюстративного матеріалу:

13. Словник сучасного українського сленгу / Упорядник Т. М. Кондратюк – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.
14. Associated Press [Електронний ресурс], – Режим доступу: <http://www.ap.org/>
15. Cambridge dictionaries online [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/>
16. Gettysburg Republican Compiler [Електронний ресурс], – Режим доступу: <http://gettysburgcompiler.com/>
17. McCutcheon Ch. Dog Whistles, Walk-Backs, and Washington Handshakes: Decoding the Jargon, Slang, and Bluster of American Political Speech / Ch. McCutcheon [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dogwhistlebook.com/book>
18. Merriam-Webster online [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.merriamwebster.com/>
19. Oxford dictionaries [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oxforddictionaries.com/>
20. The Guardian [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/international>
21. The New York Times [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/>

Штепуляк Е.С.

Киевский национальный университет культуры и искусств

ГЛАВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА ПОЛИТИЧЕСКОГО СЛЕНГА

Аннотация

Статья посвящена анализу особенностей и способов перевода политического сленга с английского языка на украинский и наоборот. Рассмотрены и систематизированы главные характеристики сленга как одного из подвидов нелитературной лексики. На основании полученных данных синтезируется собственная дефиниция термина сленг. Проанализированы основные способы перевода политического сленга, среди которых весомое место занимают методы экспликации, компенсации, генерализации, транскрипции и транслитерации.

Ключевые слова: нелитературная речь, лексическая единица, сленг, политический сленг, переводческие трансформации, способы перевода.

Shtepulyak O.S.

Kyiv National University of Culture and Arts

THE MAIN FEATURES AND METHODS OF POLITICAL SLANG TRANSLATION

Summary

The main features and methods of political slang translation from Ukrainian into English and vice versa have been examined in the article. The main characteristics of slang as one of the colloquial language have been determined and systematized. The study results in the elaboration of a new definition of the term slang. Main ways of political slang translation, including explication, compensation, generalization, transcription and transliteration have been defined.

Keywords: non-literary language, lexical unit, slang, political slang, translation transformations, methods of translation.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 128

ФЕНОМЕН БЕЗСМЕРТЯ У ФІЛОСОФІЇ

Баглик А.І.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Стаття присвячена феномену безсмертя у філософії. Автором висвітлено релігійно-філософські аспекти проблеми безсмертя людини. Прослідковано історіографію проблеми безсмертя. Здійснено системно філософський аналіз проблеми безсмертя людини. Осмислено феномен безсмертя в умовах сучасного суспільства.

Ключові слова: безсмертя, феномен, смерть, генна інженерія, кріобіологія.

Постановка проблеми. Перш ніж обговорювати питання про те, чи продовжуємо ми існувати після смерті, потрібно з'ясувати, в якому сенсі людина є тією ж особистістю, якою була вчора. Філософи вважали, що є певні субстанції – душа і тіло, і кожна з них безперервно існує із дня у день; що душа, будучи створеною, продовжує існувати у віки віків, у той час як тіло тимчасово перестає існувати внаслідок смерті, до тієї пори, поки не відбувається воскресіння.

Тому, якщо ми хочемо вірити, що людина живе після смерті, то ми повинні припустити, що пам'ять і звички, які утворюють її особистість, будуть відтворюватися в нових умовах. Ніхто не може довести, що цього не станеться. Але, як легко бачити, це дуже мало ймовірно. Наші спогади і звички зв'язані зі структурою мозку, майже так само, як зв'язана річка зі своїм руслом. Вода постійно змінюється, але річка продовжує текти у тому ж напрямку, тому що попередня течія утворила канал. Подібно до цього, попередні події утворили канал у мозку, і наші думки течуть по цьому руслу. У цьому причина пам'яті і звичок свідомості. Але мозок і його структура руйнуються зі смертю, і пам'ять, очевидно, теж повинна руйнуватися. Немає підстав вважати інакше – як не доводиться чекати збереження старого русла, після того як землетрус утворив на місці долини гору [2, с. 85-87].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Існуючі дослідження проблеми безсмертя людини зосереджені головним чином на висвітленні її окремих аспектів, що зумовлене «одномірним» розумінням людини. Тому необхідно зупинитися на розкритті багатоаспектності проблеми безсмертя людини, та здійсненні її системного філософського аналізу.

Мета статті. Головною метою статті є здійснення системного філософського аналізу феномену безсмертя людини.

Виклад основного матеріалу. Майже в усі часи філософи та релігійні мислителі приділяли велику увагу проблемі безсмертя людини. Не раціональні елементи, а емоції породжують віру в загробне життя. Найважливішою з цих емоцій є страх перед смертю, який є інстинктивно і біологічно корисним. Якби ми всім серцем вірили в загробне життя, нас цілковито покинув б страх смерті. Наслідки виявилися б дивовижними і, можливо, більшість із нас шкодувала б за цим. Але наші

людські й передлюдські пращури билися з ворогами та нищили їх упродовж цілих геологічних епох, і мужність допомагала їм при цьому; отже в боротьбі за життя здатність подолати іноді природний страх перед смертю дає перевагу. Тваринам і дикунам для досягнення цієї мети досить інстинктивної забіякуватості, але на певному ступені, як це першими довели мусульмани, віра в рай набуває чималого воєнного значення і розвиває природну забіякуватість. Ми повинні визнати, що мілітаристи мають рацію, коли підтримують віру в безсмертя і слідкують за тим, щоб вона не стала надто глибокою та не породила байдужості до світських справ [6, с. 249].

Здавніх часів люди мріяли про безсмертя. Ці мрії знайшли своє відображення у багаточисельних міфах і переказах народів усього світу.

Про пошуки шляхів досягнення безсмертя оповідається в найстародавнішому епосі, з тих, що дійшли до нас. Глиняні таблички з оповідями про Гільгамеша датуються вченими приблизно 3-м тисячоліттям до нашої ери, до того ж на деяких з них маються позначки про те, що це копії більш давнього оригіналу.

Вже в шумерську епоху досягнення безсмертя зв'язувалося з набуттям вічної молодості. Продовжували мріяти про це і в епоху античності. Як на доказ, можна послатися на дуже характерний міф про богиню ранкової зорі Еос та її коханого Тифона Рожевоперста. Еос, богиня світанку, закохалася в прекрасного сина троянського царя Тифона. Щоб ніколи не розлучатися з коханим, вона упрохала олімпійських богів дарувати йому безсмертя. Підступні боги дали Тифону безсмертя, але не подарували вічної молодості. Тифон жив довго. Голова його ставала білою, тіло таяло і ссихалося, все рідше лунав його сміх. Молодість счезла, і любов Еос остигла. Одного разу зачинала Еос спальною і Тифона у ній. Знайшла собі інше ложе. А Тифон, ссохлий і зморщений, перетворився на цвіркуна і цвіркотить там і зараз.

Мудрий міф про Тифона стане лейтмотивом роздумів про пошуки безсмертя. «У нас весь час говорять про продовження життя, – писав відомий російський вчений Л. М. Гумільов, – а по суті вони займаються продовженням старості. А це не таке вже велике задоволення. Мабуть, краще так, як є: хай покоління змінюються і життя обновлюється...» [3, с. 213-215].

Тому у міфах більшості народів безсмертя було зв'язане з вічною молодістю. За віруваннями давніх китайців найбільш знаменитою країною безсмертних були п'ять священних гір. Гори ці плавали у Східному морі і підтримували їх п'ятнадцять черепах. На вершинах цих священних плаваючих гір височіли золоті палаци зі сходами з білого нефриту. В цих палацах жили безсмертні. Повсюди там росли дерева з нефриту і перлів, плоди яких були хороші на смак, і ті, хто їх їв, ставали безсмертними. На одному з цих островів, стверджувала оповідь, б'є джерело білого вина кольору нефриту. Хто вип'є цього вина, стане безсмертним. Коли люди на землі взнали, що недалеко в морі височать такі прекрасні й таємничі гори, у жителів яких зберігаються ліки, що дають безсмертя, багато хто захотів побувати там. Ця легенда врешті решт стала відома правителям і властителям, ті почали споряджати один за одним великі кораблі, постачали їх провіантом і посилали даосів в море до священних гір, прагнучи будь-що заволодіти найбільшим у світі скарбом – зіллям безсмертя [5, с. 279].

Найдавніші легенди багатьох народів згадували про «еліксир безсмертя», який споживали боги. В різних країнах його називали по-різному. Боги давніх греків споживали даруючу вічне життя амброзію, індійські боги – аміриту, боги іранців – хаому, боги Давнього Єгипту – воду безсмертя. Наслідуючи богів, люди теж пробували приготувати еліксир безсмертя. В багатьох старовинних книгах з'являлися рецепти приготування цього чарівного еліксиру. Так, у книзі Ге Хуна «Бао Пу-цзи» «Ліки безсмертя» – є багато рецептів приготування цього еліксиру. А чи вдавалося дійсно хоч кому-небудь відкрити таємницю еліксиру безсмертя? Очевидно, ні. Проте в історії час від часу з'являлися загадкові особистості, яким нібито вдалося увійти у двері безсмертя.

Однією з таких таємничих особистостей був філософ піфагорійської школи Аполлоній Тіанський, ровесник Ісуса Христа, який народився за три роки до нової ери. Аполлоній Тіанський відвідав багато країн античного світу, вивчав секрети жерців Індії та Вавилону, сучасники приписували йому багато чудес. Переживши 10 імператорів, у віці 70 років Аполлоній повернувся в Рим, де за наказом імператора Доміціана був відданий під суд за звинувачення у чорнокнижжі. Але сталося чудо: на очах у всіх Аполлоній зник з переповненої зали суду. Протягом багатьох віків вважалося, що Аполлоній, зумівши приготувати еліксир безсмертя, продовжує перебувати серед людей.

Легенди приписують досягнення повного безсмертя ієрусалимському іудею Агасферу. Згідно релігійним переказам, Христос під час свого хрестного шляху на Голгофу у крайньому знесиленні прислонився до стіни будинку, який належав Агасферу. Але жорстокий іудей не дав ні миті перепочити Христу, який ніс важкий дерев'яний хрест, і прогнав його. Тоді Христос прирік Агасфера на вічні поневіряння, без надії коли-небудь досягти спокою або смерті. І ось то там, то тут, з віку в вік з'являється людина, яку багато хто ототожнював з особою безсмертного Агасфера. Італійський астролог Гвідо Бонатті у 1223 році зустрів його при іспанському дворі [8, с. 65-67].

Одне з дивних і фантастичних повідомлень про безсмертя зв'язане з ім'ям індійця Тапасвіджі, який прожив нібито 186 років (1770-1956). У віці 50 років він, будучи раджою в Патіалі, вирішив відправитися в Гімалаї. Після багатолітніх вправ Тапасвіджі навчився поринати в так званий стан «самадхі», коли життя повністю, здавалося, покидало тіло, і міг довго не приймати ні води, ні їжі.

Але все-таки слід визнати, що всі описані вище випадки досягнення будь-ким безсмертя відносяться швидше до легенд. Давайте встанемо на більш твердий ґрунт реальності й проаналізуємо, якими засобами в галузі досягнення практичного безсмертя володіє сучасна наука в даний момент. В наш час пошуки безсмертя йдуть у декількох діаметрально протилежних напрямках. Одне з них – пересадка головного мозку. Сьогодні вважається безумовно доведеним, що саме головний мозок є носієм індивідуальності людини, її мислення, сприйняття світу, пам'яті, усвідомлення себе як особистості [7, с. 123-125]. Тому теоретично вже зараз можна уявити людей, чий мозок, а значить і особистість будуть багато разів переходити з одного тіла в інше. Відкидаючи одне за другим непотрібні тіла, що зістарилися, людина буде переноситися із століття в століття, із тисячоліття в тисячоліття.

Другий шлях досягнення практичного безсмертя – це генна інженерія. Кожна клітина живої істоти зберігає у своєму ядрі всю генетичну інформацію, необхідну для нового організму. Декілька років тому вчені Оксфордського університету у Великобританії провели цікавий експеримент – з клітини епітелія жаби була вирошена нова жаба, точна копія першої. Тому теоретично найближчим часом стане можливим масове відтворення абсолютно ідентичних клонів, у тому числі й людини. Це значить, що, коли людині виповниться 80 чи 90 років, можна буде взяти у неї ядра клітин з будь-якого органу і, виростивши їх в клітинах, позбавлених ядра, отримати точну біологічну копію даної людини. Тобто можна буде повністю повторити самого себе, але з'явившись в якості новонародженого, і у певному сенсі забезпечити своє безсмертя, оскільки цю операцію можна було б повторювати необмежену кількість разів [1, с. 249].

Наступним і до того ж дуже перспективним напрямком пошуків безсмертя займається наука кріобіологія, яка вивчає життєдіяльність організму при дуже низьких температурах. Теоретиком і засновником кріонізації (заморожування) вважається американський професор фізики і математики Роберт Еттінджер, який видав у 60-і роки книгу «Відкриття безсмертя». «Коли будь-кого оголошують приреченим, або сучасна медицина не в змозі допомогти, – людина ще жива на 99 відсотків, – пише Р. Еттінджер, – Це ж факт, що багато хвороб, які колись вважалися смертельними, сьогодні виліковуються. Зберігаючи тіло в холоді, досить лише дочекатися, коли нові знання і технології допоможуть вам повернутися...».

Всередині 80-х років ХХ-го століття список бестселерів США очолила книга американського лікаря і психіатра Раймонда Моуді «Життя після життя».

Зачеплена Раймондом Моуді тема відразу ж знайшла ентузіастів. Доктор психології Кеннет Рінг спорядив цілу експедицію у клініки шта-

ту Коннектікут. Результати тринадцятимісячних досліджень показали: феномен існує і не зв'язаний з будь-якою патологією [4, с. 156].

На іншому кінці Сполучених Штатів молодий кардіолог доктор Сейбом, раціональна і педантична людина, прочитавши тези Моуді, вибухнув дошкульними глузуваннями і, щоб зовсім вже не залишити від них каменя на камені, провів систематичне анкетування серед персоналу реанімаційної служби у Флориді. Коли ж результати його досліджень повністю співпали з даними Моуді й Рінга, Сейбом вирішив присвятити своє життя вивченню цього феномена. Він навіть розробив десятиступеневу модель стану клінічної смерті, яка тепер носить його ім'я.

Отже, даний феномен існує і отримав спеціальну назву «феномен НДС» (near death experience – стан, близький до смерті) Організована навіть Міжнародна асоціація по вивченню феномену НДС.

Феномен НДС, здається, вивчений вже достатньо, і у кожному випадку йому завжди знаходиться якесь пояснення. Але одна річ до цього часу не вкладається ні в які схеми: відділення від тіла або декорпорація. Як відноситися до хворих, які після операції починають розповідати про те, що відбувалося у сусідній кімнаті? А сліпі, які безпомилково називають колір краватки у хірурга? Деякі реанімовані розповідають, що в перші хвилини вони не могли зрозуміти, що відбувалося. Знаходячись поза тілом, вони пробували спілкуватися з оточуючими, заговорювати з ними і з подивом переконувались, що ті їх не сприймають, не чують їх.

Опис подібного посмертного переживання є і в тибетській «Книзі мертвих». Померлий, говорить в ній, ніби зі сторони бачить своє тіло і близьких, які оплакують його. Він теж пробає покликати їх, заговорити з ними, але ніхто не чує його. Як і у випадках, про які розповіли реанімовані, він не зразу розуміє, що з ним відбулося [5, с. 192].

Найбільш складне завдання, яке встає перед читачем після ознайомлення з наведеними фактами – це їх оцінка. Більшість коментаторів книги Р. Моуді і статей його послідовників одноставно заявляють – ця книга відкриває нову сторінку в пізнанні людиною самої себе, вона доводить, що життя людини не припиняється зі смертю тіла, і, отже, зміцнює віру в існування загробного світу.

Можна далеко не у всьому погоджуватись з Р. Моуді і його однодумцями, але багатоманіт-

ність точок зору ніколи ще не приносила шкоди знанню і пошуку істини [1, с. 240].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, можна зробити висновок про те, що ми все ще розглядаємо смерть як цілком відрубне, незалежне явище, якого треба боятися і уникати за всяку ціну. У нашому суспільстві страх смерті майже не зв'язаний з особистим досвідом. Ми відокремили себе від смерті, поклавши відповідальність за все, що з нею зв'язане, на дипломованих спеціалістів. Ми не хочемо мати зі смертю нічого спільного. Як ні одне суспільство у світі, ми спробували викреслити смерть із нашого життя, але нам поталанило лише створити світогляд, повний хиб і виразних сумнівів.

У проблеми безсмертя людини є два головні аспекти: науково-біологічний і філософсько-моральний. У біологічному сенсі цілком можливо рано чи пізно з прогресом науки досягти будь-яких практичних результатів по досягненню особистого безсмертя. Але чи потрібно нам витрачати сили і науковий потенціал для вирішення цих проблем?

На перший погляд це запитання може видатися парадоксальним, хоча нічого парадоксального у ньому нема. Давайте задумаємося, а чи готове людство до досягнення безсмертя?

Швидше всього безсмертя людей надзвичайно болюче і згубно вплине на життя суспільства. Прогрес полягає у зміні поколінь, кожне покоління привносить в суспільство щось нове. Досвід історії засвідчує, що прогрес науки завжди випереджав моральний розвиток людства. Не виключенням є і питання про безсмертя. Цілком можливо, що з біологічної точки зору загадку безсмертя вдасться розгадати вченим вже в найближчі століття. Але яким буде моральне обличчя покоління, якому доведеться подарувати безсмертя? Можливо, відразу зникнуть насильники, вбивці, злодії? Навряд. Думати інакше було б соціальною утопією. Так невже гідний безсмертя той, хто відібрав життя собі подібного? І чи не каламбуром звучить тоді поняття «пожиттєве ув'язнення»? Та страшніше усього – подарувати будь-кому право вирішувати, чи достойна дана людина жити вічно чи ні. Це неминуче призведе до зловживань груповим, класовим, партійним, національним, расовим підходом, а звідси лише один крок до того чи іншого різновиду фашизму. Отже, питання безсмертя – це пробний камінь, який може виявитися не під силу сучасному людству.

Список літератури:

1. Арцишевський Р. А. Філософська антропологія: Навчальний посібник. Частина друга. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинь. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – 457 с.
2. Вишев І. В. Проблема личного бессмертия / И. В. Вишев. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1990. – 246 с.
3. Рязанцев С. Танатология – наука о смерти. – СПб., 1994.
4. Рязанцев С. Философия смерти. – СПб., 1994. Франк С. Л. Смысл жизни // Смысл жизни: Антология. – М., 1994.
5. Тибетская книга мертвых; [пер. с англ. О. Т. Тумановой]. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1998. – 327 с.
6. Філософія і життя, 1991/1 «Про любов до життя, про смерть, і протаємниці іншого буття» / Изд. «Знання».
7. Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. XIX век. – М.: Республика, 1995. – 528 с.
8. Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. От античности до Просвещения. – М.: Республика, 1994. – 498 с.

Баглык А.И.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ФЕНОМЕН БЕССМЕРТИЯ В ФИЛОСОФИИ**Аннотация**

Статья посвящена феномену бессмертия в философии. Автором рассмотрены религиозно-философские аспекты проблемы бессмертия человека. Прослежено историографию проблемы бессмертия. Осуществлен системно философский анализ проблемы бессмертия человека. Осмысленно феномен бессмертия в условиях современного общества.

Ключевые слова: бессмертие, феномен, смерть, генная инженерия, криобиология.

Bahlyk A.I.

Lesya Ukrainka Eastern European National University

THE PHENOMENON OF IMMORTALITY IN PHILOSOPHY**Summary**

The article is devoted to the phenomenon of immortality in philosophy. The author highlights the religious and philosophical aspects of human immortality. It's followed historiography problems immortality. There are given the systematic philosophical analysis of the problem of human immortality. The researcher examined the phenomenon of immortality in today's society.

Keywords: immortality, the phenomenon, death, genetic engineering, cryobiology.

УДК 17

ЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ТВАРИН**Ворона В.А.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються етико-правові аспекти нормативного регулювання забезпечення благополуччя тварин та їх захисту від жорстокого поводження. Актуальність даного дослідження пов'язана із поширеною практикою видової дискримінації. Виявлено вплив сучасних етико-філософських здобутків на законодавчу практику у сфері захисту тварин. В статті аналізується сучасна концепція прав тварин. Окрема увага приділена аналізу ідей таких вчених як Р. Райдер, Т. Ріган, П. Сінгер, М. Роуландс, В. Кімліка, М. Джой.

Ключові слова: права тварин, благополуччя тварин, спесишизм, карнізм, контрактуалізм.

Постановка проблеми. Розвиток законотворчих процесів щодо поліпшення ставлення до тварин відображений у ряді міжнародних та національних нормативно-правових актах. Ухвалення національних нормативно-правових актів або приєднання до міжнародних конвенцій щодо захисту тварин є результатом впливу певної гуманістичної традиції, в якій було сформовано уявлення про належне ставлення до тварин. Звичайно, що це є лише один із факторів, які впливають на такі рішення державних законодавчих органів, адже, слід також враховувати, що держави, які ратифікують відповідні конвенції переслідують не лише гуманістичні цілі, але можливо у більшій мірі, політичні цілі. Так, наприклад, ратифікація Україною Європейської Конвенції про захист домашніх тварин, без сумніву, носить політичний характер, адже цей крок був необхідним, і є лише однією із тих вимог, які Україна повинна виконати, щоб мати можливість стати членом Європейського Союзу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження етико-правових аспектів нормативного

регулювання забезпечення благополуччя тварин та їх захисту від жорстокого поводження, з акцентом на аналізі сучасної концепції прав тварин та її впливу на законодавчу практику.

Останні дослідження та публікації. Темою поводження з тваринами, їх благополуччя та захисту від різноманітних форм видової дискримінації займаються такі сучасні вчені як Р. Райдер, Т. Ріган, П. Сінгер, М. Роуландс, Г. Франчоне, Е. Лінзі, В. Кімліка, М. Джой та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. В статті приділена увага дослідженню взаємозв'язку між етико-філософськими здобутками у сфері прав тварин та законодавчою практикою.

Виклад основного матеріалу дослідження. На базі правових норм та стандартів, що були закріплені на національному рівні, закріплюються міжнародно-правові, які закріплюються завдяки діяльності Ради Європи, а також діяльності міжнародних неурядових організацій. Саме на міжнародно-правовому рівні стає можливим досягнення такої мети як загальнообов'язковість

відповідних міжнародно-правових норм для кожної сучасної держави. І хоча законодавчі процеси, що пов'язані із захистом тварин, як в національному, так і міжнародному праві, ще не є такими, що долають спесицизм¹, однак варто визнати, що ці законодавчі процеси є важливими для поліпшення становища тварин. Більшість національних нормативно-правових актів, що направлені на захист тварин, виходять із визначення, що тварини є специфічним об'єктом громадських відносин, яким притаманне не менш специфічне регулювання, що передбачає дві взаємопов'язані сфери – регулювання поведінки з домашніми тваринами, а також регулювання, що стосується поведінки з дикими тваринами.

Законодавчо найбільш захищеними, як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівні, є саме домашні тварини. Власне, це є закономірним відображенням сучасного стану суспільної думки щодо видової дискримінації. Дискримінація домашніх тварин піддається моральному засудженню, в той час як дискримінація інших тварин переважно залишається поза увагою. Така ситуація може бути пояснена феноменом *карнізму*. Термін «карнізм» (походить від лат. «carne» – плоть; м'ясо) запровадила американський доктор філософії Мелані Джой для позначення прихованої системи вірувань, ідеології, що обумовлює моральну легальність поїдання людьми деяких видів тварин. Карнізм являє собою приховану систему переконань, яка діє таким чином, що люди не усвідомлюють того морального зла, яке вони вчиняють [12]. Дискримінація деяких видів тварин є сьогодні морально виправданою лише тому, що завдяки феномену карнізму, ці істоти не сприймаються як істоти, що схожі на нас (принаймні за критерієм, на який ще вказував Дж. Бентам, – за здатністю відчувати біль і страждання). В рамках ідеології карнізму, деякі види тварин, особливо свійські тварини сприймаються не як живі істоти, а як певні речі або абстракції. Така інтерпретація живих істот, як певних речей або абстракцій являє собою захисний механізм карнізму, що в свою чергу призводить до блокування у людей почуття емпатії та співчуття стосовно цих істот. Механізм карнізму не дає змоги помітити очевидні речі, а саме, що об'єктивного критерію для такого розподілу тварин на різні аксіологічні категорії – не існує. Слід зазначити, що на цей момент при голосуванні у Верховній Раді України за ратифікацію Європейської конвенції про захист домашніх тварин звернула увагу народний депутат України, Г. Герман: «Я так уважно слухала письменника, але все-таки не можу зрозуміти: чим бідне теля, зі шкіри якого він носить туфлі, гірше ніж, скажімо, страус, з якого носять інші люди туфлі часом. Я думаю, що всі тварини однакові, і давайте ходити в гумових чоботах, і це теж буде вихід із ситуації» [5].

Таким чином, сучасне міжнародно-правове та національне правове закріплення щодо захисту тварин цілком відображає сучасний стан суспільної думки, а саме, що домашні тварини більш захищені на правовому рівні, аніж усі інші види

тварин. Теза Всесвітньої Декларації прав тварин про те, що усі види тварин мають право на життя поки що залишається суто декларативною [1].

Згідно сучасного міжнародно-правового забезпечення, що стосується порядку поводження із тваринами, можна виділити декілька основних аспектів, навколо яких зосереджується сучасна правова нормотворчість щодо захисту тварин. До таких основних аспектів належать: правила утримання, придбання та розведення тварин; правила поводження та утримання фермерських тварин; правила поводження із тваринами, що використовуються в науково-дослідних цілях; захист домашніх тварин від жорстокого поводження; правила та умови транспортування тварин; регулювання правил та умов, відповідно до яких здійснюється зниження чисельності безпритульних тварин. Ці аспекти регулюються наступними міжнародними правовими документами:

1. Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р. (була переглянута в 2003 р.);

2. Європейська конвенція про захист тварин, які утримуються тримаються на фермах 1976 р.;

3. Європейська конвенція про захист хребетних видів тварин, що використовуються для експериментів та інших наукових цілей 1986 р.;

4. Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р.

Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні 1968 р. встановлює загальні умови міжнародного транспортування тварин. В конвенції встановлюються загальні правила підготовки тварин до перевезення, вимоги до ветеринарного контролю, вимоги до транспортних засобів, ступінь комфортності транспорту для тварин, сертифікації та деталізації умов перевезення окремими видами транспорту – автотранспортом, залізничним транспортом та морським транспортом [7].

Європейська конвенція про захист тварин, які утримуються тримаються на фермах 1976 р. визначає принципи змісту, догляду та розміщення тварин на фермах, в тому числі при інтенсивному розведенні тварин [9].

Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментів та інших наукових цілей 1986 р., яка декларує моральний обов'язок людини перед усіма тваринами і заявляє про необхідність зменшити страждання тварин при дослідках на них, оскільки тварини здатні відчувати біль і страх, тобто вона дозволяє людям проводити над тваринами дії, завдяки яким вони відчують біль і страх, але морально бути відповідальними за це і все ж зменшувати страждання, визначає умови утримання, розміщення тварин, призначених для експериментів, характер досліджень, в яких можуть бути використані тварини, контроль за розмноженням, навчання персоналу і складання звітності та статистики. Дана конвенція містить два додатки технічного характеру щодо умов утримання лабораторних тварин і складання статистики [8].

Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р. визначає основні стандарти поводження з домашніми тваринами та їх утримання, положення про захист домашніх тварин від жорстокого поводження, порядок створення та

¹ Термін «спесицизм» (англ. speciesism – видоцентризм; видова дискримінація; видовий шовінізм) у 1970 р. був запроваджений британським психологом Річардом Райдером.

утримання притулків для безпритульних тварин, порядок і умови придбання тварин, правила купівлі-продажу домашніх тварин, а також особливості регулювання кількості безпритульних тварин [6].

Незважаючи на важливі здобутки на міжнародно-правовому рівні щодо благополуччя тварин та їх захисту від жорстокого поводження, необхідно підкреслити, що все це не повинно вводити в оману, адже навіть ті конвенції, що направлені на забезпечення благополуччя тварин, і були прийняті Радою Європи, ґрунтуються на спесицистському принципі, що людина заради свого блага може використовувати тварин, з поправкою на те, що при цьому людина «має моральне зобов'язання забезпечити в розумних межах, здоров'я і благополуччя тварин, і в кожному окремому випадку не піддавати їх зайвому ризику». Вірогідно, що саме тому ці конвенції були підписані багатьма державами-членами Ради Європи, адже по суті в них відображена сучасна європейська суспільна думка, яка полягає у тому, що життя тварин допустимо використовувати для людського блага, однак потрібно робити це гуманно.

Таку ситуацію, за аналогією, гіпотетично можна порівняти хіба що із встановленням правових норм на поліпшення становища рабів, гуманне їх утримання, перевезення та умертвіння, однак все це було б в рамках легальності самого інституту рабства. Така ж ситуація і з правовим забезпеченням благополуччя тварин, правові норми європейських держав та норми відповідних конвенцій спрямовані на більш гуманне ставлення до тварин. Все це не скасовує інституту експлуатації тварин в цілях на благо людини, однак інакше і бути не могло, адже правові норми є лише відображенням сучасної суспільної думки, а точніше, моральних уявлень.

Хоча, законодавча практика до певної міри ґрунтується на етико-філософських здобутках, однак в першу чергу враховує сучасну громадську думку щодо зазначеної проблеми. Адже сучасна етико-філософська думка щодо проблеми поводження із тваринами значно випереджає існуюче законодавче забезпечення у сфері забезпечення благополуччя та захисту тварин. Аналіз сучасної концепції прав тварин передбачає виявлення етико-правових ідей, що стали передумовою нормативної регламентації забезпечення благополуччя тварин та їх захисту від жорстокого поводження, як на національному, так і на міжнародно-правовому рівнях.

Концепція прав тварин має декілька інтерпретацій. Так, наприклад, американський філософ Т. Ріган обґрунтовує права тварин, спираючись на поняття «суб'єкта життя». На його думку, тварини мають право на задоволення потреб і реалізацію своїх природних цілей, адже тварини мають моральний статус, тобто статус «суб'єкта життя» [13, с.266]. Однак, згідно Т. Рігана тварини не тільки не володіють можливістю самим виступити на захист своїх прав як це робили чорношкірі та жінки, але фактично змушені захищатися від тих, хто покликаний захищати їх. адже, на відміну від нас, вони не можуть самі себе захистити, однак не можуть також відмовитись від захисту. Тому, на думку філософа, моральне завдання, що стоїть перед захисниками тварин, зростає через неможливість говорити з тваринами, що в свою

чергу збільшує тягар відповідальності за можливі помилки. [13, с. 325]. Том Ріган, наголошує на тому, що проголошуючи своє засудження сталих культурних практик, позиція прав тварин не проти бізнесу, не проти свободи індивідуума і не проти науки. Позиція прав тварин виступає на користь справедливості, наполягаючи тільки, щоб охоплення справедливості розглядалося як таке, що включає повагу до прав тварин. Адже протестувати проти позиції прав тварин, так, ніби справедливість застосовна тільки до людських істот, і що ми діємо в межах своїх прав, коли ми поводимося з тваринами, як з «поновлюваними ресурсами, або замінними вмістищами, або інструментами, або моделями, або речами – протестувати проти цього – означає не відповідати на виклик, який позиція прав кидає виклик тим, хто хотів би відкинути її» [13, с. 390]. На думку Т. Рігана, моральна філософія не є заміною для політичної дії, однак вона може внести свій вклад.

Згідно позиції австралійського філософа, П. Сінгера, в основу має бути покладений принцип рівності інтересів, а саме – рівного їх дотримання. У 1994 році виходить книга Пітера Сінгера «Звільнення тварин». Це найбільш значна подія в етико-філософському дискурсі ХХ ст. в контексті обґрунтування необхідності подолання видової дискримінації. Книгу «Звільнення тварин» справедливо називають Біблією у справі захисту тварин. До цього ще не було написано такої фундаментальної праці, в якій би так детально і компетентно розглядалась проблема дискримінації за видовою ознакою. Перш ніж розглянути обґрунтування принципу рівності усіх тварин П. Сінгера, варто зазначити, що в його книзі також подається історія такого явища як спесицизм, наводяться наукові та моральні підстави відмови від вживання м'яса та підтримки товарів, які проходять тестування на тваринах. В книзі також детально розглянуті масштаби (масштаби сучасного промислового господарства обчислюється мільярдами тварин щороку) та негативні наслідки промислового тваринництва. Автор доволі детально описує становище тварин у сучасному промисловому господарстві, а також описує жахливі експерименти, які проводяться в наукових, медичних та комерційних лабораторіях над мільйонами різних тварин щороку. Згідно П. Сінгера, основний елемент – прийняття до уваги інтересу істоти, яким би цей інтерес не був – повинен, відповідно до принципу рівності, поширюватися на всі істоти – чорних і білих, жінок і чоловіків, людей і не-людей. «Незалежно від природи істоти (кількості ніг, ворсистості шкіри, кольору шкіри тощо) принцип рівності вимагає, щоб з його стражданням рахувалися в такій же мірі, як і зі стражданням іншої істоти. Крім того – уникнути страждань і болю – це вже інтереси, з якими необхідно рахуватися, адже «біль – це щось, що ми відчуваємо, і ми можемо дійти висновку, що й інші його відчувають по різних зовнішніх проявах» [4, с. 31].

Згідно П. Сінгера, почуття та емоції у тварин розвинені не набагато менше ніж у нас: «Хоча кора головного мозку у людей більш розвинута, ніж в інших тварин, ця частина мозку відповідає за розумові функції, а не основні імпульси, емоції і почуття. Ці імпульси, емоції і почуття розташовані в проміжному мозку, який також добре

розвинений у багатьох інших видів тварин, особливо у ссавців і птахів». Вони також володіють ідентичною нашій нервовою системою, «їх реакції на біль дивно схожі на наші, хоча їм і бракує (наскільки нам відомо) філософських і моральних тонів. Емоційний елемент також дуже очевидний, в основному у формі страху і люті, однак люди, які відчувають біль, мають одну відмінну ознаку, якої не мають тварини – розвинену мову» [4, с. 31]. П. Сінгер на прикладі людського немовляти шестимісячного віку проводить аналогію – якщо воно не може говорити, це не означає, що воно не відчуває болю і не здатне страждати.

Однак існують інші відмінності між людьми і тваринами, що створюють інші складності. Людина володіє ментальними здібностями, які за певних обставин змусять її страждати більше, ніж тварин. «Якщо, наприклад, ми вирішимо здійснити дуже хворобливі або смертельні експерименти на дорослих людях, викрадатимемо для цього навчання з парків, люди, які люблять гуляти в парках, будуть уникати цих прогулянок. Цей страх буде формою страждання, додатково до відчуття болю. Ті ж дослідники на тваринах вироблять менше страждань, тому що тварини не будуть відчувати страх від можливості бути спійманими і підданими досліддам» [4, с. 32]. Для доказу страждання тварин П. Сінгер наводить приклад війни – коли людину брали в полон, в разі потрапляння у полон у неї була надія, що їй не буде завдано шкоди і її відпустять додому. Якщо ж ми ловимо диких тварин, ми не можемо їм пояснити, що нічого не загрожує їх життю. «Дика тварина не може розрізнити спробу позбавити її волі, і намір убити, і те й інше жахливо» [4, с. 32].

Щодо вбивства тварин П. Сінгер наполягає на тому, що простий принцип однакового ставлення до болю і задоволення є достатньою підставою для протесту проти зловживань, що здійснюються людьми над тваринами [4, с. 34]. Порівнюючи вбивство людей, вірніше, заборону на вбивство людей з позиції «святості людського життя» з вбивством тварин, Сінгер приводить в приклад розумово відсталіх людей: «Ми можемо з повною підставою заявити, що завдяки деяким особливостям деяких істот їхнє життя буде більш цінним, ніж життя деяких інших істот, але крім цього, існують деякі тварини, чиє життя буде більш цінним, ніж життя деяких людей» [4, с. 35]. Згідно спесишистського підходу, різниця між життями тварини і життям людини, що народилася із патологією мозку проводиться лише за критерієм приналежності до виду *Homo sapiens* [4, с. 36].

Таким чином, основою, на якій ґрунтується вимога поваги до життя тварин, для П. Сінгера став принцип рівності інтересів тварин і людини, адже як він підкреслює, – що людина так само переживає за своє життя, як кішка або олень, тому розумові здібності більше не повинні бути підставою для дискримінації [4, с. 41].

Твердження, що контрактуалістська теорія (її форма, що представлена у філософії Дж. Ролза) є одним із найбільш сильних союзників захисників прав тварин, висловив Марк Роуллендс у своїй праці «Права тварин: моральна теорія і практика» [14]. В історії філософії контрактуалістську теорію прийнято розглядати як таку, що не може брати під свій захист життя тварин.

І хоча це дійсно впливає із форми контрактуалізму, яка представлена в філософії Т. Гоббса, однак не можна дійти такого висновку, виходячи з форми контрактуалізму, що представлена в політичній філософії Джона Ролза. Заслуга американського доктора філософії Марка Роуллендса полягає у тому, що він намагається версію контрактуалізму, яка сформульована Джоном Ролзом, зробити більш послідовною, і пропонує не зупинятись лише на тому, щоб піддавати тесту на справедливість лише наше соціальне та економічне становище, адже сама теорія дозволяє нам піти далі, і з'ясувати чи є справедливим наше переконання, що сам факт народження людиною дає нам моральне право на експлуатацію інших видів тварин. Суть контрактуалізму Ролза пов'язана із поняттям вихідного становища, з яким у свою чергу пов'язана ідея завіси невідання. Для контрактуалістської теорії Дж. Ролза важливо виявити на які принципи погодяться люди, які були б позбавлені знання певних фактів про себе. Люди тут перебувають у вихідному становищі, і не знають про факти, що приховані завісою невідання. Вони не знають свого соціально-економічного становища, а також вони не знають своїх природних талантів та здібностей, а також вони не знають свого власного уявлення про благо. Тобто, якщо існують можливі варіанти переконань про те, який спосіб життя є правильним, то люди, що перебувають у вихідному становищі, не знають, яким варіантом переконань вони будуть володіти. Отже, ці люди перебувають у вихідному становищі, вони є раціональними, і основна мета для них полягає у тому, щоб сформулювати таку систему правил, щоб після зняття завіси невідання поставити себе у найбільш вигідні умови. [2, с. 196]. Сам принцип вихідного становища, ні у Дж. Ролза, ні у М. Роуллендса не є положенням, що відображає будь-який стан справ, скоріше це є механізм для прояснення того, що має розумітися під справедливими принципами.

Згідно М. Роуллендса, людина, перебуваючи у вихідному становищі, одним із моральних принципів світу, у якому їй довелося би жити, обрала б вегетаріанство, адже у вихідному становищі вона не знає чи стане вона людиною або твариною, яка буде страждати від практики промислового тваринництва чи буде використана як матеріал для медичних, військових чи наукових експериментів [14, с. 150].

Поняття «громадянства» щодо тварин вперше застосовується у спільній праці В. Кімліки і С. Дональдсона «Зоополіс» (2001). Автори описують світ відносин людей і тварин, заснованих на справедливості та політичній теорії громадянства. В праці порушується наступне питання: якщо ми звільняємо тварин від свого домінування – чи означає це, що ми повинні зробити їх незалежними від нас, щоб вони могли жити самостійно? Автори переконані, що ми повинні відновити наші взаємовідносини, але на засадах поваги і співчуття. Зростаюча кількість притулків для тварин може бути моделлю справедливого мирного співіснування людей і тварин [11].

Британський доктор психології Р. Райдер, автор праці «Революція тварин. Зміна ставлення до спесишизму» та «Спесишизм, пайнізм та

частя». Власне, саме Р. Райдер став засновником самого терміну «спесишизм». Також Р. Райдер є засновником терміну терміну «пайнізм», який він вперше сформулював у в 1990 році, щоб описати свою позицію, що всі істоти, які відчувають біль, заслуговують на право [16]. Він стверджує, що займає третій шлях, між утилітарною позицією Пітера Сінгера і деонтологічним підходом Тома Рігана. Р. Райдер зазначав: «Одна з проблем, з утилітарної позиції, що, наприклад, страждання жертви в груповому згвалтуванні може бути виправдане, якщо таке згвалтування дає велику сукупність задоволення насильників.» [10]. Таким чином, позиція Р. Райдера поєднує в собі утилітарну думку, що моральний статус залежить від здатності відчувати біль з імперативом на за-

борону використання інших в якості засобу для досягнення мети. Він також піддав критиці ідею утилітаризму, що експлуатація інших, може бути виправдана, якщо є загальний коефіцієнт досягнення задоволення.

Висновки з даного дослідження. Отже, концепція прав тварин послужила підставою для громадського руху із захисту тварин та обґрунтуванням необхідності правового закріплення стандартів благополуччя тварин та розробки і прийняття законодавства про захист тварин. Однак, можна дійти висновку, що етико-філософські засновки концепції прав тварин значно випереджають законодавчу практику щодо правового регулювання та закріплення стандартів благополуччя та захисту тварин.

Список літератури:

1. Всесвітня декларація прав тварин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vita.org.ru/law/Zakonu/world_declaration_animal_rights.htm
2. Ролз Джон. Теорія Справедливості. – К.: Вид. Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.
3. Самюэл С. Гуманное обращение с животными [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vita.org.ru/library/philosophy/samuel-human-debt.htm>
4. Сингер П. Освобождение животных [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vita.org.ru/library/philosophy/singer_animal_liberation.htm
5. Стенограмма Верховной Рады Украины від 18 вересня 2013 року. <http://rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5058.html>
6. Європейська конвенція про захист домашніх тварин [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://ms.petsinform.com/ms1-03/konvencia.html>
7. Европейская конвенция о защите животных при международной перевозке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_227
8. Европейская конвенция о защите позвоночных животных, используемых для экспериментов и других научных целей 1986 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=123&CM=1&DF=09/09/2012&CL=ENG>
9. Европейская конвенция о защите животных, содержащихся на фермах 1976 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=087&CM=&DF=&CL=RUS>
10. All beings that feel pain deserve human rights. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/uk/2005/aug/06/animalwelfare>
11. Donaldson S., Kymlicka W. Zoopolis. A political theory of animal rights. OXFORD University press., 2011. – 329 p.
12. Joy Melanie. Why we love dogs, eat pigs and wear cows. An introduction to Carnism. – San Francisco: Conari Press, 2010. – 204 p.
13. Regan T. The case for animal rights. Berkeley; Los-Angeles, 1983. – 425 p.
14. Rowlands M. Animal Rights: Moral Theory and Practice / Rowlands. – New-York: Palgrave Macmillan, 2009. – 240 p.
15. Ryder R. D. Animal rights. Changing Attitudes towards Speciesism. – Basil Blackwell, 1989. – 385 p.
16. Ryder R. D. Speciesism, Painism and Happiness. A morality for the twenty-first century. – SOCIETAS, 2011. – 156 p.

Ворона В.А.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЭТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАЩИТЫ ЖИВОТНЫХ

Аннотация

В статье исследуются этико-правовые аспекты нормативного регулирования обеспечения благополучия животных и их защиты от жестокого обращения. Актуальность данного исследования связана с распространенной практикой видовой дискриминации. Выявлено влияние современных этико-фило-софских достижений на законодательную практику в сфере защиты животных. В статье анализируется современная концепция прав животных. Особое внимание уделено анализу идей таких ученых как Г. Райдер, Т. Риган, П. Сингер, М. Роулэндс, В. Кимлика, М. Джой.

Ключевые слова: права животных, благополучие животных, спесишизм, карнизм, контрактualизм.

Vorona V.A.

Taras Shevchenko Kiev National University

ETHICAL AND LEGAL ASPECTS OF LEGISLATIVE SECURITY AND PROTECTION OF ANIMALS

Summary

This article explores the ethical and legal aspects of the regulatory framework animal welfare and protects them from abuse. The relevance of this study is related to the widespread practice of discrimination species. It's defined the influence of the modern ethical and philosophical achievements of the legislative practice in the field of animal protection. The article examines the modern concept of animal rights. Particular attention is paid to the analysis of the ideas of scientists such as G. Ryder, T. Regan, P. Singer, M. Rowlands, W. Kymlicka, M. Joy.

Keywords: animal rights, animal welfare, speciesism, carnism, contractarianism.

УДК 172.2

МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Коломієць А.Є.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В цьому дослідженні ми намагались пояснити моральні аспекти політичної відповідальності, їх відмінність від юридичної та соціальної відповідальності. Окреслили різницю між особистісною та політичною відповідальністю та описали юридичні та нормативні джерела контролю політичної діяльності. Запропонували причини тлумачення відповідальності як цінності, яка має бути психічно-моральною характеристикою політичного діяча. Тим самим, надали їй значення етичної проблеми, що потребує подальшого розвитку в політичній етиці. Крім того, вивчили політичну відповідальність в контексті колективної відповідальності та як професійну відповідальність державних службовців.

Ключові слова: політична етика, політична відповідальність, політична діяльність, політичний суб'єкт, колективна відповідальність, етичний кодекс.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми пов'язана з основними завданнями забезпечити взаємодію політики і моралі як регуляторів суспільного життя за для мирного співіснування. Політична відповідальність в сучасному демократичному світі стає невід'ємною частиною політичної діяльності. Політик, який знаходиться під постійним контролем медіа та громадян, змушений відкрито і публічно відповідати за свої рішення та вчинки. Саме тому, важливо дослідити етичну складову політичної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом тема політичної відповідальності стала надзвичайно популярною в юридичних, політичних, етичних та філософських дослідженнях. В рамках сучасних філософських теорій проблема розглядається такими зарубіжними авторами як Х. Йонас, М. Вебер, Х. Арент, Л. Холмес, Д. Ф. Томпсон та інші. В вітчизняній літературі ця проблема була розроблена в більшій мірі в контексті політології в працях І. Кресіної, С. В. Балан, Г. Малкіної.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дивлячись на велику кількість досліджень, ми бачимо, що жодне з них не дає вичерпного аналізу проблеми політичної відповідальності як етичної проблеми. Саме тому, існує потреба визначення місця політичної відповідальності в сучасній прикладній етиці.

Мета статті полягає у етико-філософському аналізі відповідальності, визначенні специфіки політичної відповідальності в сучасному світі, дослідженні її моральних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність в сучасній системі знання виступає як досить складне та багатокомплексне поняття. Його значення є сталим, але контекст тлумачення безпосередньо пов'язаний зі сферою застосування. Поняття відповідальності широко використовується в юридичній сфері, у філософії та етиці, а в зв'язку з розвитком глобалізаційного підходу досліджень, стала важливою частиною екології, політики та економіки. На сьогоднішній день, проблема відповідальності безпосередньо пов'язана з дискусіями щодо співвідношення політики та моралі як регуляторів суспільного життя, подальшого майбутнього людства та спробами інституціоналізації моралі. Існуючи на сьогоднішній день теорії, по-різному пояснюють природу політичної відповідальності та специфіку її проявів.

В першу чергу, нам треба дати визначення що ж таке відповідальність загалом. «Відповідальність – це відношення залежності людини від чогось (від іншого), що сприймається нею як визначальна основа для прийняття рішень, прямо або непрямо спрямованих на збереження іншого або сприяння йому. Об'єктом можуть бути інші люди, майбутні покоління, спільноти, а також тварини,

навколишнє середовище, матеріальні і духовні цінності та ін.» [5]. В історії філософії відповідальність пов'язують з вченням про свободу (свободу волі, прийняття рішення, свободу дії), зобов'язання і провини. Свобода – одна з умов відповідальності, відповідальність – один із проявів свободи, зокрема як автономії: людина вправі приймати рішення і вчиняти дії згідно своїх думок та уподобань, але вона повинна відповідати за їх наслідки і не може перекладати провину за негативні результати своїх рішень і дій на інших. Міра свободи людини за-свідчується мірою її відповідальності. У міру розширення кола об'єктів відповідальності в межах своєї свободи, людина долає тісні межі умовностей.

Проблема відповідальності виникає тоді коли ми заперечуємо детермінізм та наділяємо людину свободою волі. Хоча, термін «відповідальність» в філософському контексті почали викорис-тати лише в XVIII столітті, даний концепт був пов'язаний з проблемою свободи ще за часів античності. Так, вже Аристотель охарактеризував зв'язок свободи волі та відповідальності. Філософ не використовує саме поняття «відповідальність», а описує окремі аспекти покарань та винагород як наслідків прояву свободи волі. Людина, за Ари-стотелем, може здійснювати як прекрасні, так і ганебні вчинки, та залежно від того якого характеру був вчинок, людина отримує почесні або покарання. Відповідальність, таким чином, припускає по-інформованість людини щодо умов дії і вимог, які до неї пред'являються. Але не знання вимог, зау-важує Аристотель, в окремих випадках може бути поставлено людині в провину. Окресливши осно-вні ознаки відповідальності, Аристотель сформу-вав новий філософський вектор пов'язаний з про-блемою свободи волі та відповідальності. Надалі в історії філософії його теорія мала продовження в двох напрямках.

Перший, відповідно до якого похвала або осуд були б доцільними, якщо, і тільки якщо, реакція такого роду, призводить до бажаної зміни агента або його поведінки. В такому випадку, детермі-нізм і свобода волі сумісні і така теорія класифі-кується як компатибілізм. Ця течія констатує, що детермінізм не представляє ніякої загрози для моральної відповідальності, оскільки похвала та звинувачення все ще можуть бути ефективним засобом впливу на поведінку іншої людини, на-віть у детермінованому світі. Т. Гоббс, Д. Юм, і Дж. Стюарт Мілль поряд зі стоїками є представ-никами цієї концепції.

Другий, відповідно до якого похвала або осуд застосовувались до суб'єкта, якщо і тільки якщо він заслуговує такої реакції. Тобто, більшість з них вважають, що якщо суб'єкт дійсно заслуго-вує похвали або покарання, то він повинен контр-олювати свої дії, що є несумісним з причинною визначеністю. Представниками даної теорії є ін-компатибілістами. Вони вірять, що детермінізм несумісний зі свободою волі. Прихильниками даної теорії були Епікур, Августин, Т. Рід, і І. Кант.

В XX столітті відбувся новий поштовх в до-слідженні відповідальності. Г. Стросон вважає, що істинність детермінізму не має значення в даному питанні і сама по собі свобода волі аб-сурдна. Він називає таку позицію песимістичною.

Розглядаючи проблему відповідальності Ж.-П. Сартр, підкреслює, що існування – це за-

вжди «брати на себе» своє буття, тобто бути відповідальним за нього, а не отримувати його ззовні з фатуму. Відповідальність не суперечить свободі, вона є її логічним наслідком, що об'єднує низку вчинків у життєвий шлях людини, її біо-графію [6, с 38]. Філософ Ф. Хайдегер виокрем-лює стадії відповідальності залежно від вчинку та його зовнішніх умов. Перша стадія це гене-ралізована відповідальність. Особистість відпо-відальна за будь-які наслідки таких дій, в яких вона брала участь або з якими була пов'язана яким-небудь чином. Друга, власна відповідаль-ність – індивід відповідальний лише за те, що ним безпосередньо зроблено, та при цьому не має різниці між випадковими, навмисними й пе-редбачуваними результатами. Третя стадія це диференційована відповідальність. В цьому ви-падку суб'єкт відповідальний за будь-який пе-редбачуваний результат дії, незалежно від того, був він навмисним чи ні. Четвертою стала усвідомлювальна відповідальність, коли особистість відповідає не тільки за свої наміри та наслідки їх реалізації, але й за значення, яке вона надає зовнішнім факторам і які внаслідок цього так чи інакше впливають на результат дії. І на останок, повна відповідальність – індивід повністю відпо-відальний за процес, результати та наслідки дій, якими б не були умови їх перебігу [2, с. 220].

Отже, навіть якщо існуюча історико-філософ-ська проблематика безпосередньо не спеціалізу-ється на понятті політичної відповідальності, тим не менш, розгляд філософського тлумачення від-повідальності, вказав на деякі теми, які можуть мати ключове значення для розуміння завдан-ня запропонованого дослідження. Філософський аналіз свободи волі та детермінізму демонструє, що роль відповідальності залежить від зовнішніх факторів, багато з яких, знаходяться поза нашим контролем. Також, запропоновані ще Аристоте-лем похвала та осуд, винагорода та покарання, є важливими моральними механізмами в контексті політичної діяльності.

Відповідальність також тісно пов'язана з мо-ральними нормами і цінностями, що регулюють поведінку людини і впливають на людські відно-сини. Від розуміння сенсу та наслідків політич-ної діяльності, від відповідальності за прийняття суспільно-значущих рішень залежить розвиток кожної окремої держави та світу в цілому. Отже, «Політична відповідальність – це вид соціальної відповідальності, що полягає у відповідності дій індивідів, соціальних та організаційних спільнот як суб'єктів політики суспільним вимогам щодо здійснення публічної влади. Основними такими вимогами є моральні і правові норми відповідно до яких можна виокремити морально-політичну та політико-правову відповідальність» [3, с. 48].

Історичний аналіз наукових досліджень пока-зав, що термін «відповідальність» дуже довгий час використовувався лише в контексті політики. Сучасне значення відповідальності виникло лише наприкінці XVIII століття в контексті розгляду відповідальності представників парламенту. Тер-мін виник в межах дебатів про представницький уряд, як, уряд, що має представляти інтереси певних груп людей і тому є відповідальним перед ними. Ключовим питанням дискусії стала транс-формація відповідальності. Єдиний авторитет в

особі монарха поступився місцем органу народного представництва, який виражає волю суспільства і покликаний контролювати як дотримання виданих законів з боку виконавчої влади, так і зміст її діяльності. Вивчаючи етимологію поняття «відповідальності», ми знаходимо перші згадки в «Оксфордському словнику англійської мови», який засвідчує використання даного терміну в дебатах з приводу конституції США (1787), і в текстах англо-ірландського політичного мислителя Едмунд Берка (1796). Так само і Джон Стюарт Мілль досліджуючи проблему відповідальності, в середині дев'ятнадцятого століття, застосовує термін не в контексті свободи волі, а трактує його як основний принцип представницької влади. Велику цінність в дослідженні політичної відповідальності має доробок М. Вебера. Виділення «етики переконання» і «етики відповідальності» дозволили М. Веберу виділити два типи поведінкових орієнтирів. Запропоновані автором нормативно-поведінкові моделі не протистоять, а взаємодоповнюють одна одну. Етика переконання – це абсолютна етика самовідданої спрямованості до досконалості. Автор зауважує, що представник першого типу стурбований важливістю цілей – і не збирається відповідати за характер результатів своїх дій. В етиці відповідальності світ приймається з усіма його недоліками. Прихильники цього орієнтиру приділяють особливу увагу засобам реалізації цілей і готові відповідати за наслідки своїх дій, які можливо передбачити. Автор висуває концепт етики відповідальності в політиці. Для Вебера, політичне покликання потребує уваги до фактів та наслідків дій – а не віри в абстрактні принципи.

Практичний характер, орієнтації на об'єктивні результати обумовлює особливу актуальність етики відповідальності в рамках політичної діяльності. Дискурс про політичну відповідальність довгий час продовжував розвиватися в європейському контексті саме як урядова відповідальність. В зв'язку з активною демократизацією світу межі політичної відповідальності розширилися. Виходячи з цього, кожне рішення суб'єкта, наділеного політичною владою, абсолютно вільно піддається громадській оцінці і є підставою для відповідальності. Сьогодні, на думку політичного соціолога М. Дюверже процес формування безособовості сучасної влади завершився і в результаті цього правителі стали «слугами», «посадовими особами». Уточнюючи цей перехід, Г. Йонас зазначав, що в сучасному світі влада «над» перетворилася у владу «для», чим спровокувала розвиток проблеми політичної відповідальності [7, с. 177]. Зміна представників держави перестала мати відбиток революційності і набула характеру невід'ємної складової сучасного політичного життя. Найважливішою категорією стала «довіра», що представляє собою певний зв'язок між народом та владою, а поряд з процедурами (наприклад, виборами або реалізацією представницькими органами своїх «контрольних» повноважень) саме громадська думка, сформована через засоби масової інформації, стало джерелом «зворотного зв'язку» з політиками. Політик, що втратив довіру суспільства в сучасному світі, приречений.

В сучасній політико-філософській думці концепт політичної відповідальності з одного боку

піддається критиці, з іншого потребує глибокого вивчення. Наприклад, Н. Луман стверджує, що політична відповідальність є лише необхідною фантастикою, на якій тримається політична система. Навіть Джон Данн, один з небагатьох вчених, який інтерпретує політичну відповідальність, переконаний, що політичні концепції, такі як політична відповідальність «безнадійно абстрактні, мають загальний характер і, отже, їх замало по відношенню до неоднорідності та складності фактів з реального політичного життя» [8, с. 381]. На противагу їх критичному погляду, Л. Холмес наголошує про нагальну важливість дослідження політичної відповідальності. Неоднорідність її розуміння і проблема відсутності чіткої теоретичної розробки даного концепту мають негативні наслідки для реальних політичних процесів сучасності. Політична відповідальність заслуговує високої уваги саме тому, що відсутність її як дієвого механізму має нищівні наслідки для держави [9, с. 5].

Слід підкреслити, що політична відповідальність – це насамперед відповідальність політичного діяча (групи). Політик, як публічна особа, має своїм обов'язком приймати рішення та здійснювати вчинки від імені суспільства. Така діяльність змушує політичного актора відмовитись від власних інтересів і чинити на благо свого народу. На жаль, політична реальність демонструє нам багато прикладів, де політик прикриваючись суспільно значущими намірами направляє свої дії на здобуття приватної користі. Саме на ґрунті такого протиріччя виникла проблема «брудних рук». Навіть якщо політик є морально свідомою особистістю і не бажає чинити в супереч загальноприйнятим нормам, в умовах сучасного політичного простору він не зможе відмовитись від прийняття рішень, що будуть суперечити моралі. Саме тому, так звана проблема «забруднення рук» є беззаперечною. Не зважаючи на це, кожен політик демократичного світу знаходиться під постійним контролем суспільства, тому несе на собі тягар відповідальності за кожну помилку здійснену під час своєї роботи. Але важливо розуміти відмінність особистої відповідальності та політичної. В зв'язку з тим що політика є публічною сферою, неморальні вчинки в особистому житті політичного суб'єкта також засуджуються суспільством і діяч навіть може нести покарання. Наприклад, конфлікти в сім'ї чи політичні зради можуть мати великий резонанс в суспільстві, тим самим підриваючи довіру до політика і вимагаючи відповідальності перед народом за особисті помилки. Але, варто зазначити, що така проблема не буде компетенцією політичної відповідальності. На противагу їй, прийняття політичних рішень, що мають негативні наслідки на загальнодержавному рівні, та скоєння незаконних дій будуть предметом політичної відповідальності. Саме тому, досліджуючи дану проблему важливо розмежовувати політичну та особисту відповідальність.

Як було зазначено раніше, політична відповідальність є вужчим поняттям ніж соціальна відповідальність. Вона має відношення лише до певного політично-професійного сектору. Більш того, вона обмежена суто публічно-владною сферою та може застосовуватися лише до політичного суб'єкта. Тому, колективна політична відповідальність можлива лише як відповідальність

певних політичних груп (партій, парламенту, міністерства, тощо). Члени групи які поділяють спільні інтереси або потреби демонструють ознаки групової відповідальності. На сьогоднішній день відомі різні приклади проявів колективної відповідальності в політиці. Коли уряд приймає певне рішення колективно, тоді і відповідальність лежить не на окремій особі, а на всьому колективі. Найяскравішим випадком в політичній практиці є колективна відповідальність кабінету міністрів у Великобританії. Вона припускає обов'язкову підтримку всіма членами уряду рішень, прийнятих кабінетом міністрів і зафіксована на законодавчому рівні. Невиконання даної норми призводить до відставки міністрів. Відповідальність політичної партії як цілого за дії окремих своїх членів, також демонструють даний принцип. Якщо говорити про моральну складову політичної колективної відповідальності, то тут важливо зауважити, що відчуття провини за скоєне всією політичною групою чи окремим представником є індивідуальною характеристикою і стосується кожного індивіда окремо. Ми не можемо вимагати рівного ступеню моральної відповідальності від кожної особи в колективі. Але відповідальність за наслідки перед суспільством, вони можуть нести разом.

Звичайно, в демократичному суспільстві, де політик є представником народу, громадянин теоретично несе відповідальність за вибір суб'єкта влади і за подальші дії свого представника. Прихильником такої точки зору був К. Ясперс. На його думку колективна відповідальність може бути лише політичною: «немає сенсу звинувачувати народ як ціле у злочині, злочинець – це завжди окрема людина. Всі люди причетні до політики тим чи іншим чином. Навіть якщо людина зовсім не цікавиться політикою і не ходить на вибори, «політична відповідальність залишається з нею, бо вона живе завдяки порядку в державі. Поза сучасною державою немає нічого» [10, с. 25]. К. Ясперс запропонував, розуміти колективну відповідальність окремого народу як співпереживанням чи почуттям провини за дії своїх сучасників або предків. Таке почуття є суто добровільним і пов'язано з особистісними моральними цінностями. Цей теоретичний концепт має право на існування і знайшов свій розвиток в політико-філософських концепціях Х. Арент, Х. Д. Льюїса та Г. Йонаса. В політичному житті колективна відповідальність найчастіше стосується таких проблем як расова, сексуальна дискримінація, антисемітизм, тощо. Навіть в цих випадках нам важко казати про відчуття відповідальності всього народу. Доречніше буде казати про відповідальність великих груп громадян, а не всієї країни. Реальна політична практика демонструє нам, що колективна відповідальність нації є досить абстрактною і важко застосована до сучасних політичних процесів.

Як вже було зазначено, політична відповідальність проявляється у вигляді моральної відповідальності та в крайніх ситуаціях стає проблемою юридичної відповідальності. В останньому випадку вона має спиратися на закон, та більшою мірою є негативною. Політично-правова відповідальність пов'язана з наслідками за правопорушення та несе за собою юридичне покарання.

Такими наслідками стають конституційно-правові санкції: усунення з посади, дострокове припинення повноважень чи відставка, скасування дії, заборона діяльності тощо. Юридичні норми мають великий вплив на політичне життя, але створюючи ці обмеження, вони все одно не можуть піднятися над політикою. На жаль, сучасний політичний суб'єкт має вплив на зміни в законі та в деяких випадках може відхилятися від юридичної відповідальності. «Під впливом певних чинників та за відповідних умов можливі (і часто виникають) ситуації, коли особи і цілі колективи свідомо порушують норми права, але притягнення їх до юридичної відповідальності (яке само по собі є формалізованим процесом) не відбувається. Приміром, незаконність рішень або дій суб'єкта, який має владні повноваження потребує офіційного визнання. Інакше вони вважаються законними і підлягають виконанню, безвідносно наочної суперечності матеріальним або процесуальним вимогам закону» [4, с. 177].

На протипагу політично-правовій відповідальності, морально-політична відповідальність виступає позитивною і пов'язана з ціннісно-нормативною базою політичного діяча та суспільства в цілому. Її регулятором виступає не закон, а етичні норми і як наслідок суспільний осуд. Т. Аболіна запропонувала тлумачити політичну етику як кодифіковану політичну мораль, «раціоналізований пласт культури», котрий зумовлює сутнісну природу моральних зобов'язань; як професійну етику осіб і груп, які займаються політикою; як науку про політичну мораль, яка існує у формі політико-етичних вчень і доктрин. [1, с. 7]. Специфіка морально-політичної відповідальності полягає в тому, що вона не має чіткого інституціонального характеру, є гнучкою та пов'язана з особистою моральною свідомістю політичного діяча. Вона може проявлятися як індивідуальна та загальноприйнята мораль. Так, політичний суб'єкт може керуватися свої власними моральними цінностями, тільки в тому випадку коли вони не суперечать загальноприйнятим, фундаментальним цінностям. З одного боку можливі ситуації коли політичний діяч усвідомлює потребу взяти відповідальність за свої дії, з іншого боку дуже часто суспільство змушує його до цього. Більш того, морально-політична відповідальність має високе психологічне навантаження, яке полягає в розумінні політичним суб'єктом масштабів впливу прийнятого рішення чи скоєної дії. Так, Г. Йонас у своїй праці «Принцип відповідальності» порівнює відповідальність політика з відповідальністю батьків, знаходячи загальне в «тотальності» їх відповідальності. Тим самим, мається на увазі, що вищевказані види відповідальності охоплюють собою все буття їх об'єктів, всі їхні сторони – від існування до вищих інтересів. Державний діяч на час свого знаходження при владі в повному розумінні слова несе відповідальність за всю сукупність життя суспільства, тобто, за так зване суспільне благо [7, с. 185, 186].

Політичний діяч, на відміну від пересічного громадянина має робити вибір, що впливає не лише на його життя, а й на життя всього суспільства. Тому що політики діють для нас, вони мають права та обов'язки, що пересічні громадяни не мають, або не мають в тій же мірі. Заради

тих, кого представляє політичний лідер, він погоджується на певні зобов'язання, які покладає на нього служба. Так, від посадових осіб можна вимагати використання сили, брехню, зберігання секретів, порушення обіцянок, все те, що було б неправильно в звичайному житті, але потрібне в політиці за для досягнення державних благ. Проблемним в даному питанні також є те, що політичні рішення досить часто йдуть в розріз з загальноприйнятими та особистісними цінностями, але при цьому можуть мати позитивні наслідки для суспільства в майбутньому. Крім того, часто густо, політичний діяч змушений обирати з двох рівнозначних цінностей. В будь-якому випадку зробивши свій вибір політик сподівається на позитивні наслідки, але не може гарантувати їх.

Політична відповідальність пов'язана, на нашу думку, не з легітимністю влади, а з критерієм довіри, що найкращим чином демонструє нам загострення проблеми відповідальності в сучасному демократичному світі. Ми можемо констатувати, що на сьогоднішній день довіра до політичних діячів знаходиться в кризовому стані. Отже, в зв'язку з тим що політична мораль є досить специфічною сферою і ми не можемо контролювати її в повній мірі, з'являється потреба інституціоналізації моралі. Прикладна етика пропонує застосовувати кодекси державних службовців для контролю виконання норм та принципів політичної діяльності. Етика державного службовця – це система норм та правил поведінки державно-службових відносин, які належать даному суспільству і є нормами загальнолюдської моралі. Таким чином, виділяються норми, що передбачають обов'язок дотримання певних професійних обмежень при реалізації власної політичної функції, а також норми, що регулюють поведінку політичного актора в рамках політичних відносин. Політичні норми можуть бути пов'язані як із виконанням політиком своїх функціональних повноважень, так і визначати його поведінку за рамками його професійної сфери.

Вивчаючи нормативні бази різних країн, які є підставою для настання політичної відповідальності ми простежуємо їх неоднорідність. Крім

того, реальна політика демонструє, що можлива наявність абсолютно різних наслідків у разі порушення однієї і тієї ж політичної норми. Важливе значення має, хто саме стає суб'єктом відповідальності і за яких обставин норма була порушена. Один і той же політичний вчинок в США і в Китаї може мати кардинально різні наслідки і оцінки.

Отже, етичний кодекс є дуже важливою складовою сучасної політики. Він має бути розроблений в межах окремих держав, з акцентами саме на ті норми та цінності, що є важливими для існуючої культури та моралі. Кодекси створюють можливість контролювати виконання норм та вимагають від політичного діяча моральної відповідальності перед суспільством.

Висновки. Отже, політична відповідальність виступає автономним видом відповідальності, що стоїть окремо від публічно-політичної сфери, та використовує правові та моральні механізми. Політична відповідальність є досить важливою та гострою проблемою сучасної політики, що потребує філософсько-етичного осмислення. Дана проблема стала актуальною з розвитком демократичної моделі правління і на сьогоднішній день знаходиться в стадії теоретичної розробки. Політична відповідальність притаманна лише вузькій професійній галузі і застосована лише по відношенню до політичного суб'єкта, яким може виступати один індивід або група. Політичний діяч, як представник народу має володіти високим рівнем моральних цінностей та приймати відповідальність як морально-психічну характеристику, а не лише як зовнішній примус. В зв'язку з тим що політика є відкритою діяльністю, вона піддається контролю з боку моралі. Завдяки розвитку медіа суспільство отримує більше важелів впливу на політичний процес. Політик має відповідати за наслідки своїх дій та рішень перед громадянами. Лише відповідальна політика може повернути довіру людей, яка зараз знаходиться в кризовому стані. Для контролю політичної моралі, в сучасній політиці використовуються етичні кодекси держслужбовців. Вони допомагали контролювати виконання норм та принципів, що притаманні певному суспільству.

Список літератури:

1. Аболіна Т. Етос і мораль у сучасному світі / Т. Аболіна, А. Єрмоленко, О. Кисельова [та ін.]. – К.: ПАРАПАН, 2004. – 200 с.
2. Бех І. Д. Від волі до особистості / І. Д. Бех. – К.: «Україна-Віта» – 1995. – 220 с.
3. Малкіна Г. М. Про поняття інституту політичної відповідальності / Г. М. Малкіна // Політологічний вісник: зб. наук. праць. – К. – 2009. – Вип. 44. – С. 169-177.
4. Мельниченко В. Політична відповідальність публічно-владних інституцій у системі соціальної відповідальності [Текст] / В. Мельниченко // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України: наук. журн. – 2011. – № 1. – С. 175-183.
5. Новая философская энциклопедия: в 4 т. [Электронный ресурс] / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В. С. Степин. – М.: Мысль, 2000-2001. – режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/2217.html>
6. Сартр Ж.-П. Стена: избранные произведения / Ж.-П. Сартр. – М.: Политиздат, 1992. – С. 177-194.
7. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / Г. Йонас // М.: Айрис-пресс. – 2004. – 480 с.
8. Dunn John, Interpreting Political responsibility / J. Dunn – Cambridge and Oxford, Polity Press and Basil Blackwell, 1990. Quoted in a book review by D. A. Lloyd Thomas, Mind, New Series, Vol. 100, № 3, 1991. – P. 381.
9. Lorraine Holmes, The Concept of Political Responsibility [Электронный ресурс] / Durham University Press, – 2008 – Durham E-Theses: – режим доступа: http://etheses.dur.ac.uk/3888/1/3888_1449.pdf?UkUDh:CyT
10. Jaspers Karl. Schuldfrage. Von politischen Haftung Deutschlands / K. Jaspers – Munchen: Piper, 1996. – P. 99.

Коломиец А.Е.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

МОРАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Аннотация

В этом исследовании мы пытались объяснить моральные аспекты политической ответственности, их отличие от юридической и социальной ответственности. Очертили различие между личной и политической ответственностью и описали юридические и нормативные источники контроля политической деятельности. Предложили причины толкования ответственности как ценности, которая должна быть психически моральной характеристикой политического деятеля. Тем самым, предали ей значение этической проблемы, требующей дальнейшего развития в политической этике. Более того, изучили политическую ответственность в контексте коллективной ответственности и как профессиональную ответственность государственных служащих.

Ключевые слова: политическая этика, политическая ответственность, политическая деятельность, политический субъект, коллективная ответственность, этический кодекс.

Kolomiyets A.E.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE MORAL ASPECTS OF POLITICAL RESPONSIBILITY

Summary

In this study, we tried to explain the moral aspects of political responsibility, their difference from legal and social responsibility. We outlined the differences between personal and political responsibility and described the legal and regulatory source of political control. We proposed causes of interpretation of responsibility as a value of the mental and moral characteristic of a politician. Thus, it is provided important ethical issues that require further development of political ethics. Also, we studied political responsibility in the context of collective responsibility and professional responsibility of public servants.

Keywords: political ethics, political responsibility, political activity, political subject, collective responsibility, ethics code.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9:372.46(045)

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Басенко Г.Н.

Мариупольский государственный университет

Данная статья посвящена формированию лексических единиц у детей дошкольного возраста в процессе обучения иностранным языкам с учетом их психофизического развития. Проанализирован опыт психолого-педагогических исследований по данной проблеме. Научно обосновывается идея обучения детей английскому языку с пятилетнего возраста. Представлена схема игрового моделирования. На основе эксперимента доказана важность использования различных видов игр как наиболее эффективный путь формирования лексических навыков у детей. Определены возможности и перспективы дальнейшего развития данной проблемы.

Ключевые слова: психологическая основа, дошкольный возраст, лексические навыки, формирование, дети, игра.

Постановка проблемы. В современном образовательном пространстве основной целью воспитания и обучения является формирование всесторонне развитой, гармоничной личности. Детский сад является основной базой для развития личности ребенка. Конкретный вклад в формирование такой личности вносит обучение иностранному языку в дошкольном возрасте. Оно дает дополнительные возможности для самореализации личности, расширяет возможности трудоустройства, общения, личной и профессиональной коммуникации человека, что позволяет быть ему на шаг впереди других.

Дошкольный возраст является наиболее подходящим для начала обучения иностранному языку. Именно на дошкольный возраст выпадает сенситивный период развития речи, в котором наиболее благоприятно происходит усвоение языковых основ, что, в последствии, станет основой для дальнейшего изучения иностранного языка.

Актуальность проблемы нашего исследования на современном этапе определяется необходимостью развития у детей дошкольного возраста потребности в формировании лексического запаса на начальном этапе обучения иностранному языку, формирование активной, созидательной, творческой позиции, которая способствовала бы самореализации ребенка, удовлетворению его интересов в обучении и самосовершенствованию, а также позволяла ребенку чувствовать себя полноценным членом современного общества. Поэтому обучение лексике иностранного языка детей дошкольного возраста должно быть одним из самых основных элементов. Актуальность данной проблемы на современном этапе является очевидной, учитывая новые веяния в системе образования, которые дают простор преподавателям для новаторства и внедрения в жизнь собственных неординарных идей и решений.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемой обучения иностранным языкам детей дошкольного и младшего школьного возраста занимались такие ученые, как: Алексеева Е.О., Гальскова Н.Д., Денисенко О.А., Лен-

ская Е.А., Леонтьев А.А., Негневицкая Е.И., Яценко Н.А., Яцковская Г.В. и др. В их трудах, в основном, были решены проблемы целей обучения, содержания, отбора лексического и грамматического материала для дошкольников. В последнее время появился ряд работ, посвященных приемам обучения иностранному языку дошкольников. В них исследуются вопросы, связанные с методической интеграцией развития речи и обучения иностранному языку (Н.А. Яценко), а также рассматриваются вопросы методики интенсивного обучения иностранному языку детей дошкольного и младшего школьного возраста (И.С. Гарамова), использования условных знаков в обучении детей дошкольного возраста английскому языку (Т.П. Блудова), использования синтетической и аналитической наглядности в обучении английскому языку детей старшего дошкольного возраста (Е.А. Воронцова), рассматривается проблема национально-культурного компонента обучения английскому языку в начальной школе (О.М. Осиянова и другие).

Выделение нерешенных ранее проблем. В следствие большого количества существующих на настоящее время теоретических исследований формирования лексических навыков дошкольников, актуальным становится системный анализ имеющихся научных знаний, который будет включать в себя обобщение теоретико-методологических подходов к его исследованию, разработку не только психологической модели эффективного формирования лексических навыков у детей дошкольного возраста, а также практического эксперимента, ведущего к оптимальному и наиболее эффективному обучению лексике английского языка у детей дошкольного возраста через игру.

Формирование целей статьи. Целью данной статьи является теоретически обосновать и экспериментально проверить психологические особенности формирования лексического запаса на начальном этапе обучения дошкольников иностранному языку, используя различные виды игр-упражнений.

Нами выделены следующие задачи исследования:

1. Проанализировать психолого-педагогическую литературу по проблеме формирования лексических навыков говорения на иностранном языке;

2. Разработать и реализовать психолого-педагогические условия, способствующие эффективному формированию лексических навыков у детей дошкольного возраста

3. Проверить эффективность экспериментальной работы по формированию лексических навыков у детей дошкольного возраста.

Изложение основного материала. Мы полагаем, что дошкольный возраст уникален для овладения иностранным языком благодаря таким психическим особенностям ребенка, как пластичность природного механизма усвоения речи, быстрое запоминание языковой информации, интенсивное формирование познавательных процессов, способность анализировать и синтезировать речевые потоки на разных языках, не путая эти языки и их средства выражения, особая способность к имитации, отсутствие языкового барьера.

Вслед за такими учеными, как Ш. А. Амонашвили, Н. А. Бонк, Л. А. Венгер, И. Н. Верещагина, Л. С. Выготский, П. Я. Гальперин, Э. П. Комарова, А. А. Леонтьев, Е. И. Негневицкая, Г. В. Рогова, Е. Н. Трегулова, мы считаем, что нельзя представить обучение иностранному языку детей дошкольного возраста без учета их психофизиологических особенностей. По мнению многих ученых, детей дошкольного возраста отличает более быстрое и гибкое запоминание лексики, а также более успешное овладение детьми иноязычной речью в сравнении с детьми младшего школьного возраста. Отметим, что реализация личностного подхода, основу которого составляют понятия личности и деятельности, является одним из важных аспектов при обучении иностранному языку детей [2]. При этом, необходимо подчеркнуть, что личность ребенка рассматривается не как объект, а как субъект деятельности, развитие которого осуществляется в общении и, безусловно, в процессе целенаправленного воспитания (А. Н. Леонтьев, С. Л. Рубинштейн). Это означает максимальный учет возрастных и индивидуально-психологических особенностей детей [2]. Как следствие, возникает вопрос о наиболее эффективном возрасте детей, с которого начинается обучение детей английскому языку.

Как полагает Шебедина В. В., наиболее подходящий возраст для обучения иностранному языку – 3 года. После проведенного эксперимента по обучению детей трехлетнего возраста, автор сделала выводы, что раннее обучение детей иноязычной речи этого возраста является правомерным, так как дает возможность гибкого перехода к углубленному изучению иностранного языка в начальной школе, позволяет сохранить и углубить положительную мотивацию изучения предмета в школе [6, с. 55-58]. Однако, многие методисты не согласны с этой точкой зрения. И. Л. Шолпо напротив считает, что лучше всего начинать обучение в возрасте пяти лет. Он считает, что трехлетние дети еще недостаточно хорошо владеют родным языком: у них не развита способность к общению, не сформирована регулирующая функция речи и внутренняя речь [4]. К таким же выводам приходит и Маякова Е. В. [3, с. 70-75]. Они выделяют пятилетний возраст как наиболее под-

ходящий в психологическом и физиологическом плане. К ним присоединяется Е. А. Аркин, который считает, что в этом возрасте ребенок способен к более или менее продолжительной концентрации внимания, у него появляется способность к целенаправленной деятельности, он овладевает достаточным лексическим запасом и запасом речевых моделей для удовлетворения своих коммуникативных нужд [1, с. 37-39].

Проанализировав психолого-педагогическую литературу по вопросу возрастного порога на первом этапе обучения иностранному языку, нами был сделан вывод, что пятилетний возраст является наиболее подходящим для обучения. Овладение иностранным языком в дошкольном возрасте должно происходить в процессе обучения в игровой форме, с учетом психофизиологических особенностей. И к этому дети должны быть физически и психологически готовы. А эта готовность наступает именно к пяти годам. К этому периоду жизни у ребенка накапливается достаточно большой запас знаний, происходит дальнейшее развитие познавательной сферы личности ребенка, соподчинение мотивов.

Обосновывая мысль о том, что обучение иностранному языку детей пятилетнего возраста должно строиться в игровой форме, мы пришли к выводу, что ведущей деятельностью в дошкольном возрасте является игра.

Возникая из других видов деятельности ребенка, развиваясь и совершенствуясь, она оказывает решающее воздействие на воспитание и развитие детей этого возраста. Игровое моделирование иноязычного общения в процессе обучения детей английскому языку с учетом возрастных особенностей обучаемых обуславливается продуктивным использованием концепций поэтапного формирования умственных действий П. Я. Гальперина и управления процессом усвоения Т. В. Рябовой-Ахутиной, согласно которым всякий процесс обучения состоит из двух стадий: стадии предварительного уяснения системы ориентиров и стадии усвоения системы ориентиров и действий на их основе.

Исходя из анализа литературы по данной проблеме, мы полагаем, что методика игрового моделирования англоязычного общения дошкольников должна содержать в себе ряд принципов:

- принцип взаимосвязанного обучения видам речевой деятельности [5, с. 188];
- принцип этапности в обучении и концентрации в подаче материала;
- принцип комплексной и ситуативно-тематической организации языкового материала.

По нашему мнению, игровое моделирование англоязычного общения может быть представлено такой организацией методических единиц, которая отражает: 1) внутреннюю структуру общения и игры (мотив, цель, условие); 2) их функциональную структуру (деятельность, действия, операции); 3) уровни владения общением; 4) единицы общения; 5) учебно-методические единицы и 6) организационно-содержательные единицы учебно-воспитательного процесса.

В определении уровней владения общением мы исходим из тезиса А. А. Леонтьева о том, что операции как единицы деятельности соответствуют речевой навик, а действию – коммуникативно-

речевое умение. Речевой навык – механический компонент владения языком. Именно поэтому обучение речевым навыкам подчинено коммуникативным умениям: только ради этих умений мы формируем навыки. Понятию же деятельности, на наш взгляд, должна соответствовать коммуникативная компетенция, её начальный элементарный уровень [7].

Речевое взаимодействие реализуется в коллективных речевых играх (Е.И. Негневицкая), в играх с правилами, дидактических ролевых играх. Акты общения развертываются в сюжетно-ролевых и сценарных играх, где сюжет создает условия для управления речевой деятельностью детей, для реализации речевого поведения, адекватного по целям, средствам и способам, различным задачам и ситуациям общения, то есть для формирования коммуникативной компетенции.

Таким образом, анализируя вышесказанное, мы пришли к следующему выводу:

1. Благодаря игровому моделированию обеспечивается формирование речевых навыков, коммуникативно-речевых умений и коммуникативной компетенции. Реализуется необходимое взаимодействие мотивов, целей и условий овладения дошкольниками иноязычным общением.

2. Процесс овладения и владения иноязычным общением моделируется адекватно всем компонентам функциональной деятельности структуры обучения: операциям, действиям, деятельности;

3. Игровое моделирование наиболее благоприятный способ обучения иностранному языку так как учитывает возрастные и психофизиологические особенности детей 5–6 лет.

Исходя из вышеупомянутого, следующим логическим этапом нашего исследования явилась разработка комплекса игр-упражнений, включающего в себя игры, нацеленные на моделирование процессов речевой деятельности.

Этот комплекс включает в себя следующие игры-упражнения: рекогносцировочные, дифференцировочные, альтернативные, конструктивные, ситуативные и эвристические игры-упражнения. Целесообразно было бы остановиться на краткой характеристике их.

Рекогносцировочные игры-упражнения. Выполнение игр-упражнений этого типа, как и всех последующих, направлено на формирование механизмов аудирования и говорения. В целях достижения поставленных задач могут использоваться песенки, считалки, рифмовки, игры-драматизации «Колобок», «Красная шапочка», речевые и фонетические зарядки, игровые ситуации типа «В зоопарке», «В магазине игрушек», «Письмо из Британии» и пр. в исполнении учителя или кукольных персонажей.

Дифференцировочные игры-упражнения. Данный тип упражнений в аудировании формирует механизм сегментации речевой цепи, предполагающий развитие интонационного слуха и навыков вычленения и узнавания отдельных грамматико-семантических групп. Среди игр и игровых приемов, направленных на развитие этих навыков можно выделить: различного рода загадки: артикуляционные, звуковые, цифровые, предметные.

Альтернативные игры-упражнения. В аудировании они формируют механизм идентификации понятий и соответствующие ему навыки:

различения форм слов, словосочетаний, грамматических структур и сравнения с хранящимися эталонами; идентификации смысла, значений.

Конструктивные игры-упражнения. Данный тип игр-упражнений в аудировании формирует механизмы прогнозирования и осмысления, включающие идентификацию смысла, выявления темы, подтемы, деталей, главной мысли, точки зрения автора или высказывания и т. д.

Ситуативные игры-упражнения. Упражнения этого типа направлены на развитие в аудировании механизма формирования глубинного смысла, подразумевающего оценку коммуникативной функции высказывания и сравнение его с собственным смысловым полем и ситуацией общения.

Эвристические игры-упражнения предполагают тесную взаимосвязь действий коммуникантов по восприятию и порождению речевых высказываний в рамках механизмов компрессии и интерпретации.

Таким образом, предлагая данную типологию игр-упражнений, основанную на учете функционирования механизмов речепорождения, восприятия и собственно общения, а также этапов их формирования, нам стало очевидно, что при проигрывании любой из предложенных игр в плане иноязычной речевой деятельности в каждом случае имеет место целостный акт общения с полным набором выделенных нами механизмов. Игра повышает трудоспособность и заинтересованность преподавателей и воспитанников, в отличие от монотонного выполнения определенных заданий. Неоспоримым считается факт, на наш взгляд, что использование игр с учетом психологических особенностей детей дошкольного возраста является наиболее результативным методом обучения лексике английского языка.

Из этого следует, что теоретический анализ проблемы формирования лексических навыков у детей дошкольного возраста показывает необходимость поиска новых, инновационных, активных путей обучения лексике детей в детских садах. Нами было организовано и проведено опытно-экспериментальное исследование на базе детского образовательного учреждения № 83 г. Мариуполя «Красная шапочка».

Наша опытно-экспериментальная работа состояла в проведении констатирующего, формирующего и контрольного экспериментов.

Целью констатирующего эксперимента являлось выявление общего уровня знаний и сформированности коммуникативных и лексических навыков на данный момент времени у детей дошкольного возраста. На констатирующем этапе эксперимента была использована контрольная работа с заданиями, аналогичными тем, что впоследствии использовались при проверке уровня знаний детей на следующих стадиях эксперимента.

Кроме того, на констатирующем этапе исследования нами использовалась беседа, направленная на определение уровня мотивации. Дошкольникам предлагалось ответить на пять вопросов, в каждом из которых было дано три варианта ответа, подразумевающие соответственно высокий, средний и низкий уровни мотивации. Беседа также использовалась на других стадиях эксперимента для контроля изменений в мотивационном уровне.

Следующим этапом нашей опытно-экспериментальной работы было проведение формирующего эксперимента, целями которого являлось: выявление возможности влияния эффекта новизны на результаты эксперимента; введение, отработка и контроль лексики с использованием различных видов игровых заданий; повышение интереса детей к изучению английского языка.

На контрольном этапе, целью явилось определение эффективности проделанной работы: влияние применения игровых заданий на мотивационную сферу, и, как следствие, на уровень усвоения лексики. Для получения результатов были применены беседа и контрольная работа аналогичные тем, что были использованы нами на констатирующем этапе эксперимента. Все три этапа, обозначенных выше, являются структурными компонентами нашей опытно-экспериментальной работы, результаты анализов которых мы представим ниже.

Таблица 1

Результаты проведения констатирующего этапа

Количество (чел.)	Результат контрольной работы	Проценты (%)	Уровень мотивации (результат собеседования)
4	Оценка 5	25	высокий
8	Оценка 4	50	средний
4	Оценка 3	25	низкий

Результаты беседы по итогам констатирующего эксперимента показали невысокий уровень мотивации на занятии:

Высокий уровень – 4 человека, или 25% детей;
Средний уровень – 8 человек, или 50% детей;
Низкий уровень – 4 человека, или 25% детей.

Опираясь на результаты бесед и контрольных работ, мы пришли к выводу, что на момент констатирующего эксперимента в группе преобладали дети со средним уровнем мотивации и сформированности лексических навыков. Проанализировав полученные данные, мы разработали и провели серию экспериментальных занятий, которые составили формирующий эксперимент. Нами проводились 8 занятий, в течение которых проходило изучение новых лексических тем: «The ZOO» – «зоопарк», и «The clothes» – «одежда».

В ходе проведения формирующего эксперимента, на всех занятиях мы использовали различные игровые задания при введении, отработке и контроле новых лексических единиц. Все игровые задания были согласованы с изучаемой темой и проводились согласно методике проведения дидактических игр на уроках английского языка в детском саду. При введении лексики, мы активно использовалась наглядность, преимущественно предметную, поскольку она вызывает у детей наибольшую эмоциональную реакцию. При закреплении, мы использовали игры, стихотворения и рифмовки, которые, как и было описано в теоретической части нашего исследования, легко заучивались детьми за счёт высокого положительное эмоционального настроения. Все игровые задания носили коммуникативный характер, на всех уроках этой серии широко использовались различные режимы работы, доступные в методике преподавания иностранного языка на начальном этапе: «Учитель – класс», «Учитель – ребёнок», «Учитель – класс»,

«Ученик – класс», «Класс – ребёнок», «Ученик – ребёнок», работа в группах и командах.

Эффективность реализованной нами системы мероприятий мы проверим на контрольном этапе нашего исследования.

Целью данного этапа было определение эффективности проделанной работы: влияние применения игровых заданий на мотивационную сферу, и, как следствие, на уровень усвоения лексики.

Сравнение уровней усвоения лексических навыков представлено в диаграммах 1, 2.

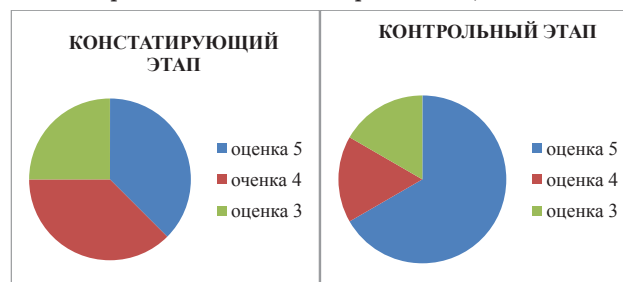

Рис. 1, 2. Сравнение уровней усвоения лексического аппарата у детей дошкольного возраста на констатирующем и контрольном этапе эксперимента

Результаты тестирования показали средний уровень усвоения лексики на начальном этапе, и высокий уровень по окончании проведения формирующего этапа эксперимента.

Результаты беседы по определению уровня мотивации по окончании формирующего эксперимента представлены нами в таблице.

Таблица 2

Результаты проведения беседы на контрольном этапе

Количество детей	Уровень мотивации
14	высокий
2	средний

Как видно из результатов, представленных в таблице и диаграммах, уровень мотивации дошкольников при обучении иностранному языку и уровень сформированности лексических навыков увеличился. Следовательно, выбранные нами методы и способы работы с дошкольниками были выбраны правильно.

Сравнение уровней сформированности лексических навыков и уровня мотивации на констатирующем и контрольном этапах представлено в диаграмме:

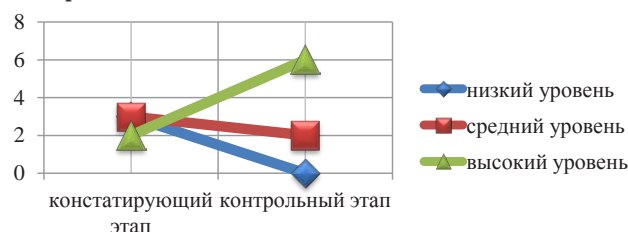

Рис. 3. Уровни сформированности лексических навыков у детей дошкольного возраста (констатирующий и контрольный этап)

Таким образом, мы видим, что контрольный этап эксперимента показал эффективность составленной нами системы развивающих мероприятий на практике.

Выводы исследования и перспективы дальнейшего развития. Данная тема чрезвычайно важна для глубокого изучения и особенно для практического применения в детских садах и дошкольных учреждениях. Её актуальность на современном этапе является очевидной. Методика проведения занятий по английскому языку с детьми дошкольного возраста должна строиться с учетом возрастных и индивидуальных особенностей психологии дошкольников, а также лингвистических способностей детей и должна быть направлена на развитие и воспитание гармоничной личности. Бесспорен тот факт, что занятия по иностранному языку должны быть связаны с сенсорным, физическим, интеллектуальным воспитанием детей.

Обучение детей лексике иностранного языка должно носить коммуникативный характер, когда ребенок овладевает языком как средством общения, то есть не просто усваивает отдельные слова и речевые образцы, а учится конструировать высказы-

вания по известным ему моделям в соответствии с возникающими у него коммуникативными потребностями. Общение на иностранном языке должно быть мотивированным и целенаправленным. Преподавателю необходимо создать у ребенка положительную психологическую установку на изучение иноязычной речи и иноязычной культуры.

Способом создания положительной мотивации является обучение лексике через игру. Игра помогает общению, способствует передаче накопленного опыта, получению новых знаний, правильной оценки поступков, а также развитию восприятия, памяти, мышления, воображения, эмоций; воспитанию активности, дисциплинированности, наблюдательности.

Данная проблема, безусловно, имеет широкий спектр развития, совершенствования и будет представлять неиссякаемый интерес не только для ученых, а в большей степени для учителей иностранных языков.

Список литературы:

1. Аркин Е. А. Ребенок в дошкольные годы / Е. А. Аркин. – М.: Просвещение, 2005. – 142 с.
2. Леонтьев А. А. Психологические предпосылки раннего овладения иностранным языком / А. А. Леонтьев // Иностранные языки в школе. – 2002. – № 5. – 24 с.
3. Маякова Е. В. Сравнительный анализ зарубежных и отечественных методических пособий по обучению дошкольников английскому языку / Е. В. Маякова. – М.: АПК и ПРО, 2003. – 71 с.
4. Шолпо И. Л. Как научить дошкольника говорить по-английски: учебное пособие по методике преподавания английского языка / И. Л. Шолпо. – СПб.: 1999. – 237 с.
5. Штульман Э. А. Основы эксперимента в методике обучения иностранным языкам / Э. А. Штульман. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1991. – 188 с.
6. Щебедина В. В. Обучение детей английской разговорной речи / В. В. Щебедина // Иностранные языки в школе. – 1997. – № 2 – 58 с.
7. Эльконин Д. Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин. – М.: Педагогика, 1988. – 9 с.

Басенко Г.М.

Маріупольський державний університет

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація

Дана стаття присвячена формуванню лексичних одиниць у дітей дошкільного віку в процесі навчання іноземних мов з урахуванням їх психофізичного розвитку. Проаналізовано досвід психолого-педагогічних досліджень з даної проблеми. Науково обґрунтовується ідея навчання дітей англійської мови з п'ятирічного віку. Представлена схема ігрового моделювання. На основі експерименту доведена важливість використання різних видів ігор як найбільш ефективний шлях формування лексичних навичок у дітей. Визначено можливості та перспективи подальшого розвитку даної проблеми.

Ключові слова: психологічна основа, дошкільний вік, лексичні навички, формування, діти, гра.

Basenko H.N.

Mariupol State University

PSYCHOLOGICAL BASIS OF FORMING OF LEXICAL SKILLS WITHIN THE CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Summary

This article is devoted to formation of lexical skills of children of preschool age in the course of training of foreign languages taking into account their psychophysical development. The Experience of psychological and pedagogical researches on this problem has been analyzed. The idea of training of children in English from the age of five has been determined. The scheme of game modelling has been established. On the basis of experiment the importance of the use of different types of games as the most effective way of formation of lexical skills of children has been proved. The certain possibilities and prospects of further development of this problem have been defined.

Keywords: psychological basis, preschool age, lexical skills, forming, children, game.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ПСИХОЛОГА ІЗ СТАРШОКЛАСНИКАМИ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Брусенко М.О.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті досліджені та проаналізовані теоретичні аспекти профорієнтаційної діяльності в школі. Окреслена структура і компоненти профорієнтаційної діяльності. Виявлені особливості профорієнтаційної роботи психолога із старшокласниками загальноосвітньої школи. Розроблена концепція шкільної профорієнтації. Також досліджена роль профорієнтаційної функції психолога в усвідомленому виборі професії школярами. **Ключові слова:** професійні інтереси, профорієнтація, особливості роботи шкільного психолога, старшокласники, психологічний супровід.

Постановка проблеми. Проблема професійного самовизначення особистості, тобто підготовки молоді до усвідомленого обрання професії, добре відома у світі, а вдало обрана професія скорочує частоту фізичних і психічних проблем, пов'язаних із здоров'ям, і посилює задоволеність людини життям. Робота відіграє важливу роль у житті кожної людини і дуже впливає на її стан та самопочуття.

Негативні наслідки неправильного вибору професії торкаються як самої людини, так і усього суспільства. У психологічній науці накопичений досвід, що дозволяє оцінити ускладнення, які виникають у процесі свідомого вибору професії. Суть його полягає в тому, що вибір професії розглядається як багатоетапний процес утворення та прийняття рішення. На першому етапі виникає проблема вибору професії, приймається рішення. Другий етап пов'язаний зі з'ясуванням джерел інформації, компетентних осіб, що в змозі допомогти у виборі професії. Третій етап – збір інформації, що відображає суттєві моменти конкретної ситуації вибору. На четвертому етапі формується узагальнене уявлення про ситуацію вибору професії. П'ятий етап – пошук варіантів вирішення, їх оцінка. На заключному, шостому етапі, робиться остаточний усвідомлений вибір професії.

Для надання допомоги учням старших класів у виборі професії, що найбільше відповідає їх індивідуальним особливостям, нахилам та здібностям, призначена профорієнтаційна робота шкільного психолога. З даного питання існує багато наукових робіт таких авторів як Федоришин Б.О., Клімов Є.О., Радчук Г.К., Янцур В.О., Шинкарева О.Ю., Орлова Т.В., Шатенко О.С., Овчарова Р.В. та інші, але, не зважаючи на це, на сьогоднішній день існує проблема професійної орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. К.П. Брінк зазначає, що шкільна профорієнтація є важливим моментом у підготовці учнів до майбутнього професійного життя і є основою для побудови щасливого майбутнього та вміння долати життєві проблеми. Ситуація з початковим вибором професії на думку К.П. Брінка ускладнюється декількома факторами:

- це перший серйозний та відповідальний вибір молоді на їх шляху;
- виникає у психологічно-проблемний підлітковий період;
- з'являється на стику протиріч між системою наступної освіти та зайнятості як проблема вибору майбутньої професії;

– відіграє важливу роль у наступних можливих підвищеннях кваліфікації та перепідготовці [1].

Тож у цьому випадку необхідна допомога психолога, а саме – профорієнтаційна робота з учнем.

В.Р. Овчарова зазначає, що існує багато теорій профорієнтації, батьком якої по праву вважають Френка Парсона. В основу його теорії покладено три фактори:

- 1) індивідуальні здібності та особливості, можливості, вміння, інтереси;
- 2) особливості професії, вимоги, які вона висуває перед людиною;
- 3) правильне співвідношення між собою першого та другого факторів [7].

Концепція Парсона стала викликати критику, коли психологія досягла більш високого ступеня розвитку, та коли вчені довели, що розвиток не закінчується в 18-20 років, а продовжується все життя. Таким чином, ще одним підходом до проблеми профорієнтації стала концепція вікового розвитку.

Третя концепція – концепція індивідуальності. В її основу покладено глибоке вивчення особистості людини, її орієнтації, мотивів, особливостей структури. Теорії Ганни Анастасії та Леона Тайлера стверджують, що основою профконсультації є саморозуміння; завдяки само розумінню людини можна підвести до правильного вибору [6].

Приблизники виховної концепції, що представляють одну з наукових психологічних шкіл – біхевіоризм, спирались на уявлення про більш чи менш однозначну обумовленість поведінки людини набором зовнішніх подразників. У той же час, зібрано багато факторів, що свідчать про важливу роль спадковості у формуванні професіонала. Ще у дослідженнях О.В. Тешенко подаються приклади з життя декількох поколінь видатних людей [16].

Ігнорування природного фактора може призвести до того, що вибрана трудова діяльність буде виконуватись із значним напруженням, що сприятиме втраті інтересу до професії, розчаруванню у своїх здібностях, навіть нервовим захворюванням.

Тому сучасний підхід у профорієнтації – особистісно-орієнтований. Він передбачає своєчасну підтримку та розвиток тих особливостей та характеристик особистості, які будуть передумовою для майбутньої успішної професійної діяльності, сприятимуть пізнанню оточуючого світу, самопізнанню, самореалізації особистості, усвідомленню її власної ролі у виборі професії, прийняттю відповідальності за нього [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що незважаючи на велику кількість наукових робіт з питань шкільної психології, науковцями недостатньо досліджена роль профорієнтаційної функції психолога у забезпеченні усвідомленого вибору професії школярами.

Мета статті. Виявлення особливостей інтересів і нахилів до професії у старшокласників та визначення змісту шкільної профорієнтації у їх розвитку.

Завданнями є: аналіз ступеню розробленості проблеми особливостей профорієнтаційної роботи у психологічній науці; визначення особливостей інтересів та нахилів до професії у старшокласників загальноосвітньої школи; визначення змісту психологічного супроводу розвитку інтересів та нахилів до професії у старшокласників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Н.А. Сургунд зазначає, що профорієнтація – це комплекс психолого-педагогічних та медичних заходів, що спрямовані на оптимізацію процесу працевлаштування у відповідності з бажаннями, схильністю, здібностями та врахуванням потреби суспільства у спеціалістах [15].

Автор наголошує також на тому, що профорієнтація є органічною частиною виховної роботи навчальних закладів, оскільки вибір професії як усвідомлення необхідності своєї участі в суспільно корисній праці – важлива умова формування особистості.

Щербакова Г.Н. виділяє дві форми професійної орієнтації:

– на широкій базі, що полягає в ознайомленні молоді, яка ще не зробила свій вибір, зі світом професій;

– на вузькій базі, що полягає в тому, що у навчальному закладі, який готує спеціалістів, студентам розкривають всі особливості їхньої подальшої діяльності, вказують оптимальні шляхи залучення до даної професії тощо [22].

О.В. Тяптя зазначає, що профорієнтація це довготривалий процес, який включає три основні моменти:

1. процес впливу соціального середовища на особистість, що формується;

2. процес усвідомлення необхідності праці, пізнання її конкретної сфери;

3. саме перетворення праці за законами розвитку сучасної дійсності [17].

За А.Д. Сазоновим, професійна орієнтація, як система, містить декілька взаємопов'язаних етапів: професійне інформування та освіта, професійне консультування, професійний відбір, професійну підготовку та професійну адаптацію [12].

Як вважає Б.О. Федорин, у роботі загальноосвітньої школи з профорієнтації, головну увагу слід приділяти профінформаційному аспекту [20].

Профінформація – це ознайомлення з різними видами професійної праці, соціально-економічними та психофізіологічними умовами вибору професії [10].

Він зазначає, що професіональна інформація, як окремий відносно самостійний елемент профорієнтації, є система організації навчально-виховної роботи, що спрямована на засвоєння учнями необхідних знань про соціально-економічні, політичні та психофізіологічні умови правильного вибору професії [19].

Роботу, що стосується професійної інформації, необхідно будувати так, щоб інформаційний матеріал був основою формування в учнів необхідних знань про професії та про свій внутрішній світ, і щоб ці знання допомагали їм прийняти обґрунтовані рішення щодо питань професійного самовизначення (зазначають В.П. Хомутов та Т.І. Єрьоміна) [18].

Основою профінформаційної роботи, на думку Є.О. Клімова, є професіографія – це опис професії та диференціюючих їх спеціальностей щодо вимог, які вони висувають людині [2].

Результатом професіографії є професіограми – опис та обґрунтування системи вимог, що пред'являються певною спеціальністю, професією або їх групою до людини (за Є.О. Клімовим) [3].

Професійна консультація також є окремою, відносно самостійною системою (за Б.О. Федориним), у зміст якої входить організація та проведення спеціальної роботи з виявлення індивідуальних психологічних та психофізіологічних особливостей старшокласника, що мають суттєве значення для правильного вибору професії [20].

Профконсультація – це система психолого-педагогічного вивчення особистості з метою допомоги їй при виборі такої професії, в якій найбільш повно могли б реалізуватись та розвинулись її здібності. При цьому, профконсультація сприяє встановленню оптимального співвідношення між прагненнями та можливостями людини та реальними потребами ринку у спеціалістах відповідної кваліфікації [17].

У професійній консультації виділяють три групи спеціальних завдань:

1) психологічний аналіз особистості школяра;

2) співвідношення психологічних структур особистості та професії;

3) визначення шляхів подальшого розвитку особистості, цілеспрямованого вдосконалення її психологічної структури. [20]

Ці групи завдань тісно пов'язані між собою. При вирішенні цих завдань виявляються ті суб'єктивні фактори, якими обумовлюється практичний вибір професії та успішність діяльності в ній [11].

Бесіди, пов'язані з профорієнтацією, мають проводитись спеціально підготовленими профконсультантами – психологами і педагогами, медиками і соціологами. В умовах школи цей процес має бути тривалим і охоплювати якомога ширший діапазон класів. Фактично, профорієнтація в школі – це організація і керівництво цілеспрямованою багаторічною діяльністю учня у його професійному самовизначенні.

Головним завданням професійного відбору – наступного етапу профорієнтаційної роботи – є науково обґрунтоване визначення професійної придатності учня до конкретної трудової діяльності з урахуванням його особистісних якостей і потреб конкретного виробництва [9].

Профвідбір – це система засобів, що забезпечують прогностичну оцінку взаємовідповідності людини та професії у тих випадках діяльності, які здійснюються у нормативно заданих небезпечних умовах (гігієнічних, мікрокліматичних, технічних, соціально-психологічних), що вимагають від людини підвищеної відповідальності, високої працездатності, точності виконання

завдань, стійкої емоційної регуляції, здоров'я (Щербакова Г.Н.) [22].

Профвідбір передбачає декілька послідовних та взаємопов'язаних етапів:

– попередній, на якому відбувається відбір за методичними показниками, станом здоров'я;

– проведення психодіагностичного обстеження з використанням різних комплексів тестів, імітаційного експерименту, що відтворює фрагменти, ситуації, етапи реальної трудової діяльності при суворому реєструванні показників функціонального етапу, мотиваційно-емоційних проявів, показників продуктивності;

– прогнозування успішності оволодіння професією на основі порівняння її вимог з психодіагностичними даними з врахуванням можливості деяких недостатньо розвинутих якостей за рахунок більш високого розвитку інших [21].

Професійна адаптація являє собою процес активного входження учня в професію, пристосування його до змісту своїх професійних обов'язків, режиму і організації праці, до вимог виробництва. Іншими словами, професійна адаптація – це досягнення в оптимальні строки певного кваліфікаційного рівня.

Профорієнтаційна діяльність психолога, як і будь-якого фахівця в системі «людина-людина», базується на принципах та ідеалах рівності та гуманізму. Тим самим, зобов'язує дотримання правил і норм професійної етики, що сприятиме ефективній роботі. Особливо це стосується шкільної практики, адже багато особистісних процесів, які протікають у школярів у цей період, мають незворотних характер.

Завдання практичного психолога загальноосвітнього навчального закладу полягають:

– у сприянні повноцінному особистісному й інтелектуальному розвитку дітей, їх успішній соціалізації на кожному віковому етапі;

– у створенні умов для формування у них мотивації до самовиховання та саморозвитку [18].

Окремим напрямом роботи шкільного психолога являється профорієнтація [8]. Основними завданнями профорієнтаційної функції психолога є вивчення здібностей та нахилів учнів з метою правильного вибору ними професії; рекомендації у пошуку психологічно виправданих програм індивідуального навчання; визначення шляхів саморозвитку та самовиховання для учнів.

Участь у профорієнтації та допомога учням в обґрунтованому виборі професії – одна з найважливіших сторін роботи шкільного психолога. У зміст цієї діяльності входить:

1) виявлення інтересів, нахилів учнів, спрямованості особистості, первинних профнамів та їх динаміки;

2) визначення соціальних установок та допомога у їх формуванні;

3) виявлення мотивації вибору та її структури;

4) формування готовності до самоаналізу та самооцінки, реального рівня домагання;

5) виявлення здібностей школярів, їх структури та вираженості;

6) виявлення рівня розвитку різних сторін особистості, ймовірної «ціни» діяльності (конфліктність, напруженість, тривожність, схильність до монотонності, потенційні можливості та

їх реалізація, стійкість та наполегливість, цілеспрямованість тощо);

7) здійснення профвідбору (при необхідності – первинного профвідбору);

8) виявлення ступеня відповідності «профілю особистості» та професійних вимог, внесення корективів у профнаміри учнів;

9) участь та проведення занять з учнями з курсу «Основи вибору професії» [12].

Специфічною особливістю управління шкільною профорієнтацією є те, що профорієнтаційний вплив на школярів має проводитись систематично і планово протягом всього терміну навчання. Тобто, профорієнтація має здійснюватись на всіх вікових етапах [4].

У процесі виконання психологом профорієнтаційної функції утворюється концепція шкільної профорієнтації, що містить певний ряд компонентів.

Інформаційні джерела щодо вибору професії. Ця частина концепції призначена для навчання учнів методиці одержання та управління інформацією.

Фактори, що обумовлюють вибір професії: дія стадії розвитку суспільства на вибір професії; вплив друзів та родини; вплив соціально-економічного статусу; регіональні особливості освіти; вибір професії з урахуванням статі.

Власне уявлення про професійні очікування та індивідуальні здібності. Усвідомлений підхід до вибору професії вимагає обговорення з окремою особистістю. Тому старшокласникам необхідно давати можливість проявляти свої професійні нахили, інтереси та очікування, щоб вони могли виявити свою концепцію вибору професії та зміти її сформулювати.

Підготовка, проведення та аналіз виробничої практики. Для того, щоб дати учням можливість усвідомити власний досвід, у межах профорієнтації є доцільним провести практику. Індивідуальні знання, надії та очікування від певної професії можуть бути таким способом порівняні з конкретним досвідом під час праці.

Профосвіта та професійне планування. Необхідно ознайомити учнів з трудовим законодавством країни та навчити одержувати інформацію про порядок навчання та його переваги.

Прийняття заяв. Важливо ознайомити старшокласників з різними аспектами прийняття заяв, з рядом необхідних даних для прийняття на роботу та підготувати до співбесіди, яка проводиться з претендентами [13; 14].

Отже, правильно побудована і реалізована в умовах школи профорієнтаційна робота психолога, розширює можливості адаптації школяра на ринку праці та являється запорукою успішної самореалізації.

Висновки з даного дослідження. Правильно вибрана професія дозволяє людині реалізувати себе як особистість. Умовою цього є професійна орієнтація, що являє собою комплекс психолого-педагогічних та медичних заходів, що спрямовані на оптимізацію працевлаштування у відповідності з бажаннями, нахилами, здібностями та з урахуванням потреби суспільства у фахівцях. Профорієнтаційна робота є одним векторів роботи, якою займається шкільний психолог. В процесі формування готовності учнів до вибору професії

необхідно звертати увагу на індивідуальні особливості особистості. Перш за все – це інтереси, нахили учнів. Професійні інтереси відрізняються конкретністю і цілеспрямованістю. Це інтерес до тієї професії, яку обирає для себе старшокласник. Розвиток та формування професійних інтересів безпосередньо пов'язані з пізнавальними. Це інтереси, які спрямовані на оволодіння знаннями з професії, розуміння її суті, оволодіння не тільки практичними, але і теоретичними основами даної професії. Чим сильніше виражений професійний інтерес, тим глибша потреба в оволодінні відповідними знаннями з конкретної професії. Важливо також встановити, якими мотивами керується школяр при виборі, чим визначаються його цілі, що породжені ідеалами та переконаннями. В старших класах планування профорієнтаційної роботи має специфіку, що обумовлена поставленими пе-

ред нею завданнями. На цьому етапі плануються заходи, що спрямовані на формування знань про світ праці. Одержавши певний багаж знань, старшокласники психологічно готові до сприйняття більш складного інформаційного матеріалу про вибір професії. Заплановані профорієнтаційні заходи будуються таким чином, щоб у процесі подавався глибокий соціально-економічний та психологічний аналіз професії. Планування профорієнтаційної роботи зі старшокласниками передбачає вже не тільки проведення заходів для розширення їх знань про світ професій та розвитку пізнавальних інтересів, але і таких форм роботи, які спрямовані на формування, поглиблення, закріплення інтересів до сфери праці, професіям, що виникли раніше. Велику увагу потрібно приділити роботі психолога з батьками старшокласників та класними керівниками.

Список літератури:

1. Бринк К.-П. К концепции школьной профориентации. Экономика. Вопросы школьной экономики образования. – 2002. – № 1 – С. 15-16.
2. Климов Е. А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной консультации. – М.: Знания, 1983.
3. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004.
4. Корневская В. Право профессионального выбора // Шк. психолог (первое сент.) – 2007 – 343 с. – С. 3.
5. Лукашевич Н. П., Сигнаевская И. В., Бондарчук Е. И. Психология труда: Учеб.-метод. пособие. Под ред. Н. П. Лукашевича – К.: МАУП, 2007.
6. Можаровський В. Профорієнтація – новий зміст освіти: Формування нового змісту освіти і профорієнтації в системі до вузівської підготовки // Директор школи. – 2009. – № 44. – С. 9.
7. Овчарова Р. В. Технологии практического психолога образования: Учебное пособие для студентов высшее спец. Учеб. заведение // Р. В. Овчарова – М.: творческий центр «Сфера», 2001.
8. Пустова С. Профорієнтація: проблеми, досвід, перспективи // Завуч. – 2003. – № 9. – С. 2-3.
9. Радчук В. М. Психологічні детермінанти конфліктної поведінки особистостей: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – 210 с.
10. Радчук Г. К. Формування самооцінки професійно-значущих якостей особистості старшокласників при виборі професії: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології АПН України. – К., 1992. – 216 с.
11. Русалов В. М. О взаимоотношении свойств темперамента и эффективности индивидуальной и совместной деятельности // Психологический журнал. – 1982. – Т. 3. – № 6. – С. 50-59.
12. Сазонов А. Д. Профессиональная ориентация учащихся. – М., 1988.
13. Самоукина Н. В. Сравнительная эффективность применения в профориентации активных методов и консультации // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии. – 1990. – № 1. – С. 33-35.
14. Симоненко С. Н., Трейгер С. С. Разработка психограммы специалиста в целях профориентации // Актуальные проблемы психологической службы: теория и практика. Сборник материалов Международной конференции 8-9 сентября 1992 г. / Отв. ред. О. П. Санникова. – Одесса, 1992. – Т. 2. – С. 53-54.
15. Сургунд Н. А. Проблема професійного відбору на спеціальність «Практична психологія» // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2006. – № 2. – С. 126-135.
16. Тешенко О. С. Профорієнтаційна робота в школі. – К.: Знання, 2002.
17. Тяптя О. В. Формування психологічної готовності до соціономічної професійної діяльності (на прикладі професії «Соціальний педагог») Дис. ...канд. психол. наук: КДУ ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2004. – 252 с.
18. Хомутов В. П., Еремина Т. И. Профессионально-психологический отбор на предпринимательско-менеджерские профессии. – Саратов: Изд-во Поволжского межрегионального учебного центра, 2006. – 35 с.
19. Федоришин Б. О. Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації: Дис. ... д-ра пед. наук.: 13.00.04 / Ін-т ПіППО АПН України. – К., 1996. – 383 с.
20. Федоришин Б. А. Система профинформационной работы со старшеклассниками. – К.: Рад. школа, 1988. – 176 с.
21. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. – М.: Наука, 1982. – 184 с.
22. Щербакова Т. Н. Развитие профессионально-значимых качеств личности // Актуальные проблемы психологической службы: теория и практика. Сборник материалов Международной конференции 8-9 сентября 1992 г. / Отв. ред. О. П. Санникова. – Одесса, 1992. – Т. 2. – С. 70-72.

Бруенко М.А.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ОСОБЕННОСТИ ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЫ ПСИХОЛОГА СО СТАРШЕКЛАСНИКАМИ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье исследованы и проанализированы теоретические аспекты профориентационной деятельности в школе. Обозначена структура и компоненты профориентационной деятельности. Выявлены особенности профориентационной работы психолога со старшеклассниками общеобразовательной школы. Разработана концепция школьной профориентации. Также исследована роль профориентационной функции психолога в осознанном выборе профессии школьниками.

Ключевые слова: профессиональные интересы, профориентация, особенности работы школьного психолога, старшеклассники, психологическое сопровождение.

Bruyenko M.O.

National Pedagogical M.P. Dragomanov University

FEATURES PSYCHOLOGIST VOCATIONAL GUIDANCE WITH HIGH SCHOOL STUDENTS OF SECONDARY SCHOOL

Summary

The article explored and analyzed theoretical aspects of school vocational guidance. Structure and components of vocational guidance activity was defined. There were identified features of psychologist vocational guidance with high-school students of secondary school. The concept of school vocational guidance was developed. Also was explored the role of vocational guidance function of psychologist in students' professional conscious choice.

Keywords: professional interests, vocational guidance, features of school psychologist work, high school students, psychological support.

УДК 159.923.3

УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ

Коваль І.С.

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

У статті проаналізовано погляди науковців, щодо визначення умов професійної підготовки; розкрито сутність поняття «умова»; описано авторську анкету визначення умов формування психологічної готовності майбутніх рятувальників; виокремлено чотири умови формування готовності у навчальних закладах ДСНС України, а саме: діяльність психологічної служби, організація дозвілля у виховній формі, організація службової діяльності, освіта та самоосвіта.

Ключові слова: умова, середовище, майбутні рятувальники, пожежники, професія, діяльність, навчання, виховання.

Постановка проблеми. Соціально-політична ситуація, процеси глобалізації та інтеграції, котрі сьогодні спостерігаємо в Україні, вимагають, від вищих навчальних закладів Державної служби України з надзвичайних ситуацій, нових пріоритетів формування психологічної готовності пожежних-рятувальників.

Формування психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, має на меті: досягнення осмисленої гнучкості в управлінні власними психологічними станами, конструктивне ставлення до помилок, розвиток здатності до ризику, підготовку професіонала, здатного

впевнено та цілеспрямовано виконувати функціональні обов'язки в умовах небезпеки.

Стан сучасної професійної підготовки у навчальних закладах не забезпечує належного рівня психологічної готовності майбутніх рятувальників, через те що він ґрунтується в більшій мірі на аналітичному підході. Нова тенденція, що стверджується шляхом спостереження та дослідження, орієнтує науковців на впровадження регресивних умов службової діяльності майбутніх фахівців пожежного профілю.

Сказане дає підставу стверджувати, що структурним підрозділам ДСНС України потрі-

бен рятувальник нового типу, котрий вміє оцінити результативність власної діяльності, робить висновки та здатний працювати в умовах ризику.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблема психологічної готовності майбутнього рятувальника залишається у центрі уваги як вчених, так і практичних працівників ДСНС України. Психолого-педагогічні аспекти проблеми, що розглядається, знайшли відображення у публікаціях І. Гавриш, М. Дяченко, Л. Кадченко, Л. Кондрашова, М. Кулакова, А. Ліненко, О. Міщенко, В. Стасюк, С. Тарасова, Д. Узнадзе, Т. Шестакова та інших. Однак, як свідчать опитування науково-педагогічних працівників та фахівців служби цивільного захисту, підготовка майбутніх рятувальників у вищих навчальних закладах ДСНС України потребує вдосконалення, зокрема за рахунок орієнтованості її змісту на особливості діяльності в екстремальних умовах. Оптимізувати процес підготовки пожежних-рятувальників до професійної діяльності можливо шляхом забезпечення достатньо високого рівня цілеспрямованості навчання, вагомого посилення мотивації до освоєння нових знань, цілеспрямованого інформаційно-патріотичного насичення змісту службової діяльності, використання інновацій педагогіки та психології, зорієнтованих на особистість майбутнього фахівця.

Метою даної статті є визначення психолого-педагогічних умов формування психологічної готовності в процесі професійної підготовки майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Виклад основного матеріалу. Успішність навчально-виховного процесу у закладах освіти залежить від умов, в яких він проходить, особливо це помічається у ВНЗ ДСНС України, оскільки майбутні рятувальники навчаються у специфічних умовах, де вони повинні здобувати знання та виконувати службові завдання.

Аналіз поняття «умова» в розрізі філософії трактується як категорія, «в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує» [11, с. 482]. Інше джерело «умови» розглядає як особливості реальної дійсності, потрібні обставини, які сприяють розвитку та надають можливість утворювати, створювати щось незвідане [3, с. 1259]. А. Найн у власних дослідженнях дефініцію трактує, як сукупність об'єктивних можливостей змісту, методів, форм та матеріально-просторового соціуму, направленою на вирішення поставлених завдань [10].

Необхідно звернути увагу на думку Л. Віготського, котрий вважав що потрібно завчасно створювати умови, необхідні для розвитку психічних якостей, незважаючи на те, що вони ще «не дозріли» для самостійного функціонування [4, с. 55].

Низка дослідників працювали над пошуком та впровадженням умов, які сприятимуть підвищенню ефективності формування готовності до майбутньої фахової діяльності. Зокрема М. Дяченко, Л. Кандилович, В. Пономаренко [6] виокремлюють зовнішні та внутрішні педагогічні умови: мотивація, прогнозування результатів власної діяльності, оцінка й самооцінка роботи, потенція визначення рівня сформованості готовності, аналіз обставини діяльності, зміст та завдання.

Ю. Нагорнов спільно із А. Нагорною виокремили групу загальних умов професійного

становлення майбутніх учителів, куди включили методологічне, організаційно-управлінське, матеріально-технічне, кадрове та методичне забезпечення процесу підготовки фахівців [9]. Іншого акценту притримуються С. Головахіна та Н. Паніна, котрі виділяють наступні умови формування фахівця: знання, дотримання норм і правил поведінки, характерних для навчальних ситуацій між суб'єктами; вміння знайти компроміс та допомогти іншому; вміння адаптувати власну поведінку до встановлених правил [5]. Проте в умовах формування фахівця важливу увагу необхідно приділяти середовищу, оскільки позитивна атмосфера колективу сприяє розумінню власної приналежності до майбутньої професійної діяльності.

Результат професійної підготовки майбутніх фахівців у освітніх навчальних закладах, на думку Л. Безкоровайної та А. Сватєва, залежить від ряду обставин, а саме: абсолютне використання потенціалу концепції активного-діяльнісного навчання та компетентнісного підходу до фахової освіти; доцільне структурування змісту навчання; забезпечення фундаментальності професійної освіти; використання продуктивних інноваційних освітніх технологій; конкурентно-спроможність професійної підготовки майбутніх працівників на ринку праці. Науковці також зробили акцент на формуванні професійно-творчого мислення студентів, що сприяє розвитку індивіда, сприяє самоосвіті, саморозвитку, можливості «окреслювати» перспективи майбутньої професійної діяльності, відповідно до чого проектувати й реалізовувати власні фахові потенції [1, с. 108].

В. Коваль, однією з основних педагогічних умов фахової підготовки студентів, виокремлює позитивну мотивацію молоді до формування особистісних і професійних якостей. Пізнавальний інтерес, на її думку, відіграє значну роль у процесі мотивації, оскільки являється однією з головних умов організації ефективного навчання [8, с. 224].

Варті уваги умови формування готовності до професійної діяльності В. Іванової, яка необхідною вважає: створення науково-педагогічного середовища й творчої атмосфери; моделювання суб'єкт-суб'єктних відносин; запровадження інтерактивних технологій; впровадження особистісно-діяльнісного, змістовно-процесуального, імітаційно-ігрового, діалогічного підходів [7].

Вивчаючи професійне мислення майбутніх військових управлінців, В. Шемчук обґрунтував педагогічні умови його формування: створення професійно-орієнтованого освітнього середовища; обґрунтування змісту управлінської підготовки, що враховує цілі, завдання, принципи та специфіку майбутньої професійної діяльності; використання професійно-орієнтованих методик розвитку мисленевих процесів; забезпечення міжпредметних зв'язків між академічними дисциплінами; забезпечення самоменеджменту майбутніх фахівців у навчальній діяльності [13, с. 386-387].

У цьому контексті заслуговує на увагу авторська методика формування готовності до професійної діяльності курсантів профільних вищих навчальних закладів О. Бикової, де майбутня професійна діяльність рятувальників розглядається як чотирирівторна таксономія: командирська бойова підготовка, командирська підготовка інспекторського нагляду, професорсько-викла-

дацька та пожежно-прикладна спортивна підготовки. Водночас вітчизняна вчена, при підготовці фахівців, наголосила на соціокультурному напрямку виховання, в якому запропонувала впроваджувати інновації, що спрямовані на розвиток творчого мислення, здібностей, потреб [2, с. 16].

Підсумовуючи різні трактування науковцями дефініції «умови», то результат показує, що умови прямо чи опосередковано впливають на результат і хід повсякденної діяльності. Також вони є сукупністю об'єктів, властивостей та взаємовідносин, що абсорбують здійсненню наявних потенцій особистості.

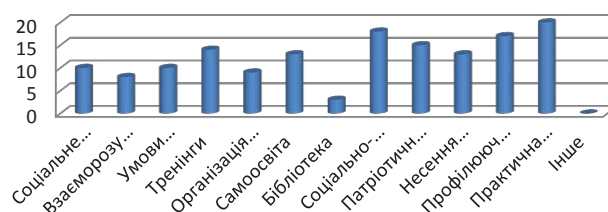
Формування психологічної готовності майбутніх рятувальників неможливе без систематичного, цілеспрямованого навчання й виховання у курсантів ВНЗ ДСНС України вмінь та навичок самодослідження, що є фундаментальною умовою саморозвитку і самовдосконалення особистості фахівця. Практика показує, що сучасні навчальні заклади освіти не проводять роботу такого роду, що ж не скажеш про заклади ДСНС України. Таким чином, вагомим моментом організації навчально-виховного процесу підготовки майбутніх рятувальників повинно бути усвідомлення реальності життєвих планів, активізація самопізнання, що сприятиме їх самовдосконаленню та самоствердженню в професійному становленні професіонала.

Д. Голланд у власній теорії робить важливий, з огляду на дану статтю, висновок, що успіх у фаховій діяльності та задоволення її результатами залежить, в першу чергу, від відповідності типу особистості професійному середовищу. У цьому випадку професіонал має змогу розкрити власні здібності та виявити ціннісні орієнтації. Опіраючись на дану теорію, для успішного виконання функціональних обов'язків істотними особистісними особливостями є якості, пов'язані із спрямованістю індивіда (інтереси, настанови, ціннісні орієнтації і т.п.). В результаті, науковець визначає шість типів особистості та відповідно до них – шість типів професійного середовища: інтелектуальне, реалістичне, конвенціональне, соціальне, артистичне та підприємницьке. Незважаючи на те, що кожному індивіду частково притаманні особистісні властивості, характерні для всіх типів, проте більшість людей можна віднести до типу, риси якого в них виражаються найяскравіше [12, с. 311]. Професії структури ДСНС України за класифікацією Д. Голланда належать до конвенціонального професійного середовища.

Розглядаючи умови формування психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних, виходимо з того, що навчально-виховний процес сприяє багатьом перспективам, що можуть використовуватись для активізації процесів особистісного саморозвитку, формування навичок поведінкової та емоційної саморегуляції і головне становленні фахівця. Виокремлюючи роботи С. Рибнікова, С. Будник, М. Кулакової, С. Буткова, О. Дмитрівой, М. Михайлової, В. Молотая, А. Грачова, щодо формування психологічної готовності та орієнтуючись на реальну систему навчально-виховної діяльності, що функціонує на законодавчому та практичному рівнях, складено анкету визначення психолого-педагогічних умов формування психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльнос-

ті в екстремальних умовах, яка складається із чотирьох запитань. Для дослідження обирались працівники ЛДУ БЖД, стаж котрих перевищує три роки. Загалом вибірка складала п'ятдесят осіб, кожен з яких мав можливість обрати три чинники. На перше запитання: «Які чинники сприяють формуванню готовності рятувальників?» отримано наступні результати (див. гістограма 1).

чинники, що сприяють формуванню готовності

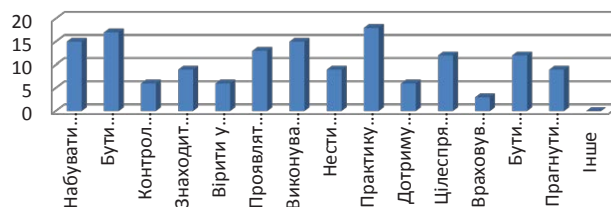

Гістограма 1. Чинники, що сприяють формуванню готовності

Із гістограми бачимо, що працівники вважають, що практична діяльність (40%), профілюючі предмети (34%), соціально-психологічний клімат (36%), патріотичне виховання (28%), несення нарядів (26%), самоосвіта (26%) найбільше сприяють формуванню психологічної готовності та становленню фахівця.

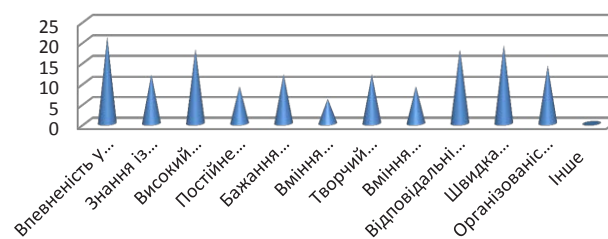
Даючи відповідь на запитання: «Що необхідно робити для того, щоб стати професіоналом ДСНС України?», отримано наступне (див. гістограма 2).

Що необхідно робити для того, щоб стати професіоналом

Гістограма 2. Що необхідно робити для того, щоб стати професіоналом

головні ознаки психологічної готовності рятувальників

Гістограма 3. Головні ознаки психологічної готовності рятувальників

Результати показали, що без: практикування (36%), відповідальності (34%), впевненості (30%), виконання службових обов'язків (30%), творчості у професійній діяльності (26%), самовдоско-

налення (24%), працелюбності (24%) неможливо стати професіоналом структурних підрозділів ДСНС України.

Запитання «Які на Вашу думку головні ознаки психологічної готовності рятувальників ДСНС?» працівники виокремили (див. гістограма 3).

Як свідчать результати анкетування: впевненість у собі та у своїх професійних діях (42%), швидка орієнтація в ситуаціях невизначеності (38%), відповідальність (36%), високий рівень саморегуляції (36%), організованість та чіткість дій в професійній діяльності (28%), творчий підхід у вирішенні професійних завдань (24%), бажання успіху у професійній діяльності (24%), знання із пожежної галузі, професійні вміння (24%) свідчать про психологічну готовність майбутніх рятувальників ДСНС України.

Узагальнюючи відповіді працівників на четверте запитання, «Які заходи необхідно впроваджувати в навчальних закладах ДСНС для підготовки психологічно-готових фахівців?», ми виокремили наступне: лекції (42%), консультування (6%), просвітницькі бесіди (10%), тематичні вечори (16%), організація дозвілля (22%), строю-

ва підготовка (36%), стажування в наближених умовах до екстремальних (56%), вивчення нормативної бази ДСНС України (38%).

Анкетування працівників дало змогу виявити та виокремити наступні взаємопов'язані напрями роботи університетів ДСНС України, спрямовані на здійснення зазначених завдань, і в свою чергу, схематично відобразити психолого-педагогічні умови формування психологічної готовності майбутніх рятувальників у ВНЗ:

- Діяльність психологічної служби;
- Організація дозвілля у виховній формі;
- Організація службової діяльності;
- Освіта та самоосвіта.

Таким чином, формування психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах повинно забезпечуватись на основі комплексної програми, що має на меті формування необхідних знань, умінь, навичок, фахових якостей та компетенцій працівника ДСНС України, а також невід'ємною частиною якої є проведення психологічних, педагогічних, патріотично-виховних заходів, що спрямовані на становлення психологічно-готового працівника.

Список літератури:

1. Безкоровайна Л. В. Теоретичні аспекти підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту до професійної діяльності у вищих навчальних закладах / Л. В. Безкоровайна, А. В. Сват'єв // Вісник Запорізького національного університету. – Серія «Фізичне виховання та спорт». – 2009. – № 1. – С. 107–112.
2. Бикова О. В. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх офіцерів пожежної охорони: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Бикова. – К., 2001. – 21 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [авт.-уклад. Бусел В.]. – К.: Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.
4. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960. – 55 с.
5. Головахина Е. И. Психология человеческого взаимопонимания / Е. И. Головахина, Н. В. Панина. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 189 с.
6. Дьяченко М. И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях. Психологический аспект / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович, В. А. Пономаренко. – Минск.: Университетское, 1985. – 206 с.
7. Иванова В. В. Формування готовності майбутнього вчителя математики до творчої професійної діяльності: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Иванова Вікторія Валентинівна. – Кривий Ріг, 2006. – 239 с.
8. Коваль В. О. Теоретичні і методичні засади формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах: дис. доктора пед. наук: 13.00.04 / Коваль Валентина Олександрівна. – Умань, 2013. – 628 с.
9. Нагорнов Ю. С., Нагорнова А. Ю. Характеристика педагогических условий профессиональной подготовки студентов технических специальностей [Электронный ресурс] / Ю. С. Нагорнов, А. Ю. Нагорнова // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). – 2012. – № 10 (18). – Режим доступа: www.sisp.nkras.ru
10. Найн А. Я. Инновации в образовании / А. Я. Найн. – Челябинск, 1995. – 288 с.
11. Український Радянський Енциклопедичний Словник: в 3 т. / [авт.-уклад. Бабичев Ф. С.]. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1987. – Т. 3. – 736 с.
12. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. – 3-є вид., стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 560 с.
13. Шемчук В. А. Організаційно-педагогічні умови розвитку управлінського мислення майбутніх магістрів військового управління / В. А. Шемчук // Матеріали III Всеармійської наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях» – К.: НУОУ, 2011. – С. 386–387.

Коваль И.С.

Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности

УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ СПАСАТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье проанализированы взгляды ученых относительно определения условий профессиональной подготовки; раскрыта сущность понятия «условие»; описано авторскую анкету определение условий формирования психологической готовности будущих спасателей; выделены четыре условия формирования готовности в учебных заведениях ДСНС Украины, а именно: деятельность психологической службы, организация досуга в воспитательной форму, организация служебной деятельности, образование и самообразование.

Ключевые слова: условие, среда, будущие спасатели, пожарные, профессия, деятельность, обучение, воспитание.

Koval I.S.

Lviv State University of Life Safety

CONDITIONS FORMATION OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF FUTURE RESCUERS

Summary

This paper analyzes the views of scientists to determine the conditions of training; The essence of the concept of «condition»; author described questionnaire to determine the conditions of formation of psychological readiness of future rescuers; singled out four conditions of formation of readiness in schools DSNS Ukraine, namely the activity of psychological services, leisure activities in educational form of performance management, education and self-education.

Keywords: condition, environment, future rescuers, firefighters, occupation, work, education, education.

УДК 159.925.8

КУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ УПОТРЕБЛЕНИЯ ПРОКСЕМИЧЕСКОГО ФАКТОРА В КОММУНИКАТИВНОМ ПРОЦЕССЕ

Лебедева О.А., Гоголь И.А.

Украинская инженерно-педагогическая академия

В данной статье была рассмотрена область невербальной коммуникации и подструктура психологии невербального поведения личности «проксемика» как часть коммуникативного процесса. В современном мире проксемика является наукой о коммуникативном пространстве, способе использования пространства, наукой, занимающаяся нормами пространственной и временной организации общения. Проксемика выделяет четыре пространственные зоны, которые как концентрические круги на мишени или на воде окружают друг друга: интимная зона, личная (персональная), социальная и общественная (публичная) зона. Существуют факторы, влияющие на выбор пространственных зон. Это социально-возрастной и культурный факторы. Незнание культурно обусловленных различий в интимных зонах разных людей может легко привести к недопониманию и неверным суждениям о поведении и культуре других.

Ключевые слова: психология, проксемика, коммуникативный процесс, коммуникативное пространство, пространственные зоны общения, социально-возрастной фактор, культурный фактор.

Постановка проблемы. В данной работе исследуется область невербальной коммуникации и подструктура психологии невербального поведения личности проксемика (ориентация, дистанция).

Обращение к данному объекту представляется актуальным в силу того, что разработанная программа позволяет достаточно достоверно прогнозировать психическое состояние, темперамент и некоторые черты характера человека

на основе его невербального поведения. При этом учитываются только явно выраженные и повторяющиеся компоненты невербального поведения в их совокупности, а также контекст, в котором они реализуются. Все это позволяет избежать двусмысленности в понимании как самого партнера, так и его психического состояния.

В настоящее время наметилась тенденция разделять две научные сферы: коммуникологию, как фундаментальную теоретическую дисциплину

ну и в ее рамках коммуникативистику как прагматическую дисциплину, исследующую функции и средства массовых информационных процессов в обществе. Обоснование новой научной отрасли предоставляет глубокую теоретическую базу многим современным видам коммуникативной практической деятельности, таким как: паблик рилейшнз, реклама, имиджмейкерство, социокультурная коммуникация, медиапланирование и др. Рядом с PR в комплексе идут другие науки: паралингвистика, кинетика, проксемика, конфликтология, имиджеология, риторика и др.

Анализ последних исследований и публикаций. Степень разработанности: само понятие «проксемика» ввел американский антрополог Эдвард Холл в начале 60-х годов. Слово «проксимик» (от английского слова «proximity») означает близость. Его исследования в этой области привели к новому освещению отношений между людьми.

Э. Холл предложил особую методику оценки интимности общения человека на основе изучения организации его пространства, которое включает в себя территорию, ограждающую его владения, например, квартира, дом – это участок, огороженный забором; сюда входит его машина, его собственная спальня или его личный стул.

30 августа 1965 года в авторитетном журнале «Социометрия» появилась оригинальная статья об особенностях невербального общения, написанная английским психологом Майклом Аргайлом. Статья Аргайла «Контакт взглядов, дистанция и взаимное принятие» сегодня по праву считается классической. Таковой, оценив частоту цитирования, ее еще в 1979 году признал журнал Current Contents. Фактически она положила начало целому направлению научных исследований, которое активно разрабатывается по сей день. В статье описывались чрезвычайно простые, но очень показательные опыты.

Современные исследования Е. Макданиела и А. Андерсона, однако, говорят о том, что зависимость между размерами личного пространства, частотой тактильных контактов и интенсивностью жестикуляции носит достаточно сложный характер.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В данной статье, исследовавшей традиционное и новейшее понимание «сигналов» невербальной коммуникации, представлен личностно-динамически подход к феномену «экспрессия человека» и его расположению в пространстве в процессе коммуникации, структурно-функциональный подход к анализу экспрессивного, невербального общения, подход к интерпретации как к творческому процессу.

Целью статьи является рассмотреть социально-возрастной и культурный аспекты проксемического фактора в процессе общения под новым углом творческим и структурно-функциональным. А также исследовать пространственные зоны, позиции в общении, изучить основные особенности проксемики и установить ее значение в процессе общения.

Изложение основного материала. Каждому из нас приходилось заниматься изучением языков. Мы изучали родной язык, иностранный, многие изучают языки программирования, другие изучают международный язык эсперанто. Но

существует еще один международный, общедоступный и понятный язык, о котором до недавнего времени мало что знали, – это язык жестов, мимики и телодвижений человека – «боди лэнгвидж» или проксемика.

Впервые серьезным исследованием проксемики занялся в конце 70-х годов Аллан Пиз, который является признанным знатоком психологии человеческого общения и автором методики обучения основам коммуникации, внедряющейся в крупном обучающем центре «Пиз Трейнинг Корпорейшн» в Австралии. Аллан Пиз не только в совершенстве владеет искусством общения с людьми, но и обладает уникальными способностями обучать этому полезному с практической точки зрения искусству, которое является секретом вашего успеха в деловой деятельности и в личной жизни.

Психологами установлено, что в процессе взаимодействия людей от 60 до 80% коммуникации осуществляется за счет невербальных средств выражения и только 20-40% информации передается с помощью вербальных [7, с. 54].

Эти данные заставляют нас задуматься над значением проксемики для психологии общения и взаимопонимания людей, обратить особое внимание на значение жестов и мимики человека, а также порождают желание овладеть искусством толкования этого особого языка – языка телодвижений, на котором все мы с вами разговариваем, даже не осознавая этого.

Особенностью языка телодвижений является то, что его проявление обусловлено импульсами нашего подсознания, и отсутствие возможности подделать эти импульсы позволяет нам доверять этому языку больше, чем обычному, вербальному каналу общения.

Проксемика полезна не только в сфере бизнеса и предпринимательства, где умение интерпретировать язык телодвижений позволяет добиться успеха, но и в общении с другими людьми она помогает внушить к себе доверие и симпатию, привлечь оппонентов на свою сторону. А руководителю предприятия знание языка жестов поможет повысить свой собственный статус, научиться влиять на своих подчиненных, добиться успеха в деле.

Преподавателю вуза, которому часто приходится выступать с публичными лекциями, проксемика поможет приковывать к себе внимание и заинтересовывать аудиторию во время лекций и выступлений.

Работнику милиции, прокуратуры или судебных органов, знание проксемики поможет распознать истинность или ложность показаний свидетелей и подозреваемых.

Понятие «проксемика». К концу XX столетия появился новый тип ученого-социолога – специалиста в области проксемики. Как орнитолог наслаждается наблюдением за поведением птиц, так и проксемик наслаждается наблюдением за невербальными знаками и сигналами при общении людей [8, с. 89]. Он наблюдает за ними на официальных приемах, на пляже, по телевидению, на работе – повсюду, где люди взаимодействуют между собой. Он изучает поведение людей, стремясь больше узнать о поступках своих товарищей для того, чтобы тем самым боль-

ше узнать о себе и о том, как улучшить свои взаимоотношения с другими людьми. Кажется почти невероятным, что более чем за миллион лет эволюции человека невербальные аспекты коммуникации начали серьезно изучаться только с начала 60-х годов, а общественности стало известно об их существовании только после того, как Юлий Фаст опубликовал свою книгу в 1970 году. Эта книга обобщала исследования о невербальных аспектах коммуникации, проведенные учеными-бихевиористами до 1970 года, но даже сегодня большинство людей все еще не знают о существовании языка телодвижений, несмотря на его важность в их жизни [7, с. 80].

Чарли Чаплин и другие актеры немого кино были родоначальниками невербальной коммуникации, для них это было единственным средством общения на экране [7, с. 94]. Каждый актер классифицировался как хороший или плохой судя по тому, как он мог использовать жесты и другие телодвижения для коммуникации. Когда стали популярными звуковые фильмы, и уже меньше внимания уделялось невербальным аспектам актерского мастерства, многие актеры немого кино ушли со сцены, а на экране стали преобладать актеры с ярко выраженными вербальными способностями [8, с. 50].

Американский антрополог Эдуард Холл был одним из родоначальников в области изучения пространственных потребностей человека, и в начале 60-х годов он ввел термин «проксемика» от слова *proximity* – близость). Его исследования в этой области привели к новому пониманию наших взаимоотношений с другими человеческими существами.

Таким образом, **проксемика** – наука, изучающая взаимоотношение людей на основании языка жестов и их территориальных зон.

Область изучения проксемики. Проблема внешнего выражения внутреннего состояния, а точнее, понимания того, что скрывается за теми или иными динамическими невербальными проявлениями человеческого поведения, привлекала внимание многих исследователей. Попытку понять и объяснить динамические аспекты невербального поведения с научной точки зрения предпринял Ч. Дарвин. И хотя он был не первым ученым, попытавшимся сделать это (до него были Пидерит, Дюшен, Белл, на которых ссылался сам Дарвин), его работа («Выражение эмоций у людей и у животных», опубликованная в 1872 году) стала своеобразной точкой отсчета в истории исследования невербального языка, от которой отталкивалось большинство специалистов в этой области.

В XX столетии изучением невербального поведения стала заниматься в основном психология. Именно эта наука дала ответы на многие вопросы, смогла классифицировать это явление, описать его наиболее полно по сравнению с попытками, предпринимавшимися ранее в других областях знания.

Долгое время изучение невербального поведения в психологии осуществлялось в русле идей, сформулированных Дарвином. Одно из поворотных открытий психологии в отношении невербального поведения – признание его коммуникативной функции. Российский ученый С.Л. Рубинштейн

сформулировал утверждение о том, что выразительные движения не являются простым сопровождением эмоций, как считал Дарвин; они выполняют «определенную актуальную функцию, а именно – функцию общения; они – средство сообщения и воздействия, они – речь, лишенная слова, но исполненная экспрессии» [4, с. 486].

Альберт Мейерабиан установил, что передача информации происходит за счет вербальных средств (только слов) на 7%, за счет звуковых средств (включая тон голоса, интонацию звука) на 38% и за счет невербальных средств на 55%. Профессор Бердвислл проделал аналогичные исследования относительно доли невербальных средств общения людей. Он установил, что в среднем человек говорит словами только в течение десяти минут в день и, что каждое предложение в среднем звучит не более 2,5 секунды. Как и Мейерабиан, он обнаружил, что словесное общение в беседе занимает менее 35%, а более 65% информации передается с помощью невербальных средств общения [8, с. 90].

Большинство исследователей разделяют мнение, что словесный (вербальный) канал используется для передачи информации, а невербальный канал применяется для «обсуждения» межличностных отношений, а в некоторых случаях используется вместо словесных сообщений [1, с. 35]. Независимо от культурного уровня человека, слова и сопровождающие их движения совпадают с такой степенью предсказуемости, что Бердвислл даже утверждает, что хорошо подготовленный человек может по голосу определить, какое движение делает человек в момент произнесения той или иной фразы [10]. И наоборот, Бердвислл научился определять, каким голосом говорит человек, наблюдая за его жестами в момент речи.

Впоследствии «новой волной» стали исследования американского психолога Пола Экмана, который долго занимался изучением универсальности основных человеческих эмоций (счастье, удивление, страх, гнев, отвращение и грусть) вне зависимости от культурных различий и уровня цивилизованности человека. Экман провел множество исследований и пришел к выводу, что практически во всем мире люди одинаково выражают и интерпретируют эти эмоции.

Наконец, американский исследователь Р. Харрисон внес определенность в статус проксемики. Результаты его работ показали, что вербальный язык обладает следующими характеристиками – дискретностью, произвольностью, определенностью, в то время как невербальный язык имеет прямо противоположные характеристики – континуальность, произвольность, вероятностное происхождение. На основании этого Харрисон сделал вывод, что значительная часть невербальных текстов вообще не может быть переведена в код какого-либо языка без существенной потери их смысла для партнеров.

После серии исследований в этой области в 40-70-е годы зарождается подход, суть которого в том, что коммуникация, выраженная посредством проксемики, представляет собой непосредственный канал передачи личностных смыслов. В его рамках невербальное общение выступает формой существования, развития, а также способом целенаправленного формирования лично-

сти как индивидуальности и субъекта общения в социуме. Таким образом, еще одним важным достижением психологии можно считать включение социального и культурного контекста в изучение невербального поведения.

Благодаря этим исследованиям проксемика как специальная область, занимающаяся нормами пространственной и временной организации общения, располагает в настоящее время большим экспериментальным материалом. Теперь можно выделить проксемику как одну из десяти наук, которые изучает невербальная семиотика. Это – наука о коммуникативном пространстве, способе использования пространства, наука, занимающаяся нормами пространственной и временной организации общения.

Пространственные зоны и их классификация.

Много книг и статей было написано на тему о том, как животные, птицы и рыбы устанавливают свою сферу обитания и охраняют ее, но только недавно было обнаружено, что и у человека есть свои охранные зоны и территории. Если мы изучим и поймем их смысл, мы не только обогатим наши представления о своем собственном поведении и поведении других людей, но и сможем прогнозировать реакцию другого человека в процессе непосредственного общения с глазу на глаз.

Каждая страна представляет собой застолбленную территорию с четко очерченными границами и пограничными войсками, охраняющими эту территорию. Обитатели каждой территории объединены невидимым чувством приверженности своей территории, и истории известно немало примеров, когда начинаются кровавые войны и убийства ради защиты своей территории.

Под территорией понимается также пространство, которое человек считает своим, как будто это пространство является продолжением его физического тела. Каждый человек имеет свою собственную личную территорию, которая включает пространство, окружающее его собственность, например его дом, окруженный забором, его собственную спальню, его личный стул, и, как обнаружил доктор Холл, он имеет также четко обозначенное воздушное пространство вокруг своего тела.

Физическое тело большинства животных окружено определенной пространственной зоной, которую они считают своей собственной личной территорией. Насколько далеко простирается эта территория, зависит главным образом от того, как густо населены места, в которых это животное проживает. Лев, выросший на просторных территориях Африки, может иметь сферу обитания радиусом в 50 км и более, в зависимости от плотности популяции львов в этой области. С другой стороны, лев, живущий в зоопарке, вместе с другими львами, может считать личной территорией всего несколько метров – прямой результат скученности.

Подобно другим животным, человек обладает своей собственной «воздушным колпаком», окружающим его тело; ее размеры зависят от плотности населения людей в месте его проживания. Следовательно, размеры личной пространственной зоны социально и национально обусловлены. Помимо этого, размеры воздушного пространства определяются также культурной средой и социальным

статусом. Если представители одной нации, например японцы, привычны к перенаселенности, другие предпочитают широкие открытые пространства и любят сохранять дистанцию. Размеры личной пространственной территории человека среднеобеспеченного социального уровня и принципе одинаковы независимо от того, проживает ли он в Северной Америке, Англии или Австралии. Ее можно разделить на 4 четкие пространственные зоны.

1. Интимная зона (от 15 до 46 см). Из всех зон эта самая главная, поскольку именно ее человек охраняет так, будто это его собственность. Разрешается проникнуть в эту зону только тем лицам, кто находится в тесном эмоциональном контакте с ним. Это дети, родители, супруги, влюбленные, близкие друзья и родственники. Для этой зоны характерны доверительность, громкий голос в общении, тактильный контакт, прикосновения. Исследования показывают, что нарушение интимной зоны влечет определенные физиологические изменения в организме: учащение биения сердца, повышенное выделение адреналина, прилив крови к голове. Преждевременное вторжение в интимную зону в процессе общения всегда воспринимается собеседником как покушение на его неприкосновенность.

В этой зоне можно выделить как бы еще подзону радиусом 15 см, в которую можно проникнуть только посредством физического контакта. По сути дела это уже зона прикосновения к другому человеку. Позволяется прикасаться очень немногим. Поэтому ее называют сверхинтимной зоной.

2. Личная или персональная зона (от 46 см до 1,2 метра). Эта зона обыденной беседы с друзьями и коллегами предполагает только визуальное-зрительный контакт между партнерами, поддерживающими разговор. Вспомните, на каком расстоянии вы располагаетесь, когда приходите в гости к своим соседям. Эта дистанция обычно разделяет нас, когда мы находимся на приемах, официальных вечерах и дружеских вечеринках.

3. Социальная зона (от 1,2 до 3,6 метра). Эта зона обычно соблюдается во время социальных, деловых встреч в кабинетах, холлах и других служебных помещениях, как правило, с теми, которых не очень хорошо знают. Каждого из нас не раз вызывали в школе к доске. Как далеко от учителя вы останавливались? Так же мы встречаем водопроводчика или плотника, пришедшего заняться ремонтом в нашем доме, почтальона, нового служащего на работе. Верхний предел соответствует формальным отношениям.

4. Общественная или публичная зона (более 3,6 метра). Данная зона подразумевает общение с большой группой людей – в лекционной аудитории, на митинге. При общении с большими группами людей и лектору, и слушателям будет удобнее передавать и воспринимать информацию на таком удалении друг от друга. Вспомните устройство арены в цирке, сцены в театре, амвона в церкви – в каждом случае учитывается необходимость общения с большой аудиторией. Нарушение этой дистанции может вызвать разные последствия. Если клоун в цирке перелезает через барьер и присаживается к кому-нибудь на колени – это вызывает смех, а если учитель покидает свое место и приближается к ученику, то это воспринимается как угроза.

**Факторы, влияющие
на выбор пространственных зон**

Социально-возрастной фактор. Научные исследования в области лингвистики показали, что существует прямая зависимость между социальным статусом, властью, престижем человека и его словарным запасом. Другими словами, чем выше социальное или профессиональное положение человека, тем лучше его способность общаться на уровне слов и фраз. Исследования в области проксемики выявили зависимость между красноречивостью человека и степенью жестикуляции, используемой им для передачи смысла своих сообщений. Это означает, что существует прямая зависимость между социальным положением человека, его престижем и количеством жестов и телодвижений, которыми он пользуется. Человек, находящийся на вершине социальной лестницы или профессиональной карьеры, может пользоваться богатством своего словарного запаса в процессе коммуникации, в то время как менее образованный или менее профессиональный человек будет чаще полагаться на жесты, а не на слова в процессе общения [7, с. 50].

Общее правило заключается в том, что чем выше социально-экономическое положение человека, тем менее развита у него жестикуляция.

Быстрота некоторых жестов и их очевидность зависит от возраста человека. Например, если 5-летний ребенок скажет неправду своим родителям, то сразу же после этого он прикроет одной или обеими руками рот. Этот жест «прикрывание рта рукой» подскажет родителям о том, что ребенок солгал, но на протяжении всей своей жизни человек использует этот жест, когда он лжет, обычно меняется только скорость совершения этого жеста. Когда подросток говорит неправду, рука прикрывает рот почти так же, как и у пятилетнего ребенка, но только пальцы слегка обводят линию губ. Этот жест прикрывания рукой рта становится более утонченным во взрослом возрасте. Когда взрослый человек лжет, его мозг посылает ему импульс прикрыть рот, в попытке задержать слова обмана, как это делается пятилетним ребенком или подростком, но в последний момент рука уклоняется от рта и рождается другой жест – прикосновение к носу. Такой жест есть не что иное, как усовершенствованный взрослый вариант того же жеста прикрывания рта рукой, который присутствовал в детстве. Это пример того, что с возрастом жесты людей становятся менее броскими и более завуалированными, поэтому всегда труднее считывать информацию 50-летнего человека, чем молодого.

Социальное положение человека может быть значимым при описании расстояния, на котором человек держится по отношению к другим людям.

Культурные факторы. Национальные различия являются немаловажным элементом в процессе коммуникации. Незнание таковых может привести к неверному пониманию поведения человека, что может повлечь за собой нежелательные последствия. Приведенный ниже пример хорошо иллюстрирует культурно-специфические элементы различных наций.

Молодая пара, только что эмигрировавшая в Сидней из Дании, была приглашена в местный клуб. Через несколько недель после того как их

приняли в клуб, женщины стали жаловаться, что они чувствуют себя неуютно в обществе этого датчанина, поскольку он «пристает» к ним. Мужчины же этого клуба почувствовали, что якобы датчанка своим невербальным поведением намекала, что она для них доступна в сексуальном отношении.

Эта ситуация подтверждает тот факт, что у многих европейских наций интимная зона составляет только 23–25 см, а у некоторых и того меньше. Датчане чувствовали себя уверенно и непринужденно, находясь на расстоянии 25 см от американца, не подозревая о том, что они вторгаются в его, интимную зону, составляющую 18 дюймов. Датчане также чаще используют контактный взгляд, чем американцы, что дало повод для ошибочной оценки их поведения.

Продвижение в интимную территорию человека лица противоположного пола является способом выражения его интереса к этому человеку и называется заигрыванием. Если заигрывание не принимается, этот человек отступает и соблюдает в дальнейшем дистанцию. Если же ухаживания принимаются, человек позволяет «нарушителю» оставаться внутри его интимной зоны. То, что для датчан являлось нормальным общественным поведением, интерпретировалось американцами как их сексуальное заигрывание. Датчане же думали, что американцы были холодны и недружелюбны, потому что они устранились от удобной для их общения зоны.

Если в территорию вторгается мужчина, женщина отклоняется назад, пытаясь установить нужную дистанцию. Однако беда заключается в том, что мужчина может оказаться сельским жителем с маленьким объемом личного пространства, он пытается приблизиться на расстояние, которое больше устраивает его. Женщина может воспринять это движение как сексуальный жест.

Когда встречаются и беседуют два американца, они стоят, друг от друга на расстоянии 90 см и сохраняют эту дистанцию в течение всего разговора. Когда же разговаривают японец и американец, то они медленно начинают передвигаться по комнате. Американец постоянно отодвигается от японца, а японец постепенно наступает, приближаясь к нему. Тем самым каждый из них пытается приспособиться к привычному и удобному для него пространству общения. Японец, чья интимная зона составляет 25 см, постоянно делает шаг вперед, чтобы сузить пространство. При этом он вторгается в интимную зону американца, заставляя его отступить на шаг назад, чтобы расширить свое зональное пространство. Видеозапись этого эпизода, воспроизведенная с ускорением, создает впечатление, что оба они танцуют по конференц-залу и японец ведет своего партнера. Становится понятным, почему при бизнес-переговорах азиаты и американцы посматривают друг на друга с некоторым подозрением. Американцы считают, что азиаты «фамильярны» и чрезмерно «давят», азиаты же полагают, что американцы «холодны и слишком официальные».

Незнание культурно обусловленных различий в интимных зонах разных людей может легко привести к недопониманию и неверным суждениям о поведении и культуре других.

Причины нарушения зон. Обычно наша интимная зона нарушается тем или иным челове-

ком по двум причинам. Первая – когда «нарушитель» является нашим близким родственником или другом, или же человеком, имеющим сексуальные намерения. Вторая – когда «нарушитель» проявляет враждебные тенденции и склонен атаковать нас. Если мы можем терпеть вторжение посторонних людей в наши личные и социальные зоны, то вторжение постороннего человека в интимную зону вызывает внутри нашего организма различные физиологические реакции и изменения. Сердце начинает биться быстрее, происходит выброс адреналина в кровь, и она приливает к мозгу и мышцам как сигнал физической готовности нашего организма к бою, т.е. наступает состояние боевой готовности это означает, что если вы дружелюбно прикоснетесь к руке или обнимете человека, с которым вы только что познакомились, то это может вызвать у него отрицательную реакцию, даже если он (или она) будет вам улыбаться и, чтобы вас не обидеть, делать вид, что это ему нравится. Если вы хотите, чтобы люди чувствовали себя в вашем обществе уютно, соблюдайте золотое правило: «Держи дистанцию». Чем интимнее наши отношения с другими людьми, тем глубже разрешается нам проникать в их зоны. Например, только что принятый на работу служащий первое время может подумать, что коллектив относится к нему очень прохладно, но они просто держат его на дистанции социальной зоны, потому что мало его знают. Как только сослуживцы узнают его лучше, территориальное расстояние между ними сокращается, а в конце концов ему позволяют передвигаться в пределах личной зоны, а в некоторых случаях проникать и в интимную зону [6, с. 42].

Дистанция между двумя целующимися может много рассказать вам о характере взаимоотношений между этими людьми. Любовники крепко прижимаются телами друг к другу и находятся внутри интимной зоны друг друга. Совершенно другое будет расстояние, если вы получаете поцелуй от постороннего человека, поздравляющего нас с Новым годом, или от мужа лучшей подружки, поскольку оба будут оставлять нижнюю часть тела по крайней мере на расстояние 15 см от вашей.

Исключением из правила, требующего строгого соблюдения дистанционной зоны, являются случаи, когда пространственная зона человека обусловлена его социальным положением. Например, управляющий компанией и один из его подчиненных могут быть компаньонами по рыбной ловле, и, находясь на рыбалке, они пересекают и личную, и интимную зону друг друга. На работе же управляющий будет держать подчиненного на расстоянии социальной зоны, соблюдая неписаные правила социальной стратификации.

Скученность людей на концертах, в кинозалах, на эскалаторах, в транспорте, лифте приводит к неизбежному вторжению людей в интимные зоны друг друга, и интересно наблюдать реакцию людей на эти вторжения. Существует ряд неписаных правил поведения человека западной культуры в условиях скученности людей, например в автобусе или лифте. Это такие правила:

- ни с кем не разрешается разговаривать, даже со знакомыми;
- не рекомендуется смотреть в упор на других;

- лицо должно быть совершенно бесстрастным – никакого проявления эмоций не разрешается;
- если у вас в руках книга или газеты, вы должны быть полностью погружены в чтение;
- чем теснее в транспорте, тем сдержаннее должны быть ваши движения;
- в лифте следует смотреть только на указатель этажей над головой [2, с. 56].

Интересна и такая ситуация: когда вы войдете в переполненный кинозал и как только вы вступили в проход, ведущий к вашему месту, окруженному множеством незнакомых лиц, обратите внимание, что вы начинаете, как запрограммированный робот, подчиняться неписаным законам поведения человека в переполненных общественных местах. Когда вы начнете конкурировать со своим соседом за уголок на подлокотнике кресла для опоры руки, вы поймете, почему люди, пришедшие в кино без спутника, обычно не занимают свое место в зале до тех пор, пока не выключат свет или не начнется фильм. Каждый раз, когда мы едем в переполненном лифте, сидим в переполненном кинозале или едем в битком набитом автобусе, окружающие перестают для нас существовать, и до тех пор, пока нас непосредственно не заденут, мы не реагируем на них. Создается такое впечатление, будто своим неосознанным посягательством на нашу интимную территорию люди ставят нас в оборонительную позицию.

Только в последние годы правительство и градостроители стали обращать внимание на то, что многоэтажные жилищные комплексы оказывают отрицательное влияние на человека, поскольку лишают его личной территории. Отрицательные последствия проживания на перенаселенных территориях можно проследить на примере популяции оленей на острове Джеймс, находящемся неподалеку от штата Мэриленд. Олени там стали вымирать большими партиями несмотря на то, что в то время корма им было достаточно, хищники отсутствовали и не было никакой эпидемии. Аналогичные явления до этого происходили с крысами и кроликами. Исследования показали, что олени вымирали в результате сверхактивной деятельности надпочечных желез, вызванной стрессовым состоянием животных, создаваемым от того, что в результате роста популяции оленей они были лишены своей личной территории. Надпочечные железы играют важную роль для роста организма, воспроизводства и сопротивления заболеваниям. Таким образом, именно перенаселенность вызвала физическую реакцию на стресс, а не такие факторы, как голод, инфекция или агрессивность других животных. Учитывая это, легко понять, почему области, имеющие большую плотность населения, имеют более высокий уровень преступности.

Когда человек претендует на место или пространство, часть которого уже занята другими людьми (например, место в театре, место за столом в конференц-зале, крючок для полотенца на теннисном корте), он действует предсказуемым образом. Он обычно ищет самое широкое расстояние между двумя присутствующими и занимает место посередине. В театре он выбирает место, находящееся посередине между последним креслом и сидящим в этом ряду человеком. На

теннисном корте он выбирает тот крючок для полотенца, который находится на самом большом свободном пространстве посередине между двумя висящими полотенцами или посередине между ближайшим полотенцем и концом вешалки. Делается это с той целью, чтобы не обидеть других присутствующих ни чрезмерной близостью к ним, ни чрезмерной отдаленностью от них.

Если в театре вы выбираете место не посередине между сидящим и последним креслом, а ближе к краю, то он может обидеться, что вы слишком далеко от него сели, или же засмущается, если вы сядете очень близко к нему. Поэтому основная цель этого ритуала заключается в том, чтобы сохранять гармонию.

Исключением из этого правила является занятие свободной кабинки в туалете. Доказано, что 90% людей выбирают крайние кабинки, и только если они заняты, занимают кабинки посередине.

Выводы. Проксемика – наука, которая исследует расположение людей в пространстве при общении.

Это понятие ввел американский антрополог Эдвард Холл в начале 60-х годов. Слово «проксимик» (от английского слова «proximity») означает близость. Его исследования в этой области привели к новому освещению отношений между людьми.

Животные также обладают своей собственной территорией. Большинство из них обитает в строго определенной пространственной зоне, которую они считают своей собственной территорией. Насколько велика и как далеко простирается эта территория, зависит главным образом от того, как густо населены места, в которых эти животные обитают.

Каждый человек имеет свою собственную личную территорию. Правильнее сказать, что это не территория, окружающую тело человека со всех сторон. Размеры оболочки зависят от плотности населения людей в местах их проживания. И хотя нас никто не учит тому, насколько можно приближаться к другому человеку,

мы подсознательно знаем, на каком расстоянии удобнее говорить с близким другом, а на каком – с подозрительным незнакомцем.

Э. Холл предложил особую методику оценки интимности общения человека на основе изучения организации его пространства, которое включает в себя территорию, ограждающую его владения, например, квартира, дом – это участок, огороженный забором; сюда входит его машина, его собственная спальня или его личный стул.

Межличностное пространство – важнейший фактор невербального общения. Наши представления о нем отражаются в повседневной речи – «держаться подальше», например, от начальства, или «держаться поближе» к тому, в ком мы заинтересованы.

Общее правило: чем больше партнеры заинтересованы друг в друге, тем ближе они могут находиться по отношению друг к другу. Однако существуют определенные нормы и правила, которые следует учитывать при взаимодействии с собеседником. У каждого человека есть свое поле, своя аура, нарушать которые в конкретных ситуациях – значит повредить делу.

Выделяют четыре пространственные зоны, которые как концентрические круги на мишенях или на воде окружают друг друга: интимная зона, личная (персональная), социальная и общественная (публичная) зона.

Исследования, описанные в данной статье, могут оказаться весьма полезными, их можно рассматривать как первые шаги в адаптации материала о невербальном поведении для лингвистики, психологии и социологии. Обозначив существующий опыт и накопленные знания о невербальном языке, мы лишь определили междисциплинарную систему координат, на которую «нанесли» проблемную точку. Но чтобы разработать практические рекомендации на уровне методологии группового фокусированного интервью, необходимо развивать масштабные прикладные исследования.

Список литературы:

1. Андреева Г. Межличностное восприятие в группе. – М.: Изд-во МГУ, 1981.
2. Беллак Л, Бейкер С. С. Читая лица. – М., 1991.
3. Блэк С. Паблик рилейшнз. Что это такое? – М.: Новости. – 1990.
4. Бодалев А. Восприятие человека человеком. – М.: Изд-во МГУ, 1982.
5. Вайтсайд Р. Л. Язык лица. – М., 1992.
6. Дарвин Ч. О выражении ощущений у человека и животных. – СПб. – 1896.
7. Донцов А. Психология коллектива. – М.: Изд-во МГУ, 1984.
8. Кнапп М. Невербальная коммуникация при взаимодействии людей. – М., 1992.
9. Коллектив и личность. – М.: Наука, 1975.
10. Крейдлин Г. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. – М.: Новое литературное обозрение, 2002.
11. Мацумото Д. Психология и культура. – СПб.: Питер, 2003.
12. Пиз А. Язык жестов. – М.: Эксмо, 2004.
13. Почепцов Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. – М., 2002.
14. Психологическая теория коллектива / Под редакцией А. Петровского. – М.: Педагогика, 1979.
15. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1989. – С. 319-344.
16. Узнадзе Д. Экспериментальные основы психологии установки // Узнадзе Д. Психологические исследования. – М.: Наука, 1966. – С. 135-327.
17. Сб. науч.тр. № 444 «Актуальные проблемы межкультурной коммуникации».

Лебедева О.А., Гоголь І.О.

Українська інженерно-педагогічна академія

КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ВЖИВАННЯ ПРОКСЕМІЧНОГО ФАКТОРУ В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація

У цій статті була розглянута область невербальної комунікації і підструктура психології невербальної поведінки особистості «проксемика» як частина комунікативного процесу. В сучасному світі проксемика є наукою, що вивчає комунікативний простір, засоби використання простору, наукою, що займається нормами організації спілкування у просторі та часі. Проксемика виділяє чотири зони простору, які наче концентричні кола на мішені або воді оточують один одного: інтимна зона, особиста (персональна), соціальна та громадська (публічна) зона. Існують фактори, що впливають на вибір зон простору. Це соціально-віковий та культурний фактори. Незнання культурно обумовлених відмінностей в інтимних зонах різних людей може легко привести до незрозуміння і до невірних суджень про поведінку та культуру інших.

Ключові слова: психологія, проксемика, комунікативний процес, комунікативний простір, зони простору спілкування, соціально-віковий фактор, культурний фактор.

Lebedeva O.A., Gogol I.O.

Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

CULTURAL ASPECT OF THE PROXEMICS FACTOR PERFORMANCE IN COMMUNICATIVE PROCESS

Summary

The article deals with the field of nonverbal communication and the subfield of the nonverbal behaviour psychology of a personality that is «proxemics» as a part of communicative process. In modern world proxemics is a science about communicative space, about the way of using this space, this is a science that studies the principles of organization of communication in space and time. Proxemics highlights four space zones that surround each other as concentric circles on a target or water, they are intimate zone, personal, social and public zone. There are factors that influence on choosing of space zones. These are social-age and cultural factors. If one doesn't know culturally-based differences in intimate zones of different people, it can easily lead to misunderstanding and misjudgement about other's behaviour and culture.

Keywords: psychology, proxemics, communicative process, communicative space of socializing, social-age factor, cultural factor.

УДК 159.923.3

ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕЖИВАНЬ ПОВ'ЯЗАНИХ З РОБОЮ У МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Посохова Я.С.

Харківський національний університет внутрішніх справ

Проведено психологічне дослідження серед слухачів курсів первинної професійної підготовки для працівників патрульної служби з урахуванням різних аспектів переживань, пов'язаних з роботою за шкалою AVEM. Показана важливість якісної оцінки переживань в процесі навчальної і професійної адаптації, а шкала AVEM є ефективним інструментом оцінки рівня адаптації організму до умов екстремальних ситуацій професійної діяльності.

Ключові слова: шкали AVEM, патрульні поліцейські, початкове професійне навчання, професійна адаптація.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження пов'язана з тим, що в даний час відбувається реформування органів внутрішніх справ України, відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», яка була затверджена Указом Президента України від 12 січня 2015 року. Метою державної політики в цій сфері є коригування завдань і функцій правоохоронних органів, впровадження нових принципів прох-

дження служби, нових критеріїв оцінки роботи правоохоронців для підвищення рівня захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави від протиправних посягань [4].

В результаті проведених реформ, посилюються вимоги до якостей і результатів роботи осіб, зайнятих в системі правоохоронної діяльності, що збільшує емоційні навантаження на поліцейських. Даний фактор посилює і без того

значний стресогенний компонент в ситуації професійної діяльності.

Поліція України, зокрема її патрульна служба, поповнилася численними свіжими кадрами. Згідно ст. 52 закону України «Про Національну поліцію» конкурс на службу в поліції обов'язково проводиться серед осіб, які вперше приймаються на службу в поліцію з призначенням на посади молодшого складу поліції. Так, серед нових патрульних поліцейських – люди різних професій: колишні будівельники, підприємці, юристи, архітектори, ветеринари, теологи і володарі ступеня MBA, що пройшли протягом двох з половиною місяців спеціальну підготовку. Всіх їх об'єднує прагнення боротися з корупцією і знайти себе в іншій професійній діяльності. І всі вони знаходяться в процесі професійного становлення. Причому для більшості з них мова йтиме про вторинну (а для деяких і більше) професіоналізацію, і, відповідно, про процеси формування нової професійної ідентичності.

Відомо, що діяльність співробітників поліції характеризується такими ситуаціями, які впливають на особистість поліцейського і його діяльність, називають їх екстремальними ситуаціями. Підвищення екстремальності в професійній діяльності співробітника поліції, пов'язане із затриманням злочинців, застосуванням зброї, забезпеченням правопорядку в період масових заходів, стихійних лих та надзвичайних ситуацій [2, с. 531-533].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні психологічні дослідження системи органів внутрішніх справ, вказують нам на те, що служба діяльність працівників ОВС пов'язана з широким спектром екстремальних ситуацій і протікає в екстремальних умовах. Такі вчені, як Л.І. Анциферова, О.І. Адаєв, А.О. Деркач, Л.М. Аболін, О.О. Волков, О.М. Столяренко, В.М. Смірнов, В.Г. Зазакін, О.Р. Рагінов, В.Е. Чудновський, Г.С. Човдилова описали важливість емоційного компонента в екстремальних ситуаціях, що негативно впливає на фізичний та психологічний стан людини.

На думку В.В. Авдєєва, негативно впливаючими факторами можуть бути: різні емоційні дії, переживання пов'язані з небезпекою, складністю, новизною, високою відповідальністю виконаної діяльності, обмеженням ліміту часу на прийняття рішення, при надмірному навантаженні на психіку та тіло людини [1].

З іншого боку, такі прояви неблагополуччя емоційної сфери, як тривожність, емоційне вигорання є передвісником невротів (О.В. Захаров, А.С. Співаковська, Б.Д. Карвасарський та ін); сприяють порушенню поведінки, дезорганізації продуктивної діяльності (Є.О. Клімов, А.К. Маркова, Л.М. Собчик, С.Д. Spielberg та ін).

В дослідженні причин професійного стресу часто зазначається, що однією з важливих є недостатня ідентифікація особистості з професійним середовищем, тобто діяльність сприймається як чужа, ворожа (Е. Еріксон, Л. Климова, К. Абульханова-Славська, В. Зливікова, Г. Ложкіна).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В даній роботі особливу увагу приділено дослідженню психологічних переживань пов'язаних з професією у майбутніх

патрульних поліцейських України, значний відсоток яких не мав ніякого відношення до правоохоронної діяльності. Емоційний компонент відіграє важливу роль при формуванні професійної ідентичності та є запорукою ефективною діяльності особистості спеціаліста. Становлення професійної ідентичності поліцейського в умовах трансформаційного суспільства потребує особливої уваги дослідників, враховуючи підвищену інтенсивність і складність даного процесу.

Формулювання цілей статті.

1. Дослідити типи поведінки в професійному середовищі.

2. Діагностувати та виявити переживання пов'язанні з роботою у майбутніх патрульних поліцейських.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діагностика і виявлення переживань, пов'язаних з роботою у майбутніх патрульних поліцейських є запорукою не тільки ефективною діяльності, але й гармонійності особистості фахівця. У дослідженні брали участь слухачі курсів первинної професійної підготовки патрульної поліції України, у кількості 270 осіб. Нами був використаний «Опитувальник поведінки і переживання, пов'язаного з роботою (AVEM)» U. Schaarschmidta і A. Fischera. Даний варіант адаптований Т. Ронгінською. Опитувальник AVEM є багатofакторним діагностичним інструментом, що дозволяє визначати типи поведінки людей в ситуації пред'явлення ними професійних вимог. Автори опитувальника визначають три основні сфери особистості:

1. Професійна активність, відображена в категоріях суб'єктивного значення діяльності, професійних домагань, готовності до енергетичних витрат, прагненням до досконалості при виконанні завдань, а також здатністю до підтримання дистанції між особистою і професійною життєвими сферами.

2. Психічна стійкість та стратегії подолання проблемних ситуацій, представлені в тенденції до відмови від подальшого виконання професійних завдань, особливо в ситуаціях поразок і невдач; в активній стратегії подолання труднощів, а також внутрішньої рівноваги. Ці ознаки відбивають два різні способи поведінки у складній ситуації: у відкритій взаємодії з проблемами або в уникненні їх рішень.

3. Емоційне відношення до роботи, вираження якого стає почуття соціальної підтримки, професійного успіху та життєвого задоволення.

Область поведінки і переживання у професійному середовищі описується 11 шкалами опитувальника, які враховують три вище наведені сфери особистості. Дані про розподіл сфер особистості серед вибірки наведено в таблиці 1.

Виходячи з отриманих результатів, нами було встановлено, що сфера особистості як «Професійна активність» є домінуючою серед слухачів. Дані показники свідчать про те, що професійний вибір слухачів був усвідомлений. Період навчання займає важливе місце в їхньому житті. Спостерігається прагнення підвищувати свій професійний рівень та готовність віддати всі сили на виконання своїх професійних завдань.

Слід зазначити, досить невисокий показник в сфері «Емоційне відношення до роботи». Це можна пояснити змістом первинного етапу адаптації

слухачів первинної підготовки патрульних поліцейських до нових умов діяльності у навчальному середовищі. В даний період відбувається формування нової соціальної ролі слухача, сприйняття себе та оточуючих як елементів нового соціального середовища та нової соціальної системи.

Таблиця 1

Середні значення та стандартні відхилення сфери особистості за AVEM (N = 270)

Сфера особистості	M	SD
Професійна активність. Шкали: BA, BE, VB, PS, DF	29,34	1,49
Психічна стійкість та стратегії подолання проблемних ситуацій. Шкали: RT, OP, IR	15,12	1,78
Емоційне відношення до роботи. Шкали: EE, LZ, SU	13,83	1,89

Примітка: у назвах шкал збережені оригінальні німецькі скорочення: BA – *Subjektive Beclcutsamkeit der Arbeit*; BE – *Beruflicher Ehrgeiz*; VB – *Verausgabungsbereitschaft*; PS – *Perfektionsstreben*; DF – *Distanzierungsfahigkeit*; RT – *Resignationstendenz bei MiBerfolg*; OP – *Offensive Problembewaltigung*; IR – *Innere Ruhe imd Ausgeglichenheit*; EE – *Erfolgserleben ira Beruf*; LZ – *Lebenszufriedenheit*; SU – *Erleben sozialer Unterstutzung*.

Джерело: розроблено автором

На основі аналізу показників окремих шкал опитувальника і їх взаємозв'язків U. Schaarschmidt і A. Fischer виділили чотири типи поведінки і переживання в професійному середовищі:

1. Тип G – здоровий тип (нім. gesund – здоровий), активний, здатний до вирішення важких проблем, конструктивного подолання ситуацій невдач, які розглядає не як джерело негативних емоцій, а як стимул для пошуку активних стратегій їх подолання; надає роботі великого значення, контролюючий власні енергетичні витрати.

2. Тип S – тип економний, оцудливий (нім. sparsam – економний, оцудливий), з середнім рівнем мотивації, енергетичних витрат і професійних домагань, здатний до збереження дистанції по відношенню до професійної діяльності, задоволений результатами своєї праці. Характерна риса цього типу – загальна життєва задоволеність, джерелом якої можуть бути ситуації, не пов'язані з роботою.

3. Тип A – тип ризику, незадоволеності, що характеризується екстремально високим суб'єктивним значенням професійної діяльності, високою готовністю до енергетичних витрат, низькою стійкістю до фрустрації і стресу. Переважають негативних емоцій як наслідок відбувається психічне перевантаження, прагнення до досконалості. Пов'язаний з незадоволеністю результатами своєї діяльності, а також характеризується відсутністю соціальної підтримки. Все вище сказане, дозволяє віднести цей тип до групи ризику з високою ймовірністю швидкого розвитку синдрому професійного вигорання.

4. Тип B – тип вигорання (англ. burnout – вигорання), занепокоєння, відзначений низьким суб'єктивним значенням діяльності, низькою стресостійкістю, обмеженою здатністю до релаксації і конструктивного вирішення проблем. Тенденція до відмови прийняття рішення у важких ситуаціях, характеризується постійним відчуттям неспокою і безпредметного страху [3].

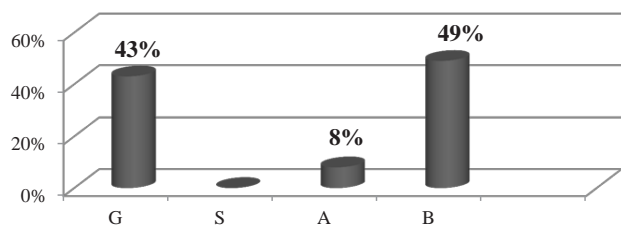

Рис. 1. Розподіл типів поведінки і переживання слухачів патрульної поліції згідно з опитувальником AVEM

Джерело: розроблено автором

Згідно з отриманими даними, тип поведінки «B» є домінуючим для 49% слухачів. Дана поведінка відображає емоційне виснаження організму і відповідає картині синдрому професійного вигорання. Дані показники, можливо, пояснити за допомогою високих показників шкали «Професійні вимоги», яка характеризується прагненням до професійного зростання і вимагає великих енергетичних витрат.

Тип поведінки «G» представлений у 43% респондентів. Даний тип поведінки є найефективнішим у професійній діяльності. Майбутній поліцейський надає роботі високого значення, але здатний контролювати власні енергетичні витрати, негативні ситуації приймає як стимул для пошуку шляхів їх подолання.

Тип поведінки «A» спостерігається у 8% слухачів. За класичним описом M. Friedman і R. H. Rosenman, тип «A» характеризується екстремально високим суб'єктивним значенням професійної діяльності, високою готовністю до енергетичних витрат, низькою стійкістю до фрустрації і стресу. Тому дана кількість досліджуваних може бути віднесена до групи ризику з високою ймовірністю швидкого розвитку синдрому професійного вигорання.

Тип поведінки «S» не представлений в даній вибірці випробовуваних. Поведінка типу «S» спостерігається у людей з середнім рівнем мотивації, не великими енергетичними витратами та не значними професійними домаганнями. Характерна риса цього типу – загальна життєва задоволеність, джерелом якої можуть бути ситуації, не пов'язані з роботою. Але, для слухачів одним з головних критерієм приходу на курси первинної професійної підготовки було бажання і прагнення змінити правоохоронну систему, яка вимагала повного «перезавантаження».

Оцінку ступеня психічного навантаження патрульних поліцейських відображають 11 шкал опитувальника AVEM, які враховують три наведені вище сфери особистості. В табл. 2 представлені середні значення і стандартні відхилення показників шкал опитувальника.

Як показують вищенаведені дані, слухачі курсів підготовки патрульних поліцейських, характеризуються високою активністю в навчальній діяльності, що виявляється в підвищеній схильності до енергетичних витрат і високим професійним вимогам. Однак, відмічається тенденція до відмови в ситуації невдачі, зниження почуття успішності в професійній діяльності, а також недостатньо сформовані почуття соціальної підтримки. Високий рівень активності знаходиться у відповідності

з помірною тенденцією до відмови в ситуації невдачі. Цікавим є тенденція у слухачів до підтримування дистанції по відношенню до роботи, що говорить про здатність до релаксації і відпочинку, в той час як для більшості слухачів домінуючим є тип поведінки, який характеризується низькою здатністю до релаксації та стресостійкістю, а також призводить до емоційного виснаження.

Таблиця 2
Середні значення і стандартні відхилення показників шкал AVEM (N = 270)

Шкала	M	SD
BA – Суб'єктивне значення діяльності	5,25	1,41
BE – Професійні домагання.	6,53	1,56
VB – Готовність до енергетичних витрат	5,88	1,48
PS – Прагнення до досконалості	5,92	1,66
DF – Здатність до підтримування дистанції по відношенню до роботи	5,76	1,39
RT – Тенденція до відмови в ситуації невдачі	3,94	1,93
OP – Активна стратегія вирішення проблем	5,69	1,75
IR – Внутрішній спокій та рівновага	5,49	1,66
EE – Почуття успішності в професійній діяльності	4,06	2,33
LZ – Задоволеність життям	5,21	1,85
SU – Відчуття соціальної підтримки	4,56	1,5

Джерело: розроблено автором

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, ми дослідили переживання майбутніх патрульних поліцейських, визначили

домінуючі сфери особистості і типи поведінки. Виходячи з цього, ми можемо сказати, що в період навчання у слухачів формується свідомість приналежності до нового середовища, відбувається ідентифікація з професією. Дані процеси потребують наявності почуттів довіри до професійної діяльності, усвідомлення власної участі і можливості впливу на події, адже саме переконання в тому, що розвиток подій буде відповідати очікуванням індивіда сприятиме гармонійному професійному становленню майбутнього правоохоронця. Одночасно це стає основою для формування активних стратегій подолання стресу і в результаті – для зростання успішності діяльності. Процес соціальної адаптації слухачів характеризує ряд рис, властивих етапу професійної адаптації. На перший план виступають професійні домагання, прагнення до досконалості і готовність до енергетичних витрат. Однак, іншою проблемою цього періоду навчання стає почуття успішності в професійній діяльності, вміння приймати рішення в нових складних умовах. Психоемоційна стійкість у професійній діяльності майбутніх поліцейських, вимагає помірних показників за даними шкалами опитувальника. Так як надмірна готовність до виконуваної професійної діяльності, концентрація на виконуваних функціях, може призвести до втрати почуття емоційної стабільності і рівноваги, які так необхідні в силових структурах. Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, але відкриває перспективи для подальшого її вивчення в контексті розгляду професійної ідентичності на ранніх етапах професійного становлення.

Список літератури:

1. Авдеев В. В. Психологические основы повышения эффективности деятельности работников ОВД в экстремальных ситуациях / В. В. Авдеев. – М. – 1988. – 500 с.
2. Беляева Л. И. Психологические особенности экстремальных ситуаций правоохранительной деятельности // Прикладная юридическая психология / под ред. А. М. Столяренко. – М. – 2001. – 600 с.
3. Опросник поведения и переживания, связанного с работой / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://sites.google.com/site/test300m/avem>
4. Указ Президента України «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 р. № 5/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/5/2015>

Посохова Я.С.

Харьковский национальный университет внутренних дел

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРЕЖИВАНИЙ, СВЯЗАННЫХ С РАБОТОЙ, У БУДУЩИХ ПОЛИЦЕЙСКИХ

Аннотация

Проведено психологическое исследование среди слушателей курсов первичной профессиональной подготовки для сотрудников патрульной службы с учётом различных аспектов переживаний, связанных с работой по шкале AVEM. Показана важность качественной оценки переживаний в процессе учебной и профессиональной адаптации, а шкала AVEM является эффективным инструментом оценки уровня адаптации организма к условиям экстремальных ситуаций профессиональной деятельности.

Ключевые слова: шкалы AVEM, патрульные полицейские, начальное профессиональное обучение, профессиональная адаптация.

Posokhova Y.S.

Kharkiv National University of Internal Affairs

PSYCHOLOGICAL RESEARCH ON THE EXPERIENCES CONNECTED WITH THE WORK OF THE FUTURE POLICE OFFICERS

Summary

Psychological research was conducted among the students of the primary vocational training for employees of patrol police, taking into account different aspects of the experiences associated with the work on the AVEM scale. It shows the importance of the qualitative assessment of the experiences in the process of learning and professional adaptation, and AVEM scale is an effective tool to assess the level of adaptation to the conditions of extreme situations of professional work.

Keywords: AVEM scale, police patrol, primary vocational training, professional adaptation.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 796:614.8-057.87

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНИМИ ВПРАВАМИ

Данилко В.М.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті формулюються головні чинники, які впливають на рівень мотивації педагогів та студентів у системі фізичного виховання. Проаналізовано теоретичні аспекти організації занять фізичними вправами. За результатами дослідження визначаються провідні мотиви та пріоритетні напрями у підвищенні рівня мотивації до безпеки життєдіяльності на заняттях фізичною культурою і спортом. Запропоновано ефективні засоби та методи, що сприяють створенню належних умов безпечної життєдіяльності молоді у процесі занять фізичними вправами. Це поліпшує якість фізичного вдосконалення студентської молоді. Ключові слова: позитивна мотивація, безпека життєдіяльності, фізичне вдосконалення, студентська молодь, інтерес, фізичний розвиток.

Постановка проблеми. Фізичне виховання і фізкультурно-оздоровча робота у навчально-виховній сфері як складова частина загальної системи освіти має закласти основи забезпечення безпеки життєдіяльності та розвитку фізичного і морального стану особистості, комплексного підходу до формування її розумових і фізичних якостей, удосконалити фізичну та психологічну підготовку особистості до активного життя і професійної діяльності тощо [2, с. 184-188].

Однак, у сучасних умовах ринкових перетворень в Україні, пов'язаних зі зміною політичних, економічних, соціальних відносин, система фізичного виховання, фізичної культури і спорту опинилася у кризовому стані, що не сприяє задоволенню потреб більшості населення у фізичному розвитку та підтримці здоров'я за рахунок активних занять фізичною культурою та спортом. Поруч із дефіцитністю фінансових ресурсів, які необхідні для розвитку фізкультурно-оздоровчої інфраструктури, відбулися негативні зміни ідеологічних, психологічних та ціннісних пріоритетів молоді, що внаслідок переходу від орієнтації на масовий спорт та його розвитку за рахунок та за сприяння держави призвело, з одного боку, до комерціалізації фізкультурно-оздоровчого напрямку, а з іншого – до згорання більшості державних програм, його розвитку за підтримкою державних органів.

Як наслідок, мотиваційним чинником, який сприяє розвитку фізичного виховання та зміцненню здоров'я нації, у сучасних умовах незалежного розвитку України відводиться другорядне місце, що призводить до зростання захворюваності, незадовільної фізичної підготовки, зростання інвалідності, непридатності до служби у Збройних силах України, збільшення випадків кримінальних, аморальних, наркотичних проявів у зростаючій кількості молоді. Водночас збільшення кількості перелічених негативних ознак із року в рік відбувається із зменшенням кількості молоді,

яка активно займається фізичною культурою і спортом, що є свідченням незадовільного рівня мотивації до соціальної адаптації, життєвого самовизначення та самореалізації в контексті здорового способу життя.

Зв'язок проблем із важливими завданнями виховання особистості в системі освіти, особливо студентської молоді, не може бути повною мірою якісним без підготовки майбутніх фахівців, професіоналів та менеджерів до продуктивної, інтенсивної, напруженої праці. У цьому випадку неможливо переоцінити найголовніші принципи змін у фізичному вихованні студентської молоді у системі освіти: формування у студентів потреби у зміцненні здоров'я засобами фізичної культури і спорту; розроблення і реалізація ефективного дидактичного наповнювання змісту фізичного виховання у вищих навчальних закладах; збільшення обсягу рухової активності студентів залежно від психофізіологічної потреби в рухах; підвищення якості навчального процесу і забезпечення процесу фізичного виховання висококваліфікованими кадрами та сучасними науково-методичними комплексами; удосконалення матеріально-технічного забезпечення навчального процесу тощо [2, с. 184-188]. Реалізація цих принципових положень неможлива без урахування ступеня мотивації головних сторін навчального процесу – педагогів та студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найчастіше проблеми розвитку мотивації розглядалися під кутом мотивації праці, тобто «внутрішнього виявлення ставлення до праці; вербальної поведінки, спрямованої на вибір мотивів, для пояснення, обґрунтування реальної трудової поведінки» [3, с. 121-126]. Під таким кутом мотиваційні чинники розглядаються в наукових працях українських (Г.В. Дворецька, В.П. Мохнорилов, Д.П. Богиня, О.А. Гришнова, В.М. Гончар, О.М. Уманський, В.В. Третьяченко, С.Й. Радомський, О.В. Додонова тощо), білоруських (В.Г. Зо-

лоторогов), італійських (Дж. Арріго та Дж. Касале), німецьких (В. Герцберг, Ф. Петті, С. Хайшин) та американських (М. Мескон, Т. Альберт, С. Хедоурі) вчених. Окремо в наукових дослідженнях висвітлено питання формування у студентської молоді культури здорового способу життя. У Російській Федерації ці питання висвітлено в наукових працях В.Д. Буштруна, В.А. Маслякової, Б.І. Новикова, С.А. Полієвського та ін.; в Україні – В.Н. Платонова, Т.Ю. Круцевич, Г.Н. Максименко, П.П. Фесечко, Т.Т. Ротерса, О.В. Соловйова, Н.П. Булкіної та ін.

Найпродуктивнішим підходом до розробки даної проблеми є дослідження внутрішніх резервів активності особистості студента як суб'єкта навчальної та професійної діяльності. Одним з основних джерел активності особистості є стимули, що надають процесу фізичного виховання дієвої спрямованість та суб'єктивно значущої позитивності. Однак, змушені констатувати, що після проходження обов'язкового курсу «фізичне виховання» більше 40% студентів не займаються фізичними вправами взагалі [5, с. 142-146]. Тому формування мотивації фізичного вдосконалення майбутнього фахівця – це, перш за все, проблема стимулювання активності студентів вищої педагогічної школи до свідомої, особистісно-значущої фізкультурної діяльності.

Отже, на наш погляд, на сучасному етапі розвитку вітчизняної науки та освіти закладено достатнє теоретичне підґрунтя для об'єднання окремих наукових напрямів у системі освіти, а саме: розгляд системи фізичного виховання студентської молоді з погляду підвищення рівня мотивації головних дійових осіб цієї системи – педагогів і студентів. На жаль, з такої точки зору формування здорового способу життя та безпеки життєдіяльності студентів не набуло наукового висвітлення.

Мета нашого дослідження – виявлення і аналіз пріоритетних мотивацій студентів до занять з урахуванням специфіки безпеки життєдіяльності та організації фізичного виховання.

У відповідності з метою дослідження було поставлено такі завдання:

1. Проаналізувати теоретичні аспекти організації процесу фізичного виховання студентів.
2. Визначити провідні мотиви та пріоритетні напрями у підвищенні мотивації студентів до безпеки життєдіяльності на заняттях фізичною культурою і спортом.

Методи та організація дослідження. Під час дослідження було використано методи анкетування і співбесіди, проведено порівняльний аналіз результатів оцінки рівня фізичної підготовленості та загального рейтингу студентів за результатами сесії. Всього опитано 155 студентів III-IV курсів інституту фізичного виховання Перещепів-Хмельницького державного університету імені Григорія Сковороди.

Для обробки результатів дослідження застосовано методи математичної статистики, якісний та порівняльний аналізи.

Виклад основного матеріалу. В системі категорій філософії та психології поняття «мотив» розгортається і конкретизується через категоріальний ряд, виражений в поняттях «діяльність», «інтерес», «цінність», «мета» [4]. Мотиви, перетворені в інтереси, в свою чергу, перетворюю-

ються в цінності, при цьому змінюється предмет відношення. Зміст цінностей обумовлений культурними досягненнями суспільства. Світ цінностей – це, перш за все, світ культури в широкому значенні слова (в тому числі фізичної), це сфера духовної діяльності людини, моральної свідомості, оцінок, в яких виражається духовне багатство особистості. Водночас мотивація змінюється залежно від багатьох чинників середовища перебування людини, зокрема позитивний характер середовища у значній мірі підвищує рівень мотивації і розширює її діапазон.

За результатами дослідження було виявлено ряд основних факторів, що формують мотивацію студентів до занять у групах спортивного вдосконалення. Насамперед, це бажання покращити свою фізичну форму, з чим 39,7% студентів пов'язують гарний стан свого здоров'я, високий рівень працездатності, майбутній діловий імідж.

Наступним за значенням фактором є зовнішній вигляд, що виступає мотивом для 25,7% студентів. При цьому у дівчат домінує бажання зменшити вагу тіла і скорегувати фігуру на заняттях зі спортивною гімнастики, ритміки та хореографії, а хлопцям важливо покращити рельєф м'язів на заняттях з атлетизму та самооборони.

Соціальний фактор становить 10,7% і за компонентами підрозділяється на такі складові: 1) знайти нових друзів і розширити коло знайомих (дівчата – 43,4%, хлопці – 47,6%); 2) досягти більшої впевненості у собі, відчути власну значущість (дівчата – 30,1%, хлопці – 34,8%); заради компанії і симпатії (дівчата – 26,5%, хлопці – 17,6%).

Фактор досягнення високого спортивного результату характерний для 6,4% студентів і майже однаковий для хлопців і дівчат.

Інші три фактори: наслідування, отримання задоволення та пізнавально-інформаційний в сумі набрали 5,2%.

Слід зазначити, що прихильність до занять певним видом спорту на III-IV-му курсах багато в чому залежить від особистої внутрішньої культури студента, його вмотивованості та наявності досвіду систематичних занять спортом до вступу в університет.

Звертає на себе увагу і значна кількість студентів (більше 40% учасників) інституту, які беруть участь у змаганнях на першість університету з баскетболу, волейболу, гандболу, міні-футболу, футболу, настільного тенісу тощо. Головною мотивацією для більшості з них є досягнення високого спортивного результату.

Результати досліджень також показали, що студенти інституту фізичного виховання надають перевагу певним видам спорту залежно від пріоритетних мотиваційних детермінант майбутнього ділового і професійного іміджу, а також негативного впливу на стан здоров'я значної за обсягом теоретичної підготовки і психологічного напруження. З опитування також визначено, що самотійні заняття фізичними вправами ще не стали невід'ємною частиною способу життя студентів.

Сучасна система фізичного виховання студентської молоді є пріоритетною у формуванні фізичної культури як виду загальної культури особистості, спортивного стилю життєдіяльності майбутніх фахівців освіти і науки [1]. На жаль,

сьогодні фізична культура розглядається лише як спрямованість фізичного виховання на формування рухових навичок і розвиток фізичних якостей особистості, внаслідок чого процес фізичного виховання втрачає культурний, моральний і одночасно предметно-змістовний зміст.

Одним з першочергових завдань підвищення інтересу до безпеки життєдіяльності та фізичного вдосконалення, на нашу думку, є залучення студентів до простору фізичної культури не лише в якості користувача, але і як суб'єкта, здатного творити в цій сфері діяльності. Аналіз теоретичних аспектів організації процесу фізичного виховання студентів дозволяє визначити основні шляхи формування потреб, цілей, мотивів сучасної молоді у виборі нею різних видів фізичної культури:

- забезпечення досягнення студентами необхідного рівня фізичного розвитку, підготовленості та вдосконалення особистості, зміцнення її здоров'я, підготовку її до професійної діяльності;

- надання можливостей об'єднання молоді в колективи, команди, клуби, організації для спільної фізкультурно-спортивної діяльності;

- забезпечення можливостей реалізації професійно-особистісного розвитку студентів шляхом стимулювання їхніх творчих здібностей, здійснення процесів самопізнання, самоствердження, саморозвитку;

- розширення ерудиції студентів у сфері фізичної культури, залучення до активного використання набутих знань у фізкультурно-спортивній діяльності та формування вміннь співвідносити цю діяльність із професійними намірами;

- організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системі «викладач – студент», що відображає формування культурної поведінки, спілкування, взаємодії учасників фізкультурно-спортивної діяльності, організації змістовного дозвілля, впливає на колективні настрої, переживання, задоволення соціально-етичних та емоційно-естетичних потреб, збереження та відновлення психічної рівноваги, попереджає виникнення та закріплення шкідливих звичок.

Саме така система роботи, на нашу думку, забезпечує соціалізацію особистості студента, в

процесі якої відбувається включення індивіда в систему суспільних відносин для освоєння соціокультурного досвіду, формування соціально важливих якостей.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що провідними мотивами фізичного вдосконалення студентів є (за ступенем ранжування): бажання гарно виглядати; можливість проявити себе; можливість спілкування з друзями; наявність азарту й боротьби; прагнення бути здоровим; досягнення спортивних результатів.

Таким чином, у формуванні мотивації студентів факультету фізичного виховання педагогічного вузу необхідно дотримуватися таких педагогічних умов: планування навчальних занять з врахуванням різних рівнів фізичної підготовленості та спортивної майстерності студентів; оволодіння студентами теоретичними знаннями (загальноосвітніми, валеологічними та біологічними); систематичного включення молоді до різноманітної колективної, групової, індивідуальної діяльності; формування у студентів вміння самостійно займатись фізичними вправами; надавати можливість студентам обирати вид фізкультурно-спортивної діяльності; єдності загальнокультурного і фізичного розвитку та загартування особистості як потенціалу творчого, морального, фізичного, психологічного розвитку і здоров'я; дотримуватись безпеки життєдіяльності.

Отже, пріоритетним напрямом у підвищенні мотивації студентів до безпеки життєдіяльності на заняттях фізичною культурою і спортом мають стати відмовою від уніфікації та стандартизації навчальних програм, а також створення альтернативних програм з кожного виду спорту з урахуванням регіональних, національних, культурно-історичних традицій, матеріально технічного обладнання спортивних комплексів кожного конкретного вищого навчального закладу.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці методичних рекомендацій щодо формування мотивації безпеки життєдіяльності та фізичного вдосконалення на основі покращення фізкультурно-освітньої роботи у вищих навчальних закладах.

Список літератури:

1. Виленский М. Я. Физическая культура студента: учебник / М. Я. Виленский, А. И. Зайцев, В. И. Ильинич // [Под ред. В. И. Ильинича]. – М.: Гардарики, 2005. – 488 с.
2. Додонова О. А., Григор'єва В. О., Ромашова Т. М. Методичні підходи щодо організації урочних та позаурочних форм занять з легкої атлетики зі студентами: сб. материалов IV регион. науч.-практ. конф. [«Олимпизм и молодая спортивная наука Украины»] / Под ред. Н. П. Булкиной. – Луганск: ЛНПУ им. Т. Шевченко, 2006. – С. 184-188.
3. Додонова Е. А., Ромашова Т. Н., Григор'єва В. А. О необходимости увеличения бюджетных ассигнований на физическую культуру и спорт при разработке общегосударственных и региональных программ: сб. материалов Всеукр. науч.-практ. конф. [«Олимпийский спорт и культура здоровья»]. – Луганск, 2004. – С. 121-126.
4. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Ильин Евгений Павлович. – СПб: Издательство «Питер», 2000. – 502 с.
5. Плачинда Т. С. Проблеми ставлення студентської молоді до занять фізичною культурою / Т. С. Плачинда // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2004. – Вип. 54. – С. 142-146.

Данилко В.Н.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ФОРМИРОВАНИЯ МОТИВАЦИИ К БЕЗОПАСНОСТИ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В ПРОЦЕССЕ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКИМИ УПРАЖНЕНИЯМИ

Аннотация

В статье формулируются основные факторы, влияющие на уровень мотивации педагогов и студентов в системе физического воспитания. Анализируются теоретические аспекты организации занятий физическими упражнениями. По результатам исследования определяются основные мотивы и приоритетные направления для повышения уровня мотивации к безопасности жизнедеятельности на занятиях физической культурой и спортом. Предлагаются эффективные средства и методы, которые способствуют созданию необходимых условий безопасной жизнедеятельности молодежи в процессе занятий физическими упражнениями. Это улучшает качество физического совершенствования студенческой молодежи. **Ключевые слова:** положительная мотивация, безопасность жизнедеятельности, физическое совершенствование, студенческая молодежь, интерес, физическое развитие.

Danylko V.M.

Pereyaslav-Khmalnitsky Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

FORMING THE MOTIVATION FOR LIFE SAFETY OF STUDENTS IN THE PROCESS OF PHYSICAL EDUCATION

Summary

The article studies the main factors that affect the motivation level of teachers and students in the system of physical education. The theoretical aspects of organising lessons of physical exercises are analysed. The study determines the main reasons and priority lines to increase motivation level for life safety at lessons of physical education and sport. Effective means and methods are suggested, they contribute to create necessary conditions for life safety of young people in the process of lessons of PE. It makes better the quality of physical improvement of college students.

Keywords: positive motivation, life safety, physical improvements college students, interest, physical development.

УДК 37.013.2

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ВУЗІВ

Ібрагімова Л.С.

Буковинського державного медичного університету

Автор намагається проаналізувавши науково-методичну літературу окреслити провідні напрямки вдосконалення системи фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів; виокремити види спорту, які найбільш імпонують сучасній молоді.

Ключові слова: система фізичного виховання, навчальний процес.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку України, в умовах активного реформування освітньої, соціокультурної сфери, в тому числі галузі фізичної культури та спорту назріла необхідність пошуку нових ефективних шляхів та засобів удосконалення процесу фізичного виховання молоді. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує фізичне виховання студентів, тому що роки перебування у вищих навчальних

зкладах – важливий етап формування майбутніх фахівців. Невипадково у комплексній системі навчально-виховного процесу у ВНЗ належить фізичному вихованню студентів. Фізична культура студентів має велике значення для професійної підготовки майбутніх фахівців [7, с. 39].

Ефективність навчання та праці студентів значною мірою залежить від ступеню витривалості, координаційних можливостей, рівня розвитку показників сили, гнучкості та інших фізичних якостей. Загальновідомо, що низький рівень працездат-

ності призводить до швидкого стомлення, появи більшої кількості помилок у роботі та несприйняття нового матеріалу. Навчальна діяльність студентів та праця спеціалістів характеризується переважно малорухомим станом, тривалим перебуванням в одній і тій самій позі, сидячи чи стоячи. Обмеження руху, статичність у позах різко погіршує працездатність, призводить до помилок і неточностей, негативно відбивається на життєво важливих системах організму [2, с. 11].

Провідна роль відводиться фізичному вихованню і у формуванні особистості студента й фахівця, розвитку фізичних і психічних якостей, професійних вмінь і навичок, збереженні і зміцненні здоров'я. Його структура і зміст визначаються метою і завданнями, які поставлені перед цією загальнопрофільною навчальною дисципліною.

Освітнє право в Україні ґрунтується на законодавчій базі, яка створена на основі конституції України. Організація навчально-виховного процесу з фізичного виховання та масового спорту у ВНЗ незалежно від підпорядкування, типів і форм власності базується на законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про фізичну культуру і спорт»; Національній доктрині розвитку освіти; Указ Президент України «Про пріоритети розвитку фізичної культури і спорту в Україні»; Положення про організацію навчального процесу у ВНЗ та інших актах з питань освіти фізичного виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які опирається автор. На сучасному етапі розвитку фізична культура є одним з важливих факторів у формуванні, зміцненні та збереженні здоров'я людини. Усе це безпосереднє відношення до студентської молоді. Заняття фізкультурою сприяють формуванню гармонійно розвинутої особистості та підготовці молоді до майбутньої професійної діяльності. Це положення відображене в Цільовій комплексній програмі «Фізичне виховання – здоров'я нації» (1998), де сказано, що у сучасних умовах в Україні склалася критична ситуація зі станом здоров'я населення. Різко зросла захворюваність. Близько 90% дітей, учнів та студентів мають різні відхилення у стані здоров'я, понад 50% – незадовільну фізичну підготовленість.

В ряді досліджень зазначається, що зниження показників здоров'я студентів мають свої «коріння» в стані здоров'я школярів і абітурієнтів вузів. Аналіз стану здоров'я юнаків за 1991-2006 роки показав, що за цей період відбулося збільшення кількості захворювань з 5211 до 8240,3 випадків на 10 тисяч, тобто в 1,6 рази, розповсюдження – з 8235 до 14306,9 на 10 тисяч, тобто в 1,7 рази.

Ряд авторів, зокрема Т.Ю. Круцевич, Л.П. Пилипей; С.М. Канишевський, М.Д. Зубалій, відмічають, що діюча в теперішній час організація фізичного виховання в вузах недостатньо ефективна для підвищення рівня фізичної підготовленості, здоров'я, професійно важливих психофізіологічних якостей та значної кількості студентів до занять. Крім того, фізичне виховання не виконує в повній мірі й оздоровчу функцію.

Провідними науковцями також зазначається що, програма з курсу фізичного виховання застаріла і не цікава для сучасного покоління студент-

ської молоді. Вона передбачає багато навантажень і контрольних нормативів, які можуть виконати на «відмінно», навіть «добре» лише деякі студенти. Звісно, це не є позитивним або сприятливим фактором, тому студентам не цікаво на заняттях з фізичної культури. Вони змушені здавати зазначені нормативи, хоча для того, щоб визначити, скільки студент може пробігти, підтягнутися, стрибнути – треба індивідуальний підхід [4, с. 135].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідити сучасний стан системи фізичного виховання студентів ВНЗ, вплив фізичної культури на формування всебічно розвиненої особистості.

Мета статті (постановка завдання). Висвітлення сучасного стану і проблем фізичного виховання студентів та напрямки вдосконалення розвитку фізичного виховання у навчальному процесі вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Останнім часом фахівцями ведеться інтенсивний пошук нових напрямків, форм і методів фізкультурно-спортивної роботи у ВНЗ, які б дозволили істотно підвищити для студентів привабливість фізкультурно-спортивної діяльності, забезпечити більш повну й ефективну соціокультурну значимість занять фізичною культурою й спортом. Йдеться, перш за все, про модернізацію системи фізичного виховання на засадах принципів особистісно-орієнтованої педагогічної парадигми. Діюча система фізичного виховання у ВНЗ, загальноприйнята у всіх освітніх установах, побудована на основі традиційної освіти, коли особистість сприймається крізь призму обмежених загально визначених параметрів (показники розвитку фізичних якостей, ступінь володіння руховими вміннями й навичками, рівень теоретичних знань) і виступає як об'єкт педагогічного впливу.

Слід зауважити, що для значної кількості студентів за період навчання руховий режим змінюється у бік істотного обмеження у зв'язку із припиненням на старших курсах навчальних занять фізичним вихованням. У цьому контексті актуальними є дослідження, які присвячені проблемі модернізації системи фізичного виховання в конкретному навчальному закладі, виходячи з реальних його умов, яка спроможна запропонувати студентам такі форми, які сприяли б формуванню особистої фізичної культури, культури здоров'я студента, його самовдосконаленню.

Сучасна система підготовки фахівців у вищих навчальних закладах характеризується інтенсифікацією процесу навчання, збільшенням кількості інформації, психічною насиченістю навчальних занять, сесій, високими вимогами до якості знань, недостатнім обсягом рухової активності, і як наслідок, недостатнім рівнем фізичної підготовленості, стану здоров'я, професійної трудової діяльності спеціалістів необхідного профілю.

Аналіз навчальних планів та програм ВНЗ показує, що при вивченні курсу «Фізичне виховання» передбачається вирішення таких завдань, як:

- знання та дотримання основ здорового способу життя;
- знання основ організації і методики найбільш ефективних видів та форм раціональної

рухової діяльності, та вміння застосовувати їх на практиці;

- знання основ методики оздоровлення та фізичного вдосконалення традиційними та нетрадиційними засобами і методами фізичної культури;
- знання основ професійно-прикладної фізичної підготовки й уміння застосовувати їх на практиці;
- знання основ фізичного виховання різних верств населення;
- прищеплення стійкої звички до щоденних занять фізичними вправами з використанням різноманітних раціональних форм;
- систематичне фізичне тренування з оздоровчою або спортивною спрямованістю;
- виконання нормативів професійно-прикладної психофізичної підготовленості;
- інформування про головні цінності фізичної культури та спорту [7, с. 9].

Фізичне виховання у вищих навчальних закладах здійснюється у наступних формах:

- лекції з теорії фізичного виховання;
- обов'язкові навчально-практичні заняття, передбачені в обсязі 4 години на тиждень;
- заняття у спортивних секціях, клубах, групах у позаурочний час;
- самостійні заняття студентів фізичною культурою і спортом;
- фізичні вправи у режимі навчального дня у формі фізкультурних пауз і фізкультурних хвилинок;
- масові фізкультурно-оздоровчі та спортивні заходи в позаурочний час.

Учбова діяльність студентів носить яскраво виражений гіпокінезійний і гіподинамічний характер. Під гіпокінезією й гіподинамією розуміють недостатність м'язової діяльності людини. Гіпокінезія означає зменшення рухової діяльності з обмеженням просторових характеристик рухів, а гіподинамія зменшення сили скорочення м'язів. У звичайних умовах ці стани, як правило, сполучаються [1, с. 14].

Таким чином, у процесі навчальної діяльності на системі організму студентів діє значна кількість негативних факторів, які викликають відхилення в стані здоров'я.

Відомо, що для всебічного і особистісно-орієнтованого розвитку людини необхідна фізична культура. Даний факт набуває особисту актуальність в умовах сучасного світу, в якому гіпокінезія і психічне виснаження характерне для більшості людей. У сучасній молоді недостатньо розвинене мотиваційно-ціннісне ставлення до занять фізичними вправами, що свідчить про необхідність подальшого пошуку ефективних шляхів формування у студентів активно-позитивного ставлення до занять [5, с. 124]. Навчальна дисципліна «фізичне виховання» у вузі є складовою частиною системи освіти і виховання майбутніх фахівців і має удосконалюватися у руслі сучасної концепції вищої школи, розв'язуючи завдання зміцнення здоров'я та оптимального розвитку фізичних якостей.

Вивчення організації фізичного виховання у вузі виявило невідповідність між цільовими настановами навчально-виховного процесу та ступенем активності студентів на заняттях фізичною культурою. Це, у свою чергу, викликає протиріччя між вимогами до особистості та про-

фесійної підготовки майбутніх фахівців і реальним рівнем їхнього розвитку у процесі занять фізичною культурою і спортом.

Формування та реалізація бажання використовувати рухову активність у повсякденній діяльності повинно відбуватися на підставі індивідуальних особливостей і потреб кожної людини. Першочергового значення набуває формування у студентів переконання в необхідності регулярного використання різноманітних форм фізичного виховання і спорту.

Аналіз науково-методичної літератури свідчить про те, що у переважній більшості студентів зовсім немає потягу до занять фізичною культурою та спортом. Основна причина – відсутність диференційованого підходу до характерних вправ і навантажень, що пропонуються студентам, для стимулювання до занять. Традиційна система фізичного виховання не вирішує у повному обсязі проблему оптимізації фізичної підготовленості, фізичного стану та формування мотиваційної сфери, а передбачені програмою 4 години на тиждень обов'язкового курсу фізичного виховання потребують підвищення інтенсивності та ефективності впливу на студентів.

Особливе значення в останні роки приділяється професійно-прикладній фізичній підготовці (ППФП), яка, будучи самостійним розділом курсу фізичного виховання студентів, є тією сполучною ланкою, яка з'єднує фізичну, психологічну, психофізіологічну підготовку студентів у стінах вузу з їх майбутньою професійною діяльністю [6, с. 111].

За даними МОЗ України в 2005 році рівень захворювання студентів складав 565 випадків із 1000, на диспансерному обліку нараховувалось 204 студентів на кожну тисячу, майже 90% студентів мали відхилення у стані здоров'я. Відмічається, що ряд факторів життя і соціально-гігієнічних умов життєдіяльності, а також навчання в вищому навчальному закладі не забезпечують оптимального стану здоров'я студентів.

У дослідженнях попередників Б.І. Загорського, В.І. Ілліча, С.А. Полієвського, Р.Т. Раєвського, Ж.К. Холодова, В.С. Кузнецова, С.І. Присяжнюка, Л.П. Пилипея [5, с. 13], зазначається, що, фізичне виховання з професійною спрямованістю є один із ефективних засобів розвитку та вдосконалення певних фізичних якостей, рухових навичок та вмінь, а також здібностей адаптування до складних виробничих умов навчання, вміння застосовувати набутий потенціал фізичної культури в життєдіяльності майбутніх фахівців – це головна задана ППФП студентів вищих навчальних закладів.

Так сьогодні зміст ППФП студентів повинен вирішувати такі завдання:

- зберігати високу працездатність при тривалому перебуванні в умовах гіпокінезії та гіподинамії;
- підвищити стійкість організму до одноманітних рухів і дій;
- сприяти формуванню правильної постави;
- сприяти вдосконаленню професійних навичок: співрозмірних та дозованих рух руками, кистями, пальцями у різних площинах, з різною амплітудою, різноманітних рухів тулуба;
- Покращення діяльності серцево-судинної, дихальної систем профілактики застійних явищ крові в органах малого тазу та інших кінцівках.

Теоретичний аналіз науково-методичної літератури авторів М.Ф. Сауткиної, А.Б. Артемової, І.А. Анохіна, Р.В. Александрова, В.П. Зайцева, С.А. Савчука, О.Я. Кібальника [2, с. 14], показав, що, для того, щоб домогтися результатів у поліпшенні фізичної підготовленості, підвищення рівня розвитку психофізичних якостей студентської молоді, потрібні принципово нові підходи, засоби та технології, котрі мають відповідати індивідуальним особливостям студентів, сприяти максимально ефективній реалізації їхніх інтересів, схильностей та здатностей. Корекція фізичної підготовленості студентів у вузі має будуватися з використанням різних форм фізкультурно-оздоровчих занять з урахуванням мотивації. Останнім часом, в галузі освіти широко використовуються поняття «методика» та «технологія», границі між якими чітко не визначені. На думку В.А. Солодяникова, «методика» – це сукупність засобів, методичних прийомів, направлених на вивчення вправи, а «технологія» – це система лише тих засобів, які адекватні індивідуальним особливостям студента, матеріально-технічним умовам і реальною практичною ситуацією.

У наших дослідженнях ми розуміємо спортивно-орієнтовану технологію, як системне поняття, що є синтезом сучасних науково-обґрунтованих засобів, що застосовуються у фізичному вихованні та спорті, та новітніх психолого-педагогічних підходів у методиці побудови та проведення занять з урахуванням індивідуальних особливостей студентів, їх мотиваційних пріоритетів, фізичної підготовленості. Особливість такої технології полягає у можливості її застосування, як під час проведення аудиторних занять з фізичного виховання, так і на секційних заняттях, у використанні контролю та самоконтролю за фізичними навантаженнями, що розширює діапазон її застосування у порівнянні, наприклад, з традиційними аудиторними заняттями з волейболу.

Спортивно-орієнтовані технології фізичного виховання студентів повинні ґрунтуватися на перевагах популярних у студентської молоді видів спорту, серед яких є волейбол. Ми вважаємо, що

така технологія на основі волейболу може слугувати засобом виховання гармонійно розвинутої особистості студента, дозволить покращити здоров'я, сформувати професійно важливі психофізичні якості й позитивну мотивацію до регулярних занять фізичною культурою та спортом, підвищити показники фізичної, спортивно-технічної та теоретичної підготовленості.

Тому, незважаючи на чисельні дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів Л.І. Лубишева, М.В. Базилевича, Н.І. Турчина, О.М. Леготкина [6, с. 5], актуальною є проблема пошуку ефективних шляхів покращення стану здоров'я, показників фізичної підготовленості та рівня професійно важливих психофізіологічних якостей студентів економічних спеціальностей, за рахунок впровадження спортивно-орієнтованих технологій фізичного виховання, які б сприяли розвитку позитивної мотивації до занять фізичною культурою і спортом, як у системі освіти, так і у вільний від навчання час.

Перспективною подальших досліджень полягає у проведенні рухових вправ студентів економічних спеціальностей та розробці спортивно-орієнтованої технології фізичного виховання що спрямована на покращення ППФП.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Чинна на сьогодні система організації фізичного виховання у вузах не може ефективно забезпечити підвищення рівня фізичної підготовленості, здоров'я, мотивації студентів до занять фізичними вправами й спортом.

Для того, щоб домогтися результатів у поліпшенні фізичної підготовленості, підвищення рівня розвитку психофізичних якостей студентської молоді, потрібні принципово нові підходи, засоби та технології, котрі мають відповідати індивідуальним особливостям студентів, сприяти максимально ефективній реалізації їхніх інтересів, схильностей та здібностей.

Перспективною подальших досліджень може бути визначення ціннісних орієнтирів студентів стосовно дотримання здорового способу життя і підтримання своєї фізичної кондиції якнайдовше.

Список літератури:

1. Бондаренко І. Г. Використання прикладних видів спорту у системі фізичного виховання бакалаврів екології / І. Г. Бондаренко // Інноваційний зміст фізичного виховання в умовах реформування вищих навчальних закладів України III-IV рівнів акредитації: Всеукр. наук.-практ. конф., 20-21 квітня 2006 р. – Полтава, 2006. – С. 12-16.
2. Круцкевич Т. Теория и методика физического воспитания / Т. Круцкевич. Том 2. – Киев: Олимпийская литература, 2003. – 392 с.
3. Лисяк В. М. Оцінка впливу фізичної культури та спорту на формування особистих якостей студентів [Текст] / В. М. Лисяк // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. Науковий журнал – Харків: ХОВНОКУ, ХДАДМ, 2010. – № 8. – 132 с.
4. Пилипей Л. П. Ефективність проектування ППФП на основі сформованості мотиваційної сфери у студентів [Текст] / Л. П. Пилипей // Збірник наукових праць з галузі фізичної культури та спорту «Молода спортивна наука України» – Львів: 2009, Вип. 13, Т. 2. – С. 133-138.
5. Турчина Н. І. Педагогічні особливості моделей фізичного виховання студентів ВНЗ на різних курсах навчання: дис. ... канд наук: 24.00.02 / Турчина Н. І. – Київ, 2008. – 228 с.
6. Щербина В. А., Операйло С. І. Фізична культура у біогуманітарна підготовка студентів вузів: навч. посібник / А. В. Щербина, І. С. Операйло. – К.; 1995 – 153 с.

Ибрагимов Л.С.

Буковинский государственный медицинский университет

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ

Аннотация

Автор пытается проанализировать научно-методическую литературу определить ведущие направления совершенствования системы физического воспитания студентов высших учебных заведений, выделить виды спорта, которые наиболее импонируют современной молодежи.

Ключевые слова: система физического воспитания, учебный процесс.

Ibragimov L.S.

Bukovina State Medical University

STRATEGIC AREAS OF IMPROVEMENT OF PHYSICAL EDUCATION UNIVERSITY STUDENTS

Summary

The author tries to reviewing scientific and methodological literature to outline the key areas of improvement of physical education students in higher education; single out sports that most impressed the modern youth.

Keywords: system of physical education, the educational process.

УДК 378.016:376-056.26

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДО РОБОТИ З ДІАГНОСТИКАМИ

Куліш Н.М.

Буковинський державний медичний університет

У статті подається формулювання поняття «фахівець фізичної реабілітації», визначаються особливості донозологічної й педагогічної діагностики, сформульовано поняття діагностичної компетентності у єдності реабілітаційно-оздоровчого та освітньо-професійного компонентів. Обґрунтовано формування різновидів груп, зокрема соціально-особистісних, загальнонаукових, інструментальних та професійних груп компетентій майбутнього фахівця фізичної культури.

Ключові слова: фахівець фізичної реабілітації, донозологічна діагностика, педагогічна діагностика, діагностична компетентність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Від фахівця фізичної реабілітації нині залежить поглиблення оздоровчого потенціалу фізичного виховання як компонента всебічного і гармонійного розвитку особистості, забезпечення диференційованого підходу до різновікових груп дітей і дорослих, прогнозування їхніх потреб і моделей життєтворчості. Це визначено в чинних державних документах: Національній доктрині розвитку освіти України, Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про фізичну культуру і спорт», «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», Державній програмі розвитку фізичної культури і спорту, Цільовій комплексній програмі «Фізичне виховання – здоров'я нації», Державних тестах і

нормативних оцінках фізичної підготовленості населення України, Концепції професійно-технічної (професійної) освіти [2; с. 11]. Дослідження провідних тенденцій сучасної підготовки фахівців в умовах розбудови національної системи освіти та ринкових економічних відносин зумовило потребу в дослідженні, присвяченому модернізації підготовки майбутніх фахівців фізичної реабілітації на засадах посилення діагностичної спрямованості, особистісної зорієнтованості і варіативності освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які опирається автор. Проблема підготовки фахівців фізичної реабілітації розглядалася в контексті дослідження фізичної реабілітації хворих різних нозологічних груп (Г.Є. Верич, О.Д. Дубогай, В.П. Мурза, В.М. Мухін, С.М. Попов, В.С. Язловецький), вивчення організаційно-педа-

гогічних аспектів професійної підготовки фахівців цієї галузі (М.С. Герцик, В.О. Кукса, Ю.О. Лянной, О.І. Міхеєнко, Л.П. Суцєнко), обґрунтування методології системи підготовки фахівців з фізичної реабілітації (В. Бальсевич, Г. Верич, В. Левицький, Л. Лубишева, Л. Матвєєв, О. Мільштейн, Р. Пілоян, В. Платонов, В. Столяров, Б. Шиян, Ю. Шкрєбтій) [2, с. 11]. В той же час, констатуємо відсутність системних досліджень у напрямі формування діагностичної компетентності майбутнього фахівця фізичної реабілітації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) визначити організаційно-методичні основи підготовки майбутнього фахівця фізичної реабілітації до педагогічної та донозологічної діагностики.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Майбутній фахівець фізичної реабілітації розглядається нами як особистість, що цілеспрямовано здобуває кваліфікацію відповідно до обраного освітньо-кваліфікаційного рівня в процесі спеціально організованої навчально-виховної діяльності у вищому навчальному закладі, спрямованої на формування високої якості реабілітаційної культури та культури здоров'язбереження на основі діагностичної компетентності. Професійна діяльність фахівця з фізичної реабілітації зорієнтована на галузь педагогічної антропології і передбачає такі види професійної діяльності: спортивно-педагогічну, рекреаційно-дозвільну, оздоровчо-реабілітаційну, освітньо-професійну, корекційну, організаційно-управлінську [7, с. 52].

Майбутній фахівець знає та застосовує в діяльності: анатомію і фізіологію людини; методи профілактики й корекції м'язово-скелетних дисфункцій на підставі виявлення анатомічних, фізіологічних, патологічних та психосоціальних характеристик; теорію фізичних занять і спорту; фізіологію праці, біомеханіку, моторний контроль, розвиток людини, кінезіологію та патокінезіологію; методику, доцільність і обсяг застосування заходів профілактики і корекції рухових дисфункцій у осіб різного віку, зокрема при неврологічних, опорно-рухових, серцево-судинних і респіраторних захворюваннях; закономірності організації й розвитку систем фізичного виховання, охорони здоров'я, освіти й соціального захисту; основи психології, соціології, антропології, екології та валеології, основи наукових досліджень, планування і виконання експериментальних робіт.

Ми погоджуємося з думкою Г.І. Романова, який виділяє три напрямки діяльності фахівців із фізичної реабілітації: реабілітаційну – в лікувально-профілактичних закладах системи Міністерства охорони здоров'я; фізкультурно-оздоровчу – в навчальних закладах; лікувально-реабілітаційну допомогу хворим в амбулаторно-поліклінічних закладах, кабінетах недержавної форми власності, домашніх умовах [6, с. 328].

Аналіз матеріалів з досвіду професійної підготовки фахівців реабілітації засвідчує, що здійснюється це у процесі вивчення дисциплін, розподілених за різними циклами підготовки. Освітньо-професійна програма формування компетентного фахівця з фізичної реабілітації передбачає такі цикли підготовки: цикл гуманітарної і соціально-економічної підготовки, цикл

математичної і природничо-наукової підготовки, цикл професійної та практичної підготовки.

Л.Б. Волошко пропонує розглядати фізичну реабілітацію у двох аспектах, які перебувають у нерозривному зв'язку – реабілітаційно-оздоровчу та освітньо-професійну дидактичну галузь [1, с. 2]. Відповідно до визначених аспектів діяльності фахівця фізичної реабілітації, ми пропонуємо виділяти два типи його діагностичної діяльності: педагогічна діагностика та донозологічна діагностика.

Під діагностичною діяльністю розуміють процес, у ході якого (з використанням діагностичного інструментарію чи без нього), дотримуючись необхідних наукових критеріїв якості, фахівець спостерігає за учнями і проводить анкетування, обробляє дані спостережень і опитувань та повідомляє про отримані результати з метою характеристики поведінки, пояснення її мотивів чи передбачення поведінки в майбутньому [4, с. 8].

Діагностика – це розділ медицини, що вивчає методи і принципи встановлення діагнозу. Фахівці в галузі фізичної реабілітації виділяють 4 стани здоров'я: оптимальна стійкість до дії патогенних чинників, фізична, психічна і соціальна адаптованість до змінних умов життя); передхвороба – коли можливий розвиток патологічного процесу без зміни сили дії патогенного фактора внаслідок зниження резистентності; стан, який характеризується наявністю патологічного процесу без специфічних симптомів хвороби; хвороба, тобто такий прояв патологічного процесу, який позначається на соціальному статусі хворого. Валеологічні дослідження розглядають три типи діагностичних моделей: нозологічна діагностика; донозологічна діагностика за функціональними показниками і діагностика здоров'я за прямими показниками.

Донозологічна діагностика – новий науковий напрям, заснований на вивченні донозологічних станів, які знаходять між здоров'ям і хворобою, з використанням специфічних методів і приладів для оцінки і виміру функціонального стану організму людини. Основа донозологічної діагностики полягає у вимірюванні фізичних і фізіологічних якостей, психофізіологічного стану, інтелектуальних і особистісних якостей людини, якісних і кількісних показників здоров'я, адаптаційних можливостей організму, і здобутті науково-обґрунтованої відповіді на питання про те, як далеко від можливої дезадаптації і розвитку захворювання знаходиться людина.

Донозологічна діагностика в галузі фізичної реабілітації включає такі аспекти: оцінка наявності і впливу чинників ризику, оцінка фізичних даних, функціонального стану і адаптаційного потенціалу, показники антропометричних даних (зріст, вага, гоніометрія, курвиметрія, вимірювання рухливості і асиметрії руху), показники функціонального стану окремих систем організму (частота серцевих скорочень, артеріальний тиск, хвилинний об'єм крові тощо), показники функціонального стану і резервних можливостей організму (проба Мартінета, проба з присіданнями, проба Флака, проба Руфьє, ортостатична проба та ін.), оцінка психофізіологічного стану (оцінка уваги, оперативної пам'яті, здатності витримувати темп діяльності), інтелектуальні і особистісні якості, рефлексодіаг-

ностіка, пунктурна діагностика (метод Р. Фолля, метод І. Накатані, метод І. Брату, пресопунктура, мануальна діагностика [9].

Педагогічне діагностування – це вид діяльності, мета якої полягає у встановленні і вивченні ознак, що характеризують стан і результати процесу навчання, і що дозволяє на цій основі прогнозувати можливі відхилення, визначити шляхи їх попередження, а також коригувати процес навчання з метою підвищення якості його результату.

У поняття «діагностування» вкладається ширший і глибший зміст, ніж у поняття «перевірка знань, умінь і навичок» учнів. Останнє тільки констатує результати, не пояснюючи їх походження, у той час як діагностування включає контроль, перевірку, оцінювання, накопичення статистичних даних, їх аналіз, розглядає результати з урахуванням способів їх досягнення, виявляє тенденції, динаміку дидактичного процесу.

Завдання педагогічної діагностики – розробка методів розпізнавання стану особистості (або групи) шляхом фіксації його найважливіших (визначальних) параметрів та співставлення виявлених параметрів із законами і тенденціями педагогіки для прогнозу поведінки досліджуваного об'єкта, прийняття рішення про вплив на його поведінку в наміченому напрямку [8].

Предмет педагогічної діагностики – планування оптимальних педагогічних процесів, тобто реалізація ефективного навчання за рахунок менших витрат і раціонального поєднання організаційно-дидактичних засобів та методів навчання.

Важливість діагностичної діяльності фахівця фізичної реабілітації зумовлює необхідність формування діагностичної компетентності. Український педагогічний словник визначає компетентність як сукупність знань і вмінь, необхідних для ефективно професійної діяльності: уміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію [2, с. 171]. Компетентним є фахівець, який володіє значним обсягом знань, умінь і навичок у певній сфері, що дозволяє йому виконувати не лише стандартні професійні функції, а й реалізувати творчі та інноваційні можливості [5, с. 12].

Компетентність базується на глибокому, досконалому знанні сутності справи, способів і засобів досягнення мети, здатності приймати правильні рішення, у структурі компетентності виділяють знання, досвід (уміння, навички, професійну інтуїцію), професійну культуру, індивідуальні особистісні якості [3, с. 1].

Галузевим стандартом напряму підготовки 6.010203 «Здоров'я людини» передбачено формування групи компетенцій: соціально-особистісні, загальнонаукові, інструментальні та професійні (загально-професійні і спеціалізовано-професійні).

Загально-професійні компетенції, згідно з Галузевим стандартом, включають:

- базові уявлення про загальну теорію і практику здоров'я, психологічні і педагогічні прийоми фізичного виховання і оздоровлення;

- володіння методами спостереження, аналізу і синтезу, принципами структурної й функціональної організації об'єктів і процесів в галузі забезпечення здоров'я людини;

- здатність застосовувати основні методи аналізу й оцінки стану здоров'я різних верств населення;

- уявлення про сучасні вітчизняні і зарубіжні методи фізичної реабілітації, міжнародні стандарти якості життя людини;

- базові знання про загальні принципи і методи перспективного, поточного, оперативного планування заходів з фізичної реабілітації, здатність реалізувати відповідні заходи;

- базові знання спортивної медицини, спортивної фізіології, значення спорту для здоров'я людини;

- здатність до освітньої діяльності підвищення освітнього, культурного, професійного рівня персоналу, впровадження педагогічних і психологічних технологій у фізичному вихованні населення, просвітницькій діяльності щодо здорового способу життя.

Спеціалізовано-професійні компетенції включають:

- володіння знаннями основ біохімії та біохімії спорту при застосуванні гімнастики, плавання та інших спортивних занять та методів їх викладання;

- здатність застосовувати знання анатомії, вікової анатомії людини, динамічної анатомії, морфології, гістології при визначенні методів фізичної реабілітації при певних захворюваннях людини;

- володіння знаннями основ біохімії та біохімії спорту при застосуванні гімнастики, плавання та інших спортивних занять та методів їх викладання;

- володіння знаннями з педагогіки, медичної психології, вікової психології, психології спорту, корекційної психології для визначення методів роботи з хворими і інвалідами;

- володіння основами клінічної патології, етіології, патогенезу, та можливими ускладненнями при перетренуваннях та гострих перенапруженнях на заняттях фізичною культурою та спортом;

- володіння знаннями щодо масажу як складової системи засобів збереження, формування, розвитку, відновлення здоров'я;

- володіти знаннями з гігієни і санітарії;

- бути спроможними використовувати новітні реабілітаційні технології та сучасні діагностичні системи у професійній діяльності.

Реалізація здоров'язберігальної спрямованості компетентності фахівця фізичної реабілітації можлива за умови володіння у першу чергу діагностико-прогностичними уміньми і навичками, що входять до складу соціально-особистісних і професійних компетентностей і формуються на основі комплексу інтегрованих природничонаукових знань. Діагностичний контроль за фізичним розвитком є невід'ємною складовою навчального процесу та медичного обслуговування, включає заходи, спрямовані на оптимізацію, безпеку та ефективність фізичної культури. Комплексний діагностико-прогностичний контроль є комплексним компонентом педагогічного процесу, забезпечує своєчасне визначення рівня функціональних можливостей організму, адекватність фізичних навантажень, раннє виявлення ознак хвороб і ушкоджень.

Діагностична компетентність визначається нами як інтегративна властивість особистості, яка має складну системну організацію і є су-

купністю, взаємодією і взаємопроникненням педагогічного й донозологічного компонентів, ступінь сформованості яких відображає готовність і здатність майбутнього фахівця фізичної реабілітації використовувати сучасні методики оцінки функціонального стану в процесі збереження та зміцнення фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я особистості або групи людей.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже, сучасний фахівець фізичної реабілітації визначається як особистість, яка володіє діагностичними знаннями, уміннями та навичками, котрі дозволяють їй у професійній діяльності використовувати фізичні вправи, масаж та природні

чинники як природовідповідні засоби відновлення і збереження здоров'я людини. Діагностична компетентність розглядається у єдності реабілітаційно-оздоровчого та освітньо-професійного компонентів як інтегративна властивість особистості, що має складну системну організацію і є сукупністю, взаємодією і взаємопроникненням педагогічного й донозологічного компонентів.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку полягають у розробці критеріїв, компонентів та рівнів сформованості діагностичної компетентності майбутнього фахівця фізичної реабілітації та проведенні комплексного констатувального експерименту в рамках досліджуваної теми.

Список літератури:

1. Волошко Л. Б. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації у процесі вивчення медико-біологічних дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л. Б. Волошко; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 20 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Дворецька Г. В. Соціологія праці: Навч. посіб. / Г. В. Дворецька – К.: КНЕУ, 2001. – 244 с.
4. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика / К. Ингенкамп – М.: Педагогика, 1991. – 240 с.
5. Корсак К. Про емоційну компетентність / К. Корсак, Л. Ляшенко // Науковий світ. – 2002. – № 7. – С. 12-13.
6. Романов Г. І. Проблеми підготовки в Україні фахівців з фізичної реабілітації / Г. І. Романов // Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами: Тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Університет «Україна», 2004. – С. 328-330.
7. Фізичне виховання / Під ред. С. І. Присяжнюк, В. П. Краснов, М. О. Третьяков, Р. Т. Раєвський, В. Й. Кійко, В. Ф. Панченко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.
8. <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
9. http://medicport.ru/diagnostics/donozologicheskaya_diagnostika/

Кулиш Н.М.

Буковинский государственный медицинский университет

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ФИЗИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ДЛЯ РАБОТЫ С ДИАГНОСТИКАМИ

Аннотация

В статье дается формулировка понятия «специалист физической реабилитации», определяются особенности донозологической и педагогической диагностик, сформулировано понятие диагностической компетентности в единстве реабилитационно-оздоровительного и образовательно-профессионального компонентов. Обосновано формирование разновидностей групп, в том числе социально-личностных, общенаучных, инструментальных и профессиональных групп компетенций будущего специалиста физической культуры.

Ключевые слова: специалист физической реабилитации, донозологический диагностика, педагогическая диагностика, диагностическая компетентность.

Kulish N.M.

Bukovina State Medical University

FEATURES FUTURE TRAINING SPECIALISTS FOR PHYSICAL REHABILITATION WORK DIAGNOSTICS

Summary

The article deals with the formulation of the concept of «physical rehabilitation specialist,» the peculiarities prenosological and pedagogical diagnostics, formulated the concept of the unity of diagnostic competence rehabilitation and health and education and vocational components. It's grounded forming species groups, including social, personal, general, instrumental groups and professional competence of the future expert of physical training.

Keywords: physical rehabilitation specialist, prenosological diagnostics, pedagogical diagnostics, diagnostic competence.

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ У МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ»

Ткачук О.Г.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

У статті розкрито проблему формування компетентності здоров'язбереження у майбутніх лікарів; визначено ставлення студентів до здорового способу життя; проведено порівняльний аналіз рівня фізичної підготовленості студентів і їх самооцінки стану здоров'я.

Ключові слова: вищий медичний навчальний заклад, здоров'язбереження, майбутні лікарі, професійна підготовка майбутніх лікарів, фізичне виховання, фізична підготовка.

Постановка проблеми та її актуальність. Висока професійна працездатність працівника медичної сфери залежить від рівня його фізичного здоров'я. Майбутня професійна діяльність лікаря пов'язана з тривалими статичними зусиллями, високою концентрацією уваги, високою координацією верхнього плечового поясу, швидкістю і точністю рухових реакцій, прийняттям швидких рішень. Підготовці майбутніх лікарів до такої виснажливої роботи сприяє дисципліна «Фізичне виховання». Вона сприяє усуненню відхилень у стані здоров'я і його зміцненні, всебічному фізичному розвитку, усуненню можливих шкідливих впливів на студента протягом усього періоду навчання у вищому навчальному закладі (ВНЗ) і їх профілактику у майбутній професійній діяльності. Крім того, вищезазначений комплекс знань, умінь і їх реалізація у професійній діяльності майбутнього лікаря формує компетентність здоров'язбереження.

Аналіз наукових праць. Проблема формування здоров'язберігаючої компетентності засобами фізичної культури відображені в дисертаційних роботах – Д. Вороніна [1], Ю. Павлов [9], Ю. Палічука [10], Н. Поліщук [11] та ін.; теорія і методика фізичного виховання – І. Іваній [4], С. Канішевський [5], Т. Круцевич [6, 7] та ін.

В Національній стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період до 2021 року, міністр охорони здоров'я зазначив [8, ст. 5], що в Україні тривалість життя нижче, а смертність вище ніж в європейських країнах [8]. Основними факторами ризику є: паління, вживання алкоголю, зайва вага, відсутність фізичного навантаження, високий рівень травматизму та низький рівень здоров'язбереження.

Указ президента України [13] свідчить, що «...недосконалість системи охорони здоров'я, низький рівень усвідомлення цінності здоров'я як власного капіталу, перебування переважної більшості населення в умовах соціально-економічної нестабільності призвели до створення несприятливих умов для ведення здорового способу життя, що спонукає до посилення відповідальності керівників навчальних закладів за забезпечення, розвиток і модернізацію фізичного виховання та належний рівень рухової активності; модернізації системи фізичного виховання, для позитивного усвідомлення цінності здоров'я і здорового способу життя особистості [13].

Спираючись на Закон України «Про фізичну культуру і спорт» пріоритетом фізичного вихо-

вання є оздоровча спрямованість, широке використання різноманітних засобів та форм фізичного виховання, а також безперервність цього процесу протягом усього життя [3].

Державна політика у сфері фізичної культури і спорту України [3] ґрунтується на визнанні фізичної культури як важливого чинника всебічного розвитку особистості та формуванні здорового способу життя. Формування фізичної культури у закладах вищої освіти, особливо у медичних, має на меті забезпечити розвиток фізичного здоров'я студентів, комплексний підхід до формування розумових і фізичних здібностей особистості, вдосконалення фізичної та психологічної підготовки до активного життя, професійної діяльності на принципах індивідуального підходу [7].

Фізичне виховання [12] – це складова освіти і виховання, педагогічний, навчально-виховний процес, який спрямований на оволодіння знаннями, вміннями й навичками щодо управління фізичним розвитком особистості різновидами рухової активності, з метою навчання і виховання в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих. Формування фізично здорової, соціально-активної особистості в гармонії з фізичним розвитком, як зазначає Л. Андрюшенко [1], є ключовою умовою підготовки майбутнього фахівця ВНЗ до успішної професійної діяльності.

Однією із ключових цілей сучасного фізичного виховання, на думку І. Іваній [4] – є сприяння розвитку здоров'ястворюючої, здоров'ятворчої основи загальної культури особистості через формування фізичної культури особистості, розвитку фізичних якостей; культури здоров'я й безпеки життєдіяльності в процесі реалізації оздоровчої, рекреаційної, реабілітаційної, побутової й професійної діяльності [4]. У той же час Ю. Павлов наголошує, що системне зміцнення здоров'я має стати потребою і обов'язком кожної людини як суб'єкта праці, а здоровий спосіб життя – відображає її системний і динамічний стан, який зумовлений певним рівнем спеціальних біологічних, гігієнічних, медичних знань, культурою харчування, фізичною культурою, соціально-духовними цінностями, надбаними в результаті виховання і самовиховання, освіти, мотиваційно-ціннісної орієнтації та самоосвіти, які втілені в практичну життєдіяльність, фізичне й психофізичне здоров'я [9].

Також погоджуємось з думкою дослідників Ю. Палічук [10] та Н. Поліщук [11], що здоров'язбереження має бути однією із ключових компетентностей особистості, яку обов'язково треба формувати для повноцінної життєдіяльності й життєтворчості.

Мета статті: розкрити проблему формування компетентності здоров'язбереження у майбутніх лікарів; визначити ставлення студентів до здорового способу життя; провести порівняльний аналіз рівня фізичної підготовленості студентів і їх самооцінки стану здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Проведення аналізу дослідження на тему: Формування компетентності здоров'язбереження у майбутніх лікарів при викладанні дисципліни «Фізичне виховання», методом якого було анкетування студентів першого (665 чол.) та другого (634 чол.) курсів, медичних, стоматологічного, медико-психологічного та фармацевтичного факультетів в національному медичному університеті імені О.О. Богомольця.

Аналіз результатів анкетування виявив, що тільки 40,15% студентів першого курсу, та 42,3% другого курсу – не мали відхилень у стані здоров'я; майже 3% студентів – взагалі були звільнені за станом здоров'я; всі інші мали незначні відхилення у стані здоров'я. Тому погоджуємось з думкою більшості науковців [4, 5, 6, 8 та ін.], що погіршення стану здоров'я у студентів пов'язаний з малою руховою активністю, з порушенням сну, з неправильним харчуванням, з недостатнім розумінням студентами важливості здоров'я для подальшої професійної діяльності.

Таблиця 1
Власна оцінка студентів стану свого здоров'я за п'ятибальною шкалою

№ Курсу	Самооцінка студента стану свого здоров'я в балах				
	1	2	3	4	5
I	0	2,86	21,8	48,57	26,77
II	0,79	8,2	44,16	39,59	7,26

де: 1 – дуже погано, 2 – погано, 3 – задовільно, 4 – добре, 5 – відмінно

Подальше дослідження стосувалося порівняння самооцінки студентами стану свого здоров'я за п'ятибальною шкалою та простим непрямим методом визначення фізичної працездатності – проба Руф'є [6] (табл. 1, рис. 1, рис. 2). Функціональна проба Руф'є (згідно із Наказом Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства освіти і науки України від 20.07.2009 р.,

№ 518/674) дозволяє оцінити функціональні можливості серцево-судинної системи. Рівні функціонального резерву серця [6] визначаються з урахуванням п'яти градацій: менше 3 – високий рівень; 4–6 – вище середнього (добрий); 7–9 – середній; 10–14 – нижче середнього (задовільний); більше 15 – низький.

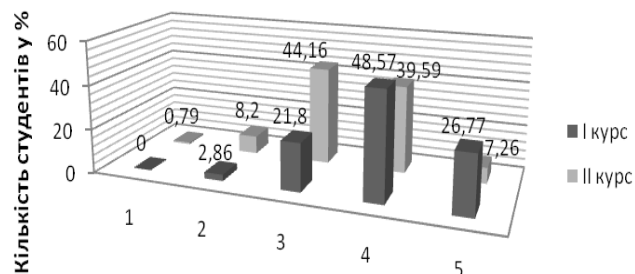

Рис. 1. Власна оцінка студентів стану свого здоров'я в балах, де: 1 – дуже погано, 2 – не задовільно, 3 – задовільно, 4 – добре, 5 – відмінно

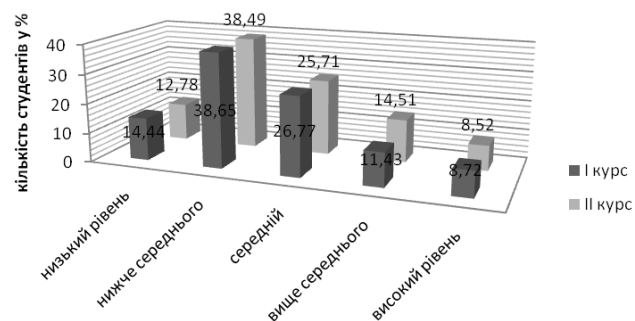

Рис. 2. Рівні фізичної підготовки за пробою Руф'є

Отже, дослідження самооцінки студентами стану свого здоров'я за п'ятибальною шкалою свідчить, що (рис. 1):

– студенти першого курсу вважають, що стан їхнього здоров'я не відповідає – «дуже погано»; 48,57% студентів оцінили свій стан на – «добре»; 26,77% оцінили на – «відмінно»; 21,8% оцінили на – «задовільно» і 2,86% оцінили на – «не задовільно»;

– 44,16% студентів другого оцінили стан свого здоров'я на оцінку «задовільно»; на «добре» – 39,59%; «не задовільно» – 8,2%; на «відмінно» себе оцінили – 7,26% студентів і на «дуже погано» – 1% студентів.

Після проведення функціональної проби Руф'є (рис. 2) дані показники набули значних змін, а саме:

– найвищий показник у студентів I курсу – 38,65% і II курсів – 38,49% «нижче середнього», який порівнюється до оцінки – «2»;

Таблиця 2

Характеристика значущості компетентності здоров'язбереження за оцінками студентів і викладачів НМУ імені О.О. Богомольця

№ п/п	Респонденти	Значущість компетентності в подальшій професійній діяльності					Рівень реалізації компетентності на заняттях з фізичного виховання				Яке місце займає компетентність здоров'язбереження в професійній діяльності			
		Показники вказані у відсотках												
		1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	5
1.	Викладачі	-	-	20	80	-	26,67	46,67	26,67	46,67	13,33	6,67	-	-
2.	Студенти I курсу	8,80	9,86	19,01	34,51	9,51	10,21	26,41	25,35	19,72	14,44	11,27	12,32	8,80
3.	Студенти II курсу	9,21	12,50	26,32	51,64	13,16	24,01	35,86	26,97	24,34	15,13	10,20	9,21	10,86

де: 1 – неважливо, 2 – мало важливо, 3 – важливо, 4 – дуже важливо

– середній рівень (оцінка – «3») – I курс – 26,77% і II курс – 25,71%;

– в наступних показниках є значна розбіжність, так як у студентів I курсу на третьому місці переважає «низький рівень» (оцінка «1»), а у студентів II курсу рівень – «вище середнього» (оцінка «4»);

– на четвертому місці у I курсу рівень – «вище середнього» (оцінка «4»), а на II курсі – «низький рівень» (оцінка «1»);

– показник «високого рівня» в обох курсах знаходиться майже в одному діапазоні – I курс – 8,72% і II курс – 8,52%.

Для визначення значущість компетентності здоров'язбереження в подальшій професійній діяльності, рівня діяльності і місця, яке займає здоров'язбереження за оцінками студентів і викладачів НМУ імені О.О. Богомольця проведено опитування (таблиця 2).

Аналіз даної таблиці свідчить, що компетентність здоров'язбереження в подальшій професійній діяльності для всіх респондентів є дуже важливою і вони ставлять її на перше місце; рівень реалізації компетентності здоров'язбереження

на заняттях з фізичного виховання відповідає показнику – «важливо».

Висновки. 1. В останні роки спостерігається тенденція до зниження обсягу рухової активності, зниження рівня фізичної підготовки, суттєво збільшується кількість студентів з відхиленнями у стані здоров'я і зменшується кількість студентів, які не мають відхилень у стані здоров'я.

2. Спостерігається стійка тенденція до зниження рівня фізичної підготовки студентів та зневажливого відношення до стану свого здоров'я.

3. Відзначається недостатнє формування компетентності здоров'язбереження у майбутніх лікарів.

4. Здоров'язбереження визнана, як викладачами так і студентами, одна з пріоритетних компетентностей, що спонукає до збереження і зміцнення здоров'я та організації здорового способу життя.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у підвищенні мотивації студентів до здорового способу життя, до занять з фізичного виховання і розвитком своєї фізичної підготовки; визначенням структури і змісту здоров'язберігаючої компетентності у студентів.

Список літератури:

1. Актуальні проблеми фізичного виховання різних верств населення: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 20 травня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Харків: ХДАФК, 2015. – 97 с.
2. Закон України про вищу освіту від 16.01.2016 // електронний ресурс // <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
3. Закон України про фізичну культуру і спорт від 11.06.2015 р. // електронний ресурс – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>
4. Іванів І. В. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту № 3. – Харків, 2013. – С. 82.
5. Канишевский С. М. Здоровый образ жизни студенческой молодежи и его формирование в условиях вуза / С. М. Канишевский, Р. Т. Раевский // Проблемы освіти: Науково-методичний збірник. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2006. – Вип. 48. – С. 57-61.
6. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді: навч. посіб. / Т. Ю. Круцевич, М. І. Воробйов, Г. В. Безверхня. – К.: Олімп. л-ра, 2011. – 224 с.
7. Круцевич Т. Ю. Теорія і методика фізичного виховання: Підручник для вищих навчальних закладів фізичного виховання і спорту / В. І. Григор'єв, М. О. Третьяков, за ред. Т. Ю. Круцевич. – [том 2] – К.: Олімп. л-ра, 2008. – 391 с.
8. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років // електронний ресурс // http://healthsag.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Strategiya_UKR.pdf
9. Павлов Ю. О. (2013) Психолого-педагогічні аспекти формування професійного здоров'я майбутніх фахівців: Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: матеріали звітної науково-практичної конференції (м. Київ, 28 березня 2013 р.) ІІТОН НАПН України, м. Київ, Україна, стор. 167-170.
10. Палічук Ю. І. Педагогічні здоров'язберігальні технології в системі підготовки фахівців економічного профілю: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Палічук Юрій Іванович. – Тернопіль, 2011. – 215 с.
11. Поліщук Н. М. Здоров'язберігаюча компетентність особистості / Н. М. Поліщук // Магістр медсестринства: український науково-практичний журнал. – Житомир: Житомирський інститут медсестринства, 2013. – С. 10–17.
12. Положення «Про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах» від 11.01.2006 р. // електронний ресурс // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0249-06>
13. Указ президента України № 42/2016 Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація».

Ткачук Е.Г.

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕЖЕНИЯ У БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ДИСЦИПЛИНЫ «ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ»

Аннотация

В статье раскрыта проблема формирования компетентности здоровьесбережения у будущих врачей; определено отношение студентов к здоровому образу жизни; проведен сравнительный анализ уровня физической подготовленности студентов и их самооценки состояния здоровья.

Ключевые слова: высшее медицинское учебное заведение, здоровьесбережение, будущие врачи, профессиональная подготовка будущих врачей, физическое воспитание, физическая подготовка.

Tkachuk O.H.

National O.O. Bogomolets Medical University

FORMATION OF HEALTH PROTECTION COMPETENCE OF FUTURE DOCTORS IN TEACHING THE DISCIPLINE «PHYSICAL EDUCATION»

Summary

In the article the problem of formation of health protection competence of future doctors; determined students' attitude to healthy lifestyle; a comparative analysis of physical preparedness level among students and their self-assessment of health status.

Keywords: higher medical educational institution of health care, future doctors, training future doctors, physical education, physical training.

УДК 612.821

ФУНКЦІЇ ПАМ'ЯТІ ТА УВАГИ У СТУДЕНТІВ НАВЧАЛЬНОГО ВІДДІЛЕННЯ ПЛАВАННЯ НТУУ «КПІ»

Черевичко О.Г.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Представлені результати оцінювання психофізіологічного стану студентів, які займаються оздоровчим плаванням. Дослідження проводилися з використанням сучасних комп'ютерних технологій. Вивчалися показники об'єму короткочасної пам'яті на різні види інформації, концентрації уваги, вибірковості уваги, рівня розвитку кмітливості та логічності. Встановлено, що студенти НТУУ «КПІ», які займаються на навчальному відділенні плавання мають достовірні розбіжності між показниками об'єму короткочасної пам'яті на вербальну та невербальну інформацію. За ознаками уваги студенти демонструють рівень вищий за середній та високий.

Ключові слова: плавання, об'єм короткочасної пам'яті, концентрація уваги, вибірковість уваги, когнітивні функції.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Забезпечення якісної освіти є запорукою покращення добробуту людей, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності української держави на міжнародній арені. Фізичне виховання є невід'ємною складовою загальної культури людини, що забезпечує всебічний розвиток особистості, є запорукою працездатності і здоров'я підростаючого покоління і молоді. Секційна форма організації навчального процесу з фізичного виховання, яка вже понад 40 років застосовується в НТУУ «КПІ» є найбільш ефективною технологією з точки зору особистісно-орієнтованого навчання студентів [1, с. 167; 2, с. 95]. Серед 14 видів спорту, які пропонуються студентам для вибору, плавання користується незмінним попитом і інтересом серед студентства.

Доведено дослідженнями, що когнітивні характеристики людини є керуючим фактором ефективності виконуваної роботи сучасній навчальній діяльності і можуть вважатися критерієм працездатності [3, с. 52; 4, с. 149; 5, с. 40].

В сучасній науковій літературі представлені дослідження, присвячені психофізіологічним та психічним особливостям студентів, що займаються різними видами спорту. Знання анатомио-фізіологічних, психофізіологічних, психологічних особливостей студента дозволять більш раціонально визначити його здібність до вирішення спеціальних завдань.

В той же час, недостатньо приділяється уваги психодіагностиці студентів, вивченню властивостей пам'яті та уваги, як складової когнітивних функцій та впливу цих властивостей на формування рівня працездатності та ефективності виконуваної роботи, підготовки до майбутньої професії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Успішність розумової діяльності визначається комплексом психофізіологічних характеристик (властивостей пам'яті, обсяг, переключення, стійкість уваги, реакція прогнозування, оперативне мислення), що лежать в основі ефективності виконуваної роботи, підготовки до майбутньої професії [6, с. 558].

Доведено дослідженнями, що стан психоемоційної сфери людини є потужним керуючим впливом на ефективність виконуваної роботи, зокрема, у навчальній діяльності та може вважатися критерієм працездатності [3, с. 80]. Аналіз сучасних досліджень в галузі психофізіології свідчить про велику кількість досліджень, спрямованих на вивчення комплексного психологічного контролю [7, с. 87], особливостей психодіагностики [8, с. 26], індивідуально-типологічних властивостей нервової системи.

Пам'ять – одна з психічних функцій і видів розумової діяльності, призначена зберігати, накопичувати і відтворювати інформацію. На думку Г. Коробейнікова пам'ять є основою мислення,

як вищого психічного процесу когнітивної діяльності людини [3, с. 33]. Розрізняють оперативну пам'ять, що містить невеликий обсяг інформації, що зберігається на невеликий період. Короткочасна пам'ять має обмежений обсяг інформації, яка зберігається більш тривалий термін. У ній протікають процеси, регулюють обмін інформацією з довготривалою пам'яттю [10, с. 15]. Довготривала пам'ять зберігає значний обсяг інформації на тривалий період або постійно [11, с. 255].

Увага – це виборча спрямованість сприйняття на той чи інший об'єкт. Зосередженість розумових зусиль в даний момент часу на якому-небудь предметі (явищі) об'єктивної чи суб'єктивної реальності (інакше – на сенсорних або уявних події). Увага, на відміну від інших процесів, не має власного змісту, воно проявляється всередині сприйняття, мислення, уяви, мовлення та інших психічних процесів. Скоріше це динамічна характеристика протікання будь-якої психічної діяльності, яка забезпечує доцільний розподіл ресурсів системи переробки інформації суб'єкта [12, с. 6].

Обсяг уваги – це кількість об'єктів, які охоплюються увагою одночасно. Обсяг уваги багато в чому залежить від знання об'єктів і їх зв'язків один з одним [12, с. 23]. Обсяг уваги характеризується сприйняттям великої кількості об'єктів.

Інтенсивність уваги – зосередженість свідомості на об'єкті, яке виражається в концентрації уваги. Одним з важливих властивостей уваги є здатність певний відрізок часу звертати свою свідомість на певний зовнішній стимул, пригнічуючи вплив інших стимулів.

Стійкість уваги – біполярні властивість уваги (на протривагу йому лабільність), характеризується тривалістю, протягом якої зберігається концентрація уваги на одному рівні [12, с. 24]. Найбільш істотною умовою стійкості уваги є можливість розкривати в тому предметі, на який воно спрямоване, нові сторони і зв'язку, де відкриваються можливості для подальшого розвитку, руху, переходу до інших сторін, поглиблення в них.

Переключення уваги – характеризується свідомістю і осмисленістю, умисною цілеспрямованістю перемикання свідомості з одного предмета на інший [12, с. 26].

Розподіл уваги – здатність утримувати в центрі уваги кілька різномірних об'єктів або суб'єктів [12, с. 27].

Мета дослідження: визначити особливості об'єму пам'яті на різні види інформації та властивості уваги, як складові когнітивних функцій студентів, які займаються на навчальному відділенні плавання в НТУУ «КПІ».

Методи та організація досліджень. У дослідженнях брали участь студенти I-II курсів навчального відділення плавання НТУУ «КПІ». Дослідження проводились на початку другого семестру. Вік студентів – 17-19 років.

Під час дослідження проводилось анкетування, оцінювання психофізіологічного стану за допомогою блоку психофізіологічних тестувань. Вивчалися об'єм пам'яті на вербальну та невербальну інформацію та такі властивості уваги як вибірковість, об'єм, стійкість, розподіл та концентрація. Статистичний аналіз проводився за допомогою програмного пакету Statistica 6.0 та Excel.

Виклад основного матеріалу. Дослідження об'єму короткочасної пам'яті проводились у двох напрямках: пам'ять на слова та пам'ять на числа. В результаті проведеного дослідження об'єму короткочасної пам'яті на вербальну інформацію можемо відзначити, що у студентів, які займаються на навчальному відділенні плавання рівень вищий за середній показників короткочасної пам'яті на слова. Тестування короткочасної пам'яті на слова дало такі результати: 5,1% студентів виконали тест з найгіршим результатом – 75% помилок, 1,7% студентів – виконали тест з найкращим результатом – 30% помилок. Середній показник для групи становить – 11 помилок з 20 слів, коефіцієнт V – 19,7%, що свідчить про неоднорідність групи.

Тестування короткочасної пам'яті на числа дало такі результати: група демонструє показників високий рівень об'єму короткочасної пам'яті на невербальну інформацію, є більш щільною та має кращі значення за всіма показниками даного тесту в порівнянні з результатами тесту об'єму короткочасної пам'яті на слова. Тестування короткочасної числової пам'яті дало такі результати: 1,7% студентів зробили 70% помилок, 1,7% студентів зробили 15% помилок, середній показник для групи становить 8,8 помилок з 20 чисел, коефіцієнт V – 25,41%, що свідчить про неоднорідність групи.

Результати досліджень об'єму різних видів пам'яті показали, що між групами розділеними за віком, ознакою статевого диморфізму та приналежності до технічних або гуманітарних факультетів достовірних відмінностей не виявлено (див. табл.). Присутня тенденція до погіршення результатів об'єму пам'яті на вербальну інформацію у студентів другого курсу, жінок та представників технічних факультетів. В тесті об'єму пам'яті на невербальну інформацію погіршення результатів зафіксоване у студентів другого курсу, жінок та представників гуманітарних факультетів.

Загалом, якщо оцінювати результати тестувань на короткочасну пам'ять на вербальну та невербальну інформації серед студентів, то виявляється, що результати тесту пам'яті на числа є достовірно кращими ($p < 0,05$) від тесту пам'яті на слова. Це пояснюється переважною більшістю представників технічних спеціальностей, для яких пріоритетними є точні науки.

В результаті проведеного аналізу тестування концентрації уваги групи студентів отримані такі дані: група має високий рівень концентрації уваги, неоднорідна за своїм складом: 3,5% студенти мають найнижчий рівень (5 ранг), 10,5% студентів – низький рівень, 21% – середній рівень, 28% – високий рівень, 37% студентів – дуже високий рівень (1 ранг). Середній показник для групи становить 2,15 ранга; V – 53,11%, що свідчить про неоднорідність групи. В групах розділених розділеними за віком, ознакою статевого диморфізму та приналежності до технічних або гуманітарних факультетів встановлено, що присутня тенденція до погіршення результатів. Недостовірно нижчі результати мають студенти другого курсу, чоловіки та представники технічних факультетів (див. табл.).

За допомогою тесту «Виключення понять» (тест Мюнстерберга) оцінювався рівень здатності до стійкості та розподілу зорової інформації, отримані такі результати. Рівень стійкості та

Показники пам'яті та уваги студентів навчального відділення плавання НТУУ «КПІ»

Тест	1 курс		2 курс		Ж		М		Гум ф-ти		Тех ф-ти	
	\bar{X}	S	\bar{X}	S	\bar{X}	S	\bar{X}	S	\bar{X}	S	\bar{X}	S
Пам'ять на слова, сигнали	8,9	2,19	8,7	2,27	8,9	2,07	8,7	2,30	9,1	1,37	8,8	2,31
Пам'ять на числа, сигнали	11,3	2,21	10,4	2,37	10,5	1,98	11,1	2,45	10,2	0,86	11,0	2,44
Концентрація уваги, ранг	2,2	1,10	2,1	1,23	2,2	1,04	2,1	1,20	2,7	0,95	2,1	1,16
Тест Мюнстерберга, сигнали	15,5	3,92	14,8	4,42	14,8	4,17	15,4	4,13	16,0	4,04	15,1	4,16
Метод виключення визначень, бали	6,6	1,65	6,9	1,78	6,4	1,82	6,9	1,63	6,7	2,06	6,7	1,66

розподілу зорової інформації групи можна оцінити як вищій за середній. Група студентів має значення коефіцієнту варіації $V > 30\%$, що є ознакою неоднорідності групи: 1,7% досліджуваних виконали тест на 36% (найнижчий показник), та 7,1% студентів виконали тест на 100% (без помилок). Середній показник групи становить – 15 з 20 слів. Також встановлено, що студенти другого курсу, жінки та представники технічних факультетів мають недостовірно нижчі значення стійкості та розподілу зорової інформації.

За даними дослідження рівня розвитку кмітливості та логічності, що визначалися за допомогою тесту «Метод виключення визначень» отримано такі результати: 3,5% студентів виконали завдання на 3 бали (найнижчий показник), 15,8% студентів виконали завдання на 9 балів (без помилок). Середній показник групи становить – 6,7 балів.

Аналіз результатів дослідження виявив, що група студентів, які займаються плаванням, мають показники в усіх тестах властивостей уваги вищі за середні та високі, та є неоднорідними практично за всіма показниками. Неоднорідність груп обумовлена особливостями набору студентів до навчальних груп: запис до відділень відбувається за бажанням студентів.

Висновки. Аналіз результатів дослідження виявив, що група студентів, які займаються оздоровчим плаванням, неоднорідна практично за всіма показниками. Це обумовлено особливостями набору студентів до навчальної групи: запис до відділення плавання відбувається за бажанням студентів.

Діагностика психофізіологічного стану студентів, які займаються оздоровчим плаванням дозволила виявити такі його особливості:

– результати тесту пам'яті на числа є достовірно кращими ($p < 0,05$) від тесту пам'яті на слова. Це пояснюється переважною більшістю представників технічних спеціальностей, для яких пріоритетними є точні науки;

– не виявлено достовірних відмінностей між групами розділеними за віком, ознакою статевого диморфізму та приналежності до технічних або гуманітарних факультетів за об'ємом різних видів пам'яті;

– студенти, які займаються плаванням, мають показники в усіх тестах властивостей уваги вищі за середні та високі, та є неоднорідними практично за всіма показниками.

В подальшому планується розробка програми цілеспрямованої корекції властивостей уваги та пам'яті для окремих груп студентів.

Список літератури:

1. Вихляев Ю. М. Нормативно-правове забезпечення роботи кафедр фізичного виховання зі секційною формою навчального процесу / Ю. М. Вихляев // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: Зб. наук. праць – Вінниця, 2012. – С. 167-172.
2. Міщук Д. М. Досвід використання новітніх технологій в організаційному та методичному забезпеченні дисципліни «Фізичне виховання» у Національному технічному університеті України «КПІ» / Міщук Д. М., Бойко Г. Л., Анікеєнко Л. В. та ін. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 4 – С. 94-99.
3. Коробейников Г. В. Оцінка та корекція психофізіологічних станів у спорті: навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / Г. В. Коробейников, Л. Г. Коробейникова, Ж. Л. Козіна. – Харків, 2012. – 340 с.
4. Лизогуб В. С. Індивідуальні психофізіологічні особливості людини та професійна діяльність / Лизогуб В. С. // Фізіол. журн. – 2010. – Т. 56, № 1. – С. 148-151.
5. Макаренко М. В. Онтогенез психофізіологічних функцій людини / М. В. Макаренко, В. С. Лизогуб. – Черкаси, Вертикаль. – 2011. – 256 с.
6. Brisswalter J. V. Effects of acute physical exercise on cognitive performance / J. V. Brisswalter, M. Collardeau, R. Arcelin // Sports Medicine. – 2002. – № 32. – P. 555-566.
7. Воронова В. І. Психологія спорту: Навч. посібник / В. І. Воронова – К.: Олімпійська література, 2007. – 298 с.
8. Коробейников Г. В. Оцінювання психофізіологічних станів у спорті: Монографія / Г. В. Коробейников, Є. Н. Приступа, Л. Г. Коробейникова, Ю. А. Бріскін. – Л.: ЛДУФК, 2013. – 312 с.
9. Коробейников Г. В. Психофизиологические механизмы умственной деятельности человека / Г. В. Коробейников. – К.: Український фітосоціологічний центр, 2002. – 123 с.
10. Макаренко Н. В. Кратковременная память у людей с различной функциональной подвижностью нервных процессов / Н. В. Макаренко, В. И. Вороновская, В. М. Панченко, В. М. Киенко // Физиол. человека. – 1993. – Т. 19, № 2. – С. 13-19.
11. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков – СПб.: Питер, 2001. – 592 с.
12. Комарова Т. К. Психология внимания: Учеб.-метод. пособие / Т. К. Комарова. – Гродно: ГрГУ, 2002. – 124 с.

Черевичко А.Г.

Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ФУНКЦИИ ПАМЯТИ И ВНИМАНИЯ У СТУДЕНТОВ УЧЕБНОГО ОТДЕЛЕНИЯ ПЛАВАНИЯ НТУУ «КПИ»

Аннотация

Представлены результаты оценки психофизиологического состояния студентов, занимающихся оздоровительным плаванием. Исследования проводились с использованием современных компьютерных технологий. Изучались показатели объема кратковременной памяти на разные виды информации, концентрации внимания, избирательности внимания, уровня развития сообразительности и логичности. Установлено, что студенты НТУУ «КПИ», которые занимаются на учебном отделении плавания имеют достоверные различия между показателями объема кратковременной памяти на вербальную и невербальную информацию. По показателям внимания студенты демонстрируют уровень выше среднего и высокий.

Ключевые слова: плавание, объем кратковременной памяти, концентрация внимания, избирательность внимания, когнитивные функции.

Cherevichko A.G.

National Technical University of Ukraine «Kiev Polytechnic Institute»

MEMORY AND ATTENTION FUNCTIONS OF NTUU KPI SWIMMING DEPARTMENT STUDENTS

Summary

Psychophysiological status evaluation results of wellness swimming involved students are shown. The studies were conducted with the use of modern computer technology. Performance of short-term memory capacity for different types of information, concentration of attention, selective attention, the level of intelligence and logic were studied. It was found that NTUU «KPI» students, who are engaged in the swimming department, have significant differences between the indices of short-term memory volume to verbal and nonverbal information. In terms of focus, students demonstrate above average and high results.

Keywords: swimming, short-term memory volume, concentration of attention, selective attention, cognitive function.

УДК 37.025

АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ КОМПЕТЕНЦІЙ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ

Чубатенко С.Ю.

Буковинський державний медичний університет

У статті акцентовано увагу на тому, що формування компетенцій здоров'язбереження майбутніх фахівців – це, насамперед, формування системи відповідних ціннісних орієнтацій і установок, активної життєвої позиції майбутніх фахівців, їх позитивної мотивації до саморозвитку та самовдосконалення, прийняття відповідальності за власне здоров'я і самореалізацію у соціальному і професійному середовищі. Розглянуто теоретичні і практичні аспекти формування компетенцій здоров'язбереження майбутнього фахівця у процесі його професійної підготовки.

Ключові слова: формування, виховання, фахівець, здоровий спосіб життя, компетенції здоров'язбереження, мотивація, ціннісні орієнтації.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Необхідність інтеграції України у світовий соціальний простір, зміни в ринку праці потребують перегляду підходів до підготовки фахівців у вищій школі та моніторингу ефективності здійснюваних заходів. Із часу приєднання до Болонського процесу

та світового освітнього простору в системі освіти України відбуваються корінні зміни, спрямовані на досягнення головної мети – забезпечення високої якості освіти. Суттєвим у цьому є готовність фахівців удосконалювати свої знання, набувати відповідні компетенції, у тому числі й компетенції щодо здоров'язбереження, адже успішна професійна діяльність майбутніх фа-

хівців суттєвим чином зумовлена перш за все наявністю міцного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які опирається автор. Теоретичні засади проблеми здорового способу життя досліджували: Г.Л. Апанасенко, І.Д. Бех, В. Бобрицька, Г. Богатирьова, Ю. Гавриленко, А. Галімов, Д.Д. Венедиктов, В.І. Вернадський, Т.Є. Бойченко, Л.Н. Пиріг, І.Н. Смирнов, С. Шош, Т. Готі, М. Мардашвілі, А.М. Чернух, та ін.

Мета статті (постановка завдання) є дослідження теоретичних і практичних аспектів формування компетенцій здоров'язбереження майбутнього фахівця у процесі його професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Учені довели, що здоров'я відображає якість пристосування організму до умов зовнішнього середовища і представляє підсумок процесу взаємодії людини і довкілля; сам стан здоров'я формується в результаті взаємодії зовнішніх (природних і соціальних) і внутрішніх (спадковість, стать, вік) чинників. Причому, здоров'я розглядається як інтегративна характеристика особистості, що охоплює як її внутрішній світ, так і усю своєрідність взаємин з оточенням, і включає в себе фізичний, психічний, соціальний і духовний аспекти; як стан рівноваги, балансу між адаптаційними можливостями людини і постійно мінливими умовами середовища. Цікавими є наукові роздуми Е.А. Клімова щодо сутності і значення здоров'я у професійній діяльності майбутніх фахівців. Учений зазначає, що здоров'я людини можна розглядати як інтегральну характеристику, що відображає її фізичний, психічний, соціальний і духовний аспекти діяльності; стан рівноваги та балансу між адаптаційними можливостями людини і постійно мінливими умовами оточення. Причому, здоров'я людини є засобом повної реалізації особистісного потенціалу людини, у тому числі й у певній галузі діяльності. Суттєвим у цьому є формування відповідної системи ціннісних орієнтирів особистості. Розглядається також і поняття професійного здоров'я, яке певною мірою інтегрує складні взаємини людини із професійним середовищем і є чинником узгодженості соціальних потреб суспільства і можливостей людини в умовах професійної діяльності [1, с. 5].

Майбутні фахівці є однією із найбільш уразливих верств населення, яку можна віднести до групи підвищеного ризику, що характеризується, насамперед, низьким рівнем фізичної активності, необізнаністю із медичними, санітарно-гігієнічними засадами ведення здорового способу життя, психологічними засадами міжособистісного спілкування у соціальному і професійному середовищі. У сучасних умовах життєдіяльності особливу загрозу життю молоді становить ВІЛ-інфекція, що викликає не тільки тяжкі демографічні наслідки, але й серйозні соціально-економічні втрати – скорочення трудових ресурсів і, як наслідок, зниження продуктивності праці і темпів економічного розвитку. Нерідко це відбувається через відсутність знань щодо шляхів передачі ВІЛ і методів захисту, шкідливості вживання ін'єкційних наркотиків як основного шляху інфікування ВІЛ-

інфекцією в Україні. Вживання алкоголю в поєднанні з іншими ПАВ посилює тяжкість наркотичного сп'яніння і провокує різні форми ризикованої й асоціальної поведінки щодо ВІЛ-інфекції. Установлено, що недолік інформації і невірне сприйняття проблеми ВІЛ/СНІДУ є основними чинниками стрімкого розвитку епідемії [5; 6].

Результати наших досліджень засвідчили, що в навчальних закладах форми навчально-виховної діяльності не повною мірою враховують зміни в системі мотивів молоді щодо вибору сфери дозвілля, визначення відповідних форм виховної роботи у забезпеченні здорового способу життя, зокрема профілактики шкідливих звичок і залежностей. Нами встановлено, що форми навчально-виховної роботи із молоддю ще не достатньо орієнтуються на аналіз індивідуальних проблем і ситуацій особистості, діагностику індивідуального здоров'я та психологічного стану майбутніх фахівців, розробку відповідних програм формування ціннісних орієнтирів, корекцію особистісних характеристик і установок щодо формування компетенцій здоров'язбереження, насамперед:

- відсутня стійка мотивація до здорового способу життя;
- переважна частина молоді страждає серйозними порушеннями щодо дотримання принципів, норм і правил ведення здорового способу життя;
- не здійснюється системний контроль за станом фізичного і психічного розвитку і здоров'я майбутніх фахівців;
- не існує комплексної цілеспрямованої системи здоров'язабезпечення;
- має місце низький рівень усвідомлення особистісної відповідальності за власне здоров'я [6].

Аналізуючи вищезазначене, можна стверджувати про те, що має місце певне відставання освітньої системи від об'єктивних потреб суспільства і особистості, не проводиться системна діагностика стану здоров'я молоді, аналіз реалізації принципів здорового способу життя особистості, її толерантності до вирішення соціальних і професійних проблем. При цьому є низьким рівень просвітницької і профілактичної роботи щодо здоров'язбереження, профілактики шкідливих залежностей. Ще достатньо вивчені проблеми щодо формування здорового способу життя сучасної молоді, зокрема, ціннісних орієнтацій особистості у збереженні та відновленні здоров'я, проблем, які стосуються розвитку потреби позитивного міжособистісного спілкування у вирішенні соціальних і професійних проблем майбутніх фахівців.

Усе це свідчить про те, що недостатньо досліджено процес формування в майбутніх фахівців компетенцій здоров'язбереження і профілактики шкідливих залежностей, а тому вищезазначена проблема є актуальною освітньою проблемою. Метою нашого дослідження є вивчення стану проблеми формування компетенцій здоров'язбереження, окреслення найбільш значимих компетенцій здоров'язбереження для майбутніх фахівців у соціальному і професійному середовищі.

Розглянемо дещо конкретніше вищезазначену проблему. А. Зимня визначає компетенції здорового способу життя, знання небезпеки куріння, алкоголізму, наркоманії, СНІДУ; знання і дотримання правил особистої гігієни, побуту; фізичну

культуру людини, свободу і відповідальність вибору способу життя [3, с. 21]. Н.С. Лопаєва визначає здоров'язберігаючу компетенцію випускника ВНЗ як: «здатність володіти засобами самостійного, методично правильного використання методів фізичного виховання та зміцнення здоров'я, готовність до досягнення належного рівня фізичної підготовленості для забезпечення повноцінної соціальної та професійної діяльності [5]».

А.В.Хуторський представляє здоров'язберігаючі компетенції в діяльній формі:

- позитивно ставитися до свого здоров'я, володіти способами фізичного самовдосконалення, емоційної саморегуляції, самопідтримки й самоконтролю;
- знати і застосовувати правила особистої гігієни, уміти піклуватися про власне здоров'я, особистісну безпеку, володіти способами надання першої медичної допомоги;
- володіти елементами психологічної грамотності, статевої культури і поведінки;
- мати різноманітня рухового досвіду і вміння використовувати його в масових формах змагальної діяльності, в організації активного відпочинку і дозвілля;
- знати фактори позитивного впливу здорового способу життя на загальний стан організму;
- уміти підбирати індивідуальні засоби і методи для розвитку своїх фізичних, психічних і особистісних якостей [3, с. 6].

Аналізуючи вищезазначене можна стверджувати, що для майбутнього фахівця є притаманною здоров'язберігаюча компетентність, яка може розглядатися як інтегральна сукупність компетенцій здоров'язбереження особистості щодо її здатності і готовності до здоров'язберігаючої діяльності у соціальному і професійному середовищі. Варто наголосити, що важливим у цьому є готовність до вдосконалення резервних можливостей організму щодо виконання соціальних і професійних функцій людини незалежно від політичних, економічних і соціально-психологічних ситуацій, орієнтуючись при цьому на формування, збереження і зміцнення як індивідуального, так і професійного здоров'я.

Отже, до найважливіших методів, що застосовуються в оздоровчій освіті, відносяться активні (інтерактивні) методи, які створюють простір для активної діяльності. У центрі уваги знаходиться не програма, а особистість, її індивідуальний освітній процес. Метою виховання, при застосуванні цього методу, є розвиток індивідуальності особи в інтелектуальній, емоційній, а також суспільній і моральній сферах. Методи спрямовані на розвиток самостійного пошуку, ставлення питань, вираження власних думок, особистісну презентацію.

На основі аналізу вищевказаного нами визначено основні форми навчально-виховної роботи при формуванні компетенцій здоров'язбереження майбутніх фахівців, це: *профілактика* – попередження виникнення негативних явищ у поведінці майбутніх фахівців, розробка конкретних рекомендацій щодо формування відповідних програм виховання, навчання й особистісного розвитку.

Діагностика, яка передбачає виявлення найбільш важливих особливостей діяльності, поведінки та психічного стану майбутніх фахівців, які є основою в подальшому складанні плану осо-

бистісного розвитку майбутніх фахівців з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей.

Консультавання – надання допомоги та створення умов для розвитку особистості, здатності приймати самостійне рішення щодо поведінкових змін.

Розвивальна робота (індивідуальна та групова) – формування потреби в набутті відповідних знань і умінь щодо здоров'язбереження.

Корекційна робота – корекція особистісних характеристик щодо зміни поведінки та особистісних цінностей.

Просвітницька діяльність – формування потреби у психологічних знаннях, бажання використовувати їх в інтересах власного розвитку; створення умов для повноцінного особистісного розвитку на засадах дотримання відповідних принципів, передусім, аксіологічного, що виявляється в усвідомленому сприйнятті свого здоров'я як важливої людської цінності, переконаності в необхідності вести здоровий спосіб життя; гносеологічного, який пов'язаний з придбанням необхідних знань і умінь щодо пізнання особистісних потенційних здібностей і можливостей, інтересу до власного здоров'я та відповідних методик оздоровлення і зміцнення організму. Важливим є здоров'язберігаючий, який включає систему цінностей і установок, що формують систему гігієнічних навичок і умінь, необхідних для нормального функціонування організму та емоційно-вольовий, який уключає прояв психологічних механізмів – емоційних і вольових. Необхідно враховувати також екологічний та фізкультурно-оздоровчий принципи, які передбачають оволодіння способами діяльності, спрямованими на формування особистісно-важливих життєвих якостей, що підвищують загальну працездатність майбутніх фахівців.

Суттєвим у формуванні компетенцій здоров'язбереження є:

- створення санітарно-гігієнічних та оздоровчих умов збереження і зміцнення здоров'я майбутніх фахівців як на теоретичному етапі навчання так і в період практик;
- психологічна, медична просвітницька діяльність щодо здорового способу життя майбутніх фахівців;
- забезпечення сприятливого психоемоційного клімату в навчальному і професійному середовищах;
- профілактична робота щодо упередження в молоді шкідливих звичок і залежностей;
- підготовка майбутніх фахівців до ведення здорового способу життя, забезпечення відповідного рівня професійного здоров'я щодо ефективної праці в певній галузі професійної діяльності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Таким чином, аналізуючи вищевказане, ми робимо висновок, що формування компетенцій здоров'язбереження майбутніх фахівців це, насамперед, формування системи відповідних ціннісних орієнтацій і установок, активної життєвої позиції майбутніх фахівців, їх позитивної мотивації до саморозвитку та самовдосконалення, прийняття відповідальності за власне здоров'я і самореалізацію в соціальному і професійному середовищі. Особливого значення в цьому набуває організація навчально-виховного

процесу під час професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема вибір форм і методів навчально-виховної роботи стосовно реалізації принципів здорового способу життя, які можна розгляда-

ти як поєднання видів діяльності, що забезпечують, насамперед, відповідний рівень професійного здоров'я та оптимальну взаємодію індивіда з професійним середовищем.

Список літератури:

1. Доповідь про глобальну епідемію СНІДУ (2004 р.) / 4-а Глобальна доповідь. – ЮНЭЙДС, 2004. – 34 с.
2. Зимняя И. А. Социальная работа как профессиональная деятельность // Социальная работа / отв. ред. И. А. Зимняя. – Вып. 2. – М., 1992. – 51 с.
3. Зимняя И. А. Иерархическо-компонентная структура воспитательной деятельности // Воспитательная деятельность как объект анализа и оценивания / под общ. ред. И. А. Зимней. – М., 2003. – 251 с.
4. Лопаева Н. С. Воспитательная среда вуза в формировании здоровьесберегающих компетенций // Вестник ЧГПУ. – 2010. – № 10. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.cspu.ru/uchenomu/vestnik.html>
5. Павлов Ю. О. Теоретико-методологический аспект виховної роботи з упередження ВІЛ/СНІДу: зб. наук. праць. – Київ-Вінниця: ДОВ«Вінниця», 2009. – С. 117-123.
6. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты. Доклад на отделении философии образования и теории педагогики РАО 23 апреля 2002. Центр «Эйдос». [Электронный ресурс] – Режим доступа: WWW/eidos.ru/news/compet/htm

Чубатенко С.Ю.

Буковинский государственный медицинский университет

АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ У БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ КОМПЕТЕНЦИЙ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕЖЕНИЯ

Аннотация

В статье акцентировано внимание на том, что формирование компетенций здоровьесбережения будущих специалистов – это, прежде всего, формирование системы соответствующих ценностных ориентаций и установок, активной жизненной позиции будущих специалистов, их положительной мотивации к саморазвитию и самосовершенствованию, принятие ответственности за собственное здоровье и самореализации в социальном и профессиональной среде. Рассмотрены теоретические и практические аспекты формирования компетенций здоровьесбережения будущего специалиста в процессе его профессиональной подготовки.

Ключевые слова: формирование, воспитание, специалист, здоровый образ жизни, компетенции здоровьесбережения, мотивация, ценностные ориентации.

Chubatenko S.Yu.

Bukovina State Medical University

ASPECTS OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN THE FUTURE HEALTHCARE

Summary

In the article attention is focused on the fact that the formation healthcare competencies of future professionals – is, first, the formation of appropriate values and attitudes, active life of future professionals, their positive motivation for self-development and self-improvement, taking responsibility for their own health and fulfilment of social and professional environment. It's considered theoretical and practical aspects of competence healthcare future specialist during his training.

Keywords: formation, education specialist, a healthy lifestyle, healthcare competence, motivation, values.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 352.354

ВРАХУВАННЯ ІНСТИНКТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГРОМАДЯНИНА У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Варунків Л.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті представлено дослідження інстинктивного потенціалу громадянина в системі державного управління. Охарактеризовані прояви інстинктивної поведінки людини, які важливо знати та врахувати в системі державної служби. Проаналізовано схильність до типу діяльності державного службовця. Розглянуто державне управління з позицій системного підходу. Наголошено на врахуванні інстинктивних проявів у державній службі.

Ключові слова: державне управління, системний підхід, інстинкти, поведінка людини, система управління.

Постановка проблеми та її зв'язок з найважливішими науковими чи практичними завданнями. Покращення державної служби може бути досягнуто багатьма шляхами. Враховуючи, що у системі державної служби рішення приймаються та реалізуються людьми, то ми будемо розглядати людину, як об'єкт і суб'єкт державного управління. Людина успадковує при народженні багато вроджених факторів, таких як: групу крові, колір шкіри, волосся, тембр голосу, інноваційний потенціал, інстинкти, енергетичний потенціал та ін.

У пошуку шляхів підвищення результативності системи державного управління, усе частіше дослідники звертають увагу і на нетрадиційні сфери, зокрема на процеси, які не усвідомлюються людиною, у тому числі – на інстинкти, які серйозно впливають і на мотивацію людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблематики підвищення продуктивності діяльності у державній службі з урахуванням якостей людей.

Перш за все, треба відмітити загальні міркування таких видатних особистостей як: Н.А. Бердяєв, В.І. Вернадський, Л.Н. Гумилев, А. Камю, С. Керкегор, Ч. Ломброзо, Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше, П.П. Флоренський, А. Шопенгауер, К. Ясперс.

Проблеми врахування людського потенціалу пов'язані з дослідженнями таких науковців як К. Бакстер, Ж.-М. Денкен, К. Дойч, М. Дюверже, К. Лоуренс, С. Мейнваринг, Ч. Морріс, Ф. Рьодер, Л. Саністебан, М. Сейвард, С. Хантінгтон, Й. Шумпетер та ін.

В Україні та на пострадянському просторі відомі імена і сучасних науковців, як Е. Афонін, А. Білоус, Ю. Борисова, В. Гарбузов, В. Горбатенко, О. Донченко, О. Злобіна, О. Категоренко, І. Курас, В. Новак, В. Ребало, О.В. Радченко, О. Соловійов, А.І. Фет, Б. Цимбалістий, О. Чемшит, Ю. Шемшученко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, полягає в акцентуванні уваги на врахуванні вроджених особливостей людини (у нашому випадку, інстинктів та схильностей до певного виду діяльності) в системі державного управління, що потребує додаткового дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні та врахуванні таких вроджених характеристик людини, як інстинктів та схильностей до певного роду діяльності у системі державного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державне управління в людському суспільстві являє собою організуючий, спрямовуючий, координуючий та контролюючий вплив, діяння суб'єкта державного управління на об'єкт [4, с. 5, 6].

Управління людьми передбачає відношення «людина-людина». Це – соціальне управління. Його різновидом є державне управління, що здійснюється державою через систему її органів.

Характеризуючи державне управління, необхідно передусім відзначити, що це підзаконна діяльність органів виконавчої влади, спрямована на практичну організацію нормального життя суспільства і забезпечення особистої безпеки громадян, створення умов для їх матеріального, культурного і державного розвитку [4, с. 6].

Держава являє собою складну соціально-економічну систему, яка потребує відповідної системи управління нею та персоналом, який має необхідні знання, уміння та навички.

Ядро держави, як системи складається з 4 елементів:

1. Влада, яка в свою чергу складається з трьох незалежних гілок державної влади: виконавчої, законодавчої та судової.

2. Громадяни які виконують функцію державного управління на всіх рівнях, тобто управлінці.

3. Громадяни, народ, який згідно з Конституцією України є носієм суверенітету та єдиним джерелом влади.

4. Ресурси, варто пам'ятати що ресурси є обмеженими а потреби постійно зростають [9, с. 4].

Це дуже узагальнена схема держави, як системи. Кожен з елементів можна деталізувати та доповнювати іншими елементами. Але оскільки державне управління в певній мірі орієнтується на людину, то даної схеми для досягнення поставленої нами мети, достатньо.

Однією з найбільш суттєвих тенденцій останніх десятиліть полягає у розвитку і вдосконаленні державного управління з системних позицій.

Ще на початку ХХ ст. О. Богданов чітко визначив ідеї системного підходу, названого ним «організаційною точкою зору», до аналізу будь-якого явища. Він писав, що прийняти організаційну точку зору означає вивчати будь-яку систему з погляду відносин, як усіх її частин, так і відносин її як цілого із середовищем, тобто з усіма зовнішніми системами [8, с. 59].

Особливо актуальним стало використання системного підходу у вивченні суспільних явищ та проблем. Цей підхід полягає у синтезі, тобто у поєднанні частин, виявленні системних властивостей, які притаманні всій системі. Об'єднання елементів в єдине ціле дає змогу системі виконувати певну функцію у надсистемі, зі здійсненням синтезу.

Отже, процес пізнання складних систем полягає у діалектичній єдності застосування процедур аналізу та синтезу [6, с. 73]. Саме системний підхід є поєднанням цих методів. Ефективність системного підходу залежить від характеру, які застосовуються загальносистемних закономірностей, що встановлюють зв'язок між системними параметрами.

Системний підхід дає змогу аналізувати проблему чи синтезувати необхідний об'єкт, спрямований на досягнення певної мети, у єдності всіх його складових, що безперервно взаємодіють як між собою, так і з зовнішнім середовищем. Він розглядає організацію як відкрити систему, що складається з певної кількості взаємопов'язаних підсистем. Перевага застосування системного підходу полягає в тому, що він дає змогу розглядати державне управління в єдності його складових, які нерозривно пов'язані з зовнішнім середовищем [9, с. 13].

Застосування системного підходу у державному управлінні забезпечує гарантований рівень безпеки особистості, суспільства й держави, тобто пріоритетні національні інтереси. [2, с. 4]. І тут мова може йти про використання системно-цілісного підходу.

Основними методами цього підходу при вивченні цілісної соціальної системи (особистість, соціальна група і суспільство) є: системно-інтегративний (виділення головного інтегративної якості, що забезпечує її цілісність); системно-структурний (розкриття специфіки її внутрішньої організації і взаємозв'язків її частин, в тому числі і зв'язків з більш загальним цілим, підсистемою якого вона виступає); системно-компонентний (аналіз її складу, кількісної та якісної характеристик компонентів, їх координації та субординації); системно-функціональний (виявлення її основних функцій як єдиного цілого); системно-генетичний (встановлення джерела її виникнення і формування); оціночно-параметричний (характеристика сучасного стану соціальної системи); еволюційно-прогностичний (визначення тенденцій і перспектив її розвитку і переходу на якісно новий рівень); соціально-ціннісний (виявлення структури соціально значущих цінностей, норм і відносин) [5, с. 38-39].

Будь-яку систему (у нашому випадку – державу) можна розглянути в єдності двох підсистем: з суб'єкта, який може бути представлений посадовою особою, яка приймає та затверджує управлінські рішення; а також з об'єкта державного управління. Об'єктом державного управлін-

ня може бути суспільство в цілому, колектив, окрема людина і т.п., на які спрямовані управління впливи і згідно яких контролюється діяльність суб'єктом управління.

Держава – це форма організації людей, об'єднаних для вирішення спільних проблем. Важливі науково-практичні завдання, що все більше постають перед суспільством будь-якої держави, призводять до необхідності створення такого алгоритму державного управління, який би дозволяв досягати ефекту від спільної діяльності громад та інституцій різних форм власності. Специфіка таких форм соціально-економічних відносин має формуватися з огляду на те, що людиною рухають не лише усвідомлені сили, а ще й неусвідомлені чинники, зокрема інстинкти, що створюють неусвідомлену мотивацію.

Треба прийняти до уваги, що людина народжується з:

анатомо-фізіологічною структурою, що відображає видові ознаки індивіда як представника людського роду (*Homo sapiens*): задатки мови, прямоходіння, мислення, трудової діяльності;

фізичними даними: зовнішні расові ознаки, особливості статури, конституції, риси обличчя, колір волосся, очей, шкіри;

фізіологічними особливостями: обмін речовин, артеріальний тиск і група крові, стадії дозрівання організму;

особливості нервової системи: будова кори головного мозку і його периферичних апаратів, своєрідність нервових процесів, що обумовлює характер і певний тип вищої нервової діяльності; інстинкти.

Вроджених факторів є безліч і їх неможливо всі врахувати, тому обмежимось лише інстинктами та схильністю до певних типів діяльності певних.

На сьогодні відомі численні дані, що мають відношення до поставлених проблем.

Так, наприклад, ще Н. Макіавеллі, аналізуючи мотивацію, приділяв увагу образу лідера-правителя, який різними засобами досягає політичних цілей, а Ф. Ніцше, солідаризуючись з Н. Макіавеллі, стверджував, що лідер має право ігнорувати мораль, а прагнення людини до лідерства – це прояв її «творчого інстинкту». [3, с. 36].

Втім, ніхто з них не згадує якості, які є неусвідомленими і впливають на прийняття рішень та створення мотиву для реалізації тієї чи іншої діяльності.

На сьогодні є загально визнаним, що людина народжується з набором сформованих природою інстинктів, якими вона користується у своїх вчинках і вподобаннях. Інстинкти підсвідомо «підказують», як потрібно діяти та відіграють важливу роль у житті особистості, позаяк і свідоме мислення і воля в їх найглибшій основі у значній мірі направляються ними.

Тому є усі підстави вважати, що інстинкти можуть впливати на діяльність людини як в напрямку збільшення її ефективності, так і в протилежному.

Зазначені дані не вичерпують інформаційний перелік праць у даному напрямку. Доцільно ще зазначити наукові доробки у напрямку досліджень впливу інстинктів, виконані відомими фахівцями А. І. Фетом [7, с. 5] та В. І. Гарбузовим.

Як зазначав А. Фет, «у людській природі є найстародавніший шар, що визначається інстинктами, тобто генетичною спадковістю».

Кожен інстинкт запускається своїми релізерами, які включають його, але які нам здебільшого невідомі і діють навіть при відсутності будь-яких видимих мотивів [7, с. 5].

У свою чергу, В.І. Гарбузов аналізуючи, систему інстинктів об'єднав їх у сім великих груп: самозбереження, продовження роду, альтруїстичний, дослідження, домінування, свободи і збереження гідності.

Зазначимо ще й той факт, що інстинкти та ризик тісно пов'язані. Саме схильність до ризику інстинктивно притаманна високоорганізованим живим організмам, зокрема людям. Це дозволяє розвиватися людській цивілізації, робити нові відкриття, ініціювати та реалізувати різні новації. Аналогічно, схильність до ризику дає змогу державі розвиватися та у більшості випадків адекватно відповідати на вимоги суспільства, що так само розвивається [1, с. 4].

Отже, інтерес до системи інстинктів людини у системі державного управління є цілком виправданим.

Інстинкти, як інші вроджені чинники впливають і на професійні схильності людини. При цьому доцільно згадати про шість типів схильностей до певної професійної діяльності, за Дж. Голандом (реалістичний, інтелектуальний, підприємницький, соціальний, артистичний та офісний), які так само є вродженими чинниками.

Нами були проведені дослідження на базі «Львівської політехніки» впродовж 2012–2015 рр., з використанням методик В.І. Гарбузова (для аналізу інстинктів), Дж. Голанда (для аналізу схильностей до різних типів діяльності), методами анкетування та спостереження. Загалом було досліджено понад 600 респондентів, серед яких студенти, аспіранти та викладачі, працівники промисловості. Опрацювання отриманих даних здійснювалося методами математико-статистичного аналізу із застосуванням комп'ютерного пакету SPSS (версія 20.0).

Обробка результатів засвідчила наявність значимих кореляційних зв'язків, що підтверджує доцільність проведених досліджень.

Зокрема встановлені деякі взаємозв'язки:

- змінна «Егофільний інстинкт» корелює зі змінною «Домінантний інстинкт», що є помірним зв'язком ($r = 0,301^{**}$) на рівні високої статистичної значущості ($p \leq 0,01$). Отже, чим більш у людини розвинений егофільний інстинкт, тим більше вона орієнтується на успіх, схильна до кар'єризму, має високі лідерські та організаторські задатки.

- Змінна «Реалістичний тип діяльності» корелює зі змінною «Соціальний тип діяльності», що є помірним, зворотним зв'язком ($r = -0,483^{**}$) на рівні високої статистичної значущості ($p \leq 0,01$). Отже, чим вище у людини розвинений реалістичний тип діяльності: люди реалістичного типу більш охоче роблять, чим говорять, вони наполегливі і упевнені в собі, в роботі віддають перевагу чітким і конкретним вказівкам, тим нижче розвинений соціальний тип діяльності: для них характерний хороший мовний розвиток, жвава міміка, інтерес до людей, готовність прийти

на допомогу. І навпаки. Це пояснюється тим, що дані типи професійної діяльності є протилежними один одному.

- Змінна «Дослідницький інстинкт» корелює зі змінною «Соціальний тип діяльності» що є слабким зв'язком ($r = 0,301^{*}$) на рівні статистичної значущості ($p \leq 0,05$). Отже, якщо людина має виражену схильність до дослідницької діяльності, до пошуку нового, самовіддана в реалізації творчих спрямувань, допитлива, є ймовірність того, що їй властивий хороший мовний розвиток, жвава міміка, інтерес до людей, готовність прийти на допомогу.

Варто зазначити, що у нашому дослідженні було враховано також енергетичний потенціал людини аналітичним методом. І виявили певні кореляційні зв'язки.

- Змінна «Енергетичний потенціал» корелює зі змінною «Альтруїстичний інстинкт», що є помірним зв'язком ($r = 0,285^{**}$) на рівні високої статистичної значущості ($p \leq 0,01$). Отже, можна очікувати, що чим у людини більший енергетичний потенціал, тим більше людина є альтруїстом, дбає про інтереси інших та про інтереси справи, забуваючи про себе.

- Змінна «Енергетичний потенціал» корелює зі змінною «Реалістичний тип діяльності», що є слабким зв'язком ($r = 0,206^{*}$) на рівні статистичної значущості ($p \leq 0,05$). Отже, чим у людини більший енергетичний потенціал, тим краще у людини виражені такі якості, як: прагнення більше робити, чим говорити, наполегливість і упевненість в собі, в роботі – надання переваги чітким і конкретним вказівкам.

- Таким чином, для різних типів професійної діяльності в системі державного управління було б доцільним враховувати як можливі прояви інстинктивної мотивації посадовців, так і приймати до відома вроджені схильності людей до різних типів діяльності.

Як приклад, за результатами проведених досліджень можна було б рекомендувати при професійному підборі враховувати рівні «інстинктивної присутності» для таких професій: політик та викладач (рис. 1 та 2).

Інстинктивний потенціал викладача

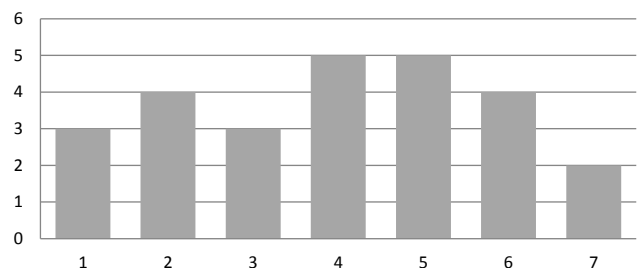

Рис. 1. Загальний вигляд розподілу рівнів інстинктів для професії викладача (де, 1 – егофільний інстинкт, 2 – генофільний інстинкт, 3 – альтруїстичний інстинкт, 4 – дослідницький інстинкт, 5 – доміантний інстинкт, 6 – дигнітофільний інстинкт, 7 – лібертофільний інстинкт)

Множина інстинктів завжди складається, у загальному випадку, з трьох підмножин: тих, які утворюють «сприяючу» мотивацію, тих, які

утворюють «гальмівну» мотивацію, і тих, які у кожному конкретному випадку, є нейтральними.

В результаті досліджень ми створили усереднену характеристику викладача і політика.

Згідно методики В.І. Гарбузова рівень інстинктів визначається за п'яти бальною шкалою.

Інстинктивний потенціал політика

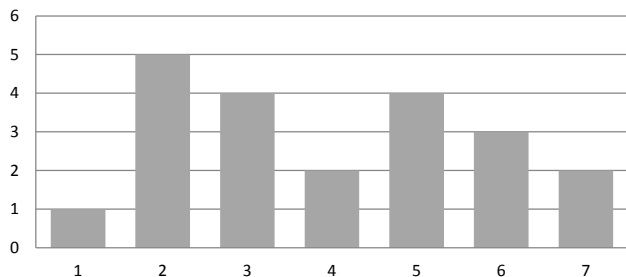

Рис. 2. Загальний вигляд розподілу рівнів інстинктів для професії політика (де, 1 – егофільний інстинкт, 2 – генофільний інстинкт, 3 – альтруїстичний інстинкт, 4 – дослідницький інстинкт, 5 – доміантний інстинкт, 6 – дигнітофільний інстинкт, 7 – лібертофільний інстинкт)

Треба пам'ятати, що склад компонентів значених підмножин інстинктів у кожному конкретному випадку може змінюватися, позаяк при зміні програми діяльності людини та її задач ті ж самі інстинкти можуть підсилювати загаль-

ну мотивацію до цього, можуть зменшувати, а можуть і бути нейтральними!

Дані професії згідно методики Дж. Голанда належать до соціального типу, і для них характерна робота з людьми, що передбачає наявність вмінь розбиратися в поведінці людей і навчати інших. Робота вимагає постійного особистого спілкування з людьми.

Згідно зазначеному, державний службовець реалізує соціальний тип діяльності, для якого є характерними хороший мовний розвиток, жвава міміка, інтерес до людей, готовність прийти на допомогу.

Отже, виходячи з вище сказаного, для кожної професії (навіть тих, які входять до одного типу діяльності) потрібний специфічний набір інстинктивних проявів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Згідно з результатами проведених досліджень, можна зробити висновки, що знання про рівні вроджених чинників (зокрема, інстинктів та схильності до різних типів трудової діяльності) для працівників системи державного управління є досить важливими, позаяк з використанням такої інформації державний службовець зможе покращити ефективність своєї діяльності.

Таким чином, з використанням системного підходу, краще аналізувати проблеми, синтезувати необхідні об'єкти управління, а також досягати поставленої мети, у єдності всіх складових, що безперервно взаємодіють як між собою, а також і з зовнішнім середовищем.

Список літератури:

1. Качинський А. Б., Кальниш Ю. Г. Сучасні політико-управлінські концепти стратегічного розвитку // Актуальні проблеми внутрішньої політики: Наук. журн.: Дод. до Вісн. НАДУ / Ред. кол. під кер. О. О. Рафальського. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – Вип. 2. – 66 с.
2. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития. – Сумы: «Университетская книга», 2003. – 288 с.
3. Новаченко Т. В. Архетипова парадигма керівника в державному управлінні: монографія / Т. В. Новаченко; за наук. ред. Е. А. Афоніна; Національна академія державного управління при Президентові України; Українське товариство сприяння соціальним інноваціям. – Ніжин-Київ: Видавець Лисенко М. М., 2013. – 320 с.
4. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління: Навч. посіб. / Н. Р. Нижник, О. Машков. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 160 с.
5. Орлова В. В., Ларионова А. В. Особенности структуры личностного потенциала инновационно активных студентов г. Томска: системно-целостный подход // Философия. Социология. Политология: Вестник Томского государственного университета – Томск, 2013. – № 1 (21) – 43 с.
6. Скуратівський В. А. Соціальні системи та соціологічні методи дослідження: навч. посіб. / В. А. Скуратівський, М. Ф. Шевченко. – К.: Вид-во УАДУ, 1998 – 200 с.
7. Фет А. И. Инстинкт и социальное поведение / А. И. Фет – Новосибирск: ИД «Сова». – 2008. – 34 с.
8. Фоміцька Н. В. Теорія систем для менеджерів: навч. посіб. / Н. В. Фоміцька, В. В. Єганов. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2013. – 248 с.
9. Чернов С. І. Текст лекцій з дисципліни «Державне та регіональне управління» (для студентів 2 курсу на пряму підготовки 6.030601 «Менеджмент» денної форми навчання) / С. І. Чернов, М. М. Новікова, С. О. Гайдученко; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Х.: ХНУМГ, 2014. – 140 с.

Варункив Л.В.

Национальный университет «Львовская политехника»

УЧЕТ ИНСТИНКТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА ГРАЖДАНИНА В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

В статье представлено исследование инстинктивного потенциала гражданина в системе государственного управления. Охарактеризованы проявления инстинктивного поведения человека, которые важно знать и учитывать в системе государственной службе. Проанализированы склонность к типу деятельности государственного служащего. Рассмотрены государственное управление с позиций системного подхода. Отмечено учете инстинктивных проявлений в государственные службе.

Ключевые слова: государственное управление, системный поход, инстинкт, поведения человека, система управление.

Varunkiv L.V.

National University «Lviv Polytechnic»

CONSIDERING THE POTENTIAL OF INSTINCTIVE CITIZENS IN PUBLIC ADMINISTRATION

Summary

This article examines study of the instinctive human potential in public administration. We characterize instinctive manifestations of human behaviour that are important to know and respect in the public service. We analyzed susceptibility to type of public servant. We consider governance of the system approach. It's emphasized on account of instinctual manifestations in the public service.

Keywords: the public administration, a systematic approach, instinct, human behaviour, system of administration.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 316.773.4:78.01(477)

ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ Й СПРИЙМАННЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ В КОНЦЕРТНОМУ ТРИПТИХУ «В ІСПАНСЬКОМУ СТИЛІ» АНАТОЛІЯ БІЛОШИЦЬКОГО

Бензюк О.О.

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

В роботі аналізуються засоби створення та сприймання художнього образу – асоціація та емпатія – на матеріалі концертного триптиху українського композитора Анатолія Білошицького «В іспанському стилі», створеному під враженням від особистості Ф.-Г. Лорки та його творчості. Стверджується «емпатичний зв'язок» композитора та поета, а асоціативний рід композитора допомагає створити лорківську «музичну карту». Асоціативний та емпатійний «ряд» композитора віддзеркалюється кризь призму мистецького світобачення Ф.-Г. Лорки, створюючи складну різнорівневу площину. Саме вона визначає екзистенційно-філософську ємкість твору, прогнозуючи поліваріантні образно-сміслові параметри індивідуального сприйняття реципієнта.

Ключові слова: асоціація, емпатія, уява.

Актуальність проблеми. Етичне, психологічне, естетичне підґрунтя світовідношення є детермінантою художньої творчості, водночас творчість спонукає людину до розширення, поглиблення розуміння якоїсь суті, спираючись на своє світовідчуття, світорозуміння і світовідношення. Як відмічає Л. Левчук, «кожний художній образ завжди несе в собі відтінок суб'єктивного світу митця» [5, с. 14]. Світовідношення Анатолія Білошицького (1950-1994) – українського композитора, виконавця диригента і педагога – було «песимістичним», а сам композитор був тією людиною, що «бачить серцем». Саме такий тип світовідчуття і спонукає творити.

Ступінь розробленості. Творчості А. Білошицького присвячені роботи К. Герасимовської, В. Реді, М. Давидова, В. Самітова, Ж. Кліменко, А. Сташевського, С. Борисової, О. Литвинова та ін. Віддаючи належне усім авторам, все ж зауважимо, що творчість митця, зокрема, його концертний триптих «В іспанському стилі» **вперше** стає предметом культурологічного дослідження.

Мета роботи: розглянути засоби створення й сприймання художнього образу в концертному триптиху «В іспанському стилі» українського композитора Анатолія Білошицького

Виклад основного матеріалу дослідження. Музичний образ (як втім і художній образ взагалі) є емоційним результатом споглядання та переживання реципієнтом явищ життя, а відтак, як ми вже зазначали, відбиттям ставлення людини до дійсності. Феномен музики можна назвати особливим видом філософського пізнання світу – музичною гносеологією, а також предметом морально-філософського аналізу людської душі, тобто етико-моральною гносеологією. Згідно філософської позиції античності, музика вкорінена в структурі Буття, а естетична теорія є частиною космографії, адже Космос створений за законами мистецтва. У добу Середньовіччя та Відродження з'являється аналогія божественної та людської творчості, що в решті решт з часом призведе до

секуляризації і суб'єктивізації художньої творчості, до думки про те, що художник творить власний світ. А власний світ – трансцендентний і в ньому багато що залежить від світовідношення, яке включає в себе світовідчуття та світорозуміння. Безперечно, світовідчуття, так би мовити будується на асоціаціях, асоціативних зв'язках.

Словник іноземних слів пропонує наступне визначення поняття «асоціація» – (від лат. associatio – з'єднання) – зв'язок, що утворюється, виникає за певних умов між двома або більше психічними утвореннями – відчуттями, сприйняттями, уявленнями, ідеями і т.п. [1, с. 57]. Слід зазначити, що асоціація – це спосіб досягнення художньої виразності, заснований на виявленні зв'язку чуттєвих образів, що виникають у процесі безпосереднього відображення дійсності, з уявленнями, що зберігаються в пам'яті або закріплені в культурно-історичному досвіді людської життєдіяльності. Зауважимо, що проблемі асоціації у творчості, в тому чи іншому аспекті, присвячено багато наукових праць, як зарубіжних, так і українських науковців різних поколінь (Г.В.Ф. Гегель, Р.Дж. Коллінгвуд, Б. Асаф'єв, Є. Басін, Ю. Борев, М. Бровко, Л. Виготський, О. Воеводін, І. Живоглядова, А. Золкін, М. Каган, Л. Левчук, В. Личковах, О. Лосев, С. Медник, Л. Мізіна, В. Мовчан, В. Назайкінський, Г. Овсянкіна, О. Оніщенко, В. Панченко, О. Павлова, О. Поліщук, В. Суханцева, І. Фарман, Ю. Юхимик та ін.).

Усі теоретики сходяться на тому, що уява, підкріплена асоціативними зв'язками, асоціативним полем мислення, активізує творчий процес, що суть творчості полягає у здатності долати стереотипи на кінцевому етапі розумового синтезу і в широті поля асоціацій. Відомо, що митець мислить асоціативно. Життєві та художні асоціації, а також уява, з якою вони взаємопов'язані, тісно взаємодіють в процесі створення (так само, як і сприйняття) творів мистецтва. Зауважимо, що художні асоціації залежать від досвіду, зо-

крема естетичного досвіду, адже виникнення художнього образу, так би мовити, підштовхується асоціативними зв'язками і «достворюється» досвідом, знанням, вмінням, а також, безперечно, уявою. Зауважимо, що ґрунтовний аналіз проблеми естетичного досвіду представлений в роботі українського естетика О. Павлової «Онтологічний статус естетичного досвіду», в якій авторка, зокрема, наголошує, що естетичний досвід є «не просто одним з різновидів досвіду взагалі, а стає формою акумуляції енергії культуротворення, (а не лише досвідом однієї з форми культури, яким є мистецтво). Естетичний досвід забезпечує цілісність форм культуротворення при переході від традиції до інновації, оскільки інтегративна єдність людських здібностей є не просто регулятивною ідеєю західного типу цивілізації, а реальним процесом цілісного самоствердження людини у генезі чуттєвої культури» [8, с. 251].

Ще один момент на якому необхідно акцентувати увагу: «сприйняття та естетична оцінка образно-емоційного змісту музичного твору (*і будь-якого художнього твору взагалі* – О. Б.), а також форми його втілення пов'язані з процесом емпатії (від гр. *empathia* – співпереживання), який Є. Басін визначає як уявне перенесення себе в думки, почуття і дії іншого» [4, с. 82]. Емпатія передбачає здатність займати позицію іншого, розуміння почуттів, думок і установок іншої людини, не отождолюючи себе з переживанням іншого індивіда.

Проблемі емпатії у тому чи іншому аспекті присвячені роботи багатьох дослідників, починаючи від Античності і до сьогодення (Арістотель, Д. Гюм, А. Сміт, Т. Рід, Т. Ліппс, Е. Тітченер, В. Дільтей, В. Вундт, І. Кант, Ф. Шиллер, Г. Т. Фехнер, В. Воррінгер, З. Фрейд, К.-Г. Юнг, Р. Арнхейм та ін.). Ця проблема не залишилась і поза увагою російських (С. Афанасьєв, Є. Басін, Л. Виготський, Є. Гуренко, В. Крутоус, Д. Леонтьєв, В. Сухомлінський) та українських дослідників (В. Гриценко, І. Зубавіна, Н. Жукова, Л. Журавльова, Т. Голуб, О. Комаровська, Л. Левчук, В. Личкова, Т. Матюх, Ю. Невська, О. Оніщенко, Р. Шульга та ін.).

Як відмічає Т. Голуб, в основі терміну «емпатія» лежить німецьке слово *einfulhing* – «проникнення», в 1885 р. застосоване німецьким психологом Теодором Ліппсом у зв'язку з психологічною теорією впливу мистецтва. Саме ним було вперше розглянуто дане явище в контексті проблеми творчості, зокрема мистецтва. На думку Т. Ліппса, емпатія – це особливий психічний акт, при якому людина, сприймаючи предмет, проектує на нього свій емоційний стан, відчуваючи при цьому позитивні чи негативні естетичні переживання.

Згодом цей термін вводить у науковий обіг американський психолог Е. Тітченер, «об'єднавши два поняття «проникнення» та «симпатія» [2, с. 93]. Як зазначає Є. Басін, поняття емпатії за своїм змістом є багатшим, ширшим за поняття «проникнення», воно може бути виражено терміном «одухотворення». Таким чином, емпатичні процеси це компоненти, що одухотворяють ставлення людини до об'єктів. Невідоме, незрозуміле стає ближче і зрозуміліше людині, якщо до нього додається міра вже відомого і зрозумілого їй. У ролі такої міри, за Є. Басіним, часто виступає

її власний досвід – досвід людських проникнень, уявлень, осмислених дій, який вона мимоволі переносить на оточуючу її об'єктивну реальність.

Важливим у цьому контексті: переживання не пробуджуються художнім витвором, а привносяться в нього. За висловом В. Сухомлінського, емпатія проявляється в тих емоційних ситуаціях, коли людина серцем відчуває найтонші порухи серця іншої людини і відповідає на них власними душевними рухами. Отже, безперечним виявляється те, що асоціація та емпатія є засобами створення і сприймання художнього образу, зокрема музичного.

Наразі, повертаючись, до творчості А. Білошицького, зауважимо, що інтерпретація концертного триптиху «В іспанському стилі», написаного під враженням від особистості Ф.-Г. Лорки та його творчості, потребує розгляду та аналізу твору в контексті питання засобів створення і сприймання художнього образу – емпатії та асоціації.

Як відомо, аспект відображення художніх образів засобами музичного мистецтва є одним із найскладніших завдань, і не менш складним є аналіз особливостей музичної образності, відбиття у ній «процесуальності Буття» (вираз українського естетика В. Суханцевої), виявлення умов, так би мовити «переходу акустичної хвилі у сферу музичного, тобто художнього та смислового оформлення звучання» [10, с. 14]. Музично-драматургічна архітектура ґрунтується на поліваріантності композиційного застосування різних звукових співвідношень, кожне з яких набуває певного смислового значення, в залежності від конкретики інтонаційно-ситуаційного контексту, відповідного різноманітним емоційним переживанням.

Вказані звукові співвідношення (музично-образні комплекси), – процесуально актуалізовані в екзистенційно-смислових координатах мистецького часу і простору, – прогноують неповторну багатомірність емоційно-психологічного переживання музичної інформації, рівень сприйняття якої залежить від специфіки індивідуального осягнення рецепіентом музично-образних смислів та асоціацій. З огляду на це, важливо враховувати, що «...текст музичного твору постає не лише у вигляді матеріального втілення авторського задуму, але і як носій тієї ідеальної інформації – текста-смислів «розпаковка» яких буде належати не лише автору, але також виконавцю-інтерпретатору і слухачу» [9, с. 74].

Така інтерпретаційно-семантична багатоманітність мистецького виміру переконує в тому, що «...осмислення художнього твору, так само як і акт його першотворення, завжди є особистісне розуміння-відчуження» [7, с. 189]. У цьому контексті, особливий інтерес (як, зрештою, й неабияку трудність) становлять для дослідника музичні твори, образна драматургія яких ґрунтується на перегині декількох інтонаційно-лексичних ареалів та пов'язаних з ними культурно-мистецьких традицій. До цієї категорії слід віднести один з найпопулярніших інструментальних творів відомого українського композитора другої половини ХХ ст. А. Білошицького, коротке, але напрочуд змістовне життя якого, й саме, мимоволі, нагадує незакінчений мистецький задум. До того ж, можна стверджувати, що і для Ф.-Г. Лорки, і для

А. Білошицького «на початку була музика» як початок мистецтва, що народжується з вічної взаємодії – музики творчої особистості та музики, яка звучить в глибині народної душі.

Отже, як вже зазначалось, концертний триптих «**В іспанському стилі**» (1986 р.)¹ виник в уяві композитора під враженням від творчості славетного іспанського поета, драматурга, художника і музиканта Федеріко-Гарсія Лорки (1898–1936), життя якого, сповнене революційних бунтарських поривів і геніальних мистецьких осянь, трагічно обірвалося на початку громадянської війни в Іспанії.

Зауважимо, що Ф. Г. Лорка був талановитим гітаристом, учасником багатьох музичних вечорів, до того ж поет приділяв велику увагу збереженню фольклору. Шукати, записувати й обробляти народні наспіви було для Лорки потребою. За закоханість у фольклор друзі напівжартома називали його «фольклористом» [3, с. 24]. Отже, збираючи, записуючи і виконуючи народні пісні, він об'єднував в своїй особі поета, композитора та співака. Біографічно-хронологічна проекція, пов'язана з особистістю Ф.Г. Лорки, викликає образно-смысловий, асоціативний ряд, спонукаючи розглянути, насамперед, аспект взаємодії вербально-текстового та музичного планів, адже саме в площині їх віртуального перетину формується мистецька реальність триптиху А. Білошицького як цілісного художнього феномену. У цьому творі навіть можна говорити про (мовою З. Фрейда) «емпатичний зв'язок» композитора з поетом, адже в даному випадку цілком справедливим буде твердження, що власний світ переживань А. Білошицького завжди залишається з ним, але поряд з цим він відтворює внутрішній світ Іншого – Ф.-Г. Лорки – і співчутливо переживає його, ніби «наповнюючи матрицю почуттів іншого «кров'ю своєї душі» [2, с. 94], оживляючи його своїм даром.

Можна стверджувати, що осягнення мистецтва містить в собі спів-буття, ототожнення свого «Я» з іншим реальним або уявним «Я». В даному випадку – «Я» А. Білошицького та «Я» Ф.Г. Лорки. Також, на наш погляд, завдяки емпатії, що виконує кілька функцій, а саме: співтворчість, співучасть, співпереживання, наслідування, – відбувається так би мовити, вживання А. Білошицького в художній образ Іспанії, образний світ й світовідчуття Ф.Г. Лорки. Це виразно засвідчують особливості циклу, зокрема його формотворення. Структура триптиху, як і, пов'язана з нею, специфіка музично-драматургічного розвитку, дає підстави трактувати його як розгорнуту в мистецькому часі і просторі музичною фреску, що складається з трьох окремих сюжетно-образних композицій (своєрідних сюжетних ланок), кожна з яких спрямована на висвітлення певного емоційного настрою, обумовленого специфікою назви та наведеного до неї епіграфу, що асоціюється з тим чи іншим настроєм, адже будь-який художній образ опосередкований асоціативними зв'язками, які розширюють його (образу) можливості, допомагають розкрити чи, навпаки, закласти підтекст. Звідси – багатошаровість художнього образу, яка

потребує інтенсивної асоціативної праці не тільки автора, а й – у більшому ступені – реципієнта.

Епіграфом до кожного з розділів твору композитор обирає окремі строфи з різних поезій Федеріко Гарсія Лорки. Це, з одного боку, засвідчує особливий особистий пієтет А. Білошицького перед творчістю славетного іспанського майстра, «симпатичного, любовного» ставлення до об'єкта, «симпатичного співпереживання» (термін М. Бахтіна), а також спродукованої А. Білошицьким, найсильнішої емоційної реакції. З іншого, – вказує на свідоме прагнення автора надати власному задуму ознак чіткої програмності, в межах якої формується мистецька «система координат», що окреслює образно-смыслові орієнтири на шляху від авторської ідеї до її виконавської, а згодом, і слухачької інтерпретації.

З огляду на це, особливого значення набуває та обставина, що творчий задум А. Білошицького не обмежується якимось одним певним хронологічним та образно-семантичним ареалом. В ньому виразно простежуються одразу декілька різних джерел вербально-текстової та музичної образної символіки, частина з яких хронологічно сфокусовані в площину поетичних образів Ф.-Г. Лорки, а частина в проекцію індивідуально-особистісного осягнення та філософського узагальнення, актуалізованого на перетині декількох характерних інтонаційно-лексичних площин. При цьому, необхідно підкреслити, що А. Білошицький свідомо уникає будь-яких цитувань автентичного іспанського мелосу, створюючи досконалу стилізовану модель квазі-іберійського інтонаційного колориту, здатну втілити у собі «музичну карту» Іспанії.

Цілком можливо, що композитор керувався при цьому міркуваннями самого Ф.-Г. Лорки, котрий, аналізуючи іспанський фольклор у своїй лекції, присвяченій дослідженню коліскових пісень (1928 р.) висловив надзвичайно цікаву думку, що можна скласти мелодичну карту Іспанії і за нею спостерігати, як стираються кордони провінцій, як відбувається коловорот життєвих соків під час вдиху і видиху пір року. І розрізнити ту міцну основу, що скріплює іберійську мозаїку [6, с. 323]. З огляду на висловлену думку Ф.-Г. Лорки, видається цілком логічним, що А. Білошицький в своєму творі використовує в різноваріантних поєднаннях універсально-типологічні елементи метро-ритмічної формульності та ритмо-інтонаційного комплексу які, вочевидь, за задумом митця, мали спровокувати за допомогою слухового музичного досвіду реципієнтів на виникнення в їх свідомості певних асоціацій та ейдетично-смыслових алюзій з різними аспектами автентичного іспанського пісенно-танцювального фольклору.

Композитор ніби прагне відтворити у своєму триптиху Лорківську «музичну карту» Іспанії. Ця гіпотеза аргументовано підтверджується авторськими ремарками А. Білошицького, які створюють в партитурі, так би мовити, музично-топографічну «прив'язку» до певної іспанської місцевості, і зокрема до провінцій, що біографічно пов'язані з дитинством і юністю Ф.-Г. Лорки та його малою Батьківщиною – Андалузією, зокрема містами Фуенте-Вакерос, Севілья, провінцією Гранада. З огляду на це, показово, що у Перший

¹ Твір існує в декількох редакціях: для домри, баяна, акордеону (опублікований німецьким видавництвом «INTERMUSIK SCHMULING»: атрибутований у німецькомовному транскрибованому перекладі як «Im spanisch stil»).

частині триптиху, що так і називається «Андалузія», і особливо, у Другій, сюжетно пов'язаній з попередньою, композитором використовуються стилеві ознаки характерних для південних місцевостей пісенно-танцювальних жанрів, зокрема *хабанери (habanera) та малагенї (malagueña)*.

Не менш важливим є також залучення композитором характерних лексично-жанрових елементів, притаманних танцювальній традиції *фламенко*, на основі якої композитор вибудовує заключну частину «Тріана» – фінал усього триптиху. Поряд з цим, для стильового врівноваження різних аспектів музичної драматургії композитор застосовує також лексичні ознаки жанру *хоти (jota)*, генетично пов'язаного з іншими районами Іспанії – Арагоном, Валенсією, Наваррою, що вочевидь свідчить про прагнення композитора підкреслити значення творчої спадщини Ф.-Г. Лорки як загальноіспанського, а ширше європейського культурного феномену.

Висновки. Наведені міркування переконливо засвідчують, що триптих А. Білошицького репрезентує напрям мистецьких пошуків, спрямо-

ваних в площину свідомого жанрово-стильового переосмислення інтонаційно-ритмічного та ладо-гармонічного досвіду автентичного іспанського мелосу з притаманним йому унікальним поєднанням імпровізаційно-спонтанної інструментальної та хореографічної інтонаційної емблематики. Її образно-сміслова сутність віддзеркалює неповторний східний «іспансько-мавританський» колорит, який так багатогранно простежується в творчості І. Альбеніса, М. де Фалья, та інших видатних іспанських композиторів.

Аналіз концертного триптиху «В іспанському стилі» дозволяє стверджувати наявність в мистецькій концепції твору ознак багатовимірної мистецької реальності, в якій індивідуальне авторське світосприйняття А. Білошицького, його асоціативний та емпатійний «ряд», віддзеркалюється кризь призму мистецького світобачення Ф.-Г. Лорки, створюючи складну різнорівневу площину. Саме вона визначає екзистенційно-філософську ємкість твору, прогнозуючи поліваріантні образно-сміслові параметри індивідуального сприйняття реципієнта.

Список літератури:

1. Ассоциация // Словарь иностранных слов – М.: Русский язык, 1982 – С. 57.
2. Басин Евгений Яковлевич, Крутоус Виктор Петрович. Философская эстетика и психология искусства. – М.: Гардарики, 2007 – 287 с.
3. Вайсборд Мирон Абрамович. Федерико Гарсиа Лорка – музыкант. – М.: Советский композитор, 1970. – 72 с.
4. Жукова Наталія Анатоліївна. Інтерпретація як компонент музичної творчості: естетичний аспект: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.08 – К., 2003 – 191 с.
5. Левчук Лариса Тимофіївна. У творчій лабораторії митця – К.: Мистецтво, 1978 – 133 с.
6. Лорка Федерико-Гарсиа. Лекции и выступления [пер. с исп. Н. Малиновской] // Избранные произведения в двух томах. – М.: Художественная литература, 1986. – Т. 2. – 461 с.
7. Лосев Александр Федорович. Форма – Стиль – Выражение [Сост. А. Тахо-Годи]. – М.: Мысль, 1995. – 944 с.
8. Павлова Олена Юріївна. Онтологічний статус естетичного досвіду – К.: ПАРАПАН, 2008 – 262 с.
9. Северинова Марина Юрьевна. Феномен мифа в тексте музыкального произведения // Київське музикознавство: текст музичного твору: практика і теорія: зб. наук. праць, КДВМУ імені Р. М. Глієра. – К., 2001. – Вип. 7. – С. 72-77.
10. Суханцева Виктория Константиновна. Музыка как мир человека. От идеи вселенной – к философии музыки – К.: Факт, 2000 – 176 с.

Бензюк А.А.

Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств

СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ И ВОСПРИЯТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА В КОНЦЕРТНОМ ТРИПТИХЕ «В ИСПАНСКОМ СТИЛЕ» АНАТОЛИЯ БИЛОШИЦКОГО

Аннотация

В работе анализируются средства создания и восприятия художественного образа – ассоциация и эмпатия – на материале концертного триптиха украинского композитора Анатолия Белошицкого «В испанском стиле», созданном под впечатлением от личности Ф. Гарсиа Лорки и его творчества. Утверждается «эмпатическая связь» композитора и поэта, а ассоциативный род композитора помогает создать лорковскую «музыкальную карту». Ассоциативный и эмпатийный «ряд» композитора отражается через призму художественного мировоззрения Ф. Гарсиа Лорки, создавая сложную разноуровневую плоскость. Именно она определяет экзистенциально-философскую емкость произведения, прогнозируя поливариантные образно-смысловые параметры индивидуального восприятия реципиента.

Ключевые слова: ассоциация, эмпатия, воображение.

Benziuk A.A.

National Academy of Managerial Personnel Culture and Arts

WAYS TO CREATE OF THE ARTISTIC IMAGE AND PERCEPTION IN THE CONCERT TRIPTYCH «THE SPANISH-STYLE» ANATOLY BILOSHITSKY

Summary

This article analyzes the ways of creating of the artistic image and its perception association and empathy on the material concert triptych Ukrainian composer Anatoly Biloshytsky «Spanish-style». Triptych was created under the influence of personality F.-H. Lorca and his work. Is alleged «empathic communication» composer and poet. Proved that associative array composer helps him create a «a musical map» of Lorca. Associative and empathy range of composer is reflected through the prism of artistic worldview of Lorca. This creates a multi-level complex plane. It defines the existential-philosophical fullness in triptych and predicts multivariate figurative and semantic parameters individual perception of recipient.

Keywords: association, empathy, imagination.

УДК 811.111

ПЕРЕКЛАД ІНФОРМАЦІЙНО-НОВИНИХ ТЕКСТІВ У КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Білецька О.О.

Київський національний університет культури і мистецтв

Комунікація в епоху глобалізації стає все більш складною, багатомовною й мультимедійною й відіграє важливу роль у сучасному суспільстві. Засоби масової інформації, будучи одним із продуктивних засобів комунікації, впливають на формування громадської думки. У зв'язку із цим, багато чого залежить від інформативності, оперативності й адекватності передачі інформації з однієї мови на іншу. Увагу вчених привертає саме широке коло питань, такі як, визначення функціонально-стильового статусу мови засобів масової інформації, способи опису різних типів медіатекстів, вплив соціокультурних факторів на медійне мовлення, лінгвомедійні технології впливу, особливості медіа тексту як основної одиниці мови ЗМІ, проблеми перекладу медіатекстів.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, мова ЗМІ, медіатекст, інформаційно-новинний текст, медіапереклад, модель перекладу.

Постановка проблематики. Однією з головних цілей пізнання світу є потреба в отриманні інформації. Вона обумовлена підсвідомим прагненням людей знати, що відбувається навколо, – прагненням, у якому проявляють себе інстинкт самозбереження й орієнтовний рефлекс, що скеровує розвиток людини. На даний момент засоби масової інформації мають величезний вплив на життя суспільства, на свідомість і уяву людей.

В умовах стрімкого розвитку технологій і різних способів комунікації, а також зростаючої ролі інформації в житті суспільства, інформаційні жанри в різних видах ЗМІ набувають особливого значення. Сьогодні вони переживають етап серйозної конкуренції з новими технологічними можливостями форм отримання й створення інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До кінця ХХ століття склалися всі необхідні умови для оформлення накопичених знань і досвіду в області перекладу мови ЗМІ в самостійний науковий напрямок – медіапереклад.

На думку В.А. Тиригіної за два останні десятиліття аудіовізуальний (медіа) переклад сформувався в самостійну приватну теорію перекладу. Однак як і в зарубіжному, так і у вітчизняному

перекладознавстві питання медіаперекладу є недостатньо розробленими [9, с. 58].

Теорії перекладу, що розглядають аудіовізуальну комунікацію як щось маргінальне, дотепер є невіршеним питанням про місце нових різновидів перекладу теле- та радіопередач, реклами, новинних випусків і кіноперекладу в загальній перекладацькій класифікації [6, с. 389].

Як зазначає М.В. Савко, аудіовізуальний (мультимедійний, екранний (screen translation)) переклад являє собою міжмовну передачу змісту не тільки художніх кіно- і відеофільмів, комп'ютерних програм, телевізійних програм і новинних випусків, рекламних роликів і театральних п'єс [7, с. 353], але також є актом міжкультурної комунікації [8, с. 10].

У своїй роботі «Language of News Media» Алан Белл виділяє важливість процесу мовлення мас-медіа і зазначає, що суспільство потребує вивчення перекладацьких особливостей медіатекстів [10, с. 6].

За А.С. Мікояном сьогодні, коли засоби масової інформації роблять такий величезний вплив на життя суспільства, на свідомість і представлення людей, а також на національні мови і культури, коли так багато залежить від опе-

ративності і адекватності передачі інформації, – як ніколи актуальною стає проблема перекладу текстів ЗМІ. Причому в світлі перекладацьких задач під «текстами ЗМІ» – в найширшому тлумаченні цього поняття – слід розуміти не тільки газетно-журнальні тексти, але і різноманітні аудіовізуальні матеріали: радіо- і телерепортажі, інтерв'ю, різні програми, ток-шоу, фільми тощо. Тобто, розуміння перекладачем вихідного інформаційно-новинного тексту, його загального змісту, змісту кожного його елемента, кожного слова – а саме розуміння на всіх рівнях тексту: від рівня окремих слів через рівні пропозицій і сверхфразових єдностей до рівня всього тексту. Без адекватного розуміння не може бути адекватного перекладу. Дуже часто причина лексичних (і інших) помилок у перекладі лежить саме в нерозумінні (або невірному/неповному розумінні) вихідного матеріалу [6, с. 23].

Висвітлення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Основою прогресу в людському суспільстві цілком обґрунтовано визначається таке явище як вербальна комунікація. Людське суспільство цікавиться сьогодні найбільше тією інформацією, яка надається йому ЗМІ. Сучасний світ характеризується активним використанням різних інформаційних технологій, оскільки вони дозволяють заощаджувати час.

У цей час особливу актуальність здобуває проблема формування високої інформаційно-мовної культури в суспільстві, де особливу роль відіграє адекватність перекладу. У цілому, вивчення мови масової комунікації через призму перекладу як сфери міжкультурної комунікації дозволяє розглядати вплив соціально-політичних і культурних факторів на функціонування мови ЗМІ.

У свою чергу, сучасний розвиток комунікаційної технології забезпечує українське населення інформаційно-новинними текстами на різних мовах. У зв'язку із цим, вивчення питань медіалінгвістики, зокрема медіаперекладу як акту міжкультурної комунікації є однією із пріоритетних завдань не тільки сучасної лінгвістики, а й лінгвокультурології.

Метою написання статті є переклад інформаційно-новинних текстів в контексті міжкультурної комунікації. Для досягнення поставленої мети необхідним є розв'язання наступних завдань: з'ясувати категоріальний апарат «мова ЗМІ», проаналізувати наукові дослідження в галузі медіалінгвістики, визначити універсальні й особливі риси мови засобів масової інформації, дати визначення інформаційно-новинним текстам, встановити зміст поняття «медіапереклад».

Викладення основного матеріалу. Мова ЗМІ – це весь корпус текстів, вироблених і розповсюджуваних засобами масової інформації; – це стійка внутрішньомовна система, що характеризується певним набором мовностилістичних властивостей і ознак; – це особлива знакова система змішаного типу з певним співвідношенням вербальних і аудіовізуальних компонентів, специфічним для кожного із засобів масової інформації: друку, радіо, телебачення, Інтернет.

Основа внутрішньої структури поняття «мова ЗМІ» становить вивчення медіалінгвістикою мовностилістичних і медійних особливостей конкретних підмов масової інформації – мови преси,

мови радіо, мови телебачення, особливостей використання мовлення в мережі Інтернет.

Головною теоретичною складовою медіалінгвістики вважають особливу концепцію медіатекста, яка висвітлюється практично у всіх дослідженнях медійного мовлення. Концепція медіатекста виходить за межі знакової системи вербального рівня, наближаючись до семіотичного тлумачення поняття «текст», яке має на увазі послідовність будь-яких, а не тільки вербальних знаків.

Крім особливостей, характерних для мови кожного жанру текстів ЗМІ і тих, що відрізняють, наприклад, текст аналітичної статті від тексту політичного коментаря або спортивних новин, можна обрисувати коло особливостей, притаманних мові ЗМІ в цілому. Оскільки ці особливості багато в чому і визначають специфіку перекладу у сфері як масової, так і міжкультурної комунікації, перекладач повинен мати про них уявлення ще до того, як він приступає власне до перекладу.

Однією з важливих особливостей текстів ЗМІ практично всіх жанрів є поєднання елементів повідомлення і дії. Хоча головною функцією масової комунікації прийнято рахувати передачу інформації, ця передача досить рідко буває цілком нейтральною, тобто абсолютно не зумовленою елементами впливу на аудиторію. В більшості випадків передача інформації супроводжується прямим або завуальованим висловленням оцінки, мовними засобами і мовними прийомами, тим самим спонукаючи аудиторію до певної реакції на передану інформацію, засобами привертання уваги до інформації або до точки зору, що висвітлюється в повідомленні.

Серед власне мовних і стилевих особливостей мови ЗМІ, сукупність яких відрізняє його від мови інших функціональних стилів, можна назвати [6, с. 388]:

- високий ступінь стандартизації засобів, що використовуються. Великий відсоток стійких і клішованих виразів, різні журналістські штампи, метафори, стандартні терміни і назви тощо. Ця особливість, перш за все, є характерною для інформаційно-новинних матеріалів і відображає прагнення їх авторів створити враження абсолютної об'єктивності і неупередженості;

- експресивність мови ЗМІ як спосіб привертання уваги читача, вираження ставлення до інформації, що передається, розстановки оцінних акцентів тощо, наявність оцінних епітетів, прямих звернень до читача;

- широке використання образної фразеології і ідіоматичної лексики (як літературної, так і розмовної, і просторічної), у тому числі «деформованих ідіом», ігри слів, каламбурів, прислів'їв і приказок (часто також в «деформованому вигляді»);

- насиченість найрізноманітнішими реаліями (суспільного, політичного і культурного життя), алюзіями і цитатами;

- звернення до розмовної, низької, сленгової і ненормативної лексики з метою висловлювання певного ставлення автора матеріалу, створення певного образу і стилістичного ефекту.

У свою чергу, інформаційно-новинні тексти – становлять основний коло досліджень медійного мовлення, що створило підґрунтя перехід вивчення даної області в нову якість – медіапереклад.

Інформаційно-новинні тексти – це медіатексти, основне призначення яких полягає в інформуванні аудиторії про соціально значимі події, а також події й факти, що відбуваються в країні й за рубежом, повідомляти про явища дійсності і їх властивості [1, с. 119].

Найважливішою властивістю інформаційно-новинних текстів є об'єктивна форма подачі інформації (impartiality), що відображає прагнення до нейтральності, деперсоніфікації. Даним фактом пояснюється як відсутність авторства інформаційно-новинного тексту, так і колегіальність за способом написання тексту, що розповсюджується від імені групи людей: редакції, телекомпанії, інформаційного агентства.

Інформаційно-новинний текст є завжди нейтральним і деперсоніфікованим. Це зазначає у своїй книзі Чарльз Коутс «Новини на екрані. Керівництво для тележурналістів», висвітлюючи азбучні вимоги щодо підготовки тексту, які виражаються трьома поняттями – точність, ясність, стислість [4, с. 5].

Він пояснює це прагненням до об'єктної подачі інформації. Які відповідно мають наступні ознаки:

- велика кількість лексичних з'єднань, дієслівних і іменних словосполучень;
- велика кількість цитат і посилань на різні джерела інформації;
- велика кількість клішованих словосполучень;
- велика кількість культурно-маркованих слів, географічних реалій, власних імен, що зумовлюють різні способи перекладу, зокрема описовий переклад та метод транскрибування.

У свою чергу, інформаційно-новинним текстам притаманний ряд властивостей, що визначають їхні мовностилістичні й форматні ознаки. Серед лексичних компонентів інформаційно-новинних текстів варто відзначити підвищений ступінь способів вираження, що реалізується за допомогою використання спеціальної лексики різних галузей знань, власних імен, абревіатур. Наявність культуроспецифічних одиниць, що позначають предмети і явища, характерні саме для даної культури, також є відмітною рисою інформаційно-новинного тексту. Також, інформаційно-новинні тексти насичені текстоутворюючими елементами, до яких належать слова-зв'язки, посилання на джерела інформації, цитування й словосполучення для введення цитат. Такі тексти відображають поточні зміни в житті суспільства, створюють і підтримують інформаційну картину світу.

Тобто повідомлення про явища дійсності подаються в медіатексті як результат осмислення цієї дійсності крізь призму свідомості автора тексту. Таким чином, інформаційно-новинні тексти створюють у свідомості вже структурований, упорядкований, тематично організований когнітивний аналіз дійсності.

Культуроспецифічна тематика відіграє значну роль у загальному обсязі інформації, оскільки саме тут реалізується категорія культурної специфічності, яка настільки важливою в когнітивному аспекті вивчення інформаційно-новинних текстів в контексті міжкультурної комунікації.

У свою чергу, нейтральна лексика в інформаційно-новинних текстах призначена для конста-

туючого, безоцінного, нетермінологічного позначення предметів, понять повсякденного життя, явищ природи, періодів життя людини й станів її життєдіяльності, відрізків часу, мір довжини, ваги, обсягу тощо. Вона позбавлена експресії, емоційних і соціальних оцінок.

Отже, інформаційно-новинний текст як об'єкт перекладу – це виражений в письмовій або усній формі самодостатній мовний добуток, якому притаманні певна структурна організація, зміст (тема), ситуативно-обумовлена комунікативна установка, що й співвідноситься з одним зі стилів і/або жанрів художньої або нехудожньої словесності.

Пошук ефективних методів і способів перекладу відбуваються шляхом моделювання самого процесу вироблення моделей ефективного управління процесом перекладу.

З безлічі визначень «моделювання» і «моделі» перекладу – процес або засіб наукового пізнання, що відображає, відтворює, заміщає, спрощено або вибірково об'єкт тексту оригіналу, формалізує або відтворює об'єкт по фрагментах, – на думку С.С. Кунабаєвої, доцільно обирати за основу визначення «моделі» як її здатність реалізувати дві функції моделювання [5, с. 75]:

- пізнавальну, що дозволяє представляти категорію «зміст твору» як системну й цілісну структуру об'єкт, що відображає, – оригінал;
- формуючу функцію, що дозволяє використовувати модель і як інструмент пізнання.

За В.Н. Комісаровим, моделювання перекладу – це створення моделей процесу перекладу, за допомогою яких формується рішення певних перекладацьких завдань. Перекладацький аспект міститься у собі моделі перекладу, перекладацькі стратегії й перекладацькі способи. Дані моделі лежать усередині системи моделювання процесу перекладу [3, с. 58].

Підхід до моделювання розумової діяльності людини є різним і залежить від мети моделювання. Моделювання перекладу пов'язане з моделюванням мислення і спирається на уяву про мовний знак, інформаційних процеси, способи роботи інтелекту людини, які могли бути орієнтовані на досить формалізовану уяву про знання і процеси [5, с. 81].

Еквівалентність змісту двох текстів різними мовами має на увазі ідентичність або досить близьку подібність всіх або деяких значенневих елементів, що становлять зміст цих текстів. Виходячи із цього процес перекладу інформаційно-новинних текстів представляється як виділення в тексті оригіналу значенневих елементів (сем) і вибір у мові перекладу одиниць, що містять такі ж значенневі елементи. Як відзначає В.Н. Комісаров, семи, які заміняють одна одну, можуть не збігатися, а бути зв'язані на рівні семантичного перефразовування [3, с. 54].

Необхідно зазначити, що інформаційно-новинні тексти притаманна багатошаровість. По-перше, «будування» інформаційного ряду відбувається паралельно на декількох рівнях, наприклад, рівні відеоряду, рівні мовлення й рівні звукового супроводу, то текст, зображення й звук несуть рівний обсяг інформації, і сполучити ці ряди потрібно так, щоб добитися того ж ефекту, який дає нам оригінал [7, с. 355].

Якщо в тексті, що перекладається, преважують поєднання нейтрального клішованого характеру, то аналогічні мовні засоби слід використовувати і в перекладі. Для багатьох журналістських кліше, що використовуються, наприклад, в англомовній пресі (а також, можливо, і у пресі на іншими європейськими мовами), неважко підшукати смислові і стилістичні відповідності серед такого ж роду виразів української мови, характерних для текстів ЗМІ. Наприклад, *a significant event – знаменна подія; as follows from reliable sources – як повідомляють компетентні джерела; restricted information – інформація для службового користування/секретна інформація тощо.*

У свою чергу, в разі відсутності «готових відповідностей» на мовному рівні значення передається іншими засобами, не порушуючи при цьому жанрового, стилістичного і комунікативного характеру інформаційно-новинного тексту.

Стосовно перекладу реалій, назв організацій, посад, міжнародних організацій, прийняті позначення важливих історичних і політичних подій, географічні назви тощо – того, що будь-який перекладач, який працює у сфері масової комунікації, просто зобов'язаний знати, – вибору еквівалентів або немає взагалі, або він обмежений двома трьома альтернативними варіантами. Так, єдино можливий еквівалент для *UN Security Council* – це *Рада Безпеки ООН*; для *Cuban missile crisis* – *Карибська криза* (рідше *Кубинська криза*), для *House Commons* – *Палата Громад*. Через відсутність необхідних знань у перекладача в українську мову проникають позначення, не відповідні традиційним україномовним назвам. Досвідченим перекладачам з англійської мови відомо, що «Середня Азія» англійською звучить «Central Asia», назві «Близький Схід» відповідає «Middle East», а відоме місто «Пекін» в англомовній традиції називається «Beijing», тому використання в процесі перекладу явних кальок – «Центральна Азія», «Середній Схід» і «Беджинг» є неприпустимим.

Для правильної передачі при перекладі алюзій і цитат потрібними є фонові знання, вміння розпізнати їх як цитати і навичок звернення до класичних перекладних першоджерел. Перекладач повинен компенсувати недолік подібних знань інтуїцією, мовним чуттям і постійним зверненням до словників і іншої довідкової літератури.

Конкретна стратегія перекладача й технічні прийоми, застосовувані їм у процесі пере-

кладу інформаційно-новинних текстів, багато в чому залежать від співвідношення мови оригіналу й мови перекладу, а також характеру розв'язуваного перекладацького завдання.

Опис процесу перекладу має справу не лише із системою еквівалентних зв'язків між двома мовами, але й з особливостями реалізації функціонування цієї системи в перекладацькій діяльності. Дослідження процесу перекладу інформаційно-новинних текстів як акту міжкультурної комунікації безпосередньо пов'язані з її прикладними завданнями, тобто з сферою тележурналістики, когнітивною лінгвістикою, теорією перекладу й з основами загальної лінгвістики.

Висновки. В умовах стрімкого розвитку технологій і різних засобів комунікації, а також зростаючої ролі інформації в житті суспільства, особливу значимість здобувають інформаційні жанри в різних видах ЗМІ. У цей час вони переживають етап серйозної конкуренції у зв'язку із новими технологічними можливостями, які з'являються в наш час, іншими формами отримання й створення інформації.

Різні жанри текстів ЗМІ характеризуються різним співвідношенням і втіленням елементів повідомлення і дії, різною питомою вагою власної інформації і експресивних засобів, які професійний перекладач повинен не просто усвідомлювати в кожному тексті, що перекладається, але і уміти адекватно передати їх в процесі перекладу.

Переклад інформаційно-новинних текстів являє собою гігантський природний лінгвістичний експеримент, у ході якого мови і їх елементи зіставляються, прирівнюються, замінюють одна одну в процесі спілкування.

У свою чергу, процес перекладу інформаційно-новинних текстів має справу не тільки із системою еквівалентних зв'язків між двома мовами, але й з особливостями реалізації функціонування цієї системи в перекладацькій діяльності. А саме дослідження процесу перекладу інформаційно-новинних текстів безпосередньо пов'язані з її прикладними завданнями, тобто з областю тележурналістики, когнітивною лінгвістикою, з основами загальної лінгвістики, а також лінгвокультурології.

Отже, при перекладі інформаційно-новинних текстів як прояву міжкультурної комунікації потрібно враховувати не лише всі фактори моделювання перекладу, але й лінгвістичні й лінгвокультурологічні особливості мови перекладу як відображення культурної картини світу.

Список літератури:

1. Добросклонская Т. Г. Вопросы изучения текстов медиа текстов // Т. Г. Добросклонская / – М.: МАКС-Пресс, 2000. – 288 с.
2. Кирия К. Д. Новостной телевизионный текст: структура, стратегия, экспрессивность: дис. ... канд. филол. наук / К. Д. Кирия / – МГУ, 2007. – 327 с.
3. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода / предисл. М. Я. Цвиллинга // В. Н. Комиссаров / Изд. 2-е, доп. – М., 2007. – 176 с.
4. Котс Ч. Новости на экране: Руководство для тележурналистов / Ч. Котс. – М.: Изд-во ВГТРК, 1999. – 247 с.
5. Кунанбаева С. С. Современное иноязычное образование: методология, теория и практика формирования // С. С. Кунанбаева / – Алматы: АГУ, 1993. – 300 с.
6. Микоян А. С. Проблемы перевода текстов СМИ: учебное пособие // А. С. Микоян / – М.: Изд-во МГУ, 2008. – 401 с.
7. Савко М. В. Аудиовизуальный перевод в Беларуси. Мова і культура // М. В. Савко / Науковий журнал. – Киев, 2011. – Вып. 14. – Т. 6 (152). – С. 353–357.
8. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация // С. Г. Тер-Минасова / – М., 2000. – 624 с.
9. Тырыгина В. А. Медиажанры в когнитивной интерпретации // В. А. Тырыгина / Вопросы когнитивной лингвистики. – 2007. – № 1. – С. 58–69.

10. Bell A. The Language of News Media. Language in society // A. Bell / – Oxford: Blackwell: Publishers, 1991. – 417 p.
11. Corner J. Documentary television: The scope of Medialinguistics // J. Corner / – In AILA Review, 1995. – 422 p.

Белецкая О.А.

Киевский национальный университет культуры и искусств

ПЕРЕВОД ИНФОРМАЦИОННО-НОВОСТНЫХ ТЕКСТОВ В КОНТЕКСТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация

Коммуникация в эпоху глобализации становится все более сложной, многоязычной и мультимедийной и играет важную роль в современном обществе. Средства массовой информации являясь одним из продуктивных средств коммуникации оказывают огромное влияние на формирование общественного мнения. В связи с этим, многое зависит от информативности, оперативности и адекватности передачи информации с одного языка на другой. Внимание учёных привлекает самый широкий круг вопросов, такие как, определение функционально-стилевого статуса языка средства массовой информации, способы описания различных типов медиатекстов, влияние на медиаречь социокультурных факторов, лингвомедийные технологии воздействия, особенности медиатекста как основной единицы языка СМИ, проблемы перевода медиатекстов.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, язык СМИ, медиатекст, информационно-новостной текст, медиaperевод, модель перевода.

Bilets'ka O.O.

Kyiv National University of Culture and Arts

TRANSLATION OF THE INFORMATION AND NEWS TEXTS IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Summary

Communication in the era of globalization is becoming more complex, multi-lingual and multi-media playing an important role in modern society. The media being one of the productive means of communication have a tremendous impact on public opinion. In this regard, much depends on the information content, timeliness and adequacy of information transfer from one language to another. Attention of the scientists is attracted by a wide range of issues such as the definition of functional and stylistic status of the media language, ways of describing the different types of media texts, the impact of socio-cultural factors on media language, media language impact technologies, peculiarities of the media text as the basic unit of media language, specific features of the media texts translation.

Keywords: intercultural communication, mass media language, media texts, information and news text media translation, translation model.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 007:304:004.9

ІНТЕГРАЦІЯ ТЕЛЕБАЧЕННЯ З СОЦІАЛЬНИМИ МЕРЕЖАМИ НА ПРИКЛАДІ МЕРЕЖІ FACEBOOK

Косенко О.С.

Інститут журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У науковій статті досліджено практику використання сучасними телеканалами соціальних мереж як інструменту для залучення аудиторії. Зокрема, у роботі розглянуто зарубіжний досвід інтеграції соціальної мережі Facebook і телебачення. Автором досліджено й описано контент офіційних сторінок у Facebook зарубіжних та українських телеканалів, а також простежено активність аудиторії сторінок і виявлено найпопулярніші серед користувачів типи контенту.

Ключові слова: телебачення, Інтернет, соціальні медіа, соціальні мережі, Facebook.

Постановка проблеми. Сьогодні телевізійні канали вдаються до використання можливостей мережі Інтернет, що пов'язано з активним розвитком інформаційних технологій та популярністю Інтернету серед аудиторії. Не останню роль у цьому відіграють і загальносвіткові процеси глобалізації. Результатом цієї активізації є зокрема й те, що телебачення невпинно рухається в бік інтерактивності, пропонуючи глядачам новітні послуги [1]. Однією з ознак сучасного телебачення стає його інтеграція з соціальними медіа, до яких належать і соціальні мережі, що надають телебаченню нові можливості для залучення аудиторії. Головним призначенням соціальних мереж є організація комунікації між людьми. За словами В. Сергодєєва, мережева комунікація – це гібрид, отриманий в результаті схрещування індивідуальної, групової та масової комунікації [2]. Дослідник інтернету та автор концепції Web 2.0 – Тім О'Рейлі заохочує увагу на унікальній природі інтернет-комунікації, яка передбачає, що користувачі сайтів та спільнот у соціальних мережах є не просто споживачами інформації, але й, в першу чергу, людьми, що самі генерують контент і діляться ним [3]. Під час перегляду телепрограми глядачі можуть обговорювати побачене з іншими користувачами соціальної мережі у режимі реального часу чи залишати свої коментарі та відгуки для творців телевізійного продукту. Такі технології, як смартфони, планшети і портативні комп'ютери дозволяють глядачам використовувати можливості соціальних медіа будь-коли і будь-де, незалежно від часу телевізійних трансляцій. Телеканали користуються цією перманентною доступністю, включаючи елементи соціальних медіа в свої програми і використовуючи глядацькі коментарі для зворотного зв'язку і поліпшення контенту, пошуку цікавих тем чи збільшення інтересу до свого телепродукту.

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що сьогодні традиційні ЗМІ, в тому числі телебачення, змушені пристосовуватися до нових потреб і звичок аудиторії, що пов'язано з її масовим переходом в Інтернет і соціальні мере-

жі. На думку В. Ф. Іванова, чим глибше і краще будь-який орган масової комунікації відповідає на запити людей, тим ширше і більше стає його аудиторія. Таким чином, з одного боку, величина аудиторії є показником значущості органу мас-медіа, а з іншого – масштабів його впливу [4].

Стан дослідження проблеми. Дослідження в галузі інтернет-комунікацій здійснювали такі науковці, як Акопов О. І., Засурський Я. М., Лукіна М. М. та інші дослідники. Специфіку соціальних мереж вивчали Дж. Пурдехнад, В. Н. Баранов, К. С. Вебер, А. О. Піменова. Сферу онлайн-спільнот активно досліджують американські соціологи, серед яких Говард Рейнгольд, Альбрет Беншоп, Роберт Хамман, а також російські науковці – А. Чураков, А. Столяров, Д. Гугуєва.

Практичні дослідження з конвергенції мас-медіа та інтернет-технологій проводили Бакулев Г. П., Вартанова О. Л., Калмикова О. А., Короткова К. М., Попов В. Д., Почепцов Г. Г. та інші науковці. Тема віртуалізації ЗМІ також стала об'єктом дослідження західних журналістикознавців Джона Павліка, Джейн Сінгер, Девіда Домінго, Торстена Квандта. Інтеграційні процеси в сучасних ЗМІ, зокрема телебаченні, досліджували і українські вчені О. Гоян, В. Гоян, В. Іванов, В. Різун, Л. Федорчук та інші. Так, дослідниця О. Л. Федорова зазначає, що на перший погляд, може здатися, що трансформація журналістики і поява нових схем організації та випуску медіапродукту зводиться до можливості його доставки у будь-який час і в будь-яке місце. Проте змінилася й сама модель комунікації: «один – одному» і «багато – багатьом». Виникнення режиму інтеракції з аудиторією дозволяє будувати не просто діалог, а діалог безперервний і рівний. Це принципово змінює всю комунікативну схему взаємодії з медіа [5].

У статті продовжено дослідження доцільності та потреби сучасних телеканалів в використанні можливостей Інтернету та соціальних мереж та приділено увагу **не вирішеним раніше частинам загальної проблеми**, зокрема досліджено специфіку інтеграції телеканалів та соціальної мережі Facebook саме в українському медіапросторі, викремлено основні типи контенту на офіційних

сторінках телеканалів у Facebook та проаналізовано ступінь активності і смаки аудиторії.

Мета наукової статті – визначити засади використання сучасними зарубіжними та українськими телеканалами соціальної мережі Facebook як інструмента для залучення аудиторії. Відповідно до мети, виділено об'єкт та предмет дослідження. **Об'єктом дослідження** є офіційні сторінки телеканалів у Facebook, **предмет дослідження** – контент сторінок телеканалів у визначеній соціальній мережі.

Для реалізації мети дослідження було сформульовано ряд завдань: 1. визначити функціональні особливості соціальних мереж; 2. розглянути зарубіжний досвід інтеграції соціальної мережі Facebook і телебачення; 3. дослідити й описати контент офіційних сторінок у Facebook зарубіжних та українських телеканалів; 4. простежити активність аудиторії сторінок і виявити найпопулярніші серед користувачів типи контенту.

Виклад основного матеріалу. Соціальні мережі є складовою частиною соціальних медіа – інтернет-додатків, що базуються на ідеологічній і технологічній базі Web 2.0 і дають змогу користувачам створювати контент і обмінюватись ним [6]. Під Web 2.0 розуміємо комплекс інтернет-технологій і веб-сайтів, які дозволяють користувачам створювати, редагувати і ділитися інформацією в інтернеті [7].

У 2008 році італійський дослідник Ф. Каваццо створив власну карту соціальних медіа і запропонував їх класифікацію, відповідно до базових дій, що переважно здійснюють користувачі цих сервісів. Відповідно, дослідник виділяє такі типи соціальних медіа:

- сервіси для публікації текстів: блог-платформи, мікроблоги, новинні стрічки, Wiki-сервіси;
- сервіси для того, щоб ділитися контентом різного типу (фотографії, відеозаписи, документи, посилання, аудіофайли тощо);
- сервіси для обговорень;
- сервіси, пов'язані з комерцією;
- геолокаційні сервіси;
- власне соціальні мережі (для знайомств, професійних контактів тощо);
- ігрові сервіси [8].

Серед мережевих ресурсів все більшої значущості отримують власне соціальні мережі – інтерактивні багатокористувацькі веб-сайти, контент яких наповнюється самими учасниками мережі [9], які, у свою чергу, можуть об'єднуватися за інтересами у спільноти. Соціальні мережі виконують функції організації спілкування, обміну даними та отримання інформації їх членами [10]. Однак не всі Інтернет-ресурси з можливістю створення контенту і комунікації між користувачами можна вважати соціальними мережами. Дослідниця Г. С. Дужнікова виділяє такі функціональні характеристики, яким має відповідати соціальна мережа:

1. Можливість створювати індивідуальні профілі, які містять основну інформацію про користувача – його ім'я, сімейний статус, інтереси тощо;
2. Можливість взаємодії користувачів шляхом перегляду профілів, відправки один одному особистих повідомлень, публікації коментарів тощо;

3. Можливість досягнення мети відвідування даного Інтернет-ресурсу – наприклад, пошуку знайомих, ведення блогу;

4. Можливість обміну ресурсами: інформацією, файлами тощо;

5. Можливість задоволення потреб за допомогою накопичення ресурсів. Наприклад, задоволення потреби в спілкуванні за допомогою збільшення кількості знайомств в соціальних мережах [11].

Дослідження демонструють, що більшість розмов в соціальних мережах виникають на ґрунті інформації, отриманої з традиційних ЗМІ, яка корегується і доповнюється у соціальних мережах [12]. Таким чином, контент соціальних мереж напряму пов'язаний з контентом традиційних ЗМІ, а відмінність між ними полягає у формі подачі інформації, яка завдяки технологічним можливостям соціальних мереж, може отримувати вірусне розповсюдження. Так, соціальна мережа Facebook стала першою мережею, що інтегрується з сторонніми сайтами, зокрема сайтами телеканалів, через соціальні плагіни, за допомогою яких користувач має змогу поставити на зовнішньому сайті «Подобається» (Like), «Поширити» (Share), «Коментувати» (Comment) і залишити, таким чином, коментар на зовнішньому сайті або відправити інформацію на свою сторінку в Facebook [5].

Соціальна Мережа Facebook («Фейсбук») – сьогодні є найбільшою (станом на 2015 рік, на сайті зареєстровано 1 млрд 550 млн аккаунтів) соціальною мережею в світі. Була заснована в 2004 році Марком Цукербергом, Едуардо Саверіном, Дастіном Московіцем і Крісом Хьюзом. Facebook дозволяє створювати профілі з інформацією про себе, запрошувати друзів, обмінюватися з ними повідомленнями, змінювати свій статус, залишати повідомлення на своїй і чужій «стінах», завантажувати фотографії, створювати фотоальбоми, додавати відеозаписи, створювати співтовариства за інтересами тощо. Користувач може самостійно контролювати рівень доступу до інформації, опублікованої у профілі і визначати, хто може переглядати ту чи іншу частину його сторінки [13].

Першими використовувати функціональні можливості та велику кількість користувачів соціальних мереж, зокрема мережі Facebook, почали західні телеканали, що створюють там офіційні сторінки. Коли користувач Facebook натискає на сторінці «Подобається», вона автоматично потрапляє у поле його інтересів, розміщене у профілі, яке також бачать інші користувачі мережі. Для підвищення користувацького інтересу та активності, телевізійні канали вдаються до створення ексклюзивних повідомлень (записів/постів), які доступні тільки тим, хто натиснув «Подобається» на відповідній сторінці. На сторінках публікуються оновлення, які включають, як правило, анонси нових програм і прямих ефірів, трейлери, відео з-за лаштунків, інтерв'ю з акторами, режисерами тощо. Доступ до ексклюзивного контенту мотивує користувачів Facebook, натискати «Подобається» на сторінках своїх улюблених телеканалів чи програм. Станом на травень 2011 року, 275 мільйонів користувачів натиснули «Подобається» на офіційних сторінках тих чи інших телевізійних передач [14]. Най-

більш популярними є сторінки телевізійних проєктів телеканалу Fox: «Сімпсони» (The Simpsons) (68,5 млн «Подобається»), «Гріффіни» (Family Guy) (51 млн «Подобається») і проєкт телеканалу Comedy Central – «Південний парк» (South Park) (46 млн «Подобається»). Шоу «Сімпсони» залишається найпопулярнішим серед користувачів Facebook, при чому спостерігається тенденція до постійного зростання кількості прихильників шоу серед користувачів соціальної мережі – на 0.15% щодня і на 1.23% щотижня (станом на квітень 2012 року) [15].

Переломним моментом для процесу інтеграції телебачення і Facebook став січень 2013 року, коли у соціальній мережі з'явилася можливість використовувати хештеги (hashtags) – посилання, натиснувши на одне з яких, користувач бачить всі пости, об'єднані цим хештегом. Щоденно у Facebook користувачі діляться більш ніж 4.7 мільярдами постів, і хештеги покликані певним чином систематизувати інформацію та знайти людей, які публікують пости з певної теми. Новим інструментом скористалися телеканали, що створюють унікальні хештеги для окремих програм і пропонують користувачам генерувати власні пости, присвячені цим програмам, з додаванням відповідних хештегів. Така практика сприяє популяризації телеканалу та його окремих проєктів серед інтернет-користувачів. Наприклад, проєкт телеканалу Fox – «Хор» (Glee) використовує хештег #glee; проєкт телеканалу FX – «Американська історія жахів» (American Horror Story) – має довшу назву, тож використовує хештег-аббревіатуру #AHSFX. Існують приклади більш креативного підходу до створення хештегів, як у випадку з серіалом «Безсоромні» (Shameless), хештег якого – #TeamGallagher – відтворює прізвище родини головних героїв серіалу.

Хештег програми, як правило, зображується у нижньому куті телеекрану під час показу програми. Для збільшення кількості інтернет-користувачів, що слідкують за певною програмою, часто хештеги з'являються на телеекранах у драматичні моменти ефіру. Наприклад, на каналі NBC, під час показу реаліті-шоу «Голос» (The Voice), хештег #TheVoice з'являється на екрані у тій частині програми, де прощаються з її учасниками, що дозволяє збільшити кількість обговорень шоу у Facebook. Іншим способом залучити аудиторію соціальної мережі до обговорення програми є використання хештегів, що розміщуються на початку постів і розпочинають речення, яке користувач має самостійно закінчити. Так, у 2011 році під час трансляції церемонії MTV Video Music Awards, використовувався хештег #WhatWillGagaWear («Що одягне Леді Гага?»), який дозволяв користувачам ділитися власними передбаченнями щодо вбрання американської співачки, відомої нетрадиційним смаком в одязі.

У процесі дослідження нами було проаналізовано контент офіційних сторінок у Facebook шести телеканалів: трьох американських – NBC, ABC, Fox і трьох українських – «1+1», «СТБ» і «Україна». Зокрема, було проаналізовано, контент, що публікувався протягом грудня 2015 року, а також досліджено активність аудиторії кожної зі сторінок і визначено найпопулярніші серед користувачів типи контенту.

NBC (англ. National Broadcasting Company) – американська телевізійна компанія, що була заснована у 1926 році, як радіомовна мережа, Девідом Сарновим і розпочала телемовлення у 1939 році [16]. На офіційну сторінку NBC у Facebook, що була створена у 2012 році, підписано 1 947 641 людей.

Проведений контент-аналіз показав, що за грудень 2015 року на сторінці NBC було опубліковано 35 постів, що розміщувалися нерегулярно (від 1 до 4 постів на день, а в деякі дні на сторінці не було опубліковано жодного запису). Основними типами постів на сторінці NBC є републікації (репости/поширення) записів з офіційних сторінок окремих програм телеканалу чи посилання на них (19 записів), креатив і гумор, тобто унікальний контент, створений спеціально для сторінки каналу у Facebook (7 записів), анонси телепрограм чи повідомлення про прями ефіри (7 записів) та рекламні повідомлення, наприклад про спільні кампанії телеканалу з автомобільним брендом Mazda та торгівельним брендом Amazon (2 записи). Таким чином, сторінка телеканалу у соціальній мережі Facebook використовується, переважним чином, для здійснення інформаційної підтримки офіційних сторінок проєктів каналу – «Сьогодні» (англ. Today Show) (4 874 007 читачів) «Суботнього вечора у прямому ефірі» (англ. Saturday Night Live) (4 821 710 читачів), «Теленовела» (англ. Telenovela) (46 587 читачів), «Супермагазин» (англ. Superstore) (41 509 читачів) тощо. Хештеги на сторінці використовуються рідко, в основному, у записах про найпопулярніші шоу телеканалу, наприклад #SNL для «Суботнього вечора у прямому ефірі» чи у повідомленнях про масштабні події, так хештег #AdeleLiveInNYC використовувався у постах про майбутній живий концерт співачки Адель, який мав транслюватися NBC.

Також нами було досліджено ступінь активності користувачів на сторінці NBC та підраховано кількість «Подобається», «Поширити» та коментарів під опублікованими постами і, відповідно, виявлено найбільш популярні серед аудиторії типи записів. Найпопулярнішими серед читачів сторінки виявилися унікальні пости з креативом і гумором (у середньому, під одним записом стоїть 2 809 «Подобається», 54 коментарі та 316 «Поширити»), на другому місці за популярністю – пости з рекламними пропозиціями (у середньому, 1765 «Подобається», 27 коментарів та 229 «Поширити» на один запис), на третьому місці – републікації записів з офіційних сторінок окремих програм телеканалу чи посилання на них (у середньому, 546 «Подобається» і 24 коментарі під одним постом) і на останньому місці – анонси програм та оголошення про прями ефіри (у середньому, 162 «Подобається», 18 коментарів та 26 «Поширити» на запис).

Отже, контент-аналіз наповнення сторінки і аналіз активності її користувачів показав, що незважаючи на те, що найчастіше на офіційній сторінці NBC з'являються репости записів зі сторінок окремих проєктів телеканалу, найбільшою популярністю серед аудиторії користується інший тип контенту, а саме унікальний креатив і гумор. Тобто можна говорити про те, що аудиторія тяжіє до розважального типу інформації, про

що свідчить кількість «Подобається», коментарів і републікацій до відповідних записів.

Наступним телеканалом, чію сторінку у мережі Facebook було нами досліджено, є ABC (англ. American Broadcasting Company) – американська телевізійна мережа, що була створена у 1943 році і належить компанії «Дісней» (англ. The Walt Disney Company). На офіційну сторінку ABC у Facebook, що була створена у 2011 році, підписано 2 158 097 користувачів.

Контент-аналіз наповнення сторінки ABC, показав, що за грудень 2015 року там було розміщено 25 записів (у середньому, від 1 до 4 записів у день, проте в деякі дні не було опубліковано жодного запису). Найчастіше публікуються анонси телепрограм (12 записів), републікації записів зі сторінок окремих програм телеканалу (10 записів), унікальний контент – креатив і гумор (6 записів). Щодо реклами, то окремих постів цього типу на сторінці немає, однак елементи реклами зустрічаються в записах-анонсах, де рекламодавець представляється як спонсор того чи іншого проекту. Так, в аносах до проекту «Казковий світ Дісней» (англ. The Wonderful World of Disney) згадується торгівельна мережа Target. Таким чином, за допомогою анонсів і републікацій записів зі сторінок своїх окремих програм («Скандал» (англ. Scandal) – 3 195 814 читачів; «Мопети» (англ. The Muppets) – 1 193 365 читачів; «Велика Різдвяна Битва Вогнів» (англ. The Great Christmas Light Fight) – 6 884 читачів; «Кухар Мері Бері» (англ. Mary Berry The Cook) – 234 561 читачів тощо), телеканал надає їм інформаційну підтримку.

Хештеги у записах використовуються частіше, ніж на сторінці NBC. Телеканал створив унікальні хештеги для таких проектів, як: «Переддень Нового року з Діком Кларком» (англ. Dick Clark's New Years Rockin' Eve) – #RockinEve, «Кухар Мері Бері» – #HolidayBakingShow, «Моя дієта краща за твою» (англ. MyDietIsBetterThanYours) – #MyDietIsBetterThanYours тощо.

Щодо активності користувачів сторінки ABC, то на першому місці за популярністю, як і на сторінці NBC, – креатив і гумор (у середньому, під одним записом: 5817 «Подобається», 90 коментарів, 474 «Поширити»), на другому місці – анонси (362 «Подобається», 28 коментарів, 109 «Поширити», відповідно), на третьому – републікації записів зі сторінок окремих програм чи посилання на них (330 «Подобається» і 22 коментарі, відповідно). Таким чином, можна говорити, що переважну більшість читачів офіційної сторінки ABC приваблюють записи розважального характеру, а вже потім – інформаційного.

Також нами досліджено офіційну сторінку у Facebook американського телеканалу Fox (англ. Fox Broadcasting Company), власником якого є Fox Entertainment Group, і який був заснований у 1986 році Рупертом Мердоком. На офіційну сторінку Fox у Facebook, що була створена у 2008 році, підписано 2 088 444 користувачів соціальної мережі.

Протягом грудня 2015 року, на сторінці каналу у соціальній мережі було опубліковано 30 записів (від 1 до 4 постів у день, в деякі дні записи на сторінці не розміщувались). На відміну від сторінок NBC та ABC, унікальні пости з гумором

і креативом відсутні, переважна більшість записів – анонси телепрограм (14 записів), републікації записів зі сторінок окремих програм телеканалу (12 записів) та новини, присвячені конкурсу «Міс Всесвіт» (англ. Miss Universe), який транслював Fox (4 записи). Аналогічно до NBC та ABC, для проектів Fox у Facebook створюються окремі сторінки: «Бріолін» (англ. Grease) (7 309 541 читачів), «Новенька» (англ. New Girl) (3 621 806 читачів), «Бруклін 9-9» (англ. Brooklyn Nine-Nine) (502 852 читачів) тощо. Хештеги у записах не використовуються, єдиним винятком став хештег #MissUniverse, що розміщувався у деяких записах про конкурс краси. Також у постах телеканалу зустрічаються посилання на його офіційний сайт для отримання розгорнутої інформації про певний проект чи участі в голосуванні.

Найбільшу кількість «Подобається», коментарів і «Поширити» отримали новини про конкурс «Міс Всесвіт» (у середньому, 23 350 «Мені подобається», 3400 коментарів і 22 300 «Поширити» на один запис), на другому місці – анонси і повідомлення про прямі ефіри (365 «Мені подобається», 27 коментарів, 195 «Поширити», відповідно), на третьому – републікації зі сторінок окремих проектів каналу чи посилання на них (396 «Мені подобається», 22 коментарі, відповідно). Оскільки на сторінці відсутній унікальний контент, розважальну складову заміщує інформаційна – новини і анонси, заради яких користувачі, у переважній більшості, слідкують за сторінкою.

Офіційні сторінки у Facebook американських телеканалів NBC, ABC і Fox були створені у період з 2008 по 2012 рік, є схожими між собою за типами контенту, що публікується, а також за розміром аудиторії – кількістю читачів, що слідкують за оновленнями сторінки. Контент-аналіз наповнення сторінок (як бачимо на рисунку 1) показав, що основним типом контенту, що розміщується у соціальній мережі, є інформація про проекти телеканалу – анонси і пости, які перенаправляють користувача на офіційні сторінки окремих телепроектів (такі типи записів, як правило, містять трейлери, відеофрагменти шоу, відео з-за лаштунків, інтерв'ю з акторами, режисерами тощо), а також унікальний, створений спеціально для сторінки телеканалу у Facebook, розважальний контент – гумористичні малюнки, фотографії тощо. Для зручності сприйняття, всі записи є короткими, а мова зрозумілою, чого вимагає формат соціальної мережі. У деяких постах, як правило, про найпопулярніші проекти каналу, містяться унікальні хештеги, що можуть бути використані самими користувачами у власних записах про улюблені шоу. Це сприяє популяризації окремих телепроектів у мережі. Щодо активності аудиторії (як бачимо на рисунку 2), то більшою популярністю серед читачів сторінок користуються записи розважального і гумористичного характеру, а вже потім – інформаційного, про що свідчить кількість «Подобається», коментарів і «Поширити» під постами.

Український телеканал «1+1» у соціальній мережі Facebook є більш активним і оновлює свою сторінку частіше, ніж досліджені нами американські канали. Так, на офіційній сторінці каналу, що була створена у 2010 році, і за якою слідкує 419 355 користувачів, за грудень

2015 року було опубліковано близько 300 записів (від 4 до 15 постів на день). Основними типами контенту є: новини про життя телеканалу, його ведучих та зірок (102 записи), репости записів з офіційних сторінок окремих телепроектів каналу («Світське життя» (204 267 читачів), «Сніданок з 1+1» (89 125 читачів), «Голос країни» (34 070 читачів), «Одруження наосліп» (1 075 читачів) тощо) (90 записів), програми та відеофрагменти програм (48 записів), поради від телеведучих чи експертів каналу (36 записів), анонси (24 записи). Структура всіх типів постів однакова і містить заголовки (іноді підзаголовки і лід) та посилання на офіційний сайт каналу, де можна ознайомитися з новиною, програмою, порадою чи анонсом. Унікального контенту, створеного спеціально для соціальної мережі, на сторінці немає, а хештеги у записах не використовуються. Найпопулярнішими серед користувачів типами контенту є: новини про життя телеканалу (у середньому, 756 «Подобається», 6 коментарів, 34 поширення під одним записом), програми та відеофрагменти програм (337 «Подобається», 21 коментар, 29 поширень, відповідно), а вже потім – анонси (276 «Подобається», 5 коментарів, 10 поширень, відповідно), поради (184 «Подобається», 3 коментарі, 9 поширень, відповідно) і репости записів зі сторінок окремих проектів (125 «Подобається», 2 коментарі, відповідно). Тобто аудиторію, в першу чергу, цікавить розважальний контент сторінки: внутрішні новини телеканалу, подробиці життя його ведучих і зірок, скандали і казуси та власне програми, що транслює «1+1».

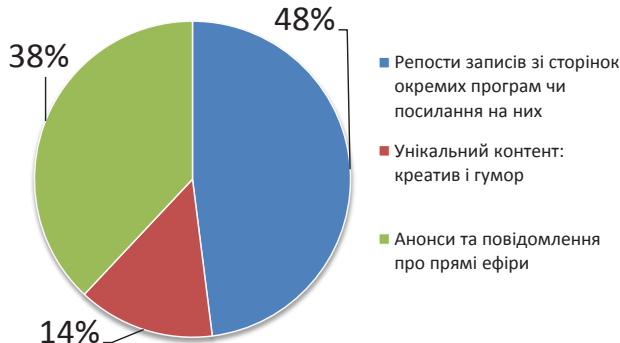

Рис. 1. Типи контенту на офіційних сторінках у Facebook американських телеканалів NBC, ABC і Fox (грудень 2015 р.)

Рис. 2. Популярність різних типів контенту на офіційних сторінках у Facebook американських телеканалів NBC, ABC і Fox (за середньою кількістю «Подобається» під одним записом; грудень 2015 р.)

На офіційній сторінці телеканалу «СТБ», що була створена у 2010 році, і за якою слідкує 71 452 користувачів, за грудень 2015 року було опубліковано 30 записів (від 2 до 7 постів на день, однак в деякі дні записи не публікувались). Основними типами постів є новини каналу і оголошення, що іноді ведуть на офіційний сайт «СТБ» чи сторонні новинні ресурси (15 записів), унікальний контент, створений спеціально для Facebook, що включає цікаві новини та креативні повідомлення (8 записів) та репости записів із сторінок окремих проектів телеканалу, таких як «Все буде добре» (53 481 читачів), «Кохана, ми вбиваємо дітей» (7 798 читачів), «Зважені та щасливі» (7 593 читачів), «Танцюють всі» (6 982 читачів) чи заходів («Зимова країна», «Вартові Мрій»), які організовує «СТБ» (7 записів). У деяких постах використовуються загальні (#київ, #новоріччанич, #транспорт, #дніпро, #зима) та унікальні (#зимовакраїна) хештеги. Аналіз користувачької активності свідчить про те, що аудиторія сторінки є менш активною за аудиторію попередніх каналів. На першому місці за популярністю серед читачів сторінки знаходиться унікальний контент, створений спеціально для Facebook (у середньому, під одним записом стоїть 67 «Подобається», 3 коментарі, 19 поширень), на другому місці – новини телеканалу (56 «Подобається», 5 коментарів і 2 поширення, відповідно), на третьому – репости записів із сторінок окремих проектів і заходів (36 «Подобається», 3 коментарі, відповідно). Тобто, незважаючи на поширеність інформаційних постів, найбільшою популярністю у читачів сторінки користуються креативні пости розважального характеру.

За один місяць на офіційній сторінці телеканалу «Україна», що була створена у 2011 році, і за якою слідкує 103 465 користувачів, було опубліковано 44 записи – від 1 до 6 постів на день (в деякі дні записи не публікувались). За результатами контент-аналізу наповнення сторінки, можна виділити 4 основні типи записів: унікальний контент, створений спеціально для соціальної мережі (15 записів), анонси телепроектів (11 записів), новини про життя телеканалу, його ведучих, а також оголошення (10 записів), репости записів зі сторінок окремих проектів чи партнерів телеканалу, наприклад сторінки «Гуманітарний Штаб Ріната Ахметова» (8 записів). Окремі сторінки створені для таких програм, як: «События» (32 010 читачів), «Ранок з Україною» (28 359 читачів), «Говорить Україна» (13 269 читачів) тощо. В деяких постах використовуються унікальні хештеги, деякі з них зображуються на телеекранах під час ефірів. Так, глядачам каналу «Україна» пропонувалося використовувати хештег #ЯБАЖАЮ у постах про власні бажання на Новий рік, які показали в ефірі «Говорить Україна. Велике новорічне шоу». На першому місці за популярністю серед користувачів Facebook є унікальний контент (у середньому, під одним записом стоїть 735 «Подобається», 7 коментарів і 108 «Поширити»), на другому місці – репости записів зі сторінок окремих проектів (104 «Подобається», 3 коментарі, відповідно), на третьому місці – анонси (53 «Подобається», 1 коментар, 3 «Поширити», відповідно), на четвертому – новини і оголошення телеканалу (46 «Подобається»

ся», 1 коментар, 3 «Поширити», відповідно). Тож, розважальна складова сторінки, а саме унікальний креативний контент, є одночасно найпоширенішим і найпопулярнішим серед користувачів типом контенту.

Офіційні сторінки у Facebook українських телеканалів «1+1», «СТБ» і «Україна» були створені у 2010 і 2011 роках, схожі між собою за типами контенту, що публікується, однак відрізняються за періодичністю публікації контенту, а також за розміром і ступенем активності аудиторії. Контент-аналіз наповнення сторінок (як бачимо на рисунку 3) показав, що основними типами контенту є: новини про життя телеканалу і телеведучих (43%), репости записів зі сторінок окремих програм (36%), анонси (12%) та унікальний контент: креатив і гумор (9%). Хоча на сторінках публікуються однакові типи контенту, стиль подачі інформації на кожній сторінці різний. Так, «1+1» публікує виключно заголовки до постів і посилання, які ведуть на сайт телеканалу, а «СТБ» і «Україна» чергують публікацію повноцінних текстів з постами, що перенаправляють користувачів на офіційні сайти каналів. Щодо активності аудиторії (як бачимо на рисунку 4), то більшою популярністю серед читачів сторінок користуються новини про життя телеканалу і телеведучих (37%) та унікальний контент: креатив і гумор (36%), тобто розважальний контент.

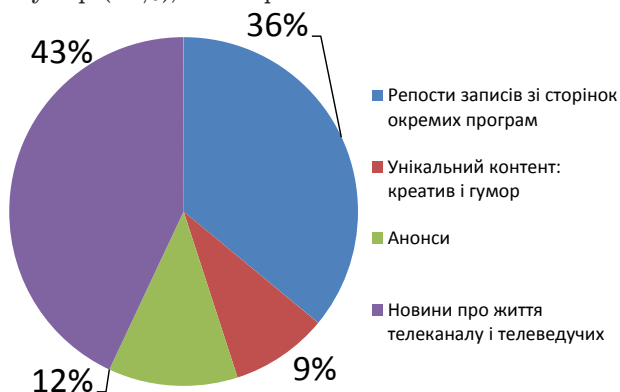

Рис. 3. Типи контенту на офіційних сторінках у Facebook українських телеканалів «1+1», «СТБ», «Україна» (грудень 2015 р.)

Рис. 4. Популярність різних типів контенту на офіційних сторінках у Facebook українських телеканалів «1+1», «СТБ», «Україна» (за середньою кількістю «Подобається» під одним записом; грудень 2015 р.)

Висновки. З масовим переходом аудиторії в Інтернет, зарубіжні та українські телеканали по-

чинають інтегруватися з соціальними медіа, зокрема, соціальними мережами, використовуючи їх функціональні можливості: можливість взаємодіяти і комунікувати з користувачами; можливість створювати і об'єднуватися у спільноти за інтересами; можливість обміну ресурсами і вірусного розповсюдження інформації тощо. Ці та інші можливості соціальних мереж дають змогу телеканалам залучати і збільшувати глядацьку аудиторію як окремих проектів, так і каналу загалом, а також отримувати від неї зворотній зв'язок для покращення якості контенту, пошуку цікавих тем чи підвищення інтересу до телепродукту.

Першими інтегруватися з соціальними мережами, зокрема, мережею Facebook почали зарубіжні телеканали, офіційні сторінки яких, в залежності від популярності каналу, набирають від декількох тисяч до десятків мільйонів читачів. Як правило, більшу кількість читачів набирають сторінки окремих проектів телеканалу, адже вони мають цільову аудиторію з чітко визначеними інтересами. Для розширення аудиторії у Facebook, телеканали вдаються до створення «закритих» сторінок, ексклюзивний контент яких доступний лише для тих, хто натисне «Подобається» і, таким чином, додасть сторінку у поле своїх інтересів, яке бачать інші користувачі мережі. Ще одним інструментом для популяризації сторінок є використання у записах загальних і унікальних (створених спеціально для програм телеканалу) хештегів, які, з одного боку, дають змогу відслідковувати думки і відгуки користувачів з приводу телепродукту, а з іншого – через стимулювання обговорень, збільшувати кількість лояльних та зацікавлених в продукті каналу людей.

Контент-аналіз офіційних сторінок у Facebook американських (NBC, ABC, Fox) і українських («1+1», «СТБ» і «Україна») телеканалів дозволяє виділити основні типи контенту, що публікуються у мережі Facebook: репости (поширення/републікації) записів зі сторінок окремих програм чи посилання на них; анонси та повідомлення про прями ефіри; унікальний контент: креатив і гумор; а також новини про життя телеканалу і телеведучих (присутні лише на сторінках українських каналів). Форми подачі інформації є практично ідентичними серед американських телеканалів і відрізняються серед українських. Так, всі досліджені американські телеканали публікують виключно короткі записи, що містять, як правило, текстову складову, яка включає заголовок (іноді підзаголовок чи лід), іноді хештег чи посилання на офіційний сайт та візуальну складову – фото, малюнок чи відео (фрагменти програм, трейлери, відео з-за лаштунків, інтерв'ю з акторами, режисерами тощо). Тобто, оформлення постів на сторінках досліджених американських каналів є уніфікованим і схожим, а кількість публікацій на місяць складає близько 30 записів (від 1 до 4 постів на день, в деякі дні публікації не робляться). Досліджені ж сторінки українських телеканалів пропонують різні підходи до подачі контенту і ведення сторінок загалом, а також різну частоту їх оновлення. Так, деякі телеканали публікують короткі записи за «американською схемою», інші – розміщують довгі тексти, а інші – створюють пости, що складаються лише із заголовку та посилання на офіційний сайт. Частота

публікацій між каналами також різняться – від 30 до 300 записів на місяць (від 1 до 15 постів на день). Можна зробити висновок, що на офіційних сторінках досліджених американських і українських телеканалів публікуються однакові типи контенту, однак підхід до подачі інформації і частота оновлень сторінки є різними.

Аудиторія досліджених американських телеканалів (у середньому, 2 млн читачів) є більшою за аудиторію українських (приблизно, від 70 до 400 тис читачів), що закономірно відбивається на результатах аналізу користувацької активності. Однак, проведене дослідження дає змогу виділити найпопулярніші серед користувачів типи контенту, якими є: унікальний контент: креатив і гумор і новини про життя телеканалу та історії з життя телеведучих (присутні лише на сторінках українських каналів). Анонси програм і репости записів зі сторінок окремих проєктів користують-

ся меншою популярністю, про що говорить менша кількість «Подобається», коментарів і поширень контенту цього типу. Отримані результати свідчать про те, що контент, який містить елементи розважальності, гумору та креативу є більш привабливим для користувачів мережі Facebook.

Перспективи подальших розвідок полягають у необхідності глибшого аналізу контенту сторінок телеканалів у мережі Facebook та інших соціальних мережах, зокрема уваги потребує аналіз сторінок окремих проєктів телеканалів. Також наступні розвідки необхідні для з'ясування мотивів користувацької активності у соціальних мережах, причин популярності тих чи інших типів контенту серед аудиторії. Отримані результати дадуть змогу визначити шляхи підвищення ефективності використання соціальних мереж як інструменту для залучення аудиторії телеканалами.

Список літератури:

1. Єлісовенко Ю. П., Полісученко А. Інтеграція новітніх ЗМІ та пошук форм спілкування [Текст] / Ю. Єлісовенко, А. Полісученко // Теле- та радіожурналістика: зб. наук. пр. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – Вип. 10. – С. 160-162.
2. Сергодеев В. А. Сетевые интернет-сообщества: сущность и социокультурные характеристики [Текст] / В. А. Сергодеев // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2013. – Вип. 1. – С. 122-127.
3. О'Рейли Т. Что такое Веб 2.0: пер с англ. [Электронный ресурс] // Журнал Компьютерра-Онлайн. – Режим доступа: <http://old.computerra.ru/think/234100>
4. Иванов В. Ф. Соціологічні дослідження аудиторії мас-медіа [Електронний ресурс]. – URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1280>
5. Федорова О. Л. До питання про можливість застосування соціальних мереж у якості медіа / О. Федорова // СВІТ соціальних комунікацій: наук. журн. – Т. 10. – К.: КиМУ, ДонНУ, КПУ, 2013. – 174 с.
6. Kaplan A. M. Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media [Electronic resource] / A. M. Kaplan, H. Michael // Business Horizons, 2010. – P. 59–68. – Режим доступа: <http://www.pewglobal.org/2011/12/20/globaldigital-communication-texting-socialnetworking-popular-worldwide/>
7. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus: Cambridge University Press; 3 edition (September 8, 2008).
8. Карта социальных медиа от Фредерика Каваццы // Cossa.ru – маркетинг в социальных сетях, digital-маркетинг, интегрированные маркетинговые коммуникации. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.inva-life.ru/>
9. Иващук Л. І. Соціальні мережі Інтернету в сучасній політичній комунікації / Л. Иващук // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2011. – Вип. 32. – С. 63–70. Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/prnbuimviv_2011_32_6.pdf
10. Шахмартова О. М., Болтага Е. Ю. Психологические аспекты общения в социальных сетях виртуальной реальности // Известия ПГТУ им. В. Г. Белинского. – 2011. – № 24. – С. 1002-1008.
11. Дужникова А. С. Социальные сети: современные тенденции и типы пользования // Мониторинг общественного мнения. – 2010. – № 5 (99). – С. 238-251.
12. Laumann E., Gagnon J. H., Michael R. T. and Michaels S. The Social Organization of Sexuality: Sexual Practices in the United States. – Chicago, 1994.
13. Вебер К. С., Пименова А. А. Сравнительный анализ социальных сетей // Вестник Тамбовского университета. – Серия: Естественные и технические науки. 2014. – № 2. – С. 634-636.
14. Constine Josh. 1.65 Billion «Likes» of TV Shows Indicates Facebook's Importance to Television. Inside Facebook. Retrieved 25 April 2012.
15. Top Pages. Web Media Brands. Retrieved 26 April 2012.
16. List of United States over-the-air television networks. Entomology. Retrieved March 25, 2008.

Косенко А.С.

Институт журналистики

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ИНТЕГРАЦИЯ ТЕЛЕВИДЕНИЯ С СОЦИАЛЬНЫМИ СЕТЯМИ НА ПРИМЕРЕ СЕТИ FACEBOOK

Аннотация

В научной статье исследуется практика использования современными телеканалами социальных сетей как инструмента для привлечения аудитории. В частности, в работе рассмотрен зарубежный опыт интеграции социальной сети Facebook и телевидения. Автором исследован и описан контент официальных страниц в Facebook зарубежных и украинских телеканалов, изучена активность аудитории страниц и выделены наиболее популярные среди пользователей типы контента.

Ключевые слова: телевидение, Интернет, социальные медиа, социальные сети, Facebook.

Kosenko O.S.

Institute of Journalism

Taras Shevchenko National University of Kyiv

INTEGRATION OF TELEVISION WITH SOCIAL NETWORKS: A CASE STUDY ON FACEBOOK

Summary

The article describes trends in using social networks by modern television channels as a tool to attract the audience. In particular, the work describes foreign experience of integration of Facebook with television. The work explores content, published in official Facebook pages of foreign and Ukrainian television channels. The author also studies audience activity. As a result, the most popular among user's types of content are emphasized.

Keywords: television, Internet, social media, social networks, Facebook.

УДК (070):323.113(100)=(161.2)(476)(477)

ГАЗЕТА «БЕЛАРУС ГАЛІЧЫНЫ» – ПЕРШЕ ВИДАННЯ БІЛОРУСЬКОЇ ДІАСПОРИ В УКРАЇНІ

Кудряшов Г.О.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Стаття присвячена першому періодичному виданню «нової» біло-руської діаспори в Україні – газеті «Беларус Галічыны», що виходила в світ у Львові в 1995–1998 рр. Автор акцентує увагу на історії становлення видання, його контенті та рубрикації, а також на ролі газети в збереженні національної ідентичності білорусів у період державного й культурного відродження в перші роки пострадянської доби.

Ключові слова: видавнича діяльність, білоруська діаспора в Україні, газета «Беларус Галічыны».

Постановка проблеми. Білорусь та Україну впродовж віків пов'язували особливі гуманітарні відносини, що склалися внаслідок близького географічного положення, загальної історії та схожих доктрин національного розвитку. У систему поглядів двох країн на свій культурний, освітній і науковий розвиток завжди входили думки про роль і місце книги і друкованого слова в цьому процесі. Вітчизняна видавнича справа стала стратегічним напрямом як для України, так і для Республіки Білорусь. Після здобуття незалежності дві держави, які серед інших пострадянських республік у діахронному історичному розрізі мали багато спільних ментальних епізодів, розглядають видавничу справу

як важливу складову комплексу заходів із підвищення якісного рівня міжнародної співпраці. Тому закономірно, що партнерство в галузі видавничої справи задеклароване у відповідних актах України й Республіки Білорусь.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відомо, що культурна взаємодія двох східноєвропейських країн із 1991 р. пройшла шлях від практично повного занепаду до відновлення втрачених і налагодження нових зв'язків [11, с. 250]. Зміцненню білорусько-українського культурного мосту сприяла активізація національних товариств білорусів в Україні й українців у Білорусі, які стали ядром «нових» діаспор у цих країнах. У середині 90-их років

збіглого століття розпочався активний процес самоорганізації білорусів у громадські національно-культурні об'єднання. Нині організаційну основу білоруської громади України складає Всеукраїнська спілка білорусів, до якої входять регіональні громадські організації Дніпропетровська, Донецька, Львова, Миколаєва, Одеси, Харкова, Херсона, Чернігова, що були біля витоків створення «нової» білоруської діаспори в Україні – елементу пострадянської епохи, у яку вчорашні співвітчизники здобули новий статус. За офіційними даними, нині білоруська громада України налічує до 300 тисяч людей.

У відкритому листі до Президента Республіки Білорусь Олександра Лукашенка від 22 квітня 2015 р. голова Всеукраїнської спілки білорусів Петро Лайшев і представники білоруських національних організацій України констатували дуже скромні результати своєї діяльності на тлі інших діаспор. Такого висновку члени Всеукраїнської спілки білорусів дійшли після парламентських слухань у Верховній Раді України від 12 березня 2015 р., у яких взяли участь також і представники національних об'єднань інших держав. Ми не можемо погодитися з такою стриманою оцінкою своєї роботи білорусами України, адже за довгі роки накопичено значний досвід організаційної, культурно-масової та просвітницької роботи. Складником цього досвіду є видавнича справа білоруської діаспори.

Після проведення в Мінську за підтримки уряду та парламенту першої зустрічі білорусів зарубіжжя (грудень 1992 р.) і відповідно до рішення Першого Всесвітнього з'їзду білорусів, що відбувся в липні 1993 р., на Львівщині, як і в інших кутках України, активізувалася діяльність білоруських громадських об'єднань. Національно-культурне товариство «Белая Русь» імені білоруського першодрукаря і просвітника Франциска Скорини (далі – НКТ) створили 1993 р. Ініціативна група засновників провела установчі збори 1992 р., офіційно товариство зареєстрували 31 серпня 1993 р. Білоруси Галичини вперше об'єдналися на юридичному рівні, адже слідів більш-менш організованої білоруської громади в галицькому краї виявити не вдалося. Проте відомо, що білоруси споконвіку населяли місцеві землі. «Легітимність» перебування білорусів на цих українських землях підтвердили такі діячі білоруської культури, як Франциск Скорина, Іван Федоров, Адам Міцкевич, Тадеуш Костюшко, Михайло Огинский, Луїза Пашкевич (Тьотка), які залишили свій слід у Львові і зробили посутній внесок у розвиток спільнослов'янської культури.

НКТ проводило на Галичині значну культурно-просвітницьку роботу з національного відродження білорусів. Метою та завданнями товариства стало зміцнення взаємовідносин між українською та білоруською культурами задля їхнього взаємозбагачення, усебічна підтримка українського національного відродження, сприяння розвитку білоруської культури, пропаганда кращих традицій білоруського народу серед представників інших національностей, святкування пам'ятних дат білоруської історії і культури [10, с. 2]. За підтримки товариства у Львові, починаючи з 1993 р., двічі на місяць виходили в ефір білоруськомовні радіопередачі «Вестки з

Беларусі», організовувалися конкурси, фестивалі, свята білоруської пісні. У міській бібліотеці імені Лесі Українки відкрито невеликий відділ білоруської літератури. Статті про Білорусь друкувалися у львівській пресі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті вивчення білорусько-українських зв'язків у видавничій справі особливе місце займає видавнича діяльність діаспорних організацій, зокрема створення ними власних періодичних видань як інструментів реалізації культурно-просвітницької програми. Про принт-медіа українців Республіки Білорусь йшла мова в наших попередніх публікаціях [4; 5]. Пропонована стаття присвячена видавничій діяльності білоруських національних організацій в Україні.

Медійний продукт «нової» білоруської діаспори в Україні сьогодні представлений кількома зразками. Із 2005 р. в обласній газеті «Донецчина» регулярно виходила сторінка «Неман» (білоруською мовою), на якій розміщувалися новини з Білорусі, розповідалися про видатних краян Донецької області та про діяльність Всеукраїнської спілки білорусів. В оригінальній рубриці «Домашня школа» друкували дидактичний матеріал для самостійного вивчення білоруської мови. До подій 2014 р. в українському Криму вийшли два числа газети «Белая Русь» Спілки білорусів Криму, випускався журнал «Крым-Беларусь». Видано буклети про заходи білоруських національних організацій у Донецьку, Запоріжжі та Криму. Про роботу Всеукраїнської спілки білорусів регулярно виходили матеріали в газеті «Київський вісник», яка за домовленістю з її головним редактором надходила в усі регіональні представництва Спілки. Керівництво й актив білоруських товариств Запоріжжя, Одеси та Чернігова систематично публікують свої матеріали в міських і обласних газетах, виступають по місцевому телебаченню і радіо. Спорадично випускається газета білоруської громади Львівської області «Вестки з Беларусі» [8].

Мета статті – з'ясування ролі першого періодичного видання «нової» білоруської діаспори в Україні – газети «Беларус Галічыны», що виходила в світ у Львові в 1995–1998 рр., – у збереженні національної ідентичності білорусів у період державного й культурного відродження в перші роки пострадянської доби, дослідження історії становлення видання, вивчення його контенту й рубрикації.

Виклад основного матеріалу. Першим періодичним виданням білоруської діаспори в Україні стала газета «Беларус Галічыны», яку заснувало 1994 р. НКТ. Випуск нової газети став ще одним реалізованим пунктом перспективної програми розвитку товариства. Пілотний номер «галасніка» випустили у Львові 1995 р. (реєстраційне свідоцтво ЛВ № 197 від 11 листопада 1994 р.). Головним редактором став Б. Тимошенко. Перші числа друкували в Пустомитівській районній друкарні (набір і верстку забезпечували комп'ютерний центр видавництва «Кобзар»). Згодом поліграфічне відтворення газети здійснювали в навчально-виробничих майстернях Львівського поліграфічного технікуму (набір і верстка – комп'ютерний центр компанії «Манускрипт»). Останнє, шосте, число вийшло в світ у кінці 1997 р. у видавництві «Вільна Україна»

(комп'ютерний набір і верстка – ТзОВ «Поллі»). До 1997 р. наклад складав 600 примірників.

Газета виходила на 4 сторінках загальним обсягом 1 друкований аркуш (за винятком спареного випуску № 4–5 з шістьма сторінками відповідно). Формат видання – А3. На передовиці були розміщені логотипи видання – український і білоруський національні герби «Тризуб» і «Пагоня». Проте вже з 2-го числа логотип у газети відсутній. (Цей факт пов'язуємо із проведенням у Республіці Білорусь референдуму (1995 р.), за результатами якого була ухвалена нова державна символіка.) Постійним комунікативним реквізитом газети став слоган «За нашу і вашу волю!».

Із виходом нового діаспорного видання білорусів Львівської області привітав В. Курашик, Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Білорусь в Україні. На випуск газети відгукнулися в багатьох кутках України. П. Сокольський, заступник голови Харківської асоціації національно-культурних товариств, назвав вихід у світ «Беларуса Галіччини» значною подією в культурному житті Львова. С. Лашенко, українець, але «в'ялікі прыхільнік беларускасці», з ентузіазмом сприйняв перший випуск нової газети. У своєму листі редакції він підкреслив, що відтепер Львів стане одним із центрів відродження білоруської мови та культури в Україні і звучатиме білоруська мова не лише в Мінську або над Двіною, але і в древньому галицькому краї [7, с. 4]. «Великою радістю» назвав вихід газети Р. Лубківський, порівнявши нове білоруське видання по важливості з «Біблією» Франциска Скорини і «Хрестом на свободу» Тьотки. Видатний український письменник назвав «Беларуса Галіччини» третім значним явищем, яке знаменує продовження історичного діалогу українців із білорусами [6, с. 1].

Редакція «Беларуса Галіччини» з перших випусків дотримувалася білоруськомовної політики, адже справа відродження білоруської мови – одна з головних у культурній доктрині Білорусі. «Родная мова ... быццам тое малое зубраня, якое згубіла маці, вась-вась будзе занесена ў чырвону кнігу», – читаємо на сторінках газети [2, с. 2]. Матеріали редакційного портфеля «Беларуса Галіччини» викладалися в рамках таких постійних рубрик: «Весткі з Беларусі» (актуальна інформація про суспільно-політичне життя в Республіці Білорусь), «Нам пішущь» (листи читачів і симпатиків видання), «Письмы з Бацькаўшчыны» (публіцистичні нариси читальників із Білорусі), «Беларускі народны календар» (розповіді про етимологію назв білоруських календарних місяців, про свята і народні прикмети). Традиційними, як і для усіх популярних газет, стали рубрики «Наш сад і агарод» (поради городникам-любителям) і «Літаратурная старонка», яка знайомила з творчістю письменників-аматорів і майстрів літератури. Розважальний контент представлений кросвордами і фотоконкурсом про пам'ятники історії та культури Білорусі. Ураховуючи роль газети як друкованого органу НКТ, на сторінках видання друкувалися офіційні матеріали (зокрема, статут організації), різні звернення до членів товариства (наприклад, оголошення про відкриття білоруської недільної школи, гуртка-студії з вивчення білоруської історії, культури й мистецтва). Деякі матеріали передруковувалися з інших видань

(приміром, стаття «Країны славянских ценяў» (у перекладі В. Рагойші) з англійського журналу новинарної спрямованості «The Economist»). Серед авторів фундаментальних статей – авторитетні білоруські та українські письменники, вчені, громадські діячі: Р. Лубківський, Н. Пілевич, В. Рагойша, С. Понізік.

Окрім досягнення історичних, просвітницьких та інформаційних цілей, газета намагалася розбудити генну білоруськість і тим самим сприяти зміцненню процесів відродження Білорусі [3, с. 4]. Варто підкреслити, що «Беларус Галіччини» – не перша спроба білорусів створити свій друкований орган.

У 30-их рр. ХХ ст. у Львові, на східних кресах (околицях), в умовах шовіністичного панування прибічників Ю. Пілсудського, випускалися білоруські одноденки «Жыццё» і «Беларускае жыццё». Їх видавали підпільники білоруського національно-опору тодішньому польському реакційному режимові. Також у Львові виходили польські «Сигнали», які підтримували національно-культурне життя білорусів. У середині 1960-их рр. у Львові заснували «Білоруське земляцтво», яке за сприяння Львівського університету, Львівського відділення Спілки письменників України і місцевих громадських організацій проводило літературні й музичні вечори, ушановувало імена видатних білорусів і українців, досліджувало білорусько-українські зв'язки, а також займалося перекладами з української мови. Для члена Ради «Білоруського земляцтва», письменника С. Понізіка ці роки відмічені особливими спогадами, і він на згадку своєму колезі В. Лучуку лишив автограф: «Me Fecit Lviv» («Мене створив Львів») [9, с. 1].

На сторінках другого числа редакція газети повідомила про підготовку третього номера «Беларуса Галіччини», а також проінформувала своїх читачів про одержання з нагоди появи в Україні нового білоруськомовного видання кількох листів і телефонних дзвінків із привітаннями й побажаннями. Також редакційна колегія звернулася з проханням пропонувати теми для майбутніх публікацій та надсилати свої матеріали. До співпраці редакція запрошувала тих, хто має відповідну освіту і добре володіє білоруською мовою [1, с. 4].

Останній випуск видання датовано груднем 1997 р. – січнем 1998 р.

Можливо, припинення випуску газети пов'язане з перереєстрацією НКТ у Білоруську громаду Львівської області в 1999 р. правонаступницею «Беларуса Галіччини» стала газета «Весткі з Беларусі». Періодичність видання – один раз на місяць (залежно від фінансування), наклад – 500 примірників. Газета активно пропагує досягнення й успіхи Республіки Білорусь на основі матеріалів, розміщених на офіційних сайтах Президента Республіки Білорусь, газети «Беларусь сьогодні», «Звязда» та ін.

Висновки і пропозиції. Заслугує на увагу важлива роль газети «Беларус Галіччини» у збереженні й розвитку етнокультурних зв'язків, самоідентифікації білоруського співтовариства в Україні. У майбутньому матеріали першої газети «нової» білоруської діаспори в Україні, підшивка якої зберігається в Національній бібліотеці Білорусі, повинні увійти до ретроспективного бібліографічного покажчика.

Список літератури:

1. Аб'явы // Беларус Галічыны. – № 2.
2. Два гады працы і надзей... (К другім угодкам заснавання НКТ «Белая Русь» ім. Ф. Скарыны) // Беларус Галічыны. – [б. г.]. – № 1.
3. Зварот да беларусаў Галічыны // Беларус Галічыны. – [б. г.]. – № 3.
4. Кудрашоў Г. «Голос Берестейщины» – першая ўкраінская газета Беларусі / Г. Кудрашоў // Журналістыка–2014: стан, праблемы і перспектывы: матэрыялы 16-й Міжнар. навук.-практ. канф. 4–5 сн. 2014 г., Мінск / рэдкал.: С. В. Дубовік (адк. рэд.) [і інш.]. – Вып. 16. – Мінск: БДУ, 2014. – Вып. 16. – С. 393–396.
5. Кудряшов Г. Периодичні выдання ўкраінскай дыяспоры в Рэспубліцы Білорусь / Г. Кудряшов // Слова ў кантэксце часу: да 85-годдзя прафесара А. І. Наркевіча: зб. навук. прац / пад агул. рэд. В. І. Іўчанкава. – У 2-х т. Т. 1. – Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2014. – С. 535–542.
6. Лубкіўскі Р. По-братньому радю / Р. Лубкіўскі // Беларус Галічыны. – [б. г.]. – № 2.
7. Нам пішуць // Беларус Галічыны. – [б. г.]. – № 3.
8. Наши СМИ [Электронный ресурс] // Всеукраинский союз белорусов [сайт]. – Режим доступа: <http://www.belukrgresurs.org> – Название с экрана.
9. Панізьнік С. М'яне стварыў Львоў / С. Панізьнік // Беларус Галічыны. – [б. г.]. – № 2.
10. Статут Білоруськаго нацыянальна-культурнага товариства «Белая Русь» ім. Франціска Скарыны // Беларус Галічыны. – 1995. – № 1.
11. Юрчак Д. Беларусь – Украина: 20 лет межгосударственных отношений / Д. Юрчак. – Витебск: УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2012.

Кудряшов Г.А.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ГАЗЕТА «БЕЛАРУС ГАЛІЧЫНЫ» – ПЕРВОЕ ИЗДАНИЕ БЕЛОРУССКОЙ ДИАСПОРЫ В УКРАИНЕ

Аннотация

Статья посвящена первому периодическому изданию «новой» белорусской диаспоры в Украине – газете «Беларус Галічыны», которая выходила в свет во Львове в 1995–1998 гг. Автор акцентирует внимание на истории становления издания, его контенте и рубрикации, а также на роли газеты в сохранении национальной идентичности белорусов в период государственного и культурного возрождения в первые годы постсоветской эпохи.

Ключевые слова: издательская деятельность, белорусская диаспора в Украине, газета «Беларус Галічыны».

Kudriashov H.O.

Korolenko Poltava National Pedagogical University

THE NEWSPAPER «BELARUS HALICHYNY» – THE FIRST PUBLICATION OF BELARUSSIAN DIASPORA IN UKRAINE

Summary

Article is dedicated to the first publication of the «new» Belarusian Diaspora in Ukraine – the newspaper «Belarus Halichyny», which was published in Lviv in 1995–1998. Author accents attention on history of becoming of edition, its content and dividing according to subject headings and also on the role of this newspaper in maintenance of national identity of Belarusian in the period of state and cultural revival in the first years of post-soviet epoch.

Keywords: publishing activities, Belarusian Diaspora in Ukraine, the newspaper «Belarus Halichyny».

ПРОЯВИ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ У ЗМІ

Попова О.М., Солодун Л.М.

Маріупольський державний університет

Останнім часом ЗМІ дуже часто використовують мову ворожнечі як інструмент впливу на свідомість аудиторії, формування потрібного владним структурам світогляду. Тому дуже важливо розвивати в суспільстві критичне ставлення до ЗМІ, навчити обробляти прочитану або почуту інформацію зі ЗМІ. Оскільки тема прояви вербальної агресії ще маловивчений і теоретичні дослідження фахівців в цій сфері перебувають на стадії розробки, дана наукова робота може бути самобутнім джерелом для поглиблення знань в сфері використання заборонених в журналістиці висловлювань, зокрема «мови ворожнечі». У роботі виділено найважливіші тези, що дозволяють зрозуміти проблему процесу поширення в сучасних ЗМІ «мови ворожнечі». Робота може служити теоретичним джерелом для практичних занять по медіаосвіті та медіаграмотності. Експериментальна частина дослідження полягає в аналізі контенту сучасних українських та англійських ЗМІ.

Ключові слова: «мова ворожнечі», засоби масової інформації, журналістика, англійські ЗМІ, українські ЗМІ.

Постановка проблеми. Публічні ворожі й дискримінаційні висловлювання на адресу етнічних, расових і релігійних груп, так само іменовані «мовою ворожнечі», включаючи підбурювання до етнічної та релігійної ворожнечі, отримали останнім часом надзвичайно широке поширення. Соціологи фіксують зростання цих настроїв, а ЗМІ, аналітики та громадські організації, міжнародні експерти відзначають неухильне зростання злочинів на ґрунті ворожнечі і незаконних дискримінаційних практик.

Дана тема є надзвичайно актуальною, оскільки ми живемо в багатонаціональній і багатоконфесійній країні, більше того, різні субкультури здійснили величезний ривок у своєму розвитку і поширенні за останні кілька років. Враховуючи те, що в умовах інформаційної війни медіа використовують різноманітні методи впливу на аудиторію, в тому числі і мову ворожнечі, актуальність цієї теми є безперечною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні вивчення явища «мови ворожнечі» займаються ведучі спеціалісти Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка та Академія української преси, Цент медіареформ, проект «Без кордонів».

Оскільки термін «мова ворожнечі» почав використовуватися відносно нещодавно, наукова база досліджень цього явища досі знаходиться у розробці. Важливе місце у сьогочасних інформаційних процесах в Україні займає проект з впровадження медіаосвіти та медіаграмотності у школах та ВУЗах України.

Практична цінність роботи полягає в тому, що дані дослідження можуть використовувати фахівці для формування зайнят з медіакритики, медіаосвіти та медіаграмотності.

В Україні розробкою даної тематики займаються Г.Г. Почепцов, В.Ф. Іванов. У дослідженні використовувалися праці таких вчених, як: Д.С. Аврамов, В.І. Бакштановській, А.Р. Севортьян, М.А. Федотов, М.К. Метнева, М.І. Кожевникова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, спостереження показують, що ЗМІ сьогодні наповнені матеріалами, які яскраво демонструють найрізноманітніші прояви мови ворожнечі. Мова ворожнечі може приймати як форми творчої обробки відомих приказок, так і неприкриту лайку.

Суб'єктом мови ворожнечі найчастіше виступають представники всіх груп населення і систематизувати їх практично немає сенсу. Найчастіше об'єкти мови ворожнечі в свою чергу виступають суб'єктами (агресія у відповідь на агресію). Варто відзначити, що найбільшу швидкість поширення має інформація, опублікована в ЗМІ [1].

Сучасне суспільство не сприймає мову ворожнечі в тій же мірі, що і сприймає свободу слова. Здавалося б, у цьому питанні цілком можна покластися на закон і керуватися тими ж законними нормами, які регулюють життя в нашому суспільстві. Але на практиці все виявляється не так просто й однозначно.

Свобода масової інформації не повинна вступати в конфлікт з такою фундаментальною цінністю демократичного суспільства, як рівність прав громадян. Будь-яке ЗМІ у своїй діяльності може випадково перейти дану грань, але цілеспрямоване порушення даного тендітної рівноваги, особливо що має масовий характер, говорить про назрілий громадському конфлікті, про хворобливого стані суспільства.

У наш час усіма бажана свобода постає в протиставленні з мораллю і безпекою цілих верств населення. Саме тому найважливішим роль тут відіграє високий професіоналізм журналістів. Необхідно впроваджувати та популяризувати норми моралі, культури і духовності – це єдиний спосіб згладити міжнародну ворожнечу.

Мета статті. Метою роботи є вивчення нового явища «мови ворожнечі» та визначення причин, чому його використовують сучасні ЗМІ. Виходячи із зазначеної мети, можна виділити такі задачі:

- 1) вивчити особливості «мови ворожнечі»;
- 2) визначити причини появи «мови ворожнечі» у ЗМІ.
- 3) проаналізувати приклади вживання «мови ворожнечі» у ЗМІ.
- 4) визначити закономірності вживання «мови ворожнечі».

Вирішення всіх цих завдань підсумовується у вирішенні проблеми низького рівня професійної освіти журналістів. У цьому полягає гіпотеза роботи.

Виклад основного матеріалу. Дослідник Дзялошинський І. М. є термін «мова ворожнечі» як «всю сукупність текстів (а також заголовків, фо-

тографій та інших елементів) ЗМІ, прямо або побічно сприяють збудженню національної чи релігійної ворожнечі або хоча б неприязні» [2].

В більшості випадків журналісти використовують «мова ворожнечі» не вкладаючи в нього навмисно того сенсу, який, як виходить у підсумку, несе текст. Одним з об'єктів ворожої риторики журналістів є етнічна приналежність.

Виділяються наступні помилки, допущені авторами публікацій:

1. Журналістська недбалість. Автор, не замислюючись, використовує непотрібні деталі, які можуть в подальшому створювати негативне сприйняття аудиторією конкретної соціальної групи.

2. Некоректний заголовок. На думку Кожевнікової Р. В., заголовок – свого роду реклама. І він привертає увагу читача. У разі, якщо він цікавий, то, найімовірніше, аудиторія захоче познайомитися з публікацією. Нерідкі випадки, коли журналіст використовує помітні заголовки. Хоча, при цьому, в самому матеріалі ніякої сенсації немає.

3. Стилiстичні «спокуси». Журналіст гіперболізує статистичні дані для додання особливої значущості своєї публікації.

4. Змішання соціальної проблематики та етнічної риторики. Іншими словами одна проблема, може обговорюватися в публікації виключно в «національних» межах, хоча насправді розглянутий питання набагато ширше і не зводиться до однієї соціальної групи.

5. Заперечення громадянства за етнічним принципом. Тобто журналіст, говорячи про людину іншої національності і проживає на території конкретної країни, позначає його як іноземця, не беручи до уваги наявність тимчасової реєстрації або громадянства [3].

«Мова ворожнечі» як феномен сучасної комунікації є об'єктом вивчення у різних гуманітарних галузях людського знання, що визначає можливість його дослідження на стику юриспруденції, лінгвістики, психології, соціології, конфліктології, етнології, культурології, філософії та інших дисциплін. Термін «hate speech», що використовується в науково-дослідницькій практиці, має два варіанти перекладу: «мова ворожнечі», «мова ненависті». Найбільшу популярність в науковій літературі отримав перший варіант перекладу. Незважаючи на безліч термінів, які використовуються в науці для позначення негативних висловлювань («словесний екстремізм», «мовна (мовленнева) агресія», «мовленнева демагогія», «мовленневий (мовний) конфлікт», «мовленнєве насильство», «мовна (мовленнева) маніпуляція»), жоден з них не є адекватним синонімом терміну «мова ворожнечі», оскільки позначає або явище, що є його окремим випадком, або поняття, більш широке за обсягом.

Специфіка функціонування «мови ворожнечі» в сучасних ЗМІ обумовлена цілим рядом екстралінгвістичних факторів: соціально-політичних, психолого-культурологічних, комунікативних, правових і етичних [4].

Аналіз соціально-політичних та психолого-культурологічних засад «мови ворожнечі», що впливають на його функціонування в сучасних ЗМІ, свідчить про зміну історичної парадигми, що позначилося не лише на змісті висловлювань з «мовою ворожнечі», але і на темах матеріалів у ЗМІ та публічних виступів.

Соціально-політичні передумови функціонування «мови ворожнечі» у зазначений період сформували два вектори його адресації (негативні висловлювання щодо людини або групи людей, згадка яких у ЗМІ відбувається з урахуванням їх соціального положення, популярності, рівня доходів чи національності). Наявність в ЗМІ інших об'єктів адресації досліджуваного явища (людини або групи людей, словесно дискримінованих за ознакою расової, статевої та вікової приналежності, фізичних вад (інвалідності), релігійної прихильності, сексуальної орієнтації, ідентифікації себе як людини певної біологічної статі, володіння мовою, наявності моральних і політичних поглядів, роду діяльності, зовнішності) пояснюється психолого-культурологічними передумовами функціонування «мови ворожнечі» в даній сфері (формуванням і підтриманням засобами масової інформації негативних стереотипів і відсутністю традиції засудження «мови ворожнечі» в сучасному суспільстві в цілому).

Експерти можуть наводити багато прикладів використання «мови ворожнечі» в українських ЗМІ. За словами Ліхачова, такі випадки не є складом злочину за статтею Кримінального кодексу. За словами експерта, подібні явища не регулюються кодексом, законами, це те, що регулюється, перш за все, на рівні свідомості журналістів, які про це пишуть, на рівні професійних журналістських кодексів.

З метою підтвердження вищесказаних слів, наведемо приклади використання у сучасних ЗМІ «мови ворожнечі». Для аналізу ЗМІ було використано класифікацію «мови ворожнечі» за ступенем ворожості мови (жорстка, середня та м'яка), автором якої є дослідник А. М. Верховський [5]. Це пояснюється тим, що дана класифікація є найбільш повною та дозволяє розглянути це явище з точки зору журналістики.

Аналіз українських ЗМІ на предмет наявності «мови ворожнечі»

З термінів, які можна розцінювати як «мова ворожнечі» в українських ЗМІ найбільш часто використовуються слова «ватник», «москаль», «рашизм» і «Мордор», але існують й інші. Детальніше зупинимося на конкретних прикладах.

Випадки вживання середньої мови ворожнечі:

1. «На російському Киселев-ТВ хорошим тоном вважається клеймити Запад менталитетом стукачества». Джерело: програма «Гражданская оборона» каналу «ICTV». Дата: 01.12.2015 р. Приклад звинувачення у негативному впливі якої-небудь соціальної групи на суспільство, державу.

2. «США не дремлют и сейчас они через свою пятую колонну, через *национал-предателей*, нанесли очередной удар по Российской Федерации». Джерело: програма «Гражданская оборона» каналу «ICTV». Дата: 01.12.2015 р. Приклад використання твердження про кримінальність тієї чи іншої етнічної групи.

3. «Виртуозный хам и *политический киллер*: как Кремль создал Соловьева». Джерело: програма «Гражданская оборона» каналу «ICTV». Дата: 17.03.2015 р. Приклад використання твердження про кримінальність тієї чи іншої етнічної групи.

4. Росія продовжує *красти* вугілля з Донбасу – понад 200 вантажівок за вихідні». Джерело: інформаційне агентство «УНІАН». Дата:

14.12.2015 р. Приклад використання твердження про кримінальність тієї чи іншої етнічної групи.

Випадки вживання м'якої мови ворожнечі:

1. На телеканалі «1+1» часто використовують слово «грузин», під яким розуміється керівник Одеської ОДА – Михайл Саакашвілі. Приклад згадування назв етнічної групи в зневажливому контексті.

2. На телеканалі «СТБ» вийшов сюжет під час операції у Слав'янську під назвою «Дихлофос для колорадів». Приклад використання твердження про неповноцінність етнічної групи – порівняння з комахами.

3. 27.05.2011 р. на сайті ТСН.ua з'явилося повідомлення «В Криму ісламісти насмерть забили девушку камнями по закону шариата», содержание также подзаголовок «Трое приверженцев ислама забили 19-летнюю девушку камнями за то, что она не оправдала доверия одного из них». Приклад використання твердження про моральні недоліки етнічної групи.

4. «Убити дракона». Джерело: Леонід Пілунський – Кримська світлиця, № 04/05 – 14.02.2010: («...Напевно, всім нам потрібно лікуватися від страху, щоб знати, чому треба вбити в самому собі *руського*...»). Приклад згадування назв етнічної групи в зневажливому контексті.

5. «Русский мир и стуканство сегодня почти не отделимы. Везде, где ступает нога российского солдата, практику доносительства вводят мгновенно». Джерело: програма «Гражданская оборона» каналу «ICTV». Дата: 01.12.2015 р. Приклад згадування назв етнічної групи в зневажливому контексті. М'яка мова ворожнечі.

6. «Вставайте, люди *русские!*» Джерело: програма «Крымское время». Дата: 18.02.2010 р. Приклад створення негативного образу етнічної групи – націоналістичні настрої.

7. «Политологи уверены: такой налог очередной похмелье от «Крымнаш», «Новороссии» и «Новосибирии». Джерело: програма «Гражданская оборона». Дата: 08.12.2015 р. Приклад використання згадування назв етнічної групи в зневажливому контексті.

8. «Где *еев* больше: на Западе или в России?» Джерело: програма «Гражданская оборона». Дата: 5.11.2014 р. Приклад використання згадки соціальної групи або її представників в принизливому або образливому контексті.

9. «Как Кремль превратил Россию в *страну-изгой*». Джерело: програма «Гражданская оборона». Дата: 31.03.2015 р. Приклад використання згадування назв етнічної групи в зневажливому контексті.

10. «Джемилев стверджує, що *окупанти* відкрито звинувачують кримських татар у зв'язках з турецькою розвідкою». Джерело: інформаційне агентство УНІАН. Дата: 15. 12.2015 р. Приклад використання згадування назв етнічної групи в зневажливому контексті.

11. «Дещо про європейський *антиамериканізм*». Джерело: інформаційне агентство УНІАН. Дата: 15. 12.2015 р. Приклад використання згадування назв етнічної групи в зневажливому контексті.

Аналіз англійських ЗМІ на предмет наявності «мови ворожнечі»

Приклади використання жорсткої мови ворожнечі:

1. «ISIS hostage John Cantlie interviewed Paris attacks 'true mastermind' months before atrocity and terrorist made this chilling prediction» (Заручник ІГ взяв інтерв'ю у «істинного натхненника» паризької атаки, які за місяць до цього зробив звирячий і жахливий прогноз).

He urged Muslims in the West to «be wolves on the earth» (він закликав мусульман на Заході «бути вовками на землі») and carry out further attacks (...й продовжувати атаки). Bnghalem told Cantlie, captured by ISIS in 2012: «To all my brothers in France, I say to them; start carrying out individual attacks (...я закликаю *атакувати* окремих особистостей). Be wolves on the earth. For each man amongst you can be equivalent to an entire army. And I say to all the nations of the West that have resolved to attack us, we have also come to strike you, and we are already there to attack you (...ми прийшли *здолати вас*...), (... ми знаходимося тут, щоб *атакувати вас*...». Джерело: «The Daily Mirror». Дата: 03.12.2015 р. Приклад використання прямих і безпосередніх закликів до насильства.

2. «'Russian spy' beheaded by Isil was an 'orphan pressured into spying' people of Russia, you will once again dragged into an unwinnable war. You will not be safe,» the killer says. «We will kill your children for each dead child here, and we will destroy your houses for each destroyed house here. Oh, mothers of Russia, hold on to your sons, otherwise they will face the same fate,» he continued, before murdering Mr Khasiev («ми *в'ємо* ваших дітей за кожного вбитого дитини тут, ми зруйнуємо ваші будинки за кожен будинок тут. Матері Росії, тримайте своїх синів, інакше їх чекає та ж доля»). Джерело: газета «The Telegraph». Дата: 03.12.2015. Приклад використання прямих і безпосередніх заклики до насильства.

Приклади використання середньої мови ворожнечі:

1. «Watch Julian Lewis' powerful speech warning we have 'bogus battalions' instead of 'dodgy dossiers'. There is a general consensus now, that the decision to remove Saddam Hussein was a terrible mistake, but Saddam Hussein was every bit as much of a vicious dictator (...Саддам Хусейн був не більше злісним *диктатором*, ніж Асад...) as we are told that Assad is». Джерело: газета «The Daily Mirror». Дата: 03.12.2015 р. Приклад використання твердження про історичні злочини представника тієї чи іншої етнічної групи.

2. «Russia reveals satellite evidence that 'proves' Turkey is buying Isis oil Turkey was the main consumer of oil stolen by Isis from Syria and Iraq to fund terrorism, Anatoly Antonov, the deputy defence minister, said. «The country's top political leadership, President Erdogan and his family, are involved in this criminal business (...Ердоган і його сім'я залучені до *кримінального бізнесу*...),» he said». Джерело: газета «The Times». Дата: 3.12.2015 р. Приклад використання твердження про кримінальність тієї чи іншої етнічної групи.

Приклади використання м'якої мови ворожнечі:

1. Turkish president now claims Russia is buying oil from Isis

Mr Erdogan had branded Russia's claims as «slander» («Ердоган назвав заяви Росії «накле-

пом»») and said that he would stand down if the allegations were ever proved. Джерело: газета «The Independent». Дата: 4.12.2015 р. Приклад використання твердження про моральні недоліки етнічної групи.

2. «If half of Britain are ‘terrorist sympathisers’ for opposing air strikes, then Isis will win the next election. Opinion polls suggest that half of the population opposes the bombing, so the situation is worse than we thought, with around 30 million terrorist sympathisers (...30 миллионов людей симпатизують *террористам*) – which is quite a worry as it means that Isis could win a general election, as long as its leader didn’t spoil his chances by saying something daft in the TV debates». Джерело: газета «The Independent». Дата: 3.12.15 р. Приклад використання згадки соціальної групи або її представників в принизливому або образливому контексті.

3. «Dozens of MPs were keen to remind us how much Isis hates us (члени парламента хотели напомнить, как сильно ИГИЛ *ненавидит* нас...), which would be a reasonable point. It’s a shame («ганьба, що...») that Benn didn’t have longer to speak, as he could have been impassioned about one more aspect of the rise of Isis, which is that most people agree this was caused – at least in part – by the disastrous invasion of Iraq, which Hilary Benn also voted for». Джерело: газета «The Independent». Дата: 3.12.15 р. Приклад використання згадки соціальної групи або її представників в принизливому або образливому контексті.

4. «Dame Vivienne Westwood has branded politicians «absolute criminal idiots» (...назвав політиків абсолютно *злочинними ідіотами*...) for their failure to tackle climate change». Джерело: газета «The Independent». Дата: 01.12.2015 р. Приклад використання згадки соціальної групи або її представників в принизливому або образливому контексті.

5. «The killer’s camouflage fatigues are widely produced in Russia and were standard issue for separatists fighting in Ukraine, while the white and blue-stripe vest he wears is an iconic part of the uniform of Russian marines and paratroopers (Камуфляжний френч вбивці виробляється в Росії і був стандартом для сепаратистів, що боються в Україні, в той час як білий жилет і

жилет синьої смуги, який вони носять, є культовою частиною уніформи російських морських піхотинців і парашутистів)». Джерело: газета «The Telegraph». Дата: 03.12.2015. Приклад створення негативного образу етнічної групи.

Беручи до уваги результати аналізу української та англійської преси, можна зробити висновки, що усі переглянуті ЗМІ використовують мову ворожнечі. Але існують суттєві відмінності. Наприклад, в українських медіа відсутні приклади застосування жорсткої мови ворожнечі, тоді як у англійських ЗМІ її дуже багато. Це пояснюється тим, що англійські ЗМІ подаються багато інформації щодо війни на Сході та дуже часто використовують цитування ісламських лідерів, які, як відомо не цураються різких слів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Головний висновок з усього вищесказаного може бути сформульовано таким чином: проблема толерантності ЗМІ є частина ширшої проблеми культурних матриць взаємодії людей. Тому розширення сфери толерантної взаємодії передбачає вирішення низки взаємопов’язаних завдань: зміна самої соціально-економічної реальності з метою зробити її більш ясною, прозорою, умопостигаємою індивідуальною свідомістю; забезпечення переходу від репресивної культури комунікації до діалогічної; формування рефлексивної, раціональної особистості.

Активне вивчення різних аспектів «мови ворожнечі» у ЗМІ почалося відносно недавно, і до теперішнього моменту перетворилося чи не в найактуальнішу тему для дослідження преси та телебачення. Однак виявлення механізмів ворожості на сьогоднішній день залишається маловивченою проблематикою. ЗМІ є впливовим засобом як протидії проявам ксенофобії, стереотипів та забобон, так і, навпаки, джерелом виникнення та поширення нетерпимості та подібних поглядів. При цьому, не завжди усвідомлюється той факт, що їх некоректні матеріали, які вливаються у потік інших нетолерантних суджень, сприяють формуванню негативних уявлень, поглядів, установок та стереотипів у громадськості, росту напруги та конфліктності у нашій поліетнічній спільноті. Таким чином, журналісти, які висвітлюють питання етнічності (інших розрізень людей), мають усвідомлювати високу соціальну відповідальність перед суспільством.

Список літератури:

1. Китайчик М. Правові механізми протидії «мові ворожнечі» у ЗМІ / М. Китайчик // [Режим доступу]: www.medialaw.ru/publications/zip/125/4.htm
2. Дзялошинський І. М. ЗМІ та громадянське суспільство / І. М. Дзялошинський // Актуальні проблеми Європи. – 2008. – № 2. – С. 192-209.
3. Кожевникова Г. В. Мова ворожнечі: типологія помилок журналіста // Прикладна конфліктологія для журналістів / Г. В. Кожевникова. – М., 2006. – С. 95-105.
4. Севортьян А. Р. Відображення мовленнєвого різноманіття / А. Р. Севортьян. – М.: 2005. – 200 с.
5. Верховський О. Мова ворожнечі проти суспільства / О. Верховський. – М.: Центр «Сова», 2007. – 259 с.

Попова Е.Н., Солодун Л.Н.

Мариупольский государственный университет

ПРОЯВЛЕНИЯ ВЕРБАЛЬНОЙ АГРЕССИИ В СМИ

Аннотация

В последнее время СМИ очень часто используют язык вражды как инструмент воздействия на сознание аудитории, формирование нужного властным структурам мировоззрения. Поэтому очень важно развивать в обществе критическое отношение к СМИ, научить обрабатывать прочитанную или услышанную информацию из СМИ. Поскольку тема проявления вербальной агрессии еще малоизучена и теоретические исследования специалистов в этой сфере находятся на стадии разработки, данная научная работа может быть самобытным источником для углубления знаний в сфере использования запрещенных в журналистике высказываний, в частности «языка вражды». В работе выделены важнейшие тезисы, позволяющие понять проблему процесса распространения в современных СМИ «языка вражды». Работа может служить теоретическим источником для практических занятий по медиаобразования и медиаграмотности. Экспериментальная часть исследования заключается в анализе контента современных украинских и английских СМИ.

Ключевые слова: «язык вражды», средства массовой информации, журналистика, английские СМИ, украинские СМИ.

Popova O.M., Solodun L.M.

Mariupol State University

MANIFEST VERBAL AGGRESSION IN THE MASS MEDIA

Summary

Nowadays the media often make use of hate speech as a tool to influence the minds of the audience and form the outlook desired by authorities. Therefore it is very important to develop a critical attitude towards the media in the modern society, learn to handle and understand the information read or heard in the media. As the theme of the manifestation of verbal aggression is not enough studied and theoretical research of experts in this area is still under development, this research paper is a distinctive source for deepening knowledge in the use of prohibited vocabulary in journalism, namely «hate speech». The paper highlights the most important theses which allow us to understand the problem of the spread of «hate speech» in modern media. This work can be a theoretical source for practical training in the field of media education and media literacy. The experimental part of the study is a content analysis of contemporary Ukrainian and English media.

Keywords: «hate speech», mass media, journalism, English media, Ukrainian media.

УДК 316.77:81'42:82.0-343

КОНЦЕПТУАЛІЗОВАНИЙ ПРОСТІР МАС-МЕДІА

Чернявська Л.В.

Інститут журналістики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Досліджено репрезентативний простір мас-медійного дискурсу, представлений системою соціальних смислів. Вони отримують форми концептів, образів, міфів у мас-медіа. Концепт та його різновиди розглянуті у статті, визначаються їх основні риси. Репрезентації соціального простору виявляються у міфах. Зроблено огляд міфологічного рівня мас-медійного дискурсу.

Ключові слова: концептуальний простір, репрезентації, мас-медіа, соціальний простір, концепт, міф, образ.

Постановка проблеми. Соціальний простір є простором взаємодії в соціумі, забезпечує рух смислів, що виробляються соціальними інститутами і розгортаються через символічні структури. Вони становлять когнітивні структури, відповідальні за переробку інформації та сприйняття її людиною. Сприйняття соціального простору виявляється на трьох рівнях: перцептивному (особистісне сприйняття), концептуаль-

ному (репрезентація соціального світу, творення образів), символічні системи. Концептуальний рівень є рівнем репрезентації соціального простору, яка виявляється у творенні картин світу, має колективний характер і презентує просолові практики різних рівнів. Просторові практики розрізняють за трьома напрямками: архітектурно-мистецькі, географічні, соціопросторові. Останні представлені явищами соціальної мо-

більності, утворенням, нових спільнот, формацій. На думку А. Лефевра, соціальний простір виробляється в процесі розвитку суспільства, зміни середовища, географічного і архітектурного просторів. Отже, вони тісно пов'язані між собою, їх об'єднує також концептуальний рівень відображення цих просторів у мовних картинах світу, легітимних смислах, боротьбу за які здійснюють соціальні групи.

Зміни в сучасній структурі соціального простору пов'язані із процесами глобалізації, коли нові технології дозволяють зменшувати відстані, а медіа отримують поряд із такими рисами як всюдиприсутність і одночасність розповсюдження інформації, новий комунікаційний вимір – інтерактивність, які реалізується через інтернет. Нові практики віртуального спілкування трансформують сприйняття простору, а нові смисли отримують концептуального втілення. Мас-медіа активно моделюють концептуальний простір, що набуває різних форм репрезентації. Потреба наукового дослідження цих процесів у соціокомунікаційних процесах є перспективним напрямком досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження репрезентаційних систем здійснювались у напрямку визначення каналів сприйняття, інформації, окреслення впливу інформації на людину – В. Іванов, С. Кара-Мурза, Г. Мельник, В. Петрик, Г. Почепцов, В. Різун та ін. Так, В. Іванов у посібнику «Основні теорії масової комунікації і журналістики» (2010) розглядаються основні напрямки вивчення ефектів масової комунікації в історичному аспекті. С. Кара-Мурза у праці «Маніпуляція свідомістю» (2000) розглядає маніпуляції в політичному дискурсі, який здійснюється через мас-медіа і має традиції радянської системи маніпуляцій. Проблеми ефективності спілкування у журналістиці розглядає Г. Мельник («Спілкування в журналістиці: секрети майстерності», 2008), аналізуючи техніки спілкування із людьми як джерелами інформації. Праця колективу авторів В. Петрика, М. Присяжнюка, Л. Компанець, С. Скулиша, О. Бойка, В. Остроухова «Сугесивні технології маніпулятивного впливу» (2011) розкриває можливості маніпулятивного впливу із застосуванням методики нейролінгвістичного програмування, піару та інших технологій (наприклад, медіавіруси), в основу яких покладено сугестування. Дослідження Г. Почепцова (публікації на сайтах Mediasapiens, Relga та ін.) у галузі ефективності медіа комунікації, використанні когнітивних підходів та творення нових смислів ставить питання про новітні розробки концептуального простору, зокрема, творення віртуальних світів, інструментарію пропаганди, смислів, що трансформують масову свідомість. В монографії «Лінгвістика впливу» (2005) колективу авторів (В. Різун, Н. Непійвода, В. Корнєєв) здійснюється розмежування типів впливу в лінгвістиці.

Дослідження когнітивних структур в мас-медіа відбувається за різними напрямками: концепти (теорія концептуальної метафори О. Кузютової (2011); концепт як семантичний феномен – В. Левицький (2012), Т. Радзівська (2010), як багатомірне ментальне утворення – С. Воркачов (2003), Н. Дегтярьова (2009), В. Карасик (2002), Н. Красавський (2001), О. Кубрякова (2001, 2004 та ін.),

А. Приходько (2013) та ін.), фрейми (у сфері політики і лінгвістики Г. Почепцов (2012, 2014 та ін.), лінгвокультурний підхід Н. Колосухіної, використання фреймінгів у мас-медіа Л. Землянової (2006), рефреймування А.Скрипникової (2014), типи фреймів О. Полатовська (2013) та ін.), міфи (процеси міфологізації та ритуалізації мас-меді Н. Комана (2005), міфологічні структури в рекламному дискурсі – С.Мельник та І. Компанієць (2014), Л. Хавкіна (2010) та ін.), образи (образ як медіум смислу – І. Інишев (2012). Так, Т. Кузнецова визначає два підходи до розуміння поняття концепту: лінгвокогнітивний та лінгвокультурний концепти. Типології концептів здійснюють Н. Аругюнова, О. Бабушкін, О. Воробйова, В. Іващенко, А. Приходько та ін. Концепт в системі дискурсу в контексті соціальних комунікацій розглядає К. Серезим (2002). Окремі дослідження присвячені певним концептам, що виявляються в мас-медіа, наприклад, Я. Прихода (2005) аналізує концепт Європи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Міфологія була предметом розгляду в рекламному дискурсі, мозаїчна система досліджень міфологічного дискурсу в мас-медіа потребує систематизації з точки зору соціопросторової специфіки. Так само фрейми та концепти були об'єктом наукових досліджень як окремі явища. Репрезентації соціального простору в мас-медіа потребують систематизації в соціокомунікаційному контексті. Концептуальний простір у мас-медіа представлений різними типами концептів, реалізується на рівні міфологічного дискурсу. Мас-медіа беруть участь у творенні цих смислів, а також поширюють ті, що були сформовані в контексті інших соціальних інститутів або агентами соціальних груп. Ці форми репрезентацій потребують розгляду в системі соціальної комунікації.

Головною метою цієї роботи є розгляд форм когнітивних репрезентацій соціального простору в мас-медіа, що формують концептуальний простір. Виділення основних типів когнітивних репрезентацій, які представлені концептами, фреймами, образами, міфами, та аналіз їх в контексті соціокомунікаційних досліджень як рівень вияву смислів соціального простору, є основними завданнями роботи.

Виклад основного матеріалу. Одним із медіумів простору є мова, вона виявляє просторові параметри, так само вона реагує на соціопросторові зміни. Якщо вербалізація просторових об'єктів здійснюється як сукупність предметів у просторі, то соціопросторові репрезентації мають подібну форму. Час і простір є проектним баченням, когнітивні системи також оперують інструментальними структурами, що пропонують різні варіанти сприйняття й розкодування інформації.

Когнітивні системи у лінгвістиці пов'язують із поняттям національної мовної особистості. Цей напрямок розроблявся в українській лінгвістиці, наголошуючи на багаторівневій організації мовної особистості та її зв'язку із соціумом і культурою. Місце концептів у системі мовної особистості визначають Ю. Караулов, Г. Дідук-Ступ'як та ін. у контексті трирівневої структури мовно-комунікаційної особистості: вербально-семантичний, когнітивний, прагматичний. Когнітивний рі-

вень представлений систематизованими картина світу, що складаються із ідей, концептів та ін. [1]. Концепти утворюють концептуальні картини світу, є основним фондом знань і цінностей, тобто актуальних смислів.

Типологія смислів О. Соколова вирізняє знання і вміння, стимули, емоції. Смисли є частиною соціальної комунікації, що формується соціальними інститутами, котрі продукують їх за двома типами: смисли, що з'являються як наслідок репрезентації соціальних практик; смисли, продюковані спеціалістами для моделювання соціального простору.

Одним із конструктів репрезентації соціального простору є образ, що представляє тип модельованого простору, віртуальних картин світу. Художній простір бере участь у формуванні мас-медійного дискурсу. Він є культурним феноменом і презентує дійсність у віртуальному просторі мистецької творчості. Художній образ дозволяє інтерпретувати дійсність так, щоб вона була легко сприйнята аудиторією і пропонує авторський досвід розуміння світу.

Постмодерна свідомість трансформується і пропонує новий тип комунікації з лінійної «автор-твір-читач» пропонує нелінійну комунікацію із інтерактивом та можливостями нових медіа. Кіберпростір пропонує нові функції для художнього образу, які формулює М. Яковенко: «саморух, саморозвиток; багатозначність та недовговореність; єдність одиничного та загального; єдність розуму та почуття; єдність об'єктивного та суб'єктивного, бо особистість творця входить у образ; неповторність, оригінальність» [6]. Художній образ відрефлексовує соціальні події і пропонує їх своєрідну концепцію. Часто він будується із фрагментів, що перебувають у русі. Із цим пов'язана інтертекстуальність художніх систем, використання різних соціокультурних та ідеологічних маркерів.

Ще одним із напрямків розвитку образу як репрезентації соціального простору визначає І. Інішев: образ – «самостійна галузь смислотворення не тільки не вимагає відповідної інтуїтивної (зорової) даності, але й становить універсальну модель зримості» [3, с. 185]. В контексті «іконічного повороту» образ розглядається як специфічний медіум, комунікаційний посередник, адже він виконує функцію фізичного носія смислу, посередника та має власну структуру, соціопросторові параметри.

Образ є формою презентації смислів, адаптованою для читача через вписаність у віртуальний художній простір і може мати реалізовуватись на рівні інтенсифікації реальності: псевдореальність, альтернативна реальність та ін. Кожен із цих типів буде відповідати власній функції легітимізації смислів.

Події Революції Гідності та агресії Росії проти України активізували творення нових смислів, у яких Україна відмовляється від радянського минулого і робить вибір на користь інтеграції. Ці події сприяли формування нового героя в українському художньому просторі, який концептуально є українським і отримує риси людини-борця. Образи нової України, що бореться за свою самостійність з'являються в художніх творах (наприклад, Сергій Лойко «Аеропорт», Євгеній

Положий «Іловайськ», Йосип Струцюк «По дорозі до Савур-могили») та інших медійних проєктах (наприклад, телевізійні проєкти: «Аеропорт. Донецьк. Кіборги» («Інтер»), «Хоробрі серця» («2+2»), «Історія нескорених»).

Поряд із художнім простором в мас-медіа активізований міфологічний простір. Г. Почепцов називає мас-медіа міфопороджуючими машинами, завданням яких є вироблення смислів, які в боротьбі за легітимізацію можуть набувати різних форм. Найбільш популярним є міф як втілення ідей та смислів. Міфотворчість у мас-медіа може розглядатись на двох рівнях, які визначає М. Коман: «мас-медіа бачаться як вмістилище міфічних конструктів, які можуть зберігатись у ній і бути відновлені; як виробники міфів і міфічних одиниць» [7, с. 48]. Мас-медіа здатні актуалізувати давні культурні моделі і створювати за цими моделями новітні міфи, міфологізуючи простір. Одним із різновидів міфологізації в мас-медіа, на думку М. Комана, є ритуалізація, котра складається із структурованих операцій. Ритуалізації використовуються для конструювання іміджів (вибудовування смислів за шаблонами). Це чітко простежуються на побудові іміджі політичних діячів, які мають бути наділеними обов'язковим набором загальноприйнятих чеснот, володіти гуманістичними і демократичними цінностями для створеної в мас-медіа картинки.

Сучасні мас-медійні міфи використовують архаїчні способи творення реальностей, зокрема, послуговуються культурним набором культурних символів: героя, втілення зла, дива та ін. Міфи легко входять у свідомість, якщо ля їх конструювання обрано вдалий тип ментального простору. Міфотворчість є фрагментарною, адже вона пропонує варіант окремої події, для якої підібрані комбінації культурних кодів. Наприклад, в українській історії народницький дискурс творить міф козацької слави, завданням якого було творення національної самосвідомості українців в умовах неповної нації. У РФ створено міф Росії – країни переможниці у другій світовій війні. Відбувається не лише привласнення цієї перемоги і заперечення ролі інших членів коаліції та народів СРСР, що в ній брали участь, але й заміна цінностей і зміна пріоритетів до ідеологічних потреб сучасної ситуації в країні. Під час міфологізації події відбувається її спрощення. Вихолощення до чіткої не критичної картини, як вказує С. Кара-Мурза, замінюють «гуманітарну культуру культурною мозаїчною» [4, с. 51]. Міфологеми – це міфи, що постійно відтворюються, вони мають здатність розкладатись на окремі міфи і утворювати стереотипи. Такою міфологемою в українському національному бутті є козацтво.

Міфотворчість активно використовується в рекламному дискурсу мас-медіа. Він є частиною актуальної масової культури. Реклама виконує три основні функції – економічну, соціальну, ідеологічну, що відрізняє її від журналістського дискурсу та інших типів мас-медійного дискурсу. Як виробник символічної продукції, реклама займається саме конструюванням смислів. Всі вони є штучно створеними і переслідують конкретну економічну або символічну (ідеологічну) мету. Рекламна комунікація передбачає інформування про певні види творів, послуг та ін., а також передбачає відгук аудиторії, що може чітко ви-

мірюватись зростанням продажів, символічно-го капіталу (довіри) та ін., наприклад, міфи про американську мрію, Попелюшку та ін.

Мовні репрезентації відбуваються на концептуальному рівні соціального простору. Поняття когнітивних репрезентацій пов'язано із поняттям концепту, розуміння якого корельоване двома напрямками, які визначає Т. Кузнецова: лінгвокогнітивний (від індивідуальної свідомості до культури) та лінгвокультурний (соціокультурне формування концептів). Концепти мають двоїсту природу, вони є одиницями знання та пізнання. Концепти здатні утворювати концептосфери – системи об'єднані тематичними рівнями, що можуть визначатись у різних типах дискурсу, окремих творах та ін.

Змістова структура концептів має складну будову і складається з різних шарів, наприклад, когнітема (логоепістема, гносема); емотема; кона-тема; идеологема; соціологема; етнологома; лінгвокультурному; топологему; екологему; идеологему; міфологему (як факторні компоненти) [2, с. 70], а типології враховують різні їх параметри. К. Серажим пропонує розглядати концепт в структурі журналістського твору як відправний момент творення тексту та кінцеву мету при його сприйнятті. Концепти є репрезентаціями смислів, що об'єктивізуються в дискурсах.

Типами концептів є різні утворення, що відображають особливості когнітивних структур:

фрейми, гештальти та ін. Фрейм означає «рамку», тобто схему, в яку вкладається певне значення, забезпечуючи сприйняття інформації. у журналістиці вони допомагають надавати напрямки розуміння журналістських матеріалів. Таку роль можуть виконувати заголовки, що формують ставлення до викладеного в матеріалі, жанр матеріалу та ін. Дж. Лакофф пов'язував фрезування із метафоричним мисленням, розглядаючи їх як своєрідне вмістилище для смислів. Різновидами фреймів є фрейми-сценарії (процес), скрипти (стереотипні уявлення про зміну ситуацій), сцени (різновид сценарії, проте той, що перебуває у статичності). Гештальт як орієнтир ідентифікації смислів створюють цілісний образ через картинку. М. Маклюен характеризував телебачення як гештальт. Це цілісний образ, що закріпленний за певним словом.

Висновки і пропозиції. Мас-медійний дискурс є багаторівневою моделлю, участь у творенні якої беруть смисли, створювані як мас-медіа так і різними соціальними інститутами як штучно, так і в процесі відображення соціальних практик. Разом з тим мас-медіа є найбільш активним у продукуванні та розповсюдженні смислів соціальним інститутом. Когнітивні репрезентації формують концептуальний простір мас-медіа, а їх специфіка потребує осмислення та вивчення їхньої природи і можливостей.

Список літератури:

1. Дідук-Ступ'як Г. Контент-аналіз категорії «мовнокомунікативна особистість» крізь призму інтеракції різнотипових підходів до вивчення української мови в основній школі [електронний ресурс] / Г. Дідук-Ступ'як // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III (19), Issue 38, 2015. – р. 23-27. – http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/diduk-stupyak_g.i_content-analysis_of_the_category_linguistic_and_communicative_personality_in_the_light_of_interaction_of_different_types_of_approaches_to_the_study_of_the_ukrainian_language_in_the_basic_school.pdf
2. Іващенко В. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія / В. Іващенко. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
3. Инишев И. «Иконический поворот» в теориях культуры и общества / И. Инишев // Логос. – 2012. – 1 (85). – С. 184-211.
4. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием [электронный ресурс] / С. Кара-Мурза. – М.: Алгоритм, 2000. – Режим доступа: <http://www.fhotm.kpi.ua/guest/manipul.pdf>
5. Кузнецова Т. Концепт як інструмент дослідження цінності журналістського тексту / Т. Кузнецова // Наукові записки Інституту журналістики. – 2008. – Т. 32. – С. 11-16.
6. Яковенко М. Художній образ в умовах медіапростору: естетичний вимір сприйняття [електронний ресурс] / М. Яковенко // Электронный архив ВНУ им. В.Даля. – Режим доступа: <http://www.readera.org/article/khudozhniy-obraz-v-umovakh-media-prostoru-estetyechnyi-vyemir-spryinjattja-10151697.html>
7. Coman M. Cultural Anthropology and Mass Media. A Processual Approach. 2/15/2005. [електронний ресурс]. – Режим доступа: http://uk.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/5415_Rothenbuhler_Page_Proofs_Chapter_5.pdf

Чернявская Л.В.

Институт журналистики
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

КОНЦЕПТУАЛИЗОВАННОЕ ПРОСТРАНСТВО МАСС-МЕДИА

Аннотация

Исследовано репрезентативное пространство масс-медийного дискурса, представленное системой социальных смыслов. Смыслы получают формы концептов, образов, мифов в масс-медиа. Концепт и его разновидности рассмотрены в статье, определяются их основные черты. Репрезентации социального пространства представлены в мифах. Сделан обзор мифологического уровня масс-медийного дискурса. **Ключевые слова:** концептуальное пространство, репрезентации, масс-медиа, социальное пространство, концепт, миф, образ.

Cherniavska L.V.

Journalism Institute

Taras Shevchenko National University of Kyiv

CONCEPTUALIZED SPACE OF MASS MEDIA

Summary

Representative space of mass-media discourse, presented the system of social meanings were investigated in the article. They are forms of concepts, images, myths in the mass media. Conceived and its variants have been considered in the article and the main features are defined. Representation of social space is presented in the myths. The review mythological level in mass-media discourse was made in the article

Keywords: conceptual space, representation, media, social space, concept, myth, image.

НАШІ АВТОРИ

1. **Августова Олена Олександрівна** – аспірант кафедри бухгалтерського обліку Київського національного торговельно-економічного університету
2. **Акімова Олена Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
3. **Аксьонова Людмила Іванівна** – заступник генерального директора зі стандартизації та управління якістю ПрАТ «Азовський машинобудівний завод»
4. **Александрова Ганна Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
5. **Алексеева Світлана Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії професійної кар'єри Інституту професійно-технічної освіти Національної академії педагогічних наук України
6. **Альохін Володимир Васильович** – аспірант лабораторії картоплярства Інституту сільського господарства Карпатського регіону Національної академії аграрних наук України
7. **Андреева Тамара Титівна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
8. **Антонівська Марина Олександрівна** – асистент кафедри іноземної філології та перекладу Київського національного університету культури і мистецтв
9. **Босак Оксана Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління персоналом Львівського навчально-наукового інституту Університету банківської справи
10. **Бабаєв Олександр Арташесович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
11. **Баглай Оксана Ігорівна** – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри іноземних мов Львівського інституту економіки і туризму
12. **Баглик Артем Ігорович** – аспірант кафедри філософії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
13. **Багрій Марія Григорівна** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української філології факультету слов'янської філології та журналістики Таврійської академії (структурний підрозділ) Кримського федерального університету імені В.І. Вернадського
14. **Баліцька Олеся Павлівна** – кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри фармації Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова
15. **Барташевська Юлія Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та математичних методів в економіці Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля
16. **Басенко Галина Миколаївна** – старший викладач кафедри англійської мови Маріупольського державного університету
17. **Бедевельська Маріана Василівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри англійської філології та методики викладання іноземних мов Мукачівського державного університету
18. **Бензюк Олександр Олексійович** – здобувач кафедри культурології та культурно-мистецьких проектів Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
19. **Берегова Ольга Андріївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романської філології і перекладу Запорізького національного університету
20. **Білецька Оксана Олександрівна** – кандидат культурології, доцент кафедри іноземних мов Київського національного університету культури і мистецтв
21. **Бобак Галина Романівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
22. **Бобак Марія Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського
23. **Бобечко Назар Ростиславович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка
24. **Бобік Вікторія Петрівна** – аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України
25. **Бобровська Надія Володимирівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри обліку і аудиту Миколаївського національного аграрного університету
26. **Босчко Владислав Федорович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
27. **Божанова Олена Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Національної металургійної академії України
28. **Бондар Наталя Петрівна** – доцент, кандидат технічних наук, Національний університет харчових технологій
29. **Бондаренко Тетяна Василівна** – аспірант Національного університету біоресурсів і природокористування України
30. **Бреус Ірина Олегівна** – студентка Національного університету харчових технологій

31. **Бруєнко Марія Олексіївна** – студентка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
32. **Бугра Аліна Вікторівна** – асистент кафедри вищої математики Криворізького національного університету
33. **Булатова Людмила Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри хорового диригування, вокалу та методики музичного навчання Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
34. **Бунтурі Юрій Валерійович** – асистент кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
35. **Бурак Інна Олександрівна** – кандидат економічних наук, Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
36. **Бурова Елла Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, Донбаський державний педагогічний університет
37. **Буяк Леся Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та інформатики Тернопільського національного економічного університету
38. **Возна Любов Богданівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та управління персоналом Львівського навчально-наукового інституту Університету банківської справи
39. **Варивода Катерина Сергіївна** – викладач кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
40. **Варунків Леся Володимирівна** – аспірант Національного університету «Львівська політехніка»
41. **Василенко Інна Анатоліївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології неорганічних речовин та екології Українського державного хіміко-технологічного університету
42. **Васильчик Аліна Василівна** – магістр з фінансів, Національний університет «Києво-Могилянська академія»
43. **Васюткіна Наталія Володимирівна** – доктор економічних наук, доцент, Європейський університет, м. Київ
44. **Власенко Іван Володимирович** – доктор економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, готельно-ресторанної справи та туризму Вінницького національного аграрного університету
45. **Ворона Владислав Анатолійович** – аспірант кафедри етики, естетики та культурології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
46. **Гал Маріанна Йосипівна** – історик
47. **Ганзюк Світлана Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Дніпродзержинського державного технічного університету
48. **Гінсіровська Ірина Романівна** – викладач кафедри української та іноземних мов Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя
49. **Гнатейко Нонна Валентинівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
50. **Гоголь Ірина Олександрівна** – асистент кафедри іноземних мов Української інженерно-педагогічної академії
51. **Гончар Лілія Андріївна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
52. **Гончаренко Іван Ігорович** – студент Ужгородського національного університету
53. **Гончарук Валентина Віталіївна** – здобувач кафедри економіки та управління національним господарством Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
54. **Грановська Інна Володимирівна** – старший викладач кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
55. **Григор'єва Христина Антонівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія»
56. **Григоренко Юлія Володимирівна** – студентка Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
57. **Губарєва Надія Петрівна** – студентка факультету менеджменту Миколаївського національного аграрного університету
58. **Губеня В'ячеслав Олександрович** – асистент факультету готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Національного університету харчових технологій
59. **Данилко Валентина Миколаївна** – викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
60. **Демешко Ігор Анатолійович** – здобувач Національної академії Державної прикордонної служби України
61. **Демченко Марина Миколаївна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
62. **Денисяк Наталя Миколаївна** – викладач кафедри цивільного та господарського права і процесу Міжнародного гуманітарного університету
63. **Деяк Михайло Юрійович** – викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

64. **Дзюмак Михайло Анатолійович** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри товарознавства, експертизи та торговельного підприємництва Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
65. **Діденко Лариса Василівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу Міжнародного гуманітарного університету
66. **Дьяченко Галина Федорівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
67. **Свтушенко Наталія Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
68. **Єршова Юлія Анатоліївна** – старший викладач кафедри іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
69. **Закоморний Ярослав Олегович** – курсант Харківського національного університету внутрішніх справ
70. **Заплетнюк Ольга Андріївна** – аспірантка кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
71. **Запотічна Марія Іванівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
72. **Ібрагімова Людмила Сільвестрівна** – викладач кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету
73. **Івченко Лариса Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку підприємницької діяльності Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
74. **Ільїна Оксана Миколаївна** – викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
75. **Кабак Ольга Олегівна** – кандидат економічних наук, асистент, Миколаївський національний аграрний університет
76. **Кастельянос Трухильо Артур** – студент Одеського національного морського університету
77. **Качурінер Вікторія Львівна** – старший викладач кафедри конституційного права та державного управління Міжнародного гуманітарного університету
78. **Кикоть Світлана Василівна** – магістр, Черкаський навчально-науковий інститут Університету банківської справи
79. **Кіріленко Олена Георгіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інженерії програмного забезпечення Харківського національного авіаційного університету імені М.С. Жуковського «Харківський авіаційний університет»
80. **Коваль Ігор Святославович** – старший психолог сектору психологічного забезпечення Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
81. **Ковальська Кристина Валентинівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка
82. **Колеснікова Марина Борисівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології харчування Харківського державного університету харчування та торгівлі
83. **Колодка Яна Вікторівна** – аспірант кафедри статистики, аналізу господарської діяльності та маркетингу Сумського національного аграрного університету
84. **Коломієць Анастасія Євгеніївна** – аспірант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
85. **Коляса Олена Василівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
86. **Кондратюк Оксана Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, Київський національний торговельно-економічний університет
87. **Коренькова Олександра Андріївна** – викладач кафедри германських та східних мов Міжнародного гуманітарного університету
88. **Корнєва Інна Олексіївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу Київського національного університету харчових технологій
89. **Косарева Галина Миколаївна** – старший викладач кафедри педагогіки і психології (дошкільної та корекційної) Рівненського державного гуманітарного університету
90. **Косарева Галина Миколаївна** – старший викладач кафедри педагогіки і психології (дошкільної та корекційної) Рівненського державного гуманітарного університету
91. **Косенко Олександра Сергіївна** – студентка Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
92. **Котух Наталія Віталіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
93. **Кравченко Олена Олексіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління Черкаського навчально-наукового інституту Університету банківської справи
94. **Крайнюков Олексій Миколайович** – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

95. **Криворучко Михайло Юрійович** – аспірант кафедри міжнародної економіки та бізнесу Черкаського державного технологічного університету
96. **Крисюк Лариса Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, фінансів та аудиту Одеського національного морського університету
97. **Кудряшов Гліб Олексійович** – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
98. **Кузнецова Оксана Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
99. **Куліш Наталія Миколаївна** – старший викладач кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету
100. **Куманьов Сергій Олександрович** – студент Українського державного хіміко-технологічного університету
101. **Кутузова Мар'яна Михайлівна** – асистент кафедри фінансів та оподаткування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
102. **Лебедєва Ольга Анатоліївна** – асистент кафедри іноземних мов Української інженерно-педагогічної академії
103. **Лега Наталія Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент, вчений секретар Черкаського державного технологічного університету
104. **Лисак Володимир Юрійович** – кандидат економічних наук, доцент, кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
105. **Лиценко Ірина Олександрівна** – аспірантка Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
106. **Ліфанова Лідія Олегівна** – аспірант Національного університету харчових технологій
107. **Лозовська Людмила Іванівна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент, Національна металургійна академія України
108. **Макарчук Інна Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
109. **Мамченко Людмила Євгенівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри харчових технологій Київського кооперативного інституту бізнесу і права
110. **Маргітай Любов Григорівна** – кандидат біологічних наук, доцент, Ужгородський національний університет
111. **Марчук Макар Петрович** – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України
112. **Мацєва Євгенія Анатоліївна** – старший викладач кафедри українознавства Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
113. **Медвідь Анна Олександрівна** – кандидат юридичних наук, асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія»
114. **Микитенко Вікторія Олександрівна** – аспірантка кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка
115. **Михайлюк Юрій Миколайович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
116. **Москвіченко Ірина Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Одеського національного морського університету
117. **Мулеса Дар'я Вікторівна** – студентка Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
118. **Надієнко Олена Іванівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права Запорізького національного технічного університету
119. **Наливайко Дмитро Валентинович** – аспірант кафедри фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
120. **Нарівський Олексій Едуардович** – доктор технічних наук, професор кафедри обладнання та технології зварювального виробництва Запорізького національного технічного університету
121. **Непочатова Вікторія Сергіївна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
122. **Новик Ірина Михайлівна** – викладач кафедри педагогіки та психології Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
123. **Новосолова Олена Сергіївна** – асистент кафедри податкової та бюджетної політики Херсонського національного технічного університету
124. **Павленко Оксана Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
125. **Панченко Валентина Олександрівна** – старший викладач кафедри педагогіки, теорії та методики початкової освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
126. **Панченко Тетяна Сергіївна** – викладач кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

127. **Парасюк Наталія Михайлівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ
128. **Пасечник Олена Владиславівна** – кандидат юридичних наук, кафедра права Європейського Союзу та порівняльного правознавства Національного університету «Одеська юридична академія»
129. **Петрова Симеонка Александрова** – кандидат економічних наук, доцент кафедри торгового і туристичного бізнесу Хозяйственной академии имени Д.А. Ценова (Свиштов, Болгария)
130. **Попова Олена Миколаївна** – старший викладач кафедри англійської мови Маріупольського державного університету
131. **Посохова Яна Сергіївна** – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ
132. **Прімерова Олена Костянтинівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Національного університету «Києво-Могилянська академія»
133. **Проскуркіна Яна Іванівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач Київського національного університету імені Тараса Шевченка
134. **Раковська Юлія Вікторівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін Черкаського факультету Національного університету «Одеська юридична академія»
135. **Ратошнюк Віктор Іванович** – кандидат сільськогосподарських наук, Інститут сільського господарства Полісся Національної академії аграрних наук України
136. **Репецька Ольга Ігорівна** – аспірант кафедри європейського права факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка
137. **Рєпін Ігор Володимирович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри тактико-спеціальних дисциплін Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
138. **Римкіна Марина Сергіївна** – аспірант кафедри економіки підприємства Київського національного університету імені Тараса Шевченка
139. **Роляк Ангеліна Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Подільського державного аграрно-технічного університету
140. **Романюк Олександра Сергіївна** – доктор філософії, доцент кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету
141. **Русланова Ніна Геннадіївна** – аспірант Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
142. **Самарцева Анастасія Євгеніївна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
143. **Самойленко Альона Андріївна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
144. **Семеняко Юлія Борисівна** – аспірант, асистент кафедри дошкільної освіти Бердянського державного педагогічного університету
145. **Сердюк Лариса Рудольфівна** – магістр права, викладач кафедри правового регулювання підприємницької діяльності Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая
146. **Синчук Ірина Вікторівна** – студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка
147. **Сиротенко Тетяна Володимирівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Одеського національного політехнічного університету
148. **Ситник Інна Петрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри фінансів Національного університету харчових технологій
149. **Сіващенко Тетяна Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств Національного авіаційного університету
150. **Скирда Олена Євгеніївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
151. **Скіба Наталія Ярославівна** – асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка
152. **Скібіцька Ліана Іванівна** – старший викладач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств Національного авіаційного університету
153. **Слободяник Олександр Васильович** – старший викладач кафедри технологій навчання, охорони праці та дизайну Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України
154. **Смоляр Анастасія Олександрівна** – студентка Донбаського державного педагогічного університету
155. **Соколюк Катерина Юріївна** – асистент кафедри маркетингу та реклами Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
156. **Солодун Любов Миколаївна** – студентка Маріупольського державного університету
157. **Соломко Зорина Костянтинівна** – кандидат педагогічних наук, викладач, викладач кафедри іноземних мов Київського національного лінгвістичного університету
158. **Стадник Ігор Ярославович** – доктор технічних наук, професор, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

159. **Стадник Ольга Ігорівна** – аспірант Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
160. **Східницька Галина Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Львівського національного аграрного університету
161. **Таран Віталій Михайлович** – доктор технічних наук, професор, Національний університет харчових технологій
162. **Таран-Лала Олена Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
163. **Тихомирова Тетяна Сергіївна** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри хімічної техніки та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
164. **Тірбах Леся Віталіївна** – аспірантка Київського національного торгово-економічного університету
165. **Ткачук Олена Геннадіївна** – викладач кафедри фізичного виховання і здоров'я Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
166. **Трегубова Оксана Олександрівна** – аспірант кафедри фінансів і кредиту Полтавської державної аграрної академії
167. **Трембус Ірина Віталіївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри екології та технології рослинних полімерів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
168. **Фасій Богдан Володимирович** – аспірант кафедри цивільного права, член Ради молодих вчених Національного університету «Одеська юридична академія»
169. **Фурдуй Світлана Борисівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної і соціальної педагогіки та початкової освіти Ізмаїльського державного гуманітарного університету
170. **Хохрякова Ірина Павлівна** – аспірант кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
171. **Чаркіна Олена Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет»
172. **Чемен Юлія Олегівна** – студентка факультету готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Національного університету харчових технологій
173. **Черевичко Олександр Геннадійович** – старший викладач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
174. **Черевична Наталя Іванівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
175. **Чернишенко Яків Геннадійович** – студент обліково-економічного факультету Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
176. **Чернявська Людмила Віталіївна** – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри соціальних комунікацій Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
177. **Чорнорот Яна Олексіївна** – аспірант кафедри економічної інформатики Національної металургійної академії України
178. **Чубаров Дмитро Вікторович** – студент Криворізького національного університету
179. **Чубатенко Сивіль Юсирівна** – викладач кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету
180. **Шайнер Ганна Ігорівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
181. **Шаповал Андрій Сергійович** – студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка
182. **Швец Наталя Віталіївна** – викладач кафедри іноземної філології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
183. **Шевченко Марина Юріївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету
184. **Шейдик Кароліна Артурівна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, Ужгородський національний університет
185. **Шерман Михайло Ісаакович** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформатики, програмної інженерії та економічної кібернетики Херсонського державного університету
186. **Шестоपालов Олексій Валерійович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри хімічної техніки та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
187. **Шмельова Марія Олегівна** – студентка Національного університету харчових технологій
188. **Штепуляк Олена Сергіївна** – асистент кафедри іноземної філології та перекладу Київського національного університету культури та мистецтв
189. **Штефан Наталя Іллівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

- 190.Шупер Віра Олександрівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб Буковинського державного медичного університету
- 191.Шура Наталя Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аналізу, аудиту та адміністрування підприємств гірничо-металургійного комплексу Криворізького національного університету
- 192.Юрченко Еліна Петрівна** – студентка Харківського державного університету харчування та торгівлі
- 193.Юрченко Світлана Леонідівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології харчування Харківського державного університету харчування та торгівлі
- 194.Яременко Людмила Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аудиту та контролінгу Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 3 (30) березень, 2016 р.

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 24.02.2016 р.
Формат 64x90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 19,07. Тираж 100 прим.
Зам. 0316-40.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.